

وائس ایپ گروپ
کتابت دینی کتب خانہ
کتابت القرآن صدیق
بیشی گرام وائس ایپ
+9232247442395/
+923052488551
کتابت pdf وائس ایپ بیشی
بیشی گرام وائس ایپ کتب خانہ

تسهیل الحقائق

پنبتو شرح

کنز الدقائق

تصنيف: مولانا نصیب اللہ (ابن الحاج عبد الصمد مالیزئی نور اللہ مرقدہ)

جلد دوم

پنبتو ژباړه

مولوی سعید اکبر (رستاد) فاضل احسن العلوم کراچی

مفتی نور احمد (نور) فاضل دارالعلوم کراچی

مکتبۃ الامرشاد کونٹہ

03138895104, 03013725288، فون

﴿جمله حقوق له مؤلف سره محفوظ دي﴾

د کتاب نوم : تسهيل الحقائق پښتو شرح کنز الدقائق

مؤلف : مولانا نصيب الله (ابن الحاج عبد الصمد ماليزی نورالله مرقدہ)

ناشر : مکتبه الارشد کوئته ، فون نمبر . ۰۳۱۳۸۸۹۵۱۰۴۰۳۰۱۳۷۲۵۲۸۸ -

دلاسته راوړلو ځايونه :

مکتبه رشيديه سرکی روډ کوئته مکتبه حنفیه کاسی روډ کوټه

مکتبه العرفان کاسی روډ کوئته مکتبه دارالخلاص پشاور

مکتبه اسلامیه کاسی روډ کوئته مکتبه عمر فاروق پشاور

مکتبه دارالعلوم کاسی روډ کوټه مکتبه رشيديه اکوړه خټک

مکتبه حقانيه چمن مکتبه علمیه اکوړه خټک

مکتبه عمر فاروق کراچی مکتبه الاحسان بنو

کتاب الیوم

6	فصل
16	باب عیار الشریک
20	باب عیار الریة
28	باب عیار العیب
34	باب الیوم الفاسد
48	فصل
69	فصل
73	باب الالالة
75	باب القریلو الفرایحة
78	فصل
85	باب التیروا
89	باب المخرقي
97	باب الاستحقاق
99	فصل
102	باب السلم
106	باب الخطر فانت
119	باب الضرف
126	کتاب الکفالة
137	فصل
153	باب کفالة التزجلیة و القبله
158	کتاب الحرالة
163	کتاب القطاء
167	فصل
175	کتاب القاضی الی القاضی و غیره
177	باب القحکم
184	

186	مسائل شفی
196	کتاب الشهادة
205	باب من قبل شهادة المؤمن لا قبل
212	باب الاعتلال في الشهادة
218	باب الشهادة على الشهادة
222	باب الرجوع عن الشهادة
228	کتاب الوکالة
232	باب الوکالة بالبيع والشراء
241	فصل
246	باب الوکالة بالعضد من قبل البعض
251	باب غزل الوکيل
253	کتاب النحرى
264	باب التحالف
269	فصل
271	باب غایبى الزجلان
279	باب دهرى التسب
283	کتاب الاقرار
291	باب الاستعانة مالي معاه
296	باب القزاز الترضى
301	کتاب الضلع
305	فصل
308	باب الضلع فى النین
310	فصل
313	کتاب المضاربة
318	باب المضارب يضارب
322	فصل
327	کتاب الوهبية

334	كتاب العارية
339	كتاب الهبة
344	باب الرجوع الى الهبة
348	فصل
350	كتاب الاجارة
357	باب مايجوز من الاجارة ومايكون محلا لها
362	باب الاجارة الفاسدة
369	باب ضمان الأجير
372	باب الاجرة على احد الشريطين
373	باب اجارة الصبد
376	باب فسخ الاجارة
378	مسائل مطرفة
380	كتاب المكاتب
383	باب مايجوز للمكاتب ان يفعله او لا يفعله
387	فصل
392	باب كتابة العبد المشرك
395	باب ثبوت المكاتب وعجز مؤثرت القولي
400	باب الزلّاء
402	فصل
404	كتاب الإختراء
408	كتاب المختبر
414	فصل في حد اللوغ
415	كتاب المألون
423	كتاب الغصب
428	فصل
433	كتاب الشفعة
435	باب طلب الشفعة للعصر مقليها

442	باب ما يجب فيه الشُّغْلُ وما لا يجب
444	باب ما يُبطل به الشُّغْلُ
448	كتاب التَّوَسُّعِ
460	كِتَابُ الْعَزَّازَةِ
465	كتاب الغش والظلم
467	كتاب النِّبَالِجِ
480	كتاب الاحْجَازَةِ
489	كتاب الكَرَاهِيَةِ
490	فصل في الاكل والشرب
492	فصل في اللبس
496	فصل في التفكير والنس
502	فصل في الاستبزاز وغيره
504	فصل في النجس والاحكام والاجار وغيره
510	كتاب إسعاد القَوَاتِ
514	فصل في الجُربِ
518	كتاب الاَصْرَةِ
522	كِتَابُ الصَّيْدِ
527	كتاب الزَّهْنِ
532	باب ما يجوز ان يقال له لا يجوز وما لا يجوز
537	باب الزَّهْنِ يوضع على يده
540	باب التَّصَرُّفِ فِي الزَّهْنِ وَالْجَنَابِ عَلَيْهِ وَجَنَابِهِ عَلَى غَيْرِهِ
545	الْفَيْلُ
547	كتاب الجفائف
553	باب ما يجب القَوْدُ وما لا يوجب
559	بَابُ الْقَصَاصِ فِيمَا قَوْنُ النَّفْسِ
562	فصل

565	فصل
568	باب الشَّهَادَةُ فِي الْقَتْلِ
572	بَابُ فِي اعْتِكَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ
574	كِتَابُ الدِّيَّانِ
576	فصل
578	فصل في الشَّحَاحِ
583	باب في الخَبَرِ
585	باب ما له بدل في الزَّجْلِ في الطَّرِيقِ
588	فصل في الخَالِطِ الْمَائِلِ
590	بَابُ جِنَايَةِ الْبَيْعَةِ وَالْجِنَايَةِ عَلَيْهَا وَغَيْرِ ذَلِكَ
594	باب جنابة المملوك و الجنابة عليه
600	فصل
603	باب غصب القلوب والشُّدُورِ وَالْقُصَى وَالْجَنَابَةِ فِي ذَلِكَ
606	كتاب القسامة
612	كتاب المعاقل
615	كتاب الرضات
619	باب الزَّوْجَةِ بِلُغَةِ الْقَالِ وَلَحْوِهِ
629	باب الحق في المرض
633	باب الوصية للأقارب وغيرهم
636	باب الوصية للمعلمة وَالتَّكْنِي وَالتَّقَرُّ
637	باب وصية النِّسَى
638	باب الوصية
644	فصل في الشهادة
646	كتاب البغى
649	مسائل فقهية
671	كتاب القَوَالِ

کتاب البيوع

دا کتاب دبیع په بیان کې دی .

بیع په لغت کې مبادله الشيء بالشئ (یوش په بل شي سره بدلولو) ته وایي . او شرعي تعریف یی هغه دی کوم چې مصنف څرګند کړی دی . دبیع لفظ له اضدادو څخه دی دخرید او فروخت دواړو لپاره مستعمل دی . سوال دادی چې لفظ دبیع مصدر دی او مصدر خو تشبیه او جمع نه راوړل کیږي نو مصنف څرګند کړی . بیاولي بیوع دجمع په صیغه سره ذکر کړی دی ؟ یو جواب خویی دادی چې دلته بیع دجمع اسم مفعول په معنی دی او مبیعات ډیرې انواعې او اقسام دي نو ځکه دا دجمع په صیغه سره ذکر شوی دی . دوهم جواب دادی چې مصنف څرګند د کثرت انواع طرفته په اشاره کولو سره دبیع لفظ جمع راوړی دی .

دبیع لفظ متعدي و دوو مفعولوته وي لکه چې ویل کیږي (بعثک الشيء) او کله د تاکید لپاره پراول مفعول پښتي (من) داخلوي لکه (بعث من زيد الدار) او کله لام زانده پر داخلوي لکه چې ویل کیږي (بعثک الشيء) .

دبیعی په اعتبار سره مطلق بیع پر څلور قسمه ده : سامان د سامان په عوض خرڅول دي ته بیع مقاضیه ویل کیږي . سامان د پیسو په عوض خرڅول دي قسم ته بیع ویل کیږي . ځکه چې دا دبیع د انو او هغه مشهور قسمه دی . پیسې د پیسو په عوض خرڅول دي ته بیع صرف ویل کیږي . پوره د عین په عوض خرڅول دي ته بیع سلمه ویل کیږي . دبیع رکن ایجاب او قبول دی او حکم دبیع ملک دی او شرطونه دبیع دادی چې عقد کوونکی به عاقل او میزوي او مبیعه به مال متقوم او مقدور التسلیم وي .

الحكمة : اعلم ان الله سبحانه وتعالى خلق الانسان مدنياً بالطبع اي يحتاج الى من يتبادل معه السلعة في كل الامور سواء كان ذلك من طريق البيع والشراء او الاحارة او عرس الارض والاشتغال بالفلاحة او غير ذلك من جميع الوجوه التي هي سب في جعل الناس مجتمعين غير متفرقين ومتعاونين غير متاعدين وادكان الامر كذلك وكان الانسان ذاتس اماره بالسوء والحرص والطع من عاداتها المصلحة فيها وضع الشارع الحكيم قانوناً بالمعاملات حتى لا ياحذ المرء ما ليس له بحق وبذلك تستقيم احوال الناس ولا تصيب الحقوق وتكون المصالح متبادلة بين سائر الانسان على احسن الوجوه وانصافها . (حكمة التشريع) .

- (۱) هو مبادلة المال بالمال بالتراضي (۲) ويلزمه بايجاب وقول وضعا للشيء (۳) ويتعاط (۴) اي افاذه عن المجلس قبل التناول عن الاحبات (۵) ولا يضمن معرفة قدره ووصف لمن غير مشار (۶) لا مشار .

توجه : هغه بدللول د مال دي په مال سره د طرفينو په رضا سندی سره . او لازميږي په ایجاب او قبول سره چې دواړه د ماضی لپاره وضع شوي وي . او په تعاطی سره . او هر یو له طرفینو چې له مجلس څخه ولاړ شي تر قبلولو مخکي نو ایجاب باطلیږي . او ضروري دی معلومول د مقدار او د وصف د پیسو هغه چې غیر مشار وي نه هغه چې مشار وي .

بيع په لغت کې مبادله الشئ بالشئ (یوشی په بل شي سره بدلولو) ته وایي، او شرعي تعریف یی هغه دی کوم چې مصنف رحمته الله علیه کړی دی. د بيع لفظ له اضدادو څخه دی د خريد او فروخت د وړو لپاره مستعمل دی. سوال دادی چې لفظ د بيع مصدر دی او مصدر خوشينه او جمع نه راوړل کېږي نو مصنف رحمته الله علیه بیا ولې د بيع جمع په صيغه سره ذکر کړی دی؟ يو جواب خوږی دادی چې دلته بيع د مبيع اسم مفعول په معنی دی او مبيعات ډیرې انواعې او اقسام دي نو ځکه دادجمع په صيغه سره ذکر شوی دی. دوهم جواب دادی چې مصنف رحمته الله علیه د کثرت انواع طرفته په اشاره کولو سره د بيع لفظ جمع راوړی دی.

د بيع لفظ متعدي و دوو مفعولوته وي لکه چې ويل کيږي (بعثک الشئ) او کله د تښت کيدلپاره پر اول مفعول باندي (من) داخلوي لکه (بعث من زيد الدار) او کله لام زائده پر داخلوي لکه چې ويل کيږي (بعث لک الشئ).

د مبيعی په اعتبار سره مطلق بيع پر څلور قسمه ده: سامان د سامان په عوض خرڅول دي ته بيع مقاضه ويل کيږي. سامان د پيسو په عوض خرڅول دي ته بيع ويل کيږي. ځکه چې دادبيع دانواعو هغه مشهور قسم دی. پيسې د پيسو په عوض خرڅول دي ته بيع صرف ويل کيږي. پور د عين په عوض خرڅول دي ته بيع سلم ويل کيږي. د بيع رکن ايجاب او قبول دی او حکم د بيع ملک دی او شرطونه د بيع دادي چې عقد کوونکی به عاقل او مميز وي او مبيع به مال متقوم او مقدور التسليم وي.

الحکمة: اعلم ان الله سبحانه وتعالى خلق الانسان مذنباً بالطبع اى يحتاج الى من يبادل معه المنفعة فى كل الامور سواء كان ذلك من طريق البيع والشراء او الاجارة او غرس الارضى والاشتغال بالفلاحة او غير ذلك من جميع الوجوه التى هى سبب فى جعل الناس مجتمعين غير متفرقين ومتجاورين غير متبايعين و اذا كان الامر كذلك و كان الانسان ذاتفس امارة بالسوء والحرص والطمع من عادتها الماصلة فيها وضع الشارع الحكيم قانوناً للمعاملات حتى لا يأخذ المرء ما ليس له بحق وبذلك تستقيم احوال الناس ولا تنزع الحقوق وتكون المانع متبادلة بين بنى الانسان على احسن الوجوه واتمها. (حکمة التشريع).

(۱) هو مبادلة المال بالمال بالتراضى (۲) ويلزم بايجاب قبول وضعاً للخص (۳) وتعاط (۴) أى قادم المجلس قبل القبول بطل الاجاب (۵) ولا بد من تفرقة قدر و وصف ثم غير مثله (۶) لا مثار.

توجه: هغه بدلول د مال دي په مال سره د طرفينو په رضامندي سره. اولازم يږي په ايجاب او قبول سره چې دواړه د مضمحل لپاره وضع شوي وي، او په تعاطي سره. او هر يوله طرفينو چې له مجلس څخه ولاړ شي تر قبولو مخکې نو ايجاب باطل يږي، او ضروري دی معلومول د مقدار او د وصف د پيسو هغه چې غير مشاوي نه هغه چې مشاوي.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د بيع شرعي تعريف کړی دی چې بيع شرعاً (مادله المال بالمال بالتراضى) (يو مال د بل مال په عوض د طرفينو په رضامندي سره بدلولو) ته وايي. د مال په قيد سره احتراز راغی له هغه صورت نه چې په هغه کې له يوه طرفه مال وي اوله بل طرف څخه هيڅ نه وي. ځکه چې هغه ته هبه يا وصيت ويل کيږي. همدارنگه له هغه صورت څخه هم احتراز راغی په کوم کې چې له يو طرف څخه مال وي اوله بل طرف

څخه منفعت وي ځکه چې هغه ته اجاره ويل کيږي اود (بالتراضي) قيدي ځکه ورسره ذکر کړي دي چې دله مقصود د بيع شرعي بيانول دی او بيع شرعي له تراضي بغيره نه وي لکه چې الله تعالی فرمايلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالطَّلَاقِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تَرَاضًا مَعَهُمْ) (أى مونانو امه خوږئ مالونه يود بل يود بل پخپلو کي په باطله طريقه سره مگردا که تجارت وپه خوښه سره يود بل). يوبل قيد هم پکار دی چې ولگيږي (أى مادلۀ العال بالمال بطريق التجارة بالتراضي) دغه قيد ته ځکه ضرورت شته چې هبه بشرط العوض ووځي ځکه چې هبه بشرط العوض که څه هم په ابتداء کي بيع نه ده مگر بقاء د بيع په حکم کې ده.

فائده : خرڅوونکي ته په اصطلاح کې بائع او اخستونکي ته مشتري او د دواړو ترمنځ فیصله شوي نرخ ته **ثمن** ویل کیږي هغه تریبازاري نرخ کم وي او که زیات وي او د بازارعام نرخ ته قیمت ویل کیږي، او کوم شی چې خرڅیږي هغه ته میعه ویل کیږي له متعاقدينو څخه چې کوم یو اول خبره وکړي هغه ته ایجاب او د هغه بل خبري ته قبول ویل کیږي .

(۲) مصنف رحمه اللہ فرمائي دي چې بيع په ايجاب او قبول سره لازمېږي چې کله دادواړه لفظونه په ماضی سره وي، مگر داتخصيص په لفظ ماضی یواځی دامر (غیر الدال علی الحال) اوداسي مضارع څخه داحتراز لپاره دی چې په سوف یا سین سره مقرونه وي که نه په امر دال علی الحال سره هم بيع منعقد کيږي لکه یوڅوک چی ووايي (حديکدا) هغه بل ووايي (اخذت) یا (زبنت) نودايي سمه اوصحيح ده همدارنگه په مضارع غیر مقرون په سوف اوسين سره هم بيع منعقد کيږي لکه یوڅوک چی ووايي (يبتک) هغه بل ووايي (اشرب) نوبيع منعقد کيږي په دي شرط چې دمتعاقدينونيت به سمدستي دخرخولو وي يواځي دبيع دوعدي نيت به يی نه وي.

تقييه: دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پڙهيو اڃي ٻه نذر ديو اڃي ٻه ايجاب او قبول سره بيع نه لازم ٿيڻي بلڪي دمجلس تر پايه پوري له متعاقدينو ڇڻه هريو بيع دردولو اختيار لري ددوئي ٻه اصطلاح ڪي دي ته خيار مجلس وايي، داخافو ٻه نذر تر ايجاب او قبول وروسته متعاقدينو له خيار مجلس شته ڇڻه ڇي له ايجاب او قبول وروسته ٻه مبيعه ڪي دمشتري ملڪ ثابت شونو اوس ڪه چير ته يوله دوي ڇڻه دخيار مجلس ٻه وجه بيع فسخ ڪوي نو ٻه دي سره دهغه بل دحق ابطال لازم ٿيڻي (وقال عليه السلام: لا ضرر ولا ضرار في الاسلام).

(۳) قوله وبتعاطی ای وبلغ المیع بتعاطی، یعنی په تعاطی سره بیع لازمیری دتعاطی په صورت کې که څه هم له متعاقدينو څخه یوهم څه ونه اوبی نوبیع لازمیری، بیع دتعاطی داده چی عاقدین د عقد بیع په وخت کی په ژبه ایجاب او قبول ونه کړي بلکې بغیر له ایجاب او قبول نه مشتري دمیبعی قیمت بایع ته ورکړي اوبایع میبعه مشتري ته ورکړي، یعنی لاس په لاس یی ورکړي په داده ویل یو کی په خوله څه وویل ضروري نه دي، ځکه چی په بیع تعاطی کې دبیع معنی (یعنی دمتعاقدينورضامندي) راځی ځکه چی په جواز بیع کی اصل مؤثر ترازی ده نه صورالفاظو، البته څرنگه چی دمتعاقدينورضامندي یوپټ (باطني) شی دی چی په هغه باندي دخبردلولپاره علامه ضروري ده نورشریعت ایجاب او قبول دهغه قائم مقام گرځولي دي، اوتعاطی څرنگه چی پخپله پرتراضی باندي دال دی نوځکه بغیر ایجاب او قبول دغه بیع منعقده کیږی.

فائدہ : خرید و فروخت خرنگہ چہ پہ ژبہ سرہ کیري همدارنگه د ضرورت په وخت کې د خط او کتابت لپرلو په ذریعہ سرہ هم کیري ، په دي شرط چہ خریدونکی شی او دهغه قیمت د لیکلو په ذریعہ په مناسب ډول متعین کړای شي او په معامله کي داسي اېهام پاتی نه شی چہ په آینده کې د نزاع (جگړي) اندېښنه وي ، البته د ضروري ده چہ په دي صورت کې به اختړونکی او خرڅونکی شی د سرو او سپینو زرو له قسم څخه نه وي ، اونه به دواړه له یوه جنس څخه وي ځکه چي دهم جنس شيانوپه خرید او فروخت کې د سامان او قیمت قبض کول په یوه مجلس کې ضروري دی ، خرنگه چہ د خط اولیک په ذریعہ خرید او فروخت صحیح دی همدارنگه د ټيلي فون حکم هم دغسي دی ځکه چہ خط او ټيلي فون دواړه پخپلو کې قریبی مماثلت سره لري ، او ظاهره ده چہ همدارنگه د فیکس په ذریعہ باندې هم د خرید او فروخت معامله جائز شي . په اوسنۍ زمانه کې چہ دفون یا فیکس او مراسلت په ذریعہ په ملک کې دننه یا بهر له یوه ښاره بل ښارته کوم خرید و فروخت کیري هغه جائز او صحیح دی . (جدید تقی مسائل ۲۷۰ ص).

(۴) یعنی له متعاقدينو څخه چہ کوم یو د بيع ايجاب وکړي نو هغه بل ته اختیاری چہ کله مبيع دکل ثمن سره په همدغه مجلس کې قبول کړي او یا یی په همدغه مجلس کې رد کړي ، خو که چیرته دهغه بل له قبلیدو څخه مخکي له متعاقدينو څخه یوه سي له مجلس څخه ولاړ شي نو دهغه اول کس ايجاب باطل یږي ، نو ځکه هغه بل بیا قبول نشي کولای ځکه چہ ولاړیدل د اعراض او رجوع دلیل دی اوله متعاقدينو څخه هر یوه لره دهغه بل له قبلیدو څخه مخکي د اعراض او رجوع حق شته ، همداحکم د هر هغه عمل دی چہ پر اعراض باندې دال وي .

فائدہ : شریعت مقدسه د خرید و فروخت په وخت د ايجاب او قبول لپاره اتحاد مجلس ضروري گڼلی دی خودغه اتحاد عام دی که حقیقي وي او که حکمي ، حقیقي خو ظاهر دی او د حکمي صورت دادی چہ په یوه مجلس کې ايجاب وشي او مشرتري ته په مناسبه طریقه (د خط یا پیغام رسوونکي په ذریعہ) اطلاع (خبر) ورکول شي ، په موجوده زمانه کې فقهاء کرامو د انساني ضروریاتو او حاجتونو په وجه د ټيليفون په ذریعہ بيع شرا او طلاق هم په دغه قسم کې شمارلي دي نو ځکه د ټيليفون په ذریعہ که دیوشي په باره کې باقاعده ايجاب او قبول شوي نو دا بيع شرعاً نافذ العمل گرځي . (حقانیه جلد ۳۰ صفحه).

تنبیه : دامام شافعی رحمته الله علیه په نزدیکار قبول د مجلس تر ختمیدو پوري نه اوږد پري بلکې په ايجاب پوري متصل قبول ضروري دی ، د احنافو په نزدیکار قبول د مجلس تر پایه شته ځکه چہ له ايجاب وروسته هغه بل عاقلدره په قبولولو کې د غور او فکر ضرورت دی نو ځکه د مجلس تر پایه پوري په مهلت (فرصت) نه ورکولو کې حرج عظیم دی او حرج مدفوع بالنص دی الله تعالی فرمایي : (وَنُخَلِّفُ لَكَ فِي الَّذِينَ مِنْ حَرْجٍ)

(۵) (کو مو یسوته چہ اشاره ونه کړای شي هغوته ثمن مطلقه ویل کیري ، په ثمن مطلقه سره بيع ناجائزه ځکه چہ د مبیعه یا ثمن مقدار که چیرته مجهول وي او دهغه طرفه اشاره هم ونه کړای شي نو دشمن یا مبیعه جهالت راځي چہ دایا مفضی و نزاع (جگړې) ته ده او د اقاعدہ ده چہ کومه بيع مفضی و نزاع (جگړې) ته وي هغه ناجائزه ده نو ځکه دشمن (پیسو) وصف او مقدار معلومول ضروري دی .

تقييه: مصنف رحمه الله دوصف لفظ وټس ته مضاف کړی دی دې خبرې ته یی اشاره کړې ده چې دوصف معلومول یو اڅي په ثمن کې شرط دی په مبیعه کې شرط نه دی، مگر دمقدار معلومول په ثمن اومبیعه دواړو کې شرط دی. ځکه نومصنف (فرد) مطلق ذکر کړ ثمن اومبیعه ته یې نه دی مضاف کړی.

تقييه: په خریداو فروخت کې دشمن اومبیعه ترمنځ په څوډوله فرق شوی دی: ۱-دراهم، دنانیر اونوبت دهیسه لپاره ثمن دي که دوی پخپل منځ کې سره تبادلې شي او که دکوم بل سامان په بدله کې وي. ۲- که قیمتي شی دمثلي شي په عوض کې وي نو هغه مثلی شی ثمن کیږي اوقیمی شی مبیعه کیږي مثلاً پسه دغنم په عوض خرڅ کړي نو غنم څرنگه چې مثلی شی دی نو غنم ثمن کیږي او بزه (پسه) مبیعه کیږي. ۳- که له دواړو طرفو څخه سره یاسپین زروي یا له دواړو طرفو څخه قیمی سامان وي یا له دواړو طرفو څخه مثلی سامان وي نو پر دې م شې چې (ب) یا (علی) داخل وي چې په عربی زبان کې دعوض په معنی راځي هغه شی ثمن گڼل کیږي او هغه بل شی مبیعه مثلاً وایي: بعث هذه الفضة بهذا الذهب) نوسره زر ثمن کیږي اوسپین زرمبیعه، یا وایي چې: بعث هذه البقرة بهذه الشاة) نو پسه ثمن شو او غویی مبیعه شو.

(۶) قوله: متناهی لا بشرط ذالک فی مشارالیه، یعنی دمیعی او ثمن طرفته که چیرته متعاقدينو اشاره وکړه مثلاً غنم ته یی اشاره وکړه وېی وبل مادغه غنم خرڅ کړي دي دهغو دراهم په عوض کې چې ستا په لاس کې دي، نو دا بیع جائزه ده په دغه صورت کې دعوضینو مقدار اوصف دمعلومو لوضورت نشته (مثلاً دایانول چې غنم څوسره دي یا درهمونه پنځه دي یا لس دي او یا درهمونه سمرقندي یا بخاري دي) ځکه چې دعوضینو جهالت داشاره په وجه رفع شو ځکه چې اشاره دمعلومو لپه اسبابو کې تر ټولو ابلیغ سبب دی نو ځکه دنزاع (جگړې) احتمال نشته.

تقييه: البته په ربویه مالونو کې اشاره نه ده کافي چې کله دغه مال دخپل جنس په بدله خرڅ کړل شي بلکې مقدار معلومول ضروري دی ځکه چې درېو احتمال شته مثلاً غنم دغنم په عوض خرڅ کړي یا اوربشې داوربشوپه عوض خرڅ کړي نو دا نا جائزه ده ځکه چې داربویه مالونه دي په ربویه مالونو کې دسود (ربو) داحتمال په وجه اشاره نه ده کافي بلکې مقدار معلومول ضروري دی.

(۷) وضع ثمنې حال و باجل معلوم (۸) و مطلقه علی التقاد الغالب وان اختلف التقاد فسدان لم ییسر حدھا

ترجمه: اوصحیح ده بیع په نقد و پیسو سره او په معلومه موده سره او مطلق ثمن محمول کیږي پر غالب نقد باندې او که نقدو مختلف و نو بیع فاسد یږي که چیرته بیان شوی نه و و یو ددوی.

تشریح: (۷) یعنی بیع په ثمن حال (یعنی نقد و پیسو) سره هم جائزه او په ثمن مؤجل (قرض) سره هم جائزه ځکه چې دالله تعالی ارشاد **إِذَا لَمْ يَلْعَنِ اللَّهُ الْبَيْعَ** مطلق دی په هغه کې دقرض اونقدوتخصیص نشته نو ځکه دواړه صورتونه جائز دي، خو په صورت دتاجیل (قرض) دمودي معلومول ضروري دی چې مفضي ونزاع (جگړې) ته نه شي ځکه چې دمودي دنه معلومولو په صورت کې دمتعاقدينو ترمنځ نزاع راتلاي شي مثلاً بائع په یوه میاشت کې دننه پیسې غواړي او مشتری یو کال وروسته پیسو وړ کولو ته تیار وي.

(۸) په بيع کې که يې چيرته ثمن مطلق پريښودل (له اطلاق ثمن څخه مطلب دادی چې دپيو مقدار خو معلوم کړي مگر صفت يې ذکر نه کړي مثلاً داسي ووايې : بنت مک بنصره درهمه او حال دا چې په ښار کې مختلف قسم درهمونه دي) شارحينو ددې څلور عقلی صورتونه بيان کړي دي چې په ښار کې که نقد مختلف وونو، دغه اختلاف به يې په رواج او ماليت دواړو کې دي يا به يواځې په ماليت کې وي په رواج کې به نه وي او يا به يواځې په رواج کې وي په ماليت کې به نه وي يا خو په رواج او ماليت کې اختلاف نه وي البته په نامه کې اختلاف وي لکه مصري درهمونه، دمشقې درهمونه وغيره .

نوله مذکور څلورو صورتونو څخه دا ټول صورت حکم صاحب کتاب بيان کړی دی چې ويلی يې دی : ومطلقاً علی الفقد العال، يعنې په ښار کې چې کومه پيسه زياته رواج وي مشتري به هغه ورکوي، ځکه زياته رواج زياته متعارفه وي او المعروف لکه مشروط داسي وي نو گویا متعاقدينو د عقد په وخت زياته هروچه پيسه شرط کړي ده، ددوهم صورت حکم يې داسي بيان کړی دی : وان اختلف القود (فی المایة دور الزواج) يعنی نقد که چيرته په ماليت کې مختلف وو په رواج کې مختلف نه وو نو دا بيع فاسده ده ځکه چې د امفضي و نزاع لره ده ځکه چې مشتري دکم ماليت والا پيسې ورکوي او بائع د زيات ماليت والا غواړي، البته که يې په همدغه صورت کې له نقد و څخه يو بيان کړي معلوم يې کړي نو بيا بيع صحيح ده ځکه چې اوس دا بيع منفي و نزاع لره نه ده، دريم او څلورم صورت صاحب کتاب نه دي بيان کړي حکما هغه دواړه ټول صورت په ټول جائز دي ځکه چې منفي و نزاع لره نه دي .

(۹) وياع الطعام كيلو جزا او بائعا او خري عينه لغيره (۱۰) اوس باع صرة كل صاع بدرهم صح في صاع (۱۱) ولو باع ثلثا و ثوبا كل صاع او ذرا غير درهم فسد في الكل (۱۲) ولو بيس الكل صح في الكل.

توجه : او خرڅولای شي غله په پيمانه سره . په اندازه (اټکل) سره او په معلوم لوښي يا معلومه ډبره سره . چې مقدار يې معلوم نه وي او که چا خرڅه کړه دغلي کوټه هره کاسه په يوه درهم نو دا بيع صحيح ده په يوه کاسه کې، او که يې خرڅه کړه (رمد) دپسو يا تان دکپړو هر پسه يا هر گز په يوه درهم نو دا بيع په کل کې فاسد يږي، او که يې کل بيان کړل نو بيع صحيح کيږي په کل کې .

توضيح : (۹) بيع الطعام (له طعام څخه مراد په عرف کې غنم او اوږه دي) مکائلة (يعنې په پيمانه) هم جائزه او مجازفة (يعنې په اټکل او اندازه) سره هم جائزه ده، او په کوم معلوم لوښي سره هم جائزه چې مقدار يې معلوم نه وي همدارنگه په معلوم کاني (ډبره) سره هم جائزه ده چې مقدار يې معلوم نه وي . مگر دا خبره ياد ساتئ چې بيع مجازفة هغه وخت جائزه ده چې له خپل جنس نه غيروي مثلاً غنم د جوارو په مقابل کې خرڅ کړای شي او که چيرته له خپل جنس سره وي مثلاً غنم د غنمو په عوض کې خرڅ کړای شي نو بيا دا بيع جائزه نه ده ځکه چې په دغه صورت کې درېوا احتمال دی چې ناجائزه ده .

(۱۰) که چا صبره طعام (دغلي کوټه) خرڅه کړه هره کاسه د يوه درهم په عوض کې نو که يې چيرته دکوټي کل صاع ونه ښودل او نه يې په همدغه مجلس کې پيمانه کړه چې مقدار يې معلوم شي نو په داسي

صورت کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد څرنگه چې کل صاع معلوم نه دي نو کل ثمن هم معلوم نه دي نو د جهالت مبيع او ثمن په وجه ایجاب او قبول د ټولې کوټې خواته گرځول متعذر دی نو ځکه د اقل معلوم یعنی یوې کاسې خواځه گرځول کیږي نو په یوه کاسه کې مبيع صحیح ده په دانوره باقی کې نه ده صحیح، البته که یې چیرته د کوټې ټولې کاسې وروښودلې یا یې په همدغه مجلس کې پیمانه کړي نو څرنگه چې جهالت د مبيع رفع شو ځکه نو دا مبيع په ټولو کاسو کې دغلې صحیح شوه، د صاحبینو رحمهما الله په نزد په دواړو صورتونو کې مبيع صحیح ده ځکه چې په دغه مبيع کې چې کوم جهالت دی دهغه رفع کول د بائع او مشتری دواړو په لاس دی نوله دوی څخه هریو په همدغه مجلس کې ناپ کولای شي هغه جهالت رفع کولای شي نو ځکه دغه جهالت مفضی و نزاع لره نه کیږي.

فائده: د قوت دلیل په اعتبار سره دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی، او من حیث التیسیر (د آسانیا) په وجه د صاحبینو رحمهما الله، قول راجح دی لعمال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: (قوله وبغنی) عزاه فی الشریة الی البرهان وفی النهر عن العیون وبه یفتی لالضعف دلیل الامام بل تیسرا علی الناس وفی البحر و ظاهر الهدایة ترجیح قولهما لآخره دلیلهما کما هو عادتہ قلت لکن رجح فی الفتح قوله وقری دلیلہ علی دلیلهما د نقل ترجیحه ایضا العلامة قاسم دن الکافی والمحبوبی والسفی و صدر الشریعة ولعلہ من حیث قوة الدلیل فلاینافی ترجیح قولهما من حیث التیسیر لم رأینہ فی شرح الملتنقی افادذا لک و ظاهره ترجیح التیسیر علی قوة الدلیل (رد المحتار ج ۳ صفحہ ۳۱)

(۱۱) کله بفتح الشاء دپسو نورمې ته ویل کیږي مگر د احکام او بنانو، غوایانو، هر هغه شي ته شامل دی چې دهغه په تبعیض کې ضروري، یعنی که چا د پسونورمه خرڅه کړه هرپسه دیوه درهم په عوض نو د صاحبینو رحمهما الله، په نزد دا مبيع په ټوله رمه کې جائزه د صاحبین رحمهما الله، رمه دغلې پر کاسه باندې قیاسوي، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په یوه کې هم جائزه ده، دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد په ټوله رمه کې دا مبيع ځکه جائزه نه ده چې مبيع او ثمن مجهول دي ځکه چې دپسو نوم معلوم تعداد (شمیر) نه دی معلوم نو د سابقه مسئلې په ډول په یوه کې خوباید چې جائز وای حال دا چې په یوه کې هم جائزه دی، دا ځکه چې په پسونو کې فرق دی مشتری به اعلیٰ پسه غواړي او بائع به ادنی درجه پسه ورکوي نو په همدې وجه چې دامفضي و نزاع لره کیږي په یوه کې هم جائزه دی.

همدارنگه که چاکې په گز و نوسره خرڅه کړه هریو گز دیوه درهم په عوض کې نو دا مبيع د صاحبینو رحمهما الله، په نزد په ټوله کپړه کې جائزه او دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په یوه گزه کې لاهم جائزه نه ده دا ځکه چې په پخوا زمانه کې به کپړې په لاس جوړېدلې چې هر گز به یی دپسو نو په ډول له بل گز څخه مختلف وو، ځکه نو په یوه گزه کې لاهم جائزه نه ده.

فائده: په پورتنيو دوو مذکورو مسئلو کې هم د آسانۍ په وجه د صاحبینو رحمهما الله پر قول باندې فتوی ورکوله کیږي لمانی تنویر الابصار و شرحه: ولسر فی الکلی فی بیع اللؤلؤ و بیع کلا و ذراع و کلا و کلا الحکم فی کل معدود و مغایرة و صحه فیها فی الکلی و بقولهما فی تیسرا، قال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: و احازوا فی الکلی کما لو علم فی المجلس بکل القول و به یفتی (الدر المختار مع الشامیه: ج ۳ صفحہ ۳۲).

(۱۲) اوکه په پورتنیو ډریو (۲) مسئلو کې د ټولو تعداد (شیر) په مجلس کې بیان کړي مثلاً ووايي چې سل پسونډه د سلو درهمونو په عوض کې یا سل گزه کپړه د سلو روپو په عوض نو دا بیع صحیح کیږي ځکه چې په دغه صورت کې جهالت نه پاتېږي نو په دې وجه چې مفضي و نزاع لره نه ده دا بیع صحیح او جائز ده.

(۱۳) لولونقص کیل اغلېحضنه او منځ زمانه لایلیالبع (۱۳) لولونقص ذراع احد بکل الس بربرک (۱۵) او ان راد للمختبر ولایحیالناع (۱۶) ولولوال کل ذراع یکذا نقص اغلېحضنه اولرک ران اذا غلّه کل ذراع یکذا الوصح (۱۷) وصدع عشرة ادرغ صدق لاسیه.

توجه: که چیرته پیماننه کمه شوه نو یادی د هغې پاتي حصی په عوض رانیسي یادی پرېږدي او که زیاته شوه نو هغه دبائع ده. او که په کپړه کې یو گز کم شوی یادی په پوره ثمنو سره رانیسي یادی پرېږدي، او که گز زیات شوی نو هغه د مشتري دی او دبائع لره اختیار نشته، او که یی ورته وویل چې هر گز په دوه مرده دی هغه کپړه کمه شوه نو یادی د هغې پاتي حصی په عوض رانیسي یادی پرېږدي، او که زیاته شوه ټول تان دي رانیسي هر گز په دوه مرده قیمت یادی پرېږدي او بیع فاسده ده په لسو گزونو کې د کورنډ په حصو کې ..

توضیح: (۱۳) که یو چادغلې کوټه واخیستله په دې شرط چې داسل کاسې دي د سلو روپو په عوض. بیا په ناپ کیدو سره معلومه شوه چې دا غله ترسل کاسې کمه ده مثلاً (۹۰) کاسې دي نو مشتري لره اختیار دی که غواړي چې دامو جوړه غله درو په مقدار رانیسي یعنې (۹۰) کاسې دي د (۹۰) روپو په عوض رانیسي او که غواړي چې بیع فسخ کړي ځکه چې په دا ډول پردي باندې د عقد تر تمام کیدو مخکې تفرق معامله لازم یږي ځکه چې دده مطلوب سل کاسې دي نو د باقی لسو کاسو لپاره به کوم بل خریدار ته ځي او که چیرته غله ترسلو کاسو زیاته شوه مثلاً یو سولس کاسې شوه نو هغه زیاته دبائع ده ځکه چې بیع پر مقدار معین (معلوم) باندی واقع شوې ده چې هغه عقد زائد لره شامل نه دی.

(۱۴) که یو چاپه دي شرط کپړه رانیوله چې دامثال سل گزه ده د سلو درهمونو په عوض، یا یې ځمکه رانیوله مثلاً په دې شرط چې دا ځمکه سل گزه ده د سلو درهمونو په عوض، اوس داسي وشول چې دامذکوره کپړه یا ځمکه دمذکور مقدار څخه کم وختل نو مشتري لره اختیار دی چې یادی په پوره مسمی پیسو سره رانیسي یادی پرېږدي ځکه چې ذراع عبارت دی له اوږده او ساره څخه او اوږده او ساره اوصاف دي او داوصافو په مقابل کې ثمن نه وي نو ځکه دمیبع دوصف د کموت یا زیادت په صورت کې په پیسو کې کموت او زیادت نه کیږي.

(۱۵) او که تر مذکور مقدار کپړه یا ځمکه زیاته شوه نو هغه د ثمن مسمی په عوض کې د مشتري کیږي ځکه چې زیادت ذراع وصف دی چې په مقابل کې یې ثمن نه وي او دبائع لره اختیار نشته ځکه چې دا داسي دی لکه یو څوک چې معیوب میبع خرڅ کړي او د هغه عیب له حساب څخه ثمن مقرر کړي وروسته میبع غیر معیوب شي نو په هغه صورت کې بائع لره دبیع دفسخ کیدو اختیار نشته همدارنگه په پورتنی مذکور صورت کې هم بائع لره دبیع دفسخ کیدو اختیار نشته.

(۱۶) که چادر گزه قيمت وروښود مثلاً سل گزه څمکه يې خرڅه د سلو درهمو نو په عوض هريو گز ديوه درهم په عوض، اوس چې يې څمکه يې په گزونو کړه هغه کمه وخته مثلاً پنځه نوي گزه شوه نو مشتري لره اختياردی چې يا موجوده څمکه په هغونه پيسو رانيسي يعني په پنځه نوي درهمونو يې رانيسي څکه چې ذراع (گز) که څه هم وصف دی مگر دلته دهر گزه د قيمت په معلومولو سره اصل شو گوياهر گز مستقله کړه ده نو څکه د گزه په کمبوت يا زيادت سره په پيسو کې هم کمبوت او زيادت راځي، او يادي پرې دي په وجه د تفرق د عقد، څکه چې د دغه اختونکي مقصود سل گزه وونو چې هغه يې پوره ونه موندل نو خامخابه دی د هغو پنځو گزونو اخستلو لپاره کوم بل خريدار ته ورځي او که څمکه تر مذکور مقدار زياته شوه مثلاً يو سلو لږ گزه شو نو مشتري لره اختياردی که غواړي ټوله څمکه دي رانيسي هر گز ديوه درهم په عوض، څکه چې ټول گزونه د سلو درهمو نورانيو لپه صورت کې هر گز ديوه درهم په عوض کې نه شو، او که غواړي بيع دي فسخ کړي څکه ټول گزونه پر مشتري باندې د لازم کيدو په صورت کې د مشتري ضرر (تاوان) دی څکه چې که څه هم ده ته لس گزه زياته کړه ملاويږي مگر پيسې خوبه هم هغومره زياتي ورکوي او مشتري ته د سلو گزونو کاتولو اختياري نه ورکول کيږي څکه چې د بائع په حق کې تفریق بيع دی چې ناجائز دی.

(۱۷) که چاله سل گزه سرای څخه لس گزه خرڅ کړل نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دا بيع فاسده ده او د صاحبينور رحمهما الله په نزد جائزه ده، او که چادر سرای له سلو حصو څخه مثلاً لس حصې خرڅي کړي نو په اتفاق سره جائز دی، په اول صورت کې د صاحبينور رحمهما الله دليل دادی چې د سرای له سلو گزونو څخه د سلو گزونو خرڅول د هغه سرای لسمه حصه خرڅول دی چې کله لسمه حصه خرڅول په اتفاق جائز دی نو له سلو گزونو څخه لس گزه خرڅول هم جائز کيږي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې گز د هغې آلي نوم دی چې په هغه سره شی ناپ کيږي څرنگه چې دلته دغه معنی متعذره ده نو څکه مجاز له گزه څخه هغه څمکه مراد يږي چې په گز سره ناپ کيږي او پر څمکه باندې د گز اطلاق هغه وخت کيدلای شي چې کله هغه معين او مشخص وي څکه ناپول فعل محسوس دی محل محسوس غواړي نو دلته خولس گزه غير معلوم دي څکه چې دانه ده معلومه چې د سرای له کوم جانب څخه لس گزه مراد دي، او دا جهالت مفضي ونزاع لره دی څکه چې بائع به وايي زه لس گزه د سرای له فلان جانب څخه درکوم او مشتري به وايي چې نه زه يې له هغه بل جانب څخه غواړم نو څکه دا بيع فاسده ده، خلاف له سلو حصو څخه چې هغه امر عقلی دی محل محسوس نه غواړي نو دغه لس حصې په ټول سرای کې مشاعاً مراديږي او مشتري له بائع سره په ټول سرای کې د سلو حصو په اندازه شريک گڼل کيږي څرنگه چې په دغه صورت کې داسي جهالت نشته چې مفضي ونزاع لره شي نو څکه دغه صورت جائز دی.

فائده: د صاحبينور رحمهما الله قول مفتی به دی، څکه چې د دغه جهالت رفع کول د متبايعينو په لاس دی چې د مبيعې خای متعين او معلوم کړي لعافى الله المصنوع: وفسد بيع عشرة اذرع من مائة فراع من دارٍ او حمام وصحاحه وان لم يسه حبلها على الصبح لان ان التهايد هما لا يفسد بيع عشرة اسيه من مائة سهم اتفاقاً لشيوع السهم، قال اس عابدين رحمته الله عليه: حاصله انه اذا سعى حمله الدر عن صاحبه والافيل لا يحوز عندهما للجهالة والصبح الحواز عندهما لانهما جهالة بيدعماى المصنوعان از التهايان تقاس كلها بالعلم نسبة العشرة لها ليعلم المبيع. (الدر المختار مع الشامية ۳۵۰/۳).

خو مولانا مفتی غلام قادر نعمانی صاحب مدظلہم فرمایلی دي چې په اوسنۍ زمانه کې فتوی د امام صاحب رحمہ اللہ پر قول مناسبه ده لکه چې فرمایي (القول الرابع هو قول صاحب رح لکن الفتوی علی قول ابي حنیفۃ رحمہ اللہ فی زمانہ الباقی فی هذه المسئلة (بیع الدار والحمام) لا یسمی فی الاسواق الکبیرة والبلدان لان جوانها متفاوتة قیمۃ والفساد والنزاع فی هذه الامان اکثر) (القول الرابع: ص ۲۷۷/۲۷۸) .

(۱۸) (ولو اشترى عدلاً غلیاً ثمة عشرة اوب نقص اوز افسد (۱۹) (ولو بیع لکل ثوب ثماً ونقص صح بقدره) (۲۰) (وخیروان ز افسد (۲۱) (ومس اشترى ثوباً غلیاً ثمة عشرة اذ غلّ فراغاً بعد رهم اخذه بعشرة فی عشرة ونصف بالا حیا وبتسعة فی تسعة ونصف بخیار) .

توجه: که یی رانیوه یو سر بسته گاټ په دي شرط چې دالس کپري دي بیا هغه زیات یا کم شونو دا بیع فاسده ده، او که یی بیان کړي دهرې کپري قیمت بیا هغه کم شونو دا بیع صحیح ده دهغه په اندازه او اختیار وړ کول کپري او که زیات شونو بیع فاسد یږي او که چایوه کپره رانیوه په دي شرط چې هغه لس گزه ده دهر گز دیوه درهم په عوض نور ادي نیسي دلسو درهمو په عوض دلسم نیم گزه په صورت کې بغیر اختیار او په نه (۹) درهمه دنه نیم په صورت کې په اختیار سره .

تشریح: (۱۸) که یو چاد کپو سر بسته (گاټ) په سل درهمه په دي شرط واخیست چې دالس کپري دي دهرې کپري ثمن یی نه دی بیان کړی بیا هغه کپري تر لسو کمی یا زیاتي وختي مثلاً نه یایو ولس کپري شوې نو په دواړو صورتونو کې دا بیع فاسده ده ځکه په اول صورت کې چې کومه کپره معدومه ده دهغه قیمت معلوم نه دی نو د موجوده کپرو ثمن هم نه معلوم یږي نو د جهالت ثمن په وجه دا بیع فاسده ده او په دوهم صورت کې (چې کپري تر لسو زیاتي شي) هم دا بیع فاسده ده ځکه چې په دغه صورت کې دانه ده معلومه چې مبیعه کومی لس کپري دي او کومه یوه کپره به مشتري بیرته واپس کوي نو د مبیعی دمجهول کیدو په وجه بیع فاسده ده .

(۱۹) که یو چا وویل چې دا (گاټ) زه له تاڅخه رانیسم په دي شرط چې په دي کې لس کپري دي دلسو درهمو نو په عوض، هره کپره دلسو درهمو نو په عوض یعنې دهرې کپري ثمن یی بیان کړي، بیا داسي وشول چې کپري کمی وختي مثلاً نه کپري یې وموندلې نو د موجوده کپرو په اندازه بیع صحیح ده ځکه چې په دغه صورت کې ثمن مجهول نه دي ځکه چې دهرې کپري ثمن یې بیان کړي دي دارنگه یې په معدوم کې قبولیت عقد موجود د عقد لپاره شرط کړی هم نه دی بلکې په عدد (شمیر) کې یې غلطی کړي ده نو په همدې وجه چې هیڅ یو فاسد شرط نشته دا عقد صحیح دی .

(۲۰) البته په پورتنی مذکور صورت کې مشتري لږه داخیستلو او نه اخیستلو اختیار شته، ځکه چې یواځې داتو (۸) کپرو په اخیستلو سره په معامله کې تفرق لازمیږي حال دا چې دده مطلوب پریوه ځای لس کپري وې، او که چیرته په همدغه صورت کې کپري تر لسو زیاتي شي نو بیا دا بیع فاسده ده ځکه چې دانه ده معلومه چې مبیعه کومی لس کپري دي او کومه زیاته کپره به مشتري واپس کوي نو د مبیعی دمجهول کیدو په وجه سره دا بیع مضی و نزاع لږه ده ځکه فاسده ده .

(۲۱) که یو چا یو تان کپره په دي شرط واخیسته چې هغه لس گزه ده او هر گزه په عوض دیوه درهم کې دی، بیا هغه کپره لس نیم یا نه نیم گزه شوه نو د امام ابو حنیفۃ رحمہ اللہ په نزد په اول صورت کې به یی مشتري په

لس درهمه اخلي بلا اختياره يعنى مشتري لره دفسخ کولو اختيار نه ورکول کيږي او په دوهم صورت کې ده لره اختيار شته که غواړي دنه (۹) درهمه په عوض دي واخلي او که غواړي فسخ دي کړي دامام ابو يوسف رحمه الله په نزديکي په اول صورت کې په يووولس درهمه اخلي او په دوهم صورت کې به يې په لس درهمه اخلي او مشتري لره په دواړو صورتونو کې دبيع دفسخ کولو اختيار شته ځکه چې دايې وويل چې هريوگزه عوض ديوه درهم دهرگزه په مقابل کې شمن ذکر شوی دی نو ځکه گزوصف نه بلکې اصل شونوپه گز کې دکمبوت په وجه سره په شمن کې کمبوت نه کيږي ځکه نو دټولو گزونو شمن واجبيږي، دامام محمد رحمه الله په نزديکي په اول صورت کې به يې په لس نيم درهمه اخلي او په دوهم صورت کې به يې په نه نيم درهمه اخلي ځکه چې کله ديوه گزه په مقابل کې يو درهم دی نو دگزه دهر جز په مقابل کې به ددرهم هغی مثل جزء وي نو دنيم گزه په مقابل کې به نصف درهم وي.

دامام ابو حنيفه رحمه الله دليل دادی چې دنصف گزه عوض کې يې هيڅ قيمت نه دی بيان کړی نو ځکه نيم گزه بغير قيمت يواځی وصف شمارل کيږي په اصل کې گز خپله هم وصف دی مگر څرنگه چې دلته ديوه درهم شرط کيدو په وجه گزه دمقدار حکم ومونده او په شرط کې يې ديوه گزه قيد ذکر کړی دی نو ديوه گزه دکميدو په صورت کې دی خپل اصل يعنى وصفيته طرف ته راگرځي نو په همدې وجه نيم گزوصف زائد دی چې په عوض کې يې شمن نه وي نو ځکه دانيم گزومشتري ته مفت ورکول کيږي نو پر مشتري باندي دلسو درهمونو په عوض بيع لازميږي او ده ته دفسخ اختيار نه ورکول کيږي ځکه چې په دهغه بيع کې دمشتري هيڅ ضرر نه او په دوهم صورت کې هم څرنگه چې نيم گزوصف دی نو په نه (۹) درهمه به يې اخلي مگر څرنگه چې دمیعی مطلوب مقدار کم دی ځکه چې مشتري څوپوره لس گزه غوښته او دا کپه لس گزه نه ده بلکې نه نيم گزه ده نو ځکه ده ته دفسخ بيع اختيار ورکول کيږي.

فائدة: دامام محمد رحمه الله قول راجع دی لمقال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو قول محمد رحمه الله وقال العلامة الحنفی رحمه الله: وفي الطحاوی وهو اعدل الاقوال قال الاتقانی وبقول محمد رحمه الله نأخذ انتهى وقال الکمال ثم من الشارحين من اختار قول محمد رحمه الله وفي الخلاصة قول أبي حنيفة اصح النبی و ذکر تحت قوله فعلیه الفتوى فيه ان الفتوى قد تكون على الصحيح لا الاصح او على غير مالمی المتون لعالمیه من التيسير او جريان التعامل فلا يتم هذا الطریق وقد علمت ما قاله الاتقانی وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله: قوله هو ای قول محمد اعدل الاقوال قال الاتقانی وفي غایة البیان وبه لأخذ قال المفتی غلام قادر النعمانی: الرجح هو قول محمد كما قال الاتقانی لان فی زماننا ينقسم الثمن باعتبار حصص الذراع. (القول الرابع: ۷/۲).

فصل

دافصل دهغو شيانو په بيان کې دی چې بي له بيانه په بيع کې داخلېږي او هغه شيان چې نه داخلېږي.

(۱) يدخل البناء والمفاتيح في بيع الدار (۲) والشجر في بيع الأرض بلا ذكر (۳) ولا يدخل الزرع في بيع الأرض ولا يسمي ولا التفات في بيع الشجر إلا بالشرط (۴) ويقال للبائع أقطعها وسلم المبيع (۵) ومن باع فمرة فبدا صلاحها إلا، صغ البيع ويقطعها المشتري في الحال (۶) وإن غرط ثمرها على التخل فسد.

تر څه: او داخليږي ديوالونه او کيلۍ دمکان په بيع کې، او درخته دځمکې په بيع کې بلاذکره داخليږي، اونه داخليږي کښت دځمکې په بيع کې بې له نوم اخيستلو اونه ميوه ددرختي په بيع کې مگر په شرط سره، او بائع ته به ويل کيږي چې ميوه درو شکوه او مبيعه ماته حواله (وسپاره) که چا خرڅه کړه ميوه که پخه وه که نه وه پخه نوبيع صحيح ده او مشتري به يې فی الحال شکوي او که يې شرط کړه داچې ميوه به پر درختوباندي پاتي وي نوبيع فاسديږي.

تفويض: (۱) يعنی که چامکان (سرای) خرڅ کړنوپه دغه بيع کې عمارت (آبادي) هم داخليږي که څه هم عمارت (آبادي) يې په نامه نه يې يادکړی ځکه په عرف کې د(دار) لفظ صحن (ميدان) او عمارت دواړولره شامل دی همدارنگه دعمار ت اتصال له مکان سره دقرارلپاره دی نه دانقطاع لپاره همدادول دمکان دقلونو کليانې (چايانې) هم په دغه بيع کې داخليږي ځکه چې کليانې دقلانو دجزء په ډول دي ولي قلغان بغير دکليانو قابل دگټې اخيستونه دي خوشرط دادی چې قلغان په په دروازو پوري متصل وي ځکه چې په دروازو پوري غير متصل داوسپني قلغان په اتفاق له نوم اخستو بغير په بيع کې نه داخليږي نو دهغو کليانې هم په بيع کې نه داخليږي.

تقييد: په دغه باب کې اصل دادی چې دمبيعه نوم چې په عرف کې کوموشيانولره شامل دی هغه شیان دمبيعه تابع او په بيع کې داخل دي همدارنگه هغه شیان چې په مبيعه پوري لپاره دقرارمستل وي نه لپاره دانقطاع هغه هم دمبيعه تابع او دنوم اخستو بغير په بيع کې داخل دي او هغه شیان چې داډول نه وي هغه بغير دنوم اخستلو په بيع کې داخل نه دي مگر داکه په بيع کې دهغو دداخليدو عرف جاري وولکه دسرای په بيع کې چې دسرای دقلانو دکليانو (چايانو) په باره کې دداخليدو عرف جاري دی.

(۲) قوله والشجر لى بيع الارض او بدخل الشجر لى بيع الارض، يعنی که چاځمکه خرڅه کړه نو په هغی کې چې کومي درختي دخرمایانوروشيانووي هغه دځمکې تابع او دځمکې په بيع کې داخليږي که څه هم ددرختونوم نه وي اخيستل شوی ځکه چې ددرختو اتصال هم دآبادي په ډول له ځمکې سره دقرارلپاره دی نه دانقطاع لپاره

(۳) يعنی که چاځمکه خرڅه کړه نو په هغی کې ولاړ (شین) کښت په دغه بيع کې نه داخليږي مگر داچې دکښت په بيع هم تصريح وکړي ځکه چې دکښت اتصال له ځمکې سره دانقطاع لپاره دی نه دقرارلپاره نو ځکه په ځمکه کې کښت دهغه سامان په ډول دی چې په ځمکه کې هسي پروت وي همدارنگه که يو څوک دخرمایانورې ميوه دارې درختي خرڅې کړي نو ددرختو په دغه بيع کې ميوه نه داخليږي بلکې دبائع حق ده ځکه چې دميوه اتصال دانقطاع لپاره دی نه دقرارلپاره نو دکښت سره مشابه دی، البته که چيرته مشتري له درختو سره دميوې

شرط ولگاوه نو بيا ميوه په مبيعه کې داخليږي.

(۴) البته په پورتنیو دوو مذکورو صورتونو کې بائع ته ويل کيږي چې خپل کښت يا خپله وشکوه مبيعه فارغه کړه مشتري ته يې حواله کړه که څه هم کښت يا ميوه تراوسه پوري دگټې اخستو قابل نه وي ځکه

چې د مشري ملک د بایع له ملک سره مشغول دی نو داداسي دی لکه د بایع سامان چې په هغه ځمکه کې پروت وي نو پریبایع باندې لازم ده چې د مشري ملک فارغ او ورته وسپاري.

(۵) که چامیو خرڅه کړه که دخوراک قابله وي او که نه وي (له قابل انتفاع څخه مراد دادی چې دانسانانو یا حیوانانو دخوړلو قابل وي) په هر صورت دایبع جائزه ځکه چې دامال متقوم او قابل دگټې اختو دی او دامال متقوم بیع جائزه ده په دې شرط چې میوه پردرختو باندې ښکاره شوې وي ځکه چې که چیرته میوه ښکاره شوې نه وي نو په اتفاقی سره یې بیع ناجائزه، خو پرمشري باندې لازم دی چې خپله میوه فی الحال (سمدستي) له درختو څخه وشکوي د بایع ملک (درختې) فارغ کړي او د اجوازهغه وخت دی چې بیع په دې شرط شوي وي چې مشري به خپله میوه له درختو څخه شکوي یا مطلقاً بیع شوي وي دانی نه یې سره ويلي چې میوه شکوم یا یې پرېږدم.

(۶) او که یې دا شرط ایښی وو چې مشري به خپله میوه پردرختو باندې پرېږدي نو دایبع فاسده ده ځکه چې داداسي شرط دی چې عقدیې مقتضي نه دی او دمقتضى العقد خلاف چې کوم شرط په بیع کې راشی هغه عقد فاسدېږي دامام محمد رحمته الله علیه په نزد عموم بلوی په وجه جائز دی او همد اقول مفتی به دی لمقال ابن الهمام فی فتح القدیر: ويجوز عند محمد رحمته الله علیه استحساناً و هو قول الائمة الثلاثة واختاره الطحاوی لعموم البلوی (فتح القدیر: ۵/ ۳۸۹).

تنبیه: په دغه مسئله کې څه تفصیل شته: (۱) هغه دا چې که چیرته تراوسه پوري میوه پردرختو باندې نه وه ښکاره شوې نو ددې بیع په اتفاق حرامه ده لکه دانن سبا چې د میوه تر ښکاریدو مخکې باغونه په ټیکه ورکول کېږي ددې یو بل ډیر بد صورت داراخي چې هغه باغ دخوکلونو لپاره په ټیکه ورکوي او بایع له مشري څخه دآینده راتلونکو میوو قیمت اوس وصولي داصورت بلکل ناجائز او له نص څخه صریح خلاف دی په حدیث مبارک کې راشی: نهی رسول الله صلی الله علیه و آله عن بيع السبن.

(۲) او که درختو میوه ښکاره کړي وه خو تراوسه پوري پخه نه وه نو د دواړو میوو دبیع درې صورتونه دي: ۱- بیع په شرط دپریکولو داصورت په اتفاق سره جائز دی. ۲- بیع په شرط دپریښودلو (پردرختو باندې) داصورت په اتفاق ناجائز دی ۳- بیع مطلق نه یې پریکول شرط کړی وواو نه یې پریښودل داصورت دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد جائز دی خو علامه شامی رحمته الله علیه لیکلی دي چې که چیرته عاقدین بیع مطلقه وکړي خودبایع او مشري ترمنځ دا خبره معروفة وه چې له بیع وروسته به میوه ترپخیدو پوري پریښودله کېږي نو په دغه صورت کې دالمعروف کالمشروط په قاعده سره داصورت هم ناجائز گرځي، مگر ددغې مسئلې یو بل اړخ هغه دی چې دهغه طرفته ځینی فقهائو دعصر توجه کړې ده هغه دادی چې کوم شرط له مقتضاء نقد خلاف وي که چیرته دهغه رواج عام شي نو بیا هغه شرط دعقد مفسده نه گرځي لکه یو څوک چې بایع نکو وایي چې زه دابو تونه په دې شرط را نیسم چې ته به دغوته نعل ورلگوي بیا به یې ماته را کوي ظاهره خبره ده چې دنعل لگولو شرط دعقد دمقتضاء خلاف دی خو څرنگه چې ددغه شرط رواج عام شوی دی ځکه نو دا شرط جائز دی ددې قاعدې تقاضا ده چې دمیوه پریښودلو شرط چې کله رواج

شوی دی نو په دغه وخت کې که چیرته په عقد کې صراحتاً د پریښودلو شرط ولگول شي نو دا خانافه نزد د عقد صحیح کیږي ځکه چې دا شرط مفضي و نزاع لره نه گرځي. ۳- او که چیرته میوه په پوره ډول نه یې ښکاره شوې تر اوسه لاشه حصه ښکاریدل باقی دی نو په دغه صورت کې امام محمد رحمته الله علیه بیع ناجائزه بللې ده لیکن متاخرین احناف دایع جائزه گڼي د جائز کیدو وجه یې داده چې په دغه صورت کې معدوم د موجود تابع گرځي بیع صحیح کیږي (تقریر مرتضی للشیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی مذهب ۹۰/۱)

فائده: لیکن د پورتنی مذکور صورت یوه بله حیل هم شته چې بلا اختلافه جائزه ده هغه داده چې دامعامله دي د ځمکې د اجارې په ډول وکړای شي مثلاً د میوې قیمت زر (۱۰۰۰) روپۍ دي نو اته سوه روپۍ دي د میوې قیمت وگڼل شي او په دوه سوه روپۍ دي ځمکه په اجاره ورکړي د اجارې موده دي هغه معلومه کړي کومه چې د میوې د پخیدو و آخرې موده وي نو په دغه صورت کې به د میوې پر درختو باندې پریښودل جائز شي خو په دې کې د ضروري ده چې د میوې بیع دي مخکې او اجاره دي وروسته وکړای شي. (کفایت المفتی: ۸/۳۴).

(۴) د لوستنې مهارت لاندې مضمون (۸) کښې نړۍ نښله و بالایی فشره (۹) و اجرة الکمال علی النافع و اجرة تقبالتن (۱۰) و زوزنه علی الفشتری (۱۱) و من باع بعلقه بنی سلیمه او لا و الا سلیمانما.

ترجمه: او که یې استثناء کړې له هغو څخه معلومې پیمانې نو دایع صحیح ده لکه د غنمو بیع پخپلو وړو کې او د لویا بیع پخپلو پوستکو کې او د ناپوونکي (تول کوونکي) اجرة (مزدوري) پر بائع باندې ده او درو یو د صافولو (معلومولو) اجرة او د هغو د وزن کولو اجرة پر مشرترا باندې دی او که چا خرڅ کړ سامان درو یو په عووض نو هغه دي روپۍ اول ورکړي که نه دواړه دي یو ځای سره ورکړي.

تشریح: (۷) یعنې د جائزه ده چې پر درختو باندې موجوده میوه خرڅه کړي اوله هغو څخه معلومې پیمانې (کیلو) مستثنی کړي مثلاً د ډول ورته ووايي چې پر درختو باندې میوه پرتا باندې خرڅوم پرته له لوسیمانو (کیلو) چې هغه په دې بیع کې داخل نه دي هغه زه دخپل ځان لپاره وړم، ځکه چې دکوم شي په باره کې چې انفراداً عقد صحیح وي هغه شی له عقد څخه مستثنی کول هم صحیح دی مگر حسن بن زیاد رحمته الله علیه له امام ابو حنیفه رحمته الله علیه څخه روایت کړی دی چې دایع جائزه نه ده امام طحاوی رحمته الله علیه هم هغه قول ته تگ کړی دی ځکه چې د مذکور پیمانوله استثناء وروسته دانه ده معلومه چې د مشرترا لپاره باقي میوه څومره پاته کیږي او داهم نه ده معلومه چې د مشرترا لپاره څه هم پاته کیږي که نه نو دمیبعه د مجهول تیا یا معدوم والي په وجه دایع جائزه نه ده.

فائده: ظاهر روایه راجع دی لافال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو ظاهر الرواية ذكر صاحب الهداية دليل ظاهر الرواية آخر او هذا يشير الى اختياره وترجيحه كما هو دأبه. (المقول الرابع: ۱۰/۲).

(۸) قوله کبیر بزفي سبله ای کصحة بیع بز. یعنې لکه خرنگه چې بالا مذکور بیع جائزه ده همدارنگه غنم په خپلو وړو کې اولو یا پخپلو پوستکو کې خرڅول هم جائز دی ځکه چې دامال متقوم او قابل دگټې دی ځکه

نود هغو بیع جائزه ده مگر شرط یې دادی چې دخپل جنس خلاف یې خرڅ کړي مثلاً د جوارو یا اوریشوپه عوض کې او که چیرته غنم د غنمپه عوض کې خرڅ کړي نو دایا ناجائزه دی لاحتمال الربا .

فائده : او که خالص غنم د ویرتو تر غنمون زیات وونیو یا جائزه د لعافی الشامیه : اذا باع بئیل الرای بالمرع سبله فانه لایجوز اذا لم یکن الحب الخالص اکثر اما اذا کان اکثر یکن الزائد بمقابلۃ الشئ فیجوز (رد المحتار: ۴/۳۶۴).

فائده : د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په نزد دایب ناجائزه ده ځکه چې مبیعه مستوره او له سترگو نه غائبه ده داداسي ده لکه دپسه په تیانوکې شیدې خرڅول چې بیع یې ناجائزه ده ، احناف وایې چې مستوره خویشکه چې ده مگر معدومه نه ده نو ځکه دایب جائزه ده .

(۹) یعنې د مبیعه د ناپوونکي اجرة (مزدوري یا حق الزحمة) پر بایع باندي دی ځکه چې دتسليم مبیعه لپاره ناپول ضروري دی او تسليم د مبیعه دبایع پر ذمه دی نو ناپول او دهغه اجرة هم دبایع پر ذمه کیږي ، او دشمنو معلومولو (صافولو) اجرة او دهغو د وزن کولو اجرة پر مشتري باندي دی ، له امام محمد رحمۃ اللہ علیہ څخه یو روایت دی چې دشمن معلوموونکي اجرة هم پر بایع دی ځکه چې دشمن نقدول بائع ته له سپارلو وروسته کیږي نو اوس خوبایع دي ته ضرورت لري چې د سمو او خرابو ترمنځ امتیاز وکړي چې معیوبې پیسې بیرته مشتري ته ورواپس کړي .

فائده : مگر مفتی به قول هغه دی کوم چې مصنف رحمۃ اللہ علیہ ذکر کړی دی چې دشمنو (صافولو) اجرة پر مشتري دی ځکه پر مشتري باندي لازم دی چې بائع ته صاف درهمونه حواله کړي دا چې صافول دپسو د مشتري پر ذمه دی لهدا د صافولو اجرة هم د مشتري پر ذمه کیږي خو دا هغه وخت چې کله بائع پیسې قبض کړي نه یې که نه یې پر بایع باندي دی لمالی الجوهره وروایې ابن سماعه عن محمد انه علی المشتري لان حق البائع علیه الجادو علیه تسليمها الیه فلزمه اجرة وهذا اذا کان قبل القبض وهو الصحيح اما بعده فعلى البائع (الجوهره: ۴/۳۴۲) وقال ابن عابدين رحمۃ اللہ علیہ : وانما الشان فی ظهور الروایة وبه کان یفتی الصدر الشهدو هو الصحيح کما فی الخلاصة (رد المحتار: ۴/۳۶۴).

(۱۰) قوله ووزنه علی المشتري ای و اجرة وزن الشئ علی المشتري ، یعنې دشمنو د وزن کوونکي اجرة په اتفاق د څلوروا اما سانو پر مشتري باندي دی ځکه چې دپسو تسليمول د مشتري پر ذمه دی نو دپسو وزن کول او د وزن کوونکي اجرة هم د مشتري پر ذمه کیږي ، لعل ابن عابدين الشامي رحمۃ اللہ علیہ : وانما کن اجرة وزن الشئ علی المشتري فهو باتفاق الائمة الاربعة وبه کان یفتی الصدر الشهدو هو الصحيح (رد المحتار: ۴/۳۵۴).

(۱۱) یعنې که چا سامان دپسوپه عوض خرڅ کړ نو مشتري ته ویل کیږي چې مخکې ته پیسې را کړه ځکه چې د مشتري حق په مبیعه کې متعین شوی نو د مشتري ته دپسو ورکولو حکم ورکول کیږي چې دبایع حق بالقبض متعین شي ځکه چې پیسې داسي شی دی چې تر قبض کولو مخکې په متعین کولو سره نه متعینې کیږي نو لهدا ضروري ده چې مخکې پیسې دبایع په قبضه کې ورکړي چې دهغه حق په پیسو کې متعین شي په دي طریق د متعاقدينو ترمنځ مساوات راځي او دپسو ورکولو څخه وروسته بائع ته ویل کیږي چې مبیعه حواله کړه . او که یې سامان

د سامان په عوض یا پيسې د پيسو په عوض خرڅې کړي نو دواړو ته ویل کېږي چې سمدلاسه هریو خپل شی هغه بل ته حواله کړه لاستواپه مالی تعین و عدمه.

باب خيار الشرط

د اباب د خيار شرط په بیان کې دی

خيار شرط دادی چې له متعاقدينو څخه هریو یا له دواړو څخه یو مثلاً مشتري ووايې: اشتریت علی انی بالعبار ثلاثة ايام، یعنې مالره درې ورځې اختیار دی که مې بیع خوښه شوه نوسمه ده که نه بیا یې فسخ کومه.

ددې باب له ماقبل سره مناسبت دادی چې بیع دوه قسمه ده، بیع لازمه (چې په هغې کې یوه لره هم د فسخ کولو اختیار نه وي) او بیع غیر لازمه (چې په هغې کې له متعاقدينو څخه یوه ته یادواړولره د فسخ اختیار وي) څرنگه چې بیع لازمه قوي ده نو ځکه یې تر دې مخکې بیع لازمه بیان کړه اوس دهغو بیو عو بیان کوي چې غیر لازمي دي (یعنې په کومو کې چې له متعاقدينو څخه یوه لره د فسخ اختیار وي).

بیا اختیار پر درې قسمه دی: خيار شرط، خيار رؤیة او خيار عیب. له دوی څخه خيار شرط د بیع د حکم لپاره مانع دی، یعنې بیع منعقد نه کېږي مگر حکم یې نه ثابتېږي یعنې داسې نه شي کیدای چې مبیعه د بائع له ملک څخه ووځي د مشتري په ملک کې داخله شي، او خيار رؤیت د حکم د تمامیت لپاره مانع دی، یعنې د خيار رؤیت په صورت کې د بیع حکم ثابتېږي مگر حکم تامیري نه په دې وجه یې خيار رؤیت تر خيار شرط وروسته ذکر کړی دی او خيار عیب دلزوم حکم لپاره مانع دی یعنې د خيار عیب په صورت کې د بیع حکم ثابتېږي مگر لازمیري نه اولزوم تر تمام وروسته راځي ځکه یې نو بیا خيار عیب وروسته راوړی دی.

په خيار شرط کې د خيار اضافت و شرط ته له قبیلې د اضافه د مسبب دی و سبب ته ځکه چې شرط د خيار سبب دی، او په خيار شرط کې شرط مصدریه معنی د اسم مفعول دی یعنې خيار المشروط. دا چې خيار شرط په کومو شيانو کې جاري کېږي او په کومو کې نه جاري کېږي دایوه شاعره لاندې اشعارو کې داسې راوړي دي:

ياتي خيار الشرط في الاجارة والبيع والابراء والكفالة
والرهن والعق وتترك الشفعة والصلح والخلع مع الحوالة.
والوقف والقسمة والإقالة: لا الصرف والإقرار والوكالة
ولا الكاح والطلاق والسلم: نذر وإيمان والإقرار وهذا يغتم.
(المعصر الضروري: ص ۲۹۷).

(۱) واضح للفتايعين أو لاحدهما جواز لثلاثة أيام أو أقل (۲) ولو أكثر لا (۳) فإن أجاز في الثلب ضح (۴) ولو نأغ على إنهم لم ينقد الثمن إلى ثلاثة أيام فلا بيع ضح زالي أربعة لا (۵) فإن نقده في الثلب ضح.

توجه: صحيح د متعاقدینو لپاره ياله دوی څخه د یوه دري ورځي خیار یا تر هغه کم، او که زیات و ونه دی صحيح، بیا که یې په دري ورځي کې دننه اجازه ورکړه نو صحيح کیږي او که یې یوشی څرخ کې په دي شرط چې که مې په دري ورځي کې قیمت ادا نکړی نو بیا یې زما وستانسته، دا یې صحيح ده او که یې تر څلورو ورځو پوري شرط کې نویا نه دی صحيح بیا که یې په دري ورځي کې دننه قیمت ادا کړ نو صحيح کیږي.

تشریح: (۱) یعنې خیار شرط په یوه وخت دبائع او مشتري دواړو لپاره هم جائز دی اوله دواړو څخه د یوه لپاره هم جائز دی په دي شرط چې دخیار موده به یې دري ورځي تا تر دري ورځي که تا کلي وي لقوله علیه السلام: اذا باعت فقل لا خلافة ولی الخیار ثلاثة ایام. (یعنې رسول الله ﷺ و حضرت حبان بن منقرض ته و فرمایل چې د یې کولو په وخت ورته ووايه چې دوکه نه ده او مالره دري ورځي اختیار شته).

(۲) قوله ولو ساکت لا ی ولو شرط اکثر من ثلاثة ایام لا یصح، یعنې که یو چا تر دریو ورځو زیات مثلاً یوه یادی میاشتي دخپل ځان لپاره خیار شرط ولگاوه نو دا صحيح نه دی، بلکه د اصورت مختلف فیه دی دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه، امام زفر رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه په نزد جائز نه دی ځکه چې خیار خلاف قیاس په مذکور نص سره ثابت دی نو څومره موده چې په نص کې ذکر شوې ده پر هغه باندي زیات صحيح نه دی، د صاحبینو رحمهما الله په نزد تر دریو ورځو زیات هم جائز دی ځکه چې خیار دي لپاره مشروع شوی دی چې متعاقدین د غوراو فکر موقع ولري او تر څی الامکان پوري دخاری دفع وشي او کله تر دریو ورځو زیات غوراو فکر ته ضرورت پیدا شی نو ځکه تر دریو ورځو زیاته موده شرط طول جائز دی.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول صحيح دی لمافی الهندیة: فعندابی حنیفة رحمته الله علیه لا یحوز اکثر من ثلاثة ایام وعندهما یحوز اذا سمی مدة معلومة کذا فی مختار الفتوی والصحيح قول الامام (الهندیة: ۳۸/۳) وفي تکملة فتح الملهم: ولما یفتی شی من الاحادیث البخاری المأثور فی ثلاثة ایام فالاحوط الاقتصار علیها (تکملة فتح الملهم: ۳۸۸/۱).

وقال المفتی غلام قادر النعمانی: والار حان یقال ان كانت المبیعة ما یعلم حالها فی ثلاثة ایام او اقل فالعمل علی قول ابی حنیفة رحمته الله علیه وان كانت المبیعة فما لا یعلم حالها فی ثلاثة ایام بل تحتاج الی اکثر من ذالک فالعمل علی قول الصحاحین رحمهما الله. (القول الراجح: ۱۳/۲).

(۳) بیا که چیرته په پورتنې مذکور صورت کې (یعنې تر دریو ورځو زیات اختیار اخستلو په صورت کې) صاحب اختیار په دریو ورځو کې دننه خپل دغه اختیار ساقط کړ او د یې د تامل و فیصله یې وکړه نو بیا دا یې صحيح کیږي ځکه چې کوم شی د فساد باعث وو (یعنې تر دریو ورځو زیات اختیار شرط طول) هغه له منځه ولاړ، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد په دریو ورځو کې دننه په خیار ساقطولو سره دا یې نه صحيح کیږي ځکه چې دا یې تر دریو ورځو نه زیات شرط لگولو په وجه فاسده منعقد شوې ده او قاعده ده چې کوم شی فاسد منعقد شي هغه بیا بیرته صحيح نه گرځي ځکه چې د شي بقاء د هغه د ابتدائی ثبوت مطابق راځي.

(۴) که چا یوشی په دي شرط څرخ کړ چې که مشتري په دریو ورځو کې دننه قیمت ادا نکړ نو بیا یې نشته، دا شرط جائز دی او که یې څلور ورځي شرط ولگاوه چې که مشتري په څلور ورځو کې قیمت ادا نکړ نو دا یې معدم ده، د اصورت د شیخینو رحمهما الله په نزد جائز نه دی په اصل کې داهم دخیار شرط په

معنی دی بڼه بر ضرورت مشروع دی داڅکه چې کله کله مشتری د قیمت ادا کولو قدرت نه لري مگر د بيع په فسخ کولو کې ځان شاته شاته کوي چې په دې کې د بائع ضرر دی نو د دغه ضرورت پر بڼه د خیار شرط په ټول د صورت هم دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه او امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد تر دریو ورځو پوري جائز دی تر دریو ورځو زیات نه دی جائز.

همدارنگه د دریو ورځو د جائز کیدو یوه وجه دا هم ده چې حضرت ابن عمر رضی الله عنهما خپله اوښه دا ډول خرڅه کړې وه له صخابه کرامورضی الله عنهما خڅه یوه صحابی هم پرده رڼه و وکړی. دامام محمد رحمته الله علیه په نزد د څلورو ورځو او تر څلورو ورځو زیات هم جائز دی.

فاسده: د شیخینور رحمهما الله قول راجع دی لمقال المفتی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو قول الشيخين رحمهما الله لا يصح إلى أربعة أيام قال العلامة ابن الهمام والى أربعة أيام لم يجز عند أبي حنيفة رحمته الله علیه وأبي يوسف رحمته الله علیه فإن نقد النمن قبل مضي الثلاثة لم يبع وإن لم ينفذ فباعه البع ولا يفسخ نص عليه ظهير الدين وقال لا بد من حفظ هذه المسئلة. (انظر الرابع: ۱۳/۲)

(۵) تر دریو ورځو نه د زیاتې مودې شرط لپاره په صورت کې که چیرته مشتری په دریو ورځو کې دننه قیمت ادا کړ نو په اتفاق د څلورو او اما مانوسره دایع صحیح کیږي ځکه چې باعث د فساد تر استحکام مخکې ساقط شولکه په خیار شرط چې بیان شوی دی، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد که په دریو ورځو کې دننه قیمت ادا کړي نو هم دایع نه صحیح کیږي ځکه چې دایع د دریو ورځو نه د زیات شرط لگولو په وجه فاسده منعقد شوې ده او قاعده ده چې کوم شی فاسد منعقد شي هغه بیا صحیح نه گرځي ځکه چې د شي بقاء د هغه د ابتدائی ثبوت مطابق وي.

(۶) و جواز الخایع منع خروج المبع عن ملكه (۷) و قبض المشتري بملكه (۸) و خيار المشتري لا يمنع ولا يملكه (۹) و قبض بملكه باليمن كتمه.

توجه: او د بائع اختیار منع کوي دا چې مبیعه دده له ملک څخه ووځي، او د مشتری په قبض کولو سره مبیعه هلاکيږي د قیمت په عوض، او د مشتری اختیار نه منع کوي (خروج مبیعه) (اونه دی د هغه مبیعه مالک گرځي او دده په قبض کولو سره مبیعه هلاکيږي د ثمنو په عوض لکه د مبیعه د عیب داره کیدو په صورت کې.

توضیح: (۶) یعنې که چیرته په بیع کې خیار شرط د بائع لپاره و ونوداخیارد دي مانع دی چې خروج مبیعه وشي له ملک د بائع څخه، یعنې مبیعه د بائع له ملک څخه نه وځي، ځکه دایع تامه نه ده ولی بیع خود طریقینو په رضامندي سره تامیږي او په طرفینو کې چې کوم یوه لږه خیار دی د هغه رضات راوسه پوري نه د معلوم شوې نو په موده د خیار کې بائع په مبیعه کې د تصرف اختیار لري مگر مشتری د تصرف اختیار نه لري که څه هم دی د بائع په اجازه سره پر مبیعه باندې قبضه وکړي.

(۷) که چیرته مشتری په بالا مذکور صورت کې مبیعه قبض کړه او بیا په موده د خیار کې دننه مبیعه د مشتری په لاس کې هلاکه شوه نو که چیرته مبیعه قیمتی شی وي مشتری د قیمت ضامن دی او که چیرته مثلی شی وي نو د مثل ضامن دی دیسو ضامن نه گرځي ځکه چې د مبیعه د مشتری په لاس کې موقوفه علی

سوم الشراء ده یعنې لکه یو څوک چې یوشی دا خستلو لپاره پخپله قبضه کې واخلي او بیا له هغه څخه داسې هلاک شي نو په داسې قبضه سره د ضائع کېدو په صورت کې په قیمتي شي کې قیمت واچيږي او په مثلي شي کې مثل واچيږي شمن نه واچيږي نو له دې امله په مذکور صورت کې هم مشتري د قیمت ضامن گرځي نه د شمنو.

(۸) یعنې که چیرته په بیع کې څارم مشتري لره و ونوداڅیا مانع دخروج دمبیعه له ملک دبائع څخه نه دی یعنې په دغه صورت کې مبیعه دبائع له ملک څخه وتلای شي ځکه چې دبائع په حق کې بیع لازم ده بیاد صاحبینو رحمهما الله په نزد مشتري دمبیعه مالک گرځي ځکه چې کله دامبیعه دبائع له ملک څخه ووت نو بیا که چیرته د مشتري په ملک کې رانه شي نو بیا بغیر د دې چې د چا ملک شي زات لېږي چې د دې په شرع کې هیڅ یو مثال نشته، امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمایي چې مشتري هم دمبیعه مالک نه گرځي ځکه که چیرته دا ومنله شي چې مشتري مالک دی نو تر اوسه پوري شمن د مشتري له ملک څخه نه دي وتلې نو د دې مشتري په ملک اجتماع د بدلینو (یعنې مبیعه او شمن) لازمیږي چې په شرع کې هیڅ اصل نه لري، تر کومه چې زوال د ملک لالی المالک دی نو د هغه نظیر په شریعت کې موجود دی لکه دکعبی مکرمی غلام او پردي چې د مالک له ملک څخه وځي مگر د کوم بل مالک په ملک کې نه داخليږي.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول صحیح دی لمالی الدر المختار: ولا یملک المشتري خلافاً لهما للتأیید سبباً قلنا السبب هی التي لا ملک فیها لاحد ولا تعلق ملک والثانی موجودها. (الدر المختار علی هامش وفالمتحر: ۵۸/۳) همدارنگه د فتاوی قاضیخان دمصنف رحمته الله علیه د عادات دی چې دی په مختلف فیه مسئله کې مفتی به قول مخکي ذکر کوي په مذکوره مسئله کې چې بیان کوي نو دامام صاحب رحمته الله علیه قول یې مخکي ذکر کړی دی لکه چې فرمایلی یې دي: ولو کان الحیار للمشتري لا یخرج الفمن عن ملکة فی قولهم و یخرج المبیع عن ملک البائع ولا یدخل فی ملک المشتري فی قول ابی حنیفة رحمته الله علیه و عندهما یدخل (الحابة: ۱۵۹، ۲).

(۹) یعنې په صورت د څارم مشتري کې که چیرته مبیعه د مشتري په لاس کې هلاکه شي نو د اېه عوض د شمنو هلاکيږي ځکه چې کله مبیعه هلاکيدو ته نژدې شوه نو مشتري دهغې له ردولو څخه عاجز شو نو اوس بیع لازم شوه او دلزوم بیع په صورت کې شمن لازمیږي همدغه حکم هغه وخت هم دی که چیرته په مذکور صورت کې له مشتري سره په مبیعه کې عیب پیدا شي (برابردی که فعل د مشتري څخه وویا د اجنبی څخه یا د آسماني آفت څخه وو) یعنې مبیعه په عوض د شمن معیوب کیږي نه په عوض د قیمت څخه چې د عیب په وجه بیع لازمیږي او دلزوم بیع په صورت کې شمن لازمیږي البته له عیب څخه مراد داسې عیب دی چې دهغه ازاله ممکنه نه وي مثلاً مبیعه غلام وو او د څارم په موده کې دهغه کوم اندام پري شو.

(۱۰) الفتاوی المشتري زو حد مال الحاری فی النکاح (۱۱) لان زوطها له انیز دها (۱۲) زو انجاز من له النکاح بغیبه صاحبه صح و لو فسخ لا (۱۳) ونه القدمتو و بغیض المنة (۱۴) و الاغناق زو ابوه (۱۵) و الاخذ بشقة.

توجه: نو که یې چیرته واخیسته خپله بي بي په څارم سره نو نکاح باقي ده بیا که یې چیرته له هغې سره صحبت (کورولي) وکړ نو بیا هم ده لره اختیار دی چې هغه رد کړي او که یې اجازه وکړه (څارم یې ساقط کړ) صاحب

خيار دخپل ملگري په نه موجودگي کې نو داصحيح دى او که يې فسخ کې نو بيا صحيح نه دى او عقد تاميري دده په مرگ سره او دمودې په تيريدو سره او په آزادولو سره او دآزادي په توابو سره او په اخستلو دشفعي په طريقه سره .

تشرېح : (۱۰) که دچاپه نکاح کې منځه وه نوزوج هغه منځه ددې له مولى څخه په دي شرط واخيسته چې مالره دري ورځي اختيار دى يواځې په اخيستو سره دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد ددوئ ترمنځ نکاح نه شکري ځکه دخيار په وجه مبيعه دمشتري په ملک کې نه داخليري نوزوج لره ملک يعين نه دى ثابت شوى په ملک يعين سره نکاح ماتيري چې تراوسه دلته نه دى ثابت ، دصاحبينور رحمهما الله په نزد څرنگه چې دمشتري لپاره دخيار شرط په صورت کې دمشتري دمبيعه مالک گرځي نو په مذکور صورت کې دمشتري لپاره پر خپله بي بي ملک يعين ثابت شو نو ځکه يې ترمنځ نکاح ماته شوه .

فائده : په دغه مسئله کې هم دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجح دى لعافى الغاية : ولو كانت زوجه لابفسد الکاح بينهما لانها لم تدخل في ملكه في قول ابي حنيفة رحمته الله عليه (فما رى قاضى خان: ۱۷۸/۲) .

(۱۱) بيا که چيرته زوج په دغودريو ورځو کې له هغى سره صحبت (کورولي) وکړي بيا هم دردولو اختيار لري ځکه چې داصحت دپخوانى نکاح دموجودوالي په وجه دى ددغى معاملې (يعنې اخيستلو) په وجه سره نه دى نودى دواپس کولو حق لري ، دصاحبينور رحمهما الله په نزد څرنگه چې نکاح ماته شوې ده نو دغه وطى (صحبت) دهغه عقد په وجه دى نو په وطى کولو سره دا عقد تاميري په دي وجه دمشتري لره دمبيعه دردولو اختيار نور نشته .

(۱۲) که چيرته دخيار په صورت کې صاحب خيار بيع نافذه کړه دهغه بل دحضور (يعنې علم) بغير نو دا جائزه ځکه چې دا دخپل حق اسقاط دى نو دا دهغه بل پر حضور او علم باندي نه موقوف کيږي او که يې ددوهم عاقد په نه حضور (يعنې عدم علم) کې فسخ وکړه نو دطرفينور رحمهما الله په نزد نه دى جائز ځکه چې رفع عقد دقده په ډول ده په يوه عاقد سره نه شي قائميدلاى البته که دوهم عاقد لره علم و نو بيا جائز دى ، دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزد جائز دى ځکه چې من له الخيار خو غائب خپله پر فسخ عقد باندي مسلط کړى دى نو دده عقد فسخ کول دده دغائب ملگري پر علم موقوف نه دى لکه عقد نافذول چې دغائب پر علم باندي موقوف نه دى ، طرفين رحمهما الله جواب ورکوي چې من له الخيار دغائب دطرف څخه پر فسخ عقد باندي مسلط نه دى ځکه چې غائب خپله دقده دفسخ کولو حق نه لري نو بل پر هغه باندي څرنگه مسلط کوي .

فائده : دامام ابويوسف رحمته الله عليه قول راجح دى لعافى الشامية : وقال ابو يوسف رحمته الله عليه يصح وهو قول الامنة الثلاثة قال المکرهى رحمته الله عليه وخيار الرزبة على هذا الخلاف الخ ورجح قوله في الفتح (رد المحتار: ۶۱/۳) .

(۱۳) يعنې دمتعاقدينو څخه چې کوم يوه لره خيار ووهغه که چيرته مېشي نو خيار يې باطليري او دهغه له طرفه بيع تاميري دفسخ او نفاذ اختيار يې وورته وټه نه منتقل کيږي ځکه چې خيار مشيت او اراده ته ويل کيږي چې دهغه انتقال دورته و طرف ته نه متصور نه دى ، دامام شافعي رحمته الله عليه په نزد دا حق ورته وټه منتقل کيږي ځکه چې داپه بيع کې لازم او ثابت حق دى نو له داپه دي کې دخيار عيب په شان وراثت جاري کيږي .

(۱۴) قوله والاعتاق، اللفظ پر (بموتہ) باندی عطف دی ای یتم العقد ایضاً مع الاعتاق، یعنی کہ چایو مری پہ شرط دخیار سره اخیستی وویایې دخیار په موده کې هغه آزاد کړیایې مدبر کړیایې مکاتب کړ نویع تامیري ځکه چې اعتاق و غیره د ملک مقتضی دي چې کله دخیار په موجودگي کې مشتری مالک نه شوی کیدلای نو داسي گنله کیږي چې گویا هغه خپل اختیار ختم کړی دی.

(۱۵) قوله والاعذبه، اخذېې شرط نه دی بلکې یواځي په طلب دشفعه سره هم بیع تامیري که یې واهم خلي یایې نه واخلې.

نوپه عبارت کې مضاف مقدر دی تقدیر عبارت داسي دی: وطلب الاعذبه شفعه، یعنی که چا په اختیار شرط سره یوه ځمکه را نیولې وه بیاد هغې ځمکې سره متصل بله ځمکه خرڅه شوه هغه اول اخستونکي په دغه دوهمه متصله ځمکه باندې حق شفعه دعوی وکړه نو په دغه صورت کې هم بیع تامیري او اختیار شرط ختم کیږي ځکه چې دشفعه دعوی کول د ثبوت ملک لپاره مقتضی دی چې کله دخیار په موجودگي کې مشتری مالک نه شوی کیدلای نو داسي گنله کیږي چې گویا هغه خپل اختیار ختم کړی دی.

(۱۶) ولوشو ط المشتري الخيار لغیرہ صح فای اجاز او نقض ضح (۱۷) فان اجاز اخذهما ونقض الآخر فلا سنی حق (۱۸) وان كانا معاً فالفسخ (۱۹) ولون باغ غنیز علی أنه بالخيار فی اخذهما فنقض فضل و غنیز ضح والا.

توجه: او که چیرته مشتری شرط کړ اختیار د بل چا لپاره نو صحیح دی بیا که له دوی دواړو څخه هریوه نفاذ وکړیایې فسخ وکړه صحیح ده او که له دواړو څخه یوه نفاذ وکړ او هغه بل فسخ وکړه نو په دوی کې چې کوم سابق وي هغه زیات حقدار دی او که دواړو یوه وخت نفاذ او فسخ وکړه نو بیا فسخ زیاته حقدار ده او که یې دوه مرییان خرڅ کړل په دې شرط چې بائع لږه اختیار دی له دواړو څخه په یوه کې بیا که ده تفصیل بیان کړ او متعین یې کړ نو صحیح دی که نه بیا نه دی صحیح.

تشریح: (۱۶) که چایو شوی واخیست او د کوم بل چا لپاره یې اختیار شرط کړ مثلاً داسی یې وویل: که چیرته په دغو دریو ورځو کې دننه زید د ابیع خونه کړه نو عقد صحیح دی که نه بیا نه دی صحیح، نو د ابیع صحیح ده دقیقاً تقاضا خود داده چې نه شي جائز او همدا د امام زفر رحمته الله علیه مسلک دی ځکه چې اختیار د بیع له احکامو څخه دی نو ځکه دهغه شرط د بل چا لپاره لگول ناجائز دی لکه له مشتری علاوه پر کوم بل چا باندې چې دشمن شرط لگول ناجائز دی، مگر استحصان دغه بیع جائز ده ځکه چې ده غیره څوک خپل نائب مگر څولی دی داداسي دی لکه ده چې دخپل ځان لپاره اختیار شرط کړی وي، اوس که له دوی دواړو څخه هریو د بیع د نفاذ اجازه وکړي بیع صحیح کیږي او که له دواړو څخه هریو بیع فسخ کوي نو فسخ کیږي ځکه چې هریو د تصرف اختیار لري یوه لږه اصالة هغه بل لږه نیابادی.

فائده: د جمهور و قول راجع دی لمالی شرح تنویر الابصار: ولوشو ط المشتري او البائع الخيار لغیرہ صح استحساناً و البائع له مالان اجازاً حدهما من النائب والمستنب اوفض صح ان والفقه الآخر وان اجازاً حدهما عكس الآخر فلا سنی اولی لعدم المعازم (الدم الحجاز علی هامش رد المحتار: ۲۴/۳۰).

(۱۷) اوکد چیرته په پورتنې مذکور صورت کې له دوی دواړو څخه یوه دخیاره موده کې دیع دنفاذ حکم وکړ او هغه بل رد کړه نو چې له دوی څخه کوم یوه مخکې اقدام کړی دی دهغه تصرف معتبرېرې ځکه چې کوم وخت یوله دوی نه دفسخ یا نفاذ تصرف کوي په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ځکه دهغه تصرف نافذ کېږي هغه بل چې وروسته کوم تصرف کوي دهغه تصرف لغو کېږي.

(۱۸) اوکد دواړو په یوه وار خبره وکړه یوه دیع اجازه وکړه او هغه بل فسخ وکړه نو دامام محمد رحمته الله علیه په نزد عقد کوونکي تصرف معتبرېرې که هغه اجازه کړي وي او که یې فسخ کړي وي، ځکه چې دعاقد تصرف اقوی دی په دې وجه چې نائب خو ولايت تصرف له ده څخه حاصل کړی دی، دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد چې کوم یوه فسخ کړي ده دهغه تصرف زیات قوی دی ځکه چې فسخ قوی ده دا ځکه دکوم عقد چې اجازه ورکړه شوې وي هغه فسخ کېدای شي مثلاً دیع داجازي وروسته میعه دبائع په لاس کې هلاکه شوه نو دیع داجازت وروسته فسخ کېږي مگر دکوم یېع چې فسخ شوې وي دهغې اجازت نه شي ورکول کېدای مثلاً تراجازات مخکې میعه دبائع په لاس کې هلاکه شوه نو دیع فسخ شوه اوس که صاحب خیار غواړي چې دیع جائزه وگڼي نو دانه جائزه کېږي حاصل دا چې نسخ پراجازت باندي راتلای شي مگر اجازت پرفسخ باندي نه شي راتلای نو دا دفسخ دقوي کیدو علامه ده، همدارنگه فسخ دمشتري لپاره حرمت ثابتوي او اجازت اباحت ثابتوي والحرمة مقدمة علی الاباحة، نو دفسخ کوونکي تصرف معتبرېرې

فائده: دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجح دی لمافی شرح التویر: ولو کانما قال الفسخ حق فی الاصح لان المجاز فسخ والمفسوخ لایجاز قال ابن عابدین الشامي رحمته الله علیه: (قوله فی الاصح) صححه قاضی خان معز بن الممسوط. (الذرا المختار مع الشامیة: ۶۳/۳).

(۱۹) که یو چادوه مریان پریوه ځای په دې شرط خرڅ کړل چې له دواړو څخه په یوه کې مالره تردریو ورځو پوري اختیار دی که مي خوښه شوه بیع به یې وکړم او که مي خوښه شوه فسخ به یې کړم، نو که چیرته ده دواړو مریانو څخه دهریوه قیمت علیحده بیان کړی وواو په کوم مریې کې چې یې خیار شرط کړی وو هغه یې هم متعین کړی وونویا دیع صحیح کېږي ځکه چې میعه او ثمن دواړه متعین دي هیڅ ډول جهالت نه په میعه کې شته او نه په پیسو کې، نو دیع جائزه ده، او که یې دهریوه قیمت نه وویان کړی او نه یې هغه مری متعین کړی ووپه کوم کې چې یې خیار شرط کړی دی نو دیع نه صحیح کېږي، ځکه چې هغه مری په کوم کې چې یې خیار شرط کړی دی هغه دحکم یعنې ملک په اعتبار له بیع څخه خارج دی ولي مشتري دهغه مالک نه گرځي نو گويا لا علی التعین دیوه مری بیع شوې ده نو میعه مجهوله ده کله چې میعه مجهوله شوه نو ثمن هم مجهول کېږي او داسي بیع نه صحیح کېږي په کومه کې چې میعه او ثمن مجهول وي، دوه صورتونه نور دي: یو دا چې میعه معلومه وي ثمن مجهول وي دوهم دهغه عکس دادوه صورتونه هم ناجائز دي ځکه په اول صورت کې ثمن مجهول دی او په دویم کې میعه مجهوله ده.

(۲۰) توضیح عبارت تعیین لیمان ذون الاربعه (۲۱) ولواشتر یا علی انهما بالخیار فرضی أخذهما لایزید الا غز (۲۲) ولواشتر ی غدا علی انه خیاز او کتاب و مکان بخلافه اخذ به کل الثمن او ترکه.

توجه: اوصحیح دی خیارتعین ترخلوروپه کم کې، اوکه واخیست دوو کسانوپه دي شرط چې دواړولره اختیاردی بیاله دواړوڅخه یوراضی شوهغه بل رڼه شي کولای اوکه یې واخیست مری په دي شرط چې (نانوای) دی یا (کاتب) دی بیا هغه ددي خلاف وونو وادي خلی هغه دتولوروپه عوض یادي پریږدي.

تشریح: (۲۰) او ترخلوروپه کموشیانوکې خیارتعین شرطول صحیح دی په څلوروکې نه دی صحیح مثلاً یو چاد دوو یادریو کېو یا مرییانوپه باره کې ویل: له دوئ څخه چې په دریو ورځو کې دننه یو لا علی التعیین زما خوښ شوهغه اخلم نو دا اختیار شرط په شان جائز دی اوکه داصورت په څلورو کېو یا مرییانوکې وونو جائزه دی دقیاس تقاضا خوراده چې په اولو دوو صورتونوکې هم بیع فاسده وي ځکه چې مبیعه مجهوله ده مگر استحساناً اول دوه صورتونه جائز گڼل شوي دي داستحسان وجه داده چې خیارتعین ته ضرورت دی ځکه مشتري کله دي ته ضرورت لري چې اخستل شوی شی په یو داسي چا باندې خوښ کړي چې دهغه پر رايه باندې دده اعتمادوي نو چې کله مدار پر ضرورت شونو چې څومره ضرورت دی هغومره جائز تر هغه زیات نه دی جائز او ضرورت په دریو شیانو سره رفع کبیږي چې یو اعلی یو وسط دریم ادنی وي له هغو څخه دي یو خوښ او متعین کړي تر دریو زیات ضرورت نشته نو ځکه په څلورو شیانوکې خیارتعین صحیح نه دی، دامام شافعی رحمته الله علیه او امام احمد رحمته الله علیه په نزد تر څلوروپه کموکې هم دابع ناجائزه ده ځکه مبیعه مجهوله ده. احناف جواب ورکوي چې داداسي جهالت دی چې مضی وتړا لره نه دی ځکه معامله مشتري ته مفوضه ده نو چې هغه کوم یو اختیاروي دبائع پر هغه باندې اعتراض نه راځي.

(۲۱) که دوو کسانوپه شریکه یوشی په خیارتعین واخیست چې دنه خوښیدلوپه صورت کې دهغه دواپس کولو اختیار ددوئ لره شته بیاله ددوئ څخه دیوه هغه شی خوښ شوهغه بیع منظوره کړه او دهغه بل نه شو خوښ نو دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد اوس دغه بل ملگری داسی نه شي واپس کولای. دصاحبینورحمهما الله په نزد دی دواپس کولو اختیار لري ځکه چې ددواړو اختیار دهریوه لپاره هم اختیار دی نو دیوه پخپل اختیار ساقطولو سره دهغه بل اختیار نه ساقطیږي، ځکه په دي ډول پر هغه بل باندې داسی دهغه درضا مندي بغیر لازم شو چې په دي کې دهغه حق ابطال راځي یعنی دخیار په وجه هغه لره دخیارې (تاوان) دفع کولو اختیار وو چې اوس یې دا اختیار نشته، دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې دبائع له ملک څخه مبیعه په داسي حالت کې ووته چې په هغی کې دشرکت عیب نه وونو که له دوئ دواړو څخه یو اخی یو نفر هغه رد کړي او هغه بل بیع نافذه کړي په هغه کې له بائع سره حصه دارشي نو په دي کې خودبائع ضرردی او دبائع داضرر دهغه مشتري تر ضرر زیات دی کوم مشتري چې مبیعه ردیدل غواړي.

فائده: دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی شرح التذیر: ولواشتر یا علی انهما بالخیار فرضی احدهما بالبیع صریحاً و دلالة لا یرده الاخر بل بطل غیاره خلافاً لهما، و کذا الخلاف فی غیار الرزیه و العیب للبیس لاحد هما لا بدعزیه الاخر و ضاه بالعیب خلافاً لهما. (الذم المختار علی هامش رد المحتار: ۱۵/۳).

(۲۲) یعنې که چامری خړخ کړ په دې شرط چې دامری نانواى دى یا کاتب دى او س قصه داشوه چې مری دهغه خلاف و خوت یعنې په مری کې دنانواى توب یا کتابت صفت نشته نومشتري لره اختیاردى که یې خوښه ده پری دې ځکه چې په مبیعه کې دمرغوب فیه صفت (کوم چې په بیع شرط شوى وو) دنیستی والي په وجه مشتري په دې مبیعه باندې راضى نه دى نومشتري لره دپریښودلو اختیارشته او که یې خوښه ده دبائع له طرفه چې څومره قیمت ورته بیان شوى دى هغه دې پوره ورکړي مری دې بوځي ځکه چې دصفتاتو په مقابل کې پسي نه وي نو دبائع له طرفه چې څومره قیمت ورته ښودل شوى دى هغه به پوره اداکوي دنانواى توب یا کتابت دمعدوم والي په وجه په پیسو کې کمبوت نه کیږي .

باب اختیاررؤیة

داباب دخیاررؤیت په بیان کې دى .

ددغه باب له ماقبل سره دمناسبت وجه دمخکیني باب په شروع کې تیره شوې ده .خیاررؤیت دادى چې څوک په نه دیدیوشى رانیسي نو هغه لره اختیاردى چې له لیدو وروسته هغه شی اخلي او که یې پریدي .خیاررؤیة په معنی دخیارعدم الرؤیة یعنې هغه خیارچې دعدم رؤیت په وجه ثابت دى نو دا اضافت له قبیل داضافت المصبب دى الی السبب ته ځکه چې ددغه خیارسبب عدم رؤیت دى .

په کومو شیانو کې چې خیاررؤیت ثابتیږي هغه شیان علامه حموی رحمه الله په لاندې عبارتو کې داسي راوړي دي :

فی اربع خیاررؤیة یرى : اجارة وقسمة كذا الشراء
كذلك صلح فی ادعاء المال : فاحفظ سرعاً نظمتها فی الحال .
(المعصر الضرری : ص ۲۰۰).

(۱) شراء غائبين وجائز ولان يزده اذا زاه وان زحني ليله (۲) ولا خيار لمن باع غالم يزه (۳) وينظر بفاصل به خيار الشرط (۴) وكفت زونة وجه الضرر والزبني والذاهب كغلهما وظاهر الرب مطرئاً (۵) ولا خيار للذاهب (۶) ونظر في كيه بالقبض كظفر لانظر سوله .

توجه : اخیستل دداسی شي چې نه یې وي لیدلی جائزه او مشتري ته روا دى چې ردیې کړي داشى چې کله یې وويني که څه هم تر لیدلو مخکې راضی شوى وي او اختیارشته هغه چالره چې خړخ کړي داسي شی چې هغه نه یې لیدلی او په کوم شي چې خیار شرط باطلیږي په هغه سره خیاررؤیة باطلیږي او کافي دى لیدل دظاهر دکوټې اودمریې او حیوان مخ اودمخ خو الیدل اودکپري ظاهر چې دغسی پیچلې پروته وي اودسرای دننه خواوودوکیل بالقبض لیدل داسي دى لکه دموکل لیدل اودقاصد لیدل یې داسي نه دى لکه دمشتري .

تقریر : (۱) یعنې که چا په نه دیدیوشى واخیست نو دبائع جائزه ده او مشتري لره له لیدلو وروسته (دقول اصح مطابق تر لیدلو مخکې هم) اختیاردى که یې خوښه ده وادي خلي که نه واپس دي کړي که څه هم تر لیدلو مخکې یې ویلي وو چې زه راضى یم لفرله علیه السلام من اشترى شیاً لم یبره لله الخيار اذا زاه) یعنې که چایو داسي شی واخیست چې نه یې وولیدلی چې کله یې وويني بیاده لره خیار حاصل دى) .

فائده: دامام شافعي رحمته الله په نژدېه نه ديد يوشی راينول ناجائز دی ځکه مبيعه مجهوله ده. احناف جواب ورکوي چې د اجهالت مفضي و نزاع (جگړې) لره نه دی او کوم جهالت چې مفضي و نزاع لره نه وي هغه مفسد بيع نه دی.

فائده: له رویت څخه مراد علم بالمقصود دی ځکه چې داسي مبيعه هم راځي چې دهغه مقصود په رویت سره نه معلومېږي بلکې په يوئ کولوسره معلومېږي لکه مشک چې په ليدلوسره نه معلومېږي بلکې په يوئ کولوسره معلومېږي. (کذا في الهندية: ۶۲/۳).

(۲) يعنې که چاپه نه ديد يوشی خرڅ کړ مثلاً په ميراث کې يی يوشی وموند په نه ديدې خرڅ کړ نو بائع لره خیار رویت نشته ځکه چې له روايت څخه خیار رویت يواځې دمشري لپاره ثابت دی بائع لره نشته، همدارنگه روايت دی چې حضرت عثمان رضي الله عنه خپله څه ځمکه چې په بصره کې وه پر حضرت طلحه بن عبيد الله رضي الله عنه باندې خرڅه کړه، بيا چا و حضرت طلحه رضي الله عنه ته وويل چې ته خوتاواني شوي. نو حضرت طلحه رضي الله عنه وويل چې مالره خو خیار رویت حاصل دی ځکه چې ما په نه ديدنی اخيستی دی، او حضرت عثمان رضي الله عنه خلکو وويل چې ته تاواني شوي يې نو حضرت عثمان رضي الله عنه وويل چې مالره خو خیار رویت حاصل دی ځکه چې ما په نه ديدنی خرڅ کړی دی بيا دواړو حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه پخپل منځ کې حکم مقرر کړ چې حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه د حضرت طلحه رضي الله عنه په حق کې فيصله وکړه چې خیار حضرت طلحه رضي الله عنه ته حاصل دی دا واقع د صحابه کرامو په حضور کې پېښه شوه مگر يوه صحابي هم رنځه دی کړی نو گوياد صحابه کرامو پر دې خبره باندې اجماع شوه چې خیار رویت مشري ته حاصل دی نه بائع ته.

فائده: مگر دا خبره ياد ساته! چې بائع لره خیار رویت هغه وخت نه دی حاصل چې دی سامان د پيسو په عوض خرڅ کړي او که يې چيرته سامان د سامان په عوض خرڅ کړ نو بيا متعاقدينو هره لره خیار رویت حاصل دی ځکه چې په دغه صورت کې متعاقدین دواړه مشتريان (اخستونکي) دي. (کذا في الهندية: ۵۸/۳).

(۳) يعنې خیار رویت هم په هغو امورو سره باطلېږي په کومو سره چې خیار شرط باطلېږي مثلاً مشري مبيعه عيب ځه کړه يا يی يوداسي تصرف وکړ چې اوس رفع کيدای نه شوی مثلاً مبيعه مجهوله دی مشري هغه آزاد کړنو د مشري خیار رویت باطلېږي يا په مبيعه پوري د غير حق متعلق شو مثلاً مبيعه مبيعه پر کوم بل چا باندې خرڅه کړه يا يې ورهه کړه نو په دغه وخت کې هم خیار رویت باطلېږي البته که مبيعه په مبيعه پوري د غير حق نه وو متعلق شوی مثلاً مشري مبيعه بل چاته بلا تسليم هبه کړي وه نو په دغه صورت کې څرنگه چې تراوسه پوري لا د غير حق نه تر پوري متعلق شوی خیار رویت نه باطلېږي.

(۴) يعنې چادوزني شي ياد کيلي شي کوته دغسې په ظاهره وليده يا يې دمری مخ وليد يا يې دحيوان نسخ او دشاخوا وليده (مراد له حيوان څخه آس، خزاو، خچر دي که نه بزه، غوا، يا نور چې د شيدو يا نسل لپاره ساتل کيږي په هغو کې دتيانوله ليدلو بغير خیار نه ساقطېږي) يا کپړه دغسې پېچلې پروت وه ويې ليدله نو د اذو رویت کافی دی او دده خیار رویت ساقطېږي ځکه چې په مبيعه کې چې کوم شی مقصود بالعلم وي دغه په ليدلوسره خیار رویت ساقطېږي او په مذکورو شيانو کې مقصود بالعلم امور همدادي چې بيان شوي دي.

فائده: دروئیت په باب کې اصل دادی چې دمیعه دومره حصه وړینی چې دمقصودبالمیع حال معلوم شي دتولې مبیعی لیدل شرط نه دی ځکه چې دا کله متعذروي په خوند لرونکو شيانو کې په خوند ځکلو او په خوشبویه شيانو کې په یوئ کولو سره څیارروئیت ساقطیږي او په شیدو کوونکو حیواناتو کې دتینانو په لیدلو او دغوښې په حیواناتو کې په لاس لگولو سره څیارروئیت ساقطیږي (کذافی الذرمختار علی هامشر الذرمختار: ۷۳/۴).

فائده: اوکه چیرته مبیع یوشی نه ووبلکې متعدد (یوشمیر) شیان وونویا ورته کتل کیږي چې د دوئ دافرادو مالیت په اعتبار پخپل منځ کې فرق شته که نشته، که چیرته یې دافرادو ترمنځ فرق نه وولکه غنم اوریشي وغیره نوپه داسي شیانو کې په دیوه په لیدلو سره څیارروئیت باطلیږي، ځکه چې دیوه په لیدلو سره دنورو اوصاف هم معلومیږي اوکه باقي ډیرزیات، وویا څیارروئیت نه ساقطیږي اوکه شیان متفاوت الاحادو ولکه بزې، غواوې یانور، نویا دهرې یو یو لیدل ضروري دی ځکه چې په دوئ کې دیو یو په لیدلو سره دنورو اوصاف نه شي معلومیدای. (پورتنی حواله).

(۵) قوله و داخل الدار ای کت روية داخل الدار فانها كروية كلها، یعنی که چا دسرای منځ ولیدی دهغه څیارروئیت ساقطیږي که څه هم کمرې یې دننه نه یې لیدلې څرنگه چې د مکان هره هره حصه کتل مشکل دی نو ځکه یې یواځی میدان لیدل کافی گڼلې دی دادامام ابوحنیفه رحمته الله علیه قول دی، دامام زفر رحمته الله علیه په نزد کمرې دننه کتل ضروری دی.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه قول راجع دی لمافی الفروالمختار: وقال زفر رحمته الله علیه لا بد من رؤية داخل البيوت وهو الصحيح وعليه الفتوى، قال ابن عابدين الشامي رحمته الله علیه: قبل هذا قول زفر رحمته الله علیه وهو الصحيح وعليه الفتوى (الفروالمختار مع الشامية: ۴۳/۳).

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه اوامام زفر رحمته الله علیه دا اختلاف مبني دی پراختلاف دعاداتو باندې دی چې دکوفې په ښار کې سرايونه دباندې له دننه څخه ډیر تفاوت نه درلود ځکه نوامام صاحب رحمته الله علیه دننه خوالیدل ضروري نه ده گڼلې، مگردنن زمانی سرايونه داسي نه دي په دي کې خوله دننه څخه ډیرزیات تفاوت وي دظاهري سراي په لیدلو سره دننه حال نه شي معلومیدای ځکه نوامام زفر رحمته الله علیه دننه کمرې لیدل ضروري گڼي.

(۶) که چا په نه دیدیوشی واخیست ییایې پر هغه باندې دقبضه کولو لپاره څوک وکیل کړ وکیل ورغی میعه یې وکته نو د وکیل لیدل دمشتري لیدل بلل کیږي ځکه د وکیل په لیدلو سره دمشتري څیارروئیت ختم کیږي مگردا قصلیدل دمشتري دلیدوپه ډول نه دی مثلامشتري چاته وویل چې ته ورشه زماله طرفه دمیعه قبض کولو قاصد شه، بابایع ته ورشه ورته ووايه چې هغه مبیعه تاته حواله کړي نو ددغه قاصد په لیدلو سره دمشتري څیارنه ساقطیږي ځکه چې دقاصد کار یواځی پیغام رسول دی، دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه مسلک دی دصاحبینورحمهما الله په نزد وکیل او قاصد دواړه برابر دي یعنې دیوه په لیدلو سره هم دمشتري څیارروئیت نه ختم کیږي ځکه وکیل یواځی دقبض کولو وکیل دی دڅیار ساقطولو وکیل نه دی نو د وکیل په کتو سره هم دمشتري څیارنه ساقطیږي.

فائده: په دې مسئله کې داهل ترجیح اختلاف دی ځینو دامام صاحب رحمته الله علیه قول او ځینو نورو یا دصاحبینورحمهما الله، قول راجع بللی دی خو حق اوبهتر هغه تطبیق دی چې ځینو مشانخواختیار کړی دی

هغه دا چې که چیرته مشتري څوک وکیل بالقبض وگرځاوه او هغه ته یې پوره اختیار ورکړ چې مبیعه واخله یا یې واپس کړه یعنې مبیعه که سم شی وونووايې خله او که خراب ووم یې اخله نو بیادامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی که نه بیادامام حینور رحمهما الله قول راجع دی قال الشيخ عبدالحکیم الشهدی رحمته الله علیه: اختلاف اهل الترجیح فی التصحیح لبعضهم رجع قول الامام وبعضیه قولهم لعل الحق هو التوفیق الذی اختاره بعض المشائخ هو ان المشتري ان وکل احدا بالقبض وفرض الیه الامر جمیعاً من الفسخ فی

الردي والاجازة فی الجید فالقول ماقاله الامام وهذا التوکیل جائز لیغایران له یخیر قصداً والا فالراجح قولهم. (هامش الهندیة: ۳۰/۲)

فائده: دوکیل او قاصد ترمنځ فرق دادی چې وکیل لږه خصوصیت حق حاصل وي او قاصد لږه خصوصیت حق نه یې حاصل یعنې که چیرته بائع د مبیعه له تسلیمولو څخه انکار وکړي نو وکیل له بائع سره دغه کولای شي مگر قاصد د دعوي کولو حق نه لري.

فائده: له وکیل څخه د مصنف رحمته الله علیه مراد وکیل بالقبض دی (یعنې هغه وکیل چې موکل د مبیعه د قبض کولو لپاره وکیل گرځولی وي) وکیل بالشراء (هغه وکیل چې موکل دیو شی داخستو لپاره وکیل ټاکلی وي) مراندی ولي چې دوکیل بالشراء رؤیت په اجماع سره خیار رؤیت ساقطوي ځکه چې په وکیل بالشراء کې خیار رؤیت ثابت وي دوکیل لپاره نه موکل لپاره. (کذا فی رد المحتار: ۷۵/۴)

(۷) أوضح عقد الاعمی (۸) وسقط حیزه اذا اشترى بحس البیع وشفعه وذوقه (۹) وفي الفقار یوصه (۱۰) ومن زای اخذ القویین فاشترى بهما ثم زای الاخر له ذهبا (۱۱) ولا یؤثر ثبت حکار الشرط (۱۲) ومن اشترى مازای خیزان تغیر والا (۱۳) وان اختلف فی التقریر فالقول للانع (۱۴) وللشترى لو یولی الریبة (۱۵) ولو اشترى عدلاً یأبى غمته یأبى وفتیر ذهبا یبایع بایحار وریبة وشرط

توجه: اوصحیح دی عقد درانده او ساقط پري خیار دده چې کله هغه شی واخلې ويې منبې یا یې بوی کړي یا یې وڅکي او په ځمکه کې دهغې له وصفه سره او که چا وکته له دوو کېړو څخه یو یې یا یې دواړې واخیستی یا یې دوهمه ولید نو دده لږه اختیار دی دهغو دواړو دردولو، او میراث کیدای نه شي دخیار شرط په شان، او که چا واخیست هغه شی چې لیدلی یې وونو دده لږه اختیار ورکول کیږي که چیرته هغه شی متغیر شوی وو که نه بیان وروکول کیږي او که ددې اختلاف په تغیر کې راغی نو بیا قول دبائع معتبر پري او د مشتري قول که چیرته اختلاف په لیدلو کې وو، که چا سرېسته (گات) دکېړو واخیست یا یې له هغو څخه یو کپړه څخه کړه یا یې هبه کړه (او ويې هم سپارله) نور د ولای یې شي دعیب په وجه نه دخیار رؤیت یا شرط په وجه.

تشریح: (۷) یعنې دنايينا (ړوند) خريد و فروخت جائز دی ځکه چې ړوند هم مکلف او خريد و فروخت ته محتاج دی او ناینا لږه خیار رؤیت هم شته ځکه ړوند په خريد و فروخت کې دینا په شان دی نو کوم حقوق چې بینا لږه حاصل دي هغه ناینا لږه هم حاصل دي.

فائده: په دوو لسو (۱۲) مسئلو کې دنايينا حکم له بینا څخه مختلف دی: (۱) پريانده جهاد فرض نه دی (۲) جمعه پرفرض نه ده (۳) په جماعت سره لمونځ ادا کول پري واجب نه دی (۴) حج پرفرض نه دی که څه هم په دغو څلورو کې دنايينا کوم رهبر او ترلاس نیونکی هم وي. (۵) ناینا (ړوند) گواه نه شي گرځیدای که څه هم په داسې معامله کې وي چې په هغې کې په اوریدو سره گواهي ورکول صحیح وي. (۶) دنايينا (ړوند) دسترگي په ایستلو پري جرح باندي دیت نه دی واجب بلکې په دي صورت کې دیو عادل چافیسله معتبره ده

(۷) یواځي له اندازي څخه آذان کول یې مکروه دی (۸) درانده امامت مکروه دی. په دې شرط چې دی ترټولو لوی عالم نه وي که نه بیانه دی مکروه (۹) یو څوک پخپله کفار په وړوند مریې نه شي آزادولای . (۱۰) وړند د مسلمانانو خلیفه نه شي کیدای (۱۱) قاضی نه شي کیدای (۱۲) درانده ذبیح کول مکروه دی ، دا ځکه چې په دې کې ځینی داسې شیان دي چې دهغو ترسره کول درانده لپاره مشکل وي لکه جمعه. جماعت اوج او ځینی هغه دي چې په هغو کې له رانده څخه غلطی راځي لکه ذبیح، آذان وغیره او ځینی هغه دي چې دهغو فرائض درانده لپاره ناممکن دي لکه خلافت، قضاء وغیره او ځینی هغه دي چې په هغو کې شرعاً بدني نقصان نه شي برداشت کیدای لکه وړند مریې په کفار کې آزادول او ځینی هغه دي په کومو کې چې د حکم بنیادینائی ده نو که چیرته یینائی نه وي حکم به هم نه وي لکه دسترګي ایستل (ړندول) چې په دې کې دیت ځکه واجیږي چې سترګه ایستونکی دینائی قوت ضائع کوي په داسې حال کې چې داقوت له مخکي لاله منځه تللی دی .

(۸) څرنگه چې وړندیوشی لیدلای او کتلای نه شي ځکه نودده دخیاررؤیت د سقوط مختلفي طریقي دي که چیرته دمبیعه حال په لاس تیرولوسره معلومیدی نوپه لاس وروړولوسره دده دخیاررؤیت ساقطیږي او که په بوی کولوسره معلومیدی نوپه بوی کولوسره دده دخیاررؤیت ساقطیږي او که په ځکولوسره معلومیدی نوچې ځکه په وکړي بس دخیاررؤیت یې ساقطیږي ځکه چې لاس وروړل ، بوی کول وغیره دهغه لپاره دعلم اسباب دي نو درانده په حق کې دادرؤیت قائم مقام دي .

(۹) البته دځمکې چې ترڅو پوري اوصاف بیان نه شي درانده دخیاررؤیت نه ساقطیږي ځکه درانده په حق کې دځمکې په باره کې داوصافو بیانول سبب دعلم دی لکه په بیع سلم کې دمسلم فیه داوصافو بیانول دمسلم فیه قائم مقام مثل شوی دی ، امام ابویوسف رحمته الله علیه فرمایې چې که چیرته وړند پر داسې ځای ودریږي چې که چیرته روغ (بیټا) وای نومبیعه یې لیدای شواي او دلته دی دخپلې رضامندي اظهار وکړي نودده دخیاررؤیت ساقطیږي که څه دمبیعه اوصاف نه یې ذکر کړای شوي ځکه چې دحقیقت دمتعزکیدو په صورت کې تشبه بالحقیقت واجیږي لکه گونګي چې له حقیقتاً قرائه ویلو څخه عاجز دی نوده لره حکم دادی چې دتشبه لپاره خپلوشونه اوتو حرکت ورکړي، حسن بن زیاد رحمته الله علیه فرمایې چې وړند دي یو څوک خپل وکیل وگرځوی چې هغه مبیعه وگوري او قبض یې کړي بیاچې کله دهغه وکیل مبیعه وويني قبض یې کړي نو درانده دخیاررؤیت ساقطیږي دا قول دامام صاحب رحمته الله علیه له قول سره زیات مشابه دی. ځکه دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دوکیل کتل (لیدل) دموکل دلیدوپه شان دي .

فانده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لهما قال المفی غلام فادرا العمانی: القول الرائج هو قول ابی حنیفه رحمته الله علیه قال العلامة اکمل الدین البابرلی رحمته الله علیه: قال الفقیه وهذا احسن الاقوال و به نأخذ وقال العلامة فخر الدین قاضی خان رحمته الله علیه: قال السرخی رحمته الله علیه الا شبه فی هذا بقول ابی حنیفه رحمته الله علیه ان یو کل یسیر ابا القیض فاذا قبضه الوکیل وهی نظر الیه بطل عیاره. (القول الرائج: ۲۳/۴)

(۱۰) یعنی یو چاله دوو کپړو څخه یوه ولیده بیایی دواړي کپړي واخیستی بیایی دادوهمه هم ولیده نومشتري لره دخیاررؤیت حاصل دی ځکه دیوې رؤیت دهغی بلي رؤیت نه دی ځکه په کپړو کې فرق راځی نوپه هغه کپړه کې چې نه یې وه لیدلې دخیاررؤیت پاتی دی بیادخیاررؤیت په وجه سره دی دواړي کپړي

ردولای شي يوه نه شي ردولای چې بیا له تامل وڅخه مخکې تفریق معامله رانه شي ولي خيار رویت دیع دتأمید ومانع دی .

(۱۱) یعنی چار له چې خيار رویت ووهغه که چیرته مړ شي نو دهغه خيار رویت ساقطیږي دخیار شرط په شان خيار رویت هم ورته وړته نه منتقل کیږي ولي خيار رویت دعا قدلپاره په نص یعنی دښي کریم عليه السلام په قول (من اشترى خيالا بغيره لله الخيار اذا زاده) یعنی که چایو داسې شي واخیست چې لیدلې یې نه دی نو چې کله یې وويني ده لره خيار حاصل دی) سره ثابتیږي او وارث عاقد نه دی نو وارث لره خيار هم نه ثابتیږي .

(۱۲) یعنی چایو شي ولیدي بیایې څه زمانه پس هغه شي واخیست نو که یې چیرته پخوانی لیدلې شي اوس متغیر وموندنو مشتری لره خيار رویت حاصل دی ولي دتغیر په وجه داسې شوی دی چې گويا ده له سره لیدلې نه دی، او که مبیعه پر هغه صفت وه پر کوم چې مشتری لیدلې ده نو بیا مشتری لره خيار رویت نشته ځکه د مخکیني رویت په وجه مشتری لره دمبیعی داوصافو علم حاصل دی په داسې حال کې چې خيار رویت دمبیعی پر اوصافو د علم نه درلودلو په صورت کې وي .

فائدة: د مشتری خيار رویت، په رویت سابقه هغه وخت ساقطیږي چې هغه پخوا مبیعه په قصد د شرا له لیدلې وي نو په مطلق رویت سره دهغه خيار رویت نه ساقطیږي لعمال الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمه الله : واختلفوا فی ان مطلق الرویة تکفی ام

الرویة الخاصة بالقصدية و ظاهر الروایة الاول لكن الرابع والاشبه هو الثاني رجحه فی البحر الرائق وهو مختار الهدایة (عاش الهیة: ۴۳/۴).

(۱۳) که په پورتني مذکور صورت کې دبايع او مشتری اختلاف شوبائع وایی چې په مبیعه کې هیڅ قسم تغیر نه دی راغلی او مشتری وایی چې تغیر راغلی دی نو دبايع مع الیمین (قسم) معتبر یږي یعنی که چیرته مشتری په مبیعه کې تغیر په گواهانو سره نه شوی ثابتولای نوله بايع څخه قسم اخستل کیږي دهغه قول معتبر یږي ولي په مبیعه کې تغیر پیدا کیدل امر حادث او خلاف ظاهر دی نو د مشتری قول له ظاهر حال خلاف دی او د چاقول چې له ظاهر حال خلاف وي له هغه سره که چیرته گواه نه وي نو دهغه بل قول مع الیمین معتبر یږي نو د مدعی علیه قول مع الیمین معتبر یږي .

(۱۴) قوله وللمشتری لوی الرویة ای القول للمشتری لو اختلفا فی الرویة، یعنی که چیرته په لیدو کې ددواړو اختلاف شو مثلاً مشتری وایی چې ما په نه دید د داسې اخیستی وونو مالره دخیار رویت حق شته او بايع ورته وایی چې تالیدلې وویادي اخیستی وونو تالره دخیار رویت حق نشته په دغه صورت کې د مشتری قول معتبر یږي ولي مبیعه لیدل یو امر حادث دی بايع دهغه دعوی کوي او مشتری انکار کوي نو بايع مدعی دی اوله مدعی سره د گواه د نشت والي په صورت کې د منکر یعنی مشتری قول سره له یعین معتبر یږي .

(۱۵) که چا د کپړیو (سریسته) گات اخیستی وویایې له هغه څخه یو تان راواخیست خرڅ یې کړیایې چاته هبه کړ وړ خواله یې کړ او په گات کې یو عیب پیدا شو نو دهغه عیب په وجه سره مشتری دهغه گات دواپس کولو حق لري، ولي کوم تان چې د مشتری له ملک څخه د خرڅولو یا هبه کولو په وجه وتلی دی په هغه پوري د مشتری ثانی یا موهوب له حق متعلق شوی دی نو ځکه دهغه دواپس کول متعذر شوی په هغه تان کې خيار رویت ساقط شو او دنورو باقي تانو نو په واپس کولو کې تفریق عقد مخکې تر تأمید و لازم یږي

حال دا چې تفریق عقد مخکې تر تامید و شرعاً ناجائز دی، او تفریق عقد مخکې تر تامید و ځکه راځي چې ځیار رویت او ځیار شرط د عقد له تامید و څخه مانع دي پاتی شو عیب هغه خوله قبض کو لو وروسته د عقد له تامید و څخه مانع نه دی نو د عیب په صورت کې تفریق عقد مخکې تر تامید و نه لازمیږي.

فائده: که چیرته خرڅ کړای شوی تان د دوهم عقد د فسخ کیدو په وجه بیرته اول مشتري ته واپس راوگرځید نو دا اول مشتري ساقط شوی ځیار رویت هم بیرته راگرځي، ځکه چې اوس یې هغه مانع یعنې تفریق معامله ختم شو، په داسی حال کې چې دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد ځیار رویت له ساقطیدو وروسته دوباره نه راگرځي ځکه یو ځل ساقط شوی بیرته دوباره نه راگرځي، لکه ځیار شرط چې له ساقطیدو وروسته بیرته نه راگرځي، دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول را جع دی لعلی الذر المختار: وهل يعود خيار الرقبة بعد سقوطه عن الثاني لا كخيار الشرط وصححه قاضيه خان وغيره (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۴/۷۸).

باب ځیار العیب

داباب د ځیار عیب په بیان کې دی

له ما قبل سره د مناسبت وجه یې تیره شوې ده، په ځیار العیب کې اضافت له قبیلې دا ضافة الشی الی سببه ته دی ولي د دغه ځیار سبب عیب دی، کوم شی چې دخپل اصل فطرت سلیمه له لحاظه له کوم نقص څخه خالي وي هغه نقص ته عیب ویل کیږي، دلته له عیب څخه مراد داسي عیب دی چې دبائع په نزدیکېدو شوی وي او مشتري د بیع او قبض په وخت کې هغه عیب نه یې لیدلی او دبائع له هغه عیب څخه دیراث شرط هم نه یې لگولی.

(۱) من وجب المبيع عيباً أخذ به كل الفين أوردته (۲) وما وجب نقضان الفين عند الفجار غيب كلاً باقياً والنول في الفرائض والسرقة (۳) والخنون (۴) والبنز والذفر (۵) والزنوا وله في الامة (۶) والكفر فيها.

توجه: څوک چې په مبیعه کې عیب پیدا کړي نو هغه دي یا په پوره پیسو واخلي یا دي واپس کړي او کوم شی چې دیسو کمبوت راوړي د تجارتانو په نزد هغه عیب دی لکه د مریې تبشیدل یا بولي کول په بستره کې یا غلا کول، لیو تنوب، دخولې بد بوئی درلودل یا د غلو بد بوئی درلودل، زنا کړیدل، یا ولد زنا وي په منځه کې یا کافر کیدل په دواړو کې.

تشریح: (۱) یعنې که چیرته په مبیعه کې دبائع په نزد عیب پیدا شوی وومشتري د بیع په وخت یا د قبض په وخت عیب نه وولیدلی اوس خبر شو او مشتري په مبیعه درضا مندي اظهار هم نه ووکړی نو مشتري لره اختیار دی یا دي د پوره پیسو په عوض واخلي یا دي رد کړي ځکه مطلق عقد د مبیعی د وصف سلامت مقتضي دی یعنې عقد د دي تقاضا کوي چې مبیعه له عیبونو څخه سالمه وي نو ګو یا د مبیعی سالم کیدل په عقد کې شرط شوی دی نو اوس که وصف د سلامتی نه لري بیا خود مشتري نقصان دی ځکه نو مشتري ته در دولو اختیار ورکړل شوی دی البته مشتري لره دا اختیار نشته چې معیوبه مبیعه قبوله کړي او د مبیعی

د عیب په اندازه دبائع په پیسو کې نقصان وکړي ځکه دمیعی سلامتی یو وصف دی اود اوصافو په مقابل کې ثمن نه وي، نو د وصف دشتوالی په صورت کې په ثمنو کې هم کمبوت نه کول کیږي.

فائده: څرنگه چې عقدیعی دمیعه دسلامتی مقتضی دی داداسي شوگو یا په مطلق عقد کې دمیعه سلامتیامشروطه ده نو لهذا بائع اومشتري ته دانا جائزه ده چې دمیعه یا ثمنو کوم عیب پټ کړي و لې په دې کې دوک بازی راځي چې هغه حرام کار دی لقلو له څخه: من غشالیس منا.

(۲) شرعاً دمیعه عیب هغه دی چې دهغه په وجه دتجارانو په نزد دمیعه په قیمت کې کمبوت راشي ځکه ضرر کیدل یې دمالیت په کمبوت سره معلومیږي اود مالیت کمبوت یې دقیمت له کمبوت څخه معلومیږي اود قیمت کمبوت دتجارانو له عرف څخه معلومیږي نو ځکه په دې کې دتجارانو عرف معتبریږي نوموړی له خپل مالک څخه تنبیدل عیب دی همدارنگه که چیرته هلک مری میزوي نو دهغه پرېستړه باندې بولي کول او غلا کول عیب دی ځکه چې دتجارانو په نزد مری په قیمت کې ددغو عیبونو په وجه کمی راځي.

فائده: که چیرته پورتنی ذکر شوي عیبونه دبائع په نزد په نابالغ مری کې وو، اوس چې کله مشتري هغه واخیست او هغه بالغ شو بیا هم دغه عیبونه په هغه کې پیدا کیږي نو دا هغه عیبونه نه دي کوم چې دبائع په لاس کې وو، بلکې دانوي عیبونه دي و لې پرېستړه باندې بولي کول په ماشومتوب کې دشانې دضعف په وجه کیږي او په بلوغ کې دباطنی ناروغي په وجه کیږي همدارنگه بد اخلاقي او غلا کول په ماشومتوب کې دلا پرواهي په وجه کیږي اوله بلوغ وروسته دباطنی خباثت په وجه پیدا کیږي نو دمشتري په نزد چې کوم عیبونه دي دا هغه عیبونه نه دي کوم چې دبائع په لاس کې وو نو ددغو عیبونو په وجه سره مشتري هغه مری نه شي ردولای. (الدر المختار علی هامش رد المختار: ۴/ ۸۳).

فائده: دمری اومنځي له مولی څخه تنبیدل هغه وخت عیب شمارل کیږي چې ددوئ تېښته دمولی دظلم په وجه سره نه وي، نو که چیرته کوم مری دمولی دظلم په وجه و تنبتي نو دا عیب نه دی داسي مری ته هار ب ویل کیږي لمافی رد المختار: ولی الجوهرة عن العالی الابی الهارب من غیر ظلم السند فلو من ظلمه سنی هارنا فعلی هذا الا باق عیب لا الهرب. (رد المختار: ۴/ ۸۲).

لطیفه: رفعت امر آذ و جهالی القاضی بقی الفرقة وزعمت انه یبول فی الفرائ کل لیلۃ فقال الرجل للقاضی یاسیدی لا تمعل علی اقص علیک قضی اری فی منامی کانی فی جزیرۃ فی البحر و فیها قصر عال و فوق القصر قبة عالیة و فوق القبة جمل و انا علی ظهر الجمل و ان الجمل بطانی برأسه لیشر ب من البحر فاذا رأیت ذالک بلت من شدة الخوف فللمسمع القاضی ذالک بال فی فراشه لیابه و قال: یا هذۃ انا قد اخذنی البول من هول حذیته فکیف بمیری الامر عیاناً؟ (المستطرف).

(۳) دمری لیونی کیدل عیب دی و لې لیو تنوب دباطنی فساد په وجه پیدا کیږي او په لیو تنوب کې په دی اعتبار فرق نشته چې داپه ماشومتوب کې وویاله بلوغ وروسته ووحی که چیرته دبائع سره په ماشومتوب کې لیو تنوب وویاد مشتري سره له بلوغه وروسته ییپیدا شو نو بیا هم مشتري دردولو اختیار لري ځکه دلیو تنوب سبب (یعنې باطنی فساد) په هر حال یووي چې پکې ماشومتوب او بلوغ دواړه برابر دي.

فائده : دشائو ترمنځ په دې اعتبار اختلاف دی چې دلیوتوب څومره درازیدل عیب شمارل کیږي دځینو رایه داده چې یوه گړۍ لیوتوب هم عیب شمیرل کیږي، دځینو رایه داده چې که چیرته تریو ه شپه یوه ورځ زیات شي عیب شمارل کیږي که کم وویا عیب نه دی او دځینو رایه داده چې مطبق لیوتوب عیب دی غیر مطبق لیوتوب عیب نه دی وخیر الامور واسطهانو کوم لیوتوب چې تریو ه شپه یوه ورځ زیات شي هغه عیب شمیرل کیږي لعافال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمه الله: ومقدار الجنون على القول الراجح ان يكون اكثر من يوم و ليلة و مادونه لا يكون عيبا و به جزم الزيلعي (هامش الهداية: ۳۰/۳).

(۴) بخر (یعنی دخولې بدبویی) او دفر (دبغلوبدبویی) که په منځه کې وونو عیب دی ولی چې له منځې څخه کله مقصود همبستري وي او دا عیبونه دهمبستري لپاره مغل دي نو دغه عیبونه په منځه کې عیب شمارل کیږي، په داسې حال کې چې په مری کې بخر او دفر عیب نه دی ولی له مری څخه مقصود استخدام (خدمت آخستل) دی او دا عیبونه داستخدام لپاره مغل نه دي البته که چیرته دخولې بدبویی یا دبغلوبدبویی په مری کې تر حد زیات شي نو دا بیا په مری کې هم عیب شمارل کیږي.

(۵) دمنځې زنا کاره کیدل یا ولد زنا کیدل عیب دی ځکه چې دامخل دی ولی له منځې څخه کله مقصود استغراش او طلب ولدوي چې دهغه لپاره زنا او ولد زنا کیدل مغل دی په داسې حال کې چې په مری کې دا عیب نه دی ولی په مری کې مغل بالمقصود نه دی ځکه له مری څخه مقصود خدمت آخستل دی او دخدمت آخستلو لپاره دامخل نه دی البته که مری دزنا کاري عادي وي نو بیا عیب شمارل کیږي ولی چې دی به ټوله ورځ په بنځو پسي وی داد مقصود (یعنی استخدام) لپاره مغل دی.

(۶) کافر کیدل دمری او منځې دواړو لپاره عیب شمارل کیږي ولی دمسلمان طبیعت له کافرې منځې سره دصحبث کولونه نفرت کوي او د کافر مری په ځینو کفارو کې آزادول نه دی روانو دده په خرید کې درغبت دکمیدوپه وجه دده په قیمت کې کمی راځي پس کافر کیدل په مری کې عیب شمارل کیږي.

(۷) وعدم الحيض والاستحاضة (۸) والشعال القدم والذین (۹) والذفر والشعر والماء في العين (۱۰) للحدث آخر عند المنتر بر جمع نقصانه (۱۱) او رده بر ضاء با نعه.

توجه : او حیض نه درلودل او استحاضه کیدل او زوړ ټوخ کیدل او قرض ورباندي کیدل او پر شاباندي زخم کیدل او وینستان یا اوبه پیدا کیدل په سترگو کې یې پس که چیرته پیداشي بل عیب د مشتری سره نوودي گرځوي دهغه نقصان یا دي رد کړي دبائع په رضامندي سره.

تشریح : (۷) قوله وعدم الحيض والاستحاضة ای کل شیء واجب نقصان النین عند التجار فهو عیب كعدم الحيض والاستحاضة : یعنی له بلوغ وروسته د (ایاس) تر کولو نوموځکي منځې ته حیض نه راتلل یا استحاضه کیدل عیب شمارل کیږي ځکه دا دواړه دناروغی علامه ده او دمنځې ناروغ کیدل عیب دی.

فائده : حیض نه راتلل دبلوغ له اتهائى موده څخه شمارل کيږي او دبلوغ اتهائى موده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژد او ولس (۱۷) کاله دي، دصاحبینور حمهما الله په نژد پنځلس کاله دي، دصاحبینور حمهما الله قول زاجح دی لافي الذر المختار: وعندهما خمسة عشر وبقولهما يفتى (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۸۵/۴) بیا که چیرته مشري په لږه موده کې دهغی حیض نه راتلودغوی وکړه دعوی یې نه اوریدله کيږي او که یې له اوږدې مودې وروسته دعوی وکړه دعوی یې اوریدله کيږي ، لږه موده دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نژد درې میاشتې دي تردیو میاشتو زیات اوږده موده ده، دامام محمد رحمته الله علیه په نژد څلور میاشتې لس ورځي لږه موده ده ترهغه زیاته اوږده موده ده او دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژد لږه موده دوه کاله ده ترهغه زیاته طویل موده ده .

(۸) همدارنگه زوړ ټوخ یعنې داچې مری په سالدې ناروغي مبتلا وي داعیب دی ولی دائمی ټوخ دناروغي علامه ده پس که چیرته ټوخ زوړ نه ووبلکې عادات مطابق یاد زکام په وجه وونوداعیب نه دی، او دمری مقروض کیدل عیب دی ولی چې مشري اوس هغه دقرضدارانو له اجازې پرته نه شي خرڅولای په دي شرط چې داسي قرض وي چې دهغه مطالبه ترآزادي مخکي وي او که چیرته ترآزادي وروسته وونوداسي قرض بیا عیب نه دی .

(۹) دکنز په ځینو نسخو کې (والذین) نشته دهغه پرځای (والذیر) دی چې معنی یې ده دشاخصی کیدل یعنې دمنځې پرشایاندی زخم پیدا کیدل عیب دی ولی داناروغی ده همدارنگه دمنځې په سترگو کې ویشتان راتلل یا له سترگو او به بهیدل عیب دی ولی چې له دي څخه د نظر کمزوري او وړندوالی پیدا کيږي .
(۱۰) یعنې که چیرته په مبیعه کې دمشري په نژد عیب پیدا شو بیا درک معلوم شو چې په مبیعه کې خوتردي وړاندې دبائع په نژد هم عیب وونو دبائع سره دپیداشوي عیب په وجه چې د مبیعه په قیمت کې څومره کمی راغلی دی مشري دهغه کمبوت بائع ته رجوع کولای شي مگر مشري مبیعه واپس کولای نه شي ولي په دي کې دبائع ضرردی ځکه چې بائع خومشري ته (دمشري سره له پیداشوي عیب نه) سالمه مبیعه سپارلې وه په داسی حال کې چې اوس معیوبه شوي گرځي بائع ته مگر څرنگه چې دبائع په لاس کې دپیداشوي عیب په وجه دمشري هم نقصان شوی دی نو دهغه نقصان دلیري کولو صورت دادی چې مشري دي بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي .

فائده : په قدر نقصان درجوع کولو په صورت کې دنقصان معلومولو طریقه داده چې اول دي له بائع سره دپیداشوي عیب نه دسلامتي په صورت کې د مبیعه قیمت اندازه کړي بیا دي له هغه عیب سره د مبیعه قیمت اندازه کړي ددغو دوو قیمتونو ترمنځ چې کوم فرق وي هغه نقصان عیب دی مثلاً تر عیب مخکي یې قیمت لس روپۍ دی اوله عیب وروسته اته روپۍ دي نو نقصان عیب دوې روپۍ دي .
(۱۱) البته که چیرته بائع د معیوبی مبیعی په اخستلوراضی شي نو په دغه صورت کې مشري هغه واپس کولای شي ولی بائع پخپل ضررد رضامندي اظهار وکړی خپل حق یې ساقط کړ .

(۱۲) ومن اشترى ثوبا لقطعه فوجده غيثار جع بالغيب (۱۳) لان قبله البائع كذا لك له ذالك (۱۴) لان باعه المشتري لم يرجع بشي
(۱۵) فلما قطعه وخطه او شبعه اولت التوبيل بسمن لاطلع على عيب زجع بنقصانه (۱۶) كفالمو باعه بعد زوجه الغيب (۱۷) او مات الغيب
(۱۸) او اعفاه منجالا (۱۹) لان اعفاه على مال (۲۰) او قفله (۲۱) او كان طفلا لما كل كفه او بعضه لم يرجع بشي.

توجه: که چاکپره رانیوه ییایې کات کړه ییایې په هغی کې عیب ومونده نور جوع دي وکړي بقدر عیب، او که بائع قبوله کړه دغه کپره همدغسی کات شوې نوده لره اختیاردی او که چیرته مشتري هغه خرڅه کړ: نویار جوع نشي کولای او که یې کات کړه او ویې گنډله یایی ورنگوله ییایې په پنیړ کې غوړي گلو کول ییایې عیب خبر شونو د هغه نقصان په باره کې دي رجوع وکړي لکه چې خرڅه کړي هغه درویت عیب وروسته یامریې مړ شویایې دغسی مفت آزاد کړیس که یې چیرته هغه آزاد کړی ووپه مال سره یایی وژلی وویا خوراکي شی ووهغه ټول وخور یایې څه ځنی وخور نویایې رجوع نه کوي.

توضیح: (۱۲) یعنې که چاکپره واخیسته ییایې پرې کړه یا اوس مشتري ته په هغی کې دداسي دعیب درک معلوم شو چې دبائع په نزدیکاشوی وونوپه قدر نقصان پیسي واپس اخیستلای شي کپره نه شي واپس کولای ځکه چې په پریکولو سره په هغی کې نوی عیب پیدا شو چې د هغه په وجه یې اوس رد نشي کیدلای ولي په واپس کولو کې دبائع نقصان دی اود مشتري د نقصان دلیری کولو صورت دادی چې مشتري بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي.

(۱۳) څو که چیرته بائع په دي راضي وو چې دغه کپره دغسی پرې شوي راکړه نودی اختیار لري قبوللای یې شي ولي د واپس کولو ممانعت د هغه د حق په وجه ووپه داسی حال کې چې اوس دی د خپل حق په سقوط پخپله راضی شوی دی.

(۱۴) او که چیرته مشتري هغه پرې کړای شوي کپري پربل چاخرڅي کړې برابر ده چې د خرڅولو په وخت دی په عیب علم لري یایې نه لري بیاله بائع څخه نقصان عیب نه شي اخیستلای ولی چې تر خرڅولو مخکي دا ول بائع په رضامندي سره دهغو واپس کول ممکن کار وومشتري چې پربل چاخرڅي کړي دمیبعی د واپس کولو مانع دی خپله جوړ شونو ځکه دی د نقصان اخیستلو حق نه لري.

(۱۵) یعنې که چیرته مشتري کپره واخیستله پرې یې کړه وېې گنډله یایی ورنگوله اویامیبعه ستودی مشتري په هغه کې غوړي گلو کول ییامشتري په هغه عیب باندي خبر شو کوم چې دبائع په نزدیکاشوی وونوله بائع څخه په قدر نقصان پیسي بیرته اخیستلای شی ځکه چې د هغه د نقصان د جیره کید و همداصورت دی.

مگر میبعه نه شي واپس کولای که څه هم بائع پرې راضی وي ولي د مشتری له طرفه چې په میبعه کې کوم زیادت راغلی دی هغه له میبعه سره متصل دی د هغه بغیره رده شي کولای اونه یې له هغه زیادت سره رد کولای شي ځکه په هغه صورت کې ربوالازمیري ولی د مشتری له خوا شوی زیادت بائع ته بلا عوض ورکول کیري نو میبعه رد ول شرعاً منع دی.

(۱۶) قوله كما لو باعه بعد رؤية العيب أي رجع بالنقصان في الصورة المذكورة كما يرجع بالنقصان لو باعه بعد رؤية، يعني بورتني مذکور صورت داسی دی لکه یو څوک چې ددغو مذکوروشیانو (کپړه، یاستو) په عیب خبریدلو وروسته دغه شیان پریل چاپاندي خرڅ کړي نو مشتري دهغه عیب نقصان له بائع څخه اخیستلای شي ولی په بیاخرڅولو سره دی دمبیعه مانع نه دی بلکې تر بیاخرڅولو مخکي هم دمشتري له طرفه په مبیعه کې زیادت راتلو په وجه مبیعه نه شوی واپس کیدلای نو چې دیباخرڅولو په وجه مشتري دمبیعه دواپس کولو لپاره مانع نه دی نو ځکه دی په قدر نقصان درجوع حق لري .

فائدة : په مبیعه کې زیادتی له دوو حالو څخه خالی نه ده یابه په مبیعه پوري متصل وي یابه منفصل . بیا متصل پردوه قسمه دی یابه له اصل یعنی مبیعه څخه متولد او پیدا شوی وي لکه دمبیعه چاغیدل داول زیادتی دواپس کولو مانع نه گرځي ځکه په دغه صورت کې زیادت محض تابع دی . دوهم قسم داچې زیادت له مبیعه څخه نه وي پیدا شوی لکه دکپورنگول ، گنډل ، او په ستوکې غوړي اچول داول زیادت په اتفاق دواپس کولو څخه مانع دی لماقلنا ، او که زیادت له مبیعه څخه منفصل وونوهم له دوو حالو څخه خالي نه دی یابه له مبیعه څخه پیدا شوی زیادت وی لکه مثلاً مبیعه منځه وي دهغې بچۍ وزیري داصورت هم دواپس کولو څخه مانع دی دوهم صورت یې دادی چې زیادت له مبیعه څخه نه یې پیدا شوی مثلاً مبیعه مریې دی مزدوري یې وکړه روپۍ یې وگټلې داصورت دواپس کولو لپاره مانع نه دی په دي دوو صورتونو کې وجه دفرق داده چې کوم زیادت له مبیعه څخه متولد شوی وي دهغه هماغه حکم دی کوم چې دمبیعی دی نو هغه له مبیعه سره یوځای خوشي واپس کول جائز نه دی ځکه داول ویاسودراخي او په دوهم صورت کې گټه مبیعه نه ده ولی گټه خوله منافعو څخه پیدا شوې ده او منافعی له مبیعی څخه غیر دي نو گټه دمبیعه دواپس کولو لپاره مانع نه دی .

(۱۷) قوله لو مات العبد ای يرجع بالنقصان ان هلك الغلام عند المشتري ، یعنی که چیرته مبیعه مریې وو او هغه مړ شویا مشتري ددغه مریې په داسی عیب باندي خبر شو کوم چې له بائع سره ورته پیدا شوی وونود مریې په قیمت کې چې دهغه عیب په وجه کوم کمبوت راغلی ووبقدر نقصان بائع ته رجوع کولای شي . ځکه دمرگ په وجه ملک خپلی انتها ته رسیږي اوشی چې خپلی انتها ته ورسیږي مقرر او ثابت کیږي نو گویا ملک موجود دی مگر دمرگ په حکم یعنی غیر اختیاری امر په وجه مریې چې مبیعه ده دهغه واپس کول متعذر شوی دی اودواپسی په ممتنع کیدو کې دمشتري دفعل هیڅ دخل هم نشته اوچې کله دمبیعی واپس کیدل دیو غیر اختیاری امر په وجه متعذر کیږي نو دقدیم عیب په وجه مشتري لره دنقصان عیب دواپس اخیستلو اختیاري .

(۱۸) قوله لو اعطه مجاناً ای يرجع بالنقصان لو اعطى العبد لأملاً ثم اطلع على العيب ، یعنی که چیرته مبیعه مریې وو او مشتري هغه دغسی مفت آزاد کړی یا دهغه په کوم پخوانی عیب باندي خبر شو نو په دغه صورت کې هم استحساناً دنقصان اخستلو اختیار لري ، داستحسان وجه داده چې آزادول ملک تر انتها پوری رسول دی ولی داصل خلقت په اعتبار سره انسان دملک محل نه دی پیدا کړای شوی بلکې په مریې کې ملک تریو د

محدود وخت يعنې آزادي پوري ثابت وي نو د مري آزادول گوياد هغه ملك ترانته، پوري رسيدل دي اوشې چې كله انتها ته رسيږي نو كامل كيږي همدا وجه ده چې د آزادكړاي شوي مري ولا (تصرف) آزادوونكي ته ورکول كيږي او ولا د ملك له آثارو څخه ده نو داسي ويل كيږي چې د مشتري ملك پاتې دي مگر د آزادولو په وجه د مري واپس كيدل متعذر شوي دي او چې كله د بائع له طرفه د مبيعه واپس كول متعذر كيږي نو مشتري لره د نقصان عيب د واپس كولو اختياروي لكه د مري د مرگ په صورت كې ځكه نو د آزادولو په صورت كې هم مشتري لره له بائع څخه د نقصان عيب اخستلو اختياروي.

فائده: په پورتنۍ مذكور صورت كې مشتري لره په قدر نقصان درجوع كولو حق شته مگر شرط دادي چې د آزادولو په وخت به د مبيعه پر عيب علم نه لري كه نه كه چيرته هغه په عيب خبريدو وروسته مري مفت آزاد كړي نو بايد نقصان په باره كې بائع ته درجوع كولو حق نه لري ځكه چې د مبيعه په عيب خبريدو سره د هغه آزادول د هغه له طرف څخه په معيوبه مبيعه باندې د رضامندي علامه ده.

(۱۹) قوله فان اعطفه على مال، له خپلو معطوفاتو سره شرط دي او (لم يرجع بشئ) يې جزاء ده، يعنې كه چيرته مشتري مذكور مري د مال په عوض آزاد كړي يا د مري په كوم عيب باندې خبرشو نو مشتري په قدر نقصان بائع ته درجوع كولو حق نه لري ولي مشتري د مري بدل له خپله ځانه گرځولي دي او د بدل گرځول داسي دي لكه د بدل منه گرځول پس مشتري مبيعه گرځوونكي شمارل كيږي او په داسي صورت كې مشتري لره درجوع حق نشته.

(۲۰) همدا رنگه كه چيرته مشتري هغه وواژه نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزدنوپه دغه صورت كې مشتري په قدر نقصان بائع ته رجوع نه شي كولاى ولي مري اوس نه شي رديدلاى او نه ردول يې د مشتري د فعل په وجه دي نو مشتري مبيعه گرځوونكي دي او مبيعه گرځوونكي مشتري درجوع حق نه لري، د صاحبينور رحمهما الله په نزد مشتري په قدر نقصان رجوع كولاى شي ولي د مشتري خپل دغه مري وژل داسي عمل دي چې په هغه پوري كوم دنياوي حكم متعلق نه دي يعنې نه له هغه څخه د هغه قصاص اخيستل كيږي او نه ديت وركول لازميږي نو داسي دي گويامري په خپل مرگ مړ شوي دي او په هغه صورت كې چې مري په خپل مرگ مړ شي مشتري درجوع كولو حق لري كامر.

فائده: د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول ظاهر الرواية دي او پر هغه فتوى ده لعافى الذر المختار: ولو اعطفه او قله لا يرجع شئ لا متاع الود دفعه. وقال ابن عابدين الشامي رحمته الله عليه: (قوله او قله) وهو ظاهر الرواية عن اصحابنا (الذر المختار مع الشامية: ۹۴/۳).

(۲۱) همدا رنگه كه چيرته مبيعه د خوراك شي وونو مشتري ټول وخوريايې څه وخوريا د مبيعه په عيب باندې خبرشو نو هم د امام صاحب رحمته الله عليه په نزد مشتري ته په قدر نقصان د بيرته اخستلو حق نشته. په داسي حال كې چې د صاحبينور رحمهما الله په نزد مشتري درجوع حق لري ولي مشتري چې د كوم مقصد لپاره مبيعه اخيسته وه په هغه مقصد كې يې مصرف كړه او د امتداد هم دي نو گوياپه خپل لوسره د مشتري ملك كمال ته ورسيد نو د مري آزادولو په ډول شونو لكه څرنگه چې د مري د آزادولو په صورت كې مشتري

درجوع لري همدارنگه د مبيعه خوړلو په صورت کې هم مشتري درجوع حق لري، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې د مبيعه په خوړلو سره دهغي واپس کيدل د مشتري په داسی فعل سره متعذر شوی دی چې پر هغه يې ضمان و اجبيري داسي مثلاً که مشتري دبل چاغله خوړلې وای نو پرده ضمان واجب کيده مگر دلته څرنگه چې مشتري خپله مالک دی نو ځکه ضمان ورځنی ساقط دی نو ګواکې مشتري له خپل ملک څخه عوض حاصل کړي د صورت د مبيعه څرځولو په شان دی په کوم کې چې مشتري لره درجوع حق نشته لهذا په دغه صورت کې هم درجوع کولو حق نه لري.

فائده: د صاحبينور رحمهما الله قول مفتی به دی لمالی الذر المختار: اذ كان المبيع طعاماً لأكلة او بعضه فانه يرجع بالنقصان استحساناً و عليه الفتوى، وقال ابن عابدين الشامي رحمته الله عليه: قلت ما ذكره الشارح من ان الاستحسان قولهم اذكره في الاختيار وتبعه في الحر و كذا نقله عنه العلامة قاسم و به على انه عكس مالي الهداية و سكت عليه للذامشي عليه المصنف رحمته الله عليه في متنه الخ، و الحاصل انهما قولان مصححان ولكن صححو القول بما بان عليه الفتوى و لفظ الفتوى اكد الفاظ التصحيح و لا سيما هوارق بالناس و هذا في الاكل المأليع و نحوه فلا يرجع فيه اجمالاً. (الذو المختار: ۹۳/۳).

(۲۲) ولو اشترى سقاءً أو خزانة أو جرة فابداً بنفق به و رجع بنقصان القيب و الأكل النفع (۲۳) ولو باع المبيع فزغله بغيب بقضاء رذعه على باعه (۲۴) ولو بر صاعاً لا (۲۵) ولو قبض المشتري المبيع و ادعى عياله منجر على دفع النفع ولكن يبرهن أو ينحلف بانفقه (۲۶) فان قال شهودي بالشام دفع اليه ان خلف بانفقه.

توجه: او که يې واخيستلې هګۍ، يا چمبر خيال، يا چار مغز، هغه دومره خراب و و چې فائده ورڅخه اخستل کيدای شوای نور جوع دي و کړي د نقصان عيب په اندازه که نه درجوع دي و کړي د ټولور و پوپه باره کې، او که يې څرخه کړه مبيعه يار درکړای شوه هغه پرده باندي د عيب په وجه د قاضي په حکم سره نودی دي خپل بائع ته وروا پس کړي او که يې چيرته پخپله رضامندي سره قبول کړ (يعنې د قاضي په قضاء سره نه) نو يادي دی نه رډوي. او که مشتري مبيعه قبض کړه او دعوی د عيب يې وکړه نو دی دی نه مجبور کړای کيږي د پيسو په ورکولو ليکن دی به ګواه وړاندي کوي يابه خپل بائع ته قسم ورکوي او که ده وويل چې زما ګواهان په شام ښار کې دي نو يادي بائع ته پيسی ورکړي که چيرته قسم وکړ بائع دده.

تشریح: (۲۱) که يو چاهګۍ يا چمبر خيال يا چار مغز واخيستل او هغه داسي خراب وختل چې يو معمولي کار ورڅخه اخيستل کيدای شوای نو مشتري دي ددغی خرابی په وجه چې کوم کمبوت دهغو په قيمت کې راغلی دی هغه دي له بائع څخه واپس واخلې ولي په ماتيدو سره په دغو شيانو کې نوی عيب پيدا شو چې دهغه په وجه يې اوس نه شي ردولای نو د مشتري چې څومره تاوان شوی دی هغه دي واپس واخلې. او که چيرته مذکور شيان ډير زيات خراب او بلکل ناکاره و نو نو يادي مشتري پوره پيسی له بائع څخه واپس واخلې ولي په دغه صورت کې مبيعه مال نه دی نو دا ببع باطله ده.

فائده: امام شافعی رحمته الله عليه فرمايلي دي چې که يې چيرته يوه يادوې دانې هندوانې يا چمبر خيال مات کړل چې له هغو څخه ددوی عيب ورته معلوم شو نو ييا مشتري دردولو اختيار لري ولسی که څه هم ماتول عيب دی مگر څرنگه چې همدغه بائع مشتري پر ماتولو باندی مسلط کړی دی ځکه نودی د واپس کولو حق لري، احناف جواب ورکوي چې بائع د مشتري په ملک کې په ماتيدو باندې

راضی دی پخپل ملک کې په ماتولونه دی راضی نو دبائع د طرف څخه تسلیط یواځې د مشتري د ملک په صورت کې دی دبائع د ملک په صورت کې نه دی ولی د عقد بیع په وجه دبائع ملک نه پاتی کېږي او د مشتري په ملک کې تسلیط لغوه دی ولی دبائع پر مشتري باندې حق دولایت نشته نو د دواړو رعایت په دي کې دی چې په قدر نقصان درجوع کولو حق د مشتري لپاره ومنل شوی مگر د مبیعه واپس کولو اجازه ورنکړای شي ځکه مبیعه نه شي ردولای.

(۲۳) یعنې بائع مثلاً مریې خرڅ کړې مشتري پرېل چا باندې خرڅ کړ او سر دغه دوهم مشتري د مریې په پخواني عیب باندې خبر شو نو که چیرته دوهم مشتري د قاضی محکمې ته ورغی دعوی یې دائره کړه او قاضی د مریې د واپس کولو حکم جاري کړ او اول مشتري د قاضی حکم قبول کړ هغه معیوب مریې یې بیرته قبول کړ نو دغه اول مشتري د معیوب مریې پر بائع اول باندې ردولای شي ولی په حکم د قضا د مبیعه واپس کیدل د ټولو په حق کې د بیع د فسخ حکم لري نو ځکه د دوهمه بیعه له سره شوې نه ده ځکه نو اول مشتري د عیب په وجه د مبیعه ردولو حق لري.

فائده: مگر شرط دادی چې پر دوهم مشتري د خرڅولو په وخت کې به اول مشتري د مبیعې په عیب علم نه لري که نه بیا اول مشتري پر اول بائع باندې د مبیعې ردولو اختیار نه لري ولی د دې باوجود چې دی په عیب علم لري بیا یې پرېل خرڅوي داپه عیب باندې د رضامندي علامه ده.

(۲۴) قوله ولو برضاء لای لو کان ردالمشتري الثاني على المشتري الاول برضاء لا یبره علی بائعه یعنې که دوهم مشتري مریې واپس کړ او اول مشتري په خپله رضامندي سره د قاضی د قضا بغیر هغه قبول کړ نو بیا اول مشتري پر اول بائع باندې مذکور مریې نه شي ردولای ولی چې د اول او دوهم مشتري په حق کې که څه هم د فسخ بیع ده مگر د دریم په حق کې د فسخ بیع نه ده بلکې جدید بیع ده او اول بائع د دغی بیع په لحاظ دریم دی نو پر اول بائع ردنه شوی کیدلای ولی دبائع اول په حق کې دوهمه بیعه قائمه ده چې دهغی په وجه اول مشتري د مبیعې واپس کولو اختیار نه لري.

(۲۵) که چا مثلاً یو مریې واخیست او قبض یې هم کړی بیا یې په هغه کې د عیب دعوی وکړه نو قاضی دي مشتري د پیسو په ادا کولو سره نه مجبوروي ولی که چیرته قاضی مشتري ته د پیسو ادا کولو حکم وکړي نو ممکنه ده چې په مبیعه کې عیب ثابت شي نو بیا څو د قاضی قضا ماتېږي ځکه نو قاضی دي دخپلی قضا د حفاظت په خاطر مشتري ته حکم نه ورکوي، بلکې مشتري دي پر خپله دعوی باندې گواهان وړاندې کړي که واقعا هغه گواهان وړاندې کړل نو بیع دي فسخ او مبیعه دي واپس کړي او که مشتري گواه نه شو وړاندې کولای نو له خپل بائع څخه دي په مبیعه کې د عیب په نه درلودلو قسم اخلي که بائع قسم واخیست نو قاضی دي مشتري ته د پیسو ادا کولو حکم وکړي او که بائع له قسم اخستلو څخه انکار وکړ نو بیع دي فسخ کړي.

(۲۶) که مشتري وویل چې زما گواهان په شام ښار کې دي (مراد دا چې په کوم ښار کې چې دعوی ده هلته نشته بلکې د دریو ورځو مسافت په اندازه ليري دي) نو ځکه په دي وخت دی د گواهانو وړاندې کولو څخه عاجز دی نو ځکه به بائع ته قسم ورکړي که بائع قسم واخیست نو مشتري به بائع ته د مبیعې قیمت

ورکوي ولی دگواهانو تر اتلو پوري په انتظار کولو کې دبائع ضرردی په داسی حال کې چې دمشري زیات ضررنه دی ولی دمشري د ضررمخ نیوی دادول کیدای شي چې که هروخت دده گواهان له شام څخه راشي گواهي ورکړي مشتري لره دا حق ثابتیږي چې هغه مبیعه واپس کړي له بائع څخه روپی. واخلی.

(۲۷) لان ادعی ابانالم یحلف بانه حتی ینزل عن المشتري انه ابق عنده (۲۸) لان یز عن خلف بالله ما بق عنک فقط (۲۹) والقول فی قدر المغنوض للقباض (۳۰) ولو اشتری غنبدین صفقاً فیض اخذهما و زجدا باخدهما عیناً اخذهما و زدهما (۳۱) ولو قبضهما ثم زجدا باخدهما عیناً فالغيب فقط.

قوچمه: او که چیرته یې دعوی وکړه دمریې ټنټیدلو نو قسم دي نه ورکوي بائع ته ترڅو چې مشتري وگواهد وړاندي کړي چې هغه له ده څخه ټنټیدلی دی یاده که گواهان وړاندي کړل نو قسم دي واخلی بائع چې والله له ما څخه هیڅکله هم نه دی ټنټیدلی او قول په قدر مقبوض کې دقباض معتبر دی او که یې دوه مریان واخیستل په یوه عقد کې یوې قبض کې بیایې له دوی څخه په یوه کې عیب وموند نو دی یادوړه واخلی یادي دواړه رد کړي او که دواړه قبض کړي وویایې له دواړو څخه یو عیب جن وموند نو یو اخی هغه معیوب دي واپس کړي.

تشریح: (۲۷) که چایو مریې واخیست بیایې دهغه دټنټیدواو (بد اخلاقي) دعوی وکړه او بائع انکار وکړ نو بائع ته قسم نه ورکول کیږي تر هغه پوري چې مشتري دا خبره په گواه سره ثابته کړي چې دامریې له ده څخه ټنټیدلی دی ولي دټنټې ثابتیدو څخه وروسته عیب ثابتیږي او هغه وخت دده له طرفه خصومت هم صحیح دی. ترتبتیدو مخکي عیب نه ثابتیږي نو دمشري له طرفه خصومت هم صحیح نه دی چې کله خصومت نه دی صحیح نو دمشري دعوی هم نه ده صحیح او چې کله یې دعوی صحیح نه ده نو پر هغې باندي یو ډول ترتب هم صحیح نه دی نو منکر یعنې بائع ته قسم نه ورکول کیږي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد مشتري له بائع څخه قسم اخستلای شي ولی دمشري دعیب دعوی صحیح او معتبره ده ولی دده پردغه دعوی باندي دگواهي ترتب راځي یعنې له مشتري څخه دگواهانو غوښتنه کیږي نو داددغی دعوی دمعتبریدو علامه ده نو چې کله پردغه دعوی باندي دگواهي ترتب کیږي نو د قسم ترتب هم صحیح کیږي ځکه له بائع څخه قسم اخستل کیږي.

فائده: دامام صاحب رحمه الله قول راجع دی یعنې که مشتري گواهان نه شو وړاندي کولای نو له بائع څخه قسم نه اخستل کیږي لمالی ردالمحتار: وان لم یبرهن لایمین علی البائع عند الامام علی الصحيح و عندهما علیه یمن علی نفی العلم. (ردالمحتار: ۹۸/۳).

(۲۸) که چیرته مشتري گواهان وړاندي کړل چې واقعا مریې له ده څخه ټنټیدلی دی نو اوس دي قاضی له بائع څخه داسی قسم واخلی چې والله دامریې له ما څخه هیڅکله نه دی ټنټیدلی که بائع دادول قسم واخیست نو یا مشتري دبیعه دواپس کولو حق نه لري، له بائع څخه دي داسی قسم نه اخلی چې والله مادامریې پرده باندي څرخ کړه هغه کې داعیب نه وو، ولی په داسی قسم اخستو کې دمشري دضرر امکان دی ځکه چې عیب کله تر څرخولو وروسته تر تسلیمولو مخکي پیدا کیږي نو بائع په دغه خپل قسم کې رښتینی دی حال دا چې دادول عیب هم موجب رد دی یعنې په دادول عیب سره هم دمشري لپاره خیار عیب ثابتیږي.

فائده: عيوب څو قسمونه دي: (۱) يو قسم هغه عيبنه دي چې خفي وي لكه تښتيدل، ددغو حكم معلوم شوی دی (۲) بل هغه عيبنه چې ظاهر وي لكه گونگي كيدی يا گوتي كيدل ددي په بار: كې به قاضي بغير ددي چې بائع ته قسم وركړي دواپس كولو فيصله كوي ولي داداسي عيبنه دي چې په يقيني ډول معلوم دي چې له بائع سره پيدا شوي دي په دي شرط چې بائع دادغوی ونكړي چې مشتري پردغه عيب درضا مندي اظهار كړی وو. (۳) هغه عيبنه چې يواځي ډاكتران (طيبان) يې معلومولای شي لكه باطني ناروغي، دهغو په باره كې ديوه عادل چاقول كافى دى او كه داثبتول ووجې داعيب له بائع سره ورپيداشوى دى نو ياددو و كسانو عادلانو قول معتبر دى (۴) هغه عيبنه چې خالص بنخي پري خبريدای شي نو دهغو دى الحال قاطع ديوه باره كې ديوې ثقه بنخي قول معتبر دى، خو كه چيرته مشتري مبيعه قبض كړي وه بيا يې دبنخوپه قول نه شى ردولای بلكې بائع ته قسم وركول كيږي، دامام محمد رحمته الله عليه په نزد تر قبض كولو مخكې هم همدغه حكم دى په داسى حال كې چې دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد تر قبض كولو مخكې بائع ته له قسم وركولو بغير دبنخوپه قول يې ردولای شي، دعلامه شامى رحمته الله عليه آخرى تحقيق دادى چې په كومو عيبنو چې خالص بنخي پوهيدلای شى په هغو كې حكم دادى چې ديوې يادو و بنخوپه گواهي سره عيب ثابتېږي دخصوصت په حق كې يعنى دقاضي په محكمه كې غږ نسته كولای شي رډنه شى كولای كه تر قبض مخكې وي كه وروسته وي والحاصل ان شهادة الواحدة او التسنيت بيا العيب المذكور فى حق توجه الخصومة لافى حق الرضا، كان ذالك قبل القضا، ابعد فى ظاهر الرواية عن علمائنا الثلاثة وهو المشهور فكان هو المذهب المعتمد ان القصر فى كبر من الكف على حلاله الخ فاعنه تحقيق هذا المحل فانك لاتجده فى غير هذا الكتاب والحمد لله الملك الوهاب. (رد المحتار: ۹۹/۳)

(۲۹) اودمقدار مقبوض په باره كې دهغه چاقول معتبرېږي دچاپه قبضه كې چې هغه شى وي مثلاً چاپو تان كپړه واخيسته بيا په هغى كې يو عيب ورته معلوم شو اوس نودى غواړي چې كپړه واپس كړي خوله بائع سره يې دهغه په اندازه كې جنجال راغى، بائع وايي چې كپړه ديرش گزه وه اوس شل گزه ده، اومشتري وايي چې له اول څخه شل گزه وه نو په دي صورت كې دمشتري قول معتبرېږي ولي بائع دلسو گزونو په بدله كې چې كومى پيسى راځي دهغودغوى كوي اومشتري له هغه څخه انكار كوي اودمنكر قول معتبرېږي.

(۳۰) كه چاپه يوه عقد دوه مرييان واخيستل مثلاً بائع وويل چې مادادوه مرييان په زړو پسى پر تاباندې خرڅ كړي دي مشتري قبول كړل بيا يې يوقبض كړ او په دوهم كې يې عيب پيدا كړ نو مشتري لره اختيار دى كه يې خوښه وي دواړه دي وگرځوي او كه يې خوښه وي دواړه دي واپس كړي داسي نه شي كولای چې په كوم يوه كې عيب دى هغه واپس كړي او په كوم كې چې عيب نسته هغه وگرځوي ولي عقد تاميرى په قبض سره او قبض تراوسه پوري ددواړو نه دى شوى نودا د اول له عقد تاميد وڅخه مخكې تفريق عقد لا زميرى چې هغه صحيح نه دى او همداقول راجح دى لساقال مرغيباني رحمته الله عليه: والاصح انه ياخذهما ويردهما لان تمام الصفة تعلق بقض المبيع وهو اسم للكل.

۱- امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ په نزدکه چیرته عیب په قبض شوي مری کې پیدا شونو مشتري ته دا اختیار - چې هغه یواځی دغه معیوب مری واپس کړي ولی دمقبوض په باره کې عقد تام شوی دی نو تفرق عند قبل الاتمام نه لازمیږي .

(۳۱) که په پورتنی مذکور صورت کې مشتري دواړه مریان قبض کړي وویا په یوه کې عیب ورته معلوم شونو اوس دي یواځي هغه رد کړي په کوم کې چې عیب پیدا شوی دی ولی په دغه صورت کې تفریق عقد ، عقد تر تمامیدو وروسته دی له عقد تمامیدو مخکې نه دی او تر عقد تمامیدو وروسته تفرق عقد جائز دی .

فائده : دامام زفر رحمۃ اللہ علیہ په نزدکه دغه صورت کې هم یواځی معیوب مری واپس کول جائز نه دی بلکې یا به دواړه واپس کوي یا به دواړه راگرځوي ولی یواځي دمعیوب مری په واپس کولو کې تفرق عقد دی چې دبائع ضرر دی ولی عام عادت دادی چې خلک اعلی او ادنی مریان سره یوځای کړي بیایې خرڅوي نو کوم یو چې معیوب دی هغه ادنی دی ، دادنی په واپس کولو او اعلی راگرځولو کې دبائع ضرر دی ، احناف جواب ورکوي چې دبائع ضرر خپله دبائع د تدلیس په وجه دی فلا یغیر لی حق المشتري ، همدارول راجع دی لمالی الفزالمختار : ولو قبضه اذ المعیوب بحصه سالفا و حده لجز از التفریق بعد الاتمام . (الرمخار: ۱۰۳/۳) .

(۳۲) ولو قبضه بعضی الغلی أو الوزنی غیاز ذکله أو اخذه (۳۳) ولو استخف بعضه لم یغیر لی و ذنابی (۳۴) ولو نولوا غییر (۳۵) و الغش و الزکوب و القذا و افر صا بالعیب (۳۶) لا الزکوب للنفی و لا القذا و لنشراء الغلف .

توضیح : او که یې و مونږ بعض کیلی یا وزنی عیب جن نویادی کل رد کړي یا دي ټول واخلی او که بعض مستحق شونو د مابقی دردولو اختیار نه ورکول کیږي او که کپړه وه یا اختیار ورکول کیږي او آغوستل ، سوریډل او علاج کول په عیب باندي درضا مندي علامه ده نه هغسی سوریډل چې اوبولپاره وي یا د واپس بیولو لپاره یا د وېنو اخیستلو لپاره .

(۳۲) که چاپو وزنی یا کیلی شی واخیست بیایه هغو کې په بعضو کې یو عیب پیدا شونو اوس مشتري ته اختیار دی که یې خوښه وي ټول شی دي واپس کړي او که یې خوښه وي ټول دي وگرځوي ولی دیو جنس وزنی یا کیلی شیان حکمایو شی شمارل کیږی ځکه چې په وزنی او کیلی شیانو کې مالیت دانضمام اجتماع په اعتبار دی یواځی یوه دانه نه مال متقوم دی او نه یې بیع جائزه ده او دیو ه شی په باره کې قاعده داده چې که چیرته په هغه کې عیب پیدا شونو یا به ټول گرځوي یا به ټول واپس کوي نو کوم چې حکماشی واحد دی د هغه هم همداحکم دی نو ځکه بعض راگرځول او بعض واپس کول صحیح نه دی .

(۳۳) او که چیرته په کیلی یا وزنی شی کې کوم عیب ظاهر نه شي مگر په هغو کې بعض دبل چا ملک ثابت شونو چې په څومره کې د هغه ملکیت ثابت شوی دی هغه خود هغه شونو دردولو اختیار مشتري ته نه ورکول کیږي ولی داداسي شی دی چې د هغه ټکري کول تاوانی نه دی نوله مییعه څخه دي دمستحق حصه جلا کړي مستحق ته دي ورکړي باقی دي مشتري له خپل ځان سره وساتي .

فائدہ : مگر پردغہ باندی داسوال کیدای شی چې دا ډول خوتفرق عقد قبل التمام لازمېری ولی مستحق څوک په هغه عقد نه ووراضي چې دهغه درضامندي بغير دايع تامه نه ده او قبل التمام تفرق عقد ناجائز دی نومشري ته د باقی دردو لوحق بايد ورکړای شي ؟ جواب : دا تفرق قبل التمام نه دی بلکې بعد التمام دی ولی عقد دعاقد په رضامندي سره تامېری مستحق په رضامندي سره نه او دعاقد رضامندي خوشته.

(۳۴) قوله ولو لو باغیر ای لو کان المبع لو با لاسحق بعضه غیر المشتري لی رد ما فی) یعنی که چیرته یو چایوه کپړه واخیسته بیا هغه بعض مستحقه شوه نو اوس مشتري ته اختیار شته چې دی د باقی کپړه بائع ته واپس کړي ولی د کپړې ټکړه کیدل د کپړې لپاره تاوان دی چې په اخیستو کې یې د مشتري تاوان دی نو د دغه عیب په وجه د واپس کولو اختیار لري او دا عیب (یعنی استحقاق) داسی هم نه دی چې د مشتري په لاس کې پیدا شوی دی بلکې دا د بائع په لاس کې پیدا کیږي د مشتري په لاس هسې ظاهر شوی دی.

(۳۵) که چایوه کپړه واخیسته او په هغی کې د نقصان لیدو وروسته یې بیا هم هغه واغوسته یا یې دسوریدوشی واخیست او په هغه کې د نقص لیدو وروسته پر هغه باندی د خپل کار لپاره سور شو، یا حیوان ناروغ ووهغه یوڅه دوا یی ورکړه نو د مشتري دا عمل دهغه له طرفه په عیب باندی راضی کیدل گنجل کیږي ولی دا ددی خبري دلیل دی چې دی مبیعه خپل ځان ته کول غواړي او مبیعه چې ځان ته گرځوي همدایې صورت دی چې مشتري په هغه عیب باندی راضی وي نو له هغه وروسته دهغه عیب په وجه د مبیعی واپس کولو اختیار نه ورکول کیږي.

(۳۶) قوله لا یرکب للفقی ای لیکون رضا الزکوب للفقی، یعنی که چیرته مشتري حیوان داوبه کولو لپاره تالاب ته دیولوپه وخت پر هغه باندی سور شوی بائع ته د واپس کولو لپاره پر لاره ورباندی سور شوی یې د حیوان لپاره څه خوراکي شیان اخیستی ووهغه یې راوړل پر سور شونو د مشتري له طرفه په هغه عیب باندی رضامندي نه شمارل کیږي دا حکم استحسانا دی ولی په دغو وختونو کې پر حیوان دسوریدو ضرورت دی.

(۳۷) ولو قطع المغبوض بنسب عند البائع زده واسترذ الفتن (۳۸) ولو نری من کل غیب ضح وان لم یسمن الکمل (۳۹) فلا یر ذبیح.

توجه : او که لاس غوڅ کړای شوی وود مقبوض مری دیو داسي سبب په وجه چې د بائع په لاس کې وونورددي کړي او پیسی دي واپس واخلي او که یې د برائت اعلان وکړله هر عیب څخه نو صحیح دی که څه هم په نامه ټول عیوب یاد نکړي نو اوس رد نه شي کولای دیو عیب په وجه.

تشریح : (۳۷) که چایو مری واخیست او هغه یې قبض هم کړی یا دهغه مری لاس دیو د داسي جرم په وجه غوڅ شو چې دهغه جرم له بائع سره ترسره کړی وو (مثلاً د بائع سره ده غلا کړي وه چې دهغه په وجه یې اوس لاس غوڅ شو) نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مشتري لره اختیار دی که یې خوښه وي واپس دي کړي او کوم قیمت چې ده بائع ته ورکړی دی هغه دي له بائع څخه بیرته واخلي ولی لاس غوڅ کیدل که څه هم له مشتري سره

ترسره شول مگرد هغه سبب خوله بائع سره پيداشوی دی او که يې خوښه وي مریي دي راوگرځوي اودلاس غوڅيدوپه وجه دی

له بائع څخه نیمې پیسې واخلي ولی دانسان یولاس له نیم قیمت سره برابر دی.

فائده : صاحبین رحمهما الله فرمایې چې په داسی صورت کې مشتري مریي نه شي ردولای بلکې دغله او هغه مریي چې غلانه کوي ترمنځ چې کوم تفاوت دی هغه دي واخلی مثلاً دغله مریي قیمت پنځه سوه روپۍ دی او چې غلانه کوي د هغه مریي قیمت یوزرو روپۍ دی نو مشتري دي له بائع څخه پنځه سوه روپۍ واخلی ولی دغله او هغه چې غلانه کوي ترمنځ تفاوت پنځه سوه روپۍ ثابت شو ځکه دبائع په لاس کې دغوڅیدو سبب پیداکیدل دمریي له مالیت سره منافي نه دی نو عقد نافذ دی بیا څرنگه چې لاس دمشتري سره غوڅ شوی دی اودایونوی عیب دی چې دمریي له واپس کولو څخه مانع دی او په داسی صورت کې مشتري لره درجوع حق شته چې بائع ته په قدر نقصان رجوع وکړي .

فائده : دامام صاحب رحمه الله قول راجح دی لعاقال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمه الله : الراجح والمختار قول الامام ابی حنیفة رحمه الله وایده فی فتح القدیر واختار فی البحر الرائق ومجمع الانهر والشامی والیه مال کلام الهدایة الخ والعبارة الجامعة ان یقال ان له ان یرده ویأخذ الثمن جمیعاً اریسک المبیع ویرجع بنصف الثمن کذا فی المعبرات من کتب المذهب (هامش الهدایة: ۵۱/۳)

(۲۸) یعنی که چامریي واخیست او بائع شرط ولگاوه چې دمریي له هر ډول عیبونو څخه زه بري یم نو مشتري دهیڅ قسم عیب په وجه مذکور مریي نه شي واپس کولای که څه هم دټولو عیبونو نوم يې نه وي اخیستی اونه يې ټول عیبونه شمارلي وي ولی ټول عیوب که څه هم مجهول دي مگر برائت کول له قبیل داسقاطات دی او په اسقاطات کې جهالت مفضي ونزاع لره نه دی ولی جهالت هغه وخت مفضي ونزاع ته کیږی چې کله دیوشي دسپارلو ضرورت وي او په اسقاطات کې څرنگه چې یوشی نه سپارل کیږی نو په اسقاطات کې جهالت مفضي ونزاع ته نه کیږي .

فائده : دامام شافعی رحمه الله په نزد بائع لره دمبیعه له ټولو عیبونو برائت کول نه دی صحیح مگر دا چې ټول عیبونه شمارکړي ځکه چې ټول عیبونه مجهول دي اودشوا فوع په نزد له مجهولو حقوقو څخه ابراء نه ده صحیح ولی په ابراء کې دتملیک معنی پیداکيږي اوقاعده ده چې دمجهول شي تملیک نه دی صحیح نوله مجهولو عیبونو څخه برائت کول هم نه صحیح کیږي .

(۲۹) یعنی په پورتنی مذکور صورت کې که چیرته مشتري تر قبض کولو مخکې په مریي کې کوم عیب پیداشو نو دامام ابویوسف رحمه الله دغه نوي عیب په وجه هغه نه شي ردولای ولی له ټولو عیبونو برائت موجود او حادثو هر ډول عیبونولره شامل دی ځکه له ټولو عیبونو څخه دبرائت مقصود مشتري لره دمبیعی دسلامتیا حق ساقطول بیه لازمول دی اودامقصد هغه وخت حاصلیږی چې بائع له ټولو موجودو او حادثو دواړه قسمه عیبونو څخه بري وگڼل شي ، په داسی حال کې چې دامام محمد رحمه الله اوامام زفر رحمه الله په نزد له ټولو عیبونو څخه برائت یواځي پخوانیو موجودو عیبونولره شامل دی له عقد وروسته تر تسلیم مخکې راپیداکیدونکو عیبونولر شامل نه دی ولی برائت له ثابتو عیبونو څخه کیږی نو برائت خالص په موجوده عیبونو پوري خاص شوی دی نو دنوي عیب په وجه مشتري دمبیعه دواپس کولو حق لري .

فائده: دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجح چې په حقیقت کې دامام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول دی لعمال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمۃ اللہ علیہ: واعلم ان قول ابی یوسف هو قول الامام ابی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ. وهو الراجح وهو ظاهر الروایة صرح به شمس الامة السرخسی فی البسوط وابن الهمام فی الفتح وفي الخایة انه ظاهر مذهبان المراد لزوم انعقاد باسقاط حقه فی صفة الاسلام وفالک بالبرائة عن الموجد در الحادث (هامش الهدایة: ۵۳/۳).

باب البیع الفاسد

داباب دیبع فاسد په بیان کې دی.

بیع پرېنځه قسمه ده: (۱) باطل (۲) فاسد (۳) صحیح نافذ لازم (۴) صحیح نافذ غیر لازم (۵) صحیح موقوف، باطله هغه بیعه ده چې نه باصله مشروع وي او نه بوصفه (له باصله مشروعیت څخه مراد دادی چې مال متقوم نه وي) لکه مرداره خرڅول، دیبع باطل حکم دادی چې ملک نه فائده کوي که مشتري میعه قبض کړي او که یې نه کړي قبض، بیع فاسد هغه ده چې مشروع باصله وي (یعنې میعه مال متقول وي) مګر بوصفه مشروع نه وي (دبوصفه عدم مشروعیت څخه مراد دادی چې قبیح د عقد له لوازم یو یعنې شرطونو څخه وي مثلاً په یوه داسې شرط سره بیع کول چې عقد دهغه مقتضي نه وي یا میعه مقدور التسليم نه وي لکه تبتیدلی مریی خرڅول) دیبع فاسد حکم دادی چې له قبض کولو وروسته ملک فائده کولای شی بغير قبض ملک نه شي فائده کولای.

ځینی حضراتو دیبع فاسد او باطل ترمنځ داسې فرق بیان کړی دی چې که له عوضینو څخه کوم یو داسې نه وو چې کوم آسمانی دین مال گڼلې و ونوداسې بیع باطله ده که هغه میعه وي که ثمن وي مثلاً مرداري خرڅول اخیستل، همدارنگه د آزاد انسان خرڅول اخیستل او که له عوضینو څخه کوم یو داسې یوشی وو چې یوه دین مال گڼلې دی بل دین نه دی گڼلې نویيادي ته کتل پکار دی چې که چیرته هغه شی ثمن کیدای شوای نو په دغه صورت کې بیع فاسد ده لکه مریی د شرابو په عوض خرڅول یا شراب د مریی په بدل خرڅول، او که چیرته هغه شی ثمن نه شوای کیدای بلکې دهغه میعه کیدل ضروري وي نو په دغه صورت کې هم بیع باطله ده لکه یو مسلمان چې شراب درو په عوض خرڅ کړي.

بیع صحیح نافذ لازم هغه بیع ده چې باصله ووصفه هر لحاظ سره مشروع وي نه په هغې پوری د غیر حق متعلق وي او نه په هغې کې کوم قسم خیاروي ددی بیع حکم دادی چې دافې الحال ملک فائده کوي، بیع صحیح نافذ غیر لازم هغه بیع ده چې مشروع خو وي لکه دریم قسم او دکوم چاقق هم په هغه پوری متعلق نه وي خو په هغې کې خیار شرط، خیار ررؤیت، یا خیار عیب وي ددغه قسم بیع حکم دادی چې د اداسي ملک فائده کوي چې موقوف وي تر اسقاط خیار پوري، او بیع صحیح موقوف هغه بیع ده چې مشروع خو وي لکه دریم قسم په هغې کې کوم قسم خیار هم نه وي خو په هغې پوری حق د غیر متعلق وي (مثلاً لکه د غیر ملک خرڅول) ددی بیع حکم دادی چې د اداسي ملک فائده کوي چې موقوف پرا اجازه وي.

د باب بیع الفاسد له ماقبل سره مناسبت دادی چې بیع دوه قسمه ده: ۱- صحیح ۲- فاسد، نوماتن رحمۃ اللہ علیہ بیع صحیح بیان کړه اوس غواړي چې بیع فاسد په بیان کړي څرنگه چې بیع فاسد عقد مخالف للدين دی

ځکه يې نوموړي څرک، بيا يې د اباب د بېع فاسد په نامه ونوماوه حال دا چې په دې باب کې يې د بېع باطل صورتونه هم بيان کړي دي نو دهغه وجه داده چې فاسد اعم مطلق او باطل اخص مطلق دی ولی چې هريعه باطله فاسده هم ده نو دزيات واقع کېدو په وجه يې ټولونه فاسد ويلی دي.

(١) لم يخرج الخنزير والدم والخنزير والخمر (٢) والخز (٣) وأم الزولدو المذبذب والمكاتب (٤) للوهلكو اعند المشرى لم يضمن (٥) والتمك قبل الضيد الطير في الهواء (٦) والخملي والتاج (٧) والبن في الضرع (٨) والثرل في الضدب (٩) والضوب على ظهر الغنم (١٠) والجدع في الشقف (١١) وفذا من ثوب.

توجیه: جائزه نه ده یع درمدرارې، د وینې، د خنزیر، د شرابو، د آزاد، دام ولد، دمذبر او مکاتب، که چیرته د اشیان هلاک شي د مشتری په لاس کې نو هغه ضامن نه گرځي او (جائزه ده) یع دماهي (کب) تر ټنکار کولو مخکي او د مار غه په هوا کې او د حمل او د حمل د بچي او د شیدو د پسه په تیانو کې او د ملغلرو په صدف کې او د وړو د پسه پر شاباندي او د لگرو پر بام باندې اوله کپړونه یو گز.

تشریح: (۱) یعنې درمدرارې، وینې، شرابو او خنزیر یع ناجائزه ده، صاحب کتاب دمذکورو شيانو په باره کې لم یجزو لي دي ددې لپاره چې فاسدی او باطلی هر قسم یع ته شامل شي ولی په کتاب کې له مذکورو یو عوڅخه ځینی باطلی او ځینی فاسدی دي لکه درمدرارې او وینو په عوض کوم شی اخیستل یع باطله ده ولی د یع رکن معدوم دی یعنې مبادله المال بالمال، ځکه د اشیان د هیڅ یو چا په نژدې مال نه دي البته شراب او خنزیر چې په روپو بدل شی دهغو په عوض کوم شی واخیستل شی نو یع فاسده ده، ولی حقیقت د یع یعنې مبادله المال بالمال) شته پکی ولی چې د ځینو کفارو په نزد داده شيان مال دی مگر څرنگه چې مسلمان د شرابو او خنزیر تسلیمولو او قبضولو قادر نه دی نو غیر مقدور التسلیم شی چې ثمن گرځي د یع فاسد یري.

فائده: داخبره يادولرئ چې شراب اوخنزيركه چيرته په بيع كې ثمن كيدلای شوای نوداسی بيع فاسده ده لكه مریي دشراوبه عوض خرڅول یاشراب دمیری په بدله خرڅول چې په دي دواو صورتو كې شراب ثمن گرځي اومریي مبیعه ،نوخكه دایبع فاسده ده، اوكه چيرته داسی صورت ووچې شراب اوخنزير ثمن نه شوای گرځيدلای بلكې دهغو مبیعه كيدل ضروري وونوپه داسی صورت كې دایبع باطله ده لكه یومسلمان چې شراب دروپوپه عوض كې خرڅ كړی ولی شرعاً دشراوباوخنزير داهانت (توهين) حكم دی په داسی حال كې چې دهغو مبیعه گرځول دهغو اهانت نه بلكې اعزاز دی نودایبع باطله ده .

(۲) همدارنگه که چیرته یوله عوضینو تخه دهیچاپه زندهم مال نه وی نوداسی بیع باطله ده لکه آزاد شوک خرشول ولی دلته رکن دیبع یعنی (مبادله المال بالمال) معدوم دی که آزاد مال نه دی.

(۳) همدارنگه ام الولد (هغه منڇه ڇي له خپل مولی څخه يې دمولی په ملک کې بچی پيداشی) او مدبر (هغه مریي ڇي دهغه مالک دهغه آزادی ترخپله مرگه پوري متعلقه کړی مثلامولی خپل مریي ته ووايي ڇي ته زما له مرگه پس آزادي) او دمکاتب بيع باطله ده ولی دام الولد لپاره عتق خودیغمبر ﷺ په

قول (اعطاهولدهما) (يعني دهغي بچی داآزاده کړه) سره ثابت دی او دمدر دتدیر صحت دهغه دحریت سبب دی چې فی الحال ثابت دی او مکاتب دخپلو مخانی تصرفاتو مستحق گرځي نو که چیرته دیع په ذریعہ دمشتري لپاره په ده کې ملک ثابت شی نودهغه داتول حقوق باطلیږي حال داچې دهغه لپاره داحقوق ثابت دي نولامحاله مشتري لره نه ثابتیږي که نه ددوومتنافینو جمع لازمیږي نوچې کله دمشتري لپاره ملک نه ثابتیږي نو دا بیع مفیده ملک لره نه

ده او کومه بیع چې مفیده ملک لره نه وي هغه باطله وي نو مذکورہ بیع باطلی دي .

(۴) که چاله مذکوروشیانو څخه یوشی واخیست (يعني دیع باطل په صورت کې) اوتراوسه یې لاقیمت بائع ته نه دی ورکړی چې داسی دمشتري په لاس کې هلاک شونودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزددمشتري دهغه دقیمت نه ضامن کیږي ولی په بیع باطله کې عقد معتبر نه دی نو داسی دمالک په اجازه سره دمشتري په قبضه کې راغلی دی نومشتري یې څکه ضامن نه گرځي .

فائده : دصاحبینورحهمما الله په نزدپرمشتري باندی ضمان واجب دی لکه مقبوض علی سوم الشراء چې مضمون وي، دصاحبینورحهمما الله قول راجع دی لمالی الذرمختار: والیع الباطل حکمه عدم ملک المشتري ایا اذافقه فلا ضمان لو هلك المبيع عنده لانه امانة وصح في القنية ضمانه قبل و عليه الفتوى (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۱۱۸/۳) .

(۵) قوله والنمک قبل الصیدای لم یجزیع النمک قبل الصید. یعنی کوم ماهی (کب) چې په اوبوکې وي تراوسه پوري ښکارکړی شوی نه وي دهغه بیع ناجائزه (يعني باطله ده) ولی په اوبوکې موجودماهی دهیچا ملک نه دی بلکې مباح دی هرڅوک یې نیولای شي اودغیرمملوک شي بیع باطله ده، همدارنگه په هواء کې دگرځیدونکو مارغانو بیع هم باطله ده ولی په هواء کې گرځیدونکي مارغان هم دهیچا ملک نه دي اودغیرمملوک بیع باطله ده .

فائده : که چیرته ددریاب دکناري په حوض کې ماهیان سره رایوځای کړای شوي وونو که چیرته حوض کوچنی وویله حیلي ماهیان نیول کیدای شواي نوپه داسي حوض کې دماهیانو خرڅول جائز دی ولی داډول ماهیان مملوک هم دي اومقدورالتسليم هم دي اوکه چیرته حوض دومره لوی ووچې بغیرحیله په هغه کې موجود ماهیان نه شواي نیول کیدلای نویایې خرڅول ناجائز دی ولی مقدورالتسليم نه دي، اوکه چیرته ماهیان (کبان) خپله په یوه گرداب کې راغلي وواوبائع دهغوئ دیرته تلولاړه هم نه وه ترلې نودهغوئ خرڅول ناجائز دی ولی داډول ماهیان مملوک نه دي. (ردالمحتار: ۱۱۹/۴)

فائده : که چایومارغه ښکارکړیایې له لاسه پرېښودنویایې هم بیع ناجائزه ده ولی که څه هم په ښکارکولوسره مارغه دده په ملک کې راغی خودپرېښودلوپه وجه اوس هغه مقدورالتسليم نه دی اودکوراریتې کوترې که چیرته بغیرحیله نیول کیدای شواي نودهغو بیع جائزه ده که نه بیانه ده جائزه ولی مقدورالتسليم نه دي .

(۶) قوله والحمل ای لم یجزیع الحمل، یعنی دیوه حیوان یامنځی دحمل خرڅول ناجائز دی مثلاً بائع مشتري ته ووايې چې ددې پسه په خیته کې چې کوم بچی دی هغه ماپه سل روپۍ پرتاباندی خرڅ کړی دی

نودايي ناجائزه ده، همدارنگه دتاج يعنې دحمل دحمل بيع ناجائزه ده ولي په دي کې دوکه راځي امکان لري چې دپسه په خيټه کې بچۍ نه وي بلکې دهواپه وجه پر سیدلی ښکاري او داراز امکان لري چې داحيان د بچي په نه زېږيدو يا زېږيدوسره مرشي او په کومه بيع کې چې دوکه وي هغه ممنوع ده لحدبث ابی هريرق رضی الله تعالی قال: نهی رسول الله ﷺ عن بيع الغرر والحصة) نبی کریم ﷺ ددوکه او کاڼي غورځولو له بيع څخه منع فرمايلي ده .

فائده: ددوکې په وجه ييمه ناجائزه ده چې په انگليسي کې ورته (انشورنس) او په عربي کې (تامين) ويل کيږي ييمه دري قسمه ده: ۱- دزندگي ييمه ۲- دسيانو او سامان ييمه ۳- دمسئليات ييمه. ددي ټولو صورت دادی چې ييمه کوونکي ته ييمه کمپنۍ وايي چې ترلسو کالو پوري مثلاً دمياشتي يوزرورپۍ دقسط په ډول اداکوه په دغولسو کالوکې که چيرې ته مرشې يا ستامال هلاک شو ياپر تاباندي دچاقرض باندي شونودمرگ په صورت کې کمپنۍ لس لکه روپۍ ستاورته وټه ورکوي يا ستادمال دهلاکت ياپر تاباندي دقرض راتلودنقصان تلاني کمپنۍ کوي که نه کمپنۍ ستايسې ضبط کوي، نوپه دغو ټولو صورتونوکې چې کوم څوک ييمه کوي دهغه له طرفه دقسط اداکول يقيني دی خودييمه کمپنۍ له طرفه درقم اداکول ترنقصان او حادثي موقوف دی نوله يوه طرفه ادائيگي يقيني اوله بل طرف څخه محتمل دی ځکه نوپه دي کې هم دوکه راځي چې دهغې په وجه دامعامله حرام اونا جائزه ده. (له تقرير تر مذی ۹۸/۱) څخه.

فائده: که کله ييمه کول قانوناً ضروري وي مثلاً پر سرک باندي دموتېر چلوونکي لپاره دمسئليات ييمه کول چې قانوناً ضروري ده نوڅرنگه چې موتېر چلول دهر چاق دی نو اوس دقانوني مجبوري له مخي دا ييمه کول لاره لري، خو که چيرته کومه پېښه رامنځ ته شوه چې دهغې په نتيجه کې ديو چا نقصان وشو نوپه دغه وخت کې له انشورنس کمپنۍ څخه يواځې دومره رقم وصولول جائز دی څومره چې ده دقسطوپه ډول اداکړی وي ترهغه زيات وصولول ناجائز دی. (پورتنۍ حواله)

(۷) قوله والبلن فی الضرغ ای لم یجزع البین فی الضرع، يعنې دپسه په تيانوکې دشيديو بيع ناجائزه ده ولی دشيديو لوشلو په کيفيت کې نزاع راځي ولی مشتري به غواړي چې يو څاڅکی هم په تيانوکې پاتی نه شي اوبائع غواړي چې څه شيدي په تيانوکې پاتی شی او کومه بيع چې مفضي ونزاع ته وي هغه صحيح نه ده داراز امکان لري چې دپسه په تيانوکې شيدي نه وي بلکې له هوا څخه ډک شوي وي.

(۸) قوله واللولو فی الضف ای لم یجزع اللؤلؤ فی الضف، يعنې بغير له دي چې صدف وسپري ملغلره وويني اومشتري ته يې وربښکاره کړي دهغې خرڅول ناجائز دی، ولی دملغلري وجود معلوم نه دی امکان لري چې په صدف کې ملغلره نه وي، همدارنگه دبائع له ضرر بغير ملغلره مقدور تسليم نه ده ولی دصدف له ماتولو بغير ملغلره تسليم ممکن نه ده حال دا چې په صدف ماتولو کې دبائع ضرر دی، دادامام محمد رحمه الله قول دی دامام ابويوسف رحمه الله په نزد جائز دی ولی له صدف ماتولو بغير له هغه څخه فائده نه شی اخيستل کيدای نو صدف ماتول ضرر نه شمارل کيږي.

فائده: دامام محمد رحمه الله قول مفتی به دی لهما فی السنه المختار: ولم یبع النملک لم یصد الخ، ولؤلؤ فی صدف للغرر، وقال ابن عابدين الشامي رحمه الله: (قوله للغرر) لانه لا يعلم وجوده وبعی ان يكون باطلا للعللة المذكورة فهو مثل اللین قلت

ولم يده مالي التجسس رجل اشترى لؤلؤه في صدف لال ابو يوسف رحمه الله عليه البيع جائز وله الخيار اذا رآه وقال محمد البيع باطل وعليه
الفقوى (القدر المختار مع الشافعية: ١٢١/٣)

(۹) قوله والصف على ظهر الغنى اى لم يجرع الصف على ظهر الغنى، يعنى دپس پرشاباندي دوريو بيع هم ناجائزه ده ولى نبى کریم ﷺ دپس پرشاباندي دولارو، وريو خرخولوو څخه منع فرمايلې ده، همدارنگه له پسه څخه وړې مقصوده دي نو وړې گواکې وصف دى او دوصف مستقل بيه نه کيږي، دريم دليل دادى چې وړې خوله کبته خواراشنې کيږي نو پرشاباندي له وريو خرخولو وروسته چې کومې وړې تيريکيدو ومخکي راشنې شوي دي هغه دميمعى حصه نه ده نو دميمعه اوغيرميمعه داخلاط په وجه بيع ناجائزه ده، دامام ابويوسف رحمه الله په نزد جائزه ده په دي شرط چې دنى الحال پريکيدوپه شرط يې خرڅې کړي ولى وړې خومال متقوم او مقدورالتسليم دي اوکوم شى چې متقوم او مقدورالتسليم وي دهغه بيع جائزه، مگر امام ابويوسف رحمه الله ته جواب ورکړى شوى دى چې دنص په مقابله کې تعليل مردود (بى اعتباره) دى.

(۱۰) قوله والجدع فی السقف ای لم یجد بیع الجذع فی السقف یعنی له ولا یرام خُخه یوم معلوم تیر (گاڙ) خرخول ناجائز دی ولی دهغه تسلیمول دبائع له ضرر بغیر نه دی ممکن، البته که چیرته بائع له بام خُخه تیر ارکسته کړه دی شرط چې مشتری لټراوسه پورې یو نه دی فسخ کړی نو بیا یو صحیح ده ځکه هغه مفسد له منځه ولاړ.

(۱۱) یعنی له کپړي څخه (داسې کپړي څخه چې دهغې په پریکولو کې دبائع ضرروي) یوگز خرڅول دبائع ضرر په وجه ناجائز دی البته که بائع له کپړي څخه یوگز پرې کړي نو بیا جائزه ده په دې شرط چې مشتري لایع فسخ کړی نه وی ولی اوس یی هغه مفسد زائل شو.

فائده: په هندوانه کې دتنه تخم خرڅول ناجائز دی، که څه هم دمشرې دفسخ کولونه مخکې بائع هندوانه ماته کړي تخم راوباسي ولی دپېچ په وخت مبيعه له سترگونه غاښه ده نو امکان لری چې دپېچ په وخت په هندوانه کې تخم نه وي یاخراب وي نوپه دغه صورت کې گواکې دابيع بلامبيعه ده اوبيع بلامبيعه باطله ده اوقاعده ده چې په بيع باطله کې دمطل په ليری کولو سره هم بيع نه صحيح کېږي.

(١٢) وضمرة القاصص (١٣) والمزمنة (١٤) واللامنة والفاء الخنجر (١٥) ولوب من فونين (١٦) والسراعي واجارثها (١٧) والتحل (١٨) ونبأ غوذو القز وبيضة.

تو جهه : اوبيع ناجائزه ده ديوخل جال غورخولو، اوبيع مزايده، اوبيع ملامسه، اوکاهي غورخولو، اويوي کپړي له دوو څخه او د چراگاه او دهقي اجاره، اوبيع ناجائزه ده دشتاو دمچيو او خرڅيدلای شي دوريسمو چينجي او دهغو هگي .

تشریح (۱۲) که له و ضربه القاصص ایدم بهجریع ضربه القاصص ضربه القاصص دادی چې باینع ووايې چې زه د جابل یوخل غورځوم په دي کې چې څومره ښکار راغی هغه مثلاً په لس درهمه پرتاباندي خرڅوم، نو څرنگه چې دانه ده معلومه چې ښکار راځي که نه نو دا بیع دمجهول ده دانا جائزه ده ، همدارنگه له نبي کریم ﷺ څخه دضربه القاصص دمعانعت روایت راغلی دی نو دا بیع ناجائزه ده .

(۱۳) قوله والمزانية ای لم یجزع المزانية یعنی بیع دهمزانه هم ناجائزه ده هغه داده چې پردرخته باندې پخې خرماوې په اندازه سره یه عوض دهغو خرماووکی خرڅی کړی چې له درختی څخه پری شوي وی ولی له

حضرت انس S څخه روايت دی ان النبي ﷺ نهی عن المحاللة والمباذة (الملاسة) يعنى نبی کریم ﷺ له خرڅولو څخه دغنمويه وپړوکې په اندازه سره په عوض دصافو غنمو کې اومناېذه اوملاسه څخه منع فرمايلې ده) اومزايڼه دمحاقله په شان ده نوځکه مزايڼه هم ناجائزه ده. همدارنگه يې دعدم جواز دواوجه هم ده چې مکيلي دمکيلي په عوض په اندازه سره په خرڅولو کې درېو اښه ده، اوپه باب درېو اکې شېه ربوا ملحقه دحقيقت ربوا ده يعنې کوم حکم چې دحقيقت ربوا دی هغه دښه ربوا هم دی نوځکه ناجائز دی.

فائده: دامام شافعي رحمه الله په نزد تر پنځو وسقويه کم کې محاقله اومزايڼه جائزه ده لان النبي ﷺ نهی عن بيع المزانية ورخص فی العرايا (يعنى نبی کریم ﷺ له مزايڼه څخه منع فرمايلې ده اودعرايا اجازه يې کړه ده) دعرايا تفسير له امام شافعي رحمه الله څخه مروی دی چې تر پنځو وسقو کمي خرماوې په اټکل سره دلاندي پرتو خرماوې په عوض کې خرڅي کړي، احناف جواب ورکوي چې دعرايا دمعنی نه ده بلکې عربيه په معنی دعطيه دی دحديث شريف مطلب دادی چې دباغ مالک يوچاته عطيه ديوې درختي ميوه ورکړې ده بيا دعطی له په تلور اتلوسره کله دباغ مالک ته تکليف رسيږي نو دهغه تکليف ددفع کولو لپاره مالک هغه پردرخته چې کومه ميوه ده دهغې په عوض کې لاندي پروته ميوه ورکوي نو دمذکور حديث شريف له رويه داجائز دی ولی داپه حقيقت کې بيع نه ده ولی معطی له تراوسه پورې لاهغه ميوه چې په درخته پورې ده نه ده قبض کړي نو ددباغ مالک له طرف څخه ازسرنو هېه ده.

(۱۴) قوله الملاسة والقاء الحجر ای لم يجز بيع الملاسة والقاء الحجر، په متن کې دادوه مذکور صورتونه دجهالت دزمانې ديو عوضو صورتونه دي دبيع دخبرويه دوران کې چې به دمشتري مبيعه خوښه شوه نو په مبيعه به يې لاس وواهه بس په همدغه لاس وروړلوسره بيع تاميده که به مالک راضي وو که به نه ووراضی، همدارنگه دبيع دخبرويه وخت چې به دمشتري مبيعه خوښه شوه نو ده به پرمبيعه باندي يو ورکي کاني ورواچاوه دهغه کاني په لويد لوسره بيع تاميده که به مالک راضي وو که به نه ووراضی، اول قسم ته يې بيع ملاسه اودوهم قسم ته بيع بالقاء الحجر ويل، څرنگه چې پينځمې ﷺ له بيع ملاسه څخه منع فرمايلې ده ځکه نو دا بيع صحيح نه ده او بيع بالقاء الحجر دبيع ملاسه سره هم معنی ده نو دا هم په ممانعت کې له بيع ملاسه سره ملحقه کيږي

(۱۵) قوله ولو لم يلبس من لبس لم يجز بيع لبس من لبس، يعنې له دوو کپرو څخه لاعلى التعين يوه اخيستل جائزه نه ده ځکه مبيعه مجهوله ده اوداسی جهالت دی چې مفضی ونزاع ته دی نو دا بيع ناجائزه ده، البته که دبيع په وخت کې داسی ووايې چې په دي دواړو کې مالره اختيار دی کوم يوه چې مي خوښه شي هغه اخلم نو استحسانا جائزه ده ولی اوس دغه جهالت مفضي ونزاع ته نه دی.

(۱۶) قوله والمراعى ای لم يجز بيع المراعى، چراگاه يعنې پر ځمکه باندي دولاړو وښو خرڅول ياپه کرايه ورکول ناجائز دی. بيع خويې ځکه نه ده روا چې دولاړو وښو بائع مالک نه دی لفظه ﷺ: الناس شركاء فى ثلاث فى الماء والكلاء والنار. (خلک په دريو شيانو سره شريکان دي اوبه، وانيه او اور). اودغير مملوک بيع نه ده جائزه، اوپه

اجاره وړكول يې ځكه نه دی روا چې له حديث شريف څخه ثابته شوه چې وابنه دهياچا ملك نه دي، همدارنگه دغه عقد دعين پر تلف

كولو باندې منعقد كيږي حال دا چې عقد اجاره پر عين نه بلكې پر منافعو منعقد كيږي.

فائده: دا ياد ولرئ چې د تفصيل دهغو بڼو په باره كې دى چې خپله راشنه شوي وي، د ځمكې مالك هغه رېبلي او جمع كړي نه وي، پاتې شوهغه وابنه چې كرل كيږي او د ځمكې مقصودى پيداوار گڼل كيږي داسي وابنه د كروونكي ملك دى دهغو خرڅول جائز دى په حديث شريف كې چې په وينو كې د ټولو خلكو اشتراك ثابت دى له هغو څخه هم هغه وابنه مراد دي چې خپله راشنه شوي وي. (الذرا المختار: ۱۲۳/۴)

(۱۷) قوله والنحل، اى لم يجز بيع النحل، د شينخينور رحمه الله په نزد د شاتو دمچيو بيع ناجائزه ده، دامام محمد رحمته الله عليه په نزد د شاتو مچى. كه د يو چاپه تصرف كې جمع وي نو ياد هغو بيع جائزه ده ولى د شاتو مچى د ارتفاع قابل حيوان دى او مقدور التسليم هم دى نو دا د خره، خچر وغيره په شان دي نو لكه څرنگه چې د خچر او خره خوراك ناجائز دى مگر د گټې اخيستلو او مقدور التسليم كيدو په وجه سره دهغو بيع جائزه ده همدارنگه د شاتو مچى. كه څه هم خورل كيږي نه مگر دهغو بيع جائزه ده و به يفتى، د شينخينور رحمه الله دليل دادى چې د شاتو مچى. دنورو چيو وركو حشراتو په شان دي لكه مار، لېم، وغيره، نو ځكه يې بيع ناجائزه ده، پاتې شوه له هغو څخه نفع اخيستل هغه د شاتو په اعتبار د دهغو ذوات په اعتبار سره نه ده نو څرنگه چې تر شاتو ايستلو مخكې هغه مال نه دى ځكه يې بيع ناجائزه ده.

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه قول مفتى به دى لمافى الذرا المختار: وياع دود الفزاي لا يبرسم ويضه اى زور والنحل المحرز وهودو د العمل وهذا عند محمد رحمته الله عليه وبه قالت الثلاثة وبه يفتى عيسى وابن الملك وخلاصة وغيرها (الذرا المختار على هامش رد المحتار: ۱۲۳/۳).

(۱۸) دامام محمد رحمته الله عليه په نزد د ورښمود چينجواو دهغو د هگيو خرڅول جائز دى، ولى داداسى حيوان دى چې نفع ورنه اخيستله كيږي او دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد نه دى جائز، ولى د ورښمو چينجې هم دنورو چينجواو حشراتو په شان دي چې بيع يې ناجائزه ده او د ورښمو د چينجود هگيو بيع ځكه ناروا ده چې هگى. خپله قابل ارتفاع نه دي بلكې د غير (يعنې چينجيانو) په اعتبار سره قابل ارتفاع دي او هغه غير نفعي الحال معدوم دى نو ځكه يې دهگيو بيع هم ناجائزه ده.

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه قول مفتى به دى ځكه نو مصنف رحمته الله عليه هم جواز صراحتاً بيان كړى دى لمافى الخلاصة الفتاوى ولى بيع دود الفزاي على قول محمد رحمته الله عليه انه يجوز (خلاصة الفتاوى: ۳۲/۳).

(۱۹) (والأبني لأن بيعة من يزرعه الله عنه (۲۰) ولأن إمرأه (۲۱) وزرع الجنزير ويتنفع به للخرز (۲۲) وزرع الإنسان والإنفاق به.

توجه: اوبيعه جائزه نه ده د تنبتي دلي مريي مگر د اكه يې خرڅ كړ پر هغه چا باندې چې ووايې مريى له ده سره دى، او د ښځې د شيدو بيع جائزه نه ده او د خنيز د ويښتانو، او فائده اخيستلاى شي د خنيز له ويښتانو د بوټو په گڼلو كى، اوبيع ناجائزه ده دانسان د ويښتانو اوله جائزه نه ده له هغو څخه گټه اخيستل.

تشریح : (۱۹) قوله والایق ای لایجوز ایضاً بایق ، یعنی که دچامری تنبیدلی و ونود هغه خرخول ناجائز دی ولی نبی کریم ﷺ له هغه خخه منع فرمایلی ده ، همدارنگه پربائع باندی لازم دی چې میبعه مشتری ته حواله کړي (وسپاري) په داسی حال کې چې دلته بائع دتنبیدلی مری پر سپارلو باندی قادر نه دی ، البته تنبیدلی مری پرداسی چاباندی خرخول چې وایې دامری له ماسره موجود دی ، نودایا جائز دی ، ولی په حدیث شریف کې دمطلق تنبیدلی ذکر راغلی دی اوله مطلق خخه فرد کامل مرادوي او کامل تنبیدلی هغه دی چې دبائع او مشتری دواړو په حق کې تنبیدلی وي په داسی حال کې چې دلته خود مشتری په حق کې مری نه دی تنبیدلی او په دې وجه هم چې ددغه مری مشتری ته تسلیمول مقدور دی .

(۲۰) قوله ولین امرأه ای لم یجزین لین امرأه ، یعنی که دیوې ښځې شیدې په لونی کې راییستل شوې وي نود هغویع ناجائزه ده ولی دښځی شیدې مال نه دی همدارنگه دښځی شیدې دانسان جزء دی اوانسان دخپلو ټولو اجزاؤ په اعتبار محترم دی دهغه هر جزء له دې محفوظ دی چې دیع په ذریعه ارزانه کړای شي خرڅ کړای شي ، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دآزادی ښځي اومنځې شیدې برابرې دي ، دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد دمنځې شیدې خرخول جائز دی .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول ظاهر الروایة اور ارجح دی لما قال العلامة ابن نجيم المصري رحمته الله علیه : اطلق فمشل لب الحررة والامقهر ظاهر الروایة . (الحر الرائق : ۸۰/۶)

فائده : دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد دښځې شیدې څرنگه چې پاک مشروب دی نوبیع یې جائزه ده ، احناف جواب ورکوي دښځې شیدې مطلق مشروب نه دی همداجه ده چې درضاع له مودې وروسته دښځې شیدې خښل حرامی دي ، له امام ابویوسف رحمته الله علیه خخه مروی دی چې دمنځې شیدې خرخول جائز دی دی جزء پر کل قیاسوي ، مگر هغه ته جواب ورکول شوی دی چې دشیدو اومنځې ترمنځ فرق دی ولی دمنځې په ذات کې رقیه موجود دی په داسی حال کې چې په شیدو کې رقیه نشته ځکه رقیه په داسی محل کې وي چیرته چې آزادي متحققه وي او آزادي هلته متحققه کیږي چیرته چې ژوندوي په شیدو کې ژوند نشته نو په هغو کې رقیه او آزادی هم نه شی متحقق کیدای نودشیدو بیع هم نه جائزه کیږي .

فائده : دضرورت په وخت دیوه انسان وینه بل انسان ته لگول هم روا ده البته لاندینې شرطونه لري : ۱- له وینې علاوه به بله متبادل دواښي نه وي چې په هغی سره ناروغ ته دژوند امید پدېاشي یا صحت مندشی . ۲- یو ماهر اکثر به دوی له استعمال خخه لاچارې بنودلي وي ۳- خالص قوت یا جسمانی حسن به مقصود نه وي چې دادضرورت په درجه کې شی نه دی . ۴- همدارنگه که یوه داسی دواښي موجوده وي چې دهغی په استعمال سره دصحت امکان خووي مگر دهغه دتاخیر اندیښنه وي ، په دغه صورت کې هم بهتره داده چې دوی له استعمال خخه ځان وساتي ، ولی په داسی صورت کې په حراموشیانو سره د علاج په جائز کیدو او نه جائز کیدو کې دفقهاؤ ترمنځ اختلاف دی . (جدید فقهی مسائل : ۲۱۵/۱)

فائده: ترکرمه خایه چپ دینبی اختسلو خبره ده هغه خود حاجت له مخی رواده مگر مسئله دینبی خرخولوده هغه نه ده جائزه دینی کریم ﷺ صریح حدیث موجوددی چپ هغه ﷺ دینبی له بیع خنجه منع فرمایلی ده نودینبی خرخوونکی گناهگار پری اودهغه قیمت ورته حرام دی. (جدید فقهی مسائل ۱/۲۲۶)

فائده: حرام شیان مثلاً بولی، شراب وغیره د علاج په ډول استعمالول هغه وخت جائز دی چې کله مریض ته یو مسلمان، عادل او ماهر ډاکټرو وایي چې ستاد مرض لپاره له دغه حرام شي نه علاوه هیڅ یو مباح شی مفید نه دی لعاقل شارح التصریر: وکلاکل لداو لایجوز الا بظاهر وجوزه فی النهایة بمحرم اذا اخره طبیب مسلم ان فیہ شفاء، ولم یجد مایقوم مقامه للثی فی البرازیه و معنی قوله ﷺ ان الله لم یجعل شفاکم فیما حرم علیکم نفی الحرمة عند العلم بالشفاء، دل علیه جواز شربه لازالة العطش وقال ابن عابدين الشافعي رحمه الله يجوز للعلیل شرب البول والدم والمیة للتداوی اذا اخره طبیب مسلم ان شفا له فیہ ولم یجد من المباح ما یقوم مقامه الخ وحاصل المعنی حیثین ان الله تعالی اذن لهم بالتداوی وجعل لكل داء دواء فاذا کان فی ذالک الدواء شی محرم وعلمتم به الشفاء، فقد زالت حرمة استعماله لانه تعالی لم یجعل شفاکم فیما حرم علیکم (الذکر المختار مع رد المحتار: ۲۷۵/۵)

فائده: په دم او تعویذ سره هم یو ډول علاج کول کیږي، په تعویذ کې چې اسماء الله تعالی، قرآنی آیاتونه او ماثوره دعاگانې وي نویا جائز او ثابت دی هغه ته ناجائز ویل جهالت دی ولي په دا ډول تعویذ کې مؤثر بالذات یواځی الله تعالی گڼل کیږي حاصل دا چې د تعویذ د جواز لپاره لاندې شرطونه شته: ۱- لغت به یې مفهومه وي ۲- الفاظ به یې ماثور او منقول وي شرکيه الفاظ به نه وي ۳- دا اعتقاد به یې نه وي چې تعویذ مؤثر بالذات دی، وکان عبدالله بن عمر یعلمهن من عقل من بنه ومن لم یعقل کبه لاعتله علیه. (ابوداؤد: ۹۷/۲) حضرت عبدالله بن عمر ه خپلو زامنوته چې په څه به پوهیدل معوذات ورزده کول او چې کوم زامن به یې واره وپوهیدل به نه لیکل به یې دهغو په غاړه به یې څرول. ۴- د کوم غیر شرعی مقصد لپاره به نه وي لکه د دوو مسلمانانو ترمنځ د نفرت او عداوت پیدا کول لپاره یا د کوم پردي سړي یا بنځی سره د ناجائز تعلق لپاره تعویذ کول.

پاتی شوه دا چې د تعویذ څرولو عمل که څه خپله رسول الله ﷺ نه دی کړی خو له دې څخه دا خبره ثابتول چې دا عمل ناجائز دی، نه دی صحیح، په پورتنی مذکور حدیث شریف کې دیوه صحابی S عمل نقل کړای شوی دی چې د دغه عمل د جواز لپاره کافی دی هر شرعی عمل په روایت متواتره سره ثابتول ضروري نه دی، پر دغه عمل باندې خپله اجرت جائز دی لکه په روایت کې چې تصریح راغلي ده، تفصیل یې په کتاب الاجاره کې تیر شوی دی خود ا مستقل کسب گرځول د دین دارو لپاره مناسب نه دی. (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۱۶۴/۳)

(۲۱) لوله و شعر الخنزیرای ولم یجزایطایع شعر الخنزیر، یعنی دخنزیر وینستان خرخول ناجائز دی، ولی دخنزیر ذات نجس دی نو دده وینستانو د بیع په جائز بللو کې دده اعزازی په داسی حال کې چې خنزیر مستحق داهانت دی نواهنت یې د وینستانو بیع ناجائزه ده، البته د بونو توکو د لولپار یا بنابر ضرورت دخنزیر له وینستانو څخه فائده اخیستل جائزه ده ولی د ضرورت له کوم بل شي د استحکام په طریقه نه پوره کیږي.

فائده: نو که د دا ډول ضرورت لپاره بغیر اخیستلو نه پیدا کیدل نو د ضرورت په وجه یې اخیستل هم جائز دی مگر د خرخوونکي لپاره یې به هر حال خرخول ناجائز دی د ځینو علماؤ رایه داده چې بیع یې جائزه مگر مکروه ده

دامام ابویوسف رحمہ اللہ پہ نزدیکی دہوتونو گندلولپارہ ہم استعمال مکروہ دی ولی داکار دخنزیرلہ و بستانونہ علاوہ لہ بل شی خخہ ہم اخیستل کیدای شی، دعلامہ شامی رحمہ اللہ آخری تحقیق دادی چې کہ چیرتہ دخنزیرلہ و بستانونہ علاوہ پہ بل شی دہوتونو گندلولوضورت پورہ کیدای شوی (لکہ نن سبا چې پہ پلاستیک، چمري، وری، وغیرہ سرہ داضورت پورہ کیدای شی) نو دخنزیرلہ و بستانو خخہ فائدہ اخیستل حرام دی قال فی البحر طاهر کلامہم منع الانتفاع به عند عدم الضرورة بان ممکن الخرز بغیرہ، (ردالمحتار: ۱۲۷/۴)

فائدہ: کہ پہ لہو او بوکې دخنزیر و بستان و لویری نو دامام محمد رحمہ اللہ پہ نزدنہ ناپاکہ کیږي، ولی دگندلولپہ کارکې داستعمال اجازه و رکول د هغو دپاکیدو علامہ ده، پہ داسی حال کې چې دامام ابویوسف رحمہ اللہ پہ نزد او بہ ناپاکہ کیږي ولی دہوتو دگندلولپارہ اجازه و رکول بناء بر ضرورت دی او الضرورة تقدر بقدر الضرورة، نو دگندلولہ کارنہ علاوہ پہ نوروکې هغه اجازه اثرنہ کوي، دامام ابویوسف رحمہ اللہ قول راجع دی لما قال الشيخ عبدالحکیم الشہید رحمہ اللہ: والصحيح الرجوع قول أبي يوسف رحمہ اللہ لان ثابت للضرورة لا يتعداها فلا يجوز بيعها ويتجنس الماء بوعقوفه فيه ومالي بعض الكتب من جواز الصلوة مع أكثر من قدر الدرهم فمبنى على قول محمد رحمہ اللہ المرجوح (حاشی الہدایہ: ۵۸/۳)

(۲۲) قوله وشرع الانسان، أي لم يجز بيع شعر الانسان، یعنی دانسان و بستان خرشول اولہ هغو خخہ گتہ اخیستل ناجائزہ ده، ولی انسان دخپلو تلو اجزائو بہ اعتبار محترم دی نو د هغه کوم جزء ذلیل او آزران گرځول استعمال او خرشول یې ناجائز دی، همدارنگہ د نبی کریم ﷺ ارشاد مبارک دی چې: لعن الله الواصلة والمستوصلة (الله تعالیٰ پر هغه بنځہ چې و بستان مبلوي او پر هغه بنځہ باندي چې و بستان مبلیدل غواړي لعنت کوي) نوله انسانی و بستانو خخہ فائدہ اخیستل ناجائزہ ده.

فائدہ: تردی مخکې یې دخنزیر و بستانو بہ بارہ کې وویل چې په خرڅولو کې د هغه اعزادی حال دا چې خنزیر مستحق د اہانت دی او دانسان د و بستانو بہ بارہ کې یې وویل چې په خرڅولو کې د هغو اہانت دی، پہ ظاہرہ ددی دواړو خبرو ترمنځ تعارض معلوم کیږي ولی یوشی یعنی بیع د اعزاز او اہانت دلیل څرنگہ کیدای شی؟ جواب: داممکنہ ده چې دیوہ شی یو امر ته نسبت کول سبب د اعزاز وي او د بل امر طرف ته نسبت کول یې موجب د اہانت وي لکہ پاچا چې د بیت الخلا، پاکوونکي اوقاضی دواړو ته وایي چې لہ خلکو سرہ یوځای پہ دربار کې کښینی نو دا امر لہ دوی دواړو خخہ دیوہ (یعنی د بیت الخلا، د پاکوونکي) پہ حق کې اعزادی او د هغه بل (یعنی قاضی) پہ حق کې اہانت دی.

فائدہ: دانسانی اجزاؤ د خرید او فروخت د حکم معلومولو لپارہ د اضوري ده چې د هغو داستعمال حکم معلوم کړای شي، د اعضاؤ (اندامونو) د پیوست کولو څلور صورتونه دي: ۱- د کوم بل انسان یو جزء، سترگہ، زړہ، بلوگی وغیرہ چې پیوند کړای شي ۲- دخپل بدن د غوښې یا پوستکي یوہ حصہ چې راواخلي پہ بلہ حصہ پوري یې پیوندہ کړي ۳- د بل انسان وینه استعمال کړای شي ۴- دیوہ حیوان سترگہ یا بل شی چې پیوند کړای شي.

دانسانی اندامونو د پیوندکاری زیاتره صورتونه چې نن سبا بہ روغتونونو کې پیښیږي او د کومو لپارہ چې غوښتي (اپیلونه) کیږي هغه دادي چې کوم انسان مري د کوم عارض پہ سبب یا پہ یو جرم

کې د قتل کیدو په وجه له هغه څخه ددې خبرې اجازت واخیستل شى چې له مرگه وروسته دهغه فلانى اندام (عضو) کوم بل انسان ته ور لگول کیږي، دغه صورت په عامه توگه خلک جائز او مفید گڼي او د افکر کوي چې هسي خوهم دهغه ټول اندامونه فنا کیدونکي دي له هغو څخه دي یو اندام دیوۀ ژوندي انسان پکار راشي او دهغه دمصیبت علاج دي وگرځي نو په دي کې څه حرج دی؟ تردې لابله دا چې زیاتره خلک خپل اندامونه پخپل ژوند کې خرڅوي او دیر خلک دلاوار ته مریواند امو نور اباسي بیایې خرڅوي.

څرنگه چې انسان د الله تعالی په نژدېر محترم دی په ژوند کې خو قابل احترام وي مگر له مرگه پس هم دهغه احترام برقرار پاتی دی، دهغه وجه داده چې له انسان سره دهغه بدن، اندامونه او جوارح داد الله تعالی یو امانت دی، نو ده ته ددې اجازت نشته چې دا اندامونه تلف کړي او نه ورته د خرڅولو اجازت شته له همدې وجه نه خود کشی کول حرامه گڼل شوې ده او فرمایلی یې دي چې څوک خود کشی کوي تر قیامت په پوری به په هغه عذاب کې مبتلا وي، چې کله انسان دخپلو اعضاؤ مالک نه دی نو دې اندامونه نه خرڅولای شي نه یې هبه کولای شي نه دهغو وصیت کولای شي او که څوک وصیت وهم کړي نو دا وصیت په غیر ملک کې دی په دي وجه شرعاً باطل دی په هغه سره عمل کول حرام دی.

خلاصه دا چې د بل انسان اعضاؤ ځان ته لگول ناجائز دی ددغه مقصد لپاره دا اعضاؤ خرید و فروخت هم حرام دی او پر دغو باندې د پلاس راغلو پیسو استعمال هم حرام دی: روى عن ابى امامة بن سهل بن حنيف (رض) ان النبی (ﷺ) داوى وجهه يوم احد بعظم بال، فيه دليل جواز المداواة بعظم بال، وهذا لان العظم لا يتنجس بالموت على اصلنا لانه لا حياة فيه الا ان يكون عظم الانسان او عظم الخنزير فانه يكره النداءى به لان الخنزير نجس العين لعظمه نجس كلحمه لا يجوز الانتفاع به بحال والادمي محرم بعد موته على ما كان عليه لى حياته لهما لا يجوز النداءى به من الادمي الحى اكر انا له فكذلك لا يجوز النداءى بعظم الميت قال رسول الله (ﷺ) كسر عظم الميت ككسر عظم الحى. (شرح السرايى: ۸۸ / ۱) الانتفاع باجزاء الادمي لم يجوز قبل النجاسة وقبل للكرامة هو الصحيح كذا فى جواهر الاخلاطى (عالمگیره: ۳۵۳ / ۱)

۲- همدارنگه دوهم صورت هم چې مريض دخپل بدن ديوي حصې څخه غوښه راوباسي په بل ځای پوری یې متصله کړي دامعمول گرځیدلی دی داهم ناجائز دی. ۳- دیوۀ حیوان سترگه، زړه، بدوگی وغیره لگول په دي شرط سره جائز کیږي چې هغه دیوۀ حلال حیوان وي لکه، بڼه، غویي یاداسي نور، ددغه مقصد لپاره دا اعضاؤ اخیستل هم جائز دی. ۴- وینه د انسان جزء دی او چې کله وایستله شى نو تجسه هم ده د انسان د جزئیت په حیثیت سره دهغې مثال دښځې د شیدو په شان دی، چې دهغو استعمال د علاج لپاره فقهاؤ جائز کړی دی. (فتاوی عالمگیره طبع مصر: ۱۱۲ / ۴)

په کومو صورتونو کې چې د وینې استعمال جائز دی دهغو لپاره وینه ورکول هم جائز دی البته وینه خرڅول ناجائز دی که څوک د وینې اخیستلو ته مجبور شي نو دا اضطرار په حالت کې اخیستل ورته جائز دی خود خرڅوونکي لپاره دهغو روپو استعمال حرام دی. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۱ / ۹۴).

(۲۳) وَجِلْدُ الْمَيِّتِ قَبْلَ الذَّبْحِ (۲۳) وَتَغْدِيهِ بِمَا غُذِيَ تَنْفَعُهُ كَقَطْمِ الثَّنَاءِ وَغَضَبِهَا وَضَوْئِهَا وَفَرْقِهَا وَزَبْهَا (۲۵) وَغُلِبَ نَقَطُ (۲۶) وَالْفَسِيلُ وَهَبَهُ.

توجه: اونه ده جائزه دمردارې د پوستکي (چمې) تر دباغت مخکې اوله دباغت وروسته خرڅيدلای شي او ګټه ورځنی اخیستل کيدای شي لکه دمردارې له هډونو، پلو، وړيو، ښکرونو او ازغونڅخه اوبيع جائزه نه ده دبالاخاني چې ړنگه شوې وي او داوبو بهيدلودځای او دهغه هبه کول.

تشريح: (۲۳) لوله و جلد الميته ای ولم یجز ایضاً مع جلد الميته، یعنی دمردار حیوان پوستکی تر دباغت مخکې خرڅول ناجائز دی ولی تر دباغت مخکې دانتفاع (ګټې اخیستو) قابل نه دی لوله ^{له} لا تنفعوا من الميته ناهيا (دمردار له پوستکي څخه نفع مه اخلئ) اهاب غیر مدبوغ پوستکی ته وایي.

فائده: څرنگه چې دپوستکي نجاست دمردارې دغوبښې په شان اصلی دی نو ځکه ورځنی هېڅ قسم فائده اخیستل صحیح نه دی ترڅو پورې چې پخه نه کړای شي خلاف له مردارو غوړو او مردارو کپړو او نورو چې دهغو یېع جائزه ده اوله هغو څخه دخوراک نه علاوه فائده اخیستل صحیح دی ولی ددغو شيانو نجاست اصلی نه دی عارضی دی لمالی الذر المختار: ولی المجموع نه یز یبع ^{له} من السنجس والانتفاع به فی غیر الاکل (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۱۲۸/۳)

(۲۴) البته له دباغت وروسته دهغه خرڅول اوله خوراک نه علاوه کومه بل ګټه ترې اخیستل جائز دی ولی اوس دپاک دی لکه دمردارې هډونه، پلې، وړی، اوبښکرونه چې استعمال یې جائز دی همدارنگه داوبښ وړی استعمالول جائز دی ولی داشیان پاک دي ځکه چې دمردارې په نورو اجزاؤ کې موت حلول کوي ځکه نو نجس کېږي په داسی حال کې چې دا اجزاء داسي دي چې پکې موت حلول نه کوي ولی په دوئ کې شرعاً حیوة نشته او په کوم شی چې حیاة نه وي په هغه کې موت حلول نه کوي نو دحیوان دغه اجزاء دعدم حلول موت په وجه نجس هم نه دي، دامام شافعی ^{رحمته الله} په نزد دمردارې دمذکورو اجزاؤ یېع اوله هغو څخه فائده اخیستل ناجائزه ده ولی مرداره نجسه ده نو اجزاء یې هم نجس دي.

(۲۵) قوله وعلو سقطی لم یجزیع علو سقط، که چیرته لاندې سرای دیو چا وپر هغه باندی بالاخانه دبل چاوه بیا هغه بالاخانه ړنگه شوه او دبالاخانی مالک خپل حق خرڅ کړ نو دانا جائزه ده ولی بالاخانه جوړول دهغه حق دی او دا حق مال نه دی په داسي حال کې چې دبیع محل مال وي البته دبالاخانی ړنګیدو څخه مخکې دهغی بیه جائزه ده ولی تعمیر قائم دی او تعمیر مال دی نو دهغه بیه هم جائزه ده.

(۲۶) لوله ولسیل زهته ای لایجزیع السیل زهته، یعنی داوبو بهیدولاره خرڅول او هبه کول ناجائز دی، ددې مسئلې دوه صورتونه دي، یو دا چې عین مسیل خرڅ کړي یعنې هغه ځمکه خرڅه کړي چې اوبه پرې بهیږي دانا جائزه ده ولی داوبو بهیدودځای مقدار معلوم نه دی نو دمیبعه دمجهول کیدو په وجه دانبیع ناجائزه ده، البته داوبو بهیدودځای مقدار متعین کړي بیا جائز دی ولی بیا څومبیعه مجهوله نه ده، دوهم صورت یې دادی چې داوبو تیریدو حق خرڅ کړي دزیادات دروایت مطابق داهم ناجائز دی ولی دامحض حق دی او تنهاد حقوق یېع نه ده جائزه.

فائده: خوفتوی پردي باندي ده چې داوبو تیریدو حق خرڅول هم جائز دی لمالی الذر المختار: وضح یح حق المرور بغير الارض و وحده فی روابیه اخذ عامه المشايخ ولی اخری لاوصحه ابوالبث، قال ابن عابدین الشامی ^{رحمته الله} (قوله و به اخذ عامه المشايخ) قال السالحانی وهو الصحيح وعلیه الفتوی مضمرات والفرق بینه وین حق العلی حیث لایجزو هران حق المرور حق بطل

برقعة الارض وهي مال هو عين فما يتعلق به له حكم العين اما حق التعلی لم يتعلق بالهواء وهو ليس بعين مال (الذرة المختار مع الشامية: ١٣٣/٣) والتفصيل في الفقه مقالات للشيخ محمد تقی العثماني دامت برکاتهم: ٨٤/١

فائدة: مولانا خالد سيف الله رحمانی صاحب دهندوستان له مشهور وعلماؤ خخه دی په زیرو داسي مسائلو کې نرمي اختیاروی چې هغه علما نا جائزې گڼي، د حقوقو د خرید و فروخت په باره کې دهغه یو مضمون خپله دده په الفاظو کې نقل کوم: دی فرمایي: د حقوقو په باره کې تفصیل دی ځینی حقوق مجرده دي چې خرڅول یې نا جائز دی او ځینی حقوق غیر مجرده دي چې اخیستل خرڅول یې جائز دی، مولانا صاحب فرمایي: زما په نظر د حقوقو دوه تقسیمه دي ۱- اول دادی چې هغه حقوق چې په داسی محل پوري متعلق نه وی چې هغه د حس په ذریعه درک کیدلای شی لکه حق د مشوري، دا حقوق مجرده دي، او کوم حق چې په داسی محل پوري متعلق وي چې محسوس وي او مادي وجود ولري هغه غیر مجرده حقوق دي، مثلاً حق د قصاص داد قاتل په ذات کې ثابت دی او د مقتول وارث له دي څخه دستبردار کیدای شي پردغه تقسیم د ځینو فقهاؤ تصریحات هم شاهد دي، صاحب هدایه دیوه روایت مطابق د حق مرور د یسع د صحیح والي دا وجه ويلي ده: اما حق المرور متعلق بعین بقی وهو الارض فاشبه الاعیان.

۲- د حقوقو دوهم تقسیم هغه دی چې مولانا محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم کړی دی چې خلاصه یې داده چې ځینی حقوق خالص د دفع ضرر لپاره ورکړل شوي دي په داسی حال کې چې انسان ته اصلاً دا حقوق نه وو پکار چې حاصل شي مثلاً حق د شفعه، حق د حضانت (پروربت) پر خاوند د بڼې حق د عدل، او داسي نور دا حقوق ضرورتاً انسان ته ورکول کیږي ځکه چې که چیرته یو څوک له دغو حقوقو څخه دستبردار کیږي نو دا دي خبرې علامه ده چې هغه دي حقوق ته اړتیا نه لري، نو ځکه اوس هغه د دغو حقوقو په باب کې حقداریاتی نه شو، د دغی حقوقو نه خرید و فروخت صحیح دی او نه په کوم بل ډول د هغو عوض وصولول جائز دی، علامه شامی رحمته الله علیه د موصی له د حق خدمت او د شفعه د حق ترمنځ په فرق بیانوسره پر دي نکته باندې رڼا اچولې ده: وحاصله ان لربوت حق الشفعة للشفيع وحق القسم للزوجة وكذلك حق الخیار فی النکاح للمخير، اما هو لدفع الضرر عن الشفيع والمرأة وما لبث لذلك لایصح الصلح عنه واما حق الموصی له بالخدمة فليس كذلك بل ثبت له علی وجه البر والصلح لیکون لا یشأله اصلاً لایصح الصلح عنه اذا لم یکن له غیره.

دوهم قسم حقوق هغه دي چې د شرعی حکم یا عرف پر بنه، چې د شریعت له عمومی مصالحو سره مطابق لري اصلاً دیو چا لپاره ثابت وي دا هم دوه قسمه دي ځینی هغه دي چې له یو چا څخه بل چاته منتقل کیدای شي ځینی هغه ډول دي چې له یو چا څخه بل چاته نه شي منتقل کیدای په دغه دوهم صورت کې خرید و فروخت نه شي کیدای چې دییع لپاره انتقال ملک ضروری دی او دا حقوق قابل د انتقال نه دي البته د صلح او تنازل په طریقه د هغو عوض وصولولای شي د دغو حقوقو د یسع نه روا کیدو دلیل هغه حدیث شریف دی چې په هغه کې نبی کریم صلی الله علیه و آله د حق ولاء له خرڅولو او اخیستلو او د هغه له هبه کولو څخه منع فرمایلي ده او د تنازل بالصلح په ذریعه د عوض وصولولو دلیل قصاص او خلع ده، په کوم کې چې د مقتول وارث د قصاص

له حق اود خاوند پر بنیحه باندی دملکیت نکاح له حق څخه دخپل منځی طی شوی عوض په بدله کې خلاصیدلای شي اوداد شریعت له مسلماتو اود فقهاؤ له متفقاتو څخه دی.

پاتی شول هغه حقوق چې انتقال یې ممکن دی هغه د مال په حکم کې دي اود هغو اخیستل او خرڅول صحیح دی هر څومره که مولانا صاحب حقوق شپږ قسمه کړي دي مگر د حکم په لحاظ سره د هغو ماحصل همداري قسمونه دي: ضروري حقوق، اصلي حقوق قابل د انتقال، اصلي حقوق غیر قابل د انتقال، واقعا د مولانا عثمانی د امت برکات هم تقسیم ډیر جامع، چسپ، او پر فقهی نظارو او شواهدو مبنی دی.

د حقوقو او منافعو د یو کوم صورتونه چې په اوسنۍ زمانه کې رواج شوي دي هغه دادي، خلویعنی د حق اجاره یی، چې په پگړۍ سره تعبیر یې، حق ایجاد، حق تالیف، رجستر مارک، اود نوموونیو یی. د فضایع، له تجارتی لائسنس څخه د استفادې موقع ورکول. (جدید فقهی مسائل: ۱۶۴/۴)

فائده: خلاصه دا چې کوم حقوق خالص د دفع ضرر لپاره دي دهغونه یی صحیح ده اونه یې عوض اخیستل، کوم حقوق چې اصالت ثابت وي او انتقال یې هم کیري هغه له قبیل د مال څخه دي او کوم حقوق چې اصالت ثابت وي د انتقال قابل نه وي او بالعوض له هغو څخه تنازل معروف او رواج شوی وي له هغو څخه تنازل بالعوض جائز دی، د تالیف حق د ناشر او مصنف دواړو په حق کې د مال په منزله دی دهغه خرڅول او اخیستل صحیح دی او بې له استحقاقه چاپول د غصب کړای شوي مال څخه د فائدي اخیستو په حکم کې دی او قابل ضمان دی، حق خلوی (پگړۍ) خرڅول صحیح دی اودا منفق، قبضه، یا حق اجاره د تل لپاره خرڅول دی، درجسترونم او تجارتی نښانونه خرڅول جائز دی په دې شرط چې د ملک د تذبیلی اظهار هم وکړای شي چې بیادوکه او غرنه وي (نوکه لائسنس په یوشخص معین پوری متعلق وي او قانونا له هغه څخه استفاده کیدلای شي په داسی صورت کې کوم بل چاته د لائسنس منتقل کولو اجازه نه لري) د فضاء یی دا خنادر وروایت مطابق جائزه نه ده د مالکیه و په نزد جائزه اود عرف او رواج پر بنه د مالکیه و مسلک ته د عدول کولو لاره شته. (جدید فقهی مسائل: ۱۷۵/۴)

(۲۷) ازمائنین الله عبداً کذا عکنه (۲۸) و وزراءها غ بالاکل قبل التقید (۲۹) وضح فیما مضی

توجه: اود منځي چې دامعلومه شي چې مری دی همدارنگه دهغه عکس او اخیستل دهغه شي چې خرڅ شوی وي په کمه قیمت تر وصولی مخکې او صحیح دی په هغه کې چې هغه ته ورض شوی وي.

تشریح: (۲۷) قوله و الممنین الله عبداً لایعوز بزع الممنین الله عبد، یعنی که چا منځه خرڅه کړه بیا وروسته معلومه شوه چې هغه منځه نه بلکې مری دی نو دا یی نه ده صحیح مثلاً مری پر ځان کپړه اچولې وه مالک دخپلې خیال پرې وکړ د منځي په نامه یې خرڅ کړ وروسته یې چې وکتل هغه مری و نو دا یی فاسده ده، همدارنگه که د دې عکس وي یعنې مری یې خرڅ کړ هغه منځه وخته نو دا یی هم نه ده صحیح ولی مذكر او مؤنث په بنی آدم کې دوه مختلف جنس دي نو د دوی په مقاصدو کې ډیر زیات تفاوت دی اود چا چې مقاصد ډیر مختلف وي هغه مختلف الاجناس دي او اصول دادي چې په مختلف الجنس کې که اشاره او مستی دواړه سره یوځای شي نو عقد د مستی سره متعلق کیږي اودلته په اول صورت کې قسمی منځه ده او مشارالیه مری دی نو عقده

منځنۍ سره متعلق کيږي او منځه نامعلومه ده نو دمعدوم والي په وجه دايع باطله ده همداتفصيل په دوهم صورت کې هم دی. او که په متحد الجنس کې اشاره او مستی دواړه سره راشي نو عقد مشارالیه سره متعلق کيږي مثلاً بزې ته يې اشاره وکړه ويې ويل چې دامېزه پرتا باندې خرڅوم، نو څرنگه چې مېړاوبزه متحد الجنس دي نو عقد مشارالیه سره متعلق کيږي او مشارالیه دلته بزه ده چې موجوده هم ده ځکه نو دايع صحيح ده.

(۲۸) قوله وشرأ ما باع قلب القداى لايحوز شرأ ما باع بالقلب لقل النقد، يعنى که چايوشى خرڅ کړ له مشتري څخه د قيمت تروصيلد ومخکى همدغه مبيعه بائع له مشتري څخه دخړڅلاوتر قيمت په کم قيمت واخلې مثلاً دوه تانه يې په لس روپۍ خرڅ کړل له مشتري څخه يې لاهغه قيمت نه و ووصول کړى چې بيرته يې هغه تان له مشتري څخه په پنځه روپۍ واخيست نو دايع ناجائزه ده ولې يوې ښځې حضرت عائشې ؓ ته وويل چې له مازيدبن ارقم ؓ څخه يوه منځه په اته سوه درهمه په قرض ترهغه وخته پورې واخيسته چې کله له بيت المال څخه وظيفه را کوله شى نوبه يې قيمت اداکوم، بيا دمودې ترپوره کيدو مخکى ماهغه منځه پريزدبن ارقم S باندې په شپږسوه درهمه خرڅه کړه، حضرت عائشې ؓ ورته وفرمايل چې تاديږيد خريد و فروخت کړى دى زيدبن ارقم ؓ ته زمادايېغام ورورسوه چې که دى توبه ونه کاري نو ده چې له نبي کریم ﷺ سره کوم حج او جهاد کړى دى الله تعالى به هغه باطل کړي، حضرت عائشې ؓ دومره سخت وعيد يانول ددغه عقد فساد دليل دى، همدارنگه په دغه صورت کې بائع ته خپله مبيعه صحيح سلامت په لاس ورغله زيات پر هغه پنځه سوه روپۍ بيله څه عوضه وربا تېږي اوبلا عوض زيات ربواوي نو دايع پر ربوا باندې د مشتمل کيدو په وجه ناجائزه ده.

فائدة: دامام شافعى رحمه الله عليه په نزد مذکور بيع جائزه ده ولې چې کله مشتري مبيعه قبض کړه نو دده ملک پوره شو ځکه ملک په قبض کولو سره پوره کيږي او دملک له پوره کيدو وروسته پر غير بائع خرڅول جائز دى نو پر بائع باندې يې هم خرڅول جائز دى، همدارنگه دسابقه قيمت برابر يا ترهغه په زيات ياد سامان په عوض پر خپل بائع باندې خرڅول جائز دى نو ترهغه په کم قيمت خرڅول پر خپل بائع باندې هم جائز دى.

(۲۹) البته که مشتري په مبيعه کې اضافه وکړه مثلاً له دغودو تانوسره يې يو بل دريم تان هم ملگرى کړ بيا يې په سابقه قيمت يا ترهغه په کم پر بائع باندې خرڅ کړ نو په دغه دريم تان کې بيع صحيح ده په اولودووکې ناجائزه ده په اولودووکې دنا جائزه کيدو وجه يې هماغه ده چې پورته بيان شوې ده، څرنگه چې ددريم تان په بيع کې هيڅ مفسد نشته نو په دې بيع جائزه ده، په اولودووکې چې کوم فساد راغلى دى هغه دغه دريم ته سرايت نه کوي ولې په اولودووکې تالوکې فساد ضعيف او کمزورى اوضيف فساد بل شى ته نه متعدي کيږي په اولودووکې فساد ضعيف په دې وجه دى چې دهغه په فساد کې دمجتهدينو اختلاف دى ولې دامام شافعى رحمه الله عليه په نزد جائز دى او په کوم شي کې چې دمجتهدينو اختلاف وي دهغه فساد کمزورى

(۳۰) وزيت على أن يزر له بئر له بئر طرح غنم مکان کل خمسين رطلا (۳۱) وضع لوشرطان بئر طرح غنم بوزن الظرف (۳۲) وإن اختلفا فى الزنى فالقول للمشتري (۳۳) أو لزنا فسلم ديتا بئر اغم أو بيهما ضاع (۳۴) أو ما غلى أن يعق المشتري أو يندثر أو يكتاب

اوسنوليد (۳۵) او الاخملها (۳۶) او پښتو عديم البائع شهو او دا زاعلی ان یسکن او یقرض الفشتری درهما او نهدي له او لا یسلمه الی کذا (۳۷) او نو پ غلی ان نقطغه البائع و یخیطه فیضا.

توچمه: اونه ده جائزه دزیتون (تیلو) بیع په دي شرط چې دی (مشتري) به یې پنخپل لوبني سره وزن کوي اوله هغو څخه به دهر لوبني په عوض کې پنخوس رطله کموي اوصحیح ده که یې داشرط کړ چې کموي به یې له هغو څخه دهر لوبني دوزن په اندازه، او که دواړو دزي (گوډي) په وزن کې اختلاف راغی نو قول د مشتري معتبرېږي او که امر کړيوه مسلمان ذمي دشرايو به اخیستلو یا خرڅولو سره نوصحیح ده اونه ده جائزه بیع دمنځې په دي شرط چې مشتري به هغه آزادوي یا به یې مدبره یا مکتبه یا ام ولده ګرځوي، یا به خرڅوي منځه مګر نه دهغی حمل، یا به بائع تریوې میاشتي پوري له هغی څخه خدمت اخلي، او جائزه نه ده دسرای بیع په دي شرط چې په هغه کې بائع اوسیږي یا به قرض ورکوي مشتری څه درهم یا به بائع ته هدیه ورکوي یا به یې دومره وخت نه سپاري و مشتری ته، او جائزه نه ده بیع دکپړي په دي شرط سره چې دابه بائع پریکوي اوقمیص به ترې نه ګندي.

تشریح: (۳۰) قوله وزیت علی ان یزنه بطرفه، ای لایجوز بیع زیت علی ان یزنه بطرفه، یعنی دانه ده جائزه چې زیتون تیل په دي شرط خرڅ کړي چې دابه د مشتري په لوبني سره وزن کوي یا به په هرتول کې دلوبني په بدله کې یومعین مقدار مثلاً پنخوس رطلونه کموي په داسی حال کې چې دلوبنی وزن معلوم نه دی ولی کیدای شي چې دلوبني وزن تر پنخوس رطله کم یا زیات وي نو دداسي شرط په وجه چې هغه دمقتضی عقد خلاف دی دا بیع فاسده ده.

فائده: ددغی بیع دتصحیح یوه بیله حیله داهم کیدای شي چې دلوبني دوزن کیدو څخه وروسته عقد وکړي مثلاً له وزن کیدو څخه وروسته بائع ووايې چې په دغه لوبني کې چې څومره زیتون تیل دي هغه زه پرتاد دومره روپو په عوض خرڅوم او مشتري هغه قبول هم کړي نو دا بیع صحیح کیږي لمانی ردالمحتار: والحیلة فی جواز ان لا یقعد العقد البعد و نه تحریر بالصحة فیقول بعد الوزن بحک مالی هذا الظرف بکذا ویقول الاخر قبلت لیکون هذا من بیع الجزاف وهو الصحیح. (ردالمحتار: ۱۳۰/۳)

(۳۱) البته که چیرته یې زیتون تیل په دي شرط باندې خرڅ کړل چې دلوبني چې څومره وزن وي په هغه حساب به ورڅخه کمیږي نو څرنگه چې داشرط له مقتضی د عقد نه دی نو دا بیع جائزه ده ولی وروسته دي لوبنی وزن کړي دوزن په اندازه تیل دي کم کړي په دي ډول مییعه له غیر مییعه څخه جلا کول ممکن دی نو دا صورت جائز دی.

فائده: دمقتضی عقد مطابق شرط هغه دی چې بلاشرطه خالص په عقد سره واجب وي لکه دمییعه دتسلیم شرط لگول یا دشمنو دتسلیم شرط لگول چې دابلاشرطه خالص په عقد سره هم واجبیږي او د عقد دمقتضی خلاف شرط هغه دی چې بیله شرط ولو نه په خالص عقد بیع سره نه واجبیږي.

(۳۲) که د مشتري او بائع دزي (گوډي) (زی هغه ظرف دی چې پکې تیل، غوړي او نور شيان ساتل کیږي) په وزن کې اختلاف راغی مثلاً بائع غوړي په زي کې وزن کړل ورې کړل مشتري زی خالي کړ واپس

يې وركړاوس بائع وايې چې په كوم زي كې چې ماتيل وزن كړي ووهغه دپنځو رطلو برابر وواو دادلسو رطلوسره برابر دی او مشتري وايې چې نه هغه له لسو رطلوسره برابر وو، نو قول د مشتري معتبر يې ولى مشتري قابض دی او دگواه نه درلودلو په صورت كې د قابض قول سره له يمينه معتبر يې .

(۳۳) كه يو مسلمان ذمي ته د شرابو اخيستلو يا خرڅولو امر وكړ يعنې ذمي يې وكيلى وگرځاوه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد د جائز دى او د صاحبينو رحمه الله په نزد نه دى جائزولى كوم كار چې مسلمان خپله نه شي كولای دهغه كار لپاره وكيلى هم نه شي مقرر كولای او كوم حكم چې د وكيلى په واسطه ثابت يې دهغه دموكل طرف ته منتقلى كيږي نو گواكې موكل خپله دا خريد و فروخت كړى دى نو دانا جائز دى، دامام ابو حنيفه رحمته الله دليل دادى چې وكيلى پخپل اهليت او ولايت سره عقد كوي او په نصراني كې اهليت د تصرف موجود دى دموكل طرف ته يواځى دهغه شي ملكيت منتقل كيږي او د ملكيت منتقل كيدل يواصر حكمى او شرعى دى يعنې په غير اختياري شكل سره ثابت يې او په غير اختياري شكل سره ثابتيدونكى ملكيت د اسلام په وجه نه ممنوع كيږي ولى داداسي دى لكه يو مسلمان چې شراب په ميراث باندې و مومي نو د اسلام په وجه ممنوع نه دي البته اوس دي له هغو څخه سر كه جوړه كړي .

فائده: د صاحبينو رحمه الله قول راجع دى لىماقال شارح التنوير: او امر المسلم بيع خمر او خنزير او شرابهائى و كل المسلم ذميًا و امر المحرم غيره اى غير المحرم بيع صيده يعنى صح ذالك عند الامام مع اشد كراهة كما صح ما مر لان العاقد يتصرف باهليته وانتقال الملك الى الامر امر حكمى و قال لا يصح و هو الاظهر شرعيًا لانه البرهان. (الترغى على ماشرى المحار: ۱۳۵/۳)

فائده: همدارنگه كه يوه مسلمان بل غير مسلم څوك د خنزير اخيستلو وكيلى وگرځاوه يا يواصر محرم له احرام تړلو څخه مخكې ښكار كړى وواوس يې له احرام تړلو وروسته د ښكار خرڅولو لپاره بل غير محرم وكيلى وگرځاوه نو په دي دواړو صورتوكې هم د صاحبينو رحمه الله او امام ابو حنيفه رحمته الله ترمنځ پورتنى مذكور اختلاف دى، د صاحبينو رحمه الله قول راجع دى (پورتنى حواله)

(۳۴) قوله و اما على ان يعنى المشتري اى لم يجز ايضا بيع امة على ان يعنى المشتري، يعنې كه يو چا منځه په دي شرط خرڅه كړه چې مشتري هغه آزادوي يا يې مدبره گرځوي يا يې مكاتبه گرځوي يا يې منځه په دي شرط خرڅه كړه چې مشتري به هغه ام ولده گرځوي نو دا ييوع فاسدي دي، ولى په دغو ييوعوكې بيع مع الشرط ده، اوله بيع مع الشرط څخه نبي كريم ص منع فرمايلى ده، همدارنگه په دغو ييوعوكې داسي شرط لگول شوى دى چې بيع دهغه مقتضى نه ده او د اقاچه ده چې په بيع كې داسي شرط لگول چې عقديې مقتضى نه وي او د متعاقدينو بامبيعى (په دي شرط چې له استحقاق څخه وي يعنې يو انسان وي) په هغه كې فائده وي نو په داسي شرط لگول سره بيع فاسديږي ځكه په بيع كې ثمن دمبيعه مقابل وي يعنې دمبيعى كل عوض ثمن وي نو اوس داسي شرط لگول چې په هغه كې مثلاً د بائع فائده وي دا شرط خوله عوض نه خالي اوزاند شو او داسي زيادت چې له عوض څخه خالي وي په سود كې شمارل كيږي هغه چې ناجائز دى، نو كوم عقد چې پرسود باندې مشتمل وي هغه هم ناجائز گرځي .

فائده: داسي شرط چې د مقتضى عقد خلاف وي په كوم كې چې له متعاقدينو څخه د يوه فائده وي كه په عرف عام كې هغه رواج شوى وي مثلاً كه چيرته بوتو نه په دي شرط سره خرڅول په عرف عام كې رواج وي چې بائع

به په هغو کې تسبی هم لگوي نو د عرف عام په وجه دایع نه فاسدېږي ولی په عرف عام سره ثابت له دلیل شرعی څخه ثابت گڼل کېږي لقوله ﷺ مراه المسلمون حسنا هو عدا الله حسن . (یعنې کوم شی چې عام مسلمانان خوښ او ښه وگڼي هغه دالله تعالی په نزد هم خوښ دی).

(۳۵) لقوله والاحملها ای لم یجزیع الامه الاحملها، یعنې که چامنځه خرڅه کړه یایې حیوان خرڅ کړ او دهغه حمل یې مستثنی کړ چې ددې حمل نه خرڅوم نو دایع فاسده ده ولی دا قاعده ده چې دکوم شی انفراداً (یواځې) خرڅول نه وي صحیح دهغه له عقد څخه استثناء هم نه ده صحیح او حمل له هغې قبیلې څخه دی چې انفراداً یې خرڅول نه دی صحیح ولی حمل د حیوان او منځي له اجزاؤ څخه شمارل کېږي او د حیوان اجزاء انفراداً خرڅول نه دی صحیح نو حمل خرڅول هم انفراداً نه صحیح کېږي.

فائده: له عقد څخه دا استثناء حمل درې مرتبې دي یوه داده چې په استثناء سره عقد او استثناء دواړه فاسدېږي لکه په بیع، اجاره، رهن او کتابت کې د حمل په مستثنی کولو سره عقد او استثناء دواړه فاسدېږي دوه مرتبه دا چې په استثناء سره یواځې استثناء باطلېږي عقد صحیح پاتېږي لکه په هبه، صدقه، نکاح، خلع او صلح عن دم عمد کې د حمل په مستثنی کولو سره استثناء باطلېږي عقد صحیح پاتېږي مثلاً منځه هبه کړي حمل یې مستثنی کړي، په دغو عقودو کې حمل دمور تابع وي، دریمه مرتبه داده چې عقد او استثناء دواړه صحیح کېږي لکه په وصیت کې چې دیو چا لپاره دمځني وصیت وکړي او دهغه حمل مستثنی کړي نو وصیت هم صحیح دی او استثناء هم، نومنځه د موصی له کېږي او حمل یې دورته وځي.

(۳۶) همدارنگه که چیرته یو چا مرګی په دې شرط خرڅ کړ چې یوه میاشت به دبائع خدمت کوي، یوه میاشت وروسته به یې مشري ته حواله کوي، یایې سرای په دې شرط خرڅ کړ چې یوه میاشت به دبائع پکې اوسېږي یوه میاشت وروسته به یې مشري ته تسلیموي یایې په دې شرط خرڅ کړ چې مشري به دبائع ته خودرهمونه قرض ورکوي، یاپه دې شرط سره چې مشري به دبائع ته یوشی هدیه ورکوي، یایې یوشی په دې شرط خرڅ کړ چې دبائع به هغه مشري ته ترسوي میاشتي پوري نه ورکوي نو دیع دا ټول صورتونه فاسد دي ولی نبی کریم ﷺ له بیع مع الشرط څخه منع فرمایلي ده، په داسې حال کې چې مذكور ټولو لویو عو کې داسې شرط دی چې پکې دا حد المتعاقدين فائده شته، همدارنگه که د خدمت یا سکونت په مقابل کې څه پیسې وي نو یا خود اجاره شوه او که نه وي نو اعاره شوه، نو دا په عقد بیع کې اجاره او اعاره شوه په داسې حال کې چې نبی کریم ﷺ له صفقه فی صفقه څخه منع فرمایلي ده.

(۳۷) لقوله ولوب علی ان یطعمه البالغ، ای لم یجزیع لوب البالغ، یعنې که چا په دې شرط کړه واخیسته چې دبائع به هغه پرېکوي قمیص به ترې جوړوي نو دایع فاسده ده، ولی په دې کې یې داسې شرط (یعنې پرېکول او قمیص جوړول) لگولی دی چې عقد دهغه مقتضي نه دی چې داخله متعاقدينو فائده هم پکې نه ده په داسې حال کې چې بیع مع الشرط ممنوع ده کما مر.

(۳۸) وضع بیع نقل علی ان یصله او غیره که (۳۹) لا ینال الی الورود والمهرجان وضوم القصار علی فطر الزهوان لم یندر الفاقدان الذک (۴۰) والی الفوم البعاج والخصاؤ والذباست والاطاف (۴۱) ولو کمل الی هذه الاوقات ضح (۴۲) وان سقط الاخیل قبل خلوه ضح

توجه: اوصحيح ده بيع دپوټونوپه دي شرط چې بائع به هغه برابروي يابه تسمې ورلگوي، نه بيع ترنورونپوري ياتمرهجان پوري اودنصاری وټروړوي پوري اوديهودوتراختره پوري که نه پيژندل دواړو عقد کونکيو هغه لره، اونه ده صحيح بيع دحاجيانوتراتگ پوري يادکښت ترربلوياکرلوپوري اودميوتريپکولوپوري اوکه ضامن شوددغو وختونوتراتگ پوري بياصحيح دی اوکه يې ساقطه کړه موده دغو وختونوتراتگ مخکي نوصحيح کيږي.

تشریح: (۲۸) يعنې که چاپوټونه په دي شرط واخيستل چې بائع به هغه په خاص ډول کاتيوي يابه تسمې ورلگوي مشتري ته به يې ورکوي نو دقياس تقاضا خواده چې دا بيع ناجائزه شي ولی په دي کې دمقتضى عقد خلاف شرط (يعنې برابرول ياتسمې ورلگول) لگول شوی دی اوپه داسی شرط سره بيع فاسديږي چې دمقتضى عقد خلاف وي، مگر استحسانا فقهاؤ هغه صحيح گڼلې ده، داستحسان وجه يې دخلکو تعامل دی او تعامل ترقياس قوي دليل دی.

فائده: دهمدی تعامل په وجه په آرډرسره شی تيارول جائز شوی دی حال داچې دآرډريه صورت کې ميبه معدومه وي اود معدوم بيع نه جائزه کيږي مگر د تعامل اوعرف په وجه سره هغه جائزه گڼله شوې ده.

فائده: دهمدی تعامل اوعرف په وجه نن سبا علماؤ داصورت هم جائز بللی دی چې يوه کمپنۍ دخپل مال يو کال گارتي ورکوي دخرايتيا په صورت کې کمپنۍ دهغه مرمت مفت ورکوي، هسی خواصل اوقاعده داده چې بائع ميبه خرڅه کړه نو دهغی مرمت کول دهغه پرځم نه دی د عقد په وخت دميرت شرطول دمقتضى عقد خلاف دی خو څرنگه چې په عرف کې ددي رواج عام شوی دی نو ځکه داجائز دی ولی دعام عرف په وجه اوس دامقتضى ونزاع لره هم نه دی. (تفصيل په تقرير ترمذی: ۹۴/۱ کې کتلی شی)

(۲۹) يعنې يوشی يې خرڅ کړ او دپيسواداکولونيته يې نوروز (دايرانی شمسی کال لومړۍ ورځ چې پر يوويشت (۲۱) مارچ باندی وي) يامهرجان (د فارسيانوداختر ورځ) يا صوم نصاری ياديهودواختر ورځ وټاکله نو که چيرته متعاقدينو دامذکور تاريخونه نه پيژندل نو دا ييوع فاسد: دي ولی دمودي دجهالت په وجه مفضي ونزاع ته دي اودا قاعده ده چې کومه بيع مفضي ونزاع ته وي هغه فاسده ده، البته که چيرته متعاقدينو دامذکور تاريخونه پيژندل نو بيا جائز دی ولی دفساد وجه نه پاتيري.

(۴۰) قوله والی قدم الحاج والعصا دی لا يصح الی قدم الحاج والعصا، يعنې داسی بيع جائزه ده چې پکې دپسو ورکولو موده دحاجيانوتراتگ وخت مقرر کړي يادکښت ربيلوياکرلو يادانگوروشکولو وخت مقرر کړي ولی دامذکور وختونه مخته شاته کيږي نو دمودي دجهالت په وجه دا ييوع مفضي ونزاع ته دي اومفضي ونزاع ته بيع جائزه دي.

(۴۱) که څوک ترمذکور وختونوپوري دچا ضامن شونوداضمانت يې جائز دی ولی په کفالت کې دمعمولی جهالت څه لاره شته ځکه په کفالت کې داصل دين دمجهول کيدو هم څه لاره شته مثلا کفيل مکفول له ته داسي ووايې چې: ستاچې دفلان پرځم څه شی راځي زه دهغه ضامن يم، نو دا جائز دی، په وصف يعنې موده کې خوبه په طريقه اولی سره جائز وي، البته دجهالت فاحشه هيڅ گنجائش (لاره) نشته، جهالت يسيره

هغه دی چې په تقدیم او تاخیر کې یې اختلاف وي لکه پورتنی مذکور تاریخونه او جهالت فاحشه هغه دی چې په وجود کې یې اختلاف وي لکه د تیزباد (هوا) د چلیدو وخت د مودې په ډول مقررول.

(۴۲) البته که متعاقدين له مذکورو بیو وروسته د ټاکلې مودې راتلو څخه مخکې د دغونیتوپر سقوط باندې راضی شول مثلاً د حاجیانو دراتگ اود کنښت ریلو یا کرلو د وخت تر شروع کیدو مخکې د مذکورو مودو پر سقوط باندې راضی شی او موده ساقطه کړي پسې ورکړي نو دایع جائزه اوصحیح کیږي ولی وجه د فساد د مودې جهالت ووچې مفضی و نزاع ته وواوس څرنگه چې وجه د فساد له منځه لاړه نویع صحیح شوه.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه په نزد مذکوره بیوع د مودې ساقطولو وروسته هم نه جائزې کیږي ولی کوم عقد چې یو ځل فاسد منعقد شوی هغه بیرته په جائزه بدلیږي لکه څوک چې تر ټاکلې وخت پوري نکاح وکړي نو د انکاح په دي وجه چې تر مخصوص وخته پوري ده جائزه نه ده بیا که دهغی موده ساقطه کړي نو هم د انکاح نه جائزه کیږي، دامام زفر رحمته الله علیه ته جواب ورکول شوی دی چې د مفید تر ثابیتو د مخکې د مفید په اسقاط سره عقد فاسد په جائز سره بدلیدلای شي، مگر یو عقد په بل عقد سره (چې له اول سره مغایروي) نه شي بدلیدلای او په نکاح کې هم داسي ده ولی تر معلوم وخت پوري نکاح متعه ده او متعه له نکاح څخه غیر ده نو د مودې په ساقطولو سره متعه نکاح نه شي کیدلای په داسي حال کې چې پورتنی مذکور عقد ونه د مجهولې مودې په وجود سره هم عقد بیع دي او د مودې ساقطولو وروسته هم عقد بیع دي نو مجهول موده پر نکاح متعه باندې قیاسول نه دی صحیح.

(۴۳) ان من جفع یین حزب و عبد و شاة ذکوة و مئة بطل البیع لهما (۴۳) وان جفع یین عبد و مذکر و نین غیده و عبد غیره و ملک و ز فقه ضح فی القن و غیده و الملک

ترجمه: او که چاسره یو ځای کړل آزاد او مری یا حلال پسه او مردار شوی نویع باطلیږي په دواړو کې، او که چاسره جمع کړل مری او مدبر یا خپل او پردی مری یا ملک او وقف، نو صحیح کیږي په مری کې او پخپل کې او په ملک کې.

تشریح: (۴۳) یعنې که چا حرا و مری یو ځای سره خرڅ کړل یا یې حلال شوی پسه او مردار سره خرڅ کړل نو د هغه دوه صورتونه دي:

نمبر ۱:- د دواړو یې یو قیمت بنسټولی وو. **نمبر ۲:-** د هر یو یې جلا قیمت بیان کړی وو، په اول صورت کې خوپه اتفاق سره بیع باطله ده، ولی آزاد او مردار په مال نه دي او غیر مال تر عقد بیع لاندې نه شی دا خلیلای نو آزاد او مردار میعه نه دي او کوم مری او حلال پسه چې یې له دوئ سره یو ځای خرڅ کړل هغه دواړه میعه دي نو گواکې بائع په میعه کې د عقد قبولولو لپاره په غیر میع کې د عقد قبولولو شرط لگولی دی او دا شرط فاسدی او په شرط فاسد سره بیع فاسد یری نو ځکه په مری او حلال پسه کې هم بیع فاسده شوه او په دوهم صورت کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد بیع باطله ده په داسي حال کې چې د صاحبینو رحمهما الله په نزد په مری او حلال پسه کې بیع

جائزه ده او په خړاو مردار پسه کې بيع باطله ده ولى د تفصيل ثمن په وجه عقد متعددى نوديوه فساد دهغه بل طرف ته سرايت نه کوي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادى چې عقد يودى ترڅو چې ايجاب او قبول متعدده وي عقد نه متعدد کيږي ځکه عقد ټولو په باره کې فاسديږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول مفتى به دى لى لى الذر المختار: وبطل بيع قن ضم الى حر و ذكبة حمت الى مينة ماتت حنف انفسها وان سمي لمن كل خلا لا الهما و منى الخلاف ان الصلقة لا تعد ببيع و تفصيل الثمن بل لا بد من تكرار لفظ العقد عنده خلا لا الهما و ظاهر النهاية في فساد. (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۱۱۶/۳)

(۴۴) يعنې که چيرته يې په بيع کې مريى او مدبر يا خپل مريى او دغير مريى جمع کړل يا يې يو خپل معلوک شى او يو وقف شوى شى سره يوځاى کړل خرڅ يې کړل نو دا ثمه ثلاثه په نژديو اخى په مريى او خپل مريى او معلوک شى کې دپيسود حصى په اندازه بيع صحيح ده او په مدبر، دبل چاپه مريى او وقف شوي شى کې نه دى صحيح، دجواز وجه يې داده چې مدبر او دبل چا مريى تر عقد بيع لاندي راتلاى شى ولى ددوى ماليت قائم دى نو دامحل بيع دي البته پخپل مريى او ملک کې دپيسود حصى په اندازه فى الحال بيع نافذه کيږي او په مدبر کې د بيع نفاذ دقاضى تر قضاء پوري موقوف کيږي او دبل چاپه مريى کې د مالک تر اجازې پوري موقوف کيږي او که چيرته هغوى بيع رد کړه نور دپري او دهغوى بيع ردول ددي خبرې دليل دى چې په مدبر او دبل چاپه مريى کې بيع موجوده وه نو دا هم مبيعه دي نو په دغه صورت کې په مبيعه کې د عقد قبلو لولپاره په غير مبيعه کې د بيع قبلو لول شرط لگول نه لازميږي، نو د مريى بيع نه فاسديږي ولى په تير صورت کې د بيع مفسد همدغه شرط وو، د وقف په صورت کې په مضموم اليه شى کې بيع نافذه کيږي که نه؟ په دي کې دوه قولونه دي اصح قول دادى چې په ملک کې بيع صحيح کيږي ولى وقف هم مال دى البته په هغه پوري د موقوف عليهم حق متعلق دى په دي وجه دهغه خرڅول صحيح نه دى مگر داپه مضموم اليه کې د عقد فساد نه لازميږي ولى دافساد ضعيف دى نو دا داسي دى لکه له مريى سره چې مدبر يوځاى کړي خرڅ يې کړي.

فائده: مصنف رحمته الله عليه د وقف قيد ددي لپاره لگولى دى چې احتراز راشى له هغه صورت نه چې څوک له خپل ملک سره مسجد يوځاى کړي خرڅ يې کړي ولى آباد مسجد بلکل مال نه دى نو چې کوم ملک له هغه سره يوځاى خرڅ شوى دى په هغه کې هم بيع جائزه نه ده.

فصل

فائده: دافصل د بيع فاسد په بيان کې دى څرنگه چې حکم د شى تر شى وروسته وي ځکه يې اول بيع فاسد په بيان کړه له هغه وروسته يې دهغه حکم بيان کړى دى او د بيع حکم ملک دى نو په همدې فصل کې دايان کوي چې بيع فاسد ملک فائده کوي که نه.

(۱) اذ اقبض المشتري المبيع في البيع الفاسد بامر البائع وكل من عوضه مال ملك المبيع بقبضه (۲) وكل من عوضه فاسد (۳) لا يبيع المشتري اويهب او يقر او يبي (۴) وله ان ينع المبيع عن البائع حتى ياخذ الثمن منه (۵) وطالب للبائع ما زرع لا للفتش (۶) او لو ادعى على آخر فزاهم فقتضاه اياه ولم تصادفاته لاشي عليه طالب له ربحه.

توجه: کله چې مشتري قبض کړي مبيعه په بيع فاسده کې دبائع په امر سره او هريو له عوضينو څخه مال وي نو دی د مبيعه مالک گرځي په قيمت سره، او هريو له دفع کولو حکم شته، مگر دا چې مشتري يې خرڅ کړي يا يې هبه کړي يا يې آزاد کړي يا آبادي پري جوړه کړي او مشتري ته جائز دی منع کول د مبيعي تر هغه چې پيسی اخلي له هغه څخه، او کومه نفع چې له مبيعي څخه حاصل شي بائع ته حلاله ده مگر مشتري ته نه ده حلاله او که يې پد بل دعوه وکړه د خودر همونو هغه ورا د اکرل ده ته نو دواړو تصديق وکړ چې پرده باندې نور هيڅ نه دي واجب نو حلاله ده هغه ته نفع دهغه.

توضيح: (۱) يعنې چې کله په بيع فاسده کې مشتري دبائع په حکم سره مبيعه قبض کړي او په عقد کې دواړه عوض (يعنې ثمن او مبيعه) مال وي نو مشتري د مبيعي مالک گرځي ولی رکن د بيع يعنې ايجاب او قبول له اهل بيع څخه په محل د بيع کې صادري شوي دي ولی اهل بيع بائع او مشتري دي چې دواړه د بيع اهليت لري او محل د بيع مال دی نو دا بيع منعقده کېږي مفیده د ملک گرځي البته مفسد شرط پکې راغلی دی چې زموږ د اصولو مطابق د نفس بيع د مشروعيت دليل دی، نو چې کله د مشتري ملک ثابت شویا که له مشتري سره مبيعه هلاکه شوه نو ورته کتل کېږي چې مبيعه له ذوات القيم څخه ده که له ذوات الامثال څخه، که چیرته له ذوات القيم څخه وي مثلاً يو حيوان وي نو پر مشتري باندي د مبيعي قيمت لازمېږي او که مبيعه له ذوات الامثال څخه وي مثلاً موزونی يا مکيلي شي وي نو د مشتري پر ذمه د مبيعي مثل لازمېږي.

فائده: د قبض په قيد سره احتراز راغی دهغه صورت څخه چې په هغه کې مشتري مبيعه قبض کړي نه وي ولی په هغه صورت کې د مشتري ملک نه ثابتېږي او د بيع فاسد په قيد سره احتراز راغی له باطل څخه ولی د بيع باطل په صورت کې د مشتري لپاره ملک نه ثابتېږي که څه هم مشتري مبيعه قبض کړي او د قبض په امر دبائع سره احتراز راغی له هغه صورت څخه چې مشتري دبائع د امر بغير مبيعه قبض کړي ولی دا صورت هم مفید د ملک نه دی اوله عوضينو څخه هريو به مال وي په دي قيد سره احتراز راغی له هغه صورت څخه چې پکې له عوضينو نه يو يادواړه مال نه وي ولی دا بيع باطله ده چې ملک نه فائده کوي (کدای القرآن المحار علی هاشم رف المحاتر: ۱۳۸/۴)

فائده: د امام شافعي رحمه الله په نزديع فاسده ملک نه فائده کوي ولی پر بيع فاسده باندي نهی راغلی ده نو بيع فاسده منهي عنه او حرام فعل دی او ملک حاصلول يو نعمت دی او حرام فعل د نعمت د حصول سبب نه شي کيدای ځکه د سبب او مسبب تر منځ مناسبت ضروري دی په داسی حال کې چې د حرام فعل او نعمت تر منځ هيڅ مناسبت نشته، امام شافعي رحمه الله ته جواب ورکول شوی دی چې نهی پر فعل شرعی باندي راتلل د دي خبرې دليل دی چې بنفسه دا (بيع) مشروع ده البته د غير په وجه په هغه کې قباحت دی يعنی د يو وصف ياله هغی سره متعلق په يوشی کې قباحت دی نو د ملک د نعمت د حصول لپاره نفس بيع سبب دی چې فعل حرام نه دی نو دا خبره صحيح نه ده چې د نعمت ملک سبب فعل حرام دی.

(۲) اوله متعاقدينو څخه پر هريوه باندي ددفع فساد لپاره دبيع فاسدي فسخ کول لازم دی که تر قبض مخکي وي که وروسته وي ولی دبيع دفساد والي په وجه په دي کې ګناه ده، البته مخکي تر قبض له متعاقدينو څخه د هريوه وجود (يعنې علم) ضروري دی ځکه د عقد په فسخ کولو کې پر هغه بل الزام دی ګواکي فسخ کوونکي پر خپل ملګري باندي د ضرر رسولو الزام لګولی دی او پر چا باندي دا الزام لګولو په صورت کې دهغه علم ضروري دی، او تر قبض وروسته که چيرته فساد په صلب عقد کې وومثاله عوضينو څخه يو شراب يا خنزير وونوم له متعاقدينو څخه هريوه لره دفسخ اختيار شته ولی فساد قوي دی او که چيرته فساد په صلب عقد کې نه وومثلا موده مجهوله وه يا بابع يوه مياشت له مبيع څخه خدمت اخيستل شرط کړل نو په دغه صورت کې د عقد فسخ اختيار يواځې هغه چالره دی چاته چې په شرط کې فائده وي هغه بل ته خيار فسخ نشته.

فائده: دلته مصنف رحمه الله د (ولکل منها) لفظ ذکر کړی دی چې په ظاهره له هغه څخه دا معلومېږي چې له متعاقدينو څخه هريوه لره بيع فسخ کول جائز دی مګر صحيح دادی چې پر هريوه باندي بيع فسخ کول جائز نه بلکې لازم دی نو ددغه عبارت (لکل منها) پر ځای (على کل منها) ويل پکار دی چې پر هريوه باندي دبيع فسخ کولو وجوب

ثابت شي يا داسي ويل پکار دی چې لام په معنى دعلى دی کمالی قوله تعالى (وان اسلم فلها)

(۳) که چيرته مشتري دبيع فاسد په صورت کې دبيع فسخ کولو پر ځای مبيع پر بل چا باندي خرڅه کړه نو دا بيع نافذه کېږي يا مشتري مبيع يوازې هېره کړه يا مبيع مری وومشتري هغه آزاد کړ نو داهم صحيح دی ولی مشتري په قبض کولو سره دمبيع مالک ګرځيدلى دی او مالک لره دمذکور و تصرفاتو اختيار وي، اوس څرنگه چې په مبيع پورې دبل چا حق متعلق شوی دی ځکه نواول بائع او اول مشتري بيع نه شي فسخ کولای ولی دبيع فسخ کولو حکم د شريعت د حق په وجه دی په داسی حال کې چې دبنده حق د شريعت تر حق مقدم دی ولی بنده محتاج دی او شارع غير محتاج دی، همدارنگه که مبيع ځمکه وه مشتري پر هغه باندي سرای جوړ کړ نو داهم بيع نافذه ګڼله کېږي ولی دمبيع په قبض کولو سره مشتري دهغه مالک ګرځي نو په هغی کې دمشتري تصرف صحيح دی پاتی شوه دا خبره چې دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دبائع حق استرداد په دي وجه ختم کېږي چې مشتري خوبائع پخپله پر مبيع باندي دآبادي پر جوړولو مسلط کړی دی.

فائده: دصاحبينور رحمهما الله په نزد دا استدلال حق نه منقطع کېږي بلکې آبادي دي رنگه کړي او ځمکه دي بيرته مالک ته واپس کړي ولی دشفيق حق ضعيف دی (ځکه حق شفعه په تاخير سره ساقطېږي او دقاضی وقضاء ته احتياج لری) بيا هم که چيرته مشتري پر مشفوعه ځمکه باندي آبادي جوړه کړي نو دده آبادي رنگېږي ځمکه شفيق ته ورکوله کېږي او دبائع حق خود يرقوي دی نو دبائع د حق په وجه په طريقه اولی سره دده آبادي رنگېږي ځمکه بائع ته واپس ورکوله کېږي.

فائدہ: دامام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعالم الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمۃ اللہ علیہ: والراجح قول الامام اسی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ عند جمهور اہل الترجیح و علیہ الفتوی و حکمی الرعی قول امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ ایضاً معہ و هو ظاهر الروایۃ و هو الاقوی در ایضاً و روایۃ الاثر جع الکمال قولہما قال: ان قولہما وجہ لکن رد قولہ صاحب النہر و ضعف دلیل الکمال فالراجح والمقتی بہ قول الامام اسی حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ (ہامش الہدایہ: ۲۸/۳)

(۴) یعنی مشتری لہ داختیار شدہ چہ پہ بیع فاسد کج ترخو چہ ہفہ خیلہ پیسہ چہ دہ بائع تہ ورکری دی لہ بائع خخہ وصول نہ کری مبیعہ دی ہفہ تہ نہ ورکری ولی مبیعہ دہغو پیسو مقابلہ دہ نو دہغو بہ عوض کج محبوبہ دہ لکہ رهن چہ دقرض پہ عوض کج محبوبہ وی، یا کہ چیرتہ ہفہ پیسہ دبائع سرہ موجودہ وی چہ لہ مشتری پہ اخیستی دی نومشتري دي ترہ نہ واخلی جکہ پہ بیع فاسد کج درہمونہ ہم متعین کیروی او کہ چیرتہ ہفہ ہلاک شوی و ونویادی دہغو مثل واخلی .

(۵) کہ پہ بیع فاسد کج بائع دمیعی پہ بیسو تجارت و کرخہ گتہ پی و کرہ نو ہفہ بائع تہ حلالہ او مباحہ دہ او کہ مشتری تہ لہ مبیعی خخہ خہ فائدہ حاصلہ شوہ نو ہفہ دہ تہ حلالہ نہ دہ مثلاً یو چایع فاسدہ و کرہ یوہ منخہ پی پہ زرد رهمہ و اخیستہ بیامشتري ہفہ منخہ پہ یو ولس سوہ خرخہ کرہ یعنی سل درہمہ پی و گتہل او بائع دمنخی پہ پیسو یعنی زرد رهمہ تجارت و کرہ یو ولس سوہ پی کرل نو بائع تہ دافع جائزہ دہ مگر مشتری تہ نہ دہ جائزہ وجہ دفرق پی دادہ چہ منخہ لہ ہغو شیانو خخہ دہ چہ پہ متعین کید و سرہ متعینہ کیروی نو ہفہ دوہم عقد چہ بائع او مشتری تر سرہ کری دی ہفہ تردغی متعینی منخی پوری متعلق دی پہ داسی حال کج چہ دامنخہ دیع اول دفساد پہ وجہ د مشتری ملک فاسد و او ولہ ملک فاسد خخہ پہ نفع حاصلولو کج خبث راخی او پہ کوم شي کج چہ خبث راخی دہغو صدقہ کول واجب دی او در اہم او دنانیر زمو پہ نزد پہ متعین کید و سرہ نہ متعین کیروی نو دوہم عقد دہغو در اہم و تر ذات پوری نہ دی متعلق شوی کوم در اہم چہ بائع تہ دمنخی پہ عوض پہ لاس و رغلی دی نو چہ کلہ دوہم عقد تر ہغو در اہم پوری نہ دی متعلق شوی لہ ہغو خخہ پہ نفع حاصلولو کج خبث ہم نہ راخی نو دہغو صدقہ کول نہ و اجیبیری .

فائدہ: کوم مال چہ لہ حلال او حرام خخہ داسی مخلوط شوی وی چہ یولہ بل خخہ جلا و ممتاز نہ وی نو پہ داسی صورت کج خلط کوونکی دتول مال مالک گرخی البتہ خمو رہ مال چہ حرام دی دہغو ضمان ادا کول پردہ باندي واجب دی ترخو پوری چہ دہغو ضمان ادا نہ کری یا ضمان پر خیلہ ذمہ لازم نہ کری تر ہغو وختہ پوری پہ ہفہ مال مخلوط کج یو و لہ تصرف کول اولہ ہفہ خخہ خہ قسم نفع حاصلول جائز نہ دی او کوم مال چہ خالص حرام دی دہغو حکم پہ طریقہ اولی سرہ ہمداسی دی .

کہ یو شوک دہغو مخلوط مال چہ حرام پی غالب دی یا خالص حرام مال پہ ذریعہ کاروبار و کرہی نفع حاصلہ کری نو ہفہ گتہ خرنگہ چہ دہ تہ حلالہ نہ دہ نو ہفہ نفع لہ اصل پیسو سرہ یو خای اصل مالک تہ یاد ہفہ وراثتہ بیرتہ واپس کول ضروری دی داصل مالک یاد ہفہ

دورثاوپه نه موجود گڼي يانه موندلوپه صورت کې دهغه له طرفه صدقه کول يې واجب دی. للخبث فيه.

او که دمخلوط مال اکثر حلال و ونو بيا په هغه کې تصرف کول او گټه حاصلول جائز دی او که دهغه په ذريعه کاروبار وکړي څه نفع حاصله کړي نو هغه هم ده ته حلال ده، بيا هم څومره حرام مال چې ورسره گڼو شوی دی هغه اصل مالک ته واپس کول ضروری دی دنه معلوميدوپه صورت کې يې صدقه کول لازم دی او څومره گټه چې په حرام مال سره ترلاسه شوې ده هغه گټه صدقه کول هم لازم دی مثلاً لس فيصده حرام مال شامل و ونو دگټی لس فيصده صدقه کول لازميږي. (جدید معاملات کی شرعی احکام ۱۷۹/۱)

(۶) که يو چا په بل مثلاً زړو درهمونو دعوی وکړه او مدعی عليه دحاکم په حکم سره هغه دراهم دغه مدعي ته ورکړل مدعی هغه دراهم راواخيستل گټه يې ځنی حاصله کړه بيا مدعی او مدعی عليه پردي خبره باندي سره متفق شول چې دمدعی عليه پر ذمه دمدعی هيڅ واجب نه وومدعی خالص ددروغودعوه کړي وه نو په دغه صورت کې چې مدعی له دغو دراهمو څخه کومه گټه ترلاسه کړې ده هغه ده لره حلال ده ولی مدعی عليه چې کوم مال ادا کړی دی هغه دهغه دين (قرض) بدل دی چې دهغه په اقرار سره پر مدعی عليه باندي دمدعي حق گرځيدلی دی بيا چې کله دواړو پردي خبره باندي اتفاق وکړ چې پر مدعی عليه باندي هيڅ واجب نه دي نو پر مدعی عليه باندي دين ثابت نه شو گواکي په دين باندي چا داستحقاق دعوی وکړه وايي خيست نو دهغه په بدل يعنې زړو درهمونو کې دمدعی ملک فاسد ثابتيږي او دملک فاسد په باره کې داقاعده ده چې که چيرته متعين شی و ونوله هغه څخه په گټه حاصلولو کې خبث پيدا کيږي دهغه صدقه کول واجب وي او که غير متعين شی و ونوله هغه څخه په نفع حاصلولو کې خبث نه پيدا کيږي نو دهغه صدقه کول هم نه واجب وي په داسی حال کې چې دراهم په متعين کولو سره نه متعين کيږي نو چې له هغو څخه کومه گټه حاصليږي په هغی کې خبث نه راځی او نه دهغی صدقه کول واجب وي.

اصل

دبيع مکروه احکام يې دبيع فاسدی پورې متصل ذکر کړل وجه يې داده چې په دغو ځايو کې له مکروه څخه مراد مکروه تحريمی دی چې حرام ته نژدې دی خو څرنگه چې په دغه عقديع کې فساد حرامو ته په نسبت کم دی ځکه يې له بيع حرام وروسته هغه ذکر کړل.

(۱) کبره الخبث (۲) والنوم علی نوم غیره (۳) وذللقن الخلب (۴) ولبغ الخاهر للبنا دی (۵) والبيع عند اذان الخمنغه (۶) والبيع من یزید (۷) ولا یفزی این ضعیف و ذی حرم فحرم فنه (۸) به خلایف الکبير بن (۹) والزو جبن.

توجه: مکروه دبيع دنجش او بدل پر نرخ باندي نرخ ورکول او سوداگرانو ته له بڼاره وروتل او بيع دبناري دصحراني لپاره او دجمعي دآذان په وخت بيع کول، نه نیلام، او تفریق به نه راولي دماشوم او دهغه دذی رحم محرم تر منځ، خلاف له دوو لویانو او زو جینو څخه.

تشریح: (۱) یعنی بیع دنجش مکروہ دہ، بیع دنجش داده چې یوه خریدار دمیعی پوره قیمت خان ته معلوم کړ غوښتل یې چې سودا وکړي یو بل سری راغی نیت دخیداري یې نه درلودهسي ددې لپاره دمیعی قیمت بالا کوي چې مشتري نور وڅو یې بیع ته نودامکروه دی لقله ۱۰۰۰: لا تاجشوا (بیع دنجش مه کوئ) همدارنگه څرنگه چې دنجش په صورت کې مشتري ته دوکه ورکوله کیږي نوڅکه مکروه ده.

(۲) قوله والسوم علی سوم غیره ای کره بیع السوم علی سوم غیره، یعنی بیع پریع باندي مکروه ده، سوم علی سوم غیره داده چې متعاقدين دمیعی قیمت سره بیان کړي دیسوپر مقدار باندي سره راضی شوي وي خالص عقد بیع پاتی وي په دي وخت کې یو بل څوک راشی له بائع سره دهمدغي میعی عقد شروع کړي نو دام مکروه دی لقله ۱۰۰۰: لا یتام الرجل علی سوم ایه. (یعنی بیع دی نه کوي څوک دخپل ورور پریع باندي) همدارنگه دیع پریع په صورت کې دمسلمان ورور په وخت کې اچول دی او هغه ته ضرر رسول دی.

فائده: سوم علی سوم غیره، هغه وخت مکروه ده چې متعاقدين په معامله کولو کې دیسوپر څه مقدار باندي سره راضی شوي وي او که چیرته هغوی تراوسه پوري په پوره ډول مائل شوي نه وو هغه دریم څوک راغی په زیاتویسویې اخیسته نودامکروه نه دی ولی دا په حقیقت کې سوم علی سوم غیره، نه دی بلکې دا بیع دمن یزید یعنی نیلامی دی او بیع دمن یزید جائزه ده.

(۳) همدارنگه تلقی الجلب مکروه ده، تلقی الجلب داده چې یو تجار په راتلونکې قافله باندي خبر شي نو مخی ته وروځي ښار ته له داخلیدو څخه مخکی دقافلي له الاو څخه ټوله غله واخلي (د ښار خلک هغی غلې ته احتیاج هم لري) او په ښار کې یې دخپلې مرضی په نرخ باندي خرڅه کړي نو دامکروه ده، ولی په دي کې د ښاریانو ضرر دی، همدارنگه که چیرته دقافلي له الاو څخه د ښار قیمت پټ کړي له هغوی نه په ارزانه قیمت غله واخیسته نو دامکروه ده که څه هم د ښاریانو ضرر نه وي پکې ولی په دي صورت کې دقافلي والاو ته دوکه ورکړله شوې ده، ضرر او دوکه دتلقی الجلب دکراهت علت دي نو هر چیرته چې دا علت وموندل شي هلته کراهت شته که علت نه وویا کراهت نشته.

فائده: دانن سبا چې سول ایجنټ کیږي چې منوی ته له داخلیدو څخه مخکی له بهره راتلونکي سامانونه اخلي اواجاره دارگرځی که چېرې دوی ددي سامان قیمت دومره لوړ کړي چې دهغه په وجه عامر خلکو ته ضرر ورسېږي نو نجائز دی که نه بیا جائز دی. (تقریر ترمذی: ۷۵/۱)

(۴) همدارنگه بیع الحاضر للبادی، مکروه ده، بیع الحاضر للبادی داده چې یو ښاري سری له بهره راغلي چاته ووايې چې ته به په کوه غله ماته پرېږده زه به یې په گران قیمت درته خرڅه کړم نو دامکروه ده لقله ۱۰۰۰: لا یبع الحاضر للبادی (ښاري سری دي دصحرا یې لپاره نه خرڅوي). همدارنگه څرنگه چې په دغه بیع کې هم د ښاریانو ضرر دی نوڅکه مکروه ده ولی بازاری په چل سره دهغه مال اخلی پنخپل گودام کې یې دخیره کوي بیا چې کله په بازار کې هغه مالونه کم شي نو دی هغه مال په گران قیمت خرڅوي چې په دي کې دعامو خلکو ضرر دی، نو ددي بیع دکراهت علت ضرر دی، چیرته چې داضرر نه وي هلته کراهت هم نشته.

(۵) د جمعې د آذان په وخت کې بيع مکروه ده، لقوله تعالى ﴿إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَفَرُّوا﴾^۱ (يعني) کله چې د جمعې په ورځ آذان شی نو تاسې په چټکي سره ځی دالله تعالی یادته او پرېږدی خرید و فروخت).

په دغه بيع کې قباحت دادی له آذان وروسته د خرید و فروخت لپاره په کښیناستلو کې کله داسي هم پېښېږي چې په واجب سعی کې خلل واقع شي چې دایو امر قبیح دی نو ځکه د جمعې له آذان وروسته خرید و فروخت مکروه کیږي، دا څلور قسمه بیوع مکروه تحریمی دي فاسدی نه دي ځکه فساد په صلب عقد کې نه دی بلکې د امر خارج زائد یعنی مجاور په وجه دی.

فائده: د جمعې له آذان څخه اول آذان مراد دی یعنی تراول آذان وروسته خرید و فروخت مکروه دی لغاهی الفرمختار: زکرة تحريم مایع الصحة البيع عند آذان الاول: هو الذي يجب السعي عنده (الفروالمختار مع الشامية: ۱۴۷/۲)، او ریډلي مودی چې حضرت مولانا مفتی رشید احمد لدھیانوی رحمته الله علیه به د جمعې د اول او دوهم آذان ترمنځ یواځی د څلورو کمتونو ستندو کولو وخت ورکاوه چې دایوه ډیره بڼه طریقه ده ځکه په دي کې دکارو باریانو خلکو لپاره سهولت دی، اوس ماشاء الله په کراچی کې د حضرت رحمته الله علیه د اطرېقه په ډیرو مسجدونو کې جاري ده.

(۶) لقوله لا یبع من یزید ای لا یکره بيع من یزید، یعنی بيع دمن یزید نه ده مکروه یعنی دنیلام په ډول که څوک زیات قیمت ورکړي نو پر هغه باندې خرڅول نه دی مکروه ولی دا ثابت ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دیوه انصاری صحابی رضی الله عنه په پیاله او کمبله نیلام کړه خرڅ یې کړه.

(۷) یعنی که څوک د دوو (۲) وړو یا یوه وړو او یوه لوی مریې مالک وگرځي په داسی حال کې چې هغوی دواړه پخپل منځ کې د ورځم محرم (یعني داسی قریبان چې دهمیشه لپاره یې پخپل منځ کې نکاح سره حرامه وي هغه ته د ورځم محرم وایي) وونو د هغوی ترمنځ به د بلوغ تر وخته پوري تفریق نه راولي چې یو پر چا باندې خرڅ کړي یا یې چاته هبه کړي، لقوله صلی الله علیه و آله: من فرق بین والیده و ولد هافرقت الله بینهما یوم القیامة. (یعني که چاد مور او دهغی د بچي ترمنځ جدائي راوسته نو الله تعالی به د قیامت دهغه او دهغه داجه و) (دوستانو) ترمنځ جدائي راولي.)

فائده: څوکه یو چا داسي وکړل یعنی له دواړو مریانو څخه یې یو خرڅ کړ نو د امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد دا بیع فاسد ده، ولی نبی کریم صلی الله علیه و آله و حضرت علی ته دوه نابالغ مریان چې سره وروڼه وو هبه کړل، یسایې یو وخت پوښتنه ورڅخه وکړه چې هغه مریان څنگه شول؟ حضرت علی رضی الله و فرمایل چې له هغوی څخه مې یو خرڅ کړ، هغه صلی الله علیه و آله ورته و فرمایل: هغه واپس واخله، هغه واپس واخله، مراد دادی چې دا بیع رده کړه او دیع ردید و حکم په بیع فاسد کې وي نه په بیع صحیح کې، د طرفینو رحمهما الله په نزد دا بیع جائزه ده ولی رکن دیع (ایجاب او قبول) له اهل بیع (یعني عاقل متین) څخه په محل دیع (یعني مال) کې صادر شوي دي نو ځکه دا بیع جائزه ده البته د معنی

مجاوری (نابالغ به وحشت کسی اچول او پر هغوی دشفتت پرینودلو) په وجه په دغه بیع کې فساد پیدا شوی دی لکه په سوم علی سوم غیره کې نو ځکه دایع مکروه شوه.

(۸) او که چیرته مریان دواړه بالغ وونویا په تفریق کې څه حرج نشته ولی د اسکندریه پاچا (موقر قبطی) د نبی کریم ﷺ په خدمت کې دوی منځې وړاندې کړې وې او هغه دواړې سره خویندې وې دیوې نوم ماریه قبطیه وه او د بلې نوم سیرین وه، نبی کریم ﷺ ماریه قبطیه خپل ځان ته راوگرځوله او سیرین یې حضرت حسان ته هبه کړه، همدارنگه د لویانو ترمنځ په تفریق راوستلو کې د دوی ترمنځ وحشت او پر هغوی دشفتت پرینودلو نه لازمیږي ولی لویان دشفتت محتاج نه دي.

(۹) قوله والزوجین ای بخلاف الزوجین، یعنې د زو جینو ترمنځ هم تفریق مکروه نه دی که څه هم نابالغ وي ولی نص خلاف د قیاس نه د دوو داسې قربانیو په باره کې راغلی دی چې د هغوی ترمنځ ترجمیت رسته وي او کوم شی چې خلاف قیاس ثابتیږي هغه پخپل مورد پوري خاص وي پر هغه بل شی قیاسول جائز نه دی نور زوجین پر ماورد به النص باندې قیاسول صحیح نه دی.

باب الاقاله

د اباب د اقاله په بیان کې دی.

اقاله په لغت کې په معنی درفع الشيء وإسقاط الشيء او په اصطلاح کې رفع البیع ته ویل کیږي، بعض وايي چې اقاله اجوف او وي دی له قول څخه ماخوډی ییا په اقاله کې همزه د سلب مأخذ لپاره ده په معنی ازال القول الاول ای البیع، یعنې بیع یې زائله کړه مگر د قول صحیح نه دی بلکې اقاله اجوف یائی دی ولی اهل لغت اقاله په قاف مع الیاء په ماده کې ذکر کړې ده نه په قاف مع الواو کې، همدارنگه ویل کیږي قُلْتُ الْبَيْعَ (ما یع رفع کړه) نو که چیرته اجوف او وي وای نو قُلْتُ به نه ویل کیدای بلکې قُلْتُ بَضْمُ الْقَافِ به وای.

اقاله په اتفاق سره جائزه ده لقوله ﷺ: من اقال نادقاً بیعه اقال الله تعالی عثراته يوم القيامة. (یعنې کوم څوک چې پنبیمان چاته د هغه بیع اقاله کړي نو الله تعالی به د قیامت په ورځ د هغه لغزشونه ليري کړي) گواکې نبی کریم ﷺ د اقاله په کولو سره د اقاله کوونکي د ثواب خبر ورکړی دی او د ثواب خبر ورکول پر امر مشروع باندې مرتب کیږي نه پر امر غیر مشروع باندې نو دا ثابت شوه چې اقاله مشروع او جائزه ده.

د باب الاقاله له ماقبل سره مناسبت دادی چې په ماقبل کې د بیع فساد او مکروه بیان وو چې رفع یې پر متعاقدينو باندې واجبه وه او اقاله هم رفع د بیع ده.

(۱) هی نسخ فی حق المتعاقدين بیع فی حق ثالث (۲) وتصحیح بطل الثمن الاول (۳) وشرط الاكثر والاقل یلا تعین (۴) وخبس اغزل لقوله فله الثمن الاول (۵) و هلاک الثمن لا یمنع الاقاله و هلاک الثمن یمنع و هلاک بعضه یقدره.

توجه: اقاله نسخ ده د متعاقدينو په حق کې اوبیع ده د دریم چاپه حق کې اوصحیح ده دشمن اول په مثل سره او د زیادت یا کمبود شرط لگول صحیح دی بغیر له عیب دارکیدو نه او د جنس بدلیل لغوه دی او لازم دی پرده باندي شمن اول او دشمنو هلاکیدل اقاله نه شی منع کولای او د مبیعی هلاکیدل مانع دی او د بعض مبیعی هلاکیدل دهغی په اندازه (مانع) دی.

توضیح : (۱) یعنی که چیرته مشتری مبیعه قبض کړي وه اواقاله یې په لفظ داقاله سره وکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد متعاقدینوپه حق کې داد عقد سابق فسخ گنله کپړی دلفظ داقاله په عملي کولو سره ولی لفظ داقاله دفسخ اورفع خبرور کوي مگر ددریم چاپه حق کې په معنی داقاله سره په عمل کولو نه دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد داد عقد فسخ نه ده بلکې جدیده بیع ده ولی اقاله په معنی دمبادلة المال بالمال بالتراضی سره ده او همدایب تعریف دی .

بیاد دریم چاپه حق کې دجدید بیع مفاد په هغه صورت کې راځي چې مثلاً زید پرعمریاندي ځمکه خرڅه کړه بکر لره حق دشفعه حاصل وو مگر بکر دشفعه دعوی پرېښوده اوس که چیرته زید اوعمر اقاله وکړه نو دبکر په حق کې دا اقاله بیع جدیده ده نو ځکه بکر لره په دغه ځل کې هم دشفعه ددعوی حق حاصل دی .

فائده : دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد اقاله بیع ده ولی اقاله هم دبیع په شان مبادلة المال بالمال بالتراضی ده، خو که چیرته هغه بیع کیدل ممکن نه وو مثلاً مشتری تراوسه پوري مبیعه نه وه قبض کړي نو یا هغه فسخ گنله کپړي او که فسخ کیدل هم ممکن نه وو مثلاً اول عقد دراهمویه عوض کې شوی وو او اقاله دغتمپه عوض کیدله نو په دغه صورت کې اقاله باطلیږي، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ دبیع ده ولی لفظ داقاله دفسخ خبرور کوی خو که چیرته دبیع فسخ کیدل ممکن نه وو نو بیایب گنله کپړي ولی په لفظ دبیع کې دبیع احتمال هم شته او که بیع کیدل هم ممکن نه وو نو په هغه صورت کې اقاله باطلیږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمقال العلامة الشامي رحمته الله علیه : تحت قوله (وهی فسخ فی حق المتعاقدين) والصحيح قول الامام كمالی تصحيح العلامة قاسم (ردالمحتار: ۱۲۳/۳) .

(۲) یعنی په بیع کې اقاله دبائع اومشتري لپاره دثمن اول په مثل سره جائزه ده ولی عقد بیع دمتعاقدینو حق دی نو هغوی یې درفع کولو مالکان دي بیاد اقاله لپاره دقاف اولام ماده ذکر کول ضروري نه دی بلکې که چیرته یوه وویل : تَرَكْتُ الْبَيْعَ هغه بل وویل رَضِيتَ نو هم اقاله کپړي .

(۳) خو که چیرته بائع ترثمن اول کم یا مشتری ترثمن اول زیات شرط ولگاوه مثلاً کتاب یې په لس روپۍ خرڅ کړی وو اوس بائع شرط ولگاوه چې اقاله خو کوم مگر پر اتور روپو یا مشتری وویل اقاله کوم مگر پر دوو لسو روپو، نو دا شرط باطل دی ولی اقاله وایې دې ته چې پر کوم وصف باندي عقد شوی وي له هغه وصف سره هغه رفع شی، او داپه هغه صورت کې کیدای شي چې پر ثمن اول باندي اقاله وکړي تر هغه دزیاتو یا کموپه شرط لگولو سره دغیر ثابت شوي شي رفع کیدل لازمیږي په داسی حال کې چې دغیر ثابت شوي شي رفع کیدل محال دی نو اقاله صحیح ده دثمن اول په ریدیدو سره چې داقاله معنی ثابته شي، البته که چیرته په مبیعه کې دمشتری په لاس کې عیب پیدا شوی وو نو په قدر دعیب په پیسو کې کمبوت جائز دی ولی په پیسو کې کمبوت کول له مبیعی څخه دهغه شي په مقابل کې گنل کپړي چې دعیب په وجه فوت شوی دی .

فائده : دصاحبینور حمهما الله په نزد ترثمن اول دزیات شرط لگولو په صورت کې دا اقاله فسخ بیع نه بلکې بیع کپړي ولی دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد اقاله بیع ده او دامام محمد رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ بیع ده که چیرته ممکن نه وو نو بیایب گنله کپړي نو ځکه په همدغه صورت کې ددواړوپه

نزد اقاله بیع شمار له کیڑی او په هغه صورت کې چې تر ثمن اول نه دکمپیسو شرط ولگوي دامام
ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد هغه د اصولو مطابق دایع ده په داسی حال کې چې دامام محمد رحمته الله علیه په
نزد په دغه صورت کې فسخ بیع ده ولی ثمن کمول داسی دی گواکي هغه له بعض ثمن څخه سکوت
اختیار کړی چې له ټولو ثمنو څخه د سکوت اختیار ولوپه صورت کې فسخ گڼله کیږي نو د بعض
څخه د سکوت په صورت کې په طریقه اولی سره فسخ شمار له کیږي .

قائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اقاله فسخ ده که یې تر ثمن اول زیات شرط لگولی وي او که
یې دکمپیسو او همد اقول راجع دی لمالی الشامة: الواجب هو الثمن الاول سواء سناه او لالهال لی الفتح والاصل لی
لردو الثمن ان الالة فسخ لی حق المعاقدين وحقیقة الفسخ لیس الا لاف الاول (رد المحتار: ۱۶۵/۳)

(۴) همدارنگه که یې له ثمن اول څخه علاوه پر کوم بل جنس باندې اقاله وکړه مثلاً ثمن
اول درهمونه وواو اوس یې اقاله پر غنمو سره وکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اقاله پر ثمن اول
یعنې دراهمو باندې کیږي دغنمو ذکر کول لغوه دی اقاله فسخ بیع ده اوفسخ بعینه
پر هغه پیسو باندې کیږي پر کومو باندې چې عقد شوی وي نو د ثمن اول خلاف شرط لگول باطل دی

(۵) یعنې د مشتری ورکړل شوې پیسې که له بائع څخه هلاکې شي نو دا د اقاله د صحت لپاره مانع نه
دی بلکې له خپله طرفه دنور پیسو په ورکولو سره اقاله کولای شي ، خو که له مشتری څخه مبیعه هلاکه شوه
نو د مبیعه هلاکت د اقاله د صحت لپاره مانع دی بائع ته بله مبیعه ورکول او اقاله کول صحیح نه دی ولی اقاله
یعنې د بیع رفع کول د قیام بیع مقتضي دی ځکه د معدوم رفع کول محال دی اوبیع په مبیعه پوري قائمه ده ولی
اصل مبیعه ده اوبیع په ثمن پوري نه ده قائمه ځکه ثمن پر منزله د وصف دی نو چې کله مبیعه پاتی نه وي
نوبیع هم نه پاتیږي نو اقاله هم نه صحیح کیږي او که بعض مبیعه هلاکه شوې وه نو په باقی مانده کې اقاله
صحیح ده ځکه بیع په باقی کې قائمه ده نوبعض پر کل باندې قیاسیږي .

قائده: که یې سامان د سامان په عوض خرڅ کړ چې بیع مقایضه ورته ویله کیږي بیادیهو جانب سامان هلاک
شونوپه باقی کې اقاله صحیح ده ولی په بیع مقایضه کې هر یو عوض مبیعه هم ده او ثمن هم دی نو چې کوم
یو هلاک شوی دی هغه ثمن گڼل کیږي او چې کوم باقی دی هغه مبیعه گڼله کیږي اود مبیعه د موجودگي په
صورت کې بیع سابقه باقی ده نو ځکه اقاله صحیح کیږي . (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۱۶۸/۴)

قائده: د اقاله اقاله هم جائزه ده نو که له بیع وروسته متعاقدينو اقاله وکړه بیایې دغه اقاله هم ماته کړه نو هغه
سابقه بیع راگرځي البته په بیع سلم کې د اقاله اقاله نه ده صحیح ولی مسلم فیه دین دی چې په اقاله سره
ساقطیږي او کوم شی چې ساقط شي هغه بیرته نه راگرځي . (پورتی حواله)

باب القولی و الخرافة

د اباب د بیع تولیه او مرابه په بیان کې دی

له ماقبل سره دمناسبت وجه يې داده چې تردي مخکې دهغو يو غوډ کړو ويه کوموکې چې جانب دمبيعه ملحوظيدی او اوس دهغو يو غوښان کوي په کوموکې چې جانب دشمنو ملحوظيږي .

خاص له اقاله سره يې مناسبت دادی چې په اقاله کې نقل دمبيعه دی و بائع ته په ثمن اول سره او په بيع توليه کې هم همداسي دی خوتوليه زياتره له غير بائع سره کيږي او په مراحه کې هم د اقاله په شان نقل المبيع وي مگر په هغې کې ربيع هم وي او په هغې کې داهم شرط نه دی چې نقل دمبيع و بائع ته وي نو اقاله په نسبت وتوليه او مراحه ته پر منزله دمفرد من المركب دی ولی اقاله يواځې له بائع سره کيږي په داسی حال کې چې بيع توليه او مراحه له بائع او غير بائع دواړو سره کيدای شي .

فائدة: بيع په نسبت دپيسو پر څلور قسمه ده : مساومه، وضعيه، مراحه، توليه، مساومه هغه بيع ده په کومه کې چې دشمن اول طرف ته هيڅ التفات نه کيږي پر کوم مقدار چې دمتعاقدينو اتفاق راشي بس هغه سم دی نن سبا عام ډول همدابيع رواج ده، وضعيه هغه بيع ده چې په کوم مقدار يې شی اخيستی وي تر هغه يې په کم قيمت خرڅ کړی، څرنگه چې داده و قسمه ظاهر دي ځکه يې نه دي بيان کړي دپاتی دوو قسمونو تعريفونه مصنف رحمه الله يې په متن کې بيان کړي دي .

(۱) اي بيع يضمن سابق و الفرض باخفه به و بزيادة (۲) و شرطها كون الفرض الاول مثليا (۳) و له ان يضمن الى رأس المال اجرة القضا و الضيق و الطراز و الفيل و حمل الطعام و سوق الغنم (۴) و يقول قام على يكذا (۵) و لا يضمن اجرة الراعي و الصليم و كراء بيت الجفط

توجه: توليه بيع ده په ثمن سابق سره او مراحه بيع ده په ثمن سابق او پر هغه دزيادت سره ددوی دواړو لپاره شرط دشمن اول مثلی کيدل دی او بائع ته جائز دی چې يوځای کړي له رأس المال سره ددوي اجرة، درنگ اجرة، دنقاش اجرة، دکناړه لگوونکي اجرة، دغله باروونکي اجرة، دپسونو شروونکي اجرة، او وايي دي چې ماته په دهمره پروت دی اونه دي ورسره يوځای کوي اجرة دشپانه، اجرة دتعليم او دحفاظت دمكان کرایه .

توضيح: (۱) بيع توليه هغه ده چې په کومو پيسو يې مخته اخيستی وي په هماغو پيسو يې پریل چا خرڅ کړي بې له زياده او نقصان نه مثلاً په لس روپۍ يې کتاب اخيستی وپه لس روپۍ يې خرڅ کړ، او بيع مراحه هغه ده چې په کومو پيسو يې مخته اخيستی دی تر هغوي زياتو پيسو يې پریل خرڅ کړي مثلاً په اته روپۍ يې کتاب اخيستی وپه لس روپۍ يې خرڅ کړ.

(۲) يعنې دبيع مراحه او توليه دصحت لپاره دالشرط دی چې په عقد اول کې ثمن مثلی وي لکه درهم، دنانير، مکيلي او موزوني شيان او عددي متقارب شيان، که چيرته په عقد اول کې ثمن مثلی نه وي بلکې ذوات القيم وي مثلاً دکپړی ثمن يې آس مقرر کړی و نو اوس همدغه کپړه مراحه يا توليه خرڅول نه صحيح کيږي ولی مشتری په دغه صورت کې نه هغه آس ورکولای شي اونه دهغه مثل ورکولای شي، آس ځکه نه شي ورکولای چې مشتری دهغه آس مالک نه دی او دهغه مثل ځکه نه شي ورکولای چې آس له ذوات الامثال څخه نه دی نو خامخابه دآس قيمت ورکوي په داسی حال کې چې دآس قيمت مجهول دی ولی دآس

حتی قیمت مقررول ممکن نه دی بلکې له اندازی څخه به قیمت ورته مقررېږي او په اندازه کې غلطی کیدای شي نو په قیمت مقرر کیدو کې که څه هم حقیقی خیانت نشته مگر شبهه د خیانت خوځامخا پکې راځي او په مراحله او تولیه کې له شبهه خیانت څخه هم ځان ساتل ضروري دی نو ځکه په مراحله او تولیه کې ثمن سابق له ذوات الامثال څخه کیدل ضروري دی.

(۳) یعنې دا جائز ده چې د میعه د عقد اول له ثمنوسره د دوبي اجرة، درنګریز، دنقاش، دکنارې ایښودونکي اجرة یو ځای کړي او که میعه پسونه وونو د هغوی د شرونکي اجرة د هغوی له قیمت سره یو ځای کول صحیح دی همدارنګه که میعه غله وه نو د غلې له قیمت سره د غله باروونکي اجرة یو ځای کول صحیح دی.

فائده: په دې باره کې قاعده داده چې د کوم شي په وجه د میعه په ذات کې اضافه راځي یا د میعی قیمت لوړېږي هغه له رأس المال سره یو ځای کول صحیح دی نو له مذکورو شيانو څخه بعض داسی شيان دي چې د هغوی په وجه د میعه په ذات کې اضافه راځي او بعض داسي دي چې د هغوی په وجه قیمت لوړېږي مثلاً له یو ځای څخه بل ځای ته د غلې او پسونو په وړلوسره که څه هم د هغوی په ذات کې اضافه نه راځي مګر د هغوی قیمت لوړېږي. (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۴/ ۱۷۳)

(۴) مګر چې څوک یې مراحله یا تولیه خرڅوي هغه به داسي وایي چې داسی ماته په دومره (مثلاً په لس روپۍ پروت دی په هغو کې اته روپۍ رأس المال دي دوې روپۍ د دوبي اجرت دی) پروت دی داسي دي نه وایي چې مایه دومره (مثلاً لس روپۍ) اخیستی دی چې بیا دروغ پکې راځي ولی خرید یې په لس روپۍ نه دی شوی.

(۵) او که چیرته میعه پسونه وونو د پسونو د شپانه اجرة د پسونو له ثمن سره یو ځای کول جائز نه دی همدارنګه که یې د میعه د حفاظت لپاره یو ځای کرایه کړی وونو د مکان کرایه هم له ثمنوسره یو ځای کول نه دی جائز، ولی دا دواړه شيان نه د میعه په ذات کې اضافه راولي او نه د میعی قیمت لوړوي حال دا چې د مذکورو شيانو یو ځای کولو سبب همدا دوه شيان دي، همدارنګه که میعه مریې وومشري هغه ته تعلیم ورکړ نو د هغه خرڅه هم د مریې له ثمنوسره نه یو ځای کيږي ولی په دغه صورت کې د مریې په مالیت کې زیادت راغلی دی مګر د داسی صفت په وجه چې هغه خپله په مریې کې موجود دی یعنې د مریې ذکاوت او ذهانت، د تعلیم او تعلیم په هغه کې هیڅ دخل نشته همدا وجه ده چې کابو ته تعلیم بلکل فائده نه رسوي همدارنګه د تجارتو عرف

دادی چې هغوی د تعلیم اجرة له رأس المال سره نه یو ځای کوي.

فائده: همدارنګه د تاجر لپاره د خپل سفر په دوران کې خرڅه، کرایه او نور مصارف یو ځای کول هم صحیح نه دي، ولی د تجارتو عرف دادی چې هغوی دا وړ خرڅې د میعی له ثمنوسره نه یو ځای کوي، البته که چیرته یو ځای دارواج وونویسایي په یو ځای کولو کې هیڅ حرج نشته لمانځي الذرا المختار: ولا یضام اجرة الطیب ولا نفقة نفسه ولا اجر عمل نفسه و کراهیت الحفظ الا اذا جرت العادة بضمه هذاهو الاصل (فوله هذاهو الاصل) ایدولو فی نفقة نفسه کما یقتضیه الموم (الذرا المختار مع الشامی: ۳/ ۱۷۳)

قال ابن عابدين رحمه الله: (فوله هذاهو الاصل) ایدولو فی نفقة نفسه کما یقتضیه الموم (الذرا المختار مع الشامی: ۳/ ۱۷۳)

فائده: بن سبب حکومت عائد کرویو تیکسو نو لکه ضلع تیکس، پل تیکس، محصول چونگی ظالمانه او جابرانه صورت اختیار کړی دی ددغواضافی مصارفو دمیبعه له قیمت سره یوځای کول پیاوړتیا او جابرانه دتجارو نوترغ پورې موقوف دی نو که چیرته دتجارو عادت او عرف دیوځای کولو وړو پیاوړتیا داسې کول جائز دی که ددغواضافی اخراجاتو له اصل قیمت سره یوځای کول جائز نه دی. (حقانی: ۱۴۱/۶)

(١) لَأَنْ خَانَ فِي مِزَابِجَةٍ أَعْدَى كُلَّ نَفْسِهِ أَوْ ذَه (٤) وَخَطَبَ فِي التَّوَلِيَةِ (٨) وَفِي الشَّرَى ثَلَاثًا عَشَرَ مِزَابًا عَدَّ بِرِجٍّ طَرَحَ عَنْهُ كُلَّ مَنَارٍ قَبْلَهُ
(٩) وَأَنْ خَاطَبَ نَفْسَهُ لَمْ يَزَلْ بِرِجٍّ (١٠) وَلَوْ اشْتَرَى مَا دُونَ ثَلَاثٍ عَشَرَ وَبِالْغَمِّ مِنْهُ يَهْدِيهِ بِخَمْسَةِ عَشَرَ نَفْسِهِ مِنْ مِزَابِجَةٍ عَلَى عَشْرَةٍ وَكَذَلِكَ الْعَكْسُ.

توجمه: بيا که يې په مراحه کې خيانت وکړ نو يادې په ټولو پسو واخلې يا دې رد کړي او په تولىه کې دې کم کړي، او که چا کېړه واخيسته بيا يې خرڅه کړه په گټه سره بيا يې واخيسته بيا که يې په گټه خرڅه کړه نو ساقطه دي کړي له هغه څخه ټوله سابقه گټه او که محيطه شي نفع پر ثمنو نو بيا دې په گټه نه خرڅوځي او که واخيسته ماډون مقروض مړېې کېړه په لس درهمه او خرڅه يې کړه پر خپل بادار باندې په پنځلس درهمه نوهغه دي خرڅه کړي يه نفع سره په لس درهمه کې او همدا رنگه ددې برعکس.

توضیح : (۶) یعنی که مشتری ته په بيع مراهجه کې د بائع خیانت معلوم شو (مثلاً په پچه روپۍ يې شی اخیستی ووده وویل چې په اته روپۍ مي اخیستی دی) نو دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد مشتری ته اختیاری یادی په ټولو پيسو او خلی او یادی بيع فسخ کړي ولی په مراهجه کې په خیانت سره بيع له عقد مراهجه څخه نه ده وتلې اوس هم بيع مراهجه ده، البته د مشتری دنراضایت په وجه بيع فسخ کول جائز دی او په پيسو کې کمبوت کول جائز نه دی ولی بائع په دي نه دی راضي چې له ثمن مسقی څخه په کمپسو مبیعه دده له لاسه ووشي.

(۷) که په بيع توليه کې د بائع خيانت معلوم شو (مثلا په پنځه روپۍ يې سۍ اخيستی ووده ويل په اته روپۍ مۍ اخيستی دی) نو دامام ابو حنيفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد خيانت په اندازه دي روپۍ کمې کړي ولى که چيرته د خيانت په اندازه روپۍ کمې نه کړي نو دا بيع بيا بيع توليه نه پاتېږي بلکې بيع مراهجه گرځي ولى توليه هغه بيع ده چې پر شمن اول باندي منعقد وي په داسی حال کې چې دا بيع تر شمن اول په زياتو باندي منعقد شوې ده چې دهغه په وجه تصرف بدل شويعنې بيع توليه په بيع مراهجه بدله شوه او تصرف بدليدل جائز نه دی نو خامخا به په پيوکي کمبوت راوولی.

فائده: مگر امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ فرمایا لی دے دی چې بیع کہ تولیہ وی کہ مرابحہ وی پہ دواړو صورتونو کې چې کله دبیاع خیانت معلوم شی نوپه قدر دخیانت روپی. کمېږي اودامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزدیبه دواړو کې نه کمېږي البتہ مشتری لره اختیار شته چې که یې دټولوروپو په عوض اخلي او که یې پر پرېدی بیع فسخ کوي ولی متعاقدينوپه اختیار سره. د معلوموروپو په عوض پخپل منځی رضامندی سره عقد کې دی نوعه عقد منعقد کېږي یا نه. شودتولیہ، مرابحہ ذکر نه اخی. دترویج او ترغیب لپاره دی نوداوصف مرغوب په

درجه کې دی او دوصف مرغوب د فوټ کیدوپه صورت کې مشتری لره اختیار وي په دغه صورت کې هم مشتری ته دبع دفسخ کولو اختیار شته .

فائده: دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: والراجح قول الامام ابي حنيفة رحمته الله عليه لما عليه من الاحتياط والاحتراز عن الشبهات خصوصاً في العقود الربوية ومال السی ترجیحه صاحب الهدایة وایده ابن الهمام فی الفتح وصاحب البحر الرائق (هامش الهدایة: ۴۳/۳)

(۸) که یو چایوه کپړه مثلاً په شل روپۍ واخیسته بیایې په دیر ش روپۍ خرڅه کړه له هغه وروسته یې بیا له هغه مشتری څخه په هغه قیمت یعنې شل روپۍ واخیسته اوس که هغه غواړي چې دوباره ډاکپړه مرابحه خرڅه کړي نو دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزد به سابقه ټوله گټه له هغه څخه کموي چې هغه لس روپۍ دي نو داسې به وایې چې ډاکپړه ماته په لس روپۍ پروته ده داسې به نه وایې چې په شل روپۍ راته پروته ده ولی هغه لس روپۍ چې په عقد اول سره گټه لاس ته راغلې وې دهغې گټې د حصول شبه له عقد ثانی څخه هم ثابت دی ولی تر دوهم عقد مخکې دهغو د ساقطیدو امکان شته په دې ډول چې مشتری به دهغې کپړې په کوم عیب باندي خبر شې او دهغه عیب په وجه به ډاکپړه واپس کړي او خپلې دیر ش روپۍ به واخلې خو چې کله دوهم عقد ترسره شونو اوس دانفع مستحکمه شوه نو دلس روپۍ گټه حقیقه خو په اول عقد سره حاصله شوې ده مگر څرنگه چې په دوهم عقد سره ډاکپړه مستحکمه شوې ده ځکه شبهه له دوهم عقد څخه هم ثبوت راځي نو د اداسې دی گواکي په دوباره عقد کې هغه په شل روپۍ یوه کپړه اولس روپۍ اخیستی دي نولس روپۍ دلسوروپو په عوض کې شوې او کپړه دلسوروپو په مقابل کې پاتې شوه نو اوس هغه پرلسوروپو باندي مرابحه کولای شی .

(۹) او که په اول ځل دومره گټه ترلاسه شوې وه چې د اصل قیمت سره برابره یا ترهغه هم زیاته وه مثلاً په څلورو روپۍ یې کپړه اخیستی وه په لس یا اته روپۍ یې خرڅه کړه بیایې هغه کپړه هغه له هماغه مشتری څخه دوباره په څلورو روپۍ واخیسته نو اوس دغه کپړه مرابحه نه شی خرڅولای بلکې ازرښتونه یې په کوم قیمت چې یې خوښه وي خرڅه کړي ولی په لومړي ځل چې کومه گټه ده لره حاصله شوې وه دهغه د کمولونه وروسته ثمن پاتې نه شوې نو پرڅه شی باندي مرابحه کوي مرابحه خوداده چې تر اول قیمت یې زیاته خرڅ کړی ، دصاحبینور رحمهما الله په نزد یې په دې دواړو صورتونو پر ثمن آخیر باندي په گټه خرڅولای شی ولی دا دوهم عقد جدید عقد دی چې له اول سره یې هیڅ تعلق هم نشته نو مرابحه که پر دویم عقد باندي بناء شی په دې کې څه حرج نشته .

فائده: دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه قول احوط او دصاحبینور رحمهما الله په قول کې دخلکو لپاره آسانی ده ، پر دواړو باندي فتوای ورکول کیدای شی خودامام صاحب رحمته الله عليه قول د قوه دلیل په لحاظ سره راجع دی لما فی الذوا المختار: واعلم ان قول الامام اوق ای احوط لما علمت ان الشبهة كالحقيقة هنالکله تجوز عن الخيانة خلافاً لهما وهوارق فمن اخذ بقوله فقد اخذ بالاحتياط ومن اخذ بقوله لهما واتباعه فلا بأس به وهوارق بالناس بل قوله هو الراجح من جهة الدلیل . (الذوا المختار مع الشامه: ۱۷۳/۳)

فائده: دغه اختلاف په هغه صورت کې دی چې بائع د چایه لاس دغه کپړه مرابحه خرڅه کړې ده هغه پر کوم بېل چانه وي خرڅه کړې که نه په اتفاق سره پر ثمن آخیر باندي مرابحه جاستره ده

همدارنگه دغه اختلاف هغه وخت دی چې بائع مشتري ته تفصيل نه وي ورکړی او که چیرته بائع مشتري ته تفصيل ورکړی و چې مامبيعه په دومره خرڅه کړه او یامي په دومره واخیسته اوس یې پر تان باندې په دومره باندې مراحه خرڅوم نویا په اتفاق سره جائزه ده.

(۱۰) که یوه ماډون قرضدار مریې یو تان په لس روپۍ واخیست ییایې پر خپل بادار باندې په پنځلس روپۍ خرڅ کړ نو اوس که چیرته بادار غواړي چې مراحه دغه تان خرڅ کړي نو اصل قیمت لس روپۍ به ورته نیسي همداحکم ددې برعکس هم دی یعنی که چیرته مولى تان په لس روپۍ واخیست ییایې پر خپل مریې باندې په پنځلس روپۍ خرڅ کړ اوس که مریې غواړي چې مراحه یې خرڅ کړي نو اصل قیمت لس روپۍ به ورته نیسي وجه یې داده چې د مولى او دهغه مریې ترمنځ د یو دغه جواز شبهه حقیقتاً جائزه ده ولی دامریې د قرض په وجه د قرضدارانو ملک دی نو د مولى او مریې ترمنځ د مالک او مملوک نسبت نه دی پاتې ځکه نو د دوی ترمنځ بیع جائزه ده مگر دغه جواز شبهه یې ځکه شته چې ترڅو پوری دامریې قرضداران له مولى څخه وانه خلی ترهغه پوری دامریې د مولى ملک شمارل کیږي نوله دغه مریې څخه د مولى خریدگواکي خپل ملک اخیستل دی او په دوهم صورت کې گواکي مولى خپل ملک پر خپل ځان خرڅ کړی دی ظاهره خبره ده چې دانا جائز دی نو د عدم جواز شبهه پیدا شوه او په بیع مراحه کې له شبهې څخه هم ځان ساتل ضروري دی نو د مولى او مریې ترمنځ واقع شوې بیع معدومه شماره او اولی ییعی لره اعتبار دی نو په اول صورت کې گواکي مریې تان په لس روپۍ د مولى لپاره اخیستی دی او په دوهم صورت کې گواکي مریې هغه تان د مولى لپاره خرڅوي نو چې هر کله دوهم عقد معدوم دی او له بیع معتبره ده نو مراحه کول پر هغو ثمنو جائزه کیږي کوم چې په بیع اوله کې مذکور دی کوم چې په بیع ثانی کې موجود دی پر هغه باندې مراحه نه روا کیږي او په اوله بیع کې ثمن لس روپۍ دي نو پر هغو لسو باندې مراحه جائزه ده.

(۱۱) ولو کان فطار لابینغ فواخه زب الفال بالئی غشزو نصف (۱۲) ویزایخ بلایان بالقشپ و طی القپ (۱۳) زینیان بالقشپ و طی البکر (۱۴) زلواشتری بالف نیغه و نا غبریح مانقو لم یبتین خیر الفشتری (۱۵) لمان القلف فقللم لیه بالف زمانه (۱۶) زکخا قولیه (۱۷) و من زلی زجلانیلها فام علیه و لم یعلم الفشتری حکم فام علیه فسد (۱۸) ولو علم لی الفخلیس خیر.

توجه: که بائع مضارب بالنصف و نو پر رب المال دی مراحه په دوولس نیمې خرڅ کړي او بیع مراحه کولای شي بیله بیانه که چیرته مبیعه خپله عیب داره شوې وه یا یې له ثبیه سره و طی کړې وه او په بیانو لوسره که چیرته یې معیوبه کړې وه یا یې له باکره سره و طی کړې وه او که یې یوشی اخیستی ووپه قرض په یوزر روپۍ او خرڅ یې کړ په سل روپۍ گټه باندې او بیان یې ونکړ نو مشتري ته اختیار ورکول کیږي پس که چیرته یې تلف کړه بیا هغه ته معلومه شوه نولاز میږي په یوزر و سل (یوولس سو) باندې او همدارنگه تولییه ده او که چا بدل په لاس یوشی په هغه قیمت سره خرڅ کړ په کوم قیمت چې ده ته پروت و او او مشتري ته معلومات نه وو چې ده په څو مره پروت دی نو فاسد پیږي او که پرې خبر شو په مجلس کې نو اختیار ورکول کیږي.

تشریح : (۱۱) د مسئلې صورت دادی چې مثلاً یو چالس درهمه په مضاربت بل چاته ورکړل او دایې شرط کړ چې ګټه به موسره نیمې وي مضارب په لس درهمه یو تان واخیست او پر رب المال یې په پنځلس درهمه خرڅ کړ نو ظاهره ده چې له پنځلسو درهمو څخه دوه نیم درهمه درې المال نفع ده نو که چیرته رب المال هغه تان پرېل چارمابحۀ خرڅاوه نو داسی به ورته وایې چې داکپړه ماته په دوولس نیم درهمه پروت ده داسی به نه ورته وایې چې په پنځلس درهمه راته پروت دی ولی داسی وینا کول دروغ دي .

فائده : دامام زفر رحمۃ اللہ علیہ په نزد مضارب پر خپل رب المال باندی داکپړه خرڅول نه دی جائز ولی داکپړه هم در حقیقت درې المال مال دی او پنځلس درهمه هم درې المال مال دی او په بیع کې له مبادلة المال بالمال څخه مبادلة المال ببال غیر مراده په داسی حال کې چې دلته خو مبادلة المال ببال نفسه ده ، احنافو جواب ورکړی دی چې مال مضاربت ترڅو چې د مضارب په لاس کې وي رب المال په هغه کې هیڅ تصرف نه شی کولای او چې کله یې له مضارب څخه واخلی نو یارب المال ته د تصرف کولو اختیار حاصلیږی نو دا بیع صحیح ده ولی داملک تصرف فائده کوي او د بیع صحت مدار پر فائده دی نه پر عین ملک باندی ، خو بیا هم په دغه بیع کې شبه شته ولی مضارب چې کله کپړه اخیستله په هغه وخت کې دی من وجه درې المال وکیل و او د وکیل پر خپل موکل باندی شی خرڅول ناجائز دی ځکه یې نو د نیمې ګټې په باره کې دوهمه عقد معدوم شمار کړ .

(۱۲) که په مبیعه پخپله یو نقصان راپیدا شو یا مبیعه ثبیه منځه وه مولی صحبت ورسره وکړ نو د دې دواړو خبروله بیانولو پرته پرېل باندی مرابحۀ خرڅول صحیح دی یعنې دایان کولو ته ضرورت نشته چې دامبیعه ماله عیبه سالمه په دومره اخیستی وه بیا په هغی کې داعیب زماله لاسه پیدا شوله دغی منځی سره ماصحبت کړی دی ولی په اول صورت کې له دوه سره له مبیعی نه هیڅ شی نه دی کم شوی یواځی دامبیعه په اوصافو کې تغیر اعلی دی اوصاف خوتابع وی چې په مقابله کې یې ثمن نه وي او په دوهم صورت کې مالک منافع دبضع حاصلی کړی دی چې دهغو په مقابله کې هم ثمن نه وي البته مشتری ته له معلوماتو وروسته دوصف دفوت کیدو په وجه دا اختیار ورکول کیږی چې هغه یې یاد تلو بېسو په عوض واخلی او بیا یې پرېږدي

(۱۳) البته که اول مشتری قصد اعیب داره کړه یا منځه باکړه وه هغه صحبت ورسره وکړ نو دمرابحۀ خرڅولو په وخت کې د دې دواړو خبرو ظاهراً ضروري دی ولی په لومړي صورت کې په تلفید سره وصف مقصودی شونو ګواکي هغه دامبیعی یو جز ، ځان ته ګرځولی دی او په داسی صورت کې بیله بیان کولو څخه پرچا باندی مرابحۀ خرڅول جائز نه دی او په دوهم صورت کې دباکړه پرده دمنځی دتن یو جز ، دی چې په مقابله کې یې ثمن وي حال دا چې اول مشتری هغه جز ، له منځه وړی دی نو ګواکي هغه ځان ته ګرځولی دی نو دمرابحۀ خرڅولو په وخت کې هغه عیب ښکاره کول ضروري دی .

(۱۴) که یو چایوشی په زرروپۍ قرضواخیستی ووبیا یې په سل ګټه روپۍ خرڅه کړه مګر دایې ښکاره نه کړه چې مایه قرض اخیستی ده وروسته مشتری ته معلومه شوه چې هغه په زرروپۍ قرضواخیستی وه نو په دغه صورت کې مشتری لږه اختیار دی که یې زړه وي په یوولس سوه دي واخلی او یا یې پرېږدي ولی

دقرضوله مبیعه سره مشابہت شته همد اوجه ده چې دمودې په وجه قیمت لورپری اوبه باب دمراجه کې شبه دحقیقت مبلحه وي نوگواکي بائع دوه شیان په زرروپۍ قرض اخیستی وویایې ددواړو قیمت هغه ته یوونود هغه یو یې مریجه خرڅ کړنوددغه خیانت په وجه مشتری ته اختیار ورکول کپری چې یادی دټولویسوپه عوض واخلي اویادی پرېږدی .

(۱۵) اوکه دوهم مشتری مبیعه ورکه کړه وروسته هغه ته معلومه شوه چې بائع خوپه یوزرروپۍ قرضواخیستی وه اوپر ماباندي یې په یوولس سوه نقدو خرڅه کړه نودی په هماغه یوولس سوه روپۍ ورکوي ولی دمودې په مقابل کې حقیقه ثمن نه وي البته دشپې په وجه دوهم مشتری ته دفسخ اختیار ورکړل شوی وواوهغه هم هغه وخت چې مبیعه موجوده وي اوس څرنگه چې مبیعه نشته نو د هغې په مقابل کې دشنوهیڅ حصه نه ساقطېږي .

(۱۶) اومذکور حکم دتولیه هم دی یعنی که دمبیعه دوجود په صورت کې دتولیه په ډول خرڅوونکی داخیانت ښکاره شي چې هغه په قرض اخیستی وه نو اوس دوهم مشتری لره اختیار شته که یې دټولویسوپه عوض اخلي اوکه یې واپس کوي لماقلنا، اوکه مبیعه له لاسه وتلې وه نو ییا چې کوم قیمت مقرر شوی دی هغه به ورکوي . کما فی بیع المراهجه .

فائده: امام ابویوسف رحمته الله فرمایلي دی چې دوهم مشتری به دمبیعه قیمت واپس کوي اوله اول مشتری څخه به پوره ثمن اخلي داپه هغه صورت کې کپری چې دمبیعه قیمت کم وي او ثمن زیاتی وي اوکه دمبیعی قیمت تر ثمنو زیات یا برابر و نو ییادوهم مشتری ته دتبدیلی هیڅ ضرورت نشته ، فقیه ابو جعفر رحمته الله فرمایې چې د نقد او قرضو دي په ثمنو کې موازنه وشي ددواړو ترمنځ چې څومره فرق وي دوهم مشتری دي هغه واپس واخلي مثلاً دمبیعه نقد قیمت اته روپۍ دي او قرض لس روپۍ دی نو دوهم مشتری به له اول مشتری څخه دوي روپۍ واپس اخلي ، همد اقول راجع دی لمانی الذر المختار : قال ابو جعفر رحمته الله المختار للفروع بفضل ما بین الحال والمزجل بحر و مصنف ، قال ابن عابدین رحمته الله : و مثله فی الزیلعی معللاً بالتعارف . (الذر المختار مع الشامیه : ۴/ ۱۷۷)

(۱۷) که چاپریل باندی یو شوی تولیه خرڅ کړ یعنی دا ورته ووايې خرڅ یې کړی چې ماته په څومره پروت دی په هغومره یې پرتا باندی خرڅوم او مشتری ته دامعلومات نشته چې بائع ته په څومره پروت دی نو دا بیع فاسده ده ولی ثمن مجهول دي .

(۱۸) اوکه په هماغه مجلس کې دا ورته معلومه شی چې اول مشتری ته په څو پروت دی نو ییا دا بیع صحیح ده ولی دمجلس دنه بدلیدوپه وجه فسادنه دی مستحکم شوی چې کله په آخر دمجلس کې دشمنو مقدار معلوم شونودا داسي دی لکه په اول دمجلس کې چې دشمنو مقدار معلوم شوی وي ، البته دله لره اختیار شته که یې اخلي اوکه یې پرېږدی ولی په ثمنو تر علم مخکې مشتری رضاتامه نه ده ځکه نو هغه ته اختیار ورکړل شوی دی .

لصل

خرنگه چې ددغه فصل مسائل دبيع مراهه او توليه په ډول پركيدزائد باندي مشتملی دي نو ددغه فصل له مراهه او توليه سره مناسبت شته مگر خرننگه چې د مراهه او توليه له قبيل څخه نه دي ځكه د جلا فصل په عنوان سره ذكر كړای شوي دي .

(۱) غنم نبع المقار قبل قبضه (۲) ابيع المنقول (۳) ولو اشترى مكيلا كذا حزم نبعه واكله حتى نيكله (۴) وميله الغوز وذن والغزود (۵) لا الغزوغ (۶) وضع التصرف في النقي قبل قبضه (۷) والزيادة فيه والحط منه والزيادة في البيع (۸) وينتقل الإمتياز في قبضه (۹) زناجيل كل ذئب غير الفرس .

توجه: صحيح ده دځمکي بيع دهغي تر قبض کولو مخکي نه بيع دمنقول شی، او که يې واخيست مکیلی شی په کیل سره نو دهغه خرڅول او خوراک تر هغه حرام دی ترڅو چې ناپ يې کړي او همداسي دي موزونی او عددی شيان نه هغه شی چې په گز سره ناپ کيږي او صحيح دی تصرف کول په ثمنو کې تر قبض کولو مخکي او زیادت کول په هغو کې او کمبود کول له هغونه او زیادت کول په مبیعه کې، او متعلق کيږي استحقاق له دغو ټولو سره او صحيح دی مؤخر کول دهر ډول پور غیر له قرضونه .

تشریح: (۱) یعنی دشیخینور حمهما الله په نزدکه مبیعه ځمکه وه نو مخکي تر قبض کولو يې خرڅول جائز دی ولی دځمکي هلاکیدل نادر الوقوع دی نو په هغی کې دفسخ بيع احتمال نشته، مگر دامام محمد رحمته الله علیه په نزد ځمکه مخکي تر قبض کولو خرڅول ناجائز دی لقوله رحمته الله علیه : اذا اشتریت شيئا فلا بيعه حتى تقبضه (کله چې تاسی یوشی رانیسئ نو هغه مه خرڅوئ ترڅو چې قبض يې نه کړئ) همدارنگه امام محمد رحمته الله علیه ځمکه پرمنقولي شيانوباندي قياسوي .

فائده: دشیخینور حمهما الله قول راجح دی لما فی الذر المختار: صح بيع عقار لا يبخشى هلاكه قبل قبضه من بانه لعدم الفرار له و هلاك العقار حتى لو كان علواً على شط نهر و نحوه كان منقولا فلا يصح الاتفاق. (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۱۸۱/۳)

فائده: سوال دادی چې شیخینور حمهما الله چې دجواز تعلیل بیان کړی دی داتعلیل په مقابله دنص کې دی او تعلیل په مقابله دنص کې مقبول نه دی؟ جواب: دانص مخصوص منه البعض دی ولی په مهر او ثمنو کې قبل القبض تصرف کول په اتفاق سره جائز دی او دنص مخصوص منه البعض تخصیص په قیاس سره جائز دی نو دغه نص پرمنقولي شيانوباندي حمل کیدای شي .

فائده: معنوی قبضه یا ضمان راتلل هم کافی دی مثلاً ماسل بوری غنم واخیستل او هغه ماخپل گودام ته نه دي راوړي بلکې یوبل څوک می وکیل وگرځاوه چې ته زما له طرفه هغه سل بوری له باع څخه وصول کړه نو خرننگه چې دوکیل په قبض کولو سره دهغو غنمو ضمان ماته منتقل شوی دی ځکه نو ددغو غنمو خرڅول مالره جائز دی مثلاً ماسل بوری غنم واخیستل او تراوسه لاهغه دباع په گودام کې پراته دي خو باع تخلیه کړې ده او دایې راته ویلی دی چې داستا غنم زما په گودام کې پراته دي چې کله يې وړي یو یې سه زه يې له نن ورځی بعد ذمه وار نه یم که دا غنم خراب شی یا تباه شی نو ستا ذمه داري ده په دغه صورت کې که څه هم ما په حسی ډول هغه نه دي قبض کړی خو خرننگه چې هغه زما په ضمان کې راغلی دي نو ځکه يې مالره خرڅول

جائز دی وچه یې داده چې په حسی قبضه لازمولو سره خرج شدید راځي ولی ځینی وختونه چې مبیعه دبائع له گودام څخه دمشرتي گودام ته انتقالوي پردي باندې په زرگونه بلکې په لکونو روپۍ مصرف راځي .
(تقریر ترمذی: ۱۱۸/۱)

فائده: ځینی خلک له بیرون ملک څخه مالونه راغواړي او هغه مالونه تر رارسیدو مخکې خرڅوی او دا ځکه کوي چې دوی ډار یې چې د مال تر رارسیدو وروسته هسی نه مال ته تاوان ورسیږي نو څرنگه چې د مال بیع تر قبض کولو مخکې شرعاً ناجائزه ده نو د هغه متبادل جائز صورت دادی چې د مال تر رارسیدو مخکې دې بیع نه کوي بلکې وعده دي کوي بیع دي هغه وخت وکړي چې کله مال راوړسیږي په دغه صورت کې که له جائینو څخه یو انکار

وکړي نو یواځې د وعده خلافی گناه به وي پر بیع باندې هغه نه شی مجبور کیدای . (احسن الفتاوی: ۵۲۶/۶)

(۲) قوله لا یبع المنقول ای لا یصح بیع المنقول . یعنی که چا منقولی شی واخیست نو چې تر څو پورې یې هغه قبض کړې نه وي د هغه خرڅول جائز نه دی ولی ممکن دی چې منقولی شی چې تاله چا څخه اخیستی دی هغه ستا دبائع په لاس کې هلاک شی نو ظاهره خبره ده چې تا پر کوم چا باندې خرڅ کړی دی له هغه سره به بیع فسخ کوې نویه دي کې تامشرتي ته یو قسم دوکه ورکړه نو دا ډول بیع جائزه نه ده .

(۳) یعنی که چا مکلی شی په کیل واخیست نو تر څو چې هغه خپله ناپ کړي د هغه خرڅول یا خوړل مکروه تحریمی دی لحدیث جابر انه رضی عنہ یعنی عن ریح الطعام حتی یجری فیہ صاعان صاع البائع و صاع المشتري . (یعنی پیغمبر علیه السلام له بیع د طعام څخه منع فرمایلي ده تر څو چې په هغی کې دوې کاسې جاري نه شی یو دبائع تول او بل دمشرتي تول (له بائع څخه مراد اول مشتری دی چې صورت یې داسې دی : زید له بکر څخه غنم واخیست او پر خالديې خرڅ کړل نو دا غنم به یو ځل زید نا پوي بل ځل به یې خالد ، په حدیث شریف کې زید دبائع بلل شوی دی او خالد مشتری) بله وچه یې داده چې ممکن دی دبائع (زید) تر نیودل شوي مقدار زیات شی نو هغه زائد خود بائع دی په هغه کې مشتری تصرف ناجائز دی ولی دلیل په مال کې تصرف کول حرام دی .

فائده: په کیلی شیانو کې مشتری تصرف په هغه صورت کې ناجائز دی چې د بیع تر انعقاد مخکې مشتری په نه موجودگی کې بائع هغه پیماننه کړي وي که نه د بیع تر انعقاد وروسته که مشتری په موجودگی کې بائع پیماننه کړي ده نو په هغه صورت کې همدایوه پیماننه کافی ده ولی د مبیعی مقدار معلوم شواوس په هغی کې د تصرف کولو څخه د غیر په مال کې تصرف کول نه لازمیږي . (رد المحتار: ۱۸۴/۴)

فائده: نن سبا ډیر شيان د مختلفو وزنونو په ډواو پاکتونو کې بندوي ، مگر اک دوکاندار ته وایي چې فلان شی یو یا دوه کیلو اکره دوکاندار هغه یو سیر په یا پاکټ راواخلي ورکوي یې ، نه یې دوکاندار خپله تول کوي او نه یې گراک تول کوي نو څرنگه چې دبائع او مشتری دواړو مقصد هغه خاص ډبه اولفافه (پاکټ) وي پر هغه لیکلی شوی وزن په بیع کې مشروط نه وي نو بیله وزن کولو نه په هغه کې تصرف جائز دی . (احسن الفتاوی: ۶)

(۴) مذکور حکم دهغو شيانو هم دی چې په وزن یا شمیر لوسره خرڅېږي چې د مشتری لپاره یې له دوباره ټول کولو یا شمیرلو بغیر خرڅول ناجائز دی ولی په دغو شيانو کې هم دا امکان شته چې دبائع ترښودل شوې مقدار

زیات شي اوزیات خودبائع دی چې په هغه کې مشتری ته تصرف کول نه دی جائز.

(۵) البته کوم شيان چې په گزرونوسره خرڅېږي هغه له قبض کولو وروسته په گزرونوسره له ناپ کولو نه مخکې خرڅول جائز دی ولی په داسې شيانو کې که زیادت راشي نو هغه د مشتری دی ځکه گزدمیعی یو وصف دی او وصف دمیعی تابع وی نو چې کله د زیادت مشتری لره ثابت شونو د بل په مال کې تصرف نه لازمیږي حال دا چې تر ناپ ټول مخکې تصرف کول په دي وجه ناجائز وو چې تر ناپ ټول مخکې په تصرف کولو سره د بل په مال کې د تصرف کولو احتمال وو.

(۶) په ثمنو کې تر قبض مخکې تصرف کول جائز دی یعنې تر بیع وروسته بائع لره جائز دی چې کومې پیسې چې د مشتری پر ذمه دي دهغو په عوض له مشتری یابل چاڅه یوشی واخلې ددغه خرید لپاره ثمن قبض کول دبائع لپاره شرط نه دی ولی په ثمنو کې د تصرف اجازه ورکونکې شی یعنې ملک دبائع قائم دی او په ثمنو کې په تصرف کولو سره د بیع دفسخ احتمال هم نشته ولی دشمن معین د هلاکت په صورت کې بیع نه فسخ کیږي نو په ثمنو کې د تصرف کولو څخه هیڅ مانع موجود نه دی ځکه په ثمنو کې تصرف کول جائز دی.

(۷) یعنې مشتری ته جائزه ده چې دبائع لپاره په پیسو کې اضاف توپ وکړي په دي شرط چې مبیعه هلاکه شوې نه وي، همدارنگه که مشتری له بائع څخه څه پیسې کمی کړي یا بائع په مبیعه کې څه اضافه کړي نو دا هم جائز دی ولی بیع پر درې قسمه ده: عادله، خاسره، رابحه، عادله هغه بیع ده چې نه تاوان پکې وي نه گټه، او خاسره هغه بیع ده چې تاوان پکې وي او رابحه هغه بیع ده چې گټه پکې وي تاوان نه وي پکې، دبیع دادرې واړه قسمونه جائز دي نو د پیسو په کمولو یا زیاتولو او په مبیعه کې په اضافه کولو سره زیات تر زیات دافرق راځي چې بیع له یوه قسم څخه بل قسم ته اوړي مثلاً که په لومړي ځل بیع عادله وي نو د پیسو په زیاتولو سره دبائع په حق کې بیع خاسره کیږي او د مشتری په حق کې رابحه کیږي یعنې بیع له یوه وصف څخه بل وصف ته متغیره شوه چې هیڅ قیاحت نشته پکې ولی بائع او مشتری خود اصل عقد دفسخ کولو هم اختیار لري نو دبیع له یو وصف څخه بل وصف ته د متغیر کولو خو په طریقه اولی سره اختیار لري ولی په وصف کې تصرف کول په اصل شي کې تر تصرف کولو آسان وي.

(۸) دا کمی اوزیاتی له اصل عقد سره محلق کیږي نو تر کمبوت اوزیادت وروسته چې پر کوم مقدار باندې عقد وکړای شي له بائع او مشتری څخه هر یو دهغه استحقاق لري مثلاً مشتری لس کپړي دسلور یو په عوض واخیستی ییایې بائع ته لس روپۍ نورې اضافه کړي اوس دمیعی یو بل څوک مستحق پیدا شونو مشتری به یو سل لس روپۍ له بائع څخه واپس اخلی همدارنگه

مشتري لره دا حق نشته چې دمیعی طلب وکړي ترڅو چې ثمن سره له اضافی بایع ته ورونه سپاري، او دبایع دا حق شته چې مبیعه وگرځوی ترڅو چې ثمن سره له اضافه وصول کړي.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه او امام شافعی رحمته الله علیه په نزد کمیوت او زیادت له اصل عقد سره ملحوق نه دی صحیح بلکې په ثمنو کې اضافه کول د مشتری له طرفه از سر نو احسان او هبه گڼله کیږي او دبایع له طرفه په مبیعه کې اضاف کول ابتداء هبه شمار له کیږي ولی مشتری چې په خومره پیسو سره مبیعه اخستی ده دهغه مقدار په عوض دی د ټولې مبیعی مالک گرځیدلی دی اوس چې په پیسو کې کومه اضافه توب کوي هغه د مبیعه د کوم جزء په مقابل کې کیږي په داسی حال کې چې د مبیعی ټوله اجزاء خپله د مشتری په ملک کې راغلي دي نو اضافه پیسی د مشتری دخپل ملک عوض گرځي حال دا چې دیو چا ملک خپله دهغه د ملک عوض کیدل ناجائز دی.

(۹) هر د ول پور (مثلا دیو شي قیمت وغیره چې د چار ذمه وي) که چیرې مالک وغواړي چې موده ورکړي نو ورکولای یې شي بیاد مقرر وخت څخه مخکې دهغه دغو بڼو اختیار نه لري ولی مالک لره خود اختیار هم شته چې دی مدیون له دین څخه بری کړي نو د مودې ورکولو اختیار خو په طریقه اولی سره لري مگر قرض ته موده ورکول صحیح یعنې لازم نه دی (مثلا یو چاته یې سل روپۍ په قرض ورکړې یوه میاشت وخت یې ورکړي نولس ورځي وروسته هم دی د واپس کولو مطالبه کولای شي د میاشتی ترتیرید وپوري انتظار پرده باندی لازم نه دی) ولی قرض ابتداء تبرع ده او په تبرع کې جبر نشته.

فائده: که یو چا وصیت وکړ چې زما مال له دریمې څخه فلان شخص ته زر روپۍ تریوه کال پوری قرض ورکړي نو دا جائز دی ورته بیاد کال ترتیرید و مخکې دهغه زرو روپو د مطالبی حق نه لري ولی په وصیت کې دوصی دمرعات په خاطر چشم پوشی کیږي چې په نورو قرضونو کې نه کوله کیږي.

باب الزبوا

دباب دی په بیان کې دسود

ربوا، په لغت کې مطلق زیادت ته وایي او شرعی تعریف یې شیخ خالد الاتاسی په دي الفاظو کې کړی دی: هو ای (الربا) فضل غلبه عن عوض بهیما شرعی نضرو طرأ الحد الفعالي فی الفعاضة یعني ربوا هغه زیادت دی چې بیله عوضه په شرعی معیار سره دا حد له متعاقدينو لپاره په معاوضه مالی کې شرط کړای شوی وي، وړاندې یې لیکلي دي: والتمزاذ بالفضل فایتم الخکمی وهو ربا التا کفایاتی، والتمزاذ بالمعيار الشرعی الکبیر والوزن فلیس فی المنزعات والغذبات ربا (الفضل) وخرج بالتمزاذ فین ما لوش طرأ الفضل لغيره فان له لا ینکون ربا. (شرح المجله: ۴/۳۳۲)

دباب ربوا له ما قبل سره مناسبت دادی چې په بیع مباحه کې هم زیادت وي او په ربوا کې هم، مگر اول حلال او دوهم حرام دی او په شیانو کې اصل حلت دی ځکه یې بیع مباحه بیان مخکې کړی دی او د ربوا بیان یې وروسته کړی.

دریو احرمت په کتاب الله، سنت رسول ﷺ او اجماع دري وپروثابت دی، اما کتاب فقوله تعالیٰ ﴿وَأَخْلَ اللَّهُ﴾
 النبی و حرمه الزنا (یعنې الله تعالیٰ بیع حلاله او ربوا حرامه گڼلې ده) و اما السنة فقوله علیه السلام: «أکل درهم واحد من
 ربوا أخس ثلاث وثلاثين زبنة یزیه الزجل» (یعنې د سودیو درهم خول تردري دیرش ځله زنا کولونه بدتر دی)
 او درېو اهر حرمت باندې د ټول امت اجماع ده.

(۱) وهو فضل مال بلا عوض فی مفاعضة مال بمال (۲) وعلته الفدر والجنس (۳) فحرم الفضل والنساء بهما فقط باخذهما
 و خلا بهما (۴) وضح بیع المكبل كالنیز والشیر والقمر والملح والموزون كالتقنين و ما ينسب إلى الزطل بحسبه فتشاورنا متفاحيلا (۵) و غنیه
 كزونه (۶) و نغیر التعین لا تقابض إلى غیر الضرف.

توجه: ربوا هغه مالی زیادت دی بيله عوضه د مال په مال بدلیدو کې او دهغه علت قدر او جنس دی
 نو حرام دی زیادت او پور دواړه د دغودواړه (جنس او قدر) په صورت کې او یواځی پور دیوه (قدر یا جنس) په
 صورت کې او دواړه (ربوا الفضل والنساء) حلال دي د دواړو (یعنی قدر او جنس) دنه موجودگی په صورت کې
 او صحیح ده بیع د کیلی شیانو لکه غنم، اوربشې، خرما، مالګه او دوزنی شیانو لکه نقدین (سره اوسپن زړ)
 او کوم شیان چې رطل ته منسوبیږی دهغوله جنسه برابر، برابر نه په زیادت سره، او دهغه عمده او کوټه دواړه
 برابر دي او له بیع صرف نه پرته په نورو کې تعین معتبر دی نه تقابض.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله په خپل دغه عبارت کې دریو اشراعی تعریف کړي دی چې ربوا هغه مالی زیادت
 دی چې مال د مال په عوض بدلیدو کې بيله عوضه وي مثلاً دوه کیلو غنم د دریو کیلو په عوض واخلی یالس
 درهمه دیو ولسوپه عوض ورکړي، په اول صورت کې یو کیلو غنم بلا عوض دي چې په مقابله کې یې هیڅ شی
 نشته او په دابل صورت کې یو درهم بلا عوض دی چې په مقابله کې یې هیڅ شی نشته نو دواړه صورتونه
 پر ربوا (سود) باندې مشتمل دي.

فانده: ربوا پر دوه قسمه ده: ربوا الفضل، ربوا النساء داځکه چې زیادت دا حدله بدلینوبه یا حقیقي وي لکه
 یوه پیمانه غنم د دوو پیمانو په عوض خرڅول او یا به حکمی زیادت وي چې احد بدلینو نقدوي او بل پوری وي
 لکه یوه پیمانه غنم نقد په عوض د دوو پیمانو اوربشوپه پور لومړی قسم ته ربوا الفضل او دوهم قسم ته
 ربوا النساء وایي.

(۲) د سود په باره کې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي: الجبنة بالجنطة والشیر بالشیر والقمر بالقر والملح بالملح
 والذهب بالذهب والفضة بالفضة بلا بهل ینا بهد والفضل ربوا (یعنې غنم د غنمو، اوربشې د اوربشو، خرما د خرما، مالګه
 د مالګې، سره زرد سرو زرو، سپین زرد سپینو زرو په عوض برابر لاس په لاس خرڅوی په دي کې زیادت سود دی

له اهل ظواهره نه پرته د نورو مجتهدینو پردي باندی اتفاق دی چې په حدیث شریف کې پر مذکور
 شیانو باندی نور شیان قیاسیږي په نورو شیانو کې هم سود را تلای شي، او دمقیس ومقیس علیه ترمخ

اشتراک علت هم ضروري دی مجتهدین په دې کې مختلف دي چې آیا په مذکورو شيانو کې د حرمت علت څه شی دی چې که چیرته هغه علت له دغو شيانو پرته په نورو شيانو کې و موندل شونو هغوی هم حرام پری .
 دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد علت کیل سره له جنس یا وزن سره له جنس دی ، په لنډو عبارتو کې قدر مع الجنس هم ویل کیدای شی ، ولی په حدیث شریف کې : **الجنطة بالجنطة والشعر بالشعر والقن بالتمر والمخ بالبلح والغبب بالأغب** و **الفضة بالفضة مثلاً بثل** (په ایزدیز الفضل روا) له مثلاً بمثلی څخه معلوم پری چې مماثلت ضروري دی او مماثلت دوه قسمه وي ، یوه په اعتبار د صورت بل په اعتبار د معنی ، نو په کیل او وزن سره مماثلت صوری حاصل پری او په اتحاد جنس سره مماثلت معنوی حاصل پری ، نو په قدری شيانو کې (یعنې وزنی او کیلی شيانو کې) زیادت او پور له اتحاد جنس سره سودگرځي ، او دامام شافعی رحمته الله په نزد طعم په مطعوماتو کې او شمیت په اثمانو کې علت دی ، او اتحاد جنس یې شرط دی نو چونه په عوض د چونه خرڅولو کې د شوافع په نزد کمبوت او زیادت جائز دی ولی دلته دواړه علتونه (طعم او شمیت) نشته ، دا حنا فیه نزد نه دی جائز ولی علت د حرمت (یعنې قدر او جنس) دواړه موندل کیږي .

(۳) چې کله دا خبره ثابته شوه چې د حرمت علت قدر مع الجنس دی نو چیرته چې دا دواړه صفتونه و موندل شی هلته تفاضل او پور دواړه حرام دي لکه غنم په عوض د غنمو خرڅول زرد زرو په عوض سپین زرد سپین زرو په عوض خرڅول ولی علت د حرمت (قدر مع الجنس) موجود دی او چیرته چې له دا دواړو صفتونو څخه یو و موندل شی یعنې عوضین له یوه جنس څخه وي لکه هروی کپړه د هروی کپړي په عوض خرڅول یا عوضین له یوه جنس خونه وي مگر دواړه قدری وي لکه یومن غنم دیو ه من او ریشویه عوض خرڅول نو په دغه وخت کې تفاضل جائز دی مگر پور نا جائز دی لقوله علیه السلام : **إذا اختلف الثمنان لم یبعوا کیف شتمینا** بید و لا خبر فیه نسبة . او چیرته چې دا دواړه صفتونه نه و موندل شی هلته په عوضینو کې تفاضل هم جائز دی او پور هم جائز دی لکه چار مغز ده گویو په عوض خرڅول ولی علت د تحریم دلته نشته یعنې نه دواړه کیلی او وزنی دي او نه دواړه له یوه جنسه دي .

(۴) مکیلی شیان لکه غنم ، خرما ، مالگه وغیره او موزونی شیان مثلاً نقدین یعنې سره اوسپین زرو وغیره او هغه شیان چې رطلی (پیمانی والا) ورته ویل کیږی مثلاً لکه غوړي وغیره دا شیان که چیرته دخپل جنس په عوض خرڅیدل نو برابر برابر خرڅول یې جائز دی او کمبوت او زیادت نه دی پکې روا ولی په زیادت او نقصان خرڅولو کې سودا زمیږي .

فائدة عراقی رطل دیوسل اته ویشت درهمونو وزن برابر راځي ، هسی خورطل دیوه ظرف اولوبني نوم دی لکه لیتر چې دیوه لوبنی نوم دی مگر په رطل سره چې کوم شیان خرڅیږی اخیستل کیږی هغه شیان وزنی شمارل کیږی لکه نه سباچي د شیدو خرید و فروخت په لوبني سره ناپیږي مگر له هغه څخه وزن مراد پری څرنگه چې د بهیدونکو شيانو په مختلفو لوبنو کې تول کول خرج دی نو تیسیرا د دوی لپاره رطل لیتر وغیره جوړ شوي دي .

فائده: د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح فرمایلي ده چې په هغو کې تفاضل حرام دی د کيل له لحاظه خوداشيان دهميشه لپاره کيلی دي که څه هم خلک په خپل عرف کې دهغوئ خريد و فروخت په کيل سره پرېږدي لکه غنم، اوربشي، خرما، مالگه وغيره ولی نص تر عرف اقوی دی او اقوی دادنی په وجه نه شی پرېښودل کيدای نو که غنم د غنمو په عوض برابر وژنا خرڅ کړي دانا جائز دی ولی دزيادت توهم کيږي (غنم له کيلی شيانو څخه دی) او د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح فرمایلي ده چې په هغو کې تفاضل حرام دی د وزن له لحاظه خوداشيان دهميشه لپاره وژني دی که څه هم دهغوئ خريد و فروخت خلکو وژنا پرې ايښی وي لکه سره زر، سپين زر، نو که چا سپين زر د سپينوزر په عوض برابر سر ابر خرڅ کړل دانا جائز دی ولی دزيادت توهم کيږي (سپين زر له وژني شيانو څخه دی) او د کومو شيانو په باره کې چې پیغمبر ﷺ تصریح نه ده فرمایلي نو هغه دخلکو پر عادت باندی معمول دي که دخلکو عادت وژني وي نو وژني دي او که کيلی وي نو کيلی دي.

فائده: امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمایي چې مطلقاً عرف اعتبار دی يعنې کوم شيان چې د پیغمبر ﷺ په زمانه کې کيلی وو که چيرته دخلکو عادت په دي زمانه کې داسي چې هغه شيان وژني کړي نو وژني گرځي ځکه د پیغمبر ﷺ په زمانه کې چې کوم شيان وژني یا کيلی وو هغه وخت دخلکو عادت همداسي و و پیغمبر ﷺ دخلکو عادت مطابق فيصله کړې وه، امام ابو يوسف رحمته الله عليه قول راجح دی لهما للشيخ عبد الحكيم الشهد رحمته الله عليه:
والراجح قول أبي يوسف رحمته الله عليه يسيراً على الناس واعتباراً للعرف وعليه الفتوى صرح به في الكافي ورجحه ابن الهمام في الفتح وأقر في المنع واختاره في البرهان (هامش الهداية: ۸۲/۳)

(۵) په ربويه مالونو کې د عمده اوردی ترمنځ هيڅ فرق نشته نو جید دردی په عوض په کمبوت اوزيادت سره خرڅول جائز نه دی مثلاً یو من عمده قسم غنم د جودت دوجه نه د دوو منو ردی غنمو په عوض خرڅول ناجائز دی، البته برابر ابر ابر خرڅول يې جائز دی لقله رحمته الله عليه: جید هاور دیه سوا (يعنې په ربويه مالونو کې کره او کوټه سره برابر دي) نو د عمده په عوض کې زیات ردی اخیستل یا ورکول صحیح نه دی، همدارنگه که دوصف په اعتبار تفاوت معتبر کړای شي نو په ربويه مالونو کې د خريد و فروخت دروازه بنديږي ولی په کيلی اوزونی شيانو کې دوصف په اعتبار من کل وجه مماثلت ناممکن دی.

(۶) يعنې له عقد صرف نه بغير په نورو ربويه مالونو کې د عوضینو تعین په مجلس کې شرط دی تقابض (د متعاقدين قبض کول) شرط نه دی ولی له تقابض څخه اصل مقصود په مبيعه کې د تصرف کولو قدرت، دی دغه فائده یواځې په تعین سره هم حاصلیدای شی نو تقابض يې شرط نه دی نو که یو چا متعین غنم د متعینو غنمو په عوض خرڅ کړل بیا تر قبضه که مخکې متعاقدين سره جلا شول نو داجائزه ده، البته په عقد صرف کې (چې پر جنس پیسو باندی واقع کيږي يعنې پیسې د پیسو په عوض خرڅيږي) دا شرط دی چې عوضین به د عقد په مجلس کې قبض کيږي لقله رحمته الله عليه: القبضة بالقبضة خاء و هاء (يعنې سپين زر د سپينوزر په عوض لاس په لاس).

فائده: دامام شافعی رحمته الله عليه په نزد دبيع الطعام بالطعام په صورت کې که چيرته متعاقدين تر قبض لومخکې سره ولاړل نو دا بيع جائز نه ده، ولی په حديث درېواکي له يذايد رحمته الله عليه څخه قبض مراد دی، امام

شافعی رحمہ اللہ ته جواب ورکړای شوی دی چې یداً بید څخه عینابین مراد دی لکه دمسلم شریف په روایت کې چې (عینابین) راغلی دی یعنی دعوضینو متعین کیدل ضروري دی نوپه بیع الطعام بالطعام کې دعوضینو متعین کیدل شرط دی نه دهغو قبض کول.

(۷) وَضَعَ بَيْنَ الْخَفْنَةِ بِالْحَفْنَيْنِ وَالْفَأْخَةِ بِالْفَخْنَيْنِ وَالْبَيْضَةِ بِالْبَيْضَتَيْنِ وَالْخَوْزَ بِالْخَوْزَتَيْنِ وَالْتَمَرَ بِالْتَمَرَتَيْنِ وَالْفَلْسَ بِالْفَلْسَيْنِ بِأَعْيَانِهِنَّ (۸) وَاللَّحْمَ بِالْخَيْزَانِ (۹) وَالْكِرْبَاسَ بِالْقَطَنِ وَكَلْبَ الْفَزْلِ كَيْفَمَا كَانَ (۱۰) وَالزُّطْبَ بِالزُّطْبِ وَالْقَتْرَ قَتْمًا ثَلَاثًا وَالْعَنْبَ بِالْعَنْبِ وَالزُّبَّيْ (۱۱) وَاللَّحْمَ الْمَخْتَلِفَ بَعْضُهَا بِبَعْضٍ مَخْضًا ثَلَاثًا لَيْسَ الْقَتْرُ بِلَيْسَ الْغَنَمِ (۱۲) وَخَلَّ الذَّلَّ بِخَلِّ الْعَنْبِ وَشَحِمَ الْبَطْنُ بِالْأَلَةِ وَاللَّحْمَ.

توجه: اوصحيح ده بيع ديوي لپي غلې له دوو لپو غلې سره او ديوه سيب له دوو سيبونو سره ديوي هگي له دوو هگيو سره ديوه چار مغز له دوو چار مغزو سره ديوي خرما له دوو خرماؤو سره ديوي پيسې له دوو پيسو سره ددوي دوو په تعين کيدو سره او غوښه له حيوان سره او دپنبه وډکپري له پنبه ورسره همدارنگه له وريو سره څرنگه چې وي، او دپخو خرماؤو له پخو خرماؤو سره ياله وچو خرماؤو سره برابر برابر، او دانگورو له انگورو پاکشمو سره او مختلف قسم غوښي ځيني په عوض دځينو نورو کې په کمبوت او زيات دت سره او دغوا شيدو دبزي له شيدو سره او دردي خرماؤو دسر کې دانگورو له سر کې سره او دلې مون دواړو گودلم له وازگوياسو نوسره.

تشریح: (۷) قوله حفنة (بفتح الحاء وسكون الفاء) به معنى ديوه مټ يابه معنى ديوي لپې يعنې ددواړو مټانو مجموعه يعنې يوه لپه غله ددو لپو غله په عوض خرڅول جائز دی همدارنگه يو سيب ددو سيبونو په عوض يوه هگي، ددو هگيو په عوض يو چار مغز ددو چار مغزو په عوض يوه خرما ددو خرماؤو په عوض يوه پيسه ددو پيسو په عوض خرڅول جائز دی په دې شرط چې دواړه شيان معين وي ولي مخکې دا خبره ذکر شوه چې دريو اعلت قدر يعنې ناپ او تول او جنس دی ظاهره خبره ده چې ددغو شيانو په يوه دانه يادوودانو کې ناپ وتول نه چلېږي يعنې شرعاً دهغوئ دمقدار معلومولو لپاره کوم معيار نشته نو دعلت ربواده موجودگي په وجه دايو ج جائز دي.

فائده: قوله باعيانها، دالفظ له مذکور وټولو لويو عوسره متعلق دی يعنې په مذکورويو عوکې دعوضينو متعین کول ضروري دی ولي که عوضين متعین نه وي نو بيع الکالی بالکالی يعنې بيع الدين بالدين لازمېږي حال دا چې له بيع الدين بالدين څخه پيغمبر ﷺ منع فرمايلې ده، او که يو عوض مجهول وي نو بيع جائز نه ده ولي کوم يو عوض چې مجهول وي ظاهره خبره ده چې هغه نقد نه وي بلکې په هغه کې تاخير راځي وخت لگيږي په داسی حال کې چې دعوضينو ترمنځ اتحاد جنس موجود دی او دجنس اتحاد چې راشي هغه نسأ يعنې پور حرام وي.

فائده: دغه روايت چې (يوه لپه غله په دوو لپو غله خرڅول جائز دی او يو سيب په عوض ددو سيبانو خرڅول جائز دی) که څه هم په متونو کې مشهور دی خو ضعيف دی، و قدر وی المعلى عن محمد رحمہ اللہ صراحة انه قال كل شئ حرم التفصيل في كثيره حرم في ليله واقره منهم صاحب البحر الرائق، والنهر، والفتح، وشر نبلايه، والمقدسي، وذي المختار، خاص بيا چې خلک يوه لپه ددو لپو په عوض خرڅول ديوه من په دوو منو خرڅولو لپاره وسيله گرځوي، همدارنگه دامام

محمد رحمته الله په نړديوه خرما د دوو خرماؤ په عوض خرڅول مكروه دى همداصحيح دى، وقد سبق الترجيح لعدم جواز هذه البيوع فلا يجوز بيع النمرة بالتمرين الا لى احوالها مما لا يكون مقدرا كالبيعة والجوزة (او يوه پيسه د دوو پيسو په عوض خرڅول هم دامام محمد رحمته الله په نړدنا جائز دى او پر همدې باندې فتوا ده صرح به اهل كتب الفقه منها فتح القدير والبحر الرائق والمنح والشرنبلالية وغيرها) همدارنگه نن سبا وراق تقديده يعنې نوټونه هم څرنگه چې اصطلاحى ثمنى دي نو يوه روپۍ د دوو روپو په عوض خرڅول سودا و حرام دى ځكه ناروا دى، وهو قول الامام محمد الشيبانى رحمته الله وعليه الفتوى فى هذا الزمان سد الباب الربا (هامش الهداية: ۸۳/۳)

فائدة: دخوراك او څښاك په كومو شيانو كې چې له تسامح څخه كار اخيستى كيږي په هغو كې د قرض وركولو او اخيستلو مقصد گټه كول نه وي بلكې خالص دوخت د ضرورت پوره كول يې مقصد وي په هغو كې معمولى كمبوت او زيادت په سود كې نه دى داخل نو ځكه د ودې عدد اقرض اخيستل جائز دى وذلك لماروى عن عائشة رضي الله عنها قالت قلت يا رسول الله! ان الجران يسقرضون الخبز والعجين ويردون زيادة ونقصا فقال لا بأس ان ذلك من مرافق الناس لا يراد به الفضل. همدارنگه معمولى اندازه مبالغه، مرج وغيره په قرض اخيستل دستور دى په هغو كې هم سودكول مقصد نه وي نو په واپس كولو كې يې معمولى كمبوت يا زيادت ته سود نه ويل كيږي (جديد معاملات كى شرعى احكام: ۱/۱۸۸)

(۸) قوله واللاحم بالحيوان، اى وصح بيع اللحم بالحيوان، ويعنې د شيخينور رحمه الله په نړدغوښه په عوض د حيوان خرڅول جائز دى كه څه هم يو جنس وي مثلاً دبزې غوښه دبزې دغوښې په عوض خرڅه كړي نو دا جائزه ده ولې دادموزون بيع ده دغيرموزون په عوض، ځكه حيوان موزونى نه دى عددي دى نو چې هر ډول وي جائز دى.

فائدة: دامام محمد رحمته الله په نړدانه دى جائز، البته كه چيرته غوښه ترهغه غوښه زياته وه چې په حيوان كې ده نو بيا دامام محمد رحمته الله په نړدهم جائز دى ولې په دغه وخت كې به غوښه دغوښې په مقابله كې شى او زياته غوښه به دسقط (يعنې هډونو، څمرن وغيره) په مقابله كې شى، امام محمد رحمته الله ته جواب وركړاى شوى دى چې په مذكور صورت كې نه په عوضينو كې وحدت قدر شته كمامارونه دواړه يو جنس دي، ولې غوښه غير حساس ده او ژوندى بزه حساس، متحرك بالا اراده ده نو چې علت دريوانه موندل كيږي ځكه نو جائزه ده.

فائدة: د شيخينور رحمه الله قول راجع دى اكثره علماؤ هغه راجع گڼلى دى مگر دامام محمد رحمته الله په قول كې احتياط دى، چاچې د شيخينور رحمه الله پر قول فتوى وركړې ده هغه استحسان اختيار كړى دى او چاچې دامام محمد رحمته الله پر قول باندې فتوى وركړې ده هغه احتياط كړى دى اوله اختلاف څخه يې ځان ويستلى دى قال الشيخ عبدالحكيم الشهيد رحمته الله: واختار اكثر العلماء فى هذه المسئلة قول الشيخين رحمه الله وقالوا هو الاستحسان وقول محمد قياس وظاهر كلام ابن الهمام هو الميل الى ما اختاره محمد (هامش الهداية: ۸۳/۳)

(۹) قوله والكر باس بالقطن اى وصح بيع الكر باس بالقطن، يعنې دپنبه و جامه په عوض دپنبه و خرڅول جائز دى كه برابر وي او كه زيادت او نقصان پكې وي همدارنگه جامه په عوض دنه وودل شويو روپو په عوض خرڅول

هم جائز دی ولی دادواړه یو جنس نه دي چې ربو اړاشی همدارنگه پښه اووړی ورنی شیان دی جامه ورنی نه ده نو قدریې هم یونه دی حال دا چې دربو لپاره علت جنس او قدر دی .

(۱۰) قوله والربط بالربط ای وضح بیع الربط بالربط الخ، یعنی دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزدیخه خرما په عوض د پخني خرما یا د وچی خرما په عوض برابر، برابر خرڅول جائز دی ولی رطب که تمروي نو د مشهور حدیث شریف له ابتداء (مثلاً بمثل) څخه یې جواز ثابتیږي او که رطب تمر نه وي نو د حدیث شریف له آخر څخه (یعنی اختلاف النوغان فیما کیف یضم) څخه یې جواز ثابتیږي، همدارنگه انگور په عوض د انگور یا په عوض د کشمشو برابر، برابر په مذکور دلیل سره خرڅول جائز دی .

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد رطب په عوض د تمر او انگور په عوض د کشمشو خرڅول ناجائز دی ولی له نبی کریم صلی الله علیه و آله څخه پوښتنه وشوه چې رطب په عوض د تمر خرڅول برابر، برابر جائز دی که نه؟ نو نبی کریم صلی الله علیه و آله پوښتنه وکړه چې آیا رطب چې وچي شی کميږي؟ خلکو وویل هو! کميږي، پردی باندي نبی کریم صلی الله علیه و آله و فرمایل چې بیانویع د رطب په عوض د تمر و برابر نه ده جائزه، دامام ابو حنیفه رحمته الله قول که څه هم مذهب دی مگر د صاحبینو رحمهما الله په قول کې احتیاط دی، او همدارنگه له اختلاف څخه هم خالی دی ځکه نور ارجح دی قال العلامة ابن عابدین الشامي رحمته الله: وبقولهما قالت الامة الثلاثة اما بیع الربط بالربط فهو جائز بالا جماع. (ردالمحتار: ۲۰۶/۳)

(۱۱) قوله واللحوم المختلفة ای صخ بیع اللحوم المختلفة الجنس، یعنی مختلف قسم غوښي (مثلاً د غوایی داوین دبزي غوښي) بعض په عوض د بعض نور و سره متفاضلاً خرڅول جائز دی په دي شرط چې نقد په عوض د نقدوي نسانه وي، او د دواړو جنس مختلف وي لکه دبزي غوښه د غوایی د غوښي په عوض او د غوایی غوښه داوین د غوښي په عوض خرڅول، وجه د جوازي داده چې د دغو غوښو اصول یعنی اوین، غوښی وغیره مختلف اجناس دي او اختلاف د اصولو د اختلاف فروع لپاره موجب دی نو دا ثابت شوه چې د هغوئ د غوښو جنس مختلف دی نو علت دربو یعنی اتحاد جنس نشته ځکه نو په هغو کې کمبوت اوزیادت جائز دی، همدارنگه د غواشیدي دبزي د شیدو په عوض متساویاً و متفاضلاً دواړه ډوله خرڅول جائز دی ولی د هغوئ اصول هم اجناس مختلفه دي نو کمبوت اوزیادت پکې روادی.

فائده: په حیواناتو کې د اختلاف جنس او اتحاد جنس قاعده داده چې په باب ذکوة کې چې دیوه حیوان نصاب په کوم حیوان سره پوره کیږي نو دا د هغوئ دوحدت جنس علامه ده لکه غوا او گامین، بزه او مړ، او که دیوه نصاب په بل نه پوره کیده نو دا د هغوئ د اختلاف جنس علامه ده لکه بزه او غوا.

(۱۲) قوله وبخل الذلل ای صخ بیع خل الذلل بخل العنب، یعنی د خرما و سرکه د انگور و د سرکې په عوض متفاضلاً و متساویاً دواړه ډوله خرڅول روادی ولی د هغوئ اصول هم اجناس مختلفه دي نو په هغو کې په کمبوت اوزیادت سره سودنه راځي، همدارنگه د لېمون وازگي دلم په عوض یا د غوښو په عوض خرڅول جائز دی که څه هم وازگي او غوښي دواړه دپسه وي ولی د هغوئ نومونه، صورتونه او مقاصد مختلف دي نو اتحاد جنس نشته که په هغو کې کمبوت اوزیادت سودنه شمارل کیږي .

(۱۳) (والخبز بالزيت والذبيق متفاضل) (۱۳) لا يبيع الزب بالدبيق أو بالذبيق (۱۵) (والزيتون بالزيت والنمسم بالشيرج حتى يكون الزيت والشيرج أكثر مما لي الزيت والنمسم) (۱۶) (ويفتقر الخبز زائلا غذا) (۱۷) (ولا يوافق التمدد غيبه) (۱۸) (وتين الفيليم والخربى لثد).

توضیحه: اوجائزه دبیع ددوی له غنمو یا له اوړو سره په تفاضل باندی، نه دغنمو بیع له اوړو یا ستو سره، او دزیتونو دزیتونو له تیلو سره او دشرشمو دشرشمو له تیلو سره ترهغه چې دزیتونو تیل او دشرشمو تیل زیات وي ترهغه چې په زیتون یا په شرشم کې دي او قرض کوي ددوی په وزن سره نه په شمار سره، او سودنه راځي دمولی او دهغه دمړې ترمنځ، او نه دمسلمان او حربی ترمنځ هلته (په دار حرب کې).

تشریح: (۱۳) قوله والخبرای صخ بيع الخبز بالبر، یعنی ددوی بیع دغنمو او اوړو په عوض متفاضلا جائزه ده، ولی په ددوی جوړولو سره بل جنس گرځي ځکه چې غنم او اوړه مکيلي دي او ددوی دامام محمد عليه السلام په نزد ددي ده او دامام ابویوسف عليه السلام په نزد ورنی دي له امام ابوحنيفه عليه السلام یو روایت دی چې ددوی په عوض دغنمو خرڅولو کې هیڅ خیر نشته یعنی ناجائزه ده.

فائده: مگر صحیح او مفتی به قول دادی چې جائز دی لمالی الذر المختار: وجایز بیع خیزولومن بربر او ذبیق ولوسه متفاضلا او وزنا. (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۲۰۶/۳)

(۱۴) قوله لا یبع البر بالدقی ای لا یصح بیع البر بالدقی الخ، یعنی غنم داوړو او ستوپه عوض نه متساویا خرڅول جائز دی او نه متفاضلا، همدارنگه اوړه دستوپه عوض خرڅول هم ناجائز دی، ولی غنم، اوړه او ستوپه جنس دی او په ثابتو غنمو کې اوړه مجتمع وي په ماتیدو سره داوړو یا ستوپه جوړولو سره متشکریږي زیاتیري نو په پیمانۀ کولو سره ددوی دواړو ترمنځ تسویه نه شی راتلای.

فائده: اوړه داوړو په عوض متساویا په پیمانۀ سره خرڅول جائز دی متفاضلانۀ دی جائز، ولی په اوړو کې درېو اعلت یعنی قدرمع الجنس موندل کیږي ځکه نو زیادت نه دی جائز، البته اوړه داوړو په عوض وزنا متساویا خرڅول دصحیح قول مطابق نه دی جائز ولی اوړه مکيلي شی دی په وزنا خرڅولو کې قطعی مساوات ممکن نه دی نو دکمبوت او زیادت د امکان په وجه جائز نه دی. (رد المحتار: ۲۰۸/۴)

(۱۵) قوله والزيتون بالزيت ای لا یصح بیع الزيتون بالزيت، یعنی دزیتونو بیع دزیتونو په عوض او شرشم دشرشم تیلو په عوض جائزه دی ترڅو چې زیتون تیل او شرشم تیل ترهغو تیلو زیات نه وي کوم چې له زیتونو او شرشمو څخه وځي ددي لپاره چې تیل په عوض دتیلو کې شي او زیات تیل دخالی زیتونو او شرشمو په عوض کې شي.

فائده: که چیرته زیتون تیل او شرشم تیل ترهغو تیلو کم یا برابر وي چې په زیتونو یا شرشمو کې دي نو بیا دا بیع ناجائزه ده ولی تیل په عوض دتیلو کې راځي او خالي بلاعوضه زائد پاتی شو، او دیوه عوض زیاتیدل دبل کمیدل سودی نو ځکه ناجائز دی، او که دانه معلومیده چې له زیتونو او شرشمو نه څومره تیل وځي نو داحتمال رېوایه وجه دا بیع ناجائزه ده.

(۱۶) دامام ابویوسف عليه السلام په نزد یوه ددوی په تول سره قرض اخیستل جائزه ده په شمار اخیستل یې ناجائز دی ولی په ددوی کې د تفاوت په وجه دزیادت او کمبوت امکان شته چې په وزن سره د تفاوت ختم کیږي، دامام محمد عليه السلام په نزد خلکو د ضرورت او تعامل په وجه وزگا او عدد اهره ول صحیح دی، دامام

ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد مطلقاً ناجائز دی، ولی پہ دودی، تنور، اونانو ایشیانوکی دیرزیات فرق راخی نو دودو و ترمنع نه وزگاو نه عدد امساوات ممکن دی نور بو اتہ دستلزم کیدو یه وجہ جائز نه دی.

فائده: دامام محمد ر.ع. عليه قول مفتى به دى لمالى الفخر المختار: زم غفر ض العيزو زلاو عدد اعد محمد وعليه القصرى واستحسنه الكمال واختاره المصنف ر.ع. عليه تسبوا لال العلامة ابن عابدين الشامى ر.ع. عليه: وجعل المعاصرون والقوى على قول ابى يوسف ر.ع. عليه وانا ارى قول محمد احسن. (الفخر المختار مع الشافية: ٢٠٨/٣)

(۱۷) دمولی اودهغه دمریې ترمنځ ربوانه راځی یعنې که مولی اودهغه مریې پخپل منځ کې په کسې وزیاتی سره لین دین وکړي نوپه دې درېوا حکم نه کیږي ولی مریې اودهغه په لاس کې چې کوم مال دی هغه دمولی ملک دی نودمولی اودهغه دمریې ترمنځ بیع له سره راځی نه اوچې کله بیع نه ده راغلې نوددوی ترمنځ ربوانه راځی.

(۱۸) کوم مسلمان ته چې د اهل حرب له طرفه آمان ورکړای شوی وي دهغه او د کافر حربي ترمنځ په دارحرب کې د طرفینو رحمهما الله په نذر دیوانه راځي ولی د پیغمبر علیه السلام فرمان دی چې : لا یباین المسلم والعربی فی دار الحرب (یعنې په دارحرب کې د مسلمان او حربي ترمنځ سوډ نشته) همدارنگه د کافرانو مال په دارحرب کې مباح دی نو مسلمان چې هغه په څه ډول هم حاصلوي د مباح مال وپونکی شمارل کیږي په دې شرط چې په غدر او دوکه سره به یې نه وړي، ولی هلته ورغلي مسلمان له هغوی سره عهد کړی دی چې دهغوی مالونه به دهغوی له رضامندی بغیر نه وړي نو غدر او دوکه حرام دي، په داسی حال کې چې دامام ابو یوسف رحمه الله په نذر په دارحرب کې د مسلمان او حربي ترمنځ رېواشته ولی که کوم حربي په امن سره دار اسلام ته راشی نو د مسلمان او دهغه حربي ترمنځ په دار اسلام کې رېوا منع ده نو په دارحرب کې هم منع ده لکه زنا، غلا وغیره.

قائده: د:تؤدي او عصر حاضر علماء احتياط ادا امام ابو يوسف رحمته الله قول مختار رحمته الله قال العلامة
 ظفر احمد العثماني رحمته الله: مع ذلك فلا شك في كون التوفي عن الربا ولو مع العربي في دار الحرب احسن و احوط و اذكى، و احرى و ابر و اجماع
 الخلاف، و هو الذي ذهب اليه شيخنا حاكم الامه و التي به و اختاره و ترجع القول ابي يوسف رحمته الله و الجمهور. (اعلاء السنن: ٣/ ٢٤٢) كذا في
 فتاوى حقه: ٦/ ٢١٠ و احسن
 الفتاوى: ٤/ ٢٠).

باب المخطوط

حقوق د (حق) جمع دی له دي څخه هغه حقوق مراد دي چې د مبیعی تابع وی بيله ذکر کولونه په مبیعه کې داخلېږي، مصنف بنا علی چې کله د بیع له مقصود دی د شيانو لکه مبیعه او ثمن له بیان څخه وژگار شونو اوس په دغه باب کې د مبیعه او ثمن تابع حقوق معهوده بیانوي ولی تابع له متبوع وروسته وي

(١) القلبي لامدخل بشره اي يثبت بطل حق (٢) فيبشره اي يثبت له الا بطل حق فهو له او منزله او كل دليل زكبي هو عليه او منه (٣) واذ دخل بشره فار كالحجف لا الغلة لا بطل حق فهو له (٣) و لا يدخل الطريق و التصيل و الشرط الا ينص على كل حق فهو له (٥) بطلال الاجازة اليها.

توجیه: خونه (کمره) چې له ټولو حقوقو سره واخیستله شی بالاخانه نه داخلېږي، او دسرای په اخیستلو کې مگرداګه یې دغه سرای له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره دي یا له ټولو منافعو سره وویاله هغو ټولو لږ او ډیرو شیانو سره و چې په هغه کې وویاله هغه څخه وو، او داخلېږي دسرای په اخیستلو کې پاخانه (بیت الخلاه) نه ساتبان مگرداګه یې له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره وي، او نه داخلېږي لاره او داوبو بهیدو ځای او داوبو حصه مګر که یې له هغو ټولو حقوقو سره اخیستی و چې د هغه لپاره وي خلاف له اجاره کولو د هغه.

تشریح: په عربي ژبه کې دري لفظه مستعمل دي: بیت، منزل، دار، په دوی کې فرق دادی چې بیت هغی حجرې یا کمرې ته وایي چې په هغی کې دروازه لګیدلی وي، او منزل هغه ته وایي چې په هغه کې څو کمرې او دالان او مسقف میدان وي، او دار هغه لوی سرای ته ویل کیږي چې پکې له کمرو او غیر مسقف میدان نه علاوه اصطبل، بالاخانه وغیره ټول ضروري شیان وي لکه دامیرانو لوی لوی مکانونه، یو بل لفظ (ظله) ده، ظله هغه دی چې پردروازه باندی جوړوي چې لاندی لاره تیره شوې وي دبعض حضراتو په نږد ظله هغه ساتبان دی چې یو طرف یې پردار میوه باندی وي او بل طرف یې پرېل سرای باندی وي.

(۱) که چایوه کمره له ټولو حقوقو سره واخیسته نو په هغه بیع کې د کمری بالاخانه نه راځی ولی بیت هغه ځای ته وایي چې په هغی کې شپه تیرېږي بالاخانه خود مستقل شپه تیر ځای دی نو د کمرې نه تابع کیږي ولی شی

داعلی تابع کیږي دادنی او مثل نه تابع کیږي مګر دا چې په بیع کې د هغی د داخلیدو تصریح وشي.

(۲) لوله وېشراء منزل ای لا بدخل العلوشراء منزل الخ، همدارنگه د حقوقو وغیره له ذکر کولو بغیر دسرای داخیستوبه صورت کې هم دمنزل بالاخانه په بیع کې نه داخلېږي البته که مشتری دسرای اخیستوبه وخت داسی وویل چې زه دغه سرای د هغه له ټولو حقوقو سره اخلم یا دا چې له ټولو منافعو سره یې اخلم یا دا چې په هغه کې کوم شیان که لږ دي که ډیر ټول اخلم، یا هر هغه شی چې له هغه سره متعلق دی ټول اخلم نو په دغو صورتونو کې بالاخانه دسرای په بیع کې راځي ولی سرای په یوه لحاظ د کمری مشابه دی او په یوه اعتبار له دار سره مشابه دی نو په لومړی صورت کې چې د (ټولو حقوقو وغیره ذکر یې نه وي کړی) دییت مشابهت ته اعتبار ورکړی وي ویل چې بالاخانه په بیع کې نه داخلېږي او په باقی صورتونو کې (چې د ټولو حقوقو یا ټولو منافعو وغیره ذکر یې کړی وي) د دار مشابهت ته اعتبار ورکړی دی ویل چې بالاخانه په بیع کې داخلېږي.

(۳) که چاسرای واخیست نو د هغه په اخیستو کې بالاخانه بیله نوم اخیستلو راځي لکه پاخانه چې دسرای په اخیستلو کې بیله نوم اخیستو راځي ولی بالاخانه او پاخانه دسرای له توابعو څخه دي، البته ظله یعنې ساتبان بیله نوم اخیستو دار په بیع کې نه داخلېږي ترڅو چې دار له ټولو حقوقو سره وانه ځلی یعنې داسی ووايي چې دغه دار سره له ټولو حقوقو اخلم، یا ووايي چې له

تولو منافعوسره یی اخلم ولی سائبان دسرای له حدود و تخه خارج پرلاریانندی وی نوداد لاری په حکم کې دی لکه څرنګه چې لاره دداریه ییع کې نه داخليږي همدارنګه سائبان هم نه داخليږي .

فائده: ددیت، منزل او دارمذکور تفصیل داهل کوفه او عربود اصطلاح مطابق دی زموږ په عرف کې بالاخانه په دري واړه صورتونو کې په ییع کې داخليږي ولی ددې ځای په عرف کې هر مسکن ته په فارسي ژبه خانه په اردو کې گهروایې که کوچنی وي که لوی وي نودهرنبار او هرې زمانې خپل عرف معتبرېږي. (الذرائع المختار: ۴/ ۲۱۱)

(۴) اودداراخیستوپه صورت کې خاص لاره (یعنې داسی لاره چې خاص دیو چاپه ملک کې تیره شوې وي ولی عامه لاره په ییع کې ییله ذکر د حقوقو داخليږي) اوداوبووتلوځای په ییع کې نه داخليږي همدارنګه دځمکې اخیستوپه صورت کې داوبو حصه په ییع کې نه داخليږي، البته که یې داسی وویل چې: دار له ټولو حقوقوسره یاځمکه له ټولو حقوقوسره اخلم، نوییا خاص لاره اوداوبووتلوځای اوداوبو حصه په دغه ییع کې داخليږي ولی خاصه لاره یاداوبوځای یاداوبو حصه هریو په ددغی مییعی له حدود و تخه خارج دی ځکه نوییله ذکر دټولو حقوقو دایشان په ییع کې نه شاملیږي مګر دتابع کیدوپه وجه دټولو حقوقو ذکر په صورت کې داخليږي.

(۵) اوکه ییې سرای یاځمکه په اجاره چاته ورکړل نومذکور شیان دسرای اوځمکې تابع دي په اجاره کې ییله ذکر کیدو داخليږي ځکه سرای اوځمکه ددې لپاره اجاره کیږي چې له هغو تخه نفع واخیستله شی اوله سرای اوځمکې نه ییله خاصی لارې داوبوله ځای اوداوبوله حصی نفع نه شی اخیستله کیدای نودد عقد تصحیح لپاره دغه شیان په اجاره کې داخیل دل ضروري دي.

باب الاستحقاق

په استحقاق کې سین او تاء دطلب لپاره دي یعنې حق طلبول، په اصطلاح کې استحقاق دي ته ویل کیږي چې یو څوک دیوشي په سبب دشی مستحق وګرځي، ددغه باب له باب الحقوق سره لفظاً او معنی دواړه ډوله مناسبت ثابت دی، لفظاً خو ظاهر دی چې استحقاق له حق څخه دی او معنی داهل چې استحقاق (یعنې حق طلبول) له حق وروسته وي.

(۱) اَلْأَمْنَةُ خُذَةُ مَنَعِيَّةٍ لَا الْإِزَازَ (۲) وَالتَّائِضُ يَمْنَعُ دَعْوَى الْمَلِكِ (۳) لَا الْغَرَضُ وَالطَّلَاقُ وَالتَّسَبُّ (۴) نَبِيْعُهُ وَلَدَتْ لَأَسْمَعُجَتْ بَيْنَهُ بَيْنَهُمَا وَلَهُمَا وَإِنْ أَفْرَهُمَا لَوْ خَلَّ لَا.

توجه: گواه حجت متعدیه دی نه اقرار، او په کلام کې تناقض را تلل دملک ددعوی مانع دی، نه ددعوی حریت اوددعوی دطلاق اوله دعوی دنسب نه، دمییعی بچی وزیرید بیا هغه دبل چا حق وګرځید په یینه ورسره نودابچی دهغی مییعی تابع کیږي اوکه یې اقرار وکړ دهغه دبل چا لپاره نوییانه تابع کیږي.

تشریح: (۱) گواه حجت متعدیه دی یعنی دگواهانو په ذریعه سره پرهرجا باندی هرډول دعوی ثابتیږی، په دې شرط چې په گواهانو کې دگواهي ورکولو شرط موجود وي، همدارنگه داهم شرط دی چې له گواهي سره دقاضی قضاء متصله شی ولی قاضی لږه پرعامو خلکو ولایت حاصل دی نو دقاضی قضاء چې کله دگواهانو له گواهي سره یوځای شی نو پرټولو نافذه کیږی، او اقرار حجت غیرمتعدیه دی یعنې څوک چې دیو شي اقرار وکړي هغه شی دهغه پږمه ثابتیږی په هغه سره دبل چاپړدغه هیڅ شی نه شی ثابتیدای ولی اقرار کوونکی پر خپل ځان ولایت لري

پر بل باندی هیڅ ولایت نه لری نو ځکه دمقر اقرار دمقر تر ځان پوری محدود وي بل چاته نه متعدي کیږی.

(۲) که دملک په دعوی کې تناقض ثابت شي نو دادملک ددعوی غلطیدل ثابتوي مثلاً یو چایوه منځه واخیسته ییایې دادعوی وکړه چې دامنځه خود زید ملک دی نو هغه چې دزید دملکیت دعوی کوي غلطه ده ولی خپله دده په اخیستلو سره دامعلومیږی چې دهغه په نزد دامنځه دهغه بائع ده له چانه چې ده اخیستی ده اوس چې دی کومه دعوی کوي چې داد زید ملک دی نو له هغی څخه دملک په دعوی کې تناقض پیدا کیږی نو دهغه دادعوی چې داد زید ملک دی غلطه ده.

فائده: دملک په دعوی کې تناقض ددعوی غلطیدل ځکه ثابتوي چې دقاضی لپاره دکلام دتناقض په صورت کې حکم کول ناممکن دی ولی له دواړو کلامونو څخه یو تر هغه بل اولی نه دی نو په داسی صورت کې دواړه کلامونه ساقطیږی. (والتفصیل فی رد المحتار: ۲۱۸/۴)

(۳) لوله لالحریه ای لایمنع التناقض دعوی الحریه، یعنې که دحریت، طلاق او نسب په دعوی تناقض راشي نو په دغه تناقض سره دهغی دعوی غلطیدل نه ثابتیږی مثلاً یو چا منځه واخیسته او هغه یې قبض هم کړه ییایې دعوی وکړه چې داد زید آزاده کړای شوې ده او پر هغه یې گواه هم وړاندې کړ نو دهغه په دغه دعوی او خرید کې که څه هم تناقض راغی خو څرنگه چې داد حریت دعوی ده نو سره له تناقضه هم دادعوی مقبوله کیږی او هغه داحق لري چې له بائع څخه خپلی پیسی واپس واخلی وجه یې داده چې په آزادولو کې مولی مستقل دی نو دا پر نو رو باندی دڅه وخت لپاره مخفی کیدای هم شی نو دا ویل کیدای شي چې مخکی دله دمنځی دآزادیدو علم نه وو ځکه یې هغه واخیسته وروسته یې دآزادی په معلومیدو سره دآزادی دعوی وکړه همدارنگه که یو یې بنځی خپل خاوند ته څه مال ورکړ خلع یې وکړه طلاق یې واخیست ییایې دعوی وکړه چې ماته خاوند تر خلع مخکی درې طلاقونه را کړي و نو دبنځی ددغي دعوی او خلع تر منځ تناقض راغی مگر څرنگه چې دطلاق معامله ده نو ځکه له تناقض سره دهغی دعوی مقبوله کیږی وجه یې داده چې په طلاق ورکولو کې هم خاوند مستقل دی نو ممکنه ده چې بنځی ته په ابتداء کې د خاوند د طلاق ورکولو معلومات نه وو وروسته چې کله ورته معلومه شوه نو یې دعوی وکړه، علی هذا القیاس که یو چا میری څرخ کړ ییایې دعوی وکړه چې دا زما زوی دی نو سره له دې چې دهغه ددې دعوی او څرخولو تر منځ تناقض راځي مگر څرنگه چې دنسب دعوی ده نو دتناقض باوجود یې دادعوی مقبوله کیږی وجه یې داده چې نسب پر علوق مبنی دی او د علوق یعنې نطفه قرار نیول یو مخفی شی دی او د مخفی شي په باره کې تناقض معاف دی.

رجوع دي وکړي مشتري پر مړې باندې او مړی پر بائع باندې، خلاف له رهن نه، او که چا په مکان کې د حق دعوی وکړه یا صلح وشوه پر سل باندې بیا مستحق ښکاره شو د بعض مکان نوم دعي رجوع نه شی کولای او که یې دعوی وکړه د ټول مکان نور رجوع دي وکړي دهغې حصی په اندازه.

تشریح: (۵) که یو چا بل ته وویل چې ته مارانسه زه مړی یم، هغه دی واخیست بیا معلومه شوه چې دی خومړی نه بلکې آزاد دی مشتري ته یې دوکه ورکړې ده چې دهغه پیسې یې یو فرضی مولی ته ورکړي دي نو په داسی صورت کې که خرڅوونکی حاضر وړیاداسی غائب وو چې هغه ځای وپته یې معلومه و نو فرضی بائع ته ورکړای شوې پیسې مشتري له مړی څخه نه شی اخیستلای بلکې خرڅوونکی دي ونیسې اوله هغه دي خپلې پیسې وصول کړي ولې پیسې خو هغه قبض کړي دي او مشتري لره پر هغه باندې رجوع کول ممکن هم دی.

(۶) قوله والارجع المشتري على العبدای وان لم يدر البائع ای ورجع المشتري على العبد، یعنې که بائع حاضر نه و او نه یې پته معلومه وه چې چیرته دی نو د طرفینو رحمهما الله په نژدیه دغه صورت کې څرنگه چې له فرضی بائع څخه د پیسو اخیستل متعذر دی نو ځکه به مشتري دغه فرضی مړې ته رجوع وکړي هغه ته په عوض کې ته ورکړي پیسې به له ده څخه وصول کړي ولې هغه خپل ځان مړی ظاهر کړی دی مشتري ته یې دوکه ورکړې ده مشتري دهغه په دي وینا چې زه مړی یم اعتماد کړی هغه یې اخستی ووولی په حرکتیدو کې دهغه قول معتبر دی نو د دي دوکه ورکولو په وجه له مشتري څخه د ضرر لیري کولو لپاره مړی د مشتري د پیسو ضامن بلل کیږي، بیا چې کله مذکور مړی د مشتري پیسې ادا کړي نو اوس به مړی د هغو پیسو په باره کې بائع ته رجوع کوي ورنه اخلي به یې ولې دغه پیسې ادا کول پر بائع باندې لازم و نو نوگواکې مړې دهغه قرضه ادا کړه ځکه مړی هغه ته د رجوع کولو حق لري.

(۷) البته درهن داحکم نه دی یعنې که یو چا خپل ځان دیو چا مړی وښودل ته یې وویل زه د فلان مړی یم ستا پر هغه باندې قرض دی دهغه قرض په بدله کې ماله خپل ځان سره درهن په ډول وساته، هغه دی درهن په ډول وساتی بیا معلومه شوه چې دی مړی نه دی آزاد دی نو اوس د امرتهن له هغه مړې څخه په هیڅ حال کې هم قرض نه شی وصول کولای که را هن حاضر وي که غائب وي او چیرته چې اوسیدي هغه ځای معلوم وي که نه وي معلوم، ولې د پیسو واپس اخیستو اختیار په عقد معاوضه وکړي وي یا په کفاله کې وي په داسی حال کې چې رهن نه عقد معاوضه دی او نه کفاله ده بلکې د وثوق او اعتماد ذریعه ده د دي لپاره چې امرتهن لره خپل هغه حق حاصل شي کوم چې ده را هن ته د قرض په ډول ورکړی دی نو په دغه صورت کې امرتهن هغه مړې ته د قرض د پیسو په باره کې رجوع نه شی کولای.

فائده: دامام ابو یوسف رحمه الله په نژد د پیع په صورت کې هم مشتري هغه مړې ته د رجوع کولو حق نه لري که څه هم بائع داسی غائب وي چې اوس هغه ته رجوع کول متعذروي ولې د رجوع حق په عقد معاوضه کې وي یا په کفاله کې وي په داسی حال کې چې دلته د مړې له طرفه له مشتري سره نه کومه معامله شوې ده او نه مړی د بائع له طرفه د پیسو کفیل شوی دی بلکې یواځې دخپل ځان په باره کې یې د مرېتوب

ددروغو اقرار کړی دی نومشتری په هېڅ حال کې هم ده ته درجوع کولو حق نه لري ، دطرفینور رحمهما الله قول راځي دی لمانال الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمه الله: والراجع قول الطرفين رحمهما الله وهو ظاهر الرواية عن امتنا الثلاثة (هامش الهدایة: ۲/۳) (۸۹)

(۸) که چا دیو مکان په باره کې دعوی وکړه چې په دې کې یوه مجهوله حصه زما هم شته او مدعی علیه یعنی مالک مکان سل روپۍ ورکړي صلح یې ورسره وکړه بیا دهغه مکان دیوې حصی یو بل څوک مستحق پیدا شونو د مکان مالک به له اول مدعی (چې دڅه حصی دعوی یې کړې وه) څخه هېڅ واپس نه اخلي ولی دا احتمال شته چې بنایې ددغه دوهم مستحق حق په هغه حصه کې وي چې په هغه باندی مدعی دعوی نه ده کړي ولی هغه مدعی خود ټول مکان دعوی نه وه کړي .

فائده: البته دا شرط دی چې مستحق به په ټول مکان کې استحقاق نه ثابتوي که نه اول مدعی ته دخپلو سلو درهمونو په باره کې رجوع کول صحیح کیږي ولی په ټول مکان کې ددرېم چاپه استحقاق ثابتیدوسره معلومه شوه چې هغه ناحقه دعوی کړې وه او بیله وځنیه یې سل درهمونه وصول کړي وو . (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۴/ ۲۲۲)

فائده: له مذکور صورت څخه دا معلومه شوه چې دصلح دصحت لپاره صحت دعوی شرط نه دی ولی په مذکور صورت کې داوول مدعی حق مجهول دی او د مجهول حق دعوی نه ده صحیح ولی د مجهول په حق کې چې کومه دعوی وي هغه هم مجهوله وي . (پورتنی حواله)

(۹) او که اول مدعی ټول مکان دعوی کړې وه چې دا ټول مکان زما دی د مکان مالک هغه به سل درهمونه ورکړل صلح یې ورسره وکړه اوس ددغه مکان دڅه حصی مثلاً د نیم مکان یو بل درېم شخص مستحق پیدا شونو د مکان څښتن به له اول مدعی څخه د مستحق په اندازه یعنی د نیم مکان په اندازه درهمونه واپس اخلي ولی د مکان مالک د ټول مکان په بدله کې پرسلو درهمونو باندی صلح کړې وه اوس چې کله دا خبره ثابته شوه چې ټول مکان داوول مدعی نه دی بلکې نیم دی نو دهغه نیم عوض یې بلا سببه وړی دی نو دغه نیم عوض دي له هغه نه واپس اخلي .

فائده: مذکوره مسئله ددې خبرې دلیل دی چې د مجهول شی په باره کې پر معلوم مال باندی صلح کول جائزه ده ولی په ساقطیدونکو شیانو کې جهالت مقضی و نزاع ته نه دی او کوم جهالت چې مقضی و نزاع ته نه وي هغه د عدم

جواز سبب نه گرځي . (پورتنی حواله)

فصل

دافصل دفضولی دا حکامو په بیان کې دی .

فضولی (بضم الفاء) معنی په مالایعنی سره مشغول کیدل ، د فقهاو په اصطلاح کې فضولی هغه څوک دی چې نه اخیل وي او نه وکیل وي او نه وصی وي بلکې یو پر دی څوک دیو چاپه حق کې له شرعی اجازت بغیر تصرف وکړي مثلاً دیو چاپو شی دهغه له اجازت بغیر په دې امید خرڅ کړی چې هغه په دغه بیع سره راضي

کېږي يابې دچالپاره په دي اميد مال واخيست چې په دغه خريد سره هغه راضی کيږي دفضول دغه عقد داصل مالک پراجازه باندې موقوف کيږي که هغه اجازه ورکړه نو نافذه کيږي که نه بيا نه کيږي .

له مقابل سره يې مناسبت دادی چې فضولی دبيع استحقاق له صورتونو څخه يو صورت دی ولی چې مستحق کله مشتري ته دا وايي چې داشی زما ملک دی فلاني چې پرتا باندې خرڅ کړی دی زما له اجازت بغير يې خرڅ کړی دی نو دا بيع نه دفضولی بيع ده .

(۱) اَوْ مِنْ بَاغٍ مَلَكَ غَيْرَهُ لِلْمَالِكِ أَنْ يَفْسُخَهُ أَوْ يَبْعَهُ (۲) أَنْ يَبْنِيَ الْعَائِلَانِ وَالْفَقِيرُ ذَعْلِي لَهُ أَنْ يَهْلُو كَانِ غَرَطًا (۳) وَضَحَ عَيْنِي فَشَفِي مِنْ غَاصِبٍ بِاجَازَةِ بَيْعِهِ (۴) لَافِيغَهُ (۵) وَلَوْ قَطَعَتْ يَدُهُ عِنْدَ الْبَيْعِ لَمْ يَفْضُلْ فَاخْذَارُهُ فَاخْذَارُهُ لَمْ يَنْشَرْ بِهِ (۶) وَلَوْ ضَمِنَ بِهَا زَادَ عَلَيَّ نَصَبِ الْفَتَنِ .

توجه: اوکه چا خرڅ کړېدل چا ملک نو مالک لره اختيار شته چې هغه يادغه بيع فسخ کړي يا اجازه ورکړي، که باقي وومتعاقدين، معقود عليه، معقود له اوبه که ثمن سامان وو، او صحيح دی آزادول د مشتري له غاصب څخه له اجازي د بيع سره، نه د هغه بيع او که پري کړای شولاس د هغه د مشتري سره او هغه يې تاوان واخيست يا د بيع اجازه ورکړای شوه نو تاوان د مشتري کيږي او صدقه دي کړي هغه چې زيات وي تر نصف ثمن .

تشریح: (۱) که يوه فضولی د يو چا مملوک شی د هغه له اجازي بغير خرڅ کړ نو دا جائز دی ولی عروى بن ابی الجعد روايت کوي چې پيغمبر عليه السلام د يوې بزې اخستلو لپاره ماته يو دينار را کړ ما په هغه باندې دوې بزې واخيستی يامی له هغو څخه يوه دانه په يوه دينار خرڅه کړه پيغمبر عليه السلام ته مي يوه بزه اړيو دينار راوړ راغلم، پيغمبر عليه السلام هغه ته په خريد و فروخت کې دبرکت دعاء وکړه، که د فضولی عقد ناجائز وای نو بيا پيغمبر ﷺ هغه بيع نه نافذوله (ويل کيږي چې د نبی کریم ﷺ د دعاء دا اثر شو چې يابه ابن ابی الجعد خاورې هم اخيستلی نو په هغو کې به يې گټه کوله) بيا مالک لره اختيار شته که غواړي چې هغه بيع فسخ کړي او که غواړي چې برقراره يې وساتي اختيار ځکه ورکړل شوی دی چې د مالک ضررونه وي ولی ممکنه ده چې هغه په دی خبره راضی نه وي چې داشی د هغه له لاسه ووځي .

فائده: دامام شافعی رحمه الله په نزد فضولی تصرف جائز نه دی ولی هغه لره شرعي ولايت حاصل نه دی ځکه شرعی اجازت خپله په مالک کيدو سره يا د مالک په اجازه ورکولو سره ثابتيږي په داسی حال کې چې فضولی نه مالک دی او نه مالک هغه ته اجازه ورکړي ده او دا قاعده ده چې کوم شی له شرعی ولايت څخه صادر نه وي هغه نه منعقد کيږي، احناف وايي چې دا تصرف له خپل اهل يعني عاقل بالغ څخه پخپل محل يعني مال متقوم کې صادر شوی دی نو ددي دعدم انعقاد هيڅ وجه نشته، همدارنگه په دي کې د مالک هم ضرر نشته ولی مالک لره خود عقد قبول او ردولو دواړو اختيار شته که دی په دي کې خپل ضرر محسوسوي نو عقد دي رد کړي بلکې په دی کې خود مالک فائده ده چې هغه د مشتري له تلاش کولو او دشمن مقررو له لوه مشقت څخه وژگار دی نو دا ويل کيږي چې د مالک له طرفه د لاله اجازه معلوم يږي .

(۲) خود انعقاد عقد لپاره دا شرط دی چې متعاقدين يعني بائع او مشتري او معقود عليه يعني مبيعه او معقود له يعني اصل مالک ټول به موجود وي همدارنگه که يې معقود به (يعني ثمن) يو سامان مثلاً کپړه الوښي يابل شی ورکړي ووروی يې نه وي ورکړي نو د هغه موجود بدل هم ضروري دی ولی داصل مالک

اجازه ورکول تصرف فی العقد دی اود تصرف فی العقد لپاره د عقد قائمیدل ضروري دی چې په هغه کې تصرف کول ممکن وي اومذکور عقد په مذکوروشیانو (بائع، مشتری، معقود علیه، معقود له اوبه) سره قائمیږي.

(۳) که چا د بل مری غصب کې څرخ یې کې مشتری هغه مری آزاد کې اوس د مریې اصل مالک غاصب ته د څرخولو اجازه ورکړه نو د شیخینور رحمه الله په نزد د مشتری آزادیدل صحیح کیږي، اود امام محمد رحمه الله په نزد صحیح نه دی، د قیاس تقاضا هم همداده چې د مشتری اعتاق باید صحیح نه وي، مشتری دهغه مریې مالک نه دی څرگندلی ځکه په داسی یع سره چې پرا اجازه باندي موقوفه وي ملکیت نه ثابتیږي او یبله ملکیت څخه آزادول نه دی صحیح لقوله رحمه الله: لا ینفی فی مالک ابن آدم (یعنې عتق نشته په هغه شی کې په کوم کې چې دینی آدم ملک حاصل نه وي) د شیخینور رحمه الله دلیل دادی چې مشتری له غاصب څخه دیوډول شرط بغیر په مطلق یع سره اخیستی دی اوداسی یع مفیده ملک لره ده اود همدی یع پر بنیاد مشتری هغه آزاد کې نومری آزاد یږي خو څرنگه چې د بایع د مالک پرا اجازه موقوفه ده نو د مشتری آزادیدل هم د مالک تر اجازي پوري موقوف دی نو چې کله مالک اجازه ورکړه نو د یع له نفاذ سره اعتاق هم نافذ کیږي لکه راهن چې د مرتهن له اجازي بغیر مروهون مریې څرخ کړي اومشتری هغه آزاد کې نو د مریې آزادي د مرتهن تر اجازي یاد مروهون مریې تر آزادیو موقوف دی چې کله مرتهن د یع اجازه ورکړي نو مریې هم آزاد یږي.

قائده: د شیخینور رحمه الله قول راجع دی لعلی الذر المختار: اشتری من غاصب عبدا فاعطاه مشتری اوباعه فاجاز المالك یع الغاصب وادی الغاصب الضمان الی المالك وادی مشتری الضمان الیه نفذ الاول ای العتق قال ابن عابدين الشامي رحمه الله: هذا عندنا وقال محمد لاجوز عطفه ايضا لانه لم یملک (الذر المختار مع الشافیه: ۱۵۹/۳)

(۴) لقوله لایبعه ای لاصح یع مشتری من الغاصب وان اجاز المولی بعه، یعنې که مشتری نه و و آزاد کې ی بلکې پریل چایی څرخ کړي وواوس د مریې اصل مالک غاصب ته د څرخولو اجازه ورکړه نو د مشتری څرخیدل نه صحیح کیږي ولی چې کله مالک اجازه ورکړه نو د مشتری من الغاصب لپاره ملک قطعی ثابت شو په داسی حال کې چې ده لره ملک موقوف له وړاندي څخه ثابت دی اوس ملک قطعی پر هغه ملک موقوف باندي طاري شو چې په هغه سره ملک موقوف باطلیږي ولی ملک قطعی اول ملک موقوف جمع کیدل محال دی نو چې کله ملک موقوف باطل شونوله هغه سره اجازه هم نه ملحقه کیږي نو د مشتری من الغاصب مخته څرخول هم نه صحیح کیږي.

(۵) که د مغصوب مریې لاس چا د مشتری سره پریکړي چې مشتری دهغه تاوان واخیست او اوس چې اصل مالک د څرخولو اجازه ورکړه نو د تاوان روپی د همدغه مشتری سره پاتیری ولی دا اجازي په وجه د مشتری ملکیت د خریدله وخته پوره شو ځکه خرید د ملک سبب دی نو ښکاره شوه چې لاس پریکیدل د مشتری پر ملکیت باندي واقع شوی دی او چې کله لاس د مشتری سره غوڅ کړای شوی دی نو تاوان به یې هم د مشتری لپاره وي، او که د مریې لاس د غاصب سره غوڅ کړای شوی غاصب د مریې قیمت ادا کې نو د لاس تاوان د غاصب حق نه کیږي ولی غصب سبب د ملک نه دی.

(۶) پہ مذکور صورت کہ پر مشتری باندی واجب دی چې دلاس تاوان چې تر نیمی پیسو خومره زیات وي هغه صدقه کړي (دآزاد بنی آدم دلاس تاوان نصف دیت دی او مریې دلاس تاوان دهغه د نیم قیمت برابر دی) ولی په دي کې دعدم ملک شبهه ده ځکه د مشتری ملک په طریقہ داستناد ثابت دی او کوم ملک چې په طریقہ داستناد ثابت وي هغه من وجه ثابتېږي ځکه نو په دي کې دعدم ملک شبهه پیدا شوه.

(۷) زو ناغ غبره بغير امره فبرض الفشمری غلی الزاوا البائع اوزت العبد الله لم باغز مالبع وازاد ذالبع لم لعل بئنه (۸) وان اقرارا لبع بالک عینہ القاضی بطل البیعا ان غلب الفشمری ذالک (۹) ومن باغ ذاز غبره زاد حلها الفشمری لی بغاله لم یضمن البائع.

توجه: او که یې خرڅ کړ دبل چامری د هغه له اجازې بغیر او گواهان یې وړاندې کړل مشتری دبائع پراقرار یاد مریې د مالک پراقرار باندې چې هغه ده ته دبیع اجازه نه ده ورکړې، او مشتری اراده وکړه دبیع در دلولو گواهان یې نه منظور یږي، او که اقرار وکړ باع ددغی خبرې دقاضی په وړاندې نویسیع باطلیږي که مشتری دامطالبه وکړه، او که چاخرڅ کړ دبل چاسرای او مشتری هغه گډ کړ له خپل سرای سره نو بائع ضامن نه گرځي. **تشریح:** (۷) که چا دبل چامری د هغه له اجازې بغیر خرڅ کړ یا مشتری پر دي باندې گواهان ودرول چې د مریې خرڅوونکی زما په مخکې دا اقرار کړی وو چې اصل مالک ماته دخرڅولو اجازه نه ده ورکړې یا یې گواهان ودرول پر دي باندې چې اصل مالک زما په مخکې دا اقرار کړی وو چې ماددغه مریې دخرڅولو اجازه نه ده ورکړې په دي دورا و صورتونو کې د مشتری په گواهانو وړاندې کولو سره مقصود دبیع ردول دی نو د هغه دا گواهان نه منظور یږي، ولی د هغه په دعوی کې تناقض دی دا ډول چې کله هغه داخیستلواقدام وکړنو گوامی ده دشراء دصحت اقرار وکړ او اوس بیادغیر صحیح کیدو دعوی کوي نو ده په دعوی کې تناقض راغی او دتناقض په صورت کې دعوی نه صحیح کیږي او ښه (گواهان) پر صحت دعوی باندې مبنی وي نو چې دتناقض په وجه دعوی صحیح نه شوه نو د مشتری ښه (گواهان) هم نه منظور یږي.

(۸) او که خرڅوونکي فضولی دقاضی په وړاندې خپله دا اقرار وکړ چې بیشکه اصل مالک ماته دخرڅولو اجازه نه ده را کړې نویسیع باطلیږي په دي شرط چې مشتری هم دبطلان مطالبه کړي وي ځکه دلته هم تناقض شته مگر څرنگه چې فضولی اقرار کوي او تناقض له صحت داقرار څخه مانع نه دی همد اوجه ده چې که چیرته یو څوک دشي څخه انکار وکړي یا په هغه اقرار وکړي نو د هغه دا اقرار صحیح دی البته څرنگه چې د فضولی اقرار حجت قاصره دی او حجت قاصره دغیر په حق کې نه نافذ کیږي نو پر مشتری باندې نه نافیږي البته که چیرته مشتری پر دغه اقرار باندې له بائع سره موافق وي نو دبیع فسخ کول جائز کیږي.

(۹) که چا دبل چاسرای د هغه له اجازې بغیر خرڅ کړ او مشتری را ولاړ شو هغه سرای یې له خپل سرای یوځای کړ یعنې قبض یې کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد خرڅوونکی د دي سرای د قیمت ضامن نه گرځي، که څه هم هغه دغصب اقرار کوي، ولی دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد غصب په غیر منقول جائیداد کې نه متحقق کیږي نو غاصب نه ضامن کیږي، همد ا دامام ابو یوسف رحمته الله علیه آخري قول دی، په داسی حال کې چې

دامام محمد عليه السلام په نزدضامن گرځي، ولی دامام محمد عليه السلام په نزدغصب په غیر منقول جائیداد کې متحقق کیږي، د غیر منقول جائیداد د غصب کولو تفصیل ان شاء الله تعالی په کتاب الغصب کې راځي.

باب السلم

د باب دیع السلم په بیان کې دی

مصنف عليه السلام چې کله دهغو یو عوله یان څخه فارغ شو په کومو کې چې دعوضینو یادیه په مجلس عقد کې قبض ضروري نه دی اوس دهغو یو عویان شروع کوي په کومو کې چې عوضین یا یو په مجلس عقد کې قبض کول ضروري دی، بیا په بیع السلم کې احد له عوضینو قبض کول ضروري دی او په بیع صرف کې د دواړو عوضینو قبض کول ضروري دی نویع السلم په منزل د مفرد دی او بیع صرف په منزل د مرکب دی ځکه یې نویع سلم مقدم کړ.

بیع سلم په لغت کې عبارت دی له هغی بیع څخه په کوم کې چې ثمن معجل وي او په اصطلاح د فقهاؤ کې عبارت ده له: اخذ عاجل بآجل (مؤجل د معجل په عوض اخيستل) څخه یعنې بیع سلم هغه عقد دی چې پکې پر ثمن باندې عاجلا او پر مبیعه باندې آجلا ملک ثابتیږي، صاحب ثمن یعنې مشتري ته رب السلم، صاحب مبیعه یعنې بائع ته مسلم الیه، ثمنو ته رأس المال او مبیعه ته مسلم فیہ وایي.

فائده: دیع سلم مشروعیت په کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ او اجماع درو وارو سره ثابت دی، اما الکتاب فقال ابن عباس اشهد ان الله احل السلم المؤجل وتلافوه له تعالی (یا أيها الذین آمنوا اذا انقضى ثمن بغيره فی آجل غنمی فاکترو) واما سنت رسول الله ﷺ فقله علیه السلام: من اسلم منکم فی ثمن لم یسلم فی کبل معلوم ووزن معلوم الی اجل معلوم، رواه البخاری و مسلم) همدارنگه دیع سلم پر جواز باندې در رسول الله ﷺ له وخته تر نن پوري دامت اجماع راروانه ده، البته د قیاس تقاضا داده چې بیع سلم نه وي جائزه ولی په بیع سلم کې بیع د معدوم کیږي او بیع خود موجود غیر مملوک یا موجود غیر مقدور التسليم لاهم نه ده جائزه نو د غیر موجود بیع په طریق د اولی سره نه جائزه کیږي.

فائده: دیع سلم د جواز عقلی وجه دخلکو احتیاج دی یعنې بیع سلم ته دخلکو ډیر شدید ضرورت دی او قاعده ده چې: الضرورات تبیح المحظورات، دیع سلم حکم دادی چې په رأس المال یعنې ثمنو کې د مسلم الیه ملک فی الحال ثابتیږي او په مسلم فیہ یعنې مبیعه کې درب السلم ملک په مؤجل (موقت) ډول سره ثابتیږي. (الفقه الاسلامی وادله: ۵/۳۶۰۳)

(۱) اما ان کن ضبط مبیعه و عمر فلفقه و صح السلم لیله و قال لا یصح فی الکبیل و الغرور و النقص (۲) و الغدای المنقار ب کال الخور و البیض و القلیس و النبی و الاخر ان شئ من مملو (۳) و الذرع عن کالوب ان یمن الذراع و الصغیر و الرقة و الضغفة.

توجه: هغه شی چې ممکن وي ضبط کول د صفت دهغه او معلومول د مقدار دهغه صحیح دی په هغه کې بیع د سلم او کوم شی چې داسې نه وي په هغه کې صحیح نه دی، نو صحیح دی په کیلی، وزنی ثمن والا و عددی متقارب شیانو کې لکه: چار مغز، هڅی، پیسې، کچه خښتی، پڅي خښتی که یې ورښودلی و معلوم غالب، او په گزنا پید و نکيو شیانو کې لکه کپړه که چیرته یې ورته ښودلی و وگزا و صفت او پندوالی او جوړښت.

تشریح: (۱) یعنې بیع دسلم جائزه ده په هر هغه شی کې چې دهغه دصفت (یعنې جودة اور دانت) او مقدار معرفت ضبط کیدای شي او دا ځکه ضروري دي چې جهالت رفع شی دا بیع مفضی ونزاع ته نه شي لوله و لا لای کل شی لایکن لیه ضبط الصفة و معرفة القدر لا یصح بیع السلم لیه، یعنې د کومو شیانو چې دصفت او مقدار معرفت ضبط ممکن نه وي په هغو کې د جهالت په وجه بیع دسلم نه ده جائزه، ولی دا ډول بیع مفضی ونزاع ته کیږي، نو هغه کوم شیان چې په ناپ سره خرڅیږي مثلاً لکه غنم اور بشي وغیره په هغو کې بیع دسلم جائزه ده، همدارنگه په موزونی مبیعاتو یعنې هغه شیان چې په تول سره خرڅیږي لکه شهد (عل) زیتون وغیره په هغو کې هم بیع دسلم جائزه ده ولی په ناپ او تول سره د دغو شیانو د مقدار ضبط کیدای شي او په بیان سره یې دصفت ضبط کیدای شي او دا قید چې مبیعه به مشمنه وي یې ځکه لگولی دي چې دراهم او دنانیرو وځي چې دادواړه بیشکه چې وزنی دي مگر ذی ثمن نه دي بلکې په پیداشی ډول خپله ثمن دي په داسی حال کې چې په بیع سلم کې مسلم فیه مبیعه وي ثمن نه وي، نو پر دراهمو او دنانیرو باندې د بیع سلم د تعریف نه صاد قید وپه وجه په دوی کې بیع دسلم نه ده جائزه.

(۲) لوله و العددی المتقارب ای یصح التسلم لی العددی المتقارب عدداً، یعنې په عددی متقارب شیانو کې (عددی متقارب هغه شیان دي چې په احادو کې د قیمت په اعتبار تفاوت نه وي) هم په شمار لور سره بیع سلم جائزه ده لکه چارمغز، هڅی، پیسې، او کچه خبستی په دي شرط چې د خبستو غالب به یې متعین کړی وي ولی د دغو شیانو مقدار په شمار سره ضبط کیدای شي او ووصف یې په بیان سره ضبط کیدای شي، همدارنگه دامام ابو حنیفه رحمته الله په نژدې عددی متقابو شیانو کې د کیل په ذریعه هم بیع سلم جائزه ده البته دامام زفر رحمته الله په نژدې عددی شیانو کې د کیل په اعتبار بیع سلم نه ده جائزه.

لاندې: په فلوس (پیسو) کې دامام محمد رحمته الله په نژدې بیع سلم نه ده جائزه ولی فلوس ثمن دي مبیعه نه دي او مخکې دا خبره ذکر شوه چې په ثمن کې بیع سلم جائزه نه ده، امام محمد رحمته الله ته جواب ورکړی شوی دی چې د فلوس ثمن کیدل د عرف او متعاقدینو په اصطلاح سره دی نو د دوی په اتفاق سره د فلوس ثمن کیدل باطلیږي او چې کله د فلوس ثمن کیدل باطل شونو فلوس دهغوئ په حق کې سامان گڼل کیږي ثمن نه دي نو ځکه په فلوس کې بیع سلم جائزه ده، علامه شامی رحمته الله فرمایي چې له امام محمد رحمته الله څخه هم ظاهر الروایه هم هغه دی کوم چې له شیخینور رحمهما الله څخه مروی دی. (رد المحتار: ۴/ ۲۲۷)

لاندې: نوټ خپله ثمن دی او که د اصل ثمن سند دی؟ په دي باره کې د علماؤ رایه مختلفي دي دیوې ټولې خیال دادی چې نوټ اوسگه د وثیقه حکم لري، بعینه ثمن نه دي، زموږ له علماء هند څخه په دي باره کې په خاصه توگه د حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمته الله او حضرت مولانا مفتی محمد شفیع رحمته الله نوم دیادولو وړ دی په عام ډول د هند او پاکستان علماءؤ دهغه مطابق فتوی ورکړي ده، د دوهې ټولې رایه داده چې سکه او نوټ خپله د ثمن درجه لري، مولانا عبدالحی لکهنوی رحمته الله او دده شاگرد رشید حضرت مولانا فتح محمد رحمته الله د دي قائل دي.

ظاھر څه خبره ده چې په دې باره کې موږ د کتاب اوسنت تصريحات نه شو موندلی ځکه چې په قديم زمانه کې دخريد او فروخت لپاره يواځې سره اوسپين (د اهرام او دنانيير) استعماليده، د سگواو په خاص ډول دنوټ استعمال خود ډيرو ورسته شروع شو، البته د فقه په ځينو کتابونو داسې نظرونه موندل کېږي چې له هغو څخه پر مذکور څه مسئله باندې رڼا اچول کېږي، ځينې خلک نوټ يواځې وثيقه او سند گڼي، د هغوئ دليل واضح او په بادي النظر کې قرين قياس دی، پر نوټ باندې د دې عبارت درج کيدل چې: د دومره روپو د ادا کولو اجازه ورکوو،،،،، دنوټونو د وثيقه کيدو خبره په ډاگه کوي، چې دريزرو بانک دوزير د توثيق په وجه چلېږي، که نه ظاھر ده چې خپله په دغه کاغذيا سکه کې دخريد دومره قوت نه وي کوم چې د هغه توثيق په وجه پکې تسليم کړای شي او نه د هغه توثيق بغير څوک هغه دخريد او فروخت لپاره قبلوي، ډبل نوټ تر ويج او د هغه آغاز چې په څه ډول شوی دی هغه خپله د دې تائيد کوي، ويل کېږي چې په ابتداء کې د بانک دنوټ پر ځای خلکو خپله د رقمو موثقي ليکلي او هغه به يې قبلولي، کوم چې ظاھر ده چې د چيک او وثيقه شکل دی، وروسته دغه اختيار حکومتونو تر لاسه کړ او د هغوئ د تصديق په مهر سره نوټ چلېږي، بيا حکومت پر،،،،، د کنټرول لپاره د احق دريزرو بانک ته ورو سپاري او په همدې ډول اوس بانک نوټونه جاري کوي، دائره المعارف برطانيه دنوټ حيثيت داسې ښودلی دی چې دا ډاگه کوي د هغه قرض سندندي کوم چې دنوټ د ثبتن له طرفه د بانک پر ذمه دی دنوټ په باره کې دې مذکور تفصيل دا خبره واضحه کړي ده چې نوټ د وثيقه حيثيت لري، او د فقه په اصطلاح کې دا حواله ده، دنوټ ادا کوونکی محيل، وصولوونکی محتال، او بانک محتال عليه دی، چې د هغه د ادائگي ذمه يې اخيستی ده.

کوم حضرات چې نوټ ثمن گڼي د هغوئ په نظر دا امر دی چې دنوټ چلېدل په اوسنۍ زمانه کې بعينه همداسې دي لکه په پخوا زمانه کې چې د اهرام او دنانيير چلېدل، حکومت دنوټ اخيستو ته مجبور وي، که نوټ ضائع شي نو د هغه عوض نه ادا کوي، پاتی شوه د حکومت له طرفه دنوټ توثيق د ادنوټ ثمنيت ته چندان تاوان نه رسوي، څرنگه چې نوټ پخپل ځان کې ماليت نه لري، ځکه نو د هغه د ثمنيت دقيقی کولو او د اعتبار د قائلو لپاره د حکومت له طرفه د توثيق دی چې د هغه له ثمنيت سره منافي نه دی.

د دغو تفصيلاتو په رڼا کې راقم الحروف عرض کوي چې دنوټ حيثيت په اوسنۍ زمانه کې د اصطلاحی ثمن شوی دی او زموږ د زمانې له لحاظه په هغه کې هيڅ شبهه نه ده پاتی شوې په نن زمانه کې چې څوک بل ته نوټ ادا کوي نو د هغه په ذهن کې دا خبره بلکل نه وي چې دی هغه ته وثيقه ادا کوي، چې د هغه ادائگي د بانک پر ذمه دی، بلکې دی هغه مستقل ثمن گڼي ادا کوي يې د دې برخلاف نن سبا هم په بانکو کې چيک او د رافټ وغيره ورکول کېږي، نو د ورکونکي او اخستونکي دواړو په ذهن کې د هغه دا حيثيت دی چې دا اصل رقم نه دی بلکې وثيقه ده اولکه څرنگه چې مخکې ذکر کړای شو فقهاؤ چې د پيسو په باره کې کوم تفصيلات ذکر کړي دي له هغو څخه دا خبره واضحه معلومېږي چې ثمنيت، د رلودل په اصل کې پر عرف او رواج باندې مبنی دی او هغه په دې باب کې د اصل او بنياد حيثيت لري فلوس نافقه او دا ډول درهم

اودینار چې پرهغو باندې کوټ غالب وي او هغه دسرواوسپینوپه حکم کې نه وي ددې واضح نظیر دی چې دهغو دثنیت تسلیمولو وجه له رواج او تعامل پرته بله څه ده؟ (جدید فقهی مسائل: ۴۰/۴)

فائده: څرنګه چې کرنسي نوټ په خلقي ډول ثمن نه دي بلکې د عرف او رواج په وجه یې د ثمنو حیثیت خپل کړی دی او بیه صرف، یواځې په خلقي ثمنو (سرواوسپینو) کې جاري کېږي، نو د شیخینو رحمهما الله به نژدېه مجلس بیه کې د دواړو نوټو قبض کول شرط نه دی بلکې له یوه جانبېه د نوټ قبض کول شرط دی نوکه یو چا امریکایي ډالرو وصول کړل دهغوپه عوض کې یې د پاکستانی کرنسي نوټ ورکولو موده مقررې کړې معامله یې طې کړې چې درې میاشتې وروسته پاکستانی کرنسي نوټ ادا کوم نوډا ډول بیه جائزه ده لږ لږ لږ العلامة محمد ملق العثماني لعمنا الله بهائهم: لان الامان لا يشترط لهما كونهما ملوكة للعائده عبد الباع عندهم ليصح لهما التاجيل عند اختلاف الجنس. (بعوث: ۱/۱۶۸)

(۳) قوله والدرعي ای یصح السلم فی الدرعی ذرعا، یعنی کوم هغه شیان چې په گز سره خرڅېږي لکه کپړه وغیره په هغو کې هم بیه سلم چې په گز سره ناپ کړي شي جائزه ده ولی په گز ونوسره په ناپولو کې دهغو ضبطول ممکن دي په دي شرط چې دایان شوی وي چې په کوم گز سره ناپېږي ولی گز دوه قسمه وي یو قسم هغه گز دی چې په هغه سره ځمکې پیمایښيږي دوه قسم هغه دی چې په هغه سره کپړه وغیره ناپېږي نو د گز بیانونول ضروري دی په تننسی زمانه کې گز او میټر استعمالیږي، او د اهرم شرط دی چې د کپړې صفت بیان کړي چې کوم قسم کپړه ده (دوون، دوربنمو، دپنبه) ولی یله بیانونول په هغی کې دبائع او مشتري ترمنځ نزاع راتلای شي همدارنګه د کپړې جوړښت او نرم والی او پنبه والی بیانونول هم شرط دی چې د کوم ځای جوړه شوې کپړه ده ولی یله بیانونول په هغه کې هم دبائع او مشتري ترمنځ نزاع راتلای شي، (مشتري به جاپانی کپړه غواړي مثلاً دبائع به چینائی یا ایرانی کپړه ورکوي).

(۳) لای الحیوان و اطرا لله و الخلو و غذا (۵) و الخطب خز خا و الز طبة خرا (۶) و الخواهر و الخز و النقطع (۷) و النصب الطری و زع و زلا و مالخا (۸) و اللحم (۹) و میکبال او ذراع لم یند قذره (۱۰) و زبر فزیة او قمر نخله مغنیة.

توجه: او بیه سلم جائزه نه ده په حیوان کې او دهغه په اطرافو کې او په چمر وکې د عدد په لحاظ سره او په لرګو کې

د بارونو په لحاظ سره او په سبزیو کې د ګیډیو په لحاظ سره او په جواهراتو او ملغلرو کې او په هغو شیانو کې چې نه موندل کېږي او په تازه ماهیانو (کبانو) کې او صحیح دی د وزن په اعتبار سره که په مالګه لرل شوي وواونه دی صحیح به غوښو کې، او په داسی پیمانه یا گز سره چې دهغو مقدار معلوم نه وي او د خاصی علاقې (سیمې) په غنمو کې او د معلومې درختی (وټې) په څرماو کې.

تشریح: (۴) قوله لای الحیوان و اطرا لله ای لا یصح السلم فی الحیوان و اطرا لله، یعنی په حیوان او دهغه په اطرافو کې (یعنې سرواښو کې) بیه سلم نه ده جائزه او نه په چمر وکې په شمار سره ولی دا ټول عددی متفاوت شیان دي

يعني ددي په دانوکې غير معمولی تفاوت راځي چې مفضی ونزاع ته دی، همدارنگه نبی کریم ﷺ په حیوان کې له بیع سلم څخه منع فرمایلي ده.

فائده، دامام شافعی رحمه الله په نزد په حیوان کې بیع سلم جائزه ده ولسی د حیوان د جنس، نوع، عمر او وصف یعنی چاغ او ډنگر په بیانولو سره دهغه معرفت ممکن دی ددغو شیانو له بیانولو وروسته په حیوانانو کې ډیر کم فرق پاتې کیږي نو په حیوان کې بیع سلم جائزه ده، اخلاف جواب ورکوي چې دا تعلیل د نص په مقابل کې دی همدارنگه د حیوان د جنس، نوع وغیره له بیانولو وروسته بیا هم په حیوانانو کې د مالیت په اعتبار د باطنی خو یا نو په وجه ډیر فرق راځي مثلاً دیوه عمر دوه آسان وي خو کله یې د قیمت په اعتبار سره ډیر فرق وي په دی وجه چې په یوه کې د تیز رفتاري او نورینه صفتونه وي په هغه بل کې نه وي نو د مالیت په اعتبار سره د زیات تفاوت په وجه په حیوانانو کې بیع سلم نه ده جائزه. (رد المحتار: ٤/ ٢٢٨)

(٥) قوله والعطب حزاما الرطبة جزاء ای لا یصح السلم فی العطب حزاما الرطبة جزاء، یعنی بیع سلم په لرگیو کې د بارونو په لحاظ او په سبزو کې د گلویو په لحاظ سره جائزه نه ده، ولی بارونه اووو، متفاوت او مجهول دي یعنی دبائع او مشتری ترمنځ نزاع پکې راځي البته که دهغه رسی او ودوالی بیان کړای شی چې بارونه په تړل کېږي نو که داسی وو چې د بارونو ترمنځ تفاوت نه راتلی یا یې دنوع او وصف په بیانولو سره د وزن په اعتبار کې لویو یا جائزه ده ځکه بیا دامفضی ونزاع ته نه دی، همدا حکم د سبزو هم دی چې د وصف په بیانولو سره د وزن په اعتبار په عقد کولو سره په هغو کې بیع سلم جائزه کیږي.

(٦) قوله والجواهر والخز والنفی المنقطع ای لا یصح السلم فی الجواهر والخز والنفی المنقطع عن ایدی الناس، یعنی څرنگه چې جواهر او ملغری عددی شیان دي او دهغو په دانوکې د مالیت په اعتبار ډیر فرق راځي نو په دی وجه چې مفضی ونزاع ته کیږي په هغو کې بیع سلم نه ده جائزه، همدارنگه په داسی شیانو کې بیع سلم نه ده جائزه کوم چې د بیع په وخت کې یاد مسلم فیه دادا کولو په وخت کې په آسانی سره په لاس نه راځي آن تردې که چیرته مسلم فیه د عقد په وخت کې موجود وو او دادا ټیگی په وخت کې منقطع شو یا دهغه برعکس یا په منځ موده کې منقطع شو نو بیع سلم نه ده جائزه، لعبد ابن عمر الله تعالی عن مع اللامحی بدو صلاحها. (یعني نبی کریم ﷺ په میوو کې له بیع سلم څخه منع فرمایلي ده تر هغه چې هغه ښکاره شی) له دهغه حدیث شریف څخه معلومه شوه چې د عقد په وخت کې د مسلم فیه په ښکاره شکل موجودیدل ضروري دی، همدارنگه د مسلم الیه لپاره د مسلم فیه پر تسلیمولو باندی قدرت درلودل ضروري دی نو په ټاکلی شوې موده کې د مسلم فیه د واداره وجود ضروري دی.

فائده، که له ټاکلی شوې مودې وروسته هغه شی منقطع شونو رب السلم لره اختیار دی که بیع سلم فسخ کوي او که د مسلم فیه تر موجودیدو پوری انتظار کوی ولی عقد جائزو واقع شوی دی ځکه شرط د جواز موندل شوی دی یعنی تر ټاکلې مودې پوري د مسلم فیه د موجودیدو شرط شته البته دیوه عارض په وجه د مسلم فیه تسلیمول متعذر شوی دی او د عارض لیري کیدای هم شی نو داداسي شولکه مبیعه چې مریی وي او هغه

دمشتری تر قبض کولو مخکې وتښتي نومشتری لره دیع دفسخ کولو اودمیری تر راتگ پوري دانتظار کولو اختیار شته بس بعینه همداحکم دمسلم فیه دانتقطاع په صورت کې هم دی . (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۲۲۸/۴)

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نزدیواخی داداکولوپه وخت کې دمسلم فیه موجودیدل شرط دی ولی دمسلم فیه له وجود څخه مقصود دادی چې مسلم الیه دمسلم فیه پر سپارلو باندی قادر وي، اوسپارل داداکولوپه وخت کې راځي تر هغه مخکې نه وی نوله وړاندې نه دمیعی موجودیدل شرط نه دی، امام شافعی رحمته الله ته جواب ورکړای شوی دی چې له مذکور حدیث شریف څخه معلومیږي چې د عقد په وخت دمیعه موجودیدل ضروري دی نو ستاسی تعلیل په مقابل د نص کې معتبر نه دی .

(۷) قوله والنسك الطری ای لایصح السلم فی السمک الطری فی غیر حبه، یعنی له خپل مخصوص وخت نه علاوه په تازه ماهیانو (کبانو) کې بیع سلم جائز نه ده ولی تازه ماهیان له خپل موسم نه علاوه بل وخت په لاس نه راځي یعنی د ژمي په موسم کې نه موندل کیږي په داسی حال کې چې په بیع سلم کې دمیعی هروخت لاس ته راوړل شرط دی، البته که په کوم ښار کې هروخت په لاس راځي نویا صحیح دی ولی دجواز شرط وموندل شو، البته دچو ماهیانو چې مالګه پري اچول شوې وي بیع سلم دوزن په اعتبار سره صحیح ده ولی د داوول ماهیانو (کبانو) مقدار او وصف ضبطول ممکن دی او منقطع کیږي هم نه، هروخت په لاس راتلی شي .

(۸) قوله واللحم ای لایصح السلم فی اللحم، یعنی دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد په غوښو کې بیع سلم نه ده جائزه، ولی په غوښه کې هډونه راځي کله واره او کله غټ وي نو دغوښو مقدار مجهول دی، همدارنگه دچاغو، دنگرو حیواناتو په غوښه کې فرق وي نو په دې وجه چې مفضی ونزاع ته کیږي په غوښو کې بیع سلم نه ده جائزه .

فائده: دصاحبینور رحمهما الله په نزد که دغوښو جنس، نوع اوصفت بیان کړي مثلاً دخصي شوي دوه کلني وژکړي دوران یو من مسلم فیه مقرر کړي نویا جائزه ده ولی غوښه موزونی شی دی اود وصف په بیانولو سره متعین کیدای شی همد اوجه ده چې غوښه مضمون بالمثل دی او وژنا غوښه په قرض اخیستل جائز دی نو په دې وجه چې مفضی ونزاع ته نه ده په غوښه کې بیع سلم جائز ده .

فائده: فتوی دصاحبینور رحمهما الله پر قول ده لعلال شارح التوریر: لا یجوز السلم فی الحوان ما،،،، ولحم ولومنزوعا عظم وجوزه اذا بین وصفه وموضع له وموزون معلوم وقاله الامة الثلاثه علیه الفری بحر وشرح المجمع (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ۲۲۸/۴)

(۹) قوله وبمکیال ای لایصح السلم بمکیال معین لایعرف مقدار، یعنی په داسی پیمانانه او کز سره بیع سلم جائزه نه ده چې مقدار یې معلوم نه وي ولی دا کیدای شي چې دایمانانه او کز ضائع شي ځکه دمسلم فیه مقدار مجهول کیږي چې دهغه په وجه دمتعاقدينو تر منځ جګړه راځي او عقد مفضی ونزاع ته جائز نه دی .

فائده: په داسی پیمانانه سره بیع سلم جائزه ده چې مقدار یې معلوم وي په دې شرط چې هغه پیمانانه به خرابیږي نه سره ننوځي به نه لکه دټوکراو توشه دان وغیره ولی په داوول پیمانانه سره دیع سلم ته کولو کې جګړه پیداکیږي ولی مشتری به غواړي چې سره ننوځي اوبائع به په هغه باندی نه راضي کیږي . (رد المحتار: ۲۲۹/۴)

(۱۰) همدارنگه دمعلومي سيمې دکليوپه غله اود معلومو درختوپه ميووکې هم بيع دسلم جائزه نه ده ولی پرهغوآفت راتلل اودهغو معدوميدل ممکن دی نودمعدوم کيدوپه صورت کې دمسلم فيه دسپارلو قدرت نه وي نوځکه داسی بيع جائزه نه ده .

فائده: که يې دمتعين کلي طرف ته نسبت وکړويې ويل، دهغه کلي مسلم فيه مثلا دوه منه غنم کيږي اومقصود يې له دغه نسبت څخه دغنموصفت بيانول وي چې غنم اعلى قسم دي اوکه ادنى قسم دي نوپه دغه صورت کې بيع سلم جائزه کيږي ولی له هغه څخه مقصود دمتعين ځای غنم مراد نه وي بلکې مراد داوي چې غنم اعلى دي يا ادنى دي . (الذّر المختار على هامش رد المحتار: ۴/ ۲۲۹)

(۱۱) وَشَرَطْنَا بَيْنَ الْخَبْسِ وَالْتَرَعِ وَالْقَفْزِ الْقَدْرَ وَالْأَخْلَى وَاللَّهْشَ هَرَقْدَرِ زَائِي الْمَالِ إِلَى الْفَكِيلِ وَالْفُزْنَ وَالْمَعْدُونَ مَكَانَ الْإِبْقَاءِ بِإِغْلَاخِ خَمْلِ مِنَ الْأَخْبَاءِ (۱۲) وَغَايَ خَمْلٍ لَمْ يُزَفِ بِهِ خَيْشَاءٌ وَقَبْضُ زَائِي الْمَالِ قَبْلَ الْإِفْزَاقِ .

توضیح: اودسلم شرط دی بیانول دجنس، نوع، صفت اومقدار اوموده اولپرتله موده یوه میاشت ده، اویانول درأس المال دمقدار په کیلی، وزنې اوعددی شيانو کې دادا کولو دځای په هغو شيانو کې چې دبارولو ضرورت وي، اوپه کومو شيانو کې چې دبارولو ضرورت نه وي هغه چیرته يې خوبه وي وردي کړي اوشرط دی درأس المال قبض کول ترجلا کيدو مخکې .

توضیح: (۱۱) دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دبيع سلم دصحت لپاره اته شرطونه دي: **فصل ۱-** دمسلم فيه جنس به معلوم وي چې غنم به وي یا اورشي . **فصل ۲-** نوع به يې معلومه وي چې داسي غنم به وي چې دبرمې په اوبوسره اوبه شوي وي یا داسي غنم چې دباران په اوبو (يعني للمي) وي . **فصل ۳-** دمسلم فيه صفت به معلوم وي مثلا جید غنم دي که ردی که متوسط . **فصل ۴-** دمسلم فيه مقدار به معلوموي چې شل منه دي یا شل رطله یا شل پیمانې . **فصل ۵-** موده به معلومه وي چې څومره موده وروسته مسلم فيه ادا کوي اوموده به لپرتله یوه میاشت تاکی ولی تریوه میاشت کمه موده مؤجل نه ده معجل ده په داسی حال کې چې دبيع سلم لپاره تاجیل شرط دی . **فصل ۶-** درأس المال (يعني ثمنو) مقدار به معلوم وي، که عقد سلم دهغه له مقدار سره متعلق ولکه دثمنو مکیلی، موزونی اومعدودي کيدل (خلاف له حیوان کپړه وغیره نه چې داشیان په اشاره سره هم معلومېږي دهغو دمقدار معلومولو ضرورت نشته) **فصل ۷-** دمسلم فيه دسپارلو ځای به معلوموي که چیرته مسلم فيه داسي شی وو چې بارول يې غوښتل اوپر هغه باندی مصرف راتلی ، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اشرطونه ځکه لگول شوي دي چې که چیرته له دغو شرطونو څخه کوم شرط ونه موندل شی نو دابيع مفضي ونزاع ته کېږي .

فائده: مگر صاحبین رحمهما الله په آخري دوو شرطونو کې اتفاق نه کوي هغوی فرمایې چې که چیرته رأس المال په اشاره سره متعين کړای شوی وونویا دهغه دمقدار دبیانولو ضرورت نشته ولی درأس المال دمقدار معلومولو مقصد درأس المال پرسپارلو باندی قادر کيدل دی اودغه مقصود درأس المال په اشاره سره دمتعين کولوپه صورت کې هم حاصلېږي نو ددي ضرورت نشته چې رأس المال دوزن یا کيل یا عدده ذریعه معلوم کړي ، صاحبینو رحمهما الله ته جواب ورکړای شوی دی چې کله داسي هم کيدای شي چې مسلم اليه ته

مسلم فيه په لاس ور نه شي نو هغه رأس المال واپس کوي که چيرته درأس المال مقدار معلوم نه وي نو واپس کيدل متعذر دی، اود آخري شرط په باره کې فرمايې چې مسلم فيه به په هغه ځای کې سپاري چيرته چې عقد سلم شوی دی ولی موجب تسلیم عقد دی نو چيرته چې عقد شوی وي مسلم فيه به په هغه ځای کې واپس کوي نو د مسلم فيه د سپارلو د ځای بيانولو ضرورت نشته، صاحبينو رحمهم الله ته جواب ورکړای شوی دی چې مسلم فيه فی الحال سپارل واجب نه دی او قاعده ده چې دکوم شي سپارل فی الحال واجب نه وي دهغه د سپارلو لپاره دهغه مکان عقد نه متعين کيږي.

فائدة: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول مختار او مفتی به دی کمالی شرح التنبیه (و) بیان قدر رأس المال) ان تعلق بمقداره کما (فی مکمل و موزون، و عددی غیر مقارب) و اکفیاً بالاشارة کمالی مذکور و حیران قلنا ربما لا یقدر علی تحصیل المسلم فيه لیحتاج الی درأس المال (و) السابع بیان (مکان الایفاء للمسلم فيه) (لیعالم حمل) (او مؤلفه قال ابن عابدین رحمته الله علیه فعنده یشرط بیان مکان الایفاء وهو الصحيح و عندهما لا یشرط (و) (رد المحتار: ۲۳۱/۳)

(۱۲) که مسلم فيه داسی شی وو چې بوج وبارې نه درلو داود نه هغه پر منتقل کولو باندې مصرف نه راته لکه لږ غوندی مشک، کافور او وړې وړې ملغلرې وغیره، نویا په اتفاق سره دهغو د سپارلو د ځای بيانولو ضرورت نشته بلکې داصح قول مطابق چيرته چې يې زړه وي هلته دي و سپاري کمالی شرح التنبیه (و) (ما حمل له کمک و کالور و صفار لولز، لا یشرط فيه بیان مکان الایفاء) (اتفاقاً) (و يو فيه حيث شاء) (فی الاصح) (و) (رد المحتار: ۲۳۱/۳)

فصل ۸- د بيع سلم له شرطونو څخه آخري شرط دادی چې په مجلس عقد کې د ضروري ده چې مسلم اليه رأس المال قبض کړي يعنې بيع سلم نه ده صحيح تر څو پوري چې په هغه مجلس کې درب السلم له مفارقت (جدائی) نه مخکې مسلم اليه رأس المال قبض نه کړي ولی بيع سلم دهغی بيع نوم دی چې پکې ثمن عاجل وي اود اهله کيږی چې بائع ثمنې په عقد بيع کې قبض کړی که نه، که چيرته تر قبض مخکې متعاقدين له مجلس څخه ولاړشی نو ثمنی عاجل نه دي بلکې آجل يعنې پور کيږي او مسلم فيه هم مؤجل يعنې پور دی نو دا بيع الکالی بالکالی يعنې بيع د دين په دين سره کيږي چې له هغی څخه نبی کریم ﷺ منع فرمایلي ده، درب السلم له مفارقت څخه مراد مفارقت بالابدان دی نو که چيرته په هم هغه مجلس کې دواړه ویده شول یا سره روان وو نو بيع سلم نه باطلیږي.

(۱۳) (فان أسلم ما بشئ یدرمه لی کثر من مائة دينار علیه و مائة نقداً فالسلم إلى الذین باطل) (۱۳) (و لا یصح التصرف فی رأس المال و المسلم فيه قبل القبض) (۵) (بشر کذا و تولیة) (۱۶) (فان نقض المسلم لم یشر من المسلم اليه و رأس المال ضلماً) (۱۷) (و لو اشترى المسلم اليه کثر و أمر لزب السلم یفجیه نقضاً) (لیمتبع) (۱۸) (و ضح لفرطاً) (۱۹) (و أنظره به یضیه له لم یلقب بلفعل).

توجه: که يې عقد سلم وکړ دوو سودو همو په عوض ديوي پيمانې غنمو کې حال دا چې يو سل قرض دي پرده باندې او يو سل نقد دي نو سلم په قرض کې باطل دی او صحيح نه دی تصرف کول په رأس المال کې او په مسلم فيه کې مخکې تر قبض کولو، د شرکت یا توليه په ذريعه سره پس که يې اقاله وکړه د سلم نونه دي اخلي له مسلم اليه څخه درأس المال په عوض کې هيڅ شی او که يې واخيستل مسلم اليه يو من او حکم يې وکړ رب السلم ته د قبض کولو دخپل حق د وصول کولو لپاره نونه دی صحيح، او که قرض و بيا صحيح دی يايې هغه ته حکم کړی و د دهغه د قبض کولو د هغه لپاره بيا دخپل ځان لپاره بس هغه همدا سي وکړل.

توضیح: (۱۳) که چاددو و سوو در همونوپه عوض په یوې پیمانې غنمو کې بیع سلم وکړه چې له هغو څخه سل درهمه مخکې لاد مسلم الیه پر ذمه قرض دي اوسل درهمه یې نقد ورکړل نو په سلو درهمونو قرض کې بیع سلم باطله ده ولی اتم شرط نشته یعنې پر سلو درهمونو باندې په مجلس عقد کې قبض نه دی راغلی حال دا چې د رأس المال قبض کول په مجلس عقد کې ضروري دی کما مر، البته په سلو درهمو نقدو کې بیع سلم جائز ده ولی په هغه کې ټول شرطونه موجود دي.

فائده: دامام زفر رحمته الله علیه په نژدېه قرض او نقدو وارو کې بیع سلم باطله ده ولی په قرض کې بیع قبول یې شرط کړی دی په نقدو کې د بیع قبولولو لپاره او دا شرط فاسد دی او د عقد دیووالي په وجه فساد په ټول عقد کې خورېږي، احناف جواب ورکوي چې عقد ابتداءً صحیح دی همدارنجه ده چې که چیرته د مجلس ترجلاکیدو مخکې هغه قرض هم نقد کړي ورې کړي نو بیع صحیح کیږي نو د فساد ابتداءً نه بلکې عارضی دی او عارضی فساد په قدر مفسدوي او مفسد یواځې د قرض په حصه کې راغلی دی یعنې یواځې د قرض په انداز رأس المال په مجلس کې نه دی قبض کړای شوی ځکه خالص د قرض په اندازه بیع سلم باطلېږي د نقد طرف ته فساد نه متعدي کیږي.

فائده: مگر (بضم الكاف وتشديد الراء) شپيته قفيزه يوه پيمانه ده، او يوقفيزه دوولس کاسی کیږي په همدې ډول یوگر داووه سوه شل کاسې سره برابری.

(۱۴) تر قبض کولو مخکې د مسلم الیه لپاره د بیع سلم په رأس المال کې تصرف کول ناجائز دی او درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تصرف کول ناجائز دی، په رأس المال کې تصرف کول ځکه نه دی روا چې د تصرف په وجه سره دهغه قبض تفویض راځي کوم چې د عقد په وجه واجب شوی دی یعنې په مجلس عقد کې رأس المال قبض کول واجب دی تر قبض کولو مخکې په تصرف کولو سره دا واجب قبض فوت کیږي ځکه نو تر قبض مخکې د مسلم الیه لپاره په رأس المال کې تصرف کول ناجائز دی، او درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تصرف کول ځکه ناروا دی چې مسلم فیه مبیعه وي او مبیعه که منقولي شی و نو په هغه کې تر قبض کولو مخکې تصرف کول ناجائز دی نو درې السلم لپاره په مسلم فیه کې تر قبض مخکې تصرف کول نه جائز کیږي.

(۱۵) په مسلم فیه کې د تصرف کولو مصنف رحمته الله علیه دوه صورتونه بیان کړي دي یو دا چې په مسلم فیه کې بل څوک شریک کړي مثلاً یو چاپه دوو منو غنمو کې د سل درهمه په عوض بیع سلم وکړه بیا یوه بل چارې السلم ته وویل چې دا پنځوس درهمه واخله ما په هغو دوو منو کې شریک کړه، نو درې السلم لپاره په مسلم فیه کې دا ټول تصرف کول ناجائز دی، دوهم صورت یې دادی چې رب السلم راوړلاشي مخکې تر قبض پر یو بل چاپاندي مسلم فیه (دوه منو غنم) ټولیه یعنې د سلو درهمو په عوض خرڅ کړي نو دا صورت هم ناجائز دی ځکه دا په مسلم فیه کې مخکې تر قبض تصرف دی چې ناروا دی.

(۱۶) که سلم کوونکی ټوله بیع وروسته اقاله وکړه یعنې بیع سلم یې ماته کړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نژدېه بیارې السلم له مسلم الیه څخه د رأس المال په بدله کې کوم بل شی نه رانیسی، بلکې رأس المال په

واپس اخلي، ولی دینی کریم ﷺ ارشاد دی: لَا تَخْلُوا لِمَنْ لَمْ يَكُنْ خَالِكًا (یعنی کہ عقد قائم و ونو مسلم فیہ اخلہ کہ نہ خپل رأس المال اخلہ).

فائدہ: امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ اوامام زفر رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدیک السلام تہ جائزہ دہ چې درأس المال پہ عوض کې چې څه یې زړه غواړي هغه دي واخلی ولی دا قائلہ په وجه عقد له منځه تللی دی او رأس المال دمسلم الیه پر دمه قرض دی نو د نو و قرضونو په شان په دغه قرض سره هم چې دی څه غواړي هغه دي واخلی، پر امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ او امام زفر رحمۃ اللہ علیہ باندې مذکور روایت حجت دی.

(۱۷) که متعاقدینو په یوه ګرغرمو کې عقد سلم وکړ تر هغه وروسته مسلم الیه یو بل ځای یو ګرغرم واخلست او مسلم الیه پر مذکور و غرمو باندې تر قبض کولو مخکې رب السلام ته وویل چې ته له ما څخه کوم مسلم فیہ اخلي دهغه په عوض کې ورش هغه غرم واخله کوم چې مارا نیولی دي نور رب السلام ته دا غرم دخپل حق لپاره اخیستل صحیح نه دي، ولی دلته په شرط د کیل سره دوه عقدونه جمع شول نو دمسلم الیه اودهغه دبائع ترمنځ بل دمسلم الیه اورب السلام ترمنځ او قاعده دہ چې کله په شرط د کیل دوه عقدونه سره جمع شي نو دوه ځله پیمانہ کول ضروري دی یو ځل به بائع پیمانہ کوي بل ځل مشتری، چې دلته داسي نه دي شوي نو ځکه دا ناجائز دی.

(۱۸) او که بیع سلم نه وه بلکې قرض وو مثلاً یو چاله بل څخه یو ګرغرم په قرض یو ورل بیا مقروض له بل چا څخه یو ګرغرم واخلستل قرض خواه ته یې وویل چې ما کوم غرم اخیستی دي ورش هغه قبض کړه دخپل حق په ډول یې واخله قرض خواه هغه قبض کړل یو یې ورل نو دا جائز دی ولی دلته دوی بیع نه دي راغلي ولی قرض خواه چې کومه قرضه ورکړه هغه د عاریه وړکولو په معنی دی همدا وجه دہ چې قرض په لفظ د عاره سره منعقد کېږي نو دوه ځله پیمانہ کول ضروري نه دی ځکه دا جائز دی.

(۱۹) قوله لو امره بقبضه له ای صغ لو امر المسلم الیه رب السلام الخ، یعنی که چیرته عقد سلم شوی وواو مسلم الیه رب السلام ته وویل چې ورش اول زماله طرف څخه غرم قبض کړه بیا یې له خپل طرف څخه قبض کړه، هغه همدا سې وکړل یعنی لومړی یې دمسلم الیه لپاره پیمانہ کړل بیا یې دخپل ځان لپاره پیمانہ کړل نو دا صورت جائز دی ولی په دي صورت کې دوه ځله پیمانہ راغله نو ځکه دا جائز دی.

(۲۰) زولو انفره رب المسلم ان یکمله فی طرفه لقل و غز غائب لم یکن قبضا (۲۱) به خلاف الفیج (۲۲) زولو ان سمن اتمالی کثر و فیقت الامة لفقها لافقت و ماتت قبل الاقالة فبقي وضع و غلبه فیمنها (۲۳) و غنکته بتر اءها بال (۲۴) و القول لندعی الرذاعة والتاجيل لالتالي الوضع والاخ (۲۵) وضع السلم والاستصناعی لعمی خف و غنبت و لمفقه (۲۶) وله البیاض اذا زاء (۲۷) وللصانع بینه قبل ان یزاه (۲۸) و من حله سلم

توجه: او که امر وکړ رب السلام مسلم الیه ته چې دانا پ کړه زما په لوبښی سره هغه ناپ کړل حال دا چې دی غائب دی نو دا قبض نه ګڼل کېږي، خلاف له مبیعی نه، او که یې سلم وکړ منځه یې ورکړه دیوه ګر په عوض او قبض یې کړه منځه بیا دواړو اقاله وکړه او منځه مه شوه یا تر اقاله مخکې مه شوه نو اقاله باقی او صحیح پاتېږي او پر دې باندې لازمیږي قیمت دمنځی، او ددی عکس دی اخستل دمنځي په یو زرو پوښی، او قول درداثة

ددعوه کوونکي اودمودې دمدعی معتبر دی نه دوصف اومودې دنفی کوونکي اوصحیح دی سلم اوپه فرمایش جوړول په موزه، تال اوگل دانۍ، غوندي شيانو کې اوفرمایش ورکوونکي لره اختیار دی چې کله یې وويني اوجوړونکي لره اختیار شته دخرید وتولید لومخکی اوپه فرمایش دجوړولو، مؤجل صورت بيع سلم

.. ده

تشریح: (۲۰) که رب السلم مسلم الیه ته حکم وکړ چې مسلم فیه زما په لوبني کې ناپ کړه او مسلم الیه دهغه په نه موجودگي ناپ کړل دهغه په لوبني کې یې وچلول نو دا درې السلم دخپل حق قبض کول نه گټل کیږي ولی درې السلم حق په هغه قرض کې دی کوم چې دمسلم الیه پر ذمه واجب دی او قرض یو وصف دی چې درې السلم په لوبني کې وچلول یې ناممکن دی نور بې السلم چې دناپو لکوم حکم ورکړی دی هغه ددې شي ملک نه موندلی بلکې دمسلم الیه ملک یې ومونده نو درې السلم دا امر نه دی صحیح، داداسي دی ګواکي مسلم الیه درې السلم لوبنی په عاریه (خواست) راوړی دی اوپه هغه کې یې خپل ملک وچلول اوچاوه نوظاهره ده چې دمسلم الیه درې السلم په لوبنی کې خپل شي وچلول درې السلم خپل حق وصول نه شمارل کیږي.

(۲۱) البته په مطلق بيع کې دمیبعه دا حکم نه دی مثلاً یو چا متین غنم واخیستل او بایع ته یې وویل، غنم وتله زما په دغه لوبني کې یې وچلول، بایع دمشتری په نه موجودگي کې داسی وکړل نو دا صحیح ده ولی په خالص اخیستوسره مشتری دغنمو مالک شوی دی نو مشتری دخپل مملوک شي پخپل لوبني کې وچلولو حکم ورکړی دی او مشتری لره دخپل مملوک شي پخپل لوبنی کې وچلولو حکم صحیح دی نو بایع دمشتری له طرفه دمشتری دلوبنه کولو وکیل ګرځیدلی دی اولوبنی دمشتری دملوک کیدو په وجه څرنگه چې حکم دمشتری په قبضه کې دی ځکه نو کوم غنم چې په هغه کې وچلول شوي دي هغه هم دمشتری په قبضه کې راځي نو مشتری قابض شمارل کیږي همدا وجه ده چې دبایع غنم تلل کافی گټل کیږي دمشتری لپاره ددوباره تلولو حکم نشته ولی بایع په پیمانۀ کولو کې دمشتری له طرفه وکیل دی.

(۲۲) که یو چاد دراهمو او دنانیرو پر ځای مسلم الیه ته یوه منځه ورکړه په یوه پیمانۀ غنمو کې یې بيع سلم ورسره وکړه او منځه یې مسلم الیه ته ورو سپارله بیا دواړو په بيع سلم کې له اقاله کولو وروسته بیا تر اقاله کولو مخکې منځه دمسلم الیه سره مړه شوه نو په هغه صورت کې چې تر اقاله کولو وروسته مړه شي اقاله پخپل ځای پاتېږي او تر اقاله کولو مخکې چې مړه شي اقاله صحیح کیږي ولی دا قاله دصحت مدار دمعقود علیه پریقاً باندې دی او معقود علیه په دواړو صورتو کې باقی دی ځکه چې په بيع سلم کې معقود علیه مسلم فیه دی چې دمنځی تر مرګ وروسته هم دمسلم الیه پر ذمه واجب دی نو اقاله ابتداءً یعنې دمنځی تر مړه کیدو مخکې صحیح ده اوبقاءً یعنې دمنځی له مرګ وروسته هم صحیح ده ولی بقاء تر ابتداءً آسانه ده، پس چې کله عقد فسخ شونو پر مسلم الیه باندې دمنځی قیمت لازمیږي ولی دمنځی د مړینې په وجه دی اوس دعين منځی له ردولو څخه عاجز شو.

(۲۳) او ددې عکس دی که چا دمطلق بيع په ذریعۀ (یعنې چې بيع سلم نه وي) دیوزرو یو په عوض کې منځه واخیسته یعنې که چا منځه په زرروپۍ واخیسته منځه چې مشتری راوړه هلته مړه شوه بیا بایع

او مشري اقاله وکړه نو دا اقاله نه ده صحيح باطله ده ولی په دغه صورت کې معقود عليه منځه ده نوله مرگ وروسته محل دا اقاله نه ده په دي وجه اقاله په هر صورت باطله ده .

فائده: دلته څلور صورتونه جوړېږي: (۱) په بيع سلم کې يې دمنځی تر مرگ مخکې يا وروسته اقاله وکړه ددغه صورت حکم تير شو. (۲) د مطلق بيع په صورت کې يې دمنځی تر مرگ مخکې اقاله وکړه ددغه صورت حکم تير شو. (۳) په بيع المقايضه يعنې د بيع العروض بالعروض په صورت کې دا د عوضينو تر هلاکت وروسته يا مخکې يې اقاله وکړه نو اقاله صحيح ده، ولی په دي صورت کې له عوضينو څخه هريو معقود عليه دی نو د يوه عوض د بقاء په صورت کې هم اقاله صحيح ده (۴) د بيع صرف په صورت کې يې دا د عوضينو ياد دواړو عوضينو له هلاکت وروسته يا تر هلاکت مخکې اقاله وکړه نو په دغه صورت کې اقاله صحيح پاتېږي ولی په بيع صرف کې معقود عليه هغه حق دی چې له متعاقدينو څخه د هريو پر ذمه باندې واجب دی او هغه غير معين دی چې هلاکت يې متصور نه دی نو د عوضينو ياد يوه هلاکيدل دا اقاله د صحت مانع نه دی .

(۲۴) که په بيع سلم کې يو څوک په ردي شي کې د بيع کيدو دعوی کوي مثلاً مسلم اليه وايي چې ما د عقد په وخت کې دا شرط لگولی دی چې مسلم في به ردي غنم وي، رب السلم وايي چې ما هېڅ شرط هم نه وولگولی، يا د ټاکلي مودې د متعين کيدو دعوی کوي مثلاً وايي چې ما د عقد په وخت کې د مسلم في به د سپارلو لپاره وخت مقرر کړی وو، او رب السلم وايي چې ما د مسلم في به د سپارلو لپاره هېڅ معلومه موده نه ده مقررې کړې، نو د مسلم اليه قول معتبرېږي ځکه چې هغه د مسلم د صحت مدعي دی ولی د مسلم في به د جدياړ دي د بيانولو بغير يا د مودې بيانولو بغير بيع سلم نه ده صحيح، نو ظاهر حال دهغه موافق دی ولی مسلمان د حرام په وجه د عقد فاسد مياشت نه کوي اوله معلومې مودې او وصف بغير بيع سلم فاسد وي. هغه بل چې د مودې او وصف نفی کوي چې د مسلم مفسد دی نو دهغه قول ته اعتبار نه ورکول کېږي .

فائده: که متخاصمين دواړه پر يوه عقد باندې متفق وو او رب السلم د مودې له شرط څخه انکار وکړي نو په داسې صورت کې دامام صاحب رحمته الله عليه په نزد دهغه قول معتبر دی چې د عقد د صحت مدعي وي او د صاحبينور رحمهما الله په نزد د منکر قول معتبرېږي که څه هم دی د عقد د صحت منکرو وي . دامام صاحب رحمته الله عليه قول راجح دی لمانال الشيخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله عليه : الراجح قول الامام كما يظهر من صنيع اکثر الشروح والفناوی وهو الاستحسان (هاش الهایة: ۱۰۱/۳)

فائده: د متعنت هغه څوک دی چې بل ته د ضرر رسولوپه غرض دخپل ځان لپاره د مفيد شي نه انکار وکړي او خصم هغه دی چې دخپل ځان لپاره د ضرر ناک شي نه انکار وکړي، قاعده داده چې د متعنت قول نه دی معتبر، يعنې که څوک د داسې شي انکار وکړي چې دده لپاره مفيد وي نو په اتفاق سره دهغه قول نه معتبرېږي مثلاً مسلم اليه وايي چې د عقد په وخت زما لپاره د مودې شرط نه دی لگول شوی او رب السلم وايي چې شرط لگول شوی وو، نو په موده کې د مسلم اليه فائده ده بيا هم انکار کوي نو د متعنت کيدوپه وجه د مسلم اليه قول نه دی معتبر .

(۲۵) دموزه، تال، گل دانی (ددو ولاستووالاد اوسپنې څخه جوړ کول لوبښی چې دزینت لپاره عام تور پر منبر باندې ښودل کیږي) وغیره په جوړولو کې بیع سلم جائزه ده، ولی د اشیان په وصف بیانولو سره منضبط کیږي نو ددغو شیانو په سپارلو کې د کومې شخړې درامنځ ته کیدو امکان نشته نو په دوی کې بیع سلم جائزه کیږي، همدارنگه د اشیان په کار ګیر باندې په فرمایش جوړل هم جائز دی ولی پر دې باندې د امت عملی اجماع ده که څه هم د قیاس تقاضا داده چې جائزه شي ولی دیوه شي په فرمایش د جوړولو په صورت کې میعه معدوم وي او د معدوم بیع نه ده جائزه.

(۲۶) قوله له الخيار اذا رآه ای اذا عمله الصانع للمستصنع خيار الرؤية یعنی له جوړولو وروسته چې کله مشتری هغه وويني نو ده لره اختیار شته که یې اخلي او که یې پرېږدي، ولی ده داسې شیان اخیستی دي چې ده لیدلې نه دي نو ځکه ده ته خيار رؤیه حاصل دی مګر کار ګر ته خيار رؤیه نه ورکول کیږي ولی کار ګر بائع دی او بائع لره خيار رؤیه نه وي، له امام ابو حنیفه رحمته الله څخه یو روایت دادی چې کار ګر ته هم خيار رؤیه حاصل دی ولی کار ګر چې مثلاً موزې جوړوي نو چمپه به پر یو کوي بیابه یې جوړوي او د چمپي په پر یو کولو کې د کار ګر تاوان دی نو له ځان څخه د تاوان د دفع کولو لپاره کار ګر ته داروا ده چې معامله پرېږدي.

فائده: د امام صاحب رحمته الله لومړی قول ظاهر الروایة او مفتی به دی یعنی کار ګر ته خيار رؤیه نه ورکول کیږي، البته مشتری ته خيار رؤیه شته ولی دوکه ورکول د کار ګر انوعادت ګرځیدلی دی، البته که کار ګر په دې صفت سره یوشی تیار کړي چې مشتری دهغه فرمایش ورکړي و نو بیا مشتری لره هم خيار رؤیه نشته. (انظر القول الرابع: ۸۱/۲)

فائده: د امام ابو یوسف رحمته الله په نزد مستصنع او صانع دواړو لره خيار رؤیت نشته، صانع لره ځکه نشته چې هغه بائع دی او بائع لره خيار رؤیت نه وي او مستصنع لره ځکه نشته چې په هغه کې د صانع تاوان دی ولی کله داسې هم کیدای شي چې مستصنع د خيار رؤیت په وجه عقد فسخ کړي نو د صانع جوړ کړای شوی بل څوک په قیمت مثل سره هم نه اخلي نو ظاهره ده چې په دې کې د صانع تاوان دی. (هدایه: ۱۰۲/۳)

(۲۷) او د مشتری تر لیدو مخکې بائع لره هم اختیار پر کار دی چې پرېل چا باندې یې خرڅولای شي ولی دغه شي چې تر څو پوری مستصنع (مشتری) اختیار نه کړي نه متعین کیږي نو د مشتری تر لیدو مخکې بائع ته دا جائزه ده چې پرېل چاپې خرڅ کړي، البته د مشتری له لیدو وروسته بائع لره دانه جائز کیږي چې دی هغه شي پر کوم بل چا باندې خرڅ کړي ولی د مشتری له لیدو وروسته داسې د مشتری لپاره متعین کیږي نو اوس یې پرېل چا باندې خرڅول نا جائز دی.

(۲۸) قوله ومو جله سلم، ای مؤجل الاستصناع سلم، یعنی د استصناع په صورت کې که یوشی جوړ کړي د ورکولو موده یې ټاکل شوې وه نو د امام صاحب رحمته الله په نزد دا بیع سلم ده ځکه نو په هغی کې د بیع سلم د ټولو شرطونو رعایت ضروري دی، د صاجینو رحمهما الله په نزد که ددې تعامل په خلکو کې و نو استصناع ده سلم نه دی ځکه استصناع او سلم د نوم او حکم دواړو په

اعتبار سره دوه مختلف عقد ونه دي، نو ديوه په نرم يادولو سره هغه بل نه منعقد كيږي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادی چې دا عقد استصناع او بيع سلم دواړه كيدای شي اوله دغو دواړو څخه بيع سلم له هر دوول شېبې پرته په اجماع سره جائزه ده په داسی حال كې چې تعامل په استصناع كې يو قسم شبهه ده ولی دامام زفر رحمته الله عليه او امام شافعی رحمته الله عليه په هغه كې اختلاف دی نو دا پر بيع سلم باندي حمل كول اولی دی.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول را چي دی لهما قال العلامة الشافعي رحمته الله عليه: وله انه دين يحتمل السلم وجواز السلم باجماع لاشبهه له في تعاملهم الاستصناع نوع شبهة لكان الحمل على السلم أولى. (رد المحتار: ۳/۲۳۷)

باب المظفر لانت

داباب دمتفرقه مسائلو په بيان كې دی

دمصنفينو رحمهم الله دا عادت دی چې په تيرو بابونو كې دكومو مسائلو ذكر ياتي شي هغه مسائل دباب المتفرقات، يا (مسائل منثوره) يا (مسائل شتى) په عنوان سره بيانوي، دلته هم زموږ مصنف رحمته الله عليه دداسی څو مسائلو بيان كړی دی:

(۱) فَضَّيْعُ الْكَلْبِ وَالْفَهْدُ وَالسَّاعِ وَالطَّيْرُ (۲) وَالذَّمْنُ كَالْفَسْلِ فِي بَيْعِ غَيْرِ الْخَمْرِ وَالْخَزِيرِ (۳) وَلَوْ قَالَ بَعْدَ غَدَاةٍ مِنْ زَيْدٍ بَالِقٍ عَلَى أَنْ تَحْمِلَ لَكَ مَثَلِيٍّ أَوْ أَلْفٍ فَإِنْ غَضَّ بَالِقٍ وَظَلَّ الضَّعْفَانِ (۴) زَانٌ أَوْ ذِمْنٌ فَلَا تَلْفَ عَلَى زَيْدٍ الْعَالَةِ عَلَى الضَّامِنِ (۵) وَوُطِئَ زَوْجُ الْمُسْتَضَاعَةِ قُبُضٌ (۶) لَا غَفْذَةَ.

توضیح: او صحیح ده بیع دسپی، پیرانگ، درند و اومارغانو، او ذمی دمسلمان په شان دی دشرابو او خنزیر نه علاوه دنورو شيانو په بیع كې، او كه يې وویل چې خرڅ كړه خپل مری پریزید باندې په یوزرو روپۍ په دي شرط چې زه ستا لپاره ضامن یم دسلور وپوله زرو بغیر نو هغه خرڅ كړ دا بیع صحیح ده په زرو كې او باطل دی ضامن كیدل، او كه يې دالفظ (من الثمن) زیات كړ نو بیا زرو روپۍ پریزید باندې كيږی اوسل پر ضامن باندي كيږي او داخیستل شوې منځې سره وطی كول دځاوند قبض دی نه یواځی دهغه عقد نكاح كول.

توضیح: (۱): دسپی، پیرانگ او ځناورو (مثلا لیوه، زمري وغیره) او دمارغانو بیع جائزه ده ولی له دوو څخه او ددوئ له چمرو څخه گټه اخیستل ممكن دی، امام ابو یوسف رحمته الله عليه فرمایې چې دخوړي سپي اوزمري (خوړی سپي هغه چې تعلیم نه قبلوی) بیع نه ده جائزه ولی خوړی سپي غیر منتفع به دی او دغیر گټور شي بیع ناجائزه ده، امام صاحب رحمته الله عليه فرمایې چې خوړی سپي كه څه هم دبنكار كولو قابل نه دی اما دكینت پسو نو او دكور دحفاظت قابل خودی نو ځكه په دي وجه چې منتفع به دی دده بیع هم جائزه ده.

فائده: دامام ابو یوسف رحمته الله عليه قول احوط دی لهما قال العلامة الشافعي رحمته الله عليه: والحاصل ان المتون على جواز بيع ماسوی الخنزير مطلقا وصح السرخسی رحمته الله عليه التقييد بالمعلم منها. (رد المحتار: ۳/۲۴۹) وقال المفتي غلام قادر التعمالي: والاحوط في هذه المسئلة لزول

السرخسی یعنی التقييد بالمعلم منها. (القول الرابع: ۲/۸۴)

فائده: دامام شافعی رحمته الله عليه په نزد مطلقا دسپی بیع ناجائزه ده، لحدیث ایسی هر برة رحمته الله عليه ان النبی صلی الله علیه و آله قال ان مهر البی و لمن الكلب و كسب العجمان من السبت (یعنی دزانیه بنځي اجرت، دسپی روپۍ، دبنكر لگوونكي

گټه حرامه ده، امام شافعي رحمه الله ته جواب ورکړل شوی دی چې دا حدیث پر ابتداء اسلام باندې محمول دی یعنې په شروع د اسلام کې دسپي بيع ناجائزه وه وروسته دا حکم منسوخ شوولی له حضرت ابن عباس رضی الله عنه روایت دی: انه قال بیع الکلب الا کلب صید او ماشیه (یعنې نښی کریم ﷺ دسپي له بيع څخه منع فرمایلی ده پرته د ښکار د سپي یا د حفاظت دسپي له بيع).

(۲) ذمیان (هغه خلک چې په دار اسلام کې جزیه ورکوي کفار ذمیان ورته وایي) په خرید و فروخت کې د مسلمانانو په شان دي ولی ذمی هم مکلف دی او دخپل ځان د بقاء لپاره معاملاتو ته محتاج دی او د نبي کریم ﷺ فرمان دی چې: لا علمهم ان لهم بالفلسین و علیهم غلغی الفلسین (یعنې ذمیان خبر کړي چې دهغوئ لپاره هم هغه حقوق دي کوم چې د مسلمانانو لپاره دي او پر هغوئ باندې هغه ذمه واریانې دي کومې چې پر مسلمانانو باندې وي). البته دوه شیان لکه شراب او خنزیر په خاص ډول د ذمیانو لپاره حلال دي ولی دا دواړه د دوی په اعتقاد کې مالونه دي او موږ له داحکم دی چې دهغوئ عقیدې ته تعارض ونکړو نو د ذمیانو د شرابو عقد کول داسي دی لکه مسلمانان چې دانگورو د شیره عقد کوي او پر خنزیر باندې دهغوئ عقد داسي دی لکه مسلمانان چې پر بزه باندې عقد کوي.

(۳) صورت د مثلي دادی چې بائع غواړي خپل مریي په یوولس سوه روپۍ خرڅ کړي او مشتری په یوولس سوه باندې نه دی راضي بلکې په یوزرو روپۍ یې غواړي یا یو بل دریم څوک راغی هغه بائع ته وویل چې ته خپل مریي د یوزرو روپو په عوض پر مشتری باندې خرڅ کړه په دې شرط چې له هغو زرو روپو پرته د سلورو پوسټالپاړه زه ضامن یم، هغه دده په خبره مریي پر مشتری باندې خرڅ کړه نو دده په زرو روپۍ خرڅیدل صحیح دی له زرو پرته سل روپۍ هغه ته نه ورکولی کیږي او د دریم سري دده لپاره ضمانت باطل دی ولی داسل روپۍ ثمن نه دي بلکې دا ابتداء التزام د مال دی نو دا د مریي د خرڅولو رشوة دی چې حرام دی نو د ضامن د ضمانت نه دی صحیح ځکه به نو بائع خالص له مشتری څخه زرو روپۍ اخلي.

(۴) البته که چیرته هغه دریم سري په خپل قول کې دا اضافه وکړه چې ددې مریي له قیمت څخه له یوزرو روپو پرته د نورو سلورو پوزه ضامن یم یعنې (من الثمن) لفظيې اضافه کړ نو یا زرو روپۍ د مشتری پر ذمه کیږي او سل روپۍ دهغه ضامن پر ذمه لازميږي ولی په دغه صورت کې دا اضافه په عین قیمت کې ده او په قیمت کې اضافه د بدل خلع په شان دا جنبي له جانب هم صحیح ده مگر شرط دادی چې ددغی اضافه او زیادت به بصورة او تسمیه مقابله وي یعنې اضافه کوونکی به په لفظ (من الثمن) سره تلفظ کوي او اضافه به په مقابله د میعه کې وي. څرنګه چې دا شرط په همدغه صورت کې موندل کیږي ځکه نو دا صورت جائز دی.

(۵) که چایوه منځه واخیسته او تر قبض کولو مخکې مشتری دهغې نکاح له بل چاسره وکړه نو دا نکاح صحیح ده ولی مشتری د خرید په وجه د منځې مالګه گرځي نو د منځې له چاسره د نکاح کولو ولایت مشتری ته حاصل دی بیا که چیرته د منځې خاوند له هغې سره صحبت وکړ نو د خاوند صحبت کول د مشتری له طرفه قبض ګڼل کیږي ولی خاوند له منځې سره پروطی کولو باندې مشتری مسلط کړی دی ځکه دهغه نسبت

ومشتري ته کيږي گواکي مشتري خپله له منځې سره وطی وکړه اوله منځې سره دمشتري په وطی کولو باندې دمشتري قبض ثابتيږي.

(۶) قوله لا عقده ای وان لم يظاهرا الزوج بعد النكاح فليس بمجرّد عقد زوج الامه المشتراة بقبض، يعنې که چیرته مشتري خالص دهغې نکاح له چاسره وکړه دخاوند له طرفه دوطی صدور نه دی راغلی نو خالص عقد نکاح دمشتري له طرفه قبض نه شمارل کيږي که څه هم دقياس تقاضا داده چې نفس عقد نکاح قبض شمار شي ولی عقد نکاح حکماً عيب دی اود حقیقه عيب دار کولو په صورت کې مشتري قابض گڼل کيږي نو دحکماً عيب دار کولو په صورت کې هم مشتري قابض گڼل کيږي، وجه داستحسان داده چې حقیقه عيب دار کولو په صورت کې دمشتري پردغه معيوبه منځه باندې غلبه حاصله وي او په همدې وجه سره دی پر هغې باندې قابض کيږي په داسې حال کې چې دحکماً عيب دار کيدو په صورت کې دمشتري پر منځه باندې غلبه نه وي حاصله نو دود او ترمنځ فرق دی يو پر بل باندې قیاسول صحيح نه دی.

(۷) ومن اشترى غداً الفأب فبرهن البائع على بيعه و غيبته معروفاً لم ينع لدين البائع (۸) ولا يبيع لذيه (۹) ولو غاب أحد المشتريين فللمخاض دفع كل الثمن وقبضه و غيبته حتى ينقذ شريكه (۱۰) ومن باع أمة بالف بمقابل ذهب و فاضة فليمنصفان (۱۱) وان قضى زبائناً فليعلم و تلف فهو قضاء.

توجه: او که چامري و اخيست او غائب شوي يا بائع گواهان و درول دهغه پر خرڅولو باندې اود خريد ار دغايبيدو ځای معلوم و ونومري نه خرڅيږي دبائع دقرض لپاره که نه يا خرڅيدای شي دقرض لپاره، او که غائب شوله دوو مشتريانو څخه يو يې نود حاضر لپاره جائز دی ټولی پيسې ورکول او هغه شی قبض کول اود هغه ساتل تر هغه پوري چې دهغه شريک پيسې ادا کوي، او که چا خرڅه کړه منځه دسرو او پيسو ديوزر متقالبه عوض نودا دواړه نيم نيم کيږي او که يې ادا کړلې کوته روپۍ دجيدو روپو پر ځای او صاحب حق نه پوهيده او هغه تلف شوي نودا د ادا شيکی ده.

توضيح: (۷) که چا يو مري و اخيست يا دمريې له قيمت ادا کولو اود هغه دقبض کولو نه مخکې چيرته غائب شوي بائع دهغه پر خرڅيدو او دمشتري پر غائب کيدو باندې گواهان وړاندې کړل په داسې حال کې چې دمشتري پته معلومه ده چې په فلان ځای کې مقيم دی نو دشمن عبد کوم قرض چې دبائع له طرفه دمشتري پر ذمه دی دهغه قرض په وجه حاکم هغه مري نه شي خرڅولای ولی په دي کې دغائب مشتري دحق فی العبد ابطال راځي په داسې حال کې چې بائع لره داممکنه ده چې خپله مشتري ته ورشي او خپل حق ترې نه وصول کړي.

(۸) قوله ولا يبيع لذيه ای وان لم يكن غيبته معروفة، يعنې که دمشتري هېڅ پته نه وه معلومه نو بيا دبائع په مطالبه سره حاکم وخت دغه مريې خرڅولای شي ولی په خرڅولو کې دطرفينو رعايت دی ولی بائع ته خپل حق رسيږي او دمريې له ضمان څخه بري کيږي او مشتري دمريې له نفقي څخه وژگار يږي.

فانده: بيا که يې مريې خرڅ کړله قيمت څخه دبائع دقرض له ادا کولو نه وروسته څه پيسې پاتې شوي نو دپيسې دمشتري لپاره ساتلی کيږي هرکله چې هغه راشي هغه ته ورکولی کيږي ولی دغه پيسې دمشتري

د حق یعنې مریې بدل دي، او که د مریې پسې د بائع له حق څخه لېشوي نو بائع به خپل حق له مشتري څخه دهغه له راتلو وروسته وصولوي. (الذالمختار علی هامش ردالمحتار: ۲۴۱/۴)

(۹) که د دو نفر په ګډه یوشی واخیست او دهغه له قیمت وړ کولونه مخکې له دوی نه یو یې چیرته غائب شو نو د طرفینو رحمهما الله په نزد دهغه موجود مشتري لره و د مره اختیار شته چې ټول قیمت له خپل ځانه وړ کړي هغه شی خپله قبض کړي او تر څو پوري چې له خپل شریک څخه نیم قیمت وصول نه کړي میبعه له ځانه سره وساتي، دا ځکه چې حاضر مشتري د ټولو پیسوا د اکولوته مجبور دی ولی د عقد دیو والي په وجه بائع د ټولو پیسو د تر لاسه کولو پوري د مبیعې د منع کولو حق لري نو د مبیعه دخلاصون لپاره حاضر مشتري د شمن پر ادا کولو مجبور دی.

قائده: دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد موجود مشتري د ټولو پیسو د ادا کولو وروسته هم د غائب پر حصه باندي قبضه نه شي کولای ولی د غائب د حصی په باره کې دی اجنبي (یعنې پردی) دی او اجنبي لره د بل د حصی قبضولو اختیار نه وي بیا څرنگه چې موجود مشتري د غائب له طرفه د اثن په ادا کولو کې متبرع دی نو ځکه د غائب مشتري له راتلو وروسته موجود مشتري له هغه څخه رجوع هم نه شی کولای ولی تبرع کوونکي لره له تبرع کولو وروسته د رجوع اختیار نه وي.

قائده: د طرفینو رحمهما الله قول راجح دی لافال شارح التویر: وان اشترى اثن شيئا وغاب واحد منهما للحاضر دفع كل ثمن وبجبر البائع على قبول الكل ودفع الكل للحاضر وله قبضه وحبه عن شريكه اذا حضر حتى ينقذ شريكه الثمن. (الذالمختار علی هامش ردالمحتار: ۲۴۲/۳) وهکذا رجعه قولهما غير واحد حتى اكفى اكثر اصحاب المتن والشروح بقولهما، په خودغه مذکور حکم په هغو شيانو کې دی چې قابل د تقسیم نه وي لکه مریې او یو حیوان وغیره.

(۱۰) که چا خپله منځه د سرو او سپینو دیوزر متقالونو په عوض خرڅه کړه نو په دغه صورت کې د امتقالونه دوي حصی کېږي پنځه سوه مثقاله د سرو او پنځه سوه د سپینو په مقابل کې راځی ولی ده متقالونه سرو او سپینو ته یو ټول منسوب کړي دي نو ځکه یو پر بل باندي ترجیح نه لري او چې کله یو پر بل ترجیح نه لري نو دواړه نیم نیم و اجیبیږي.

(۱۱) که د یو چا پر دمه د بل چاسم د را هم ووهغه د دي درهمونو په عوض کې ناچله د را هم وړ کړل او اخستونکي ته د معلومه نه شوه چې درهمونه سم دي یا ناچله دي بیا دهغه له لاسه د ناچله د را هم ووتل یا بې مصرف کړل نو د ادا طرفینو رحمهما الله په نزد د مقروض له طرفه د ادایګي شمار له کېږي دهغه پر دمه مزید څه وړ کول واجب نه دي ولی ناچله درهمونه هم د قرض غوښتونکي د حق له جنس څخه دي همدا وجه ده چې که چیرته په بیع سلم کې د راس المال په ټول د سمو درهمونو پر ځای ناچله درهمونه وړ کړي او بیا دواړه سره بیل شول بیا وروسته معلومه شوه چې د را همو خو ناچله وومگر هغه چشم پوشي وکړه خپل نقصان یې برداشت کړ نو دا جائزه ده حال دا چې که چیرته ناچله د را هم د سمو درهمونو له جنس څخه نه وای نو دواړه راس المال کې تر قبض کولو مخکي د تصرف په وجه باید نا جائز وای نو معلومه شوه چې ناچله درهمونه هم درهمونه دي نو په ناچله درهمونو تر لاسه کولو سره هم حق حاصلیدل ثابتیږي له صفوا والي پرته دهغه بل هېڅ حق پاتې نه دی

اوصافوالی یو وصف دی او قاعده داده چې دیو شي مقابله دهغه له جنس سره وکړای شي نو وصف یې هیڅ قیمت نه لري او دکوم شي چې قیمت نه وي دهغه ضمان هم نه وي.

فائده: دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ په زړه پورې مذكور صورت کې چې قرض غوښتونکي کوم ناچله دره مونه مصرف کړي دي دهغه مثل دي قرضدار ته ورواپس کړي اوله هغه نه دي خپل سم دره مونه واخلي ولی د قرض غوښتونکي حق لکه څرنګه چې په مقدار کې دی په وصف کې هم دی خو څرنګه چې تنهاد و وصف ضمان واچول ممکن نه دی ولی مخکې دا خبره ذکر شوه چې د شي مقابله چې کله له خپل جنس سره وي نو دهغه د وصف هیڅ قیمت نه وي او دکوم شي چې قیمت نه وي دهغه ضمان نه و اچیسې نو د قرض غوښتونکي د حق درعايت همدا صورت دی چې قرض غوښتونکي ناچله دراهم واپس کړي له مقرروض څخه دي خپل سم دره مونه واخلي، دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجع دی لعافال ابن عابدين الشامی رحمۃ اللہ علیہ و قوله ما قیاس کما ذکره فخر الاسلام وغيره و ظاهر تر جمیع قول ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ بحر (رد المحتار: ۲۳۳/۳)

(۱۲) و ان الفرق طیار أو باض أو نکش طی یی أرضی زجل فهو لمن أخذة (۱۳) ما یبطل بالشرط القابض ولا یصح تعلیفه بالشرط القابض الباع و القسمة و الإجازة و الإجازة و الرجعة و الفسخ عن مال و الإبراء عن الذین و عزل الوکیل و الاعتکاف و الفزاة و غزو المغالبة و الإقرار و التلف و التعکیم

توجه: که مارغه بچي و ایستل یایې هګۍ و اچولي یا هوسۍ دیو چاپه ځمکه کې اوسیده نو دا دهغه چادي چاچې و اخیستل، کوم معاملات چې باطلیږي په شرط فاسد سره اوصحیح نه وي دهغو معلق کول د شرط فاسد سره هغه دادي: بیع، قسمت، اجاره، اجازت، رجعت، صلح له ماله، له قرض څخه بري کیدل، وکیل معزول کول، اعتکاف، مزارعت، معامله، اقرار، وقف او حکم (دریم، منځګړی) مقررول.

تشریح: (۱۲) که دچاپه ځمکه کې مارغه بچي و ایستل یایې هګۍ و اچولي یا دیو چاپه ځمکه کې هوسۍ اوسیده لیبال چاد مارغه هګۍ یا بچي و اخیستل یایې هوسۍ گیر کړه نو دا دنیوونکي دي دځمکي مالک دا حق نه لري چې دادعوه وکړي چې دازماپه ځمکه کې وونوزمادي ولی دامباح شیان دي او دمباحو شیانو حکم دادی چې دچالاس ته ورغلل دهغه دي.

فائده: دراتلونکو مسئلوتربیانو لومخکې دوي قاعدي پیژندل ضروري دي یوه داچې په کوم عقد کې مبادله دمال په مال وي هغه عقد په شروط فاسده و سره باطلیږي ولی روایت دی چې پیغمبر علیه السلام له بیع او شرط څخه منع فرمایلي ده او په کوم عقد کې چې مبادله دمال په غیر مال سره وي لکه نکاح، یاله قبیلې دتبرعات څخه وي هغه په شروط فاسده و سره نه باطلیږي وجه یې داده چې شروط فاسده له ربوا څخه دي ځکه ربوا داسي یوزیادت ته ویل کیږي چې له عوض څخه خالي وي او شرط فاسد هم داسی یوزاندشی دی چې عقد یې مقتضي نه دی نو په دي وجه چې خالي له عوض دی شرط فاسد په ربوا کې شمارل کیږي څرنګه چې ربوا په معاوضات غیر مالیه وکې نه متصور یږي لکه نکاح، طلاق علی مال وغیره همدارنګه په متبرعاتو کې هم نه متصور یږي ځکه نو په داسی شیانو کې خپله شرط باطلیږي، دوهمه قاعده داده چې له شرط محض سره تعلیق په تملیکاتو کې جائز نه دی البته کوم امور چې د اسقاطاتو له باب څخه دي مثلاً: طلاق

او عناق ياله قبيلې د اطلاقو څخه دي مثلامرېې ته اجازه وركول ياله قبيلې دولاياتو څخه دي مثلاقاضي او امير ټاكل نوداله شرط محض سره معلق كول صحيح دى .

(۱۳) معاملات پر دوه قسمه دي يوهغه چې په شرط فاسد سره باطلېږي او د هغو له شرط سره معلق كول صحيح نه دى دوهم هغه معاملات دي چې په شرط فاسد سره نه باطلېږي ، نو هغه معاملات چې په شرط فاسد سره باطلېږي او په شرط فاسد پورې معلق او مشروط كيداى نه شي هغه څوارلس شيان دي : ۱- بيع ، مثلاً څوك داسې ووايې چې زه خپل مړى په دې شرط پرزېد باندې خرڅوم چې هغه به يوه مياشت زما خدمت كوى نو په دغه شرط سره دا بيع باطلېږي ۲- تقسيم ، مثلاً د مړي پر نورو خلكو باندې قرض باندې و ووارثان تركه تقسيم كړي په دې شرط چې قرض به له دوى څخه د يوه لپاره وي او عين مال به د باقى ورته و لپاره وي ، نو دا تقسيم باطل دى ولې په تقسيم كې د مبادله د مال په مال معنى شته نو د بيع په شان په شرط فاسد سره باطلېږي ۳- اجاره ، مثلاً كور يې په اجاره وركړ او د شرط يې و لگاوه چې مستاجره د كور څښتن نه قرضه وركوي ۴- اجازت ، مثلاً يوه بيگانه شخص د يو چايوشى خرڅ كړي مالک يې وويل : زه ددې بيع اجازه وركوم په دې شرط چې هغه ماته قرضه راكړي نو دا اجازه د دغه شرط فاسد په وجه باطله ده ولې اجازه د بيع معكې بيع ده .

۵- رجعت ، رجعت په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً يو چا خپلې منكو چې ته طلاق رجعى وركړ ييا يې وويل : زه دې ته رجوع كوم كه چيرته زېدراغى . ۶- صلح له ماله ، مثلاً ويې ويل د كوم مال چې ته پر ما باندې دعوه كوي له هغه څخه زه د مدعى به له جنس څخه پرته د بل مال په عوض له تاسره صلح كوم په دې شرط چې ته تريوه كاله پورې ما په دې سرای كې پر پردي نو دا صلح د دغه شرط فاسد په وجه باطل دى ولې صلح له ماله مبادله د مال په مال ده چې په شرط فاسد سره باطلېږي . ۷- له دين څخه بري كول ، له دين څخه بري كول معاوضه مالى نه ده ځكه نو په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په دې وجه چې د تسليم كاتوله قبيلې ده په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً داسې ووايې زه تاله قرض څخه بري كوم كه زېد له سفر څخه راغى نو دا تعليق صحيح نه دى ۸- وكييل معزول كول ، د وكييل معزول كول څرنگه چې مالى معاوضه نه ده ځكه نو په شرط فاسد سره نه باطلېږي البته په شرط سره معلق كول يې صحيح نه دى مثلاً موكل وكييل ته وويل : زه تا معزول كوم كه زېد له سفر څخه راغى نو دا تعليق صحيح نه دى . ۹- اعتكاف ، د علامه ابن نجيم رحمته الله عليه رايه داده چې تعليق بالشرط د اعتكاف لپاره مبطل نه دى كه چا وويل : لكه على اعتكاف شهران دخلت الدار ، بيا كور ته داخل شونو زموږ د ائمه و په نژدې پرده باندې اعتكاف لازم شونو د اعتكاف ذكر كول دلته صحيح نه دى .

۱۰- مزارعت ، مثلاً د ځمكې مالك وويل زه خپله ځمكه د زراعت (كښت) لپاره دركوم كه زېد له سفر نه راغى . ۱۱- معامله ، يعنې مساقيات مثلاً د باغ مالك چاته وويل زه خپلې درختي مساقاۀ دركوم كه چيرته زېد له سفر څخه راغى ۱۲- اقرار ، مثلاً چا وويل د فلانى زما پر ذمه زر روپۍ دي كه چيرته باران و وريد يا هو اړا الوته . ۱۳- وقف ، مثلاً د سړاي مالك وويل : زه خپل سړاي فلان و فلان ته وقف كوم كه د الله تعالى رضا وه . ۱۴-

تحكيم، دوو كسانو چاته وويل كه فلان سړى له سفر څخه راغى نو ته به زموږ ترمنځ په هغه فلانى شخړه كې حكم يعنې فيصله كوونكى شي، نو دا تعليق صحيح نه دى ولي دا معنى صلح ده نو ځكه يې له شرط سره معلق كول صحيح نه دى، دامام محمد رحمته الله عليه په نزد د صورت جائز دى په داسى حال كې چې دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد صحيح نه دى.

فائدة: دامام ابو يوسف رحمته الله عليه قول مفتى به دى لما قال شارح التنوير: التحكيم للايصح تعليقه ولا يضافه عند التالى وعليه الفتوى كما فى قضاء الخانية لال ابن عابدين رحمته الله عليه (قوله عند التالى) وعند محمد بجز كالر كالة والامارة والقضاء بحر. (الفرامخارم الشامية: ۳/ ۲۵۸)

(۱۳) وَ مَا لَا يَبْلُغُ بِالْشُرْطِ الْغَايِدَ الْقَرْضَ وَالْهَبَ وَالْضَدَقَةَ وَالنَّكَاحَ وَالطَّلَاقَ وَالْخُلْعَ وَالْعَقْدَ وَالزَّهْنَ وَالْإِبْضَاعَ وَالْوَصِيَّةَ وَالشَّرْكَهَ وَالْمُضَازَنَةَ وَالْقَضَاءَ وَالْإِمَارَةَ وَالْكَفَالَةَ وَالْخَوَالِفَ وَالْوَكَالَاتَ وَالْإِقَالَةَ وَالْكِتَابَةَ إِذْ فِي الْعَبْدِ الْبَيْتُ اجْتِزَاءً دَعْوًا قَالُوا لِدَرْ الضَّلَاحِ غَنَ ذِمَّ الْعَقْدِ وَالْجَزَاحِ وَغَفَا الذَّمَّةَ وَتُعْلَقُ الزَّمَانُ بِالْغَلَبِ أَوْ بِخِيَارِ الشَّرْطِ وَغَرَلُ الْقَاضِي.

توجه: او كوم معاملات چې په شرط فاسدسره نه باطلېږي هغه دادي: قرض، هبه، صدقه، نكاح، طلاق، خلع، عتق، رهن، وصي، گړخول، وصيت كول، شركت، مضاربت، قاضي ټاكل، امير ټاكل، كفيل كيدل، حواله كول، وكالت كول، اقاله كول، مكاتبه كول، مريې ته د تجارت اجازه وركول، د ماشوم دعوى كول، له دم عمد او زخم څخه صلح كول، د ذمى جوړيدو عقد كول، او معلق كول د مبيعى واپس كيدل په عيب يا خيار شرط سره او قاضى معزول كول.

تشرېح: (۱۴) په مذكور عبارت كې مصنف رحمته الله عليه دوهم قسم معاملات ذكر كړي دي يعنې هغه معاملات چې په شرط فاسدسره نه باطلېږي بلكې خپله شرط باطلېږي دا ډول معاملات اووه ويشت دي: ۱- قرض، مثلاً چا بل ته وويل: زه تاته سل روپۍ قرض دركوم په دې شرط چې ته به يوه مياشت زما خدمت كوي نو دا شرط باطل دى ولي قرض وركول معاوضه مالي نه ده ۲- هبه، مثلاً يو چا بل چاته وويل: زه تاته د امنځه در هبه كوم په دې شرط چې دهغى حمل به زما وي، نو دا شرط باطل دى لما قلنا. ۳- صدقه، مثلاً يوه سړى بل ته وويل چې زه تاته صدقه دركوم په دې شرط چې ته به يوه هفته زما خدمت كوي ۴- نكاح، مثلاً يو سړى يوې ښځې ته وويل زه له تاسره نكاح كوم په دې شرط چې ستا به مېرمن وي نو دا شرط باطل دى.

۵- طلاق، مثلاً خاوند ښځې ته وويل زه تاته طلاق دركوم په دې شرط چې ته به له بل چاسره نكاح نه كوي. ۶- خلع، مثلاً يو سړى خپلې مېرمنې ته داسي ووايي زه له تاسره خلع كوم په دې شرط چې مالره به لس ورځې اختياروي ۷- عتق، مثلاً مالك خپل مريې ته وويل: زه تا آزادوم په دې شرط چې مالره به اختياروي ۸- رهن، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه خپل مريې تاته رهن ېدم په دې شرط چې زه هغه څخه خدمت اخلم ۹- ايضاء، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه تا خپل وصي گړخوم په دې شرط چې ته زما لور سره نكاح وكړي. ۱۰- وصيت، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه ستا پلاره دخپل په دريمه وصيت كوم په دې شرط چې فلان اجازه راكړي. ۱۱- شركت، مثلاً يو سړى بل ته وويل چې زه تا شريك كوم په دې شرط چې ته به ماته هديه راكوي ۱۲- مضاربت، مثلاً يو سړى بل ته وويل زه تاته زر روپۍ په نيمى مضاربت دركوم كه د فلان خوښه

وہ ۱۳- قضاء، مثلاً خلیفہ دوخت چاته وویل: زه تادمکی مکرمی قاضی تاکم په دي شرط چې ته به د همیشه لپاره نه معزول کیږي نو دا شرط باطل دی ۱۴- امارت، مثلاً خلیفہ یو چاته وویل: زه تادشام امیر تاکم په دي شرط چې ته به پر سوارلی نه سوړیږي ۱۵- کفاله، مثلاً چاقرض غوښتونکي ته وویل: زه ستاد مقروض کفیل جوړیږم په دي شرط چې ته به ماته قرض را کوي ۱۶- حواله، مثلاً: زه تاته پرفلان باندي حواله درکوم په دي شرط چې ستاد حق دضائع کیدو په صورت کې به ماته رجوع نه کوي، نو دا حواله صحیح ده او شرط باطل دی.

۱۷- وکالت، مثلاً یو سړي بل ته وویل: زه تا وکیل گرځوم په دي شرط چې زما پر ذمه چې کوم ستا حق دی ته به ماله هغه څخه به ږي کوي نو وکالت صحیح دی او شرط باطل دی ۱۸- اقاله، مثلاً یو سړي بل ته وویل: زه د دي بیع اقاله کوم په دي شرط چې ته ماته قرضه را کړي ۱۹- کتابت، مثلاً مولی خپل مریې ته ووايي چې زه تابه زر روپی مکاتب کوم په دي شرط چې ته به له فلان سره معامله نه کوي یا دا چې ته به له بنار څخه وځي ۲۰- اذن فی التجارة، مثلاً مولی خپل مریې ته وویل: زه تاته د تجارت اجازه درکوم په دي شرط چې ته به تر یوې میاشتې یا یو کال پوري تجارت کوي یا دا چې دیو مخصوص قسم مال تجارت به کوي نو دا شرط باطل دی هغه ته هروخت او عامه اجازه کیږي.

۲۱- دعوة الولد، مثلاً مولی وویل: زه د ماشوم د نسب دعوی کوم په دي شرط چې هغه به زما وارث نه وي ۲۲- صلح له دم عمد څخه مثلاً د مقتول عمد او وارث له قاتل سره پریوښي باندي صلح کوي په دي شرط چې هغه به ده ته قرضه ورکوي یا به یوشی هدیه ورکوي نو صلح صحیح ده شرط باطل دی ۲۳- صلح له زخم څخه مثلاً څوک د داسي زخم څخه صلح کوي چې په هغه کې قصاص واجب دی خودا شرط لگوي چې هغه به ده ته یوشی هدیه ورکوي ۲۴- عقد الذمه، مثلاً یو کافر د مسلمانانوله امام سره د عقد ذمه کولو په وخت کې دا شرط لگوي چې دی به ټیکس داهانت په ډول نه ادا کوي لکه څرنګه چې هغه مشروع دی نو دا عقد صحیح او شرط باطل دی ۲۵- تعلیق الرد بالعیب، مثلاً مشتری بائع ته وویل: که ما په میبعه کې عیب پیدا کړ نو زه میبعه واپس کوم په دي شرط چې ته به هغه آزادي نو دا شرط باطل دی ۲۶- تعلیق الرد بخیار شرط، مثلاً په بیع کې چې چالره خیار شرط دی هغه وویل: زه دخپل خیار شرط په وجه میبعه ردوم په دي شرط چې ته به هغه آزادي نو دا شرط باطل دی ۲۷- عزل د قاضی، مثلاً خلیفہ قاضی ته وویل: ماته معزول کړی یې که د فلاني خوښه وه نو دا مذکور ټول تصرفات صحیح دي مګر شرطونه یې باطل دي.

باب الصرف

د اباب د بیع صرف په بیان کې دی

د صرف لغوي معنی ده ګرځیدل او منتقل کول، څرنګه چې د عقد صرف دواړو عوضونو لاس پر لاس ګرځیدل او منتقل کول ضروري دی ځکه نو د دغه عقد نوم (صرف) کیښودل شوی دی او د بیع الصرف اصطلاح

تعريف داسي شوی دی چې بيع صرف هغه دی چې پکي دواړه عوضونه دشمن له جنس څخه وي مثلاً سره زردسرو زروپه عوض سپين دسپينو په عوض خرڅول روپۍ. درو پوپه عوض خرڅول.

ددغه باب له ماقبل سره دمناسبت وجه داده چې مصنف رحمۃ اللہ علیہ بيع صرف له ټولو ييو عونه وروسته ځکه ذکر کړې ده چې په بيع صرف کې دواړه عوضونه شمن وي او په عقديع کې شمن دوصف قائم مقام وي او مبيعه داصل قائم مقام وي اوداصل ذکر مخکي اودوصف وروسته مناسب وي ځکه يې بيع صرف تر نور وټولو ييو عود وروسته ذکر کړې ده.

په بيع صرف کې تر افتراق بالابدان مخکي تقابض (يعنې دمتعاقدينوپر عوضينو باندې قبض) شرط دی او په هغه کې خیار صحيح نه دی او موده مقررول هم صحيح نه دی ولی داده امرونه دواجب قبض لپاره مفوت دي.

(۱) هربيع بعض الايمان بعض.

ترجمه: هغه خرڅول دي دبعضو روپو دنورو روپو په عوض

تشریح: (۱) په دغه عبارت کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ بيع صرف تعريف کړی دی کوم چې پورته بيان شوی دی.

(۲) فلو تبحرنا شاطرا القابض وان اختلفا فو دقة صياغة (۳) والا شرط القابض (۴) فلو ناع الذهب بالفضة مجاز فخص ان تقابضافي المجلس (۵) ولا يبيع التصر في ثمن الضر في قبض فلو ناع دينا ز ابدراهم واشترى بهائو بالفسد بيع الغرب (۶) ولو با غامق طوي قيمة تكل الف بالعين وتقدم الثمن الفافهو ثمن الطوق وان اشترى اخابا بالعين الف فنقدوا الف نسبة فالتقدم الطوق

ترجمه: بيا که دواړه يو جنس وونو شرط يې برابر والی او عوضين قبض کول دی که څه هم دواړه مختلف وي په صاف والي او جوړښت کې که نه يواځي قبض شرط دی، بيا که يې خرڅ کړه سره زردسپينو په عوض په اټکل سره نوصحيح دی که يې دواړه په مجلس کې قبض کړل او صحيح نه دی تصرف کول ددعقد صرف په پيسو کې تر قبض کولو مخکي که يې خرڅ کړ دينا ز درهم په عوض او په هغه يې کپړه واخيسته نو دکپړي بيع فاسد يږي، او که يې خرڅه کړه منځه له غاړه کۍ. سره په دوه زره روپۍ دهر يوه قيمت زرو روپۍ دی اوله شمن څخه يې نقد ورکړي يوزر روپۍ. نودغه نقد دغاړه کۍ. شمن دي او که يې منځه واخيسته په دوه زره يوزر نقد او يوزر قرض نو هغه نقد دغاړه کۍ. شمن کيږي.

تشریح: (۲) يعنې که دواړه نقدين هم جنس وومثلاً يوسړی سره زردسرو زروپه عوض يا سپين زردسپينو زروپه عوض خرڅ کړي نو دا عقد په دوو شرطونو سره جائز دی يودا چې دواړه عوضين به سره برابر وي که څه هم په صافوالي او جوړښت کې مختلف وي په دي ډول چې له دواړو عوضينو څخه يو عوض زيات صاف وي او دوه د هغه په نسبت تر هغه په صاف والي کي کم وي يا يو ډير ښه جوړ شوی وي او دوه مومره ښه نه وي جوړ شوی لفظ له عليه السلام: بيمهار و ديهاسراء (يعنې دهغو جيد او ردي برابر دي) دوهم شرط دادي

چې په بيع صرف کې تر تفرق بالابدان مخکې عوضين قبض کړي لقوله عليه السلام: يذاب بعد (يعني لاس په لاس يې خرڅوي).

فائده: نن سباد ميعادي چيک يوه طريقه رواج شوې ده مثلاً د پنځوس زره روپۍ چيک دی دوي اوونۍ وروسته قابل وصول دی نو مخکې تر وخت دهغه رقم د حاصلولو لپاره د چيک مالک په پنځه څلويښت زره روپۍ دغه چيک خرڅوي، خرڅوونکي ته هغه رقم په لاس ورځي خو تر وخت مخکې خريدار ته رقم وروسته په لاس ورځي خو په گټه سره، څرنگه چې دادبيع صرف صورت دی او په بيع صرف کې له دواړو طرفو څخه دور کوونکي عوضينو برابر والی هم ضروري دی او نهم په داسې حال کې چې دلته له يوه طرفه رقم زيات دی اوله بل طرفه کم دی اوله يوه طرفه ادائينگي نهم دی اوله بل طرفه قرض دی نو ځکه د اشان معامله قطعاً حرامه او پرسود مېنې ده او ددي پرنا جائز والی باندې د فقهاؤ اتفاق دی. (جديد فقهي مسائل ۱: ۴۱۴)

(۳) قوله والاشط القابض ای وان لم يتجاسبا بان باع ذهابضة شرط القابض دون التماثل، يعني که نقدین دواړه يو جنس نه وو مثلاً سره زرد سپينوپه عوض خرڅ کړي نو په دغه صورت کې يواځې د عوضينو قبض کول په مجلس کې واجب دی ځکه رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې سره زرد سپينوپه عوض خرڅيدلای شي خو لاس په لاس، د عوضينو ترمنځ برابري شرط نه ده يعني په عوضينو کې تفاضل (يعني ديوه کميدل دبل زياتيدل) جائز دی ولی تفاضل هغه وخت ناجائز دی چې عوضين له يوه جنس څخه وي.

(۴) پس که چاسره د سپينوپه عوض په اټکل سره خرڅ کړل سره اوسپين يې تول نکړل نو که په هغه مجلس کې بائع او مشتري دواړو پر عوضينو باندې قبضه وکړه نو بيا دادبيع صحيح ده ولی دادبيع صرف صورت دی نو په مجلس عقد کې پر عوضينو باندې د متعاقدينو قبض ضروري دی پاتی شوه د عوضينو ترمنځ برابري هغه په دي وجه چې دوئ مختلف الجنس دي ضروري نه دی نو دا اټکل په وجه که په عوضينو کې زياتوب او کمبوت وي هغه د عقد پر جواز باندې هيڅ اثر نه کوي.

(۵) تر قبض کولو مخکې په ثمن صرف کې تصرف کول ناجائز دی ولی په بيع صرف کې هر عوض من وجه مبيع دی او من وجه ثمن دی او په مبيع کې مخکې تر قبض تصرف کول جائز نه دی ځکه نو د عقد صرف په عوضينو کې مخکې تر قبض کولو تصرف کول جائز نه دی نو که چا يو دينار دڅو درهمو په عوض خرڅ کړ او تر اوسه يې درهمونه قبض کړي نه وو چې په هغويې کپړه واخيسته نو په ثمن صرف کې مخکې تر قبض د تصرف کولو په وجه د کپړي بيع فاسده ده.

(۶) که چا منځه سره له دغاړۍ په دوه زره مثقاله خرڅه کړه د هريوه (يعني منځې او غاړې) قيمت يې يو زر مثقال کښېښود او مشتري يو زر مثقال په دغه وخت کې ورکړل نو دا زر مثقاله د غاړې ګڼل کيږي چې بيع صحيح شي ولی د غاړې ګڼل، بيع، بيع صرف ده نو که د ازر مثقالونه د منځې قيمت وبلل شي نو د غاړې ګڼل، قيمت قرض کيږي، په داسې حال کې چې په بيع صرف کې د عوضينو قبض کول په مجلس کې ضروري دی ديوه عوض قرض کول جائز نه دی، همدارنگه که چا منځه سره د غاړې ګڼل، په دوه زره واخيسته چې

یوزرې نقدور کړي او یوزرې قرض کړي نو ددې بیع د صحیح کیدو لپاره د ضروری ده چې دغه نقدي روپۍ د غاړې کې قیمت شي ولې د غاړې کې په حق کې دایع صرف ده چې په هغې کې دیوه عوض قرض کول جائز نه دی نو مناسب داده چې نقدي د غاړې کې قیمت شمار شي چې عقد صحیح شي ولې دیوه عاقل، بالغ، مسلمان ظاهر حال د اتقاضاکوې چې دی لومړی واجب ادا کوي او په مجلس عقد کې د غاړې کې قیمت ادا کول واجب دی د منځني قیمت ادا کول په مجلس عقد کې واجب نه دی.

(۷) د امان باغ سنا جلیته ۸۳۰ پنځم ۱۰۰ نقد خسمین ۱۰۰ نقد خسمین ۱۰۰ نقد خسمین ۱۰۰ نقد خسمین (۸) اوقاف من ۱۰۰ نقد (۹) ولو افترق ابلایضی غلی السیف ذونفان نخلض بلا ضرر ولا ابتلا.

توجه: او که یې خرڅه کړه داسې توره چې دهغې ګڼه پنځوس درهمه قیمت لري په سل درهمه او پنځوس یې نقدور کړي نو دغه نقد د ګڼې حصه کېږي که څه هم بیان یې نه وي کړی یا داسې وایې چې د دواړو له شموڅخه دي او که دواړه سره جلا شول له قبض بغیره نو بیع صحیح کیږي په توره کې نه په ګڼه کې که چیرته توره او ګڼه بلا ضرر سره جلا کیدای شوی که نه د دواړو بیع باطلیږي.

توضیح: (۷) که چا په زر یو بڼې توره د سلو درهمونو په عوض خرڅه کړه چې ګڼه یې پنځوس درهمه قیمت درلود یا مشتري له شموڅخه پنځوس درهمه ادا کړل نو دایع جائزه ده او د اشوي پنځوس درهمه د ګڼې شمن شمارل کیږي که څه هم مشتري دایان نه وي کړی چې د پنځوس درهمه د زیور عوض دی یا د توري یاد دواړو، ولې د زیور دشمن قبض کول واجب وو ځکه د مشتري د ظاهر حال تقاضا هم داده چې هغه اول هغه ادا کړي دی چې دهغه د اثباتي په مجلس عقد کې دده پرمه واجب دی.

(۸) همدارنګه که مشتري تصریح وکړه چې د پنځوس درهم د توري اوزیور دواړو شمن دي نو په دغه صورت کې هم د ازیور شمن شمارل کیږي ولې د مسلمانانو امور تروس پوري پر جواز محمول کیږي او دلته د ادم ممکن دی چې له (شمنه) څخه زیور مراد کړي ولې تشبیه ذکر کول واحد مرادول جائز دی کما فی قوله تعالی (للمتلفع منفعته یبطلانها یخونفها) بیا چې کله ورسیدل د دواړو دریابو نو دیوځای کیدلو تر ځایه هیرې شو خپل ماهی (کب).

(نسیا) تشبیه ده مګر هیریدونکی یو یعنې یواځې حضرت یوشع علیه السلام دی، و قال تعالی: (فخرج منها اللؤلؤ والفرخان) راوځي له دغو دوو (دریابونو) څخه ملغلرې او مرجان. مِنْهَا، تشبیه ده مګر له دي څخه یواځې ترش دریاب مراد دی ولې ملغلرې او مرجان یواځې له ترش دریاب څخه وځي.

(۹) یعنې که په مذکور صورت کې په مجلس کې د عوضینو تر قبض کولو مخکې متعاقدين سره جلا شول نو د زیور په حصه کې عقد باطلیږي ولې د زیور په حصه کې دایع صرف ده چې په هغې کې تر افتراق مخکې تقابض (د متعاقدينو قبضول) شرط دی بیا که چیرته داممکن وو چې زیور له توري څخه بغیر ضرر جلا کیدای شوی نو د توري بیع جائزه ګرځي ولې په دی صورت کې مبیعه بغیر ضرر سپارل ممکن دی او د زیور بیع باطلیږي لمانځه، او که زیور له توري سره داسې منبتي وو چې د زیور له توري څخه بغیر ضرر جلا کیدل ممکن نه وو نو د توري بیع هم باطلیږي ولې بغیر ضرر د مبیعی سپارل ممکن نه شو، نو د اداسی دی لیکه په پټ کې لیکدلي لرګي خرڅول.

نوڅرنگه چې په چټ کې لگیدلي لرگي بغیر ضرر نه سپارل کېږي ځکه نو د دواړو لرگو څرخول جائز نه دی.

(۱۰) اولوباع ائنه فضة وفضض بعض نمئه و الفرافض ليعاقض والائنه مشترک بينهما (۱۱) وان استحق بعض الاائنه اخذا المشتري ما بقى بقسطه
اورده (۱۲) اولوباع قطعة نفرة فاستحق بعضها اخذا ما بقى بقسطه بالاخبار

توجه: او که یې څرخ کړل د سپینوزرولونسی اود هغه څه ثمن یې قبض کړي اودواړه سره جلا شول نویع صحیح ده په هغه کې چې قبض کړی یې دی اولونسی د دواړو سره مشترک دی او که نیم لوبنی دبل چا حق وگرځید نو مشتري دي واخلې باقی دهغی په ثمنوسره اویادی رد کړي او که یې څرخه کړه د زرو ټکړه بیا دبل چا حق وگرځید هغه څه حصه نو وادي خلې هغه باقی دهغی په اندازه سره بلا اختیاره.

تشریح: (۱۰) که چا د سپینوزرولونسی څرخ کړ او بائع هغه څه ثمن قبض کړي او څه یې نه دي قبض کړي بیا دواړه سره جلا شول نو پر څومره پیسو چې بائع قبضه کړي ده په هغه اندازه بیع صحیح شوه او چې څومره یې نه دي قبض کړي په هغه اندازه بیع باطلیږي مثلاً بائع نیمې پیسې قبض کړي نو په نیم لوبنی کې بیع صحیح کیږي په باقی نیم کې باطلیږي ولی دا عقد صرف دی او په عقد صرف کې د بقاء جواز لپاره مخکې تر جلاکیدو د عوضینو قبضول شرط دی نو چې په څومره حصه کې شرط راغلی دی په هغی کې بیع صحیح کیږي او په څومره کې چې شرط نه دی راغلی په هغی کې عقد باطلیږي پاتی شوه دا خبره چې دیوې حصی فساد بلې حصی ته نه منعدي کیږي هغه په دي چې د افساد په ابتداء عقد کې نه دی راغلی بلکې د افساد وروسته پېښ شوی دی او عارضی فساد بقدر فسادوي اولونسی د متعدي نیوسره مشترک دی او په میبعه کې شرکت که څه هم عیب دی مگر دهغه په وجه مشتري ته د خیاری فسخ حق نه ورکول کیږي ولی تفریق د صفة د مشتري په فعل سره لازم شوی دی که ده مخکې تر جلاکیدو پوره ثمنی ادا کړي وای نو تفریق صفة نه لازمی دی نو د دي جرم په وجه هغه د خیاری حق نه ورکول کیږي.

(۱۱) که دلونسی کوم بل مستحق (له مشتري او بائع نه علاوه دریم چا دلونسی د مالک کیدو دعوی وکړه هغه یې ثابت نه کړه نو هغه ته مستحق ویل کیږي) پیدا شونو مشتري ته اختیار ورکول کیږي چې هغه ما بقی لوبنی دهغی حصی د ثمنو په عوض واخلې یا ما بقی هم رد کړي ولی شرکت عیب دی اود معیوب څومشتري ته د قبیلو لوړو د دواړو اختیاروي او څرنگه چې په دغه صورت کې په میبعه کې د شرکت عیب د مشتري په فعل سره نه دی لازم شوی ځکه نو مشتري ته د خیاری فسخ حق ورکول کیږي.

(۱۲) که چایو ټکړه د سپینوزر و څرخه کړه بیا دهغی د څه حصی یو بل څوک مستحق پیدا شونو څومره حصه ټکړه چې د مشتري سره باقی ده مشتري دي هغه د ثمنو په عوض واخلې په خپله اندازه او مشتري لږه د ما بقی ټکړې په باره کې پر بائع باندې دردولو اختیار هم نشته ولی د زرو ټکړه یو داسې شی دی چې دهغی ټکړه کول تاوانی نه دی نو بلا شرکت دي مشتري خپله حصه جلا کړي بغیر ضرر دهغی مالک گرځیدای شي.

(۱۳) و صحيح در همين و دينار درهم و دينارين و گرو و شعير و شعير (۱۴) و احد عشر درهم و هاشم عشر درهم و دينار (۱۵) و درهم صحيح و درهمين غلبن بدر همين صحيح و درهم علة (۱۶) و دينار عشر و علة و دفع الدينار و نقاصا العشر و بالعشرة

ترجمه: او صحيح ده بيع ددو و در همين او يو و دينار ديو و درهم او ددو و دينار نو نو په عوض او يو و پيمانه غنم او اوريشي دهغو په دوه چنده او ديو و لسو و درهم نو نو په لسو و درهم يو و دينار په عوض او يو و صاف دوه ناچله در همونه ددو و صاف يو و ده چنده درهم په عوض او يو و دينار و لسو و درهم نو نو په عوض چې دده پر دمه قرض دي ياد مطلق لسو په عوض او چې دينار وركړي او مگر اكر ي لس د لسو په عوض كې .

تشریح: (۱۳) كه چادوه درهمونه يو دينار ديو و درهم ددو و دينار نو نو په عوض خرش كړل نو زموږ په نزد دا بيع جائزه ده اوله دواړو څخه هر جنس دهغه خلاف عوض بلل كيږي يعنې دوه درهمه ددو و دينار نو نو عوض او يو درهم ديو و دينار عوض شمارل كيږي ولي ددي بيع دصحت همدا صورت دی ځكه نو عاقدينو لره پكار دی چې د عقد صحيح كيد لپاره عقد دغه صورت ته راوگرځوي ولي كه دخلاف جنس طرف ته راونه گرځول شي بلكې هريو دخپل جنس مقابل وبلل شي نو سول لا زميږي ځكه په دي ډول دوه درهم ديو و درهم په عوض كې كيږي او دوه دينار د ديو و دينار عوض چې له همدې څخه سول لا زميږي همدا رنگه يو گر (گر د كاف په ضمه سره په تشديد راوړه د شپيتو قفيز يو و پيمانه ده چې يو قفيز ددو و لس كاسي كيږي په دي ډول يو گر اووه سوه شل كاسي ۷۲۰ برابر كيږي) غنم او يو گر اوريشي ددو و گر غنمو او ددو و گر اوريشو په عوض خرڅول جائز دی او هريو په دخپل جنس خلاف عوض بلل كيږي . لما قلنا .

فائده: دامام شافعي رحمه الله او امام زفر رحمه الله په نزد مذکور صورت دريا په وجه ناجائز دی ، او دا چې د جواز کوم صورت يې بنودل شوی دی چې هريو په دخپل جنس خلاف ته راگرځول كيږي د نو ځكه صحيح نه دی چې په دي كې د عاقدينو د تصرف متغير كول لا زميږي ولي عاقدينو دوه درهمه يو دينار مجموعه ديو و درهم ددو و دينار نو له مجموعی سره مقابل كړی دی او د عاقدينو تصرف متغير كول ناجائز دی كه څه هم د عاقدينو د تصرف صحيح كولو لپاره عقد متغير كړي . احتاف جواب وركوي چې هريو دخپل جنس خلاف طرف ته په گرځولو كې د عقد متغير كول نه لا زميږي ولي د عقد اصلي حكم دادی چې دهر عاقد دكل په مقابله كې پر كل باندې ملكيت حاصل شي او دا په هغه صورت كې چې هريو دخپل جنس خلاف طرف ته وگرځوي هم حاصلیږي . البته د عقد د وصف متغير كول لا زميږي ولي له عوضينو څخه د دي پرځای چې كل په عوض دكل وبلل شي دوه په عوض ددو و كې او يو په عوض ديو و كې مراد شوی دی نو دا د عقد متغير كول نه دی بلكې عقد له يو و وصف څخه (چې كل په عوض دكل) دی بل و وصف ته چې (هريو دخپل جنس خلاف طرف ته گرځول) متغير كول دی چې په دي كې هيڅ قباحث نشته .

فائده: صحيح خبره داده چې زموږ ددو و دينار او مانو په نزد دا ډول بيع صحيح ده مگر مكروه او حرامه ده ولي په دي كې د سول لپاره يو د حيله تراشل شوې ده لما قال الشيخ عبد الحكيم الشهد رحمه الله : واما عندنا فنحن نرى بعضا من اصحابنا يكرهون وحرمانا له و صيلة و حيلة للربوا و اساله يصح بالكره اذ اعتقدنا انه على ذكر القاعدة الكلية الاجابة عن قريب (هاش الهدي ۱۰۴/۳)

فائده: دغې مسئلې ته نژدې د موجوده زمانې يوه مسئله ده يعنې د کمپنيو د شرکت د خريد و فروخت مسئله، خو لومړۍ دا پېژندل ضروري دی چې شېرڅه شی دی؟ شېر په اردو ژبه په حصه سره تعبير يږي او په عربي کې ورته سهم ويل کيږي. دا شېر په حقيقت کې د يوې کمپنۍ په منافعو کې د شېر د حامل د ملکيت د يوې متناسبې حصې نمائندگي کوي لهدا د کمپنۍ چې څومره عوائد او املاک دي د شېر د اخستلو په نتيجه کې زه په هغو ټولو کې د متناسبې حصې مالک وگرزېدم.

دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد د شېر خريد و فروخت جائز دی په دې شرط چې د شېر قيمت تر هغو نقدود او ديو نونيات وي چې د شېر په حصه کې راځي که يې قيمت تر هغو کم يا برابر وي يا جائز نه دی مثلاً د يوه شېر قيمت سل روپۍ دي او د يوه شېر په حصه کې د راتلونکو عروضو قيمت شپته روپۍ دي او باقی څلويښت روپۍ د نقدود او ديو نونيه مقابله کې دي اوس که چيرته هغه يو شېر په يو څلويښت روپۍ خرڅ کړای شي يا تر هغو په زيات قيمت خرڅ کړای شي نو د اصورت جائز دی ځکه چې څلويښت روپۍ خود نقدود او ديو نونيه مقابله کې کيږي او يوه روپۍ چې پاته ده د ټولو عروضو په مقابله کې کيږي مگر هغه شېر په څلويښت يا په نه د يرش روپۍ خرڅول ناجائز دی ځکه د څلويښت روپو خرڅولو په صورت کې د نقدود او ديو نونيه مقابله کې څلويښت روپۍ وصول شوې او باقی عروض خالي له عوض نه پاتېږي ځکه نو د اصورت جائز نه دی او که يې په نه د يرش روپۍ خرڅ کړ د اصورت په طريقه اولی ناجائز دی، ځکه چې د نقدود او ديو نونو تر منځ هم تماثل پاتی نه شول بلكې تفاضل راغی او عروض هم خالي له عوض څخه پاتی شول ځکه نو د اصورت هم جائز نه دی، نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد د شېر بيع هغه وخت جائز کيږي چې کله د شېر په حصه کې د راتلونکو نقدود او ديو نونو قيمت دشمن په مقابله کې کم وي او ثمن دهغه په مقابله کې زيات وي. (تقرير ترمذی: ۱/۱۸۴)

(۱۴) قوله واحد عشر درهم بعشرة درهم و دينار، يعنې که چا يو ولس درهم په عوض د لسو درهمو يوه دينار خرڅ کړل نو دا بيع جائز ده، لس درهم به د لسو درهمو په عوض شي او يو دينار د يوه درهم په عوض کيږي ولی د جواز عقد هم د اصورت دی او د عاقدينو ظاهر حال د همدې خبرې مقتضي دی چې هغوی به د جائز عقد ارتکاب کړی وي نه د عقد فاسد.

(۱۵) قوله درهم صحيح و درهمين غلتنين الخ ای صحیح درهم و درهمين غلتنين الخ غله بفتح الغين و تشديد اللام، د يوه درهم هغو اجزاؤ او وړو وړو وايې چې په وزن او ماليت کې د درهم برابر وي چې بيت المال رد کړی وي او تاجران يې قبولي لکه په دغه زمانه کې زموږ د روپيا نوانۍ لس پيسې پنځه پيسې وغيره، مگر بيت المال هم هغه د کوټه کيدو په وجه نه ردوي بلكې دوو والی په وجه يې ردوي ولی د وړو وړو حفاظت او شمارل مشکل وي، صورت د مسئلې دادی چې که چا دوه صحيح درهم يو غله درهم د دوو غله او يوه صحيح په عوض خرڅ کړل نو دا بيع جائز دی ولی د وزن او ماليت په اعتبار عوضين برابر دي البته په وصف کې فرق دی چې درهم تر وړو اجزاؤ عمد وي مگر څرنگه چې په وصف کې برابر والی شرط نه دی ځکه نو دا عقد صحيح دی.

(۱۶) قوله ودينار بعشرة عليه اي مخ بيع دينار بعشرة عليه، يعنى كه دچا پر بل چا باندي لس درهمه قرض ووييا قرضدار پر قرض غوښتونكي باندي دلسودر همونپه عوض كې يو دينار خرڅ كړه نو ددي دوه صورتونه دي: يو دا چې قرضدار خپل دينار د هغولسو درهمونوپه عوض خرڅ كړي چې پرده باندي دقرض غوښتونكي له طرفه واجب وو، دا صورت په اتفاق سره جائز دى ولى ددينار بيع دلسودر همونپه عوض بيع صرف ده او مخكې دا خبره تيره شوه چې په بيع صرف كې بدلين قبض كول لازم دى چې داكارشوى دى چې قرض خو لا دمخه قبض شوى دى او دينار اوس قبض شونو دا عقد صحيح دى، دوهم صورت دادى چې قرضدار خپل دينار مطلقا دلسودر همونپه عوض خرڅ كړي يعنى ددينار بيع هغو درهمونو ته منسوب نه كړي كوم چې پر قرضدار باندي واجب دي بيا قرضدار قرض غوښتونكي ته دينار ور كړ او دواړه په رضامندي سره ددينار لمن يعنى لس درهم قرض يې له لسودر همونو سره مقاصه كړل يعنى ادل بدل يې وکړ او معامله يې برياږه كړه په دي ډول چې دقرضدار پر ذمه چې دقرض غوښتونكي كوم لس درهمونه وو هغه د هغولسو درهمونوپه بدل كې شو كوم چې دقرض غوښتونكي پر ذمه دقرضدار بيع دينار په وجه واجب شوي و نو نو دقياس تقاضا ده چې دا صورت جائز نه وای ولى دقرض غوښتونكي پر ذمه چې ددينار اخستلو په وجه لس درهم لازم شوي دي د هغو قبض كول په مجلس كې ضروري دى او دمقروض پر ذمه چې كوم لس درهم قرض دي د هغو قبض كول ضروري نه دى نو گو اكي دادوه مختلف الجنس شيان دي نو ددوئ ترمخ مقاصه بايد جائز نه وي ولى په مقاصه كې ددواړو شيانو ترمخ اتحاد جنس ضروري دى البته استحسانا دا صورت جائز دى ولى چې كله متعاقدينو مقاصه وکړه نو په دي ډول يې صحيح كول ممكن دى چې عقداول (يعنى ددينار او درهمو مطلقه ترمخ چې كوم عقد صرف شوى دى) فسخ كړاى شي او ددينار بيع د هغولسو درهمونو طرف ته منسوبه كړي كوم لس درهم چې دمقروض پر ذمه دقرض غوښتونكي له طرفه واجب دي بيا نو دالومړى صورت گړځي ځكه نور وادى.

(۱۷) (غالب الفضة والذهب لفة وذهب حتى لا يصح بيع الخالصة بهما ولا بيع بعضها ببعضها الا انساوا ونا (۱۸) ولا يصح الإمراض بهما الا ونا (۱۹) وغالب الفش ليس في حكم الذاهم والذائير لفسخ بيعها ببعضها متفاضلا.

توجه: اوپه كومو شيانو كې چې سره او سپين غالب وي هغه دسرو او سپينو له جملې څخه شمارل كيږي حتى چې صحيح نه دده خالص بيع د هغو دوو په عوض او نه بيع د هغو د بعض د بعض په عوض مگر كه داسي كه برياږو ووزن په اعتبار سره او صحيح نه دى قرض اخيستل د هغو په عوض مگر په وزن سره اوپه كومو كې چې غش غالب وي هغه ددرهمونو او دنانيروپه حكم كې نه دي نو صحيح ده بيع د هغو له خپل جنس سره په زيات او كموت سره.

تشریح: (۱۷) كه په دراهمو كې سپين غالب وونودغه درهمونه دخالصو سپينو زروپه حكم كې دي په دي ډول كه چيرته په دنانيرو كې سره زر غالب وونوداننانير دخالصو سروزروپه حكم كې دي نو ځكه خالص سره او سپين ددواړو لسرو او سپينو په عوض خرڅول ناجائز دى مگر دا چې دواړه په وزن كې سره برياږوي لكه دخالص سرو او سپينو حكم، همدارنگه هغه دخپل جنس په عوض خرڅول

هم ناجائز دی مگر دا چې دواړه په وزن کې سره برابر وي ولی په کمبوت او زیادت کې سو دلازمېرې

(۱۸) همدارنگه د درهمونو او دینارونو قرض اخیستل هم صحیح نه دی مگر دا چې هریو وزن کرې

بیایې

واخلي ولی له غش درلودلو سره سره دا ډول دراهم او دنانیر سره اوسپن شمارل کېږي او سره اوسپن خو وزني
شان دي دهغو قرض اخیستل یو اخی دوزن په اعتبار سره جائز کېږي د کيل په اعتبار نه دي جائز.

(۱۹) قوله و غالب الغش ليس في حكم الخ ای الدراهم والدنانير التي غلب عليها الغش ليس في حكم الدراهم والدنانير. یعنی که
په دراهمو او دنانیرو کې غش غالب و نو د ادا خاص دراهمو او دنانیرو په حکم کې نه دي بلکې د سامان په حکم
کې دي ولی اعتبار غالب لږ وي بیا که دا ډول دراهم او دنانیر پخپل جنس سره په کمبوت او زیادت سره خرڅ
کړای شي نو دایع جائزه ده هریو دهغه خلاف جنس ته منسوبیږي یعنی دیوه عوض غش دهغه بل عوض
دسپینوپه مقابله کې او دهغه سپین د دابل عوض د غش په مقابله کې شمارل کېږي ولی د دغه عقد صحیح
کیدو همد صورت دی که نه که چیرته هریو دهغه د جنس خلاف ته منسوب نه کړای شي نو سو دلازمېرې.

(۲۰) والتابع والاستفراض بماتروج وزناو عددا او بهما (۲۱) ولا يتعين بالتعيين لكونهما الامانا وتعين بالتعين ان كانت لاتروج

(۲۲) والمساوي كغالب الفضة في التابع والاستفراض وفي الضرف كغالب الغش

توجه: او صحیح دی په دوی سره خرید و فروخت کول او قرض اخیستل (جائز دی) درواج مطابق په وزن سره
یا په شمیر سره یا په دواړو سره او متعین کېږي نه په متعین کیدو سره ولی دا دواړه ثمن دي او متعین کېږي په
متعین کیدو سره که مروج نه وو او په کومو کې چې غش د اصل برابر وي هغه دهغو په شان دي په کومو کې چې
سپین غالب وي په خرید و فروخت کې او په قرض اخیستلو کې او په عقد صرف کې دهغو په شان دي په
کومو کې چې غش غالب وي.

تشریح: (۲۰) قوله والتابع والاستفراض بماتروج الخ ای صح التابع والاستفراض بماتروج. یعنی په دا ډول
دراهمو او دنانیرو چې غش پري غالب وي خرید و فروخت کول قرض اخیستل درواج مطابق صحیح دی که په
تول سره رواج و ونوپه تول دي که د شمیر رواج و ونوپه شمیر سره که دواړه رواج و ونوپه دواړو طریقو سره
جائز دی ولی چیرته چې نص نه وي هلته رواج ته اعتبار ورکول کېږي.

(۲۱) او د سرو اوسپنو داسې دنانیر او دراهم (پر کومو باندې چې غش غالب وي) چې ترکومه چیرته
هم رواج وي نو هغه په دي وجه چې د اثمان له قبیلې څخه دي په متعین کولو سره نه متعین کېږي او که چیرته هم
رواج نه و ونوپا په متعین کولو سره متعین کېږي ولی بیا د نه رواج په وجه له ثمن څخه نه شمارل کېږي بلکې
د سامان له قبیلې څخه دي نو ځکه په متعین کولو سره متعین کېږي.

فائده: د مذکور درهمونو او دنانیرو د متعین کیدو او نه کیدو مطلب دا دی چې که دا ډول دراهم د مشري په
لاس کې وي یا هغه اشاره وکړه وي ویل چې د دغو دراهمو په عوض خپل د سامان پرتاباندې خرڅوم نو که

دادراهم رواج وونود بائع په اشاره سره هغه نه متعین کيږي يعنې که د مشتری له لاسه هغه دراهم هلاک شول نو مشتری د هغو په بدلې کې نور داډول دراهم ورکولای شي او که د هغو رواج ختم شوی وونوپه متعین کيدوسره متعین کيږي نو د هغو د هلاکيدو په صورت کې مشتری له هغو څخه علاوه نه شي ورکولای.

(۲۲) او که سپين او غش ياسره او غش سره برابر وونود خريد او فروخت او قرض اخيستلو په باره کې داد هغو دراهمو اود ناننيرو په حکم کې دي په کومو کې چې سپين اوسره غالب وي نوله وزن بغير په هغو سره خريد و فروخت کول يا قرض ورکول جائز نه دی ولی داډول دراهم اود ناننيرو دې چې په متعین کيدوسره نه متعین کيږي نو په وزن کولو سره د هغو مقدار متعین کول ضروري دی او په بيع صرف کې داد هغو دراهمو په شان دي پر کومو چې غش غالب وي يعنې هغه دخپل په مقابل کې په کمبوت اوزيادت سره خرڅول جائز دی ولی داگواکي دوه شيان دي سپين او غش نو هر يو خلاف جنس ته په گرځيدوسره عقد صحيح کيږي اود دواړو عوضينو په هغه مجلس کې قبض کول شرط دی ولی په دواړو عوضينو کې د سپينو زرو په وجه دا بيع صرف ده او په بيع صرف کې د عوضينو قبض کول په مجلس عقد کې ضروري دی لکه چې مخکې تير شول.

فائده: د نوبت په باره کې زموږ په نزد د هغو علماء کرامو خبره صحيح ده کومو چې نوبت ثمن اصطلاحې گڼلې دي چې پر هغه د فلوس ناقصه احکام جاري کيږي او هغه دادی چې د فلوس پخپل منځ کې تبادلې په تفاضل سره جائز نه ده نه علی الفتی به فی هذا الزمان سد الباب الربا هو قول الامام محمد الشيباني رحمته الله. البته که دانوبت مختلف الجنس وي لکه پاکستانی روپی. اوسعودي ريال نو بيا د دوی ترمنځ د تبادلې په وخت تفاضل جائز دی او څرنگه چې دا کیلی او زني هم نه دی بلکې عددي دی ځکه نو قرض يې هم حرام نه دی ولی قرض هغه وخت حرام يږي چې کله له قدر او جنس څخه يو وصف پيداشی او چیرته چې قدر او جنس دواړه نه وي هلته پور نه حرام يږي له همدې څخه د حوالې مسئله هم راووته هغه دا چې مثلاً یو سري په سعودي عرب کې دی هغه بل چاته وويل چې زه تاته دومره ريالونه درکوم د هغو په عوض ته دومره پاکستانی روپی. په کراچي بنار کې فلان ته ورورسوه دي ته په اوسنۍ زمانه کې د حوالې کاروبار وایې دا کاروبار جائز دی خو څرنگه چې دا کاروبار د سود حاصلولو حيله جوړېږي ځکه نو په قیمت مثل سره جائزه ده تر قیمت مثل زیاته نه ده جائزه که نه د سود دروازه پرانیستله کيږي مثلاً دیوه ريال قیمت اته روپی. دي مایو چاته لس ريال له ورکړل او هغه ته مې وويل چې ته به یوه میاشت وروسته ماته سل پاکستانی روپی. راځي. نو څرنگه چې د لسو ريالو نو قیمت مثل ۸۰ تيارو روپی. جوړيدې اوزه له هغه څخه سل روپی. وصولوم نو دا يو قسم سود شو که دا جائز وبلل شي نو بيا چې د سود د لین دین خلک دي هغوی په دي ذریعه سره سود حاصلوي ځکه نو تفاضل که څه هم جائز دی مگر په قیمت مثل سره کيدل يې ضروري دی دا يو موقف دی چې تراوسه حق بلل کيږي والله سبحانه اعلم (تقریر نمزی: ۱۴۶/۱ یتغیر)

(۲۳) (ولو اشتری به او بفلس بافقه شینار کد قبل دلمه بطل البیع (۲۳) وصح البیخ بالفلس النافقه وان لم یعتن وبالكاسه فلا حنی بعینها (۲۵) ولو کسدت الفلس الفرض یجب رد مثلها.

توجه: او که یې واخیست د هغو دراهمو نو چې غش په گډه و په عوض یاد راوړاجي پیسوپه عوض یوشی یاد هغو رواج ختم شو د هغو ترور کولو مخکې نویع باطل یږي او صحیح ده بيع په راوړاجي پیسو که څه متعین

شوی نه وی او په ناچله پیسوسره نه ده صحیح ترڅو چې هغه متعین نه شي او که رواج ختم شود قرض
د پیسونو واجب دی دهغو مثل ردول.

تشریح: (۲۳) که چا د داول دره مونو یاد نانیو سره چې غش پکې گلو و یاد رواجي پیسوپه عوض یو سامان
واخیست یا بائع ته تر ورکولو د دغو دره مونو رواج ختم شوی یعنی خلکو د هغو معامله کول پرېښوده نو دامام
ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د ابع باطلیږي ولی د دره مونو ثمن کیدل د خلکو په اصطلاح سره و و د رواج د ختمیدو په
وجه د خلکو اصطلاح او د هغو ثمن والی پاتی نه شونو ببع بلا ثمن پاتی شوه او ببع بلا ثمن باطله ده.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد مذکور ببع نه باطلیږي بلکې پر مشرتي باندي د هغو دراهمو قیمت
واجبیږي د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې مذکور عقد ببع صحیح شوی دی البته د رواج د ختمیدو په
وجه د ثمنو تسلیمول متعذر شوی دی او د ثمنو د تسلیمیدو د متعذر کیدو په وجه ببع نه فاسدیږي نو ځکه
د ثمنو قیمت ورکول واجبیږي ولی د هغو دراهمو ضمان د همدې ببع په وجه واجب شوی دی که دا ببع نه وی
شوی نو پر مشرتي باندي به ضمان نه واجبیده نو ځکه قیمت هم هغه ببع دورځي واجبیږي او دامام محمد
رحمته الله علیه په نزد په کومه ورځ چې خلکو د هغو معامله پري ایښي ده په هغه ورځ چې د دغو دراهمو کوم قیمت
وو پر مشرتي باندي هغه واجبیږي ولی ضمان له مغشوشه دراهمو څخه دهغي ورځی د قیمت طرف ته منتقل
شوی دی نو چې دکومی ورځی د قیمت
طرف ته ضمان منتقل شوی دی دهغي ورځی قیمت معتبریږي.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول مفتی به دی کمالی الذر المختار و صحاحه بقیمة المبیع و به یفتی رفقا بالناس و بحر و حقائق
(الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۲۶۹/۳)

(۲۴) په فلوس (د فلوس جمع ده یعنی پیسه، فلوس د پستلو او نورو شیانو څخه جوړیږي) سره ببع جائزه
ده ولی فلوس مال دی چې مقدار او وصف یې معلوم دی او په مال معلوم القدر او وصف سره ببع جائزه ده، یابه
دغه فلوس د عقد په وخت یا رواج وي یا به یې رواج ختم شوی وي، که رواج و ونود دره مونو او دانیو په ډول
په ببع کې د هغو تعین کول ضروري نه دی بلکې د عقد په وخت د متعین شویو فلوس غیر (بدیل) هم ورکولای
شي او که په وخت د عقد نه و و رواج یعنی خلکو د هغو معامله پري ایښي وه نو متعین کول یې ضروري دی ولی
دا اوس سامان دی او په وخت د عقد کې د سامان متعین کول ضروري دی.

(۲۵) او که یې فلوس (د پستلو وغیره پیسې) د قرض په ډول ورکړي یا د هغو پیسو رواج ختم
شونو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د هغویو ډول پیسې قرض غوښتونکي ته ورواپس کول واجب دی ولی
قرض په منزله د عاریت دی نو د عین شي د واپس کولو مقتضي دی خو څرنگه چې عین شي باقی نه دی نو ځکه
دهغه مثل واپس کول ضروري دی.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد پر قرض دار باندي د دغو پیسو قیمت واجب دی ولی چې کله به
د غوپیو کې د ثمنیت وصف پاتی نه شونو چې څرنگه یې قبض کړي وي هغسې یې واپس کول ممکن نه دی

نویست واپس کول یې واجب دی بیاد امام ابو یوسف رحمته الله په نزد د قبضی دورخی قیمت به واپس کوي او دامام محمد رحمته الله په نزد چې په کومه ورځ یې رواج ختم شوی دی دهغې ورځې قیمت به ادا کوي.
فائده: د صاحبینور رحمهما الله قول راجح دی لمانی الذر المختار: واجب محمد فی متهایوم الکساد و علیه الفتوی بزازیه ولی الزهر و ناخیر صاحب الهدایه د لهما ظاهر فی اختیار قولهما قال ابن عابدین الشامی رحمته الله: ولی الفتح و قولهما نظر للمقرض من قوله لان فی رد المثل اضراؤه. (الذر المختار مع الشامیه: ۲۷۰/۳)

(۲۱) (ولو اشترى شيئا بنصف درهم فلوس فتح (۲۷) ولو اعطى غيرنا درهمًا فقال اعطيني به نصف درهم لئلا ساون نصفًا الا خية فتح.

توجه: او که یې واخیست یوشی په نصف درهم پیسوسره توصیح دی او که یې ورکړل صرف ته یو درهم او ورته و یې ویل چې ماته راکړه ددی په بدله کې د نصف درهم پیسې او نیم درهم په حبه کم توصیح دی.
تشریح: (۲۶) که چایوشی د نیم درهم پیسوپه عوض واخیست یعنی د دومره پیسوپه عوض یې واخیست څومره پیسې چې د نیم درهم په عوض خرڅیږی نو د فلوس د عدد د بیانولو بغیر دایع جائزه ده ولی دخلکو ترمنځ د امتعین دی چې د نیم درهم په عوض څومره پیسې خرڅیږی نو د فلوس د مقدار معلومولو په وجه د فلوس د عدد د بیانولو ضرورت نشته.

فائده: دامام زفر رحمته الله په نزد دایع جائزه نه ده ولی مشتری میبعه د فلوس په عوض واخیستی ده او فلوس له معدوداتو څخه دی او نیم درهم له موزوناتو څخه دی نو د نصف درهم ذکر د فلوس د عدد د بیانولو لپاره کفایت نه کوي نو دشمن د مجهول کیدو په وجه دایع جائزه نه ده امام زفر رحمته الله ته جواب ورکړای شوی دی چې د نصف درهم په عوض خرڅیدونکې فلوس معلوم دی موږ مسئله هم په همدې صورت کې فرض کړي ده چې خلکو ته د معلومه ده چې د نصف درهم په عوض څومره فلوس خرڅیږی نو دشمن مجهول نه دي ځکه نو دایع صحیح ده.

(۲۷) که چا و صرف ته یو درهم ورکړو ته وې ویل چې ماته ددغه درهم په عوض کې نصف درهم فلوس او په حبه (د دوو اوو ریشو برابر یو وزن دی) کم نصف درهم راکړه نو داپوره بیع جائزه ده ولی په دغه صورت کې مشتری دیوه درهم په مقابل کې د نصف درهم قیمت فلوس اوجه کم نصف درهم ذکر کړی دی نو د حبه کم نصف درهم عوض حبه کم نصف درهم کیږي چې هېڅ مانع نشته پکې ولی عوضین په مقدار کې سره برابري او د نصف درهم یوه حبه عوض فلوس کیږي او د درهمونو او فلوس ترمنځ څرنگه چې اختلاف جنس دی ځکه نو په هغو کې کمبوت او زیادت جائز دی.

کتاب الکفالة

د کتاب د ضامن کیدو په بیان کې دی

کفاله په لغت کې ضم یعنی یوځای کیدو ته وایي لال تعالی (و گفته ازا کرناای ضمه الی نفسه) او په شرع کې ضم ذمّة الی ذمّة بی الضمانه (یعنی یوه ذمه له بلې سره یوځای کول په مطالبه کې چې مطالبه بیاله کفیل او مکفول عنه دواړو څخه کیدلای شي) او ذمه یو داسی وصف شرعی دی چې دهغه په وجه د صاحب وصف لپاره ماله

او ما عليه اهليت ثابتېری وفسر ما لفر الاسلام بالنفس والرفقة التي لها عهد والمراد انها العهد في ذمته ای فی نفسه باعتبار عهدها من باب اطلاق الحال وارادة المحل.

مصنف رحمته الله کتاب الکفاله له کتاب بیوع وروسته څکه ذکر کړی دی چې دکفاله اوضمانت ضرورت عمومآله بیوع وروسته پښتېری ولی کله بائع له مشتري څخه مطمئن نه وي نو دضامن ضرورت پیدا کيږی چې هغه دمشتري له طرفه دشمن ضامن شي او کله مشتري له بائع څخه مطمئن نه وي نو دضامن ضرورت وي چې څوک دبائع له جانبه دمیعی کفیل شي.

دمقروض له خوا چې څوک ضامن شوی وي هغه ته مکفول عنه اواصيل وايي او ددائن (قرض غوښتونکي) له خوا چې څوک ضامن شوی وي هغه ته مکفول له وايي. ضامن او ملتزم ته کفیل او نفس یادی نه ته مکفول او مکفول به وايي.

(۱) هي ضم ذمته الى ذمته في الغطالية (۲) ونصح بالنفس وان تغذت (۳) بكفالت بنفسه وما غير عن الدين ومجزء شائع (۴) وبضمنته وعلى والي زاننا زعيم به وقيل به (۵) لا بانا ضامن لمعرفته.

توجه: هغه یو ځای کول دذمی دی له ذمه سره په مطالبه کې اوصحیح دی کفالت دنفس که څه هم متعدی وي (او کفالت منعقد کيږی) په دي ویلو سره چې زه دده دذات کفیل شوم بیا یوه داسي عضو بدن ذکر کړي چې په هغی سره دټول بدن تعبیر کيږی یا جزه شائع ذکر کړي او په دي ویلو سره هم چې ووايي: زه دده ضامن شوی یم یا دی زما پر ذمه دی یا زما پر غاړه دی یا زه دده ذمه وار یم یا زه دده کفیل یم نه په دي ویلو سره چې زه دده دپېژندلو ضامن یم.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله دکفاله شرعی تعریف داسي کړی دی چې په حق د مطالبه کې یوه ذمه له بلې سره یو ځای کولو ته کفالت وايي مثلاً پر زيد باندې دچالس روپۍ قرض وي بکړ قرض غوښتونکي ته وویل چې دالس روپۍ زه درکوم نو بکړ دزيد له ذمي سره خپله ذمه یو ځای کړه چې پخوا به قرض غوښتونکي یو ځای له زيد څخه مطالبه کولای شوای اوس له بکړ څخه هم مطالبه کولای شي.

کفاله (ضمانت) پر دوه قسمه دی: ۱- نمبر: کفاله بالنفس (دذات ضامن کیدل) ۲- نمبر: کفاله بالمال (دمال ضامن کیدل) دادواړه قسمه جائزه ده لاطلاق قوله عليه السلام: الزعيم غارم (یعنې کفیل ضامن دی) اوله مطلق ارشاد څخه دا ثابتېږی چې کفاله په خپلودو و قسمونو سره جائزه ده.

(۲) کفاله بالنفس جائزه ده که څه هم دیو سرې ډیر ضمانان وي دا مطلب به هغه صورت کې دی چې دتعددت ضمیر کفاله ته راجع وي او داهم جائز دی چې ضمیر دنفس طرفته راجع شي او مطلب یې دا وي چې کفاله جائزه ده که څه هم یو سړی دڅو کسانو کفیل وي.

فائده: دامام شافعی رحمته الله یو قول دادی چې کفاله بالنفس صحیح نه ده ولی په کفاله بالنفس کې کفیل دیو داسي شي التزام کوي چې دهغه پر سپار لودی قادر نه دی ولی کفیل خو پر نفس مکفول به باندې ولایت او قدرت حاصل نه دی. احناف جواب ورکوي چې دنبی کریم ص حدیث مبارک: الزعيم غره (یعنې کفیل ضامن دی) مطلق دی چې ورڅخه ثابت شې نه ده چې کفاله په خپلودو او و قسمونو سره مشروع ده. همدارنگه

د مکفول په دسپارلو کفیل ته دا ډول قدرت حاصل دی چې د قاضی د پولیسو په مرسته مکفول خپله د قاضی په مجلس کې حاضر ولای شي.

(۳) لوله بکفلت بنفسه ای تصخ الکفالة بقول الکفیل کفلت نفسه، یعنی کفاله بالنفس په کومو الفاظو سره منعقده کیږي؟ نو په دې باره کې ضابطه داده چې په کومو الفاظو سره دانسان د ټول بدن تعبير کیږي که حقیقه وي لکه لفظ دنفس، جسد، روح یا عرفاوي لکه لفظ درقبه، وجه، رأس وغیره (مثلاً چا وویل چې زه د فلاني دخان کفیل یم، یا دهغه د غاري، یا روح، یا جسم یا سر یا دهغه د بدن کفیل یم) نو په دغو الفاظو سره کفاله منعقده کیږي همدارنگه که کفاله د جزء شائع (یعنې د جزء غیر معین) طرفته منسوبه کړي مثلاً وایې: زه د فلاني د نصف یا ثلث کفیل یم نو هم کفاله منعقده کیږي ولی یو نفس د کفاله په حق کې متجزی کیدای نه شي نو د جزء شائع ذکر کول داسې دی لکه د ټول بدن ذکر کول.

(۴) لوله وبضمته ای وتصخ بقوله ضمته، یعنی که کفیل وویل چې ضمته (زه دهغه ضامن شوی یم) نو هم کفاله منعقده کیږي ولی د کفاله د موجب صراحت و شوی یعنی په کفاله سره ضمانت و اجیبېږي او قاعده ده چې عقد موجب په تصریح سره منعقد کیږي همدارنگه که یې وویل: هو علی یاالی نو هم کفاله منعقده کیږي ولی لفظ د علی د التزام صیغه ده او په کفاله کې هم د مطالبی التزام وی ځکه نو په لفظ د علی سره منعقده کیږي او لفظ دالی په دغه موقع کې د علی په معنی ده نو دالی په لفظ سره هم منعقده کیږي همدارنگه که یې وویل: أنا به زعيم. زه دهغه ذمه و اړیم یا أنا کفیل به زه دهغه کفیل یم نو کفاله منعقده کیږي ولی زعيم او قبیل هم د کفیل په معنی دي.

(۵) قوله لا باناضامن الخ ای لاتصخ الکفالة بالنفس بقوله اناضامن لمعرفة فلان، یعنی که چا وویل: اناضامن لمعرفة فلان، زه د فلاني د پیژندلو ضامن یم نو په دغو الفاظو سره کفاله بالنفس نه منعقده کیږي ولی هغه په خپله دې خبره سره د معرفت التزام کړی دی نه د مطالبی یعنی هغه د التزام نه دی کړی چې مکفول له ما څخه د مکفول په د حاضرولو مطالبه کولای شي نو ځکه په دغه قول سره کفاله نه منعقده کیږي.

(۶) لاندې تر تسلیمه فی وقت بعینه احضره لیه ان طلبه فلان احضره و الا حبه الحاكم (۷) لاندې غاب امهله مذة ذغابه و انا به فلان نضت ولم يحضره
(۸) غاب و ان غاب ولم يعلم مكانه لا يظالب به (۹) لاندې بخت يفتدز المكفول له ان بخاصمه كعبصر ر (۱۰) لاندې تر تسلیمه فی مجلس القاضی نسلنه لفته.

توجه: که یې شرط کړ د مکفول عنه د تسلیمولو معین وخت نو حاضر دي کړي په هغه وخت کې که مکفول له دهغه مطالبه وکړه بیا که یې هغه حاضر کړ خو فېها که نه قید دي کړي حاکم ضامن لږه او که هغه غائب شو نو ضامن ته دې مهلت د تګ راتګ تر وخته ورکړل شي بیا که هغه موده تیره شوه او ضامن هغه حاضر نه کړ نو ضامن دې قید کړي او که هغه غائب شو او دهغه ځای معلوم نه و نو بیا دهغه مطالبه له ضامن څخه نه کیږي او که ضامن هغه حاضر کړ په داسې ځای کې چې هلته د مکفول له قدرت و وچې له هغه سره خصومت وکړي لکه په ښار کې نو ضامن بري کیږي او که یې شرط کړ دهغه تسلیمول په مجلس کې د قاضی نو هلته دي ورتسلیم کړي.

تشریح: (۶) که به کفاله بالنفس که مکفول له به یوه معلوم وخت کې دمکفول عنه دسپارلو شرط ولگاوه نو پر کفیل باندې به هغه معلوم وخت کې دمکفول عنه سپارل لازمیږي چې کله مکفول له له کفیل څخه د هغه مطالبه په هغه وخت کې وکړي ولی د عقد کفاله په وخت کې کفیل په معلوم وخت کې دمکفول عنه د حاضریدو شرط قبول کړی و نو نواوس د هغه شرط پوره کیدل پرده لازمیږي بیا که کفیل په معلوم وخت کې مکفول عنه مکفول له ته ورو سپاره خودیره ښه، او کفیل بری کیږي ځکه هغه خپله ذمه واري پوره کړه او که کفیل مکفول عنه نه شو حاضرولای نو حاکم دي کفیل قید کړي ولی هغه د داسي حق له ادا کولو څخه پاتی راغلی چې پرده باندې واجب دی یعنې دمکفول عنه په معلوم وخت کې سپارل، او شرعاً حبس او قید داسي خلکو لره دی چې د واجب حق له ادا کولو څخه پاتی راشي ولی داسي خلک په شریعت کې ظالم شمار کیږي.

(۷) او که مکفول عنه چیرته غائب شو نو حاکم دي مکفول عنه ته تر ور تللو او راتللو مهلت ورکړي ولی مذکور کفیل دمقروض مفلس په شان عاجز دی نو لکه څرنګه چې مفلس مقروض ته مهلت ورکول کیږي همدارنګه به ده ته هم مهلت ورکول کیږي بیا چې تر څومره پوري حاکم هغه ته مهلت ورکړی دی که چیرته په دغه موده کې ضامن ونه شو کولای چې مکفول عنه حاضر کړي نو بیا دي حاکم ضامن قید کړي ولی اوس هغه دیو داسي حق ادا کولو نه پاتی راغلی دی چې د هغه پر ذمه واجب دی.

(۸) او که مکفول عنه داسي غائب شوی وو چې د هغه ځای اودرک معلوم نه وو که مکفول له خپله د دې خبرې تصدیق وکړي چې واقعا هم دمکفول عنه ځای نه دی معلوم یا ضامن په ګواها نوسره د اثباته کړي نو په دغه صورت کې له ضامن څخه بالا جماع فی الحال هیڅ مطالبه نه کوله کیږي تر څو چې دمکفول عنه ځای نه وي معلوم شوی ولی په دغه صورت کې کفیل او مکفول له دواړه فی الحال دمکفول عنه له سپارلو څخه پر عاجز کیدو باندې متفق دي.

(۹) که کفیل مکفول عنه راوست په داسي ځای کې یې مکفول له ته حواله کړ چیرته چې مکفول له له هغه سره پر مخاصمه او محاکمه باندې قادر وو مثلاً د ښار په منځ کې ورته حواله کړ نو کفیل له کفالت څخه بری کیږي که مکفول له د اقبلي او که یې نه قبلوي ولی کفیل یو محل حاضرول پر خپل ځان لازم کړی وو، هغه دغه ذمه واري پوره کړه بیا که کفیل دمکفول له له مطالبې وروسته مکفول عنه هغه ته حواله کړ نو بیا کفیل بری کیږي که څه هم هغه دا ونه وایي چې زه په حکم د کفاله مکفول عنه تاته حواله کوم او که کفیل دمکفول له له مطالبې بغیر مکفول عنه هغه ته و سپاره نو بیا نه بری کیږي تر څو چې هغه دا ونه وایي چې زه په حکم د کفاله مکفول عنه تاته در سپارم.

(۱۰) او که یې دا شرط کړ چې کفیل به د قاضي په محکمه کې مکفول عنه و مکفول له ته سپاري نو د شرط مطابق یې په هغه محکمه کې سپارل لازم دی ولی خپله کفیل د دې التزام کړی دی چې د قاضي په محکمه کې به مکفول عنه و مکفول له ته ورسپاري نو اوس د هغه شرط پوره کول ضروري دی.

فایده: که کفیل مکفول عنه په بازار کې و مکفول له ته حواله کړ نو کفیل بری کیږي ولی په بازار کې خلک دمکفول له سره مرسته کوي چې مکفول عنه د قاضي مجلس ته حاضر کړي نو ځکه کفیل بری کیږي، مګر دامام

زفر رحمۃ اللہ علیہ پہ نزدنہ بری کیبری ولی نن سباخلک دمکفول له پرخای دمکفول عنه معاونت کوی اودهغه دخلاصولو کوشش کوی خکۀ نوترخو چہ مکفول عنه دقاضي مجلس ته حاضر اونه سپاري کفیل نه بري کیبری لمالی الذر المختار (رولور طر تسلیمہ فی مجلس القاضی سلمہ لہ ولم یجز) تسلیمہ (فی غیرہ) به یغنی فی زمانہ انھا ون الناس فی اعانة الحق. قال ابن عابدین رحمۃ اللہ علیہ (لو له به یغنی) و هو قول زفر رحمۃ اللہ علیہ وهذا حدی المسائل التي یغنی فیها بقول زفر (الذر المختار مع الشامية: ۲۹۶/۳) **فائدہ:** کہ کفیل مکفول عنه پہ یوہ خنکَل یا یوہ کلي کہ حوالہ کر نو کفیل نه بري کیبری ولی مکفول له پہ خنکَل او کلي کہ پر مخاصمت باندي قادر نه دی خکۀ پہ خنکَل او کلي کہ ہیخ یو حاکم یا قاضي نه وي نو دمقصود نه حاصلید و پہ وجہ کفیل نه بري کیبری لمالی الذر المختار: (و) براء (بدلغہ الی من کفل له حیث) ای فی موضع (یمن) مخاصمة) قال ابن عابدین

رحمۃ اللہ علیہ: و احتز به عمالو سلمہ فی بریة از مصاد (الذر المختار مع الشامية: ۲۸۶/۳)

(۱۱) و نَظَلَ بِمَوْتِ الْمَطْلُوبِ (۱۲) وَ الْكفِيلِ لَا الطَّالِبِ (۱۳) وَ بَرَى بِذَلْعِهِ إِلَيْهِ زَانٌ لَمْ يَنْقُلْ إِذَا ذَفَعَهُ إِلَيْكَ فَاتَّاهُ عَا (۱۴) وَ غَنِيْلِمُ الْمَطْلُوبِ نَفْسُ مِنْ كَفَالَتِهِ (۱۵) وَ غَنِيْلِمُ وَ كَيْلُ الْكفِيلِ وَ زَوَسُوْلُهُ.

توجہ: او کفالت باطلیری دمطلوب او کفیل پہ مہینہ سرہ نہ دطالب پہ مرگ سرہ او بری کیبری دہغه پہ حوالہ کولوسرہ دمکفول له ته کہ خہ ہم دانہ ورته و وای چہ کلہ زہ مکفول عنه تاته حوالہ کر مہ نوزہ بری کیبرم، او خپلہ دمکفول عنه دحاضریدلو دہغه له کفالت خخہ او د کفیل دو کیل او دہغه دقاصد پہ تسلیمولوسرہ.

تشریح: (۱۱) کہ چیرته مکفول عنه مہشونو کفالت باطلیری ولی پہ دی وخت کہ کفیل دہغه له حاضرولو خخہ عاجزشو او د کفیل د عجز پہ صورت کہ کفالہ ساقطیری، ہمدارنگہ دمکفول عنه دمرگ پہ صورت کہ خپل دمکفول عنه حاضریدل ساقطیری نو د کفیل خخہ پہ طریقہ اولی سرہ حاضرول دہغه ساقطیری.

(۱۲) لو له و الکفیل ای ربطل الکفالہ بموت الکفیل ایضا، یعنئ کہ کفیل مہشونو کفالت باطلیری ولی خپلہ کفیل دہغه دحاضریدو خخہ عاجزشو او ورته دہغه قائم مقام نه شی کیدای او د کفیل مال ہم داکار نه شی کولای ولی مال دہغه واجب (یعنئ دمکفول عنه حاضریدل) دادا کولونه اصلہ صلاحیت لري اونه نیابہ، اصلہ خویش خکۀ نه لري چہ کفیل دمال التزام نه دی کر ی بلکہ دمکفول عنه دحاضرولو التزام یہ کر ی و، او نیابہ خکۀ چہ مال دنفس قائم مقام نه وي، او کہ طالب یعنئ مکفول له مہشونو کفالہ نه باطلیری ولی دمطالبہ پہ حق کہ دہغه وصی دہغه قائم مقام دی کہ وصی نه وونو دہغه ورته دہغه قائم مقام کیبری.

(۱۳) او کہ کفیل مکفول عنه و مکفول له ته وروسپارہ نو کفیل له کفالت خخہ بری کیبری کہ خہ ہم هغه دضامن کیدو پہ وخت کہ دانہ یی ورته ويلي چہ کلہ زہ تاته مکفول عنه دترسلیم کر مہ نوزہ به بري کیبرم، ولی پہ کفالہ بالنفس کہ دتسلیمولو او سپارولو موجب ہمدادی چہ کلہ کفیل مکفول عنه و سپاري نو دی له کفالہ خخہ بری کیبری کہ خہ ہم دی پہ موجب تصریح ونکري او دلته خرنگہ چہ کفیل مکفول عنه سپارلی دی نو خکۀ د کفیل بری کیدل ہم ثابتیری.

(۱۴) قوله وبسليم المطلوب نفسه من كفالة اى وبى الكفيل من الكفالة بسليم المطلوب نفسه من كفالته، يعنى كه چيرته مكفول عنه خپله حاضر شي ياهم كفيل له ضمانت څخه بري كيږي ولى له مكفول به سره خپله د خصوصت مطالبه ده نودهغه د خصوصت د دفع كولو ولايت هم حاصل دى بيا چې كله هغه خپل ځان و سپاره نو د كفيل د طرف څخه خصوصت ليري شو او سپارنه صحيح شوه، مگر شرط دادى چې مكفول عنه د دې خبرې تصريح وكړي چې زه خپل ځان د كفيل له طرفه سپارم ولى پر مكفول عنه باندي ځان سپارل په دوه جهته واجب دى له خپله طرفه او د كفيل له طرفه نو تر څو چې هغه د دې تصريح ونه كړي چې زه خپل ځان د كفيل له طرفه سپارم تر هغه پوري د سپارل د كفيل له طرفه نه شمارل كيږي او كفيل نه بري كيږي.

(۱۵) قوله وبسليم وكيل الكفيل ورسوله اى وبى الكفيل من الكفالة بسليم وكيل الكفيل المكفول عنه الى المكفول له، يعنى كه د كفيل وكيلى ياد هغه قاصد دهغه له طرفه مكفول عنه حاضر كړي نو ياهم كفيل بري كيږي ولى د كفيل وكيلى او قاصد دهغه قائم مقام دى نو ځكه دهغوئ سپارل د كفيل سپارل شمارل كيږي.

(۱۶) فلان قال ان لم ينفذ ابى به غدا فلم ينفذ ابى به اذ غايت المطلوب ضمن المال (۱۷) ومن ادعى على آخر مائة دينار فقال له زجل ان لم يوف به غدا فعليه المائة فلم يوف به غدا فعليه المائة (۱۸) ولا يخبز على الكفالة بالنفس فى جدر فود (۱۹) ولا يخبز فيها حتى يشهد شاهدان از غذل.

توضیح: كه كفيل وويل چې كه ما سبا ته هغه حاضر نه كړ اى شونو زه دهغه څه ضامن يم چې دده پر دمه دي بيا يې هغه حاضر نه كړ او يا مطلوب (مكفول عنه) مړ شو نو د مال ضامن گرزى او كه چاد عوه وكړه پر يل باندي د سلو دينارو توبل سړي هغه ته وويل چې كه چيرته مادي سبا حاضر نه كړ اى شونو دغه سل روپۍ پر مادي، بيا يې هغه حاضر نه كړ سبا ورځ نو دغه سل روپۍ پرده كيږي او نه مجبور كيږي پر كفالت بالنفس په حد او قصاص كې او نه قيد كيږي په دغو دوو كې تر هغه چې دوه گواهان گواهي وركړي يا يوه عادل سړى گواهي وركړي.

توضیح: (۱۶) كه يو څوك د بل چاد نفس وكيلى شووې ويل كه چيرته سبا ما مكفول به حاضر نه كړ اى شونو پر مكفول به چې څه واجب دي (يعنې زر روپۍ) نوزه دهغه ضامن يم، اتفاقا داسي وشول چې كفيل سبا ورځ مكفول به حاضر نه كړ اى شوي ما مكفول عنه مړ شو نو كفيل و مكفول له ته د يو زر روپۍ ضامن گرځي ولى د مال د ضامن كيدو شرط د مكفول به نه حاضرول دى څرنگه چې دا شرط پر ځاى شوى دى ځكه نو پر كفيل باندي مال واجبېږي.

فائدة: مگر بيا هم له كفاله بالنفس څخه نه بري كيږي ولى هغه له كفاله بالنفس سره كفاله بالمال هم ضم كړي ده او د دې دواړو تر منځ هيڅ منافات نشته ځكه له دواړو څخه مقصد د مكفول له اعتمادوي نو كه كفيل يو كار پوره كړ هغه بل خودده پر دمه پاتى دى، دامام شافعى رحمته الله عليه په نزد په مذکور صورت كې نه كفاله بالنفس صحيح ده او نه كفاله بالمال، د كفاله بالنفس په باره كې خود هغه مسلك مخكې بيان شوى دى چې دهغه په نزد كفاله بالنفس جائز نه ده پاتې شوه كفاله بالمال په مذکور صورت كې دهغه په نزد ځكه صحيح نه ده چې په دې كې د مال د وجوب سبب تر امر تر دده (چې كه يې مكفول عنه حاضر كړ نو كفيل بري دى ورنه د زر روپو ضامن گرځي) پوري معلق شوى دى او كفاله بالمال د بيع سره د مشابهت په وجه تر امر تر دده پوري

معلق کول صحيح نه دی، احناف جواب ورکوي چې کفاله بالمال دبيع په شان له نذر سره هم مشابه ده له بيع سره مشابهت که څه هم داتقاضا لري چې په هيڅ يوه شرط پوري يې تطبيق صحيح نه وي مگر د نذر مشابهت يې د صحت مقتضي دی، نو په دواړو شبهو سره د عمل کولو په خاطر موږ وايو چې په شرط متعارف پوري معلق کول يې صحيح دی او په غير متعارف شرط پوري معلق کول يې صحيح نه دی او مذکور شرط متعارف دی غير متعارف نه دی.

(۱۷) که چا په بل سړي باندې د سلو دينارو نودعوه وکړه او مدعي ته کوم بل چا وويل چې ته اوس مدعی عليه پرېږده سبابه زه هغه را حاضر کړم که ماسباته هغه حاضر نه کړای شونو هغه ستاسل ديناره زما پر ذمه دي، چې په دې کې مدعی عليه مدعي پرېښود بيا اتفاقاً ضامن سبا ورځ مدعی عليه حاضر نه کړ نو د شخینو رحمهما الله په نزد د شرط مطابق سل ديناره د ضامن پر ذمه لازمېږي په داسی حال کې چې دامام محمد رحمه الله په نزد د کفاله صحيح نه ده ولی کفيل سل ديناره مطلق ذکر کړي دي نو په دې کې دا احتمال شته چې کفيل ابتداءً درشوت په ډول پر خپل ځان باندې د سل ديناره التزام په دې خاطر کړی وي چې مکفول له مکفول به ته تر څه وخته پوري مهلت ورکړي او درشوت په ډول پر خپل ځان د مال لازمول صحيح نه دی ځکه نو پر کفيل باندې دامال لازمول صحيح نه دی چې کله پر کفيل باندې دامال لازمول نه صحيح کيږي نو د کفاله بالمال هم نه صحيح کيږي، د شخینو رحمهما الله دليل دادی چې د کفيل په قول کې لفظ (المائة) معروف باللام دی او الف لام هم عهد خارجي دی چې دهغه مدخول معين وي نو له دغه (المائة) څخه مراد هغه سل ديناره دي چې پر مکفول به يعني مقروض باندې واجب دي او دا چې له المائة څخه مراد هغه سل ديناره دي چې پر مکفول به باندې واجب دي نو داسل ديناره له رشوت کيدو څخه وتل نو چې درشوت احتمال پاتی نه شونو دغه سل ديناره د کفاله په وجه پر کفيل باندې لازمېږي نو کفاله ځکه صحيح کيږي. واليه صحيح انما هو قولهما کذا صرح به فی الفرائض المتقى فی شرح الملتقى: (۱۷۹/۳)

(۱۸) که پر يو چا باندې د حد يا قصاص دعوه شوې وه نو که له ده څخه مدعي د کفيل بالنفس مطالبه وکړه مگر هغه له کفيل ورکولو څخه انکار وکړ نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دې هغه پر کفيل ورکولو مجبور کړای شي، د ضاحينو رحمهما الله په نزده حد قذف او قصاص کې څرنگه چې دا حق د بنده دی ځکه نو په دې کې داستيثاق لپاره مدعي عليه پر کفيل ورکولو باندې مجبور کړای کيږي چې مدعی عليه چيرته غائب نه شي، باقي د دې علاوه په نورو حدودو کې مثلاً په حد شراب، حد سرقه او نورو کې څرنگه چې د حق د بنده نه دي خالص د الله تعالی حق دی نو ځکه په دغو حدودو کې مدعي عليه پر کفيل ورکولو نه مجبور کيږي. دامام ابو حنيفه رحمه الله دليل پيغمبر صلى الله عليه وسلم ارشاد دی چې: لا کفالة فی حد (يعني په حد کې کفاله نشته) د پيغمبر صلى الله عليه وسلم ارشاد څرنگه چې مطلق دی چې پکې د حدودو تر منځ هيڅ فرق نه دی شوی نو د ټولو حدودو حکم بايد يو ډول وي خواه که د بنده حق وي او که يواځې د الله تعالی حق وي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجع دی لاملی القول الرابع: القول الرابع هو قول ابي حنيفة رحمه الله اذ من عادة صاحب الهداية ان يلخص القوی عند ذکر الادلة علی الاقوال المختلفة لیقع المرء بمنزلة الجواب عن المقدم وعادة صاحب الملتقى ان يقدم القوی كما ذکر فی هذه المسئلة قول الامام قبل قول صاحبین رحمهما الله. (القول الرابع: ۹۲/۴)

(۱۹) او په دغو دوو مقدمو (يعنې حد او قصاص) کې مدعی عليه نه قيد کړل کېږي ترڅو چې دوه گواهان مستور الحال يا يو عادل گواه دهغه پر جرم باندې گواهي ورنکړي ولې په حدودو کې قيد کول يواځې د تهمت په وجه سره کېږي چې ښايې داشخص مفسد دی د حد د سبب ثابتول لپاره نه وي ولې د حد د سبب ثابتول د حجت کامله محتاج دی، او يواځې تهمت د شهادت له دوو جزئینو (په شهادت کامله کې دوه جزئین وي يو عدديعنه دوه گواهان موجوديدل او دوهم صفت د عدل يعنې د گواه عادل کيدل) څخه په يوه سره ثابتېږي که دوه گواهان وي يا يو عادل گواه وي.

فائده: دامالوپه مقدمه کې يو څوک د دوو مستور الحال گواهانو په گواهي سره يا د يوه عادل په گواهي سره نه قيد کړای کېږي ولې دامالوپه مقدمه کې حجت کامله پکار دی، د دواړو قسمونو په مقدماتو کې فرق دادی چې دامالوپه مقدمه کې انتهايي سزا قيد دی او په حدود او قصاص کې انتهايي سزا وژل، درې يالاس غوځول دی، په حدود او نورو کې قيد انتهايي سزا نه ده نو ځکه د حجت کامله ضرورت نشته، پاتې شوه دا چې دامالوپه مقدمه قيد انتهايي سزا نه ده نو ځکه دهغه لپاره د حجت کامله موجوديدل ضروري دی په همدې وجه دامالونو مقدمه د دوو مستور الحال گواهانو په گواهي سره يا د يوه عادل په گواهي سره نه ثابتېږي. (مجمع الانهر: ۱۸۰/۳)

(۲۰) زوال فالٍ ولو مخيولان كان ذنباً ضيقاً بكفالت غنه بالغ وبالف عليه وبما يذير كك في هذا ينبع وما يعت فلا تاعلى وما ذاب لك غله فغلى وما غصبك فلان فغلى (۲۱) فطال الكفيل أو المدينون إلا إذا شر طاً ليرة أفحين تذكرون حواله كتمان الحواله بشر طان لا يبر، بهما المجل كفاً (۲۲) ولو طالب أخذ ماله ان يطالب الآخر.

توضیح: او صحیح دی د مال کفالت که څه هم مجهول وي په دې شرط چې دین صحیح وي (په دې وینا سره) چې زه دهغه له طرفه کفیل یم د زور وړو یا دهغه چې ستا پرده لازم دي یاد هغو چې تالره لاحق دي په دغه بیع کې یاد هغو چې تالره فلان سره بیع کړي دهغه پر مادي یا هغه چې ثابت شوتالره دده پر ذمه هغه پر مادي یا هغه چې فلان په زور اخیستی له تانه هغه پر مادي، نو یادی له کفیل څخه طلب وکړي یا له مقروض څخه مگر که یې براءت شرط کړه په دې وخت کې دا کفاله په حواله بدلېږي لکه چې حواله په دې شرط سره چې په دې سره به محیل نه بري کېږي کفاله گرځي او که یې له یوه څخه مطالبه وکړه نو د لره له بل څخه هم مطالبه جائزه ده.

تشریح: (۲۰) دا عبارت معطوف دی د کتاب په شروع کې پر بالنفس باندې ای و تصح الكفالة بالمال، مصنف رحمه الله چې کله له کفاله بالنفس څخه فارغ شو نو اوس د کفاله دوهم قسم يعنې کفاله بالمال ذکر کول غواړي چې ويې فرمايل کفاله بالمال جائزه مکفول به مال که معلوم وي که مجهول ولې د کفاله ښایې پرتوسع دی چې پکې معمولی جهالت پروانه لري نو ځکه د معلوم او مجهول دواړو کفالت کولای شي په دې شرط چې جهالت متعارفه وي غیر متعارف جهالت نه وي، مگر شرط دادی چې دین صحیح وي (له دین صحیح څخه

مراد دای چې مدیون به هغه نه شی ساقطولای مگر دا چې ادا یې کړي او یا قرض غوښتونکی هغه لره معاف کړي)

ددین دصحيح والي په قید سره احتراز راغی له مال کتابت څخه ولی مکاتب له مذکور و دوو صورتونو څخه علاوه هم مال کتابت ساقطولای شي مثلاً څان به د بدل کتابت له ادا کولو څخه عاجز ښکاره کړي بېرته به غلام وگرځي.

د مکفول به معلوم مثال دادی چې کفیل ووايې: تَكْفُلْتُ عَنْهُ بِأَلْفٍ (ماد مقروض له طرفه د زرو روپو ضمانت وکړ) دمجهول مکفول به مثالونه دیر دي مثلاً کفیل ووايې: تَكْفُلْتُ عَنْهُ بِأَلْفٍ (یعنې څه حق چې ستا دهغه پر ذمه دی زه دهغه ضامن یم) یا ووايې: بِمَا يَدْرُگُکَ فِي هَذَا الْبَيْعِ (یعنې کفیل و مکفول عنه ته ووايې چې ته فلان شی واخله کوم څه چې ددې بیع په وجه ستا پر ذمه راځي زه دهغه ضامن یم) یا ووايې: مَا ذَا بٍ (ثبت) لک علیه فعلى (یعنې هغه څه چې ستا پر ده ثابت شي زه دهغه ضامن یم) یا ما غصبک فلان فعلى (یعنې فلان چې څه له تا څخه غصب کړي دي زه دهغه ضامن یم) په دغو ټولو صورتونو کې مال مجهول دی بیا هم کفاله صحیح ده لهما قال.

(۲۱) قوله لفظاً بکفیل او المدیون ای اذا صحت الکفالة فللمکفول له الخيار بین ان یطالب الکفیل او المدیون، یعنې مکفول له لره اختیاری دی که غواړي له هغه چا دي مطالبه وکړي پر چا چې اصل قرض دی او که غواړي له کفیل څخه دي مطالبه وکړي ولی کفاله یوه ذمه له بلې ذمې سره دیوځای کولو نوم دی یعنې لکه څرنگه چې له اصل مقروض څخه د قرض مطالبه کوله کیږي همدارنگه له کفاله وروسته له کفیل څخه هم مطالبه کوله کیږي، البته که ضمانت په وخت کې دا شرط کنښېږدي چې مکفول عنه بري دی نور له هغه څخه مطالبه نه کوله کیږي نو دا صحیح دی او په هغه صورت کې د ضمانت حواله گرځي لکه چې په حواله کې دا شرط کړي چې له هغې څخه به محیل نه بري کیږي نو دا حواله کفاله گرځي اعتبار للمعانی یعنې چې کله د اصیل بري کیدل شرط کړای شونو دا د کفالت نوم دی او په اصل کې دا حواله ده ولی په عقودو کې معانی وولره اعتبار دی.

(۲۲) او که مکفول له په ضامن او قرضدار کې له کوم یوه نه مطالبه وکړه نو بیا له هغه بل څخه هم مطالبه کول جائزه ده ولی کفاله یوه ذمه له بلې سره دیوځای کولو نوم دی او دا هله کیدای شي چې له هریوه څخه د مطالبې اختیاري، همدارنگه د ضم ذمه الی ذمه هم همد ا تقاضا ده چې دین د اصیل پر ذمه پاتی وي نو ځکه له کفیل څخه د کفاله په وجه مطالبه کول صحیح دی اوله اصیل څخه په دي چې قرض دهغه پر ذمه تراوسه پاتی دی نو مکفول ا چې له هریو څخه وغواړي مطالبه کولای شي.

(۲۳) رتبته تعلیق الکفالة بشرط ملام کفیل طر زو ب الحق کان استحقاق المبیع أو لان کان الاستیفاء کان قدّم زیدو هو مکفول عنه أو لبقدره کان غاب عن المصر (۲۴) ولا یبغض بنحو ان هب الزبیع (۲۵) فان جعل اجلا لصح الکفالة وجب المال حالا.

توجه: او صحیح دی معلق کول د کفاله په مناسب شرط سره مثلاً د وچوب حق شرط لکه که مبیعه دبل چا مستحقه وگرځي یا د امکان استیفاء شرط لکه که زید راغی او هغه مکفول عنه وویاد حق د تعدر شرط لکه

که چیرته هغه غائب شي له ښار څخه او کفاله صحیح نه ده په دې خبره سره چې که چیرته هو او چلیده (نوزه) ضامن يم) او که يې داسې نامناسب میعاد شرط کړي نو ضمانت صحیح دی او مال فی الحال و اجبيري .

تشریح: (۲۳) یعنې کفالت بالمال له کفالت سره په مناسب شرط پورې معلق کول جائز دی او مناسب شرطونه درې قسمه دي: یو دا چې دمکفول له پر مکفول عنه باندې د حق و اجبولو لپاره شرط وي مثلاً د یې په صورت کې کفیل مشتري ته ووايې چې که چیرته د دغې مبیعې کوم بل مستحق پیدا شونو نوزه دهغه ضامن يم ، نو دا د کفاله مناسب شرط دی په دې شرط سره کفاله صحیح ده، دوهم دادی چې داسې شرط وي چې له مکفول عنه څخه د حق د وصول کولو ذریعه وي مثلاً داسې ووايې چې زید چې مکفول عنه دی له سفر څخه راشي نوزه دهغه ضامن يم ، نو ظاهره ده چې د زید راتلل دمکفول له دقرض ادا کولو ذریعه ده نو داهم مناسب شرط دی په دې سره کفاله صحیح ده دریم دا چې هغه داسې شرط وي چې له مکفول عنه څخه د حق وصول ممکن وگرځوي مثلاً کفیل و مکفول له ته ووايې چې اوس ته له مکفول عنه څخه دخپل دین مطالبه وکړه بیا که چیرته مکفول عنه له ښار څخه غائب شونو نوزه ستا د مال کفیل يم، ظاهره ده چې دمکفول عنه دغائب کیدو په صورت کې دمکفول له دخپل حق وصول ناممکن کیږي ، دادرې واړه شرطونه څرنگه چې د کفالت مناسب دي نو څکه په کفاله کې دا ډول شرطونه ایښودل صحیح دي .

(۲۴) او که چیرته کفاله په داسې شرط پورې معلق کړای شي چې هغه شرط له کفاله سره مناسب نه وي بلکې محض یو شرط وي نو دا تعلیق جائز نه دی مثلاً کفیل ووايې که چیرته هو او چلیده نوزه ستا دهغه مال ضامن يم چې ستا د فلاني پر ذمه دی نو دا صحیح نه دی ولی دهغه وجود په یقیني ډول معلوم نه دی نو دا شرط باطل دی او پر ضامن باندې مال لازم نه دی .

(۲۵) او که ضامن د غیر مناسب شرط د ضمانت لپاره موده مقررې کړي مثلاً کفیل مکفول له ته داسې ووايې چې دمکفول عنه پر ذمه چې ستا څومره حق دی نوزه د هو تر چلیدو پورې دهغه ضامن يم نو په دغه صورت کې ضمانت صحیح دی موده باطله ده او مال فی الحال لازم دی ځکه چې کله کفاله په شرط پورې معلق کول صحیح دی نو د طلاق وعتاق په شان په فاسدو شرطونو سره نه فاسد کیږي .

(۲۶) لَانْ كَفَلْتُ بِمَالِهِ عَلَيْهِ فَرَضٌ عَلَى الْغَلْبِ لَهُ مِنْهُ لَا إِعْذَقُ الْكَفِيلُ لِمَا أَقْبَلَ عَلَيْهِ (۲۷) وَلَا يَنْفَعُ قَوْلُ الْمَطْلُوبِ عَلَى الْكَفِيلِ (۲۸) وَنَصَحَ الْكَفَالَةَ بِأَمْرِ الْمَكْفُولِ غَدًا بِغَيْرِ أَمْرِهِ (۲۹) لَانْ كَفَلْتُ بِأَمْرِهِ وَزَجَعْتُ بِأَمْرِهِ عَلَيْهِ وَانْ كَفَلْتُ بِغَيْرِ أَمْرِهِ فَمِنْ رَجْعٍ (۳۰) وَلَا يَطْلُبُ الْأَصِيلُ بِالْمَالِ قَبْلَ أَنْ يُوَدَّى عَنْهُ.

توجیه: او که کفیل جوړ شو دهغه چې دده پر مدعی علیه باندې دې بیامدعی گواهان پیش کړل پر زور وپوښو پر ده باندې زړ لازمیږي که نه د کفیل تصدیق کیږي په هغو کې چې ده اقرار کړی دی دهغه د قسم سره، اونه نافذ کیږي قول د مطلوب پر کفیل باندې اوصحیح دی کفالت دمکفول عنه په حکم سره او دهغه د حکم بغیر بیا که دهغه په حکم سره کفیل شونو رجوع دي وکړي دهغه په باره کې کوم چې هغه ادا کړي دي او که کفیل جوړ شو دهغه د حکم بغیر نور رجوع دي نه کوي او مطالبه دي نه کوي له اصل څخه مخکې تر دې چې دهغه له طرفه یې ادا کړي .

تشریح: (۲۶) که چامکفول له ته وویل چې کوم مال چې ستاده پرځمبه دی دهغه زه ضامن یم حال دا چې مکفول به مجهول دی بیا په گواهانو سره داثباته شوه چې پرمکفول عنه باندي دمکفول له زرد همونه دي نو کفیل دزرو درهمونو ضامن گرځي ولی که کفیل هغه څه لیدلي وای چې دمکفول عنه پرځمبه لازم دي بیا هغه کفیل شوی وای نو کوم څه چې دمکفول عنه پرځمبه لازم دي پرمکفیل باندي هغه لازمیدل نو په گواهانو سره چې څه ثابت شوي دي هغه هم داسی دي لکه یوشی چې په مشاهده سره ثابت وي نو ځکه کفیل دزرو درهمونو ضامن کیږي، او که گواهان نه وو او د طرفینو ترمنځ اختلاف راغی (مثلاً مکفول له ددو زرو قرضی دعوه کوي او کفیل دیوه زرا قرار کوي) نو په دي صورت کې دي دمکفیل تصدیق وکړای شي یعنې دمکفیل قول سره قسم اخستلو معتبر یږي ولی کفیل له زیادت څخه منکر دی او دگواهانو دنده موجودیت په صورت کې دمنکر قول سره له قسم اخستلو معتبر دی.

(۲۷) او که مکفول عنه دمکفیل تر اعتراف په زیات مقدار اعتراف وکړ (مثلاً کفیل دیتڅه سوو درهمونو قرضی اقرار کوي او مکفول عنه دزرو درهمونو) نو پرمکفیل باندي دمکفول عنه قول نه تنفیذ یږي یعنې دمکفیل په مقابل کې دمکفول عنه دقول تصدیق نه کیږي ولی دا دمکفول عنه له طرفه پرمکفیل باندي اقراری او کفیل له مکفول عنه غیر دی چې پرهغه باندي مکفول عنه هیڅ ولایت نه لري نو ځکه پرهغه باندي دمکفول عنه اقرار هم نه مقبول کیږي.

(۲۸) کفاله دمکفول عنه په حکم سره هم جائزه ده مثلاً مکفول عنه کفیل ته وویل چې زما له طرفه کفیل جوړ شه! او دمکفول عنه دحکم بغیر دیو چاپخپله دمکفول عنه له طرفه کفیل گرځیدل هم جائز دی، ولی کفاله نوم دی پر خپل ځان هغه مطالبه لازم مول کومه چې پرمکفول عنه باندي لازم ده او دخپل ځان په حق کې دجائز تصرف کولو هر څوک اختیار لري په دي شرط چې په دي تصرف سره غیر ته ضررونه رسیږي، او ظاهره ده چې دیو چا دخپل ځان کفیل جوړولو سره مکفول له یا مکفول عنه ته هیڅ ضررونه رسیږي مکفول له ته ضررونه رسیدل خو ظاهره ده مکفول عنه ته ځکه ضررونه دی چې کفیل که چیرته دمکفول عنه دحکم بغیر دهغه قرضه کوي نو کفیل ته په دي باره کې له مکفول عنه څخه درجوع حق هم نشته نو په همدغه صورت کې دمکفول عنه ضررونه کیدل خو ظاهره دی او که دمکفول عنه په حکم سره کفیل دهغه قرض ادا کړ نو کفیل لره بې شکه په دي باره کې له مکفول عنه څخه درجوع حق شته مگر څرنگه چې داکار دمکفول عنه په رضامندي سره شوی دی نو دا دمکفول عنه په حق کې ضررونه شمارل کیږي ځکه نو دمکفول عنه دحکم بغیر دمکفول عنه کفیل گرځیدل جائز دی.

(۲۹) بیا که کفیل دمکفول عنه په حکم سره کفالت وکړ نو کفیل چې څه دمکفول عنه له طرفه ادا کوي دی له مکفول عنه څخه هغه واپس اخیستلای شی ولی کفیل دمکفول عنه په حکم سره دهغه قرض ادا کړ، او که کفیل دمکفول عنه دحکم بغیر کفالت وکړ نو چې څه ادا کوي هغه له ده څخه واپس نه شي اخیستلای ولی کفیل پرمکفول عنه باندي متبرع او احسان کوونکی دی او متبرع متبرع علیه ته درجوع حق نه لري.

(۳۰) کفیل چې تر کومه پوري دمکفول عنه قرض ادا نکړي تر هغه وخته پوري له مکفول عنه څخه د مال مطالبه نه شي کولای ولی کفیل چې تر څو دمکفول عنه قرض ادا کوي نو دی دمکفول له قائم مقام بلل کیږي د قرضی مالک گرځي ځکه نو هغه د دي حق لري چې مکفول عنه ته رجوع وکړي خو تر ادا ټیګي مخکي کفیل څرنگه چې نه دمکفول له قائم مقام دی او نه قرضی مالک گرزي نو ځکه ده لره مکفول عنه ته د رجوع حق هم حاصل نه دی.

(۳۱) لَنْ لَوْزِمَ لَزَمَهُ (۳۲) وَتَرَى بِأَدَاءِ الْأَصِيلِ (۳۳) وَلَوْ أَمَرَى الْأَصِيلَ أَوْ أَخْرَجَهُ عَنْهُ بَرَأَ الْكَفِيلَ وَآخِرُ عَنْهُ (۳۴) وَلَوْ تَبَخَّرَ (۳۵) وَلَوْ ضَالِحٌ أَخَذَهُ مَازِنُ الْغَالِ عَنْ أَلْفٍ عَلَى نِصْفِهِ بَرَأَ (۳۶) وَانْ قَالَ الطَّالِبُ لِلْكَفِيلِ بَرَأْتُ إِلَى بَنِي الْغَالِ زَجَعَ عَلَى الْفُطْلُوبِ (۳۷) وَلَوْ بَرَأَتْ بَرَأَتْ تَنَكُّلاً.

توجه: پس که دده تنگیدل کیده نو دی دي هم هغه تنگ کړي او بري کیږي د اصیل په اداء سره او که یې بري کړ اصیل یا یې مؤخر کړ له هغه څخه نو بري کیږي کفیل او مؤخر کیږي له هغه څخه، د دي عکس نه کیږي او که صلح وکړه یوه له رب المال سره د زرو کسانو له طرفه دهغه پر نصف باندې نو دواړه بري کیږي او که وویل طالب کفیل ته، ته بري یې ترماپوري له مال څخه نو دی دي رجوع وکړي پر مطلوب باندې او په برت یا ابراشک ویلو کې نشته.

تشریح: (۳۱) که چیرته مکفول له د مال د وصولو لپاره کفیل تنگ کړ نو کفیل که چیرته دمکفول عنه په حکم سره کفیل جوړ شوی وو بیا کفیل لره اختیار شته چې دی مکفول عنه تنگ کړي تر هغه چې مکفول عنه قرض ادا کړي کفیل خلاص کړي ولی کفیل خود مکفول عنه په وجه پریشان دی نو کفیل له مکفول عنه سره هغه معامله کوي چې مکفول له یې له کفیل سره کوي.

(۳۲) او که مکفول عنه مال ادا کړ نو کفیل بري کیږي ولی د مال په ادا کولو سره خپله مکفول عنه بري کیږي او دمکفول عنه بري کیدل د کفیل بري کیدل واجبوي ځکه پخپله پر کفیل خو قرض نه دی باندې دین پر مکفول عنه باندې دی البته دمکفول عنه د دین په وجه ده پر خپل ځان مطالبه لازمه کړي وه نو چې دمکفول عنه دین پاتی نه شو چې دلزوم مطالبه علی الكفیل لپاره علت و نو د کفیل ذمه واري هم ختمه شوه.

(۳۳) او که چیرته مکفول له مکفول عنه بري کړ نو کفیل هم بري کیږي ولی دمکفول عنه بري کیدل د کفیل بري کیدل واجبوي ځکه دمکفول عنه مطالبه کول دمکفول عنه د دین تابع ده که دین وي نو مطالبه به وي او که دین ساقط شونو مطالبه هم ساقطیږي همدارنگه که مکفول له مکفول عنه ته د څه وخت لپاره مهلت ورکړ نو کفیل ته هم مهلت دی یعنې له مکفول عنه څخه د دین په ځنډ لو کې له کفیل څخه هم مطالبه ځنډیږي ولی ځنډول تریو وخت پوري مطالبه ساقطوي نو دا موقت ابراء ده د ابر مؤیده ابراء باندې قیاسیږي نو څرنگه چې دمکفول عنه په همیشه بري کیدو سره کفیل هم د همیشه لپاره بري کیږي همدارنگه دمکفول عنه په موقت بري کیدو سره کفیل موقت بري کیږي.

(۲۴) او که ددي برعکس شوي، یعنې مکفول له کفیل بري کې نو مکفول عنه نه بري کېږي ولی کفیل تابع دی نو د کفیل په بري کېدو سره مکفول عنه نه بري کېږي همدارنگه د کفیل له مطالبی څخه د بري کېدو په وجه د اصیل له ذمی څخه قرض نه ساقطېږي ولی مکفول عنه پر ذمه دين د کفیل له کفالت څخه بغير هم پاتيدلای شي ځکه نو مکفول عنه نه بري کېږي، همدارنگه که مکفول عنه کفیل ته مهلت ورکړ نو د مکفول عنه لپاره مهلت نه بلل کېږي ځکه مهلت ورکول تر يو معلوم وخت پوري بري کول دي نو پر دائمي براثت باندې قیاسېږي یعنې لکه څرنگه چې په دائمي ډول د کفیل په بري کېدو سره مکفول عنه په دائمي ډول نه بري کېږي همدارنگه تر معلوم وخت پوري د کفیل په بري کېدو سره مکفول عنه تر معلوم وخت پوري نه بري کېږي.

(۲۵) که د مکفول له زروړوبی د مکفول عنه پر ذمه لازمی وي نو یا کفیل یا مکفول عنه له زروړوبو څخه پر پنځه سوه باندې له مفکول له سره صلح وکړه نو له دغو پنځو سوه څخه کفیل او مکفول عنه دواړه بري کېږي د مکفول عنه د صلح کولو په صورت کې د دواړو بري کيدل خو ظاهر دی ولی په دي صورت کې مکفول عنه بري کېږي نو کفیل هم بري کېږي او د کفیل د صلح په صورت کې دواړه ځکه بري کېږي چې په وخت د صلح کې کفیل صلح زروړوبو ته مضاف کړي ووايې چې له زروړوبو څخه پر پنځه سوه قرض باندې له تاسره صلح کوم حال دا چې د ازاروړوبی پر مکفول عنه باندې قرض دی نو مکفول عنه له پنځه سوه قرض څخه بري شوی د اصلح د اسقاط په معنی ده یعنې مکفول له خپل حق ساقط کړن چې کله مکفول له پنځه سوه روپۍ ساقطی کړې نو مکفول عنه بري شو او د مکفول عنه بري کيدل د کفیل بري کيدل واجبوي نو کفیل هم بري شو.

(۲۶) که مکفول له کفیل ته وویل چې د کومو روپو چې ته کفیل شوی یې تاله مال څخه زماله جانبه براثت کړی دی نو بیا دې کفیل مکفول عنه ته د هغو روپو په باره کې رجوع وکړي د کومو چې دی ضامن شوی و ځکه د مکفول له په قول کې: قَدْ بَرِثْتُ اِلَى مَنْ اَلَمَالِ د براثت ابتدا، په کفیل سره شوې ده ولی په دي براثت کې کفیل مخاطب دی او د براثت انتهاء پر مکفول له شوي ده ولی لفظ د االی د انتهاء لپاره دی او په دغه ترکیب کې مکفول له چې متکلم دی منتهی دی نو دا ثابته شوه چې په دغه ترکیب کې کفیل هغه دی د چا څخه چې ابتدا شوې ده او مکفول له هغه دی پر چا چې انتهاء شوې ده او داسې براثت چې ابتدا یې له کفیل نه شوې وي او انتهاء یې پر مکفول له باندې شوې وي یواځې په مال ادا کولو سره کېږي ځکه مکفول له وویل: دَفَعْتُ اِلَى الْمَالِ (یعنې تاماته مال را کړی دی) یا قَبَضْتُ الْمَالَ مِنْکَ (ماله تاخه مال قبض کړی دی) نو ځکه مکفول له دې خبرې اقرار وکړ چې کفیل هغه مال ادا کړی دی د کوم چې دی ضامن شوی و واوچې کله مکفول له د مال ادا کولو اقرار کړی دی نو اوس هغه له کفیل او مکفول عنه دواړو څخه د مطالبی حق نه لري او څرنگه چې کفاله د مکفول عنه په حکم سره شوې ده ځکه نو کفیل د اختیار لري چې دی له مکفول عنه څخه هغه مال بیرته واخلې د کوم چې دی ضامن شوی وو.

(۲۷) قوله وفي برئت او براتک لا ی ولی قوله برئت او براتک من المال الذی کفلت به عن فلان لا يرجع الکفیل علی الاصلح بالدين، یعنې که چېرته مکفول له یواځې دومره وویل: برئت، نو بري شو، لفظ دالی یې زیات نکړ، یا یې وویل:

اير اټک ، ماته بري کړی يې نو بيا کفيل له مکفول عنه څخه هيڅ نه شی اخيستلای ولی په دغه کلام کې يواځي دکفيل برائت فهميږي نه د مال قبض کولو اقرار ځکه په دغه صورت کې کفيل مکفول عنه ته رجوع نه شي کولای .

(٣٨) و نطل تعليق التبر اليمين الكفالة بالشرط (٣٩) والكفالة بحذر فلو د (٣٠) ونبيع و غرون و امانة (٣١) و ضح لو فلما و نغضر با و نغضر طاعلي موم الشراء و بيعا فلياذ (٣٢) و حمل ذابة مغنزة فستأخر (٣٣) و خدمتة عبد اسنجر للخدمة (٣٤) و يلا فلول الطالب الى مجلس القيد (٣٥) و ان نكفل و اير القريض عنه (٣٦) و عن تبت مغليس (٣٧) و ياتين للفر كل و زب المال و للشر يك اذ بيع غبة ضففة (٣٨) و يالفهدة (٣٩) و الخلاص (٤٠) و زال الكتاتبة

توجه : اوباطل دی معلق کول دکفالت په شرط د بري کيدو پوري اوباطل دی د حد ، قصاص ، مرهون ، مبيعه ، اوامانت کفالت اوصحيح دی که مکفول به ثمن ويا مقصوب ويا داسی شی و وچې مشتري داخيستلو به نيت اخيستی ويا د بيع فاسد مبيعه وه يا بارول د معلوم چارباي و وپه کرایه يا خدمت د مريي و وکوم چې په اجرت سره د خدمت لپاره مقرر شوی و او د طالب له قبول بغير په مجلس عقد کې مگردا که کفيل شود مريض وارث د مريض له طرفه او دمفلس مري له طرفه او دشمن کفالت دموکل ، رب المال او شريک لپاره په داسي حال کې چې مريي په يوه عقد کې خرڅ شوی و او کفالت دعهدي او دخلاصون او دمال کتابت .

تشریح : (٣٨) برائت عن الكفالة په شرط پوري معلق کول جائز نه دی مثلاً چې مکفول له داډول ووايي : اذا جاء غدا فلان يبرئ من الكفالة . (چې کله سبا ورځ راشي نو ته له کفالت څخه بري يې) ولی په برائت کې دتمليک معنی ده په دي ډول چې مکفول له دمطالبی مالک و وچې کله يې کفيل بري کړ نو کفيل يې دبرائت مالک وگرځاوه ، خوداسي هم يوروايت دی چې له کفاله څخه برائت په شرط پوري معلق کول جائز دی ولی پرکفيل باندي مطالبه لازمه ده قرض نه دی نو کفيل بري کول دطلاق په شان اسقاط محض دی او اسقاط محض په شرط پوري معلق کول جائز دی .

(٣٩) لوله و الكفالة بحذر فلو دای و بطل الكفالة بحذر فلو د ، يعنې هر هغه حق چې له کفيل څخه يې حاصلول ممکن نه وي دهغه کفاله صحيح نه ده مثلاً د حدود او قصاص کفاله جائزه نه ده ولی له کفيل څخه د حد او قصاص مطالبه کول متعذره ده ولی په عقوباتو کې نيابت نه جاري کيږي البته پر چا باندي چې حديا قصاص وي دهغه مجلس ته دحاضرولو کفيل کيدل جائز دی .

(٤٠) قوله و يبيع اي بطل الكفالة يبيع الى البيع الصحيح ، يعنې په بيع صحيح کې د مبيعي قبض کولو څخه مخکي دبائع له طرفه د مبيعي د ذات ضامن کيدل صحيح نه دی ولی دا عيانو د ضمانت لپاره د اشرط دی چې مضمون بنفسه وي په داسی حال کې چې تر قبض مخکي که مبيعه هلاکه شي نوبائع د مبيعه ضامن گزري دشنبه عوض نه بنفسه ، همدا حکم دمرهون شي هم دی ولی مرهون شی هم تر قبض مخکي دا عيان له قبيل څخه دی مگر مضمون بنفسه نه دی بلکې مضمون بغيره دی يعنې مرهون شی دقرض په عوض مضمون گزري نود مضمون شي د ذات ضامن کيدل صحيح نه دی اود امانت همدا حکم دی ولی امانت مضمون نه دی نه مضمون بنفسه او نه مضمون بغيره دی .

(۴۱) اودمبيعه دشمن دمشتري له جانبه كښل كيدل صحيح دى ولي ثمن دمشتري پر دمه دين صحيح دى نو دنورو ديونوپه شان دمشتري له طرفه دشمنو ضامن كيدل صحيح دى همدارنگه دغاصب له طرفه دمغصوب شي كښل كيدل هم صحيح دى ولي مغصوب شى عين مضمون بنفسه دى يعنې دهلاكه په صورت كې دهغه قيمت لازم يږي اود عين مضمون بنفسه كښل كيدل صحيح دى همدارنگه دداسي شي كښل كيدل هم صحيح دى چې مشتري له بائع څخه داخستوپه قصد وړى وي چې په كور كې به يې وگورو كه موخو يې اخلو يې كه نه بيرته يې واپس كوو ځكه دا د ولسى هم مضمون بنفسه دى چې دهلاكه په صورت كې دهغه قيمت واجبيږي چې دهغه شي قائم مقام دى ، همدارول د بيع فاسد دمبيعه كفالت هم صحيح دى ولي داهم دمضمون بنفسه له قبيل څخه دى يعنې دهلاكيدوپه صورت كې دمشتري پر دمه دهغه قيمت لازم يږي نه ثمن ، اود عين مضمون بنفسه كفالت صحيح دى .

(۴۲) قوله وحمل دابة معينة مستاجر اى وبطل الكفالة بحمل دابة معينة مستاجر ، يعنې كه چيرته مستاجر معلوم چارپاى د بار وړ لولپاره كرايه كړي اود مستاجر لپاره پر هغه معلوم چارپاى باندي د بار وړ لولپاره څوك كښل شونودا كفاله جائزه نه ده ولسى داممكنه ده چې دامعلوم چارپاى هلاك شى نو كښل دمكفول له لپاره د بار وړ لونه عاجز كيږي اوله كوم كار څخه چې كښل عاجز كيږي دهغه كفاله جائزه نه ده او كه چارپاى غير معين وونو بيا كفاله جائزه ده ولسى واجب بار وړ دى او كښل پردي باندي قادر دى چې هغه پر خپل چارپاى باندي بار كړي نو دا كفالت ځكه صحيح شو .

(۴۳) قوله وخدمة عبداستو جبر للخدمة اى وبطل الكفالة بخدمه عبد معين استو جبر للخدمة ، يعنې كوم مرسى چې خدمت كولو لپاره مزد ورنيل شوى وي دهغه خدمت كولو ضمانت كول باطل دى ولسى مرسى معين دى دهلاكه په صورت كې كښل له دي څخه عاجز دى چې دهغه خدمت ومكفول له ته وسپاري اودا خبره تيره شوه چې له كوم كار څخه چې كښل عاجز وي دهغه كفاله جائزه نه ده .

(۴۴) قوله وبلا قبول الطالب فى مجلس العقد اى وبطل الكفالة بلا قبول الطالب فى مجلس العقد ، په مجلس عقد كې دمكفول له

له طرفه دقبليدوبغير كفاله باطله ده يعنې دكفاله په دواړو قسمينو كې (يعنې كفاله بالنفس او كفاله بالمال) كې دطرفينو رحمهما الله په نزد دكفاله دصحت شرط دادى چې مكفول له دكفاله په مجلس كې هغه قبوله هم كړي ، په داسى حال كې چې دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزد دا كفاله جائزه ده په مجلس عقد كې دمكفول له قبوليت يې شرط نه دى ، دامام ابويوسف رحمته الله عليه دليل دادى چې په كفاله كې كښل پر خپل ځان مطالبه لازموي او په التزام على النفس كې ملتزم خود مختار وي نو ځكه دمكفول له قبوليت ضروري نه دى ، دطرفينو رحمهما الله دليل دادى چې په كفاله كې كښل مكفول له پر خپل ځان باندي دمطالبى مالك گرزوي او په كوم شي كې چې دتمليك معنى وي هغه په مالك كيدونكي او مالك گرزونكي دواړوسره ترسره كيږي نو ځكه په كفاله كې دكښل ايجاب اود مكفول له قبول دواړه ضروري دي .

فائده: د طرفینو رحمهما الله قول مفتی به دی کمالی شرح التوبه (و) لاتصح الکفالة بنوعیها (بلا قبول الطالب) او ناته ولو لغيره (بی مجلس العقد) و جوزها الثاني بلا قبول و به یفتی در روز ازیه و افره لی البحر و به قالت الامة الثلاثة لکن نقل المصنف عن الطر سوسی ان القنوی علی قولهما و اختاره الشيخ قاسم: قال ابن عابدين رحمهما الله (قوله و اختاره الشيخ قاسم) حيث نقل اختياره ذالك عن اهل الترجيح كالمعروف والسفی و غیرهما الره الر ملی و ظاهر الهدایة ترجیه لدللهما و علیه المتون. (الذ المختار مع الشامیه: ۲۹۹/۴)

(۴۵) البتة یوه مسئله داسی شته چې په هغی کې دکفاله د صحت لپاره د طرفینو رحمهما الله په نزد هم دمکفول له قبول په مجلس کې شرط نه دی هغه دا چې مریض مقروض خپل وارث ته ووايې کوم قرض چې پر ماباندي واجب دی ته دهغه کفیل وگرزه، په دغه صورت کې وارث کفیل گړزي په داسی حال کې چې قرض غوښتونکی یعنې مکفول له په مجلس کې موجود نه دی، دکفاله استحسانا صحیح ده ځکه چې کله مریض خپل وارث ته وویل کوم قرض چې پر ماباندي واجب دی ته دهغه کفیل وگرزه نو ګواکي مریض وویل چې ته زما قرضه ادا کړه او دا وینا په حقیقت کې وصیت دی او په وصیت کې د موصی له قبول شرط نه دی نو ځکه دمکفول له قبول په مجلس کې شرط نه شو.

(۴۶) قوله و عن مبت مئیس، ای و بطلت الکفالة عن مبت مئیس، یعنې که یو څوک د مفلسي په حالت کې مر شو او پر هغه باندي څه قرض پاتی و نو د امام ابو حنیفه رحمهما الله په نزد دهغه سړي له طرفه یو څوک کفیل کیدل باطل دی ولی د دین ادائیګي له مړي څخه متصوره نه ده ځکه ادائیګي دین فعل دی اوله مړي څخه صدور فعل متصور نه دی نو د احکام د نیایه اعتبار د مړي له ذمی څخه دین ساقط دی په داسی حال کې چې کفاله د احکام

د نیایه حق کې د دین د باقی پاتی کیدو مقتضي ده نو د مړي له طرفه کفیل کیدل صحیح نه دی.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نزد دکفاله صحیح ده ولی په حدیث شریف کې راغلي دي چې دیوه انصاري جنازه وراوړله شوه نبی کریم صلی الله علیه و آله پوښتنه وکړه چې پردغه انصاري باندي خوبه د چاپور نه وي باندي؟ صحابه کرام مرضی الله عنهم عرض وکړ چې هو! ای د الله رسول! دوه درهمه یاده دیناره شته، رسول الله صلی الله علیه و آله د جنازي د لمانځه وړکولو څخه منع وکړ، ویې فرمایل: تاسي دده د جنازي لمونځ وکړئ او حضرت ابو قتاده رضی الله عنه عرض وکړ ای د الله تعالی رسول! دده دین پر مادی، بیا هغه رضی الله عنه د جنازي لمونځ ورکړ، همدارنگه داله دین ثابت څخه (دا ځکه دین ثابت دی چې هیڅ ساقطونکی یې نشته، یواځي د مدیون په مړینه سره قرض نه ساقطیږي) کفیل کیدل دی چې جائز دی، صاحبینو رحمهما الله ته ځواب ورکړل شوی دی چې په حدیث شریف کې حضرت ابو قتاده رضی الله عنه قول چې دده پور پر مادی، دکفاله سابقه اقراردی، یعنې حضرت ابو قتاده رضی الله عنه فرمایې چې زه دده تروفات مخکي دده کفیل گړزیدلی یم، او د چاپه ژوند کې چې څوک د چاکفیل شی نو دهغه په جوړځو موږ هم قائل یو، او د صاحبینو رحمهما الله دا وینا چې دا دین ثابت دی موږ نه منو ولی دین د ادائیګي فعل نوم دی چې له مړي څخه متصور نه دی نو دا دین ثابت نه دی ساقط دی.

فائده: د امام ابو حنیفه رحمهما الله قول راجع دی لعی القول الرابع: القول الرابع هو قول الامام كما ظهر من داب صاحب الهدایة و ایضاً من صنع صاحب الملتقى (القول الرابع: ۹۲/۲)

(۴۷) لوله وبالمن للموكل ورب المال وللشريك الخ، اي بطلت كفالة الوكيل بالمن للموكل وكفالة المضارب بمن مال المضاربة للرب المال وكفالة الشريك بالمن للشريك الاخراج. يعنى كه وكيل دخيل موكل لپاره دهغه شي دقيمت دمشتري له طرفه ضامن شي دكوم شي چې دى وكيل دى، يا مضارب درب المال لپاره دمضارب داسبابو دقيمت دمشتري له طرفه ضامن شي، يادوو شريكانو دمشتري مريى په يوه عقدكې خرڅ كړي ياو شريك دبل لپاره دمشتري له طرفه دقيمت ضامن شي، دادري واره ضمانتونه باطل دي ولي په لومړنيو دوو صورتونو كې حق قبض وكييل او مضارب لره حاصل دى نو ددوى كفالت كفالت لنفسه كيږي چې دا جائز نه دى او په دريم صورت كې چې كفيل د كفالت په وجه شه ادا كوي هغه د شريكينو ترمنځ مشترك دى نو دده د حصي په اندازه دا كفالت لنفسه دى چې جائز نه دى.

(۴۸) لوله وبالعهدة، اي وبطلت الكفالة بالعهدة، يعنى دعهده په لفظ سره ضمانت وركول باطل دى مثلا يو چا مريى واخيست كفيل مشتري ته وويل زه ستا لپاره دعهده ضامن يم نو دا ضمانت باطل دى ولي لفظ دعهده مشترك دى دپخواني دستاويز، عقد، حقوق عقد او خيار شرط ټولو لپاره استعمال كيږي نو دجهالت مفهوم په وجه دعهده په لفظ سره ضمانت وركول صحيح نه دى يعنى دعهده لفظ چې پرديو معنا گانوږې اطلاق كيږي او پرهره معنى باندي دهغه محمول كول جائز هم دى نو ترڅو چې كفيل مرادي معنى بيان نكړي په هغه عمل كول متعذر دى ځكه نو په دغه لفظ سره ضمان او كفاله باطله ده.

(۴۹) لوله والخلاص، اي وبطلت الكفالة بتخليص المبيع عند الاستحقاق، يعنى ضمان خلاص هم دامام ابو حنيفة رضى الله عنه په نزد صحيح نه دى چې صورت يې داسي دى چې كفيل مشتري ته ووايي زه ستا لپاره ددي ضامن يم چې ميبعه له هر ډول مستحق څخه خالصه تاته وسپارم، نو دا كفاله صحيح نه ده ولي په هر حال كې ميبعه مشتري ته حواله كول دهغه دوس كار نه دى ځكه ممكن دى چې يو څوك دهغه كفالت سريره پر ميبعه باندي خپل استحقاق ثابت كړي ميبعه تري واخلي

(۵۰) لوله ومال الكتابة، اي وبطلت الكفالة بمال الكتابة، يعنى دمكاتب له طرفه دمال كتابت ضمانت هم باطل دى ولي دادين صحيح نه دى (له دين صحيح څخه مراد دادى چې مديون هغه نه شى ساقطولاى مگر دا چې يابې ادا كړي او يا قرض غوښتونكى هغه معاف كړي نو مال كتابت په دي وجه دين صحيح نه دى چې مال كتابت له دغودو طريقو څخه علاوه هم ساقطيداي شي مثلا دمكاتب خپل خان دمال كتابت ادا كولو څخه عاجز كړي نو هم دده له ذمي څخه دين ساقط كيږي) او كوم دين چې صحيح نه وي دهغه ضمانت صحيح نه دى. كمامر.

فصل

مصنف رضى الله عنه په دغه فصل كې دكتاب الكفاله په اړه څه متفرق مسائلې بيان كړي دي نو داد مصنفينو رحمه الله عادات مطابق گواكي فصل فى المتفرقات دى.

(۱) ولو اعطى المظلوب الكفيل قبل ان يعطى الكفيل الطالب لا يستر ذمته (۲) وما زىح الكفيل فهو له (۳) ونذب ذمته على المظلوب لو شيا ينعين (۴) ولو امر كفيله ان يتعين عليه خبز الففل فالشراء للكفيل والزىح عليه.

توجه: او که ورکړل مطلوب کفیل ته مخکې تر دې چې ورکوي یې کفیل طالب ته نو واپس دي نه ځني اخلي او کومه گټه چې کفیل کړي وي هغه دده ده، او مستحب دی دا گټه ردول مطلوب ته که چیرته هغه داسې شی وو چې معین کیدای شوی او که مکفول عنه حکم وکړ خپل کفیل ته ددې چې ماته په بیع غښه سره دروښمو بیع وکړه هغه دایع وکړه نو دا خرید د کفیل لپاره کیږي او گټه یې دهغه پر دمه کیږي.

تشریح: (۱) که چیرته مکفول عنه مطلوب به مال کفیل ته ورکړ مخکې تر دې چې کفیل له خپله طرفه مطلوب به مال طالب یعنې مکفول له ته ورکوي نو مکفول عنه دي دامال له کفیل څخه واپس نه اخلي ولي له دي مال سره د کفیل حق معلق شوی دی ځکه دلته دوه احتماله دي یو دا چې کفیل تراوسه مکفول له ته مال نه دی ورکړی دوهم چې ښایې ادا کړی یې وي ددغه دوهم احتمال پر بناء په دغه مال پوري د کفیل حق متعلق کیږي نو مکفول عنه ددې اختیار نه لري چې دامال واپس واخلې نو ترڅو پوري چې دا احتمال باقی وي تر هغه پوري مکفول عنه ددې اختیار نه لري چې له کفیل څخه مال واپس واخلې همدارنگه په دي وجه هم مکفول عنه له کفیل څخه دامال واپس نه شی اخیستلی چې په قبض کولو سره کفیل ددې مال مالک گرزې چې تفصیل یې په راتلونکې مسئله کې راځي.

(۲) که په پورتنی مذکور صورت کې کفیل د مکفول عنه په مال سره تجارت وکړ گټه یې وکړه نو دغه گټه کفیل ته حلالیږي ولي کفیل په دغه صورت کې ددغه مال مالک شمارل کیږي ځکه د کفاله په وجه د کفیل لپاره پر مکفول عنه باندې هغه ډول مطالبه ددین و اجیرې لکه د مکفول له لپاره چې پر کفیل باندې و اجیرې یواځې دوهمه فرق یې دی چې مکفول له فی الحال د مطالبې حق لري او کفیل د حق ادا کولو وروسته حق لري مگر له دي څخه دانه لازمېږي چې پر کفیل باندې د مکفول عنه حق هم فی الحال نه و اجیرې بلکې حق فی الحال واجب دی البته مطالبه فی الحال نه شي کولای داسې دی لکه د قرض مؤجل په صورت کې چې د قرض غوښتونکي حق وي مگر مطالبه فی الحال نه شي کولای نو چې کله دا ثابت شوه چې کفیل ددغه مال مالک گرزې له دغه مال څخه چې کومه گټه ترلاسه کیږي هغه دده د ملک څخه حاصله شوي گټه ده نو ځکه دده لپاره حلاله ده.

(۳) البته که چیرته دانفع په متعین کیدو سره متعین کیده یعنې دراهم او دنانیر نه و بلکې یو داسې شی وو چې په متعین کیدو سره متعین کیدای شوی مثلاً غنم، اوربشي وغيره و نو نو په دغه صورت کې له امام صاحب رحمته الله علیه څخه یو روایت دادی چې دغه نفع دي پر فقیرانو باندې صدقه کړي او بل روایت دادی چې دغه گټه مکفول عنه ته ورکول مستحب دی ولي په دغه گټه کې د کفیل لپاره د ملک باوجود یو ډول خېټ دی ځکه چې تراوسه لا مکفول عنه لره ددغه د مال د واپس اخیستلو لاره موجوده ده په دي ډول چې هغه پخپله خپل قرض ادا کړي نو د کفیل د ملک قاصر دی کامل نه دی اوله قاصر ملک څخه په حاصله شوي گټه کې ښه د خېټ وي او دا خېټ په داسې مال کې اثر کوي چې په متعین کیدو سره متعین کیږي او څرنگه چې دا خېټ د حق

شرع په وجه نه دی بلکې دمکفول عنه د حق په وجه دی ځکه نو هغه باید مکفول عنه ته واپس ورکړل شي چې حق مستحق ته ورسيږي.

فائدة: اصح روايت دامام صاحب رحمه الله دادوهم روايت دی لعلی الشامية: بخلاف ما يبين كالحظة ونحوها بان كفيل عنه حنطوا اداها الاصل الى الكفيل وبيع الكفيل لهما لانه يندب ذالريح الى الاصل قال في النهرو هذا هو احوال روايات عن الامام وهو الاصح وعنه انه لا يرده بل يعل له وهو قوله لانه لم يملكه وعنه انه يتصدق به. (رد المحتار: ٣١٠/٣)

فائدة: د صاحبينور رحمهما الله په نزد اگته د کفيل لپاره حلاله ده نو هغه دي مکفول عنه ته واپس نه کړي ولی مخکي تيره شوه چې داد کفيل له ملک څخه حاصل شوه گته ده او قاعده ده چې کومه گته چې د چاله ملک څخه حاصله شي هغه دهغه کيږي نو دغه گته د کفيل حق کيږي دا باید مکفول عنه ته واپس نه کړي.

(٤) که مکفول عنه خپل کفيل ته حکم وکړ چې ته زما لپاره دورينيمويع د عینه وکړه، هغه همدا سي وکړل نو داخرید د کفيل لپاره دی او هغه گته چې دورينيمويع ته ور حاصلیږي هغه هم پر کفيل باندي کيږي يعنې په بيع د عینه کې دخساره (تاوان) ذمه وار هم کفيل دی مکفول عنه نه دی ولي د بيع عینه عقد کوونکی کفيل دی مکفول عنه نه دی او خساره پر عقد کوونکي باندي راځي.

فائدة: په مذکور عقد کې د بيع عینه صورت داسي دی چې کفيل له کوم تاجر څخه مثلاً لس درهمه قرض وغواړي او تاجر له قرض وروکولو څخه انکار وکړي مگر تاجر به دي راضی وي چې د قرض غوښتونکي په لاس د لسو درهمو نو کپړه د پخلسو درهمو په عوض په پور څرخه کړي چې تاجر ته پنځه روپۍ زیاته گته په لاس ورشي او کفيل د اکپړه واخيسته بيا کفيل هغه کپړه له بائع نه علاوه پر بل چا باندي په لس درهمه څرخه کړي دمکفول عنه قرض ادا کړي نو په دغه بيع کې پنځه روپۍ خساره چې واقع شوې ده هغه به پر کفيل باندي وي نه پر مکفول عنه باندي دغی بيع ته د عینه ویلو وجه داده چې په دغه کې له دين څخه د عین په طرف اعراض راځي. (رد المحتار: ٣١٠/٤)

(٥) ومن كفيل غن زجل بمأذاب له عليه أو مافضي له عليه فلاب المطلوب فبرهن المدعي على الكفيل أن له على المطلوب الفالم ليقبل (٦) ولو برهن أن له على زيد كذا وأن هذا الكفيل عنه باهر فبقي به غلها (٧) ولو بلاهر فبقي على الكفيل فقط (٨) ز كفاله بالترك تسليم (٩) وشهادته وغنمه لا.

قوچه: او څوک چې کفيل شي ديو چاله طرفه دهغه چې مدعی دهغه پر ذمه ثابته شي ياد هغه چا چې دهغه د مدعي لپاره پرده باندي حکم وکړای شي بيا مطلوب غائب شو بيا مدعي گواهان قائم کړل پر کفيل باندي چې دده پر مطلوب باندي زروپۍ دي نو دا گواهان نه قبلېږي او که يې گواهان قائم کړل چې دده د زيد پر ذمه باندي دوهر روپۍ دي او دی دهغه کفيل دی دهغه په امر نو حکم کړای کيږي دهغه پر دوی دواړو باندي او که دهغه د حکم بغیر و نو حکم کړای کيږي يواځي پر کفيل باندي او د چا کفيل بالدرک کيدل د بيع تسليمول دی او دهغی د گواهي او مهر لگيدو تسليم نه دی.

توضيح: (٥) که څوک ديو چاله طرفه په دغو الفاظو سره کفيل شوی وو چې پرده باندي چې د فلان څه شی ثابت دی زه دهغه ضامن يم يايې داسي وييل چې زه دهغه حق کفيل يم دکوم حق چې قاضي د فلاني لپاره حکم کړی دی، بيا مکفول عنه غائب شو او مکفول له گواهان پيش کړل چې زما پر مکفول عنه باندي يوزر درهم دي

نو دمکفول له گواهان نه قبليږي ولی دگو اهانو قلیلدل ددعوی پر صحت باندې موقوف دی دلته ددعوه صحیح نه ده ولی ددعوی اومکفول به ترمنځ مطابقت نشته چې ضروري دی ځکه چې مکفول به هغه مال دی دکوم چې قاضي پر مکفول عنه باندې ترکفاله مخکې حکم کړی وي چې مقید دی، بیابیه ماقضی که علیه کې دمال مقید والی ښکاره دی اوماذاب له علیه څرنگه چې دما وجب علیه په معنی دی او وجوب دقاضي په حکم سره کیږي ځکه نو په دغه صورت کې هم مال مقید دی په داسی حال کې چې دمکفول له پر مکفول عنه باندې دزرو دعوی مطلقه ده چې پکې داتعريض نشته چې ترکفاله مخکې پر مکفول عنه باندې ددې حکم کړل شوی دی نو دعدم مطابقت په وجه دمکفول له دعوی صحیح نه ده نو گواهان یې هم دقبول وړ نه دي.

(۶) که یوسری مثلاً دزید له طرفه دهغه په حکم سره دمال مؤجل کفیل شویامکفول عنه یعنې زید غائب شواومکفول له دقاضي په عدالت کې گواهان پیش کړل چې زما پریزید غائب باندې دومره مال دی اوداسری دهغه له طرفه دهغه په حکم سره دهغه کفیل دی نو دمکفول له دادعوه صحیح ده ولی مکفول به مال مطلق دی دا قید نشته پکې چې هغه مال چې قاضي پر مکفول عنه باندې حکم کړی دی اودمکفول له دعوه هم مطلقه ده نو دادعوه صحیح ده ځکه یې نو گواهان هم مقبول دي چې کله گواهان مقبول شونودمذکور مال په حق کې چې قاضي کومه فیصله کوي هغه فیصله پرکفیل اومکفول عنه دواړو باندې نافذیږي یعنې پرکفیل باندې چې کوم حکم کیږي دهغه په ضمن کې پر مکفول عنه غائب باندې هم حکم کیږي مگر سوال دادی چې قضاء علی الغائب جائزه نه ده نودلته دقاضي دا فیصله پر مکفول عنه غائب باندې څنگه نافذه کیږي؟ جواب: دا قاعده ده چې کله مدعي اثبات حق علی الغائب بغیر له مدعي علیه حاضر څخه خپل حق نه شي حاصلولای نو په داسي صورت کې قضاء علی الغائب جائزه ده.

(۷) او که کفاله دمکفول عنه په حکم سره نه وه بلکې کفیل خپل کفیل شوی وونودمکفول له دگو اهانو په وجه دمال حکم یواځې پرکفیل باندې کیږي پریغائب مکفول عنه باندې دقاضي داحکم نه نافذیږي ددغه صورت اومخکيني صورت ترمنځ فرق دادی چې په تیر صورت کې کله مدعی دکفاله په امر دمکفول عنه دعوه وکړه په گواهانوسره یې ثابته کړه اوقاضي دهغه مطابق فیصله وکړه نو ثابته شوه چې کفیل ته مکفول عنه دکفیل کیدو حکم ورکړی دی نو دادمکفول عنه له طرفه دمکفول له لپاره دمال اقراری اوداقرار هم دقاضي تر فیصله رالاندې شو ځکه نودقاضي فیصله پرکفیل اومکفول عنه دواړو باندې نافذیږي په داسي حال کې چې په دغه صورت کې (یعنې په کوم کې چې کفیل خپله کفیل گرزیدلی و) دمکفول عنه له طرفه هیڅ ډول اقرار موجود نه دی اودکفالی دصحت لپاره دومره کافی دی چې دکفیل په گمان کې پر مکفول عنه باندې دین وي دمکفول عنه اقرار ضروري نه دی نو ځکه په دغه صورت کې دقاضي فیصله یواځې پرکفیل باندې نافذه کیږي دمکفول عنه طرفه نه متعدي کیږي.

(۸) که چا خپل مکان خرڅ کړ او یوسری دبائع له طرفه دمشتري لپاره کفیل بالدرک شو یعنې کفیل مشتري ته وویل چې که چیرته ددې مکان یوبل مستحق پیدا شونودپیسود واپس کولوزه ضامن یم نودکفیل دغه ویناددي خبرې تسلیمول دی چې دامکان دبائع ملک دی نوله دي وروسته که کفیل دادعوه وکړه چې

ددغه مکان مالک زه یم دکفیل دغه دعوی نه اوريدله کيږي ولی دغه عقد دکفیل دکفالت په وجه تام شوی دی ځکه نو په دغه صورت کې (چې عقد بيع په کفالت بالدرك سره مشروط دی) ترڅو پوري چې کفیل کفاله بالدرك نه قبلوي ترهغه پوري عقد نه تاميږي نو گواکي ددغه عقد لازمونکی کفیل دی اوس له هغه وروسته دکفیل له طرفه دخپل ملکیت دعوه کول ددي عقد د ماتولو کوشش دی او دداسي عقد د ماتولو کوشش کول چې خپله دده له طرفه تام شوی وي باطل دی نو ځکه دکفیل دغه دعوی کول چې زه د مکان مالک یم باطلیږي.

(۹) قوله و شهادته و حمله لای کتابه شهادة الرجل فی حک البيع و حمله علی من البیع لا یكون تسلیم او اقرار ان الملک للمانع یعنی که چا مکان خرڅ کړ او یو بل سړی د مکان پر خرڅیدو باندی تحریر اگواه شواو دستخط یې وکړ خپل مهر یې ولگاوه مگر کفیل بالدرك نه دی شوی نو دگواه له طرفه داگواهي دبائع د ملکیت تسلیمول نه کيږي یعنی داگواهي ددي خبري علامه نه کيږي چې گوا دبائع د مکان مالک تسلیموي. بیا که چیرته دغه گواه ددي دعوی وکړي چې زه ددي مکان مالک یم نو دده دعوی اوريدله کيږي ځکه چې شهادت نه په بيع کې شرط دی اونه دبائع د ملکیت اقرار دی ولی کیدای شي چې هغه داگواهي ددي لپاره چې دا واقعۀ یاده پاتې شي چې دهغه مکان په هکله داسي واقعۀ شوي وه نو له دي څخه دانه لازميږي چې گوا دبائع د ملکیت اقرار کړي دی نو اوس که چیرته خپله گواه دخپل ملکیت دعوه کړه له دي څخه په دعوی کې تناقض نه راځي ځکه نو دهغه دعوی د اوريدو قابله ده.

(۱۰) ومن ضمن غن آخر خواجه او زه په (۱۱) او ضمن نواته او قسمته صح (۱۲) ومن قبل لاخر قسمت لک غن فلاح مائة الي سبيل فقلل حي خالفة القائل للضامن (۱۳) ومن اشترى امراة فقلل لاخر قبل بالدرك فاستجفت لم ياخذ العشرة الكفيل حتي يقضى له بالنس على النافع.

توجه: او که څوک ضامن شو دبل چاله طرفه دهغه دخراج يايې يوشی رهن کيښود دخراج په عوض کې، يا ضامن شو دهغه دحوادثو يا دهغه دتقسيم کولو نو صحيح دی او که چا بل ته وويل زه ستا لپاره ضامن یم دفلاني له طرفه دسلور وپوړيو يه مياشتې پوري هغه وويل چې دا خو فوري دی نو قول دضامن معتبر دی. او که چا منځه واخيسته او بل سړی دهغه لپاره کفیل بالدرك شو بيا دغه منځه دبل چا مستحقه وگرزیده نو نه دي اخلي مشتري له کفیل څخه ترهغه پوري چې دده لپاره فيصله کيږي دشمن پر بائع باندی.

توضیح: (۱۰) که يو څوک ديو چاله طرفه دهغه پر ذمه دهغه خراج ضامن شو چې دپاچاله طرفه پرده باندی مقرر شوی دی يا دهغه خراج په بدل کې ښه يوشی رهن کيښود نو داضمانت او رهن دواړه جائز دي ولی دپاچاله طرفه چې کوم ټيکس مقرر کيږي هغه دين شمارل کيږي چې دپاچاله طرفه يې مطالبه کول کيږي او په کفاله کې مطالبه معتبره ده نو دا ډول ضمانت صحيح دی او څرنگه چې رهن دکفاله په معنی دی چې په دواړو کې دتوثق او اعتماد معنی موجوديږي په کومو ځايونو کې چې کفاله صحيح وي هلته رهن ايښودل هم صحيح کيږي.

(۱۱) همدارنگه ديو چا دحوادثو (مثلا يو ناڅاپه يوځای پل ړنگ شي دهغه ديارغوني لپاره دحکومت له طرفه پر خلکو باندی څه شی مقرر کړای شي يايو مشترک نهر جوړيږي يا دمسلمانانو قيديان

دكافرانو له زندانونو څخه در اخوشي كيدو خرچه پر خلكو باندې ايښودله كيږي داډول حواډ شته نواښ وايي
(ياد قسمت ضامن كيدل هم په اتفاق سره صحيح دى په دې شرط چې جائز قسم و طائف وي ولى دظالمانه
تيكسونو په باره كې دائمه و اختلاف دى دځينو مشائخو په نزد دظالمانه تيكسونو كفالت نه دى صحيح ولى
داډول تيكسونه خپله پر مكفول عنه هم نه دي لازم نوله كښل څخه يې مطالبه هم صحيح نه ده په داسي حال كې
چې دځينو علماؤ په نزد دظالمانه تيكسونو كښل هم صحيح دى .

فائده: همد اقول مفتى به دى ځكه دداډول تيكسونو هم دپاچاله طرفه دنورو ديونو په شان مطالبه كيږي او په
كفاله كې مطالبه معتبره ده لمانلى شرح التنوير: وضع ضمان الخراج والرهن وكذا النوايب ولو بغير حق كجبايات فى زماننا لاهالى
المطالبة كالمدين بل لو لها حتى لو اخذت من الاكاره الرجوع على مالك الارض وعليه الفتوى صدر الشريعة وافره المصنف وابن الكمال ولان
ابن عابدين رحمته الله : والفتوى على الصحة وفي الخاتمة الصحيح الصحة ويرجع على المكفول عنه ان كان بامرهم وعليه مشى فى
الاختيار والمختار الخ قلت غاية الامر هما لولان مصححان ومشى على الصحة بعض المتون وهو ظاهر اطلاق الكنز وغيره لفظ النوايب .
(الذوالمختار مع الشامية: ۳/۳۱۴)

فائده: قسمت اونواښ يوشى دى دواړه عطف تفسيرى دى ياله نواښو څخه هغه حصه كومه چې له
رعايا څخه دچاپر دمه راشي هغه ته قسمت وايي ، ځينى حضراتو دنواښو او قسمت ترمنځ فرق بيان كړى دى
چې نواښ هغه دي چې په ناڅاپى ډول دكومى حادثى په وخت دپاچاله طرفه پر رعايا باندې مقرر شي
او قسمت هغه دى چې په مخصوص وخت كې په پابندي سره مقرر شوى وي مثلاً دمحلې دچوكيدار تنخواه
دمحلې پر خلكو مقرر شي نو دى ته قسمت وايي . (شامية: ۴/۳۱۴)

(۱۲) كه يوه سړي بل ته وويل چې زه ستا لپاره دفلاني له طرفه دسلور وپو ضامن يم چې يوه مياشت
وروسته يې دركوي مكفول له ورته وويل چې هغه يوه مياشت وروسته نه بلكې همدا اوس دستي يې راكوي
يعنې پر هغه باندې چې زما كوم قرض دى هغه په موده سره نه دى بلكې فوري دى نو په دغه صورت كې
دضامن يعنې مقررول معتبر دى ولى كښل اقرار وكړ چې مكفول له يوه مياشت وروسته له ما څخه دمطالبى
حق لري او مكفول له وايي چې يوه مياشت وروسته نه بلكې فى الحال زه دمطالبى حق لرم چې كښل منكر دى
يعنې كښل دفوري لزوم منكر دى او قول دمنكر سره له قسمه معتبر دى .

(۱۳) يو چا منځه واخيسته يو بل سړى دهغه لپاره ضامن بالدرک شويغڼې ددي خبري ضامن شو چې
كه چيرته ددي منځې كوم مستحق پيدا شونو مشتري چې كومى روپۍ ادا كړي دي له بائع څخه دهغوړيو
واپس اخيستلو زه ضامن يم نو دا كفاله صحيح ده ، بيا كه واقعا ددي منځې كوم مستحق پيدا شونو دمنځې
مشتري دي له ضامن څخه دمنځې روپۍ نه اخلي ترڅو پوري چې قاضي بائع ته حكم ورنكړي چې دمنځې
روپۍ مشتري ته واپس وركړه ولي يواځي دمنځې په استحقاق ثابتيدو سره بيع نه ماتيږي ځكه ممكن دى
چې مستحق دغه بيع برقراره وساتي نو چې ترڅو پوري دقاضى له جانبه پر بائع باندې دمشتري دپيسو واپس
كيدو حكم نه يې شوى تر هغه پوري مشتري كښل ته درجوع حق نه لري .

باب گفتار جلین و القبله

داباب ددو وکسانو او دمرې دكښل كيدو او دمرې له طرفه دكښل كيدو په بيان كې دى

مصنف رحمه الله ديوه شخص دکفالي داحکاموله بيانولوڅخه فارغ شو اوس ددو وکسانو دکفالي احکام بيانوي او څرنگه چې دوه طبقه يوه وروسته وي ځکه نو ذکر اهم هغه مؤخر کړای شو چې وضع نه طبع سره مطابق شي. همدارنگه په دي باب کې دمرېې له طرفه دکفيل کيدو او دمرېې دکفيل کيدو احکام هم بيانوي څرنگه چې په بنی آدم کې حریت اصل او اشرف دی نومناسبه داوه چې داصل احکام مخکي بيان شي او دغير اصل احکام وروسته، ځکه نو مصنف رحمه الله د کتاب الکفاله په آخر کې دمرېيانو احکام بيان کړي دي.

(۱) ذين غلبه: کل کفل عن صاحبه فما اذا احدهما له يرجع على شريكه فان راد على التصرف بالزيادة (۲) وان کفلا عن رجل کفل کل عن صاحبه فما اذی رجع بنصفه على شريكه او بالکل على الاصل (۳) وان ابن الطالب احدهما احد الکفيل الاخر بکله.

توجه: ديو چاقرض باندې دی پر دوو وکسانو باندې هريو دخپل ملگري له طرفه کفيل شونو هريو چې څه ادا کوي هغه به رجوع نه کوي په دي باره کې پر خپل شريک باندې بيا که يې تر نيم زيات ادا کړل نو د زيات په باره کې دي رجوع وکړي او که دوه کسان کفيلان شول ديوه سړي له طرفه او هريو دخپل ملگري له طرفه هم کفيل شونو چې څه ادا کوي رجوع دي وکړي دهغه د نيم په باره کې پر خپل شريک باندې ياد کړل په باره کې پراصيل (مکفول عنه) باندې او که بري کې طالب (مکفول له) يو کفيل نو وادي خلي له هغه بل کفيل څخه کل دين.

تشریح: (۱) که قرض پر دوو وکسانو باندې وو (مثلا دوو وکسانو له يو چا څخه ديو زدرهم په عوض يو مري و اخيست) بيا هغوی دواړه هريو دخپل ملگري له طرفه کفيل شونو له دغو دواړو نه چې هريو نيم يا تر نيم کم ادا کړل نو هغه يې له خپل شريک څخه واپس نه شي اخيستلای ولی له دواړو نه پر هريو باندې نيم قرض پر هغه د دين کيدو په وجه لازم دی او نيم دکفالت په وجه لازم دی اوله دواړو څخه هغه نيم قوي دی کوم چې د دين په وجه لازم دی تر هغه نيم چې دکفالت په وجه لازم دی ځکه دلومړي سبب خريد دی او د دوهم سبب کفاله ده او خريد تر کفاله قوي دی نو چې کله نيم يا تر نيم کم ادا کوي نو ويل کيږي چې دا هغه نيم دی چې پرده باندې دمدايته په سبب لازم دی نو په هغه کې خپل شريک ته رجوع نه شي کولای او چې کله تر نيم زائد ادا کوي نو ويل کيږي چې دا هغه زيات دی چې پرده باندې دکفالت په سبب لازم دی نو ځکه په همدغه نيم کې خپل شريک ته رجوع کولای شي.

(۲) که دوه کسان ديو سړي له طرفه مثلا ديو زور وپو کفيلان شول په دي شرط چې له دوی نه هريو دهغه بل له طرفه هم کفيل دی نو چې څخه هريو ادا کوي دهغه نيم له خپل ملگري څخه اخيستلای شي که کم وي که زيات وي ولی نيم مال دکفاله له اصيل په وجه خپله دهغه له طرفه ادا کيږي او نصف مال دکفاله عن الکفيل په وجه دهغه دملگري له طرفه ادا کيږي نو ځکه د نيم مال رجوع خپل ملگري ته کولای شي ياله دواړو کفيلانو څخه چې کوم يوه څه ادا کړي دي هغه ټول له اصيل مکفول عنه څخه واخلې که دهغه په امر سره ضمانت شوی وو ولی دمکفول عنه دطرف څخه دهغه په حکم سره دټول مال کفالت دی نو چې څه يې ادا کړي دي ټول له مکفول عنه څخه اخيستلای شي.

(۳) که مدعي يعنې مکفول له له هغوئ دواړو څخه يو بري کړ نو بيا مدعي د ټول مال مطالبه له هغه بل څخه کولای شي ولی د کفيل بري کول د اصيل بري کيدل نه واجبي بلکې اصيل بيا هم له معمول سره سم مقروض دی او د و هم کفيل څرنگه چې د اصيل له طرفه هم د ټول مال کفيل دی نو ځکه قرض غوښتونکی په دې وجه د ټول مال مطالبه له د و هم کفيل څخه کولای شي.

(۴) زولو الفرق الفناؤ ضان و غلېهما ذين اخذا الغريم ايا شاء بكل الذين (۵) ولا يرجع حتى يؤذى اکثر من التصف (۶) وان كاتب غنیه کتابه واسدق و کفل کل غن ضاحیه لمناؤی اخذهما زج بصفه (۷) زولو خزوا خدھما اخذا ايا شاء بهجضه من لم یعقبه فان اخذا المعق زج علی ضاحیه فان اخذا الاخر لا.

توجه: که سره جلا شول دوه شریکان د مفاوضه او پر دواړو باندې قرض و و نو قرض غوښتونکی چې غواړي له هغه څخه دي کل قرض و اخلي او رجوع دي نه کوي آن تر دې چې ادا نکړي تر نیم زیات او که یې مکاتب کړل خپل دواړه مریبان په یوه کتابت کې او هریو کفیل شو د هغه بل له طرفه نو هریو چې څه ادا کړي د هغه د نیم په باره کې دي رجوع و کړي او که یې آزاد کړل دواړو څخه یو یې هغه دي و اخلي له هریو نه چې خوښه یې وي د هغه حصه کوم چې نه وي آزاد شوی بیا که و اخیست هغه له آزاد شوي نه نو هغه دي رجوع و کړي خپل ملگري ته او که یې له هغه بل څخه و اخیست نو بیا رجوع نه شي کولای.

تشریح: (۴) که د دوو وکسانو ترمنځ شرکت مفاوضه و و (شرکت مفاوضه دادی چې دواړه شریکان برابرې پسې سره یوځای کړي تجارت کوي او له دوئ څخه هریو د خپل شریک له طرفه کفیل او وکیل وي) بیا دواړه سره جلا شول په داسې حال کې چې دواړه قرضدار دي نو قرض غوښتونکی چې له هغوئ دواړو څخه د هریو نه چې یې زړه پوره قرض و اخلي ولی له متفاوتینو څخه هریو د خپل ملگري له طرفه کفیل وي نو قرض غوښتونکی چې له هریو څخه مطالبه نصف دین خو خپله د هغه پر دمه واجب دی ځکه نو له هغه څخه د نیم مطالبه کولای شي او باقی نیم چې د هغه د شریک پر دمه دی څرنگه چې د ادهغه کفیل دی ځکه نو د باقی نصف هم له هغه څخه مطالبه کولای شي څرنگه چې قرض غوښتونکی له هغه څخه د کل مال مطالبه کولای شي همداسې له د و هم شریک څخه هم د کل مال مطالبه کولای شي.

(۵) بیا که له متفاوتینو څخه کوم یوه د قرض غوښتونکي قرض ادا کړ هغه تر هغه وخته پورې خپل ملگري ته رجوع نه شي کولای تر څو چې تر نیم زیات ادا نکړي ولی هریو په اندازه د نصف اصيل يعنې مکفول عنه دی او تر نیم په زیات کې د هغه بل له طرفه کفیل دی نو چې کله نیم یا تر نیم کم ادا کوي نو ویل کیږي چې دا هغه دی چې پرده باندې په سبب د مدایته لازم دی ځکه نو خپل شریک ته رجوع نه شي کولای او چې کله تر نیم زیات ادا کوي نو ویل کیږي چې دا زائد هغه دی چې پرده باندې د کفالت په سبب لازم دی ځکه په دې کې خپل شریک ته رجوع کولای شي.

(۶) که دوه مریبان په یوه کتابت کې مکاتب شول مثلاً مولی په دوه زره روپۍ مکاتبه ورسره وکړه او له هغوئ دواړو څخه هریو د هغه بل له طرفه کفیل شو نو د قیاس تقاضا داده چې کفالت جائز نه شي ولی بدل کتابت قرض صحیح نه دی کما مر، په داسې حال کې چې د کفاله د صحت لپاره ضروري ده چې قرض صحیح

وي، مگر استحساناً ددوارو مکاتبانو ترمنځ يودبل کفيل کيدل جائز بلل شوی دی وجه داستحسان دغه عقد دحيله په ذريعه صحيح کول دی په دي ډول چې له دواړو څخه دهر يوه آزادي په زر روپۍ پوري معلقه کړای شي بيا هريو دغه بل کفيل وبلل شي نو څو اګي دا عقد کتابت نه بلکې په شرط پوري آزادي معلق کول دی نو ځکه هريو دبل لپاره کفيل کيدل صحيح دی بيا چې له دغو زر روپو څخه څه کوم يواډاکړي دغه نصف دي دی له خپل ملګري څخه واخلې ولی دوئ دواړه په کتابت کې مساوي دي او هريو دغه بل کفيل هم دی نو ددواړو ترمنځ مساوات دتحقق همداصورت دی چې کوم يو څه ادا کوي دغه نصف دي له هغه بل څخه اخلي ځکه چې که چيرته کل مال له هغه بل څخه واخلې يا بلکل هيڅ تري وانه خلي نو مساوات نه راځي.

(۷) که په مذکور صورت کې له مکاتب کولو وروسته او بدل کتابت مخکې له دواړو څخه يو خپل مولی آزاد کړ نو مولی لره اختيار دی چې کوم مکاتب نه دی آزاد شوی دغه حصی په باره کې له چانه چې غواړي مطالبه وکړي ولي له هغوی دواړو څخه يو (چې مولی نه دی آزاد کړی) اصيل دی او بل (چې مولی له کتابت وروسته آزاد کړی دی) دغه کفيل دی او مکفول له له اصيل او کفيل دواړو څخه دمطالبې حق لري بيا که مولی له آزاد شوي څخه مطالبه وکړه او هغه ادا کړه نو هغه چې څه ادا کړي دي هغه دي له خپل ملګري څخه واخلې ولی هغه دده په حکم کفيل شوی مال يې ادا کړی دی نو دده لره در جوع حق شته، او که مولی له هغه مکاتب څخه مطالبه وکړه چې آزاد شوی نه و نو هغه چې څه ادا کوي هغه له آزاد شوي څخه نه شي اخيستلی ولی ده چې څه ادا کړي دي هغه يې دخپل ځان له طرفه ادا کړي دي نو ځکه هغه بل تر جوع نه شي کولای.

(۸) وَنَظَرْنِي عَنْ عَبْدِ مَالٍ اَوْ خُذْنِي بَعْدَ عَقْدِهِ فَوَ خَالَ زَيْنُ لَمْ يَسْمَعْ (۹) وَلَوْ اِدْعَى زَيْنُ الْعَبْدُ كَقَوْلِي بِهِ زَيْلُ فَمَاتَ الْعَبْدُ فَبَرَأَ الْمُدْعَى اِنَّهُ لَمْ يَمُتْ فَيَسْمَعْ (۱۰) وَلَوْ اِدْعَى عَلِيٌّ عَبْدَ مَالٍ اَوْ كَقَوْلِي نَفْسِهِ زَيْلُ فَمَاتَ الْعَبْدُ بَرَأَ الْكَفِيلُ (۱۱) وَلَوْ كَفَلَ غُذْرُنُ سَيِّدَهُ بِامْرَأَةٍ فَغَفِقَ فَاَذَاهُ وَكَفَلَ سَيِّدُهُ وَآذَاهُ بَعْدَ عَقْدِهِ لَمْ يَرْجِعْ وَاجَدَ عَلِيٌّ الْاَخ

توجه: که څوک ضامن شود مریې له طرفه دداسی مال چې دغه په وجه دده مواخذه کیده دغه له آزادیدو وروسته نو هغه فوري کيږي که څه هم ددي بیان يې نه وي کړی چې فوري دی یا غیر فوري دی او که يې دعوی وکړه دمرېې درقيبې او بل سړی دغه کفيل شوی بيا مریې مړ شو او مدعي په ګواهانو سره داثابت کړه چې ددده مریې وونو ضامن کيږي دغه دقيمت، او که يې دعوی وکړه پر مریې باندي دمال او کفيل شويو څوک دغه دنفس بيا مریې مړ شونو کفيل بري کيږي او که مریې دخپل مولی کفيل شو دغه په امر سره او مریې آزاد شوی یا هغه دمال ادا کړ یا مالک دمرېې کفيل شو او هغه مال ادا کړ دمرېې له آزادیدو وروسته نو يو پر بل باندي به رجوع نه کوي.

تشریح: (۸) که یو سړی دیوه مریې له طرفه دداسی مال ضامن شو کوم چې تراوسه پوري لاپرهغه باندي واجب

الادانه دی بلکې له آزادیدو وروسته يې دغه پر دمه ادائیګی لازمه ده (مثلاً مریې دچا دمال دهلاک کولو اقرار وکړ او دغه مولی دده تکذيب وکړ) نو داضمانت فی الحال دی یعنې له کفيل څخه دمال کفاله فی

الحال مضانه کيږي نودی باید هغه ته دامال فوراً ورکړي که څه هم ضامن دانه يې ويلي چې زه فی الحال دادائينگی ضامن يم ولی پرمري باندې مال فی الحال واجب دی ځکه سبب دوجوب (دغیر دامال هلاک کولو اقرار) موجود دی اودمريې ذمه دقبولیت قابله ده البته فی الحال له مريې مطالبه ځکه نه کيږي چې مريې تنگدست او ناداردی ولی دمريې په لاس کې چې څه وي هغه ټول دهغه دمولی ملکیت دی. نوچې کله پرمريې باندې فی الحال مال واجب دی نوپر کفيل باندې هم مطالبه فی الحال لازميږي اودکفيل په حق کې تاخير هم نه کيږي ځکه کفيل دمريې په شان تنگدست نه دی.

(۹) که دچاپه قبضه کې يومريې وويوېل چاپه هغه دعوی وکړه چې دامريې زمادی. اودرم سړی ددي مريې ضامن شويامريې مخکې له دي چې مدعی ته وسپارل شي مړشو اودغه مدعی په گواهانوسره ثابته کړه چې دامريې زماوونوکفيل دمريې دقيمت ضامن کيږي ولی کوم سړی چې پردغه مريې باندې قابض ووپر هغه باندې عين مريې واپس کول لازم ووالته هغه دعين مريې دواپس کولو څخه دعاجز کيدوپه صورت کې دهغه قيمت واپس کول لازم دی اوکفيل کفالت وکړ دهغه قسم واپس کيدو التزام يې وکړ چې پرمدي عليه باندې لازم وويغنې څرنگه چې له مرگه وروسته دمريې قيمت پراصيل باندې واجب پاتيږي نوهمدارنگه پرکفيل باندې هم باقی پاتيږي.

(۱۰) که چاپرمريې باندې دڅه اندازي مال دعوی وکړه (مثلاپه مريې يې دعوه وکړه چې تازمافلانی شی غصب کړی او هلاک کړی دی) اويوبل سړی ددي مريې دنفس ضامن شويامريې مړشونودغه ضامن له ضمانت څخه بري کيږي ولي خپله مريې له مرگه وروسته بري کيږي چې مکفول عنه اواصيل دی اودمريې بري کيدل دضامن دبري کيدو سبب دی نوځکه ضامن هم بري کيږي.

(۱۱) که يومريې دمولی په خبره دمولی ضامن شويياهغه مريې آزادشواوله آزادي وروسته يې دضمانت مال اداکړ، يادمريې له طرفه دهغه مولی ضامن شواودمريې له آزادي دوروسته مولی دضمانت مال اداکړ نوپه دغودواپس صورتونوکې مريې يامولی داداکړای شوي مال په باره کې يوپرېل باندې رجوع نه شي کولای ولی کوم وخت چې دا کفالت واقع شوه نوپه هغه وخت کې يې دا خبره نه ده واجبه کړې چې کفيل به مال اداکوي له اصيل څخه به يې واپس اخلي ځکه چې مولی پرخپل مريې باندې دقرض مستحق نه کيږي يعنې دمولی پرخپل مريې باندې قرض نه شي راتلای ولی مريې سره له ټول مال دمولی ملکیت دی نوچې کله مولی دمريې له طرفه کفيل شي څه اداکوي نو هغه دمريې پردمه باندې قرض نه کيږي اوچې کله په ابتدا کې داحکم دی نوچې مريې آزاد شي هم عقد مذکور نه بدلېږي، همدارنگه مريې هم پرخپل مولی باندې دقرض مستحق نه گرزي ولی مريې له ټول مال سره دمولی ملکیت دی.

فائده: دامام زفر رحمته الله عليه په نزديکه مذکوره صورت کې له مريې اومولی څخه هريو خپل مکفول عنه ته رجوع کولای شي ولی دکفيل ومکفول عنه ته درجوع کولو سبب دادی چې کفاله دمکفول عنه په حکم سره شوې وي اولته هغه سبب موجود دی البته دمريې اومولی يوپرېل دقرض دمستحق کيدو څخه رقيت مانع دی له آزادي وروسته دامانع هم نه پاتيږي نوځکه مولی مريې ته اومريې مولی ته درجوع کولو اختيار لري.

کتاب الحواله

دا کتاب د حوالې په بیان کې دی

د کتاب الحواله له کتاب الکفاله سره د مناسبت وجه داده چې له کفیل او محال علیه څخه هر یو پر خپل ځان هغه شی لازمي کوم چې پر اصيل باندي واجب و او د دواړو مقصد توثيق او اعتماد دی یعنې د کفاله او حواله په ذریعه مکفول له او محال له ته اطمینان ورکول کیږي البته په حواله کې محیل بري کیږي په داسی حال کې چې په کفاله کې مکفول عنه نه بري کیږي ځکه نو کفاله په منزله دمفرد او حواله په منزله د مرکب دی ځکه یې د حوالی بیان وروسته کړ.

حواله لغته په معنی د زوال او نقل دی او په شریعت کې د توثيق او اعتماد لپاره د محیل له ذمی څخه د محال علیه ذمی ته د دین منتقل کیدو ته حواله وایي یا په بل عبارت د مدیون د خپل قرض بل څوک دهغه په اجازه سره ذمه دار جوړولو ته حواله وایي یعنې قرض غوښتونکی به د مدیون (پوروړي) پر ځای اوس له هغه شخص څخه خپل قرض وصولي چا چې پر خپله ذمه حواله قبوله کړي ده .

فانده: په کتاب الحواله کې څو اصطلاحی الفاظ استعمالیږي چې دهغو پيژندل ضروري دی: ۱- محیل هغه مقروض دی چې قرض حوال کړي. ۲- محال، قرض غوښتونکی ته وایي چې محال، محال له او محال هم ورته وایي. ۳- محال علیه، هغه چې پر خپل ځان حواله قبوله کړي. ۴- او محال به، هغه مال چې حواله کیږي.

(۱) ای نقل الذین من ذمة الی ذمة (۲) ونصح فی الذین لابی العین (۳) بزضاء المحتال والمحتال علیه (۴) وبری النجیل بالقول من الذین (۵) ولهم یرجع المحتال علی النجیل الا بالتروی (۶) و هو ان یجخذ الخواله و ینحلف ولا یبینه له علیه او ینوث غفلسا.

توجه: هغه د قرض منتقل کول دی له یوې ذمی څخه بلې ذمی طرف ته، او صحیح دی په دین کې نه په عین کې، د محال او محال علیه په رضامندي سره او بري کیږي محیل په قبول کولو سره له دین نه، او رجوع به نه کوي محال پر محیل باندي مگر د حق د هلاکت په صورت کې، او هغه دا چې محال علیه د حوالی څخه انکار وکړي او قسم واخلې او محال له پر هغه باندي گواهان نه لري، یا مېشي محال علیه د مفلسی په حالت کې.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د حوالی شرعی تعریف داسي کړی دی چې له یوې ذمی یعنې (د محیل له ذمی څخه) بلې ذمی یعنې (محال علیه ذمی) ته د قرض منتقل کیدو ته حواله وایي، بیا په دي کې اختلاف دی چې د حواله له کیدو وروسته محیل چې څرنگه له مطالبی څخه بري کیږي همدارنگه آیا له قرض څخه هم بري کیږي که نه؟ نو د ځینو مشاڅو په نزله دواړو څخه بري کیږي او د ځینو په نزدیواځي له مطالبی څخه هم بري کیږي له قرض څخه نه بري کیږي.

فانده: صحیح دادی چې له دواړو څخه بري کیږي لهماي الذر المنفی: وادامت بری المحیل بالقبول من الدین والمطالبه حساعلی الصبح، (اندر المنفی: ۴۰۵/۳)

۶ (۲) په قرضو کې حواله جائزه ده په اعيانو کې جائزه نه ده ولی حواله په معنی دنقل او تحویل ده او نقل په دیونو کې ممکن دی په اعيانو کې امکان نه لري ولی دین غیر متعین وي نو ځکه یې محتال علیه هم ادا کولای شي او عین څرنگه چې متعین وي ځکه یې نو هغه څوک ادا کولای شي له چاسره چې موجود وي .
(۳) قوله برضاء المحتال والمحتال علیه، یعنی حواله دمحتال له او محتال علیه په رضامندي سره صحیح کیږي ، دمحتال له رضامندي ځکه شرط ده چې قرض دهغه حق دی چې دحوالی په ذریعه له یوې ذمې څخه بلې ذمې ته منتقل کیږي او دخلکو ذمې داداکولو او تروخت ځنډ ولوبه اعتبار سره مختلفي دي (یعنې ځیني خلک دقرض په ادا کولو کې خوراج دي وي او ځیني بیاله سستي او کاهالي څخه کار اخلي) نو په حواله کې دمحتال له دضرر احتمال شته ځکه نو دمحتال له رضامندي شرط ده او دمحتال علیه رضامندي ځکه شرط ده چې په حواله کې دمحیل له طرفه پر محتال علیه باندي ددین لازمیدل راځي اولزوم بغیر التزام نه شي راتلای یعنی ترخو پوري چې محتال علیه پر خپل خان دقرض التزام ونه کړي قرض نه پر لازم پوري او التزام په رضامندي سره کیږي .

فائده: دیوه روایت مطابق دمحیل رضامندي هم شرط ده مگر داختیار روایت نه دی . صحیح او مفتی به روایت دادی چې دحوالی دصحت لپاره دمحیل رضامندي شرط نه ده ولی محتال علیه چې پر خپل خان قرض لازموي داپه خپل حق کې تصرف کوي چې په دي کې دمحیل هیڅ نقصان نشته بلکې دهغه فائده ده نو ځکه دمحیل رضامندي ضروري نه ده و اما المحیل فالحواله التصح بدون رضاه و هذا هو الصحيح و علیه الفتوی صرح به فی الدر المنثور و قبل لاهدم رضا المحیل ایضا و هو المبدون و المختار عدم اشتراطه کما فی الشر نبلا لیه عن البرهان و کذا رجحه صاحب الهیاده حیث لم یقم الدلیل الا علیه و علیه جرى المصنف رحمه الله فیه . (انظر حاشیة للنسخ عبد الحکیم الشهد رحمه الله علیه علی الهیاده: ۱۲۹/۳)

(۴) حواله چې کله دمحتال له او محتال علیه په قبلولو څخه تامه شي نو محیل له قرض څخه بري کیږي یعنی بیا قرض غوښتونکی مقروض ته درجوع حق نه لري ولی احکام شرعیه دلغوی معانیو مطابق ثابتیږي او په لغت کې قرض له یوې ذمې څخه بلې ذمې ته منتقل کولو ته حواله وایي نو قرض چې کله دمحیل له ذمې څخه دمحتال علیه دذمې طرف ته منتقل شونو دمحیل پر ذمه نه پاتیږي نو ځکه محیل له قرض څخه بري کیږي .

فائده: امام زفر رحمه الله حواله پر کفاله باندي قیاسوي چې لکه څرنگه چې په کفاله کې مکفول عنه له قرض څخه نه بري کیږي همدارنگه په حواله کې محیل له قرض څخه نه بري کیږي ، امام زفر رحمه الله ته جواب ورکړل شوی دی چې حواله پر کفاله باندي قیاسول صحیح نه دی ، ولی کفاله ضم الذمة الى ذمة ته وایي او حواله انتقال الدين من الذمة الى ذمة ته وایي ددواړو دمعانیو ترمنځ فرق دی نو ځکه یو پر بل باندي قیاسول صحیح نه دی .

(۵) قوله ولم يرجع المحتال على المحیل ای اذا تمت الحواله بالقبول برئ المحیل ولم يرجع المحتال بدینه علی المحیل بشی، یعنی دحوالی له تاملیدو وروسته محتال له محیل ته درجوع حق نه لري بلکې له محتال علیه څخه دي دخپل حق مطالبه کوي مگر داکه دمحتال له حق فوت شي (چې دي ته توی وایي) مثلاً محتال علیه دحوالی انکار وکړي چې پر هغه باندي دمحتال له بیته هم نه وي یا محتال علیه مفلس مې شي نو په دغه صورت کې

محتال له محیل ته درجوع حق لري ولی دمحیل بري کیدل مقید دی چې محتال له ته خپل حق سالم ورسیري ولی له حوالې څخه مقصود دادی چې دمحتال له حق محفوظ وي چې کله مقصود حاصل نه شونو حواله نه پاتیري نو ځکه محتال له محیل ته درجوع حق لري ، دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد حق دهلاکت په صورت کې محتال له هم محیل ته درجوع کولو حق نه لري .

(۶) دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دمحتال علیه حق له دوو شيانو څخه دیو په موجودیدو سره راځي **نمبر -** ۱ محتال علیه چې دحوالې څخه انکار وکړي قسم واخلي په داسی حال کې چې دمحتال له اومحیل سره دمحتال علیه ددعوی په خلاف گواهان هم نه وي .

نمبر - ۲ چې محتال علیه مفلس مړشي ولی په دي دوو صورتونو کې محتال له دخپل حق له وصولولو څخه عاجز کیږي ځکه نو محتال له محیل ته رجوع کولای شي .

فائده : دصاحینو رحمهما الله په نزد له دي دوو خبرو سره په یوه بله دریمه خبره هم دمحتال علیه حق فوت کیدلای شي هغه دا چې قاضي دمحتال علیه پږوند کې دهغه دمفلس کیدو حکم وکړي چې داسې مفلس دی ولي په دي صورت کې هم محتال له دخپل حق له وصولولو څخه عاجز کیږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه اوصاحینو رحمهما الله دغه اختلاف پریوه بل اختلاف بادي مبني دی هغه دادی چې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد حاکم په مفلس بللو سره افلاس نه ثابتیږي په داسي حال کې چې دصاحینو رحمهما الله په نزد ثابتیږي ، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لسانی الشامة : وهذابناء علی ان نفلس القاضي یصح عندهما وعده لا یصح لانه یترهم ارتفاعه بعدوث مال له لا یعود بغلب القاضی علی المعیل فتح ولعذر الاستیفاء لا یوجب الرجوع الا لری انه لو تعذر بغیة المحتال علیه لایرجع علی المعیل بخلاف موته مفلس الخراب الذمة علی بیت النوی وتمامه فی الکفاة وظاهر کلامهم متواتر وحتاصیح قول الامام ونقل تصحیحه العلامة قاسم وسلم ارمن صحیح قولهما . (رد المحتار : ۳/۳۲۶) کذا قال الشیخ عبد الحکیم الشاء ولیکوتی علی هامش الهدایة (۱۳۰/۳ :

(۷) فان طلب المحتال علیه المعیل بما اخل فقال المعیل اخلت بذنب لی غلبک ضمن المعیل بئ الذنب (۸) وان قال المعیل للمحتال اخلت ببقضه لی فقال المحتال لا بل اخلتني بذنب لی غلبک فالقول للمعیل (۹) ولو اخل بئاله عند زیدو دینة ضحت فان خلعت نری اخلت ببقضه لی . (۱۰) ذکره النفعج .

توجه : که چیرته مطالبه وکړه محتال علیه له محیل څخه دهغه چې ده حواله کړی وواو محیل وویل چې ماد هغه پور حواله کړي وه کوم چې زما پرتا باندې وونو محیل ضامن گرځي مثل دین . او که چیرته محیل محتال ته وویل چې ماد دي لپاره حواله کړي وه چې ته زما قرض زما لپاره قبض کړي او محتال وویل نه بلکې تادهغه دین حواله کړي وه چې زما پرتا باندې وونو دمحیل قول معتبر یري او که حواله کړهغه چې له زید سره امانت وونو صحیح دی پس که چیرته هغه هلاک شوی وونو محتال علیه بري کیږي او مکروه دی سفاتج .

تشریح : (۷) که محتال علیه دمحیل له طرفه دقرض ادا کولو دعوه وکړه له محیل څخه یې دحواله په اندازه مال طلب کړ محیل ورته وویل چې تاته خو ما حواله دخپل هغه قرض په عوض کې کړي وه کوم چې ستا پردمه وونوته ماته درجوع حق نه لري نو دمحیل قول نه قلیږي بلکې محیل ددین په اندازه ضامن گرځي ولی

دمحیل له طرفه دهغه په حکم سره دقرض داداکولو په وجه دمحتال علیه درجوع دحق سبب متحقق شوی دی نوڅکه محیل ددین په اندازه ضامن گرځي باقی دمحیل له طرفه پرمحتال علیه باندي دقرض دعوی کول څرنگه چې گواهان نشته اومحتال علیه منکر دی اوقول دمنکر سره له قسمه معتبر یږي څکه نودمحیل قول نه معتبر یږي.

(۸) که محتال علیه دمحتال له قرض اداکې بیامحیل له محتال له څخه دهغه قرض مطالبه وکړه چې ده پرمحتال علیه باندي حواله کړی وویغنې محیل به محتال له ته ووايې چې ماخو ته یواځي دهغه دقرض دوصولو لپاره وکیل گرځولی وي چې ته هغه زمالپاره قرض کړي (لفظ دحواله دوکالت په معنی کې مجازاً مستعملیږي) اوس څرنگه چې تاهغه قبض کړی دی نوماته یې را کړه، مگر محتال له انکار وکړ او ویې ویل تادهغه دین په عوض حواله کړي وه کوم دین چې زما ستا پر ذمه لازم وو، نو په دغه صورت کې دمحیل قول سره له قسم اخیستلو معتبر یږي ولی محتال له پرمحیل باندي ددین دعوی کوي اومحیل منکر دی اوقول دمنکر سره له یمن معتبر یږي.

(۹) که چا خپل هغه مال حواله کړ چې له زید سره یې دامانت په ډول ایښی وونود احواله صحیح ده یعنې محیل زید ته وویل چې ستاسره چې زما کوم امانت دی هغه راواخله دمحتال له چې کوم قرض پرمادی هغه ادا کړه نود احواله صحیح ده ولی په دی کې پر ادائیگی باندي دمحتال علیه زیات قدرت شته ولی دمحیل له طرفه خپله داداکولو مال موجود دی محتال علیه دمال دادائیگی لپاره دمال غوښتلی ته ضرورت نه لري بیا که دغه له زید یعنې محتال علیه سره هلاک شي نومحتال علیه له حوالې څخه بری کیږي ولی حواله په هغه مال سره مقیده وه کوم چې له محتال علیه سره امانت ووکله چې امانت نه شو پاتی نو حواله هم نه پاتیري، څکه نومحتال علیه بری کیږي اومحتال له دخپل قرض په باره کې اوس محیل ته رجوع کوي.

(۱۰) سفاتج دسَفْتَجَة (بضم السين فتح الباء) جمع ده په معنی دشی محکم، دفتحاو په اصطلاح کې سفتجه داده چې مقرض په دي شرط مستقرض ته قرض ورکړي چې بیامستقرض دغه قرض په هغه ښار کې ادا کوي په کوم ښار کې چې یې مقرض غواړي چې دمقرض مال دلاري له خطري څخه محفوظ شي، ددي صورت دادی چې مثلاً زید په کراچي کې کاروبار کوي له کوټي نه یو مسافر کراچي ته ورغی زید هغه ته لس زره روپۍ ورکړي ورته وې ویل په دي سره دلته کاروبار وکړه چې کوټي ته ولاړ شي هلته یې زما وکیل نه ورکړه ولی په دي صورت کې دقرض ورکوونکي فائده داده چې لس زره روپۍ پخپله له کراچي څخه کوټي ته دراولو په صورت کې په لاره کې خطره شته نودهغه بل سړي ته قرض ورکړي دلاري له خطري څخه یې محفوظې کړې، اودکوم قرض څخه گټه اخیستله کیږي په حدیث شریف کې دهغه ممانعت راغلی دی څکه نودا صورت مکروه دی.

فائده: مولانا خالد سیف الله رحمانی صاحب مد ظله لیکلي دي چې دمالکیه وپه نزد مکروه دی څوکه چیرن خطره عامه وه او له یوه ښار څخه بل ښار ته دمال وړل عمومًا په خطره کې وونو بیا جائز ده. له امام احمد رحمته الله علیه څخه دواړه قولونه منقول دي مگر دحنابلو وپه نزد مصلحت لپاره جواز ته ترجیح ورکول شوي ده په اوسنی

زمانه کې سفي دراف. حواله وغيره دسفتجه په حکم کې دي او په موجوده زمانه کې دامنيت دشتوالي او عدم تحفظ په وجه دحنا بله و او مالکيه و په رايه باندې په عمل کولو کې قباحث نشته هدا ما غندی والله اعلم بالصواب (قاموس الفتى: ۴/ ۱۵۵) ددې باره کې حضرت مولانا محمد تقی عثمانی صاحب په دتقير تر مذی په حواله مخکې نقل شوی ده.

کتاب القضاء

د کتاب القضاء له مقابل سره مناسبت دادی چې لکه څرنگه چې په ییو عواو کفالاتو وغیره کې داکثره خلکو ترمنځ جنجالونه رامنځ ته کېږي. او په قضاء سره دخلکو جگړې ختمیږي ځکه نومصنف ^{رحمته} دیو عواو وغیره له تفصیل ییانو لوړو وروسته دقضاء احکام بیان کړي دي. دقضاء لغوي معنی فیصله کول یوشی مضبوط کول یوشی خپل انتها ته رسول او ادا کول، او دشریعت په اصطلاح کې قضاء هغه قول ملزم دی چې له ولایت عامه صادروی یعنې داقول چې له چاڅخه صادرېږي هغه به ولایت عامه لري او دهغه داقول به پرمخاېت لازم وي.

فائده: دقضاء مناسب څواصطلاحی الفاظ دي چې پیژندل یې ضروري دی: ۱- قاضی. یعنې حکم کوونکی جگړه ختموونکی ۲- مقضی به. یعنې هغه دلیل چې قاضی یې دخپلي فیصلې لپاره بنیاد وگرځوي ۳- مقضی له. دچا چې حق پرېل باندې ثابت شي. ۴- مقضی علیه. پرچا باندې چې دبل حق ثبت شي.

فائده: دقضاء لپاره شپږ شرطونه دي چې ابن الغرس په لاندې نظم کې بیان کړي دي:

اطراف کل قضیه حکمیة: بست بلو ح بعد عات حقین:

حکم و محکوم به له: و محکوم علیه و حاکم و طریق. (المعصر الضروري: ص ۲۵۳)

(۱) اهل اهل للشهادة (۲) والفاسق اهل للقضاء، كما هو اهل للشهادة الا انه لا ينبغي ان يقلد (۳) ولو كان القاضي عدلا فسق باخذ الزموة لا يعزى ويستحق الغزل (۴) واذا اخذ القضاء بالزموة لا يصير قاضيا (۵) والفاسق يصلح معنيا وقيل لا.

توجه: اهل قضاء هغه څوک دی چې اهل د شهادت وي، او فاسق هم اهل قضا دی لکه چې اهل د شهادت دی مگر مناسب نه ده چې هغه قاضي مقرر شي که قاضي عادل وويياد شوة په اخيستوسره فاسق شونونه معزوليږي او دمعزوليدو مستحق گرځي او چې کله واخلې عهده دقضاء د شوة په ذريعه نو قاضي نه کیږي، او فاسق مفتی کيدای شي او چاويلي دي چې نه شي کيدای.

تشریح: (۱) دقاضي مقرر کيدو اهل هغه څوک دی په چا کې چې د شهادت شرطونه جمع وي مثلاً عادل. بالغ. مسلمان وغير. کيدل، وجه يې داده چې حکم د شهادت هم دقضاء له حکم څخه مستفاد دی ولی قضاء او شهادت هريو دولایت قسم دی یعنې قاضي اوشاهد دواړه خپل قول پر غير باندې نافذوي البته ددواړو ترمنځ فرق دادی چې گواه پر قاضي باندې فیصله کول لازمي او قاضي خپل حکم پر خصم باندې لازمي ځکه نو څوک چې د شهادت لائق وي هغه دقضاء هم لائق دی او کوم شرطونه چې د شهادت دي هغه شرطونه دقضاء هم دي.

فائده: دشرعي شرطونو په مراعاتولو سره چې دوخت حکومت د مسلمانانو د شخړو د حل کولو لپاره مجسټريټ بيا جج مقرر کړي هغه د شرعي قاضي قائم مقام گرځي. (حقانيه: ۳۶۲/۵)

(۲) اوفاسق د قاضي کيدو اهل دی لکه چې هغه د گواهي وړ کولو اهل دی او دا خبره تيره شوه چې څوک لائق د شهادت وي هغه لائق د قضاء هم دی خو فاسق قاضي جوړول مناسب نه دی ولی قضاء د امانت له قبيل څخه ده او فاسق د فسق په وجه د امانت داري لائق نه دی.

فائده: مگر د ائمه ثلاثه ډېه نزد فاسق سړی قاضي مقررول جائز نه دی ځکه پر فاسق باندي دهغه د فسق په وجه

اعتماد نه کړل کيږي، له احنافو څخه امام طحاوي رحمته الله عليه هم همداقول اختيار کړی دی، زموږ له ائمه ثلاثه څخه هم پوروايت داسي منقول دی، ويل کيږي چې په اوسنۍ زمانه کې فتوی پر همدې قول باندي ورکول پکار دی، مگر د ځينو حضراتو رايه داده چې که د فاسق قاضي کيدل ناجائز وي بلل شي نو د قضاء دروازه بند پري خاص بيا په موجوده زمانه کې ځکه نو هغه چې مصنف رحمته الله عليه ذکر کړی دی هغه اصح دی لمانی الشامة (قوله والفاسق اهليا)..... والصح بهذه الجملة دفعل التوهم من قال ان الفاسق ليس باهل للقضاء فلا يصح قضائه لانه لا يؤمن عليه لفسقه وهو قول الثلاثة واختاره الطحاوي قال العيني وينبغي ان يفني به خصوصاً في هذا الزمان أقول لو اعتبر هذا الاستدباب القضاء خصوصاً في زماننا فلما كان ما جرى عليه المعنف هو الاصح كما في الخلاصة وهو اصح الاقاويل كما في العمادية. (رد المحتار: ۳/۳۳۳)

(۳) که ابتداء قاضي عادل وي بيا در شوة په اخيستو بيا د يوې بلې کبيره گناه په وجه فاسق شي نو دی د قضاء له دندې څخه نه معزول کيږي ولی فاسق اهل شهادت دی او څوک چې اهل شهادت وي هغه قاضي گرځيدای شي، نو چې په ابتداء امر کې فاسق شخص قاضي گرځيدای شي انتها د فسق په طاري کيدو سره په طريقه اولی قاضي نه معزول کيږي، ځکه دا قاعده ده چې ابتداء امر د انتها امر په مقابل کې آسانه وي، البته د فسق دراتلو په وجه پر بيا چا باندي دهغه معزول کيدل واجب دی خو تر څو پوري چې معزول شوی نه وي تر هغه پوري چې يې په رشوت وغيره سره کوم حکم کړی دی هغه نافذ کيږي، واستحسنه فی الفتح وينبغي اعتماد له للضرورة فی هذا الزمان والا بطلت جميع القضاء الواقعة الان لانه لا تلخو قضية عن اخذ القاضي فی الرشوة المسماة بالمحصل قبل الحكم او بعده فيلزم تعطيل الاحكام. (رد المحتار: ۳/۳۳۸)

(۴) که يوه چالوي آفسر ته رشوة ورکړ خپل ځان يې قاضي مقرر کړ نو داسې نه قاضي کيږي بيا که هغه د کوم عقد حکم وکړ بيا يې يو عقد فسخ کړ نو دهغه د اتصرفات نه نافذ کيږي ولی نبی کریم صلی الله علیه و آله پر راشي او مرستی باندي لعنت ویلی دی قال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: اذا اخذ القضاء بالرشوة لا يصير قاضيا كما في الكنز قال في البحر هو الصحيح ولو قضی لم ينفذ به يعني. (رد المحتار: ۳/۳۳۸)

فائده: ځينی خلک در شوت په وړ کولو سره نو کړي حاصلوي، په داسی حال کې چې رشوت اخيستل او وړ کول دواړه حرام دي خو ځينی خلک رشوت وړ کولو ته مجبور کيږی له رشوت بغير نو کړي حاصلول مشکله وي سرکاري افسران خنډونه ورته جوړوي په داسي صورت کې که د ظلم د دفع لپاره رشوت ورکړل شي نو اميد دی چې الله تعالی به يې مو اخځه نه کوي، او دا چې در شوت په وړ کولو سره نو کړي حاصله کړي نو دهغه سړي

دستخواه حکم دادی چې که چیرته دغه سړی دکار اهلیت ولري او کوم کار چې هغه ته ورسپارل شوی وي هغه سم ترسره کوي نو دهغه تنخواه حلاله ده او که هغه دکار اهلیت نه لري یا کار سم نه شي ترسره کولای نو تنخواه یې حلاله نه ده. (جدید معاملات شرعی احکام: ۱/۱۷۹)

(۵) فاسق سړی مفتي کيدای شي که نه؟ په دي مسئله کې اختلاف دی، دځينو علماؤ رایه داده چې فاسق مفتي کيدای شی ولی غلطی ته دمنسوب کيدوله ويري فاسق دصحيح مسئلي بنودلو کوشش کوي نوڅکه د فاسق مفتي کيدل صحيح دی، دځينو حضراتو رایه داده چې فاسق مفتي نه شي کيدای يعنې د فاسق پرفتوی باندي اعتماد نه شي کيدای ولی فتوی ورکول له دينی امورو څخه ده او په ديني امورو کې د فاسق خبر مقبول نه دی، همد اقول صحيح دی: لمانلي الذر المختار (والفاسق لا يصلح مفتيا) لان الفتوى من امور الدين والفاسق لا يقبل قوله في البيانات، ابن ملک، زاد العيني واختاره كثير من المتأخرين وجزم به صاحب المعجم في منتهى له في شرح عبارات بلغة وهو قول الائمة الثلاثة ايضا وظاهر مالي التحرير انه لا يحل استفتاء اتفاقا كما بسطه المصنف (الذر المختار على هامش الشامية: ۳/۳۵)

(۱) (و لا يجبي أن يكون القاضي فظا غليظا جازا غبيضا أو ينبغي أن يكون قويا في عقله و غلبه و صلاحه و فهمه و علمه بالشرع و الآثار و زخوة الفقه) (۷) (و لا يجبيها د شرط الأولوية) (۸) (و النفى ينهى أن يكون هكذا).

توجه: او مناسب دی چې قاضي سخت مزاج، ډیر زړی، جابر او دښمني کوونکی نه وي او مناسب دی چې قابل اعتماد وي له حرامو څخه دځان ساتي په باره کې او په عقل او صلاح او فهم کې او د احادیثو او صحابه کرامو دا قوالو او جوه فقهه د واقف کیدو په باره کې او مجتهد کیدل د اولویت شرط دی او مفتي مناسب دی چې همداسي وي.

تشریح: (۶) او مناسب نه دی چې قاضي بد مزاج، ډیر زړی، جابر له حق او اهل حق سره عناد ساتونکی وي ولی له قضاء څخه مقصود دفع دفسادده په داسی حال کې چې د اصفات خپله عین فساد دی، بلکې قاضي باید داسی شخص وي چې دمحرमतو څخه ډیر هیز کولو په وجه دخلکو پر هغه اعتماد وي، همدارنگه دهغه پر عقل، دهغه پر صالح کیدو دهغه پر فهم دخلکو اعتماد وي او پر دي دخلکو اعتماد وي چې هغه په ستوا و آثار صحابه کرامو او جوه فقهه (هغه طریقې چې فقه ورڅخه استنباطیږی) باندي واقف دی چې سبب د اصلاح وي نه دفساد.

(۷) او دقاضی مجتهد کیدل د اولویت شرط دی د جواز شرط نه دی یعنې دقاضی گرځیدلو لپاره مجتهد کیدل شرط نه دی بلکې اولی دادی چې قاضي مجتهد وي، نوڅکه زموږ په نزد دغیر مجتهد قاضی ټاکل جائز دی ولی داممکنه ده چې غیر مجتهد قاضی دیو مجتهد قاضی په حکم سره قضاء جاری کړي نو خپله دقاضی مجتهد کیدل ضروري نه دی په داسی حال کې چې دائمه ثلاثه و (امام مالک رحمته الله، امام شافعی رحمته الله او امام احمد ابن حنبل رحمته الله) په نزد دغیر مجتهد قاضي کیدل ناجائز دی، اوله قاضی مجتهد څخه مراد داسی څوک دی چې د حادثه د وقوع په وخت دمستلې حکم له نصوصو څخه معلومولای شي.

(۸) او مناسب دی چې په مفتی کې هم دقاضی بالامذکور صفات پيداشي یعنې بد مزاج، سخت زړی، جابر له حق او اهل حق سره عناد ساتونکی نه وي بلکې مفتی باید داسي څوک وي چې له حرامو څخه ډیر هیز کولو په وجه پرې دخلکو اعتماد وي همدارنگه دهغه پر عقل، دهغه په صالح کیدو دهغه پر فهم، او پر دي

د نکوانه مادې چې هغه په سترو آثار صحابه باندې واقف دی او پر دې دخلکو اعتمادوي چې په وجوده (يعني هغه طريقې چې فقه ورڅخه استنباطيږي) باندې واقف دی چې سبب د اصلاح وي سبب د فساد نه.

فائده: اصولي نوپه نزد مفتي هغه دی چې مجتهد وي او څوک چې مجتهد نه وي بلکې دائمه وداقواله به نقل کولو سره د مسئلې حکم بيانوي هغه د اصولي نوپه نزد مفتي نه دی بلکې ناقل دی يعنې د مفتيانو د کلام نقل کوونکی دی، څرنگه چې په دې زمانه کې د مجتهد قاضي او مفتي پيدا کيدل مشکل دی ځکه نو د همدې زمانې ناقلين د دې وخت مفتيان شمارل کيږي.

(۹) وکړه التفقد لمن خاف الحيف (۱۰) وان امه لا (۱۱) ولا ياله (۱۲) ويزجر وقلد القضاء من الشيطان العادل و الجائر (۱۳) ومن اغل لمي (۱۴) فان تقلد يسل ديوان قاضي قبله و هو الخراط التي فيها السجلات و المخاض و غيرهما (۱۵) و ينظر في خال المخنوسين فغن افرين و قامت عليه بينة ازمه (۱۶) و لا ينادى عليه (۱۷) و عمل في الزايع و غلات الوقف بينة و اقرا (۱۸) و لم يعمل بقول المعزول الا ان يفر ذو اليدان منهما اليه فيقبل قوله فيها.

ترجمه: او مکروه دی عهده د قضاء قبول د هغه چالپاره چې د ظلم کولو ويره وي ورڅخه، او که له ظلم نه به امن و نو بيا نه دی مکروه، او طلب دي نه کوي د عهده قضاء او جائز دی عهده د قضاء قبول له عادل و اضلم پاچا څخه او له باغيانو څخه، بيا چې کله قاضي شي نو طلب دي کړي د سابقه قاضي دفتر چې هغه بستۍ ده چې پکې دا حکامو رجسترليکني وغيره وي بيادي د بنديانو د حالاتو جاج و اخلي کوم بندي چې اقرار و کړي د حق يا گواهان قائم شي پر هغه نو پر هغه دي حق لازم کړي که نه د هغه په باره کې دی قاضي اعلان و کړي او عمل دي و کړي په اماناتو کې او د وقف په پيداوار کې د گواهانو د اقرار مطابق او عمل دي نه کوي د معزول قاضي په قول مگردا که

قابض اقرار و کړي چې داوده ته معزول قاضي ورکړی دی نو په دې صورت کې دي د هغه قول قبول کړي.
تشرېح: (۹) څوک چې پخپل خان د بابور نه لري چې د قضاء په حکم کې دی له ظلم څخه وساتل شي يعنې دا ويره وي چې زه په مشروع طريقه سره خپل فرض نه شم ادا کولای بلکې د غير مشروع اعمالو مرتکب کيږم نو د داسې چالپاره قاضي مقرر کيدل مکروه تحریمی دی ولی دا ډول څوک چې قاضي شي نو د ظلم سبب گرځي او ظلم يو ډير قبيح عمل دی نو سبب گرځيدل يې هم قبيح دی.

(۱۰) د داسې چالپاره قاضي مقرر کيدل هيڅ باک نه لري څوک چې پر خپل خان باور لري چې زه خپل فرض ادا کولای شم يعنې د شريعت د اصولو مطابق حکم کولای شم ولی ډير و صحابه کرام او تابعينو عليهم السلام د قضاء عهده قبوله کړي ده چې د هغوی پيشوايي زموږ لپاره کافي ده.

فائده: د ځينو حضراتو رايه داده چې پر خپل خان يې د ظلم نه کولو باور وي بيا هم د قضاء منصب قبول مکروه دی ولي ډيرو امامانو (لکه امام ابو حنيفه عليه السلام او امام شعيبي عليه السلام) د قضاء له عهده قبولو څخه انکار کړی دی روايت دی چې له امام صاحب عليه السلام څخه دري ځله د قضاء د منصب قبولو غوښتنه شوې ده

هرځل به هغه انکار کاوه چې په نتیجه کې به هرځل دیرش دري وهل کیده، وقال النبی ﷺ: من خجل علی الفضا، لکانما ذبح بغیر یمنی، یعنی څوک چې د قضا پر منصب مقرر کړای شي نو ګواکي هغه یې له چري حلال کړای شو (الذرا المختار علی هامش رد المحتار: ٣٤٢/٤).

فائده: مگر صحیح داده چې که څوک د قضا اهل وي او پر خپل ځان یې باور و نو هغه لره په دي تمه د قضا عهده قبلو لور څخه شته چې عدل به قائم کړي خو پر ترک باندې هم عزیمت دی، خو که څوک د قضا منصب اهل و او په بل چا کې اهلیت نه و نو پر دغه سړي باندې د هغه منصب قبلول فرض عین دی او که له ده پرته نور اهل علما هم و نو بیا د هغه قبلول فرض کفایه دی کما فی الذرا المختار (وان تعین له او امه لا) بکړه فتح، ثم ان الحصر فرض عین او اکفایه بحر (والفقدلر خصه) ای مباح (والترک عزيمة عند العامة) بزاویه فالاولی علمه (و بحرم علی غیر اهل الدخول لیه قطعا) من غیر ترددی الحرمة (الذرا المختار علی هامش الشامية: ٣٣٢/٣).

(١١) انسان ته پکار دی چې د ولایت قضا طلب نه په زړه سره وکړي او نه د هغه طلب او درخواست په ژبه سره وکړي لقوله ﷺ: من طلب القضاء وتخل إلى نفسه ومن أجبر عليه نزل عليه ملك يسذده (یعني که چا د قضا طلب وکړ نو هغه دخپل نفس پراعتما د باندې پرېښودل کیږي او څوک چې د قضا منصب ته مجبور کړای شي نو پر هغه باندې یوه فرشته نازل کیږي چې هغه پر سمه لار برابرو ساتي) د قضا د منصب طلبوونکی خپل نفس ته مفوض کیږي او نفس خو کما مارة بالسوء دی نو داسي څوک به ضرور رسوا کیږي.

(١٢) او د پاچاله طرفه د قضا منصب اخيستل جائز دی که هغه عادل وي او که ظالم ولی سلفوله مشهور ظالم حجاج بن يوسف څخه د قضا منصب قبوله کړي وه په دي شرط چې د هغه یقین وي چې زه په فیصله کولو کې آزادیم زه به نا حقه فیصلي کولو ته نه مجبور کېږم بیا که د چایقین وي چې د ظالم پاچا په زه د حق فیصله نه شم کولای نو بیا جائز نه دی.

(١٣) همدارنگه له باغیانو څخه د قضا عهده اخيستل هم جائز دی ځکه صحابه کرامو د حضرت معاویه رضی الله عنه له طرفه د قضا عهده قبوله کړي وه او دا خبره معلومه ده چې د حضرت علی رضی الله عنه په خلافت کې حضرت معاویه رضی الله عنه په بغاوت کې دشام حاکم وو که څه هم حضرت معاویه رضی الله عنه په دي شبهه سره د حضرت علی رضی الله عنه له خلافت څخه انکار کړی و و د حضرت عثمان رضی الله عنه له قاتلانو څخه د قصاص په اخيستو کې ځنوراغی ځکه نو د دي شبهې په وجه خطا معاف ده مگر حق په هر حال د حضرت علی رضی الله عنه په خوا وو.

(١٤) یعنی کوم څوک چې قاضی مقرر کړی شي د هغه اول عمل به دا وي چې د سابقه قاضی دیوان به طلیوي (له دیوان څخه مراد د پوستکي هغه کڅوړه ده چې د حفاظت په ډول رجستر او کاغذان په ساتلي او خوله یې بنده وي) ځکه دیوان د دي لپاره وي چې د حاجت په وخت حجة وي نو چالره چې ولایت د قضا حاصل وي د هغه په قبضه کې ورکول کیږي.

فائده: سجلات د سجل جمع ده درجستريه معنی د کاغذانو هغه مجموعه چې پکې کومه خبره د یادداشت لپاره لیکله کیږي یاد عدالتی فیصلو درج کتاب یا رجستريه د معاهداتو او معاملاتو درج کولو سرکاري رجستر، محاضر، دمحضر جمع ده هغه کاغذ چې پکې د متخاصمینو (فریقینو) خصوصت تحریروي چې د قاضي په

مهرسره مزین شوی وي یا هغه کاغذ چې پر هغه باندې دکومي خبرې لپاره خلک خپل دستخطونه او مهرونه لگوي.

(۱۵) اونی قاضي باید اول د بندیانو حال واخلې ولی قاضي د مسلمانانو نگران مقرر شوی دی چې دهغه کار تقاضا داده چې کوم مسلمان په زندان کې وي تر ټولو دهغه دهغه پوښتنه وکړي تحقیق اوڅېړنه وکړي چې ولې او په څه بندي شوی یې، بیا که کوم بندي پر خپل ځان باندې د چا د حق اقرار وکړ نو دغه قاضي به د حق دهغه د اقرار په وجه لازم کړي ولی د عاقل بالغ اقرار کول ملزم دی همدارنگه که پر کوم بندي باندې گواهانو گواهي ورکړه نو د حجت د قائمیدو په وجه به پر هغه باندې هم مشهود به لازم کړي.

(۱۶) قوله والا بنادی علیه ای وان لم یقر بالمحبوس بشئ اولم یکن علیه بینه، یعنې که کوم بندي وویل چې پر ما باندې هیڅ حق نشته بلا وجه بندي یم او پر دغه بندي باندې گواهان هم قائم نه وونو نو قاضي به دهغه په خوشي کیدو کې تلوار نه کوي بلکې انتظار دي وکړي او په مجموع گانواو بازارانو کې به دا اعلانات وکړي چې که د چا حق پر هغه باندې وي نو حاضر دي شي ځکه په تلوار کولو کې داسې پېښه نه شي چې د چا حق ضائع شي، بیا که هیڅ مدعي حاضر نه شونو قاضي به له هغه څخه ضمانت واخلې هغه به بري کړي.

(۱۷) نوي قاضي لره پکار دی چې دودائعو (هغوامانتونو چې معزول شوي قاضي امینانوته په قبضه کې ورکړي وي) او د وقف د حاصلاتو تحقیق وکړي یعنې ودي گوري چې د شرائطو موافق تقسیم یې که نه، پر دودائعو وغیره باندې چې په څه ډول گواهان قائم وي یا د چاپه قبضه کې وي هغه ددي اعتراف وکړي دهغه مطابق عمل دي وکړي ولی گواه او اعتراف هر یو حجت دی.

(۱۸) ددي په باره کې هم د معزول قاضي قول معتبر نه دی ځکه چې معزول قاضي اوس یو عام وگړی دی او دیو وگړي گواهي معتبره نه ده، مگر دا چې د چاپه لاس کې و دائع یا حاصلات وقف وي هغه ددي اعتراف وکړي چې ماته معزول قاضي سپارلي ووزه مودع او معزول قاضي مودع دی په دغه صورت کې د معزول قاضي قول قبلېږي ځکه د مودع قبضه د مودع قبضه شمار له کيږي نو گواکي وديعت د معزول قاضي په قبضه کې دی لېږد دهغه قول معتبر یږي.

(۱۹) ونقیضی لی المسجد أوداره (۲۰) ونیز د خدایه الامن فریه او من خیرت غافله بلد الک (۲۱) ودعوة خاصة (۲۲) ونشهد الخزانة ونقد الفربض (۲۳) ونسوی جلوسا اقبال (۲۴) ونقیضی عن منارة آخدهما وازاره ونلقین خبیته (۲۵) ونبایه (۲۶) والنزاح (۲۷) ونلقین الشاهد

توجه: او فیصله دي کومي په مسجد کې یا پخپل کور کې، او ردوي دي هدیه مگر د خپل قریب یا دهغه چاپه هدیه ورکول یې له وختد عادت وواورد دي کړي خاص دعوت، او جنازي ته دي حاضر یږي او عیادت دي کوي دناروغ او برابري دي کوي ددواړو ترمنځ په کنښنا ستلو کې او دتوجه په اعتبار سره او احترازي دي کوي له یو سره دگوبه کیدو نه او اشاره کولو نه او د دلیل له تلقین کولو څخه او له میلمستیا کولو څخه او له مسخره څخه او دگواه له تلقین څخه.

تشریح: (۱۹) قاضی ته پکار دی چې د فیصلی په وخت سرعام په مسجد کې کښېښي او د ښار په منځ کې دي یو مسجد انتخاب کړي یا د پخپل کور کې کښېښي ولی ښې کرښه او خلفاء راشدینو د خلکو تر منځ فیصلی په مسجد کې کولي، همدارنگه په دي کې د خلکو لپاره آسانتیا هم ده خاص بیاد مسافرو او له دې باندې څخه دراتلونکو خلکو لپاره.

فائده: دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد د قاضی د مقدماتو د سماعت لپاره په مسجد کې کښېناستل مکروه دی ولی په دی صورت کې د مشرک او حائضی د داخلیدو ضرورت پېښیږي حال دا چې مشرک نجس دی او د نجس مسجد ته داخلیدل منع دی همدارنگه حائضه هم مسجد ته نه شي داخلیدای، امام شافعی رحمته الله علیه ته جواب ورکړل شوی دی چې د مشرک عقیده نجسه ده بدن یې نجس نه دی او اعتقادي نجاست مسجد ته د داخلیدو مانع نه دی نو ځکه مشرک مسجد ته داخلیدای شي، او حائضه ښځه به خپل حال قاضی ته ورواستوي چې هغه د مسجد دروازي ته راشي دهغې فیصله به وکړي یا دي قاضی یو څوک خپل نائب وټاکي تر مسجد د باندې به فیصله وکړي. (هدایه: ۱۳۵/۳)

فائده: د قاضی لپاره دا خبره هم مناسبه ده چې تر فیصله مخکې د فریقینو تر منځ د صلح کولو کوشش وکړي ولی صلح بهتره ده ځکه د قاضی ذمه داري، منازعات او شخړې وختمول دی او دا کار د صلح په ذریعه کیدلای شي ځکه چې فیصله د یوه فریق په حق کې کیږي دهغه بل په مخالفت کې په دی سره د دواړو فریقینو تر منځ نزاع نه ختمیږي بلکې په دي سره بغض او عداوت پیدا کیږي کتوله تعالی: فلا جناح علیهما ان یصلحا بینهما صلحا او الصلح غیر) سورة النساء: (۲۸) جدید معاملات کی شرعی احکام: (۱۳۴/۲)

(۲۰) قاضی دي دهیچا هدیه نه قبلوي چې د قضاء په وجه د ودی خورونکی نه شي، ځکه دایو ډول رشوت دی نو له دي څخه دي اجتناب وکړي، البته له خپلو محرمینو هدیه اخيستلای شي ولی د ذی رحم محرم هدیه اخيستل صله رحمي ده او صله رحمي شرعاً مطلوب دی، همدارنگه د داسي چا هدیه اخيستلای شي د چا سره چې پخوا تر قاضی کیدو هدیه اخيستلو عادت ووولی دغه هدیه داسی معلومیږي چې د قاضی کیدو په وجه نه ده بلکې د سابقه عادت په وجه دی نو د داسي چا هدیه اخيستل جائزه ده همداحکم له چا څخه د قرض اخيستلو او

استعارتایو شې غوښتلو هم دی.

فائده: څوکه د قاضی د یوه قریب مقدمه زیر سماعت وي یا دهغه چا مقدمه وي چې له پخوا څخه یې هدیه ورکول عادت جاري وو نو قاضی دي دهغوئ هدیه هم نه قبلوي ولی معلومیږي چې په دي وخت کې دهغوئ له طرفه هدیه هم دهغه د قاضی کیدو په وجه ده نو له دي څخه پر هیز کول پکار دی. (رد المحتار: ۴/۳۴۶)

(۲۱) قوله و دعوة خاصة، ای یرد ولا یحضر دعوة خاصة، یعنی قاضی دي د چا خاص دعوة ته نه ورځي مگر دا که دعوة عام وو یا ورتلای شي ولی خاص دعوة دهغه د قاضی کیدو په وجه کیږي نو دهغه په قبلیدو کې متهم کیږي خلاف له عام دعوت نه چې دهغه په قبلیدو کې هیڅ تهمت نشته نو په عام دعوت کې شرکت کولای شي.

فائده: دخاص او عام دعوت ترمنځ فرق ځينو حضراتو داسي بيان كړی دی چې په كوم دعوت كې پنځه تر لسو پوري كسان شريك وي هغه خاص دعوت دی او په كوم كې چې تر لسو زيات كسان شريك وي هغه عام دعوت دی مگر صحيح داده چې خاص دعوت هغه دی چې كه چيرته داعي ته معلومه شی چې قاضي نه راځي نو دعوت معطل كوي او عام دعوت هغه دی چې دقاضي په راتگ او نه راتگ سره نه معطل كيږي، ددعوة عامه وهي التي لا يتخذها صاحبها ولا حضور القاضي هذا هو الصحيح في تفسيرها (الذخائر المتحار مع الشافية: ۴/۳۴۷)

(۲۲) قاضي دمسلمان په جنازه كې شركت كولاى شي همدارنگه د ناروغانو عيادت هم كولاى شي ولي دادمسلمانانو له حقوقو څخه دي دنبی كريم ﷺ ارشاد دی چې ديوه مسلمان پر بل مسلمان باندي شپږ حقوق دي چې كله دعوت وركړي نو هغه به قبلوي چې كله مريض شي نو دهغه عيادت به كوي چې كله وفات شي نو دهغه په جنازه كې به شركت كوي چې كله ورسره مخ شي نو سلام به وراچوي چې كله خير خواهي طلب كړي نو دهغه خير خواهي به كوي او چې كله پرېنج ورشي نو په يرحمك الله سره به جواب وركوي.

(۲۳) كله چې مدعى او مدعى عليه دواړه حاضر شي نو ددواړو په كښينا ستلو او توجه كولو كې به برابري كوي يعني چې كله يو پر يوه ځای كښني نو هغه بل به هم پر هغه ځای كښني او دواړو ته دي په يوه ډول متوجه وي لقوله ﷺ من ابلى بالقضاء بين المسلمين فليس بينهما في المجلس والاشارة والنظر ولا يرفع صوته على احد الخصمين اكثر من الاخر يعني څوك چې دمسلمانانو ترمنځ دقضاء په منصب سره مبتلا كړاى شي نو هغه دي دفرقينو ترمنځ په مجلس كې دكښينا ستلو او اشاره كې او كتلو كې برابري كوي او پر يوه دي ترهغه بل آواز زيات نه اوچتوي

(۲۴) همدارنگه دي قاضي له فرقينو څخه ديوه فريق سره نه گوبښه كيږي او نه دي يوه طرف ته په لاس يا سره اشاره كوي او نه دي يوه فريق ته دجنت تلقين وركوي ولى په دې ډول كولو كې پر قاضي باندي يوه فريق ته دميلان تهمت لگيږي همدارنگه په دغو كارونو كې ديوه په ترسره كولو سره دهغه بل خصم زړه ماتيږي.

(۲۵) لقوله رضايه اي ويحجب عن ضيافة احد الخصمين، يعني قاضي دي داسى نه كوي چې له متخاصمينو څخه يوه ته دعوت وركړي بل پر پردي څكه په داسى كولو كې قاضي متهم كيږي چې ښايي دهغه طرف ته يې ميلان دی. البته ددواړو ددعوت په كولو كې هيڅ حرج نشته ولى په دي وخت كې قاضي نه متهم كيږي.

(۲۶) والمزاح في حجب القاضي عن المزاح مطلقا، يعني قاضي دي په يوه مجلس دقضاء كې هم مسخري نه كوي نه له فرقينو سره او نه له بل چا سره بلكې په وقار سره دي چلند كوي څكه په ټوكو ټكالو سره دانسان هيت ختميږي همدارنگه كه له يوه فريق سره دي مسخري كوي نو هغه بيا پر هغه بل فريق باندي دلاوره كيږي چې په دي سره دخصم زړه ماتيږي.

(۲۷) لقوله يترلقن الشاهد اي ويحجب القاضي عن تلقين الشاهد، يعني قاضي دي ديوه فريق گواښه تلقين نه وركوي مثلاً گواښه داسي ووايې چې آياته دفلان فلان خبرې گواه يې ولى په دي كې

دپوه فريق اعانت (کومک) دی چې دقضا، له منصب خلاف دی نو څرنگه چې خپله فريق ته تلقين ورکول ناجائز دی همدارنگه د فريق گواهانو ته تلقين ورکول هم ناجائز دی.

فائده: مگر دامام ابو يوسف رحمه الله په نزد له مقام تهمت څخه علاوه دگواهانو تلقين کول مستحسن دی ولی کله ناکله گواه د عدالت د هيت او رعب په وجه د چا د حق د گواهي ورکولو څخه وگرځي چې په دې سره د حقدار حق ضائع کيږي حال دا چې قضا، دخلکو د حقوقو د حفاظت لپاره مشروع شوې ده، دامام ابو يوسف رحمه الله قول مفتی به دی ولی په باب کې د قضاوت دده رحمه الله مهارت او تجربه زیاته ده کسالی شرح التوبیر: (ولا یلقس (الشاهد شهادته) واستحس ابو یوسف فیما یستفید منه زیاده علم الفتوی علی قوله فیما یعلق بالقضا، لریادة تجرته (الذکر المختار علی هامش الشامیه: ۳/۳۲۸)

فصل

دافصل په قید خانه کې د بندولو په بیان کې دی.

ځيني خلک سرکښ او سرمهټ وي چې هغوی ته د سزا په ډول قید کول ضروري وي نو جس او قید کول د قضا، دا حکامو څخه دی ځکه نو د قضا، په بحث کې دغه بیان راوړل مناسب دی او څرنگه چې له جس او قید سره ډیر احکام تعلق لري ځکه نو مصنف رحمه الله دغه احکام په علیحدو فصل کې ذکر کړي دي.

دمجرم د قید کولو جواز په کتاب الله، سنت رسول ﷺ او اجماع سره ثابت دی فان الله تعالی: «وینفون من الارض» یا هغوی له ځمکې نه ورک کړئ) له نفی من الارض څخه مراد قید دی. او روایت دی چې په حجاز کې د څو خلکو ترمنځ جنجال راغی آن چې یو سړی یې وواژه نونبي کریم ﷺ هغوی بنديان کړل، همدارنگه د صحابه کرامو له زمانې څخه بیا ترننه پوري د ټولو مسلمانانو د مجرم په قید کولو باندې اجماع ده:

(۱) وأثبت الحق للمذمعي امره بدفع ماعليه (۲) فان ابى خسه في الفتن والقرض والمهر المعجل ومال التزمه بالكفالة (۳) لافى غيره ان ادعى الفقر (۴) الا ان يثبت غريمه غناه فيحبه بمارأى ثم يسأل عنه فان لم يظهر له مال خلاه (۵) ولم يحل بينه وبين عر ماته.

توجه: او چې کله ثابت شی حق د مدعي نو امر دي کړي مدعي عليه چې ورکړي هغه څه چې پرده باندې دي، بیا که د انکار وکړ نو بندي دي کړي دشمنو، قرض او مهر معجل په باره کې، چې ده یې التزام کړی ووپه کفالت سره نه دهغه په علاوه کې که هغه د فقر د غوږ وکړه مگر داکه ثابت کړه قرض غوښتونکي دهغه غنا، بیادي بندي کړي دی څومره چې قاضی مناسب وبلله بیا دي دده په باره کې پوښتنه وکړي که دهغه هېڅ مال معلوم نه شو نو هغه دي پرېږدي او حائل دي نه جوړېږي دهغه او دهغه د قرض غوښتونکي ترمنځ.

تشریح: (۱) یعنې چې کله د قاضی په نزد د پوه حق پرېل باندې ثابت شي بیا که قاضی د حقدار حق په خپل لاس نه شوی وراخیستلای نو مقروض ته دي حکم وکړي چې د حقدار حق ورکړي ولی د قاضی وجود ددي لپاره دی چې هغه د قضا، په ذریعه د مظلوم حق له ظالمة څخه ورکړي.

(۲) یعنې که د قاضی د حکم ورکولو وروسته مقروض د حقدار حق ادا کولو څخه انکار وکړ نو قاضی دې دهغه د قید کولو حکم ورکړي ځکه د حقدار حق نه ادا کول ظلم دی او د ظالم سزا قید دی نو ځکه باید اوس هغه قید کړای شي او هغه دې د هر داسې قرض په بدل کې قید کړي چې د داسې مال عوض وي چې هغه قبض کړی وي لکه د مقبوضې مبیعې ثمن او د قرض بدل ځکه چې کله هغه مال قبض کړ نو هغه غني ثابت شو اوس نو هغه ځان اچونکی شمارل کېږي، همدارنگه دې هغه د هر داسې قرض په بدل کې قید کړي چې خپله پر هغه باندي د عقد په ذریعۀ لازم شوی وي لکه مال مهرا مال کفاله، ځکه د دې اقدام کول چې پر خپل ځان مال لازم کړي د هغه د غني کیدو دلیل دی ولی دا ظاهره ده چې هر څوک د داسې مال التزام کوي چې هغه ادا کولای شي نو د غنا د دلیل په پیدا کیدو سره هغه قید کړای کېږي.

(۳) قوله لالی غیره ان ادعى الفقر لا یجبه القاضی فی غیر ذالک، یعنې د مذکورۀ دوو قسمونو د قرض (چې یو قرض د مال حاصلولو په وجه سره وو او بل د عقد په نتیجه کې وو) نه علاوه په نورو شيانو کې نه قید کړای کېږي مثلاً د بدل خلع، غصب یا دیو جنایت په وجه چې کوم قرض د چاپر د مۀ لازم شي نو دهغه په بدل کې دې قید کېږي په دې شرط چې مقروض دخپل فقر دعوه وکړي ځکه اصل دادی چې انسان په پیدائشې ډول تنگ دست وي عموماً غنی نه وي نو دغه شخص متمسک بالاصل دی نو تر څو پوري چې خصم په ښۀ ورسره دهغه غنا ثابتۀ نه کړي هغه نه قید کړای کېږي.

(۴) البته که قرض غوښتونکي دهغه لپاره مال ثابت کړي نو بیا قید کړای کېږي ځکه چې له هغه سره مال شته بیا هم دې قرض نه ادا کوي نو د ادا ده له طرفه سستی ده او د قرض په ادا کولو کې سستی کول ظلم دی او د ظلم سزا قید دی نو چې تر کومه وخته پوري قاضی دهغه قید کیدل مناسب بولي تر هغه وخته دې قید کړي او په دغه دوران کې دې دهغه له گاوندېانو او قریبانو څخه دهغه پوښتنه وکړي بیا که دده مال ظاهره نه شو نو هغه دې خوشي کړي ولی د فراختیا تر راتلو پوري هغه د مهلت مستحق دی لفظه تعالی: *وإن كان ذو عسرة فلغرة* الی بنیزة) بیا چې کله هغه د مهلت مستحق ثابت شي نو دهغه قید کول ظلم دی.

(۵) یعنې له قید څخه د ازا دید وروسته د امام ابو حنیفۀ رحمۀ اللہ علیہ په نزد دې قاضی د مقروض او د هغه د قرض غوښتونکي تر منځ حائل نه گرځی البته که چیرته هغه د کوم ضرورت لپاره خپل کورته داخل شي نو قرض غوښتونکی دې دهغه کورته نه داخلېږي بلکې د باندې دې دهغه انتظار وکړي، په داسې حال کې چې صاحبینو رحمهما الله فرمایلی دي چې قاضی دې د دوی تر منځ حائل وگرځي ولی مفلس مقروض که چیرته خپله د قرض غوښتونکو له طرفه د مهلت مستحق شي بیا هغه دده د تعقیبولو حق نه لري نو که چیرته هغه د شارع له طرفه د مهلت مستحق شي نو په طریقه اولی دهغه د تعقیبولو حق نشته، د امام صاحب رحمۀ اللہ علیہ دلیل دادی چې مفلس مقروض ته د حق ادا کولو د قدرت تر حاصلولو پوري مهلت دی او حصول د قدرت هروخت ممکن دی ځکه نو قرض غوښتونکی باید هغه تعقیب کړي چې هسي نه هغه مال پیدا کړي چیرته پټ نه شي.

فائدة: د امام صاحب رحمۀ اللہ علیہ قول راجع دی لـمقال العلامة ابن عابدين رحمۀ اللہ علیہ، وبعد ما حلی القاضی سیله فلصاحب الدین ان یلازمه فی الصحیح وهو ظاهر الروایة وهو الصحیح. (رد المحتار: ۳/۳۵۶)

(۶) زوجه علی الملامه قبل خیمه (۷) زینة البینار اخی وابد خیس الفوسر (۸) زینحس الزجل لنفقة زوجته (۹) لای ذین ولده (۱۰) الاضافی من الانفاق علیه والله اعلم.

توجه: اوږدې کړې گواهان چې دهغه پرمفلس کیدو باندې قائم وي مخکې دهغه تر قید کیدو او دغنا، گواهان زیات حقدار دي او هميشه دي غني په قید کې وساتي او قید دي کړې سرې دهغه د ښځې د نفقې په وجه سره نه د زوی د قرض په وجه مگر چې کله هغه انکار وکړي دهغه له نفقې څخه. والله اعلم.

تشریح: (۶) که مدعی علیه تر قید کیدو مخکې دخپل ځان پرمفلس کیدو باندې گواهان پيش کړل (مثلا دوو گواهانو گواهي ورکړه چې داسې مفلس دی دتن له جامو پرته مو پرته دهغه بل هيڅ مال معلوم نه دی) نو دهغه گواهان دي قاضي رد کړي ځکه چې د ايرنفي (يعني د مقروض پر نه غنی کیدو) گواهي ده چې مقبوله نه ده ترڅو چې مؤيد يعنې په حبس سره دهغه تائيد نه وي شوی اوله حبس وروسته هم احتیاط داسی قلیږي نه وجوایا.

(۷) او که چیرته مدعی علیه دخپل ځان پرمفلس کیدو باندې گواهان پيش کړل او مدعي دهغه دغني کیدو گواهان پيش کړل نو دغنی کیدو گواهان د قلیدو زیات حقدار دي ولی غنا، عارض دی او گواهان د اثبات لپاره وي نو ځکه دغنا، د ثابتیدو گواهان زیات د قلیدو حقدار دي او که څوک سره له غنی کیدو هم د بل چاقرض نه ادا کوي نو هغه دي قاضي دهميشه لپاره په قید کې وساتي ترڅو چې هغه قرض ادا نه کړي ځکه قید کول د ظلم سزاده اوله غنا، سره د قرض نه ادا کول ظلم دی ترڅو چې هغه د حق ادا کیدو څخه منع کوي تر هغه وخته دي هغه په قید کې وساتي.

(۸) که قاضي پر خاوند باندې د ښځې د نفقې فیصله وکړه یا زو جینو پخپل منځ کې پر یوڅه باندې صلح سره وکړه بیا خاوند دخپلې ښځې نفقه نه ورکوله نو هغه دي قید کړای شی ولی هغه د حق په نه ورکولو سره ظالم دی او په شریعت کې د ظالم سزا قید دی البته د تیرې زمانې د نفقې په وجه نه قید کړای کیږي ولی د نفقې د زمانې په تیریدو سره نفقه ساقطیږي.

(۹) قوله لای ذین ولده ای لایحس الوالدی ذین ولده، یعنی که پر چا باندې دهغه د زوی قرض و ونړېلار د زوی د قرض په وجه نه قید کړای کیږي ولی قید کیدل یو قسم عقوبت دی او زوی پر خپل پلار د عقوبت استحقاق نه لري لکه په قصاص او حدودو کې مثلاً یو چا خپل زوی وواژه نوله پلار څخه قصاص څخه نه اخیستل کیږي یا پلار پر زوی باندې د زنا ته مت و لگاوه نو پر پلار باندې حد قذف نه جاري کیږي.

(۱۰) البته که زوی مستحق د نفقې و مثلاً فلج و د کارو بار قابل نه و او پلار یې له نفقې ورکولو څخه انکار وکړي نو پلار یې قید کړای کیږي ولی داسی بچیانو ته په نفقه ورکولو کې د بچیانو ژوند دی او په نه ورکولو کې دهغه هلاکت دی نو د بچي د هلاکیدو دارادي څخه د مخ نیوي په وجه پلار قید کړای کیږي.

کتاب القاضی الی القاضی وغیره

د اباب دیوه قاضي د جانب څخه بل قاضي وغیره ته د خط لیکلو په بیان کې دی

څرنگه چې کتاب القاضی الی القاضی د قضاؤ د احکامو څخه دی ځکه نو مصنف رحمه الله له فصل فی الحبس وروسته کتاب القاضی الی القاضی ذکر کړې دی. اوله فصل فی الحبس څخه یې ځکه وروسته کړی دی چې د قید کولو لپاره یو قاضی کافی دی په داسې حال کې چې په کتاب القاضی الی القاضی کې دوو قاضیانو ته ضرورت دی نو کتاب القاضی الی القاضی په منزله د مرکب دی او قضا، بالحبس په منزله د مفرد دی او مرکب له مفرد وروسته وي ځکه نو مصنف رحمه الله کتاب القاضی الی القاضی تر فصل فی الحبس وروسته ذکر کړی دی.

فانده: بیا ظاهر روایت دادی چې که د دوو قاضیانو تر منځ مسافت تر سفر کمه فاصله و نو پداسې صورت کې دیو قضی خط د هغه بل قاضی په نزدته معتبر یې تر دی په زیاته مسافه کې معتبر یې. دامام ابو یوسف رحمه الله په نزدته که تر کومه د ورومه مسافه وي چې سړی سهار د کاتب قاضی څخه روان شی تر ماښامه مکتوب علیه ته ورسېږي بیرته کور ته نه راوړسېږي و علیه الفتوی لمد فی شرح التوبیر (و لا بد من مسافة ثلاثة ايام بين القاضي كالشهادة على الشهادة) علی الظاهر وجوب هذا لئلا يان ان يحبت لا يغادر في يومه و علیه الفتوی شرح نه لایه و سراجیه (الفر المختار علی هامش رد المحتار: ۳۹۳/۴)

(۱) یو کتب القاضی الی القاضی فی غیر حد و قود (۲) فان شهدوا علی حصه حکم بالشهادة و کتب حکم و هو المدعى به (۳) و الا لم یحکم و کتب الشهادة لیه حکم: المکتوب الیه به او هو الکتاب العکس و هو نقل الشهادة فی الحقیقه (۴) و قرأ علیهم و ختم عندهم و سلمه الیه (۵) فان وصل الی المکتوب لیه یقر الی غصه و لم یقبله بلا خصمه و شهود (۶) فان شهدوا ان کتاب فلان القاضی سلمه الینافی مجلس حکمه و قرأه علینا و ختمه فتح القاضی و قرأه علی الخصم و الزمه ما به.

توجه: او خط لیکلای شي یو قاضی بل قاضی ته له حد او قصاص نه په علاوه کې. بیا که گواهانو پر خصم باندي گواهي ورکړه نو حکم دي وکړي د گواهي مطابق او ودي لیکي خپل حکم او ودي ته سجل وایي. که نه بیا دي حکم نه کوي او گواهي دي و لیکي چې حکم وکړي مکتوب الیه د هغه مطابق او هغه ته کتاب حکمی ویل کیږي او هغه په حقیقت کې نقل کول د گواهي دی او ودي وایي دا خط پر هغوئ باندي او مهري و لگوي د هغوئ په حضور کې او حواله دي کړي هغوئ ته. بیا چې کله دغه خط و مکتوب الیه ته ورسېږي نو هغه دي وگوري مهري قاضی او نه دي قبلوي د خصم او گواهانو له حاضرید و بغیر. بیا که هغوئ گواهي ورکړه چې داد فلان قاضی خط دی چې موږ ته یې را کړیدی دخپلې قضا، په مجلس کې او ویي لوست زموږ په حضور کې او مهري پرې و لگاوه نو قاضی دي پرانیسي او ودي وایي پر خصم باندي او پر هغه دي لازم کړي هغه څه چې په دغه خط کې لیکلي دي.

تشریح: (۱) دیو ځای قاضی د بل ځای قاضی ته د داسې حقوقو په باره کې خط لیکلای شي چې د شپې په وجه نه ساقطیږي او د ابناء بر ضرورت جائز دی ځکه کله د مدعی لپاره د گواهانو او خصم حاضرول معتزدي په دي شرط چې د مکتوب الیه قاضی په مخکي دوه نفره گواهان گواهي ورکړي چې داد فلان قاضی خط دی البته د حد و د او قصاص په باره کې یو قاضی د بل قاضی خط نه قبلوي ځکه خط دیو چا د بل چا په ډول کیدای شي ممکنه ده دا خط چې د کوم قاضی بلل کیږي د هغه دي نه وي نو شبهه پیدا شوه و العبد و دند: انالشیات (یعني

حدود د شبهي په وجه ليري كيدای شي (نو په كتاب القاضى الى القاضى كې شبه پيدا كيږي ځكه نو په حدودو كې معتبر نه دی .

فائده: د قياس تقاضا خوادده چې د يوه قاضى خط د بل قاضى په وړاندي دهغو حقوقيه باره كې چې شبهي په وجه ساقطېږي هم معتبر نه وي ولې كه يو قاضى پخپله په ژبه بل قاضى ته خبر ور كړي چې ستا په ښار كې پر فلان شخص باندې د فلان شخص د حق زما په وړاندي د گواهانو په گواهي سره ثابت شوى دى نو هغه قاضى ته په دې خبر سره عمل كول ناجائز دى نو ځكه د يوه قاضى پر خط باندې هم بل قاضى ته عمل كول بايد ناجائز شي، مگر د صحابه كرامو په اجماع سره دهغه جواز ثابت دى، همدارنگه دخلكو ضرورت هم دى ولې ډير ځله انسان لره د گواهانو او مدعى عليه د يوه قاضى به وړاندى جمع كول متعذروي مثلاً گواه په يوه ښار كې دى او مدعى عليه په بل ښار كې دى نو په داسي صورت كې له خط پرته بله چاره نشته ځكه نو د يوه قاضى خط د بل قاضى په وړاندي معتبرېږي .

(۲) او كه گواهانو د خط ليكونكي قاضى په مجلس كې پر مدعى عليه باندې گواهي وركړه چې پردغه سري باندې د فلان شخص باندې دومره حق دى قاضى دې دهغوئ د گواهي موافق حكم وكړي . او بل قاضى ته د دې خپل حكم وليكي چې هغه دده حكم پر مدعى عليه باندې نافذ كړي داسي مکتوب (په كوم كې چې د قاضى حكم تحريري وي) ته سجل وايي . مذکور تفصيل په هغه صورت كې دى چې د قاضى د حكم وروسته مدعى عليه بل ښار ته ولاړ شي نو قاضى دهغه بل ښار قاضى ته خپل حكم او فيصله وليكي پر محكوم عليه باندې يې نافذ كړي .

(۳) او كه گواهانو د مدعى عليه په نه موجودگي كې گواهي وركړه نو يادې قاضى پردغه مدعى عليه باندې حكم نه كوي ځكه مدعى عليه غائب دى او قضا پر غائب باندې جائزه نه ده . البته د گواهانو گواهي دې مکتوب اليه قاضى ته وليكي چې هغه دهغه موافق پر مدعى عليه باندې حكم وكړي دا ډول مکتوب ته كتاب حكمي وايي او كتاب حكمى په حقيقت كې له يو ځاى څخه بل ځاى ته د گواهي منتقل كول دى نو د سجل او كتاب حكمى تر منځ فرق داشو چې سجل د قاضى له مجلس وروسته تحرير ته وايي او كتاب حكمى تر فيصله مخكې تحرير ته وايي .

(۴) كتاب قاضى ته پكار دى چې هغه دا خط ورونو گواهانو ته ووايي وروا يې وروي يا دهغه مضمون وروا وروي ځكه گواهان چې ولاړ شي د مکتوب اليه قاضى په وړاندي گواهي وركوي نو دوى ته د خط مضمون ورا وړول ضروري دى ولې گواهي بغير علم نه كيږي بيادي د گواهانو په مخكې پر هغه باندې مهرو لگوي چې هر ډول شك او شبهه ختمه شي بيادي خط و گواهانو ته حواله كړي .

فائده: د امام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد گواهانو ته د خط مضمون ورا وړول او پر خط باند مهرو لگول وغيره هيڅ شى هم شرط نه دى بلكې صرف دا شرط دى چې گواهان دا گواهي وركړي چې دا خط د فلان قاضى دى همداقول مفتى به دى ولې حضرت امام ابو يوسف رحمته الله عليه ډيره زمانه د قضاء منصب په غاړه درلود ځكه نو په دې باب كې دهغه تجربه زياته ده لمالې شرح التوير : واكتفى الثاني بان يشهدهم انه كاتبه وعليه الفتوى كما فى العرمية عن الكتابة ولې

الينقى وليس الخبر كالبيان (الذرا المختار على هامش رذ المختار: ۳/ ۳۹۱) البته كه خط دمدعي سره ووياد مهمل گولوسرط مناسب دي
خ كه دتغير احتمال نشته، نعم ادا كان الكتاب مع المدعى ينفي اشتراط الختم لاحتمال التغير الا ان يشهدوا المألف حفظاً (رذ المختار: ۳/ ۳۹۱)

(۵) بيا چې كله د مکتوب هغه بل قاضی ته ورسېږي هغه دی اول دخط مهر ته وگوري چې پردي
باندې دچامهر لگیدلی دی بیادي هغه قبول کړي خو مکتوب الیه قاضی دي دکاتب قاضی خط نه قبلوي
مگردوو گواهانو په گواهي سره یادیوه نارینه دوو ښځو په گواهي سره ولی ددروغو احتمال شته ځکه
دگواهانو ضرورت دی، مگرداهغه وخت چې خصم انکار وکړي چې داخط دقاضی نه دی اوکه هغه
مقروونو بیا دگواهانو ضرورت نشته، همدارنگه دي مکتوب الیه قاضی دخصم دحضور بغیر (یعنې دمدعی
علیه په نه موجودگي کې) دهغه خط نه قبلوي ځکه داخط دگواهي ادا کولو په مرتبه کې دی ځکه نو دمدعی
علیه حضور ضروري دی.

(۶) بيا چې كله گواهان دخصم په حضور كې خط وقاضی ته حواله كړي نو قاضی دي دهغه
مهر وگوري چې ویې پیژني بيا چې گواهان گواهي ورکړي چې داخط دفلان ښارد قاضی فلان بن فلان دی
هغه موږ داخط دخپل قضاء اوحکم په مجلس کې را کړ او موږ ته یې واوراوه او پر هغه یې مهر ولگاوه
نو مکتوب الیه قاضی دي هغه پرانیسی خصم ته دي ورواوري او په خط کې چې څه وي هغه دي پر خصم لازم
کړي، مگر شرط ددی چې دمکتوب الیه قاضی په وړاندې دگواهانو عدالت ثابت شي مثلاً له ثقه خلکو یې
دهغوئ دعدالت په باره کې تحقیق وکړي یا یې پخوا هم هغوئ په عدالت سره پیژندل، یا کاتب قاضی په خط کې
دهغوئ تعدیل کړی وو.

(۷) ویظن الكتاب بغير الكتاب وغره (۸) ویفوت المکتوب الیه الا اذا کتب بعد اسمہ والی کل من یقبل الیه من قضاة الفسلین (۹) لابنوت
الخصم (۱۰) وتفضی المرافقی غیر حذوف (۱۱) ولا یستخلف قاضی الا ان یفوض الیه الذک (۱۲) یخلاف المأمور بالجمعة

توجه: او باطل یږي خط دکاتب په مرگ سره او دهغه په معزول کیدو سره او دمکتوب الیه په مرگ سره
مگردا که یې ولیکل دمکتوب الیه دنامه وروسته چې دمسلمانانو له قضایانو څخه هر قاضی ته چې ورسېږي
نه دخصم په مرگ سره او قضاوت کولای شي ښځه له حد او قصاص علاوه په نورو حقوقو کې او نائب دي نه
ټاکي قاضی مگردا چې هغه ته اختیار ورکړل شوی وي خلاف له هغه چې مامور دجمعی دلمانځه په امامت
سره وي.

تشریح: (۷) خط لیکونکی قاضی که چیرته مړ شو یا معزول شونو دهغه خط باطل یږي ولی اوس هغه دټولني
یو فرد شوی قاضی توب حیثیت یې ختم شونو دخط په ذریعه دهغه فیصله نه نافذه کیږي ولی دعام سړي
فیصله نه
نافذه کیږي.

فائده: مگر امام ابو یوسف رحمته الله او امام شافعی رحمته الله فرمایي چې په مذکور صورت کې به
مکتوب الیه قاضی دگواهانو دگواهي مطابق دکاتب قاضی خط دمدعی علیه په حضور کې
اوروي او پر هغه به یې نافذوي ځکه دادشهادت بر شهادت په حکم کې دی دقاضی له مرگه

وروسته هم معتبر دی، احناف جواب ورکوي چې یواځي دکاتب قاضي په تحریر سره نقل شهادت نه مکمل کيږي ځکه مدعی علیه حاضر نه دی دمکتوب الیه قاضي خط لوستل اومدعی علیه ته تر اورو لمونځي دکاتب قاضي مړینه داسی ده لکه شهود دفرع چې دشهادت تراداکیدو مخکي مړه شي.

فائده: دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ قول مختار دی، البته که مکتوب الیه قاضي خط قبول کړ او دهغه مطابق یې حکم صادر کړ نو نافذ کيږي لعمال الشیخ عبدالحکیم الشهید رحمۃ اللہ علیہ: وانما قبله المکتوب الیه اذا کان الکاتب علی القضاء وهذا المختار، لکن لو قبله وعمله مع موته ولفی به جاز ونفذه (هامش الهدایه: ۱۳۰/۳)

(۸) قوله بموت المکتوب الیه ای ویطل ایضا بموت القاضی المکتوب الیه، یعنی که مکتوب الیه قاضي مړ شو نو هم دکاتب قاضي خط باطلیږي ځکه چې دچاپرنامه یې خط لیکلی وو دکاتب قاضي دهغه پرامانت داري باندی اعتماد درلود، هغه ولاړ بل قاضي دهغه قائم مقام نه شي کیدای ځکه قاضیان په امانت داري کې فرق لري البته که کاتب قاضي داډول لیکلی وو چې داخط دفلان ابن فلان قاضي په نامه دی اودمسلمانانو دقاضیانو څخه دهر داسی قاضي په نوم چاته چې داخط ورسیږي نو په دغه صورت کې دمکتوب الیه قاضي په مرگ سره مذکور خط نه لغوه کيږي بلکې هر هغه قاضي ته چې داخط ورسیږي اومدعی علیه دهغه په ولایت کې وي نو هغه قاضي به دهغه خط مطابق عمل کوي ځکه په دغه صورت کې چې هر قاضي دمکتوب الیه قائم مقام وي هغه دده تابع بلل کيږي.

(۹) قوله لا بموت الخصم ای لا یطل الکتاب بموت المدعی علیه، یعنی که چیرته مدعی علیه مړ شو نو داخط نه باطلیږي بلکې په اجماع سره مکتوب الیه قاضي دغه خط دهغه پروار وراث باندی نافذ کوي ولی وارث دمدعی علیه قائم مقام دی نو کومه فیصله چې پرمدعی علیه باندی یې نافذوله اوس دي هغه پروار وراث باندی نافذه کړي.

(۱۰) یعنی له حدودو اوقصاص نه علاوه په نورو ټولو حقوقو کې ښځه قاضي ګرځیدای شي ځکه چې مخکي داخبره تیره شوه چې اهل قضاء هغه څوک دی چې اهل شهادت وي او ښځه اهل شهادت ده، البته دښځي شهادت په حدودو اوقصاص کې معتبره نه ده ځکه نو په حدودو اوقصاص کې دښځي قاضي کیدل هم نه صحیح کيږي له حدودو اوقصاص نه علاوه په نورو ټولو حقوقو کې معتبر دی.

(۱۱) قاضي ته دااختیار نشته چې دقضاء پر منصب بل څوک خپل خلیفه مقرر کړي ولی هغه یواځي قاضي ټاکل شوی دی هغه ته دااختیار نه دی ورکړل شوی چې بل څوک قاضي وګرځوي البته که چیرته کوم قاضي ته دحاکم له طرفه دااختیار دلالة یا صراحه ورکول شوی وو چې ته خپل خلیفه ټاکلی شي نو بیادای خپل خلیفه مقررولای شي مګر بیادغه خپل خلیفه معزول کولای نه شي ترڅو حاکم دهغه اجازه ورکړي نه وي.

(۱۲) خلاف له هغه چا چې دجمعی دلمانځه لپاره دپاچاله طرفه مقرر شوی وي دغه امام دپاچاله طرفه دااختیار موندلو بغیر هم بل څوک دخپل خان نائب ګرځولای شي ځکه جمعی دموقت کیدوپه وجه علی شرف السقوط وي یعنی که چیرته هغه لره دخلیفه ټاکلو اجازه ورنه کړی شي نو کیدای شي چې یو وخت هغه ته

کوم عذر پېښ شي نو تر څو چې د مسلمانانو امام ته خبر ورکوي تر هغه پوري د جمعي دلمانځه وخت تېرېږي حال دا چې دی د جمعي دلمانځه لپاره مامور کړای شوی وو.

(۱۳) وَاِذَا رَفَعَ اِلَيْهِ حُكْمٌ قَاضٍ قَبْلَهُ اَمَّا هُوَ اَنْ لَمْ يَخْلَفِ الْكِتَابَ وَالنَّسْتَةَ الْمَشْهُورَةَ وَالْاجْمَاعَ (۱۳) وَيُعْذَرُ الْقَضَاءُ بِشِدَاةِ الزَّوْرِ وَفِي الْعُقُودِ وَالْفَسُوحِ ظَاهِرًا وَبَاطِنًا (۱۵) لَا يُلِي الْأَخْلَاقَ الْفَرَسَةَ (۱۶) وَلَا يَقْضِي عَلَى غَائِبٍ إِلَّا أَنْ يَخْضُرَ مِنْ يَمِينِهِ مَقَامُهُ كَالْوَكِيلِ وَالْوَصِيِّ (۱۷) أَوْ يَكُونُ مَائِدَةً عَلَى الْغَائِبِ سِبْبًا لِمَائِدَتِهِ عَلَى الْحَاضِرِ كَمَا أَذْعَى عَيْنَانِي بِدَعْوِهِ وَانَّهُ اشْتَرَاهُ مِنْ فُلَانٍ الْغَائِبِ (۱۸) وَبَشَرَى الْقَاضِي مِنَ الْبَيْتِ وَيَكْتَبُ الضَّكَّ لَا الْوَصِي وَالْأَب.

توجه: اوچې کله وړاندي کړای شي دهغه په حضور کې د تیر شوي قاضي حکم نو دی دی هغه نافذ کړي که چیرته مخالف له قرآن او حدیث مشهور او اجماع څخه نه وو، او نافذ کيږي د قاضي فیصله د دروغو په ګواهي سره په عقود او فسادو څوکې ظاهر اهرام او باطن اهرام نه په املاک مرسله وکې او فیصله نه کيږي پر غائب باندې مګر دا که حاضر ووهه څوک چې دده قائم مقام وولکه وکیل یا وصی یا وي هغه شی د کوم چې دعوې کيږي پر غائب باندې سبب دهغه شي چې دعوې یې پر حاضر باندې کيږي لکه یو څوک چې دعوی وکړي د معلوم شي چې د بل چاپه لاس کې وي چې داسې ماله فلان غائب څخه اخیستی دی او قرض ورکولای شي قاضي دیني مال او ودي لیکې چیک نه وصي او پلار.

تشریح: (۱۳) که دیوه قاضي په وړاندي د تیر شوي قاضي د حکم مراغه وکړای شي نو قاضي دی هغه حکم نافذ کړي ځکه د موجود قاضي اجتهاد د سابقه قاضي د اجتهاد په شان دی ولی د دواړو اجتهاد ته په حتمي ډول صحیح یا غلط نه شي ویل کیدای خو څرنگه چې د سابق قاضي د اجتهاد سره د قضاء حکم هم متصل دی ځکه نو د سابق قاضي اجتهاد د موجود قاضي تر اجتهاد قوي دي او اعلیٰ په ادنی سره نه شي ردیدلای، البته داسې حکم نه شي نافذ ولای چې د قرآن کریم مخالف وي مثلاً سابقه قاضي متروک التسمیة عمداً حلال بللی وو نو موجوده قاضي هغه نه شي نافذ ولای یادست مشهوره خلاف یې حکم کړی وو مثلاً د مطلقه په طلاق ثلاثه ورسره د بل زوج دوطی بغیر یې اول زوج ته حلاله ګڼلې وه یا سابق قاضي د اجماع خلاف حکم کړی وو مثلاً نکاح متعدي حلاله ګڼلې وه چې دهغې پر فساد باندې د صحابه کرام رضی الله عنهم اجماع ده نو په دغو دریو اړو صورتونو کې موجود قاضي د سابق قاضي حکم نه شي نافذ ولای ځکه د سابق قاضي حکم د کتاب الله، سنت رسول الله ﷺ، او اجماع معارض نه شي کیدای.

(۱۴) په عقود او فسادو څوکې که چیرته قاضي د دروغو په ګواهي باندې فیصله وکړه نو هغه باطناً و ظاهراً دواړه ډوله نافذه کيږي له عقود څخه مراد معاملات دي لکه خريد او فروخت نکاح وغيره، اوله فسو څخه مراد د دغو عقودو بيا طول دی که د دوو ګواهانو د دروغو ګواهي ورکړه چې د فلانی نیکه له فلان سري سره شوې ده او په واقع کې داسې نه وي شوي او قاضي د نکاح حکم وکړ، همدارنگه که یې د یوه یا هغه بيا طلاق وغیره په باره کې د دروغو پر ګواهي حکم

وکه نودا حکم ظاهر او باطناً يعني عند الله و عند الناس نافذ کيږي که دنکاح صورت و ونوله هغه ښځې سره صحبت کول جائز دی او که دیوشي داخيستو گواهي وه نوله هغه شي څخه هغه ددروغو مشتري فائده اخيستلای شي .

فائده: مگر مذکور ه فیصله چې نافذه کيږي په دوو شرطونو سره مشروط ده یو دا چې قاضی به د گواهانو په دروغ ویلو خبر نه وي . دوهم شرط دادی چې محل به د فیصلې قابل وي پس که چیرته دمنکوچه یا معتمد یا محرمة په باره کې دنکاح فیصله کړي وه هغه نه نافذه کيږي ، داهم یاد ساتئ چې دادول فیصله ظاهر او باطناً د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد نافذه کيږي د صاحبینو رحمهم الله په نزد ظاهر انا فذه کيږي اما باطناً نه نافذه کيږي .

(۱۵) لای الاملاک المرسله ای لا یفذل القضاء بشهادة الزور باطناً ای الاملاک المرسله ، یعنی که چیرته د املاک مرسله (ملک مرسل هغه ته ویل کيږي چې مدعي دیوشي د مالک کیدو دعوی وکړي مگر سبب د ملک بیان نه کړي) په باره کې قاضی ددروغو پر گواهي باندې فیصله وکړه نو داسي فیصله یواځي ظاهر انا فذه کيږي باطناً نه نافذه کيږي مثلاً یو چا د قاضی په وړاندې ددروغو د گواهي په ذریعه د منځي په باره کې د اثباته کړه چې دازما ملک دی قاضی ددروغو د گواهي مطابق فیصله وکړه نو ظاهر ادا منځه دهغه سړي ملک گرځي مگر باطناً نه یعنی دهغه سړي لپاره له هغې منځې سره صحبت کول جائز نه دی .

(۱۶) یعنی قاضی دي پر غائب شخص باندې فیصله نه کوي ولی په گواهي سره عمل کول د قطع تنازع لپاره وي او مدعی دانکار بغیر تنازع نه راځي او مدعی علیه انکار دلته نشته ولی د غائب د طرف څخه د اقرار او انکار د وړاو احتمال شته نو د قاضی د قضاء جهت مشتبه شو څکه د دواړو جهتونو (یعني اقرار او انکار) احکام مختلف دي ، البته که د غائب شخص وکیل یا وصي حاضر و نو بیا پر غائب باندې حکم کول صحیح دی ولی وکیل د غائب دوکیل کیدو په وجه د غائب قائم مقام دی او وصی د قاضی د طرف څخه شرعاً دهغه قائم مقام دی .

فائده: د ائمه ثلاثه عليهم السلام په نزد د گواهانو په ذریعه قضاء پر غائب باندې جائزه ده ځکه چې د حضرت سفیان رضی الله عنه بی بی حضرت هنده رضی الله عنها نبي کریم صلی الله علیه و آله ته دخپلې نفقې په باره کې شکایت کړی و نو نبي کریم صلی الله علیه و آله هغې ته وفرمایل چې د سفیان رضی الله عنه له مال څخه دومره مال دراخله څومره چې تالره کافی کيږي حال دا چې حضرت سفیان رضی الله عنه په دې وخت کې حاضر نه و ، نو معلومه شوه چې قضاء پر غائب باندې جائزه ده ، احناف جواب ورکوي چې د ادبي کریم رضی الله عنه له جانب څخه قضاء نه بلکې فتوی ده همد اوجه ده چې حضرت هند ، رضی الله عنها نه د زوجیت دعوی کړي وه او نه یې پر هغه باندې گواهان قائم کړي وو .

(۱۷) همدارنگه که چیرته هغه شی دکوم چې پر غائب باندې دعوی شوي ده هغه پر حاضر باندې د دعوی کولو لازم سبب و ونوهم پر غائب باندې فیصله کول صحیح دی مثلاً یو چا دیو معلوم شي دعوی وکړه چې هغه د بل چاپه قبضه کې وو چې داشی ماله فلان غائب څخه اخيستی و او قابض دهغه ددې دعوی انکار وکړ وي ویل چې داشی زما ملک دی او مدعي پر دې خبره باندې گواهان پيش کړل چې داشی ماله فلان

غائب څخه اخیستی دی نو د مدعی گواهان قبلېري او قاضی پر حاضر او غائب دواړو باندې فیصله کوي ځکه چې په دې صورت کې له فلان غائب څخه اخیستل پر دغه حاضر باندې د دعوی کیدو سبب دی ځکه نو اوس حاضر سړی حکماً دهغه غائب قائم مقام کیږي.

(۱۸) او قاضی دیو یتیم مال چاته په قرض ورکولای شي ولی د یتیم مال چاته په قرض ورکولو کې مصلحت دی یعنې په دې کې د مال حفاظت دی او قاضی له مستقرض څخه د مال د بیرته اخیستو قدرت هم لري نو د ضائع کیدو یې هیڅ خطر نهشته، او قاضی دې دهغه یو رسید ولیکې له خپل ځان سره دي وساتي چې هیر یې نه شي، او وصي لره دا اختیار نشته چې د یتیم مال چاته په قرض ورکړي همدارنگه پلار د خپل نابالغ او د مال چاته د قرض په ډول نه شي ورکولای ولی که په دغو دوو صورتونو کې قرضدار د قرض انکار وکړي د دوی وپلار داسې طاقت نه لري چې هغوی د مال بیرته له مستقرض څخه ترلاسه کړي.

باب التحکیم

د ابا ب د فیصل (حکم) مقرر کولو په بیان کې دی

تحکیم د ابا ب تفعیل مصدر دی معنی دریمان (منځگړی) مقررول، فریقین ته محکمین اودریم ته محکم وایي. د قضا غونډې په تحکیم سره هم د فریقینو خصوصت ختمیږي تحکیم د قضاء له انواعو څخه یوه نوع ده. مصنف رحمه الله دهغه ذکر د قضاء څخه ځکه وروسته کړی دی چې د محکم مرتبه په نسبت د قاضی کمه ده ځکه د قاضی فیصله پر هر چا باندې نافذه کیږي په داسې حال کې چې د محکم فیصله یواځې پر هغه چا باندې نافذیږي چې دی یې دریم مقرر کړی دی همدارنگه د محکم فیصله په حدود او اقصا ص کې جائزه نه ده او د قاضی فیصله په حدود او اقصا ص کې هم جائزه ده.

(۱) ځنگمار خلا لې حکم پښه (۲) فحکم پښه او افراد او نکول (۳) لې غیر خذو قودو دینو علی العاقله صخ (۴) لوضح المحکم قاضیا (۵) ونکای من المحکمین ان یرجع الی حکمه فان ځنگم لزمه (۶) وامنضی القاضی حکمه ان والی مذغه زالا بطله (۷) ونظّل حکمه لا یؤیّز و لا یؤله و زوجه ځنگم القاضی یخلاف ځنگم علیهم.

توجه: دوو کسانو یو سړی فیصل وگرځاوه چې ددوی ترمنځ فیصله وکړي، بیا هغه فیصله وکړه په گواهانو، بیا په اقرار یا په انکار سره، له حد او قصاص او دیت پر عاقله نه پرته په نورو حقوقو کې نو دا صحیح ده، که قابل وودریمگړی د قاضی کیدو، او فیصل کوونکو هریوه ته جائزه ده چې د فیصل د مقرر کیدو څخه رجوع وکړي مخکې تر فیصله دهغه او که هغه فیصله وکړه نو لا زمیږي پر دوی دواړو باندې او نافذه دي کړي قاضی د فیصل فیصله که چیرته هغه موافقه وه دهغه مذهب سره که نه باطله دي کړي هغه او باطلیږي: فیصل فیصله دخپل مور او پلار او زوی او خپلي ښځې په حق کې لکه د قاضی حکم خلاف د فیصل دهغه حکم نه چې دهغوی خلاف وي.

تشریح: (۱) که دوو متخاصمینو یو سړی فیصل (ددوی ترمنځ د فیصله کولو مختار اودریم) وگرځاوه او د هغه په حکم سره راضی شول بیا که هغه ددوی ترمنځ فیصله وکړه نو دا جائزه ده ولی متخاصمین هریو پخپل

حن ولایت لري نو ددوی فیصل گرځول هم جائز دی، تحکیم دادی چې متخاصمین پخپل منځ کې یو څوک درې وې کې چې هغه چې کومه فیصله وکړي پر هغه باندې به دواړه متخاصمین راضي کیږي او هغه ته محکم وایي.

(۲) که فیصل دمدعی دگواهانو مطابق فیصله وکړه یا یې دمدعی علیه پراقرار یا د هغه پر قسم خوړلو د انکار کولو باندې فیصله وکړه نو داصحیح ده ولی دادشریعت موافق حکم دی، په دې شرط چې محکم متعین وي که متخاصمین داول وویل چې هر څوک چې لومړی مسجد ته داخلېږي هغه به زموږ محکم وي نو دادجهالت په وجه صحیح نه دی.

(۳) په حدود او قصاص کې یو څوک فیصل گرځول جائز نه دی ولی متخاصمین پر خپلو وینو باندې ولایت نه لري همدارنجه ده چې متخاصمینولر داجائزه نه ده چې خپله چالره مباح کړي، همدارنگه که چیرته متخاصمین یو څوک په قتل خطا، کې فیصل وگرځاوه بیا هغه دقاتل پر عاقله باندې ددیت حکم وکړ نو د هغه داحکم نه نافذ کیږي ولی دقاتل پر عاقله باندې د هغه ولایت نشته ځکه چې هغوی دی فیصل نه دی ټاکلی.

(۴) او د فیصل حکم پر هغوی باندې نافذ کیږي په دې شرط چې په فیصل کې دقاضی صفت موجود وي یعنې عاقل، بالغ، مسلمان او آزاد وي همدارنگه محدود دنفی القذف نه وي ولی فیصل ددوی ترمنځ دقاضی په منزله دی نو په ده کې هغه لیاقت شرط دی کوم چې په قاضی کې شرط دی پس دکافر، مرئی، ذمی، محدود دنفی القذف، فاسق او ماشوم تحکیم جائز نه دی ولی په دغو کې اهلیت دقضا او شهادت نشته.

(۵) یعنې محکمین (مدعی او مدعی علیه) هر یو لره دا اختیار شته چې د فیصل له فیصل گرځیدو څخه رجوع وکړي تر هغه چې فیصل ددوی ترمنځ فیصله نه وي کړي ولی فیصل خود هغوی له طرفه مقرر شوی دی نو تر څو چې هغوی دواړه راضي نه وي دی د فیصل په حیث فیصله نه شي کولای، البته که فیصل په داسې حال کې پر دوی باندې حکم وکړ چې هغوی دواړه دده پر تحکیم باندې قائم وونو داحکم پر دوی باندې لازمیږي ځکه داحکم له فیصل څخه په داسې حال کې صادر شوی دی چې فیصل پر هغوی دواړو باندې ولایت لري.

(۶) که د فیصل حکم قاضی ته وړاندې کړای شونو که چیرته دغه حکم دقاضی داجتهاد او مذهب موافق وونو قاضی دي هغه نافذ کړي ولی د فیصل دحکم په ماتیدو کې چې بیا قاضی بعینه هغه حکم صادر وي هیڅ فائده نشته، او که د فیصل حکم دقاضی د مذهب موافق نه وونو قاضی دي همدې ډول کړي ولی د فیصل حکم پر قاضی باندې لازم نه دی ځکه چې قاضی هغه فیصل نه دی گرځولی.

(۷) که یو دریمگړی دخپل مور او پلار یا خپل زوی یا خپلې ښځې او اولاد په حق کې فیصله وکړي نو د فیصل دافیسله باطله ده لکه دقاضی فیصله چې دخپلو قربیانو په حق کې باطله ده ځکه ددغو قربیانو لپاره دتمت په وجه گواهي ورکول مقبوله نه ده نو د هغوی لپاره دقضاء حکم هم نه صحیح کیږي، البته که فیصل دخپلو مذكور قربیانو په خلاف فیصله کوي نو هغه بیا صحیح کیږي لعدم التهمة.

مسائل شتى

شتى دشتيت جمع ده لکه جرحى چې دجريح جمع ده ،دلته دشتى لفظ مرفوع دى دمسائل لپاره صفت دى ،دمصنفينو داعادت دى چې په کوم کتاب ياباب کې که څه مسائلى ذکر نه شي نو هغه بيا د کتاب ياباب په آخر کې ذکر کوي او دهغه عنوان : مسائل شتى ،يا مسائل منشورة يا مسائل متفرقة ،پردي دلته هم دهغه عادت مطابق د کتاب القضاء و التحكيم په پاى کې دمسائل شتى په عنوان سره هغه مسائل ذکر کيږي چې په کتاب القضاء کې تر بحث لاندي نه دي راغلې .

۱۱) الايتدوسعل فيه ولايتب كز هبلارضاء ذى القلوع (۲) زانغة من غيل لثغيب عنها يملها غير نافذة لا يفتخ أهل الأثرى فيه نال (۳) بخلاف المستدرة (۴) ادعى ذوالى بدر جل الله و هبها له فى وقت كذا فاستل البيبة فقال خذنيها فاستزنتها زهر بن على الشراء قبل الوقت الذى يذبح فيه الهبة لا تقبل وتعد نقبل .

توجه : ميخونه دي نه ټكوهي لاندي منزل والا په كور كې اونه دي سوري جوړوي دبالاځاني دخاوند له رضابغير .

يوه او پرده كو څه ده چې له هغې څخه يوه بله دغسې كو څه جلا شوي ده چې بنده ده ،نه شي پرانيستلاى داولي كوڅى والا په دغه كې دروازه خلاف له كول كوڅي نه ،په يوه سراى يې دعوه وكړه چې دبل چاپه لاس كې دى چې هغه داسراى ماته هبه كړى وپه فلان وخت كې بيا له ده څخه گواهان طلب شول نو ده وويل چې كله هغه له هبه كولو څخه انكار وكړ نو ما داسراى له هغه څخه واخيست او پر اخيستلو يې گواهان پيش كړل دا گواهان شول پر اخيستلو باندي مخكې ترهغه وخت چې ده دعوى دهبى كړي وه نو دا گواهي نه قبليري او كه يې پر هغه بعد وخت باندي گواهان پيش كړل نو گواهي يې قبليري .

تشرېح : (۱) كه لاندي منزل ديو چاوو او بالا منزل دبل چاوو ونودلاندي منزل والا به دبالا منزل والا له رضامندي پرته نه پخپل كور كې ميخونه ټكوهي اونه به په هغه كې روښن دان (كړكې) جوړوي ځكه په دي كې دبالا منزل دخلكو د نقصان انديښنه ده چې دهغوى تعمير كمزور يا مات شي ،دادامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول دى دصاحبينور رحمهما الله په زدهرداسى عمل كولاى شي چې په هغه كې دبل چانقصان نه وي ،دځينو حضراتورا به داده چې دصاحبينور رحمهما الله دا قول دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دقول تفسير دى يعنې دامام صاحب رحمته الله عليه دقول هم همدامطلب دى چې دلاندي منزل والا مضر عمل نه شي كولاى غير مضر كولاى شي .
فائده : خلاصه داده چې كه چيرته ضرر يقينى وونوپه اتفاق سره منع كړاى كيږي او كه عدم ضرر يقينى وونوپه اتفاق سره اجازه وركوله كيږي او كه شك وو چې ضرر رسوي يايې نه رسوي نو په دي كې اختلاف دى راجع قول دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دى يعنې منع كړاى كيږي لهما فى الشامة : وفى قسمة المعينة المختار ان الخلاف فيما اذا انشكل لصحة منع او عملا لا ، وكذا يأتى فى كلام الشارح قريباً ان المختار للفتوى (رد المختار : ۳۹۸/۳)

(۲) كه ديوې او پردي كوڅې څخه يوه بله دغسې او پرده كو څه وتلې وه او هغه دوهه كو څه بنده وه نو داولي كوڅي له اوسيدونكو څخه چې دچا كوردو همې كوڅې پر كونه باندي واقع وي هغې اولي كوڅې نه

دروازه پرانیستلای شي مگردوهمې کوشې طرف ته ددرواږي اجازه نه لري ځکه دروازه دتگ راتگ پکې وي حال داچې داوې کوشې خلک په دوهمه کوشه کې دتگ راتگ حق نه لري همدوجه ده چې که چيرته په دوهمه کوشه کې یو سړی خرڅیده نو داوې کوشې خلک دشفعه حق نه لري البته که چيرته دوهمه کوشه بند نه وه نو په دغه صورت کې داوې کوشې خلک په دوهمه کوشه کې ددروازه ورکولو حق لري ولی په دي صورت کې دادوهمه کوشه دعاموخلکو دتگ راتگ لاره شوه نو داوې کوشې خلک هم په هغه کې دخپل کور دروازه پرانیستلای شي دتگ راتگ حق لري .

(۳) البته که چيرته اوله کوشه اوږده وه مگر له هغې څخه وتلې بله کوشه مستديره يعنې گول وه او دهغې دواړې غاړې له اوې کوشې سره منبتي وي نو ددواړو کوشو له اوسيدونکو څخه هرڅوک دحق لري چې هغه دخپل کور دروازه چيرته چې وغواړي پرانیستلای شي ولی په گول کوشه کې دغه ميدان دټولو ترمنځ مشترک دی نو ځکه هريو پکې دتگ راتگ حق لري .

(۴) که يوه سړي مثلاً زيد بل سړي مثلاً بکر په لاس کې په مقبوض سړای باندې دعوی وکړه چې هغه داسړای ماته په فلان وخت مثلاً دروژي دمياشتې پر لسمه کال ۱۴۲۸ هج کې هبه کړی وو . قاضی نه هغه څخه پر خپله دعوه باندې گواهان طلب کړل بيا مدعي وويل : مدعي عليه يو ځل هبه وکړه بيا يې دهبې څخه انکار وکړ نو زه مجبور شوم له هغه څخه مي دامذکور سړای واخيست . او مدعي پر خپل خريد باندې گواهان پيش کړل مگر دداسي وخت گواهان يې پيش کړل چې تر هغه وخت مخکې ووبه کوم وخت کې چې هغه دهبه کولو دعوی کړي وه مثلاً دخريد گواهانو دلس شعبان کال ۱۴۲۸ هج دخريد گواهي ورکړه يعنې وې ويل چې موږ گواهان يو چې مدعی داسړای په لسمه د شعبان کال ۱۴۲۸ هج کې له مدعي عليه څخه اخيستی دی نو مدعی دامذکور گواهان نه قبليري ځکه ددعوی او گواهي ترمنځ تناقض (تکر) بلکل ښکاره دی ځکه چې مدعی تر هبه کولو وروسته دخريد دعوی کوي او گواهان تر هبه مخکې دخريد گواهي ورکوي . او که چيرته گواهانو دهبه دواقع کيدو وروخت وروسته دخريد گواهي ورکړه مثلاً په مذکور صورت کې يې وويل چې موږ گواهان يو چې مدعی داسړای په لسمه د شوال کال ۱۴۲۸ هج کې له مدعي عليه څخه واخيست نو داسي گواهي بيا قبليري ځکه په دغه صورت کې ددعوی او گواهي ترمنځ هيڅ تناقض نشته .

(د) من قال لا حشر بيني وبين هذه الامة لانكر للبايع ان يظاهرها ان ترك الخصومة (۱) ومن اقر بقض عشر اذ اعنى اليه : فصدق مع بيعته (ع) ومن قال لا حشر لك علي الف درهم فزنته صدقه فلا شيء عليه .

توجه : او که چا وويل بل چاته چې تا اخيستی ده دامنځه له مانه او هغه انکار وکړ نو بايع لره جائزه ده چې له هغې سره وطی وکړي که چيرته يې خصوصت پرېښود . او که چا اقرار وکړ دلس درهمه دقبض کيدو بيا يې دعوه وکړه چې دا څو کټه و نو ددغه تصديق دي وکړای شي سره دقسم اخيستو . او که چا وويل بل چاته چې

ستاپر ماباندي زرد همه دي او هغه دا خبره رد كړه بيا يې دده تصديق وكړ چې هوسا پر دمه زما زروپي شته، نو هيڅ نشته پر هغه

باندي .

تسويح (۵) كه يوسري بل ته وويل چې تادغه منځه له ماڅخه اخيستی ده او هغه بل سري انكار وكړ چې مادغه منځه له تاڅخه نه ده اخيستی بيا كه بائع دا عزم وكړ چې له هغه سره دعوه نه كوم بلكې منځه خپل ځان ته راگرځوم نو بائع ته جائزه چې له دغي منځې سره وطی وكړي ځكه چې كله مشتري انكار وكړ نو دا د هغه د طرف څخه فسخ شوه ولي له عقد څخه انكار كول د فسخ عقد څخه كڼايه ده نو چې كله بائع هم د خصومت د پرېښودلو عزم وكړ نو فسخ تامه شوه نو منځه بيرته د بائع ملك ته راوگرځيده ځكه نو بائع ته جائز دی چې له هغی سره صحبت وكړي .

فائده : البته داسوال كيدای شي چې د بائع د طرف څخه خالی د خصومت د پرېښودلو په عزم كولو سره فسخ نه ثابتېږي ځكه د ثبوت فسخ لپاره عمل ضروري دی نو د دې سوال جواب دادی چې په يواځي عزم سره كه څه هم فسخ نه ثابتېږي مگر دلته فعل هم راغلی دی چې هغه د بائع د امنځه په كور كې ساتل اوله هغی څخه خدمت اخيستل او په عزم سره له فعل فسخ ثابتېږي نو چې كله فسخ ثابته شوه نو منځه د بائع ملك دی نو له هغی سره يې وطی كول جائزه ده . (الذرا المختار: ۴/۴۰۳)

(۶) كه چا اقرار وكړ چې ماله فلان څخه لس درهم قبض كړل بيا يې دعوی وكړه چې هغه كوټه وونو د هغه تصديق كيږي ځكه په ظاهره كه څه هم معلومېږي چې دهغه په دعوی كې تناقض دی ولي چې كله هغه د لسو درهمو د قبض اقرار وكړ نو گواكي هغه دخپل حق د قبض كه لواقرار وكړ ځكه د قبض اقرار دخپل حق د قبض كولو اقرار لره . مستلزمېږي نو گواكي هغه د كوټه درهمونو د قبض كولو اقرار وكړ اوس دهغه دا وينا چې هغه كوټه ووصريح تناقض دی دهغه په كلام كې، مگر څرنگه چې قبض كول او اخيستل يواځي په صافو درهمونو پوري مختص نه دی بلكې كوټه درهمونه هم قبض كيدای شي نو د لسو كوټه درهمونو د قبض كولو اقرار د صافو درهمونو د قبض كولو اقرار لره مستلزم نه دی اوس دهغه د دې خبري څخه چې هغه كوټه دي دهغه په كلام كې تناقض نه لازمېږي بلكې هغه دخپل حق د قبض كولو منكر دی او د منكر قول مع اليمين معتبرېږي .

(۷) كه چا بل سري ته وويل چې زما پر دمه ستا زروپي دي ، مقررله دهغه دا خبره رد كړه چې ته غلط وايې ستا پر دمه زما هيڅ نشته، څه وخت وروسته مقررله دهغه په تصديق كولو سره وويل چې هوته سم وايې ستا پر دمه زما زروپي دي ، نو دمقرر پر دمه هيڅ نه لازمېږي ځكه اقرار منځکی شوی وو چې دمقررله په رديدو سره له منځه ولاړ ، اوس دهغه د طرف څخه د تصديق راتلل از سر نو دعوه ده چې په گواهانو سره يې ثابتول ضروري دی بيا به دمقرر تصديق وي د دې بغير دعوی بلا دليل ده چې هيڅ اعتبار نه لري .

(۸) ومن ادعى على اخر ما لا فقال ما كان لك على شي فقل لمن المدعى على الف و هو من على الفساء او الا برأ ، قبل (۹) ولو زاد اعرافك (۱۰) ومن ادعى على اخر انه باع امانة فقال لم ابغها منك فبرهن على الشراء فوجد بها عيب لبرهن البائع برئ اليه من كل عيب لم يقتل (۱۱) (وبطلان الضك بان شاء الله .)

تو جمع . او که چادعوه وکړه په بل چادمال او هغه وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ شی هم نشته بیا مدعی گواهان پیش کړل د زرو روپو او مدعی علیه یښه (گواهان) پیش کړل دادائیکي یاد برائت نو دا گواهان قبليري او که چیرته مدعی علیه پر خپل قول دا اضافه وکړه چې زه له سره تایېژم نه نویایې گواهان نه قبليري او که چادعوه په بل چا وکړه چې هغه خپله منځه پر ما خرڅه کړه هغه بل وویل چې ما خپله منځه پر تاباندي نه ده خرڅه کړي بیا هغه پر خرڅیدو باندې گواهان پیش کړل بیا یې په هغې کې یو عیب پیدا کړ او بایع گواهان پیش کړل چې مشتري دی بري کړی دی له هر عیب څخه نو دا گواهان یې نه قبليري، او باطليري چېک په ان شاء الله ویلوسره .

تشریح: (۸) که چا په بل باندې د مال دعوه وکړه او هغه وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ حق هم نه دی راغلی، بیا مدعی پر زرو روپو باندې گواهان پیش کړل دهغه په مقابل کې مدعی علیه د دغو زرو درهمو نو دا د اګولو گواهان پیش کړل یا یې پر دې گواهان پیش کړل چې تازه بري کړی یم نو مدعی علیه گواهان قبليري، په ظاهره داسی معلومېږي چې د مدعی علیه دخبرو تر منځ تناقض دی په دې ډول چې اول یې وویل چې ستا پر ماباندي هيڅ هم نشته، بیا یې پر ادائیکي باندې گواهان پیش کړل نو د دې مطلب دادی چې زما پر ذمه ستا زرد درهمونه و مګر هغه ما دا کړل، نو داده په کلام کې ښکاره تناقض دی نو دهغه دعوی باید صحیح نه شي او چې کله یې دعوی صحیح نه شي نو گواهان یې هم نه معتبرېږي خود دې جواب دادی چې کله خو حق نه وي هم ادائیکي کیږي یا برائت حاصلوي د دې لپاره چې خصوصت دفع شي نو مدعی علیه دکلام مطلب اوس داشو چې زما پر ذمه ستا هيڅ حق کله هم پاتې نه دی البته د دفع شلپاره ما مجبور ادا کړی دی، نو مدعی علیه په کلام کې هيڅ تناقض نشته ځکه نو دهغه گواه او دعوی صحیح دي او دهغه گواهان قبول صحیح دی .

(۹) او که مدعی علیه وویل ستا پر ماباندي هيڅکله څه لازم شوي نه دي اوزه تاله سره پیژم نه بیا هغه پر ادائیکي باندې گواهان پیش کړل نو پر ادائیکي باندې دهغه گواهان هم نه قبليري ځکه بغیر د پیژندګلوي نه د دوو کسانو تر منځ اخیستل وړکول، وصول او معامله او مصالحه نه شي کېدای نو مدعی علیه په کلام کې ښکاره تناقض دی هغه ډول تطبیق چې په تیره مسئله کې وړکړل شوی وو هغه دلته ممکن نه دی نو په دغه صورت کې د مدعی علیه دعوی صحیح نه ده .

(۱۰) که چا په بل چا باندې دعوه وکړه چې هغه خپله منځه پر ماباندي خرڅه کړي ده او مدعی علیه وویل چې هيڅکله مې پر تاباندي نه ده خرڅه کړي او مدعی پر خرید باندې گواهان پیش کړل خرید یې ثابت کړ او مدعی علیه ته یې قیمت وړکړ لا پر منځه یې قبضه وکړه بیا په منځه کې کوم عیب پیدا شو او مشتري دهغه عیب په وجه غوښتل چې رد یې کړي مګر بایع گواهان پیش کړل چې مشتري بایع د مبیعې د هر عیب څخه بري کړی دی نو د بایع گواهان نه قبليري ولی د بایع په خبرو کې تناقض دی په دې ډول چې نفس مبیعې مقتضي ده چې مبیعې مشتري ته صحیح سالمه ورتسليم شی او چې کله بایع له هر عیب څخه برائت په گواهانو سره ثابت کړ نو وصف د صحیح سالم کیدو ساقط شونو دلته د ضروري ده چې اصل مبیعې موجوده وي البته د مبیعې وصف د سلامتی ساقط وي ځکه د وجود وصف یا سقوط وصف لپاره ضروری ده چې اصل بیع موجوده ده حال

د چې مدعی علیه له اصل بیع څخه انکار کړی دی نو دهغه پخپله دعوی کې تناقض دی نو گواهان د بیان نه معتبرېږي ځکه گواهان هلته معتبرېږي چیرته چې دعوی صحیح وي.

(۱۱) که چادد چک (رسید) په پای کې ان شاء الله ولیکل نو ددغې استثناء په وجه دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد ددغه چک ټول مضمون باطلېږي که په هغه کې ډیر شيان لیک وي او که یوشی پکې لیکلی وي ځکه په چک کې ډیر شيان یو پر بل باندې عطف کیږي ذکر کېږي نو ټول شيان په منزله دیو ه شي دي نو دان شاء الله کلمه د ټول تحریر جانب ګرځوي لکه یو څوک چې ووايي: عبدی حر و امرأتی طالق و علی مشی الی بیت الله ان شاء الله نو دان شاء الله تعلق له دیو وارو و جملوسره دی یعنې دهغه مری آزادېږي او نه دهغه ښځه طلاقېږي او نه پر هغه باندې بیت الله ته تلل لازمیږي، ځکه چې هغه د ادري واره امور د الله تعالی تر مشین پورې معلق کړي دي او د الله تعالی مشیت معلومه دی نو دان شاء الله په وجه سره د ټول مضمون باطلېږي.

قائده: په داسی حال کې چې د صاحبینو رحمهما الله په نژدیاوځي د آخري شي حکم باطلېږي ټول مضمون نه باطلېږي ولې په جملو کې اصل استقلال دی او چک د اعتماد لپاره لیکل کېږي نو که ان شاء الله ټولو طرف ته راجع کړای شي نو د ټول بطلان لازمیږي چې د تحریر له مقصود خلاف دی ځکه نو ان شاء الله دهغه طرف ته راجع کیږي چې دهغه سره متصل دی. د صاحبینو رحمهما الله قول راجع دی کفای الشامة: و هاء اخر جاصوره کب الصک من عموم بهارض القضى تخصیص الصک من عموم حکم الشرط المتعقب جملة متعاطفة للعادة و علیها يحمل الحادث و لکن قریباً استصحاباً ارجحاً علی قوله (رد المحتار: ۳۰۶/۳)

(۱۲) وان مات ذمی فقلت: زوجته اسلمت بعد موته و قالت الورثة اسلمت قبل موته فالقول لیم (۱۳) وان قال الفوذج هذا بین مودعی لا وارث له عبر دفع المال الیه (۱۴) وان قال لاخر هذا بینة ايهما و كذب الازل فضى للأول (۱۵) میراث قسم بین الغرماء لا یكفل منهم ولا من وارث.

توجه: که ذمی مړ شو او دهغه ښځې وویل چې زه دهغه له مرګ وروسته مسلمان شوي يم او وراثتو وویل چې ته دهغه تر مرګ مخکې مسلمان شوي وې نو قول د وراثتو معتبرېږي او که مودع وویل چې دازماد مودع زوی دی دهغه هیڅ وارث نشته ماسواله ده نو زوی کړي مال وده ته، او که یې د بل په باره کې وویل چې د احم دهغه زوی دی او اول یې تکذیب وکړ نو فیصله دي د اول لپاره وکړي. دیو چامیراث د قرض غوښتونکو ترمنځ تقسیم شونو ضامن دي نه اخیستل کیږي له هغوی نه او نه له وارث څخه.

تشریح: (۱۲) که یو ذمی مثلاً نصرانی مړ شو او دهغه ښځه مسلمان شوه راغله او دعوه یې وکړه چې زه دخپل نصرانی خاوند تر مرګ وروسته مسلمان شوي يم نو ماته دي میراث راکړای شي ولې کله چې هغه مرګه د نوزمو پر دې وروځین یوو. مګر دمړي وراثتو وویل چې نه بلکې دهغه نصرانی خاوند تر مرګ مخکې دهغه په ژوند کې مسلمان شوي وې نو ته دمیراث مستحقه ته یې نودلته د وراثتو قول معتبرېږي ولې دمیراث څخه دمحرومي داسبب غی الحان موجود دی چې ښځه مسلمان ده او د چامیراث چې غواړي هغه نصرانی و ونوکه هغه فی الحال مرګیدای نو دهغه ښځه له میراث څخه یقیناً محرومه کیده ځکه د دواړو دین یونه دی نو موجوده حالت به فیصل و ګرځوي. ټیټه: نه مانه کې به هم سبب دمحرومي و ګڼل شي.

فائده: بيو حالت دبل حالت لپاره فيصل گرځولو ته استصحاب حال ويل كيږي، داستصحاب حال معنى دا چې په يوه وخت کې د يوشي د ثبوت حکم کول په بل وخت کې دهغه پر ثبوت باندې په قياس کولو سره مثلاً داسې ويل چې په ماضى کې دا حکم ثابت ووځکه نو په حال کې هم ثابتېږي لکه دمفقود شخص په باره کې چې ووايې چې هغه په ماضى کې ژوندى ووځکه نو اوس به هم ژوندى وي، ياداسې ووايې چې فى الحال دا حکم ثابت دى ځکه نو په ماضى کې هم ثابتېږي لکه د ژړندي دا يو په باره کې ووايې چې فى الحال دهغې اوبه جارى دي نو داسې يې بوله چې په ماضى کې هم جارى وې.

(۱۳) که يوسى مې شو او دهغه مال له بل چاسره ودیعت وويياستود د کوم چاپه باره کې وويل چې دادمه (مودع) زوى دى او دده پرته دمري بل هيڅ وارث نشته نو دامال د ودیعت دي هغه شخص ته ورکړي د چاپه باره کې چې ده دمري د زوى والي خبر ورکړي دى ځکه مستودع اقرار وکړ چې کوم مال زما په قبضه کې دى هغه دمري په نيابت سره دهغه د وارث حق جوړېږي داداسې شولکه مودع چې خپله دمورث لپاره دهغه په ژوند کې د مال اقرار کړى وي.

(۱۴) که مستودع د يو چاپه باره کې وويل چې دازما دمودع زوى دى ييا يې ديو بل چاپه باره کې وويل چې داهم دمري زوى دى مگر اول زوى دده تکذيب وکړ يعنې اول زوى وويل چې له ما بغير دمري بل هيڅ زوى نشته نو د اول زوى لپاره د مال حکم ورکول كيږي ولې چې دمستودع اقرار د اول زوى لپاره صحيح شونوله مال څخه دمستودع قبضه ختم شوه نو د دوهم لپاره دمستودع اقرار کول پر لومړي اقرار باندې اقرار شمارل كيږي حال دا چې پر غير باندې اقرار نه صحيح كيږي.

(۱۵) که قاضى د يو چا ميراث دهغه پر قرض غوښتونکو او وارثانو باندې تقسيم کړ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد له قرض غوښتونکو او وارثانو څخه هيڅ ضامن نه اخيستل كيږي په داسې حال، کې چې د صاحبينور رحمهما الله په نزد کفيل ورڅخه اخيستل كيږي، دامام صاحب رحمته الله عليه دليل دادى چې د حاضرینو حق کم ترکمه ظاهراً ثابت دى او د غايبينو د حق احتمال شته نو ديو موهوم حق په وجه سره يقينى حق د کفيل ترور کولو پروري نه وروسته كيږي، د صاحبينور رحمهما الله دليل دادى چې کيدای شي چې دمري يو وارث يا قرض غوښتونکى غائب وي ځکه کله مرگ يوناځاپه واقع شي نو احتياط په کفيل اخيستو کې دى.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دى لعالم الشیخ عبدالحکيم الشهدى رحمته الله عليه: ولم اره النصريح بالترجيح غير انه يظهر من اکثر الكتب الاعتماد على قول الامام فعلى هذا ينبغي ان يكون راجحاً. (هامش الهداية: ۱۳۸/۳)

(۱۶) ولواذعى داراً انا لنفسه ولاخ غائب وزهن عليه اخذ نصف المذعى فقط (۱۷) ومن قال مالى او ما ليك فلهو للفساكن صدقة فهو على مال الزكوة (۱۸) ولواذعى بثلث ماله فهو على كل شي (۱۹) ومن اوصى اليه ولم يلقم بالوصية فهو وصى بحلاف الزكيل (۲۰) ومن اغلظه بالوكالة صحت نصه له.

توجه: او که يې دعوى وکړه په سراى باندې دخپل ځان لپاره او دخپل غائب ورور لپاره دميراث کيدو او پر هغه يې گواهان پيش کړل نو وادي خلي نيم مدعى او که چا وويل چې زما مال چې زه يې مالک نيم هغه پر مسکينانو باندې صدقه ده نو دامحمول دى پر مال زکوة باندې او که يې وصيت وکړ دخپل مال په دريمه

نودا پر هر شي باندی محمود کيږي او که څوک وصی گرځيدلی وو او ده ته معلومه نه وه چې زه وصی گرځيدلی یم نودى وصی دی، خلاف له وکیل نه، او چاته چې دوکالت خبر ورکړل شي نوصحيح دی دهغه تصرف.

تشریح: (۱۶) که دچاپه قبضه کې یوسرای ووبل چاگواهان قائم کړل چې داسرای ماته اوز ماغائب ورورته له پلارڅخه میراث پاتى دی نو نیم سرای هغه ته ورکول کيږي چې گواهان یې درولي دي، اویاتی نیم دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نژددهغه چاپه قبضه کې پرېښودل کيږی دچاپه قبضه کې چې فی الحال دی ځکه چې داکېدای شي چې قابض دمره له طرفه مختاروي نودهغه قبضه نه ختميږي، همدارنگه حاضر خصم نه دی دغائب له طرفه دهغه دحصی په وصولولو کې نوځکه حاضر حق نه لري چې دقابض له لاسه دغائب حصه هم واخلي، همدارنگه قاضی هم دچا امانت ته دتعرض کولو حق نه لري ترڅو چې هغه خپله حاضر شوی نه وي.

فائده: صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که چیرته قابض په شروع کې انکار کړی وو چې داسرای دمره ملک نه دی بلکې زما خپل ملک دی او مدعی په گواهانوسره ثابته کړه چې دادمره ملک دی دقابض نه دی نوپه داسي صورت کې دغائب حصه له قابض څخه اخیستلای شي یوبل امین چاته دي ورکړي ځکه په انکار کولو سره قابض خائن ثابت شو او د خائن په قبضه کې امانت نه پرېښودل کيږي ولسی هغه دوباره بیانکار کولای شي، دصاحبینو رحمهما الله قول استحسان دی ځکه راجح دی لمافی الذر المختار: ادعی دالذو الفسده ولاخيه الغائب ان لاوبرهن علیه اخلا المدعی نصف المدعی مشاغوا ترک باقیه فی یدنی الید بلا کفیل جحد ذر الید دعو او له یجحد خلافا لهما قولهما استحسان (الذر المختار علی هامش رذ المحتار: ۳/۴-۳)

(۱۷) که چا وویل چې زما مال پر مسکینانو باندی صدقه دی یا هغه مال چې زه یې مالک یم پر مسکینانو صدقه دی نو دالفظ هر هغه مال ته شاملیږي په کوم کې چې زکات واجبیږي لکه نقد، پسونه، دتجارت مالونه، علاوه له دغو شيانو لکه ځمکه، دکور سامان دخدمت مریې وغیره ته نه شاملیږي دقیاس تقاضا خو داده چې ټولو مالونو ته شامل وي همدا دامام زفر رحمته الله علیه مسلک هم دی، ځکه لفظ دمال اولفظ دملک عام دی هر مال ته شامل دی که په هغه کې زکوة واجب وي که نه وي، مگر استحسانا دزکوة په مالونو پوري خاص شوی دی وجه داستحسان داده چې دبنده ایجاب دالله تعالی پر ایجاب باندی قیاسیږي ځکه بنده لره بالاستقلال حق دایجاب نشته په کوم مال کې چې شریعت صدقه واجبه کړي ده دهغی طرف ته دبنده ایجاب هم راگرځي همدا قول راجح دی لمافی الذر المختار: ولو قال مالی او مالک صدقه لهر علی جنس مال الزکوة استحسانا (الذر المختار علی هامش رذ المحتار: ۳/۴-۳)

فائده: بیا که له نذر کوونکي سره یواځي هغه مالونه وو چې دهغو صدقه کول واجب وو نو دخپل خان او خپل عیال لپاره دي خرچ راوگرځوي ولی دناذر حاجت پر صدقه باندی مقدم دی چې نن خپل مال صدقه کړي اوسبا بیره دی دخلکوپه وړاندی دسوال لاسونه ونه گرځوي بیا چې کله هغه ته مال په لاس ورشي نوله هغه څخه دي هغه اندازه صدقه کړي، دخلکو دحالاتو مختلف کیدوپه وجه یو معلوم مقدار متعین نه دی البته متاخرینو مقدار تعین کړی دی چې مزدور سړی دي دیوي ورځي خرچه وگرځوي او تنخواه خور دي دیوي میاشتي اوز میند اردي دیوه کال مصارف وگرځوي.

(۱۸) که چادخپل مال ددریمې وصیت وکړ نو دا وصیت دهر ډول مالونو ددریمې ته شاملېږي ولى وصیت اخیست میراث دى نو دمیراث په شان په هر ډول مالونو کې جارى کېږي هغه که مال نامى وي یعنې هغه مالونه وي چې پکې زکوة واجب دى او که غیر نامى مالونه وي یعنې هغه چې زکوة پکې واجب نه دى .

(۱۹) که چایو څوک خپل وصي مقرر کړ مگر هغه ته دخان وصی کیدو په اړه معلومات نه وو نو د هغه وصی کیدل صحیح دى آن تردی که هغه دوصي دترکه څخه یوشی خرڅ کړي نو د هغه بیع جائزه ده ، او که چایو څوک وکیل وگرځاوه مگر هغه ته دخپل ځان دوکیل کیدو معلومات نه وو چې بیایې دموکل یوشی خرڅ کړ نو دا بیع ناجائزه ده ، وجه دفرق یې داده چې وصی کیدل خلافت دى نیابت نه دى ځکه وصی کیدل داسي زماني ته منسوبیږي چې په هغه زمانه کې نائب مقررول باطل دى یعنې وصایت دوصی له مرگه وروسته نافذ کیږي حال دا چې دیو چادمرگ وروسته د هغه دطرف نه نائب کیدل باطل دى ولى نائب دخپل منیب اختیار لري اوله مرگ وروسته دمري اختیار بالکل ختم کیږي نو وصی کیدل خلافت دى نیابت نه دى ، او خلافت دتصرف په سلسله کې پرمخ باندې نه موقوف کیږي نو ځکه که وصی دخپل وصیتوب دنه معلوم تیا په صورت کې یو تصرف وکړ نو دا تصرف یې جائز دى ، پاتی شو وکیل هغه دخپل موکل نائب وي ولى موکل ژوندی اوباختیار دى نو کله چې وکیل دخپل موکل نائب دى نو نیابت پرمخ باندې موقوف وي ځکه دوکیل تصرف بغیر دعلم صحیح نه دى .

(۲۰) چې کله دا خبره ثابته شوه چې دتصرف دصحت لپاره وکیل ته دخپل وکالت علم ضروري دى نو که یو عاقل بالغ چاته خبر ورکړ چې ته فلان سړي خپل وکیل مقرر کړی یې بیا هغه دموکل لپاره خړیدو فروخت وکړ نو دا جائز دى ولى دوکالت په خبر ورکولو سره پروکیل باندې یوش لازمول بلکې د هغه لپاره یو حق ثابتیږي اودا ډول معامله دیوه سړي په خبر سره هم ثابتیږي که خبر ورکوونکى مری وي که آزاد وي ، البته تمیز شرط دى چې خبر ورکوونکى به غیر ممیز ماشوم نه وي .

(۲۱) (ولايت غره له الاغذلي از مشورين كالا اختيار للسيد بحتا بن عبيد و للشيخ و البكر و المسلم الذي لم يهاجر (۲۳) و لونا غ القاضى ازمينه لغذا للغرماء و اخذ المال فضاغ و استحقق التبدل بضم ن و ز و جمع المشتري على الغرماء (۲۳) و ان امر القاضى الوصى ببيعهم فاستحق اموال قبل القرض و ضاغ المال زجمع المشتري على الوصى و هو على الغرماء

قوچه: او نه ثابتیږي دوکیل معزولیدل مگر دیوه عادل یادو دستور الحال گو اهانو په خبر سره لکه خبر ورکول مولی ته د هغه دمري دجنایت اوشفیع ته اوباکړي انجلې ته او هغه مسلمان ته چې هجرت یې نه وي کړی او که خرڅ کړ قاضی یا د هغه امین مری دقرض غوښتونکو لپاره اوما یې واخیست بیا هغه ضائع شو او مری دبل چامستحق وگرځید نو نه ضامن کیږي اور جوع به کوي مشتري پرقرض غوښتونکو باندې ، او که حکم وکړ قاضی وصی ته دمري دخرځولو دقرض غوښتونکو لپاره بیا هغه دبل چامستحق وگرځید یا مړ شو تر قبض کولو مخکې او مال ضائع شونور جوع به وکړي مشتري پروسى باندې او وصی پرقرض غوښتونکو باندې .

تشریح: (۲۱) یعنې دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دوکیل معزولیدل نه ثابتیږي ترڅو چې یو عادل سړی یادوه دستور الحال کسان (یعنې هغه کسان چې معلوم نه یې چې عادلان یاست که فاسقان) خبر ورکړي لکه مولی

ته دهغه دمړې د جنایت خبر ورکول او شفیع ته دا خبر ورکول چې ستا شفعه د فلان ځمکه خرڅه شوه او ځوانې انجلۍ ته چې ستانکاح شوي ده یا داسې مسلمان ته چې له دار حرب څخه یې هجرت نه وي کړې و دار اسلام ته دا خبر ورکول د شریعت فلان فلان احکام پرتا باندې لازم دي په دغو ټولو صورتونو کې دیوه عادل یادو و مستور الحال کسانو خبر ضروري دی که وکیل ته یوه غیر عادل چادهغه دمعزولیدو خبر ورکړ نو هغه نه معزول کیږي او شفیع ته که یو غیر عادل د ځمکې د خرڅیدو خبر ورکړ او دی خاموش شونو دده حق د شفعه نه ساقطیږي همدارنگه که یوې ځوانې انجلۍ ته غیر عادل سړي خبر ورکړ نو دهغې خاموشي اجازه نه شمارله کیږي او په دار حرب کې مقیم نوي مسلمان ته که غیر عادل د شریعي احکامو خبر ورکړ نو پر هغه باندې نه لازم یږي ځکه په دغو ټولو کې یو قسم الزام راځي چې دهغه د خبر وروسته پروکیل باندې معزولیدل لازمیږي او مولى که چیرته دهغه په خبر سره مری آزاد کړ نو پر هغه باندې فدیة لازم یږي او پر شفیع باندې د خاموشۍ په صورت کې سقوط شفعه لازم یږي او پر بیا کړه باندې د خاموشۍ په صورت کې نکاح لازم یږي او پر نوي مسلمان باندې احکام د شریعت لازم یږي نو چې کله پر مذکوره صورتونو کې یو قسم الزام راځي نو دهغه په باره کې خبر ورکول یو ډول شهادت دی ځکه نو د شهادت له دوو جزینو (عد دیاعدالت) څخه یو ضروري دی یعنې دا ضروري ده چې مخبر که یو و و عادل به وي او که خبر ورکوونکي دوه کسان و نو مستور الحال به وي.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله په نژدېه مذکوره صورتونو کې عدالت یا عد د شرط نه دی بلکې هر څوک چې دوکیل دمعزولیدو خبر ورکړي هغه معزول یږي همداسې دانور صورتونه دي ځکه دا ټول داخبار بالتوکیل په شان معاملات دي، لکه په اخبار بالتوکیل کې چې عدالت یا عد د شرط نه دی همدارنگه په مذکوره صورتونو کې هم عدالت یا عد د شرط نه دی.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لافال الشیخ عبدالحکیم الشهبید رحمته الله علیه: لان اصحاب المنون یقصرن علی قوله و هذان باب التریجیع الا لزامی الغیر الصریح (هامش الهدایة: ۱۵۱/۳)

(۲۲) که یو مقروض شخص مړ شو هغه په ترکه کې یو مری پریښود دهغه ځای قاضی یا دهغه امین (د قاضی امین هغه سړی دی چې قاضی ورته ووايي چې ماته مثلاً دهغه مړې د خرڅولو لپاره امین گړځولی یې) هغه مری دهغه د قرض ادا کولو په غرض خرڅ کړ دهغه قیمت یې قبض کړ مگر دا قیمت دهغه له لاسه ضائع شو، بیا یو بل سړي دهغه مړې دعوی وکړه او په گواهانو سره یې خپل استحقاق ثابت کړ د مشتري څخه خپل مری اخیستل وغوښتل مشتري د قاضی په حکم دامری هغه مستحق ته ورکړ نو مشتري دخپلو پیسو د واپس اخیستلو مستحق شو مگر ترنگه چې دلته بائع خپله قاضی یا دهغه امین دی نو قاضی یا دهغه امین د مشتري لپاره د ثمن ضامن نه گرځي ولی د قاضی امین د قاضی قائم مقام دی او قاضی د خلیفه المسلمین قائم مقام دی او پر خلیفه المسلمین باندې ضامن نه لازم یږي نو دهغه پر قائم مقام قاضی او امین باندې هم نه لازم یږي او پر خلیفه المسلمین وغیره باندې ضامن ځکه نه لازم یږي چې که چیرته پردوئ باندې ضامن لازم کړای شي نو بیا خلک د دې کارونو له کولو څخه انکار کوي چې په نتیجه کې یې دخلکو حقوق ضائع کیږي حال دا چې د حقوقو ضائع کیدل ممنوع دی نو مشتري به دې قرض غریبتونکو ته رجوع کوي

د چالپاره چې قاضی یا امین مذکور مری خړخ کړی دی ولی قاعده داده چې کله عاقد ته رجوع کول متعذرو وي نور رجوع هغوته کېږي د چا چې عقد شوی وي اولته چونکه عقد د قرض غوښتونکو لپاره شوی دی ځکه نو مشتري باید هغوی ته رجوع وکړي.

(۲۳) که قاضی دمقروض چې وفات شوی دی وصي ته حکم وکړ چې دمره مری دقرض غوښتونکو لپاره خړخ کړه چې بیا هغه خړخ کړ او دمرې قیمت یې قبض کړ مگر دمرې د اقیمت دوصي له لاسه ضائع شو، بیا د هغه مری یو بل مستحق پیدا شو او هغه له مشتري څخه دامری یو وړ یاد مشتري تر قبض کولو مخکې دامری هر شونو مشتري به دشمن په باره کې وصي ته رجوع وکړي ولی وصي دمره له طرفه نائب گرځیدلی دی عقد یې کړی دی نو د عقد حقوق د مشتري طرف ته گرځي داداسي شوه لکه مړه چې خپله خړخ کړی وي، بیادي وصی قرض غوښتونکو ته رجوع وکړي ځکه وصي خود هغوی لپاره خړخ کړی و او قاعده ده چې یو څوک د بل لپاره کوم عمل وکړي او د هغه په نتیجه کې پر هغه باندي کوم ضمان راشي نو هغه به د ضمان په باره کې من له العمل ته رجوع کوي.

(۲۳) ولو قال قاضي عادل قضيت على هذا بائز خم اربا لقطع او بالظرب فان قلده وسفك فله (۲۵) وان قال قاضي عزل لرخل اخذت منك الفاو دلفت الي زيد قضيت به عليك فقال الرخل اخذته ظلمنا فالقول للقاضي وكذا لو قال قضيت بقطع يدك في حق اذا كان المقطوع غيبه والماخوذ منه المال مقرر ان الله فله زحف فاض.

توجه: که وویل قاضی عادل عالم چې ما حکم کړی دی پر هغه باندي درجم یا دلاس دغو څولو یا دوهلو نو ته داکار وکړه تالره لاره خلاصه ده ددي کار د کولو، او که وویل معزول قاضی یو چاته اخیستی دي ماله تا څخه زرو وې. او هغه مي زید ته ورکړي دي فیصله مي کړي وه دهغه پر تا باندي او هغه سړی وویل چې تا هغه په ظلم سره اخیستی وي نو د قاضی قول معتبر دی، همدارنگه که یې وویل چې ما حکم کړی دی ستا دلاس دغو څولو د حق موافق، په داسی حال کې چې مقطوع الید سړی او هغه سړی له چا چې یې مال اخیستی و او اقرار کوي چې هغه داکار کړی و وپه داسی حال کې چې هغه قاضی وو.

تشریح: (۲۴) که یو عالم عادل قاضی چاته وویل ما پر فلان باندي درجم حکم کړی دی ته هغه رجم کړه یا پر هغه باندي د غلا شتیدو له وجهی مادهغه دلاس غوځیدو حکم کړی دی ته دهغه لاس غوځ کړه یا ما پر هغه باندي د جنایت د ثابتیدو په وجه د درو ووهلو حکم کړی دی ته هغه ووه، نو چاته چې قاضی حکم کړی دی هغه ته د حکم مطابق د عمل کولو جواز شته ځکه د حاکمانو فرمانبرداري کول واجب دی قال الله تعالی: (اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولی الامر منکم)

فائده: مگر روایت دی چې امام محمد رحمته الله علیه دهغی زمانې د قاضیانو خراب حالت ته په کتو سره له دي قول نه رجوع کړي ده او مشانخو هم هغه استحسان کړی دی، خاص بیا دهغو ښارونو قاضیان چې په رشوتونو سره قاضیان کېږي چې دا ډول قاضیان زیاتره جاهلان او فاسقان وي ځکه نو تر څو چې خپله د معاملی ښه تحقیق نه وي د قاضی په وینادي عمل نه کوي ولی له سزا ورکولو وروسته دهغه تدارک ممکن هم نه دی. (کذافی الشامیه، ۴/۴۰۹)

فائده: امام ابو منصور ماتريدی رحمۃ اللہ علیہ فرمایې چې که چیرته قاضی عادل او عالم وي نو د هغه خبره منله کيږي ځکه د علم په وجه هغه په فيصله کولو کې غلطی نه کوي او د عدل په وجه خیانت نه کوي او که عالم نه وو البته عادل و نو د هغه د فیصلې په باره کې دي تحقیق و کړای شي ولی د جهالت په وجه په فیصله کولو کې د غلطې امکان شته، او که عالم فاسق و و یا جاهل فاسق و نو د هغه وینا دي منله کيږي مگر دا که سزا وړ کونکي شخص خپله د حکم د سبب مشاهده وکړه ولی له دې وړ قاضیانو څخه د خطا او خیانت امکان شته همدارول حق دی: لمقال الشيخ عبدالحکیم الشهد رحمۃ اللہ علیہ: واعلم ان هذا هو الحق وهو قولنا للمتنا الثلاثة الخ، فمقاله ابو منصور کشف عن منب

الامام ابی حنیفه رحمۃ اللہ علیہ لهذا اختاره في الامون كذا في البحر الرائق (هامش الهداية: ۱۵۲/۳)

(۲۵) او که یو معزول شوي قاضی مثلاً زیده و ویل چې ماله تاخه زر وړوې. واخیستی فلان ته مې ورکړي د کومو چې ما پر تاندي د قضاء په دوران کې فیصله کړې وه مگر هغه (زید) ورته وویل چې نه! بلکې هغه زر وړوې. تاله ما څخه په ظلم وړي وي، نو د قاضی قول معتبرېږي، همدارنگه که معزول قاضی چاته وویل چې ما د قضاء په وخت کې په حق سره ستا د لاغو څو لوی غوښتنې د شرعی ثبوت مطابق پر تاندي غلا ثابته شوي ده چې په نتیجه کې یې ما ستا لاس غوڅ کړی وو، مگر هغه سړي وویل نه! بلکې تا په ظلم سره زما لاس غوڅ کړی وو، نو په دغه صورت کې هم د قاضی قول معتبرېږي په دې شرط چې د چالاس غوڅ شوی دی هغه اوله چا چې مال اخیستل شوی دی هغه، دواړه په دې اقرار و چې قاضی د قضاء په دوران کې د اکار کړی وو، وجه یې داده چې کله دوی دواړه له قاضی سره اتفاق لري چې قاضی د اکار د قضاء په وخت کې کړی دی نو ظاهر حال د قاضی لپاره شاهد دی ځکه ظاهر دادی چې قاضی ظلم نه کوي.

فائده: له مذکور تفصیل څخه معلومیږي چې که چیرته ماخوځمنه المال او مقطوع الید دعوی وکړه چې قاضی دا فیصله د قاضی کیدو مخکې یا تر معزول کیدو وروسته کړې وه نو بیا د مدعی قول معتبرېږي شمس الائمه علامه سرخسی رحمۃ اللہ علیہ د دې تصریح کړې ده، مگر صاحب هدایه فرمایې چې اصح قول دادی چې په دغه صورت کې هم د قاضی قول معتبرېږي ولی خپل فعل داسې زمانې طرف ته منسوب کړی دی په کومه کې چې پرده باندې د ضمان وجوب منافی دی یعنې ده خپل فعل د قضاء و زمانې ته منسوب کړی دی او په زمانه د قضاء کې پر هغه باندې د ضمان وجوب منافی دی نو قاضی د دغه نسبت په وجه د ضمان منکر شو او د گواهانو د نشتوالي په صورت کې د منکر قول معتبرېږي، همدارول راجع دی: لمافی الذر المختار: صدق لاضر معزول قال بلا یمن قال لرید اخذت منك الفاقضیت به لکرو دفعته الیه او قال قضیت بقطع یدک فی حق و ادعی زید اخذه الالف وقطعه الید ظلما و اقر بکونهما فی وقت قضائه کذا لوزعم لعله قبل التقليد او بعد العزل فی الاصح (الذر المختار علی هامش رذالمختار: ۳۱۰/۳)

کتاب الشهادۃ

د اکتاب د احکام شهادت په بیان کې دی

شهادت په لغت کې د خبر قاطع او حاضر یدل په معنی دی، ورنه قوله لله: الغیبة لمن شهد الوقعة ای خضرها) گواه هم واقعی او مجلس د قاضی ته حاضرېږي ځکه نو گواه ته شاهد ویل کيږي، او د شریعت په اصطلاح کې د حق د اثبات لپاره د قاضی په مجلس کې د شهادت په لفظ سره د سرگو لیدلي شي په باره کې رښتیا خبر ورکولو ته

شهادت ويل كيږي، په تعريف كې دسترگوليدلو له قيد څخه مراد دادی چې كومو شيانو ته چې په سترگو كتل كيږي هغه په سترگوليدل ضروري دی او كوم چې اوريدل كيږي دهغو اوريدل ضروري دی او كوم چې محسوس كيږي دهغو محسوسول ضروري دی.

د شهادت شرط دادی چې د شاهديه عقل كامل، ضبط او هليت وي او كه مدعی عليه مسلمان و نو داهم شرط دی چې شاهديه مسلمان وي او د شهادت سبب د مدعي له شاهد څخه د گواهي ادا كولو طلب دی، او ركن د شهادت لفظ د شهادت دی يعنې د گواهي ادا كولو په وخت داسي ويل چې: زه گواهي وركوم، دا وينا كافي نه ده چې ماته معلوم دی يا زما يقين دی د شهادت حكم پر قاضی باندي د مقتضائی شهادت مطابق حكم كول واجب دی.

د كتاب الشهادة له كتاب ادب القاضي سره مناسبت دادی چې د يو چا په حق كې د قاضی فيصله كول مقصود دی، او تر دغه مقصود پوري درسيدو ذريعه او وسيله شهادت دی، او مقصود تر وسيله مخكي وي ځكه نو مصنف رحمه الله تردی مخكي په كتاب ادب القاضي كې د قضاء احكام بيان كړل چې مقصود دی اوس د قضاء د وسيلی يعنې شهادت احكام بيانوي:

(۱) هي اعتبار عن مشاهده عيان لا عن تخمين و تخيان (۲) ويلزم بطلب المدعي (۳) وستره مالي الخدر واجب (۴) وبقول بل لغيره اخذ لا منق (۵) وشرط بلز ناز، بغیر خالي (۶) وليقتية الخدر و القضاء و جلان (۷) و لا لولا و لا في الكارة و غوب التبا، فيما لا يطلع عليه زخل امرأة (۸) و لغيره از جلان و زخل و امراتان (۹) و لا لكل لفظ الشهادة (۱۰) و الفدالة

توجه: دا خبر وركول دی د مشاهدي څخه نه د آتكل او گمان څخه، او لازميږي په طلب د مدعي سره او شهادت پټول په حدودو كې مستحب دی او وايي به په غلا كې چې هغه اخيستی دی نه دا چې هغه غلا كړی دی او شرط دی د زنا لپاره څلور نارينه او د نورو حدودو او قصاص لپاره دوه نارينه، او د ولادت لپاره او بكار ت لپاره او د ښځو د هغو عيبنو لپاره چې پر هغو باندي نارينه اطلاع نه شي راوستلای يوه ښځه، اوله هغه نه علاوه د نورو لپاره دوه نارينه يا يوه نارينه دوي ښځې او د ټولو لپاره لفظ د شهادت او عدل شرط دی.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د شهادت شرعی تعريف داسی كړی دی چې د يوشی په باره كې دسترگوليدلی حال بيانولو ته په شريعت كې شهادت وايي د آتكل او گمان څخه څه ويلو ته شهادت نه وايي له شهادة وروسته لفظ د عيان عطف تفسيری دی د دواړو معنی يوه ده.

(۲) او گواهي هغه وخت ادا كول لازم دی چې مدعي د گواهي ادا كولو طلب و كړي ځكه گواهي د مدعی حق دی نو د نورو حقوقو په شان د دي حق لپاره هم د مدعي طلب شرط دی و قوله تعالى: (والتكتموا الشهادة و من يكتمها فانه اثم فلان) ژباړه: يعنې تاسی گواهي مه پټوئ او كه چا گواهي پټه كړه دهغه زړه گناهگار دی) په دغه آيت مبارك كې كه څه هم نهی له كتمان د شهادت راغلي ده خو قاعده داده چې كه د يوشی يو ضد و ونوله هغه شی څخه نهی دهغه په ضد امر دی نو گواكي په آيت مبارك كې د گواهي ادا كولو حكم دی ځكه نو گواهي ادا كول فرض دی پټول يې ناجائز دی، البته كه د گواهي ادا كوونكي يو عذرو ويا پر خپل ځان ويريدي ياله ده پرته نور خلك د گواهي وركولو لپاره و ونوښا گواهي نه ادا كول د گناه باعث نه دی.

(۳) په شرعي حدودو کې دگواهي ادا کولو په باره کې گواه لره اختياردی که يې پټوي او که يې ښکاري ځکه هغه ته دثواب دوه کارونه ورپېښ دي يعنې اقامه الحدود او سترپوشي نو ده لره اختياردی که غواړي چې حد قائم کړي او که غواړي چې نو سترپوشي دي وکړي ، خو سترپوشي افضله ده لقله ﷺ: الله شهيد عذره لمن تره بفريق لکان غيواک (يعنې که تاهغه په جامه پټه کړي واي نو ستا لپاره بهتره وه) وقال ﷺ: من ستر على نفسه ستر الله تعالى عليه في الدنيا والاخرة (يعنې که چاد مسلمان پرده پوشي وکړ نو الله تعالى به په دنيا و آخرت کې دهغه پرده پوشي کوي) او په آيت شريف کې چې يې فرمايلي وو چې که چا گواهي پټه کړه دهغه زړه گناهگار دی ، نو له هغه څخه مراد په حقوق العباد کې گواهي پټول دی ، حدود له حقوق العباد څخه نه بلکې له حقوق الله څخه دي .

(۴) په حدودو کې سترپوشي افضله ده البته دمال دغلا کيدو په صورت کې پر گواه باندي لازم دی چې گواهي ورکړي او داسې به وايي چې فلان سړی مال واخيست چې دمسروق منه حق ضائع نه شي ، داسې به نه وايي چې هغه مال غلا کړی دی چې دغله لاس له غوڅيدو څخه بچ شي په دي صورت کې ستر او اظهار دواړه جمع کيږي خو که گواه وويل چې هغه مال غلا کړی دی نو داهم جائز دی مگر افضل دادی چې دغلا الزام ونه لگوي ځکه مقصود دمسروق منه دحق ثابتول دی چې دغلا الزام لگولو بغير هم حاصلیږي

(۵) د شهادت څلور مرتبې دي اول شهادت فی الزنا دی . په هغه کې دڅلور نارينه و گواهي معتبره ده لقله تعالى : (والأبناي تبين الفاحشة من نسائكم فاستشهدوا عليهن أزوجة منكم) (يعنې کومې ښځې چې دبي حیائی کار وکړي ستاسوله پيښانو څخه نوتاسی پر هغو ښځو باندي څلور کسان له خپلو خلکو څخه گواهان کړئ) همدارنگه دصحابه کرامو پردي باندي اجماع ده چې که دزنا گواهان تر څلورو کم و ونو پر هغه باندي حد قذف جاري کيږي نو دا اجماع ده په باب زنا کې ، څلورو گواهانو پر شرط کيدو باندي ، او په شهادت فی الزنا کې دښځو گواهي نه قبليږي ، لحدیث الزهري رحمه الله : نطقت السنة من لذن رسول الله والخليفين من بعده أن لأشهادة للنساء فی الخفود والقصاص (يعنې در رسول الله ﷺ او دهغه وروسته ددوو خليفه گانو (يعنې حضرت ابو بکر صديق رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه) زمانې راهيسې دا طريقه راروانده چې په حدود و اوقصاص کې دښځو گواهي نه ده معتبره)

(۶) د شهادت دوه قسم له حد زنا څخه سوا په حدود و اوقصاص کې دښځو گواهي نه ده معتبره (غیره) او قصاص کې گواهي ورکول دی ، په دغو حدود و اوقصاص کې ددو نارينه و گواهي معتبره ده لقله تعالى : (فاستشهدوا بهن من رجالكم) پس تاسی ونيسئ دوه گواهان له خپلو نارينه و څخه) په دغو حدودو کې هم دښځو گواهي نه ده معتبره لحدیث الزهري مامر .

(۷) د شهادت دريم قسم دداسی شيانو په باره کې گواهي ورکول دی چې پر هغو باندي له ښځو پرته نارينه نه شي خبريدلای نو په هغو کې يواځي دښځو گواهي معتبره ده لکه په ولادت کې (چې دي ښځې بچي زيږولي دی يايې نه دی) او په بکارت کې (چې دانښخه باکره ده يانه ده) او دښځو دداسی عيبنو په باره کې چې نارينه يې نه شي کتلاي په دي ټولو کې دښځو گواهي معتبره ده لقله ﷺ: شهادة النساء حاضرة فيما لا يستطيع الرجال

الغزالية) يعنى کوموشيانوته چې نارينه نظرنه شي کولای په هغو کې دبنځوگواهي جائزه ده) وجه داستدلال داده چې په حديث شريف کې النساء لفظ جمع ده چې الف لام جنسى پراخ دی او جمع چې معرف په لام جنس سره شي جمعيت يې ختمیږي دجنس په معنى کيږي او دجنس اطلاق پر قليل او کثیر ټولوباندي کيږي نولفظ النساء يوې بنځې لړه هم شامل دی.

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نژدېه مذکور صورتونو کې دڅلور وبنځوگواهي ضروري ده ځکه دوي بنځې ديوه سړي قائم مقام دي ځکه نودودونارينه و قائم مقام څلور بنځې کيږي، امام شافعی رحمته الله ته جواب ورکړل شوی دی چې بالامذکور صورت دشهادت نه دی بلکې خبرورکول دی او په دياناتو کې ديوه خبرهم مقبول دی.

(۸) قوله ولغيره ارجلان اورجل وامرأتان ای وشرط لغير الاشياء المذكورة رجلان اورجل وامرأتان، يعنى دشهادت څلورم قسم له مذکور څلورو قسمونو نه علاوه په نورو حقوقو کې گواهي ورکول دی په دغو حقوقو کې ددوونارينه ويايوزر دوو بنځوگواهي قبلېږي برابره ده چې مشهود به حق مال وي اوکه غير مال وي لکه نکاح، طلاق، عتاق، وکالت او وصيت وغيره، ځکه په شهادت کې اصل قبوليت دی نو په مذکور صورتونو کې له نارينه و سره دبنځوگواهي هم معتبره ده ځکه په بنځه کې هغه شيان پيدا کيږي پرکومو باندي چې دگواهي دليقت مداردی يعنى مشاهده، ضبط او ادا، ولی په مشاهده سره گواه ته علم حاصلیږي او په ضبط سره هغه باقی پاتېږي او په ادا کولو سره قاضی ته علم حاصلیږي او د کثرت نسيان په وجه چې دبنځې په ضبط کې کوم نقصان راغلی دی هغه دبلې بنځې په ملتيا سره پوره شوی دی نو د نارينه و سره دبنځوگواهي هم معتبريږي.

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نژدله حقوقو ماليه و نه علاوه په نورو حقوقو کې له نارينه و سره دبنځوگواهي نه ده معتبره ځکه بنځې ناقصات العقل دي او دهغوئ په ضبط کې خلل وي يعنى پردوئ باندي نسيان غالب وي او دهغوئ په ولايت کې قصور دی ځکه امير المؤمنين نه شي جوړيدلای حال دا چې دگواه لپاره ضروري دی چې دهغه عقل کامل، ضبط يې تام او اهل دوليت وي، البته په حقوق ماليه و کې دکثير الوقوع په وجه بنا، بر ضرورت دبنځوگواهي هم جائزه ده.

(۹) قوله وللکل لفظ الشهادة ای وشرط لجميع مراتب الشهادة لفظ الشهادة، يعنى په مذکور ټولو صورتونو کې دگواهي په وخت دشهادت لفظ ذکر کول شرط دی ولی لفظ داشهد دقسم دالفاظو څخه دی په هغه کې دقسم معنى ملحوظه وي نو ددي لفظ په وجه گواه ددروغو ويلو څخه زيات احتراز کوي، نو که چيرته گواه وويل چې زه يې پيژنم يا زما يقين دی نو دهغه گواهي نه قبلېږي لما قلنا.

(۱۰) قوله والعدالة ای وشرط العدالة، يعنى دگواه عادل کيدل شرط دی لقوله تعالى: (واشهدوا ذوی عدل منکم) يعنى له مسلمانانو څخه دوه عادل کسان گواهان کړئ) دلته له عادل څخه هغه څوک مراد دی چې دکبير، گناهونو څخه پر هيز کوي او پر صغيره گناهونو يې هميشه توب نه وي کړی.

(۱۱) ويسأل عن الشهود سوا علفاني سائر الحقوق (۱۲) وتعديل الحسم لا يصح (۱۳) والواحد يكفي للتركية والمرسالة والترجمة (۱۴) وله ان يشهد بمسمع أو رأى الكليح و: لا يفراد و حكمه الحاكم والعقب والقتل وان لم يشهد عليه (۱۵) ولا يشهد غني شهادة ماله يشهد عليه (۱۶) ولا يعمل شاهد ولا يرضى ورأى بالخطأ ان لم يبدل وكذا.

توجه: او تحقيق دي وکړي د شاهدانو په باره کې په پټه او په ښکاره په ټولو حقوقو کې، او د خصم تعديل معتبر نه دی، او بوسړی کافی دی د تزکیه او بیغام رسولو او ترجمي لپاره او گواه لره جائز دی چې گواهي ورکړي دهغه څه چې اوریدلي یې وي او هغه چې لیدلي یې وي لکه بیع، اقرار او حکم د حاکم او غضب او قتل که څه هم گواهي نه ورکوي پر هغه باندي او گواهي دي نه ورکوي پر گواهي د بل چاترڅو چې هغه یې گواه و نه گرځوي، او عمل دي نه کوي گواه او قاضی او راوي پر خط باندي که دوی ته واقع یاد نه وه.

تشریح: (۱۱) د صاحبینو رحمهما الله په نژدېه ټولو حقوقو کې پر قاضی لازم دی چې هغه د گواهانو د عدالت پوښتنه وکړي په پټه هم او سړعام هم، برابر ده که خصم پر گواهانو باندي طعن وکړي یا یې نه وکړي ځکه د قاضی حکم پر حجت باندي مبنی کیږي او حجت د عادل چا گواهي کیدلای شي نو د گواه د عدالت په باره کې تحقیق کول واجب دی.

دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د مسلمان گواه په باره کې قاضی دهغه په ظاهري عدالت باندي اکتفا کوي دهغه د عدالت په باره کې په خفيه ډول تحقيق نه کوي لفظ بعض المسلمون عدول بعضهم علی بعض الا محدودین لی القذف (یعنې ټول مسلمان عادل دي ځینی پر ځینو باندي حجت دي سوا د محدودین فی القذف نه) همدارنگه ظاهره ده چې له داسي فعل څخه چې دده په دین کې حرام وي (یعنې له دروغ و یلو څخه) پر هیز کوي، البته د حدودو او قصاص د گواهانو د عدالت په باره کې به قاضی تحقیق کوي که څه هم خصم پر هغو باندي طعن نه کوي دا ځکه چې قاضی د دغو حدودو د ساقطولو په باره کې حيله لټوي نو استثنائی تفتیش دي وکړي معاملہ دي تر پایه پوري ورسوي پوه کوشش دي وکړي ښايي یوه داسی خبره به پیداشي چې په هغی سره حد ساقط شی، البته که خصم د حدودو او قصاص نه علاوه پر نورو گواهانو باندي داطعن درلود چې دادر و غجن دي یا مریبان دي یا محدود و فی القذف دي نو قاضی دي دهغوئ د حالاتو په اړه هم پوښتنه وکړي.

د مشانخورایه داده چې د ادعده اوزمانې اختلاف دی دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په زمانه کې خلکو نیک کارونه کول ظاهر او باطناً هغوئ رښتینی وود تعديل ضرورت نه وو، د صاحبینو رحمهما الله په زمانه کې په خلکو دروغ ویل رواج شو ځکه د گواهانو د تعديل ضرورت دی.

فائده: په دي زمانه کې فتوی د صاحبینو رحمهما الله پر قول ده لسانی الفرمختار: ولا یسل عن شاهد بلا طعن من الخصم الا فی حد و قود و عندهما یسل فی الکلی ان جهل بحالهم سزاو علانیه یفتی، قال العلامة ابن عابدين رحمته الله علیه: (قوله به یفتی) مرتبط بقوله وعندهما یسل فی الکلی قال فی البحر والحاصل انه ان طعن الخصم سال عنه فی الکلی والاسال فی الحدود والقصاص وفي غیر هامل الاختلاف وقيل هذا اختلاف عصر و زمان والفتوى علی قولهما فی هذا الزمان (الذفر المختار مع الشامیه: ۳/۱۱۳)

فائده: په خفيه ډول د گواهانو د تعديل او تزکیه مطلب دادی چې تعديل کوونکی به د گواه په حال د خبرو خلکو څخه د گواه په باره کې د گواه په ناخبرتیا کې تحقیق وکړي او په علانیه تعديل دادی چې قاضی او تعديل و تزکیه کوونکی دواړه سره یوځای کړي معدل د گواه په مخامخ دهغه په باره کې داوښي چې د عادل دی یا فاسق دی، مگر علانیه تعديل په خیر القرون کې کیده چې په هغه زمانه کې خیر غالب

او سر مغلوب ووزموبه دي زمانه کې يواځي په خفيه تعديل سره اکتفاء کړای کېږي ځکه په علانيه تعديل سره په خلکو کې فساد پيدا کېږي.

فائده: د مزکي لپاره ضروري ده چې دده او شاهد ترمنځ ښکاره عداوت نه وي، او د مسلمان گواه په صورت به هغه غير مسلم نه وي، د خفيه تزکيه په صورت کې اصول او فروع، ښځه او خاوندان نور ټول قربان او خپلوان يودبل د تزکيه اهل دي، همدارنگه سماعت، بصارت او بلوغ هم د مزکي لپاره شرط نه دی، او نه تعداد شرط دی البته عادل کيدل د هغه ضروري دی، تزکيه به انتهايي خفيه او په پټ راز سره وي، حاکم د عدالت به د يو خط (چې دفقه او په اصطلاح کې مستوره ورته ويل کېږي) په ذريعه چې پکې د فرقيشو شاهدان او مدعي به شي وضاحت او تعين په پوره وضاحت سره موجود وي، له مزکي څخه د شاهدانو پوښتنه کوي، دا خط به سر مهريه لفافه کې بند حاکم عدالت دخپل خاص امين په ذريعه مزکي ته وروليږدوي. (اصول الفقهاء، ص: ۳۲)

(۱۲) که د گواهانو په باره کې خصم يعنې مدعي عليه وويل گواهان عادل دي (مثلا مدعي عليه وويل چې گواهان عادلان خودي مکرزما په خلاف په گواهي ورکولو کې د هغوئ څخه خطا شوي ده يا يې هير شوي دي) نو د هغه دا خبره نه قبلېږي ځکه د مدعي او د گواهانو دا اعتقاد مطابق مدعي عليه د مدعي انکار کوي ظالم او دروغجن دی او ظالم او دروغجن سړي د گواهانو تعديل نه شي کولای.

فائده: د صاحبينور رحمهما الله په نزد مدعي عليه د گواهانو تعديل کولای شي په دي شرط چې هغه اهل تعديل وي، ياد امام محمد رحمته الله عليه په نزد څرنگه چې د يوه شخص تعديل جائز نه دی نو له ده سره بايد يو بل ملگري پيدا کړي، دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزله هغه سره د دوهم شخص د پيدا کيدو ضرورت نشته ځکه دامام ابويوسف رحمته الله عليه په نزد د يوه سړي تعديل هم جائز دی.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجح دی لعلال المفني غلام قادر النعماني: القول راجح هو قول الامام قال العلامة ابن الهمام قال ابو حنيفه رحمته الله عليه تفرعاً على قول محمد من رأى ان يسأل عن الشهود د بلاطن لا يقبل قول الخصم يعنى المدعي عليه اذا قال فى شهود المدعى هم عدول لا لا تقع به التزكية لان فى زعم المدعى وشهوده ان الخصم كاذب فى انكاره يطل فى اصراره فلا يصلح معدلان العدالة شرط فى المزكى بالاجماع (القول راجح: ۱۳۰/۲)

(۱۳) د گواه د عادل بللو د تحقيق کولو لپاره يوازې هم کافي دی دوه يا زيات کسان شرط نه دي. همدارنگه د قاصد کيدو لپاره هم يوازې کافي دی مثلاً قاضى تزکيه کوونکي ته يوازې قاصد ورواستاوه چې د فلان گواه د عادل کيدو تحقيق وکړه نومزکى ته د دغه يوه سړي خبر ورکول کافي دی. همدارنگه د بل چا د ترجمه کولو لپاره يوازې کافي دی يعنې که يوه سړي د يو چا د ژبې ترجمه په عدالتى زبان کې وکړه نو هم يوازې کافي دی، دوه کسان ضروري نه دي، ولې چې مذکوره امور (تزکيه کول، مزکى ته د قاضى پيغام رسول، او د گواه وغيره د ژبې ترجمه کول) د شهادت له باب څخه نه دي همدوجه ده چې په دغو کې د قاضى مجلس او د شهادت لفظ ضروري نه دی ځکه په دغو شيانو کې د شهادت په شان دوه گواهان هم ضروري نه دي.

فائده: امام محمد رحمته الله عليه فرمايې چې تزکيه د شهادت په شان ده نو څرنگه چې د شهادت لپاره د گواهانو تعداد شرط دی همدارنگه د تزکيه لپاره هم تعداد شرط دی نو د زاندا گواهانو د تعديل لپاره

څلورم زکيان ضروري دي اودنورو حدودو اوقصاص لپاره دوه نارينه ضروري دي اوله حدودونه علاوه دنورو حقوقو لپاره دوه نارينه يا يونارينه دوې ښځې ضروري دي، او په کومو امورو چې نارينه نه شي خبريدلای په هغو کې د يوې ښځې تعديل کافی دی.

فائده: د شيخينور رحمهما الله قول راجع دی لعالی الذر المختار: وکفی عدل واحد للترکية وترجمة الشاهد والخصم والرسالة (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۳۱۶/۳)

(۱۴) گواه چې دکوم شي تحمل کوی هغه دوه قسمه دی يودادی چې حکم يې بنفسه ثابت وي لکه بيع، اقرار، د قاضی حکم ورکول، غصب او قتل دغه امور که گواه واوريږي (که چيرته هغه په اوریدوسره معلوميدل لکه بيع او اقرار) يايې وليدل (که چيرته هغه په اوریدوسره معلوميدل لکه غصب او قتل) نو گواه لره دگواهي ورکولو گنجائش شته. که څه هم هغه پردغه معامله باندي گواه نه وي گرځيدلی ځکه په دغو صورتونو کې گواه په هغو شيانو پوه شو کوم چې د حکم لپاره موجب بنفسه دي (يعنې بيع و اقرار وغيره) اود گواهي لپاره پيژندل شرط دی لقله تعالى: (الافمن شهد بالحق وهم يعلمون) مگر هغه خلک چې د حق گواهي ادا کوي په داسي حال کې چې هغوی پوهيږي) البته دگواهي ورکولو طريقه به دا وي مثلاً د بيع دگواهي ورکول په وخت به وايي چې: زه گواهی ورکوم چې هغه خرڅ کړه داسی به نه وايي چې هغه زه گواه جوړ کړی يم ځکه دادروغ دي.

(۱۵) گواه چې دکوم شی گواهي ورکوي دهغه دوهم قسم دادی چې حکم يې بنفسه نه ثابتيږي لکه گواهي ورکول ځکه ترڅو چې مجلس قاضی ته گواهي منتقله نه کړي دهغی حکم نه ثابتيږي نو ددغه قسم حکم دادی چې اصل گواه ترڅو پوري پر خپله گواهي باندي فرع گواه گواه ونه گرځوي هغه هسی دده دگواهي په ليدوسره گواهي نه شي ورکولای مثلاً زيد واوريږي چې بکر گواهي ورکوي چې د عمرو پر خالدياندي زرد رهمه باندي دي نو زيد لپاره جائزه نه ده چې د عمرو لپاره پر خالدياندي د زرد رهمو دقرضی گواهي ورکړي ځکه دا شرط دی چې اصل گواه به فرع پر خپله گواهي باندي گواه نائب گرځوي اودلته هغه شرط نشته نو زيد گواهي ځکه صحيح نه شوه البته که بکر زيد پر خپله گواهي باندي گواه وگرځاوه نو بيا زيد د هغه پر گواهي باندي گواهي ورکولای شي ولی اوس هغه داصل گواه نائب دی.

(۱۶) گواه لره دانه دی جائز چې خپل خط وگوري دهغه مطابق گواهي ورکړي ځکه يو خط دبل سره مشابه وي نو کيدای شي چې د ادب چاخط وي نوله دغه خط څخه هغه ته علم نه حاصليږي نو گواهي هم نه شي ورکولای ولی دگواهي مدار پر علم دی، البته که چيرته هغه ته خپله گواهي په ياد ورغله نو بيا گواهي ورکول صحيح دی همدا حکم د قاضی او حديث شريف دراوي هم دی چې که يې په پوره ډول واقع ياد نه وه نو خالص په خط سره دي عمل نه کوي مثلاً قاضی پخپل رجستر کې دگواهانو تحرير شده گواهي وموندله مگر د قاضی هغه گواهي په ياد نه وه نو قاضی دي خالص د تحرير پر بنياد حکم نه کوي، همدا رنگه که يو چا خپل ليکلی حديث شريف وموند مگر روايت يې په ياد نه و ونوداسی دخپل تحرير پر بنياد هغه حديث مطابق دلا او حرمت حکم نه شي کولای.

فائده: امام محمد رحمته الله فرمایې چې مذکورہ خلکو هریو ته روادی چې گواهي ورکړي په دي شرط چې په خط یقین ولري که څه هم واقعه یې په یاد نه وي ولی په رواوالي کې خلکو لره وسعت دی وعلیه الفتوی، امام ابو یوسف رحمته الله فرمایې چې دعامو گواهانود خط اعتبار نشته ځکه په هغو کې دتغیر قوی امکان شته البته دقاضی اود حدیث دراوي خط معتبر دی ځکه دهغوئ خط دهغو په لاسونو کې محفوظ وي نو په دي وجه چې قابل اطمینان دي دهغوئ پر خط باندي اعتماد کیږی دهغه مطابق عمل کول صحیح دی.

فائده: دامام محمد رحمته الله قول راجح دی لمامال ابراهیم بن محمد الحلبي: لیکن فی البحر وغیره وجوز محمد فی الکمل وحوزه ابو یوسف رحمته الله لراوی والقاضی دون الشاهد قال شمس الاتمة الحلوا یبغی ان یغنی لقول محمد جزم فی الزاوية بانه یغنی بقوله. (مجمع الانهر: ۲۶۴/۳)

فائده: په سرکاری کاغذ انوسره هم مدعی ثابتیږی ځکه سرکاری کاغذان حجت دي که څه هم دغیر مسلم حکومت کاغذان وي په دی شرط چې دستاويزان او کاغذان له تزویر او تصنع او جعلي کارواڼي څخه محفوظ وي قال فی المجلة لا یعمل بالخط والختم بعدهما الا اذا کانا سالما من شبهة التزوير والتصنع لیعمل به یعنی انه یكون مدارا للحکم ولا یحتاج الی البیوت بوجه آخر..... (المجلة: ص ۱۰۹)

قال فی تنقیح الحامدية..... ویزاد ان العمل فی الحقيقة انما هو بموجب العرف لا بمجرد الخط والله اعلم وافره فی الدر المختار فی البرات وفریع وصراف وسمار الخ وکتب فیما علقته علی الدر المختار نقلا عن شیخنا المحقق حجة الله البعلی الناجی فی شرحه علی الاشباه مائنه یتبعه مثل البراءة السلطانية الدفتر الخاقانی المعنون بالطرة السلطانية فانه یعمل به بکتاب الامان ونقل جزم ابن الشحنة وابن وهبان بالعمل بدفتر الصراف والیاء و السمار ولعله امن من التزوير. (تنقیح الحامدية: ۲۰/۲)

(۱۷) ولا یشهد بعماله یغاینه الا لتبسن والموت والتکاح والدخول ولا یأثم القاضی وأصل الوقف قلّه ان یشهد بها اذا أخذ به من یغاینه (۱۸) ومن یغاینه فی سبب الرقی لک ان تشهد الله له (۱۹) وان فسر للقاضی انه یشهد بالتسليم ان یغاینه البید لا یغاینه (۲۰) ومن یغاینه خضر دفن فلان أو ضلی علی جنازة فهو مغاینه حتی لو فسر للقاضی قبل

توجه: اوگواهي دي نه ورکوي دهغه شي په باره کې چې ده لیدلی نه وي سواد نسب، مرگ، نکاح، دخول، ولایت قاضی اواصل دوقف نه اودهغه چالپاره جواز لري چې گواهي ورکړي دهغه چا په حق کې چې دهغه په باره کې یو معتبر چا خبر ورکړی وي، اود چا په لاس کې چې یوشی وي پرته دمړيې نه نوتالره جواز لري چې گواهي ورکړي چې دادهغه دی، او که یې تفسیر بیان کړ قاضی ته چې زه گواهي ورکوم په اوریدوسره پایه لیدوسره نومقبوله نه ده، او که چاگواهي ورکړه چې زه دفلان په جنازه کې حاضر وم یامي لمونځ دجنایزې ادا کړ نو دپه مشاهده کې شمارل کیږی حتی که دقاضی په وړاندي هغه بیان کړای شي نو هم قبلېږی.

تشریح: (۱۷) دگواهانو لپاره داجائزه نه ده چې دداسی شیانو گواهي ورکړي چې لیدلي یې نه وي ځکه شهادت له مشاهده څخه مشتق دی اومشاهده په معائنه سره کیږی چې هغه دلته نشته البته دتسب، مرگ، نکاح، دخول ولایت قاضی اوداصل شي دوقف کولوپه باره کې دغسی گواهي ورکول هم صحیح دی په دي شرط چې قابل اعتماد خلکو ددغو امور په باره کې خبر ورکړی وي نو گواه ته استحسانا داجائزې چې دهغو په باره کې گواهي ورکړي مثالیوسري له دیرو خلکو څخه دډکرو وفات کیدو خبر واوریدو داسی ولاړ په عدالت کې دډکرو وفات گواهي ورکولای شي همدارنگه په نسب، نکاح، وغیره کې هم، وجه یې داده

چې مذکور شيان داسې دی چې خاص خلک دهغو په معائنه کولو پورې مختص وي په داسې حال کې چې په دغو امور ورسره داسې احکام متعلق وي چې د ډیرې مودې لپاره پاتېږي نوکه د دغو امور په باره کې دا وریدو گواهي قبول نه شي نو نتیجه به یې داسې چې ډیر احکام به معطل شي مثلاً پنځوس کاله وروسته یو سړي دعوی وکړه چې دا ځمکه زما د پلار میراث دی حال دا چې دهغه د ولادت گواهان موجود نه دي، ظاهره ده چې که چیرته په دغه وخت کې د سماعت گواهي جائزه ونه گنله شي نو د دې سړي حق معطل کیږي ولی چې گواهان موجود نه دي نو ثبوت ممکن نه دی.

فائده: د اصل شی د وقف مطلب دادی چې مثلاً یو چا خپله ځمکه دیوې مدرسي لپاره وقف کړه اوس گواه د ځمکې په باره کې دا وریدو گواهي ورکولای شي چې فلان سړي خپله فلانۍ ځمکه د فلانۍ مدرسي لپاره وقف کړي ده مگر دهغه ځمکې د حاصلاتو د تفصیل په باره کې گواهي نه شي ورکولای چې دومره پیداوار طالباو نه وقف دي او دومره داستاذانو د تنخواگانو لپاره وقف دي وچه یې داده چې اصل وقف په ځنکو کې مشهور وي مگر دهغه تفصیلات مشهور نه وي ځکه نو د تفصیلاتو په باره کې دا وریدو گواهي ورکول ناجائزه ده.

فائده: په تلفیظ شهادت او گواهي نه ده معتبره، د گواهي له شرطونو څخه یو مهم شرط دادی چې گواه د قاضي په اجلاس کې حاضر شي گواهي ورکړي بلکې فقهاؤ د گواهي تعریف داسې کړی دی چې د قضاء په مجلس کې به دا خبره کوي، علامه حصفی رحمۃ اللہ علیہ لیکلي دي: اخبار صدق لایات حق بلفظ الشهادة فی مجلس القاضی (گواهي د یو چا د حق ثبوت په سلسله کې د یو ریښتیني انسان د خبر نوم دی چې د قاضي مجلس ته حاضر شي د شهادت د لفظ په ذریعه بیان وکړي) په فون کې کومه خبره وکړي نو ظاهره ده چې په هغه کې دا شرط مفقود دی ځکه د شهادت لپاره په تلفیظ باندې اطلاع کافي نه ده. (جدید فقهی مسائل: ۱/ ۴۳۵)

(۱۸) که د یو چا په قبضه کې له مریې او منځي نه پرته کوم بل شی تاو لیدنو ستا لپاره دا جائزه ده چې دا گواهي ورکړي چې داسې دهغه دی ځکه د قابض قبضه دهغه د مالک کیدو دلیل دی ولی په ټولو اسبابو د ملک کې دا انجام کار په اعتبار سره قبضه سبب د ملک ده مثلاً میراث سبب د ملک دی لیکن هغه وخت دهغه مالک گرځي چې دا معلومه شي چې مړ دهغه مالک و او اود مړي مالک کیدل دهغه د قبضې څخه معلومېږي یعنې که چیرته مړ په ژوند کې پر هغه مال باندې قابض و نو نو دا دهغه د مالک کیدو علامه ده همدارنگه هغه سبب د ملک ده په دې شرط چې واهب خپله دهغه مالک وي او د واهب ملک دهغه د قبضې څخه ثابتېږي.

البته مریې او منځه که چیرته تا د چا په قبض کې ولیدنو دهغه په باره کې دا تفصیل دی چې که تاته دهغه مریې کیدل معلوم و نو نو دهغه په باره کې ته گواهي ورکولای شي چې دا مریې د دې قابض ملک دي ځکه د رقیبت په وجه هغه پر خپل ځان باندې قابو نه لري نو دا د کپړي وغیره په شان د قابض په قبضه کې دی ځکه پر هغه باندې د قابض قبضه دهغه د ملک علامه ده او که تاته دهغه مریې تب معلوم نه و او هغه معیزم و نو هغه چې د چا په قبضه کې و ویني ته گواهي نه شي ورکولای چې دا د قابض ملک دی ځکه په دې صورت کې هغه پر خپل ځان

قابولري نو پر هغه دېل چا قبضه نه ثابتېږي او چې کله پر هغه دېل چا قبضه نشته نو دهغه د ملکیت علامه هم نشته نو دهغه مالک کیدو گواهي ورکول جائزه نه ده.

(۱۹) کوم شيان چې اوریدل کېږي دهغو په باره کې گواهي ورکول جائزه ده دهغو گواهي مطلق پریښودل پکار دی د قاضی په وړاندې دهغه تفسیر کول نه دي پکار مثلاً د نسب په باره کې دي داسې گواهي ورکړي چې زه گواهي ورکوم چې فلان د فلان زوی دی او که یې وویل چې ماله خلکونه اوریدلې دي چې فلان د فلان زوی دی نو ځکه زه گواهي ورکوم نو قاضی دي دده گواهي نه قبليوي، همدارنگه که یې د قابض په باره کې وویل چې دا شخص د فلان مکان مالک دی نو دا گواهي قبليږي او که یې وویل چې داسې پر فلان مکان باندي قابض دی نو زه دهغه د مالک کیدو گواهي ورکوم نو قاضی دي دهغه گواهي نه قبليوي وجه یې داده چې له تفسیر نه کولو څخه معلومېږي چې دهغه په زړه کې دهغه رېښتوالی موجود دی نو دا گواهي د علم تحت شوي ده او کومه گواهي چې د علم پریښودوي هغه قبليږي او د تفسیر کولو په صورت کې داسې معلومېږي چې د گواه په زړه کې ددې خبر صداقت موجود نه دی نو دا گواهي د علم تحت نه ده شوې ځکه قاضی باید دهغه قبوله نه کړي.

(۲۰) که چا داسې گواهي ورکړه چې: د فلان ودفن کولو ته حاضر شوی وم دهغه د جنازې لمونځ ما دا کړ نو دا مشاهده او معائنه ده نو ددې په باره کې که چیرته هغه گواهي ورکوي نو دا د اوریدو گواهي نه ده بلکې د دید گواهي ده ځکه خلک مړی دفن کوی او پرمړي باندي د جنازې لمونځ کوي په تدفین او جنازه کې شریک کیدل گواکې دمړي مشاهده کول دی نو که چیرته هغه د قاضی په وړاندې د داوول تفسیر په بیانولو سره گواهي ورکړه چې ماله خلک څخه اوریدلې وو چې دا د فلان جنازه ده بیا هم قاضی دهغه گواهي قبليوي.

بَابُ مَنْ يَقْبَلُ شَهَادَتَهُ وَمَنْ لَا يَقْبَلُ

د ابا ب دهغو خلکو په بیان کې دی چې د چا گواهي قبليږي او د چا گواهي نه قبليږي.

مصنف رحمته الله علیه تردې مخکې دایان کړی وو چې په کومو شيانو کې شهادت اوریدل کېږي او په کومو کې نه اوریدل کېږي. اوس دلته هغه بیان کوي چې د چا شهادت مقبول دی او د چا نه دی مقبول، څرنگه چې هغه شيان په کومو کې شهادت قبليږي او هغه شيان په کومو کې شهادت نه قبليږي د شهادت محل دی او محل شرط وي او شرط د تقدم تقاضا کوي ځکه یې نو دهغو بیان مخکې کړ.

(۱) وَلَا يَقْبَلُ شَهَادَةَ الْأَعْمَى وَالْمَسْلُوكِ وَالضُّبِّي (۲) إِلَّا أَنْ يَحْتَمِلَ فِي الزُّقِيِّ وَالضُّفْرِ وَأَذَانَيْهِ وَالْعَزِيْزَةُ وَالْبُلُوغُ (۳) وَالْمَخْدُوْدُ فِي قَلْبِ زَانِ
نَاب (۴) إِلَّا أَنْ يَخَذَ الْكَافِرُ فِي قَلْبِهِ ثُمَّ اسْلَمَ (۵) وَالْوَلَدُ لِأَبِيهِ وَخَدِيْجَةٌ وَغَكْسَه (۶) وَابْنُ الْأَخِي وَالْأَخِي لِلْأَخِي (۷) وَالنَّسَبُ لِقَبْدِهِ وَنَكْتَبُهُ
(۸) وَالشَّرِيْكُ لِلشَّرِيْكَةِ فِيمَا هُوَ مِنْ شَيْءٍ كَتَبَهُ.

توجه: او نه قبليږي گواهي درانده او مړيې او ماشوم، مگر دا چې هغوی د واره تحمل وکړي په حالت د غلامي او کم عمري کې او ادایې کړي له آزادې او بلوغ وروسته او د محدودې القذف گواهي نه ده صحیح که څه هم.

توبه يي ويستلي وي مگر داکه په حد کړای شي کافريه قذف کې بيا هغه اسلام راوړي او د ماشوم دخپل مور او پلار او آناونیکه لپاره او دهغه د عکس، او د خاوند او ښځي ديوبل لپاره او د مولی دخپل مریې او مکاتب لپاره او دیوه شریک د بل شریک لپاره په هغه شی کې چې ددوی له شرکت څخه وي .

تشریح: (۱) درانده گواهي نه قبلېږي ځکه دگواهي په ادا کولو کې په اشاره سره د مشهود له او مشهود علیه ترمنځ د تمیز کولو ضرورت وي او پورندله آواز پرته هیڅ ډول د امتیاز نه شي کولای او آواز له آواز سره مشابه کیدلای شي نو ځکه د امتیاز نه حاصلېږي مملوک او نابالغ ماشوم گواهي نه شی ورکولای ځکه گواهي له بابیه د شهادت څخه ده په داسی حال کې چې نابالغ او مریې پر خپل ځان باندې ولایت نه لري نو پر غیر خو یې په طریقه اولی نه لری .

(۲) البته مریې او نابالغ ماشوم که په حالت د غلامی او ماشومتوب کې گواه وگرځي یعنې دگواهي تحمل وکړي اوله آزادیدو او بالغ کیدو وروسته گواهي ادا کړي نو په دغه صورت کې دهغوئ گواهي قبلېږي ځکه تحمل د شهادت په مشاهده او سماع سره وي او مریې او ماشوم د مشاهدې او سماع اهل دي او څرنګه چې له آزادي او بلوغ وروسته گواهي ادا کوي په دې وخت کې دوی دگواهي ادا کولو اهلیت لري ځکه نو په دې وخت کې دهغوئ گواهي مقبوله کېږي .

(۳) قوله والمحدود فی القذف ای لا یقبل شهادة المحدود فی القذف الخ، یعنې د محدود فی القذف گواهي جائزه نه ده که څه هم اوس هغه له جنایت څخه توبه کړي وي ځکه د محدود فی القذف دگواهي نه قبلول دهغه د حد ته ده یعنې د قاذف (پر چا باندې د زناتهمت لګوونکي) حد د ادا چې هغه اتیا (۸۰) دري ووهل شی او دهغه گواهي رد کړای شي یعنې په آینده کې دهغه گواهي قبوله نه شي .

فائده: ائمه ثلاثه فرمایې چې ترتوبی وروسته د قاذف گواهي قبلېږي لقوله تعالی: (ولا تقبلوا لهم شهادة ان هذا اولئك من الفاسقون الا الذين تابوا من بعد ذلك واصلحوا ان الله غفور رحيم) یعنې ددوی گواهي هیڅکله مه قبلوئ او داخلک فاسق دي مګر نه هغه خلک چې توبه وباسی وروسته له دې او خپل ځان اصلاح کړي نوالله تعالی خاما مغفرت کوونکی او رحمت کوونکی دی) خلاصه دا چې د قاذف په باره کې بیشکه دا حکم دی چې دهغه گواهي نه قبلېږي مګر کوم خلک چې توبه وکړي هغوئ له دغه حکم څخه مستثنی دي، احناف جواب ورکوي چې داستثناء په باره کې قاعده داده چې استثناء په هغه جمله سره متعلقه کېږي په کومه جمله چې متصله وي په آیت مبارکه کې استثناء په هغه الفاسقون پوري متصله ده نو مطلب یې دا کېږي چې د دروغو ته مت لګوونکي فاسق دي مګر هغه خلک چې توبه وباسی هغوئ فاسق نه دي نو دا ثابت شو چې داستثناء تعلق له (ولا تقبلوا لهم شهادة ان هذا اولئك من الفاسقون) پوري نه دی نو د قاذف دغه حکم د همیشه لپاره برقرار پاتی شو .

(۴) البته که په حالت د کفر کې یو چا پر یوه پاک دامن باندې د زناتهمت ولگاوه او د غلط تهمت لګولو په وجه هغه په حد قذف سره ووهل شوی یا هغه مسلمان شونو اوس چې هغه د چاپه باره کې گواهي ورکوي نو دهغه گواهي قبلېږي ولی په حالت د کفر کې دهغه لپاره دگواهي حق وومګر د حد قذف په وجه دهغه

دا حق ختم شوي چا چې كله مسلمان شونو دهغه لپاره دگواهي دوهم حق پيدا شونو ددغه نوي حق په وجه دهغه گواهي قبلېږي:

(۵) قوله والولد لآبويه اي لاتقبل شهادة الولد لآبويه ، يعنې دزوی (مراد اولاد دی وان سفل) گواهي دخپل مور او پلار اوجدادو لپاره نه قبلېږي اودهغه عکس هم نه صحيح كيږي، يعنې دآباؤ او اجدادو گواهي دخپلو اولادونو اولسيانو لپاره نه قبلېږي لقوله عليه السلام: لاتقبل شهادة الولد لولد له ولا ولد لولد له ولا المرأة لزوجة ولا الزوج لامرأته ولا العبد لسيده ولا المولى لعيده (دزوی شاهدي دپلار لپاره نه قبلېږي اونه دپلار گواهي دزوی لپاره اونه دبنخي دخپل خاوند لپاره اونه دخاوند دخپلې بنخي لپاره اونه دمريې گواهي دخپل مالک لپاره اونه دمالک گواهي دخپل مريې لپاره) همدارنگه دا ولاؤ او آباؤ ترمنځ منافع متصلي وي همد اوجه ده چې يوبل ته زکوة نه شي ورکولای نو ددوی يو دبل لپاره گواهي ورکول من وجه دخپل خان لپاره گواهي ورکول دی ځکه نه ده مقبوله.

(۶) قوله واحد الزوجين للآخر اي لاتقبل شهادة احد الزوجين للآخر، يعنې له زو جينو څخه ديوه گواهي دبل لپاره جائزه نه ده لقوله عليه السلام: لاتقبل شهادة الزوجين لزوج له ولا الولد لولد له ولا المرأة لزوجة ولا المرأة لآبويه اونه دزوی شاهدي دپلار لپاره نه قبلېږي اونه دپلار گواهي دزوی لپاره اونه دبنخي دخپل خاوند لپاره اونه دخاوند دخپلې بنخي لپاره اونه دمريې گواهي دخپل مالک لپاره اونه دمالک گواهي دخپل مريې لپاره (او همدارنگه دزو جينو منافع هم متصلي وي نو داهم من وجه دخپل خان لپاره گواهي ده، دامام شافعي رحمته الله عليه په نزد ديو دزو جينو گواهي دهغه بل لپاره جائزه ده ځکه دزو جينو څخه ديوه گواهي دبل لپاره دعادل گواهي ده دخپل غير لپاره نو بايد چې جائزه شي زموږ دليل پورتنی ذکر شوی روايت دی.

(۷) قوله والنسب لعيده اي لاتقبل شهادة النسب لعيده، يعنې دمولى گواهي دخپل مريې لپاره نه قبلېږي لماروښا، دغه رنگه که چيرته مريې مقروض نه وونودامن کل وجه دخپل خان لپاره گواهي ده ځکه نو دمريې په لاس چې څه راځي هغه ټول دمولى ملک دی اوبعینه په همدې وجه دمولى گواهي دخپل مکاتب لپاره هم جائزه نه ده.

(۸) قوله والشريك للشريك اي لاتقبل شهادة الشريك للشريك، يعنې ديوه شريك گواهي دخپل شريك لپاره په داسې شي کې چې ددواړو دشرکت څخه په لاس ورغلی وي مثلاً په مال دشرکت کې يو شريك پر جاباندې څه دعوی وکړه او هغه بل شريك دهغه لپاره گواهي ورکړه نو دا گواهي نه قبلېږي ځکه دامن وجه دخپل خان لپاره گواهي ده ځکه په مشترک شي کې چې دگواهو شميره حصه ده هغومره مقدار گواهي يې دخپل خان لپاره شوه نو ځکه دا گواهي نه صحيح كيږي.

(۹) والمغضوب والمغضوب عليه (۱۰) والغرض ان كانت عذرة ذنوبية (۱۱) واذ من القرب على الله (۱۲) ومن يلقب بالطير (۱۳) اذ يعني للتام اذ تركب ما يوجب الخذل (۱۴) اذ يذخل الخفام بلا ازار او باكل الزوا او يقام بالردو الشطر نج او لغوته الصلوة بشبهها (۱۵) اذ يبول اربا كل على الطريق (۱۶) اذ يظهر النسب السلف.

توجه: اونه قبلېری گواهي درنښخي اونوچه کوونکې اوسندرې ويونکې، اوددښمن که يې دښمني دنيوي وه اودلهويه ډول پر شراب خوري باندي دوام کوونکي، اوهغه چې په مارغانو باندي لوبې کوي اوهغه چې سندرې وايې خلکو ته يار تکتاب دداسي گناه وکړي چې حدواجبوي يا حرام ته داخلېری بغير جامه ياسودخوروي يا قمارکوي په کتارسره يالمونځ قضاء کوي دشطرنج اوکتارپه وجه، ياهغه چې بولې کوي يا خوراک کوي په لاره کې يابر ملاسلا فو ته بدر دوايې.

تشرېح: (۹) قوله والمخت ای لاتقبل شهادة المخت الخ، دهجر (نرښخي) گواهي نه قبلېری مرادهغه نرښخي دی چې بدفعلي کوي ځکه هغه فاسق دی نوگواهي يې نه قبلېری نوهغه خنثی چې بدفعلي نه کوي هغه عادل اومقبول الشهادة دی همدارنگه نائحه (دنورولپاره په اجرت ژړاکوونکې ښځې) اومغنيه (سندرې ويونکې) ښځې گواهي هم نه قبلېری ځکه دادوايې ښځې دحرام فعل مرتکبې دي نو دفسق په وجه ددوئ گواهي نه قبلېری. **فائده:** ددوعدۀ معاف گواهانوگواهي نه معتبرېری فقهاؤچې دگواهي کوم اصل ښودلی دی له هغه څخه معلومېری چې که گواه متهم وواو امکاځ ووچې هغه له چا څخه داتسقام اخيستوياهغه ته د نقصان رسيدپه صورت کې دخپل ځان څخه دمضرت ليري کولوپه غرض گواهي ورکوي نو دداسی چاگواهي نه قبلېری لکه چې فقهاؤدپخوانه راپيداشوی دنيوي عداوت دگواهي دقبليدو مانع بللی دی، ددوعدۀ معاف گواهانو معامله داوي چې هغه خپل ځان دمقدمی څخه دآزاديدولپاره دنوروپه خلاف گواهي ورکوي نوځکه داسی گواهي نه معتبرېری داپه هغه صورت کې ده چې کله پرهغه باندي ديدوداسي جرم الزام نه وي چې شرعاًموجب دفسق وي که داوول الزام لگول شوي ووچې دفسق باعث هم دی اووعدۀ معاف گواه دااقراروکړي دبل په خلاف گواهي ورکوي نو داگواهي په دي هم نه معتبرېری چې دهغه اقراردهغه دفاسق کيدودليل دی اودفاسق شهادت معتبرنه دی. (جديد فقهي مسائل: ۱/ ۴۳۱)

(۱۰) قوله والعذران كانت عداوة دنيوية ای لاتقبل شهادة العذران كانت عداوة دنيوية، يعنې ددنياوي عداوت

ساتونکي دښمن گواهي هم نه قبلېری لکه مقذوف چې دقاذف په خلاف کومه گواهي ورکړي يادمقتول وارثان دقاتل په خلاف يوگواهي ورکړي ځکه ددنياوي دښمني دساتونکي په باره کې ددروغودگواهي دنه ورکولوڅخه اطمينان نه راځي، اوکه عداوت دديني معاملی په وجه وونوله هغه څخه دگواه پر عدالت باندي هيڅ اثر نه پريوځي نو دداسي چاگواهي معتبره ده.

(۱۱) قوله ومدمن الشرب على اللهوى لاتقبل شهادة مدمن الشرب على اللهوى، يعنې دلېهوپه طريقه پر شراب خوري (مرادله خمر او څخه ماسوا نور مسکرمشروبات دي) باندي دمد اومت کوونکي گواهي نه قبلېری ځکه داسی دحرام فعل مرتکب دی، دمد اومت قيديې ځکه ورسره لگولی دی چې بلامد اومت دهغه داعمل نه ښکارېری اويې له ښکاريدو څخه دهغه عدالت نه ختمېری اودلېهوپه طريقه قيديې ځکه ورسره ايښی دی چې ددواپه طريقه استعمال څخه اخترازاشي ځکه چې ددواپه ډول خوړلوسره يې عدالت نه ساقطېری اوداقيديې له خمر څخه سواداځکه چې دخمرويوه قطره هم عدالت ساقطوي.

(۱۲) قوله ومن يلعب بالطيور اي لاتقبل شهادة من يلعب بالطيور، يعني هغه څوک چې په مارغانو باندې لوبې کوي مثلاً مرغ بازي وغيره دهغه هم گواهي نه قبلېږي ځکه چې په مرغ بازي باندې غفلت پيدا کېږي او بل له دې وجهې چې پر چتو باندې د مارغانو د الوړلو څخه دخلکو پرېږده باندې نظر لوبېږي.

(۱۳) قوله ويعني للناس اويرتکب مايوجب الهداي لاتقبل شهادة من يعني للناس اويرتکب مايوجب الحد، يعني دهغه چاگواهي هم نه قبلېږي چې خلکو ته سندرې وايې ځکه دا چې خلک پر کبيره باندې سره جمع کوي چې دهغه په وجه دده عدالت ساقطېږي همدارنگه دهرهغه چاگواهي نه قبلېږي چې له کبيره گناهونو څخه ديوي داسې گناه مرتکب شي چې دهغه سزا دحدوي لکه زنا، غلا وغيره ځکه داسې خلک فاسقان دي.

(۱۴) قوله اوريدخل الحمام بلا ازار اي لاتقبل شهادة من يدخل الحمام بلا ازار، يعني هغه څوک چې بغير پرده لوڅ لغر حمام (په ځينو ښارونو کې پر ښکاره ميدان خلک پريوه ځای لمبيږي له حمام څخه همداصورت مراد دی) ته داخلېږي نودهغه گواهي نه قبلېږي ځکه سترښکارول حرام دی نو داسې دفاسق کيدويه وجه مردود الشهاده دی، همدارنگه هغه څوک چې سود خوروي دهغه گواهي نه قبلېږي ځکه دسود حراموالی دنص قطعي څخه ثابت دی نو سود خور دفاسق کيدويه وجه مردود الشهاده دی او هغه څوک چې په کتار (تړد) يو قسم لوبه ده چې ارديشيرين بابک د ايران پاچا ايجاد کړې ده) يا شطرنج (مشهوره لوبه ده چې په شپږ قسمه مهر سره لوبې کوي چې شاه، فر، زين، فيل، اسب، رخ او بيدل ورته وايې) سره لوبې کوي دهغه گواهي نه قبلېږي ځکه په کتار لوبې کول حرام دی او دحرام مرتکب فاسق وي ځکه دهغه گواهي نه قبلېږي همدارنگه دچاچې دکتار يا شطرنج په وجه لمونځ قضاء شی دهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه چې لمونځ قضاء کول کبيره گناه ده او د کبيره گناه مرتکب فاسق وي.

(۱۵) همدارنگه هغه څوک چې غلط او سپک حرکات کوي (چې دمروت خلاف وي) لکه په لاره کې بولي کول يا په لاره کې خوراک کول نودهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه داسې دمروت پرېښودونکی دی نو چې دی په داسې کارونو نه شرميږي نو په دروغ ويلو سره هم نه شرميږي له دې پخپله گواهي کې متهم کېږي او دمتهم گواهي نه قبلېږي.

(۱۶) قوله اوريدظهره ب التلف اي لاتقبل شهادة من يظهره ب التلف، يعني څوک چې دسلف صاحبنو (صحابه کرام او تابعينو) په باره کې بدگوښی ظاهره کړي نودهغه گواهي هم نه قبلېږي ځکه دهغه نسق ظاهري، بلکې که يو چاسب دمسلمان وکړ که څه هم له اسلافو څخه نه وي نودهغه هم گواهي نه قبلېږي ځکه مسلمان ته ښکېځل کول دمروت منافي دی البته که بدگوښی پټه وساتي نو دمستور کيدويه وجه دهغه گواهي مقبوله ده.

(۱۷) وَتَقْبَلُ لِأَخِيهِ وَغَمَّةٍ أَوْ يَوْمٍ ضَاعَازْ أَمْرُهُ وَنَهَاوَزْ وَجْهَهُ أَوْ امْرَأَةً أَوْ أَبَاهُ (۱۸) وَأَهْلُ الْهُدَى لَا الْخَطَايَا (۱۹) وَالذَّنْبُ عَلَى مَنْ لَمْ يَلْعَلْ عَلَى الذَّنْبِ (۲۰) وَمَنْ لَمْ يَضْفِرْ إِنْ أَجْتَبَ الْكِبَارُ (۲۱) وَالْأَقْلَبُ وَالْخَصِيُّ وَزَوْلَا زَا (۲۲) وَالْخَشْيُ (۲۳) وَالْفَعَالُ وَالْمَعْقِلُ لِلْمُعْتَقِ.

ترجمه: او قبلېری دخپل ورور او اکا اور ضاعی مور او پلار او دخپلی ښځې دمور او دخپلې ښځې دلور او زوم او مورور او دپلار دښځې لپاره او داهل هواء مگر نه دخطایبه ؤ، او دذمی پر خپل مثل او دحربی کافر پر خپل مثل نه پر ذمی او دداسي چې دصغیره گناهونو مرتکب وي که یې له کبیره ؤڅخه ځان ساتلی وو او دغیر مختون او خصی او ولد زنا، او خنثی او دعالمینو او دآزاد شده گانو دآزادیدونکو لپاره.

تشریح: (۱۷) قوله نقل لایحه ای ونقل شهادة الاخ لایحه، یعنی دیو چا گواهي دخپل ورور، اکا رضاعی مور او پلار خسر دخپلی ښځې دلور، زوم دمورور او دپلار دښځې لپاره قبلېری ځکه چې داخلک پخپله دغه گواهي کې متهم نه دي ولی ددې خپلوانو املاک او دهغوئ منافع پخپلو کې سره مشترکي نه دي بلکې جلا جلا دي.

(۱۸) قوله واهل الهوی الا الخطایبه ای ونقل شهادة اهل الهوی الا الخطایبه، یعنی داهل هواء (یعنې بدعتیانو) گواهي قبلېری که څه هم داخلک من حیث الاعتقاد فاسق دي ځکه داخلک په خپل زعم کې متدین دي نو په گواهي کې له دروغ ویلو څخه دځان ساتلو اهتمام کوي، سواله فرقه خطایبه (له رافضیانو څخه یوه ډله ده چې دخپلی ډلې لپاره گواهي ورکول واجبه گڼي که څه هم ددوئ ډله ای انسان محض ددروغو مدعی وي) چې دهغوئ گواهي نه قبلېری دتهمت دکذب په وجه.

(۱۹) قوله والذمی علی مناه ای ونقل شهادة الذمی علی مناه، یعنی دذمیانو گواهي پخپلو کې دیوبل په خلاف قبلېری که څه هم ددوئ ملتونو مختلف وي لکه دیهودو گواهي پر نصاری و باندې دنصاری و گواهي پریهودو لږاڅا کناو غدر لایې بهیم، ولی ذمی پر خپل ځان او خپل اولاد باندې ولایت لري نو پر خپل جنس باندې دگواهي لیاقت هم لري پاتی شو دهغوئ اعتقادي فسق دهغوئ دگواهي قبلیدو مانع نه دی ځکه کوم شی چې هغوئ پخپل دین کې حرام گڼي له هغه څخه دوئ پر هیز کوي او دروغ ویل په ټولو ادیانو کې حرام دي او دذمیانو په شان دیوه حربی گواهي دبل حربی په خلاف قبلېری لماقلنا، البته دحربی (دحربی څخه مراد مستامن دی ځکه هغه حربی کافر چې داستیمان بغیر داراسلام ته داخل شي هغه مریې گرځول کېږي او دمریې گواهي نه ده معتبره) گواهي دذمی په خلاف نه قبلېری ځکه پر ذمی باندې هغه هیڅ ولایت نه لري ولی ذمی په داراسلام کې اوسېږي دحربی نه دهغه حالت اعلی دی.

الالفاظ: ای شهردشهدو اعلی شریکین فقلت علی احمد همدون الاخر؟

فقل: شهردنصاری شهرد اعلی نصرائی ومسلم یعنې عبد مشر.

الالفاظ: ای مسلمین لم نقل شهادتیهما بشی وشهد نصرايان بضده فقلت؟

فقل: نصرائی مات وله ابان مسلمان شهدا بانه مات نصرايان نصران شهدا بانه مات مسلما قبل النصرايان. (الاشباه والنظائر

(۲۰) قوله ومن الم بصغیرة الخ ای ونقل شهادة من الم بصغیرة الخ. یعنی که دیو چانیک اعمال دهغه پر صغیره گناهونو باندې غالب وي اوله کبیره گناهونو څخه یې پر هیز کړی وي نو دهغه گواهي قبلېری او دشرعی عادل همداتعرف دی ځکه له کبیره گناهونو څخه پر هیز کول ضروري دی او په صغیره ؤکې دغالب اعتبار دی دچا چې صغیره گناهونه زیات وي نو دهغه گواهي متاثره کېږي او دچا چې صغیره گناهونه کم وي نو دهغه گواهي قبلېری ولی که له ټولو صغیره او کبیره گناهونو څخه پر هیز لازمي وگڼل شي نو دشهادت دروازه

بنديزى ځکه له انبياؤ کرامو عليهم السلام سواهيڅوک له صغيره گناهونو معصوم نه دى. و من الم بمعصية يعنى څوک چې د صغيره گناهونو نه په کومه گناه اخته شى.

(۲۱) قوله واللف والعصى اى وتقل شهادة الالف والعصى، يعنى د چا چې ختنه نه وي شوي دهغه گواهي قبليرى ځکه دا دهغه عدالت مغل نه دى ولې نصوص د ختنه له قيد څخه مطلق دى البته له حضرت ابن عباس رض څخه مروى دى چې د غير مختون گواهي نه قبليرى نو دهغه د اقول پر استخفاف بالدين باندې محمول دى ولې داستخفاف بالدين په وجه هغه عادل نه پاتيرى، همدارنگه د خصي گواهي هم قبليرى ولې دهغه اندام په ظلم غوڅ کړاى شوى دى نو داداسي دى لکه د يو چا چې لاس غوڅ شوى وي همدارنگه د ولد زنا گواهي هم قبليرى ولې د مور او پلار د فاسق کيدو په وجه د ماشوم فاسق کيدل نه لازميږي.

(۲۲) قوله والعنى اى وتقل شهادة العنى، يعنى د خنثى گواهي هم جائزه ده ولې خنثى به يانوي يابه ښځه وي د دوى د واپو گواهي مقبوله ده نو د خنثى گواهي هم قبليرى البته خنثى د شهادت په باب کې احتياطاً ښځه شمار له کيږي نو د ښځو په شان له نارينه بغير دهغوئ گواهي نه قبليرى او په حدودو کې دهغوئ گواهي نه قبليرى.

(۲۳) قوله والعنالى اى وتقل شهادة العنالى، يعنى د عمالو گواهي معتبره ده. عمال هغه څوک دي چې د پاچاله طرفه دخراج، جزيه او صدقاتو د اټولو پر کار باندې مامور وي دهغوئ گواهي معتبره ده ځکه نفس عمل (د صدقاتو وغيره راجع کول) فسق نه دى البته که چيرې ظالم وي او ظالم مددگار وو نو بيا دهغه فسق په وجه دهغه گواهي نه ده معتبره، او دمعتق (آزاد شده) گواهي دمعتق (آزادوونکي) لپاره جائزه ده ولې په ظاهره کوم تهمت نشته او که يو قسم تهمت وو نو بيا نه ده جائزه.

(۲۴) اوله شهدان اياهما وصى ايه الوصى بنذعى جاز (۲۵) وان انكر لا (۲۶) كفالو شهدان اياهما غلغله بغيض ذينو نه واذغى الوكيل وانكرها (۲۷) ولا يسمع القاضى الشهادة على جرح (۲۸) ومن شهد ولم يبرح حتى قال او هنت بعض شهادتى نقل لوعذلا.

توجه: او که دوو کسانو گواهي ورکړه چې زموږ پلار وصى گرځولى وو فلان سړى او وصي هم دعوى وکړه نو جائزه دى. او که يې انکار وکړ بيا نه ده جائزه، لکه که چيرته گواهي ورکړي چې زموږ پلار فلان سړى وکيل ټاکلى وو دهغه د قرض د وصول کولو لپاره او وکيل دعوى وکړه دهغه يايې انکار وکړ او نه دي اوري قاضى پر جرح باندې گواهي، او که چا گواهي ورکړه او له هغه بخايه نه وو ليري شوى چې ويې ويل ماشبه کړي وه په څه گواهي کې نو د اقول يې قبليرى که هغه عادل وو.

تشييح: (۲۴) که دوو وروڼو دا گواهي ورکړه چې زموږ مرحوم پلار فلان سړى وصي مقرر کړى دى هغه سړي هم دعوى وکړه چې زه د دوى د پلار وصي يم نو استحساناً دا جائزه دى د قياس تقاضا خودا ده چې دا گواهي جائزه نه وي ځکه په دې کې د گواهانو فائده ده چې دهغوئ يو کار گذاريده چې دهغوئ حقوق خوندي ساتي او دهغوئ ته دهغوئ د ميراث حق ورکوي. د استحسان وجه داده چې قاضى ته خپله د دې اختيار شته چې وصى مقرر کړي چې دخلکو مالونه له ضائع کيدو څخه خوندي شي البته پر قاضى باندې دا واجبه ده چې هغه داسي څوک وصى مقرر کړي چې امانتدار، ديندار او کار گذار وي نو په مذکوره صورت کې د وصى وصي کيدل په

گواهانو سره نه دی ثابت بلکې د قاضی په حکم سره ثابت شوی دی دگواهانو په گواهي سره قاضی له دې زحمت څخه خلاص شو چې دوصی دیانت او امانت معلوم کړي خلاصه دا چې داپه حقیقت کې گواهي نه ده بلکې دوصی په مقرر کیدو کې د قاضی مدد کول دی نو دا جائز دی.

(۲۵) قوله وان الکراهی ان النکر الرجل الوسیة للاقبل شهادة الابنین ، یعنی که وصي دخپل ځان دوصی کیدو منکر شو نو قاضی لره دا اختیار نشته چې هغه دوصایت پر قبیلیدو باندې مجبور کړي دا چې په دغه صورت کې قاضي دوصی د مقرر کیدو ولایت نه لري نو ددغو گواهانو په گواهي سره دوصي وصي کیدل نه ثابتیږي ځکه گواهان په خپله گواهي کې متهم دي او د متهم گواهي نه ده معتبره .

(۲۶) قوله كما لو شهدان اباها وکلہ الخ ای کما تقبل شهادة الابنین فی غیة ابیهما ان اباها وکلہ الخ یعنی مذکور صورت داسي دی لکه یو څوک چې غائب وي او د هغه دوو زامنودا گواهي ورکړه چې زموږ پلار (چې غائب دی) فلان شخص ددي وکیل گړځولی دی چې په فلان ښار کې د هغه قرض وصول کړي نو د هغودا گواهي نه قبلیږي مذکور شخص که دخپل وکالت مدعي وو که منکروو ځکه قاضی دغائب له طرفه دوکیل مقرر کیدو داخترانه لري نو دا وکالت د قاضی په حکم سره نه دی ثابت شوی بلکې د هغو گواهانو په گواهي سره ثابتیږي څرنگه چې دا گواهان پخپله گواهي کې متهم دي ولی چې ویل کیږي چې دوی دخپلې گواهي په ذریعه خپل ځان ته نفع حاصلوي او د متهم گواهي معتبره نه ده .

(۲۷) یعنی قاضی پر جرح باندې شهادت نه اوري مثلامدعی علیه دعوی وکړه چې دمدعی گواهان فاسقین دي یادا چې مدعی گواهان په پیسور اوستي دي او پردي یې گواه هم قائم کړل نو قاضی به د هغه طرفته التفات نه کوي او نه به پر هغه حکم کوي بلکې په پټه او ښکاره به ددغو گواهانو په باره کې تحقیق کوي که د هغوئ عدالت ثابت شونود هغوئ گواهي قبلیږي که نه نه قبلیږي ولی قاضی مامور بالاستردی او په دي ډول گواهي اوريدو کې بي عزتي ده، البته که چیرته حق شرع یا حق عیدته متضمن وونود جرح داسي گواهي اوريدله کیږي ځکه چې په دي صورت کې د حقوقو د خوندي کولو لپاره گواهي ورکول ضروري ده، که څه هم په دي صورت کې هم بی عزتي ده مگر هغه ضمهاده مثلاً شهود الجرح وویل دمدعي گواهانوزنا کړي ده یا یې غلا کړي ده مال یې چور کړی دی یا یې څوک عمد اوزلی دی .

(۲۸) که یوه عادل سړي د قضا په مجلس کې گواهي ورکړه او تراوسه لاله مجلس قضا څخه نه وو ولاړ شوی چې ویې ویل له ما څخه په گواهي کې غلطی شوي ده، مثلاً د لسو روپو په باره کې یې گواهي ورکړه یا یې وویل چې له ما څخه غلطی وشوه در حقیقت پنځه روپي دي نو دغه سړي دا گواهي قبلیږي وجه یې داده چې د قاضی په مجلس کې کله ناکله دهیبت په وجه گواه په وار خطایې مبتلا کیږي نو دگواه عذرو واضح دی او چې کله دگواه عذرو واضح دی نو تر څو چې مجلس د قضا قائم وي د هغه گواهي قبلیږي په دي شرط چې عادل وي .

باب الاعطال فی الشهادة

دا باب دی په شهادت کې اختلاف بیان کې

تردي مخکې يې دگواهانو داتفاق احکام بيان کړل اوس دا اختلاف احکام بيانوي چې داقتضاء طبيعت عين مطابق دی ځکه اتفاق فی الشهادة اصل دی او اختلاف دیو عارض په وجه مثلاً دروغو وغيره په وجه راځي او اصل حق بالتقديم دی ځکه يې مخکې اتفاق فی الشهادة بيان کړ.

(۱) الشهادتان و افقت الدعوى قبلت والا (۲) ادعى دازالان اشراراً الشهادة بملک مطلق لغت نه بکه لا (۳) ونعني اتفاق الظاهدين لفظاً ومعنى فان شهدا اخذهما باللف والاعترافين لم تقبل (۴) وان شهد الاعتراف باللف ونعني مانعاً والمدعى يدعى ذلك قبلت على الالف (۵) ولو شهد باللف وقال اخذهما فضاء منها خمس مائة تقبل باللف ولم يسمع آله فضاء الا ان يشهد بغيره آخر (۶) ونعني ان لا يشهد حتى يقر المدعى بما يقض.

توجه: گواهي که موافقه له دعوی سره وه نو بیا قبلېږي که نه بیا نه قبلېږي دعوی يې دسرای وکړه دوراوت په سبب یاد اخیستلو په سبب او گواهانو گواهي ورکړه د مطلق ملک نو گواهي لغوه کېږي اود دې برعکس نه لغوه کېږي او معتبر دی متفق کیدل دگواهانو لفظاً هم او معنی هم بیا که چیرته یوه دزرو گواهي ادا کړه او بل ددو زرو گواهي ادا کړه نه قبلېږي او که گواهي ورکړه بل دیو نیم زرو مدعی دعوی وکړه دهغو نو قبلېږي پر زرو باندې، او که گواهي ورکړه دواړو دزرو اوله هغوی څخه یوه وویل چې هغه ادا کړي دي له دغو زرو څخه پنځه سوه نو قبلېږي دزرو په باره کې اونه او ریدل کېږي دا چې هغه ادا کړي دي مگر دا چې گواهي ورکړي له هغه سره یو بل او پکار دی چې گواهي ور نکړي تر څو چې مدعی اقرار وکړي دهغه چې قبض کړي يې دي.

توضیح: (۱) گواهي که چیرته لفظاً او معنی یا یواځې معنی ددعوی مطابق وه نو قبلېږي او که چیرته لفظاً او معنی مطابق نه وه نو نه قبلېږي ځکه په حقوق العباد کې تقدم ددعوی د شهادت د قبولیت لپاره شرط دی نو د موافقت په صورت کې دا شرط پر ځای کېږي ځکه گواهي ددعوی تصدیق کولو ته وایي اود تصدیق لپاره ضروري ده چې دکوم شی چې تصدیق کېږي هغه مخکې لا موجود وي نو د موافقت په صورت کې د قبولیت شرط (تقدم دعوی) پر ځای کېږي نو ځکه گواهي قبلېږي اود نه موافقت په صورت کې د مخالفت په وجه گواهي گواهانو ددعوی تکذیب وکړ نو د مدعي ددعوی وجود او عدم برابر شو نو عدم شرط (يعني تقدم دعوی عدم) په وجه گواهي نه قبلېږي.

(۲) قوله ادعى دازالان اشراراً المدعى رجل على رجل اخر دازالان، یعنی که چا دیو چا په سرای دعوی وکړه چې داماته په میراث راپاته دی یا ما اخیستی دی گواکي دملک مقید دعوی يې وکړه یعنی دملک سبب يې بیان کړ او گواهانو دملک مطلق گواهي ورکړه یعنی دملک سبب يې بیان نه کړ نو دگواهانو دا گواهي نه معتبرېږي ولې دگواهانو په گواهي کې د مدعي تر دعوی زیادت راغلی دی ځکه چې مدعي دملک حادث دعوی کړي ده او گواهان ملک قدیم ثابتوي ولې په ملک مقید کې ملک منسوب و سبب ته کېږي په داسی حال کې چې په ملک مطلق کې ملک من الاصل ثابتېږي آن چې په ملک مطلق کې مدعي دمدعایید او ارازو واندو هم مالک گرځي او گواهي تر مدعی زیاتیدل د شهادت لپاره مانع دی او که ددې عکس وویي چې مدعی دملک مطلق دعوی وکړي او گواهان دملک مقید گواهي ورکړي نو دعوی قبلېږي ځکه په دغه صورت کې گواهي تر دعوی کمه ده او گواهي تر مدعی کمیدل د شهادت لپاره مانع نه دی.

(۳) دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد د گواهانو په لفظ او معنی کې متفق کیدل شرط دی. د صاحبینو رحمهم الله په نزد خالص معنوی موافقت شرط دی، نو که یوه گواه د زرو گواهي ورکړي او بل د دوو زرو په داسې حال کې چې مدعی هم د دوو زرو دعوی درلودی نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزد د شاهدي نه قبلېږي ځکه دلته د گواهانو ترمنځ لفظي اختلاف راځي ولی زراودوه زرغیر دي او پر هریوه باندي یو گواه دی نو نه زر ثابتېږي او نه دوه زره، د صاحبینو رحمهم الله په نزد د یو زره باره کې د دواړو گواهي قبلېږي ولی پر زرو باندي معنی دواړه متفق دي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمه الله قول راجح دی لسانی الهندي: شهدا حدهما بالف والأحر بالقبين لم تقبل بشئ عندي حنیفة رحمه الله وعنده مقبل علی ألف والصحيح قول أبي حنیفة رحمه الله كذا فی المضمرات. (الهندي: ۳/۳۰)

(۴) که یوه گواه د زرو او بل د یونیم زر گواهي ورکړه او مدعی هم د یونیم زر دعوی درلودی نو د زرو په باره کې په اتفاق سره گواهي قبلېږي ولی پر زرو باندي دواړه گواهان لفظاً او معنی اتفاق دي ځکه له غیبه الله خمس مانده دوي جملې دي علیه الف یوه او خمس مائة بله جمله ده یوه پر بله باندي عطف شوي ده او په عطف سره د اول تقریر راځي نو د زرو په ثابتولو کې دواړه گواهان متفق دي او د پنځو په ثابتولو کې یو گواه متفردي نو پر خورمه مقدار چې دواړه گواهان متفق دي هغه ثابتېږي باقی نه ثابتېږي.

(۵) که دواړو گواهانو گواهي ورکړه چې د زید پر بکر باندي زر روپۍ دي او یوه گواه وویل له دغور وپوڅخه بکر پنځه سوه ادا کړي دي نو د زرو په باره کې د دواړو گواهي قبلېږي ځکه پر دغو باندي دواړه گواهان متفق دي بیا چې کله یو گواه د پنځو سوو ادا کولو گواهي ورکوي نو دا گواهي یې نه اوریدله کیږي ولی په دغه گواهي کې دی یواځي دی مگر دا چې دوهم له ده سره گواهي ورکړي نو بیا قبلېږي دلته بیان صاب د شهادت تامیږي.

(۶) په مذکور صورت کې چې گواه ته دا معلومه وي چې مدعی علیه (بکر) پنځه سوه روپۍ ادا کړي دي دهغه لپاره مناسبه داده چې تر خپورې چې مدعی دا اقرار نه وکړي چې ما پنځه سوه وصول کړي دي تر هغه پورې دي د زرو گواهي نه ورکوي چې گواه د گواهي په ورکولو سره پر ظلم باندي اعانت کوونکی نه شي ځکه دا کیدای شي چې مدعی له وصول شویو پنځو سوو څخه انکار وکړي.

(۷) ولو شهد بقرض الف و شهد اخذهما منه قضاءه جازت الشهادة علی القرض (۸) ولو شهدا بان قتل زنا يوم السبت بمكة و اخرته قتلوه بالبحر بمصر دنا (۹) فان قضی باحدهما ان لا یبطل الاخری (۱۰) ولو شهدا علی سرقه بقرعة و اختلفا فی لو نهما قطع (۱۱) بخلاف الذکور و الا نونة زالفضب.

ترجمه: او که دوو گواهانو گواهي ورکړه د یو زر قرض اوله هغو څخه یو گواهي ورکړه چې مقروض هغه ادا کړي دي نو جائزه ده گواهي پر قرضو باندي او که دواړو گواهي ورکړه چې فلان زید قتل کړ د قرباني په ورځ په مکه مکرمه کې او بل گواهي ورکړه چې هغه زید قتل کړ د قرباني په ورځ په مصر کې نو دواړه گواهیانې مردودي دي او که قاضی حکم وکړ د یوه مطابق مخکی نو د دوهم گواهي باطلېږي او که دواړو گواهي ورکړه

دغوا پر غلا کیدو باندی اودواړ واخلاف وکړ دهغی په رنگ کې نو دغله لاس غوڅ کيږي خلاف دمذکر او مؤنث او غصب په اختلاف کې .

تشریح: (۷) که دوو کسانو د زید بکر ته دیوزر قرض ورکولو گواهي ورکړه ییاله هغو څخه یوه داهم وویل چې قرض اخیستونکي دایوزر ادا کړي هم دي نو دزرو قرض په باره کې داگواهي صحیح ده ځکه دقرض ورکولو په باره کې گواهان دوه دي نو دگواهانو نصاب پوره دی او په آخر کې چې یوه دیوزر ادا کولو گواهي ورکړي ده هغه گواهي معتبره نه ده ولی گواه یودی نو دگواهانو نصاب په نه پوره کیدو سره داگواهي نه ده معتبره .

(۸) که دوو دلو پریوه سړي باندې گواهي ورکړه چې فلان زید قتل کړ مگر یوې ډلې وویل سړکال په لسم ورځ ددی الحجه (یعنې داخر ته ورځ) په مکه مکرمه کې اوبلې ډلې وویل چې په لسم ددی الحجه یې په مصر کې قتل کړ، اودا دواړې ډلې دقاضی محکمې ته په یوه وخت کې حاضر شول نو قاضی دي ددواړو دلو گواهي نه قبلوي ځکه له دواړو فریقو څخه یوه یقیناً کاذبه ده ولی یو قتل په دوو ځایونو کې واقع کیدل ناممکن دی) او یوه ډله هم تربلې اولی نه ده نو ددواړو گواهي دي نه قبلېږي .

(۹) او که له دواړو دلو څخه یوې ډلې مخکې گواهي ورکړه او دهغی مطابق قاضی فیصله هم صادره کړه بیا فریق ثانی دگواهي لپاره حاضر شو نو دهغه فریق گواهي نه قبلېږي ولی دقاضی دقضاء داتصال په وجه مخکینۍ گواهي ته ترجیح حاصله ده نو ددهمې گواهي په وجه اوله گواهي نه ماتېږي .

(۱۰) که گواهانو پریو چایاندي دغوا د غلا کیدو دعوی وکړه مگر دغوا رنگ یې بیان نه کړی او گواهان یې پیش کړل او دگواهانو ترمنځ اختلاف راغی یوه دسره رنگ غوا پر غلا کیدو باندې گواهي ورکړه او بل دتور رنگ غوا پر غلا کیدو باندې گواهي ورکړه نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد داگواهي قبلېږي ځکه غلامو ماته توره تیاره کې کيږي او گواهان یې هم له لیرې گوري نو درنگ په باره کې اشتباه کیدای شی ځکه نو دگواهانو ترمنځ په دي اعتبار سره اختلاف راځي دغه اختلاف په نظر انداز کولو سره ددوی گواهي باید قبوله کړی شي .

فائده: دصاحبینو رحمهما الله په نزد مذکوره گواهانو گواهي نه قبلېږي ځکه مشهود به مختلف دی یعنې هرگواه دجلاشي گواهي ورکړي ده ولی سره اوتوره دوی جلا جلا غواگانې دي نو پهره یوه غوا باندې دصواب شهادت دنامکمل کیدو په وجه مذکوره گواهي دقبول وړ نه ده . دصاحبینو رحمهما الله قول راجع دی لمانی الذر المختار: شهدا بصره بقره واختلف فی لونها الطع خلافا لهما واستظهر صدر الشریعة قولهما (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۳/ ۲۴۱)

(۱۱) او که ددواړو گواهانو اختلاف په نړاوماده کې ووپه دي ډول چې یو وایي چې غله غویی غلاکړی دی او بل وایي چې غوا یې غلاکړي ده نو داگواهي نه قبلېږي ځکه چې نړاوماده په یوه حیوان کې نه شي جمع کیدای په دي کې اشتباه هم نه راځي ځکه نو دا اختلاف نظر انداز کیدای نه شي . همدارنگه که دغصب په باره کې اختلاف شو چې یوه وویل چې غله سور رنگ غواوړې ده او بل وویل چې ده تور رنگ غواوړې ده نو داگواهي هم نه قبلېږي ځکه غصب عمومادورځي وي اوله نژدې څخه وي نو کتونکي ته هم اشتباه نه راځي لهدا دغه اختلاف نظر انداز کيږي نه .

(۱۲) وښهډلې ځي انه اشترى عبد فلان بالف و زهدا لا غنى بالف و خمس مائة بطلت الشهادة (۱۳) و كذا الكتاب و الخلع (۱۴) فلما ابلح الغنى فبصح بالف (۱۵) ملك الغنوت لم يفض لوارثه بلا جواز لان يشهد ايمليكه و يده ازيدو دعوا و مستغبره وقت الغنوت (۱۶) و لو شهدا بده غنى مذ شهر ذت (۱۷) و لزارق المدعى عليه بذالك و شهدا هذان انه اقرا انه كان لى زيد المدعى ذليغ الى المدعى.

ترجمه: که چا گواهي ورکړه ديوه سړي لپاره چې هغه اخيستی دی فلان مری په زر روپۍ اوبل گواهي ورکړه چې په يونيم زر نوډا گواهي باطله ده او همدارنگه کتابت او خلع، اونکاح چې ده هغه صحيح کيږي په زر روپۍ، دمورث دملک فيصله نه کوله کيږي دهغه دوارث لپاره دوارث په ملک کې دراتلودښت بغير، مگردا که گواهي ورکړي دمره دملک يادهغه دقبضې يادهغه دمودع ياستمير دقبضې دمرگ په وخت، او که دوو کسانو گواهي ورکړه دقبضې له يوې مياشتې څخه نور ډيرې، او که مدعی عليه اقرار وکړي په هغه سره يادوو کسانو گواهي ورکړه چې هغه اقرار کړی دی چې دادمدعي په قبضه کې وه نويادي مدعی ته ورکړل شى .

تشریح: (۱۲) که يو چا ديوه سړي لپاره ډاډول گواهي ورکړه چې هغه له فلان څخه مری په يوزر دراهم اخيستی دی اوبل گواهي ورکړه چې په پنځلس سوه يې اخيستی دی نو ددواړو گواهي باطليږي ځکه مقصود دلته سبب يعنې عقد بيع ثابتول دی او هغه دثمن په اختلاف سره مختلف کيږي نو چې دکوم شي گواهي ورکړه شوې ده يعنې عقديبع هغه مختلفه شوه او پر هر عقد باندي ديوه يوه گواه دقائميدو په وجه دگواهانو نصاب نه دی پوره شوی ځکه نو دا گواهي مردوده ده .

(۱۳) مذکور حکم د عقد کتابت هم دی يعنې که يو چا خپل مری مکاتب وگرځاوه بيا يوه گواه وويل چې بدل کتابت زردرهمه دي اوبل گواهي ورکړه چې پنځلس سوه دي، نو ددواړو گواهي باطله ده ولی دلته هم اصل مقصود عقد کتابت ثابتول دی کماثر، او يعينه همدا حکم دخلع يعنې په عوض سره دطلاق ورکولوم دی چې که يوه گواه دزرو درهمونو په باره کې گواهي ورکړه اوبل دپنځلس سوو، نو ددواړو گواهي باطله ده، لما قلنا.

(۱۴) البته که دعوض نکاح يعنې مهر په باره کې مذکور اختلاف راغی چې يوه گواه مهر زردرهمونه وښودل اوبل پنځلس سوه درهمه نوډا دام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزداستحسانا په زردرهمه نکاح جائزه کيږي په داسی حال کې چې دصاحبينور رحمهما الله په نزد ددغه صورت هم هغه حکم دی کوم چې دمذکور صورتونو دی ځکه دلته هم مقصود عقد نکاح ثابتول دی کماقلنا، دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ دليل دادی چې په نکاح کې مال تابع وي په دي کې اصل حلت اوملكيت پضع دی او کوم شی چې اصل دی په هغه کې هيڅ اختلاف نشته يعنې دواړه گواهان متفق دي چې نکاح شوې ده نو نکاح ثابتيږي په مال کې اختلاف دی چې هغه تابع دی کوم مال چې کم وي دهغه حکم ورکول کيږي .

فائده: دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لعلی ملغی الابحر: وفي النکاح نقبل بالف استحسانا لان المال فی النکاح تابع لملی حکم التابع ان لا یغیر الاصل ولذا لا یبطل بنفیه ولا یفسد بفساده وللا وهو قول الامة الثلاثة ذت الشهادة لیه ای فی النکاح ایضا کما فی البی و لا یقضی بشی..... فالعمل بالاستحسان اولی (مجمع الانهر: ۲۹۰/۳)

(۱۵) ملک مورث د وارث لپاره د جړ او انتقال د ثبوت بغير فيصله نه کوله کيږي مثلاً يو انسان دعوی وکړه چې دفلان په قبضه کې چې کوم شی دی هغه زما د پلار ميراث دی پر خپله دغه دعوی يې گواهان قائم کړل هغو داگواهي ورکړه چې واقعات داسې دهغه د پلار وو، نو د طرفينو رحهما الله په نزد يواځي دگواهانو په دې خبره چې داسې واقعات دهغه د پلار وو د وارث ملک نه ثابتيږي، بلکې دگواهانو دا ويل ضروري دی چې داسې دهغه د پلار ويا هغه وفات شواو داسې د مرگ په وخت کې دهغه ملک ووياد هغه په قبضه کې ووياد گواه دداسي چا قبضه يا تصرف ثابت کړ چې هغه د مورث قائم مقام وومثلاً د مودع يا مستاجر چې په دغو صورتونو کې د جرميراث بيانولو ضرورت نشته بلکې شهادت ملک يا شهادت قبضه کافي دی، د طرفينو رحهما الله دليل دادی چې په مال متروکه کې د وارث لپاره جديد ملک ثابتيږي چې تر دې مخکي نه وو ثابت شوی، همدا وجه ده چې د وارث په حق کې څه داسې احکام لازميږي چې د مورث په حق کې لازم نه دي، مثلاً که يو څوک د منځني وارث وي نو استبراء رحم ضروري ده، همدارنگه که چيرته موروثه منځه په يوه وجه سره د مورث لپاره حرامه وه نو د وارث لپاره حلاله کيدای شي ځکه نقل مذکور (يعني جرميراث) ضروری دی چې استصحاب حال مثبت نه شي، دامام ابو يوسف رحمه الله په نرديان د جرميراث (انتقال ميراث من المورث الى الوارث) لازم نه دی ځکه دمړه ملک دگواهانو په گواهي سره ثابتيږي او وارث دخپل مورث خليفه دی مالک گرځي نو د ملک مورث گواهي بعيثه د ملک وارث گواهي ده همدا وجه ده چې په ميراث کې په لاس راغلی شی که چيرته مورث له چانه اخیستی وي نو وارث هغه دعيب په وجه واپس کولای شي.

(۱۶) که گواهانو گواهي ورکړه چې داسې له يوې مياشتې راهيسې دفلان په قبضه کې وو چې د دعوی په وخت کې دهغه سړي په قبضه کې نشته نو د مشهود په دمجهول کيدو په وجه د طرفينو رحهما الله په نزد داگواهي نه قبلېږي ځکه قبضه مختلف قسم وي اوله دې گواهي څخه دانه معلوميږي چې دهغه قبضه په طريقه د ملک وه که په طريقه د امانت يا په طريقه د اجاره وغيره نو د دغه جهالت په وجه قاضی د دغه شي حکم د مدعي لپاره نه شی کولای.

فانته: له امام ابو يوسف رحمه الله څخه مروی دی چې په دغه صورت کې گواهي مقبوله ده ولی د ملک په شان قبضه هم مقصود وي نو که گواهان داگواهي ورکړي چې داسې د مورث مملوک ووييايې گواهي قبلېږي نو د قبضی گواهي هم قبلېږي، د طرفينو رحهما الله قول راجح دی لعاقل المفتی غلام قادر العمانی: القول الراجح هو ظاهر الرواية وهو قولهما ايضا جزم به في الذم المختار حيث قال العلامة الحسکفی رحمه الله وان شهدا بدعي سواء فلامذمهور اولاد ذن لقياهما مجهول لغير عياله. (القول الراجح: ۱۳۱/۲)

(۱۷) او که مدعی عليه ددې اقرار وکړي چې داسې د مدعی په قبضه کې ووياد گواهان گواهي ورکړي چې مدعی عليه د مدعي په قبضه باندې اقرار کړی و نو بيا دغه شی مدعی ته ورکول کيږي ولی داقرار گواهي صحيح ده ځکه چې اقرار معلوم دی مقربه که څه هم مجهول دی مگر د مقربه جهالت داقرار د صحت لپاره مانع نه دی.

باب الشهادة على الشهادة

داباب دگواهي پرگواهي په بيان کې دی

مصنف رحمته الله د شهادت اصل له بيان څخه فارغ شونو د شهادت فرع په بيان يې شروع وکړه ځکه فرع تراصل د وجود په اعتبار وروسته ده نو مصنف رحمته الله وضاعهم وروسته کې چې وضع د طبع مطابق شي .
د شهادت پر شهادت معنی داده چې د يوې معاملي اصل گواهان چې د معاملي مشاهده يې کړي وي پر خپل شهادت باندې يوبل څوک نائب گواه وگرځوي د قاضی مجلس ته يې ورواستوي بيا به د اصل گواهانو پر ځای نائب گواهان (فرع گواه) د قاضی عدالت ته وړاندې کيږي او د اصل گواهانو پرگواهي به گواهي ورکړي په دې شرط چې په يوه وجه سره اصل گواهان عدالت ته وړاندې نه شي .

(۱) انقل فيما لا يسقط بالشبهة (۲) ان شهيد جلا عن الشهادة شاهدين ولا تغفل شهادة واحد على شهادة واحد (۳) والا شهدان يقولان شهد على شهداني اني شهدان فلانا اقر عندى بكذا اداء الفرع ان يقول شهدان فلانا ان شهدني ان فلانا اقر عنده بكذا وقال لى ان شهد على شهداني بذلك.

ترجمه: قبلېږي دهغو شيانو په باره کې چې په شېبه سره نه ساقطېږي، که گواهي ورکړي دوه کسان د دوو گواهانو پرگواهي باندې اونه قبلېږي د يوه گواهي د يوه پرگواهي باندې او پرگواهي باندې گواهان قانمول دادی چې اصل گواه ووايې چې تاسی گواهان شئ زما پرگواهي باندې چې زه گواهي ورکوم چې فلان اقرار کړی دی زما په وړاندې دهغه شی او د فرع گواه ادائیکې داده چې ووايې زه گواهي ورکوم چې فلان زه گواه کړم پر خپل هغه گواهي باندې چې فلان اقرار کړی دی د اصل گواه په وړاندې دهغه شی او هغه ماته وويل چې ته گواه شه زما پر دغه گواهي ورکولو باندې .

تشریح: (۱) د قياس تقاضا داده چې شهادة على الشهادة (مثلا پريوه معامله باندې دوه گواهان دي بيا هغوی پر خپله گواهي باندې نور گواهان کړل يعنې هغوی ته يې وويل: تاسي گواهان شئ چې مو پيردوی باندې گواهان يو. اول ته اصل گواه او دوهم ته فرع گواه ويل کيږي) جائز نه وي ځکه شهادة عبادت بدنی دی او په عبادت بدنی کې انابت نه جاری کيږي. مگر استحساناً په هرداسی حق کې جائزه شوې ده چې په شېبه سره نه ساقطېږي. وجه د استحسان شدت احتياج دی ځکه کله اصل گواه د ځينو عوارضو په وجه دگواهي ادا کولو څخه عاجز کيږي مثلاً ناروغ وي يا په سفر کې وي نو که پرگواهي باندې گواهي ادا کول جائز نه شي نو د حقوق د ضائع کيدو موقع آسانه کيږي البته په حدود او قصاص کې شهادة برشهادة نه دی جائز، ځکه حدود او قصاص په شېبهاتو سره ساقطېږي او په شهادة على الشهادة کې يو قسم شېبه شته ولی شهادة د فروع د اصولو بدل دی او په بدل کې د اصل په نسبت يو قسم شېبه وي .

(۲) يعنې له دوو اصل گواهانو څخه د هريوه پرگواهي باندې د دوو فرع گواهي ضروري ده البته که يې د صورت اختيار کې چې د دوو اصل گواهانو پرگواهي باندې د دوو فرع گواهانو داسي گواهي ورکړه چې د هريوه پرگواهي باندې په مستقل ډول گواهان شول نو د صورت جائز دی مثلاً زید او بکر دوه اصل گواهان دي بيا دوه کسان له دوی دواړو څخه د زید پرگواهي باندې گواهان شول بيا د بکر پرگواهي باندې گواهان شول

نودا جانزده ده ولی گواهی نقل کول له حقوقو خه ده نودوئ دواړو دزدید حق گواهی ورکړه یسایې ددوهم حق نوڅکه ددوئ گواهی مقبوله ده ولی ددو گواهانو گواهی پر دوو حقوقو باندې جانزده ده، لومړی دوو گواهانو ته اصلی او د انور و ته فرعی گواهان ویل کېږی البته دیوه اصل پر گواهی باندې دیوه فرع گواهی نه قبلېږی ولی دیوه په گواهی سره حق نه ثابتېږی.

(۳) پرگواهي باندې دگواهانو قاسمولو طريقه داده چې اصل گواه خپل فرع گواه مخاطب کړي داسې ورته ووايې چې تاسی گواهان شئ زما پر گواهي باندې چې زه گواهي ورکوم چې فلان ابن فلان زما په وړاندې داسې اقراراکړی دی اوبيايې زه پر خپل خان باندې گواه کړم ، داڅکه ضروري ده چې اصل گواه دفرع په وړاندې داسې گواهي ورکړي لکه دقاضی په وړاندې چې گواهي ورکوي چې بيا فرع د هغوئ گواهي دقاضی ومجلس ته نقل کړي ، دگواهي ادا کولو په وخت به فرع گواه داسې ووايې چې زه گواهي ورکوم چې فلان سړي زه پر خپله گواهي باندې گواه کړم چې هغه گواهي ورکوي چې فلان مقرر د هغه په وړاندې ددومره حق اقرارکړی دی اواصل گواه ماته وويل چې ته زما پر دغه گواهي باندې گواه شه ، ولی دگواه فرع گواهي ضروري ده اوداصل گواه گواهي ذکر کول اود هغه دا ذکر کول چې فرع يې گواه گرځولی دی هم ضروري دی .

(٣) والأشهاد للفرع بالموت أصله أو حرجه أو سفره (٥) فإن عدلهم القوم وعرضوا لأعدائهم (٦) ونظروا شهادة القوم بانكاروا لاصل الشهادة (٧) ولو شهد على شهادة جليلين على وثيقة لجان الفلانية بالحب أو قالا آخر اننا نأثمنا في فعلها لمجاءه بانظر أو قالا لم ندر أمي هذه أو لاقيل للمدعى هات شاهدين اننا فلانة (٨) وكذا كتاب القاضي إلى القاضي (٩) ولو قالا فلانة التسمية لم نخز حتى ننسأها (١٠) ولو اقراته شهدوا وشهر ولا يغزرو.

تۆجھە: اودگواھي حق نشته فرع لره داصل گواه درمگ يادهغه دمراض ياسفربغير، اوکه تعديل وکفرع گواهانو داصل گواهانونوصحيح دی که نه دهغوئ تعديل دي وکرای شي اوباطليری گواهي دفرع په دي سره چې اصل گواهان دگواهي څخه منکرشي اوکه دووگواهانوغواهي ورکړه دنوروبرگواهي باندي چې فلانی دفلانی لورچې دفلانی کورنی سره تعلق لري زرروپی دی اودواړووويل چې هغوئ موپته خبراکړی دی چې موږدا فلانی پېژنويياراستله مدعي يوه ښځه اوگواهانوويل موږنه يو خبرچې هغه ښځه همداده که نه ده، نوودي ويل شی مدعي ته چې دوه گواهان پيش کړه چې دافلانی ښځه ده. همداسی دی ديوه قاضی خط بل قاضی طرف ته، اوکه گواهانوپه همدې دواړو صورتونوکې وويل چې فلانی تميميه ښځه دانه کافي کيږي ترڅوچې هغوئ دواړه هغه منسوبه نه کړي ديوکوچني ښاخ طرفته اوکه دواړوگواهانواقراروکړچې موږدروغوگواهي درکړي ده نو ددي دې تشهيروکړای شي تعزيردي نه ورکول کيږي.

تشریح: (۴) دفرع گواهانو گواهي نه قبلېږي ځکه چې دمقتضى قياس څخه خلاف ده البته که په وخت کې دادا کیدو اصل گواه مې شوی ووياداسي سخت ناروغ وو چې دحاکم ترعدالت پوري نه شو حاضریدلای یا تردردي ورځي یا ترهغه په زیاته مسافه غائب وو نو بیا دفرع گواهي قبلېږي ولی شهادة على الشهادة

د ضرورت په وجه جائز شوی دی او ضرورت هله پیدا کېږي چې اصل گواه د گواهي ادا کولو څخه عاجز وي او په مذکوره امور ورسره عجز ثابتېږي نو په دغو دري واړه صورتونو کې د فرع گواهانو گواهي قبلېږي.

فائده: دامام ابو يوسف رحمته الله رايه داده چې که اصل گواه داسي ځای ووله کوم ځای نه چې عدالت ته ځي گواهي ورکوي نو تر شپي پوري واپس خپل کور ته نه شي رسيدلی نو په داسي صورت کې جائزه ده چې ددوي پر ځای فرع گواهان گواهي ادا کړي اکثر مشائخو دخلکو د حقوقو د تحفظ لپاره همداقول مختار کړي دی او پير همدې باندې فتوی ده، دامام محمد رحمته الله په نزد د فرع گواهانو گواهي مطلقاً معتبره ده که څه هم عدالت په يوه کونه کې اصل گواهان وي او په بله کونه کې فرع گواهان گواهي ادا کړي، دامام ابو يوسف رحمته الله قول راجع دی لعلای الذر المختار: واکفی الثاني بغية بحيث يتعذر ان يبيت باله واستحسنه غير واحد في الفهستاني والسراني وعليه الفتوى (الذر المختار على هامش رد المحتار: ۴/۳۳۷)

(۵) که فرع گواهانو د اصل گواهانو تعديل وکړي نو دا جائز دی ځکه هغوی د تعديل او تزکيه لياقت لري، او که فرع د اصل له تزکيه او تعديل څخه خاموش شول نو هم جائز دی اوقاضی به خپله د اصل گواهانو تحقيق کوي کما اذا خضروا بانفسهم و شهدوا.

(۶) او که اصل گواهانو له گواهي څخه انکار وکړ مثلاً ويې ويل: ما كنا نقاضة على هذه الخادنة يا بې داسي وويل: کم تشهدم، بيا مېر شوي اغائب شوي يا فرع گواهان راغلل ددوي پر گواهي باندې گواهي ورکوي نو د فرع گواهانو دغه گواهي نه قبلېږي ځکه د اصل گواهانو دوي لره پر خپله گواهي باندې گواهان گرځول ثابت نه شول لفقاض بين الخبرين حال دا چې اصل فرع لره گواهان گرځول شرط دی.

(۷) که دوو فرعي گواهانو د دوو اصلی گواهانو د گواهي په ذريعه سره پريوه ښځه باندې چې د فلان سړي لور ده اوله فلاني قبيلې سره تعلق لري مثلاً قریشی ده د يوزر درهمونو گواهي ورکړه او دواړه ودهم وويل چې موږ ته اصل گواهانو دا بيان کړی دی چې هغوی دا ښځه پيژني هم په دې سره مدعی يوه ښځه راوستله چې وگورئ دا هغه ښځه ده د چاپر ذمه چې د زور درهمونو تاسي گواهي ورکوي فرعی گواهانو وويل چې موږ نه يو خبر چې داهماغه ښځه ده که نه ده ولی ښځه خواصل گواهان پيژني نو اوس مدعی ته ويل کيږي چې دراهم گواهان نور راوله چې دا گواهي ورکړي چې داهماغه ښځه ده پر چاپې د زور درهمونو دعوی ده ځکه چې په گواهي کې د ښځې نسب خوبيان شوی دی مگر د معلومه نه ده چې مدعي چې کومه ښځه وړاندې کړې ده داهماغه ښځه ده او که بله ده ځکه نو دا خبره ضروري ده چې مدعی دوه داسی گواهان راولي چې داوښي چې داهماغه ښځه ده چې معلومه شي چې په گواهي کې ذکر شوی نسب د همدې ښځې دی.

(۸) او مذکور حکم د کتاب القاضی الی القاضی هم دی مثلاً يو قاضی بل قاضی ته خط واستاوه چې زما په عدالت کې فلان فلان دوو گواهانو گواهي ورکړه چې د فلان ابن فلان مدعي يوزر درهم د فلانة بنت فلان قریشيه پر ذمه واجب دي لهذا ته پردغه ښځه باندې حکم صادر کړه، کله چې دا خط مکتوب الیه قاضی ته ورسېږي نو مدعي يوه ښځه حاضره کړه ويې ويل چې دا فلانة بنت فلان قریشيه ده مگر ښځې انکار وکړ چې زه فلانة بنت فلان قریشيه نه يم نو مدعي ته به وويل شی چې دوه داسي گواهان راوله چې دا گواهي ورکړي

چې د اهماغه ښځه ده چې د قاضی په خط کې مذکوره ده ،وجه یې داده چې خط دشهاده علی الشهاده په معنی دی گواکې داصل گواهانو گواهي کاتب قاضی فرع وگرځوله مکتوب الیه ته یې ورورسوله نوکوم حکم چې دفرع گواهانو په تیره مسئله کې تیر شو هماغه حکم ددې مسئلې هم دی .

(۹) که په مذکوره دوو صورتونو (شهادة علی الشهاده او کتاب القاضی الی القاضی) څې اهل گواهانو دښځې په نسب بیانولو سره یواځې دومره وویل چې دفلانه بنت فلان تمیصیه پر دمه دفلان بنت فلان زرد همونه دي ، نو دا کافی نه دی ترڅو چې هغه دبنی تمیمویې خاصې قبیلې او پښې ته منسوبه نه کړي ځکه چې نسبت باید داسې وي چې په هغه کې دانسان شناخت وشي او ظاهره ده چې دیوې لویه قبیلې طرف ته په نسبت کولو سره شناخت نه حاصلیږي لکه قبیله دبنو تمیم طرف ته چې څوک منسوب کړای شي ولی کیدای شي چې دبنو تمیم قبیلې ډیرې ښځې داسې وي چې دهغوئ نوم او دپلار نوم سره یووي نو دبنو تمیم یو خاص ښاخ ته منسوبول ضروري دی .

فائده: دخلکو ترمنځ دتعارف او امتیاز کولو لپاره الله تعالی خلک په مختلفو خاندانونو او قبیلو تقسیم کړي دي لکه چې فرمایې: (وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا) قبیلې شپړدي :شعب، قبیله، فضیله، عماره، بطن، او فخذ، ترټولو زیات عموم په شعب کې وې بیا په ترتیب سره عموم ختمیږي راځي چې په فخذ کې ترټولو زیات خصوص وي له دې وجهي ویل شوي دي چې شعب قبائل لره جامع دی او قبیله فصائل لره جامع ده او فضیله عمارت لره او عماره بطون لره او بطن فخذ و نولره جامع دی . (اشراف الهدایه)

(۱۰) امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمایې چې که چا ددر و غو دگواهي اقرار وکړ نو دداسې خلکو زه پر سر عام تشهیر کوم چې دادر و غو دگواهي ادا کولو اقرار کوي ، امام صاحب رحمته الله علیه فرمایې چې شاهد الزور (ددر و غو گواهي ادا کوونکی) دي وهل کیږي نه ځکه مقصود انزاجاردی هغه په تشهیر سره حاصلیږي ، صاحبین رحمهم الله فرمایې چې شاهد الزور موږ هو او قید کوو یې تردی چې توبه وکړي ځکه د عمر رضی الله عنه په باره کې مروی دی چې ده رضی الله عنه شاهد الزور څلویښت دری وواهه او منځ یې ورتور کړ او په کلیو یې وگرځاوه او قید یې کړ ، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې معروف عادل قاضی قاضی شریح د شاهد الزور یواځې تشهیر کاوه قاضی شریح د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې قاضی وو په هغه زمانه کې ډیر تعداد صحابه کرام موجود وو و ظاهره ده چې پر صحابه کرامو به ندي د قاضی شریح دغه عمل مخفی نه وو بیا هم هغوئ د هغه پر دغه عمل باندي خاموش و نو دا دهغوئ له طرفه دهغه پر دغه عمل باندي اجماع شمار له کیږي نو ځکه ویل کیږي چې د شاهد الزور پر تشهیر اونه و هلو باندي د صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماعین اجماع ده .

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول مفتی به دی لصافی الذر المختار: ومن ظهرانیه شهد به زور بان اقر علی نفسه ولم یسد سبها او غلط ، عزربا بالتشهير و علی الفتوى (الذر المختار: ۳/ ۳۳۰) وقال العلامة ابن نجيم رحمته الله علیه: قوله ومن اقرانه شهد زورا يشهر ولا يعز الى ان قال وفي السراجية الفتوى علی قوله (البحر الرائق: ۴/ ۱۲۵) وقال الشيخ عبد الحكيم الشهد رحمته الله علیه: والذي يظهر للعبد الضعيف بعد النظر في المطولات والمعتبرات لاهل الفتوى ان يقال ان الاكشاف بالتشهير جائز وليجوز

بحرام كما يقول به ابو حنيفة رحمته الله وايضا الزيادة على الشهير ليست بحرام ولا يوجب كما يقول به الصاحبان رحمهما الله
التعزير وتقديره مقرر في الراجح كما هو التحقيق كذا في معين الحكام والتمكلة على صحيح المسلم (هامش الهدية: ۳۰)
(۱۷۱)

باب الرجوع عن الشهادة

دباب درجوع عن الشهادة په بيان کې دی

باب الرجوع عن الشهادة د کتاب الشهادات د یو باب په درجه کې دی څکه رجوع عن الشهادة دا حکم
شهادت لاندې مندرج دی څکه یې له کتاب الشهادات وروسته باب الرجوع عن الشهادة ذکر کړی دی.
درجوع عن الشهادة معنی داده چې گواه مخکې گواهي ورکړي بیا له خپلې گواهي څخه وگرځي.
درجوع عن الشهادة لپاره رکن د شهادت قول: رجعت، معاشهدت به یا شهدت بزور فیما شهدت به، دی
اودهنه لپاره شرط دادی چې د قاضی په دربار کې درجوع اعلان وکړي، اودهنه حکم دادی چې رجوع
کوونکي لره په هر حال کې تعزیروي که قاضی دهنه دگواهي مطابق حکم کړی وي او که یې نه وي کړی البته
که مشهود به مال وواو دگواه دگواهي اود قاضی د فیصلې وروسته گواه رجوع کړې وي او مشهود به یې
بلا عوض رائل کړی وي نویا به پر گواه باندي له تعزیر سره ضمان هم وي.

(۱) لا یصح الرجوع عنها اذ عذ قاضي (۲) لان زجعا قبل حکمه لم یقض (۳) زبغده لم یقض (۴) وضمننا تلقاء للشهر وعلیها اذ فیض المدعی
المال ذینا وعلیها (۵) لان زجع اخذها ضمن التصف (۶) زالبیرة لیمن بقی لایمن زجع فان شهدته زجع واحد لم یضمن وان زجع
آخر ضمننا التصف

توجه: صحیح نه دی ګرځیدل له گواهي څخه، مګر د قاضی په وړاندې بیا که دواړه گواهان وګرځیدل د قاضی
د حکم مخکې نو قاضی دې حکم نه کوي اوله هغه وروسته (یعنې که د قاضی له حکم وروسته
وګرځیدل) نو حکم نه ماتېږي او دواړه ضامنان ګرځي دهنه کوم چې دوی تلف کړی دی مشهود علیه چې کله
مدعی قبض کړی و و دین وي که عین او که وګرځیدل دواړه یو نود نصف ضامن کیږي او اعتبار هغه لره دی
چې پاتی شي نه دهنه چې وګرځي بیا که درو کسانو گواهي ورکړه او یوله گواهي څخه وګرځید نو نه ضامن
کیږي او که بل هم وګرځید نو دواړه نصف ضامنان ګرځي.

تشریح: (۱) دگواهانو له گواهي څخه وګرځیدل صحیح نه دی مګر دا چې دحاکم په موجودګي کې رجوع وکړي
څکه چې رجوع عن الشهادة دگواهي فسخ کول دی نو په کومه موقع پوري چې گواهي مختصه ده په هغه
پوري فسخ هم مختصه کیږي ظاهره خبره ده چې گواهي د قاضی په مجلس پوري خاصه ده نو فسخ دگواهي
د قاضی په مجلس پوري خاصه ده.

(۲) که گواهانو گواهي ورکړه مګر قاضی تراوسه ددوی دگواهي مطابق حکم نه ووجاري کړی چې
گواهانو له خپلې گواهي څخه رجوع وکړه مثلاً ویې ویل: رجعتنا عما شهدنا به، نو دهنوی گواهي ساقطېږي

حاکم دهغوئ پر گواهي باندې حکم نه شي کولای ولی دهغوئ په کلام کې تناقض دی اوقاضی دمتناقض کلام مطابق حکم نه کوي، پر رجوع کوونکیو باندې هیڅ تاوان نه لازمیږي ځکه هغوئ په خپلې گواهي سره نه مدعي اونه مدعی علیه ته کوم تاوان رسولی دی.

(۳) قوله وبعده لم يقض اي لورجع الشاهدان بعد حکم القاضي لم يقض الحكم الاوّل، يعنی که قاضی دگواهانو دگواهي مطابق حکم وکړ بیا گواهان دخپلې گواهي څخه وگرځیدل نو دقاضی حکم نه منسوخ کیږي ولی دهغوئ آخری کلام پر رښتینوالي باندې په دلالت کولو کې داوّل په شان دی په داسې حال کې چې اوّل ته دقاضی دحکم داتصال په وجه ترجیح حاصله وه لهدا آخر کلام یې له اوّل نه معارض کیږي او گواهانو چې په خپله گواهي سره څه تلف کړي دي دهغه ضمان پردوئ باندې واجب دی ولی رجوع عن الشهادة دگواهانو له طرفه تعدی اعتراف دی نو پردوئ باندې ضمان لازم دی.

(۴) که دوو گواهانو دمال گواهي ورکړه او حاکم دهغوئ دگواهي مطابق حکم وکړ او مدعی هغه قبض کړ که دین (سره اوسپن) وي او که عین (کپړه وغیره) وي بیا گواهانو دخپلې گواهي څخه دحاکم په موجودگی کې رجوع وکړه نو گواهان دمشهود علیه لپاره دمال مشهود په ضامن کیږي ولی دتعدی په ډول مسبب کیدل موجب ضمان دی، او مدعی پر مدعا به باندې قبضه کول شرط دی ددې لپاره چې ترقبض کیدو مخکې تلف کول نه متحقق کیږي نو ځکه ترقبض مخکې گواهان ضامن کیږي هم نه.

(۵) که له دوو گواهانو څخه یوه رجوع وکړه نو هغه د نصف مال ضامن گرځي، په دې باره کې اصل دادی چې له گواهانو څخه کوم یو چې پر گواهي باندې ثابت قدم پاتی وي دهغه پاتی کیدل معتبر دی او کوم یو چې وگرځید هغه وگرځیدل نه دی معتبر او دلته یو گواه باقی دی چې دهغه د شهادت په وجه نصف حق هم باقی دی ځکه ددواړو څخه دهر یوه په گواهي سره نصف حجت قائمیږي نو دیو په پخپله گواهي باندې پاتیدل پر نصف مشهود په باندې حجت هم باقی پاتیږي نو پر کوم نصف چې حجت باقی پاتی نه شود هغه ضمان پر رجوع کوونکي باندې راځي که څه هم ابتداءً د بعض علت په وجه حکم نه ثابتیږي مگر بقاءً ثابتیږي.

(۶) څرنگه چې اصل دادی چې دگواهي دنصاب څخه دهغو گواهانو شمار معتبر ږي کوم چې له گواهي څخه وگرځیدلي نه وي وگرځیدونکي نه شمارل کیږي که درو گواهانو دمال گواهي ادا کړه بیا دقاضی دحکم وروسته یوه گواه رجوع وکړه نو هغه نه معتبر ږي ځکه پر هغه باندې هیڅ ضمان نشته ولی له هغه بغیر هم دومره گواهان پاتی دی چې دهغوپه گواهي سره پوره حق ثابتیږي البته که له باقی دوو څخه هم یوه رجوع وکړه نو پر رجوع کوونکي باندې د نصف مال تاوان لازمیږي ولی دیو گواه دباقي کیدو په وجه نصف حق پاتیږي ځکه نو پر رجوع کوونکي باندې یواځې د نصف حق ضمانت راځي.

(۷) وان شهد رجل وامرأتان فزجعت امرأه ضمت الزرع (۸) وان زجعنا ضمتنا النصف (۹) وان شهد رجل وعشر نسوة فزجعت ثمان لم يضمن فان رجعت أخرى ضمن زئيمه (۱۰) فان زجعنا فالفرم بالأسداس (۱۱) وان شهد رجلان غلبه أو غلبها بكما يحقد مهر مبطا وزجعنا ثماناً (۱۲) وان زأذ عليه ضمانها.

توجه: اوکه گواهي ورکړي یو سړی د دوی بنځې بیا یوه څخه وگرځیده نو درېع ضامنه کیږي او که د دوی بنځي وگرځيدي نو دواړي د نصف ضامنې کیږي او که گواهي ورکړي یو سړی اولس بنځې بیا اته بنځې وگرځيدي نو نه ضامنې کیږي او که یوه بله وگرځیده نو وگرځیدونکې ټولې درېع ضامنې کیږي او که ټولې وگرځيدي نو تاوان اسداسا کیږي او که دوو سړو گواهي ورکړه پر یوه سړي یا پر یوه څخه باندې د نکاح په اندازه دهغي دمهر مثل اودواړه وگرځیدل نو نه ضامن کیږي او که یې له مهر مثل څخه د زیات گواهي ورکړه نو دواړه د زیادت ضامن کیږي.

تشریح: (۷) که یوه سړي دوو بنځو د مال گواهي ورکړه بیا یوې بنځې رجوع وکړه نو هغه درېع حق ضامنه گرځي ځکه دیوه سړي او یوې بنځې د باقی پاتې کیدو په وجه درې حصی باقی پاتې شوې او دیوې څلورمې برخې د تلف کیدو په وجه رجوع کوونکی دیوې څلورمې ضامن کیږي.

(۸) او که دوو بنځو رجوع وکړه نو دواړې د نصف حق ضامنې گرځي ځکه دیوه سړي د باقی کیدو په وجه نصف حق پاتې شونو لهدا دواړې بنځې د نصف حق ضامنې گرځي.

(۹) که یوه سړي لسو بنځو د مال گواهي ورکړه بیا د قاضی د حکم وروسته اتو بنځو له گواهي څخه رجوع وکړه نو پر هغوی باندې ضمان نشته ځکه له گواهي څخه تراوسه لا د وروسته قدر باقی دی (یعنې یو سړی د دوی بنځې) چې دهغو په گواهي سره کل حق ثابتیږي او مخکې دا خبره تیره شوه چې اعتبار د باقی پاتې خلکو دی رجوع کوونکو لره اعتبار نشته بیا که له باقی دوو بنځو څخه یوې بلې هم رجوع وکړه نو پر ټولو رجوع کوونکیو باندې ربع حق واجبیږي ولی د سړي باقی کیدو په وجه نصف حق باقی دی دیوې بنځې په گواهي سره ربع حق باقی پاتې دی په دې ډول درې حصی حق باقی دی یواځې دیوې ربع رجوع کوونکې بنځې ضامنې دي.

(۱۰) که په مذکور صورت کې سړی او ټولې بنځې له گواهي څخه رجوع وکړي نو دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزدیک سړي باندې د کل مال شپږمه حصه واجبیږي او پر بنځو باندې باقی پنځه حصی واجبیږي ولی هرې دوی بنځې دیوه سړي قائم مقام دی نو دیوه سړي لسو بنځو گواهي د لسو نارینه وو گواهي شمارل کیږي بیا چې کله ټولو رجوع وکړه نو پر یوه سړي باندې د ټول مال شپږمه حصه واجبیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعل الله بالشيخ عبدالحکیم الشهدی رحمۃ اللہ علیہ: اعلم ان ظاهر المحيط هو اختيار قولهما وكذا يظهر من بعض التفريعات لكن الراجح عند الاكثر قول الامام ومضى على قوله في المجلة (هاشم الهداية: ۳/ ۱۷۴) وقال العلامة الحصكفي رحمۃ اللہ علیہ: عندهما عليه نصف وعليهن نصف وعلى الازل (ای علی قول الامام) المعول (المنتقى: ۳۰۱/۳)

(۱۱) که دوو گواهانو پر یوه څخه باندې په عوض دمهر مثل یا کم یا زیات سره د نکاح گواهي ورکړه بیا د قاضی د حکم وروسته دواړو گواهانو له خپله گواهي څخه رجوع وکړه نو پر هغوی باندې هیڅ ضمان نشته ولی گواهانو په خپله گواهي سره د زوجینو هیڅ شی تلف کړی نه دی ځکه چې په وخت د اتلاف منافع د بیض متقومي نه وي نو د اتلاف په وجه پر متلف باندې ضمان هم نه راځي ولی تضمین د مماثلت مقتضی دی په داسې حال کې چې د بیض اموال ترمنځ هیڅ مماثلت نشته، همدارنگه که گواهانو پر یوه سړي باندې دا گواهي ورکړه چې هغه له فلانی بنځې سره دهغي دمهر مثل په عوض نکاح کړي ده بیا د قاضی د حکم وروسته

ګواهانور جو وکړه نو پر هغوی باندې هيڅ ضمان نشته ولی په وخت د دخول په ملک کې بضع متقومه کيږي نو دا اتلاف په عوض شو او اتلاف په عوض د عدم اتلاف په شان دی.

(۱۲) که ګواهانو تر مهر مثل د زيات عوض دنکاح کولو ګواهي ورکړه بيا د قاضي حکم وروسته دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو تر مهر مثل د زيات مقدار ضمانت کيږي ولی زائد مقدار د خاوند حق دی چې هغوی بلا عوض تلف کړي ځکه هغوی ضمانت گرځي.

(۱۳) ولزم بضعنا فی البيع الا ناقص من قيمة المبيع (۱۳) ولی الطلاق قبل الزطی ضمان نصف المهر (۱۵) ولم بضعنا الو بضعنا الوطی (۱۶) ولی العین ضمان القيمة (۱۷) ولی القصاص ضمان الذیة ولم یقتضا (۱۸) وان زوج شهرا الفروع ضمنوا (۱۹) لا شهرا الا اصل بلم نشهد الفروع علی شهادتنا (۲۰) او شهدنا هم و غلطنا (۲۱) ولورجع الاصول والفروع ضمن الفروع فقط (۲۲) ولا یلغى الی قول الفروع کذب الاصول او غلطوا (۲۳) وضمن الفروع الی قول الفروع (۲۴) وضمنوا الذیة و الزنا لا شهرا الا احسان والشرط

توجه: او ضمان کيږي نه په بيع کې مګر په هغه کې چې کم وي د بيع تر قيمت او په طلاق قبل الوطی کې ضمان کيږي د نصف مهر او ضمان کيږي نه که چیرته تروطی وروسته وواو په عتق کې ضمان کيږي د قيمت او په قصاص کې د ديت ضمان کيږي او له هغوی څخه قصاص نه اخیستل کيږي او که رجوع وکړه فروع ګواهانو ضمان کيږي نه اصل ګواهان په دې خبره سره چې موږ هغوی ګواهان نه دي مګر څو لي پر خپله ګواهي باندې ياد اچي ګواهان مو ګرځولي دي مګر موږ غلط شوي يو، او که رجوع وکړه اصول او فروع دواړو نويو راځي فروع ضمان کيږي او التفات نه کيږي د فروع دې قول ته چې اصول دروغ وي لي دې يا هغوی غلط کړي ده او ضمان کيږي تر ګڼه کونکي په رجوع سره او د قسم او زنا ګواهان نه د احصان او شرط ګواهان

تشریح: (۱۳) که دوو ګواهانو د يو شي دهغه د مثل قيمت ياد زيات قيمت د خرڅيدو ګواهي ورکړه بيا دواړو رجوع وکړه نو ضمانت کيږي نه ځکه دعوض موجود د يو په وجه معنی دا اتلاف نه شمارل کيږي، البته که دواړو تر مثل قيمت نه په کم عوض د خرڅيدو ګواهي ورکړه نو تر مثل عوض چې څومره کم دی دهغه مقدار د بائع لپاره ضمانت کيږي ولی ګواهانو د بائع د ملک د اجزء بلا عوض تلف کړ.

(۱۴) قوله ولی الطلاق قبل الوطی ضمان نصف المهر الی لوشهدا علی رجل انه طلق امراته قبل الدخول ثم رجعا ضمان نصف المهر، يعنی که دوو کسانو پر يو ه سړي باندې دا ګواهي ورکړه چې هغه خپلې بڼې ته تر دخول مخکې طلاق ورکړ بيا دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو د نصف مهر ضمانت گرځي ځکه هغوی پخپله ګواهي پر خاوند باندې يو قریب السقوط مال (نصف مهر) لازم کړ او نصف مهر قریب السقوط ځکه دی چې دا امکان وو چې بڼه مړته (العیاذ بالله) کيږي يا پر خپل ځان باندې د زوج زوی ته قدرت ورکوي نو کل مهر ساقطیږي

(۱۵) او که چا ګواهانو پر چا باندې له دخول وروسته ګواهي ورکړه چې هغه خپلې بڼې ته طلاق ورکړی دی بيا دواړو له خپلې ګواهي څخه رجوع وکړه نو پر ګواهانو باندې هيڅ ضمان نه راځي ځکه

مهر پر خاوند باندې د دخول په وجه لازم شوی دی باقی دبضع په وخت دخروج له ملکه هیڅ قیمت نشته کما مر نور پر متلف باندې هیڅ شی نه لازمیږي .

(۱۶) قوله وفي العلق ضمانا القصة ای لو شهدا علی انه عتق عبده ثم رجعا ضمانا القيمة ، یعنی که دو گواهانو پر یو چا باندې دا گواهي ورکړه چې هغه خپل مریي آزاد کړ چې هغه آزاد شو بیا د واورو دخپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو دواړه دهغه مریي د قیمت ضمانت کیږي ولی هغوی مالیه د مریي بلا عوض تلف کړ .

(۱۷) قوله وفي القصاص ضمانا للدية ای لو شهدا بقصاص علی رجل ثم رجعا بعد اخذ القصاص منه ضمانا للدية ، یعنی که دوو گواهانو پر یو چا باندې د قصاص گواهي ورکړه مثلاً گواهي یې ورکړه چې زید بکر لره عمداً قتل کړی دی چې زید قصاصاً قتل شواوس گواهانوله خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو گواهان دزید د وارثانو لپاره د دیت ضمانت کیږي ولی مالی دیت د شېبه باوجود و اجبیږي البته له گواهانو څخه قصاص نه اخیستل کیږي ولی هغوی دقتل مباشرت نه دی کړی او نه یې پر چا باندې دقتل لپاره جبر کړی دی که څه هم په یوه اعتبار سره گواهان قاتل دي چې سبب دقتل دي خو څرنگه دقتل صدور له هغوی څخه نه دی شوی نو دهغوی په قاتل کیدو کې شېبه پیدا شوه او د شېبه په وجه حد و د ساقطیږي .

(۱۸) که فروع گواهانوله خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو ضمانت کیږي مثلاً اصل گواهانو پر خپله گواهي باندې نور خلک گواهان کړل هغوی دخپلو اصلو گواهانو پر گواهي باندې گواهي ورکړه بیا فروع گواهان له خپلې گواهي څخه وگرځیدل نو کوم څه چې هغوی پخپله گواهي سره تلف کړ دهغه ضامن کیږي ځکه دقاضي په محکمه کې شهادت له هغوی څخه صادر شوی دی نو دتلف کیدو نسبت هغوی ته کیږي .

(۱۹) قوله لا لشهود الاصل ای لا یضمن شهود الاصل ، یعنی که دفروع گواهانو پر گواهي باندې له حکم جاري کیدو وروسته اصل گواهانو رجوع وکړه ویې ویل موږ فروع گواهان پر خپله گواهي باندې گواهان کړي نه دي نو پر اصل گواهانو باندې ضمان نشته ځکه هغوی له خپل سبب کیدو (یعنې دگواه وگرځیدو) څخه انکار وکړ او څرنگه چې له اول خبر سره دقاضي قضاء متصله شوې ده له دي امله ددوهم خبر (چې محتمل صدق او کذب) دی په وجه دقاضي حکم هم نه باطلیږي .

(۲۰) قوله لا اشهدناهم وغلطای لا یضمن شهود الاصل بقولهم اشهدناهم وغلطنا ، یعنی که اصل گواهانو وویل چې موږ فروع گواهان گواهان کړي وومگر له موږ څخه غلطی شوي ده ، نو بیا چې دفروع گواهانو په گواهي سره څه تلف شوي دي د شخینور رحمهما الله په نزداصل گواهان دهغه نه ضامن کیږي ځکه قاضي دفروع گواهانو دگواهي مشاهده کړي بیا یې فیصله کړي ده داصولودشهادت خو هغه مشاهده نه ده کړي نو داصولوله خپلې گواهي څخه رجوع کول داتلاف سبب هم نه گرځي ځکه نو پر هغوی باندې ضمان نه راځي .

فائده: دامام محمد رحمته الله علیه په نزد په مذکور صورتونو کې اصل گواهان ضمانت نه گرځي ځکه فروع گواهانو داصولودگواهي نقل کړی دی نو داداسي دی لکه اصل گواهان چې خپله دقاضي محکمي ته حاضر شوي او گواهي یې ادا کړي وي او بیا یې رجوع کړي وي او په داسي کولو سره پراصولو باندې ضمان و اجبیږي .

فائده: د صاحب هدايه رحمته الله عليه له طرز تخنجه دامام محمد رحمته الله عليه قول راجح معلوم يږي ولي صاحب هدايه دامام محمد رحمته الله عليه قول مؤخر كړي دى ومن عادة صاحب الهداية تأخير ما هو الراجح عنده وقال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه : والراجح هو قول محمد رحمته الله عليه وهو المختار كما اقتصر عليه القدوري وأشار إليه في المسقى وقال ابن الهمام في الفتح ان صاحب الهداية آخر قول محمد ومن عادته تأخير ما هو الراجح عنده والله اعلم بالصواب (هامش الهداية: ۱۷۵/۳)

(۲۱) او كه اصول او فروع ټولو گواهانو رجوع وكړه نو په داسې صورت كې د شخینور رحمه الله په نزد ضامن يواځي پر فروع گواهانو باندې راځي ولي د قاضی په محكمه كې گواهي له هغوی څخه صادره شوې ده نو د تلف كيدو نسبت هغوی ته كيږي كه څه هم اصل گواهان سبب د تلف دي مگر قاعده داده چې چيرته مباشر او متسبب سره جمع شي نو ضامن پر مباشر باندې راځي .

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه په نزد مدعى عليه ته اختيار دى كه غواړي نواصل گواهان دي ضامنان وگرځوي او كه غواړي چې فروع گواهان ضامنان كړي ولي د قاضی قضاء پر فروع گواهانو باندې په دې ډول واقع شوې ده چې شخینور رحمه الله ذكر كړي ده او د اصولو پر شهادت باندې په دې ډول واقع شوې ده چې امام محمد رحمته الله عليه ذكر كړي ده نو ځكه مدعى عليه ته اختيار دى په دواړو كې چې كومه ډله خوښه وي هغه دي ضامنان كړي .

(۲۲) شهود الفرع (دهغوی دگواهي مطابق د قاضی د حكم له جاري كيدونه پس) وويل : شهود الاصل دروغ وي ولي دي يادا چې شهود الاصل غلط شوي دي نو دهغوی دي خبري ته التفات نه كيږي ځكه د قاضی چې كوم حكم نافذ شوى دى هغه اوس ددوی په دي خبره سره نه ماتيږي اونه پر هغوی باندې ضمان واجب دى ولي هغوی له خپلې گواهي څخه رجوع نه ده كړي .

(۲۳) كه د گواهانو تركيه كوونكو او تعديل كوونكو له خپل تعديل څخه رجوع وكړه مثلاً ويې ويل چې هغه گواهان چې موږ د شهادت اهل گڼلي وو هغوی اهل د شهادت نه دي بلكې مريان دي . كوم نقصان چې د مدعى عليه شوى دى دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد رجوع كوونكي دهغه ضامنان دي ولي دهغوی د تعديل په وجه د گواهانو گواهي د قاضی د حكم قابله شوي ده ځكه قاضی د گواهي مطابق بلاكيزه عمل نه كوي نو تركيه د شهود د علة العلة په معنى شونو د رجوع كولو په صورت كې تركيه كوونكي ضامنان گرځي .

(۲۴) د قسم اوزنا ثابتونكي گواهان ضامنان گرځي دا حصان او شرط ثابتونكي گواهان ضامنان نه گرځي يعنې كه دوو گواهانو د گواهي وركړي وه چې فلان سړي د اقسام خوړلى دى چې كه زه مسجد ته داخل شوم نو زما مریي آزاد دى له دغودو و علاوه نورو دوو گواهانو د گواهي وركړه چې داسې مسجد ته داخل شوي دا څلور واړه گواهان له گواهي څخه رجوع وكړه نو كومو گواهانو چې د قسم خوړلو گواهي وركړي ده پر هغوی ضمان راځي او كومو چې د شرط د پوره كيدو گواهي وركړي ده پر هغوی ضمان نه راځي ولي دا آزادي سبب همد اقسام دى او د تلف كيدو نسبت دهغو گواهانو طرف ته كيږي كومو چې سبب ثابت كړى دى نه د شرط محض د ثابتونكو په طرف .

همدارنگه که څلورو کسانو د یو چادزنا کولو گواهي ورکړه او دوو گواهانو د هغه سړي دمحصن (محسن هغه بالغ آزاد مسلمان دی چې په صحیح نکاح سره یې وټی کړي وي) کیدو گواهي ورکړه بیا د هغه سړي د سنگساریدو وروسته ټولو گواهانو له گواهي څخه رجوع وکړه نو په دغه صورت کې د زنا پر گواهي ورکوونکو باندې ضمان راځي او دمحصن پر گواهي ورکوونکو باندې ضمان نه راځي ځکه حکم د سبب طرف ته مضافیږي او دلته سبب زناده بخلاف احصان چې هغه شرط دی موجب درج نه دی.

کتاب الزکالة

دا کتاب دوکالت په بیان کې دی

وکالت لغه په معنی د تفویض او سپارلو سره دی او وکیل فعلیل وزن دی په معنی دمفعول یعنی مفوض الیه، د فقهاؤ په اصطلاح وکالت دادی چې یو څوک په یوه معلومه معامله کې بل څوک دخپل ځان قائم مقام کړي، بل څوک چې خپل قائم مقام ګرځوي هغه ته موکل او قائم مقام ته وکیل او امر مفوض (یعني هغه کار) ته موکل به ویل کیږي.

دوکالت او شهادت ترمنځ مناسبت دادی چې په دواړو کې پر غیر باندي ولایت علی سبیل الاعانت راځي یعنی د دواړو په ذریعه دنورو مرسته او کومک کیږي اودنورو حقوق ساتل کیږي بیا په شهادت کې خالص تعاضد (تینګښت) دی او په وکالت کې له تعاضد سره کله کله تعاضد هم وي گواکي وکالت په نسبت وشهادت ته مرکب دی او مرکب له مفرد وروسته ذکر کیږي ځکه نومصنف رحمته الله علیه وکالت له شهادت وروسته ذکر کړی دی.

(۱) صحیح الفوکیل (۲) زهوا إقامة الغير مقاصد نفی فی التصرف بمن یتلکله اذا کان الوکیل بمن یتفعل العقد ولو ضیاً او عبداً مخجوزاً (۳) کُل من تعین به بنفیه (۴) زوال الغرض مؤدی الحقیقی بزضاء الغرض لأن یتکون الغرض کل مریضاً او غایباً إمداً السفر او مریضاً باللسن او مخزنة (۵) یا یفانهاؤ استیفاءها الالی خذو قودان غاب الغرض کل.

ترجمه: صحیح دی وکیل ټاکل او هغه قائم مقام ګرځول د بل چادې دخپل ځان په تصرفاتو کې له هغه چا څخه چې مالک د تصرف وي په داسی حال کې چې وکیل په عقل پوهیږي که څه هم ماشوم وي یا محجور مریض وي په هر هغه معامله کې چې موکیل هغه خپله هم کولای شي او دخصوصت لپاره په حقوقو کې دخصم په رضامندی سره مګر دا که موکل ناروغ و یا غائب وودموده سفره په اندازه سره یایی دسفر اراده کړي وي یا په پرده پټه ښځه وه، د حقوقو دادا کولو یا وصول کولو لپاره مګر په حد او قصاص کې که موکل غائب و.

تشریح: (۱) یو څوک خپل وکیل ګرځول جائز دی ولی الله تعالی د اصحاب کھف په حکایت کولو سره فرمایي: (فابتغوا أخذکم یزولکم هذه إلى المدينة) د اصحاب کھف خپل یو ملګری ښار ته لیردول دوکالت په طریقه وو، همدارنگه له صحیح روایت څخه ثابت ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله حکیم بن حزام رضی الله عنه د قرباني لپاره د پساوخیستلو وکیل مقرر کړی وو، او کله انسان خپله دیو کار له ترسره کولو څخه عاجز کیږي نو د وکیل مقررولو ته ضرورت پېښیږي ځکه نو څوک وکیل ټاکل جائز دی.

(۲) مصنف رحمۃ اللہ علیہ دو کالت شرعی تعریف داډول کړی دی چې وکالت دې ته وایي چې دکوم تصرف چې انسان خپله مالک وي په هغه کې دخپل طرف څخه دتصرف کولو لپاره یو بل څوک دخان قائم مقام کړي په دې شرط چې کوم څوک چې وکیل کوي هغه به معاملات په ښه انداز سره پیژني که څه هم هغه ماشوم وي یاداسې مریي وي چې مولى دتجارت وغيره اجازت نه وي ورکړی ولی ماشوم او محجور مریي هر یو دتصرف اهلیت لري لیکن حقوق د عقد به دماشوم اومریي په موکل پورې تعلق لري خپله په ماشوم اومریي پورې به تعلق نه لري ځکه که چیرته په هغوی پورې حقوق معلق شي نو دماشوم اومریي دمولی نقصان دی.

(۳) قوله بکل ما یعقده بنفسه الخ ای صح التوکیل بکل ما یعقده بنفسه الخ، ضابطه داده چې انسان کوم عقد بذات خود کولای شي دهغه عقد لپاره بل څوک هم وکیل مقررولای شي ځکه انسان کله خپله دیو کار د مباشرت څخه عاجز کیږي مثلاً دکوم عقد چې دهغه ضرورت دی دی په هغه پوهیږي نه یاد دی ورو مصر وفتونوپه وجه فرصت نه لري یاد یو مال درلودلو په وجه خپل ټول کارونه خپله نه شي سمبالولای نو هغه دوکیل مقرریدو ته ضرورت لري ځکه نو بل څوک وکیل مقررول جائز دی.

(۴) قوله وبالخصومة فی الحقوق برضاء الخصم ای صح التوکیل بالخصومة فی الحقوق برضاء الخصم الخ، یعنې په ټولو حقوقو کې وکالت بالخصومة (دصحيح دعوی کولو اوصريح جواب ورکولو لپاره) جائز دی، دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد دخصم درضامندی بغیر څوک وکیل بالخصومة (دجواب ورکولو وکیل) ټاکل جائز نه دی مگر داکه موکل ناروغ وویاتر دی وروځودزیاتې مودې مسافت غائب وویایي دسفر کولو تیاری کړی وویا موکله په پرده پټه ښځه وه نو ددغو عذرونو په صورت کې په اتفاق وکیل بالخصومة مقررول جائز دی، دصاحبینور جمهما الله په نزد بیله عذره هم دخصم درضامندی بغیر وکیل بالخصومة جائز دی.

مگر داختلاف په نفس جواز کې نه دی ولی پرنفس جواز باندې دائمه وفاق دی بلکې دا اختلاف په لزوم کې دی یعنې دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد داتوکیل لازم نه دی بلکې دخصم په رد کیدو سره ردیږي اوله ردولو وروسته که وکیل په محکمه کې خصومت وړاندي کوي نو پرخصم باندې په محکمه کې حاضریدل اوجواب ورکول نه لازم ښیږي اودصاحبینور جمهما الله په نزد پرخصم باندې محکمې ته حاضریدل اوجواب ورکول لازم دی.

دصاحبینور جمهما الله دلیل دادی چې وکیل مقررول خالص په خپل حق کې تصرف دی او په خپل حق کې دتصرف کولو لپاره دبل چارضا مندی ضروري نه ده، دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ دلیل دادی چې وکیل بالخصومة مقررول خالص په خپل حق کې تصرف نه دی ولي پرمدعی علیه باندې دمدعي جواب ورکول دمدعی حق دی پرمدعی علیه باندې واجب دی، نو وکیل بالخصومة مقررول خالص په خپل حق کې تصرف نه بلکې دمدعي په حق کې هم تصرف دی ځکه نو دمدعی رضامندی ضروري ده، او که داو منو چې وکیل مقررول خالص پخپل حق کې تصرف دی نو هم پخپل خالص حق کې دبل درضامندی بغیر هغه تصرف کول صحيح دی چې دهغه ضرر نه وي دلته داسې نه ده ولی دخصومتونو په سلسله کې دخلکو حالات مختلف دي

چې ځينی ډير چالاک او ځينی بيا ډير غبی وي نو دغير له وکالت سره چې نفع يا نقصان متعلق دی دهغه درضا مندي بغير جائز کيږي نه .

قائده: دصاحبينو رحمهما الله قول مفتی په دی لمالۍ الذر المختار: وجواز به بلارضا وه قالت الثلاثة وعلیه فی ابی الیث وغيره واختاره العنابی وصححه فی النهاية والمختار للفتوی تفویضه للحاکم (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۳/۳۳۶) وقال الشيخ خالد الاناسي رحمه الله: قال فی الزبوة قالت الائمة الثلاثة وعلیه فی ابی الیث واختاره العنابی وصححه فی النهاية فلا یتوقف علی رضی غیره کالتوکیل بقاضی الذیون وعلیه منست المجلة (شرح المجلة: ۵۱۲/۳)

قائده: په عدالت کې دخپلی دعوی دثابتولو لپاره یادمدعی دخلطی دعوی دمدافعت کولو لپاره څوک وکیل مقررول یا دیو چا وکیل مقرر کیدل شرعاً جائز دی، موکل که نروي که ښځه، او که فريق مخالف راضی وي که ناراض، به هر حال دشریعت له طرفه اجازه ده، چې یو څوک دوکالت په ډول داکا ترسره کړي .

البته دیو دروغجن مدعی حمایت کول یا دیو ظالم طرف څخه مدافعت کول دهغه په خاطر دروغ ویل او هغه ته له نورو څخه دعدالت په ذریعه مال لوټول ډاډیره سخته گناه ده داسي خلک باید چې دالله تعالی د عذاب څخه ویريږي، دوکالت داسي پیشه چې په هغه کې دظالم په حمایت پر مظلوم باندې مزید ظلم کيږي داملمونه پیشه ده پردغسی کار باندې اجرت اخيستل هم حرام دی لکه په کتاب الاجاره کې په تفصیل سره دامستله بیان شوې ده، داسي خلک باید فکروکړي چې ددوئ داغوره ژبه، به ترکومه کاروي، قال الله تعالی: (هَاتِمٌ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُخَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يُوزِمُ الْقِيَامَةَ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا) (سورة النساء آية ۱۰۹) (يعني اوري تاسی چې جگړه کوئ تاسی دهغوئ له طرفه په دنيا وي ژوند کې بيا به څوک جگړه کوي دهغه په بدله کې له الله تعالی سره دقيامت په ورځ یا څوک به وي دهغه کار ساز، مطلب یې دادی چې په دنيا کې خوتاسی دهغوئ له طرفه مدافعت کوئ نو لږ فکروکړئ دقيامت په ورځ چې کله دالله تعالی په دربار کې حاضریدل وي، په دي ورځ کې به څوک دچا دطرفه جواب ورکوي، ځکه نودواړولره یعنی ددروغودعوی کونکي اوددروغودمقدمی چلوونکي ته پکار دی چې دخپل انجام په هکله فکروکړي . (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۶۱/۲)

(۵) لوله وبايفانها واستيفالها الا لی حدوقو داى وصح التوکیل بايلاء الحقوق واستيفالها الخ، یعنی دټولو حقوقو دادا کولو اودټولو حقوقو دوصولو لپاره هم وکیل مقررول جائز دی ولی خپله انسان ته دایفاء حقوق او استیفاء حقوق مباشرت جائز دی نوبل څوک هم په دي باره کې وکیل مقررول جائز دی. مگر دحدودو اوقصاص حاصلو لپاره وکیل مقررول جائز نه دی (مثلاً موکل خپله غائب دی او وکیل له قاتل څخه قصاص اخيستل غواړي نو دا جائز نه دی) ځکه حدود اوقصاص په شېها توره ساقطیږي نو په محکمه کې دموکل دنه حاضریدو په صورت کې دقاتل دمعا ف کیدو وشېبه موجوده ده یعنی داممکنه ده چې که چیرته موکل خپله په عدالت کې موجود وای نو قاتل به یې یري کړی وای .

(۶) (الغفور فی یمانیه فی الزکیل الی نفسه کالیع والإجازة والصلح عن أفراد تتعلّق بالزکیل ان لم یکن منخوڑاً اختسایم المبیع و فیضه و فیض الفنی و الزجوع عند الاستیحقاق و الخصومة فی الغیب (ع) و الملک ینبث للفقو کل البیضاء حتی لا یعتق قریب الزکیل بضراله

(۸) او زېما بېضيه الي الفز كل كالنكاح و الخلع و الصلح عن دم غنبد و عن النكاح يتغلق بالفز كل فلا يطالب و كيله بالمهر و كيلها بتسليمها (۹) و الفز شريعتي منع الفز كل عن الفز و ان دفع اليه منع و لا يطالب به الا كيل ثانيا.

توجه: او په حقوقو کې چې منسوبوي يې وکيل خپل ځان ته لکه بيع او اجاره او صلح عن اقرار متعلق کيږي په وکيل پورې که چيرته هغه مجبور نه وولکه مبيع سپارل او دهغې قبض کول او دهغې ثمن قبض کول او رجوع کول په وخت داستحقاق کې او خصوصت کول دمبيع په عيب کې او ملک ابتداً ثابتيږي دموکل لپاره تردې چې نه آزاد يږي دوکيل قريب دهغه په اخيستلو سره او په هغو حقوقو کې چې منسوبوي يې دموکل په طرف لکه نکاح او خلع او صلح له دم عمد او صلح عن انکار متعلق کيږي په موکل پورې بيا مطالبه نه کيږي دسړي له وکيل څخه دمهر او دښځې له وکيل څخه په تسليمولو دهغې او مشتري حق لري چې منع کړي موکل له ثمنو څخه او که يې ورکړي هغه ته نو صحيح دی او دهغو مطالبه نه کوله کيږي له وکيل څخه دوباره.

تفريغ: (۶) کوم معاملات چې وکيلان يې کوي پر دوه قسمه دي: **فصل ۱** - هغه چې وکيل يې خپل ځان ته منسوبوي لکه اخيستل خرڅول او اجاره او دمدعي دحق د اقرار په کولو سره صلح ورسره کول نودغو معاملاتو حقوق په وکيل پورې اړه لري په موکل پورې هيڅ تعلق نه لري په دې شرط چې وکيل داسي مريې نه وي يا نابالغ ماشوم نه وي چې د معاملاتو دطې کولو اجازه نه وي ورکوله شي بيا که وکيل يو شې خرڅ کړي نو وکيل به مبيع سپاري او دې به ثمن وصول کوي او که يې يوشې واخيست نو هم دې به مبيع قبض کوي او که مبيع يوبل مستحق پيدا شو نو وکيل به له بائع څخه دهغه قيمت واپس اخلي او دمبيع دعيب په صورت کې به له وکيل سره جنجال کيږي، مصنف رحمه الله دشرط ولگاوه چې وکيل به مجبور مريې او مجبور ماشوم نه وي دا يې ځکه لگولی دی چې که چيرته وکيل مجبور مريې يا مجبور ماشوم و نو ددمد کور عقد حقوق به نه مريې او ماشوم سره متعلق نه وي بلکې دهغوئ په موکل پورې به معلق کيږي ځکه مجبور د قصور اهليت په وجه ددمه دارې التزام نه شي کولای نو که د عقد حقوق له هغوئ سره متعلق کړای شي نو په دې دهغوئ سره د عقد کوونکي ضرر دی.

(۷) او دمبيع مالک له ابتدا څخه موکل گرځي وکيل مالک نه گرځي همدا وجه ده چې که چيرته وکيل دموکل لپاره خپل يو مريې قريب واخيست نو هغه پر وکيل باندې نه آزاد يږي ولی وکيل دمبيع مالک نه دی بلکې له ابتدا څخه يې موکل مالک دی، او که په ابتدا کې وکيل مالک کيدای وروسته يې موکل مالک گرځيدای نو په داسي صورت کې که چيرته وکيل خپل يو قريب اخيستی وای نو هغه دده له طرفه آزاديدی ځکه د اشرعي حکم دی چې څوک دخپل دی رحم محرم مالک شي هغه آزاد يږي.

فصل ۲ - لوله و لېما بېضيه الي الموکل كالنكاح الخ ای الحقوق فی العقد الذي يبيعه الي الموکل كالنكاح الخ، يعنې دوهم قسم معاملات چې وکيل يې دخپل موکل طرف ته منسوبوي لکه نکاح، خلع، صلح عن دم العمد، نودغه حقوق په موکل پورې معلق کيږي نه په وکيل پورې ځکه په دغو معاملاتو کې وکيل سفير محض دی لکه په عقد نکاح کې چې يو سړی دخاوند وکيل وي نو دمهر مطالبه له وکيل څخه بلکې له موکل (خاوند) څخه کيږي او که دښځې وکيل و نو دښځې تسليمول پر وکيل نه لازميږي بلکې پخپله پر ښځه باندې ځان تسليمول لازميږي.

(۹) که وکیل یوشی خرڅ کړ او له مشتري څخه دشمن مطالبه دوکیل پرځای موکل وکړه نو مشتري له موکل څخه ثمن مگرځولای شي ځکه د عقد حقوق په عاقدینې وکیل پوري معلق دي او موکل له عقد څخه اجنبي دی ځکه نو موکل له مشتري څخه دشمن مطالبه نه شي کولای او که مشتري ثمن موکل ته ورکړي نو داهم جائز دی او وکیل دوباره له مشتري څخه دشمن مطالبې حق نه لري ولی ثمن دموکل حق دی چې هغه ته ورسیدی لهدا د مشتري ذمه بري کېږي.

باب الؤکالة بالبيع والشراء

د ابا ب دخرځولو او اخیستلو دوکالت په بیان کې دی

دوکالت په باب کې تر ټولو کثیر الوقوع او تر ټولو زیات محتاج الیه شی وکالت دخرځولو او اخیستلو دی ځکه نومصنف رحمته الله علیه تر ټولو مخکې دوکالت بالبيع والشراء احکام ذکر کړي دي، بیایې په بیع او شراء کې دشراء احکام ځکه لومړی ذکر کړي دي چې په شراء سره دبیع دملک اثبات راځي او په بیع سره دبیع دملک ازاله راځي او ازاله تر اثبات وروسته وي نویې احکام هم د مثبت د لومړي او د منحل د اوروسته ذکر کړي دي.

(۱) امره بشرأء ثوب هزوي أو فرس أو بقل صخ سقى ثمأولا (۲) ویشراء غیلو ذار صخ ان سقى ثمأولا (۳) ویشراء ثوب أو ذابؤ لان سقى ثمأنا (۴) ویشراء طعام یفغ علی البرز ذقیقه (۵) ولؤلؤ کيل الزؤ بالقب ما ذام القبیغ فی یدیه فلو سلفه الی الامر لا یؤذه الا بانهره

توجه: که یې حکم وکړ وکیل ته دهراتي کېږي داخیستلو یادآس یا دخچرنو صحیح دی ثمن یې تعین کړي وي او که یې نه وي تعین کړي، او که یې حکم وکړ دمریې یا سرای نویاکه یې ثمن تعین کړي وي صحیح دی او که نه نویانه صحیح کېږي، او که یې حکم کړی وودکېږي یا حیوان داخیستلو نونه صحیح کېږي که څه ثمن تعین شوي وي، او که یې حکم وکړ دطعام اخیستلو نودامحمول کېږي پرغنمو باندي اودهغو پراوړو باندي او وکیل ته جائز دی ردول یې په عیب سره ترڅو چې مبیع دهغه په قبضه کې وي او که یې تسلیم کړه امرته نویار دنه شي کولای مگرد هغه په حکم سره.

تشریح: (۱) که موکل وکیل دهراتي کېږي (هراتي کېږه هغه کېږه ده چې دهرات ښار ته منسوبیږي، هرات دافغانستان په لویديځ کې لرغونی ولایت دی چې دحضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه کې فتح شوی دی) په اخیستلو یادآس یا دخچر درانیو لولپاره وکیل وگرځاوه نو داتوکیل صحیح دی ځکه دموکل به دجنس معلومولو وروسته زیات جهالت نه پاتیږي او معمولی جهالت په باب دوکالت کې پاک نه لری ځکه دوکالت بڼه له بل څخه دمدا د اخیستلو په وجه پرتوسع دی، بیاداعام دی چې موکل دمذکورو شیانو قیمت وربښودلی وي او که یې نه وي وربښودلی ولی دموکل به دجنس په معلومولو سره قیمت هم عادة معلومیږي.

(۲) قوله ویشراء عبد او دار صخ الی لومره بشرأء عبد او دار صخ الخ، یعنی که موکل یوسری دمریې یادسرای داخیستلو وکیل مقرر کړنو دصحت دوکالت لپاره ضروري دی چې دهغه شي دقیمت مقداریان وکړي ځکه

د مړيې اوسرای د قیمت په بیانولو سره معلومیږي چې کومه نوع دی نو څکه یې قیمت ښودل ضروري دی او که یې قیمت نه وي بیان کړی نو بیا د جنس جهالت په وجه دا وکالت صحیح نه دی.

(۳) لوله و بشراء لوب او دالة لالغ، یعنې که موکل د کپړي یا یو حیوان لپاره څوک وکیل مقرر کړي او خالص دومره یې ورته وویل چې زما لپاره کپړه یا حیوان واخله، نور یې د کپړي هیڅ تفصیل ورته بیان نه کړ چې هراتي یا لاهوري، او نه یې د حیوان په باره کپړه ورته وویل چې خریا غویی به وي نو دا ډول وکیل صحیح نه دی که څه هم موکل د قیمت بیان کړی وي ځکه دلته د کپړي او حیوان د جنس په نامعلومیتیا سره د جهالت فاحشه په وجه دا وکالت صحیح نه دی.

(۴) لوله و بشراء، طعام یقع علی البرودقیقه ای لومړه بشراء، طعام یقع علی البرودقیقه، یعنې که موکل وکیل ته خالص دومره وویل چې ماته طعام واخله نوله دي څخه استحسانا غنم یا د غنمو اوږه مرادیږي یا وکیل له غنمو او یا اوږه پرته د بل شي اخیستلو اختیار نه لري د قیاس تقاضا خوراده چې دا وکالت پر هر هغه شي باندي محمول وي چې د غذا په ډول خوړل کیږي ځکه لفظ د طعام پر هر هغه شي باندي صادقیږي چې خوړل کیږي نو دا وکالت پر هر مطعم باندي واقع کیږي، وجه داستحسان داده چې لفظ د طعام چې کله له بیع او شرا سره یوځای وویل شي نو په عرف کې له هغه څخه غنم او اوږه مرادیږي او عرف په نسبت و قیاس ته زیات قوي او راجح دی نو د عرف په اعتبار سره له طعام نه غنم او دهغو اوږه مرادیږي.

فائدة: علامه ابن الهمام رحمته الله علیه لیکلي دي چې له طعام نه د بیع او شرا پر موقع په عرف کې له طعام څخه غنم او دهغو اوږه مرادیدل یواځي د کوفه، دخلکو عرف دی ځکه داهل کوفه په نزد غنم او دهغو اوږه د بازار نوم، سوق طعام وو، که نه له هغه نه علاوه د نورو خلکو په عرف کې پر هر مطعم باندي د طعام لفظ صادقیږي او د شرا، بالطعام وکالت پر هر ډول طعام باندي واقع کیږي زموږ په عرف کې هم طعام هر هغه شي ته ویل کیږي چې بالفعل د غذا په ډول دخوراک لائق وي او پر همدې باندي فتوی ده. (اشرف الهدایه: ۱۰/ ۲۳۷)

(۵) که وکیل یوشی واخیست او هغه یې قبض کړ یا په مبیع کې په یوه عیب خبر شو نو تر څو پوري چې مبیع د وکیل په لاس کې وي تر هغه پوري د عیب په وجه مبیع واپس کیدای شي ځکه د عیب په وجه ردول د عقد له حقوقو څخه دی او د عقد حقوق په کیل پوري معلق دي لهدا عیب په وجه دریدلو حق هم وکیل لره شته، او که وکیل مبیع موکل ته حواله کړه نو بیا د موکل د اجازي بغیر نه واپس کیږي ځکه د مبیع په حواله کولو سره د وکالت حکم پای ته رسېږي او کله چې د وکالت حکم پای ته رسېږي نو وکالت هم ختمیږي او وکیل د غسې پردی بیګانه سړي شو نو ځکه د موکل له اجازي بغیر د مبیع د واپس کولو اختیار نه لري.

(۱) (و خشی الفیح الفیح دلقه من ماله (ع) فلو هلك فی یده قبل خسه من مال الفوکل ولتم یسقط الفیح (۸) وان هلك بغض خسه فلو کالتیبع

(۹) لغیر مفارقه الوکیل فی الضرب والسلم دون الفوکل (۱۰) ولو زکله بشراء عشر قار طال لخم یوز هم فاشتری عشرین بطلا یوز هم بمقتناغ

مبلغه عشره یوز هم لزم الفوکل منه عشره فایض یوز هم

توجه: او وکیل د مبیع دگرځولو حق لري دهغو شونو لپاره چې ده ورکړي دي له خپل مال څخه بیا که چیرنه هلاک شو د هغه په لاس کې تر ګرځولو مخکي نو هلاک شو د موکل له مال څخه او نه ساقطیږي شمن، او که

هلاک شو تر څو لو وروسته نود هغه حکم د مبيع په شان دی او اعتبار ورکول کیږي دو کیل جدائی ته په بیع صرف او سلم کې نه دموکل جدائی لره، او که یې وکیل کې دلس رطل غوښي اخیستلو په یوه درهم سره بیا هغه واخلسته شل رطله په یوه درهم په دي ډول چې لس رطله خرڅیدله په یوه درهم نولاز میږي موکل لره له هغې څخه لس رطله په نصف درهم کې.

قتویح: (٦) قوله وحس المبيع لمن الخ ای وللوکیل جس المبيع لمن الخ یعنی که وکیل بالشراء (هغه چې دیوښي داخیستلو لپاره وکیل ګرځیدلی وي) بائع ته ثمن له خپل مال څخه ورکړي او مبيع یې قبض کې نو وکیل لره جائز دی چې دشمن لپاره موکل ته رجوع وکړي ولی دموکل له طرفه دلالة وکیل ته ددي خبري اجازه وي چې هغه د مبيع ثمن له خپله طرفه ورکولای شي ځکه چې د عقد ټول حقوق په وکیل پوري معلق دي نو دشمن مطالبه هم له وکیل څخه کیږي او موکل ته ددي علم شته بیا یې هم وکیل ته ثمن نه دي ورکړي نو ګواکي موکل په دي راضي دی چې وکیل دي له خپل مال څخه ثمن ادا کړي او دموکل په دي باندي راضي کیدل ګویاد موکل له طرفه دا اجازه ده چې ثمن له خپل مال څخه ادا کولای شي.

(٧) که په مذکور صورت کې مخکي تر حبس (یعنې دموکل له مطالبې وروسته وکیل دشمن په وجه مبيع له خپل خان سره نه وه ګرځولې) مبيع هلاک شو نو دامبيع دموکل له مال څخه هلاک شمار له کیږي نه د وکیل له مال څخه او ثمن دموکل له ذمي څخه نه ساقطیږي ځکه د وکیل قبض حکم دموکل قبض دی نو ګواکي دموکل له لاسه هلاک شوې ده په دي کې د وکیل حق رجوع نه ساقطیږي.

(٨) او که وکیل مبيع له خپل خان سره و ګرځوله بیا هغه د وکیل په قبضه کې هلاک شو نو دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد ضمان رهن په شان مضمون کیږي یعنی د مبيع له قیمت او ثمن نه چې هریو کمې پیسې وي هغه لازم میږي مثلاً وکیل له بائع څخه مبيع په پنځلس روپۍ ثمن اخیستی وه او د هلاکې شوې مبيع قیمت لس روپۍ لس دي نو په قیمت سره مضمون کیږي یعنی دموکل پر ذمه د وکیل لپاره پنځلس روپۍ واجب دي او دموکل لپاره پروکیل باندي د مبيع تاوان لس روپۍ واجب دي نو له ثمن څخه چې د تاوان لس روپۍ کات کړي وکیل به له موکل څخه پنځه روپۍ واپس اخلي او که ثمن لس روپۍ وي او د مبيع قیمت پنځلس روپۍ وي نو مبيع په ثمن سره مضمونه کیږي یعنی پروکیل باندي لس روپۍ تاوان راځي نو څرنگه چې د وکیل پر موکل باندي د مبيع لس روپۍ واجب دي او دموکل پروکیل باندي د تاوان لس روپۍ واجب دي نو یو بل ته دي رجوع نه کوي بس سره خلاص شول.

دامام محمد رحمته الله علیه په نزد ضمان مبيع په شان مضمون کیږي یعنی لکه څرنگه چې مبيع که چیرته دبائع په لاس کې هلاک شي نو د مشتري له ذمي څخه دهغې ثمن ساقطیږي د مبيع قیمت که تر هغه زیات وي او که کم وي، همدارنگه د وکیل په قبضه کې د مبيع د هلاکت په صورت کې دموکل له ذمي څخه ثمن ساقطیږي خواه که د مبيع قیمت تر ثمن کم وي او که زیات وي همد اقول دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه هم دی، دامام ابو یوسف رحمته الله علیه دلیل دادی چې دشمن په وجه مبيع ګرځول له

رهن سره مشابهت لري ځكه نو دامبيع د ضمان رهن په شان مضمونه كيږي. د طرفينو رهن په اړه د دليل دادي چې وكييل په منزله دبائع دى او موكل په منزله د مشتري دى ځكه له وكييل څخه هلاك شوې بيع د ضمان بيع په شان مضمونه كيږي.

فائده: دامام محمد رحمته الله عليه قول راجع دى لاملال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: الراجع الماخوذ به هو قول ابي حنيفة رحمته الله عليه وبه قال الامام محمد الشيباني رحمته الله عليه قال لى شرح المجلة الاتمسي: انه ما قاله الامام محمد هو قول ابي حنيفة رحمته الله عليه وعليه المتن وبه احدث المجلة (هامش الهداية: ۱۸۲/۳)

(۹) د عقد صرف اولسم لپاره وكييل مقررول جائز دى ځكه داداسي عقود دي چې موكل يې خپله كولای شي او دا خبره مخكې تيره شوه چې هر هغه عقد چې موكل يې خپله كولای شي دهغه لپاره بل څوك وكييل كولای شي. او په مذكورو عقودونو كې د عاقدينو په مجلس عقد كې عوضين قبض كول ضروري دى كه چيرته وكييل او هغه بل عاقد د عوضينو تر قبض كولو مخكې يو بل سره جدا شول نو عقد باطلېږي ولې د عوضينو تر قبض كولو مخكې د عاقدينو جدائى راغله چې هغه عقد باطلوي، او كه موكل مخكې تر قبض له مجلس عقد څخه ولاړى نو هغه لره اعتبار نشته بيع نه باطلېږي ځكه موكل عاقد نه دى او قبض كول د عاقد ضروري دى هغه وكييل دى.

(۱۰) كه يو چا بل څوك د يوه درهم په عوض د لسو رطلو (رطل څلور ديرش تولې يوه نيمه ماشه وزن دى) غوښتي اخيستلو لپاره وكييل كړي مگر وكييل د يوه درهم په عوض شل رطله داسي غوښه واخيسته چې د يوه درهم په عوض لس رطله خرڅيدله نو دامام ابو حنيفة رحمته الله عليه په نزد پر موكل باندې په دې كې د نصف درهم په عوض لس رطله غوښه اخيستل لازميږي ځكه موكل د لسو رطلو اخيستلو امر كړى و او د موكل له طرفه تر لسو رطلو په زيات سره وكييل مامور نه دى نو تر لسو رطلو زيات پر موكل نه دي بلكې پر وكييل باندې لازميږي

د صاحبينور رحمه الله په نزد پر موكل باندې د يوه درهم په عوض كې شل رطله غوښه لازميږي ځكه موكل وكييل ته د يوه درهم دمصرفولو امر كړى و و خالص خيال يې دا وو چې د يوه درهم په عوض لس رطله غوښه كيږي اوس چې وكييل شل رطله پري اخيستی ده نو موكل ته يې زياته فائده ورسوله نو دامام ابو حنيفة رحمته الله عليه دې څومره چې يې اخيستی ده ټوله پر موكل باندې لازميږي.

فائده: دامام ابو حنيفة رحمته الله عليه قول راجع دى لاملال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: المختار عدم مناجح الحنفية قول الامام وعليه منى أصحاب المتن والشرح والفتاوى وبه احدث المجلة (هامش الهداية: ۱۸۲/۳)

(۱۱) اولو كله بشرأى: يعنى لايشترى لنفسه (۱۲) فلما اشتراه بغير التقاد وبخلاف ما سئى له من النفس وقع للوكيل (۱۳) وان كان بغير عبه فالشراء للوكيل الا ان ينو للموكل ان يشترى به (۱۴) وان قال اشترىته للامور وقال الامر لمصك فالقول للامور وان دفع اليه النفس فللموكل

توجه: او كه يې وكييل كړي د يو معلوم شي داخيستلو لپاره نو هغه دي نه اخلي دخپل خان لپاره بيا كه يې واخيست هغه د غير نقد په عوض يا خلاف له هغه ثمن چې ده ورته معلومې كړې وي نو داخرید واقع كيږي د وكييل لپاره او كه د غير معين شي داخيستلو وكييل ووييهم داخرید وكييل لپاره كيږي مگر داكه يې نيت كړى

وودموکل لپاره يايې واخيست دده په مال سره اوکه يې وويل چې ما اخيستی دی دموکل لپاره اوموکل وويل چې تادخپل ځان لپاره اخيستی دی نو قول دموکل معتبريږي اوکه يې ورکړې وي شمن وکيل ته نوياقول دوکيل معتبريږي .

تشریح: (۱۱) که موکل يو څوک ديو معلوم شي داخيستلو لپاره وکيل مقررکړ نو دوکيل لپاره جائزه نه دی چې هغه معلوم شي دخپل ځان لپاره واخلي ځکه موکل پروکيل باندې اعتمادکړی دی نوکه چيرته يې وکيل دخپل ځان لپاره اخلي نوپه دي کې بيا موکل ته دوکه ورکول دی چې دانا جائزه ده. همدارنگه وکيل چې کله دمعلوم شي داخيستلو په باره کې وکالت قبول کړددي خبرې التزام يې وکړي چې که دمعلوم شي خريدماو کړ نو هغه به دموکل لپاره وي نو ځکه به وکيل دخپل ځان لپاره دخريد تصور نه کوي .

(۱۲) اوکه چيرته وکيل دموکل له طرفه معلوم کړای شوی شي واخيست اوپه قيمت کې يې پيسې نه بلکې سامان ورکړيا هغه قيمت چې موکل ورته بنودلی ووچې په دومره يې واخله وکيل دهغه برخلاف په زيات قيمت سره واخيست نوپه دغودواړو صورتونو کې داسی دوکيل لپاره کيږي ځکه وکيل دموکل مخالفت کړی دی اود مخالفت په ضمن کې وکيل له وکالت څخه معزول کيږي نو د عقد نفاذ خپله پروکيل باندې کيږي نه پرموکل باندې .

(۱۳) اوکه يې ديو غير معلوم شي لپاره وکيل کړی ووييا هغه يوشی واخيست داسی هم دوکيل لپاره کيږي ځکه اصل دادی چې هر څوک دخپل ځان لپاره عمل کوي ، البته که وکيل دموکل لپاره داخيستلو نيت کړی وونوداسی دموکل لپاره کيږي ځکه په دغه صورت کې وکيل دخپل ځان لپاره هم داخيستلو اجازه لري اودموکل لپاره داخيستلو هم نو ځکه نوداخيستلو په وخت کې چې يې دچا نيت کړی وي شی دهغه کيږي همدارنگه که وکيل په هغه قيمت اخيستی ووکوم چې موکل ورکړی وي هم داسی دموکل لپاره کيږي ځکه دموکل په مال سره دخپل ځان لپاره شی رانيول حرام دی ولی په دي صورت کې دموکل ددراهمو غصب کول لازم يږي چې داکار حرام دی نو ځکه په دغه صورت کې داسی دوکيل نه بلکې دموکل لپاره کيږي .

(۱۴) اوکه وکيل مریې واخيست اوويې ويل چې مادغه مریې دموکل لپاره اخيستی دی اوموکل وويل چې نه بلکې دادي دخپل ځان لپاره اخيستی دی نوکه موکل وکيل ته نقدي پيسې روپۍ نه وې ورکړې نوپه داسي صورت کې دموکل قول معتبريږي ځکه وکيل ديو داسي خبرې په باب خبر ورکوي چې ازسرنوېې دی مالک نه دی ځکه هر شوی مریې دانتشاء عقد محل نه دی اودوکيل غرض دشمن په باره کې رجوع کول دی چې موکل دهغه څخه منکر دی او قول دمنکر معتبريږي اوکه موکل نقدي روپۍ ورکړي وي نوياقول دوکيل معتبريږي ځکه په دي صورت کې هغه امين دی اودامانت له ذمه واري څخه ځان ايستل غواړي نو دده قول معتبر دی .

فائده: په دغه مسئله کې اته (۸) صورتونه دي ، ځکه وکيل به يادمعلوم مریې په اخيستلو مامور دي يادغير معلوم بيا هر يوصورت له دوه حاله څخه خالي نه دی يابه يې شمن نقدي ورکړي وي يانه ، يابه دغه څلور صورتونه له دوه حاله څخه خالي نه وي يابه مریې ژوندی وي په هغه وخت کې چې وکيل داخيستلو

خبر ورکوي او بيا به مړ شوی وي، په دغو ټولو صورتونو کې که شمن نقد ووييا قول دوکيل معتبرېږي او که شمن نقد نه وونوييا به ورته وگورو که وکيل دانشاء عقد مالک نه وومثلا مری می شوی وونويادموکل معتبرېږي او که وکيل دانشاء عقد مالک وونود صاحبینو رحمهما الله په نزد دوکيل قول معتبرېږي اودامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد که د تهمت ځای نه ووييادوکيل قول معتبرېږي که نه دموکل قول معتبر دی.

فائدة: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول را جرح دی لعمال الشیخ عبدالحکیم الشیخ رحمته الله علیه: اقتصصر على قول الامام اكبر المتون وماله اليه اصحاب الشروح وفيه الاحتياط لان الخلاف في موضع التهمة فقط. (هامش الهداية: ۱۸۳/۳)

(۱۵) (۱) وان قال يعني هذا الفلاني فباعته ثم انكر الامير اخذ فلان (۱۶) الا ان يقول لم آمره به الا ان ينسلمه المغشري اليه (۱۷) وان امره بشراء غندين عيين ولم ينسب لهما فاشترى له اخذ فمضاض (۱۸) ويشترى انهما بالقبض قيمتهما سواء فاشترى اخذ فمضاضه ان اقل صح وبالا كذا (۱۹) الا ان يشترى الباقي بما بقي قبل الخصومة (۲۰) ويشترى اخذ فبذني له عليه فاشترى صح ولو غير عبي نقد على المأمور

توجه: او که يې وويل چې خرڅ کړه دغه پر ماباندي د فلان لپاره بيا هغه پري خرڅ کړ بيا امر انکار وکړ نو وادي خلي فلان، مگر دا چې ووايي فلان چې مانه ووا امر کړی هغه په دي سره مگر دا که تسليم کړی وومشري هغه ته او که يې هغه ته حکم کړی ووددو معلوم موريانو په اخيستلو او شمن يې معلومې کړې نه وي بيا وکيل له هغو دواړو څخه يو واخيست نو صحيح دی او که يې حکم ورته کړی ووددو او په زر وروبي داخيستلو او د هغو دواړو قيمت سره برابر ووييا هغه واخيست له دواړو څخه يو يې په پنځه سوه ياتر هغه په کم باندې نو صحيح دی او تر پنځه سوه په زيات نه دی صحيح مگر دا که يې واخيست باقي د ما بقی په عوض تر خصوصت مخکي او که يې امرو رته وکړ د يو خاص شي داخيستلو د هغه دين په عوض چې دموکل پر وکيل باندې دی بيا هغه واخيست نو صحيح دی او که غير معلوم وونو خريد پر ماباندي نافذ کيږي.

تشریح: (۱۵) که يو چا بل ته وويل چې دامري د فلان مثلاً زید لپاره پر ماباندي خرڅ کړه هغه پري خرڅ کړ بيا اخيستونکي انکار وکړ ويې ويل چې ماته زید داخيستلو امر نه وو کړی په داسی حال کې چې زید راغی ويې ويل چې ماده ته امر کړی وونوزید به دغه مری اخلي ځکه داخيستونکي دا خبره چې د زید لپاره يې پر ماباندي خرڅ کړه داددي خبري اقرار دی چې زید زه وکيل گرځولی يم بيا اوس انکار کول لغوه کيږي ولی ديو شي اقرار د هغه دانکار لاحق په وجه نه باطليږي بيا د هغه دانکار څرنگه چې له سابق اقرار سره متناقض دی ځکه نو هغه دې انکار ته غوږ نه نيول کيږي.

(۱۶) البته که زید وويل چې ما هغه ته داخيستلو حکم نه وو کړی نو اوس زید دغه مری نه شي اخيستلی بلکې دمشري لپاره کيږي ځکه زید د هغه اقرار وکالت رد کړ او اقرار له هغو شيانو څخه دی چې په ردیدو سره ردیږي نو دغه خريد پر مشري باندې نافذیږي، خو که خپره اخيستونکي مری زید ته حواله کړ او زید واخيست نو بيا مری د زید ملوک گرځي ځکه د زید په ردیدو سره خود اخيستونکي اقرار رد شو مگر زید ته دمري په ورکولو سره د دوی ترمنځ بيع بالتعاطی (بيع تعاطی دابولي چې عاقدین د عقيدې په وخت په ژبه سره ايجاب يا قبول ونه کړي بلکې له ايجاب او قبول بغير مشري دمبيع قيمت بائع ته ورکړي او بيا

مشتري ته مبيع ورکړي يعنې لاس په لاس راکړه ورکړه ترسره شي په داسي بيع کې په خوله سره دڅو ويلو ضرورت نشته) نوی عقد وشو نو د امری د زید کيږي.

(١٧) که یو چا بل سړی د دوو معلومو مریانو اخیستلو لپاره وکیل وگرځاوه او موکل د مریانو قیمت نه و معلوم کړی بیا وکیل له هغو دوو څخه یو اخیست نو که یې د مریي تریقیمت په کم یا د قیمت مطابق پایله لږ زیادت سره اخیستی و نو د اخیست صحیح دی ځکه د موکل له طرفه توکیل مطلق وږیو متعینو شمونو پورې مقید نه و نو د ادري واره صورتونه یې صحیح دي نو په غبن فاحش سره یې اخیستل په اجماع نه ده صحیح ځکه توکیل بالشراء د غبن فاحش احتمال نه لري.

(١٨) قوله وبشراهما بالبح ای لوا مرشراء عینین مبعینین بالبح، او که د دوو مریانو په یوزرو پې د اخیستلو لپاره وکیل کړی و او د دوو وارو قیمت برابر و بیا وکیل له دواړو څخه یو په نصف قیمت یعنې پنځه سوه یا تر هغه په کم و اخیست نو هم د اخیست صحیح دی موکل به د امری اخلي او که یې تر پنځه سوه په زیات قیمت اخیستی و وکه د زیادت کم و او وکه زیات و نو د اخیست نه دی یعنې پر موکل باندي لازم نه دی ولی موکل د دواړو په مقابل کې یوزر درهم ورته بیان کړي و او د دواړو قیمت برابر دی نو زرو پې د دواړو ترمنځ نصفانصاف تقسیميږي نو ګواکي موکل د هریو مریو په پنځه سوه د اخیستلو حکم کړی و نو د وکیل یو مری د پنځه سوه په عوض اخیستل د موکل د حکم مطابق دی نو د اخیست صحیح دی او په هغه صورت کې چې تر پنځه سوه یې زیات و اخلي د موکل د حکم د مخالفت په وجه صحیح نه دی.

(١٩) البته که چیرته د موکل تر خصوصت مخکي وکیل دوهم مری هم د باقی قیمت په عوض و اخیست نو بیا د اخیست صحیح کيږي ځکه د موکل غرض یعنې د دواړو مریانو په زرو پې اخیستل حاصل شو.

(٢٠) قوله وبشراء هذا بدین له علیه الخ ای لوا مر رجل بشراء هذا العبد بدین له علیه الخ یعنې که دیو چا پر چا باندي پور باندي وویي او قرض غوښتونکي مقروض ته وویل چې د قرض په عوض کې د معلوم مریي زما لپاره واخلم او مقروض د حکم مطابق هغه مریي و اخیست نو د اخیست جائز دی او د امری چې یې په خوا اخیستی دی هغومره پر آمر باندي لازميږي بیا که چیرته دغه مریي د مقروض په لاس کې مړ شونو د امری د موکل له مال څخه شمارل کيږي نه د مامور له مال نه، او که قرض غوښتونکي مقروض ته د غیر معلوم مریي د اخیستلو وویل وکیل یو مریي و اخیست نو د اخیست پر مقروض مامور باندي نافذ کيږي نه پر آمر باندي آن که چیرته د امری هلاک شونو نقصان د مامور کيږي نه د آمر، دا د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه مسلک دی د صاحبینو رحمهما الله په زده دواړو صورتونو کې خرید پر آمر باندي نافذ کيږي. دا اختلاف متشاده چې د خرید لپاره وکیل مقروض ته چیرته د قرض طرفته مضاف کړای شي او بائع یا مبیع متعین و نو د امام صاحب رحمته الله علیه د اخیست صحیح دی او که متعین نه و نو صحیح نه دی او د صاحبینو رحمهما الله په زده دواړو صورتونو کې صحیح دی.

نافذ: د امام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لافال الشیخ المغنی غلام قادر النعمانی: القول الرابع هو قول الإمام كما لا يخفى على ذي بصيرة لكن العرف يقتضي ترجيح قولهما رحمهما الله. (القول الرابع: ١٥٦/٢)

(۲۱) زبشراء امه بالف دفع الیه ناشري فقال اشترينها بخمس مائه قال المانوز بالف قال قل للمانوز (۲۲) وان لم يندفع للامر (۲۳) وبشراء هذا لم ينسب فمثال لال المانوز اشترينه بالف وخذله بانه و قال الامر بنصفه تحالفا

توجه: اوکه یې امر وکړ دمنځي اخیستلو په هغو زرو روپو چې هغه ته یې ورکړي دي بیا هغه منځه واخیسته اوس موکل وویل چې تادا منځه په پنځه سوه اخیستی ده او مامور وویل په زرمي اخیستی ده نو قول د مامور معتبر یږي او که یې زرو روپۍ نه وي ورکړي نو د آمر کیږي او که یې امر وکړ د خاص شي داخیستو او شمن یې معلومې نه کړي بیا مامور وویل چې ما اخیستی دی په زر روپۍ او دده تصدیق دده بائع وکړ او امر وویل چې په پنځه سوه دي اخیستی دی نو دواړه دي قسم وکړي.

تشریح: (۲۱) قوله وبشراء امه بالف دفع الیه الخ، ای لوړو کله بشراء امه بالف دفع الیه الخ، یعنی که یو چا څوک په زر روپۍ دمنځي اخیستلو وکړي وگرځاوه او موکل زرو روپۍ وکیل ته ورکړي وکیل هم منځه واخیسته خو چې کله یې موکل ته ورکوله نو هغه وویل چې دا خودي په پنځه سوه روپۍ اخیستی ده او وکیل وویل چې نه بلکې په زر روپۍ مې اخیستی ده نو که چیرته دمنځي مالیت او قیمت هم یو زر روپۍ وونود وکیل قول له قسم سره معتبر یږي ځکه په دي صورت کې وکیل امین دی غواړي چې د امانت له عهدې څخه ځان ویاړي اوله عهدۀ امانت څخه په وتلو کې د امین قول معتبر یږي نو دلته هم د امین قول معتبر یږي.

(۲۲) او که په مذکور صورت کې موکل زر روپۍ نه وې ورکړې او وکیل منځه اخیستې وه بیا د دواړو سره جنجال شونوپه دغه وخت کې دموکل قول معتبر یږي، مصنف رحمه الله دغه صورت مطلق ذکر کړی دی او حال دا چې په دي کې څه تفصیل شته هغه دا چې که چیرته منځه دپنځه سوه قیمت وه نو دموکل قول معتبر یږي ولی وکیل دموکل مخالفت کړی دی او که دمنځې قیمت زر روپۍ وونود دواړه به قسم خوري اوله تر قسم وروسته به عقد فسخ کیږي او منځه به دوکیل کیږي ولی وکیل او موکل په منزله دبائع او مشتري دي او دبائع او مشتري که په شتمنو کې اختلاف سره راغی نو په هغه وخت کې حکم دادی چې دواړه به قسم اخلي او عقد به فسخ کیږي مبيع مامور ته سپارله کیږي، دلته هم حکم دادی چې دواړه به قسم واخلي اوله قسم اخیستلو وروسته به عقد فسخ کیږي.

(۲۳) قوله وبشراء هذا لم یسم لمانوخ ای لو امره بشراء هذا العبد ولم یسم لمانوخ یعنی که چایو څوک د معلوم شي داخیستلو لپاره وکیل وگرځاوه او آمر شمن ورمعلومې نه کړې بیا د دواړو سره اختلاف شو مامور وویل چې مباداشی په زر روپۍ اخیستی دی بائع هم د مامور تصدیق وکړ او امر بیا وایې چې نه بلکې تابه پنځه سوه اخیستی دی نو دواړه دي قسم واخلي ځکه دواړو د شمن په مقدار کې اختلاف کړی دی اوله دواړو سره گواهان نشته او دا اختلاف فی الشمن موجب تحالف دی نو دواړه دي قسم و خوري له قسم اخیستلو وروسته مبيع پر مامور باندې لازم یږي.

(۲۴) وبشراء نفس الامر من منده بالف دفع لقال لسنده اشترينه لنفسه فباعه علی هذا غفر و ولا یله لسنده (۲۵) وان قال اشترينه فباعه للعشری والالف لسنده و علی المشتري ألف مثله

توجیه: اوکه یې امرکړی وودنفس موکل په اخیستلو دهغه له مولی څخه په زرروپۍ او هغه زرروپۍ یې ورکړي وي بیا وکیل دهغه مولی ته وویل چې زه دی اخلم خاص دهغه دخپل ځان لپاره بیا مالک پري خرڅ کړم دهغه شرط باندې نومړی آزاد پري او دهغه ولاء دهغه دمولی ده او که یې وویل چې زه دا اخلم نومړی دمشرتي کیږي او زرروپۍ دهغه دمولی کیږي او پر مشرتري باندي هغه شان زرروپۍ واچيږي.

تشریح: (۲۴) قوله وبشراء نفس الامر الخ ای لوامره الامر ان یشتري نفسه من مولاه الخ، یعنی که یوه مریې یو څوک ددې لپاره وکیل کړ چې ته ما زما لپاره زما له مولی څخه په زرروپۍ واخله او وکیل ته یې زرروپۍ هم ورکړي وکیل ورغی دهغه مولی ته یې وویل زه ستادغه مریې خاص دهغه دخپل ځان لپاره داخیستلو په شرط اخلم، مولی په هغه شرط باندې مریې پري خرڅ کړ نومړی آزاد پري او دهغه ولاء دهغه دمولی لپاره ده ولی ذات دمريې پر مريې باندي خرڅول هغه په عوض سره آزادول دی او دمريې خپل ځان اخیستل دمولی له طرفه آزادیدل دعوض په بدل کې قبولول دی نومړی دمولی له طرفه آزاد شمارل کیږي او ولاء دمعتق لپاره وي ځکه نو ددې مریې ولاء دهغه دمولی لپاره کیږي.

(۲۵) او که دمريې وکیل خالص دا وویل چې اشریت ته (ما هغه اخیستی دی) داسي یې ونه ویل چې اشریت له نفس العبد (ما مریې دهغه خپل ځان لپاره اخیستی دی) نو دمريې اخیستل دوکیل لپاره کیږي او هغه زرروپۍ چې مریې وکیل ته ورکړي وې دخپل ځان له مولی څخه داخیستلو لپاره هغه دمريې دمولی کیږي ځکه دغه زرروپۍ خود مریې گټه ده او دمريې گټه دمولی حق کیږي، او دمريې اخیستونکي وکیل پر ذمه دمريې قیمت زرروپۍ نورې لازميږي ځکه لفظ داشتریت په عقد معاوضه کې حقیقت دی نه په آزادولو کې او قاعده داده چې ترخو پوري په حقیقت عمل کول ممکن وي مجاز طرف ته رجوع کول ناجائز دی نو دا اعتناق په معنی نه کیږي په داسي حال کې چې په پورتني صورت کې مجازي معنی یعنی اعتناق متعین وو.

(۲۶) زان قال لعبد اشترلي نفسك من غلامك فقال للمولى يعني نفسي لفلان ففعل فلان لأمير (۲۷) زان لم يقل لفلان غن

توجیه: او که یې مریې ته وویل چې واخله ته خپل ځان زما لپاره ستاله مولی څخه بیا مریې مولی ته وویل ما خرڅ کړه د فلان لپاره، هغه خرڅ کړ نومړی د امر کیږي او که مریې لفلان نه وویل نو بیا آزاد پري.

تشریح: (۲۶) که یو چاد بل چا مریې ته وویل چې ته خپل ځان له خپل مولی څخه زما لپاره واخله، مریې ورغی خپل مولی ته یې وویل چې ته ما پر ما باندي د فلان (څوک چې هغه وکیل مقرر کړی وو) لپاره خرڅ کړه مولی هغه خرڅ کړ نو د امریې هغه سري کیږي چا چې هغه ته ويلي وو چې ته خپل ځان له خپل مولی څخه زما لپاره واخله ځکه مریې دخپل ځان په اخیستلو کې د بل چاله طرفه وکیل کیدای شي ولی دخپل مالیت په اعتبار سره هغه اجنبي دی یعنې دخپل ځان دی مالک نه دی بلکې د ذات په اعتبار سره دی یو انسان دی دهغه مال کیدل دهغه د مالک په اعتبار سره دی ځکه نو هغه

د خپل ماليت په اعتبار سره اجنبي دى او د بل چاله طرفه د خپل خان په اخيستلو كې دى و كيل كيداى شي نو دده خپل خان د بل لپاره اخيستل صحيح دى.

(۲۷) او كه يې دانه وه ورته ويلې چې د فلان لپاره ما خرڅ كړه بلكې د خپل خان يې ورته ويلي وو چې ما پر ماباندي خرڅ كړه مولى هغه خرڅ كړ نو آزاد يې ځكه هغه شرا، خپل خان ته مضافه كړي ده ځكه نو دى د مولى له طرفه په عوض د مال آزاد يې.

فصل

د افصل دو كيل د فاسد او غير فاسد تصرف په بيان كې دى

(۱) اَلَّذِي كَيْلَ بِالتَّيْبِعِ وَالشَّرَاءِ لَا يَفْضَحُ مَعَ مَنْ تَرْتَضَاهُ اَنَّهُ لَهُ (۲) وَاضِحٌ بَيْنَهُمَا قُلْ اَوْ كُنْزٌ بِالْعَرَضِ وَالتَّيْبِنَةِ (۳) وَتَفْضِيضُهُ اَنَّهُ يَمْتَلِ الْقِيَمَةَ وَنَادِيَتَيْنِ فِيهَا (۳) وَهُوَ مَا يَدْخُلُ تَحْتَ تَقْوِيمِ النِّقُوبَيْنِ

توجه: د خريد او فروخت و كيل به معامله نه كوي له هغه چاسره چې مردوده وي شاهدي دهغه دده لپاره او صحيح خرڅول دهغه په كم سره يا په زيات سراو د سامان په عوض سره او په قرض سره، او مقيد دى دهغه خريد په مثل قيمت سره او په دومره زيات سره په څومره كې چې دو كه خو په له كيږي او هغه هغه دى چې داخل وي د قيمت كوونكيو په تقويم كې.

تفريح: (۱) كوم څوك چې د خريد او فروخت و كيل گرځيدلى وي دى له هغه چاسره معامله نه شي كولاى د چا گواهي چې دهغه لپاره معتبره نه وي مثلامور، پلار، زوى، لور، خاوند، ښځه، شريك وغيره، دا دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه مسلك دى چې د صاحبينور حمهما الله په نزد مذكور و خلكو سره په مثل قيمت سره دهغه معامله كول جائزه ده ځكه تو كيل مطلق دى هر چاته شامل دى كه دو كيل نيكه يا پلار و غيره وي او كه بل څوك وي، دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه دليل دادى چې د تهمت مواقع له وكالت څخه مستثنى كيږي او دامام يود تهمت ځاى همد اوجه ده چې دهغوئ ديوبل گواهي هم معتبره نه ده همدارنگه د دغو مذكورو كسانو منافع سره متصلي دي ځكه نو د امن وجه د و كيل پر خپل خان باندې فروخت شمارل كيږى.

فائده: په دغه مسئله كې څو صورتونه دي: ۱- و كيل چې موكل ته عامه اجازه ور كړي وي چې پر چا يې چې ته خرڅوي خرڅ يې كړه، په دغه صورت كې يې له خپل خان، نابالغ اولاد او خپل غير مديون مريې علاوه پر ټولو باندې خرڅول جائز دى.

۲- كه موكل عامه اجازه نه وه وركړي نو كه چيرته و كيل د خپلو مذكور و قريباو سره پر يو چا باندې مبيع خرڅه كړه دهغه څو صورتونه دي يودادى چې و كيل تر بازار ي قيمت زيات خرڅه كړې وي نو دا صورت په اتفاق سره جائز دى، دوم صورت دادى چې تر بازار ي قيمت كم په غبن فاحش سره يې خرڅ كړى وي نو دا صورت په اتفاق سره ناجائز دى.

۳- او که وکیل په غبن سیرد بازاري قیمت سره برابر خرڅ کړی وي داصورت دامام ابوحنيفة رحمته الله په نزد جائز نه دی او دصاحبینور رحمهما الله په نزد جائز دی ، دامام صاحب رحمته الله قول راجع دی لمال الشیخ عبدالمعزم الشهد رحمته الله : (الراجح لول الامام ابي حنيفة رحمته الله به اخذ اکثر المشايخ وفيه الاحتياط. (هامش الهداية: ۱۸۷/۳) (۲) یعنی څوک چې دیوشي دخرڅلولپاره مطلق وکیل گرځیدلی وویعني موکل دخاص مقدار شونو اونقدیاقرض دخرڅلولوپه هیڅ تذکره نه وه کړي نو دوکیل لپاره په کم قیمت یاپه زیات قیمت یاداسبابوپه عوض کې یاپه قرض خرڅول هرډول جائز دی دادامام ابوحنيفة رحمته الله مسلک دی دصاحبینور رحمهما الله په نژدېه دومره نقصان سره خرڅول چې په هغه نقصان سره عموماً خلک دوکه کیږي نه جائز نه دی، البته په مثل قیمت سره یا متعارف ميعادو غیره سره خرڅول یې جائز دی ځکه دامتعارف دی اودوکالت مطلق امر په متعارف سره مفید کیږي، دامام صاحب رحمته الله دلیل دادی چې توکیل بالبیع مطلق دی نو هغه دتهمت له ځای نه علاوه پر څپل اطلاق پاتیري اودپه غبن فاحش یاسامان په عوض خرڅول هم هغه وخت متعارف دی چې کله دشمن شدید ضرورت وي .

فائده: دامام ابوحنيفة رحمته الله قول راجع دی لمالی الشامية : قال العلامة قاسم لی لصحبه علی القدوري ورجح دلیل الامم المعمول علیه عندالنسفی وهواصح الاقوال والاختیار عندالمحبوبی ووالقه الموصلی وصدر الشریعة وعلی وعلیه اصحاب المتن الموضوعة لنقل المنع بما هو ظاهر الرواية (رد المحتار: ۳۵۳/۳)

(۳) که یو څوک دیوشي داخیستلو لپاره مطلق وکیل ټاکل شوی وویعني موکل په متعین ثمن سره داخیستلو ذکر نه یې کړی نو دهغه لپاره په مثل قیمت سره (په دومره ثمن سره اخیستل چې دهغه دقیمت سره برابر وي) اوپه دومره زیادت سره اخیستل جائز دی چې دهغه په مثل کې خلک په عامه توگه دوکه کیږي ، مگر پراصل قیمت باندې په دومره زیادت سره اخیستل جائز نه دی چې دهغه په مثل کې خلک دوکه کیږي نه یعنی په غبن سیر سره جائز دی اوپه غبن فاحش سره جائز نه دی ځکه دغبن فاحش په صورت کې دتهمت امکان دی چې کیدای شي چې هغه مبيع دخپل ځان لپاره اخیستې وي چې کله یې ولیدل چې په هغه کې نقصان دی نو دموکل پر ذمه باندې ورلوړیږي .

(۴) مصنف رحمته الله دغبن سیر داولو تعریف کړی دی چې غبن سیر هغه دی چې دبعض قیمت لگوونکو تجربه کارو خلکو دقیمت په لگولو کې داخل وي، ددې مقابل غبن فاحش هغه دی چې په دومره زیاتو ثمنو سره یې واخلي چې دتجربه کارو قیمت لگوونکو څخه دهیچا په قیمت لگولو کې داخل نه وي، اوپه کوم کې چې خلک دوکه نه خوري .

فائده: په غبن سیر او فاحش کې مذکور تفصیل هلته دی چیرته چې دشي قیمت دخلکو ترمنځ معروف نه وي نو که چیرته دشي قیمت دخلکو ترمنځ معروف ولکه دډوډی، غوښو، وغیره قیمتونه نوپه دې کې غبن بلکل معاف نه دی که څه یو په پیسه برابر وي وبه یفتی .

(۵) زو زو کله بېع غبن لغا غنضه منخ (۶) زلی الشراء بقول ف مالم یشر البالی (۷) زو زو د البیع علی التوکیل بالبیع یغیب بینه او نکلوز نه دی علی الامر (۸) وکله بانظر ایضا لا یحدث (۹) وان تاغ بینه لقل انزل لک بنقود قال المناور اطلعت لافقر بلایم (۱۰) زلی المناور بوللغناور

توجه: اوکه یې وکیل کړڅوک دمړې دخرڅولولپاره بیا هغه خرڅ کړنصف مړی نوصحیح دی اوداخیستلوپه صورت کې اخیستل موقوف کېږي ترهغوپوري چې باقي واخلي اوکه واپس کړمیع مشتري پړوکیل بالبیع باندي دعیب په وجه په گواهانوسره یاپه انکارسره نووکیل دي واپس کړي هغه پرامر باندي اودارنگه دداسي عیب په اقرارسره چې نوی نه وي اوکه وکیل بالبیع په پورخرڅ کړیاموکل وویل ماتاته امرکړی ووپه نقدوسره دخرڅولو اووکیل وایې چې تامطلق راته ویلي وونوقول دآمر معتبرېږي اوپه مضاربت کې دمضارب قول .

تشریح: (۵) که چایوڅوک دمړي خرڅولولپاره وکیل وگرځاوه وکیل نصف مړی خرڅ کړنودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزدایع صحیح ده ځکه دموکل له طرفه توکیل مطلق دی پړوه ځای یاپه متفرق ډول دخرڅولو قیدیې نه ولگولی نوځکه نصف حصه خرڅول هم صحیح دی .

فائده: دصاحبینورحمهما الله په نزدکه یې ترخصومت مخکي هغه بل نصف هم خرڅ کړنویایع صحیح ده که نه بیانه ده صحیح ځکه د نصف مړې په خرڅولوسره مړی دموکل اومشتري ترمنځ مشترک شواوشرکت داسي عیب دی چې په هغه سره دمړي قیمت کمیږي چې پکي دموکل نقصان دی نوتوکیل مطلق نه شو .

فائده: دصاحبینورحمهما الله قول راجع دی لعلی الذر المختار: وکل بیع عبدیاع نصفه صح لاطلاق التوکیل وقلان باع الباقي قبل الخصومة جازوالا لاوه استحسن ملقی وهداية وظاهر ترجیح قولهماوالمفتی به خلافه وقیداین الکمال بمایتبع بالشركة والاجاز اتفاقا للراجح (الذر المختار علی هامش ذالمختار: ۳/۳۵۳) کذالی شرح مجلة الاحکام: ۳/۳۹۰

(۶) اوکه چایوڅوک دیوه مړې اخیستلولپاره وکیل کړوکیل نصف مړی واخیست نودوکیل دااخیستل په اتفاق سره موقوف کېږي ترڅوچې هغه باقي نصف هم واخلي ،یياچې باقي نصف واخلي نويادامړی دموکل پرډمه لازمېږي ځکه یوه حصه اخیستل کله دموکل دحکم دتعمیل ذریعه کېږي مثلامړی یوې ډلې ته په میراث کې ملاوشوی دی نووکیل دي ته احتیاج لري چې هغه په حصه حصه واخلي یياچې کله وکیل باقي مړی دموکل له طرفه دبیع ترریدلومخکي واخلي نوظاهره ده چې دنصف مړي اخیستل دباقي نصف داخیستلو ذریعه ده ځکه نودایع پرموکل باندي نافذېږي .

(۷) که چادیوشی مثلامړي دخرڅولولپاره یوڅوک وکیل کړوکیل مړی خرڅ کړیامشتري دعیب په وجه مړی وکیل ته واپس کړهغه کې په دي وجه واپس کړی وي چې مشتري په محکمه کې دمړي عیب په گواهانوسره ثابت کړی وویاله دي کبله چې له مشتري سره گواهان نه وواوهغه دعیب په باره کې وکیل ته قسم ورکړمگرهغه له قسم اخیستلوڅخه انکاروکړنوپه دواړو صورتونو کې په مړې کې عیب ثابتېږي ولی ښه حجت مطلقه دی چې په هغه سره په هر حال په مړې کې عیب ثابتېږي ،اوپه دي وجه چې وکیل دعیب په باره کې علم نه لري له قسم اخیستلوڅخه انکارکوي نودی مجبور دی ،نوپه دواړو صورتونو کې په مړې کې عیب ثابتېږي ځکه مړی پرامر باندي لازمیږي .

(۸) قوله وکذا باقرارای وکذا الحكم لهما اذا رده المشتري علی الوکیل بالقرامنه ،یعنی همدارنگه که په مذکور صورت کې وکیل په عیب سره اقراروکړواقاضی دبیع فسخ کیدو حکم وکړنوم به مړی آمرته واپس کوي په دي

شرط چې دا عيب به قديم وي دو كالت په دوران كې به نوى نه وي پيدا شوى ولې قاضى پوهيږي چې په مړي كې عيب دموكل سره پيدا شوى دى نو د قاضي قضاء، دوكيل اقرار ته نه منسوبيږي بلكې دخپل علم پر بنيا دده نود مشرتري د طرفه معيوب مړى د قاضي په قضا، سره رد شوى دى چې په قبلولو كې يې وكيل مجبور دى ځكه مړى پر موكل باندې لازميږي .

(۹) که وکیل میباید به پورخرخه کره او موکل ورته وویل چې ماخواتانه په پورخرخولونه وویلې بلکې دندو وخرخولومي درته ویلي وو، وکیل وویل چې تاماته د مطلق وخرخولو حکم کړی وودندو او پورڅرکړي نه وو کړې نوله قسم سره د موکل قول معتبرېږي ځکه د وکالت حکم له موکل څخه مستفاد دی نو دی یخیل قول زیات واقف دی.

(۱۰) قوله وفي المضاربة للمضارب اي وفي الاختلاف في المضاربة القول للمضارب، يعني که په مضاربت کې داسې صورت مخته راشي مثلاً رب المال ووايې چې ما حاکم درکړي و وچې مال په نقد ورويو خرڅ کړه او مضارب ووايې چې تانقد او پور قيدنه ولگولي ، نو د مضارب قول معتبر يږي ځکه په مضاربت کې اصل دادي چې عام وي (که يې په نقد و خرڅوي او که په پور) ولي له مضاربت څخه مقصود منافع حاصلول دي او په عموم کې منافع زياتي دي څرنگه چې د مضارب قول د اصل مطابق دی ځکه نو د مضارب قول معتبر يږي .

(١١) ولما أخذ الزكي بالثمن، وهما فطاع أو تحفيل، ألقى عليه لم يضمن (١٢) ولا يتصرف، أخذ الزكيين وحده (١٣) لا في خصوصية وطلاقاً وبغايا بلا تبدل، ورؤدب وعقاصاً، وفي (١٤) ولا يؤكل، وكيل لا يابان أو يعمل، والرك (١٥) فإن وكل بلا دن، للفعل كل فقد يحضره أو باع أجنبى، فلا بد صخ (١٦) وإن رزح غبذ أو مكاتب أو كالب صغيره، الخرة الفلسفة أو باع لها أو اشترى لم يخز.

توجه: اوکه واخیست وکیل دثمن په عوض رهن او هغه ضائع شوی یا کفیل واخیست او هغه هلاک شونو ضامن کیږي نه او تصرف دي نه کوي له دوو وکیلانو څخه یو تنها، مگر په خصوصت او طلاق او عتاق بلا بیل او د امانت په واپس کولو او د پور په ادا کولو کې او وکیل به وکیل نه مقرر وي یو څوک مگر په اجازه سره یا د موکل په دي وینا سره چې دخپلې رایه مطابق عمل کوه بیا که هغه وکیل مقرر کېد موکل دا جازي بقیر او هغه معامله وکړه دهغه په حضور کې یا څرخ کړ یوه بیگانه بیا هغه اجازه وکړه نو صحیح دی او که یې نکاح وکړه له مریې سره یا مکتب یا کافر سره دخپلې نابلغه آزادي مسلمانې لور یا یې دهغي یوشی څرخ کړ یا یې واخیست دهغي لپاره یوشی نو جائز نه دی.

تشریح: (۱۱) که وکیل بالبيع دمبيع دقيمت اخيستلو په بدله کې دمشتري يوشی له خپل خان سره درهن په ډول ساتلی وو او بيا هغه مړهون شی هلاک شو يا يې له مشتری دشمولپاره کفيل اخيستی وويياد وکیل مال پر هغه باندي هلاک شو مثلاً کفيل مفلس مړ شو او مکفول عنه داسي غائب شو چې هيڅ درک يې نه وو معلوم نو په دغه صورت کې دوکيل هغه مال هلاک شمارل کيږي کوم چې پرمشتري باندي دشمن په ډول واجب وونوو کيل په دغو دواړو صورتوکې نه ضامن کيږي، ځکه دمبيع په حقوق کې وکیل خپله اصيل دی او د مذکوره مبيع ثمن وصول دبيع له حقوقو څخه دی او دشمن دوصول لولپاره له مشتري څخه رهن ساتل

پاله مشري څخه کفيل اخيستل دشمن دوصولولوله جانبه يوه وثيقه ده چې دهغه حق مؤدکوي نورهن اوکفيل اخيستل هم دوکيل له حقوقوڅخه دی اووکيل دهغو مالک گرځي اودوکيل په قبض کې که دشمن هلاک شي نوپروکيل باندې دهغو ضمان نه واجيبي ځکه پرثمنوباندې دوکيل قبضه دامت قبضه ده څرنگه چې رهن دشمن بدل دی ځکه دهغه دهلاکيدوپه وجه هم پروکيل باندې ضمان نه واجيبي اودکفاله په صورت کې څرنگه چې دشمن هلاکيدل رامنځ ته شوی دی ځکه نوپرهغه باندې ضمان نه واجيبي ولی دشمن دهلاکيدوپه صورت کې ضمان نه واجيبي .

(۱۲) که يوچادوه کسان يوځای وکيلان وگرځول (مثلا داسي يې ورته وويل : وکلثکما ، ماتاسي دواړه وکيلان کړي ياست) نوديوه لپاره دهغه بل بغيرپه موکل به کې تصرف کول جائز نه دی ولی دموکل په دواړو رايوسره په شوې معامله باندې راضي دی نه ديوي رايه څخه ځکه موکل دواړه وکيلان گرځولي دي .
(۱۳) البته پنځه صورتونه له مذکورې قاعدې څخه مستثنی دي هغه دا دي چې که چيرته موکل دواړه وکيلان بالتصومت گرځولي وويایې دخپلې بنځې دطلاق بلاعوض ورکولويایې دخپل مرېې بلاعوض آزادولويادامت دواړس کولو لپاره يادقرض داداکولو لپاره وکيلان گرځولي وونويه دغو صورتونو کې ديوه تصرف هم نه نافذکيږي ځکه دوکيل بالتصومت په صورت کې که چيرته دقضاپه مجلس کې دواړه جواب ورکوي نوپه محکمه کې شورشرابه جوړيږي نوځکه ددواړو خبرې کول نه شرط کيږي ، اوپه باقي صورتونو کې څرنگه چې درايه ضرورت نشته بلکې محض دموکل دکلام تعبيرکيږي چې پکي يواووه برابردي نوځکه له دواړوڅخه ديوه تصرف کول هم جائزکيږي .

(۱۴) وکيل لره دانه ده جائز چې دکوم کارلپاره دی وکيل گرځيدلی دی ، دی دهغه لپاره بل څوک وکيل وگرځوي ځکه موکل وکيل ته په دغه کارکې دتصرف اختيارورکړی دی په دي کې يې دبل چادوکيل کولواختيارنه دی ورکړی نودموکل درضامندي بغيروکيل ته نه ده جائزه چې بل څوک وکيل کړي ، البته که موکل ددي اجازه ورکړي نو جائز دی ولی بيارضامندي راځي ياموکل وکيل ته وويل چې ته پخپله رايه سره عمل کوه څرنگه چې ستاڅوبنه وي ځکه په دغه صورت کې تصرف علی الاطلاق وکيل ته سپارل شوی دی .
(۱۵) که وکيل دموکل له اجازي بغيربل څوک وکيل کړي يادوهم وکيل داوول وکيل په موجودگي کې يوعقدوکړ نو داجائز دی ځکه دغه عقد دوکيل اول په رايه سره منعقد شوی دی همدارنگه که بيوگانه چاداول وکيل په نه موجودگي کې عقدوکړي ياوکيل اول هغه منظورکړ نو داعقد هم جائز دی ځکه داهم داوول وکيل په رايه سره منعقد شوی دی .

(۱۶) که يوه مريې يامکاتب ياکافر خپله نابالغه لورچې آزاده او مسلمان ه وه يوچاته په نکاح ورکړه ياله دغومذکورو خلکوڅخه چادخپلې نابالغه لوريوشی خرڅ کړي يایې دهغې له مال څخه دهغې لپاره يوشی واخيست نودهغه داتول کارونه جائز نه دي ځکه درقيت اوکفرپه وجه دهغوئ ولايت پر خپله لورباندې نه پاتيزي ځکه نودهغوئ دخپلې لوريه حق کې مذکور تصرفات صحيح نه دي ، اومکاتب شرعاً مریس شمارل کيږي ترڅو چې دهغه پرمه يودرم باقي وي نومذکور تصرفات دمکاتب هم صحيح نه دي .

باب الو كالة بالخصومة والقض

داباب د جواب ور كولو او وصول كولو لپاره دو كيل گرځولو په بيان كې دى

باب الو كالة بالخصومة يې تر باب الو كالة بالبيع والشراء څكه موخر كړى دى چې خصوصت شرعاً مهجور او ممنوع دى او و كالت بالبيع والشراء غير مهجور دى او مهجور احق بالتاخير وي تر غير مهجور څكه يې باب الو كالة بالخصومة موخر كړى دى.

(۱) الو كيل بالخصومة والتقاضى لايملك القبض (۲) يقبض الدين ملك الخصومة (۳) يقبض الدين لافلز بزهن لار اليد على الو كيل بالقبض ان الفلز كل ناعه وف الفلز حتى نخضر الغائب (۴) وكذا ملك العتاق والطلاق (۵) ولو اقر الو كيل بالخصومة عند القاضي صخ ولا لا (۶) وظل الو كيل الكفيل بمال

تروجه: د جواب ور كولو او مطالبې و كيل مالک نه گرځي د قبض، او د دين قبض كوونكى و كيل دخصومت مالک گرځي او د معين شي قبض كوونكى و كيل دخصومت مالک نه گرځي بيا كه قابض يېنه قائم كړل پرو كيل بالقبض باندي چې موكل پر ما باندي خرڅ كړى دى نو حكم موقوف كيږي تر هغه پوري چې حاضر يې غائب شخص، او همداسي دي عتاق او طلاق او كه اقرار وكړ و كيل بالخصومت د قاضي په مخكې نو صحيح دى كه نه بيا نه دى صحيح او باطل دى و كيل گرځول د كفيل بالمال.

توضيح: (۱) دامام زفر رحمه الله په نزد دخصومت او مطالبه دين و كيل پرمدى به باندي د قبض و كيل نه شي كيداى هغه څوك چې د جواب ور كولو او دين د مطالبې كولو و كيل وي هغه پرمدى به باندي د قبض و كيل نه كيږي څكه موكل دهغه په جواب ور كولو راضي دى او په قبض يې راضي نه دى نو قبض دو كيل نه كيږي، دا ثمه ثلاثه وه په نزد دخصومت او قبض دين و كيل پرمدى به باندي د قبض هم و كيل گرځي څكه چې يو څوك چې د يوشي مالک وي هغه دهغه شي د اتمام هم مالک گرځي او دخصومت او مطالبه دين اتمام په قبض سره كيږي نو څكه دخصومت او مطالبه دين و كيل د قبض هم و كيل گرځي.

فائدة: فتوى دامام زفر رحمه الله پر قول ده لعافى الدر المختار: و كيل الخصومة والتقاضى لايملك القبض عند زفر رحمه الله وبه يفتى لسان الزمان (الدر المختار على هامش رد المختار: ۳/۵۸۸)

(۲) قوله ويقبض الدين يملك الخصومة اى الو كيل يقبض الدين يملك الخصومة، دامام ابو حنيفة رحمه الله په نزد هغه څوك چې د قرض د قبض كولو و كيل وي هغه د قرض په باره كې دخصومت هم و كيل كيږي، يعنې كه چا يو څوك و كيل كړ چې پر فلان باندي زما قرض دى ورشه له هغه څخه زما دغه قرض وصول كړه نو بيا كه مقروض وويل چې قرض خو ما دا كړى دى نو و كيل په محكمه كې له هغه سره د قرض په باره كې خصومت هم كولاى شي څكه قرض قبض كول بغير مطالبه او مخاصمه متصوره نه ده، همدارنگه ديون بامثالها دا كيږي با عيانان نه ادا كيږي ولى دين وصف ثابت فى ذمة المدين دى او يروصف باندي قبض ناممكن دى نو څكه دهغه پرمثل باندي قبض كول غواړي، بيا په هغه كې د مبادلې معنى پيدا كيږي او د مبادلې و كيل په حقوق مبادلې كې اصيل وي څكه نو د حقوق په باره كې خصم هم كيږي، حال دا چې د صاحبينور رحمهما الله په نزد د قرض قبض كوونكى و كيل، و كيل بالخصومة نه شي كيداى څكه موكل چې دهغه په قبض دين باندي

راضی دی دانه ده ضروری چې موکل به دهغه په خصومت باندې هم راضی وي اود موکل له رضامندی بغیر د وکیل خصومت کول صحیح نه دی .

فاله: د صاحبینو رحمهما الله قول راجع دی لاملی شرح مجله: اطلاق هذه المادة يقتضي اختيار قو لهما والعق ان قو لهما الوی و هو رواه عنه (شرح مجله الاحکام للائسی ر.ا.ه. ۵۱۴/۳) ولال الشيخ عبدالحکیم الشهد ر.ا.ه. و اعلم انه اختلف اهل الرجع فی هذه المسئلة لعمال الی قول الامام بعضهم منهم الامام المحمدي فی احدلوله والنسلی و صدر الشریعة لکن الراجح والمجهر للفتوی عند اکثر المحققین قو لهما و هو رواه عن الامام ابی حنیفة ر.ا.ه. ايضا و هو قول الائمة الثلاثة لیکون فی الالفاء بهذه الرواية الميل الی الاجماع فیر غلبة الخ (هاش الهدایة: ۱۹۳/۳)

(۳) قوله و يقض العين لای الوکیل يقض العين لاسک الخصومة بالاجماع، یعنی که چاشوک دمعلوم شي. قبض کولولپاره وکیل گر خولی و نو وکیل لره په اتفاق د خصومت اختیار نشته ځکه په دغه صورت کې وکیل د موکل پر عین حق باندې قبض کوي نو په دې کې مبادله نشته لکه په تیر صورت کې چې په قبض دین کو د مبادله معنی راتله نو د وکیل قبض کول د حقوق مبادله مقتضي هم نه ده او چې کله په دې کې حقوق ثابت دي نو وکیل خصم هم نه کیږي ځکه د وکیل حیثیت محض د قاصد او امین دی .

همدا وجه ده که چاشوک دخپل مریې قبض کولولپاره وکیل وگرځاوه او مریې چې د چاپه لاس کې دی هغه پر دې باندې گواهان قائم کړي و و چې ستاموکل خپل دغه مریې پر مایاندې خرڅ کړی دی نو دامعامل د غائب موکل تر راتلو پورې موقوفه پاتېږي یعنې وکیل ته نه قبضه ورکول کیږي او نه انکار ورته کیږي دا حکم استحسانادی. وجه داستحسان داده چې د قابض قائم کړي گواهان پر دوو شیانو باندې دي یو پر دې باندې چې موکل خپل دامریې پر قابض باندې خرڅ کړی دی نو ځکه له مریې څخه دموکل ملک زائل شو، دوهم پر دې باندې چې وکیل پر دغه مریې باندې قبض کولو اجازه نه لري، په دوهم شي کې وکیل خصم دی په دې کې د قابض قائم کړای شوي گواهان قبلېږي اود دې په نتیجه کې وکیل پر مریې باندې قبض کولو اجازه نه لري، لیکن په اول شي کې وکیل خصم نه دی نو چې وکیل خصم نه دی نو په هغه کې د قابض نه نه قبلېږي یعنې د قابض له موکل څخه دهغه مریې اخیستل نه ثابتېږي اوله دغه مریې څخه دموکل ملک نه زاتلېږي .

(۴) همداسي حکم دعتاق و اطلاق هم دی یعنې که چیرته وکیل دخپل موکل مریې دموکل د حکم مطابق چیرته له ښاره دباندې بیوی او هغه مریې د دې گواهان پیش کړل چې زه ستاموکل آزاد کړی یم نو دموکل تر راتلو پورې به دامقدمه څنډېږي ځکه دلته هم د مریې گواهان پر دوو شیانو باندې گواهي ورکوي یو پر دې باندې چې مریې آزاد شوی دی دوهم پر دې باندې چې وکیل د دې مریې دبل چیرته وړلو اجازه نه لري په اوله خبره کې څرنگه چې وکیل خصم نه دی ځکه نو پر هغه باندې د مریې گواهان نه قبلېږي او په دوهمه خبره وکیل خصم دی نو په هغه کې د مریې گواهان قبلېږي اود هغه په نتیجه کې وکیل لره د حق نشته چې غده مریې چیرته بوځي، همدا رنگه که وکیل دخپل موکل ښځه دموکل د حکم مطابق چیرته په سفريو له او هغې ښځې پر دې باندې گواهان پیش کړل چې ستاموکل ماته طلاق را کړی دی نو دامقدمه به دهغه موکل

تر اتلو پوری خنڈیری خک کہ دلتہ ہم دیشی گواہان پردو و خبر و باندی قائم دی یوداچی دانبخہ مطلقہ ددوہم داچی وکیل ددی اجازہ نہ لری چی دانبخہ چیرتہ بوخی .

(۵) کہ وکیل بالخصوص (دجواب ورکولو وکیل) دخیل موکل پہ خلاف دقاضی پہ محکمہ کی قرار و کر (مثلاً موکل وکیل مقرز کر چی پرفلان باندی دفلان شی دعوی و کر، وکیل دقاضی پہ مجلس کی دموکل ددعوی دبطلان قرار و کر) نودا دطرفینور حمہما اللہ پہ نزد جائز دی، دقاضی لہ مجلس نہ علاوہ دپل مجلس کی کہ یی قرار و کر نودایا صحیح نہ دی، دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد یہ دوار و صورتونو کی قرار صحیح دی، دطرفینور حمہما اللہ دلیل دادی چی وکیل مامور بال جواب دی او جواب دقاضی پہ مجلس کی جواب شمارل کی پی دقاضی لہ مجلس نہ علاوہ جواب نہ شمارل کی پی او قرار دجواب لہ قسمینو (یعنی قرار او انکار) خنہ یودی نو خک کہ دقاضی لہ مجلس نہ غیرا قرار و کر کی نہ صحیح کی پی، البتہ دطرفینور حمہما اللہ پہ نزد وکیل پر موکل باندی لہ قرار کولو وروستہ لہ وکالت خنہ وخی، دامام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ دلیل دادی چی وکیل دموکل نائب دی او دموکل قرار کول دقاضی پہ مجلس پوری اختصاص نہ لری نودنائب اقرار پی دقاضی پہ مجلس پوری اختصاص نہ لری .

فائدہ: دطرفینور حمہما اللہ قول راجح دی لمافی الذر المختار: وضح اقرار الوکیل بالخصوص لا یغیر ما مطلقاً بغير الحدود و القصاص علی موکلہ عند القاضی دن غیرہ استیساناً. (الذر المختار علی هامش رفا المختار: ۳/۳۰۹)

(۶) البتہ کہ یوسری مثلاً خالد دپل چامثلاً حامد (چی مقروض دی) لہ طرفہ دمال کفیل شویا قرض غوینتونکی (چی مکفول لہ دی) کفیل (خالد) ددمقروض حامد خنہ دقرض دوصول کولو لپارہ وکیل وگر خاؤہ نود کفیل (خالد) وکیل گر خول باطل دی خک وکیل ہفہ خوک کیدای شی چی دپل چالپارہ کار کوی او کفیل دخپلی ذمی دفارغ کید و لپارہ کار کوی نو کہ کفیل وکیل وگر خیر پی نو وکیل دخپل خان لپارہ کار کوی چی پہ دی سرہ عقد وکالت باطل پی خک د وکالت رکن (یعنی دپل چالپارہ کار کول) پاتی نہ شو .

(۷) و من ادعی آتہ وکیل الغائب فی نفس ذیہ فصدقه الغریم ایزیدفعہ الیہ فان حضر الغائب لصدقه (۸) و لا دفع الیہ الغریم الذین قاتبا (۹) و زخفہ علی الوکیل لو قاتبا (۱۰) فان ضاع لا اذ اضاغته عند الذم اذ لم یصدقه علی الوکالۃ و دفعہ الیہ علی اذغابہ

توجہ: کہ چادعوی و کرہ چی زہ وکیل یم دغائب دہفہ ددین پہ وصول کولو کی بیاتصدیق و کر دہفہ مقروض نو ہفہ دقرض ادا کولو حکم کی پی بیا کہ غائب حاضر شو او دہفہ تصدیق پی و کر نو (قبہا) کہ نہ وردی کر پی ہفہ تہ غریم قرض دوبارہ، او وادی خلی دی لہ وکیل خنہ کہ باقی و و، او کہ ضائع شونو نشتہ مگر کہ بی ضامن کر ی و ہفہ، دور کولو پہ وخت کی یایی دہفہ تصدیق نہ و کر ی دہفہ پرو کالت باندی او ور کر ی پی و و مال ہفہ تہ خالص دہفہ پہ دعوی باندی

تشریح: (۷) کہ یو چادعوی و کرہ چی زہ دفلان غائب لہ طرفہ دقرض وصولو لولو وکیل یم او مقروض دہفہ تصدیق و کر چی واقعاتہ دہفہ غائب وکیل پی نومدیون تہ امر کول کی پی چی ہفہ دو کالت مدعی تہ قرض

ورکړي ځکه دوکيل تصديق کول پر خپل ځان باندې اقرار کول دی نودهغه د اقرار مطابق هغه ته داداښکي حکم کول کيږي.

(۸) بيا که موکل غائب حاضر شو دوکالت د مدعي د قول تصديق يې وکړ خو فيها، که نه مقروض به هغه غائب ته (چې قرض غوښتونکی دی) دوباره قرض ورکوي ځکه چې کله موکل له وکالت څخه انکار وکړ نو د هغه قرض وصول کول ثابت نه شو او قرض لکه څرنگه چې تردي مخکې د مقروض پر ذمه ثابت پاتې و او اوس هم ثابت دی نو مقروض ته د قرض ادا کولو حکم کړای کيږي، او موکل چې دوکيل له وکالت څخه انکار کوي دده قول سره له يعينه معتبريږي.

(۹) بيا که دغه مال چې دوکالت مدعي ته ورکړل شوی دی که چيرته له مدعي سره موجود و نو مقروض به دغه مال دوکالت له مدعي څخه واپس اخلي ځکه د مقروض غرض دا وو چې د هغه ذمه فارغه شي حال دا چې د مقروض ذمه نه ده بري شوې نو ځکه واپس د مال اخيستلو حق لري، او که چيرته دغه مال دوکالت له مدعي څخه ضائع شوی و نو مقروض به مذکور مال واپس نه اخلي ځکه مقروض دوکالت د مدعي تصديق کړی دی هغه يې حقدار گڼلی دی اوله داسې چا څخه مال مقبوض واپس نه اخيستل کيږي، مقروض بيشکه چې مظلوم دی چې قرض غوښتونکی له هغه څخه دوباره قرض اخلي خو مظلوم ته د حق نشته چې هغه پرغیر (يعني دوکالت پر مدعي) باندې ظلم کوي.

(۱۰) يعنې که چيرته هغه مال چې مقروض وکيل ته ورکړی و و دوکيل له لاسه وتلی و نو مقروض به وکيل ته رجوع نه کوي مگر دا که مقروض درو پوړو کولو په وخت وکيل ضامن گرځولی وو چې ته ددي ضامن شې چې قرض غوښتونکی به له ما څخه دوباره د دغه قرض مطالبه نه کوي، يايې د هغه دوکالت تصديق نه و وکړی بلکې خاموش پاتې و و يايې د هغه تکذيب کړی و او خالص د هغه په دعوی کولو سره يې هغه ته مال ورکړی و نو په دغو صورتونو کې که له وکيل څخه مال تلف شو او قرض غوښتونکی راغی دوباره يې له مقروض څخه د قرض مطالبه وکړه او مقروض دوباره قرض غوښتونکي ته قرض ادا کړ نو مقروض له وکيل څخه د واپس اخيستلو اجازه لري ځکه وکيل ته د قرض مال ورکولو په وخت کې د مقروض دا اميد وو چې قرض غوښتونکی به راشي هغه به جائز وگڼي اوس چې کله قرض غوښتونکی هغه جائز نه وباله نو د مقروض اميد پوره نه شو نو ځکه به دی وکيل ته رجوع کوي.

(۱۱) وَلَوْ قَالَ أَنِّي وَكَيْلُ بَعْضِ الْوَدِيعَةِ فَضَدَّ الْغَدُ لَمْ يَزَلْ بِالذَّاعِ إِلَيْهِ (۱۲) وَكَذَلِكَ إِذَا دَعَى الشَّرَاءَ وَضَدَّهُ (۱۳) وَلَوْ ادَّعَى أَنَّ الْمُرَدَّ غَدًا وَلَمْ يَكُنْ هَؤُلَاءِ وَاللَّهِ وَضَدَّ دَفْعَ الْوَدِيعَةِ إِلَى (۱۴) فَإِنَّ وَكْلَهُ بَعْضُ مَا لِي فَادَّعَى الْغَرِيمَ أَنَّ زَيْدَ الْمَالِ أَخَذَهُ دَفْعَ الْمَالِ وَفُتِحَ زَيْدُ الْمَالِ وَامْتَحَلَهُ.

توجه: که چا وويل چې زه وکيل يم پر امانت د قبض کولو بيا مو د دغه تصديق وکړ نو ځکه نه کيږي د امانت په ورکولو سره وده ته همدارنگه که يې دعوی وکړه داخيستو او مو د دغه تصديق وکړ او که يې دعوی وکړه چې مو د دغه مرشوا د امانت يې ماته په ميراث پري ايښی دی او مو د دغه تصديق وکړ نو هغه ته دي ورکړي

او که یې وکیل وگرځاوه دی موکل د مال د وصول کولو لپاره بیا مقروض دعوی وکړه چې صاحب مال خو هغه مال وری دی نو وکیل ته دی مال ورکړي او په رب المال دي پسي شي اوله هغه نه دي قسم واخلې.

تشریح: (۱۱) که چا دعوی وکړه چې زه د غائب مودع (بکسر الدال مال و دیعت ساتونکی) له طرفه د هغه پرمال و دیعت باندي د قبض کولو وکیل یم چې له مودع (بفتح الدال له چاسره چې مال ساتل شوی وي) سره پروت دی او مودع د هغه تصدیق وکړ چې ته واقعا مودع وکیل یې نومودع ته دا حکم نه ورکول کیږي چې مال و دیعت د وکالت مدعي ته وسپاره، ځکه مودع اقرار دی چې دا مال د مودع ملک دی بیا د وکالت مدعي تصدیق کول په حقیقت کې د غیر پرمال باندي د هغه په قبضه اقرار کول دی او اقرار حجت قاصره دی یعنې پر غیر باندي حجت نه دی نو د مقروض دا اقرار صحیح نه دی، البته د قرض په صورت کې څرنګه چې قرض بامثالها د اکیږي نه باعیاها ځکه نو په هغه کې د مقروض اعتراف پر خپل مال باندي اعتراف دی نه پر غیر باندي.

(۱۲) همدارنګه که دیو چاسره د غائب سړي امانت پروت و ویو بل چا د دغه امانت په باره کې دعوی وکړه چې د مال هغه غائب څخه اخیستی دی اوله امین څخه یې د هغه غوښتنه وکړه امین هم د مدعي خرید تصدیق وکړ چې واقعات اخیستی دی نو بیا هم هغه دور کولو حکم نه ورکول کیږي ځکه تر څو پوري چې مالک ژوندی وي نو د مدعي دعوی کول او د امین د هغه تصدیق کول اقرار علی الغیر دی او اقرار علی الغیر مقبول نه دی ځکه په دي کې د غیر حق ابطال راځي.

(۱۳) که دیو چاسره یو شی امانت و ویو بل چا دعوی وکړه چې د امانت مالک مړ شوی دی او دغه امانت یې زما لپاره میراث پري اېښی دی اوله چاسره چې امانت پروت و و هغه د دغه شخص تصدیق وکړ چې واقعا د امانت مالک مړ شوی دی او د میراث مدعي د هغه وارث دی نو امین دي دا امانت مدعي ته ورکړي ځکه د اصل مالک ملکیت په مرګ سره ختم شو او س مدعي او امین دواړه پر دي متفق دي چې د امانت دواړه (مدعي) دی نو مدعي ته دي ورکړي، مګر شرط دادي چې د هغه مړه به بل وارث نه وي.

(۱۴) که چاله مقروض څخه دخپل مال د وصول لولپاره یو سړی وکیل مقرر کړ کله چې وکیل له مقروض څخه د هغه مال طلب وکړ مقروض دعوی وکړه چې له ما څخه خو خپل اصل مالک مال وصول کړی دی نو مقروض دي په دي مجبور کړای شي چې وکیل ته مال ورکړي ځکه د وکیل له وکالت څخه خو مقروض انکار نه دی کړی نو وکالت د وکیل او مقروض دواړه له تصدیق څخه ثابت شو او د مالک د مال وصول کیدل یو اخی د مقروض په دعوی سره نه ثابتیږي البته د دعوی په ضمن کې د دین او وکالت اقرار ثابتیږي نو د وکالت مدعي په حق ورکولو کې تاخیر نه کیږي، او مقروض دي په اصل مالک پسي شي که چیرته هغه د قرض له وصولیدو څخه انکار وکړ نو له هغه څخه دي قسم واخلې ځکه د مقروض رعایت کول هم ضروري دی او په دغه قسم ورکولو کې بیهڅکه د مقروض رعایت دی.

(۱۵) وان ز کله بهب فی امة فلا ذی البایع رضا المشری لهیز ذ علیه حتی یحلف المشری (۱۶) ومن ذلغ الی وخیل عشر فلیعها علی أهله لانقل علیهم عشر فومن عنده فالعشر فبالعشره

توجه: او که یې وکیل وگرځاوه دعیب په منځه کې بیادعوی وکړه بائع دمشتري درضامندي نو نه دي ردوي ترڅو چې قسم وخوري مشتري او که چایل چاته لس درهمونه ورکړل چې دی یې مصرف کړي دهغه پراهل بیت باندې، بیا هغه مصرف کړل پر هغه کور باندې لس درهم دخپل ځان نودالس دهغولسو په مقابله کې درېږي.

تشریح: (۱۵) که یو چا په اخیستلې شوي منځه کې عیب پیدا کړی بایې دهغه دواپس کولو لپاره وبائع ته یو څوک وکیل مقرر کړي، وکیل غوښتل چې بائع ته منځه ورواپس کړي مگر بائع دعوی وکړه چې دبیع په وخت کې مشتري دمنځې په دغه عیب باندې راضي شوی وو، نو وکیل منځه بائع ته نه شي واپس کولای ترڅو چې مشتري پردي خبره باندې قسم وانه خلي چې والله زه دي منځې په عیب باندې نه وم راضي شوی، ځکه که چیرته له مشتري څخه بغیر قسم اخیستلو دقاضي په حکم سره منځه واپس کړای شوه نویع ظاهر او باطنا فسخ کېږي بیا که وروسته دمشتري خطا ظاهره شوه مثلاً مشتري له قسم اخیستلو څخه انکار وکړیاددي بیع تدارک ممکن نه دی، نو له مشتري څخه دقسم اخیستلو بغیر منځه بائع ته نه شي واپس کولای.

(۱۶) که چایل چاته لس درهمونه ورکړل دي لپاره یې وکیل کړ چې دالس درهمونه به زما پر بچیانو باندې مصرفوي، وکیل هغه لس درهمونه له خپل ځان سره وساتل او دخپل ځان لس درهمونه یې دهغه پر بچیانو باندې مصرف کړل نو د وکیل لس درهمونه دموکل دلسو درهمونو عوض کېږي ځکه دا وکیل په اتفاق دخريد وکیل دی او دخريد وکیل حکم مخکې تیر شوی دی چې دهغه لپاره داجائزه ده چې دبیع قیمت له خپله ځانه ورکړي او بیا یې له موکل څخه واپس واخلي دلته دي هم دخپلو لسو درهمونو دمصرفولو په عوض کې دموکل لس درهمونه واخلي.

باب غزل الوکیل

داباب دوکیل دمعزولود احکامو په بیان کې دی

مصنف رحمه الله تردي مخکې دوکالت دثبوت اودوکالت مختلف احکام بیان کړي دي په آخر کې یې دوکیل دمعزول کیدو احکام ذکر کړي دي دغزل داحکامو دوروسته کیدو وجه داده چې عزل ترتبوت وروسته وي نو ځکه مناسب داده چې احکام یې هم وروسته ذکر وي.

(۱) وَنَظَلَ الْوَكِيلَ بَعْدَ أَنْ غَلَبَهُ (۲) وَنُوبَ أَخِيهِمْ وَأَخُوهُ نَظَرَ لَمْ يَنْزِلْ (۳) وَالْجَزَاءُ الشَّرِيكَتَيْنِ وَغَيْرَ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ أَحَدُهُ

لَوْ مَا لَوْ (۴) وَتَضَرَّرَ بِنَفْسِهِ

توجه: او باطليبي وکالت دموکل په معزول کولو سره که چیرته هغه په دي خبر شي او دیو په مرگ سره او په دانشي جنون سره او دهغه دارحرب ته ورتلل په داسي حال کې چې مرتد وي او ددو وشریکانو په جدائی سره او دموکل په عاجز کیدو سره که چیرته موکل مکاتب و او دهغه په محجور کیدو سره که چیرته ماذن وو او خپل دموکل په تصرف کولو سره.

تشریح: (۱) دموکل خپل وکیل لره په معزولیدو سره وکالت باطليبي ځکه وکالت دموکل حق دی نو دی دخپل حق دباطلو لو اختیار لري همدارنگه وکالت دعاریت په شان له عقود غیر لازمه و څخه دی نو موکل دهغه دختم

کید و حق لری، البته شرط دادی چې وکیل به دخپل ځان په معزولیدو خبروي بیا که موکل وکیل معزول کړ او وکیل په خبرنه و ونودی پر خپل وکالت برقرار پاتېږي او تصرف یې جائز دی تر هغو پورې چې خپل معزولیدل ور معلومېږي ځکه عزل نهی عن التصرف دی او دامراو نهی حکم نه ثابتېږي مگر بعدله علم نه، دامام شافعی رحمته الله علیه په نزد وکیل معزولېږي که څه هم پخپله معزولتیا نه وي خبر، همدا دامام احمد رحمته الله علیه او امام مالک رحمته الله علیه رایه هم ده.

(۲) قوله وموت احدهما الخ ای ونظير الوكالة بموت الموكل او الوكيل الخ. یعنې دوکیل وکالت له موکل او وکیل څخه دیو په مرگ سره یا دیو په لیونتبو دائمی سره او دارحرب ته په تللو سره په داسې حال کې چې مرتد وي هم باطلېږي ځکه توکیل غیر لازم تصرف دی او د غیر لازم تصرف د دوام هغه حکم دی چې په ابتداء کې یې وي او په ابتداء کې دوکالت لپاره حکم او امر د موکل ضروري دی نو د بقاء لپاره یې هم امر د موکل ضروري دی او مذکور و عوارضیه وجه د موکل امر باطلېږي نو وکالت هم باطلېږي.

فائدة ۵۰: د جنون مطبق اندازه دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد یوه میاشت ده او د پردې باندې قیاسوي چې که یو څوک دروژي په ټوله میاشت کې لیونی وي نو دهغه له ذمی څخه درمضان روژه ساقطېږي ځکه چې کله دی د عبادت آلهي د خطاب اهل پاتي نه شونو د دنیاوي معاملاتواهل هم نه دی چې کله یې اهلیت ختم شونو توکیل یې هم باطلېږي، اوله امام ابویوسف رحمته الله علیه څخه یو روایت دی چې د جنون مطبق اندازه داده چې تریو شپه یوه ورځ زیات مجنون وي یعنې که تریو شپاروز زیات په جنون مبتلا و ونودهغه وکالت باطلېږي لکه له داسې چا څخه چې پنځه لمونځونه ساقطېږي، امام محمد رحمته الله علیه فرمایلي دي چې د جنون مطبق اندازه یو کال موده ده ځکه پوره یو کال چې انسان لیونی وي نو ټول عبادات، لمونځ، روژه، زکوٰه، غیره ورځني ساقطېږي نو د جنون مطبق اندازه احتیاطاً یو کال ټاکل شوې ده.

فائدة ۵۱: دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجع دی لېالی شرح المجلة: قال فی حاشية المحرک فی الشرنبلالية عن المضمرات مفرد بشهر و به یفتی و کذا فی الفهستانى والباقى عن قاضیخان و جملة قول ابی حنیفة رحمته الله علیه وان علیه الفترى فلیحفظ. (شرح مجلة الاحکام: ۵۲۹/۳)

(۳) قوله والفرق الشريكين ونظير الوكالة بالفرق الشريكين عن الشركة، یعنې که له دوو شریکانو څخه یوه بل دریم سړی وکیل وگرځاوه بیا شریکین د شرکت په ختمولو سره، سره بیل شول یا مکاتب یو څوک وکیل وگرځاوه بیا مکاتب د بدل کتابت له ادا کیدو څخه عاجز شو، یا ماذون (که ماشوم وي که مری) څوک وکیل وگرځاوه بیا هغه مجبور شو (یعنې هغه له تجارت کولو څخه منع کړای شو) نویه دغو ټولو صورتونو کې وکالت باطلېږي که وکیل ته علم وي او که نه وي ځکه دوکالت بقاء د موکل د طرف څخه پر قیام امر باندې موقوفه ده او د موکل امر په عجز، حجر او افتراق سره باطلېږي نو ځکه وکالت هم نه پاتېږي، او د دې تعمیم چې که وکیل لږه علم وي او که نه وي، وجه داده چې په مذکورو صورتونو کې دوکیل معزولیدل امر حکمي (یعنې غیر اختیاري دی چې د معزولیدو بغیر هم وکیل معزول کېږي) او د حکمي عزل لپاره دوکیل علم شرط نه دی نو که وکیل لږه علم وي او که نه وي په هر صورت معزول کېږي.

(۴) اوله تصرّفه بنفسه ای و بطل الوکالة بتصرف الموکمل لهما وکل به بنفسه، یعنی که بی یو څوک دیو کار لپاره وکیل مقرر کړي یا چې یې دکوم کار لپاره دی وکیل کړی ووهغه کارموکل خپله یا دبل وکیل په ذریعه ترسره کړنو وکالت باطلیږي ځکه دموکل له تصرف وروسته دوکیل لپاره تصرف کول متعذر دی نو ځکه وکالت باطلیږي.

کتاب الدعوی

دا کتاب د دعوی په بیان کې دی

دعوی لغه هغه قول دی چې دهغه په ذریعه انسان پر غیر باندي حق ایجاب اراده وکړي، او شرعاً دیو انسان له بل څخه د قاضی په وړاندي د خپل حق طلب کولو ته دعوی وایي، حق غوښتونکي ته مدعي اوله چا څخه چې حق طلبوي هغه ته مدعی علیه وایي او مدعی او مدعی به هغه شی دی چې مدعي یې دعوی کړي ده. دوکالت له انواو څخه یوه مشهوره نوع وکالت بالخصوصه دی او وکالت بالخصوصه سبب داعی الی الدعوی دی او دعوی مسبب دی نومناسبه داده چې کتاب الدعوی له کتاب الوکالة وروسته ذکر کړای شي، ځکه مسبب مقتضي دی چې سبب ترده مخکي وي.

(۱) هی اضافة الشی الی نفسه خاله الفنازع (۲) و الذعی من اذاترک ذکر الذعی علیه بخلافه (۳) و لا یصح الذعی حتی یشترط ان یحضره و قد رده (۴) فان کان غیباقی ید الذعی علیه کلف احضار خالیبیز الیها بالدعوی (۵) و کذا فی الفنازع و الاستیخلاف (۶) فان تغذر ذکر فیحنها

توجه: هغه منسوبول د شي دی خپل ځان ته د خصومت په حالت کې، او مدعي هغه دی چې کله دی دعوی پرېږدي نو پرېښودل کیږي، او مدعی علیه خلاف دهغه دی او صحیح نه ده عوی تر څو چې ذکر کړي داسي شی چې معلوم وي جنس دهغه او مقدار دهغه بیا که چیرته هغه معلوم شی وود مدعی علیه په قبضه کې وونومکلف گرځول کیږي دهغه په حاضرولو سره. چې اشاره وکړي دهغه طرفته د دعوی کولو په وخت او همدارنگه په شهادت کې او په قسم اخیستلو کې بیا که متعذر شو حاضرول دهغه نودهغه قیمت دي ذکر کړي.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د دعوی اصطلاحی تعریف داسي کړی دی چې د خصومت په وخت یو شی خپل ځان ته منسوبول دي کار ته دعوی ویل کیږي.

(۲) څرنگه د دعوی مسائل د مدعي او مدعی علیه پرېژندلو باندي موقوف دي ځکه نو مصنف رحمه الله د مدعی او مدعی علیه په تعریف باندي شروع وکړ، نو مدعي هغه دی چې که چیرته هغه دعوی پرېښودله نو دی پرېښودل کیږي یعنې پرده باندي د خصومت لپاره جبرنه کړای کیږي ځکه ده دعوی په اختیار سره کړي ده نو د پرېښودلو هم دی اختیار لري، او مدعی علیه هغه دی چې که چیرته خصومت پرېږدي

نو حاکم به دی دخصومت پر کولو باندی مجبور کوي، همد اتعریف صحیح او جامع و مانع دی. (شرح مجله ۱۵)

فائده: ځينو حضراتو د مدعي او مدعي عليه تر منځ فرق داسي بيان کړی دی چې مدعي هغه دی چې د حجت له وړاندې کولو بغير دی د مدعي به مستحق نه گرځي لکه يو غير قابض څوک چې د بل چاپه لاس کې شوی ويني دعوی وکړي چې داسی زما دی او مدعي عليه هغه دی چې د حجت له وړاندې کولو بغير خالص په خپل قول سره د مدعي به مستحق وي لکه يو قابض څوک چې دخپل مقبوض شي په باره کې ووايي چې د زما دی نو داسی دهغه کي پري تر څو چې بل څوک پر هغه خپل استحقاق ثابت نه کړي.

(۳) يعنې د مدعي دعوی نه قبلېږي تر څو چې دی د داسي يو معلوم شي دعوی وکړي چې دهغه جنس او مقدار معلوم وي ځکه د دعوی په ذريعه سره د حجت په واسطه پر مدعي عليه باندې مدعي به لازمېږي نو که مدعي به مجهول وي نو مجهول شی پر مدعي عليه بلاندي لازمېږي حال دا چې د مجهول لازمول ممکن نه دی د دعوی دنه قبلېدو مطلب دادی چې د دې دعوی په وجه عدالت ته د مدعي عليه او مدعي به حاضري ضروري نه دی. او د جنس د معلوميت مطلب دادی چې د اورته ونيې چې مدعي به غنم دي يا اورشې دي يا سره او سپين زردی. او د مقدار د معلوميت مطلب دادی چې د اور ونيې چې مثلاً غنم يو سیر دي يا دوه سیر دي همدارنگه مثاقيل او دراهم د ويره دي.

(۴) که مدعي به يو معلوم مال د مدعي عليه په قبضه کې وو نو مدعي عليه دي مجبور کړای شي چې هغه مدعي به عدالت ته حاضر کړي د دې لپاره چې مدعي د دعوی په وخت دهغه طرف ته اشاره وکړي چې داسی زما دی ځکه تر ويره پوري د مدعي به معلومول شرط دی او داپه عين منقولی کې په اشاره سره کيږي.

(۵) قوله وکنالی الشهادة والاستعلاف ای وکذا یكلف احضار هالی اداء الشهادة ولی الاستعلاف عند عدم النية، يعنې همدارنگه دگواهانو دگواهي ادا کولو په وخت کې هم په محکمه کې د مدعي به حاضريدل ضروري دی چې گواه دگواهي ورکولو په وخت هغه ته اشاره وکړي چې موږ د دې شي په باره کې گواهي ورکړو، همدارنگه که چيرته له مدعي سره گواهان نه وو نو د مدعي عليه د قسم ورکولو په وخت کې هم په محکمه کې د مدعي به حاضريدل ضروري دی چې هغه د قسم اخيستلو په وخت کې هغه ته اشاره وکړي چې والله دغه شی زما دی دده نه دی.

(۶) قوله لان تعدل ذکر لبعيها ای ان تعدل احضار العین ذکر لبعيها، يعنې که چيرته مدعي به عين منقولې و او دهغه محکمې ته حاضريدل مشکل و وياله دي کبله چې هلاک شوی و وياله دي وجهی چې عدالت ته په حاضريدلو يې مصرف کيده نو دهغه قيمت دي ذکر کړي چې په قدر د امکان مدعي به معلوم شي.

(۷) فان كان علفاً ذكر خذوه و كلفتم لفلاً (۸) و اسماء أضحابها و لا بد من ذكر البهائم لمن يفتن مشهور و الله هي بده (۹) و لا يثبت البهائم الفلار بنضاد لهما بل يثبت أو علم فاض (۱۰) بعلاب المنقول و الله يثبت به (۱۱) و ان كان ذللاً ذكر وضعه و الله يثبت به

توجه: اوکه دعوی دځمکې وه نو ددهغې حدود دي ذکر کړي او کافي دي درې حدود، او ددهغو د مالکانو نومونه او ضروري دی دنيکه ذکر که هغه مشهور نه وو او دا چې داسې دهغه په لاس کې دی، اونه ثابتېږي قبضه په ځمکه کې ددوی دواړو په تصدیق سره بلکې په گواهانو سره یا د قاضي په علم سره، خلاف له منقولی شيانو، او دا چې دی به دهغه مطالبه کوي او که هغه شی قرض و نو ددهغه وصف دي ذکر کړي او دا چې دی به دهغه مطالبه کوي.

تفصیح: (۷) که مدعی به ځمکه وه نو څرنگه چې محکمي ته دهغې ورل ناممکن دی نو مدعي به دهغې څلور حدود ذکر کوي ځکه دځمکې معرفت په حدودو سره راځي او که چیرته مدعي دمدعی به ځمکې درې حدود بیان کړل نو هم کافي دي، په داسې حال کې چې دامام زفر رحمته الله علیه په نزد څلورواړه حدود بیانول ضروري دي ځکه تعریف دڅلوروواړو حدودو بیانولو بغیر نه تامیږي. زموږ د دلیل دادی چې اکثر له حکم دکل دی نو درې حدود بیانول هم کافي دي.

(۸) لوله و اسماء اصحابهای و ذکر اسماء اصحابها، یعنی مدعي به دځمکې د حدودو د مالکانو نومونه هم ذکر کوي ځکه تعریف په هغو سره راځي او که د حدودو مالک مشهور نه و نو ددهغوی دنيکه گانو نومونه دي هم ضرور ذکر کړي چې له نورو خلکو څخه ممتاز شي ولی کامل تعریف دنيکه گانو په نومونو ذکر کولو سره راځي، البته که چیرته هغوی مشهور و نو بیا یې د نسب ذکر کول ضروري نه دی، قوله و الله فی یده ای و ذکر الله فی یده، یعنی دایه هم بیانوي چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه مدعی علیه هغه وخت خصم گرځي چې مدعی به ځمکه دهغه په قبضه کې وي.

(۹) او پر ځمکه باندي قبضه دمدعی او مدعی علیه خپل منځي تصادق سره نه ثابتېږي مثلاً مدعی دځمکې دعوی وکړه ویې ویل چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده او مدعی علیه دده تصدیق وکړ چې واقعا دازما په قبضه کې ده نو دانه کافي کیږي بلکې دگواهانو په گواهي سره ثابتېږي چې هغوی گواهي ورکړي چې موږ د کوره ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې لیدلې ده یا قاضی ته په ذاتی ډول معلومات وو چې مذکوره ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه کیدای شي چې مدعی او مدعی علیه دبل چاپر ځمکه باندي دقبض کولو لپاره خپل ځانونه مدعي او مدعی علیه ښکاره کړي وي چې د قاضي د قضا، په ذریعه سره دغه ځمکه پر خپل نامه کړي.

(۱۰) خلاف دمنقولی شيانو چې دهغو په باره کې که چیرته مدعی وویل چې مدعی به دمدعی علیه په قبضه کې دي او مدعی علیه دده تصدیق وکړ نو قبض ثابتېږي ځکه په منقولی شيانو کې دمدعی علیه قبضه مشاهده کیږي نو په گواهانو سره یې ثابتول ضروري نه دی، قوله و الله یطالبه به ای و ذکر المدعی انه یطالب المدعاء علیه بالمعداء، یعنی مدعی به داهم وایې چې زه دهغې ځمکې مطالبه کوم ځکه مطالبه دمدعی حق دی نو ددهغه مطالبه کول ضروري دی.

(۱۱) او که چیرته مدعی به دمدعی علیه پر ذمه قرض وو، مال عین نه و نو دمدعی به دهغې وصف بیان کړي چې فلان قسم دی او دواړه ده ځکه ددیونو معرفت په وصف سره کیږي او په محکمه کې به خالص

دامطالبه وکړي چې زه ددغه حق طلبگار یم ولی صاحب ذمه خپله حاضر دی نوله مطالبې پرته بل کوم کار نه دی پاتی .

(۱۲) (لأن صحت الدعوى سأل المدعى عليه عنها لأن أفراؤا أنكر لفرهن المدعى قضى عليه والأخلف بطلبه (۱۳) ولا يرذعن على مدع (۱۴) ولا يثبت له المدعى الملك المظاني ونبذة الخارج الحق (۱۵) وقضى له أن نكل مرة فلا أخلف أو نكل (۱۶) وعرض اليمين للثلاثين (۱۷))

توضیح: بیا چې کله دعوی صحیح شي نوله مدعی علیه څخه به پوښتنه وکړي دهغې په باره کې بیا که چیرته هغه اقرار وکړ یا یې انکار وکړ نو گو اهان به پیش کړي مدعي نو فیصله به پرده باندې وکړي که نه بیا دي قسم ورکړي د مدعي پر مطالبه باندې، اونه وار د پری قسم پر مدعي باندې، او گو اهان معتبر نه دي د قابض په ملک مطلق کې او د غیر قابض گواهان زیات حقدار دي، او فیصله دي وکړي دهغه لپاره که یې چیرته انکار وکړیو ځل ویې ویل چې زه قسم نه اخلم یا خاموش شو، او قسم دي درې ځله ورکړي استجاباً.

توضیح: (۱۲) کله چې د مدعی دعوی صحیح شي نو قاضي دي د مدعی علیه څخه د دي دعوی په باره کې پوښتنه وکړي چې ستا څه خیال دی آیا د مدعي دعوی صحیح ده او که غلطه ده نو که چیرته هغه د دعوی د صحت اقرار وکړ نو فیها ونعمت، او قاضي به دده خلاف او مدعي په حق کې فیصله وکړي ځکه مدعی علیه خپله د مدعي د دعوی د صحت اقرار کړی دی او که چیرته مدعی علیه د دعوی له صحت څخه انکار وکړ نو قاضي به له مدعي څخه گواهان وغواړي چې هغه خپله مدعی ثابت کړي، بیا که مدعي گواهان پیش کړل نو قاضي به دده په حق کې فیصله وکړي ځکه په حجت سره ښکاره شوه چې مدعي په خپله دعوی کې صادق دی. او که مدعی علیه د دعوی د صحت انکار وکړ او مدعي گواهان پیش نه کړای شواله مدعي علیه څخه یې د قسم اخیستلو مطالبه وکړه نو قاضي به له مدعی علیه څخه پر مدعي به باندې قسم واخلي مگر د مدعي مطالبه د قسم ضروري ده ځکه قسم دهغه حق دی .

(۱۳) او که مدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو پر مدعی باندې قسم نه ردیږي یعنې له مدعي څخه قسم نه اخیستل کیږي، لقوله رحمته : اليمين على المدعى واليمين على من انكر (پر مدعي گواهان دي او قسم پر هغه چا دی چې انکار وکړي) .

فائده: امام شافعي رحمته فرمایې چې که چیرته مدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو قسم د مدعي طرف ته عود کوي یعنې قاضي به مدعي ته قسم ورکړي که چیرته مدعي قسم واخیست نو قاضي به دهغه پر قسم باندې دهغه په حق کې فیصله صادره کړي همدایو روایت له امام مالک رحمته او امام احمد رحمته څخه هم دی، احناف جواب ورکوي چې په مذکور حدیث شریف کې نبی کریم صلی الله علیه و آله د مدعي او مدعی علیه ترمنځ دوه شیان تقسیم کړي دي یعنې پر مدعي باندې گواهان دي او پر مدعی علیه باندې قسم دی او تقسیم له شرکت سره منافي دی نو ځکه قسم یواځې پر مدعی علیه دی پر مدعي نه دی .

(۱۴) په ملک مطلق (په کوم کې چې مدعي د ملک دعوی وکړي مگر د ملکیت هیڅ سبب ونه نیې چې په کوم سبب سره دده ملک دی) صاحب الید (قابض) کې که چیرته پر مدعی به باندې قابض او غیر قابض

دواړه گواهان پيش کړي نو د خارج يعنې غير قابض گواهان زيات حقدار دي په دې سره چې دهغوئ گواهي قبوله کړای شي او د قابض د گواهانو گواهي دي نه قبلېږي ځکه د غير قابض گواهان دهغه لپاره ملک ثابتوي او د قابض لپاره خوملک په قبض سره ثابت دی گواهان يې خالص مؤيد دي او د غير قابض په گواهانو سره د ملک اثبات يا اظهار زيات کيږي نو د غير قابض د گواهانو گواهي زياته د قبليد و لائقه ده.

(۱۵) که له مدعي سره گواهان نه وو او مدعي له مدعي عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه وکړه مگر مدعي عليه يواځي د يو څل قسم اخيستلو څخه انکار وکړ چې لا اءحلف (زه قسم نه اخلم) يا خاموش پاتې شونو قاضي به دهغه خلاف فيصله کوي ځکه له قسم څخه انکار کول د دې دليل دی چې دې ياد مدعي د دعوی اقرار کوي او يا يې قسم پريښود غواړي چې مدعي به مال مدعي ته ورکړي نو ځکه به قاضي دهغه خلاف فيصله کوي، او سکوت هم د لاله انکار شمار کيږي نو د سکوت هم هغه حکم دی کوم چې دانکار دی.

(۱۶) پکار دې چې قاضي احتياطاً له مدعي عليه څخه پوښتنه وکړي چې زه تاته درې ځله قسم درکوم بيا که چيرته تاقسم واخيست نو فها که نه مدعي چې کوم دعوی کړي ده په هغی کې ستا په خلاف دهغه په حق کې فيصله کوم څرنگه چې دادخفاء موقع ده (ولی دامام شافعی رحمه الله به نزدکه چيرته مدعي عليه له قسم څخه انکار وکړي نو قاضي به دهغه په خلاف فيصله نه کوي بلکې مدعي ته به قسم ورکوي) ځکه نو مدعي عليه ته ويل کيږي چې دانکار په صورت کې ستا په خلاف فيصله کوم، بيا چې کله قاضي درې ځله پر هغه قسم وړاندې کړي که چيرته دې منکر پاتې شونو قاضي به دهغه په خلاف د قسم څخه دانکار په وجه فيصله وکړي.

(۲) وَلَا يَنْتَحِلُّ فِي النِّكَاحِ زَوْجُهُمْ فِي وَاسِطَةٍ وَلَا زَوْجٌ وَلَا وَاحِدٌ لِعَانٍ (۷) قَالَ الْقَاضِي الْإِمَامُ فُخْرُ الدِّينِ الْفَزْزِي عَلَى أَنَّهُ يَنْتَحِلُّ الْفَكَرُ فِي الْأَنْشَاءِ السَّاتِرَةِ فَإِنْ نَكَلَ ضَمِنْ لَمْ يَقْطَعْ (۸) وَالزَّوْجُ إِذَا دَعَا إِلَى الْفَوَاقِلِ الْوُطَى فَإِنْ نَكَلَ ضَمِنْ نَفْسِ الْفَتَى (۱۰) وَجَاذَلَهُ دَفَانٌ نَكَلَ فِي النَّفْسِ خِيسَ خَتِي يُقَرُّ إِذَا يَخْلِفُ وَيُعَادُ وَنَهَ يَنْقُضُ.

توجه: او قسم دي نه ترې اخلي په نكاح کې او په رجعت کې اوله ايلاء وروسته په فئ کې او په ام ولد کولو کې او په مريې کيدو کې او په نسب کې او په ولا کې او په حد کې او په لعان کې، امام فخر الدين ويلي دي چې فتوی پر دې ده چې قسم دي واخيستل شي له منکر څخه په شپږو شيانو کې او قسم دي واخيستل شي له غله څخه بيا که يې انکار وکړ نو ضامن کيږي اولاس يې نه غوڅيږي اوله خاوند څخه چې کله دعوی وکړي ښځه د طلاق مخکي تروطی بيا که چيرته ده انکار وکړ نو ضامن کيږي د نصف مهراو د قصاص له منکر څخه بيا که انکار وکړي د نفس له قصاص نه نو قيد کړای کيږي ترڅو چې اقرار وکړي يا قسم واخلي او تر نفس په کم کې قصاص ترې اخيستل کيږي.

تشریح: (۶) که د نكاح دعوی وه که دخاوند له طرفه وي ياد ښځي له طرفه نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نزدله مدعي عليه څخه قسم نه اخيستل کيږي، د صاحبينور رحمهما الله په نزد قسم ترې اخيستل کيږي، دامام ابو حنيفه رحمه الله او صاحبينور رحمهما الله ترمنځ دا اختلاف په لاندې امورو کې هم شته: **نمبر ۱** - په رجعت کې مثلاً د عدت تيريدو نه وروسته خاوند دعوی وکړي چې ما په عدت کې دننه رجوع

کړې ده او بڼه ددې انکار کوي.

نمبر ۲- په فئ کې یعنې په رجوع کې مثلاً د ایلاء د مودې تیریدونه وروسته خاوند د دعوی وکړي چې ما د ایلاء په موده کې له ایلاء څخه رجوع کړي ده او بڼه ددې څخه انکار کوي. **نمبر ۳-** په رقت کې، مثلاً په یوه مجهول النسب چایې دعوی وکړه چې داز ما مری دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۴-** په استیلا د کې، مثلاً منځې په مولى دعوی وکړه چې زه دهغه ام ولدیمه او بادرله دې څخه انکار کوي. **نمبر ۵-** په نسب کې، مثلاً یو چاپه بل دعوی وکړه چې داز ما زوی دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۶-** په ولاء کې مثلاً یو چاد دعوی وکړه چې فلان سړی زما مولى عتاقه یا مولى الموالات دی او هغه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۷-** په حدودو کې، مثلاً یوه سړي بل ته وویل چې تاپر ما باندې د زنا تهمت لگولی دی چې هغه ثابته نه ده نو پر تبا باندې حد قذف دی او مدعی علیه له دې څخه انکار کوي. **نمبر ۸-** په لعان کې، مثلاً بڼه په خاوند باندې دعوی وکړي چې ده پر ما باندې د لعان تهمت لگولی دی او خاوند له دې خبرې څخه انکار کوي، نو په دغو ټولو امورو کې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزدله منکر څخه قسم نه اخیستل کیږي او د صاحبینو رحمهما الله په نزدله حدود او لعان علاوه په ټولو کې قسم اخیستل کیږي.

د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې د استحلاف فائده داده چې دانکار په صورت کې پر منکر باندې فیصله کیږي او انکار کول هم یو قسم اقراردی ځکه انکار دهغه پر دروغو باندې دال دی او په مذکوره امورو کې اقرار جاري کیږي نو استحلاف هم جاري کیږي، او همدارنگه مذکوره امور داسې دي چې سره له شبهې ثابتیږي نو داموالو په شان په دې کې استحلاف جاري کیږي، البته حدود داسې نه دي ځکه هغه په معمولي شبهه سره له منځه ځي نو ځکه په حدودو کې استحلاف نه جاري کیږي، او لعان څرنگه چې د حد په معنی دی ځکه نو په هغه کې هم استحلاف نه جاري کیږي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې دلته له قسم اخیستلو څخه انکار کول اقرار نه دی که نه نو مجلس د قضاء به یې شرط نه وای بلکې یو قسم اباحت او بېدل دی چې مدعی علیه جرأت وکړ چې مدعی ته مدعی به ورکوي او په مذکوره امورو کې د اباحت او بېدل نفاذ نه راځي ځکه په دغو امورو کې له قسم څخه دانکار په صورت کې فیصله نه کیږي.

فائده: فتوی د صاحبینو رحمهما الله پر قول ده لعان الذر المعتبر: والحاصل ان المقتی به التحلیف فی الکل الا لی الحدود (الذر المحار علی هامش رد المحتار: ۳/ ۳۷۴) ولی ملتقى الابهر: وعندهما بحلف وبه یفتی کمالی قاضی بخان وهو اختیار لغیر الاسلام علی البرزوی معنای بمهرم البوی (ملتقى الابهر مع مجمع الاظهر: ۳/ ۳۵۱)

(۷) امام فخر الدین (د اهغه امام فخر الدین دی چې د قاضی بخان په نامه سره مشهور او صاحب فتاوی دی) فرمایلي دي چې فتوی پر دې باندې ده چې منکر ته په دغو شپږو امورو کې قسم ورکول کیږي یعنې په نکاح، رجعت، فئ، ربق، نسب او ولاء کې هم قسم ورکول کیږي، مگر سوال دادی چې مخکې خونه شیان ذکر شوي دي بیاد شپږو شیانو په باره کې دامام قاضی خان د فتوی نقل کولو څه مطلب دی؟ جواب: له نهو څخه په دوو شیانو یعنې په حد او لعان کې په اتفاق سره قسم نشته، له باقی اوو څخه استیلا د نسب یا رقت ملحق دی ځکه په هغه کې یا د نسب دعوی وي یا د رقت ځکه په هغه کې هم قسم نشته نو مختلف فیه شپږ شیان پاتی شو.

(۸) که غل دغلاڅخه انکار وکړي نو له هغه څخه قسم اخيستل کېږي او که هغه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړ نو د مال ضامن گرځي مگر لاس يې نه غوڅيږي، ځکه دغله په فعل پوري دوي خبرې متعلقې دي يوڅو د مال ضمانت دی په هغه کې له قسم کولو څخه انکار موثر دی نو ځکه له قسم څخه د انکار په صورت کې د مال ضامن گرځي او دوه مه خبر د لاس غوڅيدل دی په هغه کې له قسم کولو څخه انکار موثر نه دی ځکه لاس غوڅيدل حدودی اوله قسم کولو څخه انکار کول داسي اقرار دی چې شبهه پکې ده او د شبهې په وجه حد ساقطېږي نو له قسم څخه د انکار کولو په صورت کې دغله لاس نه

غوڅيږي

(۹) قوله والزواج اذا دعت المرأة الخ ای ويستحلف الزوج اذا دعت المرأة الخ، يعنى که چيرته يوه ښځه دادعوى وکړي چې زما خاوند له ماسره تر صحبت کولو نه مخکې ماته طلاق را کړى دی او د هغې خاوند له طلاق ورکولو څخه انکار کوي نو د هغې خاوند ته قسم ورکول کېږي او که هغه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړي نو په اتفاق سره د نصف مهر ضامن گرځي او هغې ښځې ته به يې ورکوي ځکه په اتفاق سره په طلاق کې قسم اخيستل جاري کېږي خاص بيا چې مال مقصود وي، نو له قسم څخه د انکار په وجه طلاق مخکې تر دخول ثابتېږي او د طلاق قبل الدخول په صورت کې پر زوج باندي نصف مهر لازمېږي.

(۱۰) قوله و جاحد القود الخ ای ويستحلف جاحد القود الخ، يعنى که چا په بل چاد قصاص دعوى وکړي او مدعى عليه انکار وکړي په داسي حال کې چې له مدعى سره گواهان نشته اوله مدعى عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه کوي نو په اتفاق له مدعى عليه څخه قسم اخيستل کېږي، بيا که مدعى عليه له قسم اخيستلو څخه انکار وکړ نو ورته وبه گورو چې دعوى د نفس (يعنى قتل نفس) ده او که تر هغه کم جنايت دی، که چيرته د قتل نفس دعوى وه نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مدعى عليه قيد کړاى کېږي ترڅو چې قسم واخلي بيا په جنايت باندي اقرار وکړي ځکه د نفس معامله باريکه ده چې هيڅکله اباحت نه پکې جاري کېږي نو د دعوى نفس په صورت کې خالص له قسم څخه د انکار په وجه د قصاص حکم نه کول کېږي.

او که دعوى تر قتل نفس په کم جنايت کې وه نو له قسم څخه د انکار په وجه پر هغه قصاص لازمېږي ځکه اطراف ملحق بالاموال دي او په اموالوکې بذل او اباحت جاري کېږي نو په اطرافوکې هم جاري کېږي او انکار له قسم نه اباحت دی، د صابینور رحمهما الله په نزد په دواړو صورتوکې پر هغه باندي تاوان لازمېږي ځکه له قسم څخه انکار کول داسي اقرار دی چې شبهه پکې ده او قصاص نه په ثابتېږي نو ځکه تاوان واجبېږي

لاندې: د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله عليه: ولم أره من يصرح بالترجيح لواحده من القولين الا أنه قد اقتصر على قوله المتون و اهتم الشارحون بدليل قوله ايضا فالعمل بقوله مالم يوجد الصارف عنه من التصريح بالترجيح والفتوى (هاشم الهداية: ۲۰۴ / ۳) هكذا يظهر من صنيع امام الهداية حيث اخبر دليله.

(۱۱) ولولا ان المدعى لى بینه حاضرة فو طلب البين لم يستحلف وليل خصمه اعطه كفى لا يفسك ثلاثة ايام فان اى لازمى داز مع حريت سار (۱۲) او غير بيا لازمى فلنر مجلس القاضى.

توجیه: اوکه وویل مدعي چې زما گواهان حاضر دي او قسم يې طلب کړ نو قسم نه شي اخيستلای، بلکې ويل کيږي دهغه خصم ته چې ورکړه ده ته کفيل دخپل ځان درې ورځي بيا که هغه انکار وکړ نو مدعي ډي ورپسې شي چيرته چې هغه ځي دی دي هم ورپسې لاړ شي او که هغه مسافرو و نو ورپسې دي شي دقاضي تر مېلې پوري.

تشریح: (۱۱) که مدعي وویل چې زما گواهان په ښار کې موجود دي، مگر هغه دگواهانو حاضرولو پر ځای له مدعي عليه څخه د قسم اخيستلو مطالبه وکړه نو دهغه له مدعي عليه څخه قسم نه اخيستل کيږي، ځکه که مدعي استخلاف حق هغه وخت لري چې دی دگواهانو حاضرولو څخه عاجز شي د عجز بغير هغه استخلاف حق نه لري، البته مدعي عليه ته ويل کيږي چې ته تردريو ورځو پوري مدعي ته دخپل نفس ضامن ورکړه چې به دغورديو ورځو کې دی خپل گواهان را حاضر کړي، داددي لپاره چې مدعي عليه ورکړه نه شي چې بيا به مدعي حق ضائع شي، بيا که چيرته مدعي عليه ضامن ورکړ نو بهتره ده که نه مدعي ته دي حکم ورکړل شي چې په مدعي عليه پسي شي چيرته چې هغه ځي دی به ورپسې ځي چې د مدعي حق ضائع نه شي.

(۱۲) قوله ولو غريبا الخ، ای لو كان المدعي عليه مسافرا لزمه الخ، يعنى که چيرته مدعي عليه دلاري مسافرو و نو بيا که چيرته دی مدعي ته ضامن ورکوي نو تر هغه پوري چې دقاضي محکمه قائمه وي، او که ضامن نه و نو مدعي به په ده پسي وي هم تر مذکور وخت پوري ځکه تردري دزيات وخت لپاره په ضامن اخيستلو بيا به پسي کيدلو کې دمسافر لپاره ضرردی چې مسافر له سفر څخه راگرځوي.

(۱۳) وَالْيَمِينَ بِاللَّهِ (۱۳) لَا بَطْلَاقٍ وَعَقَاقٍ إِلَّا ذَالِغِ الْخُصْمِ (۱۵) وَفَلْطَبْذُكَرٍ أَوْ ضَافٍ (۱۶) لَا بَزْمَانَ وَمَكَانَ (۱۷) وَنَسْخَلْفَ الْيَهُودِي بِاللَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ التَّوْرَةَ عَلَى مُوسَى وَالتَّنْزِيلَ بِاللَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ الْإِنْجِيلَ عَلَى عِيسَى وَالْمَجُوسِ بِاللَّهِ الَّذِي خَلَقَ النَّارَ وَالْأَنْفِ بِاللَّهِ (۱۸) وَلَا يَهْمِلُونَ لِي نُبُوتَ عِبَادَتِهِمْ

توجیه: او قسم په الله تعالی سره معتبر دی نه چې په طلاق او عتاق سره مگر دا چې ډیر ټینګار وکړي خصم، او قسم دي مغلف کړي د الله تعالی داوصافو په ذکر کولو سره نه په زمان او مکان سره او قسم دي اخلي له يهودي څخه په دي ډول چې په هغه الله تعالی سره قسم چې نازل يې کړی دی تورات پر حضرت موسی عليه السلام باندې اوله نصراني څخه دا ډول چې په هغه الله قسم چې نازل يې کړی دی انجيل پر حضرت عیسی عليه السلام باندې اوله مجوسي څخه دا ډول چې په هغه الله قسم چې اور يې پیدا کړی دی اوله بُت پرست څخه دي په الله سره قسم واخلې اوله دغو مذکور و کسانو څخه دي قسم نه اخلي دهغو په عبادت ځان وکړي.

تشریح: (۱۳) منکرته که يې قسم ورکاوه نو دالله تعالی په نامه دي ورکوي ځکه قسم خالص دالله تعالی په نامه سره کيږي دغير په نامه نه کيږي لقوله ﷻ: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ خَالِفًا فَلْيُخْلِفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيُزِرْ (يعني څوک چې له تاسو نه قسم اخيستونکی وي هغه ته پکار دی چې په الله تعالی سره قسم واخلې يادي پرېږدي) حضرت ابن مسعود ؓ فرمايې چې که زه دالله تعالی په نامه سره دروغو قسم واخلم نو دا به تردي تر هغه چې زه دغير په نامه قسم خوړم.

(۱۴) قوله لا يطلق وعناق اي لا يكون البين مطلقا وعناق، يعنى له مدعى عليه خُخه په طلاق يا عتاق

قسم نه اخيستل كيږي مثلاً په دي ډول چې ووايې كه به داشى دمدعي وي نور زمانڅخه دې طلاق وي يادي زمانه يې آزادوي لماروينا، ظاهر روايت دى، مگر دځينو فقها په نزديه اوسنۍ زمانه كې كه مدعى عليه ډير جنجالي اوبې باك وواو مدعي دطلاق يا عتاق په قسم باندې ټينگار وكړ نو دقاضي لپاره جائزه ده چې له هغه څخه دطلاق يا عتاق قسم واخلي ځكه په اوسنۍ زمانه كې خلك دالله له قسم څخه كم ويريږي او دطلاق او عتاق څخه زيات ويريږي ځكه يې دطلاق او عتاق قسم وركول جائز بللى دى، مگر صحيح اومقتى به ظاهر روايت دى، البته دضرورت پر بنه، كه دقاضى رايه وه نو دطلاق او عتاق قسم وركول جائز دى خو كه چيرته هغه له داسي قسم اخيستلو څخه انكار وكړ نو د هغه په خلاف فيصله نه كوله كيږي همدا وجه ده چې كه چيرته قاضي فيصله وكړه نه نافذ كيږي، كمالي مجمع الانهر: وقيل ان الخ الخصم منخ في زمانه لكان لا يقضى عليه بالكل لان لكل عناه مبي عنه شرعاً حتى لو قضى لا ينفذ وفي البحر الفتوى على عدم التحليف بالطلاق والعناق وهو ظاهر الرواية والصحيح مافى ظاهر الرواية (مجمع الانهر: ۳/۳۵۵)

(۱۵) او كه غواړي چې قسم ښه مؤيد كړي نو دالله تعالى له اسم ذاتى سره دي اسماء صفاتى هم ذكر كړي چې قسم ښه مؤكد شي مثلاً داسي دي ووايې: والله الذى لا اله الا هو عالم الغيب والشهادة الذى يعلم من السر ويعلم من العلانية، اوبه دي كې كمى اوزياتوب هم كولاى شي ځكه ځينى خلك داسي هم وي چې پر غير مغلظ قسم باندې جرأت مندوي اوله مغلظ قسم څخه ځان گوښه كوي.

(۱۶) قوله لا يزمان مكان اي لا تطلق البين على المسلم بزمان ومكان، يعنى پر مسلمان باندې په زمانه (مثلاً دجمعي ورځ يا له ماز ديگرو روسته) يا مكان (مثلاً مقام ابراهيم يامكه مكرمه يا مېرنيوي څخه) سره دقسم تغليظ واجب نه دى ځكه په قسم سره د هغه معبود تعظيم مقصود دى دچاپه نامه چې قسم خوړل كيږي اود تعظيم دوخت اومكان له ذكر كولو بغير حاصل كيږي او همدارنگه تر مخصوصى زمانې پورې په انتظار كولو او تر مخصوص مكان پورې په تللو كې دمدعي په حق (يمين) كې تاخير راځي ځكه نو قسم په زمانه اومكان سره نه مغلظ كيږي.

(۱۷) له يهودي څخه كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې پر موسى عليه السلام يې تورات رانازل كړى دى، اوله نصراني څخه كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې پر حضرت عيسى عليه السلام يې انجيل رانازل كړى دى، اوله مجوسي كه يې قسم اخيست نو دا ډول به يې ترې اخلي چې په هغه الله سره قسم چې اور يې پيدا كړى دى، دا ځكه چې پر هريوه باندې دقسم تغليظ د هغه داعتماد مطابق كيږي، اوله بت پرست څخه په الله تعالى سره قسم اخلي په بت به يې نه اخلي ځكه ټول كفار پر الله تعالى باندې اعتقاد لري كما قال الله تعالى: (ولن نألفهم من خلق الشفوات والأرض لفرق الله) يعنى كه تله دغو بت پرستانو څخه پوښتنه وكړې چې چا دآسمانو نه او څمكه پيدا كړي دي نو خامخابه ووايې چې الله تعالى پيدا كړي دي.

(۱۸) مگر يهود او نصارى اومجوسيان به د هغو عبادت خانوته نه بيايې چې بيا هلته قسم ورڅخه اخلي بلكې دقاضي په محكمه كې به قسم وركول كيږي ځكه قاضي ته د هغوئ عبادت خانوته داخليدل

مکروه دی. بلکه دهرمسلمان لپاره دامنع دى چې ددوئ عبادت خانوته داخلېږي ولى ددوئ عبادت خانې دشيطانو ديوخاى کيدو وخايونه دي.

(۱۹) ويحلف على الحاصل اى بالله ما بينكمنا بيع قائم (۲۰) ونكاح قائم ولا يجب عليك زده وما هي بائن منك الا نفي لدعوى البيع والنكاح والغصب والطلاق (۲۱) وان ادعى شفعة بالجو او او نفقة المبتوتة او المشتري او الزوج لا يبرها يحلف على النيب (۲۲) وعلى العلم لزوررت غبضا ما عداه آخر (۲۳) وعلى البتات لو زهب له واشتره (۲۴) ولو ائقدى المنكر بيمينه او ضاله منها على شي ضح ولم يحلف بعده.

توجه: او قسم دي واخيستل شي پر حاصل دعوى باندي يعنې داسي دي ووايې والله زموېر ترمنځ بيع قائم نه ده اونكاح قائم نه ده او واجب نه دى پر ماباندي هغه ردول دهغه اونه دى جلاله ماخخه فى الحال دبيع نكاح او غصب او طلاق په دعوى كې او كه يې دعوى وكړه دشفعه دگوانو يتوب په وجه يادبائنه مطلقه دنفقې او مشتري يا زوج دهغه عقیده نه لري نو قسم دي واخيستل شي پر سبب دعوى باندي او پر علم باندي كه وارث شوى وودمريې بيادهغه بل چادعوى وكړه او پر امر واقعي باندي كه هغه ته هبه كړل شوې وه ياده اخيستى ووكه عوض وركړي منكر دخپل قسم خخه ياصلح وكړي له مدعي سره پريوشي باندي نو داصحيح دى تردى وروسته قسم نه شي ورنه اخيستلى.

تشرېح: (۱۹) دقسم په باره كې قاعده داده چې كه دعوى دداسي سبب وه چې رفع كيدائى نه شواى لكه عتق چې له واقع كيدو وروسته هيڅكله رفع كيدائى نه شي نو قسم پر داول سبب باندي كيدائى شي مثلا داسي به وايې چې والله ما خپل مرسى نه دى آزاد كړى او كه دعوى دداسي سبب وه چې رفع كيدائى شواى لكه بيع چې له وقوع وروسته فسخ كيدائى شي نو په دي كې قسم پر حاصل او حكم باندي كيږي مثلا يو چا په بل حاضر باندي دعوى وكړه چې ماله ده خخه دده مرسى په عوض دزور دهمو نو اخيستى دى او مدعى عليه له دي خخه انكار وكړ نو منكر به داسي قسم اخلي چې والله زما وددى مدعي ترمنځ فى الحال په دغه مريې كې عقد بيع قائم نه ده، پر سبب باندي به قسم نه اخلي يعنې داسي به نه وايې چې والله مادغه مرسى پر ده باندي نه دى خرڅ كړى، خكه چې كيدائى شي چې ده دي مرسى خرڅ كړى وي بيادي بيع فسخ شوې وي.

(۲۰) قوله ونكاح قائم اى بالله ما بينكمنا نكاح قائم فى الحال اذا كانت الدعوى فى النكاح يعنې كه چيرته دعوى دنكاح وه نوله منكر خخه به داسي قسم اخيستل كيږي چې والله زموېر ترمنځ فى الحال نكاح نه ده قائم، داسي به نه وايې چې والله ماله دې سره نكاح نه ده كړې خكه چې دا كيدائى شي چې نكاح دي كړي وي بيادي په طلاق بائن سره نكاح ختم كړي وي، كه مدعي په مدعى عليه باندي دغصب دعوى وكړه نوله مدعي عليه خخه دي داول واخيستل شى چې والله مدعى پر ماباندي دمدعى به دواپس كيدو استحقاق نه لري، داول به نه وايې چې والله مانده دى غصب كړى، خكه چې امكان نري چې ده دي غصب كړى وي بيادي ضمان ادا كړى وي دى يې مالك گرځيدلى وي، همدارنگه كه چيرته ښځې په خاوند دطلاق دعوى وكړه او هغه منكر شونوله خاوند خخه به داول قسم اخيستل كيږي چې والله دغه ښځه له ما خخه بانه نه ده په هغه وجه سره چې دې بيان كړې ده، داول به قسم نه اخلي چې والله مادي ته طلاق نه دى وركړى خكه كيدائى شي چې طلاق دي وركړى وي بيادي له يينونت وروسته بيرته تجديد نكاح كړى وي.

فائدہ: د مصنف رحمۃ اللہ علیہ دغه عبارت: فی دعوی البیع، تعلق په ماقبل کې له: بالله ماینکما میع قائم، سره دی اود (والنکاح) تعلق له (ونکاح قائم) سره دی او (والغصب) تر (وما یجب علیک رده) پوري تعلق لري اود (والطلاق) تعلق له (وماهی بائن منک الان) سره دی.

(۲۱) که یو چا د گاوانو د یتوب په وجه دخړخې شوې ځمکې دخپل حق شفعه دعوی وکړه یا کومې ښځې ته چې یې طلاق بائن ورکړی دی هغې دعدت په وخت کې دنفقې دعوی وکړه، په داسې حال کې چې دمشفوعه ځمکې اخیستونکي دگاوانو د یتوب په وجه دحق شفعه اعتقاد نه لري، اود مطلقې خاوند ددې عقیده نه لري چې د مطلقې خاوند دباثني دخوراک اونفقې ذمه واری مثلاً دواړه شافعی مسلک دي (دامام شافعی رحمۃ اللہ علیہ په نزد گاواندي ته حق دشفعه حاصل نه دی اونه دهغه په مذهب کې د مطلقې باثني خوراک اونفقه دخاوند پر ذمه واجبه ده) نو په داسې صورت کې دي هغه مشتري یا خاوند ته پرسبب باندې قسم ورکول شي پر حاصل دي نه ورکول کیږي مثلاً له مشتري څخه دي دا ډول قسم واخلي چې والله دامکان مانه دی اخیستی داسې دي نه وایې چې زما پر ذمه دهغه حق شفعه نشته ځکه په دغه قسم کې دی دخپل اعتقاد مطابق درښتیا ویلویه وجه نه حاث کیږي په دي کې دمدعي نقصان دی ځکه مدعی علیه له دا ډول قسم څخه احتراز نه کوي، اوله خاوند څخه دي دا ډول قسم واخلي چې والله مادي ته طلاق بائن نه دی ورکړی داسې قسم دي نه ورڅخه اخلي چې والله زما پر ذمه دهغې نفقه نشته ځکه په دغه قسم کې دی دخپل اعتقاد مطابق درښتیا ویلویه وجه نه حاث کیږي نو په دي کې دمدعی نقصان دی ځکه مدعی علیه له داسې قسم احتراز نه کوي.

(۲۲) قوله وعلى العلم لو رث الخ ای ويحلف على العلم لو رث الخ، یعنې که چاته یو مری په میراث کې په لاس ورغی بل چا په هغه مریې باندې دعوی وکړه چې دازمادی نوم مدعی علیه ته پر علم باندې قسم ورکول کیږي یعنې مدعی علیه به دا ډول وایې چې والله زه نه یم خبر چې دامری کوم چې زما په لاس کې دی دا ددې مدعي دی، یعنې قطعی قسم دي به نه اخلي چې والله دامری دمدعي ملک نه دی ځکه وارث ته څه پته ده چې دهغه مورث دامری له کومه او څرنگه لاس ته راوړی دی نو ځکه دي له هغه څخه دا ډول قسم نه اخیستل کیږي چې والله دامری ددې مدعي ملک نه دی.

(۲۳) قوله وعلى البتات لو زب الخ ای ويحلف على البتات لو زب الخ، یعنې که چاته یو مری چاهبه کړیاده یو مری و اخیست بیا په هغه مریې باندې چا دعوی وکړه اوله مدعی سره گواهان نه وو، نو له مدعي علیه څخه به قطعی قسم اخلي یعنې داسې دي وایې چې والله دامری ددغه مدعي ملکیت نه دی، ځکه دي سړي ته دقسم اخیستلو داجازي دلیل (یعنې خرید یا هبه) موجود دی ځکه چې هغه شرعاً دخرید او هبه په وجه دخپل ملک قسم خوړلای شي نو ضرور دمدعي دنه ملک هم قسم خوړلای شي.

(۲۴) که چا دبل په قبضه کې په موجود مال دعوی وکړه اوله مدعي سره دگواهانو د نه وجود په رڼا غواړي چې مدعی علیه ته قسم ورکړي مگر مدعی علیه له قسم څخه دځان خلاصولو لپاره مدعی دقسم فدیة مثلاً لس درهمه ورکړل یا یې له مدعي سره پر لسو درهمو نوباندې صلح وکړه نو دا فدیة ورکول یا صلح

کول جائزه ده، او داله حضرت عثمان رضي الله عنه څخه مروی دی چې پریوه موقع پر هغه باندي قسم راته نوده و قسم څخه د ځان خلاصول لپاره د قسم پر ځای فدیو ورکړې وه، او مدعی ته له فدیو ورکولو یا صلح کولو دا حق نشته چې هغه له مدعی علیه څخه کله هم پر دغه مدعی باندي قسم واخلي ځکه مدعی خپل حق پخپله ساقط کړی دی.

باب التحالف

د ابا ب له دواړو څخه هریوه ته د قسم ورکولو په بیان کې دی مصنف رحمته الله علیه تردی مخکې له یوه څخه د قسم اخیستلو احکام بیان کړل اوس دلته له دواړو څخه د قسم اخیستلو احکام بیانوي او څرنگه چې دوه طبعاتریوه مخکې وي ځکه یې نو وضعاً هم د دواړو حکم موخه کړی دی چې وضع او طبع سره موافق شي.

(۱) اختلاف فی قدر الثمن أو المبيع قضی لمن یزهن (۲) وإن برهنا فللقبیل الزیادة (۳) وإن عجز أو لم یبرهنا بدعوی أخيه فحقا لهما (۴) ونیدی بنیر المشتري (۵) وفسخ القاضی یطلب أخيه هـ (۶) ومن نکل لزم دعوی الآخر.

توجه: که اختلاف راغی د بائع او مشتري ترمنځ دشمن په مقدار کې یا د مبيع په مقدار کې نو فیصله دهغه چالپاره کېږي چارلر چې گواهان وي او که دواړو گواهان درلودل نو دهغو گواهانوپه خبره فیصله کېږي چې زیادت ثابتوي او که دواړه عاجز شول او دواړه راضي نه ووديوه په دعوی سره نو دواړه دي قسم واخلي او شروع به کېږي د مشتري په قسم سره اوفسخ دي کړي قاضي دیوه په طلب سره او کوم یوه چې انکار وکړ پر هغه لازمېږي دهغه بل دعوی.

تشریح: (۱) که د بائع او مشتري ترمنځ اختلاف راغی مثلاً مشتري د کم قیمت دعوی کوي او بائع د زیات قیمت دعوی وکړي یا بائع د مبيع په کم مقدار اقرار وکړي او مشتري تر هغه د زیات دعوی وکړي یا له دواړو څخه یو پر خپله مدعی باندي گواهان قائم کړي نو فیصله دهغه په حق کې کېږي ځکه دهغه دعوی له یوه سره ده او دهغه بل دعوی ده نو د صاحب بیښه جانب اقوی دی ځکه د بیښه مطابق پر قاضي باندي دهغه په حق کې فیصله کول واجب ده.

(۲) که دواړو پر خپلو مدعیو ووباندي گواهان قائم کړل نو د زیادت ثابتوونکي گواهان معتبرېږي نو په اول صورت کې د بائع گواهان معتبر دي او په دوهم صورت کې د مشتري گواهان معتبر دي ځکه کوم گواهان چې زیادت ثابتوي هغه د کمبوت ثابتوونکي گواهان له دغو سره په زیادت کې معارض نه دي نو زیادت ثابتوونکي گواهان له معارضي څخه سالم دي نو د دوی گواهي قبلېږي.

(۳) که دواړه د گواهانو څخه عاجز شول یعنې له یوه سره هم گواهان نه وونو مشتري ته دي وویل شي چې یا خو ته په دغو شمنوراضي شه چې بائع کومه دعوی لري که نه مو پر ستاسي ترمنځ بیع فسخ کوو، دا د اول صورت حکم دی په دوهم صورت کې دي بائع ته وویل شي چې یا دواړه مقدار مبيع مشتري ته حواله کړه څومره چې مشتري دعوی کړي ده که نه مو پر بیع فسخ کوو، ځکه مقصود قطع تنازع ده او دا د قطع تنازع جهت

دی څکه کله دواړه دبیع پر فسخ کیدو باندې نه راضی کیږي چې کله یوه شي نو دواړه راضي کیږي، او که دواړه راضي نه و نو حاکم دي له هریو څخه دهغه بل پر دعوی باندې قسم واخلي لقله ۱۰: اذا اختلف المتبايعان والسلعة قائمة بينهما فالقادر اذا (يعني کله چې بائع او مشتري اختلاف سره وکړي او مبيع قائمه وي نو دواړه دي قسم واخلي او بیع دي رد کړي) همدارنگه له بائع او مشتري څخه هریو مدعي هم دی او مدعی علیه هم دی، نو مدعی علیه په حیثیت سره دي له هریو نه قسم واخلي.

(۴) بیادي قاضی د مشتري په قسم شروع وکړي څکه په دوی کې د مشتري انکار دیر سخت دی ولی مطالبه دشمن مخکي د مشتري څخه کیږي او دا چې مخکي له مشتري څخه مطالبه دشمن کیږي نو دده انکار به هم مخکي وي څکه نو باید د قسم ابتداء هم اول له ده څخه وشي.

(۵) بیا که دواړو قسم واخیست نو قاضي دي د دوی ترمنځ بیع فسخ کړي څکه چې کله دواړو قسم واخیست نو بیع بلام بدل معین پاتی شوه نو فاسده شوه، ځیني حضرات وایي چې په نفس تحالف سره بیع فسخ کیږي همدادامام شافعی رحمته الله علیه قول دی لیکن اول صحیح دی، اوله دواړو څخه چې یو یې هم د بیع د فسخ کولو مطالبه وکړي نو قاضی دي بیع فسخ کړي لقله ۱۱: اذا اختلف المتبايعان والسلعة قائمة بينهما فالقادر اذا (چې کله بائع او مشتري اختلاف سره وکړي او مبيع قائمه وي نو دواړه دي قسم واخلي او بیع دي رد کړي).

(۶) که له دواړو څخه یوه له قسم څخه انکار وکړ نو پر هغه باندې دهغه بل دعوی لازمیږي څکه له قسم څخه انکار کوونکي قرباني وکړه خپله دعوه یې پرېښودله نو دهغه بل دعوی بغیر مزاحم پاتی شوه نو څکه دهغه دعوی ثابت شوه.

(۷) وان اختلفا في الأصل أو في شرط الخيار أو في قبض الفمن (۸) أو نغذ هلاك البعيج أو بنقضه (۹) أو في بطلان الكتابة (۱۰) أو في رأس المال بعد إقالة السلم لم يتحالفوا والقول بالخبر مغيبه (۱۱) و لو اختلفا في مقدار الفمن بعد إقالة التحالف أو نغذ البعيج الأول.

توجه: که د دواړو اختلاف راغی په مدت کې یا په خيار شرط کې یا د بعضو ثمنو په قبض کولو کې. یا د کل مبيع د هلاکیدو وروسته یا د بعض مبيع، یا په بدل کتابت کې، یا په رأس المال کې له اقاله وروسته نو قسم دي نه اخلي او قول د منکر معتبر دی دهغه له قسم سره، او که دواړو اختلاف وکړه په مقدار دشمنو کې له اقاله وروسته نو دواړه دي قسم واخلي او لومړی بیع بیرته راګرځي.

تشریح: (۷) که بائع او مشتري په موده کې اختلاف سره وکړ (يعني په دي کې يې اختلاف وکړ چې دادا دشمن موده مقرر وه که نه، یا يې د مودې په مقدار کې اختلاف وکړ) یا يې په خيار شرط کې اختلاف وکړه یو وایي چې مالره خيار شرط و او دهغه بل انکار کوي، یا يې د بعض ثمن په وصولولو کې اختلاف وکړه نو د دواړو ترمنځ تحالف نشته يعنی دواړه قسم نه شي اخيستلای څکه دا اختلاف له مبيع او ثمن ماسوا په بل شي کې دی نو داسي دی لکه دشمن په کمولو یا معاف کیدو کې چې اختلاف وي چې په هغه صورت کې په اتفاق سره تحالف نشته او چې کله دواړه قسم نه اخلي نو کوم یو چې د خيار شرط یا مودې څخه منکر دی دهغه قول له قسم سره قبلېږي ولی دا دواړه شيان د شرط په وجه عارضیږي او قول دهغه چا معتبرېږي چې له عوارضو څخه منکرو وي.

(۸) قوله اوبعدهلاك المبيع اوبعضه اى اواختلافى مقدار الثمن بعدهلاك الثمن الخ، يعنى كه دمبيع دتلف كيدو وروسته ددواوپه مقدار ثمن كه اختلاف راغى نودشخينور حهما الله په نزد دواړه به يودبل سره قسم نه اخلي، اوپه ثمن كه دمشتري قول معتبريږي، دامام محمد رحمته الله عليه په نزديك دواړه قسم اخلي اوددواړوپه قسم اخيستوسره بيع نسخ كيږي اودتلف شوې مبيع قيمت به وركول كيږي، دشخينور حهما الله دليل دادى چې دمشتري دقبض وروسته تحالف خلاف قياس دى ځكه بائع ومشتري ته هغه مال سپارلى دى چې دپه دې دعوه كوله خو څرنگه چې په شرع كه داتحالف راغلى دى نو چې چيرته راغلى دى ترهغه ځايه مقصودى هغه داچې مال مبيع بعينه قائم وي اوپه داسي حال كه دتحالف تبجيح داراځي چې دبيع دفسخ كيدو وروسته داموقع نشته ځكه مبيع تلف كيږي عقد بيع پورته كيږي يعنى محل نه پاتېږي نوداهغه موقع نه ده چيرته چې شرع واره شوې ده.

قائده: دشخينور حهما الله قول راجع دى لامقال الشيخ عبدالحكيم الشهد رحمته الله عليه قوله لم يتحالف اعند ابي حنيفة رحمته الله عليه و ابي يوسف رحمته الله عليه الخ، والراجح قول الشيخين، فالقول قول المشتري مع بعينه قال فى مجمع الانهر: ولا تحالف بعدهلاك كل المبيع فى بدالمشتري ويحلف المشتري عند الشيخين على الصحيح وكذا بعدخروجه عن ملكه وتعيه بما لا يريده. (هامش الهداية: ۲۰۹/۳)

(۹) قوله اوبدل الكتابة الخ اى اواختلف المولى والمكاتب فى مقدار بدل الكتابة، يعنى كه دمولى اومكاتب ترمنځ دبدل كتابت په مقدار كه جنجال راغى نودامام ابوحنيفة رحمته الله عليه په نزوله دواړو څخه قسم نه اخيستل كيږي بلكې دمريې قول له قسم سره معتبريږي ځكه په عقد معاوضه كه تحالف دحقوق لازم و دانكار په وخت كې كيږي په داسي حال كه چې پرمكاتب باندي بدل كتابت لازم نه دى ولى دى چې خپل ځان عاجزو گڼي بدل كتابت ساقطولاى شي، اود صاحبينور حهما الله په نزديك تحالف كيږي ځكه عقد كتابت عقد معاوضه دى چې فسخ قبلى نويه دي وجه چې دبيع په معنى دى نوپه هغه كه تحالف جاري كيږي.

قائده: دامام ابوحنيفة رحمته الله عليه قول راجع دى لىامالى الذر المختار: ولا تحالف فى قدر بدل كتابة لعدم لزومها (الذر المختار على هامش رذالمختار: ۳/۳۸۰) ولى مجمع الانهر: القول للبعيد بعينه لانكاره الزيادة وان اقام احداهما بينة قلت وان اقاما بينة المولى اولى لاتبها الزيادة (مجمع الانهر: ۳/۳۶۷)

(۱۰) قوله اولى رأس المال الخ اى اواختلف رب السلم والمسلم اليه فى قدر رأس المال الخ، يعنى په بيع سلم كه له اقاله وروسته رب السلم اومسلم اليه په رأس المال كه سره جنجال شوب رب السلم زيات مقدار يادوي اومسلم اليه په كم مقدار قائل دى نوله دواړو څخه قسم نه اخيستل كيږي بلكې دمسلم اليه قول له قسم سره معتبريږي ځكه رب السلم ذريات مقدار مدعى دى اومسلم اليه دهغه منكر دى اودگواهانو دنيستي په صورت كه دمنكر قول سره له قسم معتبر دى، دمصف رحمته الله عليه قول: لم يتحالفوا، به ماقبل كه له مذكور عبارت: له وان اختلافناى الاجل څخه بياتر (وفى رأس المال الخ) پوري تړولو مسائلو تعلق لري.

(۱۱) اوكه دبيع له ماتولو وروسته دبائع اومشتري دشمن په مقدار كه سره جنجال شومثلا مشتري يوزريادوي اوبائع دپنځه سوه مدعي دى نو كه ددواړو گواهان نه وونوله دواړو څخه دى قسم واخيستل شى اواقاله دي ردكړي لومړى بيع ته راگرځي يعنى ددوى په اقاله سره بيع له منځه نه ځي بلكې بيع هم هغسي پاتى ده حتى چې دبائع حق په هغه ثمن پوري معلق شي چې مشتري بائع ته وركړي وي اومشتري حق په هغه

مبيع پوري معلق شی کومه مبيع چې دمشتري په قبض کې ده وجه يې داده چې په مطلق بيع کې دمبيع تر قبض کولو مخکې که چيرته د متبايعانو ترمنځ جنجال راغی نوله دواړو څخه قسم اخيستل د قياس مطابق دی ځکه هريو مدعي هم دی او منکر هم دی نو په اقاله کې هم که چيرته له اقاله وروسته بائع مبيع قبض کړې نه وه نوله دواړو څخه قسم اخيستل د قياس مطابق دی او چې کله له دواړو څخه قسم واخيستل شي نو اقاله فسخ کيږي ځکه نولومړی بيع ته راگرځي.

(۱۲) (ولو اختلاف في الفهر فبقي لمن بزمه (۱۳) وان برهنا في الفراء (۱۴) وان عجز اختلاف في الفسخ الكاخ بل يحكم منهل الجبل في بقوله لو كان كذا قال ان قال زعفران لو كان كذا قال او اكثر زه لو بينهما (۱۵) ولو اختلاف في الإجازة قبل الاستيفاء تخالفا (۱۶) ونعده لا والقول للفنجان (۱۷) والبعض نمض بالكل.

ترجمه: که د بنځې او خاوند په مهر کې اختلاف شونو فيصله دهغه چا په حق کې کيږي چې گواهان ولري او که دواړو گواهان پيش کرل نو د بنځې په حق کې فيصله کيږي او که دواړه له گواهانو څخه عاجز شول نو دواړه دي قسم واخلې او نکاح نه فسخ کيږي بلکې فيصله په مهر مثل کيږي بيا فيصله د خاوند پر قول کيږي که چيرته مهر مثل دومره وو چې خاوند يې دعوه لري يا ترهغه کم وواو فيصله کيږي د بنځې پر قول که چيرته مهر مثل دومره وو څومره چې بنځه يې دعوه کوي يا ترهغه زيات وواو په مهر مثل سره که ددوی ترمنځ وواو که دواړو اختلاف سره وکړي په اجاره کې تر نفع حاصليدو مخکې نو دواړه دي قسم واخلې او تر نفع اخيستلو وروسته نه، او قول د مستاجر معتبريږي او بعض قياس دی پر کل باندي.

تفريح: (۱۲) که د خاوند او بنځې په مهر کې اختلاف سره راغی خاوند دعوی وکړه چې ماله دغي بنځې سره په زرد رهمه نکاح کړې ده او بنځې دعوی وکړه چې په دوه زره درهمه تازه په نکاح کړې يم نوله دوی څخه چې کوم يو دخپلې دعوی مطابق گواهان قائم کړي وي دهغه گواهان قبلېږي ځکه هغه خپله مدعی مدله کړه.

(۱۳) او که زو جينو هريو پر خپله دعوی باندي گواهان قائم کرل نو د بنځې گواهان قبلېږي ځکه بنځه د زيات مقدار دعوی کوي نو د بنځې په گواهانو سره زيات ثابتيږي نو ځکه ددې گواهان معتبريږي، خو د بنځې گواهان هغه وخت معتبريږي چې کله مهر مثل ترهغه مقدار کم وي دکوم مقدار چې بنځه دعوی کوي ځکه په دي وخت کې د بنځې گواهان خلاف ظاهر ثابتوي او کوم چې خلاف ظاهر ثابتوي هم هغه اولی دی او که چيرته مهر مثل له هغه سره برابر وو چې بنځه يې دعوی کوي يا ترهغه زيات وونوپه دغودواړو صورتونو کې د خاوند گواهان معتبريږي.

(۱۴) که له زو جينو څخه هريو د گواهانو څخه عاجز شول نو دامام ابو حنيفه رحمته الله په نژدله دواړو څخه قسم اخيستل کيږي او نکاح نه فسخ کيږي ځکه د تحالف اثريواخی دومره دی چې ددواړو دعوی باطله شوه او مهر نه دی بيان شوی چې دهغه څخه دنکاح په صحيح کيدو کې هيڅ خلل نه واقع کيږي ځکه چې مهر په نکاح کې تابع وي، خو چې کله مهر نه دی بيان شوی نو دهغه بنځې لپاره په مهر مثل سره حکم کيږي نو که مهر مثل دومره ووپه کوم سره چې خاوند اقرار کړی دی يا ترهغه کم وونوپه څومره چې خاوند اقرار کړی دی په

هغه باندې حکم کیږي ولی ظاهر حال د خاوند شاهد دی او که مهر مثل دومره ووځومره چې پښخې دعوی کړې ده یا تر هغه زیات وونوپه څومره چې پښخې دعوی کړې ده په هغه قدر حکم کیږي ولی ظاهر د پښخې لپاره شاهد دی او که مهر مثل درمیان اندازه وویښې د خاوند تر اقرارې مهر زیات او د پښخې تر دعوی کم وونو د پښخې لپاره په مهر مثل سره حکم کیږي ولی چې کله دواړو قسم واخیست نونه تر مهر مثل زیات اونه کم ثابت شو ځکه په مهر مثل سره حکم کیږي.

(۱۵) که په عقد اجاره کې د موجدو مستاجر د معقود علیه د منافعو تر حاصلیدو مخکې سره اختلاف شومثلاً موجدو وایې چې مادامری تاته دیوې میاشتې لپاره په دوه سوه روپۍ درکړی وواو مستاجر وایې چې په سل روپۍ دي را کړی وونودواړه په قسم اخلي او عقد به فسخ کیږي ځکه اجاره د بیع په شان عقد معاوضه ده او قابل فسخ ده نو لکه بیع مخکې تر قبض د بیع چې کوم حکم لري هغه حکم د جاري هم دی. کما مر.

(۱۶) قوله و بعدله ای لو اختلف الموجد والمستاجر بعد استيفاء المعقود علیه لا ینحالفان، یعنی که کل معقود علیه یعنی د منافعو تر حاصلولو وروسته د دواړو اختلاف شونوپه اجماع سره به دواړه قسم نه اخلي او قول د مستاجر قبلېري، دشینور رحمهما الله په نزد څو ځکه چې د دوی په نزد معقود علیه هلاکیدل د تحالف مانع دی، دامام محمد رحمهما الله په نزد به هم قسم نه اخلي ځکه امام محمد رحمهما الله چې د بیع تلف کیدل د تحالف مانع نه گڼي هغه پردي بڼه، چې د بیع قیمت د بیع قائم مقام کیږي او پر هغه قیمت باندې دواړه قسم اخلي، پاتې شوه اجاره په هغې کې د تحالف په صورت په لازمی ډول عقد اجاره فسخ کیږي او دلته هیڅ قیمت هم نشته چې هغه قائم مقام وگڼل شي ځکه چې د منافع قیمت د عقدیه واسطه تر لاسه کیږي او د تحالف په وجه عقد نه پاتېږي نو قیمت هم نه پاتېږي نو بیع په هراعتبار سره له منځه ولاړه او د تحالف امکان نه شو پاتې، نو چې کله له دواړو څخه قسم اخیستل ممکن نه شونو قول د مستاجر سره له یمین معتبرېږي ځکه چې مدعی علیه هم دی دی یعنی پرده باندې د زیات اجرت دعوی ده.

(۱۷) او بعض پر کل باندې قیاس دی نو چې مستاجر څومره اندازه منافع حاصلې کړې دي هغه د تحالف لپاره مانع دي او څومره چې باقی دی په هغو کې تحالف جاري کیږي او د بعضو منافع د حاصلولو په صورت کې څرنگه چې بعض نورې منافع مستاجر نه دي قبض کړي نو دواړه به قسم اخلي او عقد به فسخ کیږي دا ځکه چې په عقد اجاره کې عقد ساعه په ساعه منعقد کیږي نو د منفعت هر جزه داسې دی ګواکې پر هغه باندې عقد نوی شوی دی نو څومره منافع چې ده حاصلې کړې دي په هغو کې د تحالف ممنوع کیدل مستلزم نه دی چې په مابقی کې به هم ممنوع وي، او کومې منافع چې ده حاصلې کړې دي په هغو کې د مستاجر قول سره له یمین معتبر دی ځکه هغه منکر دی.

(۱۸) وان اختلف الزوجان فی شئع النبأ فالقول لكل منهما بما ضلح له (۱۹) زله بما ضلح لهما (۲۰) فان مات أخذهما للخن

(۲۱) زله أخذهما فملوا كما للخنزیری الخیاة للخن فی الموت

توجه: اوکه خاوند او بنځې اختلاف سره وکړ د کور په سامان کې نو د هریو ه قول معتبر یې په هغه کې چې دهغه لائق وي، او د خاوند په هغه کې چې د دواړو لائق وي بیا که یو مړ شي له دوی نه نو د ژوندي لپاره کيږي او که له دواړو څخه یو مملوک و نو د آزاد لپاره کيږي په ژوند کې او د ژوندي لپاره کيږي د مرګ په صورت کې.

تشریح: (۱۸) که د زوجینو (خاوند او بنځې) تر منځ د کور په سامان کې اختلاف راغی نو کوم شیان چې له نارینه سره لائق وي دهغو په باره کې د خاوند قول سره له یمنه معتبر یې لکه پګړی، جبه، سلاح و غیره ځکه په دغو شیانو کې ظاهر حال د خاوند شاهد دی، او کوم شیان چې د بنځو لائق وي نو په هغو کې د بنځې قول سره له یمنه معتبر یې لکه گینې، زیورات و غیره ولی په هغو شیانو کې ظاهر حال د بنځې شاهد دی.

(۱۹) او کوم شیان چې د دواړو لائق وي لکه لوښي، فرش نقود و غیره نو په هغو کې د خاوند قول سره له یمنه معتبر یې ځکه بنځه سره له خپل مقبوض د خاوند په قبضه کې دي اوقاعده داده چې کله له دودو دوی کوونکو څخه مدعی به د کوم یو په لاس کې وي نو دهغه په باره کې د قابض قول معتبر یې.

(۲۰) که له دواړو څخه یو مړ شي او دهغه وارثان دهغه بل (یعنې ژوندي) سره اختلاف وکړ نو کوم شیان چې د دواړو لائق وي هغه ټول د ژوندي کيږي له دواړو نه چې هریو ژوندي وي ځکه د مرګ قبض معتبر نه دی نو د ژوندي قبض بلا معارض پاتی شو ځکه نه دهغه قول معتبر یې، دا د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول دی.

فائده: امام ابویوسف رحمۃ اللہ علیہ فرمایې چې هغه شیان چې دا ټول بنځې یې په جوړه کې راوړي هغه دي بنځې ته ورکړل شي او په باقی کې د زوج قول له یمنه سره معتبر یې ځکه ظاهر داده چې بنځې جوړه راوړي او د اظهار په نسبت و هغه ظاهري قبض د خاوند ته زیات قوي دی نو له دې وجهې څخه د خاوند ظاهري قبض ماتيږي، بیا چې باقی څه پاتی شول په هغو کې د خاوند د ظاهري قبض هیڅ معارض نشته نو دهغه ظاهري قبض معتبر یې.

فائده: د امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ قول معتبر دی لهما فی الذوا المختار: وان مات احد هما واختلف وارثه مع الحي فی المشکل الصالح لهما فالقول فيه للحي ولورثته..... فالقول للحي في الموت لان يد الحراقوى ولا يد للميت (الذوا المختار علی هامش رقم المختار: ۳/۳۸۲)

(۲۱) او که له دواړو څخه یو مړ شي و نو که دواړه ژوندي و نو سامان حرته وروکول کيږي ځکه د حر قبض په نسبت و مملوک ته زیات قوي دی ځکه د حر قبضه د ملک قبض دی چې د مړې قبض د ملک قبض نه دی، او که یو مړ شو نو چې کوم یو ژوندي وي سامان هغه ته وروکول کيږي که هر ژوندي و او او که مړی ژوندي و و ځکه د مړې قبض د مرګ په وجه سره ختمیږي نو د ژوندي د قبض هیڅ معارض او مقابل نه پاتېږي.

فصل

د فصل دهغو خلکو په بیان کې دی چې خصم نه وي، څرنگه چې د ابیث د کتاب الدعوی دی په دې کې دهغو خلکو بیان اصل دی چې خصم دي ځکه نو هغه خلک چې خصم نه دي مصنف رحمۃ اللہ علیہ دهغو بیان وروسته کړی دی.

(۱) قال المدعى عليه هذا الشيء ادعيه او اجره فيه او اعاز فيه فلان الغائب از زنه او غصنه منه وبرهن عليه ذلقت عنه حصومة المدعى (۲) وان قال انتقمه من الغائب (۳) او قال المدعى غصنه (۴) او سرق مني وقال ذواليد او ذعبه فلان وبرهن عليه لا (۵) وان قال المدعى انتقمه من فلان وقال ذواليد او ذعبه فلان ذالك منقطب الخصومة

توجه: مدعى عليه وويل چې داشى ماته امانت راكړى دى يايې په كرايه راكړى دى يايې عاريه راكړى دى فلان غائب يا هغه ماته رهن (گرو) ايښى دى يا ماله هغه څخه غصب كړى دى او پردي باندې يې گواهان پېش كړل نو دفع دي كړاى شي له هغه څخه خصومت دمدعي، او كه يې وويل چې ما اخيستي دى له غائب څخه يا مدعي ورته وويل چې تا غصب كړى دى يا دى غلا كړى دى له ما څخه او قابض وويل چې ماته فلان امانت راكړى دى او پردي باندې يې گواهان هم پېش كړل نو نه دفع كيږي، او كه وويل مدعي چې ما اخيستي دى له فلان چې څخه او قابض وويل ماته فلان امانت راكړى دى نو سا قطيږي خصومت.

تشويح: (۱) كه مدعى پر قابض باندې ديوښى دعوى وكړه او مدعى عليه په جواب كې ورته وويل چې داشى (مدعى به) له ماسره د فلان غائب سري امانت پروت دى، يا فلان غائب ماته په رهن ايښى دى يا داشى ماله فلان غائب څخه غصب كړى دى او مدعى عليه پر خپل دي قول باندې گواهان هم قائم كړل نو له مدعى عليه څخه دي دهغه مدعي خصومت دفع كړاى شي يعنې دمدعي او هغه قابض ترمنځ به هيڅ خصومت نه وي ځكه مدعى عليه په ښه سره ثابته كړه چې زما قبضه د خصومت قبض نه دى ځكه چې خصم مالك وي زه مالك نه يم.

فائده: امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايې چې دا حكم هغه وخت دى چې قابض يونيك اوصالح سړى وي او كه حيله گر سړى و نو بيا له هغه څخه خصومت نه دفع كيږي مثلاً پريوه سړى باندې دخلكو قرضى دي قرض غوښتونكو وغوښته چې دهغه په مال باندې دعوى وكړي خپل حق وصول كړي هغه دا حيله وكړه چې خپل مال يې يو مسافره ته پټه وركړ او مسافردو وگواهانوپه وړاندې دامال امانت په ډول دي حيله گرته وركړه هغه مسافرو لارى اوس حيله گر په گواهانوسره دا ثابتوي چې دامال زمانه دى بلكې د فلان غائب سري امانت دى په دي ډول هغه د قرض غوښتونكو له دعوى څخه خلاص كيږي، نو امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايې چې د داسي مكارانو څخه قاضي د دي تهمت په وجه خصومت نه ليري كوي لمالې مجمع الانهر: وقال ابو يوسف رحمته الله عليه لعن عرف بالحيل لا تندفع وبه يوخذلى القضاء والفتوى واختاره فى المختار والاختياران المدعى عليه ان كان صالحا كما قال الامام وان كان معروفا بالحيل لم تندفع عنه لانه قد اخل بمال الغير غصبا لم يدفع سزا الى من يربدان بالغيب (ملفلى الابهر مع مجمع الانهر: ۳/ ۳۷۰) وقال العلامة الحسكى رحمته الله عليه: وقال ابو يوسف رحمته الله عليه لعن عرف بالحيل لا تندفع وبه يوخذلى القضاء والفتوى واختاره فى المختار والاختيار (الفرع المنفى ۳۷۰/۳)

(۲) او كه مدعى عليه وويل چې داشى ماله فلان غائب څخه اخيستي دى نو مدعي خصم جوړيدلاى شي ځكه چې كله هغه د ملك دعوى وكړه نو دهغه قبض د خصومت قبض دى نو دا دهغه د طرف څخه د خصم كيدو اقرار دى.

(۳) که مدعی وویل چې داسی تاله ماڅخه غصب کړی دی نو له مدعی علیه څخه خصومت نه دفع کیږي که څه هم هغه پردي باندې گواهان پیش کړي چې داسی فلان ماته ودیعت ایښی دی ځکه چې قبض خصم جوړ شو په دې چې پر هغه باندي دفع غصب دعوی ده هغه دخپل قبض په وجه خصم نه دی جوړ شوی نو ځکه له هغه څخه خصومت نه دفع کیږی .

(۴) او که مدعی وویل چې داسی له ماڅخه غلا شوی دی او پر خپله دې دعوی یې گواهان قائم کړل او مدعی علیه وویل چې دا خو ماته فلان سړي امانت ایښی دی او هغه هم پر خپله دغه دعوی باندي گواهان قائم کړل نو له هغه څخه خصومت نه دفع کیږي ، دا د شیخینور رحمه الله قول دی دلیل یې دادی چې د غلا فعل غواړي چې یو غلا کوونکی وي او ظاهره ده چې غلا کوونکی هغه څوک دی چې په لاس کې یې داسی موجود وي لیکن مدعی د شفقت له مخې له هغه څخه د حد دفع کولو لپاره داسی ښکاره ورته ونه ویل چې تاغلا کړی دی نو ځکه له مدعی علیه څخه خصومت نه دفع کیږي .

(۵) که مدعی وویل چې ما داسی له فلان څخه اخیستی دی او قبض وویل چې داسی هغه ماته امانت ایښی دی نو بغیر د گواهي له مدعی علیه څخه خصومت ساقطیږي ځکه چې کله دواړه پردي باندي اتفاق شول چې په دغه شي اصل ملک د مدعی علیه څخه ماسو ابدل چادی نو د مدعی علیه قبض د خصومت قبض نه دی ځکه مدعی علیه مالک نه دی نو خصم هم نه کیږي .

باب نایلدعی الزجلان

دا باب دی پریوه شي د دوو کسانو د دعوی کولو په بیان کې

مصنف رحمه الله تردې مخکې پریوه شي باندي دیوه سړي د دعوی احکام ذکر کړل اوس له دې ځای څخه پریوه شي باندي د دوو کسانو د دعوی احکام ذکر کوي وچه د تاخیر یې داده چې دوه خوبطعات پریوه مخکي وي ځکه یې وضعاً هم موخه کړې وضع او طبع سره موافق شي .

(۱) نَزَّهَتْ عَلَيَّ خَالِي يَدَايَ أَخْرَجْنِي لَهَا (۲) ز عَلَيَّ يَدَايَ أَخْرَجْتَنِي لَهَا (۳) وَ عَلَيَّ الشَّرَاءُ مِنْهُ لِكُلِّ بَيْعَةٍ بَدَلَهُ إِنْ شَاءَ (۴) زِيَادَةُ أَخِي هَذَا بَعْدَ الْقَضَاءِ لَمْ يَأْخُذْ إِلَّا أَخِي كَلِمَةً (۵) زَانٌ أَزْ غَالٍ لِيَسْأَلِي وَالْأَلَدَى الْقَبْضُ .

توجه: دوو کسانو پر هغه شي باندي گواهان پیش کړل چې د دریم چاپه لاس کې وونو فیصله د دواړو لپاره کیږي او که یې گواهان پیش کړل دیوې ښځې پر نکاح باندي نو دواړه گواهان ساقطیږي د هغه چا کیږي د چا چې ښځه تصدیق وکړي یاد چا ښځه چې مخکي وي او که یې گواهان پیش کړل له دریم څخه په اخیستلو باندي نو د هریوه لپاره نصف کیږي د هغه د بدل په عوض کې که یې خوښه وه ، او په انکار دیوه سره

وروسته تر فيصله به نه اخلي هغه بل ټول شی، او که دواړو تاریخ بیان کړ نو د سابق لپاره کيږي که نه د قابض لپاره کيږي.

تشریح: (۱) که دوو کسانو دیوه خاص شي چې د بل چاپه قبضه کې وودعوی وکړه هریوه ددې دعوی کول چې داسې زما ملک دی اوسبب دملک اوتاریخ یوه هم بیان نه کړ او هریوه پر خپله دعوی باندي گواهان هم پیش کړل نو قاضي به فیصله وکړي چې داسې ددوئ دواړو مشترک دی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې دوو کسانو په یوه اوښه باندي دعوی وکړه او هریوه گواهان پیش کړل نوښي کړسم هغه ددواړو ترمنځ د نصف فیصله وکړه، همدارنگه د استحقاق په سبب کې دواړه برابر دي او محل (مدعی به) اشتراک هم قبلوي نو ځکه ددواړو ترمنځ د تنصیف فیصله کوله کيږي.

(۲) قوله وعلى نکاح امرأة سقطای لوبرهناعلى نکاح امرأة سقطا، یعنی که دوو کسانو هریوه دیوې ژوندۍ ښځې د نکاح دعوی وکړه او هریوه پر خپله دعوی باندي گواهان هم قائم کړل نو ددواړو ښځه ساقطیږي دیوه پر گواهانو هم فیصله نه کوله کيږي ځکه دیوه گواهان ترهغه بل اولی نه دي او ددواړو لپاره حکم متعذر دی ولی محل (یعنې ښځه) محل اشتراک نه دی چې په یوه وخت کې دي ددواړو ښځه شي، البته د ښځې تصدیق ته رجوع کيږي یعنې ښځه چې په دوئ دواړو کې دکوم یوه تصدیق وکړي دهغه د نکاح حکم کيږي، ولی نکاح داسې شی دی چې دزویو د خپل منځي تصدیق په وجه دهغه حکم ورکول کيږي نو دلته د ښځې پرتصدیق باندي حکم ورکول کيږي چې ښځه دهغه یوه ده دکوم یوه چې داتصدیق کوي، همدارنگه که ددواړو گواهانو تاریخ بیان کړ نو چې دکومو گواهانو تاریخ سابق وي ښځه دهغه کيږي ځکه هغه په داسې وخت کې خپله نکاح ثابته کړه چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ثانی مندفع شو.

(۳) قوله وعلى الشراء منه ای لوبرهناعلى الشراء منه الخ، یعنی که دوو کسانو هریوه پریو بل چا (قابض) سري باندي دعوی وکړه چې مامثلاً د امری له هغه قابض څخه اخیستی دی او دواړو پردي باندي گواهان هم قائم کړل نو ددواړو گواهان قبلوي او هریوه لره اختیار دی که یې خوښه وي نو نصف مری دی په عوض د نصف ثمن واخلي او که یې نه وي خوښه پري دي پردي هریوه لره اختیار ځکه ورکړل شوی دی چې کیدای شي چې د هریوه مقصد دکامل مری ملکیت وي د نصف مری په ملکیت راضي نه وي.

(۴) که قاضي ددواړو لپاره د نصف نصف مری فیصله وکړه بیا یوه وویل چې زه نصف نه خوښوم او پري یې ښودنو هغه بل لره اختیار نشته چې هغه پوره مری واخلي ځکه د قاضي د قضاء په وجه د هریوه عقد په نصف آخر کې فسخ کيږي او قاعده داده چې عقد کله د قاضي د قضاء په وجه فسخ شي نو هغه بلاعقد جدید عودنه کوي او عقد جدید په نصف آخر کې نه دی راغلی نو ځکه هغه لره د نصف آخر د اخیستلو اختیار نشته.

(۵) که په مذکور صورت کې هریوه مدعي د خپل خرید تاریخ بیان کړ او له دواړو څخه دیوه د خرید تاریخ مقدم وود هغه بل تر تاریخ نومری دهغه کيږي چا چې تاریخ مقدم بیان کړی دی ځکه هغه په داسې وخت کې خپل خرید ثابت کړ چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته نو ثانی مندفع شو. او که

د دواړو تاريخ بيان نه کړ مگر له دواړو څخه يوه قبض حاصل وونو قابض اولی دی ځکه قبض ددې خبرې دليل دی چې دهغه خريد مخکې شوی دی.

(۹) والشراء اخق من الهبة (۷) والشراء أو المهر سواء (۸) والزهر اخق من الهبة (۹) ولو زن من البازجان على الملك والتاريخ اذ على الشراء من واحد فلا يشق اخق (۱۰) وغلي الشراء من اخر و ذکر التاريخ استويا.

توجه: او خريد تر هبه زيات حقداری او خريد او مهر برابر دي، او رهن زيات حقداری تر هبه او که گواهان وړاندي کړل دوو کسانو غير قابض خلکو پر ملک يا پر تاريخ ديوه سړي څخه داخيستلو نوسابق زيات حقداری او که دواړو گواهان وړاندي کړل له بل څخه دخريد او دواړو تاريخ بيان کړ نو دواړه برابر دي.

توضيح: (۶) که دوو مدعيانو ديوه دريم سړي په باره کې دعوی وکړه يوه وويل ماله هغه څخه دامری اخيستی دی هغه بل وويل چې هغه ماته هبه کړی دی او هريوه گواهان هم قائم کړل مگر له دواړو څخه ديوه سره تاريخ نشته نو خريد اولی دی تر هبه نو قاضي به دخريد مدعي په حق کې فيصله کوي ولی په خريد کې له جانيينو معاوضه وي او هبه داسي نه ده همدارنگه شراء بنفسه موجب دملک دی او هبه له قبض وروسته موجب دملک دی.

(۷) که له دوو مدعيانو څخه يوه دخريد دعوی وکړه مثلاً وييل چې دامری ماله فلان څخه اخيستی دی او دوه مدعي بنځه ده هغه وايي چې هغه سړي له ماسره نکاح کړي ده اودامری يې زما مهر مقرر کړی دی نو دا دواړه مدعيان برابر دي ځکه ددواړو دعوی يوه ډول قوي ده په دې وجه چې له خريد او نکاح څخه په هريوه کې له جانيينو څخه معاوضه ده او هريو بنفسه موجب ملک دی، نو چې کله دواړه مدعيان برابر دي نو بنځې لره نصف مری کيږي او د نصف مریې دقيقه په باره کې به زوج ته رجوع وکړي. او دوه مدعي لره که چيرته هغه وغوښتل نو نصف مریې کيږي او د نصف مریې په باره کې به بائع ته رجوع کوي او د تفرق عقد په وجه که چيرته هغه غواړي نو بيع فسخ کولای هم شي.

فائده: دامدکور قول دامام ابویوسف رحمته الله دی، دامام محمد رحمته الله په نزد دشراء دعوی اولی ده نو قاضي به دشراء دمدعي لپاره حکم کوي باقي دبنځې لپاره دزوج پر ذمه دهغه مریې قيمت واجبيږي ځکه په دواړو گواهانو سره عمل کول ممکن دی ولی دغير پر مملوک مال باندي نکاح کول جائز دی خودا چې دهغه سپارل معتذر دی نو دهغه قيمت دي ورکړل شي نو په مذکور صورت کې دي دبنځې لپاره دهغې پر خاوند باندي دهرېې قيمت واجب کړای شي او دمشترې لپاره دي دخريد حکم وکړای شي.

فائده: دامام ابویوسف رحمته الله قول راجع دی لافال الشيخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله: قوله وهذا عند أبي يوسف رحمته الله الخ قال في بئر المستقى وقول أبي يوسف رحمته الله هو الراجح وعليه التصريح باب المتون زاد في التنوير الا اذا كان حاسق تاريخ احمد هاهنا هو الحق (هاشم الهداية: ۲۱۸/۳)

(۸) که له دواړو مدعيانو څخه يوه درهن (چې داله ماسره درهن په ډول دی) سره له قبض کولو (چې دازما په لاس کې دی) دعوی وکړه او بل دهبه (چې فلان ماته هبه کړی دی) سره دقبض دعوی وکړه نورهن

تره به استحساناً اولی دی یعنی قاضی به درهن حکم کوی خُکَ به حکم درهن مقبوض مضمون کی پزی او به حکم دهنه مقبوض غیر مضمون وی او مضمون اقوی او اولی دی تر غیر مضمون .

(۹) که دو خارچی مدعیانو (یعنی داسی شوک چې پرمدهی به باندي قابض نه دي) هریوه پرخپل ملکیت باندي گواهان قائم کرل او دواړو تاریخ هم بیان کړ مگر تاریخ د دواړو مختلف دی نو چې دکوم یوه تاریخ مقدم دی هغه اولی دی خُکَ هغه د اثباته کړه چې زه لومړی مالک یم نو د دوه ملک یواځي دهغه له طرفه کیدای شي حال دا چې هغه بل دهغه د طرف نه د ملکیت د حاصلو لدعوی نه ده کړې ، یادو و مدعیانو دیوه غیر قابض شخص خُکَ د خرید دعوی وکړه او دواړو پرمختللو تاریخو باندي گواهان قائم کرل نو لومړی اولی دی خُکَ هغه په داسی وخت کې خپل خرید ثابت کړ چې په هغه وخت کې دده هیڅ مزاحم نشته .

(۱۰) که له دواړو مدعیانو خُکَ هریوه دیوه علیحده شخص خُکَ پرخیر باندي گواهان قائم کرل مثلاً یوه وویل ماله زید خُکَ اخیستی دی او بل وویل چې ماله عمرو خُکَ اخیستی دی او دواړو تاریخ هم بیان کړ نو دا دواړه برابر دي او مدعی به د دواړو ترمنځ نصف نصف کیږي خُکَ دوی دواړه دخپل بائع لپاره ملکیت ثابتوي نو دا داسی شوه لکه هغه دواړه بائعان چې حاضر وي او هریو پرخپل ملکیت باندي له تاریخ سره گواهان قائم کړي نو له دواړو خُکَ هریوه ته د مدعی به نصف حصه په عوض د نصف ثمنو داخیستو اړیږي بنودلو اختیار وړ کول کیږي .

(۱۱) ولوېز هن الخارج علی ملک مورخ و تاریخ دی الید اسبق (۱۲) او بز هن اعلی الفناج (۱۳) او سنب ملک لایفنگوز (۱۴) او الفارح علی المملک و ذو الید علی الشراء منه فذو الید اخفی منه (۱۵) ولوېز هن کُلّی علی الشراء من الآخر و لا تاریخ سفطان و ننگ الدار علی یددی الید (۱۶) و لا تاریخ بزادة عقد الشهود .

توجه : او که گواهان قائم کرل غیر قابض پرمملک مورخ باندي او تاریخ د قابض سابق وو ، یادواړو گواهان قائم کرل چې داز ماد حیوان بچی دی یا د مملک پر داسی سبب باندي چې نه مکرر کیده یا غیر قابض پرمملک باندي گواهان قائم کرل او قابض له هغه خُکَ پراخیستلو باندي نو قابض زیات حقدار گرځي تر غیر قابض ، او که گواهان قائم کرل هریوه پراخیستلو له هغه بل خُکَ او تاریخ نه و ونودواړه ساقطیږي او پریښودل کیږي سرای د قابض په قبضه کې او ترجیح نه ورکوله کیږي د گواهانو د تعداد په زیاتولو سره .

تشریح : (۱۱) قوله ولو برهن الخارج الخ له خپلو معطوفاتو سره شرط دی او (فدو الید احق منه) دهغه لپاره جزا دی ، یعنی که مدعی غیر قابض پرخپل ملکیت باندي گواهان سره له تاریخ قائم کرل او صاحب الید (قابض) پرمملکیت باندي داسی گواهان قائم کرل چې تاریخ یې تر اول مقدم دی نو د شیخینو رحمهما الله په نزد قابض ښه اولی دي خُکَ د قابض گواهان پر تقدم ملک باندي دلالت کوي نو د قابض ښه تر غیر قابض اولی دي ، دامام محمد رحمه الله په نزد د قابض ښه اولی نه دي خُکَ د دواړو پرمملک مطلق باندي قائم دي او یوه هم جهت ملک ته تعرض نه دی کړی نو تقدم او تاخر برابر یږي نو دیوه ښه تربیل اولی نه دي .

قائده: دشيخينور حمهما الله قول راجع دى لمافى شرح مجله الاحكام: بينه من تاريخه مقدم اولى فى دعوى الملك المؤرخ فى قضى
 لاسنى سواء كان خارجا او داخليا (شرح مجله الاتحكاام: ٥/ ٣٦٣) وفى الفتر المنقضى: ولوبوهر من خارج على ملك مؤخر وذا اليد على ملك القدم منه
 ليداولى علما للمحمد فى رواية الاول اصح (الفتر المنقضى: ٣٤٤/٣)

(۱۲) که غیر قایض او قایض دواړو هریوه پرتتاج (یعنې هریوه دعوی وکړه چې مدعی به زما په ملک کې له مملوک شي څخه پیدا شوی دی) باندې گواهان قائم کړل نو د قایض گواهان اولی دي یعنې قاضي باید د قایض په حق کې فیصله وکړي ځکه پر کوم شي چې د غیر قایض گواهان دال دي پر هغه باندې د قایض ښه هم دال دي مزید پر هغه د قایض گواهانوته د قبض په وجه ترجیح حاصله ده نو فیصله به د هغه په حق کې کیږي دا حکم استحسانادی وجه داستحسان د حضرت جابر رضی الله عنه روایت دی چې دیوه قایض او یوه غیر قایض سرې دیوې اوښې په باره کې سره دعوی وه نو ښې کریم صلی الله علیه و آله د قایض په حق کې فیصله وکړه.

(۱۳) قوله اوسب ملک لایکړزای او برهناعلی سب ملک لایکړو، یعنی مذکور تاج والا حکم دهر داسي سبب ملک هم دی چې نه مکرریزي مثلاً اوون وودل شیدې لوشل وغیره مثلاً په جوړه شوې کپړه کې قابض ووايې چې مادا پخپل ملک کې روغه کړې ده او هغه بل وویل چې ما پخپل ملک کې جوړه کړې ده، نو حکم د قابض په حق کې کیږي ځکه په کوم سبب د ملک کې چې تکرار نه وي دهغه په باره کې دعوی کول منل کل الوجوه داسي دی لکه د تاج په باره کې دعوی کول نو د تاج چې کوم حکم دی هم هغه حکم دهر داسي سبب د ملک دی چې نه مکرریزي.

(۱۴) قوله اول الخارج على الملك الخ، او برهن الخارج على الملك وذو البدل على الشراء منه الخ، يعني که غير قابض مدعي بر مطلق ملک (ملک مطلق هغه دی چې پکې مدعی د ملک دعوی وکړي مگر د ملکیت کوم سبب ونه ښیي چې په کوم سبب زه دهغه مالک یم) باندې گواهان قائم کړل چې: داسې زما ملک دی او قابض گواهان قائم کړل چې داسې مادغه ملک مطلق له مدعي څخه اخیستی دی نو حکم به د قابض په حق کې کیږي ځکه قابض د اثباته کړه چې زما ملکیت له مدعي څخه حاصل دی نو گواکي ده د مدعي د ملکیت اقرار وکړ او یسایې له هغه څخه د شرا، دعوی وکړه او خپله دادعوی یې په گواهانو سره ثابته کړه نو ځکه فیصله دده په حق کې کیږي. د مصنف رحمه الله ددی قول چې: افذو البدل الخ، منته، تعلق له ماقبل څلورو ذکر شویو مسائلو سره دی.

(۱۵) که له دواړو مدعيانو (چې يوې قابض او بل خارج دی) نه هريوله هغه بل څخه مثلاً دسرای داخستو دعوی وکړه يعنې قابض وويل چې ماله خارج څخه اخيستی دی او خارج وويل چې ماله قابض څخه اخيستی دی او هريوه دخريد تاريخ له بيانولو بغير پر خپله دعوی باندي گواهان قائم کړل نو د شينور رحمهما الله په نزد دواړو گواهان ساقطېږي ځکه د هريوه له خپل ملگري څخه داخستو اقرار کول د هغه لپاره ملک شمارل کيږي نو گواکي د هريوه گواهان د هغه بل لپاره پراقرار ملک باندي قائم دي او په داسي صورت کې په اجماع سره د دواړو گواهان ساقطېږي نو د متن په صورت کې هم دواړه گواهان ساقط شول. اومدعی به سراى على وجه القضاء نه بلکې امانه دپخوا په شان د قابض په لاس کې پريښودل کيږي. امام محمد رحمته الله عليه فرمايي چې که مکان ديوه په قبضه کې وونودواړه گواهان مقبوليږي او سراى

غير قابض ته ورکول کيږي ځکه مذکور صورت ته داډول تطبيق ورکول کيدای شي چې ممکن قابض سړي له غير قابض څخه اخيستی وي او پر هغه يې قبضه کړي وي بيا يې بيرته پر غير قابض باندې خرڅ کړی وي او هغه قبض کړی نه وي نو په گواهانو سره د غير قابض لپاره ملک بلا قبض ثابت شو اوس دي هغه ته حواله کړي چې قبض يې کړي.

فائده: د شيخينور رحمهما الله قول راجح دی لمالی الذر المختار: وان برهن کل من البخار جين او ذوی الايدی او البخار ج و ذی البدلی الشراء من الآخر بلا وقت سقطا وترك المال المدعی به فی ید من معه وقال محمد بن یحییٰ یقضى للخارج قلنا الاقدام علی الشراء اقرار منه بالملک له ولو البتة فیضا ته انت اتفاقاً (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۳۹۰/۳)

(۱۶) يعنی ديوه دگواهانو په زياتيدو سره دهغه دعوی ته ترجيح نه ورکوله کيږي که له دواړو مدعيانو څخه يوه پر مدعی به باندې دوه گواهان قائم کړل او بل څلور گواهان پيش کړل نو دواړه برابري د څلورو گواهانو والاته ترجيح نه ورکوله کيږي ځکه د هريوه لپاره د ثبوت د مدعی لپاره علت تامه دی او ترجيح قوه علت لره ده کثرت علل لره نشته.

(۱۷) اذا اتي بغير ادعى رجل نصفها وآخر كلهما ونز خنا فلان نز نفيها والباقي للاخر (۱۸) ولو كانت في ايديهما ففي الثاني (۱۹) ولو نزلها على نتائج دابة أو خافض لمن وافق بينهما ريخه (۲۰) وان اشكل ذلك فلهما (۲۱) ولو نزل من احد البخار جين على الفضب والاخر على الودبة استغنيا.

توجه: يوسرای ديوچاپه قبضه کې دی يوه سړي دعوی وکړه دهغه د نصف او بل سړي يې دکل دعوی وکړه او دواړو گواهان قائم کړل نو داډول لپاره دسرای ربع (څلورمه) کيږي او باقي سراي ددوهم کيږي او که مکان ددواړو په قبضه کې وونود دوهم کيږي او که دواړو گواهان پيش کړل دحيوان پرېچي باندې او دواړو تاريخ بيان کړنو فيصله دهغه لپاره کيږي چې دېچي د عمر دهغه د تاريخ سره موافق وي او که دامشکل وونود دواړو لپاره کيږي او که گواهان پيش کړل يوه غير قابض پر غصب باندې او بل پر ودیعت باندې نو دواړه برابريږي.

تشریح: (۱۷) که يوسرای دچاپه قبضه کې ووييا په هغه باندې دوو مدعيانو دعوی وکړه يوه د نصف مکان دعوی وکړه او بل د ټول مکان دعوی وکړه او هريوه پر خپله مدعی باندې گواهان قائم کړل نو دامام ابو حنیفه رحمهما الله په نزد د نصف مدعی ته يوه څلورمه او د ټول مکان مدعی ته درې برخي ورکولې کيږي ځکه مدعی د نصف د بل نصف مدعی نه دی نو د انصف دکل مدعی ته بلا منازعه ورحاله شواو په هغه بل نصف کې ددواړو مساوي جگړه ده نو هغه ددوئ ترمنځ برابرتسيميرې مدعی د نصف ته يوه څلورمه برخه او مدعی دکل ته درې برخې ورکولې کيږي. صاحبين رحمهما الله فرمايې چې داسرای دي اثلاثا تقسيم شي يعنی دوه ثلث مدعی کل ته او يو ثلث دي مدعی نصف ته ورکول شي ځکه مدعی دکل ددوو نصفو (يعنی دکل) مدعی دی او مدعی د نصف ديوه نصف مدعی دی نو اثلاثا دي تقسيم کړای شي.

قائده: دامام ابوحنيفه رحمته الله قول راجع دی لمافی الذر المختار: داز فی بدآخر ادعی رجل نصفها و آخر کلها و برهنه للاول و بعها بالی الآخر بطریق المنازعة (الذر المختار علی هامش رد المحتار: ۳/۳۹۰) و قال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمته الله: و اختار اکثر المشائخ قول امام ابی حنیفه رحمته الله و هو الايسر (هامش الهدایة: ۳/۲۲۲)

(۱۸) که په مذکور صورت کې مکان خپله د مدعیانو په لاس کې وونوکل سرای به مدعی دکل ته ورکول کیږي ځکه هغه نصف چې د مدعی نصف په قبضه کې دی پر هغه باندي مدعی دکل قابض نه دی او گواهان غیر قابض معتبر دي نو د هغه نصف د مدعی کل په حق کې کیږي او باقی نصف خود مدعی کل په قبضه کې دی څرنگه چې پر هغه باندي دي د مدعی کل دعوی نشته ځکه نو هغه هم د مدعی کل کیږي. مگر دا چې یو نصف (چې هغه بل مدعی یې دعوی دار دی) د قاضي د قضاء په وجه ورکول کیږي او هغه بل نصف بغیر د قاضي د قضاء وروکول کیږي ځکه په دغه نصف کې خو هغه مدعی له ده سره دعوی نه ده کړې او قضا، بغیر دعوی نه کیږي نو دا نصف د قاضي د قضاء بغیر وروکول کیږي.

(۱۹) که دوو کسانو په یوه حیوان کې (که هغه د دواړو په قبضه کې وي یا دیو په قبضه کې وي یا د دریم چاپه قبضه کې وي) تنازع راغله او هر یو گواهان قائم کړل چې د حیوان له ماسره زمانه مملوک حیوان څخه پیدا شوی دی او دواړو د پیدائش مختلف تاریخونه هم بیان کړل او د حیوان عمر په دې دوو تاریخونو کې دیو سره موافق دی نو د حیوان عمر چې د چا د تاریخ سره موافق دی هغه اولی دی ځکه ظاهر حال د هغه د گواهانو پر صدق باندي دلالت کوي.

(۲۰) که د حیوان د عمر موافقت له یوه تاریخ سره معلوم نه و بېلکې مشتبه وونوکه دواړه قابض ویا دریم سړی قابض وونو حیوان د دوی ترمنځ مشترک کیږي او که یو قابض وونو د هغه په حق کې فیصله کیږي ځکه دا داسي شو گو اګي دواړو تاریخ نه دی بیان کړی.

(۲۱) که یو شی د چاپه قبضه کې وو، دوو مدعیانو په هغه باندي دعوی وکړه یو یې پردي باندي گواهان قائم کړل چې قابض له ما څخه داشی غصب کړی دی او هغه بل په گواهانو سره دا ثابته کړه چې داشی ماته قابض د امانت په ډول را کړی دی نو دواړه مدعیان برابر دي او مدعی به د دواړو ترمنځ نصف نصف تقسیم یږي ځکه دوهم چې د ودیعت دعوی کړي ده نو څرنگه چې مودع د هغه منکر دی اوله ودیعت څخه انکار غصب ګڼل کیږي نو دواړه مدعیان په سبب استحقاق کې سره برابر دي او په سبب استحقاق کې برابر والی په نفس استحقاق کې د برابر والي موجب دی.

(۲۲) الزاک و الأبنس احق من أخذ اللجام و الکیم (۲۳) و صاحب الخمل و الجذو و الاتصال احق من العیر (۲۴) ثوب فی یده و طرفه فی بد آخر نصف (۲۵) صی یغتر عن نفسه لقال أنا خیر للقول له (۲۶) و ان قال أنا عبد لفلان أو لایعتر عن نفسه فهو عدل عن فی یده.

توجه: او پر حیوان باندي سپوراو جامه آغوستونکی زیات حقدار دی تر قبضه نیوونکي اولستونې نیوونکي او د بار مالک او دستکوو والا و اتصال و الا زیات حقدار دي تر غیر یوه کپه ده دیو چاپه لاس کې ده او د هغی بل طرف د بل چاپه لاس کې دی نو نصف نصف کیږي یو ماشوم دی خپل حال بیانولای شي ویې ویل

چې زه آزادیم نودده قول معتبرېږي او که یې وویل چې زه مری یم دفلان یا یې خپل حال نه شویا نولای نودی مری دی دهغه چا چې په قبضه کې یې دی.

تشریح: (۲۲) که د دوو کسانو په یوه حیوان کې سره دعوی شوه اوله دواړو څخه یو پر هغه باندې سپور وواو هغه بل یې قبضه نیولې وه نو هغه چې پرې سپور دی هغه اولی دی یعنې قاضي به د سواره په حق کې فیصله کوي ځکه دهغه تصرف زیات دی ظاهره ده چې په یو شي کې تصرف کول دهغه د مالک کیدو علامه ده همدارنگه که د دوو کسانو په یوه قميص کې سره دعوی شوه اوله دوی څخه یو په قميص اغوستی وواو هغه بل یې لستونې نیولې دی نو اغوستونکی اولی دی ځکه له دواړو څخه دا غوستونکي تصرف زیات دی البته که هغه بل گواهان پیش کړل نو بیا هغه اولی دی ځکه گواهان دخارج معتبرېږي.

(۲۳) همدارنگه که د دوو کسانو په یوه اوبښ کې دعوی سره وکړه چې پر هغه باندې دیو مدعي باربار شوی دی او هغه بل اوبښ تر مهار نیولی دی نو مهار نیوونکی د بار تر خاوند اولی دی ځکه د بار خاوند متصرف دی همدارنگه که د دوو کسانو په یوه داسي دیوال کې سره دعوی شوه چې پر هغه باندې د دوی څخه دیو تیران پراته و نو د تیرانو والا زیات حق دار دی ځکه هغه متصرف دی، همدارنگه که د دوو کسانو په یوه داسي دیوال کې سره دعوی شوه چې له دوی څخه دیو په سرای پوري متصل و یعنې د متنازع دیوال څښتې دهغه په دیوال پسي پیوستې وي دي ته اتصال تربیع وایې نو د دغه دیوال زیات حق دار صاحب اتصال دی ځکه اتصال تربیع د ملک علامه ده.

(۲۴) که یو کپړه د چاپه قبضه کې وه دهغه یو کناړه د بل چاپه لاس کې وه نو دا ډول کپړه د دغو دواړو ترمنځ په نصف تقسیمېږي ځکه په کپړه کې قبضه د دواړو ثابت ده البته دیو قبضه ډیره ده دهغه بل دا کمه ده او دا خبره مخکې تیره شوه چې کثرت لره ترجیح نشته بلکې قوه لره ترجیح ده نو د دواړو برابر حق شته ځکه کپړه د دواړو ترمنځ برابره تقسیمېږي.

(۲۵) یو داسي ماشوم له یو چاسره دی چې خپل حال سم یی نولای شي اوس هغه هلک وایې چې زه آزادیم د چامری نه یم اوله چاسره چې دی هغه وایې چې داز ما مری دی نو د هلک قول معتبرېږي ځکه دا ډول ماشوم دخپل ځان په قبضه کې دی د بل قابض قبضه پرده باندې نه ده معتبره نو چې کله دی دهغه مدعي د مریتوب څخه انکار کوي نو د مدعي قول نه قبلېږي.

(۲۶) او که یو ماشوم وویل چې زه دفلان مری یم یعنې د قابض څخه سوا د بل چانوم یې واخیست او قابض دعوی وکړه چې داز ما مری دی نو دا هلک دهغه چامری گڼل کېږي د چا چې په قبضه کې دی ځکه هغه دا اقرار وکړ چې دهغه ذاتي قبضه هیڅ شته ولی هغه دخپل ځان د مریتوب اقرار وکړ نو د قابض قبض نه اعتبار ورکړل کېږي دهغه مری گڼل کېږي او که ماشوم داسي وو چې له خپل ځان څخه یې تعبیر نه شو کولای یعنې خپله یې خپل حال نه شویا نولای نو هغه دهغه چامری گڼل کېږي د چا چې په قبضه کې دی ځکه دهغه خپل ذاتي قبض نشته ځکه چې هغه له خپل ځان څخه تعبیر نه شي کولای نو هغه په منزله د اسبابو دی چې د چاپه قبضه کې دی دغه بلک شمارل کېږي ځکه دهغه هیڅ مزاحم او معارض نشته.

(۲۷) غشوة أنياب من داري يده ويثبت لي يدها غير فالساعة يضفان (۲۸) ادغي كل اوطا أنها لي يده وقرن اعنضها ليها اوتى او خفر لهم لي يده
گناهو نزهن أنها لي يده.

ترجمه: دسرای لس خونې دیو چا په قبضه کې دی او یوه خونه یې دبل چا په قبضه کې ده نو دسرای میدان به نصف نصف ورکول کیږي، هریوه دځمکې دعوی وکړه چې دازما په قبضه کې ده اوله دوی څخه یوه بیا خښتې پکې جوړې کړي وي یا یې په هغه ځمکه کې آبادي کړې وي یا یې کډۍ پکې کښلې و نو ځمکه دهغه په قبضه کې شمار له کیږي لکه چې هغه گواهان پیش کړي چې دازما په قبضه کې ده.

تشریح: (۲۷) که په یوه سرای کې یوولس (۱۱) خونې وي له هغو څخه لس دیو چا په قبضه کې وي او یوه دبل چا په قبضه کې وي بیا ددغو دوو کسانو دسرای په میدان کې سره دعوی شوه نو میدان به ددواړو ترمنځ مساوي مشترک وي ځکه میدان دهغوئ دواړو تیریدو ځای دی او دتک راتګ په اعتبار سره بلکې د نورو ضرویاتو په اعتبار سره هم ددوی دواړو په استعمال کې برابر دی نو ددواړو ترمنځ برابر تقسیميږي.

(۲۸) دیوې ځمکې په باره کې ددوو مدعیانو څخه دهریوه دادعوی وه چې دا ځمکه زما په قبضه کې ده او حال دا چې له دوی دواړو څخه یوه په دغه ځمکه کې خښتې جوړې کړې وي یا یوه په هغې کې آبادي کړې وي یا یې په هغې کې څاه کښلې و یا یې دغسي یو کډۍ کښلې و نو دا ځمکه دهغه په قبض کې شمار له کیږي ځکه دهغه په دغه ځمکه کې آبادي وغیره کول ددې خبرې علامه ده چې پردغه ځمکه ددې سړي قبضه ده دالکه له دوی دواړو څخه چې یو پردي باندي گواهان پیش کړي چې دا ځمکه زما په قبضه کې ده نو دهغه په قبضه کې ګڼله کیږي ځکه حجت قائم شو.

باب دعوی التمس

داباب ددعوی نسب په بیان کې دی

تردی مخکې مصنف رحمته الله علیه دمالو نو ددعوی احکام ذکر کړل اوس دلته ددعوی نسب احکام ذکر کوي څرنگه چې دمالو نو ددعوی دکثرت وقوع په وجه سره اهم وو ځکه یې هغه مخکې ذکر کړل او دعوی نسب یې ترهغه وروسته ذکر کړل.

دعوه په فتح ددال سره دخوراک لپاره دراغوبښتلیو په موقع استعمالیږي او دعوه ددال په کسره سره دنسب ددعوی په موقع استعمالیږي او دعوه په ضمه ددال سره جهاد ته دبښلې په موقع استعمالیږي.

(۱) وَلَدْتُ نَبِيَّةً لَا قُلَّ مِنْ مَدَنِيٍّ الْخَلِيلِ فَلَمَّا بَلَغَتْ لَدَا غَاةَ الْبَالِغِ لَهَا إِلَهُ وَهِيَ أُمُّ وَلَدَةٍ وَتَفْسُخُ الْبَيْعِ وَتَزْوُجُ الْفَنِّ (۲) زَانٌ أَذْغَاهُ الْفُشْرَى مَتْنَهُ أَلِ بَعْدَهُ
(۳) وَكَذَلِكَ أَنَّ مَتْنَهُ الْأُمُّ (۳) بِجَلَالِ قُرْبِ الْوَلَدِ (۵) وَغَنَفَهَا كَمَنْ لَهَا (۶) زَانٌ وَلَدْتُ لَا كَمَنْ مِنْ مَدَنِيٍّ الْخَلِيلِ وَتَفْسُخُ الْبَيْعِ الْفُشْرَى

ترجمه: دیوې څرخې شوې منځې ماشوم وزیرید تر موده حمل په کسه موده کې له هغې ورڅخې نه چې څرخه شوې وه بیا بائع دعوی وکړه نو دا ماشوم ددغه بائع زوی ګرځي او منځه یې ام ولده ګرځي اویس فسخ کیږي اویسې به بیرته ردوي ک. څه هم دعوی وکړي مشتري له ده سره سم یا ترده وروسته او همدا رنگه که مړه شوه

مور خلاف د ماشوم له مرگ نه او د دوى د وار و آزايدل د دوى د مرگ په شان دى او كه يې ماشوم وزيريد تر شپږ مياشتې په زياته موده كې نو د بائع دعوى رد يږي مگر د اكه مشتري دهغه تصديق وكړ. **تشرېح:** (١) كه يو چا خپله منځه څرخه كړه بيا دهغه ماشوم پيدا شو او بائع د ماشوم د نسب دعوى وكړه نو ورته وبه گورو چې كه چيرته درځنځيدوله وخت نه تر شپږو مياشتو په كمه موده كې د ماشوم پيدا شوى و و نو د ماشوم د بائع زوى دى او مور يې دهغه ام ولد ده ځكه د بائع په ملك كې د حمل ثابتيدل دهغه لپاره ظاهره دليل دى چې د انظف د بائع څخه ده نو چې كله د نسب دعوى صحيح شوه نو نسبت يې وهغه وخت نه كيږي له كوم تاريخ نه چې نطفه راغلې ده يعنې له هغه وخت نه منځه دهغه ام ولد شمار له كيږي نو ظاهره شوه چې بائع خپله ام ولد څرخه كړې ده او دخپلې ام ولد څرخول ناجائز دى نو بيع دي فسخ كړي او بائع چې كومې پسې اخيښي دي هغه دي بيرته واپس كړي ولې دا يې ناحقه وصول كړي دي.

(٢) يعنې په مذكور صورت كې نسب د بائع څخه ثابتيږي كه څه هم د بائع د دعوى سره سم ياتر هغه وروسته مشتري هم د دې ماشوم د نسب دعوى كړې وي ځكه د بائع دعوى اسبقه ده ولې د بائع دعوى د نطفې د علوق وخت ته منسوبه ده ځكه چې د بائع دعوى د استيلا د دعوى ده او د مشتري دعوى د تحرير دعوى ده يعنې د ماشوم پرده باندې د آزايدو دعوى ده ولې حمل خود مشتري څخه نه دى نو د بائع دعوى اقوى ده د مشتري دعوى ته اعتبار نشته.

(٣) قوله و كذا ان مات الام اى و كذا ثبت نسب الولد لمن البائع ان ماتت الامه و ادعاه البائع الخ، يعنې كه د ماشوم مور مړه شوه بيا بائع د ماشوم د نسب دعوى وكړه او حال دا چې هغه تر شپږو مياشتو په كمه موده كې پيدا شوى و و نو د ماشوم نسب ثابتيږي او بائع هغه وړلاى شي ولې د نسب په باره كې ماشوم اصل دى مور يې فرع ده نو اعتبار د ماشوم بقاء لره دى ځكه د ثبوت نسب حاجت ماشوم لره دى د مور بقاء ته يې اعتبار نشته نو د مور وفات كيدل دهغه لپاره مضرم نه دى.

فائده: بيا د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نذر د بائع باندې كل ثمن واپس كول واجب دى ځكه اوس ظاهره شوه چې بائع خپله ام ولد څرخه كړې وه او دام ولد هيڅ قيمت د امام صاحب رحمته الله عليه په نذر نه شي متعين كيدلى نه په بيع كې اوبه په غصب كې نومشتري دهغه ضامن نه گرځي ځكه نومشتري دخپلو ټولو ثمنونو واپس خپلو مستحق دى. د صاحبينور رحمه الله په نژدې واخي د ماشوم حصه به واپس كوي د مور حصه به نه واپس كوي ځكه ثمن د دواړو په مقابل كې وې او ام ولد چې منځه فرض كړو د قيمت اندازه ورته كيدلى شي نومشتري دام د قيمت په اندازه ضامن گرځي.

فائده: د امام صاحب رحمته الله عليه قول راجح دى لمافى الذر المختار: و باعده البائع بعدموت امه و يسرد المشتري كل الثمن و فلا حصه. وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: (قوله كل الثمن) لانه ثبت انه باع ام ولده و ماليتها غير مقومة عنده فى المقدور المقتضى فلا يضمنه المشتري و عندهما متفرقة فيضمنها (الذر المختار مع الشافية: ٣٩٣/٣)

(٤) قوله و باع ام ولد لى بحلاف ما اذا ادعاه البائع بعدموت الولد فانه لا يثبت نسبه منه، يعنې كه چيرته ماشوم مړ شوى بيا بائع دهغه د نسب دعوى وكړه او حال دا چې هغه د منځې بيع له وخت څخه تر شپږو مياشتې په كمه موده كې پيدا شوى و و نو د مور ام ولد كيدلى يې نه ثابتيږي ولې مور به دي باره كې د ماشوم تابع ده او د ماشوم نسب

دهغه دمر کیدو نه پس دعدم حاجت په وجه نه دی ثابت شوی نو دهغه په تابع کیدو سره یې مور هم ام ولد نه ثابتیږي ځکه په تابع کې دمتبوع بغير حکم ابتداء نه ثابتیږي.

(۵) او درڅخې شوې منځې او دهغې دماشوم دآزایدو حکم دهغوئ دمرگ دحکم په شان دی بیا که مشتري مور آزاده کړه او ماشوم یې آزاده نه کړ او بایع دعوی وکړه چې دازمازوی دی نو دعوی یې صحیح کیږي او نسب ثابتیږي او دماشوم دآزایدو حکم کیږي مگر منځه دبایع ام ولد نه گرځي ځکه مشتري هغه آزاده کړې ده او اعتقاد بطلان احتمال نه لري او که مشتري ماشوم آزاد کړي مور یې آزاده نه کړه نو دبایع دعوی نه صحیح کیږي، دماشوم په حق کې ځکه نه صحیح کیږي چې ددعوی دصحیح کیدو په صورت کې دمشتري داعتاق بطلان لازمیږي حال دا چې اعتقاد بطلان احتمال نه لري او دموږ په حق کې ځکه چې کله په اصل یعنې ماشوم کې دعوی صحیح نه شوه نو دتابع په حق کې په طریقه اولی نه صحیح کیږي.

(۶) که دبیع له وخت څخه تر شپږو میاشتو په زیاته او دوو کالو په کمه موده کې ماشوم پیدا شوی و نو د بایع دعوی ددې ماشوم په باره کې ردیږي یعنې نه قبلېږي، ځکه کیدای شي چې دماشوم علوق له بیع وروسته شوی وي، البته که مشتري دبایع تصدیق وکړي نو ددواړو دتصادق په وجه دماشوم نسب ثابتیږي ماشوم آزادېږي، منځه دبایع ام ولد گرځي او بیع باطلیږي ځکه دمشتري په تصدیق سره دعلوق نسبت ماقبل بیع طرف ته کیږي او داممکنه هم ده او په ماقبل بیع علوق سره مذکور احکام ثابتیږي.

(۷) زمن ادعی نسب أخذ الفزأمن ثبت نسبها منه (۸) فإن باع أخذها وأعتقه المشتري یظل عقی المشتري (۹) ضعی عنز خلی فقال هو ابن ولان ثم قال هو ابني لم یکن ابني وان خعدان یكون ابني (۱۰) ولو کان فی یدینلم یقض ان قال التصري انه ابني وقال المنعم غیبدی فلهو جزا بن التصري.

توجه: او که چا دعوی وکړه دغبرگولیانو ماشومانو څخه دیوه دنسب نو ثابتیږي ددواړو نسب دهغه څخه، بیا که یې یو خرڅ کړ او مشتري هغه آزاد کړ نو باطلیږي دمشتري آزادیدل، دیو چا سره یو ماشوم دی هغه، وویل چې دا دفلان زوی دی بیا یې وویل چې دازمازوی دی نو دده زوی نه شي کیدای که څه هم هغه سړی انکار وکړي ددې ماشوم له زوی کیدو څخه او که ماشوم دیوه مسلمان او یوه نصراني سره و بیا نصراني وویل چې دازمازوی دی او مسلمان وویل چې دازما مری دی نو هغه آزادیږي او د نصراني زوی گنل کیږي.

تشریح: (۷) که چا دغبرگولیانو ماشومانو څخه دیوه دنسب دعوی وکړه نو دهغه بل ماشوم نسب هم له ده څخه ثابتیږي ځکه دواړه له یوې ظنفي څخه پیدا شوي دي نو چې دیوه نسب ثابت شي نو ضرور دهغه بل نسب هم ثابتیږي.

(۸) بیا که مالک له هغو څخه یو خرڅ کړ او مشتري هغه آزاد هم کړ له هغه وروسته بایع دهغه په باره کې دعوی وکړه چې دده په لاس کې وو چې دازمازوی دی نو ددواړو نسب له هغه څخه ثابتیږي او دمشتري آزادیدل باطلیږي ځکه چې کله دهغه په باره کې ده دعوی وکړه چې دده په قبضه کې موجود دی نو بالضرور خرڅ شوی هم دده زوی کیږي نو دا اصلاً آزادی دمشتري اخیستل او آزادیدل باطل دی.

(۹) که دیو چاه قبضه کی یوماشوم پیداشو او هغه وویل چې دادفلان زوی دی ییاهغه قابض وویل چې دازمازوی دی نو دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزد داماشوم دده زوی نه شي کیدای که څه هم هغه سری چې دهغه لپاره دده زوی اقرار کړی ووددي ماشوم له زوی والي څخه انکار وکړي ځکه نسب له هغو شيانو څخه دی چې له ثابتیدو وروسته نه ماتېږي او دداسي شيانو اقرار په ردولو سره نه ردېږي نو دمقدار اقرار (چې دفلان زوی دی) که څه هم مقررله رد کړی دی مگر دپه ردیدو سره نه ردېږي نو دمقدار اقرار دمقرر په حق کې پر خپل حال باقی پاتی دی که څه هم دمقرر په حق کې نه ثابتېږي، نویو ځل دغیر لپاره له اقرار کولو وروسته دهغه په خپل حق کې دعوی کول باطلېږي، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که چیرته مقررله دمقررله اقرار څخه انکار وکړ نو داماشوم دمقرزوې گڼل کېږي ځکه چې کله مقررله انکار وکړ نو دهغه په انکار سره دمقدار اقرار باطل شو نو دداسي شوگو اکی دمقررله طرفه اقرار له سره نه دی شوی نو اوس داماشوم په باره کې دمقدار دعوی کول چې دازمازوی دی صحیح ده.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لمقال الشيخ عبدالحکیم الشهید رحمته اللہ: قوله وهذا عند أبي حنيفة رحمته اللہ الخ، والراجح عند اکثر قوله واقتصر عليه اصحاب المتن وایده الشارحون (ماش الهدایه: ۳/۲۴۷)

(۱۰) یوماشوم چې دیوه مسلمان او یوه نصراني په قبضه کې دی نصراني وویل چې دازمازوی دی او مسلمان وویل چې دازما مری دی نو دهغه نصراني زوی بلل کېږي او آزاديږي ځکه دهغه ماشوم په حق کې شفقت زیات دی ولی دنصراني په قبضه کې چې شي نو هغه به فی الحال دآزادي شرافت حاصل کړي او په آخر کې به داسلام شرافت هم حاصل کړي ځکه دود خدائیت دلائل واضح دي نو غالب دادی چې دی به مسلمان شي، او که دمسلمان مری وبلل شي نو دمولی تابع به وي مسلمان خوشمارل کېږي مگر دآزادي له نعمت څخه به محروم وي او بیا آزادي حاصل دده په اختیار کې هم نشته.

(۱۱) زان کان صبی لی یدرز جن فرغم آله الله من غیر هار و غث الله انهما من غیره فلهما (۱۲) ولدت مشراً افا مشجفت غم الان لیخه الولد وخرخر فان مات الولد لم یضمن الاب لیخه وان ترک غالا (۱۳) زان فیل الولد غم الان لیخه ویزوجع بالنس و لیخه علی نایبه (۱۳) لا بالفقر.

ترجمه: که دزوجینو سره یوماشوم وو، خاوند وویل چې دازمازوی دی له بلې بنځې څخه او بنځې وویل چې دازمازوی دی له بل خاوند څخه نو داماشوم ددوی دواړو زوی دی، داخیستلې شوې منځې زوی پیداشو ییاهغه دبل جامستحقه وگرځیده نو پلار به داماشوم دقیمت تاوان ورکوي او هغه آزاديږي بیا که مړ شي ماشوم نو پلار په دقیمت ضامن نه گرځي که څه هم څه مال یې پري ایښی وي او که ووژل شي ماشوم نو پلار به دهغه دقیمت تاوان ورکوي او واپس به اخلي دمنځې ثمن او داماشوم قیمت له باعث څخه، نه عقر.

تشریح: (۱۱) که یوماشوم دزوجینو په قبضه کې وو، خاوند وایې چې دازمازوی دی زما له بلې بي بي څخه او بنځه وایې چې دازمازوی دی زما له بل خاوند څخه نو داماشوم ددوی دواړو ترمنځ مشترک دی ځکه ظاهره

ده چې داماشوم ددوئ دواړو دی ولی ددوئ دواړو ترمنځ قیام نکاح او پر ماشوم باندي ددوئ قبضه ددی خبرې علامه ده چې ماشوم ددوئ دواړو دی .

(۱۲) یو چا منځه اخیستې وه بیاد هغې ماشوم پیدا شو، مشتري دعوی وکړه چې دازما زوی دی بیامنځه دبل چاشوه اوس دي دماشوم پلار (مشتري) دماشوم قیمت ادا کړي او ماشوم آزاد دی ځکه داد مغرور (مغرور معنی دوکه شوی خاوند، مغرور هغه چاته ویل کیږي چې دملک یمین یا ملک نکاح په اعتداله یوې ښځې سره صحبت وکړي اوله هغې څخه یې زوی پیداشي بیادغه ښځه دبل چاشي) زوی دی اود مغرور زوی دقیمت په عوض آزاد یږي، او که مذکور ماشوم ترخصومت مخکې مړ شونو پلار د هغه دقیمت ضامن نه گرځي یعنې په دي وخت کې دماشوم قیمت مستحق ته نه ورکول کیږي که څه هم داماشوم څه مال هم نه یې پرې ایښی چې میراث شي اود هغه پلار (مشتري) ته ورکول شي، ځکه که چیرته ماشوم حقیقه د مستحق مملوک وای نو هم به مشتري نه ضامن کیدی ولی دمغصوب زوی زموږ په نژدیا ومانت دی نو چې کله داثابته شوه چې داماشوم حقیقه مملوک هم نه دی نو په طریقه اولی سره نه مضمون کیږي .

(۱۳) البته که مذکور ماشوم یو چا و او اویلا رې له قاتل څخه د هغه ماشوم دقیمت په اندازه دیت واخیست نو د مستحق کیدو په صورت کې پلار د هغه دقیمت نه ضامن کیږي، ځکه ماشوم که څه هم له پلار سره ژوندی موجود نه دی مگر د هغه بدل خو ورسره دی اود بدل لاس ته را تلل داسي دی لکه خپله ماشوم چې ورسره وي نو مستحق ته قیمت ورکول لازم دی، او پلار چې داماشوم کوم قیمت مستحق ته دتاوان په ډول ورکړی دی نو هغه به داماشوم قیمت اود منځې ثمن له بائع څخه واپس اخلي یعنې چا چې پرده باندي منځه خرڅه کړه هغه یې په هغې کې پر تصرف کولو مسلط کړی وو ولی ماشوم ددي منځې جزو دی او منځه مبيع دی او بائع د مبيع دسلامتي ضامن وي نو د مبيع دنه سلامتی په صورت کې مشتري له بائع څخه دثمن دواپس اخیستو حقدار گرځي او په مذکور صورت کې دمنځې د مستحق کیدو په وجه مبيع سالمه نه ده نو ځکه مشتري له بائع څخه واپس ثمن اخلي .

(۱۴) اوله لاله بالاعقراي لایرجع المشرى على البائع بمازله من العقر، یعنې په مذکور صورت کې چې مشتري د مستحق له منځې سره وطی کړې ده نو د مشتري پر ذمه د مستحق لپاره مهر مثل واجیږي مگر مشتري چې دمنځې کوم عقر (مهر مثل) مستحق ته ورکړي هغه له بائع څخه واپس نه شي اخیستلای ځکه عقر خود منافع بضع بدل دی او منافع دبضع خو مشتري حاصلې کړي دي .

کتاب الاقرار

دا کتاب د اقرار په بیان کې دی

اقرار لغه په معنی د اثبات سره دی، ویل کیږي: قَرَأْتُ الشَّيْءَ اِذَا كُنْتُ اَوْ شَرَعًا اِخْبَارًا عَنْ ثُبُوتِ حَقِّ الْغَيْرِ عَلَى نَفْسِهِ، یعنې د مقدر دي خبر ورکولو ته چې پرده باندي د غیر حق لازم او ثابت دی، ته اقرار وایي، اقرار کوونکي ته مقر او رد چالپاره چې اقرار کول کیږي هغه ته مقر له او په کوم شي چې اقرار کول کیږي هغه ته مقربه ویل کیږي .

مصنف رحمۃ اللہ علیہ له كتاب الدعوى وروسته كتاب الاقرار، كتاب الصلح، كتاب المضاربة او كتاب الوديعة ذكر كړي دي چې مناسب يې څه دا ډول دی چې مدعى عليه به ياد مدعى د دعوى اقرار كوي يا به انكار كوي، كه اقرار وكړي نو دا اقرار دا حكم او دييان محل كتاب الاقرا دى او كه انكار وكړي نو دا خصوصت سبب دى چې د صلح مقتضى ده نو د صلح دا حكم او دييان محل كتاب الصلح دى او د صلح په تيجبه كې چې كوم لاس ته راځي هغه به يا چاته وركول كيږي چې نفع پري حاصله كړي يا به چاته وركول كيږي چې حفاظت يې وكړي دلومړي قسم دا حكم او محل كتاب المضاربة دى او دوهم قسم دا حكم او محل كتاب الوديعة دى.

(۱) فخر اخبار عن ثبوت حق الغير على نفسه (۲) اذا اقر خنز مكلف بخنز ضغ زلوم مجهول لا كشي او حق (۳) وخبز على نيبانه (۴) وبنين ماله لبعه والقول للفقير مع يمينه ان ادعى المقر له اكثر منه (۵) ولى مال لم يصدق فى اقل من درهم (۶) و مال عظيم نصاب و اموال عظام ثلثة نضب (ع) و دراهم كثيره عشرة (۸) و دراهم ثلثة (۹) كذا و دراهم درهم كذا كذا و خد غش (۱۰) كذا و خد و عشرون (۱۱) و ثلث بالواو اذمانة و لوزن زيد ألف.

توجه: دا خبر وركول دى د غير د حق د ثابتيد و پر خپل ځان، چې كله اقرار وكړي آزاد، مكلف د يو چا د حق نو دا صحيح دى كه څه هم مجهول وي، لكه شى او حق او پر ييانو له مجبور كړاى كيږي او داسي شى به ييانوي چې قيمت ولري او قول د مقر معتبر يږي دهغه له قسم سره، كه دعوى وكړي مقر له ترهغه زيات او د مال په اقرار كې يې تصديق نه كيږي تريو درهمه په كم كې، او عظيم مال نصاب دى او عظيم مالونه دري نصابه دي او دراهم كثيره لس درهمه دي، او كم دراهم دري درهمونه دي او همدارنگه درهم او درهمه دى او كذا كذا يو ولس درهمه دي او كذا كذا يو ويشت درهمه دي او كه دري څله وويل په او عطف سره نو تر لس زياتيږي او كه يې څلور څله وويل په او عطف سره نو زرياتيږي.

تشریح: (۱) مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا اقرار اصطلاحى تعريف دا ډول كړى دى چې د غير حق پر خپل ځان د ثابتولو خبر وركولو ته اقرار وايي.

(۲) كه يو آزاد، بالغ او عاقل د يو چا په حق باندې اقرار وكړ نو دا اقرار پر مقر باندې لازميږي برابره ده كه مقربه معلوم وي كه مجهول وي مثلاً مقر وويل چې د فلان زما پر ذمه حق دى يايې زما پر ذمه شى دى نو دا جائز دى ځكه د مقربه مجهول كيدل دا اقرار د صحت مانع نه دى ولې كله پر انسان باندې مجهول حق لازميږي مثلاً يو چا د بل چا داسي مال ضائع كړ چې قيمت يې معلوم نه و بيا هغه اقرار وكړ چې د اموال ماتلف كړى دى نو دا د مجهول مال اقرار دى او جائز دى.

(۳) البته كه مقر د مجهول حق اقرار وكړ (مثلاً ويې ويل له على شى، نو مقربه دي مجبور كيږي چې د مجهول مقربه بيان وكړي ولې د كوم شي چې مقر التزام كړى دى له هغه څخه وتل پرده لازم دى او دا هله كيداى شي چې د مقربه مجهول بيان وكړاى شي او څرنگه چې تجهيل د مقر له جانبې دى نو بيا هم دده پر ذمه كيږي.

(الانصار: اي: حل المو لم يلزمه المال حتى تكرر الاقرار؟)

الاجواب: انه المقر بان لا يحب عليه مهر المربة حتى يكرر الاقرار. (الاشباه والنظائر)

(۴) که مقر دمجهول شی اقرار او که مثلاً ویې ویل چې دفلان پرماباندي یوشی دی نو پرمقرباندي داسی شی بیانول لازم دی چې څه قیمت ولري ځکه هغه پرخپله ذمه دشی دوجوب خبر ورکړی دی او دکوم شی چې څه قیمت نه وي هغه نه واجبېږي، اوس چې مقر کوم بیان کړی دی که مقر له ترهغه زیات دعوی وکړه نو دمقر قول سره له یمنه معتبرېږي، ولی مقر له زیات څخه منکر دی او قول دمنکر سره له یمنه معتبر وي.

(۵) که مقر ویل چې دفلان پرماباندي مال دی نو څرنگه چې مقربه مجهول دی ځکه دهغه بیان په باره کې مقر ته رجوع کېږي ولی دمال دمجهول پریښودونکی مقر دی، نو که مقر تریوه درهم که بیان کوي نو دهغه تصدیق نه کول کېږي ځکه عاده تریوه درهم پر کم کسور وباندي دمال اطلاق نه کېږي نو لپرتله یو درهم بیانول خو ضروري دی.

(۶) قوله و مال عظیم نصاب ای اذ قال لفلان علی مال عظیم بعت نصاب، یعنی که مقر ویل دفلان پرماباندي مال عظیم دی نو له مال عظیم څخه مراد دنصاب مال دی یعنی تر دوه سوه په کمودرهمونو کې دده تصدیق نه کول کېږي ځکه دوه درهمه دزکوة نصاب دی او نصاب شرعاً او عرفاً مال عظیم دی نو دهغه مالک غني گڼل کېږي، قوله و اموال عظام ای لو قال لفلان علی اموال عظام لزمه ثلاثة نصاب، یعنی که مقر ویل چې زما پریوه دفلاني اموال عظام دي نو دی چې دکومو مالونو جنس بیانوي مثلاً درهم، دنانیر او ښان وغیره نو دهغه جنس دري صاب له لازمیږي ولی اموال جمع لفظ دی او ادنی په جمع کې دري دي نو تر دریو په کم کې دهغه تصدیق نه کېږي.

(۷) قوله و درهم کثیره عشرة ای لو قال لفلان علی درهم کثیره لزمه عشرة، یعنی که مقر ویل چې دفلاني پرماباندي ډیر درهم دي نو له هغو څخه مراد لس درهمونه دي بیا که دی تر لسو کم درهمونه بیان کړي نو دده تصدیق نه کول کېږي ولی اسم جمع چې کله دعدد تمیز واقع شي نولس آخري هغه عدد دی چې پر هغه اسم جمع منتهی کېږي لکه چې ویل کېږي عشرة درهم په داسی حال کې له لسو وروسته تمیز جمع نه راځي بلکې مفرد وي مثلاً دعشرة درهم، او مائة درهم، نو دلفظ په حیثیت سره لس اکثر شو. نو دمقر کلام دلسو طرف ته راجع کېږي، دصاحبینو رحمهما الله په نزد تر نصاب په کم کې یې تصدیق نه کول کېږي ځکه دشریعت په نظر کې دکثیر درهمو مالک (مالدار) صاحب نصاب دی نو که په مذکور صورت کې هغه تردوسو و کمودرهمو نیان وکړي نو دهغه تصدیق نه کول کېږي.

فائدة: په دي مسئله کې دقول راجع په باره کې دعلماء اختلاف دی ځینو امام صاحب رحمته الله علیه قول ته ترجیح ورکړې ده او ځینو دصاحبینو رحمهما الله قول ته ترجیح ورکړې ده، شیخ عبدالحکیم شاولیکوټي رحمته الله علیه ددواړو قولونو دترجیح له نقل کولو وروسته فرمایې چې په دي مسئله کې عرف ته اعتبار ورکول بهتر دی فرمایې: وروی القدری فی کتاب القرب عن الإمام أبي حنيفة رحمته الله علیه وروایه مثل قولهما واختار بعض شراح الهداية ابضا قولهما لكن روح المعاني ابن الهمام فی الفتح قول أبي حنيفة رحمته الله علیه بالعشرة وعليه المتن الخ والذي يظهر للعد الضعيف عبدالحکیم الشاولیکوتي ان يعتبر بهما في العرف وحال المقر في الفقر والغناء ويكون التقدير والارادة مفوضا لى لغة الحاكم كما هو الحكم في اخت هذه المسئلة السانفة انما لان اختلاف الصحیح بشت الراى للمعنى والعرف هو المرجح فی کثیر من الاحکام هدا ما ظهر لى، والله اعلم (فامش الهداية: ۳/ ۴۳۱)

(۸) قوله ودرهم للغة ای لوقال له علی درهم لزمه ثلاثة، یعنی که مقروویل له علی درهم، نوبلتر لیه دري درهمونه لازمیري، ځکه درهم دجمع صیغه ده او ادنی دجمع دري صحیح افرادي نو پر مقر باندې دري درهم لازمیري، البته که مقر تر د یوزیات بیان وکړي نو چې کوم بیان کوي هغه مرادیري ځکه لفظ دجمع تر د یوزیاتو هم احتمال لري.

(۹) قوله کذا درهمای لوقال لفلان علی کذا درهمان لزمه درهم، یعنی که مقروویل له علی کذا درهمًا (دفلان) پر ماباندې دومره دي ددرهموپه اعتبار سره) نو یو درهم لازمیري ځکه درهمًا د کذا په لفظ کې ذکر شوي د مبهم عدد تفسیر دی نوله درهمًا څخه مفهومیري چې له کذا څخه یو درهم مراد دی، او که مقروویل: لفلان علی کذا کذا درهمًا (دفلان) پر ماباندې دومره دومره درهمونه دي) تر دیارلس درهمونوپه کم کې دهغه تصدیق نه کول کیږي ځکه مقر دوه داسي مبهم عددونه ذکر کړي دي چې تر منځ یې حرف عطف نشته او په مفسر اعدادو کې اقل یو داسي عدد چې پکې په دوه مبهم عددونو کې حرف عطف نشته احد عشر دی او اکثر تسعة عشر دی نو اقل بلایانه مرادیري او اکثر پریان باندې موقوف کیږي.

(۱۰) قوله کذا واحد وعشرون ای لوقال لفلان علی کذا واحد وعشرون درهمًا، یعنی که مقروویل کذا واحد وعشرون دري ویشته په کم کې دهغه تصدیق نه کول کیږي ځکه مقر دوه داسي مبهم عددونه ذکر کړي دي چې تر منځ یې حرف عطف دی او په مفسر اعدادو کې اقل داسي عدد چې د دوو مبهمو عددونو تر منځ حرف عطف دی واحد وعشرون دی.

(۱۱) او که مقر دري ځله کذا په واوره وویل له علی کذا و کذا و کذا درهمًا، نو پر یو ویشته باندې سل زیاتیري یعنی یو سل یو ویشته درهمونه لازمیري ځکه له واوره د دریو عددونو لپاره تعبیر ماته واحد وعشرون، دی او که یې څلور ځله وویل له علی کذا و کذا و کذا و کذا درهمًا، نو پر یو سل باندې زر زیاتیري نو یو ولس سوه یو ویشته درهم لازمیري لما قلنا.

(۱۲) وَ عَلَيَّ وَ قَبْلِي أَفْرَازُ بَعْدِي (۱۳) عِنْدِي مَعِي أَيُّ أَتَيْتِي أَيُّ خِذْتِي أَيُّ كَيْسِي أَتَانَهُ (۱۴) قَالَ لِي غَلَبَكَ أَتَفَقَأُ لَكَ نَفْسًا وَ أَتَقْتَدُهُ وَ أَجْلِسِي بِهِ أَتَقْتَبِكُهُ وَ أَخْلُفُكَ بِهَفْوِ الْفَرَاوْزِ بَلَا كُنْ بَلَا (۱۵) وَ أَنْ أَقْرَبَهُ مِنْ بَعْضِي وَ أَذْغِي الْفَقْرَ لَهُ أَتَهْ خَالَ لَمْ يَهْ خَالَ وَ خَلْفَ الْفَقْرَ لَهُ عَلَيَّ الْأَجَلُ (۱۶) وَ عَلَيَّ مَانَهُ وَ دَرْهَمُ فُلْهُنِي دَرَاهِمُ وَ مَانَهُ وَ ثَوْبُ بَغْسَرِ الْمَانَةِ كَذَاهَالَهُ وَ ثَوْبَانُ (۱۷) بِخِلَافِ مَانَهُ وَ ثَوْبُهُ ثَوْبَانُ.

توجه: اولفظ دعلی او قبلې استعمال اول قرار دی ددین، اولفظ د عندی، معی، فی بیتی، فی صندوق، فی کیسی، د امانت قرار دی یو چا وویل زما پر تیا باندې زړه درم دي بیا هغه وویل چې ته د اتول کره یا یې صاف کره یا ماته دهغو مهلت را کره یا ما هغه تاته ادا کړي دي یا ما هغه تاته حواله کړي دي نو دا قرار دی او بغیر هغه ګناه نه دی، او که یې اقرار وکړه یو موجل قرض او مقر له دعوی وکړه چې هغه فوري دی نو فوري لازمیري او قسم اخیستل کیږي له مقر له څخه پر ميعاد باندې او که مقروویل چې پر ماباندې سل نور درهم دي نو دا ټول درهم کیږي او که یې وویل چې سل نورې کېږي دي په دي کې یې د سلو یا نول مقصد دی همداحکم د سلو او دوو کېږودې خلاف له سلو او دري کېږو.

تشرېح: (۱۲) قوله وعلى قلبى الرازي يعني اى لولال لفلان على لفلان قلبى الرازي بدين، يعنى كه مقروويل له على (دفلان) پرماباندي، ياله قلبى (دفلان زماله طرفه) پردي يې هيڅ اضافه نوره نه وکړه نو دا دقرض اقرار کيږي ځکه دعلى صيغه دايجاب صيغه ده او قلبى دضمان خبر ورکوي ځکه قباله دکفاله په شان دضمانت نوم دى.

(۱۳) قوله وعندى معنى الخ اى لولال لفلان عندى اومعنى الخ يعنى كه مقروويل له: عندى (دفلان زماسره) ياله معنى (دفلان له ماسره) ياله فى بيتى (دفلان زماپه کورکې) ياله فى صندوقى (زماپه صندوق کې دفلان) ياله فى كيسى (زماپه تيلۍ کې دفلان) نوپه دغو ټولو صورتونو کې دامانت اقرار دى ځکه په دې صورتو کې ددې اقرار دى چې هغه شى دده په لاس کې دى او ديوه شى په لاس کې کيدل دوه ډوله وي يو مضمون بل امانت، نوپه دوى کې کمتر چې وي هغه ثابتيږي او کمتر امانت دى نو ځکه دا دامانت اقرار دى.

(۱۴) كه مقررته چا وويل زما پرتاباندي زردرم دي مقروويل چې هغه ټول كړه يايې صاف كړه (دادهغې زمانې خبره ده چې خلكو به دسپينوز ددر اهو مقدار معلومولپاره هغه ټول كول يابه يې سم او كوټه سره معلومول نو صافول به يې) يايې ورته وويل چې ماته مهلت راكړه، يايې ورته وويل چې هغه ماتاته دركړي دي يايې ورته وويل چې دهغو لپاره ماتاته ډبل چا حواله دركړي وه (مثلا دزید حواله مي دركړې وه چې له زيد څخه هغه وصول كړه) نوپه دغو ټولو صورتونو کې دزردرمونو اقرار دى ځکه په دې ټولو جملوكې (هاء) ضمير (الف) طرف ته راجع دى نوگواكي مقروايې: اتزن الالف التى لك على، همدارنگه په باقى جملوكې نو دا دمدي دكلام جواب دى مستقل كلام نه دى، البته كه مقرر دمدي په جواب كې بغير هاء وويل: اتزن يايې وويل: انتقد، نو دا دهغه له طرفه اقرار نه كيږي ځکه دامستقل كلام دى دمدي دكلام جواب نه دى ځکه دا قاعده ده چې كوم كلام دا استقبال او جواب دواړو صلاحيت لري هغه مستقل گڼل كيږي.

(۱۵) كه مقرر ميعاد دين اقرار وكړ مثلا ويې ويل دفلاني زردرم زما پر ذمه لازم دي يوه مياشت وروسته او مقرر له په دين كې دهغه تصديق وكړ مگر دمودې په باره كې يې دهغه تكذيب وكړ نو پر مقرر باندي فى الحال دين لازم كيږي اوپه موده كې دهغه تصديق نه كول كيږي ځکه مقرر پخپل ځان دزرو اقرار وكړ او پر مقرر له يې دمودې دعوى وكړه نو دده اقرار خپله پرده باندي حجت دى او پرېل باندي دده دعوى بلا حجت نه قبل كيږي، البته كه مقرر له پردي خبره باندي قسم واخلي چې په موده سره نه دي ځکه مقرر پخپل ځان دغير دحق سره سره پر مقرر له باندي دخپل ځان لپاره دمودې دعوى وكړه مقرر له له حق مودې څخه انكار كوي او قسم پر منكر باندي راځي.

(۱۶) قوله وعلى مائة درهم الخ، اى لولال لفلان على مائة درهم الخ، يعنى كه مقروويل زما پر ذمه دفلاني يو سل يودرم دى نو پرده باندي ټول يو سل يودرم لازم دي ځکه عاده ځلك په ډاډول كلام كې ددرهم لفظ دتفسير په توگه ذكر كوي نو درهم دمانه لپاره تفسير دى، او كه يې وويل چې زما پر ذمه دفلاني سل او يوه كپړه ده نو پرده باندي يوه كپړه لازميږي او دسلو په تفسير كې مقررته رجوع كيږي چې له مائة څخه ستاڅه مراد دى، ځكه دمعطوف مفسر عطوف يې پر معطوف عليه مبهم باندي كړى دى او عطوف لپاره دديان نه دى وضع كړاى،

شوی نولفظ دمانه مبهم پاتی شو، دمانه دیان لپاره مقرته رجوع کیږي، همدارنگه که چیرته ووايې چې سل اوډوی کیری دی نوبه دغه صورت کی هم دسلویه باره کی له ده څخه پوښتنه کوله کیږي لماقلنا.

(۱۷) قوله بخلاف مائة وثلاثة اثواب اي بخلاف ما اذا قال للفنان على مائة وثلاثة اثواب حيث يتلو معه الكل ثيابا، يعني كـه مقروء وويل له على مائة وثلاثة اثواب (زمـاير ذمه دفـلاني سل او دري كـپري دي) نو تو بـولي كـپري لازمـيـري يعني يوسـل دري كـپري لازمـيـري حـكـه دلته مائة واثلاثة دوه مبهم عددونه دي دواړه دتفسير ضرورت لري، او قاتل له ثلاثة وروسته لفظ داثواب بلا حرف عطف ذكر كړي دى نو داد دواړه وياړه تفسير شونـوله دواړو عددونو څخه كـپـه مراد يـري .

(١٨) القريتم في قوصرة ثم ما بعد أتي في اضعليل ثم منه الذابة لفظت وخالتم له الحلقة والقص (١٩) ويسبغ له النخل والجبن والحماض ويحمله العبدان الكنوة (٢٠) ويثرب في مندبل أو في ثوب ثم ما ويثرب في عشرة ثوب (٢١) ويخمس في خمسة وعين به الضرب خمسة عشر فإن غني مغ.

توجہ: اوکھییہ اقرار و کپہ خرماؤیہ توکری کہ نو دواړه لازم ميري او د حيوان په خپل تم ځای کې نویو اځي حیوان لازم ميري. او د گوتمی په اقرار کې د مقرر له لپاره حلقه او غمی دواړه دي او د توري په اقرار کې دغه لپاره توره. پوښ (تیکي) او د توري بند او د چهر کټ په اقرار کې دغه لپاره لرگي او پړدي لازم ميري. او کھیی اقرار وکړ د کپي په دسمال کې یا په کپه کې نو دواړه لازم ميري او کھیی اقرار وکړ د کپي په لسو کې نو د مقرر له لپاره یوه کپه کیږي او پنځه په پنځو کې او نیت یې وکړ دغه د ضرب نو پنځه لازم ميري او لس لازم ميري که یې نیت د پنځو له پنځو سره وکړ.

تشریح: (۱۸) که مقرارو که چې دفلان پرماباندي خرموې دي په توکړۍ کې نومقرله لپاره خرموې او توکړۍ دواړه لازميږي او که مقروويل چې پرماباندي دفلان حيوان لازم دی په خپل تم ځای کې نو حیوان لازميږي او که مقريو چالپاره دگوتۍ اقرارو که نو پرمقرباندي حلقه اوغۍ دواړه لازميږي ځکه خاتم دواړو دلره شامل دی.

(۱۹) قوله وسيف له الصل والجفن والحمائل اى لوا الفز سيف للممقر له الصل والجفن والحمائل. يعنى كه مقدر چالپاره دتوري اقرار و كړنو د مقر له لپاره فصل (توره) جفن (پوښ) حمائل (دتوري بند) درې سره لازميږي ځكه سيف د غودر يو وارو شيانو ته شامل دى. كه مقدر چالپاره د چيهر كټ اقرار و كړنو د مقر له لپاره لږ كي چې په هغو سره چيهر كټ جوړيږي او پردي چې پر لږ كيو باندې بالا ځول كيږي. لازميږي ځكه اسم حمله د وارو ته شامل دى.

(۲۰) قوله وينوب في منديل اوفى لول ما ه اى لوف وينوب في منديل اوف وينوب في نوب لره الفوب والمديلى فى الصورة

الاولی و الثانی یعنی که مقروویل ز ما پر ذمه د فلان کپه ده په د شمال کپه نو دواړه لاز میزی او که مقروویل
چې ز ما پر ذمه د فلان کپه په کپه کې نو دواړې کپې لاز میز یی، او که مقروویل چې ز ما پر ذمه د فلان یوه کپه
ده په پل سوکې نو دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد یو اخی یوه کپه لاز میزی خکه عادت دادی چې لس کپې دیوی
لیاره ظرف نه وی او عاده متنع حقیقه متنع په شان دی، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد یو ولس کپې لاز میزی
خکه دا جائزه ده چې یوه عمده کپه په لسو کپو وگډ وپیچی.

فائده: دامام ابو يوسف رحمۃ اللہ علیہ قول راجح دی لعلی الذر المنقی: قلت لزمه ثوب واحد عن ابی یوسف رحمۃ اللہ علیہ وقول الامام و نه جزمی التوبیر و قد مره المصنف رحمۃ اللہ علیہ واعتمده صاحب الذر و غیره لکان هو المعتمد (الذر المنقی: ۳/ ۴۰۳)

فائده: په دي ټولو مسائلو کې اصل او قاعده داده چې کوم شی د ظرف کیدو صلاحیت لري او دهغه له یوه ځایه بل ځای ته انتقال ممکن وي نو دداسي شي په اقرار کې ظرف او مظروف دواړه لازمیري لکه دخرماؤ اقرار په تکرر کې، او که یې د ظرف کیدو صلاحیت درلودمگر دهغه انتقال ممکن نه وونیو یاخي مظروف لازمیري ظرف نه لازمیري لکه د حیوان غو جل (تم ځای) خودامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد دواړه لازمیري ځکه دامام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد غیر منقول غصب کول متصور دي، او که هغه شي د ظرف کیدو صلاحیت نه درلودنیو یاخي مظروف لازمیري لکه چې یو څوک ووايي له علی درهم فی درهم.

(۲۱) قوله ربخمسه فی خمسة ای الواقر رجل بخمسه فی خمسة، یعنی که یو چا د بل لپاره اقرار وکړه د پنځو په پنځو کې یعنی داسي یې وویل: له علی خمسة فی خمسة، ددي دري مطلبه کیدای شي او دره یوه بیل حکم دی، یو مطلب یې دادی چې پنځه په پنځو کې ضرب کړای شي او همدامرادي نو پنځه ویشته لازمیري ځکه پنځه چې په پنځو کې ضرب شي نو پنځه ویشته تري جوړیږي، دحسن بن زیاد رحمۃ اللہ علیہ همداقول دی: دوهم مطلب یې دادی چې پنځه په پنځو کې ضرب شي دهغو ټکري زیاتي شي په دي صورت کې عدد پنځه پاتیري البته اجزاء یې پنځه ویشته کیږي. که دامطلب واخیستل شي نیو یاخي پنځه لازمیري ځکه په ضرب سره اجزاء که څا هم زیاتیري لیکن عدد پنځه پاتیري، مصنف رحمۃ اللہ علیہ همدامطلب اخیستی دی او پنځه یې لازم کړي دي، دریم مطلب یې دادی چې خمسة فی خمسة، معنی دا چې پنځه له پنځو سره یعنی فی په معنی دمع اخیستل کیږي نولس لازمیري ځکه پنځه چې له پنځو سره جمع کړای شي نولس ترې جوړیږي.

(۲۲) له علی من درهم الی عشره فاما بین درهم الی عشره له تسعة (۲۳) له من داری ما بین ده الحائط الی ده الحائط له ما بینهما فقط (۲۴) و صی الاقرار بالحمل (۲۵) وللحمل ان ینین سببا صالحا ولا لا (۲۶) وان اقر بشرا الحیا لزمه المال و بطل الشرط

توجیه: دهغه یو درهم دی تر لسو پوري یا یو درهم دی تر لسو په مابین کې نو دهغه لپاره نه دره هم کیږي دفلان لپاره زما له مکان څخه له دغه دیوال نه تر دي بل دیوال پوري دی نو دهغه لپاره یو یاخي ددواړو دیوالونو ترمنځ برخه کیږي، او صحیح دی اقرار په حمل، او د حمل لپاره که چیرته صالح سبب بیان کړي که نه بیان صحیح کیږي، او که یې اقرار وکړه دخیار شرط سره نو مال لازمیري هغه لره او شرط باطلیږي.

تشریح: (۲۲) که مقرو ویل دفلان پرماباندی یو درهم دی تر لسو پوري یا یې وویل یو درهم تر لسو پوري په مابین کې نویه دواړو صورتونو کې دامام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ په نزد پرمقرباندی نه دره هم لازمیري یعنی ابتداً اوله هغه مابعد لازمیري او غایه سا قاطیږي ځکه غایه له مغیاغیروي البته لومړی غایه داخل منل ضروري دی ځکه عدد د ابتدا، تقاضا کوي نو که اول خارج کړای شي نو دوهم ابتدا، مگر څي نو هغه هم داول په شان له ابتدا، مگر څیدو څخه خارجیري همدارنگه دریم او څلورم تر پایه، نو نتیجه یې دارا وځي چې هیڅ عدد هم نه واچیبیږي حال دا چې دا باطل دی ځکه لومړی په مغیا کې داخل منل ضروري دی، د صاحبینور رحمهم الله په نزد پوره لس دره هم لازمیري دهغو په نزد دواړه په غایه مغیا کې داخل دي.

دامام زفر رحمته الله په نزداته درهمونه لازمېږي دهغه په نزدواړه په غايه مغياكې داخل نه دي .

فائده: دصاحبنور رحمهما الله قول راجح دی لهما قال الشيخ عبد الحكيم الشهيد رحمته الله: قوله وقال يلزمه العشرة الخ، والراجح قولهما وهو قول الاثمنة الثلاثة وهو الاستحسان قال ابن همام رحمته الله في الفتح والحاصل ان مقاله الامام في الغاية الثانية قياس ومقالة في الغايين فهو استحسان ومقالة زفر رحمته الله فيهما قياس كذلك بسوط شيخ الاسلام خواهرزاده (هامش الهداية: ۲۳۳/۳)

(۲۳) قوله من داری بین هذا الحائط الخ ای لوقال رجل لفلان من داری بین هذا الحائط الخ، یعنی که چادبل لپاره داسي اقرارو کړې چې زماله سراي څخه له دي ديوال څخه تر دابل ديوال پوري څمکه دفلان شخص ده نيواني ددو ديوالونو ترمنځ څمکه دمقرله لپاره کيږي ديوالونه دهغه په اقرار کي نه داخليږي څکه اصل دادی چې په محسوسو شيانو کي حذب په محدود کي نه داخليږي څکه دحد او محدود ترمنځ مغايرت وي نو د محدود (چې) ترميانه څمکه ده) اقرار کول دحد (ديوالونه) اقرار نه گڼل کيږي .

(۲۴) که مقرديو چالپاره دمنځي دحمل يادپسه دحمل اقرارو کړي نو دا اقرار صحيح دی او پر مقر باندې مقربه لازم دی که سبب صالح بيان کړي او که يې نه کړي بيان څکه ددغه اقرار وجه صحيح ممکن دی هغه داده چې ممکن دی چې يوفات شوي چادي ده ته وصيت کړی وي نو دغه اقرار دجواز پر دغه صورت باندې حمل کيږي .

(۲۵) قوله وللحمل ان بين سبب صالحاي وصح الاقرار للحمل ان بين سبب صالحا، يعني که مقرو ويل چې دفلان دحمل لپاره پرماباندې زرد همونه دي نو ددي دوه صورتونه دي يو صورت دادی چې دحمل دثبوت ملک لپاره سبب صالح بيان کړي چې صورت يې په دي ډول دی چې مقرو وايي چې دفلاني بنځې دحمل پرماباندې زرد همونه لازم دي چې دهغو وصيت فلان شخص کړی وو چې بيا وروسته هغه له ما څخه ضائع شوي او وايي چې دحمل پلار مړ شوی وو حمل زرد هم له هغه څخه ميراث موندلی وو چې بيا وروسته له ما څخه ضائع شونو څرنگه چې مقر دحمل لپاره دثبوت ملک سبب صالح (يعني وصيت يا ميراث) بيان کړ څکه نو دا اقرار صحيح دی، دوهم صورت دادی چې اقرار مبهم پرېږدي يعني دثبوت ملک هيڅ سبب صالح بيان نه کړي نو دامام ابويوسف رحمته الله په نزد دا اقرار صحيح نه دی، دامام محمد رحمته الله په نزد صحيح دی .

فائده: دامام ابويوسف رحمته الله قول راجح دی لهما قال ملتقى الابهر: وان فترسبع اقرارا او ابهم الاقرار يكون لغوا (الابهر: ۳۰۳/۳) مكذا الفصر عليه كثير من المعون والشروح واخر صاحب الهداية دليل ابى يوسف رحمته الله اشار إلى ان رجيحه كما هو عائدته .

(۲۶) که مقر دځان لپاره دخيار شرط په شرط سره ديو چالپاره اقرارو کړي مثلا ديو چالپاره يې دغصب يا وديعت يا عاريت اقرار په دي شرط سره وکړ چې مالره تر دريو ورځو پوري اختيار شته نو اقرار يې صحيح کيږي او مقربه لازمېږي څکه اقرار حجت دی مگر شرط باطلېږي، شرط څکه باطلېږي چې خيار شرط خوددي غرض لپاره وي چې کله فسخ وغواړي نو کولای شي او اقرار اخبار دی چې پکي خيار لره هيڅ دخل نشته ولی که دا اخبار صادق وي نو واجب العمل دی که څه هم هغه اختيار وړونکي او که کاذب وي نو واجب الرد دی په اختيار کولو او نه کولو سره نه متغير کيږي .

باب الاستثناء ومالی معناه

دباب استثناء په بیان کې دی او هغه چې داستثناء په معنی وي

استثنی له (ثنی) څخه په معنی دگرځیدو داستعمال باب دی، په اصطلاح کې له یو عام حکم یا عدد څخه بعض افراد ایستلو او حاصلو ته استثناء وایي، دلته له استثنی څخه مراد ددی چې مقرر کوم اقرار کې دی له هغه څخه ځینی خلک جلا کړي، اوله مافی معنی الاستثناء څخه مراد شرط دی ځکه شرط هم داستثناء په شان مفید دی.

مصنف رحمه الله تردی مخکي داسي اقرار ذکر کړ چې دهغه په موجب کې تبدیل راوستونکی هېڅ شی نه وو او داسي اقرار ذکر کوي چې دهغه په موجب کې راوستونکی شی یعنې استثنی او مافی معنی الاستثناء هم دی، او څرنگه چې عدم تغیر اصل دی ځکه یې د اقرار هغه قسم مخکي ذکر کړ او د تغیر و الا قسم یې وروسته ذکر کړی دی.

(۱) (ضخ استثناء بغض مائثر به متصلا لآ نه الباقی (۲) لا استثناء الكل (۳) وضخ استثناء الكلی والزنی من الذراهم لا غیر هماغه (۴) ولو وصل بغیر وان شاء الله بطل الفراه (۵) ولو استثنی البناء من الدار فهو للمقر له وان قال بناء هالی والغرض لک لکنا قال (۶) ولو قال غنی الف من ثمن غیب لم اقبضه فان غنی القيد و سلمه اليه لآ نه الألف والألا (۷) وان لم یغنی لآ نه الألف (۸) کقولهم من ثمن غمیر أو غنیر یو.

ترجمه: صحیح ده استثناء د بعضو هغو چې ده یې اقرار کړی دی متصلا و لازمی یې پرده باندې باقی، نه د ټول استثناء، او صحیح ده استثناء د کلی او ورنی شي له د راهم څخه نه د غیر له هغوی څخه، او که یې وصل کړه ان شاء الله له خپل اقرار سره نوباطلیری دهغه اقرار، او که یې مستثنی کړه آبادي له مکان څخه نو هغه دواړه دمقر له لپاره کیږي او که یې وویل چې آبادي زما ده او میدان ستادی نو د اداسي دی لکه ده چې وویل، او که یې وویل چې پر ما باندې زرد همونه دي دهغه مریې چې ماتر اوسه پوري قبض کړی نه دی نو که یې مری معلوم کړي او مقر له ده ته حواله کړي نو پر مقر باندې زرد همونه لازمی یې که نه بیان نه لازمی یې، او که یې معلوم نه کړي نو زرد همونه لازمی یې لکه دمقر په دي وینا سره چې د شرا بویا خنیز لږه شونونه.

تشریح: (۱) که یو چا د دین اقرار وکړي اوله اقرار سره متصل یې له مقربه څخه څه استثناء وکړه لږ یې مستثنی کړه یا یې زیات نود استثناء صحیح ده اوله مستثنی څخه ماسو اباقی مانده مقربه پر اقرار کوونکي باندې لازمی یې ځکه استثناء زموږ په مذهب کې له مستثنی وروسته د تکلم بالباقی نوم دی.

(۲) لوله لا استثناء الكل ای لا یصح استثناء الكل، یعنې که مقرر دکل استثناء وکړه مثلاً داسي یې وویل چې پر ما باندې د فلان لس درهم دي له لسو پرته نو دکل استثناء باطل ده ځکه موږ ویلی دي چې استثناء تر مستثنی وروسته د تکلم بالباقی نوم دی دا چې کل مستثنی کړي وروسته خو هېڅ نه پاتیږي، او همدارنگه استثناء دکل رجوع عن الاقرار ده چې صحیح نه ده نو پر مقر باندې ټول مقربه لازمی یې.

(۳) کوم شیان چې په ناپیږي او په ترازو تلل کیږي دهغو له د راهم څخه مستثنی کول صحیح دی مثلاً مقرو وویل د فلان پر ما باندې سل درهمونه دي مگر نه یو دینار، یا یې داسي وویل د فلان پر ما باندې سل درهم دي مگر نه یو په پیمانۀ غنم، نو پرده باندې سل درهمه دیوۀ دینار له قیمت سوایا سل درهمه دیوۀ پیمانې

غنموله قيمت سوا لازم دي. البته دغيروزني او کيلي شيانوله دراهموڅخه مستثنی کول صحيح نه دی. مثلاً چې داسي ووايې: زما پر دمه دفلان سل درهم دي مگر نه لس تانه کپړه نو دا صحيح نه دی. دا دواړه صورتونه دشيخينور رحمه الله په نزد استحساناً صحيح دي. دامام محمد رحمته الله عليه په نزد صحيح نه دی ځکه مستثنی دي ته وایې چې که چيرته هغه نه وي نو مستثنی به په مستثنی منه کې داخل وي نو ظاهره خبره ده چې دخلاف جنس مستثنی کولو په صورت کې که هغه وزني يا کيلي وي او که نه وي دا وينا صحيح نه ده چې که چيرته هغه نه وي نو مستثنی به په مستثنی منه کې داخل شوی وي. دشيخينور رحمه الله دليل دادی چې وزني او کيلي شيان او دراهم و دنانير د اټول که څه هم په ظاهره مختلف اجناس معلوم يږي مگر په معنی کې ټول يو جنس دي ځکه د اټول ثمن کيږي او ثابت فی الذمه کيدای شي نو په دي وجه چې ثابت فی الذمه دي له دراهمو او دنانيرو سره شریک دي نو ددوی له دراهمو او دنانيرو استثناء هم صحيح ده باقي غيروزني او غير کيلي شيان د دراهمو په شان واجب فی الذمه نه دي نو له دراهمو سره نه معنی مجانس دي او نه صورتاً. نو له دراهمو څخه د هغو استثناء صحيح نه ده.

فائده: دشيخينور رحمه الله قول راجع دی لمافی الذر المختار: کما صح استثناء الکبلی والوزنی والمعدود الذی لاتفاوه

احاده کالفلوس والجوز من الدراهم والدنانير ويکون المستثنى القيمة استحساناً ليوتهافي الذمة فكانت کالمستثنى. وقال ابن عابدين رحمته الله عليه (قوله کما صح) فصله عما قبله لانه بيان للاستثناء من خلاف الجنس فان مقدار من مقدار صح عندهما استحساناً وتطرح قيمة المستثنى من القدره وفي القياس لا يصح وهو قول امام محمد رحمته الله عليه. (الذر المختار مع الشامية: ۵۱۰/۳)

(۴) که چا د بیل چا د حق د اقرار سره متصل ان شاء الله و بيله مثلاً وې ويل: د فلان علی مائة درهم ان شاء الله. نو دا اقرار پر مقرر باندی نه لازميږي ځکه په ان شاء الله سره استثناء دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزد حکم تر انعقاد مخکې باطلوي او دامام محمد رحمته الله عليه په نزد حکم د باري تعالی تر مشیت پوري دمعلق کولو لپاره ده. بهر حال په دواړو صورتونو کې اقرار نه لازميږي. دامام ابو يوسف رحمته الله عليه د مذهب مطابق خو ظاهره ده او دامام محمد رحمته الله عليه د مذهب مطابق ځکه نه لازميږي چې اقرار د تعلق بالشرط احتمال لري ولی اقرار د ماسبق خبروړ کول دی او تعلق بالشرط د آينده په لحاظ سره وي د دي دواړو ترمنځ منافات دی.

(۵) که مقرر د يو چا لپاره اقرار وکړي آبادي يې دخپل ځان لپاره مستثنی کړه وې ويل: هذه الدار لزيد والبناء. لنفسي. نو مکان او آبادي ټول دمقرر لپاره کيږي ځکه دسرای په اقرار کې آبادي تبعاً داخله ده او که مقرر ويل چې ددغه سرای آبادي زما ده او ميدان يې د فلان دی نو لکه څرنگه چې مقرر وایې دغسې ده ځکه ميدان عبارت دی له داسي ځمکې نه چې له درختو او آبادي څخه خالي وي نو مقرر له آبادي بغير دخالي ځمکې اقرار کوونکی دی.

(۶) که مقرر ويل چې د فلان پر ماباندی زرد دراهم دي دهغه مریې دشمنو څخه چې ما ځيستی دی خو ما هغه تراوسه قبض کړی نه وو. نو که مقرر معلوم مریې ذکر کړ چې فی الحال دمقرر په لاس کې دی نو مقرر له ته ويل کيږي چې که ستا خوښه وي مریې مقرر ته حواله کړه او مقرر چې په کوموزو دراهمونو اقرار کړی دی هغه ورځني واخله که نه بيا ستا لپاره هيڅ نشته ځکه مقرر اقرار بامال د مریې په عوض کړی و نو بغير د مریې پر مقرر باندی هيڅ نه لازميږي.

(۷) که مقرر معلوم مریې ذکر کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد پر مقر باندې زرد رومه لازمیږي او دمقر ددې خبرې تصدیق نه کول کیږي چې وایې ماهغه نه دی قبض کړی ځکه دمقر داویناله اقرار څخه رجوع کول دی ځکه اقرار دوجوب لپاره دی خو چې کله دغیر معلوم مریې په عوض کې دی نو داداسې ده لکه په بیع کې چې مبیع مجهول وي او دمیبع مجهول والی دشمن له وجوب څخه مانع وي نو دلته هم چې مریې مجهول دی نو دمقر به دوجوب څخه مانع دی حال دا چې ده دوجوب اقرار کړی دی نو داله اقرار څخه رجوع کول دی چې صحیح نه دی، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر له اقرار سره متصل وویل چې دادغیر معلوم مریې په عوض دی نو دهغه تصدیق کول کیږي او که یې متصل نه وویل نو تصدیق یې نه کول کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لعافی مجمع الانهر: وان لم یعنه لزمه الالف والعاقوله لم اقصه عند الامام لانه رجوع بعد الاقرار فلا یصح لاموصلا ولا مقصلا به قالت الائمة الثلاثة. (مجمع الانهر: ۳/ ۴۱۰) وقال العلامة الحسکفی رحمته الله علیه: وان لم یعنه العبد لزمه الالف مطلقا واصل ام فصل وقوله ما یضته لقول لانه رجوع. (الذکر المختار علی هامش رد المحتار: ۵۱۲/۳)

(۸) قوله كقولہ من ثمن خمر او خنزیر ای كما یلزم المقر الالف فی قوله فلان علی الف من ثمن خمر او خنزیر یعنی که مقر وویل چې دفلان پر ما باندې زرد راهم دي دشرا بویادخنزیر قیمت، نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد پر مقر باندې زرد روم لازمیږي او دمقر داوینا چې دشرا بویادخنزیر قیمت دی نه قبلېږي، ځکه داله اقرار څخه رجوع ده ځکه پر مسلمان باندې دشرا بویادخنزیر ثمن نه و اجیږي نو گو اکې دزرد رومو نوله وجوب څخه انکار کوي چې دهغه دکلام اوله برخه دوجوب لپاره ده، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر له اقرار سره متصل وویل چې دادشرا بویادخنزیر په عوض دی نو دهغه تصدیق کول کیږي او که یې متصل نه وویل نو تصدیق یې نه کول کیږي.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجح دی لعالی العلامة الحسکفی رحمته الله علیه: وان لم یعنه الصلزمه الالف مطلقا واصل وقوله ما یضته لقول لانه رجوع كقولہ من ثمن خمر او خنزیر او مال قمار او حراومیتة او دم فیلزمه مطلقا وان وصل لانه رجوع. (الذکر المختار علی هامش رد المحتار: ۵۱۲/۳)

(۹) قوله قال من ثمن ناع از اقراضی زهی زینف او ینهر جله لزمه الجباد (۱۰) بخلاف القضب والذبیعة (۱۱) قوله قال الائمة بنفرض كذا منتصب لاحذق والالا (۱۲) ومن اقرب غضب ثوب و جاء بمغيب ضئق (۱۳) وان قال أخذت منك القاذویة و هلكت و قال أخذتها غضبا فهو ضامن (۱۴) وان قال اغلظت بها ذبیعة و قال غضبها لا.

توضیح: او که یې وویل چې دسامان ثمن دي یایې ماته قرض را کړي وي مگر هغه کوته وي یا غیر مروجه وي نو لازمیږي پرده باندې صافې خلاف له غضب او ودیعت نه او که یې متصلا وویل مگر هغه دومره کمې دي نو تصدیق یې کول کیږي که نه بیان نه کیږي، که چا دکپړي دغضب اقرار وکړ او رایې وړه عیب جنه نو تصدیق یې کیږي، او که یې وویل چې ماله تا څخه زر روپی امانت وړې وي هغه هلاک شوې او مقر له وویل چې هغه تا وړې وي په غضب سره نو دی ضامن گرځي، او که یې وویل چې هغه تاماته د امانت په ډول را کړې وي او مقر له وویل چې هغه تا غضب کړې وي نو بیان ضامن کیږي.

تشریح: (۹) که مقر وویل دفلان پر ما باندې زرد راهم دي دسامان دقیمت او هغه کوته دي یا غیر مروجه دي تجاریې نه قبلوي یایې وویل چې دفلان ماته زرد راهم قرض را کړي دي او هغه کوته دي یا غیر مروجه دي

او مقرله وویل چې کوټه او غیر مروجه نه دي بلکې صافې او د تجارتو په نزد مروجه دي، نو دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ په نزد صافې روپۍ لازمېږي، ځکه د مقر د خبره چې هغه کوټه دي له اقرار څخه رجوع ده ولی مطلق عقد مقتضي دی چې عوضین له عیب څخه سالم وي او کوټه کیدل خو عیب دی نو د مقر د ادعوی کول چې کوټه دي د عقد مقتضي خلاف دی نو داله اقرار څخه رجوع گنله کیږي اوله اقرار څخه رجوع کول صحیح نه دی، صاحبین رحمهما الله فرمایې چې که مقر د اقول چې کوټه دي متصل کړي و نو بیا د مقر تصدیق کول کیږي او که یې منفصل وویل نو تصدیق یې نه کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولو قال له علی المن من تمن متاع او قرض وهی زیوف متاع، یصدق مطلقا نه رجوع. (الذر المختار علی هامش رد المختار: ۵۱۲/۴)

(۱۰) التبه د غصب او ودیعت د دعوی کولو په صورت کې دهغه د تصدیق کول کیږي مثلاً یو چا وویل چې ما د فلان زرد را هم غصب کړي و مگر هغه کوټه دي یا یې داسې وویل چې فلان ماته زرد را هم د امانت په ډول را کړي و مگر هغه کوټه دي نو په دغو ډول وروستونو کې دهغه خبره معتبرېږي ځکه غصب او ودیعت د دي خبرې مقتضي نه دي چې مغضوب شی او امانت صحیح سالم وي ځکه غاصب ته چې مغضوب شی څه ډول په لاس ورشي هغه ډول یې اخلي همدا ډول له مودع سره چې یوشی څه ډول وساتل شي هغه یې هم داسې ساتي نو داله اقرار څخه رجوع نه شمارله کیږي.

(۱۱) که یو چا داسې وویل چې زما پر ذمه د فلان زرد را هم دي مگر له هغو څخه یو څه کم دي نو که ده د امتصل وویل تصدیق یې کول کیږي او که یې متصل ونه ویل نو تصدیق یې نه کول کیږي ځکه دا د مقدار استثناء ده او د مقداریه استثناء کې قاعده داده چې کله متصله وي نو صحیح کیږي که نه یانه صحیح کیږي.

(۱۲) که مقر د کیږي د غصب کولو اقرار وکړ یا چې کله له هغه څخه مطالبه وشوه نو هغه معیبه کړه راوړه ورپې کړه چې ما دا غصب کړې وه په داسې حال کې چې مغضوب نه وایې چې تاخوله ما څخه سالمه کړه غصب کړې وه نو دا غصب قوله سره د قسم معتبرېږي ځکه غصب په سالمیت پوري خاص نه دی بلکې معیوب شی هم غصب کیږي.

(۱۳) که یو چا بل چاته داسې وویل چې ماله تا څخه یو زرد را هم امانت اوړې وویا هغه له ما څخه هلاک شول هغه بل په جواب کې ورته وویل نه داسې نه ده بلکې تاله ما څخه په زور آخستي و نو مقر د هغو د را هموضامن گرځي ځکه مقر د ضمان په سبب (یعنې اخیستلو) سره اقرار وکړ یا یې د داسې امر دعوی وکړه چې دی له ضمانت څخه بري کوي یعنې دهغه بل په خوښه د امانت په ډول ساتل دی چې هغه له دي څخه انکار کوي نو قول د منکر سره د قسم معتبرېږي.

(۱۴) که مقر داسې وویل چې تا ماته زرد را هم امانت اکرې دي چې هغه له ما څخه هلاک شول مقر له ورته وویل نه بلکې تا غصب کړي و نو مقر نه ضامن کیږي ځکه مقر د ضمان په سبب اقرار نه دی کړی بلکې د مقر له په فعل (د درهم ورکولو) یې اقرار وکړ او فعل یې د مقر له طرف ته مضاف کړ یعنې تاراکړي و او مقر له

لومړي اقرار څخه رجوع دی چې له اقرار څخه رجوع صحيح نه ده او د دوهم لپاره څکه زرد درهمه لازمېږي چې دمقر قول لابل وديعه فلان، دهغه لپاره مستقل اقرار دی نو دمقر پر دمه دهغه بل لپاره هم زرد درهم لازمېږي.

باب اقرار المريض

د ابا بدمريض د اقرار په بيان کې دی

له مرض څخه دلته مراد مرض الموت دی، مصنف رحمته الله عليه دروغو خلکو د اقرار له بيان څخه فارغ شواوس نو دمريض د اقرار احکام بيانوي، او څرنگه چې صحت اصل دی او ناروغي د عارض په وجه وي نو د اصل تقديم او د عارض تاخير مناسب دی ځکه نومصنف رحمته الله عليه هم دمريض د اقرار احکام موخړ کړل. او بيا دمريض د پرداسي احکام شته چې په مريض پوري خاص دي دروغو لپاره دا احکام نشته ځکه يې دمريض د اقرار د احکامو لپاره مستقل باب قائم کړی دی.

(۱) ديس الضخمة وماله في مرضه بسبب معزوف قدّم على ماقر به في مرضه (۲) واخر الاثر عنه (۳) وان اقر المريض لوارته بطل الا ان يصدقه البقية (۴) وان اقر لا جنسي صح وان احاط به ماله (۵) وان اقر لا جنسي ثم اقر ببنوته ثبت نسبه وبطل اقراره (۶) وان اقر لا جنسي ثم نكحها صح (۷) بخلاف الهبة والوصية.

توجه: د صحت قرض او هغه چې په بيماري کې پرده لازم شوی وي دمعروف سبب په وجه مقدم کيږي پر هغه باندي چې ده يې په مرض کې اقرار کړی وي، او موخړ کيږي ميراث له هغه نه، او که اقرار وکړي ناروغ دخپل وارث لپاره نو باطل دی مگر د اکه بقيه ورته دهغه تصديق وکړي او که يې اقرار وکړي د اجنبي لپاره نو صحيح دی که څه هم هغه د دې په مال احاطه وکړي، او که يې اقرار وکړي د اجنبي لپاره بيا دهغه په زوی والي اقرار وکړي نو ثابتيږي دهغه نسب او باطليږي دده اقرار، او که يې اقرار وکړي د پردې پنځې لپاره بيا يې له هغې سره نکاح وکړه نو صحيح دی خلاف له هبه او وصيت نه.

تشويح: (۱) که مقريه مرض الموت کې د قرض اقرار وکړي (مثلا ويې ويل چې پر ما باندي د زيد دوه زره درهمه دين دی) او دمقر پر دمه باندي د صحت د وخت هم څه قرض شته او په مرض موت کې هم څه قرض دهغه پر دمه دمعلومو اسبابو په وجه لازم شوی وو (مثلا په مرض موت کې يې د يو چايوشی هلاک کړی دهغه ضمان پرده باندي راغی يا يې له يو چا څخه قرض اخيستی وويي يا يوشی اخيستی وو) نو د صحت قرض او په مرض موت کې دمعلومو اسبابو څخه لازم شوي قرضونه تر هغو قرضو مخکي دي دکومو چې ده په مرض موت کې اقرار وکړي ځکه قرض يې له شکه چې دليل دی مگر دهغه دليل کيدل هغه وخت معتبر دی چې کله په هغه سره د بل چا حق نه باطليږي حال دا چې د داسي مريض په اقرار سره د غير حق باطليږي ځکه دهغه په مال پوري د صحت د قرض غوښتونکو او په معلومو اسبابو د لازم شوو يو قرضو نو د قرض غوښتونکو حق متعلق شوی دی ظاهره خبره ده چې مقر له دهغه له مال څخه د څه په ورکولو دمذکور قرض غوښتونکو د حق بطلان لازمېږي.

البته که يې اولني مذكور دوه قسمه قرضونه ادا کړل اوڅه مال باقي پاتې شو نو له هغه باقي مال څخه اوس د مريض هغه قرضي ادا کيږي دکومو چې هغه په مرض موت کې اقرار کړی و څوکه پخپله ددغه قسم قرضونو اقرار د مريض له جانيه صحيح وو وخالص د صحت د قرض غوښتونکو د حق په وجه رد شوی وو.

(۲) ميراث د مرض الموت تر اقرار وروسته کيږي يعنې که د مرض موت پر مريض باندي اول دوه قسمه قرضونه نه وو نو د مرض موت اقرار صحيح کيږي ځکه دغه اقرار د غير حق ابطال لره متضمن نه دی او په دغه صورت کې مقرر له دمقررتورته و مقدم کيږي ولي ادا ټيگي د قرض له اصليه حوايجو څخه دی او دورته و حق تر فارغ حق پوري معلق کيږي نو تر څو پوري چې دميت پر دمه يوقسم دين وي وارثان دهیڅ شي مستحقين نه گرځي.

(۳) د مرض موت مريض که د يو خپل وارث لپاره اقرار وکړي نو دا صحيح نه دی مثلاً له يو څو زامنو څخه د يوه لپاره اقرار وکړي چې دهغه زما پر دمه زر روپۍ دي نو دا صحيح نه دی ځکه د نبي کریم ﷺ ارشاد دی: لا وصية لوارث ولا قرارة بالدين (د وارث لپاره وصيت نشته او نه دهغه لپاره اقرار شته) همدارنگه د نورو وارثانو حق دمقرر له دغه مال سره معلق شوی دی نو د ځينو ورته و په اقرار سره د مخصوص لونه د باقي ورته و حق باطليږي. نو دا اقرار نه دی صحيح، البته که باقي ورته په دي کې دهغه تصديق وکړي نو يا صحيح دی ځکه دا اقرار د صحت مانع له ترکه سره دهغوئ د حق تعلق وو چې دهغوئ په تصديق کولو سره زائل شو.

(۴) که يو مريض د يوه بيبگانه چا لپاره اقرار وکړي نو دغه اقرار يې صحيح دی که څه هم دغه اقرار دهغه ټول مال ونيسي ځکه حضرت عمر رضي الله عنه فرمايې: اذا اقر الرجل في مرضه لرجل غير وارث فانه جائز وان احاط بماله. (کله چې يو څوک اقرار وکړي په مرض کې د غير وارث لپاره نو دا جائز دی که څه هم دا اقرار دهغه ټول مال ونيسي) همدارنگه مقرر له خلکو سره د معاملاتو کولو ضرورت دی له وارثانو سره معاملاتي ډيرې کمې کيږي، زياتره معاملات له نورو خلکو سره کيږي نو که له پرديو سره دهغه اقرار جائزونه گڼل شي نو خلک له هغه سره معاملات نه کوي چې په دي کې دهغه نقصان دی ځکه نو د بيبگانه خلکو لپاره د مريض اقرار جائز گڼل شوی دی.

(۵) که مقرر په مرض موت کې د يو بيبگانه مجهول النسب لپاره اقرار وکړ مثلاً ويې ويل چې د فلان پر دمه باندي زما زر روپۍ دي بيا مقرر وييل چې دا مقرر له زما زوی دی نو له مقرر څخه دمقرر له نسب ثابتيږي او اقرار يې باطليږي، څرنگه چې دعوی د نسب له اصليه حوايجو څخه ده ځکه نو دهغه بيبگانه نسب له مقرر څخه ثابتيږي او دعوی د نسب د نطفه د قرار زماني ته منسوبيږي نو مقرر له هغه وخته دده زوی دی اوس چې مقرر دهغه لپاره اقرار کړی نو د اوارث يعنې خپل زوی لپاره اقرار کيږي چې دا صحيح نه دی.

(۶) که مقرر د بيبگانه ښځې لپاره اقرار وکړ مثلاً ويې ويل چې د فلانۍ ښځې زما پر دمه زر روپۍ دي بيا مقرر له هغې سره نکاح وکړ نو اقرار يې نه باطليږي ځکه دا اقرار په وخت دارشته قائم نه وه او د زوجيه زمانه پر تړون باندي مقصوره وي د نسب په شان ماقبل ته نه منسوبيږي نو دهغه اقرار د بيبگانه لپاره باقي دی.

(۷) یعنی که مریض کومې بیگانه بنځي ته یوشی هېه کړیایي دهغې لپاره وصیت وکړیایي له هغې سره نکاح وکړه نو دا هېه او وصیت څرنگه چې تعلیک بعد الموت دی او بعد له موته هغه وارثه ده او د وارث لپاره وصیت صحیح نه دی نو دا وصیت هم صحیح نه دی او د مریض په دوران کې یوشی هېه کول وصیت شمارل کیږي نو د وصیت په شان په مریض مړه کې د بیگانه لپاره هېه هم صحیح نه ده.

(۸) وَإِنْ أَمَّرَ لِمَنْ عَاقِبُهَا ثَلَاثِيهَ فَلَهَا الْأَقْلُ مِنَ الْأَرْثِ وَالَّذِينَ (۹) وَإِنْ أَمَّرَ غُلَامًا مَخْجُولًا بَوَّلَ لِدَبْلِهِ لِيُطْلِعَ عَلَيْهِ إِنْ هُوَ عَصَى الْغُلَامَ ثَبَتَ نَسَبُهُ وَلَمْ يَرْتَضِ وَأَنْ شَارَكَ الْوَرَثَةَ (۱۰) وَضَعُ الْفَرَاغَ بِالْوَلَدِ وَالْوَالِدِينَ وَالزَّوْجَةَ وَالْمَوْلَى (۱۱) وَالْفَرَاغَ هَابَاوَالِدَيْنِ وَالزَّوْجَ وَالْمَوْلَى (۱۲) وَبِالْوَلَدَانِ شَهْدَتَانِ قَابِلَتَا زَوْجَيْهَا وَضَعَهَا (۱۳) وَلَا يَزِيدُ نَصِيبِي هَلَاةً (۱۴) وَضَعُ التَّضْيِيقِ بَعْدَ مَوْتِ الْمُقْبِرِ الْأَتَّضِيقُ الزَّوْجُ بَعْدَ مَوْتِهَا.

توجه: او که یې اقرار وکړ دهغې لپاره چې ده ورته درې طلا قه ورکړي دي په مریض کې نو دهغې لپاره اقل له میراث او قرض څخه دی او که یې اقرار وکړ د داسې ماشوم چې دمقرغه مړه ماشوم پیدا کیدای شي چې دازمازوی دی او ماشوم دده تصدیق وکړ نو دهغه نسب ثابتیږي که څه هم مقرناغ ووي او هغه ماشوم له ورثه ورسره شریک گرځي، او صحیح دی دسړي اقرار په ماشوم سره او په مور او پلار سره او په ښځه سره او په مولی سره او صحیح دی دښځې اقرار په مور او پلار سره او په خادند سره او په مولی سره او په بچیانو سره که گواهي ورکړه دایې دهغې یا تصدیق وکړ دهغې خاوند دهغې، او ددي کسانو تصدیق ضروري دی او صحیح دی تصدیق کول دمقرله مرگ وروسته مگر نه تصدیق د خاوند دښځې له مرگ وروسته (چې هغه صحیح نه دی).

تشریح: (۸) که مقر په مریض مړه کې دخپلې ښځې لپاره له دریو طلا قوور کولو وروسته دقرض اقرار وکړ نو دښځې لپاره له مقر په او میراث څخه چې کوم یو کم وي هغه کیږي ځکه زوجین د مذکور اقرار په وجه متهم کیدای شي په دي ډول چې ممکن زوج طلاق ورکړی وي دهغې لپاره په اقرار کې یې د اقصا کړی وي چې ښځه به د میراث تر حصه زیات څه تر لاسه کړي چې د قیام نکاح په حالت ممکن نه دی ځکه د وارث لپاره اقرار صحیح نه دی چې په اقل الامرین کې د اهتمت نشته.

(۹) که مقر (که څه هم مریض وي) د یو ماشوم په باره کې وویل چې دازمازوی دی نو له مقر څخه دهغه نسب ثابتیږي په دي شرط چې د ماشوم هومره زوی دمقر پیدا کیدای شوی (یعنې لېترلې باید دمقر عمر تر دوولسو کالو زیات وي) چې په ظاهره دروغجن نه شي او دمقر له نسب معلوم نه وو ځکه معروف النسب ثبوت النسب من الغیر معتنع دی، او ماشوم ددي مقر تصدیق هم وکړي چې دی پخپله دعوی کې رښتینی دی زه دهغه زوی یم ځکه پر ثبوت د نسب باندې ډیر احکام مرتب کیږي لکه له زوی څخه د پلار ثبوت ارث وغیره نو د زوی والي د اقرار په صورت کې دا حقو پر مقر له باندې لازمیږي نو دمقر له التزام ضروري دی چې صورت یې دادی چې مقر له دمقر تصدیق وکړي نو چې کله دهلک نسب له هغه مقر څخه ثابت شي نو دا هلک له نور وورثه ورسره په میراث کې شریک کیږي ځکه په میراث کې شریک کیدل د ثبوت نسب لپاره لازم دی.

(۱۰) دمقر سړي په زوی، مور او پلار، ښځه او مولی سره اقرار کول صحیح دی (مثلاً چې دا ډول وایي چې فلان زما زوی دی، فلان زما پلار دی فلان زما مورده وغیره) ځکه د داسې اقرار دی چې خپله

پر مقر باندې لازميږي او په دې کې دغیر طرف ته د نسب منسوب کول هم نه راځي نو ددې سرې دغه اقرار صحیح دی.

(۱۱) قوله و اقرار بالوالدين ای وصح اقرار المرأة بالوالدين الخ، یعنی که ښځې د یو چا په باره کې د مور او پلار یا خاوند او یا مولی اقرار وکړي مثلاً داسې یې وویل چې فلان زما پلار دی فلانې زما مور ده فلان زما خاوند دی فلان زما مولی دی نو د ښځې دغه اقرار صحیح کیږي.

(۱۲) قوله و بالولد ان شهدت قابلة الخ ای وصح اقرار المرأة بالولد ان شهدت قابلة الخ، یعنی که ښځې د یو چا د زوی والي اقرار وکړي مثلاً داسې یې وویل چې فلان زما زوی دی، ښځه که ذات زوج وي او که معتدة من الزوج وي نو د هغې دغه اقرار نه قبلېږي ځکه په دې اقرار کې نسب پرېل چایي چې زوج باندې تېل دي ولی د نسب تعلق له زوج سره دی البته که چیرته دایه د دغه ماشوم له هغې مقرې ښځې څخه د پیداکیدو گواهي ورکړي یا زوج دمقرې تصدیق وکړي نو بیا دغه اقرار صحیح دی ولی په لومړۍ صورت کې څرنگه چې د ولادت په باره کې یواځې د دایه گواهي مقبوله ده او په دوهم صورت کې حق د زوج دی نو په دغو دوو صورتو کې دمقرې تصدیق کول کیږي.

(۱۳) په مذکور وټولو صورتونو کې دمقرله تصدیق ضروري دی یعنې د چا په باره کې چې سری یا ښځه اقرار کوي مثلاً مور او پلار، زوی، خاوندو غیره نو په دغو ټولو صورتونو کې ضروري دی چې مقرله دمقر تصدیق وکړي ځکه له دوی نه هر یو پخپله قبضه کې دی او هر یو دخپل ځان په باره کې خپله مستقل متصرف دی دېل چا تصرف او اقرار دوی لره لازم نه دی.

(۱۴) په مذکور وټولو اقرار کوونکو کې که یو مېرمنې نو مقرله دهغه له مرگه وروسته هم دهغه تصدیق کولای شي ځکه نسب له مرگ وروسته هم باقی وي، البته که یوې ښځې د یو سرې په باره کې دا اقرار وکړي چې زه دده ښځه یم بیا هغه ښځه مړه شوه او خاوند دهغې له مرگ وروسته دهغې تصدیق وکړ نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد د تصدیق نه صحیح کیږي، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد صحیح دی ځکه د نسب په شان نکاح هم په مرگ سره نه باطلېږي بلکې باقي پاتېږي همد اوجه ده چې خاوند د ښځې وارث کیږي نو د خاوند له طرفه تصدیق صحیح دی، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې نکاح د مرگ په وجه منقطع کیږي همد اوجه ده چې خاوند دهغې له خور سره نکاح کولای شي اوله هغې پرته له څلورو ښځو سره نکاح کولای شي نو د نکاح د نه پاتې کیدو په وجه د خاوند تصدیق کول صحیح نه دی، چیرته چې د میراث حکم دی هغه خوله مرگ وروسته شاتېږي او نکاح د هغو احکامو په حق کې معدومه گڼل کیږي کوم چې تر مرگ مخکې وي.

فائدة: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لعمالی الذر المختار: وصح التصديق بعدموت المقر لبقاء النسب والعدة بعد الموت الاتصديق الزوج بموتها مقره لانقطاع النكاح بموتها اولهذا النسب له غسلاها بخلاف عكسه. (الذر المختار: ۵۱۹/۳)

(۱۵) وان الرئیسب نصح الاخ والعمة لم یثبت (۱۶) لان لم یکن له وارث غیره فربما یؤیدو له وان کان لا (۱۷) ومن مات ابوه فافتر باحشره کملی الارث ولم یثبت نسبة (۱۸) وان ترک ابنین وله علی اخر ماله فافتر اخذها باقینیه ابیه غنمین منها فلاشی للمقر وللآخر غنمین.

قوله: او که یی اقرار و کردور و اواکا و غیره در نسب نونه ثابتی بی، که چیرته نه ووده لره کوم وارث له هغوی علاوه نه قریب نه بعید نوهغه دده وارث گرخی اوکه یی وارث ووبیا هغه وارث نه گرخی، اوکه دچاپلارم شویایی دورور اقرار و کردور نوهغه له دده سره شریک کیپی په میراث کې اونسب یی نه ثابتی بی، اوکه یی پاتی شول دوه زامن اودهغه پریوبل چاباندي سل درهم ووبیا اقرار و کردی یوله هغوی څخه په قبض کولو دپلار پنخوس درهمونه نومقرله هیڅ نشته اوهغه بل لره پنخوس درهمه حق کیپی.

تشریح: (۱۵) که مقرله اولاد او مور او یلار نه علاوه دبل چادنسب اقرار و کردیو چادور وروالی اقرار یی و کردی دازما وروردی یایی دچاپه باره کې اقرار و کردی دازما اکادی نودهغوی نسب دمقرله پلار و نیکه څخه نه ثابتی بی ځکه په دې کې حمل النسب علی الغیر راځي یعنی دورور د اقرار کولو په صورت کې دمقرله نسب پر یلار باندي حمل کیپی او د اکاد اقرار کولو په صورت کې دمقرله نسب پر نیکه باندي حمل کیپی نو تر څو چې مقر علیه دهغه تصدیق ونه کړي دهغه اقرار جائز نه دی.

(۱۶) په مذکور صورت کې که دمقریو ډول وارث نه وونه قریب اونه بعید نیو یا مقرله دهغه د میراث مستحق گرخی ځکه مقر د اقراریه کولوسره له خپله مرگه وروسته پخپل مال کې دمقرله استحقاق ثابت کړ او دمقر اقرار خپله پرده باندي حجت دی او مقر پخپل مال کې دتصرف کولو ولایت لري نو مقرله دهغه د ټول مال مستحق کیپی که څه هم دهغه نسب ثابت نه شي، او که دمقریو وارث نژدي یالیري وونوهغه تر مقرله د میراث زیات حقدار گرخی ځکه چې کله دمقرله نسب ثابت نه شونوهغه بیا د وارث معروف مزاحم نه شي جوړیدلای.

(۱۷) که دمقر پلارم شوی یا مقر دیو چاپه باره کې دورور ووالی اقرار و کردی نومقرله په میراث کې له مقر سره شریک کیپی ځکه مقر ددې ولایت لري چې له خپل ځان سره په میراث کې غیر شریک کړي ځکه داپرخپل ځان باندي اقراردی او پرخپل ځان خودی ولایت لري ځکه دمقرله شرکت ثابتی بی، البته دمقرله نسب نه ثابتی بی ولی په دې اقرار کې حمل النسب علی الغیر راځي یعنی مقر دمقرله نسب پر خپل پلار باندي حمل کوي او پر غیر باندي نسب حمل کول دهغه د تصدیق بغیر جائز نه دی.

(۱۸) که یو څوک مشر و تر شایې دوه زامن پاتی شول اودمړي پر بل چاباندي سل درهمونه وواوس له دغودو وروڼو څخه یوه دا اقرار و کردی چې له دغوسلو درهمونو څخه پنخوس درهم زمپلار وصول کړي و نو دغه مقرته له دې سلو درهمونو څخه هیڅ نه ورکول کیپی اوهغه بل وروسته پنخوس درهم ورکول کیپی ځکه دمقرله جانبه مذکور اقرار ګواکي پرمه باندي دقرض اقراردی او چې کله هغه بل وروانکار و کردی نو د اټول اقرار دمقر وروپه حصه کې ځي اودهغه بل ورو خپله حصه پنخوس درهمه سالم ورکول کیپی، یا مقر ورو د منکر ورو له وصول شویو پنخوسو درهمونو څخه هیڅ نه شي وړلای ځکه که مقرله منکر څخه مثلاً پنځه ویشتی یوسي نو منکر دغه پنځه ویشتی بیرته له مقروض څخه وصولوي چې دده حصه پوره شي په دې ډول پر مقروض باندي پنځه او یا درهم لازم یږي حال دا چې دمقر د اقرار مطابق پرهغه باندي پنخوس درهم وونوهغه دپنځه ویشتی درهم واپس له مقر څخه وړي اوددې دور هیڅ فائده نشته.

کتاب الفلح

دا کتاب د صلح په بیان کې دی

صلح اسم دی له (مصالحت) مصدر څخه چې د مخاصمت ضد دی، له صلاح په معنی د استقامه الحال څخه مشتق دی، او په شریعت کې له هغه عقد څخه عبارت دی چې دنزاع او خصومت لپاره رافع وي، یعنې یوه داسې درمیان له لاره اختیارول چې د دواړو فریقو لپاره قابل قبول وي چې په هغه سره د دوی ترمنځ منازعت ختم شي، له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې لکه څرنگه چې اقرار د قطع خصومت سبب دی همدارنگه صلح هم د قطع خصومت سبب دی.

د صلح عقد کوونکي ته مصالح، وایې او بدل صلح (یعنې پرکوم شي باندې چې صلح واقع وي) ته مصالح علیه او مدعی به (یعنې دکوم شي چې مدعی دعوی کوي) ته مصالح عنه وایې، مثلاً زید پر بکر باندې دیو شي دعوی بکر زید ته وویل چې له ما څخه سل روپۍ یوسه او دعوی پر پرده، زید سل روپۍ واخیستی دعوی یې پرېښوده نو بکر مصالح دی سل روپۍ مصالح علیه دي او مدعی به مصالح عنه دی. د صلح رکن هغه ایجاب او قبول دی چې د صلح لپاره وضع شوی دی، او د هغه لپاره شرط دادی چې مصالح عنه مال وي یا داسې حق وي چې د هغه عوض اخیستل جائز وي لکه قصاص، او داسې حق نه وي چې عوض اخیستل یې جائز نه وي لکه حق د شفعه او کفاله بالنفس.

(۱) اخذ غندين في النزاع (۲) و هو جائز باقرار و سكوت و انكار (۳) لان وقع عن مال بمال باقرار او اغتبر بغير انقيص فيه الشفعة و الزد بالقب و اقرار الزمة و الشرط (۴) و تفضيده جهالة البذل لاجهالة المضالحي عنه (۵) وان استحق بعض المضالحي عنه أو كله فجع المدعى عليه بضعة ذالك من العوض أو بأكمله (۶) ولو استحق المضالحي عليه أو بعضه فجع بكل المضالحي عنه أو ببعضه.

توجه: صلح هغه عقد دی چې نزاع ختموي او دا جائز دی په اقرار سره او په سکوت سره او په انکار سره بیا که چیرته واقع شوه له مال څخه پر مال باندې له اقرار سره نودې ته د بیع اعتبار ورکول کیږي په دې کې شفعه ثابتیږي او واپس کول یې د عیب او خیار رویت او خیار شرط په وجه سره، او فاسدوي دا بدل مجهول کیدل نه د مصالح علیه مجهول کیدل، او که د چامستحق وگرځید څه مصالح عنه یا کل مصالح عنه نوله مدعی علیه څخه دي هغومره حصه عوض واخیستل شي یادي کل عوض ورځني واخلي او که بدل چامستحق شوبعض مصالح علیه یا کل مصالح علیه نوله مدعی علیه څخه دي هغومره عوض واخلي یا کل عوض.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د صلح اصطلاحی تعریف داسې کړی دی چې صلح په شریعت کې د هغه عقد نوم دی چې مدعی او مدعی علیه ترمنځ نزاع ختموي.

(۲) صلح درې قسمه ده: صلح مع اقرار، صلح مع سکوت، صلح مع انکار، صلح مع اقرار داده چې د مدعی علیه پر اقرار باندې واقع شي مثلاً زید په لاس کې ځمکه ده بکر د هغې دعوی وکړه زید د بکر په دعوی اقرار وکړ له هغه سره یې پر څه مال باندې صلح وکړه، صلح مع انکار داده چې د مدعی علیه پر انکار باندې واقع شي مثلاً په مذکور صورت کې زید د بکر دعوی څخه انکار وکړ د هغه له شرحه د ځان

د خلاصون لپاره یې پرڅه مال باندې صلح ورسره وکړه. اوصالح مع سکوت داده چې دمدعی علیه پر سکوت باندې واقع شي مثلاً په مذکور صورت کې زید بغیر د کوم اقرار او انکار پرڅه مال باندې صلح ورسره کړه.

صلح د اداری واره قسمونه جائز دي لاطلاق قوله تعالى: (وَالصُّلْحُ خَيْرٌ) یعنې صلح بهتره ده. و قوله عليه السلام: صلح جائز لیسفتین المسلمین الاصلح اخلی خرافاً از خرم خلا. (رواه الترمذی) یعنې هره صلح د مسلمانانو ترمنځ جائزه ده سوا د هغه صلح چې حرام حلال کړي یا حلال حرام کړي.

(۳) که صلح دمدعی علیه پراقرار باندې واقع شي اومصالح عنه اومصالح علیه دواړه مال وي نو د اصلح دبیع په حکم کې کیږي ځکه په دې کې د متعاقدینو په حق کې معنی دبیع یعنې مبادله المال بالمال موجوده ده نو په بیع کې چې کوم امور اعتبار لري هغه په دې کې هم معتبر ږي که چیرته مصالح عنه اومصالح علیه ځمکه وه نو په هغې کې د گاونډی حق شفعه ثابتیږي او په هغې کې خیار عیب ثابتیږي مثلاً بدل صلح مری وومدعي په هغه کې عیب پیدا کړ نو د هغه عیب په وجه مدعي هغه ردولای شي ځکه د اصلح دبیع په حکم کې ده، همدارنگه په دې کې خیار شرط ثابتیږي مثلاً بدل صلح یوشی مقرر شوی وواوله متعاقدینو څخه یوه وویل چې مالره دري ورځې اختیار شته نو دا جائزه ده لهما قلنا، همدارنگه په دې کې خیار رزوه ثابتیږي مثلاً مصالح مصالح علیه لیدلی نه وویایې ولیدنوده لره رؤیت اختیار شته.

(۴) یعنې داسي صلح چې په هغې کې صلح پر مال باندې وکړای شي که چیرته هغه (مصالح علیه) معلوم مال نه وونود اصلح نه صحیح کیږي ځکه د اصلح دبیع په حکم کې ده نو د مصالح علیه مجهول کیدل داسي دی لکه په بیع کې چې ثمن مجهول وي اود ثمن مجهول کیدل مفسد بیع دی نو د مصالح علیه مجهول کیدل مفسد صلح کیږي، او که مصالح عنه مجهول وونوداسي صلح صحیح ده مثلاً یوه سړي دخپل حق دعوی وکړه اودایبان یې ونکړ چې څومره اوڅه شی دی مدعی علیه هغه ته لس درهم ورکړل صلح یې ورسره وکړه نو صلح صحیح ده که څه هم له چاسره چې صلح شوې ده هغه معلوم نه دی په دې صورت کې صلح ځکه صحیح ده چې په دې کې کوم شی نه حواله کیږي نو دا ډول جهالت مضرنه دی.

(۵) که مدعی علیه دمدعي په دعوی اقرار وکړ صلح یې ورسره وکړه بیا یو چا په ټول مصالح عنه (یعنې مدعی به) یا څه حصه کې خپل استحقاق ثابت کړ له مدعي علیه څخه یوړ نو مدعی علیه به په لومړي صورت کې کل عوض او په دوهم صورت کې د مستحق حصه په مقدار عوض له مدعي څخه واپس اخلي مثلاً د عمرو په لاس کې سړای دی زید د هغه سړای دعوی وکړه عمرو اقرار وکړ اوله زید سره یې پر سل درهمه باندې صلح وکړه عمرو پر سړای اوزید پر سل درهمه قبضه وکړه بیا ینیم سړای د بل چا حق ثابت شونو عمرو به له زید څخه پنځوس درهم واپس اخلي همدارنگه که ټول سړای دیو چا حق ثابت شونو عمرو به له زید څخه سل درهمه ټول واپس اخلي ځکه صلح مع اقرار د حقیقت دبیع په شان معاوضه مطلقه ده او د معاوضه حکم دادی چې په هغې کې د استحقاق په وخت رجوع بقدر مستحق کیږي.

(۶) که پول مصالح علیه (پرکوم شی چې صلح شوې ده) پول یا څه حصه د بل چاق ثابت شو نو په لومړي صورت کې به کل مصالح عنه او په دوهم صورت کې به بقدر حصه له مدعی علیه څخه اخلي ځکه چې صلح مع اقرار در حقیقت د بیع په شان معاوضه مطلقه ده او د معاوضه حکم همدادی چې په هغی کې استحقاق په وخت رجوع بقدر مستحق کیږي.

(۷) وان وقع غن مال بمنفعة اغتیر اجازة فیشرط التوثيق یبطل بغيره ان ینتقل بغيره (۸) الصلح غن سکوت وانکار فذا للیمین لی حق الفکر ومقاومة علی حق المدعی فلا شفعة ان ضائع غن ذایهما (۹) ونجب لو ضائع علی ذایهما.

توجه: که صلح واقع شوه له مال څخه پر منفعت باندي نو دا اجازه گنله کیږي نو شرط کیږي د مودی تعیین کول او باطلیږي دیو (متعاقدینو) په مرگ سره او صلح له سکوت او صلح له انکار سره فذیه ده د قسم د منکر په حق کې او معاوضه د مدعی په حق کې نو شفعه نه کیږي که دواړو صلح وکړه له سرای څخه په سکوت یا انکار سره او شفعه واجیږي که صلح وکړه دواړو پر سرای باندي په سکوت یا انکار سره.

تشریح: (۷) که صلح له مال څخه په عوض د منافعو واقع شوه نو دا صلح دا اجازه په حکم کې کیږي ځکه په دې کې دا اجازه معنی (یعنې په عوض د مال د منافعو مالک گرځیدل) موجوده ده نو په اجازه کې چې کوم امور معتبر یږي هغه په دې کې معتبر یږي نو د منفعت د وصول موده مقرزول شرط دی او په مقرر موده کې دیو په مرگ سره صلح باطلیږي لکه اجازه چې دمو جریا مستاجر یو په مرگ سره باطلیږي.

(۸) که صلح د مدعی علیه په سکوت یا انکار سره وشوه نو دا مدعی علیه په حق کې د قطع نزاع او قسم فذیه کیږي ځکه د مدعی علیه گمان دادی چې شی مدعی به دهغه ملک دی نو مصالح علیه دهغه عوض نه گرځي بلکې د مدعی له دعوی څخه دانکار په نتیجه کې چې کوم قسم پر هغه باندي راته دا دهغه فذیه شمار له کیږي، او د مدعی په حق کې معاوضه کیږي ځکه هغه پخپل زعم د خپل حق عوض اخلي نوله هریو سره دهغه دا اعتقاد مطابق معامله کیږي فلا شفعة ان صالح الخ، پر ماقبل باندي تفریع ده یعنې که چا په بل چاد سرای دعوی وکړه مدعی علیه په سکوت یا انکار سره صلح عن دار یعنې که چیرته مدعی به سرای وو (و وکړه نو په دغه سرای کې د گاونډي حق د گاونډي حق شفعه نه کیږي ځکه مدعی علیه داسرای پخپل زعم پر خپل ملک د صلح په ذریعه برقرار ساتي نه دا چې هغه داسرای اخلي نو په دې کې حق شفعه نشته.

(۹) او که صلح علی دارو شوه یعنې بدل صلح سرای وو مثلاً یو چا په بل چاد یو شی دعوی وکړه مدعی علیه دهغه پر دعوی باندي سکوت اختیار کړ یا یې دهغه له دعوی څخه انکار وکړه اوله هغه سره د صلح کولو په صورت کې خپل یو سرای هغه ته ورکړ نو په دې سرای کې د گاونډي حق شفعه ثابتیږي ځکه مدعی هغه د خپل مال (شی مدعی به) عوض گڼي اخلي یې نو دا دهغه په حق کې معاوضه شوه نو ځکه په دې کې شفعه واجیږي.

الانذار: ای صلح ان قبل رجل صالح آخر علی ان ینترک حقه فی شی معین علی مال معین فبفقط حق المصالح ولا یلزم المصالح المال الذی صلح به یجبر علی ردّه لو اخذه؟

فالجواب: هذا دفع صالح المشتري على ترك حقه في الشفعة بسقط حقه ولا يلزمه المال ويجبر على ردّه لو اخذه. (الاشباه والنظائر)

(۱۰) ولواستحق المتنازع فيه الرجوع المدعي بالخصومة وورد ذاليل (۱۱) ولو بغضه ليقدره (۱۲) ولو استحق المصالح عليه ان يفضله رجعي الى الدغوى كلفه ان يغضه (۱۳) و هلاك بدل الصلح قبل التسليم كاستحقاقه في الفضلين

توجه: که دیوبل چا مستحق و اگر خید متنازع فيه شی نور جوع به و کړي مدعی په خصوصت سره او واپس به کړي بدل، او که بعض متنازع فيه د چا مستحق شونو دهغه په قدر بدل به واپس کړي، او که مستحق شوکل مصالح عليه یا بعض نو دعوی ته رجوع کيږي په کل کې یا په بعض کې او هلاک کیدل د بدل صلح مخکي تر تسلیمولو داسي دی لکه مستحق کیدل دهغه په دواړو صورتونو کې.

تشریح: (۱۰) که بې صلح مع سکوت یا مع انکار کړي وه نو بیا متنازع فيه د بل چا حق و اگر خید نوله مستحق سره به خصوصت مدعي و کړي ځکه بدل د مستحق دهغه په لاس کې دی په دي وجه دی د مدعی عليه قائم مقام دی او د مدعی عليه عوض (مصالح عليه) به ورواپس کړي ځکه چې مدعی عليه مدعي ته عوض ددي لپاره وړ کړی چې د مدعی خصوصت دفع شي خو کله چې د مدعی به بل مستحق پیدا شونو ظاهره شوه چې مدعی لره حق د خصوصت نه وواو بلا وجه عوض دهغه په لاس ورغی نو ځکه به دا عوض مدعی عليه ته ورواپس کړي.

(۱۱) قوله ولو بغضه ليقدره ای لو استحق بعض المتنازع فيه ليرجع بالخصومة بقدر ما استحق، يعنی که چیرته په دغه صورت کې د بعض مدعی به کوم بل مستحق پیدا شونو مدعي به په قدر د مستحق عوض مدعی عليه ته ورواپس کړي او د بعض مستحق په باره کې به له مستحق سره خصوصت مدعی وکړي اعتباراً للبعض بالکل.

(۱۲) که د کل مصالح عليه (پر کوم شي چې صلح شوي وي) یا بعض کوم بل مستحق پیدا شونو په دواړو صورتونو کې به مدعي دخپلې سابقه دعوی په طرف رجوع وکړي يعنی که چیرته د کل مصالح عليه بل څوک مستحق ثابت شونو مدعی به د تمام مصالح عنه دعوی وکړي او که د بعض مستحق ثابت شونو مدعي به د بعض دعوی وکړي ځکه مدعي د مصالح عنه په باره کې خپله دعوی پري ايني وه چې ده په لاس سالم مصالح عليه ورشي نو چې کله د مصالح عليه بل مستحق ثابت شونو مصالح عليه ده ته سالم په لاس نه ورغی نو مدعي به دخپلې سابقه دعوی په طرف رجوع وکړي.

(۱۳) که بدل صلح مدعي ته تر حواله کولو مخکي هلاک شونو دهغه حکم په دواړو صورتونو کې (يعنی که صلح عن اقراره یا عن سکوت و انکاره، سکوت او انکار يې دواړه يو قسم و گڼل) هغه دی کوم چې د مستحق کیدو په صورتونو کې وونو که صلح عن اقراره نو چې د کوم شي دعوی ده مدعي به دهغه طرف ته رجوع کوي او که صلح عن سکوت و انکاره نو دی به دخپلې دعوی په طرف رجوع کوي.

فصل

مصنف رحمۃ اللہ علیہ چہ کلمہ د مشروعت د صلح او انواع د صلح لہ بیان خخہ فارغ شواوس پہ دغہ فصل کہ ہفہ
شیان بیانوی د کومولہ طرفہ چہ صلح جائزہ وی او د کومولہ طرفہ چہ جائزہ نہ وی.

(۱) الفلح خانم من دعوی المال والمنفعة والجنابة (۲) بخلاف الحذر من النکاح والرق لکان حلقاً وعلفاً علی مال (۳) وان قتل العبد المأذون بخلافه لم یخز ضلعه عن نفسه (۴) وان قتل عبداً له رجلاً عمداً فصالح عنه جاز (۵) ولو صالح عن المعضوب
الغثل بمأزاد علی لیمحه از علی عرض صخ.

ترجمہ: صلح جائزہ دہ دمال، منفعت او جنابت لہ دعوی خخہ خلاف د حد، نکاح او مریتوب لہ دعوی نہ
نودا صلح خلع او آزادیدل دی پر مال باندی، کہ قتل کر ماڈون مرپی یو خوک قصد آنو دھفہ صلح کول
نا جائز دی لہ خپلہ طرفہ، او کہ دعبد ماڈون مرپی قتل کر یو خوک قصد آبیایہ لہ ہفہ نہ صلح و کرہ نو داجائزہ
دہ، او کہ یی صلح و کرہ لہ مقصوب ہلاک شوی شی خخہ دھفہ ترقیمت پہ زیات باندی یا پر سامان باندی
نودا صلح جائزہ دہ.

تشریح: (۱) کہ مدعی دمال دعوی و کری نو دمدعی علیہ لپارہ لہ دی دعوی مال خخہ صلح کول جائزہ دہ
ولی کہ صلح عن اقراروی نو داسی صلح دمتعاقدینوپہ حق کہ دبیع پہ معنی دہ او کہ صلح عن سکوت
یا عن انکاروی نو دمدعی پہ حق کہ دبیع پہ معنی دہ نو دکوم شی چہ بیع جائزہ وی لہ ہفہ خخہ صلح ہم
جائزہ دہ، ہمدارنگہ کہ مدعی دمنافعو دعوی و کری نو دمدعی علیہ لپارہ لہ دغو منافعو خخہ صلح کول
جائزہ دہ مثلامدعی دعوی و کرہ چہ فلان چہ کلمہ وفات کیدہ نوز مالپارہ یی پہ دی سرائ کہ دیوکال
اوسیدو وصیت کری دی ورثہ و انکارو کر یایہ اقرارو کر لہ ہفہ سرہ یی پر یو خہ باندی صلح و کرہ نو داجائزہ
دہ، خکہ پہ اجاراتو کہی عوض دمنافعو اخیستل جائز دی نو پہ صلح کہی ہم جائز کیڑی، ہمدارنگہ لہ جنابت
عمد خخہ ہم صلح کول جائزہ دہ مثلاً یو چاقصد آدبل سری پلا رواڑہ نو دمقتول ورثہ لہ قاتل خخہ دقصاص
اخیستلو پر خای پر یو خہ باندی صلح و سرہ کولای شی خکہ دالله تعالی ارشاد دی: (فمن عجل من اجهنہ، ففباغ
بالمغزوف) دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما رایہ دادہ چہ دآیت مبارک دصلح عمدہ بارہ کہ نازل
شوی دی نو لہ جنابت عمد خخہ صلح کول جائزہ دہ، ہمدارنگہ لہ جنابت خطا خخہ ہم صلح کول جائزہ دہ
مثلاً یو چاہ خطا دبل سری پلا قتل کر نو دمقتول ورثہ لہ قاتل خخہ ددیت اخیستلو پر خای پر یو خہ باندی
صلح و سرہ کولای شی ولی دقتل خطا، موجب مال دی یعنہ دخطا، جنابت پر تر سرہ کولو کہی پر جنابت
کوونکی باندی مال واجبیڑی او صلح عن مال جائزہ دہ.

(۲) قوله بخلاف حذای يجوز القلع عن دعوی الجنابة ولا يجوز عن الدعوی فی الحذر، یعنہ لہ دعوی دحد خخہ صلح
کول نا جائزہ دہ مثلاً یو سری زنا کار یا غل یا شراب خورو نیو ہفہ نیوونکی تہ پہ دی شرط خہ ور کر ل صلح یی
ور سرہ و کرہ چہ ماوحاکم تہ مہ پیشوہ نو داسی صلح کول جائزہ نہ دہ خکہ حد دالله تعالی حق دی
دنیوونکی حق نہ دی او دحق غیر عوض اخیستل جائز نہ دی.

(۳) بقوله ومن النكاح والزق ای و الفلح جائز من دعوی النکاح و الزق، یعنی که چایریو ه ښځه باندي دنکاح دعوی وکړه او ښځې انکار وکړ څه مال یې ورکړله دعوی نکاح څخه یې صلح ورسره وکړه چې مدعي دادعوی پریرېدي نو دا جائزه ده او دا صلح د مدعی په حق کې خلع (ښځه چې مال ورکړي له زوج څخه طلاق حاصل کړي داخله بولي) ده ځکه دی یې داسې گڼي چې نکاح قائمه ده او د ښځې په حق کې دفع د خصومت او فدیہ یمین کیږي ځکه ښځه دادعوی ناحقه گڼي، همدارنگه که یو چا دادعوی وکړه چې فلان سړی زما غلام دی او مدعی علیه څه مال ورکړ صلح یې ورسره وکړه نو دا صلح صحیح ده، او د مدعي په حق کې دادمال په عوض کې آزادي گڼله کیږي، ولی دی پخپل زعم هغه خپل ملک بولي او که صلح مع اقرار و نه داد مدعی علیه په حق کې هم په عوض سره آزادي حاصلول دی، که نه د مدعی علیه د طرف څخه بدل صلح لپاره د دفع د خصومت کیږي ولی دی پخپل گمان خپل ځان خر گڼي.

(۴) که مازون غلام یوڅوک عمدًا قتل کړنوهغه لره دخپل ځان دخوندي ساتلو لپاره صلح کول ناجائزه ده ځکه دهغه مولى ده ته يواځي دتجارت ازجازه ورکړې ده اومذکوره صلح دتجارت له باب څخه نه ده نوداصلح جائزه نه ده ،البته که دداسي مازون مړې لپاره هم يومازون مړى ووهغه يوڅوک عمدًا قتل کړي مازون مړې دخپل دغه قاتل مړې له طرفه صلح وکړه نوداجائزه ده ځکه دهغه مړې بچا وول دهغه داخيستويه شان دى نولکه څرنگه چې مازون مړې ته دمړې اخيستل جائز دى همدارنگه صلح کول دهغه بچا وول هم جائز دى .

(د) که یو چادبل چاپوشی مثلاً کپړه چې دهغی قیمت پنځوس درهمه وویوړه اویایې ضائع کړه او تراوسه لا قاضي دهغه د قیمت ورکولو حکم نه ووکړی چې غاصب دهغی مالک ته سل درهمه ورکړي صلح ورسره وکړي نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد ادا صلح جائزه ده دصاحبینو او امام شافعی رحمهم الله په نزد دمغصوب شي تر قیمت زیاتې پیسې اخیستل نه دي روا ځکه د مالک حق خالص دمغصوب شي په قیمت کې دی نو تر قیمت زیات اخیستل سودگېل کیږي ځکه ناجائز دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې د مالک حق په هلاکه شوې کپړه کې باقی دی او د قیمت طرف ته دهغه حق دقاضي په قضاء سره منتقل کیږي او چې کله دی د قاضي تر فیصله مخکې په زائد قیمت باندې راضي شونودا ټول د کپړې د قیمت عوض شونه دا چې سود شو، او که غاصب پر معلومو اسبابو صلح وکړه نو ادا صلح بالاتفاق جائزه ده که داسې یو قیمت زائد وي که کم وي ځکه دا اختلاف جنس په صورت کې زیادت ظهور نه راځي.

فائدة: دامام صاحب رحمته قول راجع دى لمالى الهندية: غصب لولايقته ماله فالتلفه فصالحه منه على ازيدمن ماله جازو فللايخل الفضل على يقته بما يتفان الناس له والصحيح مذهب ابي حنيفة رحمته كمالى خزانة الفتاوى. (الهندية: ٣/ ٢٣١)

(٧) وَأَعْنَى مَوْسِرَ عَيْدِ الْمُشْرِقِ كَمَا ضَلَّحَهُ الشَّيْخُ عَلِيُّ أَكْثَرُ مِنْ هَضْبٍ لِفَيْحَةِ (٤) وَأَمَّا وَكَلَّ وَجَلَّابُ الْفَضْلِ عَنْهُ فَضَالِحٌ لِهَيْلِ الْقَوْمِ الْوَكِيلُ مَضَالِحٌ عَلَيْهِ قَاتِمٌ يَهْطُلُهُ بِلْ يَلْزَمُ الْفَوْكُلُ (٨) وَأَنَّ ضَالِحَ عَنْهُ بِلَانِي رَضَخَانِ حِمُونَ الْعَالِ أَوْ ضَالِفٍ إِلَى مَالِهِ أَوْ قَالَ عَنْهُ الْفَوْكُلُ وَاسْتَلَمَ وَالْأَوَّلُ قَفْ فَإِنَّ إِجَارَهُ الْفَضْلُ عَلَيْهِ جَارٌ وَالْآخِلُ.

توجه: که یوه غني سري مشترک مری آزاد کې بیاله هغه سره صلح وکړه هغه بل شریک دهغه ترنصف قیمت پرزاند باندې نو د اصلح صحیح نه ده، او که چایو څوک وکیل وگرځاوه دهغه له طرفه دصلح کولو پس هغه صلح وکړه نو نه لازمیږي پروکیل باندې هغه چې پر هغه یې صلح کړې ده تر څو چې هغه یې ضامن شوی نه وي بلکې پرموکل باندې لازمیږي، او که یې صلح وکړه دهغه دامرغیر نو صحیح دی که چیرته ضامن شوی ژود مال یایې نسبت کړی دهغه دخپل مال طرف ته یایې ویلي وو چې دصلح زروړی. پرماباندې دي اوتسلیم یې هم کړي، که نه موقوف کیږي که مدعي علیه جائزه وگنله نو جائز کیږي که نه بیاباطلیږي.

تشریح: (۶) که یوه دولت مندرسي مشترک مری آزاد کې هغه بل شریک دهغه مریې ترینیم قیمت پرزیات باندې له هغه آزادوونکي سره صلح وکړه نو د بالاتفاق نه ده صحیح زائد مقدار باطل دی، دصاحبینور رحمه الله په نزد وجه هغه چې پورته ذکر شوه چې ترنصف قیمت زیات اخیستل سوېدی، دامام صاحب رحمه الله په نزد وجه دبطلان داده چې دآزادي په صورت کې قیمت شرعاً مقدر و منصوص علیه دی ځکه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي: چې څوک د مشترک مریې یوه حصه آزاده کړي نو پر هغه باندې دهغه د شریک د حصه قیمت لازم دی نو پر قیمت باندې زیادت نه جائز کیږي، ځکه دزیادت سود شمارل کیږي، خلاف غصب چې دهغه قیمت منصوص علیه نه دی ځکه نو د غصب په صورت کې پرزاند قیمت باندې صلح جائزه ده.

(۷) یو چا بل څوک له خپله طرفه دصلح وټاکي هغه صلح وکړه نو پر کوم مال باندې چې صلح شوي وي هغه دوکیل پر ذمه نه لازمیږي بلکې دموکل پر ذمه لازمیږي، مثلاً یو چا دقتل عدله طرفه دصلح کولو لپاره یو څوک وکیل کړ نو بدل صلح پرموکل باندې لازمیږي نه پروکیل باندې ځکه ددې صلح په ذریعه له قابل څخه قصاص ختمول دی نو وکیل سفیر محض دی عاقد نه دی نو حقوق دصلح دموکل طرف ته راجع کیږي نه دوکیل طرف ته، البته که وکیل د بدل صلح ضامن شي نو بیا بیشکه چې بدل صلح له وکیل څخه اخیستل کیږي اوله ادائیگی وروسته به وکیل پرموکل باندې رجوع کوي.

مگر له دغه صلح څخه مراد دادی چې له داسي حق څخه صلح وکړي چې مال نه دی مثلاً له قصاص څخه یې صلح کړي وي او یا مال وومگر د کومي قرض چې دعوی کړل شوې ده دهغی پر څه حصه یې صلح کړي وي نو بد دغودو صورتونو کې (صلح دقصاص داسقاط لپاره یا صلح دحصه داسقاط، قرض لپاره) دوکیل حیثیت محض دیو سفیر دی ځکه نو بدل صلح پر هغه نه لازمیږي بلکې پرموکل باندې لازمیږي.

(۸) که بیگانه سري دبل چاله طرفه دهغه د حکم بغیر صلح وکړه نو ددې مسئلې څلور صورتونه: ۱- بیگانه دمال په بدله کې صلح وکړه او د بدل صلح ضامن خپله دی شو، په دې صورت کې صلح صحیح ده ځکه په دغه صورت کې چې مدعي علیه ته کوم شی حاصل دی هغه برائت دی او دبرائت په حق کې مدعي علیه او اجنبي دواړه برابر دي نو بیگانه په دې کې اصیل گړخیدای شي چې کله دی ضامن شي. ۲- صلح کوونکي د بدل صلح نسبت دخپل مال طرفته وکړ مثلاً داسي یې وویل چې دفلان له طرفه زه له تاسره پر خپلو زرو درهمو نو باندې صلح کوم په دې صورت کې هم صلح صحیح ده او دهغه فضولی پر ذمه زردرهمه

لازمیږي ځکه چې کله هغه دصلح نسبت دخپل ځاني مال طرف ته وکړ نو دهغو دسپار لوالتزام یې وکړاوي پر سپارلو باندې قادر هم دی. ۳- دخپل ځاني مال طرف ته یې نسبت خونه دي کړې مگر بدل صلح یې وسپاره په دی صورت کې هم صلح صحیح ده ځکه دمدعي مقصود اووچې دهغه عوض په لاس ورشي هغه ورته ورسید. ۴- ییگانه نه دبذل صلح ضامن شوی دی نه یې دخپل ځاني مال طرف ته نسبت کړی دی نه یې مدعي ته سپارلی دی بلکې مطلقاً یې داسې وویل چې ما پر زرد رهمه باندي صلح وکړه په دی صورت کې صلح موقوفه کیږي که مدعي علیه دهغه اجازه وکړه نو جائزه گرځي که نه بیانه ده جائزه، ځکه اصل په عقد کې مدعی علیه دی ځکه دجنجال ختمیدو فائده هم ده ته رسیږي خو خپل ځان ته په نسبت کولو سره ییگانه هم اصیل گرځي اوچې کله هغه خپل ځان ته نسبت نه دی کړی نو دی اصیل نه شولکې دمدعی علیه له طرفه عقد کوونکی شونود اصلح دهغه پر اجازه باندي موقوفه کیږي.

باب الصلح فی الذین

داباب له دین څخه دصلح کولو په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه دعامود عوی گانوله طرفه دصلح کولو له بیان څخه فارغ شونود خاص دعوی یعنی دعوی دین له طرفه دصلح کولو بیان یې شروع کړ ځکه چې خصوص همیشه تر عموم وروسته وي.

(۱) الصلح: غنا من حق یغنیه العدا انما یغنی حقاً انما یغنی لا یغنی (۲) فلو خالغ غن الف علی نفسه از علی الف من جل جائز (۳) از علی الف من جل از منو دغلی یصف خال او یبھی لا (۵) ومن له علی آخر الف فقال اذالی غدا یبھی علی اناک بری من الفضل فقال بری از لا لا (۶) ومن قال لاخر لا اخر لک یفایک حتی نؤخره غنی از تحط فقل ضح علیه.

ترجمه: صلح کول له هغه څخه چې هغه په عقد مدایت سره مستحق شوی وي اخیستل دی دخپل بعض حق اوسا قطول دی دباقي معاوضه نشته، پس که یې صلح وکړه له زرو څخه دهغه پر نصف یا پر هزار او مو جل باندي نو جائز دی او پر مو جل دنانیرو باندي او پر زرو مو جل باندي یا له زرو تورو در همونو څخه پر نقد و نصف باندي یا پر سپینو در همونو باندي صحیح نه دی او که دچاپربل باندي زرد رهمونه وویا هغه وویل چې ماته ادا کړه سباد دغورو یو نیم په دی شرط چې ته بری یې له باقی څخه پس هغه داسې وکړل نو بری کیږي که نه بیانه کیږي، او که چا وویل بل ته چې زه اقرار نه کوم ستا په مال سره تر څو چې ته هغه موخر کړي یا یې کمی کړي پس هغه داسې وکړل نو صحیح دی.

تشریح: (۱) که پر چا باندي د عقد مدایت (یعنې په پور شې اخیستل) په وجه قرض راغی او هغه پر داسې شي باندي صلح وکړه چې دهغه دقرض له جنس څخه وواوله قرض څخه کم وونودغه صلح دقرض دعوض پرور کولو باندي نه حمل کیږي ځکه عاقل یا بالغ چې کوم کار یا خبره کوي نو حتی الامکان به هغه صحیح کول کیږي په داسې حال کې چې دعوض بللویه صورت کې دهغه دسود کار وبار صورت پیدا کیږي نو دغه کمی به پر دي باندي حمل کیږي چې قرض غوښتونکي دخپل حق څه حصه معاف کړه باقی یې وصول کړي دي مثلاً یو سړي له بل څخه یو شوی دیوز صافو در همو په عوض په پورو اخیست او قرض غوښتونکي پر پنځه سوه

باندې صلح وکړه نو د اصلح جائزه ده او دا ویل کیږي چې هغه خپل بعض حق یعنې پنځه سوه څخه مقروض بري کې. پنځه سوه نقدي د زرو قرضو عوض نه گڼل کیږي ځکه داسې کول سود دی.

(۲) همدارنگه که مقروض له یوزر نقدو (یعنې دکومو ادائیګی چې دهغه پر ذمه فی الحال واجبه وي) څخه دهغه پر نصف یعنې پنځه سوه باندې صلح وکړه نو دا جائزه ده، او دا ویل کیږي چې هغه خپل بعض حق یعنې پنځه سوه څخه مقروض بري کېږي پنځه سوه نقدي د زرو قرضو عوض نه گڼل کیږي ځکه داسې کول سود دی. همدارنگه که یې له یوزر نقدو څخه پر یوزر میعادې باندې صلح وکړه نو د اتم جائزه ده ګواکې قرض غوښتونکي پخپل اصل قرض کې دوخت مهلت ورکړ ځکه داسې کول عوض شمارل صحیح نه دی ولی درهم د درهمو په بدله کې په پور خرڅول (چې له هغه څخه رباالنسئ لازمېږي) جائزه دی نو پر مهلت ورکولو باندې محمول کیږي.

(۳) قوله وعلى دنانیر موجه الخ ای لو صلح عن الف درهم على الف دنانیر موجه الخ، یعنې که یو چا د زرو درهمو په عوض دیوې میاشتې په مهلت سره پر دنانیرو باندې صلح وکړه نو دانه جائزه کیږي ځکه د عقد مدایت په وجه دنانیر نه دي واجب شوي ځکه نو هغه په اصل قرض کې پر مهلت ورکولو باندې نه شي محمول کیدای او داله معاوضه بللونه سوا کوم بل صورت نه لري او درهم په عوض د دنانیرو په پور خرڅول جائزه دی ځکه نو د اصلح هم جائزه نه ده.

(۴) که دیو چارې بل باندې زړه درهم په میعادې قرض سره واجب وواوس قرض غوښتونکي دهغه په عوض پر نقدو پنځو سوهو باندې صلح وکړي نو د صورت هم جائزه دی ځکه د پور په نسبت نقد بهتري او نقد د عقد په سبب نه و واجب شوي نو دا میعاد عوض دی چې حرام دی، همدارنگه که قرض یوزر کوته درهم ووقرض غوښتونکي په پنځو سوهو و صافو درهمو نو باندې صلح ورسره وکړه نو د صورت نه دی جائز ځکه د عقد مدایت په وجه صاف درهم نه و واجب شوي او صافوالی د درهمو وصف دی نو د زرو درهمو عوض پنځه سوه درهمه د وصف په زیادت سره شو (په نقدو کې وصف معتبر نه دی) نو د اصلح په دې وجه چې پر سود باندې مشتمله ده نه ده جائزه.

(۵) د زید پر بکر باندې زړه درهم باندې ووهغه بکر ته وویل: ته سبا ماته دهغو قرض روپو نصف یعنې پنځه سوه په دې شرط را ادا کړه چې له باقی پنځه سوه څخه ته بري یې بکر همداسې وکړل نو دی له پنځه سوه څخه بري کیږي او که یې سبا ورځ ادا نه کړي نو د طرفینو رحمهما الله په نزدنه بري کیږي او دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد په هغه صورت کې هم بري کیږي ځکه ابراء مطلقه ده که یې دی ادا کړي او که یې نه کړي ادا په هر صورت بري کیږي. د طرفینو رحمهما الله دلیل دادی چې دلته برائت مطلق نه دی بلکې د سبا ورځي په ادا کیدو سره مقید دی نو د شرط فوت کیدو په وجه ابراء هم فوتیږي.

(۶) که چا په پټه خپل قرض غوښتونکي ته وویل چې زه ستا لپاره ستا د مال اقرارنه کوم تر څو چې ته ماته مهلت رانه کړي یا له قرض څخه څه حصه کمه نکړي، د دې خبرې په جواب کې قرض غوښتونکي هغه ته

مهلت ورکړي بې څه حصه ورمعافه کړه نو داسي کول صحيح دي ځکه مقروض خو قرض غوښتونکی مجبور کړي نه دی ځکه چې هغه گواهان قائم کړي نو دفع يې کولای شي.

فصل

دافصل له دين مشترک څخه دصلح کولو په بيان کې دي

مصنف رحمته الله عليه له دين مطلق څخه دصلح کولو له بيان څخه فارغ شو او س يې له دين مشترک نه دصلح کولو بيان شروع کړ، له دين مشترک څخه دصلح کولو دتاخير وجه داده چې اشتراک عارض دي او اصل عدم عارض دي، ياداسي وواياست چې ددين مفرد له بيان څخه فارغ شو او س يې ددين مشترک په بيان شروع وکړ ځکه دوه له يوه وروسته وي.

(۱) اذین بینہما صالح اخذخما عن نصیبہ علی ثوب بشریکہ ان یضیع المذین بنصفہ (۲) او یا خذ نصف الثوب من شریکہ (۳) الا ان یضیع زلع الذین (۴) ولو قبض نصیبہ شرکہ فیہ وزعاً بالباقی علی الغریم (۵) و لو اشتری بنصیبہ شیئاً ضمنه زلع الذین (۶) و ینظر ضلعاً اخر فی السلم من نصیبہ علی ما ذفع.

توجہ: ددو کسانو قرض دی له هغوی څخه یوه دخپل نصیب نه پر کپړه باندي صلح وکړه نو شریک ته یې دا جائزه ده چې مقروض تعقیب کړي د نصف قرض لپاره یادي واخلي نیمه کپړه له خپل شریک څخه مگر دا که ضامن شي شریک درېع قرض او که یې قبض کړه خپله حصه نو شریک کیږي په هغې کې له هغه سره او دواړه به رجوع وکړي پر مقروض باندي دباقي لپاره او که یې واخیست دخپلې حصې په عوض یوشی نوضامن کیږي دهغه بل لپاره په ربع دين سره او باطله ده صلح دیوه له دوو رب السلم څخه دخپلې حصې نه پر هغه چې ده ورکړي ده.

تشریح: (۱) کله چې ددو کسانو پر یو چا باندي قرض وو (په دي شرط چې دقرض سبب یووي مثلاً یو سړی مړ شو دهغه پر یو چا باندي قرض وو او ددغه مړي دوه وارثان وو نو دا قرض اوس ددغو وارثانو طرف ته منتقل کیږي او دواړه وارثان اوس په دغه قرض کې سره شریکان دي) اوس که چیرته له دي دوو شریکانو څخه یوه له هغه مقروض سره دخپلې حصې په عوض کې پر کپړه باندي صلح وکړه نو دوهم شریک ته اختیار دی که غواړي له اصل مقروض څخه خپله حصه طلب کړي ځکه دهغه حصه دمقروض پر ذمه باقی ده ځکه چې اول شریک خو خپله حصه قبض کړي ده دوهم شریک حصه له مقروض سره سالمه پاتی ده نو له مقروض څخه دخپلې حصې په باره کې د مطالبی حق لري.

(۲) البته څرنگه چې دوهم شریک ته حق د مشارکت حاصل دی نو که غواړي له اول شریک څخه دي دمصالح به کپړي نیمې واخلي ځکه اول شریک پر نصف دين باندي صلح کړې ده ولی دين په مشاع دول دمقروض پر ذمه ووتقسیم نه قبلوي نو ددين له هر جز سره دوهم شریک حق متعلق دی نو دا اول شریک صلح دوهم شریک پر اجازه باندي موقوفه ده او چې کله دوهم شریک نیمه کپړه اخلي نو دا اجازت دعقد دی ځکه جائز دی.

(۳) البته كه اول شريك (صلح كوونكي) ددوهم شريك لپاره په رُبع دين ضامن شي نو بيا د دوهم شريك له اول شريك څخه دينمي كپړې اخيستلو حق نه لري ځكه د شريك اول په مقبوضه كپړه كې ددوهم شريك حق په قدر د رُبع دين دى چې په هغه سره شريك اول ورته ضامن شوى دى.

(۴) كه له دواړو شريكانو څخه يوه خپل نيم قرض وصول كړي نو ددوهم شريك ته جائز دى چې دهغه په وصول كړي قرض كې ورسره شريك شي ځكه اول شريك پر دين مشاع باندي قابض دى نو ددوهم ورسره شريك كيدای شي، د باقى دين مطالبه هغوى په دواړوله مديون څخه كولاى شي ځكه چې په مقبوض مقدار كې هغوى سره شريكان شونوپه باقى كې هم بالضرور شركت برقرار پاتى وي.

(۵) كه يوه شريك له مقروض څخه دخپلې حصې په بدل كې سامان واخيست نو ددوهم شريك ته اختيار دى كه له اصل مقروض څخه خپله حصه طلبوي (ځكه دهغه قرض د اصل مقروض پر ذمه پاتى دى) او كه غواړي نو اول شريك دي د رُبع دين ضامن وگرځوي ځكه اول شريك د قرض په عوض د سامان په اخيستلو سره بغير د چشم پوشي خپله حصه په پوره توگه وصول كړي ده نو د رُبع دين په ضامن كيدو كې پر هغه باندي هيڅ تاوان نشته.

(۶) دوه كسان سره يو شول په يوه بورى غنمو كې يې له دريم چاسره عقد سلم وكړ او سل روپۍ راس المال يې مقرر كړ، له دوو شريكانو څخه يوه دخپلې حصې پنځوس روپۍ وركړي، له هغه وروسته يوه شريك دخپلې نيمې بورى په بدله كې پر راس المال (پنځوس روپۍ) باندي له مسلم اليه سره صلح وكړه اوله راس المال څخه يې خپله حصه واخيسته سلم يې پرېښود نو كه ددوهم شريك اجازه ورنكړي نو د طرفينو رحمة الله په نژدداصلح جائزه ده نه ځكه كه چيرته دغه صلح د يوه شريك په حصه كې جائزه وبلله شي نو په دي صلح كې قبل القبض د دين (يعنې راس المال چې د مسلم اليه پر ذمه دين دى) تقسيم لازم يږي او قبل القبض تقسيم د دين باطل دى، او كه ددواړو شريكانو په حصه كې جائزه وبلله شي نو ددوهم شريك اجازه ضروري ده چې هغه نشته. د امام يوسف رحمته الله په نژدداصلح جائزه ده هغه د اړنو روډيو نو باندي قياسي نولكه څرنگه چې په نورو ديو نو كې كه يو شريك دخپلې حصې څخه صلح كوي نو دا جائزه ده همدارنگه د احم جائزه ده.

قائده: د طرفينو رحمة الله قول راجع دى لعمال الشيخ عبدالحكم الشهيد رحمته الله قوله لا يصح عندنا الخ وبقولهما اخذ كثير من المشايخ والتصر عليه كثير من اصحاب المعون والشروح واليه مال صاحب الهداية وملتقى الابهر. (هامش الهداية: ۳/ ۲۵۳)

(۷) وان اخرجت الورثة اخذهم عن غرضي از علقا بمالي از غرضي ذهب بعضه الى العكس ضحك فل اؤكثرو عن تقنين وغيرهما باحد التقنين (۸) لا مانع من ان ينفذوا اكثر من خطبه منه (۹) ولو لم يكن الا غرضي الناس فاخرجوه ليكون الدين لهم بطل (۱۰) وان شرطوا ان ينفذوا الغرضاء منه ضحك (۱۱) ولو غلى القتب فمن فحيط بطل الفضل والقسمة.

توجه: او كه ويوست و ارثانو له خپل منځه يو تن له سامان څخه يا له ځمكې څخه مال يې وركړ يا يې سره زړور كړ يا يې سپين زړور كړ يا دهغه برعكس نو د صحيح دى كه عوض كم وي كه زيات وي يا له نقدينو او غير نقدينو څخه احد د نقدينو وركړي دانه دى صحيح تر هغه چې زيات نه وي وركړل شوى عوض

دهغه تر حصه چې په ميراث کې يې کېږي او که په ترکه کې قرض ووپر خلکو باندې بيا ورته وئيو له دوی څخه ويوست ددې لپاره چې دين دوی ته ورپاتې شي نو باطل دی او که دوی شرط کړ دا چې دی به بري کوي قرضداران له خپلې حصې څخه نو بيا صحيح دی او که پر مړه باندې دين محيط و و نو باطل يې صلح او تقسيم. **تقويح:** (۷) که يو څوک وفات شو او هغه په ترکه کې سامان يا ځمکه پرېښوده او ورته له يوه وارث سره داسې صلح وکړي چې هغه ته يو څه مال ورکړي له ميراث نه يې خارج کړي نو دا صلح صحيح ده که هغه مال کم وي چې وارثان وده ته ورکړی دی او که زيات وي ځکه دا صلح چې بيع وگڼله شي صحيح کيدل يې ممکن دی ځکه که دغه يو وارث خپله حصه دميراث پر نورو ورته وټاندې دمصالح عليه په عوض خرڅوي، البته ددې به خيال ساتي چې مصالح عليه او حصه دميراث مختلف الجنس وي چې بيا ربوا لازم نه شي، لکه چې ترکه سامان يا ځمکه وي او مصالح عليه مال وي يا ترکه سره زرو او ورته ده ته سپين زروړ کړي يا برعکس يعنې ترکه سپين زروړ ورته دغه وارث ته سره زروړ کړي نو دا ټول صورتونه جائز دي، که عوض لږ و و که ډير، ځکه دا بيع دجنس په خلاف الجنس ده په دې کې مساوات ضروري نه دی مگر څرنگه چې بعض صورتونه ددې بيع صرف دی نو په هغو کې تقابض فی المجلس شرط دی.

(۸) ټوله له مالم يکن المعطی اکثر من حظه نه ای لا يَصِح الصلح ما لم يکن المعطی اکثر من حظه منه، يعنې که ترکه سره زرياسپين زراو اسباب او ځمکه وه او ورته دغه وارث ته يواځې سره زرياسپين زروړ کړي نو دا صلح نه ده جائزه، تر څو چې هغه سره زرياسپين زړ چې دغه وارث ته ورکړل شوي دي تر هغه مقدار زيات نه وي کوم چې هغه ته د هغه جنس د حصې څخه وررسيږي ددې لپاره چې د هغه حصه دهغه سره برابره شي اوزائد مقدار ده د هغه حق په مقابل کې شي چې ده ته له باقي ميراث څخه ورسيږي او دا ځکه ضروري دی چې دهغوئ دا صلح ورباته مضضي نه شي.

(۹) که دميت په ترکه کې پر خلکو باندې څه پورونه و او ورته له يو وارث سره په دې شرط باندې صلح وکړي چې دا ديون به د ترکه په شان دنورو وارثانو لپاره وي نو دا صلح په دين او عين دواړو کې جائزه نه ده ځکه هغه باقي ورته دخپلې حصې دين مالکان وگرځول حال دا چې له مديون نه سوا کوم بل څوک د دين مالک گرځول باطل دی او په کوم حصه د دين کې چې صلح باطله شي نو په کل کې باطل يې ځکه دا يو عقد دی.

(۱۰) البته ددې د صحيح کيدو حيله داده چې دا شرط کړي چې صلح کوونکی قرضداران له خپلې حصې څخه بري کړي او دخپلې حصې لپاره قرضدارانوته رجوع نه کوي نو بيا دا صلح جائزه ده ځکه دا يا اسقاط د حق دی يعنې خپل حق له قرضدارانوته ساقطول دی او يا مديون د دين مالک گرځول دی چې هغه جائز دی.

(۱۱) که دميت پر ذمه دومره قرض وو چې دهغه پر ټوله ترکه باندې محيط وي نو په دې صورت کې له يوه وارث سره دهغه له حصې نه صلح کول او ترکه تقسيمول دواړه فضول او نامناسب کار دی ځکه په دې صورت کې ورته دهغه د ترکه مالکان نه گرځي نو دورته و له يوه وارث سره دهغه له حصې څخه صلح کول يا ترکه تقسيمول باطل يې.

کتاب المضاربة

د اکتاب د مضاربة په بیان کې دی

مضاربت، له ضرب فی الارض، څخه مشتق دی په معنی د سفر کولو او مضاربت ته ځکه مضاربت وايي چې په دې کې هم مضارب دگټې د طلب لپاره په ځمکه کې سفر کوي، شرعاً هغه عقد د شرکت فی الربح دی چې له یو ځان په مال وي او له بله ځان په عمل وي، دغه مال ته رأس المال او صاحب مال ته رب المال او کار کوونکي ته مضارب وايي.

له ما قبل سره یې مناسبت د دې چې مضاربت د مصالحت په شان دی په دې اعتبار چې له مضاربت او مصالحت څخه هر یو یو اغې د یوه جانب څخه د وجود بدل مقتضي دي.

د مضاربت لپاره خوش شرطونه دي: **نمبر ۱-** رأس المال به له اثمانو څخه وي. **نمبر ۲-** رأس المال به عین وي دین به نه وي. **نمبر ۳-** رأس المال به مضارب ته حوال وي چې په هغه کې تصرف ممکن وي. **نمبر ۴-** منافع به د دواړو ترمنځ مشاعاً وي د یوه لپاره به متعین مقدار نه وي که نه بیا د عقد فاسدېږي. **نمبر ۵-** د عقد په وخت به د هر یوه حصه معلومه وي.

نمبر ۶- د مضارب حصه به خالص په منافع کې وي په رأس المال کې به نه وي که نه بیا فاسدېږي.

(۱) هی شز کف بعل من جانب و غفل من جانب (۲) و الفضارب أمين و بالتصرف و کیل و بالزینح شریک و بالتفاد اجیز و بالخیلاف غاصب (۳) و بالتشراط کل الربح له مستغفر و بالتشراط له الرب المال مستغیر (۴) و انما یصح به الشریک (۵) و یكون الزینح یفهم ما شاعا (۶) فان شرط لا یخذهما نایة عشر قلله اخر یظه ولا یجاوز عن العشر و ط.

توجه: مضاربت شرکت دی له یوه ځان په مال سره او بل جانب په عمل سره او مضارب امین دی او له تصرف وروسته وکیل دی او له نفع وروسته شریک دی او د مضاربت په فساد سره اجیر دی او په مخالفت کولو سره غاصب دی او په شرطولو سره د کل منافع دخپل ځان لپاره قرض اخیستونکی دی او په شرطولو سره د کل منافع درب المال لپاره مستبضع دی او صحیح دی مضاربت په هغه کې چې شرکت پکې صحیح دی او نفع د دوی ترمنځ مشاعاً کیږي بیا که یې شرط کړي د یوه لپاره له زیات نود مضارب لپاره اجرت مثل کیږي او تر مشروط زیات نه کیږي.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د مضاربت اصطلاحی تعریف داسی کړی دی چې مضاربت هغه عقد ته ویل کیږي چې پکې له یوه ځان په (یعنې درب المال) له ځان په مال وي او له بل (یعنې مضارب) جانب څخه عمل او مزدوري وي او په گټه دواړه سره شریکان وي.

(۲) مضارب چې کوم مال اخلي دی په هغه کې تر تصرف کولو مخکې امین وي ځکه د مالک په اجازه سره پر مال باندي قابض دی په داسي حال کې چې پردغه مال باندي دده قبضه د عوض یار هن په شان هم نه ده او داسي قابض امین وي، نو که د مال چیرته هلاک شي نو پر مضارب باندي تاوان نه راځي ځکه پر امین باندي تاوان نه وي، او چې کله مضارب په دغه مال کې تصرف شروع کړي نو د دې مال په باره کې وکیل گرځي ولی دی په هغه کې د مالک لپاره د مالک په حکم سره تصرف کوي او داسي متصرف وکیل وي، او چې کله

مضارب په دي مال کې گټه ترلاسه کړي نو دی له رب المال سره شریک گرځي ځکه دی دخپل عمل په وجه د مال دیوه جزء مالک شو او که مضارب په یوه وجه سره فاسد شي نو باید معامله په اجاره بدلیږي آن چې مضارب یعنی کارکوونکی دخپل کار د اجرت مثل مستحق کیږي لکه په اجاره فاسده کې چې کارکوونکی د جرت مثل مستحق کیږي او که مضارب درب المال د حکم مخالفت وکړ نو د مال غاصب شمارل کیږي ځکه دهغه له طرفه دغیر (یعنې رب المال) پر مال باندې تعدی راغله او دغیر پر مال باندې تعدی کوونکی غاصب شمارل کیږي نو په دغه صورت کې مضارب د دي مال ضامن گرځي ځکه غاصب خوضامن وي.

(۳) او که کل نفع د مضارب لپاره شرط وي نو دی مستقرض کیږي ځکه دی له رب المال څخه دقرض په توگه مال اخیستی دی ولی مضارب خودکل نفع مالک نه شي کیدای مگر دا که د مال مالک شي ځکه نفع د مال فرع ده نو چې کله کل نفع د مضارب لپاره شرط کړای شي نو دی دکل مال هم مالک گرځي او دکل مال د مالک کیدو صورت همدای چې هغه قرض اخیستونکی وگڼل شي او که کل نفع درب المال لپاره شرط وه نو مضارب مستبضع (مستبضع هغه چاته وایي چې د بل په مال سره تجارت وکړي او ټوله گټه د مال مالک ته ورکړي) گرځي یعنې دغه عقد اوس عقد مضاربته نه دی پاتی بلکې عقد بضاعت شو او مضارب درب المال په حق کې محسن (احسان کوونکی) شمارل کیږي.

(۴) مضاربته نه دی صحیح مگر په هغه مال کې چې پکې شرکت صحیح وي یعنې د شیخینو رحمهما الله په نزد خالص په دراهمو او دنانیرو کې او دامام محمد عليه السلام په زړه په فلوس نافقه وکې هم صحیح دی چې مکمل بیان یې په باب الشركة کې تیر شوی دی، نو په سامان، مکملی او موزوني شیانو کې مضاربته صحیح نه دی ځکه چې نبی کریم ص : له ربح مالم یضمن (یعنې د داسي شي گټه چې دی یې ضامن نه وي) څخه منع فرمایلي ده. چې په دي شیانو کې مضاربته وریع مالم یضمن ته مفضي ده هغه په دي ډول چې سامان د مضارب په لاس کې امانت دي دهلاکت په صورت کې مضارب د سامان ضامن نه دی نو له دغه سامان نه چې کومه گټه دی حاصلوي هغه ربح مالم یضمن کیږي. خلاف له نقدینو چې که مضارب په هغو باندې یوشی واخلي ده پر دمه شمن و اجیږي ځکه نقدین په متعین کولو سره نه متعین کیږي نو له دغو شمنو نه چې کومه گټه ده ته په لاس ورځي ربح دماضمن (یعنې د داسي شي گټه چې دی یې ضامن دی) ده نه چې ربح د مالم یضمن.

(۵) او د مضاربته د صحت لپاره شرط دای چې منافع د دواړو ترمنځ شائع وي په دي ډول چې دیوه لپاره له منافعو څخه متعین دراهم شرط نه کړي که مضارب یارب المال دخپل ځان لپاره متعین مقدار مثال لاس درهم زیات شرط کړل نو عقد فاسد یږي ځکه په دي سره د متعاقدينو شرکت منقطع کیږي ځکه ممکن چې نفع یواځي هم هغه متعین دراهم شي چې یوې مستحق بلل شوی دی او په دغه مقدار کې هغه بل عاقد ورسره شریک نه شي کما مرفی باب الشركة.

(۶) او که دیوه لپاره متعین دراهم شرط کړي نو دغه عقد مضاربته فاسد یږي اوس مضارب ته اجرت مثل یعنې دهغه دمزدوري اجرت ورکول کیږي ځکه هغه عقد مضاربته وکړ خپلې منافعو او دمزدوري عوض یې غوښت چې د فساد عقد په وجه یې ونه موند نو اوس هغه ته دمزدوري ورکوله کیږي او پوره نفع درب المال

کيږي ولی دادهغه دملکیت ثمره ده، مگرکوم مقدارچې مشروط وودامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزدترهغه مقدارزیات اجرت مثل نه ورکول کيږي ځکه داجاره فاسده همداحکم دی چې دهغه اجرت تر مقدار مشروط زیات نه وي، اودامام محمد رحمته الله علیه په نزدپوره مزدوري (اجرت مثل) ورکول کيږي که څه هم تر مقدار مشروط زیات وي.

(۶) اگر کل شرط یو رجب جهالة الربح نفیسه (۸) والا لا یبطل الشرط کثیر ط الزحیفة علی المضارب (۹) یتبلغ المال الی المضارب (۱۰) یتبع نفقه ونسبة ونسبة ویورکل ونسالة یتبع ونفودغ (۱۱) ولا یزوجه غبذ لا ائنة (۱۲) ولا یضارب الا بالذن الی باغفل یزاک (۱۳) ولم یفقد غنا غنیه من یلوی و یسلفه و یزک و یفقد غنا فی الشرکة.

ترجمه: اوهرهغه شرط چې جهالت پیداکوي په نفع کې هغه مضاربت فاسدوي که نه بیا یې نه فاسدوي اوباطلي پي شرط لکه نقصان شرطول پر مضارب باندي او ورکوي به مال و مضارب ته دی به یېع کوي په نقدوسره یا په پورسره او اخلي به او وکیل به مقرروي اوسفریه کوي او په بضاعت به یې ورکوي او امانت به یې ورکوي اونکاح به نه ورکوي مریې ته او نه دمنځې او په مضاربت به یې نه ورکوي مگر په اجازه سره یا په دې ویناسره چې دخپلې رایه مطابق عمل وکړه او تجاوزه نه کوي ترهغه چې رب المال متعین کړی وي بنار، سامان، وخت او معامله لکه په شرکت کې.

تشریح: (۷) کوم شرط چې دفع جهالت سبب گرځي هغه شرط عقد مضاربت فاسدوي مثلاً رب المال داشرط کوي چې زه دمضاربت مال مضارب ته په دي شرط ورکوم چې هغه به یو کال خپل سړای ماته داوسیدولپاره راکوي مضارب داشرط قبول کړنوداشرط جهالت نفع سبب دی ځکه هغه نیمه گټه دسړای کرایه وگنله او څه گټه یې دمضارب دعمل عوض، مگر د معلومه نه ده چې دمضارب دعمل عوض څومره دی اودسړای کرایه څومره ده نوڅرنگه چې داشرط دفع جهالت سبب دی ځکه نودامضاربت فاسد دی.

(۸) قوله والا ای وان لم یوجب الشرط جهالة الربح لا یفسد العقد، یعنی که یې چیرته داسي شرط ولگاوه چې دجهالت نفع سبب نه وولکه پر مضارب باندي شرطول دنقصان چې که نقصان راغی هغه به دمضارب پر ذمه وي نوپه داسي شرط سره عقد مضاربت نه فاسد کيږي ولی په دي شرط سره دمضارب دعمل حصه نه مجبوله کيږي البته خپله داشرط باطل پي.

(۹) قوله و یتبع المال الی المضارب ای ومن شرط صفة المضاربة ان یتبع المال الی المضارب، یعنی دمضاربت دصحت لپاره شرط دادی چې رب المال به مال مضاربت و مضارب ته سپاري چې هغه ته گټه حاصلول ممکن وي ځکه بغیر ددي چې رأس المال و مضارب ته و سپارل شي دمضارب لپاره له هغه څخه نفع حاصلول ممکن نه دی، همدارنگه مضاربت داجاره په معنی سره ده اورأس المال محل دی نومضارب ته یې حواله کول ضروري دی.

(۱۰) که مضاربت مطلق وویعني دیو وخت، یا مکان یا سامان په یوه خاصه نوعه کې په تصرف کولو سره مقیدنه وونومضارب لږه په نقد او په پور خرید او فروخت کول او په هغو کې دتصرف کولو لپاره څوک وکیل گرځول او مال مضاربت له خپل ځان سره په سفروپل او مال مضاربت چاته په بضاعت (بضاعت

دادی چې چاته مال ورکړي چې هغه یې خرچ کړي او ددی مال ټول منافع او کل ثمن صاحب مال ته واپس کړي) ورکول او هغه چاته په امانت بنودل وغیره ټول جائز دي ځکه عقد مطلق دی او مقصود حصول دفع دی چې بغیر تجارت نه حاصلیږي نو دا عقد تجارت ټولو اقسامو او د تجارانو ټولو عاداتو لره شاملیږي او مذکور ټول افعال د تجارتانو له عاداتو څخه دي.

(۱۱) البته مضارب ته دا اختیار نشته چې د مضارب په مال سره دیوهریې له چاسره نکاح وکړي او نه دا اختیار لري چې د مضارب منځه چاته په نکاح ورکړي ځکه دا تجارت نه دی او عقد مضارب یواځې توکیل بالتجارة لره متضمن دی.

(۱۲) قوله ولا يضارب ای ولا يعطى المال مضاربة، یعنې مضارب مال مضاربیت بل چاته په مضاربیت ورکول جائز نه دی ځکه ددی ډول مال مضاربیت نفع یو دریم چایعنی مضارب ثانی ته رسیږي حال دا چې رب المال په دې باندې راضي نه دی، همدارنگه شی دخپل مثل سره په قوت کې برابر وي نو یو بل ته متضمن نه شي کیدای نو یو مضاربیت بل ته نه متضمن کیږي البته که رب المال مضارب ته ددې صریح اجازه ورکړي یا رب المال مضارب ته ووايي چې ته دخپلې رایه مطابق د عمل کولو اختیار لري که غواړې کوه یې، ځکه داهم درب المال له جانب ددې خبرې اجازه ده چې ته رأس المال بل ته په مضاربیت ورکولای شي.

(۱۳) که رب المال دا شرط کړ چې په فلان ښار یا فلان معین سامان کې به تجارت کوي نو مضارب لره د شرط په پریښودلو سره تجارت کول ناجائز دی ولی مضاربیت توکیل دی او وکالت په یوه شي پوري مخصوص مفید دی نو په مخصوص کیدو سره په هغه کې تخصیص راځي همدارنگه که رب المال د مضاربیت لپاره معلوم وخت مقرر کړ نو د هغه په تیریدو سره عقد باطلیږي ځکه مضاربیت توکیل دی چې په کوم وخت سره موقت کړي شي تر هغه وخته پوري دی، یا رب المال یو څوک متعین کړ چې له هغه سره به تجارتي معامله کوي نو مضارب به له هغه څخه تجاوز نه کوي ځکه تجارت دا څاڅو په مختلف کیدو سره مختلف کیږي او مالک په معاملاتو کې پر معلوم چا باندې اعتماد کړی دی نو د هغه خلاف کول ناجائز دی، لکه یو شریک چې د بل شریک په دې ډول وینا سره په داسې امورو کې تجاوز نه شي کولای.

(۱۳) ولله بشار من نفق علی المالك (۱۵) از علیه ان ظهر بانظرونه وضمن ان لفل (۱۶) فان لم يظهر ربح ضح (۱۷) فان ظهر غنى خطه ولم يضمن لزب المال وضمن المغنى في ائمة نصب رب المال.

توجه: اونه به اخلي هغه چې آزاد یږي پر مالک باندې، یا پر مضارب باندې که ظاهره وه نفع او ضامن گرځي که یې داسې وکړل او که یې نفع ظاهره نه وه نو یا صحیح دی بیا که یې نفع ظاهره وه نو آزاد یږي د هغه حصه اونه ضامن کیږي ورب المال ته او گټې به معتق درب المال د حصې قیمت.

تشریح: (۱۴) مضارب لره دا اختیار نشته چې دی درب المال پلار، زوی یا داسې څوک چې پر مالک (رب المال) باندې آزاد یږي واخلې ځکه مضاربیت د تحصیل منافع لپاره وضع شوی دی چې په خريد او فروخت سره ممکن دی او مذکوره افراد د مالک (رب المال) په ملک کې دراتلو وروسته نه شي

خریدلای څکه قاعده داده چې خپل ذورحم محرم په اخیستلو سره یخپله آزادېږي، که یې بیا هم واخلست نو دخپل ځان لپاره یې اخیستی دی دمضاربت لپاره نه دي څکه دکوم خریدنفاذ چې پرمشتري باندې ممکن وي هغه پرمشتري باندې نافذېږي.

(۱۵) قوله او علیه وان ظهر ربح ای لم یشر من یعن علی المضارب ان ظهر فی المال ربح، یعنې که په مال مضاربت کې په خرید او فروخت سره نفع ظاهره وه نو مضارب لره نه ده جائزه چې هغه داسې څوک واخلې چې پرده باندې آزادېږي څکه په دې صورت کې په منافعو کې د حصه په مقدار دمضارب حصه آزادېږي چې دهغې څخه درب المال حصه هم فاسدېږي څکه دمړې په څه حصه آزادیدو سره کل آزادېږي نو درب المال حصه هم آزادېږي، او که بیا هم مضارب داسې څوک واخلست چې پر رب المال یا مضارب باندې آزادېږي نو دمال مضاربت ضامن گرځي څکه ده گواکي دخپل ځان لپاره اخیستی دی دمضاربت لپاره یې نه دی اخیستی نو له مال مضاربت څخه دشمن په ورکولو دمال مضاربت ضامن گرځي.

(۱۶) او که په مال مضاربت کې تراوسه پورې نفع نه وه ظاهره شوې نو بیا دمضارب لپاره دداسې مړې اخیستل جائز دی (چې دمضارب ذورحم محرم وي) څکه په مال کې مضارب شریک نه دی نو په دغه مال سره په اخیستلو باندې دامړې پرمضارب با: ی نه آزادېږي او دمضارب لپاره یې بیا خرڅول جائز دی.

(۱۷) بیا که تراخیستلو وروسته دمړې قیمت زیات شونو په دې زیادت کې دمضارب هم حصه پیدا کېږي نو دهغه د حصه په اندازه آزادېږي څکه: اذالمک الزجل ذارحم معزم غن غلیه (یعنې څوک چې دخپل ذی رحم محرم مالک شي هغه پرده باندې آزادېږي) لیکن مضارب درب المال لپاره دهیڅ شي ضامن نه گرځي ولی په قیمت لوړیدو کې دمضارب هیڅ صنع او اختیار نشته البته مړې باید چې درب المال د حصې په قیمت کې کوشش وکړي ویې گټي او رب المال ته یې ورکړي څکه درب المال مالیت له دې مړې سره ودرید.

(۱۸) مع ألف بالنصف فاشترى به امة فبعتها ألف فولدت ولد انشأواي ألفا فاذغاه منسرا فبعت ألفا وخس ما نفع لرب المال في ألف وزبعه او اعقه (۱۹) فان قبض الألف ضمن المدعي نصف قبعتها.

توجه: له مضارب بالنصف سره زر روپۍ دي بیا یې په هغو باندې یوه منځه واخلسته چې دهغې قیمت زر روپۍ دي بیا دهغې داسې ماشوم پیدا شو چې د زر روپو سره برابر دی بیا مضارب دهغه دعوی وکړه دغنی په حالت کې بیا د ماشوم قیمت ویونیم زرتو ورسید نو ماشوم به درب المال لپاره دیوز زیاربع گټلو لپاره کوشش کوي یا به رب المال دی آزادوي، بیا که رب المال زر روپۍ قبض کړي نو مدعي (مضارب) دنصف قیمت ضامن گرځي.

تشریح: (۱۸) له مضارب سره پر نصف منفعت زر روپۍ دي هغه په دې روپو باندې یوه داسې منځه واخلسته چې قیمت یې زر روپۍ دي اوله هغې سره وطی وکړه چې له هغې څخه دیوز قیمت لرونکی ماشوم پیدا شو او مضارب دهغه دنسب دعوی وکړه په داسې حال کې چې مالک غني هم دی بیا د ماشوم قیمت ویونیم زرتو نو دمضارب دعوی صحیح ده څکه دنفع د ظاهریدو په وجه دمضارب ملکیت راغی دغه ماشوم دده زوی

شواو دهغه د حصې په مقدار آزادېږي، او مضارب درب المال د حصې ضامن نه گرځي ځکه دغه آزادي د ملکیت او نسب په وجه ثابت شوې ده چې پکې د مضارب فعل لره هېڅ دخل نشته البته رب المال اختیار لري که غواړي چې د ماشوم دده لپاره یوزدوه نیم سوه درهم وگټي (یعنې زر روپۍ رأس المال اودوه نیم سوه نفع) او که غواړي نو هغه دي آزاد کړي.

(۱۹) بیا که رب المال له مریې څخه یوزر روپۍ وصول کړي نو هغه لره د احق شته چې له مضارب (چې د مریې د نسب مدعي دی) څخه د مریې د مور یعنې منځې نصف قیمت واپس واخلي وچه یې داده چې هغه خپل رأس المال چې زر درهم وویوړه وصول کړل نو اوس دا ظاهره شوه چې ټوله منځه په نفع کې پاتی ده نو هغه هم د شرط موافق د دواړو ترمنځ نصفانصاف کيږي.

باب المضارب مضارب

داباب په دي بیان کې دی چې مضارب مضاربت کوي

د مضارب اول د احکامو له بیانولو وروسته مصنف رحمته الله علیه د مضارب ثانی احکام بیانوي ځکه ثانی تراول وروسته وي ځکه یې دهغه احکام هم وروسته ذکر کړي دي.

(۱) لأن مضارب المضارب بلا إذن لم يضمن ماله بفعل الثاني (۲) لأن دفع باذن الثالث وقيل له ما رزق الله فينتاضفان فللمالك التضف والأول الشدس والثاني الثلث (۳) ولوقيل له ما رزقك الله فينتاضفان فللثاني ثلثه والباقي بين المالك والأول نصفان (۴) ولوقيل له ما ربح فينتاضفان ودفع بالتضف فللثاني التضف واستؤا لهما باقى.

توجه: که مضارب کوم څوک مضارب وگرځاوه بغير اجازت نو ضامن نه گرځي ترڅو چې عمل ونکړي هغه بل، بیا که یې ورکړه اجازه سره په دریمه نفع او ورته وویل شول چې کوم رزق چې الله تعالی درکړي هغه به زما و ستا ترمنځ نصف نصف وي نو د مالک لپاره نصف کيږي او د مضارب اول لپاره سدس او د ثانی لپاره دریمه کيږي، او که ورته وویل شوه چې کوم رزق چې الله تعالی درکړي هغه زموږ دواړو ترمنځ نصف نصف دی نو د مضارب ثانی لپاره دریمه دگټي کيږي او باقی د مالک او مضارب اول ترمنځ نصف نصف کيږي، او که یې ورته وویل چې په دي سره چې تاڅه وگټل هغه زموږ دواړو ترمنځ نصف نصف کيږي او ورپه کره نصف سره نو د مضارب ثانی لپاره نصف دی او په باقی کې دواړه برابر دي.

تشریح: (۱) که مضارب درب المال له اجازې بغير مال کوم بل چاته په مضاربت ورکړ نو مضارب اول خالص په مال ورکولو سره ضامن نه گرځي ترڅو چې مضارب ثانی عمل د تجارت شروع نکړي که مضارب ثانی ته نفع حاصله شي یا نه ځکه د مضارب ثانی د عمل شروع کول مضاربت دی چې دهغه مضارب اول اجازه نه لري نو دی په عمل سره ضامن کيږي قبل العمل مضاربت نشته نو ضامن کيږي هم نه ظاهر الروایه همدا دی او همدا صاحبینو رحمهما الله قوله دي وپه یفتي، اوله امام صاحب رحمته الله علیه څخه د حسن رحمته الله علیه روایت دی چې مضارب ثانی په مذکور مال کې په خالص تصرف کولو سره هم نه ضامن کيږي ترڅو چې هغه ته نفع حاصله شوې نه وي ځکه چې ترڅو نفع نه وي نو مضارب ثانی دوکیل په منزله دی او مضارب اول ته جائز دی چې

څوك وكيل مقرر كړي او چې كله مضارب ثاني ته نفع حاصله شي نو مضارب اول د مالك لپاره په كل مال سره ضامن گرځي ځكه اوس مضارب اول له رب المال سره په گټه كې غير (يعني مضارب ثاني) شريك كې.

فائده: ظاهر الرواية مفتي به دى لمالى الذر المتفق: المضارب يضارب فان ضارب المضارب بلاذن فلا ضمان مالم يعمل في ظاهر الرواية وهو اولهما جمعهما له وبه يقضى. (الذر المتفق: ۳/ ۳۵۳) وقال العلامة الرافعي رحمه الله: وعليه الفتوى كما نقله عبد الحليم عن المنصور به مع بالفاصلى حان (تقريبات الرافعي: ۳/ ۲۳۲)

(۲) كه رب المال مضارب ته د مال وركولو په وخت وويل: څومره گټه چې الله تعالى دركړي هغه زموږ ترمنځ نصف نصف ده او بل چاته په مضاربت وركولو اجازه يې هم وركړه بيا مضارب بل چاته په مضاربت بالثلث وركړ نو دا جائز دى ځكه دوهم عقد رب المال په اجازه سره شوى دى، او رب المال ته د كل نفع نصف وركول كيږي ځكه د عقد په وخت دا خبره طى شوې وه او مضارب ثاني ته ثلث وركول كيږي ځكه دهغه لپاره همدالثلث شرط شوى وو او مضارب اول ته باقى مانده سدس وركول كيږي ځكه دهغه لپاره همدا پاتې پي مثلاً د شپږو درهمو نفع څخه درې رب المال ته وركول كيږي دوه مضارب ثاني ته يو مضارب اول ته.

(۳) كه په مذكور صورت كې رب المال د خطاب په صيغه سره وويل: كومه گټه چې الله تعالى تاته دركړي هغه زموږ ترمنځ نصف نصف ده نو مضارب ثاني ته ثلث وركول كيږي او باقى دوه ثلثان درې رب المال او مضارب اول ترمنځ نصف نصف كيږي ځكه رب المال دخپل ځان لپاره دهغه مقدار نصف مقرر كړى دى كوم چې مضارب اول ته حاصل شوى دى او مضارب اول ته دوه ثلثه حاصل شوي دي ځكه يو ثلث د مضارب ثاني لپاره شرط كړاى شوى وو.

(۴) او كه رب المال مضارب اول ته داسي وويل چې څه گټه چې الله تعالى تاته دركړي هغه زما و ستا ترمنځ نصف نصف كيږي، بيا مضارب اول بل مضارب ته د نصف نفع په شرط سره مال وركړ نو اوس دوهم مضارب ته د نصف نفع وركوله كيږي ځكه دا اول مضارب او ثاني مضارب ترمنځ همداخبره طى شوې وه او درې رب المال له طرفه مضارب اول ته دا اختيار هم حاصل وو چې بل چاته په مضاربت مال وركولاى شي. نو دوهم مضارب د نصف مستحق گرځي او په باقى نصف كې مضارب اول او رب المال برابر شريكان كيږي ځكه رب المال دخپل ځان لپاره خالص دهغه مال نصف شمارلى وو چې مضارب اول يې وگټي او حال دا چې مضارب اول يواځي نصف گټلى دى ولې دوهم نصف خو مضارب ثاني يووړ، نو دغه نصف د دوى دواړو ترمنځ برابر تقسيمېږي.

(۵) ولو قيل له ما رزق الله على نفسه اذ ما كان من لعل في بيتنا صفان فذبح بالانصاف للمالك النصف والثاني النصف ولا نبي للاول (۶) ولو شرط للثاني الثلث ضمن الاول للثاني شذذنا (۷) وان شرط للمالك الثلث والعهده للثاني على ان يعقل معه والعنه فله صخ.

توجه: او كه ورته وويل شوه مضارب اول ته چې كوم رزق الله تعالى تاته دركړي نو زما لپاره دهغه نصف دى ياكه كوم گټه وه هغه زما و ستا ترمنځ نصف ده او په نصف سره يې وركړ نو د مالك لپاره نصف كيږي او د مضارب ثاني لپاره نصف كيږي او د مضارب اول لپاره هيڅ شته او كه يې شرط كړل د ثاني لپاره دوه ثلثه

نوضامن گرخی اول دثانی لپاره په سدس سره، او که یې شرط کړد رب المال لپاره ثلث او دهغه دمریې لپاره ثلث په دې شرط چې هغه به هم کار کوي له ده سره او دخپل ځان لپاره ثلث نوصحیح دی.

تشریح: (۵) که رب المال وویل: څه چې الله تعالی درکوي دهغه نصف زمادی یایې ورته وویل کومه گټه چې وي هغه به زموږ ترمنځ نصف نصف وي یا مضارب بل چاته په مضارب بالنصف سره مال ورکړ نو نصف نفع د مضارب ثانی کیږي او نصف درې مال کیږي او مضارب اول ته هیڅ نه ورکول کیږي ځکه رب المال چې نصف رب د خپل ځان لپاره شرط کړه له هغه څخه مراد د کل رب نصف دی او څرنگه چې مضارب اول د مضارب ثانی لپاره نصف رب شرط کړي ده ځکه نو مضارب اول ته هیڅ شی نه ورپاتیږي نو ده لره هیڅ نشته.

(۶) که په مذکور صورت کې د مضارب ثانی لپاره دوه ثلثه طی کړي نو نصف نفع درې مال کیږي او نیمه گټه د مضارب ثانی کیږي او مضارب اول به مضارب ثانی ته شپږمه حصه له خپله ماله ورکوي ځکه او ل مضارب دثانی لپاره داسې شی شرط کړی دی چې رب المال یې مستحق دی نو درې مال په حق کې دهغه شرط نه نافذ کیږي ځکه په دې کې درې مال د حق ابطال راځي، لیکن دثانی لپاره مذکور مقدار مقررول فی نفسه صحیح دی نو دهغه پوره کول پر مضارب اول باندې لازم دی.

(۷) که مضارب درې مال لپاره ثلث نفع طی کړ او درې مال دمریې لپاره یې ثلث د نفع په دې شرط طی کړ چې هغه به له ده سره کار کوي او یو ثلث یې دخپل ځان لپاره مقرر کړ نو دا جائز دی که مریې ماډون وي او که غیر ماډون وي ځکه دمریې لپاره ثلث درې شرط کول په حقیقت کې دهغه دمولی یعنی رب المال لپاره شرط دی نو ګواکي درې مال لپاره یې دوه ثلثه طی کړي دي ځکه نو دا جائز دی او دمریې کار کول شرطول مفسد نه دی ځکه هغه ددې اهل دی چې دخپل مولی په مال کې په مضارب سره کار وکړي.

(۸) وَتَبْتَغِي بِغَيْرِ أَخِيهِ هَذَا قَوْلُ بَلْخَوِ الْمَالِكِ مَرْثًا (۹) وَتَبْتَغِي بِغَيْرِ إِنْ غَلِمَ (۱۰) وَأَنْ غَلِمَ وَالْمَالُ غَزَوْهُ بِأَعْيَانِهِمْ لَا يَنْتَصِرُ فِي ثَغْنِيهَا (۱۱) وَلَوْ أَفْتَرَقَا وَفِي الْمَالِ ذَنْبٌ وَرَبِحَ أَحْبَزَ عَلَى الْفَيْضَاءِ الذَّنْبُونَ (۱۲) وَإِلَّا لَمْ يَزَلْهُ إِلَّا فَيْضَاءُ وَيَزُكُلُ الْمَالِكُ عَلَيْهِ (۱۳) وَالْخَفَازُ يَجِزُ عَلَى التَّقَاضِي.

توجه: او باطلیږی دیو په مرګ سره یا په دې سره چې مالګ مرتد شي ودار حرب ته ولاړ شي، او معزول یږی دهغه په معزولیدو سره که هغه ته معلومه شي، او که ورته معلوم شی حال دا چې مال سامان وي نو هغه دی څرګ کړي یا دې دهغو په ثمنو کې تصرف نه کوي او که دواړه سره جدا شول او په مال کې قرضونه دي او نفع ده نو مجبور کړای کیږي د قرضونو په وصول باندې که نه پرده لازم نه دی وصولول او وکیل دي وګرځوي مالګ پر هغه باندې او دلال مجبور کړای کیږي پر وصولولو باندې.

تشریح: (۸) که رب المال یا مضارب مړ شونو مضارب باطلیږي ځکه مضاربیت توکیل دی چې دموکل یا وکیل په مرګ سره باطلیږي همدارنګه که رب المال مرتد شو (نعوذ بالله) دار حرب ته ولاړی نو هم مضاربیت باطلیږی ځکه په دې صورت کې د مالګ (رب المال) ملک زائل یږي د ورته و طرف ته منتقل کیږي نو دا په منزله د مرګ دی.

(۹) او مضارب درب المال په معزوليدو سره معزوليږي په دې شرط چې هغه ته دخپل معزوليدو علم وشي ځكه مضارب درب المال له طرفه وكيلى دى او وكيلى كه قصد امعزولوي نو دامعزولي دهغه پر علم باندې موقوفه كيږي، نو كه رب المال مضارب معزول كړى وومگر مضارب په دې خبره ووجې بيا يې يوشى واخيست بيا يې خرڅ كړ نو ددې تصرف په حق كې دى معزول نه شمارل كيږي بلكې دهغه دا تصرف صحيح دى. (۱۰) او كه هغه ته دخپل معزوليدو علم وومگر له هغه سره مال موجود ووجې سامان ووييږي د راس المال له جنس څخه مغاثر و نو هغه خرڅولای شي او معزولى يې له هغه مانع نه گرځي ولې ربح دمضارب حق دى چې بغير د نقدونه ظاهره كيږي نو ځكه هغه ته د فروخت حق حاصل دى بيا دهغه په قيمت سره كوم بل شى اخيستل ورته جائز نه دى ځكه له معزوليدو روسته د سامان خرڅولو اجازت د ضرورت په وجه و نو نور د مزيد فروخت ضرورت نشته.

(۱۱) كه رب المال او مضارب د عقد له فسخ كولو روسته سره جداول او مال مضارب پر ځلكو باندې قرض وواو مضارب لږه په تجارت كې نفع حاصله شوې وه نو مضارب له قرضدارانو څخه د قرض پړوصول كولو باندې مجبور كړاى كيږي ځكه مضارب داجيره په شان دى او نفع د اجرت غوندي ده نو داجيره په شان مضارب پرا تمام عمل باندې مجبور كړاى كيږي.

(۱۲) قوله والا يلزمه الا قضاء اى وان لم يكن فى المال ربح لايلزمه الا قضاء، يعنى كه مضارب ته نفع حاصله شوې نه وه نو هغه نه مجبور كړاى كيږي ځكه په دې صورت كې مضارب وكيلى محض او متبرع دى او پرمتبرع باندې جبر نه كيږي البته هغه ته ويل كيږي چې مالك ته د قرضونو د وصولولو لپاره وكيلى پيدا كړه ځكه د عقد حقوق د عاقد طرف ته راجع كيږي او رب المال عاقد نه دى نو هغه بغير د وكيلى جوړولو نه د حق وصولي نه شي كولاى هغه لږه وكيلى پيدا كولاى ضروري دى چې دهغه حق ضائع نه شي.

(۱۳) بعضو حضراتو د دلال او سمسار ترمنځ د افرق بيان كړى دى چې دلال هغه دى چې په اجرت باندې خريد او فروخت كوي او سمسار هغه دى چې دبائع او مشتري ترمنځ سفير محض وي، او بعضو د افرق بيان كړى دى چې دلال هغه دى چې مالك ورته د فروخت لپاره اسباب وركړي وي او سمسار هغه دى چې مال ورسره نه وي مگر دى مشتري ته وې راوړي يې، بهر حال سمسار د مال پړوصولو باندې مجبور كړاى كيږي ځكه سمسار عاقد د ځلكو لپاره په اجرت باندې خريد او فروخت كوى نو د عادات په حكم داپه منزله د اجاره صحيحه دى ځكه پر هغه باندې وصولي دشمن واجب ده.

فائدة: كله وخت انسان ددې فرصت نه شي موندلاى چې خپله يو كار ترسره كړي ځكه نو دى يو دلال (ابجنت) ته اجرت وركړي هغه كار پرې وكړي، ددې اجرت په باره كې د فقهاؤ احناف رحمهم الله عبارات مختلف دي. مگر د ځلكو د ضرورت او حاجت په نظر كې نيولو سره د جواز قول مختار او مفتى به دى، البته د عقد په وخت تعيين د اجرت ضروري دى قال فى التارخانية: وفى الدلال والسمسار يجب احر المثل وماتوا ضراغله ان فى كل عشرة دنانير كذا الفداك حرام عليهم، وفى الحاوى: بسئل محمد بن مسلمة عن اجرة السمسار فقال ارجوانه لايأس به وان كان فى الاصل فاسد الكثرة التعامل وكثير من هذا غير جائز لجزوه الحاجة الناس اليه كدخول الحمام. (رد المحتار: ۵/ ۴۳) وقال: اجرة السمسار والمناذى والعمامى والصكاك ولا يقدر فيه الوقت ولا العمل تجوز لما كان للناس به حاجة. (رد المحتار: ۳۲/ ۵) والله سبحانه وتعالى اعلم. (احسن الفتاوى: ۴/ ۲۷۳)

(۱۳) زما هلاک من مال المضاربة فمن الزبح فإن زاد الهالك على الزبح لم يضمن المضارب (۱۵) وإن قسم الزبح وثقيبت المضاربة فمهلك المالك أو بعضه ثم إذا أرباح المالك رأس ماله وما فضل فهو بينهما وإن نقص لم يضمن المضارب (۱۶) وإن قسم الزبح وقيست ثم غفد هالك المالك لم ينفذ إذا أرباح الأول.

تو چمه : او هغه چې هلاک شي له مال دمضاربت څخه هغه له نفع څخه دی ، پس که چیرته زیات شي هلاک شوی پر نفع باندي نو مضارب يې ضامن نه گرځي او تقسیم کړای شوه نفع او باقی پاتی شو مضاربت یا هلاکي شوکل مال یا بعض نو دواړه به ربح راړد کړي ددي لپاره چې واخلې مالک خپل رأس المال او څه چې پاتی شي هغه ددوی دواړو ترمنځ کيږي او که کم شونو مضارب به ضامن کيږي او که تقسیم کړای شوه نفع او فسخ کړی شو مضاربت ییایې از سر نو عقد مضاربیت وکړ او هلاک شو مال نولو مرنۍ نفع به نه راړدوي .

تشویح : (۱۴) هغه څه چې له مال مضاربیت څخه هلاک شي هغه له نفع څخه هلاکيږي نه له رأس المال څخه ځکه نفع تابع ده او رأس المال اصل دی او هلاکت دتابع طرفته را گرځول اولی وي لکه په نصاب زکوٰۃ کې چې هلاک دفعو جانب ته را گرځول کيږي او که هلاک شوی مال تر نفع زیات شي نو پر مضارب باندي ضمان نه راځي ځکه مال مضاربیت دمضارب په قبضه کې مقبوض علی وجه الامانة دی او پرامین باندي دهلاک کیدو په صورت کې ضمان نه راځي .

(۱۵) که رب المال او مضارب د عقد مضاربیت په باقی پاتی کیدو سره نفع تقسیموي یا ټول مال یا بعض مال هلاک شونو دواړه به خپل وصوله کړای شوي نفع بیرته را وړي تردې چې د مالک اصل رقم پوره شي ځکه د رأس المال تر وصول کولو مخکې دفعه تقسیمول صحیح نه دی ولی رأس المال اصل دی او نفع تابع ده نو دواړه دي نفع بیرته را وړي لومړی دي رأس المال پوره کړي یا چې د رأس المال تر مکمل کیدو وروسته څه پاتی شي نو هغه ددوی ترمنځ مشترک کيږي ځکه دا نفع ده چې پکې دوی دواړو د شرکت عقد کړی دی ، او که په رأس المال کې کمی پاتی شوي یې دټولو منافعو په جمع کولو سره بیا هم دهغه نقصان پوره نه کړای شونو مضارب به ضامن کيږي ځکه مضارب امین دی .

(۱۶) او که دواړو نفع تقسیم کړه مضارب يې ختم کړ له هغه بعد يې از سر نو عقد مضاربیت وکړ نو له عقد ثانی وروسته که کل مال یا بعض مال هلاک شونو لومړی ځل چې نفع تقسیم شوې ده هغه به بیرته نه را وړي ځکه لومړی مضاربیت د مال تر هلاکت مخکې په فسخ کیدو سره تام شوی دی نو ددوهم عقد نقصان د لومړي عقد په منافعو سره نه پوره کيږي .

فصل

په دي فصل کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د مزید فائدي لپاره د افعال مضارب څه داسي احکام ذکر کړي دي چې په تیر شوي فصل کې نه دي ذکر شوي .

(۱) ولا تفيد المضاربة بذلل المالك الى المالك بضاعة (۲) فان سافر لطعامه وشرا به و كسبوا له و كسبه في مال المضاربة وان غول في المضاربة فله في ماله كالدواء (۳) فان زبح اخذ المالك ما اتفق من زاب المالك (۴) لان باع المتاع من اربعة عبت ما اتفق على المتاع لا على نفسه (۵) ولو فسد او خمل به فله و قيل له اعمل بوايك فهو مخطو (۶) فان ضربه اخذ فهو شريك بماذا الضرب فيه ولا يضمن .

توجه: اونه فاسد پيري مضاربت په مال وړكولو سره مالک ته دبضاعت په ډول، او كه سفرو كړي مضارب نو دهغه خوراك څښاك او دهغه جامې او دهغه سوارۍ به له مال مضاربت څخه وي او كه كار وكړي په ښار كې نو دهغه نفقه به له خپل مال څخه وي لكه دوا او كه يې نفع وكړه نو وابه خلي مالک هغه چې ده مصرف كړي دي له رأس المال څخه او كه يې مال خرڅ كړه پته سره نو حساب به كړي هغه چې ده مصرف كړي دي پر سامان باندې نه پر خپل ځان باندې او كه يې كپړه وگنله يا يې سامان بار كړه خپل مال سره او ويل شوي وو ده ته چې دخپلې رايه مطابق عمل كړه نو دى احسان كوونكى دى او كه يې سور رنگ وركړ نو دى شريك گڼل كېږي په هغه كې چې تررنگيدو زيات شي په هغه كې اوضامن نه گرځي.

تشرېح: (۱) كه مضارب مال دمضاربت اصل مالک يعنې رب المال ته په بضاعت (بضاعت دادى چې يو چاته مال وركړي چې هغه يې خرڅ كړي او ددغه مال ټول منافع او كل شمن صاحب مال ته واپس وركړي) وركړ نو دانه ثلاثه ډبه نژدې دوى ترمنځ مضاربت نه ختمېږي، دامام زفر رحمته الله عليه په نژدې مضاربت ختمېږي ځكه رب المال دمضاربت په مال كې خپله تصرف وكړ او دى په هغه كې دمضارب وكيلى هغه نه شي كيداى گوځي هغه له مضارب څخه خپل مال واپس اخيستی دى نو ځكه مضاربت ختمېږي، زموږ دليل دادى چې دمضارب اول او مال ترمنځ مالک يعنې رب المال په پوره ډول تخليه كړې وه او مضارب ته په هغه كې دتصرف كولو حق وركول شوى و نو رب المال په تصرف كې دهغه له طرفه وكيلى كيداى شي نو دمضارب ورب المال ته مال مضاربت په بضاعت وركول صحيح دى.

(۲) كه مضارب درب المال په اجازه سره دتجارت لپاره سفرو كړي نو دهغه خوراك، څښاك، جامه سوارۍ او ټول ضروريات به له مال مضاربت څخه پوره كېږي البته فضول خرچي به نه كوي ځكه دانسان نفقه په كار كې دمشغول كيدو په مقابل كې وي لكه قاضى او امام چې دخلكو په خدمت مشغول وي ځكه دهغوئ نفقه پر بيت المال باندې وي نو په حالت دسفر كې دمضارب خرچ له مال مضاربت څخه كېږي، او كه مضارب پخپل ښار كې اوسي كار كوي نو دهغه ذاتى خرچه خپله دهغه له مال څخه كېږي له مال مضاربت څخه نه كېږي ولې مضارب چې ترڅو پخپل ښار كې وي نو دى له خپل اصلى سكونت سره اوسيږي دده ذاتى خرچه له مال مضاربت څخه نه كېږي، لكه ددوا، مصرف چې كه دى پخپل ښار كې اوسي يا په سفر كې له خپل مال څخه به يې كوي ځكه دوا، په دې وجه چې له عوارضو څخه اوله مو هو ماتونه ده نو ددوا، خرچه نه واجيږي لكه دښځې ددوا، خرچه چې دزوج پر ذمه نه ده.

(۳) كله چې مضارب په مال مضاربت كې پته وكړي نو ده چې له رأس المال نه كومې پيسې دخپل ځان په نفقه كې مصرف كړي دي رب المال به لومړى له نفع څخه هغه ورواخلي چې اصل رقم پوره شي بيا چې څه باقى شو هغه به تقسيم كړي نو به دمضارب خرچه له نفع څخه شي ولې ده چې كوم مصرف كړى دى هغه دهلاك شوه مال په شان دى او دهلاك شوه مال په باره كې دا خبره مخكې تيره شوه چې هغه به درېج په طرف راگرځول كېږي نو دنفقې خرچ به هم درېج په طرف راگرځول كېږي.

(۴) او مضارب چې له مال مضاربت کوم څه مرابحه خرڅول غواړي نو پر هغه چې کوم مصرف شوی دی مثلاً دلال، د هوښي، رنګريزو وغيره د هغو اجرت به له اصل قیمت سره ضم کړي داسې به ووايي چې داماته به دومره پروت دی یعنې دشي قیمت به سره له مصرفه وروښيي او کوم څه چې ده پر خپل ځان مصرف کړي دي هغه به له اصل قیمت سره نه شاملوي ځکه د اعام عرف دی چې کوم څه پر مال باندې مصرفیږي هغه ورسره یو ځای کیږي او څه چې پر خپل ځان باندې مصرفیږي هغه نه ورسره یو ځای کیږي.

(۵) رب المال و مضارب ته وویل چې ته پخپله رایه کار کوه، مضارب په کل مال د مضاربت کپړه واخیسته او د هغه د ګندلو خرچه یې له خپله ځانه ورکړه یا یې سامان واخیست د هغه د یو ځای څخه بل ځای ته د انتقالولو خرچه یې له خپله جیبه ورکړه نو دا خرچه د مضارب له طرفه تبرع (احسان) شمارل کیږي رب المال پر ذمه نه کیږي ځکه رأس المال خوله هغه سره نه دی پاتې نو مزید خرچ کول پر رب المال باندې پور کیږي چې رب المال یې اجازه نه ده ورکړي نو پر رب المال باندې پوراړول صحیح نه دی بلکې د مضارب له طرفه تبرع ده ځکه رب المال ته درجوع کولو حق نه لري.

(۶) که مضارب په مال مضاربت سره سپین رنګ تان واخیست اوله خپله ځانه یې خرچه په وکړه سور رنګ یې ورکړ نو درنګ په وجه چې کوم قیمت زیات شو په هغه کې مضارب ورسره شریک کیږي او د مالک لپاره د سپین تان ذمه ورنه ګرځي ځکه رنګ خو یو مال عین دی چې په کپړه پوري قائم دی آن تردې که چیرته دغه رنګینه کپړه خرڅه شي نو مضارب ته درنګ د حصې پیسې ورکولې کیږي او د سپینې کپړې د حصه ثمن پر مضاربت باندې راځي مثلاً غیر رنګینه کپړه په سل درهمه قیمت خرڅیږي له رنګیدو وروسته یونیم سل درهمه شونسل درهمه پر مضاربت دي او پنځوس درهمه د مضارب لپاره د هغه د مال په بدله کې حق کیږي، او د مالک لپاره د سپین تان د قیمت ذمه ورنه ګرځي ځکه مضارب په دی باره کې ماډون دی ولی رب المال ده ته ويلي وو چې ته دخپلې رایه مطابق کار کوه.

(۷) مذهباً تصف فاشترى به بئراً باعاً بالثمن واشترى به ما عداً الفضا عراً ما الفالک الفاً (۸) وزیع العبد للمضارب وباقیه علی الفضایة (۹) وزان المال الفان وخفف ما لایزاج علی الفین (۱۰) وان اشترى من الفالک بالف عداً اشترى ابضه وابعضه.

توجه: زرړوپی دی له مضارب سره ییایې په هغه باندې کپړه واخیسته او خرڅه یې کړه په دوه زره او واخیست په هغودو ووزرو مری بیا دوه زره ضائع شوې نو دواړه دي یوزرور کړي او مالک دی یوزر، او څلورمه حصه د مریې د مضارب کیږي او باقی پر مضاربت باندې پاتېږي او رأس المال دوه نیم زره کیږي او مرابحه به کوي په دوه زره باندې او که یې واخیست له مالک څخه مری په زرړوپی چې هغه اخیستی وو په نصف یعنې پنځه سوه نو مضاربت به کوي پر نصف یعنې پنځه سوه باندې.

تشریح: (۷) له مضارب بالنصف سره زرړوپی وې او هغه په دي روپو کتاني کپړه واخیسته او په دوه زره یې خرڅه کړه ییایې په هغودو ووزرو مری واخیست او د مریې قیمت یې لا ورکړی نه وو چې هغه

دوه زره هلاکې شوې نو په دې صورت کې به یو زره هم مالک او مضارب په دواړو ورکوي یعنې پنځه سوه یو او پنځه سوه بل ورکوي او پنځه سوه به فقط مالک ورکوي ځکه چې کله د کپړې خرڅیدو وروسته مال له یوه زره دوه زره شونې مال کې یو زره راغله او هغه د دواړو ترمنځ په نصف نصف شوه نو مضارب ته له هغو څخه پنځه سوه ورسېږي له هغه وروسته چې یې کله په دوه زره مری واخلست نو هغه د دواړو ترمنځ مشترک شوی یعنې ربع دمربې دمضارب شواو درې حصې د مالک شوې بیادشمن تراداکیدو مخکې دوه زره هلاکې شوې نو تاوان پر دواړو باندي بقدر ملک راځي نوربع یعنې پنځه سوه پر مضارب کيږي او باقی پنځلس سوه پر مالک باندي، ځکه یې وویل چې یو زره په دواړو ورکړي یعنې پنځه سوه به مضارب او پنځه سوه به مالک ورکړي او یو زره یو اځي مالک ورکړي همدا ډول پر مالک باندي پنځلس سوه او پر مضارب باندي پنځه سوه راځي.

(۸) اوس دمربې یوه ربع چې دمضارب مملوک دی هغه له مضاربته څخه خارجيږي او باقی پر مضاربته باندي پاتېږي دمضارب حصه له مضاربته څخه ځکه خارج شوه چې داپر هغه مضمون دی او مال دمضاربته امانت دی او ددوی دواړو ترمنځ منافات دی درب المال حصه پر مضاربته باندي برقرار پاتېږي ځکه په دې کې هیڅ منافات نشته.

(۹) بیارأس المال دوه نیم زره کيږي ځکه یو زره خورب المال په شروع کې ورکړې وې اوس یې پنځلس سوه تاوان ورکړنو ټول رأس المال دوه نیم زره شو، لیکن که مضارب غواړي چې دامری مراحه خرڅ کړي نو دی به قیمت دوه زره ورته بښي داسې به نه ورته وایي چې ماته په پنځه ویشته سوه پروت دی ځکه مری خويي په دوه زره اخیستی دی.

(۱۰) که مضارب له رب المال څخه په یو زره داسی مری واخلست چې رب المال په پنځه سوه اخیستی و نو اوس که مضارب غواړي چې هغه مراحه خرڅ کړي نو اصل قیمت به خالص پنځه سوه ورته بښي ځکه درب المال پر مضارب باندي خرڅول که څه هم خپل ملک دخپل مال په عوض کې خرڅول دی مگر دمقاصدو مختلف کیدو په وجه دایع جائزه گټله شوي ده چې ضرورت په دفع شي، لیکن پر هغه باندي دمراحه بناء کول جائزه دی ځکه دمراحه مدار له شېبې څخه پراحتراز بنادی نودغه مراحه د مالک پر خرید باندي کيږي د مالک او مضارب ترمنځ چې کوم عقد شوی دی هغه معدوم گڼل کيږي.

(۱۱) فقه الف بالتضارب فاشترى به عبدًا لثمنه ألفان فقتل ز جلا غطاً فقلت أذا باع الفداء على المالك و زبغه على المضارب و الفداء يخدم المالك فقلت أتمام و المضارب يؤمها.

قوچمه: زروپي دي له مضارب بالتصف سره هغه په دي روپو باندې مري و اخيست چې قيمت يې دوه زره دي بيا هغه يوسړی وواژه په خطا سره نودرې حصې فديه پر مالک باندې کيږي او يوه څلورمه حصه پر مضارب باندې او مري به د مالک خدمت کوي درې ورځې او د مضارب به يوه ورځ خدمت کوي.

تشریح: (۱۱) که له مضارب سردیوز در هم په نصف نفع شرط سره وویياده دهغوپه عوض یو مریې واخیست چې دهغه قیمت دوه زره درهمه وویيادغه مریې یوسری قتل کړنوددغه مریې دقتل فدیة درې حصې پررب المال باندې کیږي او یوه څلورمه یې پر مضارب باندې کیږي ځکه فدیة دملکیت خرچه دی نوپه قدر دملک مقرزیري او ملکیت ددوئ داوول وویعني درې حصې درب المال وې او یوه حصه د مضارب ځکه رأس المال یوزر درهمه وواو د مریې حالا قیمت دوه زره درهمه دي نوله دوهم زري څخه نصف یعنی پنځه سوه د مضارب کیږي نو فدیة هم په هغه تناسب ده. څرنګه چې مریې څلور حصې شو نوله فدیة ادا کولو وروسته هغه د مالک او مضارب ترمنځ لعلی وجه المضاربة مشترک کیږي ولی مضاربت په فدیة ورکولوسره پای ته ورسید نو درې ورځې به د مالک خدمت کوي او یوه ورځ به د مضارب.

(١٢) معه الف واشترى به عبد افيلك النص قبل النقد دفع المالك العاخر منه ونم وأرض المال جميع ما دفع (١٣) معه الفان فقال دفع الف إلى النصارى بحث النصارى قال المالك دفع الفين فأقول للمضارب (١٤) معه الف فقال هو مضارب به بالتصف وقد ربح الفأوق قال المالك بضاعة فأقول للمالك.

توضیح: زرد درهمه دي له مضارب سره بيا هغه په دي روپو باندی مری و اخيست او هغه هلاک شو تر شتو تر ادائیگی مخکي نومالک به یوز نور ی وړکوي که بيا هلاک شویا به یې وړکوي که بيا هلاک شویا. اورأس المال کل هغه رقم دی چې ده وړکړی دی. دوه زره درهمه دي له مضارب سره بیا ده وویل مالک ته چې تاماته زرد درهمه را کړي وواو زرد درهمه مانع وکړه مالک ورته وویل چې مادوه زره درهمه درکړي و نو نوقول د مضارب معتبر یږي. له مضارب سره زرد درهمه دي دی وایې چې داپه مضاربت بالنصف دي 'وضع یې زرد درهمه شوه مالک وایې چې بضاعت دی نو نوقول د مالک معتبر یږي.

تشریح: (۱۲) که له مضارب سره دمضارب زردرهمه ووهغه ددي درهمونوپه عوض یو مری و اخيست دثن
براداکولو مخکي هغه ضائع شونورب المال به مضارب ته دوباره زردرهمه ورکوي ددي لپاره چې دی ثمن
اذاکړي بیا که ترادانیگی مخکي هغه هم ضائع شوې نورب المال به دریم ځل زردرهمه ورکوي ترڅو چې
دمریې ثمن ادا نکړي. اوڅو ځله چې هغه مضارب ته مال ورکړي هغه ټول رأس المال گرځي مثلاً که یې درې
ځله زردرهمه ورکړل نورأس المال دري زره کپړي که یې څلور مرتبه ورکړي وونورأس المال څلور زره درهمه
کيږي او تضارب ضامن نه گرځي ځکه دمضارب په لاس کې چې کوم مال وي هغه امانت وي او مضارب هغه
مال به حق کې امین وي او امین ضامن نه گرځي.

(۱۳) که له مضارب سره دوه زره درهمه ووهه رب المال ته وويل چې زره درهمه خوراس المال ودي چې تراکړي وواوېو زما نفع حاصله کړي ده. رب المال ورته وويل چې نه، بلکې زما ته دوه زره درهمه درکړي

ووداوه زړه درهمه رأس المال دی نو دمضارب قول معتبرېږي. امام ابو حنیفه رحمہ اللہ په شروع کې ویلي وو چې درب المال قول معتبر دی او همداد امام زفر رحمہ اللہ قول دی ځکه مضارب پر زب المال باندې په نفع کې شرکت مدعي دی او رب المال له هغه نه منکړدی او قول د منکر معتبر دی. مگر وروسته امام صاحب رحمہ اللہ له خپل دغه قول نه رجوع وکړ او ویې ویل چې دمضارب قول معتبر دی همداد صاحبینور رحمہما الله قول دی وجه یې داده چې درب المال او مضارب اختلاف په حقیقت کې په مقدار مقبوض کې دی او د مقبوض په مقدار کې اختلاف په صورت کې د قابض قول معتبر دی نو په مذکور صورت کې دمضارب قول معتبرېږي. (کذافی الهدایة: ۲۷۰/۳)

(۱۴) که له چاسره زرد همونه ووهغه مالک ته وویل چې داروپی. په نیمه گټه شرط سره مال مضارب دی او یوزر ما گټه کړي ده او مالک وایې چې داد مضارب مال نه دی بلکې ماد بضاعت لپاره. (بضاعت دادی چې چاته ورکړي د دي لپاره چې هغه یې خرڅ کړي او دهغه ټول منافع او کل ثمن صاحب مال - ورکړي) درکړي وي نو د مالک قول معتبرېږي ځکه مضارب دمضارب په دعوی کولو سره په گټه کې شرکت مدعي شو او مالک په نفع کې دهغه له شرکت نه منکړدی او قول د منکر معتبر وي.

کتاب الودیعة

د اکتساب ودیعت په بیان کې دی

ودیعت له وداع څخه مشتق دی په معنی د ترک، او امانت ایښودل شوي شي ته ځکه وديعت وایې چې هغه له امین سره پر ښودل کېږي او په شریعت کې: تسلیط الغیر علی حفظ المال (د خپل مال پر حفاظت باندې غیر ته د قدرت ورکولو) ته وایې.

خپل مال چې له بل چاسره د حفاظت لپاره پرېږدي هغه مودع او مستودع (بکسر الدال فیهما) وایې اوله چاسره چې مال ساتل کېږي هغه ته مودع او مستودع (فتح الدال فیهما) وایې او مذکور مال ته وديعت او مودع وایې. او دا ایداع لغوي معنی ده: تسلیط العبر علی حفظ شیء سواء کان مالا أو غیر مال (یعنې غیر دیوشی پر حفاظت باندې مسلطول که هغه شی مال وي او که غیر مال وي).

په ایداع کې مال له مودع سره او په مضارب کې له مضارب سره امانت وي ځکه مصنف رحمہ اللہ له کتاب المضارب وروسته د کتاب الودیعة احکام ذکر کړي دي.

دامانت او وديعت ترمنځ د عام خاص مطلق نسبت دی په وديعت کې له غیر څخه حفاظت کول قصد مطلوب وي او په امانت کې کله بغیر قصد هم کېږي مثلاً هواديو چا جامه د بل چاپه غیبه کې ورواچول. نو دا کپړه له هغه سره امانت ده وديعت نه ده.

د وديعت لپاره شرط دادی چې هغه شی قابل قبض وي چې دهغه حفاظت کول ممکن وي نو که یې تنبیل لې مریې یاداسي مال چې په دریاب کې ډوب وو وديعت کښېښودنو د اصحیح نه دی او د وديعت حکم ووجب د حفاظت دی.

(۱) اَلْاَیْدِیَ غَ تَسْلِطُ الْفِیْرِ عَلَی حِفْظِ مَالِهِ وَالْاَوْدِیْعَةُ مَانِعٌ تَرْکُ عِنْدَ الْاَمِینِ (۲) وَهُیْ اَمَانَةٌ فَلَا یَضْمَنُ بِالْهَلَاکِ (۳) وَلِلْمُودَعِ اَنْ یَحْفَظَهَا یَنْفَبِلُ بِجَالِهِ (۴) لَانْ حِفْظُهَا بِغَیْرِهِمْ ضَمِنَ (۵) اِلَّا اِنْ یَخَافُ الْخُرْقَ اَوْ الْفِرْقَ فِیْسَلْفُهَا اِلَیْ جَارِهِ اَوْ فَلَکِبْ اُخَرِ.

توجہ: ایداع مسلطول دغیردی دخیل مال پر حفاظت باندی اوودیعته هغه دی چې له امین سره پرېښودل شی، اودا امانت دی نوضامن کیږي نه په هلاکیدو سره یې، او مودع لره اختیار دی که دهغه مال حفاظت پخپله کوي او که یې پخپلو کور او اوو کوی نو که یې حفاظت وکړي نو نور و خلکو بیاضامن کیږي مگر دا که وریدی له سوخیدو یا غرقیدو څخه بیادي ورکړي دامال خپل گاونډي ته یا بلې کښتۍ ته.

تشریح: (۱) مصنف رحمۃ اللہ علیہ د ایداع اصطلاحی تعریف داسي کړې دی چې خپل مال د حفاظت لپاره بل چاته ورکولو ته ایداع وایي اوودیعته لغته وشرعاً هغه شی دی چې له امین سره د حفاظت لپاره وساتلی شي.

(۲) ودیعته له مودع سره امانت وي که مودع له زیادتو بغیر هلاک شي نو مودع نه په ضامن کیږي لفرله علیه السلام: ليس على المودع غير الفعل ضمان (مودع که خاشن نه و نو پوره باندی ضمان نشته) همدارنگه خلکه دودیعته ایښودلو ته ضرورت لري نو که مودع ضامن کړو نو بیاض خلک دودیعته له ایښودلو څخه منع کوي چې په دي سره دخلکو مصلحتونه معطل کیږي.

(۳) مودع لره دا اختیار دی چې دودیعته حفاظت پخپله وکړي یا یې پخپل اهل و عیال سره وکړي ځکه په کور سره د حفاظت کولو نه چاره نشته ولی دودیعته د حفاظت لپاره هروخت په کور کې اوسیدل ممکن نه دی او بهر ته د وتلو په صورت کې هروخت دودیعته له ځان سره گرځول هم ناممکن دی، اوله عیال څخه مراد دادی چې یو ځای سره اوسېږي.

(۴) که مودع مال ودیعته له خپل کور بغیر بل چاته د حفاظت لپاره ورکړي اوله چا سره یې ودیعته کښیښودنو د صورت په هلاکت کې مودع ضامن گرځي ځکه صاحب مال د مودع په قبض کولو راضي دی نه دغیر په قبض سره، ولی خلک دامانت په ساتلو کې مختلف وي څوک قابل اعتماد وي او ځینی لاپرواه غونډي خلک وی نو غیرته ورکول د مالک د رضا بغیر و شو ځکه نو که امانت هلاک شو امین ضامن گرځي.

(۵) څو که چیرته په اضطراري حالت کې مودع مال دودیعته غیرته د حفاظت لپاره ورکړي مثلاً د مودع په کور کې او رولگید مودع د حفاظت په غیر مال ودیعته د خپل گاونډي کور ته وروړي، یا مودع په کښتۍ کې سپور وود هغې کښتۍ د غرقیدو ویره وه هغه مال ودیعته په کومه بله کښتۍ کې واچاوه نو په دغوصورتونو کې که مال هلاک شوی یا مودع نه ضامن کیږي ځکه په دي صورت کې د حفاظت همداطریقه متعینه ده نو مالک هم یقیناً په دي راضي کیږي.

(۶) لَانْ طَلَبَ رَهْبًا فَحَبَسَهَا عَنْ رَهْبًا قَادِرًا عَلَى تَسْلِيْمِهَا (۷) اَوْ خَطَطَهَا بِمَالِهِ حَتَّى لَا يَنْتَهِزَ ضَمِنَهَا (۸) لَانْ اخْلَطَ بِمَالِهِ اشْفَرَ كَا (۹) وَلَوْ اشْفَقَ بِخَطِّهَا فَرَضَتْهُ فَاخْلَطَ بِمَالِ الْاَقْرَبِ ضَمِنَ الْكُلَّ (۱۰) اِنْ اَقْعَدَىٰ فِيْهَا نَمًّا اَوْ اَلْاَقْعَدَىٰ اَزَالَ النَّمَّ اَزَالَ الضَّمَانَ (۱۱) بِخِلَافِ الْمُسْتَعِيرِ وَالْمُسْتَأْجَرِ (۱۲) وَالْمُزَارَعَةِ بَعْدَ تَحْقِيقِهَا فَرَضَتْهُ فَاخْلَطَ بِمَالِ الْاَقْرَبِ ضَمِنَ الْكُلَّ (۱۳) وَالْمُزَارَعَةُ بَعْدَ تَحْقِيقِهَا فَرَضَتْهُ فَاخْلَطَ بِمَالِ الْاَقْرَبِ ضَمِنَ الْكُلَّ (۱۴) خجوده.

توجه: که طلب و کړه د هغه مالک پس ده منع کړه په داسې حال کې چې قادر و ورسپارلو د هغه، بیا یې گډ کړله خپل مال سره په دې ډول چې تمیز یې نه شوی کیدای نو نه ضامن کیږي، او که سره گډ شول د هغه کار واثی بغیر نو دواړه شریکان کیږي، او که یې خرڅ کړه بعض امانت پس بیا یې واپس کړه د هغه په اندازه او گډ یې کړله باقی سره نو د ټول ضامن گرځي، او که یې زیادتې وکړه په امانت کې بیا یې زیادتې بیرته ختمه کړه نو ضامن هم ختمیږي خلاف له مستعیر او مستاجر نه او دده له اقرار وروسته له انکاره دده.

تشریح: (۶) که صاحب و دیعت پخپله یاد و کيل په ذریع له مودع څخه خپل مال طلب کړ مگر مودع منع کړ حال دا چې دی د هغه پرسپارلو باندې قادر هم و و نو که چیرته و دیعت له هغه سره هلاک شو بیا مودع د هغه ضامن گرځي ځکه هغه تعدی وکړه امانت یې وگرځاوه نو غاصب شو او غاصب ضامن گرځي.

(۷) که مودع مال و دیعت له خپل مال سره داسې گډ کړ چې د دواړو ترمنځ فرق نه کیدی نو مودع ضامن گرځي ځکه دا ډول گډول د مال هلاکت دی ولی په داسې حالت کې د مودع خپل حق ته رسیدل ناممکن دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مودع اوس پر مال و دیعت باندې اختیار نه لري ځکه و دیعت من کل وجه هلاک شوی دی اوس د مودع لپاره خپل عین حق وصولول متعذر دی نو مودع دي د هغه ضامن واخلې، د صاحبینو رحمهما الله په نزد مودع لره اختیار شته که غواړي نو ضامن دي واخلې او که غواړي له مودع سره په مخلوط مال کې شریک شي.

(۸) که مال و دیعت د مودع له کار واثی بغیر په مال گډ شوی مثلاً له دراهمه کې تیلی پري شوې دراهم سره گډ شول نو د عدم تعدی په وجه مودع ضامن نه گرځي بلکې دواړه بالاتفاق شریکان کیږي پر مودع باندې ضامن نه راځي ځکه ضامن بغیر تعدی نه و اجیبیږي او د مودع له جانبته تعدی نه ده راغلې.

(۹) که مودع څه و دیعت دخپل مقصد لپاره مصرف کړ او باقی ضائع شو نو د مصرف شوي په اندازه ضامن گرځي د ضائع شده مال ضامن نه گرځي ځکه په ضائع شده کې د مودع تعدی نشته، بیا که چیرته مودع د و دیعت څه مقدار مصرف کړ بیا یې له خپل مال څخه د مصرف کړي په اندازه په باقی مانده و دیعت کې گډ کړ بیا دا پښه شوه چې پوره و دیعت (باقی مانده او د مودع گډ شوی مال) هلاک شونو مودع د کل ضامن گرځي ځکه مودع د و دیعت څه حصه دخپل مقصد لپاره مصرف کړه هلاک یې کړه بیا یې چې کله د هلاک شده په عوض کې خپل مال د باقی مانده و دیعت سره گډ کړ نو د هغه دا گډ کړی مال خپله د مودع ملک دی نو دا و دیعت له خپل مال سره گډ کړیدل شول هدا د مودع له جانبته استهلاك شمارل کیږي ځکه په داسې حال کې د مودع خپل عین حق ته رسیدل ناممکنه ده، کامر.

(۱۰) که مودع پر مال و دیعت باندې یو قسم تعدی وکړه مثلاً و دیعت یو حیوان و و مودع پر هغه باندې سپور شو یا کپړه وه مودع هغه و اغوستله یا مریې و و مودع له هغه نه خدمت و اخیست بیا مودع خپله دغه تعدی ختمه کړه د و دیعت حفاظت یې خپله شروع کړ نو بیا که مال و دیعت هلاک شو مودع نه پنه ضامن کیږي ځکه سبب د ضامن یعنې تعدی نه ده پاتی نو ضامن هم نه پاتیږي.

فائده: امام شافعی رحمہ اللہ فرمایي چې په مذکور صورت کې مودع نه بري کيږي ځکه مودع چې کله يو ځل د نعدی په وجه ضامن شو نو عقد وديعت رفع شوولی وديعت امانت دی دامانت او ضمانت ترمنځ منافات دی. احناف رحمهم الله جواب ورکوي چې د مودع له جانيه امر بحفظ الوديعة تراوسه پوري باقي دی ځکه هغه د ټول وخت د حفاظت لپاره وديعت ورکړي و وپاتي شو په زمانه د نعدی کې چې عقد وديعت رفع شوی ووهنه په دې خاطر چې دهغه نقيض يعني ضمان ثابت وواوس چې کله نقيض رفع شو نو عقد وديعت بيرته راوگرځيد.

(۱۱) يعني که مستعير او مستاجر له نعدی کولو وروسته نعدی ختمه کړي مثلاً مستاجر يو حيوان په دې کړايد کړي و چې پر هغه به دوه مڼه غنم باروي ييا يې پر هغه څلور مڼه غنم بار کړي، او ييا يې بيرته مالک ته ورکړي نو له ضمان څخه نه بري کيږي ځکه د بري کيدو مدار يري دی چې هغه شی مالک ته حقیقاً او گرځوي په دې ډول چې شی مالک ته په قبض ورکړي ييا يې تقدير او گرځوي لکه د مودع قبض چې حکماً د مودع قبض شمارل کيږي او د مستعير او مستاجر عمل څرنگه چې دخپل ذاتی منفعت لپاره وي نو دودوی دواړو قبضه پر مال باندې دخپل ځان لپاره وي ځکه نو دهغوی له جانيه نه حقیقه راگرځيدل راغلل او نه حکماً نو له ضمان څخه نه بري کيږي خلاف له مودع نه چې دهغه قبض د مالک د قبض په شان دی نو چې کله هغه نعدی ختمه کړه نو د مالک طرف ته حکماً راگرځيدل راغلل ځکه پر هغه ضمان نه راځي.

(۱۲) قوله و اقراؤه بعد جوده، يعني که مالک له مودع څخه خپل وديعت طلب کړ مگر مودع انکار وکړ ويې ويل زما سره ستا هيڅ وديعت نشته نو بيا که وديعت هلاک شو نو مودع نه ضامن کيږي ځکه چې کله مالک وديعت طلب کړ نو هغه گواکي مودع د وديعت له حفاظت څخه معزول کړ نو اوس که مودع وديعت گرځوي نو غاصب گڼل کيږي د وديعت د هلاکت په صورت کې مودع ضامن نه گرځي.

(۱۳) قوله ان يسافر بيا عند عدم النبي والحواف (۱۴) قوله ان دعاشا الله يذفع الفودع الى أحد من خطه حتى يحضر الآخر (۱۵) قوله ان يذبحه عند حليب من يفتقه افساد حفظ كل نصرة لو دفع الى الآخر ضمن (۱۶) بجلاف ما لا ينقسم (۱۷) قوله ان لا تدفع الى عبالك او حفلي هذه التبعات فاعيد الى من لا يذله منه (۱۸) او خطها في بيت آخر من الدار لم يضمن (۱۹) وان كان له منه يذو او حفطها في دار آخره.

توجه: او مودع ته جائز دی چې امانت په سفر کې ورسره يوسي په وخت کې د عدم ضمانت او عدم خوف او که د وکسانو امانت کښيښود يوشی نو مودع دې نه ورکوي ديوه حصه تر هغه چې حاضر شي بل او که وديعت کښيښود يوه سري دوو کسانو ته داسي شی چې تقسيمی د نو دواړه دې هغه تقسيم کړي او محفوظ دې کړي هريو خپله حصه او که يې ورکړ هغه بل ته نوضامن گرځي خلاف دهغه شي چې نه تقسيمیږي. او که يې مودع ته وويل چې خپل کور و لاو ته به يې نه ورکوي ييا يې ورته وويل چې په دې کوټه کې به يې ساتي دوه هغه چاته ورکړ چې له هغه څخه يې چاره نه وه يا محفوظ کړي د کور په يوه بله کوټه کې نونه صامن کيږي. او که دده له هغه څخه چاره وه ييا يې په بل مکان کې وساته نو ضامن گرځي.

تشریح: (۱۳) د مودع لپاره دا جائز دی چې مال وديعت په سفر يوسي په دې شرط چې مالک منع نه وي کړي يا د مال وديعت د ضائع کيدو وخطر نه وي که څه هم هغه ورنه شی وي په وړلو کې سوارلي ته ضرورت لري

اوپه وړلو کې پر هغه باندي خرچه راځي ځکه د مالک له طرفه د حفظ وديعت امر مطلق دی نولکه څرنگ چې په یوه زمانه پوري مقید نه دی همدارنگه په مکان پوري هم مقید نه دی همدامام ابو حنیفه رحمه الله قول دی د صاحبینو رحمهما الله په نزدکه مال وديعت وزنی ووپه وړلو کې د سواړي محتاج وواوېر وړل باندي یې خرچه راتله نویانه ده جائز ځکه په دې صورت کې پروديعت باندي خرچه راځي او ظاهره خبره ده چې مالک په هغه باندي نه راضي کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولوا دعا غائباً علیاً و قیماً له یجزان یدفع المودع الی احدیما حفظه لی غیبه صاحبه (الذر المختار علی هامش رذ المحتار: ۵۵۶/۴) او که مودع ورکړ نو یی مودع ضامن گرځي که نه؟ په دې کې دائمه و اختلاف دی. دامام صاحب رحمه الله په نزد ضامن گرځي او د صاحبینو رحمهما الله په نزد نه ضامن کیږي. دامام صاحب رحمه الله قول راجح دی لعلی الذر المختار: ولودفع الی یمن فی الدرر مع ولی البحر الاستحسان لان کان هو المختار قال العلامة ابن عابدین رحمه الله: (قوله هو المختار) قال المقدسی خلاف لما علیه الا لعین بل غالب المنون علیه متفقون وقال الشیخ قاسم اختار النسفی قول الامام المحبوبی وصدر الشریعة ابو السعود عن الحموی. (الذر المختار مع الشامیه: ۵۵۶)

(۱۴) که دوو کسانو له مودع سره یوشی وديعت کښینو د بیا له هغو دوو کسانو څخه یو راغی دخپلې حصې دواپس کولو مطالبه یې وکړه نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد مودع لره دهغه حصه ورکول جائز نه دی ترڅو چې هغه بل نه وي حاضر شوی ځکه دی تقسیم شده حصه طلبوي حال دا چې دهغه حق مشاع دی. او د صاحبینو رحمهما الله په نزد مودع لره دهغه حصه ورکول جائز دی ځکه دی دخپل نصف حصه طلبگاردی چې ده و مودع ته سپارلې وه. دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجح دی.

(۱۵) که یوه سړي دوو کسانو ته یو قابل تقسیم شی وديعت کښینو د نوله دوئی څخه یو ته دد جائزه نه ده چې هغه ټول شی د بل په حفاظت کې ورکړي بلکې دوئی دواړه دي هغه تقسیم کړي هر یو دي دخپل نصف حفاظت وکړي ځکه مالک په دې نه دی راضي چې له دواړو څخه یو د پوره وديعت حفاظت وکړي. او که یوه خپله حصه بل ته ورکړه او هغه هلاکه شوه نو ضامن کیږي ځکه هغه چې بل ته ورکړه خپله یې دهغه حفاظت پرېښود.

(۱۶) البته که داسی قابل تقسیم نه وو نو بیا له دوئی دواړو څخه یو د بل په اجازه دهغه حفاظت کولای شي. ځکه مالک پوهیږي چې همه وخت د وديعت د حفاظت لپاره د دوئی دواړو جمع کیدل ناممکن دی نو دی په دې راضي دی چې له دواړو څخه یو د کول وديعت حفاظت وکړي.

(۱۷) که مالک مودع ته وویل چې مال وديعت خپل کور و الاو ته مه سپاره. مگر مودع وديعت دخپل کور و الاو څخه داسی چاته ورکړ چې دهغه د حواله کولو څخه یې هیڅ چاره نه درلوده مثلاً خپلې بي بي ته سـ ورحواله کړ نو اوس که وديعت هلاک شونو مودع نه ضامن کیږي ځکه مودع لره ددې شرط په رعایت کولو سره وديعت حفاظت ممکن نه دی ولی چې کله هم دی کوره ووځي نو په کور کې چې څه وي هغه ټول بي بي ته حواله دي نو دا شرط د نه مفید کیدوپه وجه لغوه دی ځکه د مالک ددې شرط رعایت نه کول کیږي.

(۱۸) که مالک مودع ته وویل چې ودیعت به ستاسي دکوربه فلانی کویه کې ساتې، مگرمودع ددي کوربه بله خونه کې وساته، اوودیعت هلاک شونومودع نه ضامن کیږي ځکه دمالک داشرط غیرمفیددی ولی دیوه کوردوې خونې په حفاظت څه فرق نه لري.

(۱۹) که مالک ودیعت له داسي چاسره کښېنودچې چاته له ورکولوبغیريې چاره کیدله مثلاودیعت یوه گوتمی. وه چې مودع یې خپله حفاظت کولای شوی مگرده خپلې بي بي ته دحفاظت لپاره ورکړه نود هلاکت په صورت کې مودع ضامن کیږي ځکه خلک دامانت په باره کې مختلف وي اودحفاظت کولو لپاره دخلکوفکرونه مختلف وي نوداسي چاته مودع ضامن کیږي چې مالک اجازه نه وي ورکړي یا مالک دیوه سرای خونه ورته ښودلې وه اومودع دبل کوربه خونه کې وساته نود هلاکت په صورت کې مودع ضامن کیږي ځکه دوه کورونه په حفاظت کې متفاوت کیدای شي نود مالک داشرط مفیدنه دی.

(۲۰) زموږغ الغاصب ضامن (۲۱) لاموږغ المودع (۲۲) نفعه الف اذعی زجلان کل آله له اذغه اياه فکل لهما فالالف لهما ز غلبه الف آخر زینهما.

توجه: اودغاصب امین ضامن دی، نه د امین امین، له مودع سره زړوروي. دي دوو کسانودعوی وکړه هریوه وویل چې دازمادي مانت ایښي دي له ده سره اومودع ددواړولپاره انکاروکړنو دازردهغو دواړولپاره کیږي اوپر مودع باندې زرنوري لازمیږي هغه ددوی دواړوترمنځ تقسیميږي.

تشریح: (۲۰) یوچاشی غصب کړل چاته یې په طریقه دودیعت کښېنودیا هغه شی له مودع څخه هلاک شونومودع ضامن گرځي ځکه هغه دمالک (مغضوب منه) داجازت بغیرودیعت قبض کړی وویاچې کله مالک له مودع څخه ضامن اخلي نومودع به له غاصب څخه تاوان اخلي.

(۲۱) قوله لاموږغ المودع ای لا یضمن مودع المودع، یعنې که یوچاشی له بل چاسره ودیعت کښېنود حال داچې مالک دهغه اجازه نه ده ورکړې بیاودیعت له هغه بل دوهم امین سره هلاک شونودامام صاحب رحمته الله علیه په نزد مالک له مودع المودع یعنې دوهم امین څخه تاوان نه شی اخیستلای بلکې له اول څخه به یې اخلي اودصاحبینورحمهما الله په نزد مالک لره اختیار دی که له اول څخه تاوان اخلي او که له دوهم څخه، ځکه دوهم دیوه امین شخص له لاسه ودیعت قبض کړی دی نولکه څرنګه چې مودع الغاصب ضامن گرځي همدارنګه مودع المودع هم ضامن گرځي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې مودع المودع دضامن له لاسه نه دی قبض کړی بلکې دامین له لاسه یې قبض کړی دی ولی مودع اول خالص دودیعت په حواله کولوسره ودوهم ته ضامن نه گرځي ترڅوچې هغه ورڅخه جدانه شي نوچې کله دمودع المودع له جانبه کوم موجب ضمان فعل نه دی صادرشوی ځکه هغه ضامن نه گرځي.

(۲۲) که له چاسره یوزدرهمه وویا په هغه باندې دوو کسانودعوی وکړه هریوه وویل چې دازردهمه زمادي ماله ده سره امانت ایښي وونوله مدعی علیه څخه ددي دواړومدعیانو لپاره قسم اخیستل کیږي ځکه ددواړودعوی صادق کیدای شي بیا که هغه قسم واخیست نودمدعیانو لپاره هیڅ شی نه کیږي

څکه دمدعی علیه قسم اخیستل ددی دلیل دی چې په دی زړو درهمو کې ددوی هېڅ حصه نشته، او که هغه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړي نو زړو درهمونه ددو او دمدعیانو لپاره کیږي او پرمدعی علیه باندې یو زړو درهم لازمیږي چې دمدعیانو ترمنځ په نصف نصف تقسیم شي څکه دمدعی علیه له قسم اخیستلو څخه انکار کول ددو او دمدعیانو په دعوی اقراردی نو دهر یوه لپاره یو یو زړو درهم کیږي او که هغه په دوی کې له یوه څخه قسم واخیست او دبل پر دعوی یې له قسم اخیستلو څخه انکار وکړي نو زړو درهمونه ددو هم لپاره کیږي څکه له قسم څخه انکار کول دهغه ددعوی اقراردی.

کتاب العاریة

دا کتاب دعاریة په بیان کې دی

عاریت له عاریة په معنی دعطیه څخه مشتق دی او یاد عار طرف ته منسوب دی څکه عاریة شی غوښتل دعیب و عار باعث دی او په شریعت کې عبارت دی له تملیک دمنافع بلاعوض.

شی په عاریة اخیستونکي ته مُستَعیر اوشی ورکوونکي ته مُعیر او هغه شی ته مُعار او مُستعار او عاریت ویل کیږي، عاریة یوشی اخیستل او ورکول جائز دی (یعنې دملک منفعت لپاره مفید دی) څکه عاریت یو ډول احسان او دخیار کار ی چې شریعت تل دهمدا سې کارو نو تر غیب وړکوي.

د کتاب العاریة له کتاب الودیعة سره مناسبت دادی چې دواړه امانت دي بیا وودیعت خالص امانت دی دیوشی تملیک نه دی او په عاریت کې د امانت تر څنګ تملیک المنفعة بلاعوض هم شته نو دادنی څخه دا علی په طرف دترقي په قصد مصنف رحمته الله علیه مخکې وودیعت ذکر کړی دی اوس عاریت ذکر کوي.

د عاریة لپاره رکن دمعیر له طرفه ایجاب دی د مستعیر قبلیدل د ائمه ثلاثه و په نزد شرط نه دی، او دعاریة حکم د مستعار امانت کیدل دی که د مستعیر له طرفه دتعدی کولو په وجه مستعار هلاک شي نو مستعیر بالا جماع ضامن گرځي او که بې لاتعدی هلاک شوی بیا نه ضامن کیږي.

(۱) او هي تملیک المنفعة بلا عوض (۲) ونصیح باعز نکر، و اظف نکر از ضی و منحنک فوی و خلفک علی ذاتی و اخذ نکر عدی و داری لک سنگی و داری لک غمزی سنگی (۳) و نیز جمع المبعیر منی شاء (۴) و لو هلك بالانقضاء لم یضمن (۵) و لا تجبر ولا ترهن کالو دبعة فان اجز فقطض ضمن (۶) و یعزم بالانقضاء بالانقضاء.

توجه: عاریة مالک گر ځیدل دی دمنافعو بلاعوض، او صحیح دی په دي الفاظو سره ماتا ته په عاریت درکړی دی ماتا ته دخوراک لپاره څمکه درکړې ده ما خپله کپړه تاته درکړې ده ماتا پر خپل سوارې سپور کړی یې ماستا د خدمت لپاره خپل مریی درکړی دی زما سارای ستا د اوسیدلو لپاره دی زما سارای ستا لپاره د تمام عمر لپاره دی او معیر رجوع کولای شي چې کله وغواړي او که هلاک شوله تجاوز بغیر نو مستعیر ضامن نه گرځي او په کرایه یې نه شي ورکولای او رهن یې نه شي کښیښودلای دودیعته په شان بیا که یې په کرایه ورکړ او هغه هلاک شو نو ضامن کیږي او عاریة و ورکولای شي هغه شی چې نه مختلف کیږي د مستعمل په بدلیدو سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د عاریه شرعی تعریف داسې کړی دی چې دخپل شي دمنافعوبل څوک مالک وگرځوي دي ته عاریه وایي. دمنفعت په قید سره احتراز راغی له هېه څخه ځکه په هېه کې د عین تملیک وي نه دمنفعت او په بلا عوض قید سره احتراز راغی له اجاره څخه ځکه په اجاره کې هم تملیک دمنفعت دی مگر بلا عوض نه بلکې په عوض سره.

(۲) عاریت په لاندې الفاظو سره صحیح کیږي: **نمبر ۱-** اعرنک (ماتاته په عاریه درکړی دی) ځکه دغه لفظ په عاریه کې صریح دی. **نمبر ۲-** اطفنک ارضی (ماتاته دخوراک لپاره ځمکه درکړې ده) په دې لفظ سره عاریه ځکه صحیح ده چې ځمکه خودخوراک لپاره نه ورکوله کیږي نوم مجازاً له دې څخه دخمکې حاصلات مراد دي.

نمبر ۳- سحنک ثوبی (ماتاته غطیه زما کیږه درکړي ده) زحنکک علی ذابنی (ماته پرخپل سوارلي باندې سپور کړی یې) په دې دوو الفاظو سره عاریه هغه وخت صحیح کیږي چې کله له هغو څخه هېه اراده نه کړای شي ولی دادوه الفاظ دتملیک عین او منفعت دواړو احتمال لري چې منفعت یې ادنی دی نوپه وخت دعدم نیت کې هغه پرمنفعت (عاریت) باندې حمل کیږي.

نمبر ۴- اخدمنک عبدي (ماتاته خپل مربی ستاد خدمت لپاره درکړي) ځکه داله مربې څخه دخدمت اخيستلو اجازه ده.

نمبر ۵- ذاری لک سکنی (زما سړای ستاد اوسیدو لپاره دی) ولی ددې معنی داده چې ددې سړای سکونت ستا لپاره دی.

نمبر ۶- ذاری لک غمری سکنی (زما سړای تمام عمر ستاد اوسیدو لپاره دی) په دې قول کې لک که څه هم دتملیک عین لپاره دی خو چې کله دهغه تمیز لفظ دسکنی راوړل شو چې په عاریه کې محکم دی نو دهغه په وجه لفظ دلک هم پرتملیک دمنفعت باندې حمل کوي، لفظ دغمری مفعول مطلق دی تقدیر د عبارت داسې دی: اعرنکها لک غمری سکنی، او سکنی له نسبتېه ومخاطب ته تمیز دی.

(۳) معیر چې کله وغواړي له عاریت څخه رجوع کولای شي خپل شی له مستعیر څخه واپس خيستلای شي ځکه عاریت تملیک دمنافع دی او منافع حالاً بعد حال پیدا کیږي نو کومې منافع چې تراوسه نه دي په وجود کې نه دي راغلې هغه دمستعیر په قبضه کې نه دي واقع شوي نو دمستعیر (یعنې معیر) رجوع کول امتناع عن التملیک ده چې دی یې حق لري.

(۴) څرنګه چې مستعار شوی شی دمستعیر په لاس کې امانت دی نو که دمستعیر دتعدي بغیر هلاک شي مستعیر نه ضامن کیږي البته که دمستعیر دتعدي په نتیجه کې هلاک شي نو بیا مستعیر ضامن کیږي لکه امین چې په تعدي کولو سره ضامن ګرځي.

(۵) مستعیر لره دانه ده جائزه چې مستعار شوی شی کوم بل چاته په کرایه ورکړي ځکه اعاره تر اجاره کمتره ده ولی اجاره عقد معاوضه ده او اعاره عقد معاوضه نه ده اوشی خپل مافوق لره نه متضمن کیږي نو په اعاره کې مستعیر ته داجاره اختیار نه وي او مستعار شوی شی دودیت په شان درهن په ډول هم چاته

ایښودلی نه شي ځکه له مړهون څخه د ضرورت په وخت قرضه ادا کیدای شي او مستعیر لره نه ده جائزه چې له بل څخه په مستعار شوی شي دهغه د اجازت بغیر خپل قرض ادا کړي، مستعیر لره نه ده جائزه چې مستعار شوی شي په کرایه ورکړي خو که بیا هم مستعار شي چاته په کرایه ورکړي او هغه هلاک شي نو مستعیر ضامن ګرځي ځکه دمعیر د اجازت بغیر مستعار شي غیر ته په اجازه ورکولو کې مستعیر تعدی کوونکی ګڼل کیدی.

(۶) البته مستعیر لره د اجازته ده چې مستعار شي بل چاته په عاریه ورکړي په دې شرط چې مستعار داسي شی وی چې د استعمال په اختلاف سره نه متغیر کیدی ولی عقد عاریت تملیک د منافع دی نومستعیر اول چې دکوم شي مالک شوی دی هغه په قدر د ملک بل هم مالک ګرځولای شي البته که معیر مستعیر لره صراحتاً منع کړی وو چې مستعار شي به بل چاته عاریه نه ورکوي او مستعیر د حکم په مخالفت سره مستعار شي غیر ته په عاریه ورکړي او هغه شي هلاک شونو اول مستعیر دمعیر د حکم د مخالفت په وجه ضامن ګرځي.

الافاز: ای مستعیر ملک المنع بعد الطلب؟

قلت: اذا طلب السفينة في لجة الحرا والسيف ليقبل به ظلماء او الظن بعد ما صار المصلى لا يأخذ الا لذهبها. (الاشباه والنظائر)

(ع) فلو قبضه باو قب او منقعة او بهما لا يجاوز غصا شاة وان أطلق له أن ينفع أي نوع في أي وقت شاء (۸) وغاية الفنين والمكيلى والنوزون والمغفور وقض (۹) وان أعاز اضا الملاء أو للغرس صخ (۱۰) ولأنه أن يرجع ويكلف فلفهها (۱۱) ولا يضمن ما نقض ان لم يؤت وان وقت زوج قبله ضمن ما نقض بالقلع (۱۲) وان أعاز هاليز غها لاثرو غدت حتى يحضد وقت اولا.

توجه: او که مالک مقید کړی ووپه خاص وخت یا خاص نفع سره یاه دواړو سره نوتجاوز دي نه کوي تر هغه چې متعین کړی یې دی او که یې مطلق پري ایښی و نو د هغه لپاره جائزه دي چې نفع واخلي هر قسم کوم وخت چې غواړي او عاریت ورکول دشمنینو او مکیلی او موزونی شيانو او عددي شيانو قرض دی او که یې ځمکه په عاریت ورکړه د تعمیر لپاره یا د درختو لگولو لپاره نوصحیح ده او معیر لره جائزه ده چې واپس یې واخلي او دی مکلف کړي د دې دواړو په له منځه وړلو باندې او نه ضامن کیدي دهغه چې نقصان راغلی دی که یې وخت معین کړی نه وو او که یې وخت معین کړی و تر هغه مخکې یې واپس واخیست نو ضامن ګرځي دهغه نقصان چې د آبادي درنګیدو یا په کینلود درختو سره راغلی وي او که یې ځمکه عاریه ورکړې وه د دې لپاره چې ویې کړي نو واپس به یې نه اخلي تر څو هغه کښت ونه رېبل شي که یې وخت معین کړی و او که یې نه وو معین کړی

تشریح: (۷) که معیر په دې وخت کې چې مستعیر ته مستعار ورکوي د اقید و لگاوه چې دابه یواځي د جمعي په ورځ مثلاً استعمالوي یا په فلان قسم ګټه ور څخه اخلي مثلاً مستعار حیوان وو معیر د اقید و لگاوه چې له دې څخه به خالص دسوارلي فائده اخلي باریه نه پروري یا یې د دواړو (متعین وخت او متعین فائده) قید لگولی و نو مستعیر به دمعیر له دې تعین څخه تجاوز نه کوي ځکه داله ملک غیر څخه انتفاع ده نو چې د څرنګه انتفاع هغه اجازه ورکوي یواځي هغه جائزه ده تر هغه تجاوز جائزه نه دی. او که معیر هیڅ قسم

قيد نه وولگولی نومستعير چې څرنگه غواړي او ترڅه وخته چې غواړي فائده حاصلولای شي ځکه دمعيړنه طرفه دمطلق فائده حاصلولو اجازه ده نو په اطلاق سره دعمل کولو چې څرنگه غواړي ترڅه وخته غواړي فائده حاصلولای شي .

(۸) ثمنين (يعني دراهم اودنانير) کيلی شيان (لکه غنم، اوربشي) وزني شيان (لکه شات وغيره) عددی متقارب شيان (لکه جوز، هڅی، وغيره) په عاريت ورکول قرض گڼل کيږي ولی عاريت په تمليک دمنافعودی اوله دغوشيانو څخه انتفاع ممکن نه ده مگر دا که دغه اعيان تلف کړي نو داباضروره دتمليک عين مقتضي دی او تمليک عين پايه هبه يا قرض سره ممکن دی بيا په دي دواړو (هبه او قرض) کې ادنی قرض دی نو قرض ثابتيږي .

(۹) که يو چا ځمکه په عاريت واخيسته ددي لپاره چې په هغی کې آبادي وکړي يادرتخې پکې ولگوي نو دا جائزه ده ځکه دسکنی په شان يو منفعت دی او دا منفعت دا جارې په ذريعه حاصلیدای شي نو دا عاري په ذريعه حاصلول يې هم صحيح کيږي .

(۱۰) په مذکور صورت کې معيړلره دا جائزه ده چې له عاريت څخه رجوع وکړي خپله ځمکه واپس واخلي ځکه دا خبره مخکي تيره شوې ده چې دا عقد غير لازم دی نو ددي عقد ماتول جائز دی . او معيړ چې کله خپله ځمکه اخلي نومستعير به دي مجبور کړای کيږي چې آبادي ړنگه کړي او درختې وکاږي ځکه دي شيانو دمعيړ ځمکه مشغوله کړې ده نو پر فارغه کيدويې مستعير مجبور کړای کيږي .

(۱۱) بيا ددرختوپه کښلو سره دمستعير نقصان ضرور راځي نو که دمستعار ورکولو په وخت کې يوه موده نه وه مقرر شوې نو بيا معيړنه ضامن کيږي ځکه مستعير خپله دوکه شوی دی معيړ هيڅ دوکه نه ده ورکړې ولی مستعير پوهيږي چې معيړ واپس کولو حق لري بيا هم درختې پکې لگوي نو دی خپل ځان ته دوکه ورکوي او که دمستعار ورکولو په وخت يوه معينه موده مقرر شوې وه او معيړ دهغې مودې تېرېده کيدو مخکي ځمکه واخلي نو چې په کښلو سره دمستعير کوم نقصان راځي معيړ دهغه ضامن دی ځکه معيړ مستعير ته دوکه ورکړي ده ولی دوخت په مقرر کيدو سره مستعير پوهيږي چې تروخت مخکي رجوع نه کوي دا چې ده تروخت مخکي رجوع وکړه نو دوکه ورکونکی معيړ شوې به دي وجه معيړ ضامن گرځي .

(۱۲) که مستعير به دي غرض ځمکه اخيستې وه چې دابه وکړي نو مالک دخپلې ځمکې اخيستلو اختيار نه لري ترڅو چې کښت رېبل شوی نه وي که يې وخت مقرر کړی وي او که يې نه وي مقرر کړی ولی کښت ددرختوپه شان نه دی ځکه دکښت لپاره وخت معلوم راځي او درختولره هيڅ وخت معلوم نشته او دکښت رسيدو تر وخته دي مستعير ته ځمکه داجرت مثل په عوض پرېږدي چې په دي کې دجانبي نور عايت دی .

(۱۳) و مؤنة الذى على المستعير و المؤدع و المؤجر و الغاصب و المُرْتَهَن (۱۳) و ان رذالمستعير الذاتية الى احصل مالها (۱۵) و العبدالى دار المالك برئ (۱۲) بخلاف المَغْضُوب و المؤدع (۱۷) و ان رذالمستعير الذاتية مع عبده و اجيره مشاهرة ازمع عند رب الدابة و اجيره برئ (۱۸) بخلاف الاجنبى (۱۹) و يكتب المغار انك اطعمنى ارضك.

توجه: او دواپس كيد و مصرف پر مستعير او مؤدع او مؤجر او غاصب او مرتنه باندی ده او كه واپس كې مستعير حيوان د مالک د حيوانانو ځای دریدو ته یا یې مریې د مالک سرای ته ورو ووست نودی بری کيږي خلاف له مغضوب او ودیعت نه او كه واپس كې مستعير حيوان له خپل مریې یا خپل ماهانه مزدو زیاده حیوان د مالک له مریې یا دهغه له مزدو ورسره نو بری کيږي خلاف له اجنبی (بیگانه) څخه او ودي ليکې معارجې تاماته عاریه خپله ځمکه را کي ده.

تشریح: (۱۳) د مستعار پرواپس کیدو چې څومره مصرف راځي هغه به د مستعیر پر ذمه وي ولی د مستعار واپس کیدل د مستعیر پر ذمه واجب دی نو پرواپس کیدو چې کومه خرچه راځي هغه به هم د مستعیر پر ذمه وي. او د ودیعت پرواپس کیدو چې کوم مصرف راځي هغه د مؤدع (ودیعت ساتونکي) پر ذمه و اجبه ده ځکه د ودیعت د حفاظت فائده مؤدع ته رسیږي او د ودیعت د واپس کیدو فائده هم مؤدع ته رسیږي نو د واپس کیدو خرچه یې هم د مؤدع پر ذمه راځي او په اجاره دورې شي پرواپس کیدو چې کوم مصرف راځي هغه په ذمه د مؤجر (یوشی په اجاره ورکوونکي) واجب دی ځکه د مستاجر پر ذمه دهغه شي د واپس کیدو چې په اجاره یې وړی دی مصرف واجب نه دی بلکې خالص تخلیه او موجد ته قدرت و رکول واجب دی نو مصرف د واپس کیدو یې د مستاجر پر ذمه نه راځي بلکې د مؤجر پر ذمه کيږي او د مغضوبه شي پرواپس کیدو چې کوم مصرف راځي هغه د غاصب پر ذمه واجب دی ځکه د مغضوب شي واپس کیدل پر غاصب واجب دی نو د واپس کیدو مصرف هم له مالک څخه د ضرر دفع کیدو لپاره پر غاصب باندی و اجيږي. او درهن ښودل شوي شي د واپس کیدو مصرف د مرتنه پر ذمه واجب دی ولی د مرتنه قبض و صولې قبض دی نودی قابض لنفسه دی نو د واپس کیدو مصرف دهغه پر ذمه راځي دراهن پر ذمه نه کيږي.

(۱۴) که مستعیر یو حیوان په عاریت اخیستی و ویا یې هغه د مالک د څار و یو دریدو ځای ته ورساوه وروسته هغه هلاک شو نو د قیاس تقاضا څو داده چې مستعیر ضامن شي ځکه هغه مستعار مالک ته نه دی رسولی. لیکن استحسانه ضامن کيږي وجه داستحسان داده چې دا عام عادت دی چې د عاریت حیوانان د مالک د څار و یو تر ځایه رسوي نو په مذکور صورت کې مستعیر مستعار په متعارفه طریقہ مالک ته رسولی دی ځکه هغه نه ضامن کيږي.

(۱۵) قوله ابو العبدالی دار المالك برئ ای ان رذالمستعير العبدالی دار المالك برئ المستعير من الضمان. یعنی که مستعیر یو مریې عاریه راوستلی و ویا یې د مالک تر کوره پوري ورساوه خاص مالک ته یې ور نکر نویا که مریې له دغه وروسته هلاک شو نو دلته هم د قیاس تقاضا داده چې مستعیر ضامن وي خوا استحسان دادی چې

مستعیر ضامن نه شي ځکه مستعیر مستعار په متعارفه طريقه سره تر مالک په پوري ورساوه ځکه نه ضامن کيږي.

(۱۶) خلاف له غصب شوي شي نه چې د هغه مالک ته سپارل ضروري دی غیر له سپارلو غاصب نه بري کيږي ولی غاصب مغضوب قبض کړی دی زیاتي يې کړي ده د ازادتي يې هلته زائليږي چې حقیقه مغضوب شی مالک ته تسلیم کړي همدارنگه که مودع ودیعت د مالک تر کوره ورساوه خپله مالک ته يې ورنکړي یا که ودیعت هلاک شو نو مودع نه بري کيږي بلکې ضامن گرځي ځکه مالک په دي نه دی راضي چې ودیعت دده تر کوره پوري ورسېږي یا دده په کورنۍ کې بل چاته و سپارل شي که نه بیا يې ولی ودیعت مودع ته ورکاوه.

(۱۷) که يو چا د بل چا يو حيوان مستعار راووست بیا يې هغه خپل مریې یا خپل مزدور ته ورکړي یا که هلاک شو نو مستعیر بري کيږي ضامن نه گرځي ولی حيوان له مستعیر سره امانت دی نو ده لره اختیار شه چې په داسې چا د هغه حفاظت وکړي چې دده له عیال څخه وي لکه په ودیعت کې نو چې کله مستعیر د خپل مریې یا مزدور په ذریعه د مستعار حفاظت کولای شي نو ددوی به ذریعه يې واپس کولای هم شي همدارنگه که يې مستعیر د مالک د مریې یا مزدور په لاس واپس کړي هم دی بري کيږي ځکه مالک په دي راضی دی ولی که يې خپله مستعیر واپس کړي نو هم يې مالک خپل مریې ته په لاس ورکوي اوله مزدور څخه هغه مزدور مراد دی چې له ده سره په کلنۍ یا میاشتنۍ مزدوري سره مزدوروي.

(۱۸) قوله بخلاف الاجنبی ای ان رد المستعیر القایة مع اجنبی فهلکت لا یبراعن الضمان یعنې که چیرته مستعیر مستعار کړی حیوان دا جنبي په ذریعه واپس کړي نو د هلاکت په صورت کې مستعیر نه بري کيږي بلکې ضامن گرځي ولی دا جنبي په لاس ورکولو سره مستعیر متعدي شمارل کيږي نو ځکه ضامن گرځي.

(۱۹) که چا خالي ځمکه بل چاته د کښت کرلو لپاره عاریه ورکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزده مستعیر په عاریت نامه کې داسي ولیکي: اِنَّکَ اَطْعَمْتَنی (تاماته د ځمکه د کرلو لپاره را کړې ده) او صاحبین رحمهم الله فرمایي داسي به ولیکي: اِنَّکَ اَعَرْتَنی (تاماته عاریه را کړې ده) ځکه اعرتني د عاریت لپاره صریح وضع شوی لفظ دی او په لفظ موضوع سره خط لیکل بهتر دی لکه د مکان په عاریت کې چې په اتفاق داسي لیکي اِنَّکَ اعَرْتَنی، داسي نه لیکل کيږي چې اِنَّکَ اَسْکَنْتَنی، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې لفظ اطعام پر مقصود باندې زیات دلالت کوي ولی دالفظ په کښت پوري مختص دی اولفظ د عاریت له کښت نه علاوه آبادي وغیره ته هم شامل دی نو کوم لفظ چې په زراعت پوري مختص دی هغه لیکل بهتر دی.

کتاب الهبة

د کتاب د هبه په بیان کې دی

د کتاب الهبة له کتاب العاریه سره مناسبت دادی چې په هبه او عاریت دواړو کې تعلیمک بلا عوض راځي بیا يې عاریت پر هبه باندي ځکه مقدم کړی دی چې ترقی له ادنی څخه واعلی ته راشي، داممکنه ده چې د عاریت د تقدیم وجه دا وي چې عاریت په منزله دمفرد دی او هبه په منزله د مرکب دی ولی په هبه کې تبرع

بالعين ده او تبرع بالعين مرکب ده نسبت و تبرع بالمنفعة ته ولی د تبرع بالعين په صورت کې کله متبرع علیه بنفسه له عين څخه فائده حاصلوي او کله دهغه له منافعو څخه او د تبرع بالمنفعة په صورت کې يواځې له منافعو څخه فائده حاصلېږي او مفرد تر مرکب مقدم وي.

هېه په لغت کې دي ته وايي چې بل چاته يوشی ورکړای شي چې دهغه لپاره نافع وي که مال وي که غیر مال لکه: وَهَبْتُ لَكَ مَالًا وَهَبَ اللَّهُ فَلَانًا وَكَدًا صَالِحًا، او په شريعت کې تملیک بلا عوض ته هېه وايي هېه کوونکي ته واهب او کوم شی چې هېه شوی دی هغه ته موهوب او چاته چې هېه کېږي هغه ته موهوب له وايي او اتهاپ په معنی د قبول الهېه سره.

دهېه د صحت لپاره شرطونه په واهب کې دادي چې عاقل، بالغ او مالک وي او په موهوب کې دادي چې موهوب مقبوض غیر مشاع وي او ممیز غیر مشغول وي، دهېه رکن ایجاب او قبول دی، حکم دهېه موهوب له لره د غیر لازم ملک ثبوت دی.

(۱) امل تملیک العین بلا عوض (۲) و تصح یا نیجاپ (۳) کزو هبت و نخلت و اطعمتک هذا الطعام و جفنته لک و اغمرتک هذا الشئ و حملتک علی هذه الذبابة و یا به الهیة و کسوتک هذا الثوب و داری لک هبة و تنکنها (۴) لاهبة تنکني أو تنکني هبة (۵) و قبول (۶) و قبض فی المجلس بلا اذنه (۷) و بعده به (۸) فی محوز مضمون (۹) و مشاع لا یقسم (۱۰) لا یقسم لان قسمه و سلمه صح.

توجه: هېه مالک گر ځیدل دی د عین بلا عوض، او صحیح ده په ایجاب سره لکه: ماتاته هېه کې دی، عطیه مي درکړی دی او دخوراک لپاره مي د اطعام تاته درکړی دی ستا لپاره مي وگرځاوه داسی او ټول عمر مي درکړی دی تاته داسی درکړی دی او سپور مي کړي ته پردي حیوان باندې، په دي سره يې نیت دهېه کړی وي او وامي غوښته تاته داکپړه او زما سرای تاته هېه دی ته پکې اوسه، نه په دي وینا سره چې دا وسيدو لپاره هېه دی یا وسيدل يې هېه دی او په قبلولو سره او په قبض سره په مجلس کې بلا اجازته او له مجلس وروسته په اجازت سره په مقبوض او مقسوم کې او مشترک چې تقسیمیدای نه شي نه په تقسیمیدونکي کې بیا که يې تقسیم کړ او حواله يې کړ نو صحیح ده.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د هېه اصطلاحی تعريف داسي کړی دی چې يو څوک دیوشي بلا عوض مالک وگرځوي دي ته هېه ويل کېږي د تملیک العین په قید سره اعاره له تعريفه خارج شوه ځکه په هېه کې تملیک منافع دی تملیک عین نه دی او د بلا عوض په قید سره احتراز راغی له تملیک بالعوض څخه ځکه تملیک بالعوض معنی بیع ده، له بلا عوض قید څخه معلومېږي چې دا دهېه بلا عوض تعريف دی د مطلق هېه تعريف نه دی.

(۲) هېه په ایجاب او قبول سره صحیح کېږي ځکه هېه هم دنورو عقودو (چې په ایجاب او قبول سره منعقدېږي) په شان يو عقد دی نو په هېه کې هم ایجاب او قبول ضروري دی، او هغه وخت تامیږي چې کله د موهوب له له طرفه په مجلس کې قبض راشي ولی په هېه کې د موهوب لپاره ملک ثابتېږي او د ملک ثبوت لپاره قبض کول ضروري دی.

(۳) په کومو الفاظو سره چې هېه منعقده کيږي هغه دادي: وَهَيْتُ (ماهېه کړې ده) نَحَلْتُ (ما عطيې وړکړې) په دې کې په لومړي لفظ سره هېه ځکه منعقده کيږي چې هغه د هېه په معنی کې صریح دی او دوهم د هېه په معنی کې مجازاً استعمال دی همدارنگه په اطعمتک هذا الطعام (ماتاته دا خوراک درکړې) سره هم هېه منعقده کيږي ولې دلغظ د اطعام چې کله داسي شي ته اضافت وشي چې عین هغه شی خوړل کيږي نو له هغه څخه تمليک د عین مراد پيږي او که د اطعام اضافت و داسي شي ته وشي چې عین هغه شی نه خوړل کيږي لکه اطعمتک هذه الارض (ماتاته دا ځمکه دخوراک لپاره درکړي ده) نو په دې صورت کې د اطعام معنی عاریت ده.

همدارنگه په جعلتُ هذا الشيء لک (ماداشی ستا لپاره گرځولی دی) سره هم هېه منعقده کيږي لقوله عليه السلام: ليس امر عسري فلي للمعمر له ولورته من بعده (يعني) که چا بل چاته عمری ورکړد نو دا دمعمر له لپاره ده اوله هغه وروسته دهغه دورته و لپاره ده) همدارنگه دا الفاظ: حملتک على هذه الدابة، (ماته پر دغه سوارلي باندې سپور کړې يې) که د هېه په نيت سره و ونو هېه منعقده کيږي څرنگه چې دا الفاظ په هېه کولو کې صریح نه دي ځکه چې حمل سپر لوته و ايايې نو دا عاریت کيږي خو هېه لره هم محتمل دی نو د نيت په وخت پر هېه باندي محمول کيږي.

همدارنگه په کسوتک هذا الثوب (مادا کپړه تاته دا غوستلو لپاره درکړه) سره هم هېه منعقده کيږي ځکه کسوتک لفظ د تمليک لپاره استعمال پيږي ويل کيږي: کسی الامير فلا ثوبا (امير فلان ته جامه ورواغوسته) يعنې مالک يې وگرځاوه.

همدارنگه په داري لک هېه (زما سرای ستاد او سيد و لپاره دی) سره هم هېه منعقده کيږي ځکه په لفظ دلک کې لام د تمليک لپاره دی او تسکنها مو هو ب له ته مشوره ورکول او پر مقصود باندي تنبيه کول دی د هېه لپاره تفسير نه دی داسي شول که يو څوک چې ووايي هذا الطعام لک تا کله.

(۴) قوله لاهبهُ سکنی او سکنی هېه ای داری لک هېه سکنی او داری لک سکنی هېه، لفظ د هېه د حال ياتميز واقع کيدو په وجه منصوب دی ځکه په داری لک، کې ايهام دی مطلب دا چې که واهب داسي ووايي: داری لک هېه سکنی (زما سرای ستاد او سيد و لپاره دی) يا داسي ووايي: داری لک سکنی هېه نو په دې سره هېه نه کيږي ولې لفظ د سکنی د تمليک منافع لپاره محکم دی نو په دې لفظ سره عاریت راځي نه هېه که لفظ د هېه مقدم کړي او که يې مؤخر کړي، په دې باره کې قاعده داده چې که لفظ د ايجاب پر تمليک عین دال و ونو هېه کيږي او که پر تمليک د منافع دال و ونو عاریت دی او که يې د دواړو احتمال درلود نو بيا نيت معتبر پيږي او که يې د سکنی لفظ پر عاریت ذکر کړ نو په طريقه اولی سره عاریت کيږي.

(۵) قوله وقبول، په جر سره معطوف دی دمصف صلى الله عليه وسلم پر دې قول: بايجاب، تقدیر د عبارت داسي دی: وتصح ايضا بقبول من الموهوب له (يعنې هېه صحيح کيږي دمو هو ب له په قبلولو سره) ځکه هم دنور و عقودو (هغه چې په ايجاب او قبول سره منعقد کيږي) په شان يو عقد دی نو په هېه کې هم ايجاب او قبول ضروري دی.

(۶) اوہبہ هغه وخت تامیږي چې کله دموهوب له له طرفه په مجلس کې قبض راشي ولی په هبه کې موهوب له لره ملک ثابتیږي اود ملک دثبوت لپاره قبض کیدل ضروري دی پس که چیرته موهوب له دغه هبه په مجلس کې مال موهوب دواهب دحکم بغیر قبض کې نودا استحساناً جائز دی ځکه دواهب له طرفه ایجاب دموهوب له لپاره دلاله اذن بالقبض دی.

(۷) اوکه موهوب له له مجلس هبه څخه دجلاکیدو وروسته موهوب قبض کې نودا جائز نه دی ځکه دموهوب له قبض کول دقبول په منزله دی او قبول په مجلس عقد پوري خاص دی نو هغه چې په منزله دقبول دی هغه هم البته که واهب موهوب له ته له مجلس وروسته دقبض اجازه ورکړه نویا موهوب لره قبض کول جائز دي ځکه دواهب اجازه ورکول په منزله د عقد جدید دی.

(۸) قوله فی محزو مفسوم و مشاع الخ ای و نصخ الهیة فی محزو مفسوم الخ یعنی هغه شی له تقسیم وروسته هم قابل انتفاع وي تقسیم و هغه ته ضرر نه رسوي نو دداسي شي هبه کول جائز نه دی مگر داکه محو زوو (یعني له ملک دواهب او حقوق دواهب څخه فارغ وو) ځکه پردرختو باندې دلگیدلو میو هبه له درختي بغیر او پر ځمکه دولاې کښت هبه دځمکي بغیر جائز نه ده ولی په دي صورتو کې موهوب شی په دي وجه چې دواهب ملک ورسره متصل دی په کامل ډول نه مقبوض کیږي همدارنگه دداسي شي مقسوم کیدل هم شرط دی ولی په تقسیم ورسره دهغه کامل قبض ممکن دی نو په ناقص قبض اکتفاء نه کوله کیږي او بلاتقسیم قبض قاصر دی.

(۹) قوله و مشاع لا یقسم ای و نصخ الهیة فی مشاع لا یقسم یعنی هغه شی چې نه تقسیم یږي چې په تقسیم سره بالکل قابل انتفاع نه پاتیږي (لکه یو مری یا یو حیوان) یا هغه انتفاع چې تر تقسیم مخکې اخیستل کیده وروسته تر تقسیم نه اخیستل کیږي (لکه کوچنی کوټه یا کوچنی حمام وغیره) نو دهغه مشاعاً یعنی بغیر تقسیم هبه جائز ده ولی په داسي شي کې خالص قبض قاصر ممکن دی نو په هغه اکتفاء کیدای شي.

(۱۰) قوله لا یقسم ای لا یقسم الخ یعنی که یو چادیه قابل تقسیم مشترک شي یو غیر مقسومه پکړه هبه کې نودا هبه نه ده صحیح ځکه په قابل تقسیم شي کې بلاتقسیم قبض قاصر دی چې پر هغه اکتفاء نه کوله کیږي البته که واهب بلاتقسیمه هبه وکړه بیا یې تقسیم کړ موهوب یې وموهوب له ته وپاره نودا جائز دی ځکه د هبه اتمام په قبض سره راځي اود قبض په وخت کې شیوع او شرکت نشته نو گو اګي واهب مقسوم غیر مشترک شي هبه کړ.

فانده یو روایت دادی چې د مشاع شي هبه هغه وخت فاسده ده چې اجنبي ته هبه کړای شي او کومه چې شریک جائیداد ته وي هغه ته د غیر منقسم شي هبه هم صحیح ده او بعض فقهاؤ دا مختاره کړي هم ده قال فی الدرر فی الصنف ذیل النعمانی و قال یحرم و شریک و هو المختار (۷۸۰/۳)

مګر د قول د ظاهر مذهب خلاف دی ځکه نو بغیر مجبوري پردي قول عمل کول صحیح نه دی او غالباً باین سبب چې د جائیداد په تقسیم کې څومره پریشاني راځي داد مجبوري او سختي په حد کې ده حل دی نو په دي صورت کې که په دغه روایت باندې عمل وکړای شي چې د شریک لپاره هبه بغیر تقسیم صحیح شی

نو گنجائش شته اوله قبض کولو وروسته دي ته مفید ملک وبل کیږي خوبهتر صورت دادی چې داننده لپاره جائیداد تقسیم کړای شي يادي بيع کړای شي اویع زباني هم کافی ده دتحریر ضرورت نشته. (امداد الاحکام ۳۸/۴)

مطلب دادی چې شریک ته دغیر منقسم شي دهبه کولو لپاره دایوه حبله اختیاریدلای شي چې پرفه خپله حصه خرڅه کړي اویا قیمت هغه ته هدیه کړي دوهم صورت دادی چې په انتهائی کم قیمت سره یې خرڅ کړي چې ادائیگی یې پر موهوب له باندې سخت نه وي. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۷۸/۲)

(۱۱) وان وهب دبقاقي بن لاوان طخن وسلم و كذا الذهن في الشسم والنسم في اللين (۱۲) وملك بلاقبض جدين لو في يد الموهوب له (۱۳) وهبة الاب لطفله تنتم بالعقد (۱۴) وان وهب له اجنبى فتم قبض عليه (۱۵) وان وهب اجنبى لولي حذر مما هو قبضه ان عقل (۱۶) ولو وهب لغيره (۱۷) والواحد ص لا عكسه (۱۸) واصح تصدق عشرة و هبتها للفقيرين لا للغبين.

توجه: او که یې هبه کړل غنم په اوږو کې نو صحیح نه دی که څه هم ژړنده یې کړي ییایې تسلیم کړي او همدارنگه تیل په لمر مخه کې او غوړي په شیدو کې، او مالک گرځي بغیر له جدید قبض که هغه د موهوب له په لاس کې وو او دپلار هبه دخپل زوی لپاره تامیري په عقد سره او که اجنبی هبه وکړه ماشوم ته نو تامیري دهغه دولي یاد هغه دمور یا اجنبی په قبض کولو سره که د ماشوم ددوئ په پروربت کې وو او د ماشوم په قبض کولو سره که هغه هوښیار وو او که هبه کړه دوو کسانو یو مکان دیو چا لپاره نو صحیح دی دهغه عکس صحیح نه دی. او صحیح ده دلسو درهمو نوصدقه او هبه کول دوو فقیرانو لره نه دوو مالدارانو لره.

تشریح: (۱۱) که چاهغه غنم چې په اوږو کې وو هبه کړل نو داهبه فاسده یعنې باطله ده که چیرته واهب دا غنم ژړنده کړل موهوب له ته یې حواله کړل نو هم داهبه جائزه نه ده ولی دهبه په وخت کې موهوب شی معدوم دی او معدوم شی محل دملک نه گرځي نو ځکه دا عقد باطل دی، همدارنگه که یو څوک داسي تیل هبه کړي چې په لمر مخي کې وي نو داهبه فاسده یعنې باطله ده که څه هم هغه داتیل له لمر مخي نه راوباسي موهوب له ته یې ورکړي. لما قلنا. همدارنگه که یو څوک داسي کوچي (مگهن) هبه کړي چې په شیدو کې وي نو هم داهبه باطله ده که څه هم مکهن له شیدو څخه را ییل کړي موهوب له ته یې وسپاري لما قلنا.

(۱۲) که موهوب شی د موهوب له په لاس کې وو نو په هبه سره موهوب له دهغه مالک گرځي که څه نوی قبض ونه کړي ځکه عین موهوب دهغه په لاس کې دی او قبض شرط دی.

(۱۳) که پلار خپل نابالغ ماشوم ته یو شی هبه کړ نو ماشوم په عقد هبه سره دهغه مالک گرځي که څه هم تجدید قبض ونه کړي ځکه د ماشوم پلار دهغه له طرفه قبض کوي او حال دا چې د موهوب شی دپلار په قبض کې موجود دی نو بس همدغه قبض دهبه دقبض قائم مقام کیږي جدید قبض ته ضرورت نشته.

(۱۴) که دیتیم لپاره یو شی چا اجنبی (بیگانه) هبه کړ او دهغه ولي موهوب شی قبض کړ (له ولي څخه مراد دهغه دپلار وصى یا دیتیم نیکه یا دهغه وصي دی) نو داجائز دی ځکه داخلک دپلار قائم مقام دي نو پریتم باندې ددوئ ولایت حاصل دی داخلک دیتیم له طرفه هبه قبض کولای شي.

(۱۵) لوله وانه ای ولتم الهنة بعض انه واجبی الخ ، یعنی که یتیم دموربه پروریت کھ وونودیتیم لپاره دمورقبض کول جائزدی ولی کوم امورچی دماشوم یادهغه دمال دحفاظت طرف ته راجع وي په هغوکې یې دمورولایت حاصل دی او هبه قبض کول دیتیم دحفاظت له بابه دی ولی هغه له مال بغیر ژوندنه شي کولای همدارنگه که یتیم داجنبی په پروریت اورتیت کھ وونودهغه لپاره داجنبی قبض کول جائزدی ولی اجنبی لره پرده باندي ولایت معتبره حاصل دی همدواوجه ده چې یوبل اجنبی داماشوم دده له لاسه نه شي ایستلای نودغه اجنبی دهر داسی امر مالک گرځي چې دماشوم په حق کھ خالص نافع وي اوکه ماشوم خپله موهوب شی قبض کړنوداهم جائزدی په دي شرط چې ماشوم عاقل او هوښیاروي ولی ماشوم دخالص نافع امر په باب دبالغ په شان دی .

(۱۶) که دووکسانوسرای (یا هر هغه شی چې قابل تقسیم وي) یوچاته هبه کړنوداجائزدی ځکه هغوی مجموع مکان حواله کړ او موهوب له پرمجموع مکان باندي قبضه وکړه نودلته شیوع نشته . او که ددي عکس وي یعنی یوه سري دووکسانوته یوسرای هبه کړ او دهریوه حصه یې بیان نه کړه نودامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نژددا هبه جائزه نه ده ځکه دایه دوئ دواړوکې هریوه ته نصف مشاع هبه ده نودلزم شیوع په وجه داهبه ناجائزه ده ، دصاحبینور جمعها الله په نژددا هبه صحیح ده ځکه دادوئ دواړو ته په یوه ځل هبه ده په دي وجه ددوئ تعلیمک یودی نوشیوع نه راځي .

فائده : دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذرمختار : وهب الثمان دار الواحد صخ لعهه الشیوع وبقوله لا عهد للشیوع فیما یحصل القسمة اما مالاً یحتمله کالیت فیصح اتفاقاً (الذرمختار علی هامش رذالمختار : ۵۷۳/۳) وقال الشیخ عبدالحکیم النجدي رحمته الله علیه : واختاروا قول الامام ابی حنیفة رحمته الله علیه وعليه مشی اصحاب الشروح والفتاوی ولم یقل عن واحد منهم الميل الی قولیما . (هامش الهیة : ۲۸۵/۳)

(۱۷) که لس درهمونه دوو فقیرانو ته صدقه یا هبه کړي نوداصحیح دی او که یې دوو مالدارانو (غنیانو) ته هبه یا صدقه کړي نویانه دی صحیح ، دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه مسلک دی . دصاحبینو رحمهما الله په نژدغنیانو لره هم صحیح دی ، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې هبه اوصدقه یوله بل څخه مجازدی یعنی چې کله فقیر ته هبه ورکړي هغه مجازاً صدقه ده (ځکه دهبه اوصدقه ترمنځ معنوی اتصال دی) . هغه داچې په دواړوکې تعلیمک بلاعوض دی) او په صدقه کھ په تقسیم سره قبض شرط نه دی نودویا د یو فقیرانو ته د مشترک شي هبه جائزه شوه ځکه داهبه په معنی دصدقه ده . او که دوو غنیانو ته مشترکه صدقه ورکړای شوه نوداجائزه نه ده ځکه غني لره صدقه مجازاً هبه ده ، بیا دصدقه او هبه ترمنځ فرق دادی چې په صدقه سره الهي رضا مقصودوي اودادوو فقیرانو ته په ورکولو کھ هم یوه ده نوشیوع نه ثابتیږي او غنیانو ته په هبه کولو کھ خپله دهغوی خوشحالو مقصودوي او غنیان دوه دي ځکه شیوع ثابتیږي .

فائده : دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذرمختار : والصدق بمنزلة دراهم اووهو الفقیرین صخ لان الهنة للفقیر صدقة والصدقة یزاد بها وجه الله تعالی وهو واحد فلا شیوع ، لالعیین لان الصدقة علی الفی هبة فالاصح للشیوع ای لامتلك حتی لو قسمها لسلما صخ (الذرمختار علی هامش رذالمختار : ۵۷۳/۳)

باب الزجوع الى الهبة

داباب دهبه واپس اخيستلو په بيان كې دى

دهبه حكم دادى چې مو هو ب له لره په مو هو ب شي كې غير لازم ملك ثابتيري نو چې كله دمو هو ب له ملك غير لازم دى نو واهب لره رجوع كول او مو هو ب شي له مو هو ب له څخه واپس اخيستل جائز كيږي (كه دى هم ديانه مكروه دى) مگر څه داسي امور هم شته چې دهغو په وجه سره واهب لره رجوع فى المو هو ب نه جائز كيږي دهغو امور ودييانول ضروري دى په همدې وجه مصنف رحمه الله په دې باب كې ددغو مانو بيان كړى دى.

(۱) صح الزجوع فيها (۲) ومنع الزجوع دفع خزقه فالذال الزايدة المنفصلة كالغرس والبناء والسفن (۳) والميم موت اخذ المتعاقدين (۴) والعين العوض فان قال خذ عوض هيبك او بدلها او بمقابلتها فليقتضه الواجب سقط الزجوع (۵) وضع عن اجنبي (۶) وان استحق نصف الهبة جمع بنفس العوض (۷) وبعكسه لاحتمال ما يقتضى ولو عوض التصفى جمع بنفسه بغرض (۸) والفاء خروجه الهبة من ملك المو هو ب له (۹) ويبعضها جمع فى النصف كعدم بيع شئ (۱۰) والزاء الزوجية (۱۱) فلو وهب ثم بك خيار جمع وبالعكس لا (۱۲) والقاف القرابة فلو وهب لى رخم محرمه لا يرجع فيها (۱۳) والفاء الهلاك فلو ادعا ضيق.

توجه: صحيح ده رجوع كول په هبه كې، او منع كوي دارجوع (دمع خزقه) له دال څخه زيات متصله مراد دى لكه درختي لگول او آبادي كول او دحيوان چاغيدل. اوله ميم څخه داحدمتعاقدينو مرگ مراد دى اوله عين څخه عوض مراد دى كه يې وويل چې دا واخله ستاد هبه عوض يا ستاد هبي بدله يا دهغې په مقابل كې نو واهب قبض كړي يايې حق درجوع ساقطيري او صحيح دى عوض اخيستل له اجنبي څخه او كه دبل چا مستحقه شوه نيمه هبه نور جوع دي و كړي د نصف عوض په باره كې او ددي په عكس كې نه ترڅو چې هغه باقى رڼه شي او كه يې عوض وركړ د نصف نو واپس دي واخلې هغه چې عوض يې نه دى وركړى اوله خ، څخه د هبه خارج كيدل مراد دى دمو هو ب له له ملك څخه او په نصف خرڅولو سره دي واپس واخلې باقى نصف لكه دشي نه خرڅيدويه صورت كې اوله زاء، څخه زوجيت مراد دى كه يې هبه و كړه يايې له هغې سره نكاح وكړه نور جوع كولاى شي نه دهغه په عكس كې اوله قاف څخه قربايت مراد دى كه يې هبه و كړه خپل ذى رحم محرم ته نور جوع نه شي كولاى په هغه كې اوله ها، څخه هلاكت

مراد دى كه يې دعوى هلاكت وكړه نو تصديق يې كيږي.

تشرېح: (۱) كه واهب يوه اجنبي (بيگانه) ته يوشى هبه كړ او مو هو ب له مو هو ب شي قبض هم كړ نو اوس واهب لره په هبه كې رجوع كول او مو هو ب شي واپس اخيستل جائز دى په دې شرط چې له راتلونكو موانعو څخه يو مانع موجود نه وي ځكه دخلكو عادت دادى چې له هبې څخه دهغوئ مقصود عوض اخيستل وي نو دعوض دنه ترلاسه كولو په صورت كې واهب لره دفسخ اختيار شته ځكه په دغه عقد كې دفسخ كيدو صلاحيت شته او داحكم قضاء دى ديانه رجوع فى الهبه مكروه ده.

(۲) دلته مصنف رحمه الله درجوع فی الهبة څه موانع ذکر کوي درجوع فی الهبة اووه (۷) موانع دي مجموعه يې (ذمغ خرقه) (اوشکوزخمی کې) په دي حروفو سره همدغو اووه موانعوته اشاره ده چې تفصیل يې مصنف رحمه الله خپله بيان کړی دی :

نمبر ۱- فرمایې چې په دال سره زیادت متصله ته اشاره ده یعنې که په عین موهوب کې یو داسې زیادت راشي چې په هغه سره د موهوب قیمت لوړ شو مثلاً موهوب ځمکه وه موهوب له په هغې کې درختي ولگولي یا يې آبادي پکې وکړه یا موهوب یو حیوان وو موهوب له هغه ښه وپالی چاغ يې کړ نو په دغه صورت کې واهب رجوع نه شي کولای ځکه که واهب له زیادت بغير رجوع کول غواړي نو دا ممکنه نه ده او که له زیادت نه رجوع کول غواړي نو دا هم نه شي کیدلای ځکه دغه زیادت په هبه کې داخل نه دی ځکه په دي کې درجوع حق نه لري .

نمبر ۲- (۳) اوله میم څخه دا حد متعاقدينو مرگ ته اشاره ده یعنې که احد له متعاقدينو (واهب یا موهوب له څخه) یو مړ شي نو هم په هبه کې رجوع نه شي کیدلای ولی که موهوب له مړ شونو ملک دهغه ورته وټه منتقل کېږي نو لکه دهغه په ژوند کې چې دا انتقال ملک وروسته واهب لره رجوع جائزه نه ده همدارنگه له مړ کیدو وروسته هم دا انتقال ملک په وجه واهب ته رجوع کول جائزه نه ده او که واهب مړ شو نو څرنگه چې دهغه ورته د عقد هبه په لحاظ اجنبي دي ځکه هغوی درجوع حق نه لري .

نمبر ۳- (۴) او په عین سره د عوض طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب له واهب ته دهغه د هېي عوض ورکړ ورته وېي ويل ځکه دا عوض هېتک اویدل اغنھا آو فی مقابلتها یعنې دا واخله ستا د هېي عوض دی یا ستا د هېي بدل ده یا ستا د هېي په مقابله کې (یا يې بل داسې لفظ ووايه چې تصریح پکې وه چې دا دکل موهوب عوض دی او واهب هغه عوض قبض هم کړ نو د واهب حق درجوع ساقطېږي ولی د واهب منقود عوض وو هغه حاصل شو .

(۵) همدارنگه که یوه اجنبي د موهوب له له طرفه تېر عایا په امر د موهوب له واهب ته دهغه د هېي عوض ورکړ او واهب هغه قبض هم کړ نو د واهب حق درجوع ساقطېږي ځکه عوض ورکول حق د اسقاط لپاره دی نو دا اجنبي له طرفه هم صحیح کېږي لکه دخلع او صلح عوض چې دا اجنبي له جانب صحیح کېږي .

(۶) که موهوب له واهب ته د موهوب شي عوض ورکړ وروسته د نصف موهوب یو مستحق پیدا شو نو موهوب له خپل نصف عوض له واهب څخه واپس اخیستلای شي ځکه د نصف په عوض په مقابله کې چې کوم نصف موهوب وو هغه موهوب له ته سالم پاتی نه شو او موهوب له عوض ددې لپاره ورکړی وو چې ده ته کل موهوب په لاس ورشي نو چې کله بعض موهوب فوت شونو دهغه په اندازه عوض دي واپس واخلې .

(۷) قوله وبکس لا حتی یزدامنی ای ان استحق نصف العوض لایرجع الواهب فی الهبة بشی حتی یزدا الواهب مانی من العوض او ددې په عکس کې نه یعنې که د موهوب له له طرفه دا داکړای شوي عوض نصف یو بل څوک مستحق پیدا شونو واهب دانه شي کولای چې خپل نصف موهوب واپس واخلې ځکه څومره عوض چې باقي دی هغه ابتداً دکل موهوب عوض کیدای شي او کوم چې ابتداً دکل عوض کیدای شي هغه بقاء هم دکل عوض

کیدای شي. البته که واهب دباقی مانده عوض موهوب له ته واپس ورکړنو دا جائزه ده او بیادې خپل کل موهوب له موهوب له څخه واپس اخیستلای شي ځکه واهب خپل حق درجوع په دي وجه ساقط کړ چې پوره عوض ده ته سالم وریاتی شي او چې کله پوره عوض سالم پاتی نه شونو ده لره حق شته چې دباقی مانده عوض واپس کړي او په هبه کې رجوع وکړي ولی اوس دا هبه بلا عوض ده چې واهب حق درجوع لري او که موهوب له د نصف هبه عوض ورکړی وویو واهب هغه نصف واپس اخیستلای شي دکوم چې موهوب له عوض نه دی ورکړی ځکه دا نصف موهوب بلا عوض دی چې په دي کې واهب حق درجوع لري.

فصل ۴- (۸) او په ځا، سره دخروج طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب د موهوب له له ملک څخه خارج شي (خرش یې کړي یا یې بل چاته هبه کړي) نو بیا واهب رجوع نه شي کولای ځکه له ملک څخه پر وتلو پریل چاپه خرڅولو او هبه کولو باندې خو واهب موهوب له مسلط کړی دی اوس واهب دهغه د ماتولو حق نه لري.

(۹) او که موهوب له نصف موهوب خرڅ کړنو واهب په باقی مانده نصف کې رجوع کولای شي ځکه رجوع بقدر ممتنع مانع ده کوم حصه چې د موهوب له له ملک څخه نه ده وتلې په هغه کې رجوع کول صحیح ده مثلاً واهب موهوب له ته ځمکه هبه کړه موهوب له نیمه ځمکه خرڅه کړه نو په باقی نصف کې واهب رجوع کولای شي په مذکور نصف کې رجوع کول داسې دی لکه موهوب له چې له موهوبه ځمکې نه هیڅ نه وي خرڅه کړې نو واهب خالص د نیمې ځمکې واپس اخیستو اختیار لري دا چې په دي صورت کې د ټولې موهوبه ځمکې واپس اخیستلو اختیار لري نو د نصف د واپس اخیستلو اختیار په طریقه اولی سره لري.

(۱۰) او په ۱۰ سره د زوجیت طرف ته اشاره ده یعنې که احد له زوجینو څخه په حالت د زوجیت کې بل ته یو شی هبه کړي نو هم واهب حق درجوع نه لري ځکه په دي کې هم د صورت قربت په شان صله رحمي مقصود ده چې هغه حاصله شوه ځکه اوس واهب د موهوب شي واپس اخیستلو حق نه لري.

اللاغان: ای اب واهب لا یندو له الرجوع؟

فمن: اذا کان الاب مملو کا احسنی وجهه انه اذا کان مملو کاتکون الیه لعالکه لان المملوک لا یملک. (الاشباه والنظائر)

(۱۱) که چا ویوې پردی ښځې ته یو شی هبه کړ یا یې له هغې سره نکاح وکړه نور رجوع کولای شي ځکه معتبر وخت د هبه دی او د هې په وخت کې زوجیت قائم نه وو او واهب ته عوض دهې نه دی ورکول شوی ځکه حق درجوع لري. او که ددې برعکس وشو یعنې خپلې ښځې ته یې یو شی هبه کړ یا یې هغې ته طلاق بائن ورکړ نو رجوع نه شي کولای ځکه معتبر وخت د هې دی او په وخت د هبه کې نکاح قائم ده نو په دي کې هم په صورت د قربت په شان صله رحمي مقصود دی چې هغه مقصود حاصل شو ځکه واهب رجوع نه شي کولای.

(۱۲) او په ۱۲ سره د قربت طرف ته اشاره ده نو که یو چا خپل زی رحم محرم ته یو شی هبه کړ یا واهب درجوع حق نه لري ځکه په دي هبه سره مقصود صله رحمي وه چې هغه حاصله شوه ځکه په موهوب کې حق درجوع نه لري.

(۱۳) او په ۱۳ سره هلاکت طرف ته اشاره ده یعنې که موهوب شي هلاک شونو هم واهب رجوع نه شي کولای ځکه بعینه هلاک شوه واپس کول ممکن نه دی او د مثل واپس کول ځکه لازم نه دی چې موهوب شي

د هغه پر دمه مضمون نه وو که مو هو ب له د مو هو ب شی د هلاکت دعوی وکړه نو د هغه تصدیق کول کېږي ونی دی واهب ته د واپس کولو له وجو ب څخه منکر دی او قول د منکر معتبر دی .

(۱۳) وانما یبغض الزوج یتراضی بهما فی حکم الحاكم (۱۵) لان تلفت الموهوبه واستحققتها مستحق وضمن الموهوب له لم یرجع علی الوهاب بما ضمن (۱۶) والیه بشرط العوض هیهنا ابتداء فیشترط التقابل فی العوضین وتبطل بالتبوع (۱۷) بیع انتهاء فیزوالغیب وخیار الزیة ونزغذبالشفقة

توجه : او صحیح ده رجوع د دواړو په رضامندی سره یا د حاکم په فیصله سره که هلاک شو مو هو ب شی بیا د هغه مستحق پیدا شو او ضمان یې واخیست له مو هو ب له څخه نو بیا رجوع نه شي کولای پرواهب باندې د هغه په باره کې چې ضمان یې ورکړی دی او هبه په شرط دعوض هبه وي ابتداء نو شرط دی قبض کول د دواړو عوضینو او باطلېږي په شیوع سره او بیع ده انتهاء نو واپس کیدای شي د عیب او خیار ررؤیة په وجه سره او اخیستل کیدای شي په حق شفقه سره .

تشریح : (۱۴) دا خبره مخکې معلومه شوې ده چې واهب ته حق درجوع حاصل دی مگر درجوع کولو دوه صورتونه دي : فمبر ۱- دا چې واهب او مو هو ب له د مو هو ب پرواپس کولو باندې سره راضي شي . فمبر ۲- واهب د حاکم په محکمه کې عارضه وکړي چې زما مو هو ب له مو هو ب له څخه واپس راواخلی نو که واهب د قاضي د قضاء بغیر یا دخپل منځي رضامندی بغیر مو هو ب شی واپس واخیست دا جائز نه دی ځکه په هبه سره چې دو ۲- نرم مقصود دی د څه په حاصلیدو او نه حاصلیدو کې خفاء ده ولی که چیرته د واهب مقصود ثواب وو هغه خو حاصل شو او که یې مقصود دعوض لاس ته راوړل وو هغه نه دی حاصل شوی نو په دي کې تردید نشو نو د فیصلې لپاره د قاضي قضاء یا د طرفینو رضامندی ضروري ده .

(۱۵) که مال مو هو ب د مو هو ب له څخه ضائع شي بیا د هغه تلف شده مو هو ب یو بل څوک خپل استحقاق ثابت کړي له مو هو ب له څخه ضمان واخلي نو مو هو ب له له واهب څخه هیڅ شی نه شي اخیستلای ځکه هبه عقد تبرع ده نو د مو هو ب له لپاره د مو هو ب شي د سلامتي حق نشته .

(۱۶) که واهب په شرط د معین عوض سره هبه وکړه نو دا ابتداء هبه ده په دي کې د هبې شرائط معتبرېږي نو د عوضینو قبض په مجلس عقد کې ضروري دی ځکه دا ابتداء په اعتبار د تمسیه هبه ده . او په شیوع سره باطلېږي ځکه هبه المشاع صحیح نه ده کما مر .

(۱۷) قوله بیع انتهاء ای الیه بشرط العوض بیع انتهاء ، یعنی په هبه په شرط دعوض کې چې د عوضینو قبض راشي نو دا عقد صحیح دی اوس انتهاء دا د بیع په حکم کې ده ځکه په دي کې له جانیینو څخه عوض راغی نو د عیب او خیار ررؤیة په وجه ردیدای شي او که احد له عوضینو څخه وه نو شفیع هغه په خیار شفقه سره اخیستلای شي ځکه د عقد بیع په وجه په دي کې د شفیع لپاره حق شفقه هم ثابت دی .

فصل

دافصل داستثناء، تعلیق وغیره په بیان کې دی، دمصنفینو رحمۃ اللہ علیہم داعادت دی چې د کتاب په آخر کې مسائل شتی بیانوي په دی فصل کې مصنف رحمۃ اللہ علیہ دا ډول متفرق قسم مسائلې ذکر کړي دي:

(۱) ومن ذهب أملاً لا خملها (۲) از غلی ان یرز دها غلبه او ینقیها او یستو لدها از دارا غلی ان یرز دغلبه شیئا منها او نغضه شیئا منها یصح التمسک بالیدین بطل الاستثناء والشرط (۳) ومن قال لئن یؤتیه اذاجاً غدا فلهو لک از انت بری امینه ان اذیت الی نصفه فلک نصفه وانت بری من النصف الباقی لیس بابطل

توجیه: که چامنځه هبه کړه مگر نه دهغې حمل، یا په دي شرط چې هغه یې بیرته واپس کوي ده ته یا یې آزادوي یا یې ام ولده گرځوي یا یې سرای په دي شرط هبه کړ چې له هغه څخه به ده ته یو څه حصه یا دهغې عوض ورکوي نو هبه صحیح ده او باطل یې استثناء او شرط او که چا وویل خپل مقروض ته چې کله سبا شي نو هغه قرض ستادی یا ته بري یې له هغه څخه یا یې وویل چې که تا دا کړ ما ته نصف قرض نو باقی نصف ستادی یا ته بري یې له باقی نصف څخه نو دا باطل دی.

تشریح: (۱) که واهب منځه هبه کړه مگر دهغې حمل یې مستثنی کړه په دي ډول چې له منځې سو اخالص حمل هبه کړي نو هبه په منځه او حمل دواړو کې صحیح کیږي او استثناء باطل یې ځکه حمل یو وصف او تابع دی لکه اطراف دمنځې (یعنې لاسونه پښې وغیره) نو چې دهغه په مستقل ډول هبه صحیح نه دی نو استثناء یې هم صحیح نه ده نو دواهب حمل مستثنی کول شرط فاسد دی او هبه په شرط فاسد سره نه باطل یې.

(۲) همدارنگه که یې منځه په دي شرط سره هبه کړه چې مو هو ب له به دامنځه هغه ته واپس ورکوي یا په دي شرط چې مو هو ب له به هغه آزادوي یا دا چې مو هو ب له به یې ام ولده گرځوي یا یې هغه ته یو سرای هبه کړه په دي شرط چې مو هو ب له به له دغه سرای څخه څه حصه واهب ته واپس ورکوي یا به دهغه څه عوض ورکوي نو په دغو ټولو صورتونو کې هبه جائزه ده یعنې منځه او سرای دمو هو ب له ملک گرځي او شرطونه باطل دي ځکه دا ډول شرطونه دمقتضاء عقد مخالف دي نو په دي سره هبه نه باطل یې بلکې خپله شرطونه فاسد یې.

(۳) که دیو چا زدرهمونه پرچا باندې وویا قرض غوښتونکي هغه ته وویل چې کله سبا ورځ شي نو دا درهمونه ستادي یا یې ورته وویل چې ته له دغو درهمونو څخه بري یې یا یې ورته وویل چې کله تاماته نصف یعنې پنځه سوه درهمونه ادا کړل نو باقی نصف ستادي، یا ته له باقی نصف څخه بري یې نو دغه تمليک یا براءت باطل دی ځکه دغه هبه یا براء، بالفعل نه ده بلکې پر شرط معلق ده چې سبا ورځ راشي یا دا چې ته ما ته نصف ادا کړي، او په شرط پوري معلق کول یو اخی په داسې معاملاتو کې جائز دی چې داسقا طاوله قبیل څخه وي لکه طلاق او عتاق ځکه په طلاق کې فقط داوی چې دښځې له ذمی څخه خپل ملکیت دنکاح ساقط کړي او په عتاق کې دمملوک له غاري خپل ملکیت ساقط کړي نو په دي شیانو کې تعلیق بالشرط صحیح دی مثلاً داسې ویل چې که تافلان کارو که نو ته طلاقه یې یا ته آزادي چې دغه تعلیق صحیح دی مگر هغه معاملات چې محض اسقاط نه وي بلکې محض تمليک وي یا من وجه تمليک من وجه اسقاط وي په هغو کې تعلیق

بالشرط جائز نہ دی اودا ثابتہ خبرہ دہ چہ لہ دین خُخہ بری کول محض اسقاط نہ دی بلکہ من وجہ تملیک دی نولہ دین خُخہ بری کول پہ شرط پوری معلق کول صحیح نہ دی نومذکورہ ابراہم باطلہ دہ .

(۳) وصح العمری للمعمر لہ حال حیو نہ ولور نہ بعد و ہی ان یعمل دارہ لہ عمرہ لادامات ثر ذعلیہ (۵) لالزقی ای ان مت فک فیک فیک (۶) والصدقہ کالیتہ لاتصح الا بالقض ولالی مشاع یحمل القسمة ولا زوج فہا .

توجہ: اوصح دہ عمری دمعمر لہ لپارہ دہغہ پہ ژوند کپ اودہغہ دورثہ و لپارہ لہ ہغہ وروستہ اودہغہ دادہ چہ وگر خوی خپل سرای دمعمر لہ لپارہ دہغہ ترژوند پوری بیاجہ کلہ ہغہ مہشی نو واپس کیڑی پر مالک باندی ، نہ رقبی یعنی کہ زہ تر تامخکی مہشوم نوہغہ ستادہ ، اوصدقہ دہبی پہ شان دہ چہ صحیح نہ دہ مگر پہ قبض سرہ او نہ صحیح کیڑی پہ مشاع کپ چہ قابل دتقسیم وی او نشتر رجوع پہ ہغہ کپ .

تشریح: (۴) عمری دادہ چہ یوسری بل تہ و وای چہ زہ داز ماسرای تاتہ در کوم ستارژوند پوری اوچہ کلہ تہ مہشی نوز دی واپس اخلم نود عمری داصورت جائز دی دامکان دمعمر لہ دہ ترژوندہ پوری کیڑی دہغہ لہ مرگ وروستہ دہغہ ورثہ و تہ ور کول کیڑی دمعمر لہ مالک گر خیدل صحیح دی اودمعمر دشرط چہ کلہ تہ مہشی نوزہ خپل سرای بیرتہ واپس اخلم باطل دی خُکہ عمری ہم پہ حقیقت کپ ہبہ دہ اودہبہ پہ شرط فاسد سرہ نہ باطلیڑی .

(۵) قوله لالزقی ای لاتصح الرقبی ، یعنی رقبی صحیح نہ دہ ، رقبی دادہ چہ دسرای مالک بل چاتہ و وایچہ داری لک رقبی ، یعنی کہ زہ تر تامخکی مہشوم نو داسرای ستادی او کہ تہ تر تامخکی مہشوی نوز مادی . دطرفینو رحمہما اللہ پہ نذر رقبی باطلہ دہ لان النبی ﷺ اجاز العمری ورد الرقبی (یعنی نی کریمہ عمری جائزہ بللی اور رقبی یی ردہ کپ دہ) ہمدارنگہ پہ دی کپ یودبل مرگ تہ منتظری نو پہ دی کپ دتملیک تعلیق بالخطر دی چہ جائزہ دی دی نوچہ کلہ رقبی باطلہ شوہ نود رقبی پہ ڈول ور کول شوی سرای عریت کیڑی ، دامام ابو یوسف رحمہما اللہ پہ نذر رقبی جائزہ دہ خُکہ پہ داری لک سرہ تملیک حاصل شوی دواہب رقبی ویل شرط فاسد دی او ہبہ پہ شرط فاسد سرہ نہ باطلیڑی خپلہ ہغہ شرط باطلیڑی .

فائدہ: دطرفینو رحمہما اللہ قول راجح دی لمالی الذر المختار: لاتجزو الرقبی لانہ تعلیق بالخطر (الذر المختار علی هامش ۳/ ۲۸۰) حاشیہ عبدالحمک شاولیکوتی شہدہ رحمہما اللہ دہدہا ہر ہامش دمذکور سنی تفصیل داسی بار کردی دی : و علم انہ اختلف الائمة فی حکم الرقبی وتفسیرہا اختلاف کذا وقع الخلاف بینہما بین ابی یوسف رحمہما اللہ لکن مشا الاختلاف بینہما هو الاختلاف فی تفسیر ہما ان کان کما قال ابو یوسف رحمہما اللہ فالصحيح والمختار قوله وان کان کما قالوا رحمہما اللہ فالقول قولہما ، فعلى المعنى ان يكون بصير او عارفاً باصلاح الناس في الظاهر ومحاوراتهم فيمنع ما هو المراد عدمہ (ہامش الہدایہ: ۳/ ۲۹۰)

(۶) صدقہ دہبی پہ شان دہ خُکہ دہبی غونڈی صدقہ ہم یوتبرع او احسان دی نو دہم . ہو بخان بغیر قبض کولونہ صحیح کیڑی او پہ داسی مشترک شی کپ چہ قابل دتقسیم وی صدقہ کول ہم مشائخانہ جائز کیڑی دلیل یی ہغہ دی چہ پہ ہبہ مشاع کپ تیر شوی دی البتہ دہبی اوصدقہ ترمنغ فرق دادی چہ پہ صدقہ کپ دمتصدق علیہ لہ قبض وروستہ رجوع جائزہ نہ دہ خُکہ پہ صدقہ کپ مقصود ثواب دی چہ ہغہ حاصل شوی دی او پہ ہبہ کپ دموہوب لہ لہ قبض وروستہ دواہب رجوع کول جائزہ دہ لامر .

کتاب الاجاره

دا کتاب د اجارې په بیان کې دی

اجاره لغه د اجرت نوم دی. اجرت د اجیر مزدوري ته وایي او اجر هغه دی چې استحقاق یې دیو نیک کاريه کولو سره وي، ځکه د هغه په ذریعه دعا کول کیږي چې ویل کیږي: أَجْرُكَ اللَّهُ وَاعْظُمَ اللَّهُ أَجْرَكَ، او د اهرم ممکن دی چې اجاره مصدر شي ځکه اجاره په لغت کې د منافع خرڅولو ته وایي.

امام قدوري رحمه الله د اجارې شرعی تعریف داسې کړی دی: الاجارة عقد على المنافع بعوض، یعنی اجاره داسې عقد دی چې پر منافع باندې په عوض واقع کیږي، او ځینو داسې تعریف کړی دی: الاجارة عقد على منفعة معلومة بعوض معلوم الى مدة معلومة (یعنې معلوم منفعت د معلوم عوض په بدله کې تر معلومې مودې پورې خرڅولو ته اجاره ویل کیږي).

په کرایه ورکړل شوي شي ته مأجور، مؤجر او مستاجر (بفتح الجیم) وایي او (ماجور) چې په کرایه ورکوي هغه ته آجر، مکاری (ضم المیم) او موجر (بکسر الجیم) وایي او ماجور چې په کرایه اخلي هغه ته مستاجر (بکسر الجیم) ویل کیږي او اجیر مزدور ته ویل کیږي.

فائده: د اجارې د صحت لپاره لاندې شرطونه دي: (۱) عاقدین به اهلیت د اجارې لري یعنې عاقدین به عاقل، بالغ او هوښیار وي (۲) عقد به د عاقدینو په رضامندي سره وي (۳) منفعت به معلوم وي یعنې د اهرم معلوم وي چې دکوم کار لپاره کوم شی دخومره مودې لپاره په کرایه اخیستی دی چې بیا وروسته جنجال پیدا نه شي مثلاً که یو مکان په کرایه ورکړي نو لومړی به مکان وويني او دا خبره به سره طي کړي چې دخومره وخت لپاره مستاجر له دي څخه فائده اخلي (۴) د اجرت مقدار به معلوم وي چې وروسته بیا جگړه نه وي (۵) معقود علیه به قابل د انتفاع وي غصب کړای شوی مکان په کرایه ورکول جائز نه دی ولی کرایه دار لږ له هغه څخه فائده اخیستل ناممکنه ده (۶) معقود علیه کاريه د اجیر پر ذمه فرض نه وي نو ځکه د لمانځه کولو او ورژو نیولو لپاره څوک په مزدوري نیول ناجائز دی او پر هغه اجرت حاصلول حرام دی.

له ما قبل سره یې مناسبت دادی چې په اجاره او هبه دواړو کې د تملیک معنی پیدا کیږي البته په هبه کې تملیک عین او په اجاره کې تملیک منافع دی مصنف رحمه الله هبه تر اجاره ځکه مخکې ذکر کړه چې عین اقوی او مقدم وي تر منفعت، همدارنګه په هبه کې عدم عوض وي او په اجاره کې عوض وي او په ممکناتو کې عدم تر وجود مقدم وي.

(۱) هي بنوع منفعة معلومة باخر معلوم (۲) وما صبح لمنافع اجرة (۳) والمنفعة تعلم بان المدة كالشئ والذاعة تفصح على مدة معلومة أي مدة كانت (۴) ولم يزد في الاوافق على لبس سنن (۵) انما بالجملة كالاستيجار على صبح الثوب وخياطه (۶) انما بالاشارة كالاستيجار على نقل هذا الطعام الى كذا.

توجه: هغه خرڅول د معلومې نفع د معلوم اجرت په عوض او کوم شی چې ثمن کیدل یې صحیح وي د هغه اجرت کیدل صحیح دی او نفع معلوم یږي د مودې په بیانولو سره لکه کښت کاري او اوسیدل نو صحیح دی په

معلومه موده سره هره موده چې وي او نه دي زیاتېږي موده په اوقافو کې پر دریو کالونو باندې یاد عمل په نامه یادولو سره لکه کپړه په اجرت رنگول او گندول یا په اشاره کولو سره لکه په اجرت وړل داغله تر فلان ځای

پوري .

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د اجارې اصطلاحی تعریف داسی کړی دی چې مثلاً دیو سرای یا سواری وغیره معلوم منفعت معلوم اجرة په عوض خرڅولو ته په شریعت کې اجاره ویل کیږي .

فائده: د قیاس تقاضا داده چې اجاره باید جائزه نه وي ځکه په اجاره کې معقود علیه (یعنې منفعت) معدوم وي ولی منافع وروسته پیدا کیږي او د معدوم بیع ناجائزه ده مگر د کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ دواړو څخه د اجارې صحت معلومیږي: قال الله تعالى: حکایة عن شعب علیه السلام: (انی اریه ان انکحک اخیذی انتنی هاتین علی ان تأجزنی ثمانی حج) او قال علیه السلام: من استاجر اجیر الملیعلمه اجره .

(۲) کوم شی چې په عقد کې ثمن کیدای شي هغه په عقد اجاره کې اجرة کیدای شي ځکه اجرة د منفعت ثمن دی نو هغه پر ثمن مبیع باندې قیاسیږي مگر د ضروري نه ده چې کوم شی د مبیع ثمن نه شي کیدای هغه په عقد اجاره کې هم اجرة نه شي کیدای بلکې دا کیدای شي چې یوشی د مبیع ثمن نه شي کیدای مگر ثمن منفعت کیدای شي لکه په سرای کې اوسیدل په اجرت سره یا حیوان د باروړلو لپاره کرایه کول .

(۳) د اجارې د صحت لپاره د منفعت معلومول ضروري دی بیاد منفعت معلومولو درې طریقې دي: کله د اجارې د مودې په بیانولو سره د منفعت مقدار معلومیږي مثلاً ساریونه د کرایې لپاره یا ځمکې د کښت لپاره تر معلومې مودې پوري په اجاره وروکول چې په دې سره منفعت معلومیږي نو دا اجاره صحیح ده که موده که وي او که زیاته وي البته د وقف په شیانو کې اجاره تر دریو کالو زیاته جائزه نه ده چې بیا مستاجر به هغه د ملکیت دعوه ونه کړي هوالمختار للفتوی (مجمع الانهر: ۳/ ۵۱۴)

(۴) قوله او بالنسبة ای وتعلم المنفعة بالنسبة، یعنې د منفعت معلومولو دوه طریقه داده چې منفعت کله د معقود علیه عمل په بیانولو او نوم اخیستلو سره معلومیږي مثلاً یو چاپل چاته کپړه درنگولو یا گندولو لپاره په اجرة ورکړه نو چې کله د کپړې او د هغې درنگولو درنگ اوبه گندلو کې د گندلو قسم بیان کړي منفعت معلومیږي یا حیوان په اجرة بوخي تر معلوم ځای پوري معلوم مقدار بار پر باروي یا تر معلوم ځای پوري پر هغه باندې سوړیږي نو هم منفعت معلومیږي ځکه دا اجاره صحیح ده .

(۵) قوله او بالاشارة ای وتعلم المنفعة بالاشارة، یعنې د منفعت د معلومولو دریمه طریقه داده چې منفعت کله د معقود علیه په تعین او د هغه طرف ته په اشاره کولو سره معلومیږي مثلاً یو سړی مزدور کړي چې هغه داغله تر فلان ځای پوري ورسوي نو غلي ته په اشاره کولو سره او د مسافت په بیانولو سره منفعت معلومیږي ځکه دا اجاره صحیح ده .

(۱) والأجرة للأمر بالملك بالمقابل أو بشرطه وبالأستيفاء أو بالتمكّن منه (ع) فإن غُصِبَ من سقط الأجرة (أ) ولربّ الذار والأمر من طلب الأمر كلّ يوم (۹) وللخفّال كلّ مرحلة (۱۰) وللنصارى والحنطة بعد الفراع من عمله (۱۱) وللخباز بعد اخراج العنبر من الثور (۱۲) فإن أخرجه فاخترق له الإجز ولا ضمان (۱۳) وللطباخ بعد الغرف (۱۴) وللبنان بعد الإقامة

قوچمه: او اجرة مملوک کيږي نه په عقد سره بلکې په پيشگي ورکولو سره يا د پيشگي په شرطو لوسره يا د پوره نفع حاصلو لوسره يا پر نفع د قادر کيدو سره بيا که غصب شوله ده څخه نواجره سا طيږي او صاحب د سران او خاوند د ځمکې لره د اجرت طلبو لوقه شته هره ورځ او دا وښ مالک لره پر هر منزل باندې او درزي او دوبي لره دهغوئ له عمل څخه د فارغ کيدو وروسته او نانوائي ته له تنور څخه د ډوډۍ راويستلو وروسته بيا که د ډوډۍ راويسته هغه و سوله نو د لره اجرت شته او ضمان نشته او اشي زلره له کتځ راويستلو وروسته او څښتي جوړونکي لره د څښتو دريدلو وروسته .

تشويج: (۶) موچر يواځې د عقد اجاره په انعقاد سره د اجرت مالک نه کيږي ځکه د عقد حکم د منفعت له ظاهر کيدو وروسته وي او په اجاره کې د عقد په وخت منفعت موجود نه وي نو په نفس عقد سره موچر د اجرت مالک نه گرځي بلکې د څلورو شياؤو څخه ديوه په وجود سره موچر د اجرت مستحق گرځي: **نهمو-۱** چې مستاجر بغير شرط خپله اجرت پيشگي ورکړي مثاليوه کمښۍ خپله ملازمينو ته د مياشتې په شروغ کې پيشگي تنخواه ورکړي نو ملازم د اجرت مالک گرځي په دې صورت کې د اجرت د مالک کيدو معنی داده چې مستاجر له هغه څخه اجرت واپس نه شي اخيستلای **نهمو-۲** د عقد په وخت آجر د اجرت د پيشگي اخيستل شرط کړي نو د شرط په وجه د اجرت تسليمول واجبېږي، هسي خود برابرې لپاره حکم دادی چې کله معقود عليه حاصل کړي نو اجرت به ورکوي خو چې کله هغه پيشگي ورکړي يايې پيشگي ورکول شرط کړ نو مساوات چې د مستاجر حق ووهغه خپله باطل کړ نو د معقود عليه تر حاصلولو مخکې موچر د اجرت مالک گرځي. **نهمو-۳** مستاجر چې معقود عليه يعنې منفعت حاصل کړي نو هم موچر د اجرت مستحق گرځي ځکه دا عقد معاوضه دی نو چې کله مستاجر منفعت حاصل کړي بدل يې واجبېږي. **نهمو-۴** مستاجر چې کله د منفعت پر حاصلولو قادر شي نو هم موچر د اجرت مستحق کيږي ځکه پر شي باندې قدرت پيدا کول يعنې دهغه شي قائم مقام کيږي نو ګواکي مستاجر پوره نفع حاصله کړه .

(۷) بيا که په اجرت اخيستل شوی شي له مستاجر څخه غصب کړای شي نو که د اجارې په موده کې د منفعت تر حصول مخکې غصب کړای شي کل اجرت سا قطيږي او که په بعض موده کې غصب کړای شي نو بعض اجرت سا قطيږي ځکه د مستاجر د حصول منفعت تمکن ختم شو .

(۸) د ځمکې او مکان خاوند لره هره ورځ د اجرت د طلبو لوقه شته يعنې چا چې مکان کرایه کړی وي يايې ځمکه کرایه کړې وي نو آجر لره هره ورځ د اجرت د طلبو لوقه شته په دې شرط چې د اجرت د استحقاق وخت يې نه وي بيان کړی ولی هره ورځ او سيدل منفعت مقصوده دی، البته که مستاجر د عقد په وخت د اجرت د استحقاق کوم معلوم وخت متعين کړی و مثلاً چې سړای يې کرایه کاوه ورته ويلي يې وو چې دا شرط دی چې د دوو مياشتو په پوره کيدو سره به اجرت در کوم بيا آجر يواځې هغه وخت (يعنې دوي مياشتې وروسته) د اجرت مطالبه کولای شي تر هغه مخکې يې نه شي کولای .

(۹) لوله وللجنال كل مرحلة اى ولصاحب الحمل ان يطالب الاجرة كل مرحلة، يعنى كه چامشلا او بن ترمكې مكرمې پوري كرايه كړى وونود او بن خاوندلره پرهر مزله باندي داجرت دطلبو لوق شته ځكه هر مزل طى كول منفعت مقصوده دى، امام ابو حنيفه رحمته الله مخكي په دي قائل وو چې دمودې ترتيريدو اودسفر تريباي ته رسيدو مخكي آجرت دمطالبې حقدار نه دى بيا يې مذكور قول ته رجوع وكړه.

فائدة: بن سبادسفر لپاره اورگادي اوبسونه استعمال يري او عام معمول دادى چې په دي كې ترسركولو مخكي اجرت دټكټ په شكل وصول يري ددغه ټكټ حيثيت داجاره وثيقه دى داگو ياد دي خبرې سند دى چې ماکرايه ادا كړه ځكه نومالره په دي كې دسركولو حق شته دعامې اجارې اودغې معاملې ترمنځ يواخي دومره فرق دى چې دلته اجرت يعنى كرايه مخكي نه وصول كيږي چې په نظم كې سهولت وي.

په بس او اورگادي كې اصل آجرت د بس مالک او حكومت وي مسافرين د كرايه دارانو او مستاجرينو حيثيت لري ټكټ ورکوونكي د حكومت وكيل وي چې كله دا خبره معلومه شوه چې حكومت دبغير ټكټ دسركولو اجازه نه ده وركړي نو اوس په هيڅ صورت كې دبغير ټكټ سركول صحيح نه دى كه څه هم دا اورگادي اوبس ذمه واران دبغير ټكټ دتلو اجازه وركړي له ټكټ دبغير سفر، سفر معصيت دى اودغاصب حيثيت لري. (ماخوذ از جديد فقهی مسائل ۱/ ۲۷۲)

(۱۰) قوله وللقصار والخباط بعد الفراغ عن عمله اى وللقصار والخباط ان يطالب الاجرة بعد الفراغ عن عمله، يعنى دوبي اودرزي چې كله دعمل څخه فارغ شي بيا داجرت دطلبو لوق لري ترڅو چې دمعقود عليه عمل څخه فارغ نه شي داجرت مستحق نه گرځي ځكه ددوبي اودرزي بعض عمل دمستاجر لپاره داتسفاع قابل نه دى ځكه نوبعض عمل داجرت موجب نه دى مگر داكه په وخت د عقد كې يې دشرط كړى وي چې اجرت به دعمل تر تكميل كيدو مخكي راكوي نو دشرط په وجه بيا دى دعمل تر تكميل مخكي داجرت مستحق گرځي.

(۱۱) قوله وللخباز بعد اخراج الخبز من التوراي وللخباز ان يطالب الاجرة بعد اخراج الخبز من التور، يعنى كه يو چا نانواى په مزدوري راووست چې دمستاجر په كور كې كښيني اوديوه درهم په عوض څو ډوډۍ پخې كړي نو چې ترڅو پوري يې ډوډۍ له تنور څخه راويستلي نه وي داجرت مستحق نه گرځي ځكه ددي عمل تكميل هغه وخت راځي چې ډوډۍ له تنور څخه راوباسي اودعمل تر تكميل مخكي داجرت مستحق نه گرځي كمار.

(۱۲) او كه نانواى له تنور څخه ډوډۍ راوايستلې بيا هغه ډوډۍ دده له عمل دبغير وسوځل شوې نودى دخپل اجرت مستحق گرځي ځكه ده دمستاجر په كور كې كار كړى دى هغه معقود عليه كار مستاجر ته سپارل شوى دى اوانوانواى ددي تاوان هم نه ضامن كيږي ولې دده له طرفه هيڅ جرم نه دى راغلى ډوډۍ دده له فعل دبغير وسوځل شوي.

(۱۳) قوله وللطباخ بعد العرف اى للطباخ ان يطالب الاجرة بعد العرف، يعنى كه يو چا شپږمه مزدوري راووست چې دواده ديگونو په پاخه كړي نو له ديگ څخه كنډ راويستل پليتون نه دكول داشپږمه ده ځكه ددي عمل تكميل دپليتون په كوالي سره راځي اودا خبره مخكي تيره شوه چې دعمل تر تكميل مخكي موجود اجرت مستحق نه گرځي.

(۱۴) قوله واللبان بعد الاقامة اي وللذي يتخذ اللبن من اللبن ان يطلب الاجرة بعدما قام الله - يعني - که يو چا خښتې جوړونکې د خښتو ايستلو لپاره په مزدوري بوت نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد چې کله خښتې وچې شي ويې دروي بيا اجير د اجرت مستحق گرځي ځکه دا عمل د خښتو په درولو سره تاميري، او د صاحبينو رحمهما الله په نزد چې کله اجير خښتې يوه پر بله سره ووېي تکیه يې کړي بيا د اجرت مستحق دی ځکه د خښتو په وېلو سره دا عمل تکميري و.

فائدة: د صاحبينو رحمهما الله قول راجح دی لعمري الذر المختار: وقال بعد تشریحه ای جعل بعضه على بعض وبقوله ما يفتي ابن كمال معزنا للعيون: وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله عليه: وقوله ما استحسان زبلي سبب كونه المفتي به. (الذر المختار مع الشامية: د/ ۱۲) اختلاف ثمره په هغه صورت کې معلوم يږي چې که تر وېلو مخکې خښتې ضائع شي نو دامام صاحب رحمته الله عليه په نزد مستاجر له مال څخه دي او د صاحبينو رحمهما الله په نزد د اجير له مال څخه ضائع شمارل کيږي.

(۱۵) ومن لفعله انزل في العين كالصباغ والقضار يخسها للأجر (۱۶) فان حبس فضاغ فلا ضمان ولا اجر (۱۷) ومن لا اثر لعمله كالحفال والملاح لا يخس للأجر (۱۸) ولا يستعمل غيره ان شرط لعمله نفسه (۱۹) وان أطلق له ان يستاجر غيره (۲۰) وان استاجر له يحمي بعياله ومات بعضهم فجاء بمن بقي فله اجره بحسبه (۲۱) ولا اجر لحامل الكتاب للجراب (۲۲) أو لحامل الطعام ان رده للموت.

توضیح: د چا چې عمل لره اثر په عين شي کې وي لکه رنگريز او دوبي هغه گرځولای شي هغه شی د مزدوري لپاره بيا که يې وگرځاوه او هغه ضائع شو نو ضمان نشته او نه مزدوري شته او د چا چې د عمل اثر په شي کې نه وي لکه پلندي او کښتۍ، وان هغه نه شي گرځولای شی د مزدوري لپاره او کار به په غير نه کوي که يې شرط کړي و و کار کول به ده سره او که يې مطلق ورکړي و نو هغه لره جائز دی چې غير ته يې په کرایه ورکړي او که يې څوک مزدور ورکړي و و چې دده کورنۍ راوړي بيا له هغو څخه ځينی کسان مړه شول مزدور هغه باقي کسان راوستل نوده لره اجر شته په هغه حساب سره او اجرت نشته د خط د جواب وړونکي لره يا د خوراک وړونکي ته که يې هغه رد کړي و و د مکتوب اليه د مرگ په وجه.

توضیح: (۱۵) هر هغه اجير چې کار يې په عين شي کې اثر لري چې په هغه شي کې دده د عمل اثر ښکار يږي لکه رنگريز يا دوبي نو داسي اجير د خپلې مزدوري د وصول لپاره هغه شی مثلاً کپړه گرځولای شي ځکه معقود عليه وصف قائم فی الثوب دی نو دی د بدل د وصول لپاره کپړه گرځولای شي.

(۱۶) بيا که مزدور هغه شی وگرځاوه له گرځيدو وروسته هغه شی هلاک شي نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد مزدور ضامن نه گرځي ځکه دهغه له طرفه هيڅ تعدي نه ده راغلې نو لکه څرنگه چې هغه شی پخوا امانت و و هم هغسي پاتې دی خو مزدور ته اجرت نه ورکول کيږي ځکه معقود عليه تر تسليميدو مخکې هلاک شوی دی.

فائدة: د صاحبينو رحمهما الله په نزد څرنگه چې شی تر گرځولو مخکې مضمون و و وروسته هم مضمون گرځي البته مالک ته اختيار دی که غواړي دهغه شی د قيمت هغه تاوان دي و اخلي چې تر عمل مخکې و و او اجرت دي نه ورکوي او که يې خوښه وي هغه تاوان دي و اخلي چې تر عمل وروسته وي او مزدوري دي ورکړي.

(۱۷) هر هغه اجير چې عمل لره يې اثر په عين شي کې نه وي نو د اجرت د وصولو لپاره شی نه

شي گرځولای لکه پلندي او ملاح (کښتی، وان) څکه معقود عليه نفس عمل دی (يعني باريورته کول) او هغه په عين شي کې قائم نه دی نو دهغه گرځول متصور نه دی نه دگرځولو حق نه لري بيا که له گرځولو وروسته هلاک شونو گرځونکی د غاصب په شان ضامن گرځي.

(۱۸) که مستاجر پر کار باندې د شرط ايښی وو چې کار به خپله کوي مثلاً ورته ويې ويل اعمل بنسک ولا تعمل بيد غيرک، نو بيا کار بگرلره دا اختيار نشته چې په بل سره کار وکړي بلکې خپله به يې کوي ځکه مستاجر له هغه بغير د بل چاپه کار باندې راضي نه دی نو که دهغه کار به بل سره وکړي دی د اجرت مستحق نه کېږي.

(۱۹) او که مستاجر د کار بگرلپاره عمل مطلق پرېښودنوی هغه کار خپله هم کولای شي او دهغه لپاره مزد ور هم نيولای شي ځکه د اجير پر مه کار واجب دی چې خپله دی يې هم پوره کولای شي اوله بل څخه هم کار اخيستلای شي لکه د قرض ادا کول چې خپله يې ادا کړي يا يې دوکيل په ذريعه ادا کړي دواړه ضريقي جائزي دي.

(۲۰) مستاجريوسری په دي مزدور کې چې مثلاً مستونگ ته ولاړ شي زما اهل خانه کوټي ته راوړي مزدور چې هلته ولاړی معلومه شوه چې مستاجر د کورنۍ څو کسان مړه شوي دي هغه باقي ماندۀ راوستل نو چې څومره کسان يې راوستلي دي دهغه مزدوري په هغه حساب سره ورکوله کيږي مثلاً ټول لس کسان ووېنځه مړه شوي دي نو نيمه مزدوري به ورکوله کيږي ځکه هغه بعض معقود عليه پوره کړی دی دهغو مړه عوض مستحق گرځي مگر د هغه وخت چې اجير ته دهغه تعدا مخکي ور معلوم کړي که نه بيا پوره اجر وړ کول کيږي.

(۲۱) زیديوسری د دي لپاره مزدور کې و چې دده خط بکړته يوسي او دهغه جواب راوړي بيا داسي وشول چې کله مزدور بکړته ورسيد هغه مړ شوی وو ځکه مزدور خط واپس راوړنو د شيخي نور حهما الله په نزد مزدور ته هيڅ مزدوري نه ورکوله کيږي ځکه معقود عليه خط وړل او بيرته واپس راوړل دی دا چې کله ده خط واپس راوړ د خط جواب يې نه دی راوړی نو معقود عليه فوت شو ځکه د اجرت مستحق نه گرځي. دامام محمد رحمه الله په نزد د يوه طرف وړلو مزدوري ورکوله کيږي ځکه اجرت د تللو اور اتلو د مشقت عوض دی د خط وړلو عوض نه دی ځکه د خط وړل خو هيڅ مشقت نه دی نو ده نيم کار کړی دی ځکه د نصف اجرت مستحق گرځي.

فائدة: متون د صاحبينو رحمهم الله قول اختيار کړی دی چې ددوی د قول د راجع کيدو علامه ده مگر عرف دامام محمد رحمه الله د قول مؤيد دی نو د دواړو قولينو ترمنځ تطبيق داسي دی چې که معقود عليه خط وړل اوله هغه طرفه جواب راوړل و نو د شيخي نور حهما الله قول راجع دی او که معقود عليه تگ راتگ و نو د دامام محمد رحمه الله قول راجع دی کما قال المفتی غلام قادر النعمانی حفظه الله تعالى: القول الراجح هو تطبيق بين القولين لان قول الشيخ رحمه الله قول السنن والعرف يؤيد قول محمد رحمه الله لان كان المعقود عليه نفل الكتاب والرجوع بالحواب فالعمل على قول الشيخ رحمه الله وان كان المعقود عليه هو الذهاب والرجوع فالعمل على قول محمد رحمه الله. (القول الراجح: ۴/۲۲۷)

(۲۲) یایې ددې لپاره مزدور نیولی وو چې له کوره دفلان لپاره ډوډۍ راوړسوي مزدور په داسې حال کې ډوډۍ راوړسوله چې مرسل الیه مړ شوی وو، مزدور ډوډۍ بیرته واپس راوړه نو په اتفاق سره اجرت نه ورکول کېږي، وجه د فرق یې داده چې دکوم شي په ورنگ کې محنت او مشقت نه وي لکه د خط ورل نو په هغه کې د اهام محمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد معقود علیه قطع مسافت ده نو په لومړي صورت کې معقود علیه پیدا شوی دی ځکه دی د اجرت مستحق گرځي او په کوم شي کې چې مشقت وي لکه ډوډۍ ورل په دې کې معقود علیه تر مرسل الیه پورې دهغه شي ور رسول دی نو په دوهم صورت کې معقود علیه نه دی موجود شوی ځکه د اجرت مستحق نه گرځي او د شیخینور رحمه الله په نزد په دواړو صورتونو کې معقود علیه تر مرسل الیه پورې دهغه شي رسول دی چې په دواړو صورتونو کې نه دی موجود شوی ځکه د اجرت مستحق نه گرځي.

باب ماجوز من الاجاره وما یکرن خلافا لیه

د ابا د هغو اجاره په بیان کې دی چې جائز دي او په کومو کې چې اختلاف دی تردی مخکې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د اجارې مقدمات ذکر کړل یا اخر ښه چې اجاره درې قسمه ده: جائز، مختلف فی او فاسده، مصنف رحمۃ اللہ علیہ دوو لومړنیو قسمینو احکام بیان کړي دي د دریم قسم تفصیل یې مخه په مستقل باب کې بیان کړی دی.

(۱) ضح: اجازة الذور و الخوايت بلايين ما يعمل فيه ما لو لم يعمل كل شيء الا الله لا يسكن خذافا و قضا و اوطخانا (۲) و الا و اضي للزراعة (۳) ان جن ما برغ فيها و قال علي ان نزرع ماشاء (۴) و للبناء و الفرس فان نضت الفدة قلغها ما و سلغها لارعة (۵) الا ان يفرم الفرج فيغنه فقلو غا و تسلكه اوتريضي بشر كة فيكون البناء و الشجر لهذا و الارض لهذا (۶) و الزبنة كمال شجرة

توجه: صحيح دی دسرايو او دکانو کرایه کول بغير بيان د هغو کارونو چې په هغو کې کېږي او هغه ته جائز دی چې په هغو کې هر کار وکړي مگر نه شي پکې اوسیدلای پښ او دوبي او ژرندې والا و صحيح ده د ځمکې کرایه کول د کښت لپاره که يې بیان کړهغه شي چې په ځمکه يې کړي يايې ورته وويل چې وې کره څه چې ستا خوښه وي او د آبادي جوړولو او درختو لگولو لپاره که موده تيره شوه نو هغه دي ويا سي ځمکه دي فارغه کړي ورته ودي سپاري مگر داکه موجود هغه قيمت ورکړي په داسې حال چې ختلي وي او د هغو مالک وگرځي يا راضي شي د هغو پر ترک باندې بيا آبادي او درختي دهغه کېږي او ځمکه دده کېږي او رطبی ددرختي په شان دي.

توضیح: (۱) سرايونه او دکانونه کرایه کول جائز دی که څه هم بيان ونکړي چې په دې کې څه کار کوو ځکه متعارف عمل په دې کې اوسیدل دی نو داکرایه کول داوسیدو لپاره وي او په اوسیدلو کې تفاوت نشته ځکه نو دا عقد صحيح دی بلکې مستاجر به هغو کې هر کار کولای شي ولی دا عقد مطلق دی موجر کوم خاص کار کول شرط کړی نه دی مگر پښ او دوبي او دلوپه ژرندې والا په هغه کې نه شي اوسیدلای ځکه په دې

کارونوسره عمارت کمزوری کيږي البته که په عقد کې د اشرط و لگوي چې په دي کې له مذکورو کارونو څخه يو کار کوم بيا جانزدی ولی په دي صورت کې د دکان مالک راضي دی .

فانده: نن سبا دسرایونو او دکانونو، عام رواج گرځیدلی دی چې یونوم یې حق قرار هم دی ډیر وختونه دسرای مالک یا د دکان مالک خپل سرای یا دکان د ډیرې مودې لپاره په کرایه ورکوي اوله کرایې علاوه څه پسي پریوه ځای اخلي (ایډوانس) کرایه دار چې پریوه ځای روپی وړکړي ددي حقدار کيږي چې دا کرایه دار تر ډیره وخته تر ژونده پوري باقی وساتي ډیر ځله کرایه دار خپل حق بل کرایه دار ته منتقل کوي اوله هغه څخه پریوه ځای روپی و وصولوي او دي معاملې ته په عرف کې ایډوانس ویل کيږي بیا درویدو ادا کولو وروسته هغه بل سړی دسرای او دکان له مالک څخه د عقد اجاره حقدار گرځي یا که چیرته دسرای یا دکان مالک له کرایه دار څخه سرای او دکان بیرته واپس اخلي نو دهغه پر ذمه لازم ده چې کرایه دار ته دومره روپی وړکړي چې پر هغه دواړه سره راضي شي دغه پریوه ځای چې روپی اخلي دي ته په مختلفو عربي هیوادو کې خلو، ویل کيږي چې په پاکستان او هندوستان کې (ایډوانس) یا سلامی ورته وایي ددي څه حکم دی دا اخیستل جانزدی که ناجانز؟

شرعاً دالین دین دواړه ناجانز دي ځکه داروپی یار شوت دی یا د مجرد حق عوض دی که یو چا داسي معامله وکړه نو دواړه فریق دي توبه وباسي او داروپی دي واپس کړي دا پر لازم دی قال العلامة الصابوني: اذا انتهت مدة الاجارة فعلى المستأجر ان يسلمها لصاحبها وليس له حق ان يخلها لغيره على ان يأخذ منه مبلغاً في نظير الاخلاء كما يغلبه بعض الناس اليوم لان ملك الدار او الدکان لصاحبها المالک وهذا الذى يسميه الناس حق الخلو او حق نقل القدم ليس بالامر الشرعى. (جدید معاملات کی شرعی احکام: ۲۱۹/۱)

فانده: د مولانا خالد سیف الله رحمانی صاحب په باره کې موږ مخکي ویلي وو چې نوموړی په ډیرو مسائلو کې نرمي اختیاروي له هغو څخه یوه دا (ایډوانس) مسئله ده دیوې درازې مقالې په پای کې مولانا صاحب لیکي: د دغو تفصیلاتو په رڼا کې زما رایه داده ۱- چې حق خلو چې د حق قبضه څخه عبارت دی یو مستقل حق دی او دهغو حقوقو له جملې څخه دی چې خرید و فروخت یې کیدای شي ۲- که دسرای مالک له کرایه دار څخه پېشگي روپی اخلي نو دی حق قبضه خرڅوي او بیا دسرای مالک گرځي چاته چې یې غواړي په کوم قیمت چې یې زړه غواړي خرڅولای یې شي خپله پر مالک یا پر بل کرایه دار باندې ۳- له دي سره ماهانه کرایه له قبضی سره سره له دي سرای نه د انتفاع عوض دی چې دسرای مالک یې د مالک په حیث حقدار دی .

له دي څخه دا خبره معلومه شوه چې په کومو صورتونو کې چې کرایه دار اصل مالک ته ایډوانس نه دی ورکړی په هغو صورتونو کې دی د معاهدې مطابق یواځي د انتفاع حق لري چې دهغه عوض د کرایه په نامه سره ادا کولای شي دی د حق قبضه مالک نه دی چې پر بل چا یې خرڅ کړي یا یې خپله دسرای مالک ته حواله کړي قیمت یې حاصل کړي دا د فقیر شخصي رایه ده په کومه کې چې د حیلو او تاویلاتو پر ځای د حقائقو او واقعیتو په بنا، حق خلویو مستقل او قابل خرید و فروخت حق اوله قبیلې د مال څخه شمار کړای شوی دی. (جدید فقهی مسائل: ۱۴۳/۴)

(۲) قوله والاراضى للزراعة اى وصح اجارة الاراضى للزراعة، يعنى حُكمې دزراعت لپاره په کرایه اخيستل جائز دي ځکه زراعت دحکمې منفعت مقصوده او معهود دى، اوس مستاجر لره دحکمې داویدو او بده اودنې راتگ لاره ورکوله کېږي که څه هم د عقد په دوران کې د اشرط ونه لگوي ځکه اجاره د انتفاع لپاره منعقد کېږي چې انتفاع له حکمې نه بغير داوبو او لاري ممکنه نه ده.

(۳) البته حکمکه چې دزراعت لپاره کرایه کوي ددې شي بيان ضروري دى کوم چې مستاجرې په حکمکه کړي که نه بيا عقد اجاره نه صحيح کېږي ځکه په حکمکه کې د کرلو شيان متفاوت وي ځينې يې دحکمې لپاره مضروي نو تعين ضروري دى چې بيا مفضى ونزاع ته نه شي البته که آجر وويل چې په دې حکمکه چې نه کوم شى ته کړې ويې کړه بيا چې د مستاجر خوښه وي هغه شى پرې کړلای شي بيا مفضى و جنجال ته نه کېږي.

(۴) قوله للبناء والعمران اى وصح اجارة الاراضى للبناء والعمران، يعنى خالى حکمکه دآبادي جوړولو يا درختو لگولو لپاره کرایه کول جائز دى بيا دمودې له ختميدو وروسته که چيرته موجود آبادي اودرختو پرترک باندې راضي نه وو نو مستاجر دي خپله آبادي پنگه کړي درختې دي وکارېي خالي حکمکه دي موجود ته حواله کړي ځکه دآبادي اودرختو هيڅ انتها نشته نو په قراياتي کيدو کې دحکمې ضرر دى نوله مالک څخه د دفع ضرر لپاره مستاجر ته دخپلې آبادي اودرختو کښلو حکم وکړاى شي.

(۵) البته که دحکمې مالک مستاجر ته د پنگو شويو آباديو اوختلو درختو د قيمت پرور کولو باندې راضي شي نو دا جائز دى اوله قيمت ورکولو وروسته دحکمې مالک دآبادي اودرختو مالک گرځي او که دحکمې مالک د مستاجر دآبادي اودرختو پر خپله حکمکه باندې پرېر قراستلو باندې راضي شونو داهم جائز دى ځکه حق دحکمې د مالک دى نو ده لره اختيار شته چې خپل حق حاصل نه کړي او په دې صورت کې دحکمې مالک گرځي آبادي اودرختي د مستاجر کېږي او دحکمې مالک خپله حکمکه ددرختو مالک ته عاينه ورکولو ونکې دى.

(۶) اودرطبه هغه حکم دى کوم چې ددرختو دى يعنى چې کله موده پوره شى نو هغه به کاږي ځکه درطاب رښې تر ډيره وخته وي نو په يو ځل کرلو سره تر ډيره وخته پوري پاتېږي نو ددرختو په شان ددې هم هيڅ انتها نشته په پاتې کيدو کې يې دحکمې د مالک ضرر دى ځکه د کښلو حکم ورکول کېږي رطبه يو قسم نرم و اښه دى چې په فارسي کې سپستي او په پښتو کې شپښتې يا (رښکه) ويل کېږي.

(۷) والزراع يترك باجر المثل الى ان يترك (۸) والذات للزكوب والعمل والظوب للبس فان اطلق ازكوب واليس من شاه (۹) وان قيد مر اكبالا لابس فخالص ضمن ومثله ما يختلف بالفسعمل (۱۰) او ما لا يختلف به بطل بقيدته كما لو شرط سكي واحدا له ان يسكن غيره (۱۱) وان سعى بوزاغ لدر اككر بزل حمل مثله واخف لاضر كالملح

توجه: او کښت پرېښودل کېږي په اجر مثل سره تر هغه پوري چې پخپلې اوصحيح دى حيوان اجاره کول دسوريدو لپاره يا د باروړلو لپاره او کپړه داغوستلو لپاره بيا که يې مطلق پرې ايښى وونو سپوردي کړي او وروا دي غوندي هر چاته چې دده خوښه وي او که يې مقيد کړي ووديو چا په سوريدو سره يا ديو چا په

آغوستلو سره بیا مخالفت وکړي نو دی ضامن کیږي همدارنگه هغه شیان دي چې مختلف کیږي داستعمالوونکي په مختلف کیدو سره او هغه شیان چې نه مختلف کیږي داستعمالوونکي په مختلف کیدو سره دهغو تقيید باطل دی لکه چې شرط کړي دیو چا اوسیدل په سرای کې نو ده لره جائز دی چې بل چاته یې ورکړي او که یې معین کړه نوع یا مقدار لکه یوه پیما نه غنم نو ده لره جائز دی دهغه په شان شی راوړل یا ترهغه خفیف نه ترهغه زیات مضر شی لکه مالګه.

تشریح: (۷) یو چا ځمکه دکښت لپاره تر معلومې مودې پوري کرایه کړه بیا موده داجارې تیره شوه خو کښت لا پوخ شوی نه دی نو کښت به په اجرت مثل سره تر پخیدو پوري پر ځمکه باندي پرېږدي ځکه دکښت دپخیدو یوه انتها، معلومه ده نو تر پخیدو پوري پر ځمکه باندي په پرېښودلو کې دجانینور عایت دی په دي ډول چې دځمکې مالک ته به کرایه ورکوله شي او مستاجر ته به خپل کښت وروپوخ شي.

(۸) قوله والدانة للركوب ای صخ اجارة الدابة للركوب الخ، یعنی حیواناتان دسوریدو یا باروړلو لپاره په کرایه بیول جائز دی ځکه اجاره دیو شي پر عین منفعت مقصوده باندي منعده کیږي او حیوان تر معلومې مودې پوري کرایه کول منفعت معلومه مقصوده دی بیا که یې عقد مطلق کړی ووديو معلوم شخص سپریدل یې شرط کړی نه وونومستاجر هر څوک پري سورلای شي دا طلاق عقد په وجه سره همدارنگه که یې کپړه داغوستلو لپاره کرایه کړې وه او عقد مطلق شوی ووديو معلوم سړي اغوستل یې شرط کړی نه وونوددي هه هغه حکم دی چې مستاجر یې هر چاته ورکولای شي.

(۹) او که موجودا شرط لگولی وو چې فلان معلوم شخص به پري سوریږي یا فلان معلوم شخص به یې آغوندي بیا که مستاجر کوم بل څوک پر حیوان باندي سپور کړي یا یې بل چاته جامه داغوستلو لپاره ورکړه بیا که دغه حیوان هلاک شویا کپړه ورکه شوه نومستاجر ضامن کیږي ځکه خلک په سپریدلو او آغوستلو کې متفاوت وي نو تعین صحیح دی او مستاجر لره تجاوز کول ناجائز دی، همداحکم په هر هغه شي کې دی چې داستعمالوونکي په اختلاف سره مختلف کیږي مثلاً یو چا ځیمه مستاجر ته په کرایه ورکړه بیا مستاجر بل چاته داوسیدو لپاره عاریه ورکړه بیا که تلف شوه نومستاجر ضامن کیږي لما قلنا.

(۱۰) البته هغه شیان چې داستعمالوونکي په اختلاف سره نه مختلف کیږي مثلاً په سرای یا دکان کې یو څوک اوسیدل ددغوشیانو حکم دادی چې که موجوديو معلوم سړي سکونت شرط کړی وویاهم مستاجر کولای شي چې بل چاته یې ورکړي ځکه په سرای کې داوسیدو په باره کې خلک تفاوت نه لري نومستاجر یې هر چاته ورکولای شي البته کوم خلک چې تعمیر ته تاوان، رسوي لکه پښ وغیره هغه دعرف په وجه له دي څخه خارج دي چې تفصیل یې مخکي تیر شوی دی.

(۱۱) که یو چا حیوان کرایه کړی وو چې پردي باندي بار راوړم اود بارونوع اومقداریې بیان کړ مثلاً دوي پیمانې غنم راوړم نومستاجر به هغه باندي هر هغه شی راوړای شي چې په مشقت کې دغنمو په شان وي لکه اوربشي یا داچې تر غنمو هم کم وزنه وي لکه یو قسم زېني چې تیل ورڅخه وزي ځکه په غنمو او اوربشو کې کوم تفاوت نشته اوزېني خوتر غنمو لکم وزنه دي نو دا تر اجازه لاندي داخل دي البته

داسي شيان چې په وزن کې ترغنموزيات وي مثلاً لکه مالګه، اورسپنه، پستل وغيره د هغو دراورې لوجازه نشته ځکه په هغو کې مشقت زيات دی چې مالک نه په راضي کېږي نو قاعده داده چې کوم څوک د عقد په وجه ديو معلوم منفعت مستحق گرځي هغه دغه منفعت يادغه قسم منفعت يا ترهغه کم منفعت حاصلولای شي مګر ترهغه زيات منفعت حاصلول د هغه لپاره ناجائز دی.

(۱۲) وان غبثت بالازداف ضمن النصف (۱۳) و بالزادة على العمل المنفى ما زاد (۱۴) و بالضرب و الكبح (۱۵) و نزع السراج و الابواب و الاسراج بما ليس ج بهنله (۱۶) و سلك طريق غير عانيته و قفاؤنا (۱۷) و عمله في البحر الكل و ان بلغ فله الاجز (۱۸) و نزع وظيفه و ان يابن و ناقص و لا اجر (۱۹) و يخطا قباء و امر بقميص قيمته و به و له اخذ القباء و دفع اجر مئله.

توجه: که حیوان هلاک شو په سواړي سورولو سره نو د نصف ضامن گرځي او تر معین بارزيات باروې لوسره ضامن گرځي په زیادت سره او په و هلو او قبضه کولو سره د ځین په ليري کولو او په کته یا (خل) تړلو سره او په داسي ځین سره چې هغه قسم ځین نه پري بنودل کيږي او پر لاره تلل له معلومې لارې بغیر چې ددواړو لارو ترمنځ تفاوت وي او په دریاب کې په بارو لوسره د ټول ضامن گرځي او که یې ورسواو اجرت ورکول کيږي او د شپږشتو په کرلو سره چې د غنمو اجازه یې ورکړې وي د نقصان ضامن گرځي او اجرت نه ورکول کيږي او په قباء، ګنډلو سره چې د قميص جوړولو امر یې ورته کړی وي ضامن گرځي د کپري د قیمت او داهم ورته جائز دی چې قباء واخلې او د هغې اجرت مثل ورکړي.

تشریح: (۱۲) که یې حیوان د سوریدو لپاره کرایه کړی و بیا د پخپل ځان پسي بل سواړي هم سپور کړ او حیوان هلاک شو نو مستاجر د نصف قیمت ضامن گرځي بوج ته اعتبار نه ورکول کيږي مثلاً د اول په ورته وایې چې دمستاجر وزن مثلاً یوه برخه دی او د بل سواړي وزن دوهمه برخه دی نو ضامن هم د دې برخې کيږي ځکه کله د سواړي د ناقابلیت په وجه وزن نه لري خو بیا هم حیوان زخمی کوي او کله بیا یو انسان د یو وزن لري خود تجربه کاري په وجه پر حیوان باندي سپک وي لیکن دا هغه وخت چې کله حیوان ددواړو طاقت درلودی او که یې ددواړو طاقت نه درلود نو د هلاکت په صورت کې د کل قیمت ضامن کيږي.

(۱۳) قوله و بالزيادة على العمل الخ ای ان عطت بالزيادة على العمل الخ، یعنی که یې یو حیوان کرایه کړی و د ديو متعین مقدار بار راوړول لپاره بیا د پر هغه باندي تر متعین مقدار زيات بار راوړ چې حیوان هلاک شو نو مستاجر د زيات بوج په انداز ضامن کيږي ځکه حیوان د ماډون او غیر ماډون بوج له مجموعې څخه هلاک شو او سبب د هلاکت همدا بار دی نو ضامن پر دواړو باندي تقسیميږي په دې شرط چې زيات بار د مسی بار له جنس څخه وي او په حیوان کې د هغه قسم باروې لوطاقت وي بیا که زيات بار د مسی له جنس څخه نه وي او د مور زيات وو چې حیوان دا قسم بار نه شي وړلای نو بیا د کل قیمت ضامن کيږي.

(۱۴) قوله و بالضرب ای ان عطت الدابة بالضرب و الكبح الخ، یعنی که یې حیوان وواهه یا یې قبضه راکش کړه هغه هلاک شو نو د امام ابو حنیفه رحمته الله په نزد مستاجر د کل قیمت ضامن گرځي او د صاحبینو رحمهم الله په نزد که په متعارفه طریقه سره یې کش کړي یا ووهي نو بیا نه ضامن کيږي ځکه متعارف په عقد مطلق کې داخل

دي چې دهغه اجازه دموجر له طرفه شوي ده امام ابو حنيفه رحمته الله عليه فرمايې چې اجازه په سلامتي سره مقيده ده ولي دضرب وغيره بغيرهم ورل کيدای شي نو دشرط دنه موجوديت په وجه مستاجر ضامن گرځي .

قائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لمقال الشيخ عبدالحکيم الشهد رحمته الله عليه : قوله وقال لا يضمن اذا فعل فعلا معارفاً بالغ وبفعله مالم لا يمتنع الثلاثة وعلى قوله جرت عامة العموم وعليه الفتوى كما في الهندية وغيرها نعم قال في دز المختار بقتل غابة البان عن التبعة والاصح رجوع الامام الى قولهما الخ وانكر رواية الرجوع شارحها بن العابد بن الشامي رحمته الله عليه في هذه المسئلة للبانغل عند الفتوى (هامش الهداية ۲۹۷/۲)

(۱۵) که يې حيوان له ځين سره کرایه کړي يايې ځين ورڅخه ليري کړ او داسي کته يا (خل) يې وروترله چې پردا قسم حيوان باندې نه تړل کيږي بيا که حيوان هلاک شو نو مستاجر ضامن کيږي ځکه دمالک اجازه وکته اوخل ته شامله نه ده ولي کته اوخل دځين له جنس څخه نه دي همدارنگه که مستاجر يو داسي ځين باندې کښيښود چې پردغه قسم حيوان باندې نه ښودل کيده مثلاً زيات وزني وواو بيا حيوان هلاک شو نو مستاجر ضامن گرځي ځکه دمالک اجازه داسي ځين ته نه ده شامله نو د مخالفت په وجه ضامن گرځي .

(۱۶) قوله و سلوک بسلوک طريق غير ما عني اي ان عطيت بسلوک طريق الخ، يعني که مستاجر پلندي ته وويل چې زما د ابار پر قلاني لاره باندې تر فلان ځايه پوري ورسوه هغه باريپورته کړ او له معلومې لارې نه بغير پر بله لارولای نو که ددواړو لارو ترمنځ فرق وپوه زيات وکم کې يايه امن اوبي امنې کې او د مستاجر مال هلاک شونې پلندي دټول مال ضامن گرځي ځکه مستاجر چې دخاصې لارې قيد لگولی ووهغه قيد مفيد دی نو چې پلندي دهغه مخالفت وکړ ضامن گرځي .

(۱۷) قوله وحمله في البحر الكل اي يضمن ايضا بحمله في البحر الكل، يعني که يو چامز دوردې لپاره کرایه کړي ووچې د مستاجر مال پړوچه لاره باندې ورسوي مگر مزد دورد د رياب له لارې ولاړي نو د هلاکت په صورت کې مزد دورد ټول مال ضامن گرځي ځکه دوچې او بحري لارې ترمنځ ډير فرق دی ليکن که مزدور مال تر خپل منزل پوري ورساوه بيا د اجرت مستحق گرځي ځکه د مستاجر مقصود حاصل شولفظ دالکل چې مصنف رحمته الله عليه ويلي دي له وبالضرب څخه بيا تر و حمله في البحر پوري تر ټولو مسائلو پوري متعلق دی .

(۱۸) قوله و بورع و رطبة الخ اي يضمن بزرع و رطبة الخ، يعني که مالک دځمکې په ځمکه کې دغښو کرلو اجازه ورکړې وه مستاجر به هغې باندې شپيشتي وکرلې په هغې سره چې ځمکې ته کوم نقصان ورسيد دهغه مستاجر ضامن گرځي ځکه په شپيشتو سره ځمکې ته زيات نقصان رسيږي ځکه دهغې ريښې په ځمکه کې خوږيږي او زيات او بیدلونه ضرورت لري نو ده مالک څخه داسي مخالفت وکړ چې دمالک لپاره ډير مضرهم دی ځکه ضامن گرځي او مالک ته دځمکې اجرت نه ورکول کيږي ځکه د مخالفت په وجه مستاجر اوس مستاجر نه دی پاتې بلکې غاصب شو او پر غاصب باندې اجرت نشته بلکې تاوان وي .

(۱۹) قوله و بخاطرة قباء اي يضمن بخاطرة قباء الخ، يعني که يو چادرزي ته کپړه ورکړه ورته ويې ويل چې ديوه درهم په عوض له دي څخه قميص را جوړ کړه ، درزي له هغه څخه قبا جوړه کړه نو د کپړې مالک له درزي څخه دخپلې کپړې د قيمت تاوان اخلي او هغه ته دا اختيار هم شته چې که يې خوښه وي نو بيا دي واخلې درزي ته دي اجرت مثل ورکړي ځکه قبا له يوه لحاظه قميص دی چې له هغې څخه د قميص په شان نفع اخيستله

کیدای شي او په یوه لحاظ له قمیص نه مخالفه ده نو په قبا، جوړیدو کې موافقت او مخالفت دواړه راځي ځکه مالک ته اختیار دی چې دا مخالفت وگهي تاوان واخلي او یا یې موافقت وگهي قبا، واخلي اجرت مثل ورکړي

باب الاجارة الفاسدة

د اباب دا جاري فاسدې په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه چې دا جاري صحیح له بیان څخه فارغ شونو دا جاره فاسده بیان یې شروع کړ دا جاري صحیح د تقدیم وجه ظاهره ده چې داهل اسلام په عقودو کې اصل صحت دی اوفساد عارض دی اواصل احق بالتقدیم دی.

(۱) نفذ الاجارة الشرط و له اجر منله لايجاوز به النفسی (۲) لپان آخر ذال اكل شهر یوز هم ضح فی شهر فقط الا ان نفسی الكل (۳) و كل شهر یكن ساعة منه ضح لیه (۴) وان استاجر هامة ضح وان لم یسم اجر كل شهر (۵) و ابتداء المدة وقت الفقدان كان جین یهمل عصر الاجلة والا لایايم

تروجه: شرط اجاره فاسدوي اود مزدور لپاره اجرت مثل دی چې ژانده وي ترمتعین مقدار یا که یې په اجرت ورکړسرای هره میاشت په یوه درهم نو صحیح کیږي یواځي په یوه میاشت کې مگر دا که یې بیان کړي ټولې میاشتي او په هره میاشت کې چې یو ساعت کې پاتی شونو په هغی کې صحیح کیږي او که یې سرای دیو کال لپاره کرایه کړنو صحیح دی که څه هم اجرت دهرې میاشتي بیان نه کړي او ابتدا، دمو دې د عقد له وخت څخه دی که چیرته عقد هغه وخت شوی وو چې میاشت ولیدله شوه نو اعتبار میاشتولره دی که نه بیا په ورځو حساب ورته کیږي.

تشریح: (۱) په کومو شرطونو سره چې بیع فاسد یږي په هغو سره اجاره هم فاسد یږي ځکه چې اجاره عقد معاوضه دی دبیع په شان فسخ کیږي اقاله قبلوي نو اجاره په منزله دبیع ده په کومو شرطونو سره چې بیع فاسد یږي په هغو سره اجاره هم فاسد یږي مراد هغه شرطونه دي چې دمقتضى عقد خلاف وي لکه پراجیر خاص باندي دا شرط لگول چې دمال د هلاکت په صورت کې ته ضامن یې، اودا جاري د فاسد کیدو په صورت کې داجیر لپاره اجرت مثل واجبیږي لیکن تر مسمی زیات نه ورکول کیږي په دي شرط چې مسمی معلوم وي که مسمی زیات وي او که کم وي ځکه پر مسمی باندي دواړه راضي شوي دي. دامام زفر رحمته الله علیه په نزد مسمی واجبیږي هر څومره چې وي.

(۲) که یو چا سرای د میاشتي په یوه درهم کرایه کړی و نو نو دا عقد یواځي دیوې میاشتي لپاره صحیح کیږي ځکه دا یوه میاشت یقینی معلومه ده نو په مذکور صورت کې په یوه میاشت کې اجاره صحیح کیږي په باقی میاشتو کې فاسد یږي ځکه هغه مجهولې دي، په دي سلسله کې قاعده داده چې

کله د ګڼل چې کله پر یو داسې شي باندې داخله شي چې هېڅ انتها، یې نه وي او اخر دیې معلومه نه وي نو د د معلوم فردخوا ته راګرځي ځکه په عموم سره عمل کول متعذروي نویو میاشت د څنګه چې معلومه ده ځکه په هغې کې اجاره صحیح ده البته که یې ټولې میاشتې بیان کړي مثلاً د پنځو میاشتو لپاره هر میاشت په یوه درهم کرایه کوم نویا په ټولو کې صحیح کیږي ځکه مانع زائل شوولی اوس موده معلومه شوه.

(۳) بیا له یوې میاشتې وروسته که د راتلونکې میاشتې په شروع کې مستاجر دیو ه ساعتګي لپاره په دکان کې پاتې شونوپه هغې کې هم اجاره صحیح کیږي لږ د ادم میاشتې تر پایه پوري ماجر مستاجر ایستلای نه شي همداحکم دهرې هغې میاشتې دی چې په اول کې یې مستاجر په کرایه شوي دکان کې پاتې شي ځکه د مستاجر د پاتې کیدو په وجه د دواړو رضامندي راځي چې په هغه سره عقد تامیږي.

(۴) که یو چا د کال لپاره سرای مثلاً په لس درهمه کرایه کړي نو د اجازت دی که څه هم دهرې میاشتې کرایه بیان نه کړي ځکه پر میاشتو باندې له تقسیم بغیر د ټولې مودې اجرت معلوم دی نو د اداسي شولکه یو څوک دیوې میاشتې لپاره سرای په یوه درهم کرایه کړي نو د اجازت دی که څه هم دهرې ورځي کرایه بیان نه کړي.

(۵) د اجارې د مودې ابتداء هغه وخت شمار له کیږي چې کله د متعاقدينو ترمنځ عقد وشي ځکه د اجارې په حق کې ټول وختونه برابر دي او په داسې صورتونو کې هغه زمانه متعینه کیږي چې په عقد پوري متصله وي لکه په قسم کې مثلاً یو چا قسم واخیست چې والله زه نه فلان سره یوه میاشت خبرې نه کوم نو چې کله یې قسم واخیست میاشت له هغه وخته شمار له کیږي په کومه شپه چې یې میاشت ولیدله که چیرته عقد اجاره په هغه شپه ترسره شونو د کال د ټولو میاشتو شمار د میاشتی نه لیدلو څخه کیږي ځکه په میاشتو کې اصل اعتبار میاشتې ته وي او که عقد اجاره د میاشتې د لیدلو په شپه ترسره نه شو بلکې په منځ کې یوه ورځ و شونو هره میاشت دورځوله لحاظه اعتبار یږي یعنې هرې دیرش ورځي یوه میاشت شمار له کیږي ځکه ورځي د میاشتی بدل دي کما می قوله: صوم الرویبه والظرو الرویبه فان غم علیکم الهلال فاکملوا عذة شعبان ثلاثین یوماً یعنې د میاشتی په لیدو سره روژه نیستی روژه ماتوی که میاشت پټه او مشتبه شي نویا د برات د میاشتې دیرش ورځي پوره کوی.

(۱) وصح احدا جزوة الحمام والحمام (۷) لاخره غصب النیس (۸) والاذان والحج والامانة وتعلیبه القرآن والفقه والفنوی الیوم علی جواز الاستیجار لتعلیم القرآن (۹) ولا یخوز علی الغناء والترح والالاهی (۱۰) وفسد اجاره المشاع الا من الشریک

ترجمه: اوصحيح دى اجرت اخيستل دحمام او بنكر كينولونه اجرت د نر حيوان (منده) خيږولو او داذان اوج او امامت او دقرآن دتعليم او فتوى په نن زمانه كې دقرآن دتعليم داجرت اخيستو پر جوازده او جائز نه دى اجرت اخيستل دسندرو وويلو او پر مري دواويلا كولو او باجي غېرولو او فاسده ده اجاره دمشاع مگر نه خپل شريك نه

تشرېح: (۶) دموجر لپاره دحمام (دغسل كولو دځاى) اجرت اخيستل جائز دى ځكه نبى كريم ﷺ دجغه نومې ځاى كې حمام ته داخل شوى وو، پاتى شوى او بواندازه او دمساجره په حمام كې دپاتى كيدو موده كه څه هم مجهول دي ليكن دخلكو دتعامل په وجه هغه جائز گڼل شوي دي دحمام (بنكر كينوونكي) اجرت هم جائز دى ځكه نبى كريم ﷺ بنكر لگولى وو او د هغه يې وبنكر كينوونكي ته اجرت هم وركړى وو. همدارنگه پر بنكر لگولو باندې اجرت وركول په معلوم عمل معلوم اجرت سره اجاره ده ځكه جائز دى.

(۷) قوله لا جرة عسب التيس اى يصح اخذ الاجرة على عسب التيس، يعنى نر حيوان (منده) پر مادي حيوان باندې دنيږولو اجرت اخيستل جائز نه دى لقوله ﷺ: **ثان من النحت عسب التيس** (نر حيوان پر مادي باندې خيږول حرام دى) مراد پر عسب التيس باندې اجرت اخيستل دى، همدارنگه له عسب التيس څخه چې كومه فائده مقصوده هغه غير معلومه ده ولې كله له هغه څخه حمل واخيستل شي او كله نه واخيستل شي.

(۸) قوله والاذان والعج اى يصح اخذ الاجرة على الاذان الخ، يعنى پر آذان، حج، امامت، دقرآن كريم پر تعليم دفتوى پر تعليم او نورو عباداتو باندې اجرت اخيستل جائز نه دى لقوله ﷺ: **افرو القرآن ولاناكولوه** (قرآن وايست او دهغه عوض مه خورئ) په دې باب كې اصل دادى چې هر هغه طاعت چې په هغه پوري مسلمان مختص وي پر هغه اجرت اخيستل جائز نه دى او مذكوره امورداسي دى چې په هغو پوري مسلمان مختص دى نو ځكه پر هغو اجرت اخيستل نا جائز دى، مگر پردغو طاعاتو باندې اجرت نه اخيستل دمتقدمينو قول دى متاخيرينود ضرورت پرېنا، دجواز فتوى وركړي ده لكه صاحب هدايه **رحمته الله عليه** چې ليكلي دي: **وبعض مشائخنا استحسنوا الاستيجار على تعليم القرآن لانه ظهر توانى لى الامور الدينية لى الامتناع بضع حفظ القرآن و عليه الفتوى**. (الهداية: ۴/ ۳۰۱)

(۹) دسندرو غېرولو، پر مري دواويلا كولو او دباجو وولو وغيره لپاره هيچاته په اجرت اخيستل جائز نه دى ځكه دا پر معصيت باندې اجاره ده چې جائزه نه ده ځكه د عقد اجاره په وجه شرعاً دمعقود عليه تسليم واچيږي حال دا چې شرعاً پر هيچا باندې دداسي شي واچيږي دجائزه دى چې دهغه شي په وجه دى شرعاً گناهگار وي، چې بيا دمعصيت شرع ته منسوب نه شي بيا هم كه مستاجر اجرت وركړ نو اجير لره جائزه نه دى بلكې واپس كولى يې واجب دى.

(۱۰) دامام ابو حنيفة **رحمته الله عليه** په نزد مشترك غير مقسوم شى له خپل شريك نه علاوه كوم بل چاته په اجاره وركول نا جائز دى مثاله مشترك سراى يا مشترك مريې څخه خپله حصه له شريك نه علاوه كوم بل چاته په اجاره وركړي كه مستاجر شى قابل دتقسيم وي لكه ځمكه او كه قابل تقسيم نه وي لكه مريې، وجه يې داده چې هغه داسي شى په اجاره وركړى دى چې مقدور التسلیم نه دى ځكه تسليم په قبض كيدو سره راځي او قبض پر معين شي باندې وارد يږي حال دا چې مشاع شى غير معين دى او دصاحبينور رحمهما الله اجاره

المشاع (مشتراك غير مقسوم شى اجاره كول) جائز دى خكه داجارې مدار پر منفعت دى او په غير مقسوم شى كې منفعت موجود دى او د منفعت وصول هم همداسي ممكن دى چې مستاجر او هغه بل شريك وار مقرر كړي نفع حاصله كړي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دى البته كه يو چا خپل شريك ته مشترك شى په اجاره وركړ نو د جائز دى خكه په دې صورت كې كل نفع دهغه پر ملك باندې حاصلېږي نو شيوع نشته كه څه هم په نسبت كې اختلاف دى چې بعض نفع په حكم د ملك سره او بعض نفع په حكم د اجارې سره حاصله ده مگر د امضر نه دى لمالې القدر المختار: وفسد ايضا بالشروع بان يوجر لصبيان داره او نصيبه من دار مشتركة من غير شريكه او من احديريكه الا اذا اجر كل نصيبه او بعضه من شريكه فيجوز وجوازه بكل حال و عليه الفتوى زيلعي وبحر معزيا للمعنى لكن رده العلامة قاسم لى تصححه بان مافى المعنى شاذ مجهول القائل فلا يعزل عليه قال العلامة ابن عابد بن رحمته الله: (قوله فلا يعزل عليه) المعمول عليه مافى الخاتبة ان الفتوى على قول الامام به جزم اصحاب المتن والشروح فكان هو المذهب و عليه العمل اليوم. (الذر المختار مع الشامية: ۳۳/۵)

(۱۱) اوضح استبحار الظن باجر فتملؤ مؤقظا بغيرها (۱۲) ولا يمنع زوخيان وطبها فان حلت امرضت لاحت (۱۳) و عليها اصلاح طعام النفس (۱۴) فان ارضته بغير شاة فلا اجر (۱۵) ولو دفع غزلا لئيسخه بنصفه او استاجر له ليحمل طعامه بغيره منه (۱۶) او ليحيز له كذا اليوم بغيرهم لم يخز.

توجه: او صحيح دى په اجرت راوستل د شديدې وركونكې ښځې په معلوم اجرت سره او دهغې پر خوراك او دهغې پر جامه او نه دي گرځوي دهغې خاوند له هغې سره له وطى كولو نه بيا كه چيرته حامله شوه يا ناروغه شوه نو اجاره فسخ كيږي او پر هغې باندې لازم دى د ماشوم خوراك تيارول او كه يې هغه ماشوم ته د حيوان شديدې وركړې نو اجرت يې نه كيږي او كه يې ورته وركړل چې وېې وودي په نيمې باندې يا مزدور كړاى كړي چې دده غله يوسي له هغې غلې څخه په يوه پيمانه باندې يا ددې لپاره چې ده ته دودى وريځد كړي دومره اوږه نن ورځ ديوه درهم په عوض نو د اجازت نه دى.

تشرېح: (۱۱) شديدې وركونكې ښځه په معلوم اجرت سره مزدورول جائز دى لقوله تعالى: (فان ازهر لكم قاتولها الخورق) همدارنگه پر دې باندې له وختونو دخلكو تعامل راروان دى، همدارنگه شديدې وركونكې ښځه دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد دهغې دخوراك او خښاك اوجامې په عوض اجاره كول جائز دى مگر د صاحبينور رحمهما الله په نزد دخوراك او خښاك اوجامو په عوض نه ده جائز ځكه اجرت مجهول دى، دامام ابو حنيفه رحمته الله دليل دادى چې دا جهالت مضى ونزاع ته نه دى ځكه د شفتت پر اولاد په وجه خلك د شديدې وركونكې ښځې په خوراك، خښاك اوجامو كې ډيره پراخي كوي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دى لساى الملقى الابحر: استبحار الظن باجر معلوم وكذا بطعامها وكسوتها خلافا للهارو له استحسان وقولهما لياس (والاستحسان مقدم غالبا على القياس) ملقى الابحر: ۵۳۶/۳

(۱۲) مستاجر ته دا حق نشته چې هغه د شیدې ورکونکې ښځې خاوند له هغې سره له وطی کولو نه منع کړي ځکه دا دا خاوند حق دی چې مستاجر یې نه شي باطلولای، که چیرته دغه ښځه حامله شوه یا ناروغه شوه نو ددې ښځې د شیدو ورکولو نه د صحت خرابیدو اندېښنه ده نو د ماشوم ولیان دا جاري د فسخ کیدو حق لري.

(۱۳) پر دغه ښځه باندي لازمه ده چې د ماشوم غذا برابره کړي دا ډول چې ډوډۍ یا بل سخت شی وژدويې ورپې کړي او خپله داسي خوراک ونه کړي چې په هغه سره شیدې خرابي شي یا ماشوم ته تاوان رسوي همدارنگه د کومو شیانو چې عرف جاري وي هغه ددې پر ذمه د عرف په وجه لازمېږي.

(۱۴) که دغه ښځه د شیدو ورکولو په موده کې ماشوم ته د حیوان شیدې ورکړي او دا خبره خپله ددې له اقرار څخه یا د گواهانو په گواهي سره ثابته شي نو بیا دغه ښځه د اجرت مستحقه نه گرځي ځکه د هغې پر ذمه چې کوم کار واجب وو (يعني شیدې ورکول ماشوم ته) هغه کار دې نه دی ترسره کړی ځکه د حیوان شیدې یې ورکړي دي نو اجاري ددې وه چې خپل تی ورکړي نه دا چې د حیوانو شیدې په خوله کې ورکړي ځکه د اجرت مستحقه نه گرځي.

(۱۵) که چاکني والا ته ورته ورکړل چې له دې څخه چې کومه جامه تیاره شي د هغه نصف ستامز دورې ده نو دا اجاره فاسده ده ځکه په دې صورت کې د مزدو وروړي هغه شی دی چې د مزدو رد عمل څخه پیدا شونو دا د قفیز الطحان په معنی دی چې نبي کریم ﷺ منع ورڅخه فرمایلي ده، قفیز الطحان دادی چې دیو چاغویی یا خرکرایه کړي چې پردې باندي تر ژرندې پوري غنم یوسه چې کله هغه اوږه شول له هغو څخه یوه پیمانه اوږه دغوايې مالک ته په اجرت ورکړي، همدارنگه که چامز دور ته وویل چې داغله تر فلان ځایه پوري ورسوه له دې څخه یوه پیمانه تاته درکوم نو دا صورت هم جائز نه دی ځکه داهم د قفیز الطحان په معنی دی.

(۱۶) که له نانوايي سره دا ډول عقد وشو چې نن ورځ به دومره اوږد دیو په درهم په عوض ډوډۍ پخوي نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا صورت هم ناجائز دی او د صاحبینو رحمهما الله په نزد جائز دی ځکه ددې عقد د صحیحوالي لپاره عمل معقود علیه بلل کیږي حتی که چیرته هغه په نیمه ورځ له کار څخه فارغ شونو پوره مزدوري ورکوله کیږي او که په دغه ورځ کې فارغ نه شونو سبا ورځ هم پرده باندي کار کول لازم دی نو چې کله معقود علیه عمل دی او عمل معلوم دی نو دا عقد جائز کیږي، دامام صاحب رضی الله عنه دلیل دادی چې دلته معقود علیه مجهول دی ځکه مستاجر وخت او عمل دواړه سره جمع کړي دي او له وخت څخه معلومیږي چې معقود علیه منفعت دی او له عمل څخه معلومیږي چې عمل دی او د عمل په معقود علیه کیدو کې د مستاجر فائده ده او په منفعت کې د موجیر فائده ده چې په آخر کې دا خبره مضی و نزاع ته ده ځکه نو دا صورت ناجائز دی.

(۱۷) د ان استاجار ضاعی ان بکریه او بزعه او نسبه او نیزعها ص (۱۸) فان شرط ان یشتها او بکری انهایها او نیزعها (۱۹) او نیزعها بزاعه او صی اخری لا کاجاره الشکى بالشکى (۲۰) وان استاجر ليعمل طعاماً یفتها فلا لاجر له کرهن استاجر الزهن من الغزلهین

توجه: او كه يې كرايه كړه ځمكه په دې شرط يوي كوي به يې او كړي به يې ياد اچې اوبو ي به يې او كړي به يې نوصحيح ده او كه يې داشروط كړ چې دوباره به يې يوي كوي ياد اچې ويالې به يې كاروي ياد اچې انبار (كهاد) به ور كوي ياد اچې كړي به يې د بلې ځمكې د كښت په عوض نوصحيح نه ده لكه اجاره كول داوسيدلو په عوض داوسيدلو او كه يې اجاره كړه چې داسي غله به ور ځني حاصلوي چې ددوي دواړو ترمنځ مشتركه وي نو ده لره اجرت نه كيږي لكه را هن چې كرايه كړي رهن له مرتهن څخه.

تفريح: (۱۷) كه چا يو ځمكه په دې شرط اجاره كړه چې د ا به يوي كوي ييا به يې كړي يا اوبو ي به يې او كړي به يې نو دا اجاره صحيح ده ځكه په عقد اجاره سره هغه د زراعت مستحق شوا وزارت له يوې كولو او اوبو لوبغير نه شي كيداى نويوي كول او ځمكه اوبول واجب شول او قاعده داده چې هر هغه شرط چې دمقتضى عقد موافق وي په هغه سره عقد نه فاسد يږي.

(۱۸) او كه يې داشروط ولگاوه چې ځمكه به دوباره كړي ياد اچې كومې ويالې چې د ځمكې په طرف راغلي دي هغه به كاروي ياد اچې ځمكې ته به كهاد ور كوي نو داشروط فاسد دي ځكه ددې كارو نواثر تر اجاره وروسته هم باقي پاتيري او داله مقتضياتو د عقد څخه نه دي او كوم شرط چې د عقد دمقتضى خلاف وي هغه اجاره فاسدوي همدارنگه په دې كې د مالك فائده هم ده او هغه شرط په كوم كې چې دا حد المتعاقدينو فائده وي هغه موجب فساد دى.

(۱۹) همدارنگه كه يې يوه ځمكه د زراعت لپاره په اجاره وركړه د بلې ځمكې د زراعت په عوض مثلاً زيد له بكر څخه ځمكه د زراعت لپاره په دې شرط اجاره كړه چې دهغه په عوض كې د زيد ځمكه بكر د زراعت لپاره واخلي نو د ا هم ناجائز دى ځكه زموږ په نزد د قاعده ده چې كه له طرفينو سره جنسيت موجود ونو نو پور حرام دى. دا داسي صورت دى لكه يو څوك چې خپل سراى بل چاته وركړي داوسيدو لپاره او خپله دهغه په سراى كې واړوي دا اوسيدل عوض وي دانا جائز دى ځكه اجاره د ضرورت په بناء خلاف قياس جائزه كې اى شوي ده او د جنس منفعت د اتحاد په وخت كې هيڅ ضرورت نشته.

(۲۰) كه ددو و كسانو ترمنځ غله مشتركه وه له هغوي څخه يوه بل ته خپله حصه غله وړل په اجاره وركړل هغه ټوله غله يووړه ويې رسوله نو زموږ په نزد دغه وړونكي ته نه اجرت مستى او نه اجرت مثل وركول كيږي ځكه دغلي په هر جزه كې چې ده وړې ده دى خپله پكې شريك دى نو دى دخپل خان لپاره عامل دى بل شريك ته معقود عليه سپارل نه راغلل ځكه دى د اجرت مستحق نه گرځي لكه را هن چې له مرتهن سره يوشى رهن ايښى وي ييا يې په اجاره ور څخه واخلي دانا جائز دى ځكه خپله را هن دهغه شي مالك دى مرتهن خو يې مالك نه دى نو دلته اجاره نه راځي ځكه اجاره تمليك د منافع په عوض ته ويل كيږي او تمليك من غير مالك متصور نه دى.

(۲۱) لانا استاجر از ضار لم يندكر انه يزرعها وان شى يزرع فلز غهاز غضى الاجل لله الفسنى (۲۲) وان استاجر جمارا الى مكة ولم يسم مايجمل لعمل مايجمل الناس فنقل يلضمن وان بلغ مكة لله الفسنى (۲۳) لانا نسا خا قبل الزرع والخمل نفقت الاجارة دفعا للفساد

توجہ: او کہ یہ اجارہ کہہ چکے اودایان یہی و نکر چہ پہ دی کہی بہ خہ کوی یابہ خہ پہ کری بیایہ و کرلہ اومودہ تیرہ شہ نو دہ لرہ مقرر اجرت شتہ او کہ یہی خرکرایہ کہ تر مکہ پوری اودایہ بیان نہ کہ چہ خہ شی بہ پری باروی بیایہ ہفہ بار پری راو و چہ خلک یہی راو پری بیادغہ سواری ہلاک شونودی نہ ضامن کیہی او کہ یہی بار تر مکہ پوری و رساوہ نو دہ لرہ مقرر اجرت کیہی او کہ یہی جنجال سرہ راغی مخکی ترکبت کرلو او مخکی تر بارو لو نو اجارہ دی ماتہ کہی دفساد دفع لپارہ .

تشریح: (۲۱) کہ چاخمکہ کرایہ کہہ اودایان یہی ونہ کہ چہ پہ دی بہ یوشی کری یابل خہ او کہ یوشی کری نو خہ بہ کری کہ مالک عامہ اجازہ نہ وہ ورتہ کہی نو بیاد اجارہ فاسدہ دہ خہ خہ خہ د مختلفو کارو نو لپارہ اجارہ کیہی چہ لہ ہغو خہ خہ خہ د مخکی لپارہ نقصان دہ وی او بعض نقصان دہ نہ وی نو دمقود علیہ دمجهول کیدو بہ وجہ اجارہ فاسدہ دہ خو کہ ییہام مستاجر کبت پری و کارہ اومودہ ہم تیرہ شہ نو استحسانا اجارہ صحیح کیہی او مستاجر لرہ اجرت مئی کیہی خہ دمقود علیہ جہالت چہ موجب دفساد و ہغوہ دمودی تر مکمل کیدو مخکی ختم شو .

(۲۲) کہ چایو خر تر مکہ مکر مہ پوری اجارہ کہ اودایان یہی ونہ کہ چہ خہ شی پری راو پری بیایہ ہفہ بار راو و چہ خلک یہی عام راو پری بیادغہ خر ہلاک شونو مستاجر نہ ضامن کیہی خہ اجارہ شوی شی لہ مستاجر سرہ امانت وی او امانت کہ لہ تعدی بغیر ہلاک شی نو بہ ہفہ کہی بیاضمان نہ راخی دلثہ دمستاجر لہ جانبہ ہیخ قسم زیادتہ نہ دہ راغلی خہ نہ ضامن کیہی لیکن خرنگہ چہ مقود علیہ پہ عقد کہی نہ دی بیان شوی خہ دغہ عقد فاسد و و چہ مقود علیہ یہی مجهول دی، بیا کہہ دہ تر مکہ مکر مہ پوری بارو رساوہ نو استحسانا داجرت مئی مستحق گرخی خہ دمقود فساد دجہالت پہ وجہ و و چہ وروستہ ہغوہ رفع کرای شو .

(۲۳) کہ پہ مذکورہ مسائلو کہی پہ لومہی صورت کہی ترکبت کرلو او پہ دہم صورت کہی تر بار راو پری لو مخکی دواو (موجرا و مستاجر) دقاضی پہ مجلس کہی جگہہ سرہ و کمرہ نو دفساد دلیری کولو لپارہ دی اجارہ ماتہ کرای شی خہ پہ خہ مخکی دیوشی تر کرلو او پر خرہ بانندی تر بار راو پری لو مخکی دمقود علیہ دجہالت پہ وجہ فساد ثابت پاتیری .

باب ضمان الأجر

داباب داجیر دضامن کیدوہ بیان کہی دی

مصنف رحمہ اللہ چہ کلہ داجاری لہ انواعو (اجارہ صحیحہ او اجارہ فاسدہ) لہ بیان خہ فارغ شونو دضامن یہی شروع کہ خہ ضامن لہ ہغو عوارضو خہ دی چہ پر اجارہ بانندی مرتب کیہی اودشی عوارض لہ شی وروستہ وی خہ داجاری داحکامو لہ بیانو لو وروستہ دضامن احکام بیانوی

(۱) الأجر الفسخ ترک من یعمل لغیر و اجدر لا یمسحق الأجر حتی یفعل کالضمان و القضا (۲) و الفناغ فی یدہ غیر مضمون بالہلاک

(۳) و ماتلف یفعلہ کسخر فی الثوب من ذقو زلق الخمال و انقطاع خبل یشد بہ الخمل و غرق السفینۃ من مذہ مضمون (۴) و لا یضمن بہ نئی آدم .

توجه: اجير مشترک هغه دی چې د ډیرو کسانو لپاره کار کوي او مستحق د اجرت نه کیږي ترڅو چې کار وکړي لکه رنگریز او دوبي او سامان دده په لاس کې غیر مضمون وي په هلاکیدو سره او هغه چې تلف شي دده په عمل سره لکه څیري کیدل د جامي ددوبي په ټکیدو سره او ښویدل د مزدور او پرې کیدل درسی چې باریه تېرې او ډوبیدل د کښتۍ د ملاح (کښتۍ وان) په کشیدو سره مضمون گرځي او د انسان نه ضامن کیږي.

تشریح: (۱) اجیر (مزدور) پر دوه قسمه دی: ۱- نمبر اجیر مشترک ۲- نمبر اجیر خاص.

اجیر مشترک هغه دی چې د ډیرو کسانو کار کوي لکه رنگریز او دوبي یا بلاتوقیت دیو ه سړي کار کوي او اجیر خاص هغه دی چې دیو ه معلوم سړي کار کوي په معین وخت کې. د اجیر مشترک له احکامو څخه دا دی چې ترڅو پورې کارونه کړي د اجرت مستحق نه گرځي لکه رنگریز، دوبي ځکه معقود علیه عمل دی ترڅو چې مستاجر معقود علیه ونه سپاري اجرت به د واجیږي.

(۲) د اجیر مشترک په لاس کې سامان امانت دی که چیرته دغه سامان د اجیر له زیادتي بغیر هلاک شي نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مزدور نه ضامن کیږي که څه هم د ضمان شرط یې لگولی وي ځکه سامان قبض کول د مستاجر په اجازه سره شوی دی نو دودیت او عاریت په شان دی مضمون نه گرځي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد مزدور ضامن گرځي ځکه حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه دا ډول مزدور ضامن گرځولی وو، همدارنگه که له مزدور څخه ضمان ساقط شي یا احتیاط نه کوي متاخرینو د اجیر او مستاجر تر منځ د صلح بالنصف فتوی ورکړي ده.

(۳) کوم شی چې د اجیر مشترک په عمل سره هلاک شي لکه ددوبي په ټکیدو سره د کپړي څیري کیدل یا د لپرواوي په وجه سره د مزدور په ښویدلو سره مال تلف شي یا هغه رسی چې مال به تېرې دهغي په شکیدو سره مال تلف شي یا د ملاح (کښتۍ وان) په کشیدو سره کښتۍ ډوبه شي مال ضائع شي نو په دغو ټولو صورتونو کې اجیر مشترک ضامن گرځي ځکه د اجیر د عمل په وجه مال ضائع شو او اجیر لره عرفاً او شرعاً د عمل صالح اجازه شته د عمل مفسد اجازه نشته ورته.

(۴) البته اجیر مشترک د انسان ضامن نه کیږي که د کښتۍ په ډوبیدو سره کوم انسان غرق شي یا له سواري څخه وغورځي مړ شي نو اجیر نه ضامن کیږي که څه هم د اجیر په غفلت او وکښلو سره وي ځکه د انسان تاوان د عقده په وجه نه دی و واجیږي بلکې د قتل یا زخمی کیدو په جنایت سره و واجیږي په داسي حال کې چې د کښتۍ کښول وغیره جنایت نه دی ځکه د ادا ډول فیه دی.

(۵) فان انکسر دن فی الطريق ضمن الحمال لیمته فی مکان خمله ولاجز له اوفی موضع انکسر واخره بحسابه (۶) ولا یضمن خفاة او نزاغ الا فساد ان لم یعده المریض المعفاة (۷) والخاضع یسقط الاخر یتسلم نفسه فی المدة ان لم یعمل کمن استجر شهرا للخدمة او لزیغی الغنم (۸) ولا یضمن ماتلف فی زیده او غفله.

توجه: که مات شومنگی په لاره کې نو ضامن کیږي پورته کوونکی د هغه د قیمت چې د پورته کیدو په پای کې یې کوم قیمت وي او ده لره اجرت نه کیږي یا په هغه ځای کې چې پورته چې مات شوی دی او دده مزدوري د هغه حساب څخه کیږي او نه ضامن کیږي ښکر لگوونکی اوسن لگوونکی اورگ خلاصوونکی که یې

تجاوزونکې له معتادځای څخه او اجیر خاص مستحق کېږي دمزدوري دخپل ځان په تسلیمولو سره په موده کې که څه هم کار یې نه وي کړی لکه یو څوک چې مزدور کړای شي دیوې میاشتې لپاره یا د پسونو د یوولو لپاره اونه ضامن کېږي دهغه چې دده په لاس کې تلف شي یا دده په عمل سره.

تشریح: (۵) که مستاجر مزدور ته وویل چې زما د شاتو (عسلو) منگي تر فلان ځای پوري ورسره مزدور منگي راپورته کړه په لاره کې منگي ورڅخه مات شونوله کوم ځای نه چې هغه منگي راپورته کړی ووهله چې په څو باندې منگي خرڅیږي هغومره قیمت به مزدور و مالک ته ورکړي اوده ته مزدوري نه ورکوله کېږي یا که د منگي مالک غواړي چیرته چې منگي مات شوی دی هلته چې په څو باندې خرڅیږي هغه قیمت دي له مزدور څخه واخلي او حساب دي وکړي تر هغه ځایه چې څومره مزدوري دمزدور حق کېږي هغه دي ورکړي مثلاً که په نیمه لاره کې مات شوی وي نو نیمه مزدوري دي ورکړي یا د منگي ضمان ځکه واجب دی چې هغه اجیر مشترک وو چې دده په حرکت سره مال ضائع شونودی ضامن گرځي ځکه ده ته د عمل مفید اجازه نه وه که داماتیدل دده په ښویدلو سره وي او که درسی په شکیدو سره په کومه رسی چې منگي تړلی دی ځکه د اهر یو دهغه فعل دی چې ده یې احتیاطي کړي ده اومستاجر ته اختیار ځکه شته چې دلته دوی خبرې دي یوه دا چې منگي د عمل په دوران کې مات شوی دی اوبوج پورته کول عمل واحد دی نو ګواکې تعدی له ابتداء څخه واقع شوې ده بله دا چې د ابار پورته کول د مالک په اجازه سره شوی دی نوله دي څخه معلومیږي چې له ابتداء څخه تعدی نه ده راغلې بلکې د ماتیدو په وخت کې تعدی راغلې ده نو چې دی کومه خبره اختیاري هغه سمه ده همدې وجهي ته په کتو سره د باریدلو ځای ته اعتبار ورکول کېږي او دوهمي وجهي ته په کتو سره د ماتیدو ځای ته اعتبار ورکول کېږي.

(۶) که ښکر لګوونکي ښکر و لګاوه یا داغ والاچاته داغ ورو لګاوه یا درګ خلاصوونکي د چارګ خلاص کړ او له هغه څخه څوک مېشونو که جراح تر حد تجاوز نه وو کړی نونه ضامن کېږي ځکه جراح د عقد په کولو سره د دي عمل التزام وکړ او د عقد په وجه دا عمل دهغه پر ذمه واجب دی اوله وجوب سره ضامن نه یو ځای کېږي او که جراح تر حد تجاوز وکړی و نو ضامن کېږي ځکه د تجاوز کولو هغه ته اجازه نشته.

فائده: که یو ناروغ ته د تجربه کار او ماهر د اکثر او حکیم د تجویز کړه نسخې مطابق دارو درمل ورکړل شي او په هغه سره ناروغ مېشي نو هیڅ دیت اوضمان نشته او که دارو ورکونکی نه ډاکټرو او نه یې د حکیم د تجویز کړه نسخې مطابق دارو ورکړل یا یې تر تجویز کړه نسخه زیات مقدار دارو ورکړل چې ناروغ ورڅخه مېشونو یا دارو ورکونکی ضامن دی پر هغه باندې دیت او کفاره دواړه واجبیږي لمای الحدیث (ابوداؤد: ۲/۲۸۲ کتاب الدیات) قال النبی ﷺ من عطب ولا يعلم منه طب فهو ضامن (حقانیه: ۵/۲۱۳)

(۷) د اجیر خاص له احکامو څخه یو حکم دادی چې کله هغه په معقود علیهاموده کې خپل ځان حاضر کړي نو د اجرت مستحق گرځي که څه هم کار ونکړي لکه یو څوک چې مزدور دیوې میاشتې خدمت یاپسونو یوولو لپاره په اجاره راولي او اجیر خپل ځان دکار کولو لپاره حاضر کړي نو د اجرت مستحق گرځي

ځکه معقود عليه تسليم د نفس دی چې ده هغه کار وکړي په دي صورت کې معقود عليه عمل نه دی نو د عمل کولو بغير هم دی د اجرت مستحق کيږي .

(۸) او د ووم حکم دادی چې د اجير خاص په لاس کې سامان امانت دی نو د هلاکت په صورت کې پر اجير باندې ضمان نشته ، همدارنگه که چيرته د اجير خاص په عمل معتاد سره يوشی هلاک شي نو هم نه ضمان کيږي ځکه په دي صورت کې منافع د مستاجر مملوک دي نو چې کله مستاجر اجير ته په خپل ملک کې د تصرف کولو حکم ورکړي د احکم ورکول يې صحيح دی او اجير د مستاجر قائم مقام شونو گواکي د افعل مستاجر کې دی ځکه اجير نه په ضمان کيږي البته که د اجير په عمل غير معتاد سره سامان هلاک شونو بيا اجير ضمان کيږي .

باب الاجرة على احد الشرطين

د ابا ب پريوه شرط باندې د اجرت کولو په بيان کې دی

مصنف رحمته الله چې کله په يوه شرط د اجارې له بيان څخه فارغ شو او س يې په دوو يا زياتو شرطو باندې د اجارې بيان شروع کړ ځکه دوه له يوه وروسته وي په ډيرو نسخو کې دغه عبارت نشته ممکن چې يوه کاتب د عبارت زيات کړي وي .

(۱) (وضح تزييد الاجر بريد الفعل في القوب نو غا (۲) و ز ما ن ا لى الا و ل (۳) و ف ي الذ كان و البيت و الذ ا ب م س ا ف و خ م ل ا

توجه: اوصحيح د اجرت ترديد د عمل د ترديد په وجه د کيږي د نوع په اعتبار سره او د زماني په اعتبار سره په اول کې او په دکان کې او په سراي کې او په سواري کې د مسافت په اعتبار سره او د بار په اعتبار سره .
تشریح: (۱) په کپړه کې د اجرت ترديد صحيح دی د عمل په ترديد سره د نوع په اعتبار سره مثلاً مستاجر درزي ته وويل چې که دغه کپړه ماته فارسي طرز را جوړوي نو يو درهم درکوم او که يې رومي طرز را وگنډي نو دوه درهمونه درکوم نو د مستاجر دغه ترديد په اجرت او عمل کې صحيح دی او اجير چې په دغو دوو عملونو کې هريو عمل وکړي د هغه اجرت مستحق گرځي همدارنگه که اجير ته په دريو شيانو کې اختيار ورکړای شي نو هم جائز دی او که په څلورو شيانو کې اختيار ورکړل شي نو جائز نه دی کمافی البيع چې په دوو او دريو کې اختيار ورکول کيږي مگر په څلورو کې اختيار ورکول جائز نه دی په دريو کې د ترديد د جواز وچه حاجت دی چې په دريو کې په ترديد سره حاجت پوره کيږي ځکه دري پرچيد ، وسط او ردي باندې مشتمل وي نو ځکه په څلورو کې د ترديد حاجت نشته .

(۲) مذكور صورت د ترديد في النوع صورت وو چې فارسی طرز گنډل يوه نوع دی او رومي طرز گنډل دوه نوع ده او که مستاجر په زمانه کې ترديد وکړ نو که په مخ کې موده کې اجير عمل کړي وي نو صحيح دی د اجرت مسمی مستحق گرځي او که يې په بله موده کې عمل کړي وي نو صحيح نه دی د اجرت مثل مستحق

کیزی مثلاً مستاجر و ویل چې که چیرته د اجامه تانن و گنله نو یو درهم در کوم او که دی سبا و گنله نو نصف درهم در کوم بیا که اجیرن ورځ و گنله نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دیوه درهم مستحق کیزی او که یې سبا ورځ و گنله نو د اجرت مثل (دیو چاد اجرت مثل څخه مراد دادی چې دهغه په شان سپه هغومره عمل باندی څومره اجرت اخلي هغه اجرت به دده هم کیزی) مستحق گرځي نه د اجرت مسمی (اجرت مسمی هغه دی چې د عقد په وخت متعین شي) لیکن اجرت مثل هم تر نصف درهم زیات نه ورکول کیزی ځکه په دوهمه ورځ کې همداسمى دی چې اجیر پري راضي وو. د صاحبینو رحمهما الله په نزد د واره شرطونه جائز دي په کوم ورځ چې و گنله دهغې ورځې د اجرت مسمی مستحق گرځي.

فائده: د صاحبینو رحمهما الله قول راجح دی لهما قال الشيخ عبدالحکیم الشهید رحمته الله علیه: واعلم ان قول الامام والصاحبين مذکور فی المتن والشروح والفواضل من غير النقص الى الترجيح والتصحيح صراحة الا ان مالى المجلة وشروحهما اختيار لقولهما حيث قال في المادة (۵۰۲) وكذا لك لو ساءم احد الخياط على ان يخطط له جبة بشرط ان خاطبا اليوم فله كذا وان خاطبا غدا فله كذا تعتبر الشرط والحرف في شرحهما قال والحكم المذكور لهما وهو صحة عقد الاجارة مع اعتبار الشرطين هو قول لهما وهو الذي مشت عليه المجلة. (هامش الهمدية: ۳۰۹/۳) (۳) قوله وفي المكان والبيت والذابة مسافة وحملأى صح ترديد الاجر بتربيد العمل في الذابة من حيث المسافة والحمل يعني به دكان او سراى کې هم ترديد فی العمل صحيح دی مثلاً آجر مستاجر ته و ویل که په دي دکان یا سراى کې څوک د عطر فروشي کار کوي نو بيا يې کرایه د مياشتې يو درهم دی او که د پښې کار کې کوي نو دوه درهمه کرایه ده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د اجازت دی مستاجر چې هر څه کوي آجر دهغه د اجرت مسمی مستحق گرځي. د صاحبینو رحمهما الله په نزد د اجاره فاسده ده او په سوارلي کې ترديد د مسافت او بار په اعتبار سره صحيح دی مثلاً آجر مستاجر ته و ویل که ته دغه سوارلي ترمکې مکر مې پوري بيا يې نو دوه کرایه ده او که يې ترمدينې منورې پوري بيا يې نو بيا دوه کرایه ده يا يې ورته و ویل چې که چیرته پردي سوارلي باندی دوه منه غنم باروي نو دوه کرایه ده او که دوه منه پري باروي نو بيا دوه کرایه ده دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د ترديد جائز دی مستاجر چې هر څه کوي آجر دهغه د اجرت مسمی مستحق گرځي ځکه مستاجر ته د دوو مختلفو اوصیحو عقد ونوپه منځ کې اختیار ورکړل شوی دی ځکه نو د صاحبینو دي کمافی مسئله الرومية والفارسية، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد د اجاره فاسده ده ځکه اجرت مجهول دی ځکه د معلومه نه ده چې له دوو عملونو څخه کوم عمل کوي او د کوم اجرت مستحق کیزی.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لهما قال المفتی علام فادر العثماني: القول راجح هو قول ابي حنيفة رحمته الله علیه قال العلامة ابراهيم الحلبي رحمته الله علیه: ولو قال ان اسكنت هذا العائنت عطار الحدرهم او سدا الذلهرهم من جاز خلافا لهما (القول راجح: ۲۳۱/۲)

باب اجاره البعد

داباب د مریې د اجارې په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه د آژاد شخص د احکامو څخه فارغ شو د مریې احکام یې شروع کړل وجه د تاخیر یې داده چې د مریې رتبه تر آزادو وروسته ده ځکه یې احکام هم وروسته ذکر کړي دي.

(۱) ولایسا بن عبد اسحاق للخدمة بلا شرط (۲) ولایناخذ الفساج من غید منخوړ اجر ادمه لغفله

توجه: اوپه سفر به یې نه ییایې هغه مریې چې اجاره کړې یې وي د خدمت لپاره له شرط بغيراونه دي اخلي مستاجر له محجور مریې څخه اجرت خپې ورکړې یې وي ده ته دهغه دکاږه وجه.

تشریح (۱): چا چې مریې د خدمت لپاره اجاره کړې وي او مستاجر مقيم دی او معروف بالسفر نه وو نومستاجر به هغه مریې په سفر نه شي بیولای ځکه د سفر په خدمت کې مشقت دی ترڅو چې هغه یې التزام ونکړي نه لازميږي البته که مستاجر د عقد په وخت کې پر هغه باندي په سفرد تلو شرط لگولی وویا معروف بالسفر و نویایې په سفر بیول جائز دی ځکه شرط ملزم دی او المعروف کالمشروط داسي دی.

(۲) که یو مریې ته دمولی له طرفه د مزدوري کولو اجازه نه وي او هغه خپله په مزدوري لگياشي او مستاجر هغه ته دهغه د عمل مزدوري ورکړي وروسته معلومه شي چې هغه خومحجور دی د مزدوري کولو اجازه یې نه درلوده او دهغه مزدوري کول صحیح نه وو نومستاجر له هغه مریې څخه مزدوري واپس نه شي اخیستلای ځکه دا جاري فساد د مولی د حق د مراعاتو لپاره وجه سره وواوله عمل وروسته حق درعايت په دي کې دی چې اجاره صحیحه وبلله شي اجرت واجب وگڼل شی ځکه نومستاجر له د مزدوري واپس اخیستل جائز نه دی.

(۳) ولا یضمن غاصب الغنیمه اکل من اجره (۴) ولو وخذ منه اخذه و ضح قبض العبد اجاره (۵) ولو اجر غده خذین الشفین شهن ابا زبعة زبهر ابخمسة ضح و الاوّل باربعة (۶) ولو اختلاف فی ابائی العبد و غرضه حکم الخال (۷) و القول لوب الثوب فی القبیض و القباء و الخمره و الضغرة (۸) و الاجر و عبده

توجه: اونه ضامن کيږي غاصب د مریې دهغور وپو چې د مریې له اجرت څخه یې خوړلې وي او که پیدا کړ دغه اجرت دده مالک نوادي خلي ورڅخه او صحیح دی قبضول د مریې خپلې مزدوري لره او که یې اجاره کړ د چا مریې دوي میاشتي یوه میاشت په څلور روپۍ او یوه میاشت په پنځه روپۍ نوصحیح دی اولومری میاشت د څلور روپه عوض کيږي او که ددواړو ترمنځ اختلاف راغی د مریې په تبتیدو یا دهغه په ناروغ کیدو کې نوحال دي حکم وگرځوي او قول دکېږي د مالک معتبر ږي په قمیص اوجبه گنډولو او سور یا زېړ رنگ ورکولو کې اوپه اجرت اونه اجرت کې.

تشریح (۳): که چا د بل چا محجور مریې غصب کړ مریې خپل ځان په مزدوري لگياکړ او غاصب له مریې څخه دهغه مزدوري یوه وېې خوړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد د مریې د واپس کولو په وخت کې غاصب دهغه د مزدوري ضامن نه گرځي او د صاحبینو رحمهم الله په نزد غاصب ضامن گرځي ځکه د محجور مریې اجاره استحسانا صحیح ده نو دهغه مزدوري د مولی مال دی چې غاصب خوړلی دی ځکه غاصب ضامن گرځي، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل داقاعده ده چې دمحفوظ مال په تلف کولو سره تلف کوونکی ضامن

کيږي په داسي حال کې چې مری اودهغه مزدوري محفوظ نه دي ځکه مری اودهغه مزدوري د مالک یا دهغه د نائب په قبضه کې نه دي ځکه ضمان هم نشته.

(۴) البته که مولى اجرت بعينه د مری په لاس کې موجود پیدا کړي نو هغه دي واخلې ولی هغه خپل عين مال پیدا کړ ځکه د مال د نه محفوظ کيدو څخه عدم ملک نه لازميږي او که مری خپل ځان په مزدوري لگيا کړ او مستاجر هغه ته اجرت ورکړ نو په اتفاق سره پر اجرت باندي دهغه قبضه صحيح ده ځکه د عقد مباشر خپله مری دی او د عقد حقوق تعلق له عاقد سره وي نو د مری قبض صحيح دی او د مری د اتصرف نافع هم دی د کوم چې د لره يې اجاز شته.

(۵) که يو چا مری دوي مياشتې په دي ډول په اجاره ورکړ چې يوه مياشت به څلور درهمه مزدوري وي او يوه مياشت به پنځه درهمه وي نو ده په عقد کې دوي مياشتې نکره ذکر کړي دي چې وخت يې معلوم نه دی ځکه دا عقد بايد جائز نه شي مگر د عاقل بالغ کلام له بي کاره کيدو څخه ساتل ضروري دی نو د عقد جائز کيدو لپاره کومه مياشت چې لومړۍ ذکر شوې ده هغه په عقد پسي متصله مياشت گڼله کيږي يعنې کومه مياشت چې له عقد وروسته شروع کيږي هغه لومړۍ مياشت گڼله کيږي او څلور درهمه عوض لري او دوه هغه مياشت ده چې تر هغې وروسته وي.

(۶) که چاپوه مياشت مری په اجرت واخيست او د مياشتې په شروع کې يې هغه قبض کړله هغه وروسته يې د مياشتې په پای کې وويل چې د مری د مياشتې په شروع کې تبتيديلی و یا ناروغ شوی و او مولى له دي خبرې څخه انکار وکړ چې هغه اوس ستا تر راتگ مخته تبتيديلی یا ناروغ شوی دی نو حال به حکم گرځول کيږي يعنې که ددوی د خصومت په وخت کې مری تبتيديلی یا ناروغ و و نو موجوده حال به فيصل وگرځوي و به وايي چې واقعا مری له عقد سره په متصل وخت کې تبتيديلی یا ناروغ دی نو د مستاجر قول دهغه له قسم سره معتبريږي او اجرت نه و اجيږي او که هغه مری په دي وخت کې صحت مند راوستی و و نو هم موجوده وخت فيصل گرځي ويل کيږي چې د عقد له وخت څخه تراوسه نه د مری تبتيديلی دی او نه ناروغ شوی دی ځکه بيا د مود جرح قول معتبريږي.

(۷) که د جامې د خاوند يعنې مستاجر او درزي يعنې اجير ترمنځ اختلاف شومستاجر وويل چې مادجّه (چپنه) گڼلودرته ويلي و او اواقميص گڼللی دی ، يا د جامې خاوند يعنې مستاجر نگرزي يعنې اجير ته وويل چې د مادسور رنگ درته ويلي و و تا زېر رنگ ورکړی دی مگر اجيروايې چې نه بلکې تاماته د قميص گڼلو ويلي و و يادي د زېر رنگ راته ويلي و و نو قول د جامې د خاوند (مستاجر) معتبر دی ځکه اجازه د جامې د خاوند له طرفه حاصلېږي نو دی دهغې په کيفيت زيات خبردار وي آن که چيرته هغه د اصل اجازت څخه انکار وکړي نو دهغه قول معتبر دی نو د صفت د انکار په صورت کې هم دهغه قول معتبر دی خوله هغه څخه به قسم اخيستل کيږي ځکه دی د داسي شي انکار وکړي چې که دی دهغه اقرار وکړي نو پرده باندي لازميږي او د داسي منکر ته قسم ورکول کيږي ، بيا که د جامې خاوند قسم واخيست نو بيا درزي (اجير) ضامن گرځي ځکه ده د غير په ملک کې دهغه د اجازت بغير تصرف کړی دی .

(۸) قوله الاجرو عده ای لو اختلف رب الرب والصانع فی الاجرو عده فالقول لرب الرب، یعنی په دجامې خاوند وویل چې تازمالپاره بغیر اجرت کار کړی دی او کار ییگرو ویل چې نه بلکه په اجرت سره می کړی دی نو دامام ابوحنیفه رحمته الله علیه په نزد دجامې دخاوند قول معتبر دی ځکه دجامې خاوندله اجرت څخه منکر دی او کار ییگر دهغه داعي دی او قول دمنکر معتبر وي، امام ابو یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې که دجامې خاوند دکار ییگر حریف وو (یعنی تر دې مخکې کاروبار په اجرت سره وو) نو بیاد کار ییگر د اجرت مستحق گرځي که نه وو حریف بیانه گرځي ځکه ددوی ترمنځ سابقه معامله جهت د اجرت متعین کوي، امام محمد رحمته الله علیه فرمایې چې که کار ییگر په دي مشهور وو چې داکار په اجرت سره کوي نو بیاقول دکار ییگر معتبر دی که نه بیادجامې دخاوند قول معتبر دی ولی کار ییگر چې دکوم کار لپاره خپل ځان متعین کړی دی نو داپر اجرت باندې دتصریح قائم مقام دی.

باب لمسخ الاجارة

داباب داجارې دفسخ په بیان کې دی

ددې باب دوروسته کیدو وجه ظاهره ده ځکه فسخ د عقد ترو جود د عقد وروسته وي نو ددې باب ذکر په آخر کې مناسب دی.

(۱) فسخ بالغیب وخراب الدار وانقطاع عاء الطیفة والزخا (۲) وفسخ یفوت أخبذ المتعاقدين ان غفلاً انفسه (۳) وان غفلاً غیره لا کالو الزمى والنزول إلى الوقف (۳) وفسخ بخیار الشرط والزينة (۵) والغلر وهو عجز العاقد عن الفضي فی موجب الایستغفار شرط الایستغفار به کفر استاخر زخا لیتفقد خبره فستکون الزیج أو لیطبخ له طعام الزلیفة فاخلفت منه أو خاتون لیتنجز فافلس أو آخره ولز معذین یفیان أو یفیان أو باقر أو لا مال له سواه (۶) أو استاخر ذابة للشر فیداله منه (۷) لا للنگاری

توجه: فسخ کیږي په عیب سره او دسرای په وړانیدو سره داوبو په منقطع کیدو سره له ځمکې او ژرندي نه او فسخ کیږي دیوه دمتعاقدينوپه مرگ سره که یې عقد کړی وو دخپل ځان لپاره او که یې عقد کړی وو دغیر لپاره بیانه فسخ کیږي لکه وکیل او وصي او دوقف متولي او فسخ کیږي په خیار شرط او خیار رؤیت سره او دغرسره چې هغه عاجز کیدل دعاقده د عقد له موجب پوره کېدو څخه مگر دزیات ضریه برداشت کولو سره چې دهغه مستاجر مستحق نه دی د عقد په وجه لکه څوک چې یو سړي ته اجرت ورکړي چې هغه دده ته غاښ وروکارې ییایې دغاښ درد ختم شویایې اشیز بووت چې دیوگوند پاخته کړي دواده په دي منځ کې ښځې خلع وکړه له خاوند سره یایې دکان کرایه کړ چې تجارت پکې وکړي بیادغه سړی مفلس شویایې په کرایه ورکړ یابر هغه باندې قرض راغی په ظاهره سره یادهغه په بیان او اقرار سره او هغه لره له دغه دکان پرته نور مال نشته یایې حیوان دسفر لپاره کرایه کړی بیا ښکاره شوه لره یو مانع دسفر نه داچې کرایه ورکوونکي ته مانع وریښ شي.

تشریح: (۱) اجاره دغیب په وجه فسخ کیږي مثلاً که په مستاجر سرای کې یو داسي عیب پیداشي چې په سرای کې داوسیدو لپاره مضروي نومستاجرد اجاره فسخ کولای شي ځکه په دي صورت کې استغفار

بلاضرر ممکنه نه ده همدارنگه که هغه کرایه شوی سرای ویران شي یاد کښتي ځمکې یاد ژرندی او په منقطع شي او هغه قابل د انتفاع پاته نه شي نواجاره فسخ کیږي ځکه معقود علیه (منافع) قبل القبض فوت شوې داداسي دی لکه قبل القبض چې مبيع فوت شي .

فائده: ژړنده هغه مشین چې په اوبو چلیږي غنم اوږه کوي او پخوا به دویالو پرغاړه باندې لگیدی چې اوبه په زور تیري شي اود اوبوله پریشرخه ژړنده وچلیږي اوس خو ژړنده په برق او انجن سره چلوي پخوان سستم ختم شو .

(اشرف الهدایه)

(۲) که له متعاقدينو څخه یو مړ شو او عقد یې دخپل ځان لپاره کړی و نو نواجاره پخپله فسخ کیږي ځکه دموجود مرگ په صورت کې که چیرته مستاجر له مستاجر شي څخه نفع حاصلوي نوله ملک دغیر څخه منتفع کیدل لازمیري (اودا کار جائز نه دی) ځکه دموجود مرگ وروسته شی دهغه د وارثانو کیږي اود مستاجر دمړگ په صورت کې دغیر له ملک څخه داجرت ادائیگی راځي چې داهم ناجائزه ده ځکه دمستاجر ملک دورته و طرف ته منتقل کیږي .

(۳) البته که عقد اجاره عاقد دخپل ځان لپاره نه بلکې دغیر لپاره کړی و نو د عاقد دمړگ په وجه اجاره نه فسخ کیږي مثلاً عدا اجاره وکیل ، وصي یا د عقد متولی وقف کړی و ویوا وکیل ، وصي یا متولی مړ شونو اجاره نه فسخ کیږي ځکه په دي صورت کې له ملک غیر څخه منتفع کیدل یا اجرت ادا کول نه لازمیري ولی مستحق د عقد موجود دی

(۴) په اجاره کې خیار شرط او خیار رؤیت شرطول صحیح دی مثلاً داسي ووايې چې مالره دري ورځي اختیار دی که مي وغوښته اجاره برقرار ساتم او که مي خوښه نه شوه ردوم یې نودا صحیح دی ځکه اجاره عقد معاوضه دی دکوم لپاره چې په مجلس عقد کې قبض ضروري نه دی اود فسخ بالا قاله احتمال لري نودیع په شان په دي کې هم خیار شرط جائز دی همدارنگه که مستاجر وویل چې زه یې ووينم نومالره دبر اقرار ساتلو او ردولو اختیار شته داهم صحیح دی ځکه عقد د متعاقدينو درضامندي بغیر نه تامیري اود متعاقدينو رضامندي له علم بغیر نه ظاهره کیږي نوله رؤیت او علم بغیر عقد نه تامیري ځکه نو خیار رؤیت شرط کول صحیح دی نو چې کله له خیار شرط او خیار رؤیت سره اجاره صحیح ده نو صاحب خیار دخیار په وجه اجاره فسخ کولای شي .

(۵) قوله بالعذر ای نفس الاجاره بالعلم ، یعنی اجاره داسي عذرونه په وجه فسخ کیږي دکومو په وجود سره چې مستاجر خپل مطلب نه شي پوره کولای که یې پوره کوي نوله ده سره به ضرر لاحق کیږي کوم چې د عقد په وجه پرده لازم نه و مثلاً یو سړي د درد په وجه یو سړي د غاښ ایستلو لپاره په اجاره راووست هغه لا غاښ نه دی ایستلی چې د غاښ درد ختم شونو اجاره فسخ کیږي ځکه که دغه اجاره برقراره وساتله شي نو اجیر دمستاجر سرم روغ غاښ ورکاږي چې د ضرر د عقد په وجه لازم نه دی نودا داسي یو عذر دی چې د اجارې له برقرار ساتلو څخه مانع دی ، همدارنگه که یو څوک دواډه ددیگونو پخولو لپاره یو اشیږ په اجاره راوړي

خوۀ د پښتو نو د تياريدو په كار د پيل كولو څخه مخكې مستاجر له خپلې بنځې سره خلع وكړه نو اجاره فسخ كيږي ولې كه اجير د پښتو نو په پخوي نو د مستاجر مال بغير د وليمه ضائع كيږي چې د عقد په وجه پر هغه لازم نه دی نو د ادم د اجارې د برقرار ساتلو مانع دی همدارنگه كه يو چاپه بازار كې دكان كرايه كړ چې تجارت به پكې كوي بيا د هغه مال تجارت ضائع شوي او يو چاسراى يا دكان په كرايه وركړى ووبيا آجر مفلس شو او دومره قرض يې پر دمه راغى چې دادا كولو لپاره يې له دده سره له دغه په كرايه وركړي سراى او دكان څخه علاوه نور بل مال هم نشته چې قرض پرې ادا كړي كه د اقرض د ټولو خلكو په حضور كې وويابه گواهانو سره ثابت شوي اخیله دده په اقرار سره ثابت شونو اجاره فسخ كيږي ولې كه آجر اجاره فسخ نه كړي دكان او سراى څرڅنه نه كړي نو د وخت حاكم دى بندي كوي چې په دې كې دده داسي ضرردى چې د عقد په وجه پرده نه دی لازم شوى نو دادا اجاري د برقرار ساتلو څخه مانع دی.

(۶) يا مثلاً يو چا حيوان د سفر لپاره كرايه كړ بيا د هغه رايه بدله شوه او دده لږه د سفر په نسبت په نه سفر كولو كې مصلحت ښكاره شونوپه دې صورت كې هم اجاره فسخ كيږي ولې كه اجاره برقراره وساتي نو په دې كې د مستاجر داسي ضرردى چې د عقد په وجه پرده نه دی لازم شوى.

(۷) قوله لا للمكاري اى لا يكون علاناً بداللمكاري المانع من السفر يعنى كه آجر حيوان په كرايه وركړ او د حيوان دنگراني لپاره خپله آجر هم د سفر كولو اراده كړي وه مگر د آجر رايه بدله شوه او دده لږه د سفر په نسبت په عدم سفر كې مصلحت ښكاره شونو آجر لږه دا عذر نه دی چې هغه ددې په وجه باندي عقد اجاره فسخ كړي ځكه آجر لږه دا ممكن دی چې خپله په كور كې كښيني او د حيوان دنگراني لپاره يو مزدور يا مرسى وليږدوي.

مسائل مطرقة

متفرقة (بيلايلې مسئلې)

د مصنفينو رحمتهما عادت دی چې د کتاب په آخر كې له تيرو بابونو سره متعلق څه داسي نادري مسائلې ذكر كوي چې له كوم خاص باب سره تړاو نه لري لكه مصنف رحمتهما چې هم د کتاب الاجاره په آخر كې داسي څه مسائلې ذكر كړي دي

(۱) ولو اخرق خصاندار من مستاجر فانه مستحق شي الى ارض غيره لم يضمن (۲) وان افقد خياط او صباغ في حانوته من عليه العمل بالنصف صخ (۳) وان استاجر خيلاً ليعمل عليه فحملوا زاكبين الى مكانه صخ وله المحمل المعتاد ورؤيته احب

توجه: او كه يې و سوغل كښت دهغې ځمكې چې په اجاره شوې وه او بيا په عاريۀ اخيستله شوې وه بيا و سوغل شويوشى دبل چاپه ځمكه كې نو هغه نه په ضامن كيږي او كه كينا و درزي يا رنګريزه خپل دكان كې هغه څوك چې پرده باندي كار وويي نصف عوض نو دا صحيح دی او كه يې اوښ كرايه كړ چې پر هغه باندي كجاوه كښيږدي او دوه سواريان پرې سواره كړي تر مې كې مې پوري نو صحيح دی او جائز دی دده لږه مروجه كجاوه ايښودل او د هغه ليدل زيات غوره دی.

تشریح: (۱) که یوه بزگردا جاره شوې ځمکې یادغاړه د ځمکې درېبل شوي کښت پاتې شوني و سوځاوه چې دهغه په وجه د بل چاپه ځمکه کې هم یوشی و سوځل شونو دهغه د ایزگرځمه و ارنه گرځي ځکه ضمان هغه وخت واجیږي چې په قصد سبب د تلف اختیار کړای شي او دلته هغه عمداً د اکاړنه دی داداسي دی لکه یو څوک چې په خپل ملک کې څاه وکارې او یو سړی په هغه څاه کې مړ شي نو د څاه کیندو نکی نه ضامن کیږي حصاد د حصیده جمع ده معنی رېبل شوی کښت مگر دلته د کښت هغه حصه مراد ده چې د کښت له رېبل وروسته پر ځمکه باندې پاته وي.

(۲) یو درزي یا رنګریز چې یو څوک پخپل دکان کې کینوي چې دی له خلکو څخه د جامو گنډلو کارونسي دکاندار ته یې ورکړي او معامله په نصف وي نو د قیاس تقاضا ده چې د ابادید جائز نه شي ځکه داپه حقیقت کې بل چا مالک د دکان ته د دکان یوه حصه په کرایه ورکړي ده چې ته دلته کینه له خلکو څخه کارونه نیسه او نصف مزدوري مالک دکان ته د کرایه په ډول ورکړي ظاهراً ده چې دا اجرت مجببول دی ځکه جائز نه دی مګر استحساناً د اصحیح دی ځکه داپه حقیقت کې اجاره نه ده بلکه شرکت صنائع دی په کوم کې چې کار پر دواړو باندې کیږي که څه هم یو د مهارت په وجه کار کوي او بل د وجاهت په وجه کارونه قبولي او شرکت صنائع جائز دی نو چې څوک یې کینولی دی هغه دخپل وجاهت په وجه له خلکو څخه کارونه نیسي او درزي یا رنګریز دخپل مهارت له مخي هغه کارونه سرته رسوي نو چې څه حاصل شي دهغه مجببول کیدل مضر نه دی.

(۳) که چا اوبښ کرایه کړ چې پر دې اوبښ باندې به ترمکې مکر مې پورې (غیر معین) کجاوه اوبه هغی کې دوه کسان سوروي نو دی پر هغه باندې معتاد (مروجه) کجاوه ښودلی شي په دې صورت کې که څه هم کجاوه مجببول ده مګر مقصود انسان دی هغه معلوم دي او کجاوه تابع ده نو دا جهالت مضر نه دی ځکه له کجاوه څخه چې معتاد کجاوه واخیستله شي جهالت رفع کیږي او که دا وښ خاوند کجاوه خپله و ویني نو ډیره ښه ده ځکه په لیدو سره جهالت سره بلکل ختمیږي.

(۴) ولقد ارادنا لكل من رذعه (۵) ونسخ الاجاره ففسخها فالفاز غدر المعامله والمضاربة والوكالة والكفالة والايضاء والوصية والقضاء والافاقرة والطلاق والعنف والوف بفضال (۶) لا البيع واجازته وفسخه والفسق والشر كذا والهبه والتكاثر والزجعة والصلح عن مال وابراء الدين

توجه: او که یې اوبښ کرایه کړ د خاص مقدار توبه راوړلو لپاره بیایې څه و خوړل له هغې څخه نو وردي کړي دهغه عوض او صحیح ده اجاره اوفسخ د اجارې او مزارعت او معامله او مضاربت او وکالت او کفالت او وصي مگر څول او وصیت کول او قاضي مگر څیدل او امیر مگر څیدل او طلاق ورکول او آزادول او وقف کول وخت ته په اضافت سره نه بیع او اجاره د بیع اوفسخ د بیع او قسمت او شرکت او هبه او نکاح او رجعت او صلح له ماله کول او له قرض څخه بري کول.

تشریح: (۴) قوله ولقد ارادنا لكل من رذعه، یعنی که د چا د یو معین مقدار توبه رسولو لپاره اوبښ کرایه کړ بیا په لاره کې مستاجر له هغې توبې څخه څه خوراک وکړ چې په هغه سره د توبې

مستی مقدار کم شونو مستاجر لره دا جائز ده چې شومره يې خوړلې وي هغو مړه دي ورنه کړي ځکه مستاجر نه پوله لار د مستی بار راوړلو مستحق دی نو هغه کمی دي پوره کړي.

(۵) مستقبل زمانې ته په منسوبو لوسره لاندې عقود صحيح دي: (۱) عقد اجاره کول صحيح دی مثلاً څوک په شعبان کې ووايې چې ما خپل سرای درمضان له شروع څخه تاته په کرایه درکړی دی نو دا اجاره صحيح ده ځکه اجاره تمليک منافع لره متضمنه ده او منافع شینافشیا موجودیږي نو مستقبل ته يې منسوبول جائز دی (۲) پر اجاره باندې قیاس فسخ دا جاري هم مستقبل زمانې ته منسوبول جائز دی مثلاً څوک چې په شعبان کې ووايې ما چې کوم سرای تاته په کرایه درکړی دی هغه اجاره مادرمضان دمیاشتې له شروع کیدوسره فسخ کړې ده نو دا صحيح دی (۳) مزارعت مستقبل زمانې ته منسوبول صحيح دی مثلاً یو څوک په شعبان کې ووايې زارعتک ارضی من اول رمضان، ما خپله ځمکه درمضان له شروع څخه تاته دزراعت لپاره درکړي ده (۴) ساقات یعنې کښت ته دا وپور کولو معامله مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً څوک په شعبان کې ووايې ساقیتک بستانی من اول رمضان، ما تاته خپل باغ درمضان له شروع څخه په ساقات درکړی دی کښت او ساقات چې کوم حضرات جائز گڼي هغوی دا اجاره گڼي ځکه يې د مستقبل زمانې منسوبول جائز دی (۵) مضاربت مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً رب المال چاته په شعبان کې ووايې دفت الیک هذا المال مضاربة من اول رمضان، ما تاته درمضان له شروع څخه دامال په مضاربت درکړی دی (۶) همدارنگه وکالت د مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً موکل د شعبان په میاشت کې یو چاته ووايې: وکلتک من اول رمضان. ما ته درمضان په ابتداء کې وکیل گرځولی يې ځکه دا دواړه (مضاربت او وکالت) له قبیلې د اطلاعاتو څخه دي او قاعده داده چې کوم شی له قبیلې د اطلاعاتو څخه وي هغه مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۷) کفالت مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه کفالت ابتداء دمال التزام کول دی ځکه نو د مستقبل طرف ته دهغه منسوبول او په شرط متعارف پوري معلقول جائز دی (۸) څوک وصی گرځول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه په وصي گرځولو کې وصي دخپل مرگ وروسته په تصرفاتو کې دخپل ځان: قائم مقام گرځول دی نو د مستقبل طرف ته منسوبول يې جائز دی (۹) همدارنگه دیو چا لپاره وصیت کول تمليک المال بعد الموت دی نو دا هم د مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۱۰) قاضي ټاکل او امیر تعین کول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی ځکه رسول الله ﷺ حضرت زید بن حارثه ؓ دسړه امیر وگرځاوه او د یې فرمایل: که زید شهید شویا به حضرت جعفر ؓ امیروي که هغه هم شهید شویا حضرت عبدالله بن رواحه ؓ امیروي نو ذمه واري مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی (۱۱) همدارنگه طلاق ورکول آزادول او وقف کول مستقبل طرف ته منسوبول جائز دی مثلاً خاوند د شعبان په میاشت کې خپلې ښځې ته ووايې درمضان په شروع کې ته طلاقه يې یا مولی خپل مريي ته په شعبان کې ووايې درمضان دشروع څخه ته آزاد يې یا یو څوک ووايې زما فلانې ځمکه زما له وفات وروسته وقف ده.

(۶) قوله لا البيع واجزاه وفسخه الخ ای یبصح البيع واجزاه وفسخه الخ، یعنې مستقبل طرف ته منسوبول نه دی جائز مثلاً چې څوک داسې ووايې زه دا خپل شی سبا څوک نو دا صحيح نه دی همدارنگه دبیع اجازت

مستقبل طرف ته منسوبول هم صحيح نه دی مثلاً یو فضولي شخص یوشی خرڅ کړ نو خرڅنگه چې دا بیع د مالک پر اجازه موقوفه ده او مالک وویل زه سبا ددې بیع اجازه درکوم نو دا صحیح نه دی همدارنگه په مذکور صورت سره بیع فسخ کول، تقسیم کول، شرکت، هبه کول، نکاح کول، له طلاق څخه رجوع کول، په مال صلح کول قرض مغاډول د اتولي معاملاتې مستقبل طرف ته منسوبول صحیح نه دي ځکه دا تملیکات دي او د هغو تنجیز فی الحال ممکن دی نو مستقبل ته د منسوبولو ضرورت یې نشته.

کتاب المکاتب

دا کتاب د مکاتب په بیان کې دی

مکاتب، له کتب یکتب کتابه څخه لغه په معنی د جمع کولو، له همدې څخه کتبه په معنی د لښکر عظیم سره او کتابت په معنی د جمع کولو د حروفو، او شرعاً مریې یډایعنی د تصرف له لحاظه بالفعل او درقبه له لحاظه د بدل کتابت له ادائیگی وروسته آزادولو ته کتابت وایې مثلاً خپل مریې ته ووايې چې که تاماته لس زره درهمه را ادا کړل نو ته آزادي، د غولسوزو درهمو ته بدل کتابت وچل کیږي د کتابت رکن ایجاب او قبول دی او شرط یې د بدل کتابت معلومول دی.

له ماقبل سره مناسبت یې دادی چې له کتابت او اجاري څخه هریو داسې عقد دی په کوم کې چې د غیر مال په مقابل کې اصله مال حاصلیږي همدارنگه اجازه او کتابت دواړه په دې کې سره شریک دي چې په دواړو کې ملک رقبه دیو له پاره وي او منفعت د بل پاره کیږي.

(۱) ان کتابه تصحیر المملوک بدهالی الحال و زبده فی المال (۲) کتابت مملوک و زبده فی الحال و زبده فی المال (۳) و کذا ان قال جعلت علیک الفان و زبده فی الحال و زبده فی المال (۴) فیخیز یخیز نه د و ن ملکه (۵) و غرمان و طی مکاتب ارجی علیها و علی زبدها و تلف مالها

توجه: کتابت آزادول د مریې دی یدافې الحال او رقبه فی المال، مکاتب یې کړ خپل مریې که څه هم هوښیار ماشوم و و د مال په عوض کې فوراً یا په موده سره یا په قسطو سره او مریې قبول کړ نو صحیح دی همدارنگه که مولى ورته وویل چې ماستر پر زمه زر روپۍ کړي دي د ا به ته ادا کوي په قسطو سره لومړی قسط به دومره وي آخري قسط به دومره وي چې کله تادارو پۍ ادا کړي نو ته آزادي چې که نه بیا غلام یې، نو وځي دده له لاسه نه دده له ملک نه اوتاوان به ورکوي که یې وطی وکړه له خپلې مکاتبې منځې سره یا یې جنایت وکړ پر دې باندي یاد هغې پرېچي باندي یا یې مال ورتلف کړ.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د کتابت اصطلاحی تعریف داسې کړی دی چې مریې د تصرف له لحاظه فی الحال او درقبه په اعتبار سره فی المال (د بدل کتابت له ادائیگی وروسته) آزادولو ته کتابت ویل کیږي.

(۲) چې کله مولى خپل مریې یا منځه دیو داسې معلوم مال په عوض مکاتب کړي چې پرده باندي شرط کړای شوی دی او مریې دا عقد قبول کړي نو مریې مکاتب گرځي که څه هم مریې نابالغ ماشوم وي ځکه د کتابت رکن (ایجاب او قبول) او شرط (یعنې معلوم مال) پیدا شو. ایت صحیح دی برابر دی که مولى

پر مړي باندې د كل مال اداښكگي في الحال شرط كړي مثلاً ورته ووايي چې كه تاس زړه روپۍ في الحال ادا كړي نو ته آزادېي يا پور ورسره و كړي يا تر معلوم وخته پوري په قسطونو اداښكگي شرط كړي دادرې واپه صورتونه جائز دي ځكه دا عقد معاوضه دى اود ادا شمن في البيع په شان دي نو لكه څرنگه چې شمن في البيع حالا وصولول هم جائز دى او پورا وپه قسطونو ادا كول هم جائز دى همدا سي مال كتابت هم دى.

(۳) همدارنگه كه چا خپل مړي ته وويل چې ما پر تاباندې زړدرم ايښي دي چې هغه به ته په قسطونو سره ادا كړي لومړى به دو مړه وي او آخري قسط به دو مړه وي يعنې مقدار او وخت يې دواړه بيان كړل بيا يې وويل چې كه تا د ادا درم ادا كړل نو ته آزادېي او كه ته عاجز شوې نو ته مړى يې دا كتابت صحيح دى ځكه مولى كتابت په تفسير سره بيان كړ او په عقد و كړ معاني ولره اعتبار وي او دلته د كتابت معنى موجود ده چې كله مطلق كتابت صحيح كيږي نو د تفسير په صورت كې خو په طريقه اولى صحيح كيږي.

(۴) بيا چې كله كتابت صحيح شونو مړى د مولى له لاسه وځي ددې لپاره چې د كتابت مقصد يعنې دعوض پرا د كولو باندې هغه قدرت حاصل كړي مگر د مولى له ملك څخه نه وځي لقوله عنه: المكتات عبد مابقي عليه درهم (مكتات مړى دى تر څو چې پر هغه باندې يو درهم پاته وي) همدا رنگه كتابت عقد معاوضه دى چې مساوات غواړي نو كه مړى د مولى له ملك څخه و وځي نو بيا خومړى آزادېي مگر د هغه عوض يعنې مال مولى ته تراوسه نه دى په لاس ورغلى نو مساوات پاته نه شو ځكه مړى د مولى له ملك څخه نه وځي.

(۵) كه مولى دخپلې مكاتبې سره وطى وكړه نو پر مولى باندې دهغې دمهر تاوان لازمېږي ځكه مولى له هغې سره داسي يو عقد (يعنې عقد كتابت) كړى دى چې دهغه په وجه ده خپل ځان دمنځې په ذات او منافعو كې د تصرف كولو څخه منع كړى دى او وطى خود منځې له منافعو څخه ده نو دمنځې د منافعو په تلفولو سره دى ضامن گرځي، همدارنگه كه مولى پر خپله مكاتبه ياد هغې پرېچي باندې جنايت وكړ يا مولى د مكاتبې مال تلف كړ نو پر مولى باندې په دې دريو وارو صورتونو كې تاوان لازمېږي ځكه د مكاتبې ذات اولاد او گټې په حق كې مولى د اجنبي (بيگانه) چاپه شان دى نو څرنگه چې اجنبي دمذكور و جناياتوپه وجه ضامن كيږي همدا رنگه مولى هم ضامن گرځي.

(۱) اوان كاتبه على حمز از حمزير او قيمته از غبن لبره (۷) او مال لايز د سنده ز صبا فاسد (۸) فان اذى الخمر غنى زسى في قيمته ولم يقص من النفس وزيد عليه (۹) وضح لولى خبوان غير موصوف (۱۰) او كتابت كالف عبده الكافر على خمر وانئ اسلمه له قيمة الخمر (۱۱) او غنى بقصبتها

توجه: كه يې مكاتب وگرځاوه مړى پر شرابو يا خنزير يا د مړي پر قيمت يا د بل چاپر شي باندې ياد سلو په عوض په دې شرط چې ده ته به مال ك د خدمت لپاره مړى وركوي نو دا كتابت فاسد كيږي. بيا كه يې شراب ادا كړل نو آزادېي او خپل به گټي كوشش به كوي او كم نه شي اخيستلاى تر مسعى مقدار او زيات اخيستلاى شي او صحيح دى كه يې مكاتب وگرځاوه پر حيوان غير موصوف باندې، يا مكاتب وگرځاوه د كافر خپل

کافر مری پر شراب باندی او هر يو چې په دوی کې اسلام راوړي مولی لره د شرابو قیمت کیږي او آزاديږي د شرابو په قبض کولو سره هم.

تشریح: (۶) قوله وان کاتب علی خمر، له خپلو معطوفاتو سره د شرط شو، فسدیې جزاء ده، یعنی که مسلمان خپل مسلمان مری د شرابو یا خنزیر په عوض یا خپله دهغه مری د قیمت په عوض مکاتب وگرخواه و مثلاً ورته ویې ویل: (کاتبک علی قینک) نو دا کتابت فاسدی په لومړي صورت (یعنې شرابو او خنزیر په صورت) کې خو ځکه فاسدی چې شراب او خنزیر د مسلمان په حق کې مال متقوم نه دی نو ګواکې دا عقد کتابت بلامحل شو ځکه فاسدیږي، او د مری د قیمت په صورت کې ځکه فاسدیږي چې دهغه قیمت هره ډول مجهول دی او مجهول بدل کتابت د کتابت عوض ګرځول صحیح نه دی، همدارنګه که مولی مری د بل چاد معلوم شي مثلاً آس یا کپړې په عوض کې مکاتب وگرخواه نو دا کتابت هم فاسدی ځکه مری د بل چادشي پر سپارلو قادر نه دی حال دا چې پر معقود علیه باندی قادر کیدل د عقد د صحت لپاره شرط دی.

(۷) که چا خپل مری د سلو دینارونو په عوض په دي شرط مکاتب وگرخواه چې مولی به مکاتب ته خدمت لپاره یو غیر معلوم مری ورکوي نو د طرفینو رحمهما الله په نزد دا کتابت هم فاسدی. دامام ابو یوسف رحمهما الله په نزد صحیح دی ځکه مطلق مری د بدل کتابت صلاحیت لري نوله بدل کتابت څخه دهغه استثناء کول هم صحیح کیږي نو دلته درمیان مری مراد یږي اوسل دیناره د داسي مری پر قیمت باندی تقسیم یږي څومره حصه چې دهغه د قیمت په مقابل کې راشي هغه حصه ساقط یږي او د باقی په عوض کې دی مکاتب ګرځي، د طرفینو رحمهما الله دلیل دادی چې دلته له دنانیرو څخه د مری استثناء د اختلاف جنس په وجه صحیح نه ده بلکې استثناء دهغه د قیمت په اعتبار سره کیدای شي او په قیمت کې د مقدار او وصف له لحاظه د اتهائی جهالت پر بنه د بدل کتابت صلاحیت نه لري.

(۸) بیا که مکاتب مولی ته شراب یا خنزیر ورکړل نو مکاتب آزاديږي ولی شراب او خنزیر فی الجملة مال دی که څه هم د مسلمانانو په حق کې مقوم نه دی، مګر مری به خپل قیمت ګټي مولی ته به یې ورکوي ځکه د فساد عقد په وجه پر مکاتب باندی رد رقبه واجب دی مګر د آزادي په وجه رد رقبه متعذر دی نو ځکه د قیمت رد بیدل واجب دی، مګر دا قیمت به تر مسمی (یعنې شرابو او خنزیر تر قیمت) کم نه وي ولی مولی په دي نه راضي کیږي چې تر مسمی په کم باندی مری مکاتب وګرځي اوزیات ورکولای شي ځکه مکاتب پر فاسد عقد باندی اقدام کړی حال دا چې دی پوهیږي چې په عقد فاسد کې قیمت واجبیږي نودی د قیمت پر ادا کولو باندی راضي شوی دی که څه هم قیمت تر مسمی زیات وي.

(۹) قوله و صغ لوعلى حیوان ای صغ عقد الکتابه لو کاتب رجل عبده علی حیوان غیر موصوف، یعنی که چا خپل مری دیو داسي حیوان په عوض کې مکاتب وگرخواه چې دهغه جنس معلوم وو چې پسه دی یا آس مګر وصف یې معلوم نه وو چې اعلی دی که ادنی نو داسي عقد کتابت صحیح دی ځکه جهالت یسیر دی وصف دا وسط درجه حیوان طرف ته را ګرځي یعنی مکاتب به اوسط درجه حیوان مولی ته ورکوي او که یې جنس هم نه وویان کړي نو بیا د سخت جهالت په وجه عقد کتابت نه صحیح کیږي.

(۱۰) قوله او کتاب کافر عبده ای وصغ عقد الکتابه ان کتاب کافر الخ، یعنی که یوه کافر خپل کافر مری پر معلوم مقدار شرابو باندې مکتاب وگرځاوه نو دا جائز دی ځکه شراب دهغوی په حق کې داسی مال دی لکه زموږ په حق کې سرکه نولکه زموږ په نزد چې پرسرکه باندې عقد کتابت صحیح دی ددوی لپاره دشرابو په عوض صحیح دی، بیا که دمولی او مریي څخه هریو مسلمان شونو مولی ته به دشرابو قیمت ورکوي ځکه مسلمان له دې څخه منع دی چې خپله دشرابو مالک گرځي یا بل څوک دشرابو مالک گرځوي او په مذکور صورت کې دشرابو په حوالو کولو سره دالزام پرې ولی که مکتاب مسلمان شونو مسلمان بل څوک څرنگه دشرابو مالک گرځوي او که مولی مسلمان شونو مسلمان دشرابو مالک گرځي.

(۱۱) او چې کله مولی دشرابو قیمت قبض کړي نو مریي آزاد پرې ځکه په عقد کتابت کې د معاوضه معنی موجوده ده او په عقد معاوضه کې له احد المتعاقدينو څخه دیوه لپاره دعوض سلامتي دهغه بل لپاره دعوض سلامتي واجبوي.

باب ما يجوز للمكاتب ان يفعله او لا يفعله

دا باب دمکتاب لپاره د جائز او ناجائز افعالو په بیان کې دی
مصنف رحمه الله د کتابت صحیح او فاسده د احکامو له بیان څخه فارغ شونوی په هغو امور وپیل وکړ چې دمکتاب لپاره جائز یا ناجائز دي ځکه جائز تصرفات پر عقد صحیح باندې موقوف دي.

(۱) للمکاتب البیض و الشراة و السفر و ان شرط أن لا یخرج من المصر (۲) و تزویج غنمه (۳) و کتابه غنمه (۴) و الولاء له ان آذی بعد عتقه و الا لیسده (۵) لا التزوج بلاذن (۶) و الهبة و الصدق الا بقبول (۷) و الکفیل و الإفراض و اغتاق غنمه و لو یمال او بیع نفسه و تزویج غنمه (۸) و الاب و الوصی فی ذیق الضعیر کالمکاتب و لا یملک مضارب و شریک شتبا منه

توجه: جائز دی مکتاب لره خرید و فروخت او سفر که څه هم مالک د شرط کړی وي چې له ښاره به نه وځي، او دخپلې نکاح کول او خپل مریي مکتاب گرځول او ولاء، ده لره کپړي که ادا کړي دده له آزادیدو وروسته که نه دده مالک لره کپړي نه نکاح کول بیلله اجازې او هبه او صدقه کول مگر لږ مقدار، او کفیل کیدل او قرض ورکول او خپل مریي آزادول که څه هم د مال په عوض کې وي او خپل ځان خرڅول او دخپل مریي نکاح کول پلار او وصي د ماشوم د مریي په حق کې دمکتاب په شان دي او مالک نه گرځي مضارب او شریک په دې کې دهیڅ شي.

تشریح: (۱) څرنگه چې مکتاب د عقد کتابت په وجه ید آزادوي یعنی دی د داسي ځینو تصرفاتو مالک گرځي د کومو په نتیجه کې چې دی تر مقصود یعنی حریت پوري رسیدې ظاهره ده چې دا ډول تصرفات بیع او شراء دي نو مکتاب لره خرید او فروخت جائز دي او کله دخريد او فروخت د سفر حاجت وي نو سفر هم کولای شي که څه هم مولی د سفر نه کولو شرط پرې لگولی وي بیا هم سفر کولای شي ځکه د شرط د مقتضا، عقد خلاف دی او په صلب عقد یعنی احد البدلین کې داخل نه دی نو د شرط باطل دی او عقد صحیح دی.

(۲) لوله و نروېج امنه ای و جاز للمکاتب نروېج امنه، یعنی که مکاتب دخپلې منځې نکاح وکړه نو دا جائز دی ځکه دمنځې نکاح ورکول دمال گټولوله قبیل څخه دی ولی چې ددې په ذریعه دی دمهر مالک گرځي نو مکاتب لره دخپلې منځې نکاح ورکول جائز دی.

(۳) لوله و کتابه عیده ای و جاز للمکاتب کتابه عیده، یعنی که مکاتب له خپلو مریانو څخه یو مری مکاتب وگرځاوه نو دا استحسانا جائز دی و چه داستحسان داده چې دمري په مکاتب کولوسره ده لره مال حاصلېږي نو څرنگه چې مکاتب لره دمريانو خريد و فروخت دمال د حاصلولو لپاره جائز دی همداسي دمري د مکاتب کولو هم ده لره اجازه شته بلکې کله خولا په نسبت دبیع کتابت ډیر گټور وي ځکه کتابت ملک نه زائلوي ترڅو چې بدل کتابت وصول شوی نه وي او بیع بنفسه ملک زائلوي.

(۴) بیاکه مکاتب ثانی (مکاتب المکاتب) د مکاتب اول له آزادیدو وروسته بدل کتابت وراډاکړنو د مکاتب ثانی ولاء مکاتب اول لره ده ځکه په دې صورت کې مکاتب اولی دخپلې ازادې په وجه د ولاء اهل دی نو ولاء دمري ده لره کیږي، او که مکاتب ثانی د مکاتب اولی تر آزادیدو مخکې بدل کتابت وراډاکړنو د مکاتب ثانی ولاء د مکاتب اول مولی لره کیږي ځکه په مکاتب ثانی کې هم ددغه مولی یو قسم ملکیت وونو دا عتاق نسبت فی الجمله دهغه طرف ته صحیح دی په داسي حال کې چې په دغه صورت کې د مکاتب اول طرف ته دا عتاق نسبت صحیح نه دی ځکه هغه خپله غلام دی دا عتاق اهلیت نه لري.

(۵) لوله لا نروېج بلاذن ای لا يجوز للمکاتب النروېج بلاذن، یعنی که مکاتب د مولی د اجازت بغیر نکاح وکړه نو دا جائز نه ده ولی کتابت له قیام ملک سره سره له مري څخه د تصرف کولو پابندي ختمولوته ویل کیږي چې دا تر منزل مقصود (یعنی حصول آزادي) پوري وسیله وگرځي او نکاح کول ددغه مقصد وسیله نه ده بلکې په دې کې نوره هم مخله ده نو نکاح کول دده لپاره ناجائزه ده البته که مولی اجازه ورکړه بیا جائزه ده ولی پر مکاتب باندي د نکاح پابندي د مولی د حق په وجه و نه چې دی اجازه ورکوي بیا جائزه کیږي.

(۶) لوله والهیه و النصدق ای لا يجوز للمکاتب الهیه و النصدق الا بامر، یعنی مکاتب د هبه کولو او صدقه کولو اختیار نه لري ځکه داله قبیل د تبرعات څخه دي او مکاتب د تبرعاتو اجازه نه لري البته دیو څه د معمولي شي د هبه کولو اجازه لري ځکه داله ضرورياتو د تجارت څخه ده او قاعده داده چې څوک د کوم شي مالک گرځي هغه دهغه د توابعو او ضروریاتو هم مالک گرځي او مکاتب لره دا جائزه نه ده چې هغه دیو چا کفیل شي یا چاته قرض ورکړي یا خپل مری ازاد کړي که څه هم په عوض د مال وي یا خپل ځان خرڅ کړي یا خپل مري ته نکاح وروکړي ځکه داشیان محض تبرعات دي او د تجارت له ضروریاتو څخه هم نه دي نو مکاتب لره دا امور جائز نه دي، همدارنگه مکاتب خپل مری په دې وجه هم نه شي آزادولای چې په مکاتب کې د آزادولو اهلیت نشته، او مکاتب خپل ځکه نه شي خرڅولای چې دمري خپل ځان خرڅول خپل ځان آزادول دي چې دهغه دی مالک نه دی.

(۷) دا خانفو ښه د پلار او وصي لره د ماشوم د مملوک په حق کې هغه اختیارات شته کوم چې مکاتب لره دخپلې گټې په مري کي حاصل دي مثلاً د پلار او وصي لپاره د ماشوم دمنځې نکاح کول او دهغه

ملوک مکاتب گر خول جائز دی، اود کو موامور و اختیار چہ دمکاتب دخیل مری پی به باره کہ نہ لری دهنو امور و اختیار پلار او وصی ته هم نشسته مثلاً دماشوم مری آزادول یاد هغه نکاح کول خکه پلار او وصی هم دمکاتب به شان دماشوم به مال کہ دگهی کولو اختیار لری دتبرعاتو اختیار نه لری، البته مضارب او شریک لره له دغو مذکور و امور و خخه دکوم امر هیخ اختیار نشسته که دشرکت دقسم خخه وی خکه هغوی ته یواخی دتجارت کولو اختیار شته دنکاح کول او مکاتب گر خول له تجارت خخه نه دی.

(۹) زلواشتری انباه زایشه نکاتب غلبه (۱۰) زلواشتری آخاه و نحوه لا (۱۱) زلواشتری ام و زیده منع لم یخزینها (۱۲) زان زلد له من امیه و زلد نکاتب علیه و کسبه له (۱۳) زلور زوخ افتمه من عبده لکاتبه غافز لدت دخل فی کتابها و کسبه لها.

توجه: که مکاتب و اخيست خپل پلار یا خپل زوی نو مکاتب کيږي پرده باندې او که يې و اخيست خپل ورور یا بل قریب نه مکاتب کيږي، او که يې و اخيست خپله ام و لده له بچي سره یوځای نو جائز نه دی دهغې خر خول، او که دده دخپلي منځي خخه زوی پیدا شو هغه مکاتب گر ځي پرده باندې او دهغه گټه کار و کب دپلار کيږي او که يې په نکاح کړه خپله منځه خپل مری ته بیا يې دواړه مکاتب و گر خول بیا دمنځي ماشوم پیدا شو نو ماشوم دمور به کتابت کې داخلېږي او دهغه گټه دمور کيږي.

تشریح: (۹) که مکاتب خپل پلار (مراد اصول دي) یا زوی (مراد فروع دي) و اخيست نو هغه هم دده په کتابت کې داخلېږي خکه مکاتب که څه هم خپل پلار یا زوی آزادولای نه شي مگر به قدر امکان لپاره دتحقق دصله رحمي خوږي مکاتب گر خولای شي.

(۱۰) که مکاتب خپل يوداسي قریب و اخيست چې دولاوت رشته يې نه ورسره درلوده لکه ورور، خور، آکا و غیره نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد داخلک دده په کتابت کې نه داخلېږي، دصاحبینو رحمهم الله به نزد داخلېږي، صاحبین رحمهم الله دغیر دولاوت رشته دولاوت پر رشته باندې قیاسوي خکه صله رحمي و اجبیدل دواړولره شامل دی، دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چی مکاتب یواخي پر کارو یا رباندې قادروي حقيقي ملک خو هغه لره نه حاصلېږي (خکه په ده کې رقيت موجود دی) او خالص قدرت علی الکسب دولاوت په رشته کې دصله رحمي لپاره کافی کيږي مگر به نور و فراتو نو کې دصله رحمي لپاره کافی نه دی.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی: لعالمال الشيخ عبدالحکيم الشهيد رحمته الله علیه قوله لم يدخل فی کتابه عندابی حنیفه رحمته الله علیه الخ. والراجح قوله الامام ابی حنیفه رحمته الله علیه وهو الاستعسان بقله ابن النجيم فی البحر الرائق نقلاً عن الذخيرة وکلا صرح به فی الهندية المعروف بالعلیه کتبه (هاض الهداية ۳/۳۲۳)

(۱۱) که مکاتب خپله ام و لده دهغې دېچي سره یوځای و اخيست نو ماشوم دپلار په کتابت کې داخلېږي خکه په تیره مسئله کې دایان و شو چې زوی دپلار په کتابت کې داخلېږي نو ماشوم خر خول جائز نه دی مگر خپله ام و لده له هغه سره په کتابت کې نه داخلېږي، البته دماشوم په تبع سره ام و لده هم نه شي خر خولای

(۱۲) که دمکاتب دمنځې له ده څخه بچی پیدا شو او مکاتب دهغه دنسب دعوی وکړه نو د استیلا د نه جائز کیدو باوجود نسب ثابتیږي او ماشوم له پلار سره په کتابت کې داخلېږي ځکه مکاتب پلار که څه هم هغه آزادولای نه شي مگر په قدر د امکان د تحقق صله رحمي لپاره یې مکاتب گرځوي لهدا اوس ماشوم د پلار په حکم کې کیږي، او د ماشوم گټه د پلار کیږي ځکه ماشوم دهغه دملوک په حکم کې دی نو گټه د کار وبار یې د پلار کیږي.

(۱۳) که مولى دخپل مريي واده دخپلې يوې منځې سره وکړي يايې دواړه مکاتب وگرځول يا دوهغوی بچی پیدا شو نو د ماشوم دمور په کتابت کې داخلېږي او د ماشوم گټه مور ته ورکوله کیږي ځکه ماشوم په اوصاف حکمیه وکې دمور تابع وي همدار و ده چې ماشوم په آزادي او غلامي کې دمور تابع وي نو په کتابت کې هم دمور تابع کیږي او دهغه گټه دمور کیږي.

(۱۴) مکاتب او ماډون نکاح باذن خرقه پز غمها فو لدت فاستحقق فولده اعبد (۱۵) وژان وطی امبشراء فاستحققت اوبشراء فابيد فو لدت فالفقز لی الفکاتبه (۱۶) ولو ینکاح اخذ مدعتن

توجه: مکاتب یا ماډون مريي نکاح وکړه په اجازه سره له يوې آزاديې ښځې سره دهغې په گمان سره يايې ماشوم پیدا شو یا د ابل چامستحقه وگرځیده نو د ماشوم زوی يې مریي گرځي او که يې وطی وکړه له منځې دخريده ذریعه بیا هغه دبل چامستحقه وگرځیده یا په ذریعه دخريد فاسد سره بیا هغه واپس کړي او شوه نو عقربه مکاتب و اجیبېږي او که په ذریعه دنکاح وي نو ماخو ذکیږي دهغه وطی په وجه کله چې آزادي شي.

تشیو ح: (۱۴) که مکاتب یا ماډون دخپل مولى په اجازه سره له يوې داسي ښځې سره نکاح وکړه چې هغه دعوی د حریت کوي او دمکاتب له هغې څخه زوی پیدا شو یا یو چا پردې ښځه خپل استحقاق ثابت کړ يعنې دايې ثابته کړه چې داز ما منځه ده پس هغه مستحق دامنځه یوړه نو هغه بچی يې مملوک کیږي ځکه د ماشوم له دوو مملوکینو څخه پیدا شوی دی نو له هدا دی هم مملوک کیږي.

(۱۵) يعنې که مکاتب یا ماډون فی التجارة مريي يوه منځه په شراء صحيح سره واخيسته د مولى د اجازې بغیر يې له هغې سره وطی وکړه بیا دهغې کوم بل څوک مستحق پیدا شو او منځه يې يوه نو پر مکاتب او ماډون باندي ددي وطی مهر و اجیبېږي چې دادا ټيگي لپاره يې فی الحال دهغوی مواخذه کیږي يعنې تر آزادیدو پوري هغوی ته مهلت نه ورکول کیږي همدارنگه که مکاتب په فاسد خرید سره منځه واخيسته اوله هغې سره يې وطی وکړه يايې هغه واپس کړه نو دهغې دعقر په باره کې دده مواخذه په حالت دکتابت کې کیږي ځکه تصرف کله صحيح وي او کله فاسد، کله چې مولى دی مکاتب وگرځاوه يايې ده د تجارت اجازه ورکړه نو داد تصرف دواړو قسمونو ته شاملېږي نو گواکي مولى هغه ته د دواړو قسمونو اجازت ورکړی دی نو دهغه تاوان د مولى په حق کې هم ظاهر یږي ځکه دده مواخذه (گرفت) په همدغه دکتابت په حالت کې کیږي تر آزادي پوري مهلت نه ورکول کیږي.

(۱۶) لوله لو ینکاح اخذه ای لوطی و لوطی الامه ینکاح اخذه مدعتن، يعنې که مکاتب د مولى د اجازت بغیر له

منځې سره نکاح وکړه وطمی یې ورسره وکړه بیا دهغې یو مستحق پیدا شو نو دمهر لپاره فی الحال دهغه مواخذه نه کیږي بلکې له آزادیدو وروسته له هغه څخه مهر اخیستل کیږي ځکه نکاح کول خوگه نه ده نو عقد کتابت هغې ته نه شاملیږي لهذا دمولی له طرفه د نکاح اجازت هم نشته ځکه نو د نکاح په وجه چې کوم تاوان راغلی دی هغه به دمولی په حق کې نه ظاهره کیږي .

فصل

دافصل دمدير، ام ولد وغيره د کتابت په بيان کې دی

د سابق فصل د مسائلو له جنسه يې يوه بله نوع مسائل په دي فصل کې ذکر کړي دي ځکه يې د مستقل فصل عنوان ورکړی دی .

(۱) ولدت مکاتبه من سيد هاضم علي کتابتها او غجزت زهي ام ولد (۲) زان کانت ام ولد او مذبره ضخ و غفت مجانا بموته (۳) و سعی لذبر في ثلثي قبضه او کل البدل بموته فقير (۴) زان ذبر مکاتبه ضخ فان غجزت بقى مذبرا (۵) و الا سعی في ثلثي قبضه او ثلثي البدل بموته معسر (۶) زان اعنى مکاتبه غنى و سقط البدل

توجه: د مکاتبې منځې ماشوم پیدا شو د خپل مولی څخه نو پر خپل کتابت دي پاتې شي يادي خپل خان عاجز ونيږي دا به دهغه ام ولد شي او که يې مکاتب کې خپل ام ولديا خپل مدبر نو صحيح دی او مفت آزاد يږي دمولی د مرگ پس او مدبر به دخپل قيمت په دوه ثلثه ادا کولو کې کوښښ کوي ياکل بدل کتابت دمولی په مرگ سره په حالت د فقر کې او که يې مدبر کې خپل مکاتب نو صحيح دی بيا که هغه خپل خان عاجز کې نو مدبر پاتېږي که نه بيا به گټې دخپل قيمت دوه ثلثه ياد بدل کتابت دوه ثلثه دمولی په مرگ سره په حالت د فقر کې او که يې آزاد کې خپل مکاتب نو آزاد يږي او بدل کتابت ساقط يږي .

تفريع: (۱) که مولی خپله منځه مکاتبه کړه بيا له مولی څخه دهغې ماشوم پیدا شو نو منځې لره اختيار دی که غواړي پر عقد کتابت دي پاته شي له مولی څخه دي خپل مهر واخلې او د بدل کتابت په ادا کولو سره فی الحال آزاد يږي او که غواړي خپل خان دي د بدل کتابت د ادا کولو څخه عاجزه کړي ام ولد به پاته شي دمولی له مرگ وروسته آزاد يږي وجه دا اختيار داده چې هغې لره له دوو جهتونو حق د حریت حاصل شويو د کتابت د جهت څخه دوهم دام ولد کيدو د جهت څخه نو ځکه د دواړو اختيار ورکول کیږي .

(۲) که مولی خپله ام ولد مکاتبه وگرځوله نو دا کتابت جائز دی ځکه دمولی ملک په ام ولد کې باقی دی لهذا دهغه دا تصرف (مکاتبه گرځول) صحيح دی بيا که د بدل کتابت د ادا کيدو څخه مخکې مولی مړ شو نو بدل دهغه د ذمي څخه ساقط يږي ځکه دی دام ولد کيدو په وجه آزاد يږي او کتابت باطل شو . همدارنگه که مولی خپله مدبره منځه مکاتبه وگرځوله نو دام جائز دی ځکه هغه که څه هم د تدبير په ذریعه دمولی د مرگ وروسته آزاد يږي ليکن فی الحال د کتابت په ذریعه د آزادي حاصلولو ته هغه محتاج ده لهذا دمولی ته جائز دی چې هغه مکاتبه وگرځوي .

(۳) بیا که د بدل کتابت دادا کیدو څخه مخکې مولى په حالت د فقر کې مړ شو اوله دغې مدیره ماسو ا هغه بل هیڅ شی نه درلود نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دغې مدیره مکاتبه ته اختیار ورکول کيږي که یې خوښه وي دخپل قیمت دوه ثلثه دي وگټي ورته وټه دي ورکړي او که یې خوښه ده کل بدل کتابت دي وگټي، دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد له دغو دوو څخه چې کوم یو کم وي هغه دي وگټي، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد د بدل کتابت د دوو ثلثو او د قیمت د دوو ثلثو څخه چې کوم یو کم وي هغه دي پیدا کړي. دلته په دوو خبرو کې اختلاف دی یوه دا چې دې لره اختیار شته که نه؟ دوه مه دا چې په کوم شي کې داسې کوي دهغه مقدار څه دی؟ امام ابو یوسف رحمته الله علیه په مقدار کې له امام ابو حنیفه رحمته الله علیه سره دی او په نفی اختیار کې له امام محمد رحمته الله علیه سره دی.

دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې اعتاق تجزیه قبلي نو مدیره مذکوره د تدبیر په وجه دیو ثلث آزادي مستحقه گرځیدلې ده اودوه برخې رقبه مملوکه مکاتبه پاته ده اود هغې د آزادي دوه جېټونه په دوو عوضینو سره حاصل دي یو معجل په ذریعه د تدبیر او یو مؤجل په ذریعه دکتابت نو دی په دواړو کې مختار دی.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمانی الذر المختار: ولو کاتب شخص اف ولده او مدیره صح وعقت له لولد مجانبونه بالاستیلا دوسی المدبر فی ثلثی قیمتة ان شاء اوسعی فی کل البدل بموت سیده فقیر الخ (الذکر المختار هلی هامش: ۵/۲) وقال الشیخ عبدالحکیم الشہید رحمته الله علیه: و قول الامام الاعظم ابی حنیفه رحمته الله علیه هو الصصح کذا فی الفتاوی الهنبدية نقل عن المضمرات (هامش الهدایة: ۳/۲۲۶)

(۴) که مولى خپل مدیر مکاتب وگرځاوه نو دا جائز دی ځکه مدیر چې مکاتب کړي هغه ته په دوه جېټه حریت حاصلیږي یعنې د تدبیر او کتابت په وجه، اود دي دواړو ترمنځ هیڅ منافات نشته، بیا که هغه خپل ځان د بدل کتابت ادا کولو څخه عاجز کړ نو مدیر پاتېږي بلکې هغه لره اختیار دی که غواړي چې د تعجیل حریت لپاره پر عقد کتابت پاته شي او که غواړي خپل ځان دي عاجز کړي مدیر به شي ځکه پر مملوک لازم نه دی چې هغه به مکاتب پاته وي.

(۵) قرله والا سمي ای وان لم بعز سمي الخ، یعنې که هغه خپل ځان د بدل کتابت ادا کولو څخه عاجز نه کړ بلکې کتابت یې اختیار کړ او د بدل کتابت ادا کولو څخه مخکې د تنگي په حالت کې مولى مړ شو اوله دغه مدیر سوای بل هیڅ هم نه درلود نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد هغه مختار دی که غواړي دوه برخې مال کتابت دې پيدا کړي ورته وټه دی ذکر کړي او که غواړي دخپل قیمت دوه برخي دي پیدا کړي ورته وټه دي ورکړي، دصاحبینو رحمهما الله په نزد هغه اختیار نه لري بلکې له هغو څخه چې کوم یو کم وي هغه به آدا کوي. دلته یواځې په مختار کیدو کې اختلاف دی چې دا اعتاق پر تجزیه اونه تجزیه باندې مبني دی لکه چې لږ مخکې دا خبره تیره شوه چې دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد اعتاق تجزیه قبلي او دصاحبینو رحمهما الله په نزد یې نه قبلي، پاتې شو مقدار ټولو په نزد دوه برخې متعین دی.

فائده: دصاحبینو رحمهما الله قول راجح دی لمانی العلامة ابن عابدين الشامي رحمته الله علیه: و قولهما اظهر کما فی المواب ابو السعود عن الحموی (۵/۷۳)

(۶) که مولى مكاتب مریى دبدل كتابت اداكولو خنجه مخكي آزاد كړنودى دهغه په آزادیدوسره آزادېږي ځكه دمولى ملك تراوسه قائم دی او هغه پخپل ملك کې دتصرف كولو اختیار لري او بدل كتابت له هغه څخه ساقطېږي ځكه دبدل كتابت التزام هغه ددې لپاره كړى وو چې ده ته آزادي ورپه برخه شي اوس نو هغه ته آزادي بغير دبدل كتابت ورپه برخه شوه نو بدل كتابت ساقطېږي .

(ه) زان كاتبه على ألف مؤجل فصله على نصف حال ضح (۸) مات نريض كاتب عبده على الفين الى سنه فيمته ألف ولم تجز الوزلة أذى ثلثي البدل خلا والباقي الى اجله أو رد فيقا (۹) زان كانت على الف الى سنه فيمته ألفان ولم يجز وأذى ثلثي القيمة خلا أو رد فيقا

توجه: كه يې مكاتب كړ مریى دیوزر مو جل په عوض بیایې له هغه سره صلح وکړه پر فوري نصف باندې نودا صحیح دی مې شو مریض چې مکاتب کړی یې وو خپل مریى پر دوه زره روپۍ باندې تریوه کاله پوري اودده قیمت زر روپۍ دی او جائز ونه گڼل ورته وموده نو دبدل دوه برخې به فوراً ادا کوي او باقی ترهغه مودې پوري یادي وگرځي غلامي ته، او که یې مکاتب کړ مریى په یوزر تریوه کاله پوري او دهغه قیمت دوه زره روپۍ دی او ورته موده نه مني نو د قیمت دوه برخې دي ادا کړي فوراً یادي دغلامي طرف ته وگرځي .

تشریح: (۷) که مریى په یوزر روپۍ پور باندې مکاتب کړي مثلاً په یوه کال کې دزور درهمونو ادا کیدو وعده شوې وه بیا هغه له خپل مولى سره پر پنځه سوه نقد درهمونو باندې صلح وکړه نو مقتضى دقياس خودا ده چې داباید چې جائزه وي ځکه پنځه سوه په عوض دزور درهمونو کې سودا زميرې په دي ډول چې کله مملوک پنځه سوه ادا کړي نو دپنځه سوه له هغوزرونه دپنځه سوه په مقابله کې شوې چې دده پر ذمه دین دي او باقی پنځه سوه مکاتب لره دمودې په عوض کې سالمې پاتې شوې حال دا چې موده مال نه دی نو دامقابله المال بغير المال شوه اودا سوددی، مگر استحسانا داجائز دی ځکه موده که څه هم فی نفسه مال نه دی لیکن دمريى په حق کې هغه دمال په حکم کې دی په دي وجه چې دی له مودې بغير دبدل کتابت پر ادا کولو باندې قادر نه دی او بدل کتابت هم من وجه مال دی من کل الوجوه مال نه دی که نه دهغه کفالت به صحیح کیدای حال دا چې دبدل کتابت کفالت صحیح نه دی نو په دي لحاظ سره دواړه برابر شول مقابله المال بالمال شوه په دي سره سودنه لازمېږي .

(۸) که یوه مریض خپل مریى چې قیمت یې یوزر درهم دي ددووزرو په عوض دیوه کال په موده مکاتب کړ بیا هغه مې شو او له هغه مریى پرته یې بل هيڅ مال نه وو پرې اینې اودمولى وده وموده نم منله بلکې فی الحال یې دبدل کتابت غوښتنه وکړه نو دشیخینور رحمهما الله په نزده هغه دبدل کتابت یعنې دووزر دوه ثلث فی الحال ادا کوي او باقی یو ثلث به تر خپلې ټاکلې مودې پوري ادا کوي ځکه ټول مسی یعنی دوه زره درهم در قبه مقابل دي حتی چې دعوض احکام پر ټولو دوه زره باندې جاري کیږي اود ورته وحق تر رقبه پوري معلق دی نو دهغه تربدل یعنې دوه زره درهمه پوري هم معلق کیږي اوموده ورکول معنی اسقاط حق دی گواکې له حق څخه یې څه ساقط کړ نو دهغه اعتبار ټول مال له ثلث څخه کیږي ځکه دمريض اختیار یواځې په یوه ثلث دترکه کې چلېږي نوموده ورکول کمول دټول مسی یعنې دووزر دوه ثلث څخه

معتبرېږي په دې شکل له کل مسمی څخه يوثلث دمولى حق ساقطېږي اودوه ثلثه دورثه وحق به فی الحال اداکوي، او که بې داسې نه شو کولای نو عقد کتابت دي ختم کړي غلام دي شي .

(۹) که یوه مریض خپل مریې چې دهغه قیمت دوه زره درهمه دي دیوزپه عوض کې تر یو کال مودې پورې مکاتب کې بیادې شو او له دغه مریې سوا یې نور مال نه درلود او دمولی ورته وؤ دي عقدا اجازه نه ورکوله نو مکاتب ته دي وویل شي چې دخپل ټول قیمت (دوه زره) ددوې برخې فی الحال ادا کړه که نه بیرته غلام گرځول کیږي ځکه دلته مریض په مقدار او موده دواړو کې کمی کې دی نو ثلث له دواړو څخه معتبرېږي یعنې دهغه تصرف یواځې په یوه دریمه کې معتبرېږي په باقی دوو برخو کې دورته وؤ حق په وجه دده تصرف نه معتبرېږي .

(١٠) خز كتاب غده القلب واذى عني (١١) فان قيل القيد فهو مكاتب (١٢) وان كتابت الخاضع والغالب وقيل الخاضع ضح (١٣) وان لم ينادى
عقفا (١٤) ولا يرجع على صاحبه (١٥) ولا يؤخذ الغالب بشئ، وقيل له لغو (١٦) وان كتابت الامه عن نفسها عن ابنين ضجيز بن لهاضع واذى لم
يرجع

فیوچر جمع

تو جمه: يوه آزادسړي عقد کتابت وکړ د مړيې له جانبۀ د زور وروپه عوض کې او ادا يې هم کړې نو دى آزاد يږي او که مړيې قبول وکړ نو دى مکاتب گرځي او که يې مکاتب وگرځول حاضر او غائب او قبول حاضر وکړ نو صحيح دى او هريو چې يې له دواړو نه ادا کړي نو دواړه آزاد يږي او رجوع به نه کوي پر خپل ملگري باندې او مواخذۀ نه کيږي د غائب په هيڅ شي سره او د غائب قبول بي فائدي دى او که عقد کتابت وکړي منځۀ دخپل ځان د طرفۀ او دخپلو دوو بچيانو د طرفۀ نو صحيح دى او هريو چې يې ادا کړي پر هغه بل باندې رجوع نه شى کولاى.

تشریح: (۱۰) که یوه آزادسري دیوه مریې مولی ته وویل چې ته خپل دغه مریی دیوزروپوپه عوض په دي شرط مکاتب کړه چې که ماناته زروپۍ دراداکړې نو دی به آزادوي مولی دهغه د وینا مطابق مریی مکاتب وگرځاوه او هغه سري زروپۍ ادا کړې نومریی د شرط په وجه آزادېږي یعنې د کتابت په وجه نه آزادېږي بلکې د شرط په وجه آزادېږي ځکه آزادي دیوزروپوپر ادائیګي باندې معلقه وه هغه شرط پرځای شونو آزادي راغله.

(۱۱) اوکه مری دزور و پوتر ادائیگی مخکې په دغه عقد باندې خبر شو او د عقديې قبول کړ، نو بیا دې مکاتب گرځي ځکه غیر چې دده له طرفه عقد کتابت کوي فضولي دی او د فضولي عقد د اصل پراخه باندې موقوف وي نو عقد کتابت دده پراخه باندې موقوف کیږي او د مری قبیل د اجازه^{۵۵} نودا عقد کتابت صحیح دی مری دهغه په وجه مکاتب کیږي.

(۱۲) که دچادوه مریان وویو حاضر او بل غائب وو، کوم چې حاضر دی هغه خپل مولی ته وویل چې ما و فلان غائب په زرړو پیسې مکاتب وگرځوه. مولی مکاتب وگرځول او حاضر مریي قبول وکړ نو د قیاس تقاضا خور داده چې کتابت یواځې د حاضر په حق کې صحیح وي دغائب په حق کې صحیح نه شي ځکه هغه

يو اخی پر خپل خان باندي ولايت لري پر غائب باندي هغه څه ولايت لري نو دا عقد غائب په حق کې دهغه پر اجازه باندي موقوف کيږي، مگر استحسانا د دواړو کتابت صحيح دی ځکه حاضر عقد کتابت خپل خان ته منسوب کې خپل خان يې اصيل وگرځاوه او غائب يې دخپل خان تابع وگرځاوه او تابع کتابت هم مشروع دی لهذا غائب هم مکاتبه گرځي.

(۱۳) بيا په مذکور صورت کې چې هر بدل کتابت ادا کوي مولی دهغه پر اخيستلو باندي مجبور کړای کيږي او هغوی دواړه مرييان آزاد يږي ځکه د دواړو د آزادي شرط پر ځای شول. لهذا دواړه آزاد يږي، د حاضر د ادائينګی په صورت کې مولی ځکه مجبور کړای کيږي چې بدل کتابت خود هغه پر ذمه دی او د غائب د ادائينګی په صورت کې ځکه مجبور کړای کيږي چې بدل کتابت که څه هم دهغه پر ذمه واجب نه دی مگر څرنگه چې دی دهغه په ذريعه د آزادي شرف حاصلوي لهذا دی بلکل اجنبي نه دی.

(۱۴) بيا له دواړو مرييانو څخه چې کوم يو بدل کتابت ادا کړي هغه پر دابل باندي رجوع نه شي کولای ولی که يې حاضر ادا کوي نو هغه خو خپله ذمه واري پوره کوي ځکه اصل عاقد دی او داسي ادا کونکی هېچاته درجوع حق نه لري او که يې غائب ادا کوي نو هغه په دي ادائينګی کې متبرع دی او متبرع هېچاته درجوع حق نه لري.

(۱۵) اوله غائب څخه هېڅ نه اخيستل کيږي يعنې مولی د غائب مريي څخه د بدل کتابت دمطالبې حق نه لري ځکه هغه د حاضر په کتابت کې تبعاً داخل دی دهغه پر ذمه هېڅ شی نشته بيا که دغه غائب مريي عقد کتابت قبول کړي نو په دي سره هېڅ تبديل نه راځي ځکه کتابت د حاضر پر ذمه لازم شوی دی نو د غائب قبيدل يا رديدل هېڅ اثر نه لري.

(۱۶) که يوه منځه دخپل طرف څخه او دخپلو دوو ماشومانو د طرفه څخه عقد کتابت وکړي نو استحسانا دا عقد صحيح دی لما قلنا فی مسئله الغائب، او د کتابت له طي کيدو وروسته که نه دغور يو وار وڅخه هريو د کتابت کل رقم ادا کړي هغه له بل څخه هېڅ شی نه شي اخيستلای او دري و په آزاد يږي ځکه منځې خپل خان په کتابت کې اصيل او بچيان يې تابع گرځولي دي او تابع هم آزاد يږي کما مرفی المسئلة السابقة.

باب کتابه العبد الفشترک

د ابا ب د مشترک مريي د کتابت په بيان کې دی

مصف ^{بمقتضى} چې کله د غیر مشترک مريي د کتابت له بيان څخه فارغ شونو د مشترک د کتابت بيان يې شروع کړو بده د تاخير يې داده چې اصل عدم اشتراک دی اشتراک خلاف اصل دی او خلاف اصل له اصل وروسته ذکر کول مناسب دی

(۱) غېږلېغا اېډن اڅدغه ماشوم چې ان پکاتب خطه بالف و يقبض بدل الکتابه لکاتب و قبض بعضه لغتجز فالعجز من المقبوض للمقباض (۲) اذنه
بينهما کتابا فالو بطنها اڅدغه فالو لدت فاذا غام ثم و طى الاخر فولدت فاذا غام لغتجز ث فهي ام و ولد للاول (۳) و ضمن لشریکه نصف لبينها و نصف
غفرها و ضمن لشریکه غفرها و قیمته للز و هو ابنه (۳) و ائ ذلغ الغفر الى المكتبة صخ

توجیه: یو مری دی ددو و کسانو هریو خپل ملگري ته اجازه ورکړې ده چې دده حصه مکاتب کړي په زرروپۍ او بدل کتابت واخلې بیا هغه مکاتب کړ او خدې قبض کړ بیا مری عاجز شو نو هغه مقبوض شی د قابض کيږي، یوه منځه ده ددو و کسانو دواړو مکاتبه کړې ده بیا یوه له هغوی نه و طی کړه او ماشوم یې پیدا شو و طی کوونکي دعوه وکړه دهغه بچي بیا هغه بل و طی کړه او بچي یې پیدا شو هغه دعوی وکړه بیا منځه عاجزه شوه نو د اتم و لده گرځي داول لپاره او هغه ضامن گرځي دشریک لپاره په نصف قیمت او نصف غفر سره او ضامن گرځي شریک دده دمنځې دغفر او ماشوم د قیمت او ماشوم دهغه زوی گرځي او هریو چې ورکوي غفر مکاتبې ته نوصحیح دی.

تشریح: (۱) که یو مری ددو و کسانو سره شریک وواوله دواړو څخه هریو خپل ملگري ته د اجازه ورکړې وه چې په دغه مری کې زما حصه د زروروپو په عوض مکاتب وگرځوه او بدل کتابت قبض کړه بیا هغه د مری له مکاتب کیدو وروسته دزو، روپوڅه حصه وصول کړه بیا مری د باقی مانده له ادائیگی څخه عاجز شو نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد وصول شده حصه دهغه شریک کيږي چا چې وصول کړې دي او د صاحبینو رحمهما الله په نزد مری ددواړو مکاتب کيږي او کومه حصه روپۍ چې هغه ادا کړي دي هغه ددواړو مالکانو ترمنځ مشترکې دي، دا اختلاف پریوه بل اختلاف باندې مېني دی هغه دا چې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد اعتاق په شان کتابت هم تجزیه قبلي او د صاحبینو په نزد تجزیه نه قبلي نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد کتابت دهغه شریک پر حصه باندې پاتیري چا چې مکاتب کړی دی ځکه کتابت تجزیه قبلي، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد دخپلي حصې د کتابت اجازه ورکول دکل مری د مکاتب کولو اجازه ده ځکه کتابت تجزیه نه قبلي نو دی په نصف مری مکاتب کولو کې اصیل دی او د باقی نصف په مکاتب کولو کې د شریک له طرفه وکیل دی نو د دواړو ترمنځ مکاتب شواو وکیل چې څه وصول کړي دي هغه ددواړو ترمنځ مشترک کيږي.

فائده: دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لعاقل الشیخ عبدالحکیم الشهدی رحمته الله علیه: و اعلم ان الخلاف فی مثل هذه المسائل منی علی الاختلاف الواقع بین الامام و الصحابین فی مسئله اعتاق بعض العبد و لدصر حوا بان الصحیح هنا قول الامام صرح به بدر المستفی شرح الملقی نفلعن الفهستانی و غیره فعلی هذا لا یخفی الترجیح فی کثیر من مسائل هذا الکتاب اعنی کتاب المکاتب فان کثیرا منها مبنیة علی هذا الاصل كما هو المصرح. (هامش الهدایة: ۳/۳۳۰)

(۲) که یوه منځه ددو و کسانو ترمنځ مشترکه وه او دواړو هغه مکاتبه کړه بیا له دوی دواړو څخه یوه له هغې سره و طی وکړه او دهغه زوی پیدا شو چې هغه یې دعوی هم وکړه چې داله ماڅخه دی نو د ماشوم نسب دهغه څخه ثابتیږي له هغه وروسته دوهم شریک له هغې سره و طی وکړه چې ورڅخه یې زوی پیدا شو او دوهم شریک دعوی وکړه چې داله ماڅخه دی نو دهغه نسب ثابتیږي بیا دغه مکاتبه د بدل کتابت له ادا کولو څخه

عاجزه شوه نو دا داول مدعي آم ولده گرځي ځکه چې کله له دواړو څخه يوه دماشوم دسب دعوی وکړه نو دهغه دعوی صحيح ده ولی په دي مکاتبه کې دهغه ملکيت قائم دی او دهغه حصه ام ولده وگرځيده او چې کله دوهم شریک هم دعوی وکړه نو دهغه دعوی هم صحيح ده ځکه ظاهر ادهغه هم ملک قائم دی لیکن چې کله منځه دبدل کتابت څخه عاجزه شوه نو کتابت ختم شو او ټوله منځه داول مدعي آم ولده کيږي ځکه د کتابت په حال کې آم ولده کيدل داول تر حصی پوري محدود و چې مکاتب ياد هغه يوه حصه ديو ملک څخه بل ملک ته نه منتقل کيږي او چې کله دا دبدل کتابت داداکولو څخه عاجزه شوه نو اوس هغه مانع نشته نو ټوله منځه داول دملک طرف ته منتقل کيدای شي لهدا آم ولده کيدل داول تر حصی پوري محدود دنه پاتېيږي بلکې ټوله منځه داول آم ولده گرځي.

(۳) اوس اول شریک دوهم ته د نصف منځې دور کولو ضامن گرځي ځکه هغه دده د حصی مالک شو او نصف مهربه ورکوي ولی ده له مشترکې منځې سره وطی کړي ده او دوهم شریک به دمنځې کل مېر اول ته ورکوي ځکه هغه په حقیقت کې ددابل له ام ولده سره وطی کړي ده اول شریک به د دوهم شریک د بېجی قیمت هم ورکوي او هغه دده زوی کيږي ځکه دوهم شریک په منزله دمغرور (دوکه شده خاوند، مغرور هغه چاته ویل کيږي چې دملک یمین یا ملک نکاح په اعتماد له یوې بڼې سره صحبت وکړي اول هغه څخه ماشوم پیداشي یا دابنځه دبل چا مستحقه وگرځي) دی ځکه کله چې ده وطی کړې ده هغه وخت بظاهره دده ملک قائم و او د مغرور بېجی له هغه څخه ثابت النسب او په قیمت آزادېږي.

(۴) اوله دواړو شریکانو څخه چې هر یو مکاتبې ته دهغې د عاجز کیدو څخه مخکې مېرور کړي جائز دی ځکه کتابت چې تر څو پوري باقی وي دمهر دقبض کولو حق خپله هغه لره دی ځکه دهغه دخپل ځان دمنافعو اختصاص حاصل دی او چې کله دا دبدل کتابت له ادا کولو څخه عاجزه شي نو مېرور دي مولی ته واپس ورکړي ځکه اوس دهغې دمنافعو سره دهغې دمولی اختصاص ظاهر شو.

(۵) زان ذیر الثاني ولم یظاهرا لفجرت بطل التدبیر وی آمؤ له لایزل وضمن لشریکه نصف قیمتها نصف غفرها والولد لایزال (۲) زان کتابها لغیر زها اخذها فوسر الفجرت ضمن لشریکه نصف قیمتها ورجع به علیها (۷) عبدللهما ذیر ه اخذها فمخرز والاخر فوسر اللند بزان یضمن المعنی نصف قیمته (۸) زان خزروه اخذها فمخرز ذیر ه الاخر لا یضمن المعنی

توجه: که دوهم شریک مدبره کړه منځه او وطی یې ورسره ونکړه بیا هغه عاجزه شوه نو تدبیر باطلیږي او دا آم ولده گرځي داول لپاره او دی ضامن گرځي خپل شریک ته د نصف قیمت او د نصف عقر او ماشوم داول کيږي او که دواړو منځه مکاتبه کړه بیا آزاده کړه له دواړو څخه يوه دغنی په حالت کې بیا هغه عاجزه شوه نو ضامن کيږي دخپل شریک لپاره دهغې د نصف قیمت او رجوع به کوي په هغه سره پر منځه باندي، یو مری دی ددو وکسانو بیا یوه مدبر کړي بیا هغه بل آزاد کړي دغنی په حالت کې مدبر لره دا حق شته چې ضامن واخلي له معنی څخه دمری د نصف قیمت او که آزاد کړي یوه بیا هغه بل مدبر کړي نو ضامن به نه اخلي له آزادوونکي څخه.

تشریح: (۵) کہ یوہ منخہ ددو وکسانوسرہ شریکہ وہ اودوار وھفہ مکاتبہ کہ یہیالہ دوی خخہ یوہ لہ ھفہ سرہ غنی وکہ اودھفہ ماشوم پیدا شو چہ دیہ پی دادعوی وکہ چہ دالہ ماخخہ دی نود ماشوم نسب لہ ھفہ خخہ ثابتیری اوشریک ثانی لہ مذکورہ مکاتبہ سرہ وطی نہ دہ کہ پی بلکہ ھفہ پی مدبرہ وگر خولہ ییامنخہ دبدل کتب لہ اداکیدو خخہ عاجزہ شوہ نوتدیر باطییری اومنخہ داوول لپارہ آم ولدہ گر خہ ولی لومری شریک ددوہم شریک دھصہ ھفہ وخت مالک شوی ووچہ کلہ یی لہ مکاتبہ سرہ وطی کہ پی وہ اوس ددوہم شریک ھفہ لہ مدبرہ گر خول دبل پہ ملک کہ تصرف دی حال داچہ منخہ مدبرہ گر خول ھفہ وخت صحیح کیہ پی چہ کلہ پہ ھفہ کہ ملکیت قائم وی، خرنکہ چہ دامکاتبہ داوول لپارہ آم ولدہ وگر خیدہ ییادی دخیل ش یک دھصہ ہم مالک شولہذا دی دشریک ثانی لپارہ دمنخہ د نصف قیمت اونسف مہر ضامن گر خہ پہ نست خو خکہ ضامن کیہ پی چہ دہ مکاتبہ آم ولدہ کہ دشریک د نصف حصہ مالک شوی دی اود نصف مہر خکہ ضامن گر خہ چہ دہ لہ مشترکہ منخہ سرہ وطی کہ پی دہ اوکوم ماشوم چہ پیدا شوی دی ھفہ داوول زوی کیہ پی خکہ چہ دہ دھفہ دنسب دعوی کہ پی وہ چہ صحیح ہم وہ ولی دی دمکاتبہ مالک وو.

(۶) اوکہ دوار وشریکانو مذکورہ منخہ مکاتبہ کہ یہیالہ آزادہ کہہ او آزادوونکی غنی ہم دی ییامنخہ دبدل کتابت لہ اداکولو خخہ عاجزہ شوہ نودامام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد آزادوونکی بہ خپل شریک تہ دمنخہ نصف قیمت ورکوی اویابہ پی دی لہ منخہ خخہ وصولی خکہ دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد آزادی تجزیہ قبلوی (تکری تکری) کیدای شی خکہ ددہ نصف حصہ آزادول صحیح شواوددہ پہ وجہ د نصف منخہ د آزادیدو خخہ دھفہ بل شریک پہ حصہ کہ ہیخ فسادنہ دی راغلی بلکہ ھفہ حصہ مکاتبہ پاتیہی لہذا آزادوونکی دمنخہ د عاجز کیدو خخہ مخکی ضامن کیہ پی ہم نہ خوچہ کلہ ھفہ دبدل کتابت داداکیدو خخہ عاجزہ شوہ نواوس دھفہ پہ حصہ کہ فساد ظاہر شواوپہ داسی صورت کہ کہ شریک ثانی غنی وونودہ لہ دري اختیارات دی یوداچہ خپلہ حصہ آزادہ کہ پی دوہم داچہ مملوک پی ورتہ وگتی دریم داچہ تاوان واخلی اوخرنگہ چہ دہ تاوان اخیستل اختیار کری دی نواز آزادوونکی بہ تاوان ورکوی اویابہ ددغہ تاوان پہ بارہ کہ منخہ تہ رجوع کوی خکہ آزادوونکی دساکت یعنہ مکاتب کوونکی قائم مقام شو.

(۷) کہ یومری ددو وکسانوتر منخہ مشترک وولہ دوی خخہ یوہ ھفہ مدبر کہ ییافہ بل دامری آزاد کہ او دابل غنی ہم دی نومدبر کوونکی تہ دري اختیارات دی کہ غواری لہ خپل شریک خخہ دی نصف قیمت دمدبر پہ حساب واخلی یعنہ دمدبر مری نصف قیمت دی واخلی اوکہ غواری پہ مری دی گتہ وکہ پی اویادی آزادی کہ خکہ دامام صاحب رحمۃ اللہ علیہ پہ نزد تدیر تجزیہ قبلوی نو دیوہ شریک مدبر کول دھفہ تر حصہ پوری محدود پاتیہی لیکن پہ دی سرہ دھفہ بل حصہ خرابیری خکہ دوہم شریک تہ دري اختیارات ورکول کیہ پی یعنہ آزادول پہ مری گتہ کول او تاوان اخیستل، کہ پی لہ شریک خخہ تاوان اخیستہ نودمدبر کیدو پہ حساب سرہ بہ پی اخلی خکہ دشریک آزادول پہ مدبر پوری متصل شوی دی پہ مری پوری نہ دی متصل شوی لہذا تاوان بہ ہم دمدبر د حسابہ اخلی.

(۸) که د شریکینو څخه یوه مخکې خپله حصه آزاده کړه نو دوهم شریک ته مذکور درې اختیارات حاصلېږي ځکه شریک اول د دوهم حصه خرابه کړه بیا که هغه بل دامری مدبر کړ نو مدبر کوونکی له آزادوونکي څخه تاوان نه شي اخیستلای باقی دوه اختیارات ده لره حاصل دي یعنې یادي مری آزاد کړي یادي په هغه گټه وکړي ځکه مدبر آزادول یا په هغه سره گټه کول ممکن دی.

باب ثبوت المکاتب و عجزه و ثبوت الفولی

د اباب دمکاتب د مرگ او دهغه د عجز او د مولی د مرگ په بیان کې دی

دغه د باب د تاخیر وجه ظاهره ده چې مذکوره امور (یعنې دمکاتب مرگ، دمکاتب عجز او د مولی مرگ) له عقد کتابت وروسته وي نو دهغو احکام وروسته بیانول مناسب دی

(۱) مکاتب غنم و غنم و له مال سیبل لم یعجزه الحاکم الی الله (۲) زالا عجزه و لم یسبحا او سیده برهه (۳) و غاذ حنکاه لثوب و مالی بده لیسیده (۴) و ان مات و له مال لم یفسخ و تودی کتابته من ماله و حکم یعقده الی آخر ختیه (۵) و ان ترک و لذو لدلی کتابته لا و لاهنمی کتابه علی نجومه فاذا اذی حکم یعقده و عتی ایه قبل فوته (۶) و لو ترک و لذو اشتری غنبل الدل خلات و زفر قفا

توجه: یو مکاتب عاجز شو له قسط څخه او ده لره مال شته چې په نژدې وخت کې په لاس راتلونکی دی نو د وخت حاکم دي دی تر دریو ورځو پورې عاجز نه گڼي، که نه بیادي عاجز و گڼي او کتابت دي فسخ کړي یادي فسخ کړي دهغه مولی دده په رضامندي سره او راگرځي د مری احکام او هغه شی چې دده په لاس کې دی هغه دده د مولی کیږي او که چیرته دی مر شو او ده لره مال و نو کتابت نه فسخ کیږي او ادا کول کیږي بدل کتابت دده له مال څخه او حکم کول کیږي دهغه په آزادي سره دهغه د ژوند په آخرې حصه کې او که یې پریښودی ماشوم چې دده د کتابت په ورځو کې پیدا شوی و او وفاته و نه و راغلي نو ماشوم دي سعی وکړي د پلار په شان د قسطونو په ادا کولو کې چې کله یې ادا کړل نو حکم کول کیږي دده په آزادي سره او دده د پلار په آزادي سره دده تر مرگ مخته او که یې پریښوداخیستل شوی ماشوم نو هغه به فوراً بدل کتابت ادا کوي که نه بیرته غلام گرځي

تشریح: (۱) که یو چا خپل مری په قسطونو سره مکاتب کړی و بیا هغه د قسط ادا کولو څخه عاجز شو بیا که دده پریو جاباندي دومره قرض وو چې دهغه په قبض کیدو سره قسط ادا کیدای شوی یاده ته له یو خوا څخه مال راتلونکی و نو د وخت حاکم دي دده په عاجز گڼلو کې تلوار نه کوي بلکې تر دریو ورځو پورې دي انتظار وکړي ځکه په دي کې د طرفینو (مولی او مری) دواړو کار عایت دی او درې ورځې داسې یوه موده ده چې د غدر و نو د اظهار لپاره مقرر شوې ده لکه قرضدار ته چې درې ورځې وخت ورکول کیږي لهدا مذكور مکاتب ته هم درې ورځې مهلت ورکول کیږي.

(۲) لوله والا عجزه و لم یسبحا و ان لم یکن له مال سیبل الی الله لثوب و لثوب الحاکم الکتابه الخ، یعنې که دده لپاره د حصول مال هیڅ لاره نه و نو د طرفینو رحمهما الله په نزددي قاضي پر هغه باندي د عاجز کیدو حکم وکړي او کتابت دي فسخ کړي یا که مکاتب راضي و نو مولی دي هغه فسخ کړي ځکه روایت دی چې حضرت عمر

د يوه قسط څخه دعاجز عقد كتابت فسخ كړى وو او په غير مدرک بالقياس معامله كې د اثارو د د خبر مرفوع درجه لري، او امام ابو يوسف رحمته الله عليه فرمايي چې تر څو پوري پر هغه باندي پيوسته دوه قسطونه رانه شي تر هغه پوري به حاكم دهغه دعجز حكم نه كوي ځكه له حضرت علي عليه السلام څخه مروى دى چې تر څو پر مكاتب باندي دوه قسطونه رانه شي نو دى دغلامي طرف ته رد كړاى شي امام ابو يوسف رحمته الله عليه ته جواب ور كول كيږي چې د حضرت علي عليه السلام اثر ديو قسط راتلو په صورت كې ساكت دى لهذا له هغه څخه استدلال كول صحيح نه دى.

فائده: د طر فينور رحمهما الله قول راجح دى لمانلى الذر المختار: مكاتب عجز عن اداء نجم ان كان له مال سبيل اليه لم يعجزه الحاكم الى ثلاثة ايام لانها مدة ضربت لايلاء الاعذار والاعجزه الحاكم فى الحال لال العلامة ابن عابدين الشامي رحمته الله عليه: (قوله والاعجز الخ) اى ان لم يوج له مال وهذا عندهما هو الصحيح فهتاتى عن المضمرات وقال ابو يوسف رحمته الله عليه لا يعجزه حتى يتوالى عليه نجمان لقول علي عليه السلام اذا تولى عليه نجمان رضى الرق وحمله على الدب اى يندب ان لا يرد عليه ليعلم النصارى الآثار (الذر المختار مع الشامية: ۷/۷۷)

الالغاز: اى كتابه ينقضها غير المتعاقدين؟

فقل: اذا كان المكاتب مديوناً فلفلغ ماء نقضها. (الاشباه والنظائر)

(۳) كه دمكاتب دعجز فيصله وشوه كه قاضي دى عاجز گڼلى وي يابه خپلې رضامندي ده خپل خان عاجز گڼلى وي نو پر ده باندي واپس درقيت احكام راگرځي ځكه كتابت فسخ شو او څه گټه چې دده په لاس كې وي هغه دده دمولى كيږي ځكه دا خبره ظاهره شوه چې دادهغه دمريي گټه ده او دا ځكه چې گټه يامكاتب ته وقف وه ياد هغه پر مولى باندي په دي ډول چې كه يې مال كتابت ادا كړ نو پر مكاتب باندي وقف دى كه نه دهغه پر مولى باندي مگر اوس دعجز په وجه توقف زائل شولهدا ادا كسب دمولى دى.

(۴) كه مكاتب د بدل كتابت له ادا كولو مخكې مړ شو او په تركه كې يې مال پرېښود نو عقد كتابت نه فسخ كيږي بلكې له تركه څخه بدل كتابت ادا كول كيږي او دهغه دژوند په آخري جزء كې دهغه د آزادى حكم ور كول كيږي ځكه عقد كتابت عقد معاوضه دى له متعاقدينو څخه ديوه يعنې مولى په مرگ سره نه فسخ كيږي نو بدل يعنې مريي په مرگ سره نه باطليږي ځكه عقد معاوضه د مساوات مقتضى دى او د بدل كتابت دادايتيگي وروسته كه چيرته مال پاته شوهغه دده وارثانوته ور كول كيږي او دمكاتب اولاد تبعاللو الدآزاديږي همداد حضرت ابن مسعود رضي الله عنه قول دى وبه اخذ علمائنا الثلاثة.

(۵) كه مكاتب دومره مال نه پرېښود چې د بدل كتابت دادايتيگي لپاره كافي شي البته يوداسي تنكى ماشوم يې پرېښود چې دده د كتابت په ورځو كې پيدا شوى و نو هغه به مزدورى كوي دخپل پلار بدل كتابت له قسطونو سره مطابق ادا كوي له هغه وروسته حكم ور كول كيږي دهغه دپلار د آزادى دهغه تر مرگ مخه او ماشوم هم آزاد يږي ځكه ماشوم دهغه په كتابت كې داخل دى او د ماشوم گټه دپلار د گټې په شان ده لهذا دى به د قسطونو په ادايتيگي كې دخپل پلار خليفه وي دانداسي كيږي چې گواكې پلار مال پري ايښى دى.

(۶) كه مكاتب يوداسي ماشوم پرېښودى چې مكاتب په حال د كتابت كې اخيستی و نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دې ماشوم ته يې ويل كيږي چې ياخوفى الحال بدل كتابت ادا كړه كه نه ته دغلامي طرف ته راگرځول كيږي، دصاحبينو رحمهما الله په نزد ددي ماشوم د سم دهغه ماشوم په شان دى چې په حال

د کتابت کې پیدا شوی وو، صاحبین رحمهما الله په حال د کتابت کې اخیستل شوی ماشوم په حال د کتابت کې پر پیدا شوي ماشوم باندې قیاسوي، او دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې داخیستل شوي او پیدا شوي ماشوم تر منځ فرق شته هغه دادی چې پیدا شوی ماشوم د عقد په وخت له پلار سره متصل دی ځکه د عقد حکم تر هغه پوري سرایت کوي او اخیستل ماشوم نه په وخت د عقد له پلار سره متصل دی چې حکم د عقد ترده پوري ورسیږي او نه د هغه طرف ته د عقد اضافت شوی دی.

(ع) لمان اشتری بالله لمات وترک وفاء ور له اننه (۸) و کدالو کان هو وابنه مکاتبین کتابه واحده (۹) ولو ترک ولذا من خرفه و دنا و لا بمکاتبه لغنی الزلذ فقصی به علی غائلة الاثم لم یکن ذالک لفساد بعض المکاتب (۱۰) زان الخضم فوالی الاثم والاب لم ی ولاته فقصی به لملوالی الاثم فهو لفساد بالغیر

توضیح: او که واخیست مکاتب خپل زوی او مېشواو و فاء میراث یې پرینو دده زوی وارث گرځي همدارنگه که وودی او زوی یې دواړه مکاتب په یوه عقد کتابت سره او که یې زوی پاته و له آزادي ښځې څخه او دومره قرض چې هغه کافي ووده د بدل کتابت بیا هغه ماشوم یو جنایت وکړ چې د هغه د تاوان فیصله وکړای شوه دموریر عاقله باندې نو دا دمکاتب د عجز فیصله نه گنله کیږي او که دمور او پلار د مولی گانو جنجال راغی د ماشوم په ولاء کې او فیصله وشوه دمور د مولی گانو په حق کې نو دا د هغه د عاجز کیدو فیصله ده.

توضیح: (۷) که یوه مکاتب خپل زوی واخیست بیا یې داپلار مېشواو دومره مال یې پرینو د چې په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شوی نو دا زوی وارث گرځي ځکه چې کله دمکاتب پلار د ژوند په آخري لحظه کې د هغه د آزادیدو حکم وکړای شي نو په همدې وخت کې د هغه د زوی د آزادي حکم هم ورکول کیږي ځکه زوی په کتابت کې دخپل پلار تابع دی نو ګواکي آزاد زوی د آزاد پلار میراث پیدا کړي.

(۸) قوله و کدالو کان هو وابنه مکاتبین کتابه واحده ای کذا برت الابن عن ابيه اذا کان المکتاب وابنه مکاتبین کتابه واحده، یعنی مذکور حکم هغه وخت هم صحیح دی چې کله مکاتب او د هغه زوی دواړه په یوه عقد سره مکاتب شوي وي بیا پلار مېشي او دومره مال پریري چې په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شي نو زوی د هغه وارث گرځي ولی چې کله دمکاتب د ژوند په آخر کې د هغه د آزادي حکم ورکول کیږي که دده زوی نابالغ و نو بیا خود خپل پلار تابع گرځي آزاد یږي او که بالغ و نو پلار او زوی دواړه یو شخص گنل کیږي بیا چې کله د پلار د آزادي حکم ورکول شو نو په هغه وخت کې د هغه د زوی آزادي حکم هم کیږي کماثر.

(۹) که مکاتب مېشواو ده له یوې آزادي ښځې څخه یو ماشوم پرینو د او پر خلکو یې دومره قرض هم پرینو د چې په هغه سره دده بدل کتابت ادا کیدای شي له قرض سوا یې بل هېڅ شی نه دی پري ایښی بیا د هغه دغه زوی یو څوک ناحقه قتل کړ او د دیت حکم د هغه د آزادي موریر عاقله باندې ورکول شو ځکه مکاتب که څه هم دومره دین پري ایښی دی چې په هغه سره بدل کتابت ادا کیدای شي لیکن عین شی یې نه دی پاته لهدا تر ادا ټیګی مخکې د هغه د آزادي حکم نه شي ورکول کیدای نو دی به مکاتب پاته وي ځکه د دیت حکم د هغه دموریر عاقله باندې ورکول کیږي نو دا حکم د هغه مکاتب د عاجز کیدو حکم نه دی ځکه قاضي چې

دمور پر عاقله باندي دديت حكم كوي دادهلک كتابت نورهم مستحكم كوي ځكه داددي مقتضي دى چې ماشوم دمور له مولى گانوسره ملحق وي مگر له دي احتمال سره چې دامكاتب ماشوم آزاد شي خپله ولا، دپلارد موالى و طرف ته كښ كړي دقاضي داسي فيصله چې په هغى سره حكم دكتابت مستحكم كيږي دمكاتب دعا جز كيدو فيصله نه وي.

(۱۰) البته كه په مذكور صورت كې ماشوم دمكاتب له مرگ وروسته مې شوياد مور او پلار د آزادوونكيو ددي ماشوم په ولا، كې سره جنجال شويغنې دواړو فریقو د هغه تر كې وغوښته دمور مولى گان وايي چې دادغلامي په حالت كې مې شوى دى لهذا ولا، موږ ته بايد راكول شي اودپلار مولى گان وايي چې هغه آزاد مې شوى دى لهذا ولا، بايد موږ ته راكول شي اوحاكم دمور دمولى گانو لپاره دولا، فيصله وكړي نو دا فيصله دمكاتب دعا جز كيدو فيصله شمار له كيږي ځكه دا جنجال په مقصودي ډول په ولا، كې راغلى دى چې دكتابت پر بقاء او عدم بقاء باندي مېنى دى ځكه چې كه چيرته كتابت فسخ شوى وي نو مذكور ماشوم دغلامي په حالت كې مري اود ماشوم ولا، دمور دمولى گانو لپاره بالاستحكام ثابتيږي او كه چيرته كتابت باقى وي اوبدل كتابت ادا كړاى شي نو ماشوم آزاد مري او ولا، دپلار دمولى گانو طرف ته منتقله كيږي اودا مجتهد فيه مسئله ده ځكه دقاضي په دي كې فيصله كول په يوه مجتهد فيها مسئله كې فيصله ده چې په اتفاق نافذ كيږي بيا چې كله ده دمور دمولى گانو په حق كې فيصله وكړه نو دا دمكاتب دعا جز كيدو فيصله شمار له كيږي.

(۱۱) (۱) مؤاخذى الفتاوى من الصدقات وغيره طاب لسيده (۱۲) وان جنس عبدك فكتبه سيده جابها لها فخير: دفع اؤ لى (۱۳) و كذا ان جنس نكته و لم ينقض به فخير فان قضى به غلبه لى كتابته فخير فهو ذن بىخ (۱۴) وان مات السيد لم تنفسح الكتابه و يؤذى المال الى وزنه على بنحوه (۱۵) وان خزوه و غفل فخاننا وان خزو البعض لم ينفذ عتقه

ترجمه: او هغه څه چې مكاتب له صدقاتو څخه ادا كړي وي ييادى عاجز شي نو دا حلال دي دهغه دمولى لپاره كه جنائيت وكړي مري بيا مولى مكاتب كړي دامري په داسي حال كې چې مولى دده په جنائيت خبر نه وي يادى عاجز شونو مولى به مري وركوي يابه فديده وركوي او همدارنگه كه جنائيت وكړي مكاتب اتر اوسه د فديده حكم نه و وصادرشى چې هغه عاجز شو او كه حكم وكړاى شو د فديده پر هغه باندي دهغه په كتابت كې ييادى عاجز شونو د اقرض دى په دي كې دامري خرڅول كيږي او كه مولى مې شونو كتابت نه فسخ كيږي او مال به ادا كوي دهغه ورته و ته دهغه د قسطونو په مطابق او كه ورته و دى آزاد كړنو ييادى آزاد كيږي مفت او كه ځينو له هغوى نه آزاد كړنو دهغوى آزاديدل نه نافذه كيږي.

تشرېح: (۱۱) كه دمكاتب مولى داسي څوك وو چې هغه لره صدقات جائز نه وواو مكاتب له خلكو څخه صدقات وصولول مولى ته يې په بدل كتابت كې وركولې بيا مكاتب دكل بدل كتابت له ادا كيدو څخه عاجز شونو مكاتب چې كوم مالونه د صدقاتو مولى ته ادا كړي دي هغه مولى لره حلال دي ځكه ملكيت تبديل شو ځكه مكاتب هغه د صدقه په ډول حاصل كړي وواو مولى دبديل كتابت په ډول همدي حكم ته په حديث

شريف کې هم اشاره ده چې پيغمبر عليه السلام حضرت بريره (رضي الله عنها) په باره کې فرمايلي وو چې: لها صدقة ولها عية (د بريرې لپاره صدقه ده زموږ لپاره هديه ده).

(۱۲) که مريي کوم جنايت وکړ يا مولى هغه مکاتب کړي په داسي حال کې چې مولى دهغه په جنايت ناخبره ووييا مکاتب د بدل کتابت له ادا کيدو څخه عاجز شونو مالک لره يې اختيار دى چې يا مجنى عليه (پر چا باندې چې مريي جنايت کړى دى) ته د مريي ورکړي او يا د جنايت فديه ورکړي ځکه په اصل کې د مريي د جرم حکم همدادى چې مريي ورکول شي يا فديه ورکوله شي بيا دلته مولى مريي مکاتب کړى دى ظاهره خبره ده چې اوس خو مريي نه شي ورکولای نو مطلب داشو چې مولى له دوو خبرو څخه يوه اختيار کړي ده يعنې فديه ورکول يې اختيار کړل مگر څرنگه چې مولى د مکاتب گرځولوپه وخت کې دهغه په جرم خبر نه ووييا چې کله هغه دى مکاتب کړنو داد فديه اختيار ولوپه معنى نه دى يعنې له هغه څخه دانه لازم يې چې اوس به فديه ورکوي البته مکاتب کول څرنگه چې خپله د مريي ورکولو څخه مانع وواوس چې دا عذر ختم شونو اصل حکم راوگرځيد يعنې مجنى عليه ته د مريي ورکولو او فديه ورکولو څخه مولى يو اختيار ولای شي

(۱۳) همدارنگه که مکاتب جرم وکړ او تر اوسه د فديه ورکولو حکم پر مکاتب باندې نه وو شوى چې هغه عاجز شونو هم مولى لره اختيار دى چې يا مريي ورکړي او يا فديه ورکړي ځکه د مريي جنايت دى او د مريي د جنايت حکم دادى چې مولى ته د مريي په ورکولو او فديه په ورکولو کې اختيار وي على ما عرف. او که پر مکاتب باندې د کتابت په حالت کې د جرم د فديه حکم شوى وو (فديه دهغه د قيمت او تاوان څخه چې کوم يو کم وي هغه وي) بيا هغه د بدل کتابت ادا کيدو څخه عاجز شونو د فديه دهغه پر ذمه قرض کيږي چې دهغې لپاره د مريي خرڅول کيږي ځکه د قاضى د حکم په وجه د جرم فديه دهغه د غاړې څخه دهغه د قيمت طرف ته منتقله شوه.

(۱۴) که د مکاتب مولى مړ شونو کتابت نه فسخ کيږي ځکه د کتابت په فسخ کيدو سره د مکاتب حق باطل يږي هغه په دې چې کتابت د آزادي سبب دى او آزادي د مکاتب حق ده او د جاد حق سبب هم دهغه حق کيږي نو کتابت دهغه حق شواو حق د مرگ په وجه نه باطل يږي لهذا دى مکاتب ته ويل کيږي چې بدل کتابت د تسلطو سره سم د مولى ورته وټه ادا کړه او ورته دهغه حق د مودې هم نه شي ساقطولای ځکه موده هم د مکاتب حق ده ورته حق نه لري چې هغه ساقط کړي.

(۱۵) بيا که ټولو ورته ودى آزاد کړنو استحسانا مفت آزاد يږي او مال د کتابت دده له ذمي څخه ساقط يږي وجه د استحسان داده چې داپه اصل کې مکاتب له بدل کتابت څخه بري کول دى او چې کله مکاتب له عوض کتابت څخه بري شونودى آزاد يږي، او که د مولى له ورته و څخه يوه نفر د مکاتب آزاد کړنو دهغه آزاديدل نه نافذ کيږي ځکه د دهغه مالک نه دى او دا ځکه چې مکاتب لکه څرنگه چې د ملک په نورو اسبابو سره د چا مملوک نه شي گرځيدای همدارنگه د وراثت په سبب هم د چا مملوک نه کيږي البته د مکاتب پر ذمه چې کوم مال دى هغه د ورته طرف ته منتقل کيږي.

باب الزّلاء

داباب دولا په بیان کې دی

ولا، بفتح الواو په لغت کې دنصرت اومحبت په معنی ده، اوشرعاداسې قرابت حکمیه ته ویل کیږي کوم چې له عتق یا عقد موالات (عقد موالات له دي څخه عبارت دی چې یوکس له بل سره دامعا هله وکړي چې که ماکوم جنایت وکړنودهغه تاوان پرتادی اوکه زه مرشوم نوته به زما وارث یې، صاحب عقدته مولی الموالات ویل کیږي) څخه حاصل وي اولنی یعنی حاصل من العتق ته ولا، العتاقه ویل کیږي اودوهم (یعنی حاصل من الموالات) ته ولا، الموالات ویل کیږي. دولا، حکم استحقاق میراث دی.

له کتاب المکاتب څخه وروسته یې کتاب الولاء په دي وجه ذکر کړ چې ولا، دکتابت له اثارو څخه ده په دي وجه چې دبدل کتابت له اداء کولو څخه وروسته ملک رقبه ژاڼیږي مکاتب ازادیږي نوولا، ثابتیږي اودشئ اثر له شئ څخه وروسته وي.

(۱) الولاء لمن اغتق ولو بعد بیرو کتابتو استیلا د ز ملک قریب (۲) وشرط السابیه لغو (۳) ولو اغتق حاملاً من زوجه الفان لا ینقل ولا الحمل عن مولی الام ابداً (۴) فان ولدت بعد عتقها لا ینقل من بیته اشره فولا زه لغو لمولی الام (۵) فان عتق الغد جز ولا انبه الی موالیه

توجیه: ولا، هغه لره ده کوم چې غلام ازاد کړي اگرکه دتدبیر په ذریعه یاد کتابت یاام ولدگر څو لویاد قریب دمالکیدلو په ذریعه سره وي، اودولا، دنه حاصلیدلو شرط لغودی، اوکه یې ازاده کړه داسې مینځه چې حامله وي له خپل داسې خاوند څخه چې غلام وي نونه منتقل کیږي دحمل ولا، دمور له ازادونکي څخه هیڅکله، اوکه یې وزیر اووله خپلې ازادي څخه ترشپړو میاشتو په زیات وخت کې نوه به دده ولا، دمور ازادونکي لره وي، اوکه ازاد شو غلام نوکښوي دی دخپل زوی ولا، دخپلوازادونکو طرف ته.

تشریح: (۱) دغلام اومینځې ولا (ترکه) ازادکونکی ته رسیږي خواه که ازادي دمدير کولوپه وجه سره حاصله شوي وي یاد مکاتب کولوپه وجه سره یادام ولد کولوپه وجه سره او یاد کوم قریب داخیستلوپه وجه سره دی ازاد شوی وي ولی چې مولی دغلام درقیت په لیري کولو سره دی ژوندی کړی دی په دي وجه به مولی دده وارث وي لکه چې پلارد زوی وارث وي.

(۲) که مولی په اعتاق کې دشرط ولگاو چې داغلام به سائبه وي یعنی له ازادي څخه وروسته به دهیچاپه ولا، کې نه وي بلکه دی به خود مختاره وي زه دده وارث نه یم اوکه ده کوم جنایت وکړنوزه دهغه دیت هم نه اداء کوم نو دشرط باطل دی اولابه هغه ته حاصلیږي څوک چې دی ازاد کړي ولی چې دشرط دمنص حدیث یعنی قوله علیه السلام ﴿الزّلاء لمن اغتق﴾ (چا چې ازاد کړی دی ولا، هغه لره ده) خلاف دی.

(۳) که دچا غلام دکوم بل چاله مینځې سره نکاح وکړه بیاد مینځې بادار مینځه ازاده کړه اوحال دا چې دامینځه له دي غلام څخه حامله ده نومینځه ازادیږي اوتبعاد دي حمل هم ازادیږي، اودحمل ولا، به دمور مولی ته ورکول کیږي اودولا، به دمور له مولی څخه بل چا ته هیڅ کله نه منتقل کیږي ولی چې داخل دمور په ازادونکي باندې بالقصد ازاد شوی دی یعنی دمور مولی قصد ازاد کړی دی په دي وجه چې دی دمور جز، دی کوم چې بالقصد اعتاق قبلي لهادده ولا، به دمور له ازادونکي څخه هیڅ کله نه منتقل کیږي.

(۴) که په مذکورہ صورت کې مینځې له خپلې ازادي څخه ترشپړو میاشتو په زیات وخت کې ماشوم وزیږا و نو د دې ولاء به هم دمورازادونکی ته حاصلیږي ولې چې داخل دمور په تبعیت سره ازاد شو په دې وجه چې دمور له عتق څخه وروسته دی له مور سره متصل دی لہذا پۀ ولاء کې به هم دمور تابع وي .
(۵) مگر څرنگه چې دا عتاق پۀ وخت کې محقق الوجود نه دی پۀ دې وجه دده اعتقاد مقصود دې نه دی لہذا دده ولاء دمورازادونکی لره ابدی نه ده بلکه کہ د دې ماشوم پلار ازاد کړای شو نو هغه د ماشوم ولاء خپل طرف ته کښوي او ولاء به دمور له مولی څخه په منتقلید او وس د پلار د مولی طرف ته ځي وجه یې داده چې ولاء بمنزلہ نسب ده او نسب د پلار طرف ته منسوب وي نو ولاء به هم پلار لره وي .

(۶) غمی تترج معقہ فولدت فولاء ولدها لموالبہا وان کان له ولاء الفز الاء (۷) ذالمفق مقدم علی ذوی الارحام من غیر عن الفصبة النسبة (۸) فان مات المولی لم المفق فمیراثه لا یقر بعضة المولی (۹) ولیس للنساء من الولاء الا ما غنغن او غنغن من اعفن او کاتبن او کاتب من کاتبن

ترجمہ: یو عجمی نکاح وکړه له ازادي شوي ښځې سره هغې ماشوم وزیږا و نو ولاء د دې د ماشوم به د دې ازادونکو لره وي اگر که عجمی له چار سره عقد موالات کړي وي ، او ازادونکی مقدم دی پر ذوی الارحام او مؤخر دی له نسبې عصبه څخه ، نو که مې شوازادونکی بیامې شوازاد کړل شوی نو دده میراث به د ازادونکی قریبی عصبه لره وي ، او نشته ښځو لره ولاء مگر دهغه کوم چې دوی ازاد کړی وي یا ددوی ازاد کړل شوي ازاد کړی وي یا دهغه کوم چې دوی مکاتب کړی وي یا ددوی مکاتب شوی مکاتب کړی وي .
تشریح: (۶) که حرا اصل عجمی د چاله ازاد کړل شوي مینځې سره نکاح وکړه یا یې له ده څخه اولاد پیدا شو نو د طرفینو په نزد د اولاد ولاء د دې معتقې ښځې مولی ته حاصلیږي اگر که د دې عجمی خاوند له چار سره عقد موالات هم کړی وي نو د عقد موالات والاته نه حاصلیږي . دامام ابو یوسف رحمہ اللہ په نزد د اولاد ولاء ددوی پلار ته حاصلیږي ولې چې ولاء بمنزلہ نسب ده او نسب د اباؤ له جانب څخه وي . د طرفینو دلیل دادی چې ولاء عتاقه قوی او د احکامو په حق کې معتبره ده حتی چې په دې کې د کفالت اعتبار هم وي (په دې ډول چې معتقې عجم د معتقې عرب کف نه دی) ، همداراز ولاء عتاقه فسخ نه قبلوي حال دا چې ولاء موالات فسخ قبلوي او قوی لره پر ضعیف ترجیح حاصله وي لہذا د مولی عتاقه له وجود سره مولی موالات ته ولاء نه حاصلیږي .

فائدہ: د طرفینو قول راجع دی لعالی الدرد المختار: عجمی له مولی موالاته نکح معقہ فولدت منہ فولاء ولدها لموالبہا فواء العتاقه حتی اعترف به الکفانة وهذا عندهما (الدرد المختار علی هامش رد المختار: ۵/۸۳)

(۷) یعنی په ولاء عتاقه سره عصوبت ثابتیږي ده لہذا له ذوی الفروضو څخه وروسته اوله ذوی الارحامو څخه مقدم ده کہ د ازاد شوی ذوی الفروض نه وي مگر نسبې عصبات وي نو هغوی هم له ازادونکی څخه د میراث په باب کې مقدم دي ولې چې نسبې عصوبت له سببې عصوبت څخه مقدم دی ، نو که د ازاد شوی نسبې عصبات نه وي نو دده میراث به ازادونکی لره وي .

(۸) که مولی وړاندي مې شوي یا دده ازاد کړل شوی غلام مې شو نو د ازاد شوی میراث به د مولی په عصباتو کې تر ټولو ډیر قریب ته حاصلیږي مثلاً که د مولی پلار ازوی وارث وي یا نیکه او ورور وارث وي

نوپه لومړنۍ صورت کې د ازادشوی میراث زوی ته حاصلیږي ولی چې زوی اقرب العصابات دی او په دوهم صورت کې نیکه ته حاصلیږي ولی چې نیکه له ورور څخه اقرب عصبه دی.

(۹) ښځوته دمعتق میراث نه حاصلیږي ولی چې ولاء دمیراث په باب کې موجب عصوبت ده او ښځولره عصوبت نشته لهذا دوی لره ولاء هم نشته البته په لاندینيو صورتونو کې ښځولره هم ولاء وي، کوم غلام چې ښځې ازاد کړي یا ښځې ازاد کړای شوي ازاد کړنودده میراث ښځې ته حاصلیږي، یا کوم چې ښځې مکاتب کړي یا ښځې مکاتب کړای شوي مکاتب کړنودده میراث ښځې ته حاصلیږي.

فصل

دافصل دولا، الموالات په بیان کې دی

مصنف رحمه الله دولا، العتاقه له بیان څخه فارغ شونود ولاء الموالات بیان یې شروع کړ دولا، عتاقه دتقدیم وجه داده چې ولاء عتاقه له ولاء موالات څخه قوی ده په دې وجه چې ولاء عتاقه له ثابیتیدلو څخه وروسته هیڅ کله نه فسخ کیږي حال دا چې ولاء موالات فسخ قبلي، او قوی حق بالتقدیم دی.

(۱) أسلم رجل على يد رجل و إلا على أن يرثه فينقل عنه أو على غيره و إلا صخ (۲) و غفلة على مؤلفه أو ثله إن لم يكن له وارث (۳) و هو آخر ذري الأرحام (۴) و له أن ينقل عنه إلى غيره بمخضر من الآخر ما لم ينقل عنه (۵) و ليس للمغني أن يؤول إلى أخيه (۶) و لو ألت امرأة فولدت ثقيفاً

توجه: اسلام قبول کړي کس دبل پر لاس باندې اوله هغه سره یې موالات وکړي پر دې چې هغه به دده وارث وي او تاوان به ورکوي دده له طرف څخه یایې دکوم بل چا پر لاس اسلام قبول کړ او له دده سره یې موالات وکړ نو صحیح ده، اودده تاوان به دده پر مولى وي اودده میراث به هم مولى لره وي که نه ووده لره کوم وارث، او هغه له ذوی الارحامو څخه اخیری ذی رحم دی، اوده لره جائزه چې منتقل شي له خپل مولى څخه دبل طرف ته دهغه په موجود والی کې ترڅو چې هغه تاوان نه وي ورکړی دده له طرف څخه، او جائزه ده ازاد کړل شوی لره چې موالات وکړي له بل چا سره، او که موالات وکړ ښځې یایې ماشوم وزیر او ونو ماشوم به دمور تابع وي په عقد کې.

تشریح: (۱) که یو غیر مسلم دکوم مسلمان پر لاس اسلام قبول کړ او دې نوي مسلمان له دده سره موالات وکړ (دکومو دوو کسانو په منځ کې چې په دې شان قول او اقرار وشې چې موږ به یوله بله په دې شان سره مدد کونکي اوسو چې که دیوه کس پر دمه کوم دیت لازم شي نو هغه بل به یې پر غاړه اخلي او که یو مړ شي نو هغه بل به یې وارث وي دا عهد عقد موالات دی او په دوی کې هر کس ته مولى الموالات ویل کیږي) یعنې نوي مسلمان شوی وویل زما له مرگ څخه وروسته به ته زما د ټول مال وارث یې او که له ماشوخه کوم جنایت وشو نو زما له طرف څخه به ته دیت ورکوي، یا خو یې اسلام دیوه پر لاس قبول کړ او عقد موالات یې له بل سره وکړ نو په دې دواړو صورتونو کې دا عهد صحیح دی ولی چې دهریوه مال دهغه حق دی لهذا هغه چې په کوم ځای کې دهغه مصروفو وغواړي کولی یې شي، له ظاهراً عبارت څخه دا معلومیږي چې عقد موالات کونکی

حدوث اسلام شرط دی حال دا چې داسې نه ده بلکه دده مجهول النسب والی شرط دی ممکنه ده چې دمصنف رحمته الله علیه هم همد اغرض وي .

(۲) کله چې عقد موالات صحیح شي نو له نوی مسلمان شوی څخه د صدور جنایت په صورت کې به دنوی مسلمان شوي له طرف څخه هغه کس دیت وړکوي او دنوی مسلمان شوي له مرگ څخه وروسته به هغه کس دده وارث وي لیکن شرط دادی چې نوی مسلمان شوی به دکوم چا ازاد کړل شوی نه وي او دده به کوم وارث هم نه وي نو دده میراث به له ده سره د عقد موالات کونکی لره وي او که ددي نوی مسلمان شوی موالات کونکی کوم وارث وي نو هغه دده په میراث وړولو کې له عقد موالات کونکی څخه مقدم دی ولی چې هغه شرعی وارث دی لهذا دهغه حق د عقد موالات په وجه سره باطلیدای نه شي .

(۳) اوبه ذوی الارحامو کې تر ټولو آخري درجه د عقد موالات کونکی ده یعنی که له نور و ذوی الارحامو څخه څوک موجود وي نو میراث به دهغه وي مولی الموالات به محروم وي ولی چې نور ذوی الارحام د قرابت په وجه سره وارث دي کوم چې له عقد موالات څخه قوی دی ولی چې قرابت د ماتیدلو متجمل نه دی حال دا چې عقد موالات ماتیدلی شي .

(۴) عقد موالات کونکی لره دا جائزه چې له چا سره چې ده عقد موالات کړی دی دهغه په موجود والی کې له هغه څخه په اوښتلولو بل سره عقد موالات وکړي وجه یې داده چې عقد موالات د وصیت په څیر غیر لازم عقد دی لهذا له هغه څخه اوښتل جائز دي ، لیکن شرط دادی چې دده د جنایت په صورت کې دده مولی اول دده له طرف څخه په عاقله جوړیدلو سره څه دیت نه وي اداء کړی ، کته نویاده لره له مولی اول څخه د بل طرف ته اوښتل جائز نه دي ولی چې اوس دده له ولاء سره د مولی اول حق تړل شوی دی .

قائده: له کومې محکمې سره چې د چاتعلق وي هغه محکمې والا دده عاقله دي که یې له محکمې سره تعلق نه وي نو دده د خاندان و الا ته عاقله ویل کیږي .

(۵) ازاد کړل شوي لره له چا سره عقد موالات کول جائز نه دی ولی چې دمتعق میراث دمتعق لپاره لازمی دی په دي وجه چې ولاء عتاقه محتمل نقض نه ده حال دا چې عقد موالات غیر لازم دی نو له بقاء لازم سره غیر لازم نه ظاهر یږي .

(۶) که کومې ښځې له کوم نارینه سره عقد موالات وکړي یا له دي څخه وروسته د ښځې داسې ماشوم وزیږیدو چې دهغه پلار معلوم نه وونودا ماشوم هم دخپلې مور په موالات کې دمور په تابع کیدلو سره شامل یږي ولی چې ولاء دنسب په شان ده او د داسې ماشوم په حق کې محض نافع ده دکوم ماشوم چې پلار معلوم نه وي نو ښځې لره دا ولایت حاصل دی لکه چې د داسې ماشوم لپاره دهې د قبولولو ولایت چې مور لره حاصل ده ، مگر دا په هغه وخت کې چې د ماشوم پلار معلوم نه وي کته نو د پلار د معلوم والی په صورت کې د ماشوم دمور په حکم کې نه شي کیدای .

کتاب الإکراه

دا کتاب د اکراه په بیان کې دی

په کتاب الاکراه او مولات کې مناسب دادی چې په دواړو کې دمخاطب حال له حرمت څخه حلت ته متغیر کيږي په دې ډول سره چې په مولات کې که عقد مولات نه وي نو مولی لره د بل چا مال اخیستل حرام وو عقد مولات و شونو حلال شو، همداشان په اکراه کې له اکراه څخه وړاندې مکره لره چې دکوم کار مباشرت حرام ووله اکراه څخه وروسته حلال شو.

اکراه په لغت کې په کوم ناخوښه کار باندې مجبوره کولو ته ویل کيږي او په شریعت کې دکوم انسان له بل سره داسې فعل کول په کوم سره چې دهغه په اختیار کې فساد راشي مگر دهغه اهلیت باقی پاتې وي.

(۱) هو فغل بعمله الإنسان بغيره فيزول به الزا (۲) و شرو طرفة الفکره علی تحقیق ما هذ به سلطانا کان اولفا و عوف الفکره و فوغ ما هذ به (۳) فلو اکره علی بیع او شراء او اقرار او اجازة بفغلي او منزب شدید او خبیث مبدی غیر بین أن یفرضی النبیغ و یفسخ (۴) و یثبت به الملک عند الفیض للفساد (۵) و قضی الفتن طوغا اجازة کان فیلم طایفا

توجه: هغه یو کار دی کوم چې کوي یې انسان له بل سره اوزا ليري دهغه په وجه سره دهغه رضامندي، او ددې شرط قادر والی دی دمکره دهغه شی په کولو په کوم سره چې ده ویرولی دی خواه که هغه بادشاه وي یا غل وي او دمکره ویریدل دهغه شی له وقوع څخه په کوم شی چې یې دی ویرولی دی، نو که اکراه وکړل شو په اخیستلو او خرڅولو یا په اقرار کولو یا په اجاره ورکولو باندې پرقتل کولو یا په سختو و هلو یا دطویل قید په اختار (دهمکی) سره نو اختیار به ورکول کيږي دیع په باقی پریښودلو او فسخ کولو کې. او ثابتيږي دده په بیع سره ملک دقبضې په وخت دفساد په وجه سره، او شمن قبض کول په خوښي سره اجازت دی لکه دبیع سپارل په خوښي سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله داکراه اصطلاحی تعریف په دې شان کړی دی چې اکراه دې ته ویل کيږي چې انسان له بل سره داسې فعل وکړي دکوم په وجه سره چې دهغه رضامندي زائله شي، دمکره دخوښی زوال ضروري دی په دې شرط چې اصل اختیار باقی وي.

(۲) داکراه حکم هغه وخت ثابتيږي کله چې اکراه له داسې کس څخه متحققه شي چې دی چې دکومې خبرې دهمکي (اختار) زړ کوي هغه دی واقع کولی هم شي خواه که مکره سلطان وي یا کوم غل وي، ولی چې کله مکره په مذکوره بالا صفت سره متصف وي نو مکره چې پرکوم کار مجبوره کوي هغه دعجز په وجه سره له هغه کار څخه دمنع کیدلو قدرت نه لري لهذا دا کس مکره دی او داکراه همداتعریف دی چې دانسان په اختیار کې فساد راشي دادصاحبینو قول دی. دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزدا کراه صرف له سلطان څخه متحققه کيږي. مگر داذمانې اختلاف دی دحجة اوبرهان اختلاف نه دی. او داهم شرط دی چې پرچا چې زور کړل شوی دی هغه ته غالب گمان داوي چې که ماده ددوینا مطابق عمل ونه کړنوله کوم شی څخه چې دی ماویروي هغه خامخاکوي او که ده لره دهمدېبه (په کوم شی سره چې دی ویروي) دواقع کولو غالب گمان نه وي نویادی مکره نه شمارل کيږي.

(۳) که یو چا څوک دخپل مال پر څرځولو یا د کوم سامان پر اخیستلو مجبور کړي، یا یې د چالپاره مثلاً د زور وړو په اقرار کولو مجبور کړي، یا یې مثلاً دخپل کور چاته په کرایه ورکولو مجبور کړي او مکړه دی د قتل یا ضرب شدید یا تر اوږدې مدي پوري د قید کولو دهمکي (اختار) په ورکولو سره مجبور کړي، مکړه دده له دهمکي څخه په ویریدلو سره مجبورا مذکوره مال خرڅ کړي یا یې واخیستی یا یې مذکوره اقرار وکړي یا یې کور په اجاره ورکړي نو مکړه لره د اکراه له ختمیدلو څخه وروسته اختیار دی که یې خوښه وي نو دا بیع وغیره دي نافذ کړي او که یې خوښه وي نو بیع وغیره دي فسخ کړي او خپله مبیع وغیره دي واپس واخلي ولی چې داخیستلو او څرځولو وغیره د صحت شرط دادی چې متعاقدین به یوله بله سره راضي وي حال دا چې اکراه خورضا ختموي په دي وجه دبغیر رضا کیدلو په وجه سره دا عقد صحیح (لازم) نهدی.

(۴) او په داسې بیع وغیره سره د مشتری ملک ثابتیږي مگر هغه وخت چې دی پر مبیع قبضه وکړي ولی چې داسې بیع فاسده وي ولی چې شرط بیع یعنی رضانه ده موجوده شوي او په فوات شرط سره بیع فاسدیږي او دیع فاسدي همداحکم دی چې له دي څخه وروسته د مشتری په مبیع په قبضه کولو سره ملک ثابتیږي.

(۵) که مکړه د اکراه په وجه بیع وکړي یا یې د مبیع ثمن په خوښی سره قبض کړي نو دادده له طرف څخه دیع د نفاذ اجازت دی ولی چې په خوښی سره د ښو قبول دیع د اجازت علامه ده لکه چې په خوښی سره د مبیع په تسلیمولو کې چې وي مثلاً یو څوک دخپل شئ پر څرځولو مجبور کړل شوی یا ده په خوښی سره مبیع مشتری ته ورو سپارو نو د مبیع په خوښی سره سپارل دمکړه له طرف څخه دیع د اجازت شمارل کیږي ولی چې په خوښی سره د مبیع تسلیمول دده درضا علامه ده او همدارضا شرط ده.

(۹) *وَأَنْ هَلَكَ الْفَيْعُ فِي نَيْدِ الْمُشْتَرِي وَهُوَ غَيْرُ مَكْرَهٍ وَالْبَائِعُ مَكْرَهُ خَيْرِنَ قِيَمَةِ الْبَائِعِ وَلِلْمَكْرَهُ أَنْ يَضْمَنَ الْفَكْرَةَ (۷) وَغَلَى أَكُلَ لَحْمٍ خَيْرِيٍّ وَمَنْعَهُ زَقَمَ وَضَرْبَ خَيْرِيٍّ يَضْرِبُ أَوْ قَيْدَ لَمْ يَجَلْ (۸) وَخَلَّ بِقَتْلٍ وَقَطَعَ وَأَتَمَّ بِضَرْبٍ (۹) وَغَلَى الْكُفْرَ وَالْإِلَافَ مَالٍ مُسْلِمٍ بِقَتْلٍ وَقَطَعَ لَا بِغَيْرِ هَؤُلَاءِ خَصَّ (۱۰) وَنَابَ بِالْقَنْزِ وَاللِّغَالِكِ أَنْ يَضْمَنَ الْفَكْرَةَ*

توجه: او که هلاک شو مبیع د مشتری په لاس کې په دي حال کې چې دی مکړه نه وي او بایع مکړه وي نو ضامن دی د دي د قیمت بائع لره او مکړه لره دا حق شته چې ضامن له مکړه څخه واخلي، (او که یې اکراه وکړه) د خنډیز د غوښي په خوړلو یا د مرداري په خوړلو یا د شرا بپه څښلو یا باندې د قید کولو یا و هلو په دهمکي سره نو نه خلا لیري، او حلال دي د قتل او قطع عضو په دهمکي سره او گناه گار یې په صبر کولو سره، (او که یې اکراه وکړه) په کفر کولو یا د مسلمان د مال په تلف (ضائع) کولو یا باندې د قتل یا قطع عضو په دهمکي سره نه له دي څخه د علاوه په دهمکي سره نور خست ورکول کیږي، او ثواب ورکول کیږي په صبر کولو سره او مالک لره جائزه چې ضامن واخلي له مکړه څخه.

تشریح: (۶) یو چا بایع دخپل شئ پر څرځولو مجبور کړ هغه د مجبوري په وجه خرڅ کړ مگر مشتری یې نه وو مجبور کړی بلکه هغه په خوښی سره مبیع واخیستله. نو مشتری لره په کار ده چې بیع ماته کړي او مبیع بائع ته بیرته ورکړي، لیکن که ده لاداسې نه وو کړي چې مبیع د مشتری په لاس کې هلاک شوه نو اوس بائع لره

اختیار دی که یې خوښه وي نو مشتری دي د مبيع د قیمت ضامن جوړ کړي ولی چې اصل هلاکت خودده له لاسه شوی دی او که یې خوښه وي نو چا چې مجبور کړی و وهغه دي ضامن جوړ کړي ولی چې دده د مجبور کولو په وجه سره مبيع د مشتری لاس ته تللی و نه نو گویا د بائع مال مشتری ته مکره وړ کړی دی لهدا مکره لره حق شته چې دی له مکره څخه ضمان واخلي.

(۷) قوله وعلى اكل لحم الخنزير الخ ای لواکره علی اکل لحم الخنزیر الخ، یعنی که چایو څوک دخنزیر د غوښې په خوړلو یا د مرداري په خوړلو یا د وینې په څښلو یا د شرابو په څښلو مجبور کړ او مکره اکراه په حبس (بنديا) ضرب سره وکړه مثلاً وي ویل، مراد د خوره کنه نوتا به بندي کړم یا و به دي وهم، نو که له دي قید او ضرب څخه دده د ژوند یا کوم عضو د ضائع کیدلو خطر نه وي نو مکره لره د اجازت نه ده چې مراده و خوړي یا شراب وغیره و څښي ولی چې د دي شيانو جرمت په نص قطعی سره ثابت دی لهدا بغیر له سختې مجبوري او ضرورت څخه نه شي مباح کیدای او دلته څه سخته مجبوري نشته ولی چې سخته مجبوري به هغه وخت وای چې دده د ژوند یا کوم عضو د ضائع کیدلو خطر وي نو د داسې معمولي ضرورت په وجه سره د اشیان مباح نه گرځي.

(۸) هو که یې دی داسې مجبور کړ چې دده ژوند ته خطر وي یا د کوم عضو د ضائع کیدلو خطر وي نو دده لره گنجائش شته بلکه واجب ده چې هغه کار به کوي پر کوم چې دی مجبور شوی دی، او که ده صبر وکړ تر څو چې هغه له ده سره هغه کار وکړي د کوم چې یې دهمکي وړ کړي و به بیا هم ده مراده و نه خوړه نو مکره گناه گار دی ولی چې په داسې حالت کې شریعت ده لره د مردار خوړل مباح کړي دي بیا هم دی له هغه څخه منع شو نو داپه خپل هلاکت باندې له بل سره تعاون شمارل کیږي په دي وجه دی گناه گار دی.

(۹) قوله وعلى الكفر والاتلاف مال المسلم ای لواکره علی کلمة الکفر والاتلاف مال المسلم الخ، یعنی که چا مسلمان ته دوهلو یا بندي کولو یا زولني وړ او چلو دهمکي وړ کړه او وي ویل په الله سره کفر وکړه (یعنی کافر شه)، یا د بل مسلمان مال تلف کړه، نو د اکراه نه شمارل کیږي ولی چې اوس تیره شه چې د ادھمکیانې په شراب څښلو کې اکراه نه شمارل کیږي نو په کفر او د بل مسلمان د مال په تلف کولو کې خوپه طریقه اولی سره اکراه نه دي. حتی که مکره داسې دهمکي وړ کړه چې له هغې څخه د د ژوند ته خطر و یا د کوم عضو د ضائع کیدلو خطر و نه نو بیا د گنجائش شته چې کوم څه چې مکره وایې هغه ظاهره کړي لقوله تعالیٰ: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾ نو که ده داسې کلمات پر ژبه ظاهري کړي او حال دا چې دده زړه مطمئن بالایمان دی نو پرده گناه نشته ولی چې په داسې صورت کې ایمان حقیقه نه زائلېږي ولی چې تصدیق قلبی موجود دی حال دا چې په صبر کولو کې نفس حقیقه ضائع کیږي لهدا مکره د مطلوب اظهار جائز دی او په دي صورت کې د بل د مال د تلف کولو اجازت په دي وجه دی چې د غیر مال د ضرورت پروخت مباح گرځي لکه په حالت د مخصی کې، او ضرورت دلته متحقق دی په دي وجه د دي مال تلف کول مباح دي، او پر کفر د مجبوره کولو په صورت کې دي توره و کړي یعنی په ښکاره دي یو لفظ و وایې او له هغه څخه دي بله معنی مراد کړي.

(۱۰) لیکن که په مذکوره بالا صورت کې مکره صبر وکړ ترڅو چې مکره دی قتل کړاوه کفر ښکاره نه کړنو مکره مajoردی ولی چې امتناع عن الکفر د اعزاز دین لپاره عزیمت دی، او صاحب مال لره جائزه چې له مکره څخه تاوان واخلي ولی چې اصل متلف مکره ده مکره خو صرف دده لپاره دآلې درجه لري.

(۱۱) وعلی قتل غیره بقتل لا یرخص وان قتلہ اثم ویقتض من الذکر فقط (۱۲) وعلی عتاق وطلاق لغفل ولف (۱۳) وزرع یقیمه ونصف المهر ان لم یطأها (۱۴) وعلی الزدة لم تبئن المنة

توجه: او که (اکراه وکړل شوه) دبل پرقتل کولو باندې دقتل په دهمکې سره نور خست نشته نو که ده قتل کړنو ګناه ګار دی او قصاص به اخیستل کیږي صرف له مکره څخه، او که (اکراه وکړل شوه) په ازادولو یا طلاق ورکولو باندې اوډه وکړل نو واقع کیږي، اورجوع به کوي په قیمت دهغه او نصف مهر کې په له هغې سره وټی نه وه کړي، او که (اکراه وکړل شوه) پر مرتد والي باندې نو نه بانه کیږي دده ښځه.

تشریح: (۱۱) قوله وعلی قتل غیره الخ ای لو اکراه علی قتل غیره الخ، یعنی که پر یو چا دبل چاپه وژلو کې اکراه وکړل شوه او اکراه یې په دې ډول وکړه چې که تادی قتل نه کړنو زه به تاقتل کړم نو مکره لره دا ګناه نشته چې هغه دبل پرقتل اقدام وکړي بلکه صبر به کوي ترڅو چې خپله قتل کړای شي، نو که مکره غیر قتل کړنو ګناه ګار یې ولی چې دکوم مسلمان قتل کول دهیڅ ضرورت په وجه سره مباح نه گرځي نو دژوند یاد عضو دخطریه وجه سره هم مباح نه گرځي، او که مکره دا غیر قتل کړنو دمقتول قصاص به له مکره څخه اخیستل کیږي په دې شرط چې قتل عمدوي ولی چې اصل قاتل مکره دی مکره خو صرف دآلې په درجه کې دی، دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد به دواړو کې له یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي ولی چې حد من وجه دمکره طرف ته مضاف دی چې دقتل مباشر دی او من وجه دمکره طرف ته مضاف دی ولی چې هغه پرقتل باعث دی په دې ډول په قاتل کې شبه پیدا شوه او دشبیه په وجه سره قصاص ساقطیږي.

فائدة: دطرفینو قول راجع دی لمغال الشیخ عبدالحکیم الشهد: قوله وهذا عندی حنیفة ومحمد الخ، واكثر المشائخ علی قولهم لهذا العصر اصحاب المتن بقولهما والشروح اظهر واترجح دليلهما، والله اعلم بالصواب (هامش الهدایة: ۳/۳۴۷)

(۱۲) قوله وعلی عتاق وطلاق الخ ای لو اکراه علی عتاق الخ، یعنی که څوک دخپل غلام په ازادولو مجبور کړای شویا خپلې ښځې ته په طلاق ورکولو مجبور کړای شواو مکره طلاق ورکړي یا په غلام ازاد کړنو مذکوره امورو واقع کیږي ولی چې په اکراه سره دمکره رضا ختمیږي حال دا چې په مذکوره امورو کې رضا شرط نه ده همدواجده چې طلاق او عتاق مع الهزل صحیح دي کما مرلی الطلاق.

(۱۳) او مکره به دخپل غلام قیمت له مکره څخه اخلي ولی چې ملک مکره څومکره تلف کړی دی او مکره خو صرف آله ده. او دطلاق په صورت کې که طلاق قبل الدخول وي نو خاوند به دخپلې مطلقې نصف مهر له مکره څخه اخلي ولی چې مکره پر خاوند دطلاق ورکولو په اکراه کولو سره نصف مهرازم کړ حال دا چې قبل الدخول مهر علی شرف السقوط ووپه دې ډول چې دښځې له طرف څخه دمعصیت (مثلاً ارتداد وغیره) په وجه سره تفریق راغلی وای نو مهرا ساقطیدو حال دا چې مکره دطلاق په ذریعه هغه موکد کړلهذا مکره به

ضامن وي. لیکن که خاوند و طی کړي وي نو پر مکره هېڅ نه لازمیږي ولی چې په دې صورت کې مهر په و طی سره موکد شوی دی د طلاق په وجه سره نه دی موکد شوی.

(۱۴) قوله وعلى الردة لم تن زوجته ای لوا کره علی الردة لاجری کلمة الکفر علی لسانه و قلبه مطمئن بالايمان لم تن امراته، یعنی که څوک په مرتد والی مجبور کړای شونو که مکره د کفر کلمه پر ژبه جاري کړه مگر دده زړه مطمئن و ونوده بڼه له ده څخه نه بائنه کیږي ولی چې د کفر کلمه د فرقت لپاره نه ده وضع شوي البته د تغیر اعتقاد (کوم چې باطنی شی دی) په وجه سره فرقت واقع کیږي او د مکره اکراه کول د تغیر اعتقاد د نه موجود والی دلیل دی لهدا فرقت نه واقع کیږي.

کتاب الحجر

د کتاب د حجر په بیان کې دی

حجر په لغت کې مطلق منع کولو ته ویل کیږي له همدې وجه عقل ته هم حجر ویل کیږي ولی چې عقل له قبائحو څخه مانع دی او په همدې وجه حطیم ته حجر ویل کیږي ولی چې هغه له بیت الله شریف څخه منع کړای شوی دی، او شرعاتي صرف قول له نفاذ څخه منع کولو ته حجر ویل کیږي، تصرف قولی کوم چې له ژبې سره متعلق وي لکه بیع، شراء، هبه و غیره او تصرف فعلی کوم چې له جوار حوسره متعلق وي لکه قتل، اتلاف مال و غیره، نو که محجور خپل کوم شی خرڅ کړي یا له چا څخه څه واخلي نو دده خرڅ لویا اخیستلو هېڅ اعتبار نه کیږي، او که یې په لاس او پښو سره چاته تاوان ورساو و نو د هغه تاوان به ورکوي ولی چې د محجور په فعل کې حجر نه وي.

د کتاب الاکراه له کتاب الحجر سره مناسبت دادی چې په اکراه او حجر دواړو کې اختیار سلب کیږي بیا اکراه څرنگه چې په تاثیر کې ډیره قوی ده ولی چې په دې کې د داسې کس اختیار سلب کیږي د کوم چې اختیار صحیح او ولایت کامل دی حال دا چې په حجر کې د داسې کس اختیار سلب کیږي د کوم په ولایت کې چې قصور دی لهدا اکراه دا قوی والی په وجه سره احق بالتقدیم ده.

(۱) هو منع عن التصرف فز لا لأفلاً بمفر زرقاً وجنوناً (۲) فلا يصح تصرف شيء وغيبه بلا إذن ولي ولا تصرف المجنون المغلوب بحال (۳) ومن غلبهم وهو يقبله بغيره الولي أو نفسه (۴) وإن أفلطوا شيئاً ضيقوا

توجه: هغه منع کول دي له تصرف قولی څخه نه له فعلی څخه د کم عمري، غلامی او لیو تنو په وجه سره، نو صحیح نه دی تصرف د نابالغ او د غلام دولی او مولی له اجازت څخه بغیر او نه تصرف د مجنون مغلوب په هېڅ حال کې، او څوک چې عقد وکړي له دوئ څخه په داسې حال کې چې په هغه پوهیږي نو جائز دي کړي هغه ولی یادي فسخ کړي، او که دوئ تلف کړ کوم شی نو ضامن کیږي.

تشریح: (۱) حجر اصطلاحی هغه ته ویل کیږي چې د کم عمري یا غلامۍ یا جنون په وجه سره صرف له زباني تصرفاتو څخه منع وکړي نه له فعلی تصرفاتو څخه مثلاً که له دوی دريوڅخه کوم یو خپل کوم شی خرڅ کړي یا له چا څخه یو شی واخلي نو د دوی داخیستلو او خرڅولو اعتبار به نه کیږي او که په لاس او پښو سره چاته تاوان ورسوي نو د هغه تاوان به ورکول کیږي ولې چې د دوی په فعل کې حجر نه وي، حجر ثابتونکې اسباب دري دي کم عمري، رقییت یعنی غلام یا مینځه والی، جنون (لیوتوب)، نابالغ په دي وجه مجبور دی چې که غیر میزوي نو عید العقل دی او که میزوي نو ناقص العقل دی، او مجنون په دي وجه مجبور دی چې عید العقل دی، او غلام په دي وجه مجبور دی چې په قرض کې په اخته کیدلو سره د بل مملوک جوړیږي نو د مولی د حق درعایت لپاره شرعاً دده تصرفات قبولیه غیر معتبر دی.

(۲) نودنابالغ تصرف قولی د نقصان عقل په وجه سره صحیح نه دی (له عدم صحت څخه مراد عدم نفاذ دی عدم انعقاد مراد نه دی) مگر دا چې ولی اجازت ورکړي ولی چې دولی اجازت د اهل بیت علامه ده: له نابالغ څخه عاقل نابالغ مراد دی نو د غیر عاقل تصرف جائز نه دی اگر که دده ولی ده اجازت ورکړي، او عاقل نابالغ هغه دی کوم چې په دي پوهیږي چې بیع سالبه ده او شراء جالبه ده یعنی په بیع سره شی له لاسه وځي او په شراء سره شی لاس ته راځي، په عاقل او غیر عاقل کې په دي ډول سره تمیز کیدای شي چې مثلاً نابالغ ته رویی ورکړي که ده دکاندار ته رویی ورکړي اوسودا یې واخیسته بیایې درویدو غوښتلو لپاره ژباړشروع کړه نو دا غیر عاقل دی کنه نو عاقل دی، همداشان د غلام تصرف قولی هم جائز نه دی مگر دا چې مولی اجازت ورکړي ولی چې د مولی د حق لپاره محجور گرځول شوی وو کله چې مولی په خپله اجازه ورکوي نو دی په خپله په سقوط حق راضی شو په دي وجه اوس د غلام تصرف قول جائز دی، او د مغلوب العقل مجنون تصرف په هیڅ حال کې هم جائز نه دی اگر که ولی دده تصرف جائز کړي ولی چې مجنون په خپلي گټې اوتوان نه پوهیږي په دي وجه شریعت دده د قولی تصرفاتو اعتبار نه کوي.

(۳) که له دوی څخه کوم یوه (منهم) د جمع صیغه ده مگر له دي څخه مراد دوه دي یعنې صبی اور قیق (کوم شی خړڅ کړیایې) واخیستی په دي شرط چې دی په بیع پوهیږي (چې په بیع سره د مالک ملک له مبیع څخه سلب کېږي او د مشتری ملک ثابتیږي) او د بیع قصد لري (یعنې د اثبات حکم اراده یې کړي وي هازل نه وي) (نودده ولی لره اختیار دی که یې خوښه وي دا بیع دي نافذه کړي او که یې خوښه وي فسخ دي کړي ولی چې ممکنه ده چې د دوی کړی عقد دي مفید وي او ممکنه ده چې مضروي ، که مفید و نو ولی یامولی دي دهغه اجازت ورکړي ، نو که ولی اجازه وکړه نو جهت مصلحت متعین شوه دي وجه به دا عقد نافذ وي .

(۴) اوکله دویځه (نابالغ، غلام اومجنون څخه) کوم یوه دچاکوم شئ تلف کړنو پر متلف باندې دهغه ضمان لازم دی ولی چې ددوی په اقوالوکې حجر دی په افعال جوارح کې حجر نشته لهذا ددوی افعال معتبر دي اوموجب ضمان دي.

(٥) ولما بلغ إبراهيم الضيق والمحنون (٦) ونبأ إبراهيم أن الغدي في حق مولاه فلما أقر بما قال له من بعد الخبرية (٧) ولما أقر بحبه أو قد دلر معه في القتال (٨) أن يسه (٩) فإن علم غير زبيل من هذا اليوم إلى ما حتى يبلغ خمساً وعشرين سنة وقد تصرف قبله (١٠) ويندفع اليوم ما إن بلغ المدة ممسداً

توجه، اونه نافذیږي اقرار د نابالغ اولیونی، اونا فذیږي اقرار د غلام دده په خپل حق کې نه دده د مولی په حق کې نو که دده اقرار وکړي د مال نولاز میږي پرده له ازادي څخه وروسته، او که یې اقرار وکړي د حد یا قصاص نولاز میږي فی الحال، نه د بې عقلۍ په وجه سره، نو که بالغ شوی یې عقل نونه به وړ کول کیږي دده مال تر څو چې دی ورسپړي پنځه وینست کالونه اونا فذیږي دده تصرف له دي څخه وړاندي، او وړ کول کیږي به دده ته مال کله چې دی ورسپړي پنځه وینست کالونه او که دی مفسد وي.

تشریح: (۵) د اړ ما قبل باندې تفریع ده یعنې د نابالغ اولیونی هیڅ عقد صحیح نه دی اونه ددوی اقرار صحیح دی اونه ددوی طلاق وړ کول صحیح دي اونه ددوی اعتاق (ازادول) صحیح دي ولی چې ددوی اقوال معتبر نه دي ﴿لَقَوْلُهُ رَفْعُ الْقَلَمِ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَبْطِئَ وَعَنِ الْمَبْنِيِّ حَتَّى يَرَا عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَحْتَلِمَ﴾ (یعنې له دریو کسانو څخه قلم پورته کړل شوی دی یو له ویده څخه تر څو چې دی روایین شي اوله مجنون څخه تر څو چې دی روغ شي اوله نابالغ څخه تر څو چې دی بالغ شي)، همدراز په شریعت کې د اقاوالو اعتبار په اهلیت پورې معلق دی حال دا چې په دوی کې اهلیت نشته.

(۶) پاتې شو غلام نو دهغه اقوال په خپل حق کې نافذ دي ولی چې په ده کې اهلیت (یعنې اقرار مع القصد) موجود دی لیکن دده د مولی په حق کې نافذ نه دي د مولی د جانب په رعایت کولو سره، نو که غلام پر خپله دده مال اقرار وکړي (مثلا وي ویل چې زما پر دده د زید زدر دهمه دي) نو له ازادي څخه وروسته به پرده لازم وي ولی چې له ازادي وروسته په ده کې اهلیت موجود دی او مانع منتفی دی مگر فی الحال به پرده لازم نه وي ولی چې دا اقرار علی الغیر یعنې اقرار علی المولی دی او پر غیر اقرار کول معتبر نه دی نو فی الحال څرنگه چې مانع (یعنې د مولی حق) موجود دی په دي وجه به فی الحال نه نافذیږي.

(۷) او که غلام د حد یا قصاص اقرار وکړي نو فی الحال نافذیږي ولی چې حد او قصاص په حق کې غلام پر خپله اصلي ازادي باندې برقرار پاتې شوی دی ولی چې حد ودا و قصاص له خواص ادمیت څخه دي او غلام د ادمی والی په حیثیت سره مملوک نه دی بلکه د مال والی په حیثیت سره مملوک دی نو کله چې په حد ودا و قصاص کې غلام پر خپله ازادي باندې برقرار دی نو دا اقرار د حد اقرار په څیر دی لهما فی الحال نافذ دی.

(۸) قوله لا یجوز علی الحر العاقل بسبب سفه، دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد د سفیه (ناپوهه) کله چې هغه ازاد، عاقل او بالغ وي نو دهغه تصرف په خپل مال کې جائز دی او که فضل خرڅه او مفسد وي مال په هغو شیانو کې مصرفوي په کوم کې چې دده هیڅ غرض نه وي اونه کوم مصلحت وي مثلاً مال په دریاب کې اچوي یا یې په اور سوځوي، وجه داده چې دده د ولایت په ختمولو کې دده ادمیت ختمول اودی له څارویو سره یوځای کول دي کوم چې له فضل خرڅې څخه ډیر نقصان پېښونکی دی لهما سفیه به مجبور نه گرځول کیږي، د صاحبینو په نزد پر داسې سفیه باندې به حجر کېږي او دده په خپل مال کې داسې تصرفات کول صحیح نه دي کوم چې له هزل سره نه صحیح کیږي مثلاً بیع، اجاره، صدقه وغیره، ولی چې سفیه فضل خرڅې کوي نو دده

د خپلې خیر خواهي لپاره به دى مجبور گرځول کيږي لکه څرنگه چې نابالغ صرف دهمده د خیر خواهي لپاره مجبور کيږي .

فائده: دصاحبینو قول راجع دى لمانال العلامة ابن عابدین الشامي: (قوله وبه) ای بلولهما یعنی به صرح لاصباحان فی کتاب الحیطان وصریح لیکون اقوی من الالتزام کذا قال الشیخ لاسم فی تصحیحه و مراده ان ما وقع فی المتن من القول بعدم الحجر علی الحر مصحح بالا التزام و ما وقع فی قاضیان من التصریح بان القوی علی قولهما صریح بالتصحیح لیکون هو المعتمد و جعل علیه القوی مولا فی قوله و المنع ولی حاشیه الشیخ صالح و قد صرح فی کثیر من المعبرات بان القوی علی قولهما ولی القهستانی عن العوضیه انه المختار و اقی به البخاری و ابو القاسم کما ذکره فی المنع عن الخانیة (رد المحتار: ۵/۱۰۳)

(۵) البتة امام ابو حنیفه رحمته الله فرمایي چې که کوم هلک دناپوهي په حالت کې بالغ شي نو دده مال به ده ته نه سپارل کيږي ترڅو چې دى پنځه وېشت کاله ته ونه رسيږي ، که ده له پنځه وېشتو کلو څخه وړاندي په خپل مال کې تصرف وکړ نو نافذیږي ولی چې اهلیت موجود دی ، صاحبین فرمایي چې پرسفیه به حجر کيږي او په مال کې له تصرف څخه به منع کيږي که ده کوم شی له خپل مال څخه خرڅ کړ نو دا بیع نافذه نه ده (همدا قول مفتی به دى کمار) هو که په دي بیع کې دده کوم مصلحت و ونو حاکم دي دهغه په لحاظو لوسره دا بیع نافذه کړي .

(۱۰) البتة کله چې دى دپنځه وېشتو کلوشې نومال دي ده ته وسپارل شي اگر که دى مفسودي اوله ده څخه دپوهي اثار ظاهر نه وي ولی چې له بلوغ څخه وروسته له ده څخه دمال منع کول دتادیب په ډول وواوله دي عمر څرخه وروسته غالبه داده چې څوک ادب نه حاصلوي ولی چې دحضرت عمر رضی الله عنه ارشاد دی چې عقل انتها ته رسيږي کله چې آدمی دپنځه وېشتو کالوشې لهدا له پنځه وېشتو کالو څخه وروسته به له ده څخه مال نه منع کيږي .

فائده: دصاحبینو په نزد ترڅو چې له ده څخه دپوهي اثار نه وي ښکاره شوي ده ته به دده مال نه ورکول کيږي او دده په خپل مال کې تصرف کول ناجائز دي لقوله تعالى ﴿فَإِنْ أَنْتُمْ مِنْهُمْ زُجُورًا فَإِنَّكُمْ أَنْتُمْ بِأَعْيُنِنَا﴾ باری تعالی حکم کړی دی چې دپوهي اثار او په ښکاره کیدلو سره ددوی اموال دوی ته وسپاری ، له دي څخه فهميږي چې که دپوهي اثار ښکاره نه وي نو دوی ته به ددوی اموال نه ورکول کيږي .

(۱۱) ولس و غفلة (۱۲) وَذُنُوبٌ رَأَتْهُ غَرَضًا وَ تِلْكَ مِثْلُ لُحْمٍ ذَلِكُمْ وَ يَوْمَئِذٍ يَخْلِفُ أُولَئِكَ فِي غَمَضَةٍ (۱۳) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۴) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۵) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۶) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۷) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۸) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۱۹) وَلَئِذَا ذُنُوبُهُمْ مَثَرُ طَلْحٍ قَنَطَرٍ (۲۰)

توجه: اونه دفسق او غفلت او قرض په وجه سره او که طلب کړي دده قرضخواه نوبندي دي کړي دى ترڅو دى خرڅ کړي خپل مال په خپل قرض کې ، نو دده مال او دده قرض دراهم وي نو اداء کيږي به دده له اجازي څخه بغير ، او که دده قرض دراهم وي اوله ده سره دنانيروي يا برعکس وي نو خرڅيږي به دده په قرض کې ، اونه به خرڅيږي دده سامان او دده ځمکه ، اونه دمغلسي په وجه سره ، نو که مغلس شو د کوم شی اخيستونکى نو خرڅونکى برابر دي له قرضخواهانو سره .

تشریح: (۱۱) قوله ولس و غفلة ای لايجبر بفسق و غفلة ، يعنى پرفاسق باندي حجر نه کيږي که هغه دخپل مال لپاره مصلح وي ولی چې حجر داسراف او تبذير دمنع کولو لپاره مشروع شوى دى حال دا چې دى خودخپل مال لپاره

مصلح فرض شوی دی، بیافسق اصلي (کوم چې له بلوغ څخه وړاندي فاسق وي، اوفاسق بالغ شوی وي دافسق اصلي دی) اوفسق طاری (کوم چې وروسته له بلوغه فاسق شوی وي دافسق طاری دی) بېرېردي دصاحبینوپه نزد فاسق که دخپل مال لپاره مصلح نه وي بلکه مفسدوي نو پرده به حجر کېږي، همدشان پر غافل هم حجر نه کېږي ولې چې منقذ بن عمرو رضي الله عنه دكوروا لاونبى كرم رضي الله عنه ته دمنقذ د غفلت شكایت وكړ مگر نبى كرم رضي الله عنه منقذ محجور نه كړ بلکه منقذ ته يې وفرمايل چې دبيع پروخت وايه لا جلاجه (دهو كه نه)، غافل هغه كس دی كوم چې عاقل غير مفسدوي مگر په مفيد و تصرفاتونه پوهيږي، دصاحبينوپه نزد سفيه په شان پر غافل هم دده دخير خواهي لپاره حجر کېږي.

(۱۲) قوله ودين اى لايجر على احد بسبب دين، امام ابو حنيفه رضي الله عنه فرمايې چې زه څوك دقرض په وجه سره نه محجوره وم ولې چې دى بالغ او عاقل دى لهذا دده تصرفات جائز دي، كه پرده قرض واجب شې اوده قرضخواه (قرض غوښتونكى) دده بندي كول يا محجورول وغواړي نوزه به دى محجور نه كړم ولې چې په حجر كولو كې دده اهليت ختم كول دي اود قرض خواه دضرر ددفع كولو په خاطر داسې كول جائز نه دي، هو كه قرضخواهانوده دبندى كولو مطالبه وكړه نو حاكم دي دى تر هغه پوري بندي كړي ترڅو چې دى په خپله دخپل قرض په اداء كولو كې خپل مال خرڅ نه كړي ولې چې دمقروض تال مهول (ځنډ كول) ظلم دى نو ددفع ظلم لپاره به حاكم دى بندي كړي، دصاحبينوپه نزد به مقروض محجور كېږي.

فائدة: دصاحبينو قول راجع دى لى لى الدر المختار: لا يبيع القاضى عرضه ولا عقاره للدين خلا لا لهما وبقر لهما يفتى اخيار وصحفي تصحيح القدوري، قال العلامة ابن عابدين (قوله خلا لا لهما به يفتى) الاولى ان يقول ولا يبيع ربه يفتى كما لا يخفى (الدر المختار مع الشامية ۵/۱۰۵)

(۱۳) نو كه قرض دراهم وواوله مقروض سره مال هم دراهم وونو قاضى به دمديون له اجازي بغير دده قرض ادا كړي ولې چې قرضخواه كه په خپله دمقروض دهغه جنس مال وموندي دكوم جنس چې پرده قرضه ده نو دى دمديون له رضا څخه بغير داخيستلى شې او قاضى خوصرف دده كومك كونكى دى.

(۱۴) او كه قرض دراهم وواوله مقروض سره مال دنانيرو وي اددى عكس وي يعنى قرض دنانيرو وواوله مقروض سره مال دراهم وونو قاضى به دقرض اداء كولو لپاره دنانيرو خرڅ كړي او دمقروض له اجازي څخه بغير به دده قرضه اداء كړي دا حكم استحسانادى داستحسان وجه داده چې دراهم اودنانيرو ثمنيت او ماليت كې جنس متحد دي همد اوجه ده چې دزكوته په باب كې يوله بل سره ضم كېږي، ليكن صورة مختلف دي نو دوحدت جنس په اعتبار سره قاضى ته ولايت تصرف حاصل دى اود اختلاف صورة په وجه سره قرض خواه ته ولايت اخذ حاصل نه دى نو په دواړو شېبهوپه عمل كولو سره دا حكم وركړل شو چې قاضى دي دنانيرو خرڅ كړي اود مقروض له اجازت څخه بغير دي دين اداء كړي.

(۱۵) كه دمقروض مال اسباب او جائيدادوي نو امام ابو حنيفه رضي الله عنه فرمايې چې قاضى دي داد قرضو اداء كولو لپاره نه خرڅوي البته مقروض دي بندي كړي ترڅو چې هغه قرضه اداء كړي ولې چې دديونود اداء كولو لپاره داسبابو خرڅول متعين نه دي لهذا قاضى به داسبابوپه خرڅولو كې دمديون قائم مقام نه دي

تشریح: (۱) هلک له دري امورو څخه په يوه بالغ کيږي /نمبر ۱- په احتلام سره /نمبر ۲- په انزال سره /نمبر ۳- احيال يعنې له بڼڅې سره په وطی کولو دهغې حامله کولو سره ،که له دي دريو څخه کومه علامه ونه موندل شوه نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد چې کله داتلسو کالو شې نوبالغ شمارل کيږي .

(۲) انجلۍ هم له دري امورو څخه په يوه بالغه کيږي .نمبر ۱- په حيض راتلو سره /نمبر ۲- په احتلام سره /نمبر ۳- په حامله کيدلو سره .که له دي دريو امورو څخه کومه علامه ونه موندل شوه نو کله چې دا ولسو کالو شې نوبالغه شمارل کيږي .

(۳) دصاحبينو په نزديکه په هلک او انجلۍ کې له پورته ذکر شويو دبلوغ له علامو څخه کومه علامه ونه موندل شوه نو کله چې پنځلس کاله پوره شې نوبالغ شمارل کيږي ولی چې عام عادت دادی چې بلوغ له پنځلسو کالو څخه نه مؤخر کيږي .

فائدة: دصاحبينو قول مفتی به دی لمالی الدر المختار: فان لم يوجد فيهما شيء حتى يتم لكل منهما خمس عشرة سنة به يفتي بقصر اعمار اهل زماننا و هو رواية عن الامام به قالت الانمة الثلاثة وقال ابن عابدين: (قوله به يفتي) هذا عندهما و هو رواية عن الامام به قالت الانمة الثلاثة و عند الامام حتى يتم له ثمانى عشرة سنة و لها سبع عشرة سنة (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۰)

(۴) دهلک په حق کې لږ تر لږه هغه مده چې په هغه کې دی بالغ کيدای شې دولس کاله دي او د انجلۍ په حق کې نهه کاله دي ولی چې کله په دي مده کې هم دبلوغ علامه ښکاريږي ،نوکه کومه علامه ښکاره نه شوه او انجلۍ او هلک مذکوره مدي ته ورسيدل او دوی په دومره مده کې دبالغ والی دعوی وکړه نو ددوی قول به اوريدل کيږي (يعنى تصديق به يې کيږي) ،او که يې له دومره مدي څخه وړاندي دبلوغ دعوه وکړه نو نه به اوريدل کيږي ولی چې ظاهر حال يې تکذيب کوي .

(۵) کله چې هلک يا انجلۍ مراقت (يعنى قريب البلوغ) شې او ددوی بلوغ او عدم بلوغ معلوميدل مشکل شې او دوی وايي چې موږ يالغ شونو ددوی قول معتبر دی او ددوی احکام دبالغونو په شان دي ولی چې داداسې خبره ده کومه چې ددوی له طرف څخه معلوميدای شې نو کله چې دوی خبر ورکړ او ظاهر حال هم ددوی تکذيب نه کوي نو ددوی قول به قبلېږي .

کتاب المأذون

دا کتاب د مأذون د احکامو په بيان کې دی

مأذون له اذن څخه دی لغته په معنی د اجازت ورکولو دی ،او په شریعت کې فک الحجر و اسقاط الحق ته ویل کيږي يعنی غلام (بوجهر قيت) او نابالغ (بوجه کم عمري) چې ممنوع عن التجارة و و دمولی او ولی له طرف څخه ددې پابندي ختمولو او مولی او ولی ته چې کوم دپابندي لگولو حق حاصل وود هغه ساقطولو ته اذن ویل کيږي ،اوله چا څخه پابندي ختمه شې هغه ته مأذون ویل کيږي .

له ما قبل سره يې مناسبت ظاهر دی ولی چې اذن دخپل وجود په اعتبار سره سبقت حجر غواړي چې اول به له کوم کار څخه حجروي بيا به اذن وي نو کله چې دوجود په اعتبار سره اذن پر حجر مرتب دی نو ذکر په اعتبار سره هم اذن پر حجر مرتب شو .

اوڅه چې وغواړي خرڅولی یې شي ولی چې اخیستل او خرڅول اصل التجارت دي، البته که یې دکوم مخصوص شی داخیستلواجازت ورکړي نو دا اذن عام نه دی ولی چې دمخصوص شی اخیستل داستخدام له قبیلې څخه دی نو که ددې په وجه سره غلام مأذون وگرځول شي نو دمولی لپاره به باب استخدام بندشي. همداشان مذکوره غلام خپل وکیل بالبيع والشراء هم جوړولی شي اوله چاسره رهن هم ایښودلی شي له چا څخه رهن هم اخیستلی شي او چاته شي په اجاره سره هم ورکولی شي اوله چاڅخه شي په اجاره سره هم اخیستلی شي او چاته خپل مال په مضاربت سره هم ورکولی شي ولی چې دادتجاروله معمولاتوڅخه دي. اومذکوره غلام خپل ځان له چاسره مزدورکولی هم شي ولی چې دمولی له طرف څخه اذن اکتساب منافع ته متضمن دی او دخپل ځان په مزدوري ورکولوکې هم منافع حاصلیږي، همداشان د مأذون پر خپل ځان دقرض اقرارکول یادکوم شي دغصب کولو اقرارکول جائز دی ولی چې اقرار دتجارت له توابعواولوازموڅخه دی او که د مأذون اقرار صحیح نه وي نو خلک به له ده سره داخیستلواوخرڅولوله معاملې څخه ځان ساتي.

(۵) مأذون لره جائز نه ده چې خپله نکاح وکړي ولی چې نکاح کول دتجارت له قبیلې څخه نه ده حال دا چې ده ته دمولی له طرف څخه صرف دتجارت اجازت دی، همدراز په نکاح کولوکې دمولی ضرر هم دی ولی چې دمنکو چې نفقه او مهرد مأذون پر دمه لازمیږي، همداشان که دطریقینو په نزد مأذون غلام په مال کې که غلام یامینڅه وي نو مأذون دهغوئ نکاح هم نه شي کولی، حال دا چې دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد دمینځې دنکاح کولو اختیار عید مأذون لره حاصل دی، همداشان که د مأذون په مال کې غلام وي نو ده لره دهغه دمکاتب جوړولو اختیار نشته اونه دی دهغه دازادولو اختیار لري، اونه چاته قرض ورکولی شي اونه کوم شي بعضو یاغیر عوض هبه کولی شي ولی چې دا ټول یاخوا ابتدا، اواتها، تبرع دي او یا صرف ابتداء (لکه هبه بعضو) تبرع دي او تبرعات دمولی له طرف څخه په اذن فی التجارت کې داخل نه دي.

(۶) البته که لږ طعام هبه کړي یا کوم داسې څوک میلمه کړي کوم څوک چې دی میلمه کوي نو دا جائزه دی، یاداسې څوک میلمه کړي کوم چې دی نه میلمه کوي نو داهم جائزه ولی چې داتجارانودزو ونودمائل کولولپاره له ضروریات تجارت څخه دي، اومأذون غلام لره دا جائزه چې دی په مبيع کې دعیب په وجه سره دمشتري له ذمې څخه دعیب په اندازه قیمت کم کړي ولی چې داهم دتجارانوله عادتونوڅخه دي. له عیب څخه زیات نه شي کمولی شي ولی چې داتبرع ده حال دا چې مأذون لره دتبرعاتواجازت نشته.

(۷) د ذینه متعلق بز قبه و نیاغ لیه ابن لم یفده و سیده (۸) و قسم فتنه بالحض و مانقی طوب به نغد عقیه (۹) و یتخیز بخیر ان علم به اکثر اهل سوره (۱۰) و یحزمت سیده و خنزه و زلخو له یهدار الخرب مزقدا (۱۱) و بالایاق و الانیلا و لا بالقدير (۱۲) و ضمن بهما یقمنهما للغرماء (۱۳) و ان اقریما لی یذه نغد خیر و ضح

توجه: او دغلام قرضه متعلقه وي دده له رقبې سره خرڅیږي به دهغې په عوض کې که فدی ورنه کړي دده مولی، او تقسیميږي به دده ثمن دحصوله مطابق او کوم چې باقی پاتې شي دهغه مطالبه به کیږي دده له ازادي څخه وروسته، او دی محجور گرځي دده له محجور کولو سره که خبر شي په دي اکثر بازاروالا، او دده دمولی په وفات کیدلو سره او په لیونی کیدلو سره او دارالحرب ته په تللو سره دارتدا په حال کې، او دغلام په تبتیدلو

سره اود مينځې په ام ولد جوړولو سره نه په مدير کولو سره ، اواضامن گرځې ددي په وجه سره دده دقيمت قرضخواهانولر ، او که يې اقرار وکړ له حجر څخه وروسته دهغه مال چې دده په لاس کې دی نوصحيح دی .
تشرېح : (۷) په عبدماذون چې کومې قرضې دتجارت په وجه سره واجبي شې مثلاً په اخيستلو او خرڅولو په اجاره اخيستلو او وړکولو وغيره کې ماذون مقروض شې نو دا قرضې به دده له رقبې سره متعلقې وي ولی چې دا قرضې دمولی له طرف څخه داذن په وجه سره دمولی په حق کې ظاهريږي او کومې قرضې چې دمولی په حق کې ظاهري شې هغه دغلام له رقبې سره متعلقې وي ، نوقاضی به دی خرڅ کړي اودده له قيمت څخه به دقرضخواهانو قرضې ادا کړي ، هوکه مولی له خپل طرف څخه دغلام دقرضي نذيه قرض خواهانوته ورکړي نو بيا به غلام نه خرڅيږي ولی چې اوس دغلام له رقبې سره دقرضخواهانو حق متعلق پاتې نه شو .

(۸) که مولی دغلام دقرضې نذيه ور نه کړه بلکه غلام يې خرڅ کړ نو دغلام ثمن به دقرضخواهانو دحصص په مقدار باندې تقسيميږي ، بيا هم که څه قرضه باقي پاتې شوه نو دهغې مطالبه به له غلام څخه له ازادي وروسته کيږي ولی چې قرضه دده پرمه ثابتې شوي ده قرضخواهانو خپله ټوله قرضه نه ده وصول کړي او رقبه کافی نه شوه لهذا دقرضخواهانوته به له ازادي څخه وروسته دمطالبې حق وي ، مگر دباقي قرضې لپاره به دی دوهم ځل نه خرڅيږي ولی چې په دي کې دمشتري نقصان دی .

(۹) که مولی عبدماذون مجبور کې نو هغه مجبور گرځې په دي شرط چې دبازاراکثرو خلگ د هغه په مجبوروالی خبر شوي وي ترڅو له ده سره معامله کونکو ته ضريبين نه شې ولی چې دبازار خلگو ته دده دمجبوروالی علم نه وي نو غلام چې له حجر څخه وروسته کوم تصرف کوي په دي که پرده قرض لازم شونودا قرض به دده له گټې يار رقبې سره متعلق نه وي بلکه دده له ازادي څخه وروسته به دا قرضې له ده څخه وصول کيږي نو په دي سره دمعامله کونکو حق مؤخر گرځې په کوم کې دهغوئ نقصان دی حال دا چې معامله کونکوله ده سره په دي اميد معامله کړي وه چې که دی قرضه ادا نه کړي نو موري به يې دده له رقبې يا گټې څخه وصول کړو حال دا چې دده ازادي هم مو هو مه ده يقيني نه ده .

(۱۰) قوله وموت سیده ای وينحجر ايضاً بموت سیده وجنونه الخ ، يعنی که د عبدماذون مالک مړ شويامجنون شو يا مرتد شو (نعوذ بالله) اودارالحرب ته ولاړی نو عبدماذون مجبور گرځې اگر غلام اودبازار خلگو ته ددي علم ندي ولی چې دمولی له طرف څخه اذن اواجازت پرمولی باندې يوغير لازم تصرف دی نو ددي دبقاء هم هغه حکم دی کوم چې ددي ابتداء دی ، نولکه څرنگه چې ابتداء په مولی کې داذن داهليت وجود ضروري دی همداشان بقاء هم دهغه وجود ضروري دی حال دا چې دمرگ اوجنون په وجه سره په مولی کې اهليت اذن نيسي کيږي ، همداشان په مرتد کيدلو (نعوذ بالله) اودارالحرب ته په تللو سره اهليت اذن ختميږي ولی چې دامت حکمی دی همداجده چې دده مال دده په وارثانو کې تقسيميږي .

(۱۱) قوله وبالباقي والاستيلا دای وينحجر ايضاً بالباقي والاستيلا دالخ ، يعنی که عبدماذون له مولی څخه وتښتي نو هم دی مجبور گرځې ولی چې په اذن سره دمولی حق ساقطیږي حال دا چې مولی له خپل سرکش غلام څخه دخپل

حق په ساقطولو راضی نه دی لهذا هغه دلاله مجبور گرځي او اداذن په شان حجرهم دلاله ثابتېږي همداشان که دماژونه مينځي له خپل مولی څخه ماشوم پيداشي نو داماجبور ه گرځي ولی عادت ددی چې دمينځي ماشوم له پيداکيدلو څخه وروسته مولی ددي له کور څخه په وتلو اوله خلگوسره په تعلقو ساتلو راضی نه وي نو دا عادت ددي دمجبوروالی دليل دی او دليل حجرهم دصريح حجرپه شان دی. فوله لانا تدبير ای لانحجر الامة الماذونة بالتدبير، يعنی که مولی خپله مينځه مدبره کړه نو دا بالا جماع مجبوره نه گرځي ولی چې دمجبوروالی هيڅ دليل نشته.

(۱۲) يعنی که مولی دماژونه مينځه ام ولده یا مدبره جوړه کړه نو که پردي دخلگو قرضي وي نو مولی به ددي له قيمت څخه قرضخواهانوته تاوان ورکوي ولی چې ام ولده او مدبره خرڅول جائز نه ده نو ده په ام ولده یا مدبره جوړلو سره داسې محل تلف کړه له کوم سره چې دقرضخواهانو حق متعلق وويه دي وجه به مولی ددي له قيمت څخه قرضخواهانوته تاوان ورکوي.

(۱۳) که پر عبد مأذون باندې مولی حجرولگا و نو له حجر څخه وروسته دده اقرار جائز دی په هغه مال کې کوم چې دده په قبضه کې دی مثلاً به اقرار وکړي چې له ماسره چې کوم مال دی هغه دفلان کس امانت دی یا مال ه فلان څخه غضب کړی دی یا زما پر ذمه دفلان قرض دی نو دا اقرار جائز دی دادامام ابو حنيفه رحمته الله مسلک دی دليل دادی چې حقیقه او بالفعل دغلام قبضه باقی ده او دحجرپه وجه سره چې حکما دده قبضه باطلېږي هغې لره شرط دادی چې مال مقبوض دده له ضرورت څخه زائد او فارغ وي حال دا چې دده اقرار کول ددي خبري دليل دی چې تراوسه دده ضرورت باقی دی لهذا دده قبضه معتبره ده نو په دي کې اقرار هم صحيح دی حال دا چې دصاحبينوپه نزدله حجر څخه وروسته د عبد مأذن اقرار په هغه مال کې چې دده په قبضه کې وي جائز نه دی. دصاحبينو دليل دادی چې دا قرا صحيح والی که دمولی له طرف څخه داجازت په وجه سره وي نو هغه خود حجرپه وجه سره زائل شواو که دغلام په مال دقبضې په وجه سره وينو حجر خود دده قبضه علی المال هم باطله کړه ولی چې دمجبور قبضه شرعا غير معتبره ده لهذا دصحت اقرار هيڅ وجه نشته.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجح دی لما قال ابراهيم بن محمد الحلبي: و اقراره بعد الحجر بدین او مان مافی مائة ليرة او عصب منه صحيح فيقضى مافي يده لان رقبته لانه ليست من كسبه بل من كسب مولاه هذا عند الامام خلافا لهما فانهما قالوا لا يصح اقراره وهو القياس لان المصحح هو الاذن وبه قالت الائمة الثلاثة وجه الاستحسان ان المصحح هو اليهودي باقية حقيقة وطلان اليد حكمها بالحجر فراغ مافي يده من الاكساب عن حاجته واقراره دليل على تحققها (مجمع الانهر: ۳/۷۰)

(۱۳) ولای ملک سیده مافی یده لو احاط ذینا به نالو و زقیه (۱۵) فیطل تخیر به عبدان کسبه (۱۶) زان لم یخط صخ (۱۷) ولم یصح بیعة من سیده لا یبطل القیمة (۱۸) وان باغ سیده منه یبطل لیمته او أقل صخ (وینطل الفتن لو سئل قبل قبضه له خنس النبی بالتمن (۱۹) وضخ امانته وضمن بیعة لغرمائه (۲۰) وطلوب بما بقی لغرمائه بعد عتقه

توجه: او مالک نه دی دده مالک دهغه مال کوم چې دده په لاس کې دی که محیط وودده قرض دده پر مال او دده پر رقبې. نو باطل دی دمولی ازا داول هغه غلام لره کوم چې د عبد مأذون له گټې څخه وي. او که قرض محیط نه وينو صحيح دی، او صحيح نه دی خرڅول د عبد مأذون پر خپل مولی باندې مگر په قيمت مثل سره.

او که خرڅ کم: عند مأذون مولی پرده باندې په قیمت مثل یا له دي څخه پر کم نوصحیح دی او باطل یې ژمن که یې و سپاری مبیع له قبضي څخه وړاندې او ده لره جائزه مبیع منع کول دشمن په وجه سره، اوصحیح دی د عبد مأذون ازادول اوضامن گرځې دده د قیمت دده قرضخواهانو لره، او مطالبه به کېږي د مابقی دده له ازادې څخه وروسته.

تشریح: (۱۴) پر عبد مأذون که دومره اندازه قرض واجب شو چې دده پر مال او رقبې دواړو محیط شونویه دي صورت کې چې کوم مال له ده سره وي دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد مولی دهغه مالک نه دی ولی چې له دي سره د قرضخواهانو حق متعلق شوی دی او مولی دخپل مأذون غلام دهغه مال مالک گرځې کوم مال چې د مأذون له حاجت څخه زائد وي حال دا چې مذکور مال خود مأذون له حاجت څخه زائد نه دی لهدا مولی به د دي مالک نه وي.

(۱۵) نو که په مذکور بالا صورت کې مولی د عبد مأذون د غلامانو ازادول وغواړي نو هغه نه ازاد یږي ولی چې اعتقاد له غیر مالک څخه صادر یږي، حال دا چې د صاحبینو په زړه داسې صورت کې مولی دهغه مال مالک گرځې کوم چې د عبد مأذون په لاس کې دی نو که مولی دده د غلامانو ازادول وغواړي نو ازاد یږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمانی الدر المختار: احاط دینه بماله ورقت له یملک سیده مامعه فلم یعن عبد من کسه تعبر بولاه و لا یملک له یعتق و علیه قیمته موسر اولو معسر الفهم ان یضمنوا العبد المعنق ثم یرجع علی المولی، وقال العلامة ابن عابدین: (قوله) و لا یملک له لانه و جدسب الملک لی کسه و هر ملک رفته و لهدا یملک اعتنا و ربطه الماده و نه له ان ملک المولی انما یبیت خلافة عن العبد عند اذنه من حاجته و المحیط به الدین مشغول به لا یخلفه فی (الدر المختار مع الشامیه: ۵/۱۱۷)

(۱۶) هو که دومره قرض نه وو چې دده ټول قیمت او دده په قبضه کې پر موجود مال محیط وي بلکه کم وي نو په دې صورت کې بالاتفاق د مولی په ازادولو سره هغه غلام ازاد یږي ولی چې معمولی قرض خو په هرحال پر مأذون راځې نو که دد مولی ملک لره مانع وگرځول شي نو مولی لره به د مأذون له گټې څخه د استغفار ټول باب بند شي نو د غلام له مأذون گرځولو څخه چې کوم مقصود دی په هغه مقصود کې خلل راځي.

(۱۷) که عبد مأذون مقروض پر خپل مولی باندې کوم شئ په قیمت مثل یا تر قیمت مثل په زیات قیمت سره خرڅ کړي نو دا جائز دی ولی چې په دي کې تهمت نشته او که یې په لږ نقصان سره خرڅ کړي نو دا بیع جائز نه ده ولی چې د مأذون له مال سره د قرضخواهانو حق متعلق شوی دی نو پر خپل مولی په کم قیمت سره په خرڅولو کې تهمت امکان دی چې قرضخواهانو ته د نقصان رسولو لپاره دي د مالک او مملوک په منځ کې خفیه (پټه) معامله شوي وي.

فائده: لیکن مذکور بالا د جواز حکم په هغه صورت کې وي چې پر غلام قرض باندې وي ولی چې د قرض په شکل کې دده مولی دا جنبی کس په شان وي او د غلام د نه مقروض والی په صورت کې د مولی او غلام په منځ کې اخيستل او خرڅول صحیح نه دي ولی چې په دي صورت کې د ټولو مالک مولی دی.

(۱۸) که مولی په خپل مأذون او مقروض غلام باندې کوم شئ په مثل قیمت یا کم قیمت سره خرڅ کړي نو دا جائز دی ولی کله چې غلام مقروض دی نو مولی دده له گټې څخه اجنبی دی او په دي بیع کې تهمت هم

نشته اود قرض خواهانو نفع ده لهذا له جواز څخه هيڅ شئ مانع نه دی. بيا که مولى پر ثمن نوله قبضي کولو څخه وړاندي مبيع عبد مأذون ته تسليم کړ او ثمن دين وي عين نه وي نو هغه ثمن باطل يدي (يعنى مولى دهغه مطالبه نشي کولى) ولې چې په دې صورت کې ثمن دمولى لپاره د غلام پر ذمه قرض دي حال دا چې مولى لره دا حق نشته چې د غلام پر ذمه ثمن واجب کړي، کله چې ثمن باطل شونو گويا مولى پرده بلا قيمته خرڅ کړ، هوکه مولى مبيع له ځان سره وساتي ترڅو چې ثمن وصول کړي نو دا جائز ده ولې چې بائع لره دمبيع له ځان سره د ساتلو حق شته.

(۱۹) که مولى خپل مأذون مقروض غلام ازاد کړ نو دا جائز ده ولې چې تراوسه دمولى ملک باقى دی لهذا دخپل ملک په موجب مولى په ده کې تصرف کولى شي البته مولى به دده قرض خواهانو ته دده د قيمت په اندازه ضامن وي ولې چې د قرض خواهانو حق ده له رقيبې سره متعلق شوى دی مولى په ازادولو سره دهغوئ حق تلف کړي.

(۲۰) او که مولى دده قيمت قرض خواهانو ته ورکړ مگر دهغوئ دين اداء نه شويغنى قيمت له قرض څخه لږ و نو د باقى دين مطالبه به قرض خواهان دده له ازاديدلو څخه وروسته کوي ولې چې مولى خوبقدر قيمت د قرض خواهانو حق تلف کړى دی او باقى دين د غلام پر ذمه پاتې دی لهذا دهغه مطالبه به له ده څخه کيږي.

(۲۱) فإن باعه سيده و غيره المشتري ضمن الغراء البائع قيمته (۲۲) وإن زاده عليه عيب رجع بيمينه و حق الغراء في العيب (۲۳) أو مشريه

(۲۴) أو أجازوا البيع، وأخذوا الثمن (۲۵) وإن باعه سيده، وأعلم بالدين فللغراء زاده البيع (۲۶) وإن غات البائع فالمشتري ليس بخصم إليه

توجه: او که خرڅ کړ عبد مأذون دده مولى او غائب کړى دى مشتري نو ضمان به اخلي قرض خواه له بائع څخه دده د قيمت بيا که هغه بيرته پرده رد کړى شو دعيب په وجه سره نو بيرته به اخلي دده قيمت اود قرض خواهانو حق په غلام کې وي، يادي له مشتري څخه اخلي، يادي جائز کړي بيع او ثمن دي و اخلي، او که خرڅ کړ مولى او بيان يې کړ مشتري لره قرض نو قرض خواهان حق لري د بيع دردولو، او که غائب شو بائع نو مشتري خصم ته دى د قرض خواهانو.

تشرېح: (۲۱) که مولى خپل مأذون غلام خرڅ کړ حال دا چې پر هغه دومره قرض دى کوم چې دده پر رقبه محيطاً دى او مشتري پرده قبضه وکړه او غائب يې کړ نو قرض خواهان اختيار لري که يې خوبنه شوه نوله بائع يعنى مولى څخه دي دهغه د قيمت په قدر تاوان و اخلي ولې چې ددوى حق له دي غلام سره متعلق شوى وو نوله بائع څخه په دي وجه د تاوان داخيستلو اختيار دى چې ده غلام خرڅ کړ او مشتري ته يې تسليم کړ چې په هغه سره د قرض خواهانو حق تلف شو.

(۲۲) بيا که قرض خواهانو له بائع يعنى مولى څخه دهغه د قيمت په اندازه تاوان واخيستى بيا د کوم عيب په وجه سره د غلام خپل مولى ته رد کړى شونو مولى لره دا اختيار شته چې دا غلام ورکړي او خپل قيمت بيرته و اخلي او اوس به د قرض خواهانو حق په دي غلام کې وي ولې چې د تاوان اخيستلو سبب (يعنى د غلام خرڅول او تسليمول) زائل شو.

(۲۳) قوله او مشتری ده داخله معطوفه ده دمصف حرف الله پردي قول البائع باندې. تقدیر عبارت دادی ضمن الغرماء البائع ان شاء او ان شاء وضمن المشتري یعنی دقرضخواهانوڅخه ده که له بائع څخه تاوان اخلي او که له مشتري څخه تاوان اخلي اوله مشتری څخه دتاوان اخیستلو اختیار په دي وجه شته چې مشتری ددوئ په حق قبضه کړي ده او هغه یې غائب کړی دی.

(۲۴) او قرضخواهانو لره دا اختیار هم شته چې که یې خوښه وي نو دبیع په اجازه ورکولو سره دي له بائع څخه هغه ثمن وصول کړي ولی چې دغلام په رقبه کې حق ددوئ دی نو په هغه کې هر قسم اختیار دی او اجازه لاقعه دا اجازه سابقه په شان ده یعنی له بیع څخه وروسته ددوئ اجازه داسې ده لکه له بیع څخه وړاندې چې دوئ اجازه ورکړي وي. خلاصه داده چې قرضخواهان دري قسمه اختیار لري. که یې خوښه وي نو له مولی څخه دي دغلام دقیمت په قدر تاوان واخلې او که یې خوښه وي نو له مشتري څخه دي تاوان واخلې او که یې خوښه وي نو بیع دي نافذه کړي اوله بائع څخه دي ثمن وصول کړي لمامر.

(۲۵) که مولی داماژون مدیون په کوم کس باندې خرڅ کړ او هغه یې په قرض خبر کړ یعنی مشتري ته یې وویل چې دا غلام مقروض دی بیا هم هغه و اخیستی نو قرضخواهانو لره اختیار دی چې بیع رد کړي ولی چې له دي غلام سره ددوئ حق متعلق شوی دی او ددوئ حق دادی چې په غلام کارو کړي او گټه تر لاسه کړي یا دده له رقبې څخه خپل قرض وصول کړي او په له دي دواړو څخه په هر یوه کې فائده ده په غلام په گټه تر لاسه کولو کې دافائده ده چې پوره قرضه حاصلیږي اگر که په تاخیر سره وي اوله رقبې څخه په وصولولو کې دافائده ده چې فی الحال وصولیږي لیکن شاید چې کمه وي او دمولی غلام پر مشتري په خرڅولو کې دقرضخواهانو دا حق ختمیږي په دي وجه ددوئ ته اختیار ورکړل شوی دی چې که یې خوښه وي نو دا بیع دي رد کړي.

(۲۶) او که بائع غلام خرڅ کړ او په ثمن له قبضې کولو څخه وروسته غائب شو نو مشتري دقرضخواهانو خصم نه دی یعنی که مشتری ددوئ له قرض څخه انکار وکړي نو ددوئ لره دا اختیار نشته چې مشتری مدعی علیه جوړ کړي ولی چې دادعوی فسخ عقد ته متضمنه ده حال دا چې عقد بائع او مشتری کړی دی نو دي فسخ کول بهر غائب بائع باندې حکم وي حال دا چې پر غائب باندې حکم جائز نه دی.

(۲۷) (۱) من لدم مضرا، وقال انا عبد زيد فاشترى بنا ع ثوبه مكل شيء من التجارة، (۲) لا يع حق حتى يحضر سبعة فلان حضرو المقر ما ذنه بيع، والافلا (۳) وان اذن للضيء او المغنر الذي يغفل البيع والشراء ولنه فهو في الشراء والبيع كالعبد المأذون له

توجه: او کوم کس چې راغی کوم ښار ته او وي ویل چې زه دزید غلام یم یا دده اخیستل او خرڅول وکړم نو لازمیږي پرده هر شئ دتجارت، او خرڅیږي به نه ترڅو ته چې حاضر شې دده مالک نو که هغه راغی او اقرار یې وکړه ده دا اجازت ورکولو نو خرڅیږي به کته نونه، او که اجازت ورکړ نا بالغ او معنوه ته کوم چې پوهیږي په اخیستلو او خرڅولو دده ولی نو هغه په اخیستلو او خرڅولو کې د عبد مأذون په شان دی.

تفصیل: (۲۷) که کوم کس کوم ښار ته راغی او وي ویل چې مثلاً زه دزید غلام یم یا دده اخیستل او خرڅول وکړم نو کوم شئ چې دتجارت له قسم څخه وي هغه پرده استحساناً لازمیږي ولی چې که ده خپل مأذون والی

بيان کړ نو استحضار به دده تصديق کيږي په دې وجه چې خلگ له داسې کس سره بلا شرط معاملات کوي او د مسلمانانو په کوم عمل باندې جمع کيدل حجة دی دکوم په وجه سره چې قياس پرې بنودل کيږي .

او که ده دا خبره ونه کړه چې زما مولی زه مأذون کړی يم نو بيا هم دده تصرف جائز دی ولی چې ظاهره داده چې دا غلام مأذون دی ولی چې د غلام عقل او دين ده لره له دې څخه مانع دی چې له خپلو اختياراتو څخه په تجاوز کولو سره د حرامو ارتکاب وکړي لهذا همدابه فهميږي چې دی دخپل مولی له طرف څخه مأذون دی په دې وجه کوم شی چې د تجارت له قسم څخه وي هغه پرده لازميږي .

(۲۸) ليکن که پرده قرض لازم شواو دده له کسب څخه نه شوا داء کيدای نودی به په قرض کې نه خرڅيږي ترڅو چې دده مولی حاضر نه شي ولی چې دخپلې رقيبې په باره کې دده قول قابل قبول نه دی په دې وجه چې هغه خالص د مولی حق دی په خلاف دده دکسب چې هغه خپله د غلام حق دی ، بيا که مولی حاضر شواو وي ويل چې دا واقعی مأذون دی نو اوس به دی په قرض کې خرڅيږي ولی چې اوس دا قرض د مولی په حق کې هم ظاهر شواو کوم قرض چې د مولی په حق کې ښکاره شي په هغه کې غلام خرڅيږي او که مولی وويل چې دا مأذون نه دی مجبور دی نو نه به خرڅيږي او دده په مجبور والی کې د مولی قول قبول او معتبر دی ، هو که قرضخواهانونه گواهانو سره دده مأذون والی ثابت کړ نو بيا به خرڅيږي لان الثابت کال ثابت عيانا .

(۲۹) که دنابالغ او معتوه (کم فهمه) ولی نابالغ او معتوه ته د تجارت اجازه ورکړه نو هغه په اخيستلو او خرڅولو کې د عبد مأذون په شان کيږي يعنی ددوی تصرف نافذيږي په دې شرط چې په اخيستلو او خرڅولو پوهيږي (په اخيستلو او خرڅولو له پوهيدو څخه مراد دادی چې په دې پوهيږي چې په خرڅولو سره يوشئ له لاسه وځي او قيمت لاس ته راځي او په اخيستلو سره قيمت له لاسه وځي او شئ راځي) وجه يې داده چې د مأذون نابالغ او معتوه له طرف څخه اخيستل او خرڅول داسې مشروع تصرف دی کوم چې په شرعی ولايت سره له داسې کس څخه صادر شوی دی کوم ته چې ددې کار لياقت (وړتيا) حاصل دی او په محل صالح کې صادر شوی دی ولی چې مبيع مال متقوم دی لهذا ددوی تصرف لازميږي .

کتاب الغصب

دا کتاب د غصب په بيان کې دی

غصب لغة ديو شي په زور اخيستلو ته ويل کيږي که هغه شی مال وي او که غير مال وي او شرعا اخذ مال مغرم محرم بلاذن مالکة بلاخفة (يعنی په غير خفی ډول سره د چا قيمتی او محترم مال بغير د مالک له اجازت څخه اخيستلو ته شرعا غصب ويل کيږي) ، مذکور مال ته مغضوب او مال وړونکی ته غاصب او صاحب مال ته مغضوب منه ويل کيږي .

د کتاب الغصب له کتاب الماذون سره مناسبت دادی چې په دواړو کې تصرف په اذن سره نافذيږي يعنی لکه څرنګه چې د عبد مأذون تصرف د مولی په اذن سره نافذيږي همداشان د غاصب تصرف هم د مالک په اذن سره

نافذیري، هودومره فرق شته چې دمازون تصرف په اذن سابق سره نافذیري او دغاصب تصرف په اذن لاحق او مؤخر سره نافذیري په دې وجه یې په ترتیب کې هم کتاب الغصب له کتاب المأذن څخه مؤخر کې دغصب حرمت په کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ سره ثابت دی قال الله تعالی ﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْأَسْطِ﴾ وقال تعالی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَهُم بِالْإِثْمِ يَأْكُلُونَ لُحْمًا مُبْدًى﴾ وقال ﷺ ﴿حَرَمٌ مَالُ الْمُسْلِمِ حَرَمٌ مِثْلُ دَمِهِ وَمَنْ غَضِبَ شَرَّ أَمْرِ أَشْوَءَ أَهْلَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ سَبَّ أَوْ سَبَّ﴾

دغصب حکم دادی چې که غاصب په دې خبروي چې دامال دغیردی نوگناه گاریري او مقصوب که موجودوي نودهغه ردول او که هلاک شوی وي نودهغه تاوان ورکول پرغاصب لازم دی، او که غاصب ته دغصب پروخت دامعلوم نه وي چې دادغیرمال دی نویادی نه گناهگاریري هواخیرني دوه حکمونه اوس هم شته.

(۱) مَوَازِلَةُ الْمَيْدِ الْمَحْقُوقَةِ بِأَثْبَاتِ الْيَدِ الْغَبِيظَةِ (۳) قَالَ لَا تَسْخَرُوا مِنَ الْخَنَازِلِ عَلَى الذَّامَةِ غَضَبٌ لَا الْخَلُوسَ عَلَى الْبَاطِلِ (۳) رَجِبٌ دَغْبِيظُهُ ۱۰۰۰ غَضَبُهُ أَوْ مِثْلُهُ بِنِ الْخَلْكِ، وَهُوَ مِثْلِي (۳) زَيْنُ الْقُرَى الْعَيْنُ لِقَبِيظَتِهِ يَوْمَ الْخُسْرَةِ (۵) وَمَا لَمْ يَلْهُ لِقَبِيظَتِهِ يَوْمَ غَضَبِهِ (۶) فَإِنْ ادَّعَى هَلَاكَهُ حَبَسَهُ الْخُكْمُ حَتَّى نَعْلَمَ أَنَّهُ لَوْ بَقِيَ لَأُظْهِرَهُ ثُمَّ قُضِيَ عَلَيْهِ بِتَدْلِهِ

توجه: هغه زائلول دي دحق قبضي په باطله قبضه ثابتول سره، نو خدمت اخيستل او پر سورلی باندي بار بارول غصب دی نه کښينستل پرفرش باندي، او واجب دی واپس کول بعينه دهغه شی دغصب په خای کې یادهغه مثل که هغه هلاک شوی وواوهغه مثلی وو، او که ختم شودهغه مثل نودهغه قیمت دخصومت دورځي والا، او دکوم چې مثل نه وي نودهغه قیمت واجب دی دغصب دورځي والا، او که یې دعوی وکړه دهغه دهلاکیدو نویندي به کړي دی حاکم ترڅو چې معلومه شي چې که هغه باقی وای نوده به ښکاره کړی وای بیادي فیصله وکړي پرده دهغه دبدل.

تشریح: (۱) مصنف صاحب رحمته الله دغصب اصطلاحی تعریف په دې ډول کړی دی چې دحقدار قبضه ختمول او ناحقه قبضه کولو ته شرعا غصب ویل کیږي په دې شرط چې مقصوب شی منقولی او مال مقنوم او محترم وي نه که مقصوب شی منقولی نه وي لکه ځمکه، یا غیر مقنوم وي لکه شراب، یا غیر محترم وي لکه دحربی مال، نو غاصب ضامن نه دی.

(۲) نو بدیل جایه غلام په زور خدمت کول غصب دی همداشان دچا آس وغیره اخيستل او په هغه بار بارول غصب دی ولی چې غاصب دغیر پر مال ناحقه قبضه کړي ده له کومې سره چې دمالک دقبضي زوال لازمي دی نو دغصب تعریف پر دې صادق دی په دې وجه دي ته غصب ویل صحیح دی، او که کوم کس پر خپل فرش باندي ناست وي کوم بل کس ورغی اوله ده سره پرفرش کښينستی نو داناسته په غصب کې شامله نه ده ولی چې پرفرش کښينستل به فرش کې تصرف نه دی لهدا په دې صورت کې دمالک تصرف او قبضه ختمه شوي نه ده.

(۳) که غاصب کوم شی غصب کړ نو که مقصوب شی بعينه دغاصب په لاس کې موجودوي نو له کوم خای څخه چې یې غصب کړی دی په هغه خای کې هغه شی مقصوب منه ته واپس کول واجب دي لقوله ﷺ ﴿لَا يَحِلُّ

لاحدکه ان يا حد مال اغيه لا عبا ولا حاداً، وان اخذه فليذه عليه، همدراز غاصب دمغسوب منه مقصود ي قبضه ختمه کړي ده لهذا له مغسوب منه څخه د دفع ضرر لپاره د غاصب قبضه منسوخ کوم ضروري ده، او که بعينه مغسوب شئ د هلاکت په وجه سره موجود نه وواو مغسوب مثلی شئ (کیلی یا وزنی یا د عددی غیر متفاوت) وي نو بیا ددی مثل او بدل واپس کول واجب دی لفظه تعالیٰ ﴿لَنْ اغْنَىٰ عَنْکُمْ مَا اغْنَىٰ عَنْکُمْ﴾ (څوک چې پر تاسې زیاتوب وکړي تاسې پر هغه زیاتوب وکړي همدومره څومره چې هغه کړی دی).

(۴) او که مغسوب مثلی شئ وومر که له دنیا څخه دهغه شئ وجود ختم شو نو بیا پر غاصب دمغسوب شئ قیمت ورکول واجب دی. بیا دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد د خصومت دورځې قیمت ورکول لازم دی ولی چې اصل واجب خود مغسوب شئ مثل دی البته له مثل څخه د عجز په وجه سره د وجوب قیمت طرف ته انتقال وشو لیکن له مثل څخه د قیمت طرف ته انتقال صرف د انقطاع مثل په وجه سره نه کیږي بلکه د قاضی په قضاء سره کیږي په دې وجه د خصومت دورځې قیمت ورکول لازم دی، دامام ابو یوسف رحمته الله په نزد د غصب دورځې قیمت ورکول لازم دی، او دامام محمد رحمته الله په نزد دهغه ورځې قیمت واجب دی په کومه ورځ چې دمغسوب منه مثل له بازار څخه منقطع شوی دی.

فائده: په دې مسئله کې د ترجیح اقوال مختلف دي لیکن څرنګه چې اکثر و مشائخو دامام محمد رحمته الله په قول فتویٰ ورکړي ده په دې وجه همداراجع او مفتی به دی لمای الشامیه: (قوله و رجحاً) ای قول ابی یوسف و قول محمد کان الاولیٰ ان یقول ایضاً کما رجح قول الامام ضمالمشی المعزین علیه و صریحاً قال القهستانی: هو الاصح کما فی الخزائن و هو الصحیح کما فی التحفة و عند ابی یوسف يوم الغصب و هو اعدل الاقوال کما قال المصنف و هو المختار علی ما قال صاحب الهایة و عند محمد يوم الانقطاع و علیه المعزین کما فی ذخیره الفتاویٰ و به الضی کثیر من المشائخ (رد المحتار: ۲/۱۲۸)، و قال الشیخ عبد الحکیم الشهید: ان الصحیح مختلف لکن المراجع من الاقوال ترجیح قولهمائمه المختار للفتویٰ قول محمد و به یفتی (هامش الهدایة: ۳/۳۷۰).

(۵) او که مغسوب شئ مثلی نه وي مثلاً عددی متفاوت وي یا غلام وي کوم څاروی وي نو بیا پر غاصب باندې د غصب دورځې قیمت واجب دی ولی چې اصل خودادی چې مثل کامل (کوم چې صوره و معنی مثل وي) ادا، کړای شي لیکن دمغسوب شئ د مثلی نه کیدلو په وجه سره څرنګه چې د مثل کامل ادا، کول متعذر دی لهذا په مثل معنوی یعنی قیمت به اکتفاء کیږي ولی چې قیمت هم د شئ قائم مقام وي.

(۶) که غاصب دعویٰ وکړه چې مغسوب شئ له ما څخه هلاک شوی دی نو صرف د غاصب په وینا سره، چې له ما هلاک شوی دی، به حاکم دده تصدیق نه کوي بلکه د مبالغه ی ایصال الحق الی المستحق لپاره به حاکم دی بندي کړي ترڅو چې د حاکم غالب گمان شي چې که شئ د غاصب په لاس کې پاتې وای نو هغه به خامخا بنکاره کړی وای اوس چې کله غاصب مغسوب نه بنکاره کوي نو دا علامه ده چې مغسوب شئ له غاصب څخه هلاک شوی دی لهذا اوس به حاکم دمغسوب د بدل یعنی مثل یا قیمت دورکولو فیصله وکړي ولی چې ردعین متعذر دی.

الغاز: ای مودع ضمن بلا تعدد

فصل: هو مودع الغاصب اذا هلك عنده المغسوب للمالك ان يضمه. (الاشباه والنظائر)

(۴) والغصب فيما ينقل (۸) فإن غصب عقاراً، وهلك في يده لم يضمنه (۹) وما نقص بنگارة وزراعيه ضمن النقصان كما في المتن (۱۰) وان اشتغل المتخذ بالقلعة كما لو تصرف في المغشوب أو ديفع زرع (۱۱) أو ملك بلاحل ابتغاء قبل أداء الضمان بشي وظني وظني وزرع وابتغاء سنيغ، وإناء (۱۲) غير الخبز (۱۳) وإن شاء على ساجية

توجه: او غصب به هغه کې وي کوم چې منقول وي، نو که چا ځمکه غصب کړه او هغه ضائع شوه دده په لاس کې نو هغه به دهغې ضامن نه وي، او کوم نقصان چې پيدا شي دده په اوسيدو ولسره يا په کرلو سره نوصامن دی د نقصان لکه په منقولي شيانو کې، او که يې له ځمکې څخه غله (حاصلات) حاصل کړل نو صدقه به کړي دا غله لکه چې که ده تصرف وکړي په مغشوب او ودیعت کې او نفع يې حاصله کړه، او مالک گرځي د انتفاع له حلال والی څخه بغير د ضمان له اداء کولو څخه وړاندي، په کبابو لولو او پخولو او اوږه کولو او کرلو او توره جوړولو سره، اوله سرورواو سپينوزرو څخه په علاوه کې په لوبني جوړولو سره، د ساگون په لرگي په عمارت جوړولو سره د سال په لرگي سره.

تفريع: (۷) د شيخينو په نزد غصب صرف په منقولي شيانو کې متحقق کيږي په غير منقوله کې غصب نشته ولی چې ديد (قبضه) مالک ازاله هغه وخت وي کله چې منقولى شی په منتقل کولو سره په خپله قبضه کې راوستل شي حال دا چې په عقار (غير منقول شيانو) کې نقل او تحويل ممکن نه دی.

(۸) نو که چا عقار (غير منقولي شيان مثلاً ځمکه يا مکان وغيره) غصب کړي بيا هغه په کوم اسماني افت سره هلاک شو مثلاً د سيلاب په غلبه سره ځمکه ډوبه شوه نو د شيخينو په نزد پر غاصب ضمان نشته ولی چې غصب په معنى د ازاله يد مالک عن المملوك (د مالک قبضه له مملوک څخه زائلول) متحقق نه دی په دې وجه چې ځمکه پر خپل محل بلاقله قراره ده غاصب صرف مالک له ځمکې څخه ليري ساتلى دی نو دافعل په مالک کې تصرف دی په عقار کې نه دی داداسې ده لکه چې مالک له خپلو څارويو څخه ليري وساتل شي، دامام محمد رحمته په نزد غاصب عقار ضامن دی ولی چې د غاصب د بل پر ځمکه په قبضه کولو سره لامحال د مالک قبضه زائلوي نو د قبضه محقه ازاله او د قبضه مبطله ثبوت موجود شو او همدغاصب دی لهذا غاصب ضامن دی.

فائدة: په مفتی به قول کې په دې ډول څه تفصيل دی چې که مغشوبه ځمکه د وقف ځمکه وه نو دامام محمد رحمته قول مفتی به دی او که د وقف ځمکه نه وه نو د شيخينو قول مفتی به دی لعالي الدر المنقي: فلو غصب عقار الهلك في يده لا يضمن خلا لا للمحمد وبقره فالت الاملة الثلاثة، وبه يفتي في الوقف، وبقره لعالي غير الوقف وعقار اليم كالموقف كما في المنع وغيرها (الدر المنقي: ۳/۸۱)

(۹) په غصب شوي ځمکه کې چې د غاصب په فعل سره کوم نقصان راشي مثلاً د غاصب په اوسيدلو يا د ځمکې په کرلو سره نقصان راغی نو باتفاق اتمه ثلاثه غاصب دهغه ضامن دی ولی چې د اتلاف دی او د اتلاف په وجه سره د ځمکې ضامن و اجيبيږي او د ضمان اتلاف لپاره د اشرطه نه دی چې ځمکه د متلف په قبضه کې وي، لکه چې د منقولي شيانو حکم دی چې په اتلاف سره چې په دوی کې څومره اندازه تغيير راشي هغه به غاصب اداء کوي.

(۱۰) که غاصب له معصوب شی څخه منفعت حاصل کړي مثلاً معصوب غلام ووغاصب هغه په مزدوري ولگاوو چې په هغه سره غلام ته نقصان ورسيد او غاصب دهغه ضمان ادا کړ نو غاصب دي دده مزدوري هم سر ته کړي لکه څرنگه چې څوک په عين معصوب يا وديعت کې کوم تصرف وکړي مثلاً هغه خرڅ کړي چې په هغه سره ده ته نفع حاصل شي نو د نفع صدقه کولو حکم دی، دامام ابو يوسف رحمته الله فرمايي چې: د منفعت صدقه کول واجب نه دی ولی غاصب ته چې کومه نفع حاصله شوي ده هغه دده په ضمان کې حاصله شوي ده ولی چې غاصب دده ضمان دی او دده په ملک کې حاصله شوي ده ولی چې له ضمان ادا، کولو څخه وروسته مضمون مملوکو گرځي او ملک د غصب وخت ته منسوب کيږي نو کله چې نفع دده په ملک کې حاصله شوي ده نو دهغي صدقه کول واجب نه دي. د طرفينو دليل دادی چې نفع اگرکه دده په ملک کې حاصله شوي ده مگر څرنگه چې د سبب خيبت (يعنی دغير په ملک کې په تصرف کولو سره) حاصله شوي ده او قاعده ده چې کوم شی د سبب خيبت په ذريعه سره حاصل وي دهغه صدقه کول واجب دی.

(۱۱) که معصوبه شی د غاصب په فعل سره داسې متغير شي چې دهغه نوم او اکثر مقاصد زائل شي نو له هغه څخه د معصوب منه ملک زائليږي غاصب يې مالک گرځي او معصوب منه ته به تاوان ورکوي مثلاً معصوب پسه ووغاصب ذبح کړ او کباب يې کړ يا يې پوخ کړ، يا معصوب غنم ووغاصب اوږه کړل يا يې په ځمکه کې وکړل. يا او پسنه وه غاصب له هغې څخه توره جوړه کړه او يا پيټل ووغاصب له هغه څخه لوبښی جوړ کړ نو په دي ټولو صورتونو کې دا حافو په نزد غاصب ددي مالک گرځي، مگر په مذکوره ټولو صورتونو کې معصوب منه ته له تاوان ورکولو څخه وړاندي غاصب لره له معصوب شي څخه فائده اخيستل استحساناً حلال نه دي ولی چې د بدل له ادا، کولو څخه وړاندي په اباحت انتفاع کې د غصب دروازه خلاصیږي لهذا مالک د بدل په ادا، کولو سره له راضي کولو وړاندي له معصوب شي څخه انتفاع حرامه ده.

(۱۲) البته که غاصب سپين يا سره زر غصب کړل اوله هغو څخه يې درهم ياديناړ يا لوبښی جوړ کړ نو دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد د معصوب منه ملک له دي څخه نه زائليږي لهذا معصوب منه به همدا درهم وغيره اخلي او غاصب لره به هيڅ نه وي ولی چې عين مال من کل الوجوه باقي دی ولی چې اوس دي ته ذهب او فضه ويل کيږي او اوس هم د اموزوني دي او اوس هم په دي کې ربا جاري کيږي، د غاصب په فعل سره په دي کې جودت پيدا شوی دی کوم چې په اموال ربويه کې متقوم نه دی، مگر صاحبين فرمايي چې غاصب ددي مالک گرځي او پيره د معصوب مثل واجبيږي.

فائده: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجح دی لما فی الدر المنقی: وان جعل الفضة والذهب دراهم او دنانير او آنية لا يملكه وهو لملكه بلاتى عليه، وله عنده وعندهما يملكه الغاصب وعليه مثله لاجل انه صنعة مقومة قلنا لم يزل الاسلام ولا معظم المنافع والصحة غير مقومة في مال الربا (الدر المنقی: ۲/۸۱)

(۱۳) قوله وبناء على ساحة أى يملك الغاصب بلا حل انتفاع قبل اداء الضمان ببناء الغاصب على ساحة، يعنى که چا د ساگون لرگی غصب کړ او پر هغه يې عمارت جوړ کړ نو په دي سره د مالک ملک زائليږي او پر غاصب ددي قيمت

لازمېږي ولې چې اوس د ابل شئ جوړ شو او په عين مغصوب ردو لوکې د غاصب داسې ضرر دی په کوم کې چې مغصوب منه ته هيڅ فائده نه رسېږي حال دا چې د مغصوب منه د ضرر جيره په ضمان سره کېږي.

(۱۳) (ولو دېح شافاؤ و حرقو با فاحشاص القبة و سلم المغصوب اليه او ضمن النقصان (۱۵) وفي الحرى السير ص ۱۶) (ولو عرس اوس في ارض الغير قلع او ردت (۱۷) وان نقصت الأرض بالقلع ضمن له الماء والعربس مقلو عا و يكون له (۱۹) وان حرق ولب السويوس ضمنه قيمة ثوب ابيض، ومثل الشربق أو احدثهما و عرمه ما زاد الصبح والمسلم

توجه: او که غاصب ذبح کرپسه يايې څيري کره جامه ډيره نو ضامن دی د قيمت او مغصوب شئ دي ورکړي ده ته يادي د نقصان ضمان و اخلي، او په لږ څير و لوکې دي ضمان و اخلي د نقصان، او که يې درختي و لگولي يايې عمارت جوړ کړ د بل پر ځمکه کې نو په کښلو سره به ځمکه واپس کوي، او که ناقصه شوه ځمکه به ۱۰ کښلو سره نو مالک ضامن دی د کښل شوی عمارت او درختي د قيمت او عمارت او درخت د مالک دي، او که يې جامه ورننگوله يايې ستويه غوړو وکې گڼو کرل نو مالک به تاوان اخلي د سپينې جامې او د مثل ستود قيمت يادي جامه او ستو واخلی او وردي کړي هغه چې زياتوب راغلی په رنگ سره او په غوړ و سره.

تفريح: (۱۴) که چا د يو کس پسه يا کوم بل ماکول اللحم خاړوی د مالک له اجازت څخه بغير ذبح کړ يايې د چا جامه ډير څيري کره په کوم سره چې د جامې اکثر منافع ختمې شوي نو مالک لږه اختيا دی که يې خوښه وي نه له ده څخه دي دپسه او جامې قيمت و اخلي او مذبوح پسه او څيري شوي جامه يي ده ته ورکړي او که يې خوښه وي نو د نقصان په اندازه تاوان دي واخلی او پسه او جامه دي له خان سره بېستې زلی چې د من به اتلاف دی په دي ډول سره چې د بارو ولو، شيدې او نسل وغيره په شان مقاصد و ت شول او ځنې منافع څرنگه چې اوس هم پاتې دي چې پوخ يې کړي او ويې خوري، همدا شان جامه دد چې عين جامه او جينې منافع هم پاتې دي لهذا مالک لږه دواړه اختياړ شته.

(۱۵) او که چا د بل چا جامه لږ څيري کره نو څرنگه چې عين مال په هر قسم سره قائم دی صرف په هغه کې يو عيب پيدا شول هغه به د عيب په اندازه د نقصان ضامن وي او جامه به د مالک په ملک کې پاتې وي.

(۱۶) که غاصب ځمکه غصب کړه او په هغه کې درختي شې کړي يايې عمارت جوړ کړ نو غاصب ته به وويل شې چې له ځمکې څخه درختي وکاره او عمارت رنگ کړه او اخلي ځمکه مالک ته واپس کړه ولې چې ځمکه حقيقه نه غصب کېږي نو د مالک ملک اوس هم پاتې دی غاصب ځمکه مشغوله کړي ده لهذا غاصب ته به وويل کېږي چې ځمکه فارغه کړه.

(۱۷) که د غاصب د درختو په کښلو او عمارت په رنګولو سره ځمکې ته نقصان رسيدو نو مالک ته اختياړ دی چې دی غاصب ته د کښل شويو درختو او رنګ شوي عمارت قيمت ورکړي نو عمارت او درختي به له ځمکې سره د مالک ملک شې او داپه دي وجه چې په دي کې د دواړو رعايت دی او له دواړو څخه دفع ضرر ده.

(۱۸) که غاصب د بل چا جامه غصب کړه او رنگ يې ورکړ يايې ستو غصب کړ او په غوړ وکې يې گڼو کرل نو مالک لږه اختياړ دی که يې خوښه وي نو له غاصب څخه دي د سپينې جامې قيمت او د ځپل ستو مثل واخلی او غصب شوي جامه او ستودي دي غاصب ته ورکړي او که يې خوښه وي نو غصب شوي جامه او ستودي

واخلي او کوم رنگ او غوري چې غاصب زيات کړي دي دهغه دي غاصب ته خوښ ورکړي ولي چې په دي کې د جانين نورعايت دی .

فصل

دافصل له غصب سره متعلق دمتفرقو مسائلو په بيان کې دی

د مصنفينو عادت دادی چې په سابقه ابوابو کې چې کومې مسائلي له بيان څخه پاتې کيږي هغه د فصل فی المتفرقات ، يا باب المتفرقات تر عنوان لاندې بيانوي ، دلته هم زموږ مصنف رحمته الله عليه له غصب سره متعلق همدا سې څو مسائلي بيان کړي دي .

(۱) لو غبت المغضوب وضمن قبضه ملكه (۲) والقرل في القيمة للغاصب مع يمينه والقيمة للمالك (۳) فان ظهرو قبضه أكثر ، وقد ضمنه بقول المالك أو يمينه أو ينكول الغاصب فهو للغاصب ، ولا جبار للمالك (۴) وإن ضمنه يمين الغاصب فالمالك يميني الضمان أو يأخذ المغضوب ويؤخذ العوض

توجه: که غاصب غائب کړي مغضوب شی اوضمان يې ورکړ دهغه دقيمت نوهغه يې مالک گرځي ، او په قول قيمت کې دغاصب قول معتبر دی دهغه له قسم سره او يينه د مالک معتبر ده ، بيا که هغه ښکاره شواو قيمت يې زيات وواوده دهغه ضمان ورکړي وي د مالک د قول يا يينه پياپه خپله دغاصب دانکار په وجه سره نوهغه شی دغاصب دی او اختيار نشته مالک ته ، او که ده دهغه ضمان ورکړي وي په خپله دغاصب پر قسم نومالک دي همدامان برقرار وساتي يادي واخلي مغضوب شی او واپس دي کړي عوض .

توضيح: (۱) که غاصب کوم شی غصب کړ او غائب يې کړ او مالک ته يې دهغه شی قيمت ورکړ نو غاصب ددي مغضوب شی مالک گرځي ولي چې مالک (مغضوب منه) خودشی مغضوب دبدل (يعنی قيمت) بکماله مالک شوی دی او مبدل (يعنی شی مغضوب) له ملک څخه دبل ملک طرف ته دمنتقل والي صلاحيت لري لهذا مبدل اوس دمغضوب منه له ملک څخه په منتقل کيدلو سره دغاصب ملک ته راځي ترڅو بدلان دشخص واحد (مغضوب منه) په ملک سره جمع نه شي .

(۲) بيا که د مالک او غاصب په منځ کې دمغضوب شی دقيمت په باره کې اختلاف واقع شو (مالک دير قيمت يادوي او غاصب لږ) اوله دواړو سره يينه نه وي نو قول به دغاصب مع اليمين معتبر وي ولي چې مالک دزيادت مدعی دی او غاصب له دزيادت څخه انکار کوي اود يينه دنه وجود په وخت کې قول دمنکر مع اليمين معتبر وي . ليکن که مالک او غاصب دواړو پر خپله مدعی باندې گواه پيښ کړل نو د مالک گواه معتبر دي دغاصب گواه به معتبر نه وي ولي چې غاصب دزيادت پر نفی باندې يينه قاشمي او حال دا چې پر نفی يينه معتبره نه ده .

(۳) بيا که شی مغضوب کوم وخت له غاصب سره ښکاره شواو دده قيمت له هغه مقدار څخه زيات ثابت شو کوم چې غاصب دتاوان په ډول سره مالک ته ورکړی وواوهغه تاوان هم غاصب د مالک د قول مطابق ياد مالک دگواه مطابق پياپه خپله دغاصب دانکار دقسم په وجه سره ورکړی وونوپه دي دري ډله

صورتونو کې شئ مغضوب د غاصب ملک گرځې مالک ته د قیمت دو اړېس کولو او د شئ مغضوب داخیستلو اختیار نشته په دې وجه چې مالک د همدې مقدار مدعی و او پر همدې راضی شوی وو.

(۴) لیکن که صورت داسې پېښ شوی وو چې غاصب دخپل قول مطابق په قسم اخیستلو سره تاوان ادا وکړی و نو اوس مالک لږه اختیاری دی که یې خوښه وي نو شئ مغضوب دي واخلې او د غاصب له طرفه ورکړل شوی قیمت دي واپس کړي او که یې خوښه وي نو همد ا قیمت دي برقرار وساتي او شئ مغضوب دي غاصب ته ورپرېږدي دا اختیار په دې وجه دی چې په دې مقدار سره د مالک رضایوړه نه وه ولی چې دی د زیادت مدعی وو مگر د عدم حجت په وجه سره یې کم اخیستی وو.

(د) ازان باع الغضوب لغضفۃ المالك نقد بینه، ازان خزۃ لم غضفۃ لا (۱) و زوالد المفسوب امانه (۲) فغض بالمعدی اربالمنع بعد طلب المالك (۳) او مانقضت التجاریۃ بالاولادۃ فغضون زینجیر بولغا (۴) زلوزنی بمغضوبه لذت مامت بالاولادۃ ضمن لیمنها، ولا تصم الحرة

ترجمه: او که غاصب خرڅ کړ مغضوب شئ ییا تاوان و اخیستی له ده څخه مالک نو نافذیږي د ده بیع او که یې ازاد کړ ییا مالک له ده څخه تاوان و اخیستی نو ازادي صحیح نه ده. د مغضوب زیادت امانت دی. نوضامن کیږي په تعدی کولو یا په منع کولو باندې د مالک له غوښتنې څخه وروسته. او کوم نقصان چې پیدا شوی نه منځه کې د ولادت په وجه سره هغه مضمون دی او پوره کیږي به د دې د ماشوم په ذریعه. او که یې زنا وکړه له مغضوبی سره بیا هغه رد کړای شوه او هغه مه شوه د ولادت په وجه سره نوضامن دی دهغې د قیمت اوضامن نه دی دا زادي ښځې.

تشریح: (۵) که چا د بل چا غلام غصب کړ او خرڅ یې کړ ییا مالک له ده څخه تاوان و اخیستی نو د غاصب بیع نافذیږي او که یې هغه ازاد کړ ییا مالک تاوان و اخیستی نو د غاصب ازادي نه نافذیږي وجه ده فرق داده چې د غاصب ملک ناقص وي ولی چې ثابت بالضرورة دی لهما هغه د خرڅولو په حق کې خو معتبر وي مگر د ازادي په حق کې معتبر نه وي همدا وجه ده چې مکاتب په خپله گټه کې اخیستل او خرڅول کولی شي مگر دخپلې گټې غلام نه شي ازادولی.

(۶) که مغضوبه شي په کومه ذریعه له غاصب سره زیات شي مثلاً د مغضوبه منځې، پسه یا کوم بل څاروي بچی پیدا شي یا په مغضوب باغ کې میوه پیدا شي دا ټول له غاصب سره امانت دي نو که داسې له غاصب سره هلاک شي نو پر غاصب یې تاوان نه لازمېږي ولی چې غصب خود بل پر مال په دې ډول قبضه کولو ته ویز کیږي په کومه سره چې د مالک قبضه زائله شي کما مر حال دا چې په مذکوره بالاشیانو باندې خود مالک قبضه بالکل راغلی نه وه لهما د اشیان مغضوب نه دي بلکه په يد غاصب کې امانت دي.

(۷) لیکن که په دې شيانو کې د غاصب له طرف څخه تعدی متحققه شوه مثلاً غاصب هلاک کړل یا یې وخورل یا یې خرڅ کړل او یا مالک طلب کړل مگر غاصب ور نه کړل نو په دې دوو صورتونو کې که د اشیان هلاک شول نو غاصب ضامن دی ولی چې د منع او تعدی په وجه سره غاصب د دې شيانو هم غاصب شمارل کیږي.

(۸) که غاصب د چا منځه غصب کړه او دهغې له مولى اوزوج څخه ماسواله بل چا څخه ماشوم وزېږېد نو د ولادت په وجه سره چې د منځې په قیمت کې کوم نقصان راشي دهغه به غاصب ضامن وي مگر د منځې

دا نقصان به په ماشوم پوره کيږي په دې ډول سره شومره نقصان چې د مينځې په قيمت کې راغلی دی که ددې ماشوم د همدومره قيمت وي نو پر غاصب څه ضمان نه شته او که ماشوم د کم قيمت وي نو دده قيمت په اندازه به له غاصب څخه ضمان ساقطیږي ولی چې دلته دزيادت او نقصان دواړو سبب (يعنی ولادت يا قرارنظره) متحد دی لهذا ولادت نقصان نه شمارل کيږي په دې وجه موجب ضمان هم نه دی لکه چې چاغه مينځه غصب کړي او هغه ډنگره شي. له دې وروسته بيرته چاغه شي نو د نقصان د پوره کيدلو په وجه سره ضامن نه دی. (۹) که چادبل چامينځه غصب کړه اوله هغې سره يې زنا وکړه چې په دې سره دا حامله شوه بيا ده مالک ته واپس کړه له مالک سره دا ولادت په دوران کې د ولادت په وجه سره مړه شوه نو غاصب به ددې دهغه قيمت ضامن وي کوم چې د حامله کيدلو په ورځ وویلی چې غاصب په داسې حال کې غصب کړه چې په مينځه د اسبب تلف موجود نه و او په داسې حال کې يې واپس کړه چې د تلف سبب موجود دی نو پر کوم طرز چې ده غصب کړي وده پر هغه طریزې واپس نه کړه لهذا غاصب ضامن دی، او که چاد مينځې په شان ازاده ښځه ونيوله او زنا يې ورسره وکړه او وروسته د ماشوم د زيريدلو په سبب سره هغه ښځه مړه شوه نو زنا کونکې به په دې باره کې هيڅ تاوان نه ادا کوي ولی چې غصب په اموالو کې وي او تاوان هم په اموالو کې وي او ازاده ښځه مال نه ده چې ددې پر نيونکې تاوان لازم شي هود زنا ساز ورکول بله خبره ده.

(۱۰) ومنافع الغصب: خمر، المسلولو، حنبره، بالانلاف (۱۱) وضمن لو كانا لذي (۱۲) وان غضب غفرا من منسلب لغلل او جلد نينه لغلل
للمالك احد هما و دما زاد الداغ (۱۳) وان اتلفها من الغل فقط (۱۴) ومن كنز مغز لا اراق سكر او انضفا من و منغ نبع هذه
الاشياء (۱۵) ومن غصب أم ولد أو مدبرة فلعنت ضمن قيمة الغديرة ولا أم الولد

توجه: او (ضامن نه دی) د مغضوب شئ د منافعو، د مسلمان د شراب او دده د خنزیر په تلف کولو سره، او ضامن دی که ددې وو. او که یې غصب کړل له مسلمان څخه شراب ییایې له هغو څخه سرکه جوړه کړه یا یې غصب کړ د مراد پر پوست (چمره) ییایې هغه ته د باغت وکړ نو مالک لره جائز دی چې دا دواړه واخلې او واپس کړي کوم قيمت چې زیات شوی دی په دباغت سره، او که غاصب دا دواړه تلف کړل نو ضامن دی صرف د سرکې، او کوم کس چې مات کړي د غزلو آلې یا توکی کړي سکر (دمستی شربت) یا منصف نو ضامن دی او صحیح ده بیع ددې شيانو، او چا چې غصب کړه ام ولده یا مدبره مينځه او هغه مړه شوه نو ضامن دی د مدبرې د قيمت نه دام ولدي د قيمت.

تشریح: (۱۰) قوله ومنافع الغصب ای لا یضمن منافع الغصب. یعنی غاصب د مغضوب شئ د منافعو ضامن نه دی مثلاً: یو چایې داسې غلام غصب کړ کوم چې نانوا یې ووتړیوي میاشتي پوري یې له ځان سره معطل وسانو یې په خدمت مصر وکړ ییایې واپس کړ نو غاصب دده ددې یو میاشتي د منافعو ضامن نه دی ولی چې د منافع د غاصب په ملکیت پیدا شوي دي او انسان په خپل ملکیت کې د پیدا شوی شئ ضامن نه وي او که کوم مسلمان یا ددې مسلمان شراب یا خنزیر تلف کړ نو ضامن نه دی ولی چې خمر او خنزیر د مسلمان په حق کې مال نه دي په خپله دی ما مور یا بالاتلاف دی. البته که د غاصب په استعمالو لوسره په مغضوب شئ کې نقصان راغی نو غاصب دهغه ضامن دی ولی چې ده د عین مغضوب څینې اجزاء ضائع کړي دي.

(۱۱) لوله و عمر المسلم الخ ای لایضمن عمر المسلم الخ، یعنی که غاصب دمسلمان شراب یا خنزیر تلف کړ نو غاصب ضامن نه دی ولی چې شراب او خنزیر د مسلمان په حق کې مال متقوم نه دي، او که مسلمان د کوم دمی شراب یا دده خنزیر تلف کړ نو مسلمان دهغه ضامن دی ولی چې خمر او خنزیر د دمی په حق کې مال دي نو خمر او خنزیر د دمیانو په حق کې داسې دي لکه زموږ په حق کې سرکه اویسه، نولکه څرنگه چې غاصب دمسلمان دسر کې اویسه په غصب کولو او بیا تلف کولو سره ضامن کیږي همداشان به د دمی د شرابو او خنزیر په تلف کولو سره هم ضامن وي.

(۱۲) که چا د کوم مسلمان شراب غصب کړل اوله هغو څخه یې سرکه جوړه کړه یعنې له سایې څخه یې په گرمې کې اوله گرمې څخه یې په سایه کې په ایښودلو سره سرکه جوړه کړه یا یې د مراد پوستکی له مسلمان څخه غصب کړ یا یې هغه ته د باغت وړ کړ نو د دې دواړو شیانو اخیستل مالک ته جائز دي که مالک سرکه اخیستله نو غاصب ته له څه وړ کولو بغیر یې اخیستلی شي او که د پوستکی داخیستلو صورت و ونوپه د باغت سره چې د پوستکی څومره په قیمت کې څومره زیادت راغلی دی هغه به غاصب ته واپس کوي، وجه ده فرق داده چې شراب سرکه جوړول هغولره پاکول دي لکه نجسه جامه پرې منخل نوپه سرکه جوړولو سره مالیت ثابت نه شو او اصل مالک پر ملک باندې باقی پاتې شوه په دې وجه به له څه وړ کولو بغیر اخلي په خلاف د باغت مذکوره چې دهغه په وجه سره په پوستکی کې د غاصب یو قیمتي مال گڼل شو (په دې شرط چې د باغت یې په کوم قیمتي شئ سره کړی وي) په دې وجه به دومره مقدار واپس کوي څومره چې په د باغت سره زیات شوی دی.

(۱۳) او که دا دواړه غاصب تلف کړل نو د امام صاحب په نزد غاصب صرف دسر کې ضامن دی یعنې دهغې قیمت به وړ کوي ولی چې سرکه مال متقوم دی او د مالک پر ملک پاتې ده لهدا دهغې په تلف کولو سره غاصب ضامن دی، غاصب د پوستکی ضامن نه دی ولی چې د مراد پوستکی مال متقوم نه دی البته د غاصب په فعل سره په هغه کې تقوم پیدا شوی دی یعنې غاصب په هغه کې دخپل قیمتي مال په استعمالولو سره هغه متقوم جوړ کړی دی لهدا د تقوم تر حده پوستکی د غاصب د مال او فعل تابع دی او د غاصب مال او فعل مضمون نه دي یعنې په تلف کولو سره پر غاصب ضمان نه راځي نو دهغه تابع یعنی پوستکی به هم مضمون نه وي، حال دا چې د صاحبینو په نزد غاصب د مدبوغ پوستکی د قیمت هم ضامن دی ولی چې هغه هم د مالک پر ملک پاتې دی.

(۱۴) که چا د بیل د غزلو آلات (مثلاً ستار یا سارنگی وغیره) مات کړل یا یې د چپوارو شراب یا منصف شراب (منصف هغه شرابو ته ویل کیږي کوم چې دومره پاخه کړای شي چې نیمایې پاتې شي) پکې د نود امام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد به دی تاوان وړ کوي او د دې شیانو بیع جائزه ده، د صاحبینو او عامو علماو په نزد دی ضامن نه دی او د دې شیانو بیع جائزه ده ولی چې داشیان د معصیت لپاره وي ماتونکی د دې په ماتولو سره د امر بالمعروف حق اداء کړی دی لله من رای منکم منکر المایعبریده فان لم یسطع لیسانه لان لم یسطع لقلبیه و ذالک اضعف الایمان د امام صاحب دلیل دادی چې له دې شیانو څخه په جائزه طریقه سره فائده اخیستل کیدای شي

لهذا في نفسه دأشيان قيمتي شيان دي اگر که په غلط استعمال سره له دوي څخه ناجائزه فايده اخيستل کيږي او په غلط استعمال سره دشي ماليت نه باطليږي لهذا ماتونکي ضامن دی .

فائده: دصاحبينو قول راجح دی لمالي الدر المختار: وقال لا يضمن ولا يصح بيعها عليه الفتوى ملنقى ودرروزيلى وغيره وافر المصنف وقال العلامة ابن عابدين: (قوله وقال الخ) هذا الاختلاف في الضمان دون اباحة اتلاف المعازف وفي ما يصلح لعمل اخر والالم يضمن شيئاً اتفاقاً وفيما اذا فعل بلاذن الامام والالم يضمن اتفاقاً وفي غير عود المعنى وخاية الخمار والالم يضمن اتفاقاً لانه لو لم يكتسر هاء عاد فعله النسيح وفيما اذا كان لمسلم فلو لم يضمن اتفاقاً قيمته بالغامبالغ وكذا لو كسر صلبه لانه مال منقوض في حقه قلت لكن جزم الفهستاني وان الكمال ان الذمي كالمسلم فليحرر (الدر المختار مع الشامية: ٥/١٣٩) وقال العلامة الحصكفي: وقال لا يضمن اصلاً ولا يجوز بيعها عليه الفتوى لكثرة السادة الزمان كمالي الكافي والمنح والدرر والغرر وغيرها وكذا الفهستاني والبرجندی وابن الملك وغيرهم بزيادة ان هذا الاختلاف في الضمان دون اباحة اتلاف المعازف الخ (الدر المنثور: ٣/٩٤)

(١٥) که چادبل چام ولده مينځه يامدبره مينځه غصب کړه بيا هغه دغاصب په لاس کې مړه شوه نو دامام ابوحنيفه عليه السلام په نزد مدبري دقيمت ضامن دی اودام ولدي دقيمت ضامن نه دی . دصاحبينو په نزد ددواړو دقيمت ضامن دی ولي چې مدبره خو بالاتفاق مال منقوض دی په دي وجه به ددي تاوان ورکوي اوام ولده دصاحبينو په نزد مدبري په شان منقوضه ده په دي وجه به ددي تاوان هم ورکوي . حال دا چې دامام صاحب په نزد دام ولده منقوضه نه ده په دي وجه ددي تاوان نشته .

فائده: دصاحبينو قول راجح دی لماقال ابراهيم ابن محمد الحلبي: ولو غصب ام ولد فماتت في يده فلا ضمان عليه عند الامام لعنه تنزه مهاده خلاف لما قالان عندهما يضمن قيمتها لتفر مها عندهما ويقولهما قالت الائمة الثلاثة (مجمع الانهر: ٣/٩٨) . وقال الشيخ عبدالحكمه الشهيد: الراجح قولهما هو قول الائمة الثلاثة وعليه الفتوى كذا صرح به في المبسوط للام شمس الائمة السرخسي وابن الهمام في فتح القدير (هامش الهداية: ٣/٣٨٦)

کتاب الشفعة

دا کتاب دشفعي په بيان کې دی

شفعه له شفيع څخه مأخوذه لغه ديوځای کولو په معنی ده دوتر (واحد) ضد ده . او فيمانحن فيه کې هم څرنگه چې شفيع مأخوذ (يعنی مشفوعه ځمکه) له خپل ملک سره يوځای کوي په دي وجه سره دي ته شفعه ويل کيږي .

شفعه شرعاً ملک العقار جبراً علی المشتري بمال عليه ، يعنی داخيستل شوي ځمکې جبراً په هغه قيمت سره مالک کيدل په کوم قيمت چې مشتري ته لويديلي ده مثلاً چا خپل کور پرکوم اجنبی باندې خرڅ کړي دا بابع دکور څنگ ته همسايه دشفعه دعوی وکړه چې ددي کور حقدار زه يم نو دهمسايه دشفعه دعوی به قبلېږي اوله مشتري څخه به دا کور همسايه ته په مثل ثمن سره وراخيستل کيږي .

شفيع هغه کس دی کوم ته چې حق شفعه حاصل دی مشفوع هغه ځمکه ده له کومې سره چې حق شفعه تعلق نيولی وي او مشفوع به دشفيع هغه ملک دی دکوم په وجه سره چې ده ته حق شفعه حاصل دی .

د کتاب شفعه له کتاب الغصب سره مناسبت دادی چې په غصب او شفعه دواړو کې د غیر د مال مالک والی بغير له رضامندي دهغه څخه متحقق کيږي بیا غصب اگرکه غیر مشروع عمل دی مگر د غصب دا حکامو د کثرت په وجه سره دده د معرفت ضرورت ډیر ویده دي وچه یې د غصب احکام مقدم ذکر کړل.

(۱) هي تملك البقعة جزاء على المشتري بما قام عليه (۲) ويجب للخليل في نفس البيع ثم للخليل في حق البيع كالشرب والطريق إن كان حاشا له للخارج الملاقاة (۳) وأما البيع المخلوع على الخاط خازن الشريك في خصة على الخاط (۴) على غدا الزاوس (۵) بالبيع وتنقذ بالإنشهاد (۶) وتملك بالأخذ بالتراضي أو قضاء الفاضي

توجه: هغه مالک کیدل دي د ځمکې پر مشري باندې په جبر کولو سره په دومره باندې په څومره چې مشري ته لویدلي ده، او ثابتيږي شریک فی نفس المبیع ته بیا شریک فی حق المبیع ته لکه شرب اولاره که دا خاص وویا همسایه ته کوم چې متصل وي، او پر دیوال لرگې ایښودونکی او کوم چې شریک وي پر دیوال په ایښودل شوي لرگې کې همسایه دي، د شفیعانو د شمار مطابق په بیع کیدلو سره او مستحکم گرځې په گواه پېښولو سره، او په ملک کې راځې ځمکه په رضاسره یا د قاضی په قضاء سره.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله د شفعه اصطلاحی تعریف په دې ډول کړی دی چې د ځمکې کومه حصه چې مشري ته په کوم قیمت لویدلي ده هغه قیمت مشري ته په جبر او کولو سره دهغې مالکیدلو ته شفعه ویل کيږي، تملک، بمنزله جنس دی کوم چې تملک عین او تملک منافع دواړو ته شامل دی، او بقعة، فصل اول دی له تملک منافع څخه احتراز وشو او جبراً فصل ثانی دی له بیع څخه احتراز وشوولی چې بیع جبراً نه وي بلکه بالتراضي وي.

(۲) په کومه ځمکه کې حق شفعه تر ټولو دمخه هغه کس ته واجبېږي (له وجوب څخه مراد ثبوت دی ولی چې د حق شفعه په پریښودلو سره څو نه گناهگارېږي په دې وجه چې شفعه شفیع لره واجب ده پر شفیع واجب نه ده) کوم چې په نفس مبیع کې شریک وي ولی چې د نبي کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی چې چا چې ځمکه دخپل شریک له اجازت څخه بغير خرڅه کړه نو دده شریک دهغې ډیر حقداردی، که له بائع سره په نفس مبیع کې څوک شریک نه و بیا شریک خو و مگر هغه د شفيعي دعوی ونه کړه نو بیا هغه کس ته ثابتيږي کوم چې په حق مبیع کې شریک وي لکه چې څوک د ځمکې په اوږو اولاره کې شریک وي مثلاً دواړو ته له یوه څاه څخه اوبه راځي یاد دواړو لاره یوه وي، بیا که په حق مبیع کې هم شریک نه و بیا هغه هم د شفيعي دعوه ونه کړه نو بیا هغه همسایه ته حق شفعه ثابتيږي چې له مشغوعه ځمکې سره دده ځمکه متصله وي ولی چې د نبي کریم صلی الله علیه و آله ارشاد مبارک دی ﴿الشريک احق من الخليل والخليل احق من الشفيع﴾ (په نفس مبیع کې شریک په حقوق مبیع کې له شریک څخه ډیر حقداردی او په حقوق مبیع کې شریک له همسایه څخه ډیر حقداردی).

لاند: که یو کس صرف شریک فی المبیع دی او بل کس شریک فی المبیع هم دی او شریک فی الحقوق هم دی نو دواړه برابر دي لان لا اعتبار لقوة الدلیل لاکثرته (اجسن الفتاوی ۷/۳۵۸)

لاند: که په کوم ځای کې ځمکه خرڅه شې یو کس د شریک فی الشرب کیدلو په وجه سره د شفعه دعوی وکړي او دوه د شریک فی الطريق کیدلو په وجه سره د شفعه دعوی وکړي نو شریک فی الشرب مقدم دی له

شریک فی الطريق تخنه لمافی الشامیه: ولرشار که احدلی الشرب و آخرلی الطريق لصاحب الشرب اولی قال فی الدر المنصف (۵/۱۵۵)

(۳) دکورپر دیوال باندي لرگې ایښودونکی اود کورپر دیوال باندي په ایښودل شوي لرگې کې شریک کس شریک فی الدارنه شمارل کیږي لهذا هغه د شرکت په وجه سره شفیع نه دی هوهمسایه شمارل کیږي لهذا داسې کس د جوړا په وجه سره شفیع دی ولی چې شرکت هغه دی کوم چې په ځمکې شریک وي او په لرگیانو ایښودلو سره په ځمکې کې شریک نه گرځي نو که کوم کس په همدې کور کې شریک وي یا په لاره کې شریک وي نو هغه دلرگیانو په ایښودونکی باندي مقدم دی.

(۴) قوله علی عدد الرؤس ای تجب الشفعة علی عدد الرؤس، یعنی که په کومه مشفوعه ځمکه کې څو د مساوي درجې لرونکي شفیع گان جمع شي نو مشفوعه ځمکه به د دوی په منځ کې د دوی د عدد رؤس په مطابق تقسیمېږي یعنی څومره شفیع گان چې دي ځمکه به په هغومره حصو وینل کیږي ولی چې سبب استحقاق یعنی اتصال ملک په ټولو کې سره برابر دی، لهذا د اختلاف املاکو اعتبار به نه کیږي مثلاً یو کور د دریو کسانو په منځ کې مشترک دی په کوم کې چې نصف دیو او ثلث د دوهم اوسدس د دریم دی، اوس صرف صاحب نصف خپله حصه خرڅه کړه نو باقی شریکاء که شفعه غواړي نو هریو به د خرڅې شوي حصي د نصف مستحق وي دمقدار ملک یعنی مایه الشفعة اعتبار به نه کیږي، حال دا چې دامام شافعی رحمته الله په نزد د هریو د سهامو په مقداریه حق شفعه وي نو په مذکوره بالا صورت کې به صاحب ثلث د دوو ثلثانو مستحق وي او صاحب سدس به دیو ثلث مستحق وي.

(۵) قوله بالبيع ای تجب الشفعة بالبيع، یعنی د حق شفعه ثبوت له عقد بیع څخه وروسته کیږي ولی چې عقد بیع د شفعه لپاره شرط دی او شرط پر مشروط مقدم وي، او په دې کې استحکام هغه وخت پیدا کیږي کله چې شفیع ته بیع د علم په راتلو سره سمدستی هغه د شفعي طلب وکړي او پر خپله دعوی شفعه باندي گواه قائم کړي مثلاً خلکو ته ووايي چې تاسې گواه اوسئ چې ما په دې مکان کې شفعه طلب کړي دي وجه داده چې شفعه کمزوری حق دی کوم چې اعراض سره باطلیږي نو د شفعي طلب او پر هغه گواه جوړول ضروري دی ترڅو چې دا معلوم شي چې شفیع لره په خپل دي حق کې رغبت شته له دي څخه معرض نه دی.

(۶) شفیع د مشفوعه ځمکې هغه وخت مالک جوړیږي کله چې مشتری په خوښۍ سره مشفوعه ځمکه شفیع ته و سپاري یا قاضی د شفیع په حق کې په فیصله کولو سره مشفوعه ځمکه شفیع ته حواله کړي ولی چې مشتری ملک تام شوی دی په دې وجه اوس مشفوعه ځمکه د شفیع طرف ته نه منتقل کیږي مگر د مشتری په رضاسره یا د قاضی په قضاء سره.

باب طلب الشفعة والعصومة لهما

دا باب د شفعي د طلب کولو او په دې کې د خصومت کولو په بیان کې دی څرنگه چې شفعه له طلب او خصومت څخه بغیر نه ثابتیږي په دې وجه مصنف رحمته الله شفعه او د طلب کیفیت په دې باب کې بیان کړی دی.

(۱) لأن علم الشفيع بالبيع أشهد في غلبه على الطلب ثم على البائع لو لم يده (۲) ثم لا يسقط بالتأخير (۳) لأن طلب عند القاضي سال النذعي عليه فإن أقر بملك ما شفع به (۴) أو نكل أو نزع الشفيع سأل عنه البتة، فإن أقر به أو نكل أو نزع الشفيع قضى بها

توجه: که علم حاصل شی شفیع لره دبیع نو گواه دی جوړ کړي په خپل همدې مجلس کې پر طلب شفيعه باندې بیا پربائع باندې که دده په قبضه کې وي یا پر مشتری باندې یا له ځمکې سره ، بیا شفيعه نه ساقطیږي په تأخیر سره ، نو که یې طلب کړه د قاضی په مخکې نو سوال دي وکړي قاضی له مدعی علیه څخه نو که هغه اقرار وکړ ددې ځمکې د ملک د کومې په وجه سره هغه شفيعه طلب کوي ، بیا یې انکار وکړ یا شفيعه بینه پېښ کړه نو سوال دي وکړي له ده څخه د خرڅولو په متعلق نو که ده اقرار وکړ ددې بیا یې انکار وکړ یا بینه پېښ کړه شفيعه نو حکم دي وکړي قاضي پر دي .

تشریح: (۱) په شفيعه کې شفيع لره درې قسمه طلب (غوښتنه) ضروري ده یو دا چې کله شفيع په دې خبرې چې زما شریک یا همسایه خپل مکان خرڅ کړی دی نودی دي اول کار دا وکړي چې په همدې مجلس کې دي پر طلب شفيعه باندې گواه جوړ کړي (مراد فوراً شفيعه طلب کول دي گواه جوړول ضروري نه دي) دي ته طلب مو ثابت ویل کیږي . دوهم طلب دادی چې له اول طلب څخه وروسته که ځمکه تراوسه د مالک په لاس کې وي نو پر مالک دي گواه قائم کړي یا دې پر مشتری گواه قائم کړي یا دې له ځمکې سره گواه قائم کړي دي ته طلب تقریر او طلب اشهاد ویل کیږي ددې صورت دادی چې شفيع گواهانوته ووايي چې فلانکی کس دامکان اخیستی دی ماته حق شفيعه حاصل دی او ما په مجلس علم کې شفيعه طلب کړي ده اوس یې هم طلبوم تاسې پر دي گواه اوسئ ، دریم طلب دادی چې له دوهم طلب څخه وروسته دي قاضی ته ورشي حق شفيعه دي طلب کړي دي ته طلب خصومت ، طلب تمليک ، او طلب استحقاق ویل کیږي ، ددې صورت دادی چې شفيع قاضی ته ووايي چې فلانکی کس په فلانکی ښار کې کور اخیستی دی د کوم چې حدود دادی اوزه په فلانکی سبب سره ددې شفيع یم لهداته حکم ورته وکړه چې دی دا کور ماته وسپاري ، مصنف رحمته الله علیه په ، اشهد فی مجلسه علی الطلب سره د اول قسم طرف ته اشاره فرمایلي ده ، او په ، ثم علی البائع الخ ، سره یې د دوهم قسم طرف ته اشاره کړي ده او په ، فان طلب عند القاضي ، سره یې د دریم قسم طرف ته اشاره کړي ده .

(۲) څرنګه چې له طلب ثانی څخه وروسته په شفيعه کې ټینګښت پیدا کېږي لهداله دي څخه وروسته که یې طلب ثالث مؤخر کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد حق شفيعه نه ساقطیږي ولی کوم حق چې له ثبوت او استقرار څخه وروسته تر څو چې ساقط نه کړای شي په خپله نه ساقطیږي وعلیه الفتوی . دامام محمد رحمته الله علیه په نزد که یې په طلب ثالث کې تریو میاشتې پوري بلاعذره تأخیر (خند) وکړ نو شفيعه ساقطیږي ولی چې دزیات تأخیر په صورت کې د مشتری ضرردی په دي وجه چې هغه به د شفيعي د دعوی له ویري څخه په دي کې تصرف نه شي کولی .

نکته: دامام محمد رحمته الله علیه قول راجع دی لعلی الدر المختار: ولیل یفتی بقول محمدان اخره شهر ابلاغه بطلت کذا فی الملتنی یعنی دفع الضرر لئلا دفعه برفعه للقاضي لئلا يراه بالاخذ والترك قال العلامة ابن عابدين: (ولو له فلان الخ) أي في الجواب عن ذالك و ظاهر كلام الشارح ان يعمل الى ظاهر الرواية كالمصنف وهو خلاف ظاهر كلامه في شرحه على الملتنی والجواب عنه ان ليس كل ابدقيد على المرافعة

ولې دلاچلېر بېاله ان دفع الضرر بلد الك خصوصاً بعد ما ذللت او غرس لان الضرر اشد ولا شهادت غير مره من جابه طلبه بعد دفعه من لصد الاضرار و طمعاً على غلاء السعر فلا جرم كان سهذا الباب اسلم والله اعلم (الدر المختار مع الشاميه: ۵۹/۵)

(۳) كله چې شفيع قاضی ته راشې او دعوی وکړي چې مثلاً زيد فلانکی کور اخیستی دی زه په فلانکی سبب سره دهغه شفيع یم په دي وجه زه طلب شفيع کوم نو قاضی به له مدعی علیه (یعنی مشتری) څخه پوښتنه وکړي ددي ځمکې یا مکان دملکیت په باره کې دکوم په وجه سره چې شفيع دشفيعه مطالبه کوي چې آیا واقعی دادشفيع ملک دی؟ نو که مشتری دشفيع دملکیت اقرار وکړ نو په دي ځمکه یا مکان باندې دشفيع ملکیت ثابتیږي، او که مشتری اقرارونه کړ نو بیا به ده ته په دي ډول قسم ورکول کیږي چې والله زه نه یم خبر چې شفيع مالک دی دهغه دکوم چې دده دعوی کړي ده یعنی دهغه ځمکې یا مکان دکوم په وجه سره دی دشفيعه دعوی کوي.

(۴) او که مشتری له مذکوره بالا قسم څخه انکار وکړ یا شفيع پر مذکوره بالا دعوی باندې گواه پېښ کړل نو په دي دوو صورتونو کې هم دکومې ځمکې یا مکان په وجه سره چې شفيع دعوی کوي پر هغه دشفيع ملکیت ثابتیږي، له دي څخه وروسته به قاضی له مدعی علیه (مشتری) څخه پوښتنه وکړي چې آیا واقعی تامذکوره مکان اخیستی دی؟ که هغه اقرار وکړي نو شفيع ته حق شفيعه حاصلیږي، او که مشتری انکار وکړ نو شفيع ته به وویل شي چې گواه پېښ کړه چې مشتری (زيد) واقعی دا کور اخیستی دی ولی چې له ثبوت بيع څخه بغير شفيعه نه ثابتیږي نو که شفيع (دزيد) اخیستل په گواهانوسره ثابت کړل نو هم شفيع ته حق شفيعه حاصلیږي، او که شفيع هم له گواه پېښولو څخه عاجز شونو له مشتری څخه به په دي ډول قسم واخیستل شي چې والله ما دکور نه دی اخیستی یا والله شفيع پر دي کور به دي ډول دشفيعه مستحق نه دی په کوم ډول چې ده ذکر کړی دی. لیکن که مشتری له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو په دي صورت کې هم شفيع ته حق شفيعه حاصلیږي نو په دي درېو وارو صورتونو کې به قاضی دا حکم وکړي چې ددي مکان داخیستلو حق دي شفيع ته حاصل دی لهذا فوراً (دستی) دي ده ته ورکړل شي.

(۵) ولا يلزم للشفيع احتضار الفتن وثالث الذعوى بل بغذا القضاء (۶) وخاضع البائع لولي يده (۷) ولا يفسخ البينة حتى ينظر المشتري فيفسخ البائع بمشهده وفي الفقه على البائع (۸) وانزكيل بالبراء خضعت للشفيع مالم يفسخ إلى الفوت كل (۹) وللشفيع خيار الزين في العيب وإن شرط المشتري في البراءة منه

توجه: اولاً زه ده پر شفيع باندې حاضرول دشمنو ددعوی پروخت بلکه دقاضی له حکم څخه وروسته او مخاصمت دي وکړي له بايع سره که مبيع دده په لاس کې وي، او نه دي اوري قاضی يېنه تر څو چې حاضر شي مشتری نو فسخ دي کړي بيع دده په موجود والی کې او ذمه واري پر بايع ده، او اخیستلو وکیل خصم دی دشفيع تر څو چې دی ونه سپاري مبيع موکل ته، او شفيع لره خيار رؤیت او خيار عيب شته اگر که شرط لگولی وي مشتری له عيب څخه د برأت.

توضیح: (۵) شفيع لره په شفيعه کې خصوصت او منازعت جائز دی اگر که دقاضی مجلس ته دمشغو ځمکې ثمن (روپۍ) رانه وړي ولی چې دقاضی له قضاء څخه وړاندې پر شفيع ثمن لازم نه دي لهذا دشمنو حاضرول هم

لازم نه دي، بيا چې کله قاضی د شفيع په حق کې د مشفوعه ځمکې فيصله وکړي نو اوس پر شفيع باندې ثمن راوړل لازم دي همداروا هر روايت دی.

(۶) که شفيع بائع د قاضی په مجلس کې حاضر کېږي او مبيع تر اوسه دبائع په لاس کې ده مشتری ته يې تسليم کړي نه ده نو شفيع له بائع سره د شفعه په باره کې جنجال کولی شي په دې وجه چې قبضه دبائع ده لهذا د مالک په شان له بائع سره خصوصت صحيح دی.

(۷) ليکن شفيع چې کومه يينه پر بائع پيښوي قاضی به هغه نه اوري ترڅو چې مشتری هم حاضر نه وي ولی چې پر مبيع قبضه دبائع ده او د مبيع مالک مشتری دی لهذا د دوی دواړو وجود ضروري دی او د دوی په موجود والی کې به قاضی بيع فسخ کوي، او د مبيع له تسليمولو څخه وړاندې عهده يعنی ذمه واري پر بائع ده يعنی که د مبيع کوم مستحق ښکاره شونو شفيع لره به دشمنو ضامن بائع وي ولی چې د عقد حقوق له عاقد سره متعلق وي.

(۸) يعنی داخيستلو وکيل د شفيع خصم دی ترڅو چې هغه مبيع موکل ته ونه سپاري مثلاً چادبل چالپاره کورواخيستی نو په شفعه کې به خصم (مدعی عليه) وکيل يعنی خريداروي ولی چې خصوصت د عقد له حقوقو څخه دی او د عقد حقوق له عاقد سره متعلق وي او عاقد دلته اخيستونکی يعنی وکيل دی لهذا شفيع به اخيستونکی يعنی وکيل ته دشمن په حواله کولو سره کور اخلي. هوکه اخيستونکی کور خپل موکل ته حواله کړنو بيا به مدعی عليه موکل وي ولی چې د مبيع موکل ته له سپارولو څخه وروسته داخيستونکی قبضه باقی نه پاتې کېږي او نه اخيستونکی د دې مالک دی.

(۹) شفيع دار مشفوعه دخيار عيب يا اختياريت په وجه سره واپس کولی شي ولی چې د شفعي حق په سب سره د کور وړل دخريد (اخيستلو) په منزله کې دی نو لکه څرنگه چې داخيستلو په صورت کې مشتری لره خیارشته همداروا په د شفعه حق په وجه سره د وړلو په صورت کې هم شفيع لره اختياروي، اگرکه مشتری بائع له هر قسمه عيب څخه بری کېږي وي مثلاً مشتری بائع ته د بيع پروخت وويلې وي چې که په دې مبيع کې کوم عيب ښکاره شونو ته له دې څخه بری يې نو د شفيع په حق کې د مشتری دا وينا لغوه ده ولی چې مشتری د شفيع نائب نه دی لهذا د مشتری په ساقطولو سره د شفيع حق نه ساقطېږي.

(۱۰) (وَأَنَّ اخْتَلَفَ الشَّافِعِيُّ وَالْمَشْهُرِيُّ فِي الْمَعْنَى فَالْقَوْلُ لِلْمَشْهُرِيِّ (۱۱) وَأَنَّ بَيْنَهُمَا لِلشَّافِعِيِّ (۱۲) وَأَنَّ ادْعَى الْمَشْهُرِيُّ نَتَاءً ادْعَى بَيْنَهُمَا الْقَوْلُ مِمَّا لَمْ يَنْفَضِ الْقَوْلُ أَخْلَصَ الشَّافِعِيُّ بَيْنَهُمَا الْقَوْلَ الْبَاقِيَ (۱۳) وَأَنَّ لِبَعْضٍ أَخْلَصَ بَيْنَهُمَا قَوْلَ الْمَشْهُرِيِّ (۱۴) وَخَطَأُ الْمَعْنَى يَنْظَرُ فِي حَقِّ الشَّافِعِيِّ لِأَخْطَاءِ الْكُلِّ (۱۵) وَالزَّائِدَةُ

توجه: اوکه اختلاف وکړ شفيع او مشتری په ثمنو کې نو د مشتری قول به معتبر وي، او که دواړو يينه پيښ کړل نو د شفيع يينه به معتبر وي، او که دعوی وکړه مشتری دشمنو ادعوی وکړه بائع له دې څخه دلرو او تر اوسه په ثمنو قبضه نه وه کړي نو وري به يې شفيع په هغه قيمت باندې کوم چې بائع وايي، او که يې قبضه کړي وه

نو ور په یې په هغه قیمت کوم چې مشتری وایې، او بعض ثمن ساقطول ظاهر یرې د شفیع په حق کې نه ټول ثمن ساقطول، او په ثمنو کې اضافه کول.

تشریح: (۱۰) که شفیع او مشتری په ثمنو کې اختلاف وکړ مثلاً مشتری وویل ما دامکان په دوه زره اخیستی دی او شفیع وایې یا بلکه تاپه زر روپۍ اخیستی دی نو د مشتری قول مع الیمن معتبر دی ولی چې شفیع د کم قیمت په اداء کولو سره پرده د استحقاق دار دعوی کوي او مشتری په کم قیمت باندې دهغه له استحقاق څخه منکر دی او قول منکر مع الیمن معتبر دی.

(۱۱) که له شفیع او مشتری څخه هریو په مذکوره بالا صورت کې په خپله دعوی باندې گواه پېښ کړل نو د ظرفینو په نزد د شفیع گواه معتبر دي ولی چې گواه د کوم شئ د الزام (کوم شئ پر چالازمول) لپاره وي او د شفیع گواه ملزم دي په دې وجه چې د شفیع د گواه د قبلولو په صورت کې پر مشتری باندې مکان شفیع ته سپارل لازم گرځي حال دا چې د مشتری گواه ملزم نه دي ولی چې د مشتری د گواه د قبلولو په صورت کې شفیع لره بیا هم اختیار شته که یې خوښه وي نو مکان دي واخلې او که یې خوښه وي نو دي پریري. دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد د مشتری گواه معتبر دي په دې وجه چې گواه د امر زائد لپاره مثبت وي او زیادت ثابتونکي گواه اولی وي.

فائده: د ظرفینو قول راجح دی لمالئ الدر المختار: (وان برهنا فالشفیع احق) لان یسته ملزمة (اولی عابدين: قوله لان یسته ملزمة ای للمشتري بخلاف بینة المشتري لان الشفیع مخیر والبیات للالزام لالا ذب یسته اولی اتقانی) (الدر المختار مع رد المحتار: ۵/۱۶۱) (۱۲) که بائع او مشتری په ثمنو کې اختلاف وکړ مشتری ثمنې زیاتې یادوي او بائع لږ یادوي او حال دا دی چې بائع تراوسه پر ثمنو قبضه نه ده کړي نو شفیع به یې پر هغه قیمت وري کوم چې بائع یادوي، ولی چې که ثمن حقیقه هم هغه وي کوم چې بائع یادوي بیا خو ظاهره ده چې پر شفیع هغه لازم دي او که هغه وي کوم چې مشتری یادوي نو د ابه گنل کېږي چې بائع له خپل طرف څخه مشتری لره قیمت کم کړی دی نو د اکمی د شفیع په حق کې هم ظاهر یرې.

(۱۳) او که بائع پر ثمنو قبضه کړي وي نو بیا به یې شفیع په هغه قیمت وري کوم چې مشتری یادوي او د بائع د قول طرف ته به التفات نه کېږي ولی بائع چې کله ثمن وصول کړي نو بائع له منځ څخه په وتلو اجنبی شواوس اختلاف د شفیع او مشتری په منځ کې پاتې شود کوم تفصیل چې تیر شو چې په داسې صورت کې د مشتری قول مع الیمن معتبر وي.

(۱۴) که بائع له مشتری څخه څه روپۍ کمې کړي نو همدومره مقدار له شفیع څخه هم ساقطېږي ولی چې د بائع له طرف څخه چې اسقاط ثمن کله له اصل عقد سره یو ځای شونو اوس ثمن هغه شو کوم چې باقی پاتې شو، او که بائع له مشتری څخه ټول ثمن ساقط کړل نو له شفیع څخه هیڅ نه ساقطېږي ولی چې د کل ثمن د ساقطولو په صورت کې دا خو بایع بلا عوضه ده (کومه چې باطله ده) یا هبه ده په دواړو صورتونو کې شفیع لره حق شفعه نشته.

(۱۵) قوله والزيادة اي يلاظهر الزيادة في حق الشفيع، يعنى كه مشتري بائع ته په عقد كې له معلوم شويو ثمنو څخه زيات وركړ نو د زيات د شفيع پر ذمه لازم نه دى ولى چې په دې كې د شفيع ضرر دى په دې وجه چې هغه له دې څخه پر لږ وروپوړولو مستحق گرځيدلى وو.

(۱۶) زان اشترى دارا بغرض او غفار اخذها الشفيع بقبضه و بطله لول بطلان (۱۷) زبخال لو غر غلا و بغير حتى يغضي الاجل فباخذها (۱۸) زبخل الغفر، زقيمة الخبز بران كان الشفيع ذنباً (۱۹) زقبضتها لو فسلها (۲۰) زباقتن وقيمة البناء والغرض لو بئى الشفيعي او غرض او كلف الشفيعي فلفهها (۲۱) زان فلفهها الشفيع لاستفيعت زغف باقتن فقط (۲۲) زبكل القن ان غرت الدار او غف الشجر (۲۳) زبجفة الغرضه ان نقض الشفيعي البناء و التفض له (۲۴) زبغيرها ان التاغ از طار و غلا و لغرا او لغري يده (۲۵) زان غده الشفيعي منقط جفتا من القن

توجه: او كه يې واخيستى مكان د سامان يا ځمكې په عوض نو وري به يې شفيع دهغه د قيمت په عوض اودهغه د مثل په عوض كه مثلى وو، او فوري (دستي) به يې وركوي كه هغه معيادي وي يادي صبرو كړي ترڅو چې تيره شې مده ييادي واخلي، او په مثل شرابو او قيمت خنزير باندې دې واخلي كه شفيع ذمى وي، او د دې دواړو د قيمت په عوض دې واخلي كه هغه مسلمان وي، او په ثمنو او د عمارت په قيمت او د درخت د قيمت په عوض واخلي كه عمارت جوړ كړې مشتري يايې درختي و لگولي يادي مجبور كړي مشتري د دې په كېنلو باندې او كه دا كار ونه شفيع و كړل بيا ځمكه د كوم بل چاښكاره شوه نو اخلي به ثمن فقط، او ټول ثمن دې وركړي او وادي خلي كه خراب شو مكان يا وچي شوي درختي، او د حصي په مطابق دې خالى ځمكه واخلي كه مشتري ړنگ كړى وي عمارت او ملبه (د عمارت سامان) به د مشتري وي، اوله ميوې سره به يې وري كه يې اخيستي وي ځمكه له درختو او ميوې سره ياميوه پيدا شوي وي د مشتري په قبضه كې، او كه ماتې كړي د امشترى نو ساقط يري همدومره حصه له ثمنو څخه.

تشرېح: (۱۶) كه چا كوم كور د سامان يا ځمكې په بدله كې واخيستى نو شفيع به د ددې سامان يا ځمكې د قيمت په عوض كې وري او كه مشتري د مثلى شى په عوض كې (يعنى د كيلي يا وزنى يا عددى متقارب شى په عوض) واخيستى وي نو شفيع به د ددې د مثل په عوض وري ولى مشتري چې د كوم شى په عوض د ځمكې مالك كيږي شفيع دهغه د مثل په عوض مالك گرځي، بيا كه هغه لره مثل كامل وي يعنى صوره و معنى مثل وي لكه چې مشتري دمكيلى يا موزونى شيانو په عوض كې مكان اخيستی وي، نو شفيع د مثل كامل په عوض كې د دې مالك گرځي او كه مثل كامل نه وي لكه چې مشتري د سامان يا ځمكې په عوض مكان اخيستی وي نو شفيع د مثل ناقص يعنى قيمت په عوض مالك گرځي.

(۱۷) قوله و بخل لومړى جلای اخذها بمن حال لو كان اللمن مولجاً، يعنى كه مشتري مان له بائع څخه په ثمن مؤجل (پور) سره اخيستی وي نو شفيع لره اختيار دى كه يې خوښه وي نو په نقد ثمن (نغد و پور) سره دې واخلي او كه يې خوښه وي نو دهغه مدي د تيريدلو انتظار دې و كړي د كومې چې بائع مشتري ته مهلت وركړى دى كله چې د امله تيره شي ييادي واخلي، مگر د مشتري په شان يې په ثمن مؤجل سره نه شې وړلى ولى چې كه بائع مشتري ته په مهلت وركولو راضى دى نو دادي خبري لره مستلزم نه دى چې شفيع ته هم پر مهلت

ورکو لوراضی دی ولی چپی خلگ په معاملاتو کې متفاوت دي لهندا بائع له رضاخه بغیر شفیع لره مهلت نه ثابتیری.

(۱۸) که یوه ذمی له بل ذمی څخه د شرابو یا خنزیر په عوض کې مکان واخیستی او شفیع هم ذمی دی نو شفیع به د امکان په مثل شراب او قیمت خنزیر سره وړي ولی چې دایع فیما بینهم صحیح ده او د شفیع حق د مسلمان په څیر ذمی لره هم شته او شراب دوی لره داسې دي لکه زموږ لپاره چې سرکه ده او خنزیر داسې دی لکه زموږ لپاره چې پسه دی، نو شراب څرنگه چې له ذوات الامثالو څخه دي په دي وجه به شفیع د شراب په مثل ورکولو سره مکان اخلي او خنزیر له ذوات القیمو څخه دی په دي وجه به شفیع د خنزیر د قیمت په ورکولو سره مکان وړی.

(۱۹) قوله وبقیمتهما الو مسلمانای یاخذ بقیمۃ الخمر و الخنزیر لو کان الشفیع مسلما، یعنی که په مذکورہ صورت کې شفیع مسلمان وي نو هغه به د شرابواو خنزیر د اړو په صورت کې د قیمت په ورکولو سره مکان اخلي، خنزیر، خرنګه، چې مثلی شی نه دی په هر صورت به یې قیمت ورکوي او شراب اگر که مثلی دي مګر مسلمان لږه څوک د هغو مالک جوړول ممنوع دی لہذا د مسلمان په حق کې دا غیر مثلی شمارل کیږي.

(۲۰) قوله وبالتمن وقيمة البناء ای ویاخذ الشفیع بالتمن وقيمة البناء الخ، یعنی که مشتری به مشفوعه ختمه کې کور جوړ کړیایې باغ ولگا وویاد شفیع په حق دشفعه فیصله وشوه نو اوس شفیع لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د مشفوعه ځمکې اوړنگ شوي عمارت او کښل شوي باغ قیمت په ورکولو سره دي واخلي او که یې خوښه وي نو مشتری ته دي دخپل تعمیر او باغ دکښلو حکم وکړي ولی چې مشتری په داسې محل کې تعمیر کړی دی له کوم سره چې دغیر مضبوط حق تړلی دی اوصاحب حق مشتری ته دتعمیر حکم هم نه دی ورکړی لهدا مشتری ته به دخپل تعمیر دړنگولو حکم ورکول کیږي .

(۲۱) اوکه شفیع دشفعه دحق په وجه سره ځمکه واخیستله اوپه هغې کې یې مکان جوړ کړیایې باغ کښینو دیاددي ځمکې کوم مستحق بنکاره شواو مستحق شفیع ته ددرختواو تعمیر دکنبلو حکم وکړنوکه شفیع مکان له بائع څخه وړی وي نوپه دي صورت کې به شفیع له بائع څخه ثمن واپس اخلي اوکه یې له مشتری څخه وړی وي نوپه دي صورت کې به له مشتری څخه ثمن واپس اخلي څرنگه چې شفیع لره مبيع نه ده تسلیم شوي په دي وجه درجوع بشمنو حقدار دی ،پاتې شواو تعمیر او درختو قیمت نوهغه له هېچا څخه نه شي اخیستلی په دي وجه چې دتعمیر او درختو قیمت خو په هغه صورت کې واپس اخیستلی شي په کوم کې چې ده ته د هوکه ورکړل شوي وي حال داچې په دي صورت کې خومشتری یا بائع شفیع ته د هوکه نه ده ورکړي بلکه شفیع به خپله به دعوی کولو سره دوی په ځمکه ورکولو مجبور کړي وو .

(۲۳) قوله وبكل الثمن اي ياخذ الشفع بكل الثمن ان خربت الدار الخ ، يعني که دمشتري په قبضه کې مشفوع مکان منهدم (ړنگ) شو يا تعمير وسوځيد او يا باغ وود د هغه درختي وچې شوي په دي شرط چې دايه آفت سماوي سره وي د چاپه فعل سره نه وي نوشيع لره اختيار دی که يې خوبه وي نو د ټول ثمن په اداء کولو سره دي مکان واخلی ولی چې تعمير او درختي تابع دي د کوم په مقابل کې چې ثمن نه وي لهذا د دوی د کمښت او زياتو بپه

وجه سره به په شتمو کې کمښت يا زياتوب نه کېږي، او که يې خوښه وي نو د شفعه دعوی دي پرېږدي ولی چې شفيع له حق شته چې هغه د مال په عوض ذکروله مالک جوړيدلو څخه منع شي.

(۲۴) قوله وبحصه العرصة ای وياخذ الشفيع بحصة العرصة الخ، يعنی که د مشفوعة ځمکې عمارت مشتری پرتګه کړه نو له شفيع څخه د عمارت په اندازه قيمت ساقطېږي او د شفيع که خوښه وي نو خالي ځمکه دهغې په حصه شومره اخستلی شي او که يې خوښه وي نو بالکل دي پرېږدي ولی چې تعمير وغيره اوس د مشتری د اتلاف په وجه سره مقصودي شئ شوپه دي وجه به دوس ددي په مقابل کې ثمن راځي لهذا ټول به پر ځمکه او تعمير باندې تقسيم کړای شي د ځمکې په حصه کې چې څومره ثمن کيږي شفيع به دهغه په عوض ځمکه واخلي، او د تعمير ملبه (سامان) د مشتری حق دی، شفيع ته د سامان دوړ لو حق نشته ولی چې سامان په جلاوالی سره اوس تابع نه شوپاتې چې د ځمکې په تبع سره د شفيع حق جوړ شي.

(۲۵) قوله وبمهرهای ياخذ الشفيع بمهرها، يعنی که چا ځمکه له درختو او ميوي سره يوځای واخيسته او د بيع په وخت يې د ميوي ذکر هم وکړ نو شفيع به يې له ميوي سره وړي ولی چې د پيدايشي اتصال په وجه سره ميوه د ځمکې تابع ده، همداسان که يې ځمکه له درختو سره يوځای واخيستله بيا پر درختو باندې ميوه پيدا شوه نو هم به شفيع ځمکه له ميوي سره وړي ولی چې په اصل مبيع کې ثابت شوی حق د متولد من المبيع طرف ته هم رايټ کوي لهذا په ميوه کې هم د شفيع حق ثابتېږي.

(۲۶) او که ميوه مشتری ونيکوله نو له شفيع څخه به د ميوي په اندازه قيمت ساقطېږي ولی چې په بيع کې د ميوي په ذکر کولو سره ميوه هم مقصودا په بيع کې داخله شوي ده لهذا ددي په مقابله کې به هم ثمن وي.

باب ما تجب فيه الشفعة وما لا تجب

د اباب دهغو شيانو په بيان کې دی په کومو کې چې شفعه واجبيږي او په کومو کې چې شفعه نه واجبيږي کله چې مصنف رحمته الله د نفس ثبوت شفعه له بيان څخه فارغ شونوپه تفصيل يې شروع وکړه چې په کومو شيانو کې شفعه واجبيږي او په کومو کې نه واجبيږي، ولی چې تفصيل بعد الاجمال اوقع فی النفس وي.

(۱) انما تجب الشفعة في غنای ملک بعوض هو مال (۲) لا في غرضي وللك وباء ونخل يتغلبا غرضه (۳) وادار حلت مهنز أو أجرة أو بدل مبيع (۴) أو بدل صلح عن دم عنب، أو عوض عني (۵) أو هبت بلا عوض مشروط (۶) أو بيعت بغيره للبائع (۷) أو بيعت فابدا مال ينسقط البيع بالباء (۸) أو قسمت بين الشركاء (۹) أو سلفت شفيعه لم يزدت بغيره زوايا أو شرط، أو غيب بقتا (۱۰) أو تجب لو ردت مالا فقتا أو تغلبا

توجه: ثابتېږي شفعه په هغه ځمکې کې کومه چې مملوکه شي په داسې عوض سره کوم چې مال وي. نه په اسبابو کې او په کښتۍ کې او په عمارت کې او په درختو کې کومې چې خرڅ شوي وي بغير له ځمکې څخه او په هغه کور کې کوم چې مقرر شوی وي مهر يا اجرت يا بدل خلع، يا د صلح د دم عمده له طرف څخه يا د اداي عوض، يا هبه کړل شوی وي بلا عوض مشروط، يا خرڅ شوی وي د بائع له خیار سره، يا خرڅ شوی وي په بيع فاسدي سره ترڅو چې نه وي فاسد شوی حق د فسخ په عمارت جوړلو سره، يا تقسيم کړل شوی وي په

شركاؤ كې، يا پرېنودل شوي وي دهغه شفعه بيا واپس كړل شوی وي دخياريوت يا خيار شرط يا خيار عيب په سره دقضاء په ذريعه سره، او واجبيري كه واپس كړل شوی وي بلاقضاء يادواړو اقاله كړي وي.

تقويح: (۱) شفعه په هره داسې حكمه، مكان وغيره كې ثابتېږي دكوم چې مشري دمال په عوض كې مالک شې ولی چې دشرعی شرط رباعت ممكن دی یعنی مشري چې دكوم مال په بدله كې مالک جوړ شوی دی شفیع هم دهغه دمثلي په اداء كولو سره دهغې مالک كيدای شې.

(۲) قوله لافي عرض وملك الخ ای لاتجب الشفعة فی عرض وملك الخ، یعنی په منقولي سامانواو كښتیاونو كې شفعه نشته لقوله ﴿لَا شَفْعَةَ إِلَّا فِي ذَرْبِ أَوْ خَالٍ﴾ (له مكان او باغ څخه په علاوه كې شفعه نشته) همدراز حق شفعه خلاف قیاس ثابت دی نو دقیاس په ذریعه سره منقولي شيان له غير منقولي شيانو سره نه شې ملحق كيدای، همداشان كه عمارت يا باغ له حكمې څخه بغير خرڅ كړای شې نو په دي كې هم شفعه نشته ولی چې صرف عمارت او درختو لره دوام نشته نو داهم له منقولاتو څخه دي او په منقولي شيانو كې شفعه نشته، البته كه يې له عمارت او درختو سره حكمه هم خرڅه كړي وي نو بيا تبع الارض په دوى كې هم شفعه ثابتېږي.

(۳) قوله ودار جعلت مهر الخ ای لاتجب الشفعة فی دار جعلت مهر الخ، یعنی كه مشري دمال په عوض دحكمې مال نه وو جوړ شوی نو په داسې حكمه كې به هم شفعه نه وي لهذا په داسې كور كې شفعه نشته كوم چې كوم كس دنكاح پروخت دښځې په مهر كې ور كړي ولی چې ښځه دمال په عوض كې مالكه نه ده جوړه شوي، او په داسې كور كې هم شفعه نشته كوم چې مالک دكوم بل كور لپاره اجرت مقرر كړي یعنی ددي په بدله كې مالک كوم بل مكان په كرايه ونيسي، او په داسې كور كې هم شفعه نشته دكوم په بدله كې چې ښځه له خپل خاوند سره خلع (دښځې دمال په عوض كې طلاق اخيستلو ته خلع ويل كيږي) كړي وي يعين كوم كور چې دخلع دبدل په ډول سره خاوند ته ور كوي په داسې مكان كې هم شفعه نشته.

(۴) او په داسې مكان كې هم نشته دكوم پر مال كې ديو چا دقتل كولو قصاص واجب وي بيا هغه دمقتول له ورته و سره پردي كور دقصاص په بدله كې مصالحت كړی وي یعنی دمقتول ورته ته يې په صلح كې ور كړي، او په داسې مكان كې هم شفعه نشته كوم چې غلام خپل مالک ته ور كړي او خپل ځان دهغه په بدله كې ازاد كړي، ولی چې شفعه په مبادله المال بالمال كې وي په مبادله المال بغير المال كې نه وي ولی چې په شفعه كې شفیع دهغه عوض مثل وركوي كوم چې دحكمې اخيستونكى مالک ته وركړی دی نو كه مالک ته حاصليدونكى عوض مال نه وي نو شفیع دهغه دمثلي په وركولو باندې قادر نه دی لهذا اشفعه نه ثابتېږي.

(۵) قوله اوربعت بلاعوض مشروط ای لاتجب الشفعة فی داروربعت بلاعوض مشروط، یعنی كه واهب كوم مكان چاته بلاعوض هبه كړ نو دهغه شريك يا همسايه لره دشفعه حق نشته ولی چې هبه مبادله المال بالمال نه ده حال دا چې شفعه په مبادله المال بالمال كې ثابتېږي، البته كه هبه مشروط بالعوض وي (مثلا واهب ووايې وبت لك هذه الدار على كذا من الدرهم) نو حق شفعه ثابتېږي ولی چې هبه بالعوض ابتداء هبه ده انتها بيع ده لهذا په داسې صورت كې به شفیع لره حق وي.

(۶) قوله اوبعت بخيار البائع اى لاتبج الشفعة فى دار بيعت بخيار البائع ، يعنى كه بائع بشرط خيار كوم مكان خرڅ كړ نو شفيع لره حق شفعه نشته ولى چې د شرط خيار په وجه سره دبائع ملك نه زائليري نو هغويا خرڅ كړي يې نه دى لهذا شفيع لره حق شفعه نشته ، بيا كه بائع د بيع په نافذ ولسره خيار ساقط كړ نو شفيع ثابتيري ولى چې اوس د زوال ملك مانع زائل شو او بيع لازم شوه .

فائدة: او كه چاپه شرط دخيار سره مكان واخيستى نو شفيع لره شفعه ثابتيري ولى چې دمشتري دخيار شرط په صورت كې دبائع د ملك د زائليدلو لپاره هيڅ مانع نشته .

(۷) قوله اوبعت لاسداى لاتبج الشفعة فى دار بيعت بعلاسدا ، يعنى كه چا كوم مكان په بيع فاسدي سره واخيستى نو په دې مكان كې شفيع لره حق شفعه نشته ولى چې له قبضې څخه وړاندي دبائع ملك نه ده زائل شوى اوله قبضې څخه وروسته داعقد واجب الفسخ دى حال دا چې په اثبات شفعه كې فسخ عقد نشته بلكه د فساد تقرير دى په دې وجه جائز نه دى ، البته كه په بيع فاسده كې حق فسخ ساقط شو مثلاً مشتري په اخيستل شوي ځمكه كې تعمير جوړ كړ يا يې مبيع وړاندي خرڅه كړه نو په دې سره حق فسخ ساقط بيا دمشتري پر ذمه قيمت واچييري په دې وجه په داسې صورت كې شفيع لره حق شفعه ثابتيري ولى چې مانع زائل شو .

(۸) قوله اوقسمت بين الشركاء اى لاتبج الشفعة لجارهم بالقسمة فى دار قسمت بين الشركاء ، يعنى كه په كوم ځمكه كې څو كسان شريك وي بيا هغوى په خپل منځ كې دا ځمكه تقسيم كړي نو د دې تقسيم په وجه سره د دوى هسايه لره حق شفعه نشته ولى چې تقسيم مبادلة المال بالمال نه دى حال دا چې شفعه په مبادلة المال بالمال كې واچييري .

(۹) قوله اوسلمت شفعه ثم ردت الخ اى لاتبج الشفعة فى دار اشترت وسلم الشفعه ثم ردت الدار بخيار رؤية الخ ، يعنى كه چا كوم مكان واخيستى او شفيع د شفعه دعوى ونه كړه بيا مشتري دخيار رؤيت يا خيار شرط يا خيار عيب په وجه سره د قاضى په حكم مكان واپس كړ نو دا څرنگه چې من كل الوجوه فسخ ده عقد جديده نه دى لهذا اوس شفيع لره حق شفعه نشته .

(۱۰) البته كه مشتري له قضاء قاضى څخه بغير مبيع واپس كړه او يا بائع او مشتري په خپل منځ كې اقاله وكړه نو شفيع لره اوس حق شفعه حاصل دى ولى چې دا دبائع او مشتري په حق كې خو فسخ بيع ده او د كوم دريم په حق كې بيع جديده ده نو د شفيع په حق كې د بيع جديده والى په وجه سره شفيع لره حق شفعه حاصل دى .
فائدة: له كوم مسجد يا مدرسي سره كه متصل كوم ځمكه يا دوكان وغيره خرڅ شي نو د مسجد د متولى مدرسي د مېتم لپاره د مسجد او مدرسي په وجه سره د شفيع حق نشته . (ملخص از امداد الاحكام ۴/۱۷۰)

باب ما يتعلق به الشفعة

دا باب دهغو امور په بيان كې دى په كومو سره چې شفعه باطليري د شى بطلان تقاضا كوي چې اول به شى موجود وي په دې وجه مصنف رحمته الله اول هغه اموريان كړل په كومو سره چې شفعه ثابتيري اوس له دې خايه هغه اموريانوي په كومو سره چې شفعه باطليري .

(۱) اؤ تبطل بفرك المواثبة او التفجير (۲) وبالفعل عن الشفعة على عوض وغليظة (۳) ويمزب الشفع لا المشتري (۴) وبيع ما يشفع به لعل
 لئلا بالشفعة (۵) و لا شفعة لمن باع او بيع له (۶) او ضمن الذرك عن البائع (۷) ومن القاع او ابيع له فله الشفعة (۸) وان قيل للشفع انها بيعت
 بالب فانفسهم علم انها بيعت باقل او بغير فينفذ الف او اكنز للشفعة (۹) ولان بانها بيعت بذنايز فيبطلها الف فلا شفعة له

توجه: او باطليري دطلب مواثبت يا طلب تقرير په پريندو لوسره، اوله شفعي څخه په صلح كولو سره په كوم
 عوض باندي او پر شفيع واجب ده دعوض واپس كول، او دشفيع په مرگ سره نه دمشتري په مرگ سره، او په
 خرڅولو سره دهغه شئ دكوم په وجه سره چې دشفعه دعوى كوي دشفعه له حكم كولو څخه وړاندي، او څوك
 چې واخلي يا واخيستل شي دده لپاره نوهغه لره شفعه ده، او كه وويل شول شفيع ته چې مكان خرڅ شوى دى
 په زرروپۍ ده شفعه پريندو ده بيا معلومه شوه چې هغه خرڅ شوى دى په لږو يا دغنمو په عوض ياد اوربشپه
 عوض دكوم مقيمت چې زرروپۍ ياله دي څخه زيات دى نوده لره شفعه شته، او كه ظاهره شوه چې هغه خرڅ
 شوى دى په دنانيرو سره دكوم چې قيمت زردرهمه دى نو شفعه نشته.

تقويح: (۱) كه شفيع په بيع خبر شو او سره له قدرته يې طلب مواثبت پريندوى نودهغه حق شفعه باطليري
 ولې چې ده له طلب شفعه څخه اعراض وكړ او وړاندي تيره شوه چې شفعه كمزورى حق دى په اعراض سره
 باطليري، همدا شان كه شفيع طلب مواثبت خووكي، مگر طلب تقرير او شهادتي پريندوي يعنى پربائع
 يا مشتري ياله ځمكې سره يې گواهان جوړ نه كړل نو څرنگه چې داهم له حق شفعه څخه داعراض دليل دى
 لهذا اشفعه باطليري.

(۲) قوله وبالصلح من الشفعة على عوض اى تبطل الشفعة اذا صلح المشتري الشفع على عوض، يعنى كه مشتري له شفيع
 سره دده دله حق شفعه څخه په كوم عوض صلح وكړه نو دشفيع حق شفعه باطليري، او عوض به هم بيرته
 مشتري ته وركوي (مثلا شفيع مشتري ته وويل چې زردرهمه راكړه زه حق شفعه پريږدم، كه مشتري وركړل
 نو دشفيع حق شفعه باطليري او زردرهمه به بيرته مشتري ته واپس كوي) ولې چې دخپل حق شفعه په بدل كې
 عوض اخيستل داعراض دليل دى لهذا حق شفعه باطليري، او حق شفعه څرنگه چې محض دمالك
 جوړيدلو حق دى مالك جوړ شوى نه دى لهذا دهغه عوض اخيستل هم صحيح نه دي په دي وجه به عوض بيرته
 واپس كوي.

(۳) قوله ويموت الشفع لا المشتري اى تبطل الشفعة بموت الشفع لا بموت المشتري، يعنى كه شفيع له بيع وروسته
 او دشفعه له فيصلي څخه وړاندي مړ شونو شفعه باطليري ولې چې دمرگ په وجه سره دشفيع ملكيت ختميري
 په دي وجه دده حق شفعه هم ساقطيري، او وارث لره بې شكه چې ملك ثابتيري مگر دوارث ملك له بيع
 وروسته ثابتيري حال دا چې شفيع لره ملك دبيع له وخت څخه دقاضى ترقضاء پوري شرط دى نو څرنگه چې
 وارث لره دبيع پروخت ملك ثابت نه دى لهذا وارث لره حق شفعه هم نشته، او كه مشتري مړ شي نو شفعه نه
 باطليري ولې چې دشفعه مستحق يعنى شفيع موجود دى او دحق شفعه سبب (اتصال ملك) هم متغير شوى نه
 دى لهذا حق شفعه نه ساقطيري.

(۴) قوله له وسبع مايشفع به الخ اي ويطل الشفعة بسع الدار التي يشفع بها الخ ، يعني که شفيع دقاضي له طرف دشفعه ونيصلي له کولو وړاندي خپل هغه جائيداد خرڅ کړد کوم په وجه سره چې هغه دشفعه دعوی کوي نو دهغه حق شفعه باطلیږي ولی چې دمشغوغه ځمکې له مالک جوړیدلو څخه وړاندي سبب استحقاق شفعه (یعنی اتصال ملک) زائل شولهدا حق شفعه هم باطلیږي .

(۵) که دبائع وکیل دبائع مکان خرڅ کړ او حال دا چې همدا وکیل ددې مکان شفيع هم دی نو ده لره حق شفعه نشته ولی چې په خرڅولو سره دده له طرفه یو عقد تام شو په کوم کې چې دې دبائع وکیل وواوس که دی دشفعه په حق سره دامکان وړي نو دی به مشتری وي لهذا د عقد د سابقه عقد د ماتو لوسی (کو شش) دی کوم چې جائز نه دی .

(۶) همدا شان که کوم کس دبائع له طرف څخه ددرک ضامن شي (دضامن بالدرك معنی داده چې څوک مشتری ته ووايې چې له فلان شي بې فکره واخه که دهغه شي کوم مستحق ښکاره شونو ستا در وپوډا دا ، کولو زه ضامن یم) او حال دا چې دضامن په خپله شفيع هم دی نو ده لره حق شفعه نشته ولی چې د سابق عقد تقریر او تصحیح دهمدې ضامن له طرف څخه شوي ده اوس که دی دشفعه دعوی کوي نو دا د عقد سابق د ماتو لوسی ده کومه چې جائز نه ده .

(۷) که څوک د مشتری له طرف څخه په وکیل جوړیدلو سره کوم مکان واخلي او حال دا چې دی ددې مکان شفيع هم دی نو دي وکیل لره حق شفعه نشته ولی چې حق شفعه د اعراض په اظهار سره باطلیږي نه درغبت په اظهار سره . او دشرا په صورت کې اظهار رغبت دی نه د اعراض اظهار ، لهذا حق شفعه نه باطلیږي . همدا شان که کوم کس لره مکان واخیستل شو حال دا چې دی دهغه شفيع هم دی مثلاً مضارب په مال مضاربت سره کوم مکان واخیستی حال دا چې رب المال دهغه مکان شفيع هم دی نورب المال ته حق شفعه ثابتیږي ولی چې دلته د اعراض هیڅ دلیل موجود نه دی .

(۸) که شفيع ته دا خبر ورسیدو چې فلانی کور (په کوم کې چې شفيع لره حق شفعه حاصل دی) کې یو زړ در همه خرڅ شوه حق شفعه پریښود ، بیامعلومه شوه چې دا کور خوله زړ ودر اهو څخه په لږو خرڅ شوی دی یا په دمره غنویا او رېښو خرڅ شوی دی د کوم موقیعت چې زیریاله دي څخه هم زیات دی نو د شفيع ترک شفعه باطل دی بلکه شفيع لره اوس هم حق شفعه حاصل دی ولی چې اول خوده دکثرت ثمن په وجه سره پریښی وود کوم جنس چې ده ته خبر رسیدلی وو هغه جنس ده لره متعذرو و اوس څرنگه چې دهغه په خلاف خبره ښکاره شوه په دي وجه ده لره حق شفعه ثابت دی ولی چې دا اختلاف ثمن په وجه سره پد رغبت کې اختلاف وي .

(۹) که په مذکوره بالا صورت کې وروسته معلومه شوه چې هغه کور خو په دمره دینارو خرڅ شوی دی چې دهغو موقیعت زردر همه دی نو د قیاس تقاضا خواد ده چې شفيع لره حق شفعه ثابت وي مگر استحسانا شفيع لره حق شفعه نشته ولی چې دینار او درهم دشمنیت په حق کې یو جنس دي لهذا له یوه څخه اعراض له بل څخه غرض شمارل کیږي .

(۱۰) وَاِنْ لَيْلٌ لَهٗ اِنْ الْمَشْرِىءِ فَلَا نَافِعَ لِمَنْ لَمْ يَنْتَهِ عَنِ الْاِثْمِ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ (۱۱) وَاِنْ نَابَعًا اِلَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ (۱۲) وَاِنْ اِنْتَابَ سَهَابٌ سَهَابًا بَعَثَ لَمْ يَنْتَهِ عَنِ الْاِثْمِ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ (۱۳) وَاِنْ اِنْتَابَ سَهَابٌ سَهَابًا بَعَثَ لَمْ يَنْتَهِ عَنِ الْاِثْمِ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ فَلَمَّا اُذِيَ الْعَظِيمُ

توجه: اوکه وویل شول شفیع لره چې مکان اخیستی دی فلانکی ده شفعه پرینوده بیانکاره شوه چې اخیستونکی بل څوک دی نوده لره شفعه شته ، اوکه یې خرڅ کړ مکان مگر یوگز دشفیع په طرف کې نو شفعه نشته ده لره ، اوکه یې واخیسته له مکان څخه یوه حصه دثمنوپه عوض ییایې واخیستی باقی مکان نوحق شفعه همسایه لره صرف په اولی حصي کې شته ، اوکه یې واخیستی مکان دثمنوپه عوض ییایې ورکړه جامه دهغو په بدل کې نو شفعه به په ثمنووي نه په جامه سره .

توضیح: (۱۰) که شفیع ته دا خبر ورسیدو چې د مکان اخیستونکی فلانکی (مثلا زید) دی نوده شفعه پرینوده بیامعلومه شوه چې اخیستونکی څو کوم بل څوک (مثلا بکر) دی نو شفیع لره اوس هم حق شفعه ثابت دی ولی چې انسان لره دځینو خلکو همسایتوب دهغوئ دینو اخلاقوپه وجه قبول وي او دځینو همسایتوب دهغوئ دبدو اخلاقوپه وجه سره نه خوښوي نو دشفیع اولنی لره دشفعه پرینودل ددوهم لپاره دشفعه پرینودلو ته مستلزم نه دي .

(۱۱) که چا مکان خرڅ کړ مگر له شفیع سر په متصل طرف کې یې دیوه گڼه اندازه پرینود تر څو شفیع لره حق شفعه ثابت نه شي نو شفیع له حق شفعه څخه محروم یږي ولی کومه حصه چې خرڅه شوي ده همسایه دهغې شفیع نه دی او د کومې حصي چې همسایه دی هغه خرڅه شوي نه ده .

(۱۲) که مشتری د څو برخه (مثلا لسمه حصه) د معینو ثمنو (مثلا زرد همو) په عوض واخیسته چې دهغې خبر شفیع ته ورسیدو مگر هغه دشفعه دعوی ونه کړه بیام مشتری پاتې نهه حصي واخیستی نو په اولنۍ حصه کې شفیع لره حق شفعه وویلی چې هغه همسایه وومگر په پاتې نهه حصو کې دشفعه حق نه لري ولی چې مشتری دا وولۍ حصي په اخیستلو سره دبائع شریک جوړ شو او په حق شفعه کې شریک له همسایه څخه مقدم دی یعنی د شریک په موجود والی کې همسایه دشفعه حق نه لري په دي وجه اوس شفیع لره دشفعه حق نشته .

(۱۳) که مشتری مکان دثمنوپه عوض واخیستی ییایې بائع ته د مسمی ثمنو پر ځای جامه ورکړه نو شفیع به دشفعه د حق په وجه سره مکان په مسمی ثمنو سره وړي نه دجامی په بدل کې ولی چې د مکان عوض ثمن مسمی دي دجامي دور کولو اجازه خود بائع او مشتری په منځ کې دبل عقد په وجه سره مشتری ته حاصله شوي ده د عقد اول په وجه سره نه ده لهدا شفیع به یې د ثمن مسمی په عوض وړي .

(۱۴) وَلَا تَكُوهُ الْجِلَّةُ لِإِسْقَاطِ الشُّفْعَةِ الرَّكَاةِ (۱۵) وَأَعَدَّ حَظَّ الْبَيْضِ بَعْدَ بَعْدِ الْمَشْرِىءِ لَا يَنْفَعُ الْبَائِعَ (۱۶) وَأَنْ أَشْرَى بِنِصْفِ ذَا غَيْرِ بِنِصْفِ الْمَشْرِىءِ حَظَّ الشُّفْعَةِ بِنِصْفِ (۱۷) وَلِلْغَدِ الْمَذْنُونِ الْأَعْدَاءُ الشُّفْعَةُ مِنْهُ كَتَبَهُ (۱۸) وَخُذْ تَسْلِيمَ الشُّفْعَةِ مِنَ الْأَبِ وَالْوَصِيِّ وَالزَّكِيلِ

توجه: او مکروه نه ده حيله کول دشفعه اوز کوة دساقطولو لپاره ، او اخیستل دځینو دحصي دتعدد مشتری په وجه سره ده نه دتعدد دبائع په وجه سره ، اوکه یې واخیستی نصف مکان غیر مقسوم نو اخلي به شفیع د مشتری

حصه دده له تقسيم سره، او عبد مأذون مديون لره حق شته دشفعه په ذريعه سره داخيستوله خپل مولی څخه لکه چې ددي په عکس کې، او صحيح دی پريښودل دشفعه دپلار، وصی او وکیل له طرف څخه.

توضیح: (۱۴) دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد حق شفعه له ثبوت څخه وړاندي داسقاط شفعه لپاره حيله کول مکروه نه دي ولی چې له ثبوت حق څخه وروسته په حيله کولو سره دچا حق په دفع کولو کې دهغه ضرر او برفه ظلم دی حال دا چې له ثبوت څخه وړاندي امکان ثبوت ختم کول ظلم نه دی، دامام محمد رحمته الله علیه په نزله ثبوت څخه وړاندي هم مکروه ده ولی چې شفعه له شفيع څخه ددفع ضرر لپاره مشروع شوي ده نوکه موږ دحلي اجازه ورکړو نو له شفيع څخه موزر ختم نه کړ، دامام ابویوسف رحمته الله علیه قول راجح دی لمانی المر المختار: زاما الحيلة لدفع لغيرها ابتداء فعند أبي يوسف لا مکروه وعنده محمد مکروه (وي به يخي بقوله ابن يوسف في الشفعة المر المختار علی رد المحتار: ۵/۱۸۳) همدالاختلاف ذکوة دساقطو لپاره په حيله کې هم دی يعنی دامام ابویوسف رحمته الله علیه په نزد جائز او دامام محمد رحمته الله علیه په نزد مکروه ده، دامام محمد رحمته الله علیه پر قول فتوی ده لمانی الشافعية: ولی الزكاة (يفی علی قول محمد وهذا التفصيل حسن رد المحتار: ۲/۲۴)

(۱۵) څو کسانو يوه ځمکه واخيسته او خرڅونکی يودی نو داخيستونکو دتعدد په وجه سره په اخذ شفعه هم متعدده وي يعنی شفيع لره داجائزده چې هغه دمتعدد واخيستونکو متعددي حصي دشفعه دحق په وجه سره واخلي اودام جائزده چې دکوم يوه اخيستونکی حصه واخلي اودنور حصي پريږدي، اوکه خرڅونکی څو کسان وي او اخيستونکی يو وي نو اخذ شفعه به متعدده نه وي بلکه شفيع به يا څو ټوله ځمکه اخلي يابه ټوله پريږدي دفرق وجه داده چې که په دي دوهم صورت کې شفيع دځمکې بعض حصه واخلي او بعض پريږدي نو پر مشرتی د عقد تفریق لازم يږي په کوم کې چې د مشرتی ضرردی حال دا چې شفعه ددي لپاره مشروع شوي ده تر څو له شفيع څخه ضرر دفع شي نو که دشفعه په وجه سره د مشرتی ضرر له شفيع څخه هم فيروي نو داسې شفعه مشروع نه ده، په خلاف داوول صورت ولی چې په هغه کې شفيع ديوه مشرتی قائم مقام گرځي چې په هغه سره په نورو مشرتیانو تفریق صفة نه لازم يږي لهدا دهغوی ضرر هم نشته په دي وجه دا صورت مشروع دی.

(۱۶) که بائع له مکان څخه نصف حصه پریل چا خرڅه کړه او کومه حصه چې يې خرڅه کړي وي هغه غير مقسومه ده بيا مشرتی او بائع په خپل منځ کې تقسيم وکړ نو شفيع لره دحق دی چې کومه حصه چې له کومه خايه هم د مشرتی په برخه رسيدلي ده هغه په شفعه واخلي که هغه حصه دشفيع په طرف کې وي او که نه وي يادي شفعه پريږدي، شفيع لره دحق نه شته چې دی تقسيم مات کړي ولی چې تقسيم قبضي لره متمم دی په دي وجه چې له تقسيم څخه بغير دمنفعت تکميل نه کېږي او شفيع د مشرتی قبضه نه شي ماتولی نو کوم چې متمم قبضه وي هغه هم نه شي ماتولی.

(۱۷) مأذون مقروض غلام لره جائزده چې دشفعه ددعوی په کولو سره دمولی مکان وغیر واخلي مثلاً دمولی د مکان څنګ ته دده د مأذون مقروض غلام مکان دی مولی خپل مکان خرڅ کړ نو غلام لره جائزده چې دی دشفع دعوی وکړي او دمولی دامکان واخلي لکه څرنګه چې ددي عکس جائز دی مثلاً مأذون مقروض غلام مکان خرڅ کړ نو دده مولی لره داجائزده چې دشفعه دعوی وکړي دامکان واخلي ولی چې په شفعه ورل

داخيستلو په درجه کې دى او کله چې پر غلام محيط قرض دى نو په دې وخت کې په غلام او مولى کې يوه لره له هغه بل څخه کوم شى اخيستل جائز وي نو د شفعه په وجه سره يوه لره دهغه بل مکان وړل به هم جائز وي .
 (۱۸) که کوم داسې مکان خرڅ شوی کوم کې چې يو ماشوم لره حق شفعه ثابت وي او د ماشوم پلار يا وصي يا وکیل له حق شفعه څخه دست بردار شي يعنى شفعه پر پردي نو د شيعينو په نزد د دوى شفعه پر بنودل صحيح ده ، حال دا چې دامام محمد عليه السلام د پلارو وغيره شفعه پر بنودل نه معتبر وي ولې چې حق شفعه داسې حق دى کوم چې ماشوم لره ثابت دى دکوم د ابطال حق پلارو وغيره نه لري لکه څرنگه چې دوى لره دده د حق قصاص د ابطال حق نشته ، د شيعينو دليل دادى چې په شفعه يو قسم تجارت دى په کوم کې چې د نفع او نقصان دواړو احتمال شته او پر ماشوم د پلارو وغيره ولايت شفقتى دى او کله په ترک شفعه کې شفقت وي لهذا مصلحت په همدې کې دى چې پلارو وغيره لره د ترک شفعه اختيار وي .

کتاب القسمة

د کتاب د قسمت (تقسيم) په بيان کې دى

قسمة د اقسام نوم دى لکه چې قدرت د اقتدار نوم دى ، او شرعاً د حقوقو تميز او د حصصو تعديل ته قسمة ويل کيږي . د قسمة سبب د ټولو شرکاؤ يا د ځينو شرکاؤ له خپل ملک څخه على وجه الخصوص د انتفاع طلبول دي . د قسمت رکن هغه فعل دى په کوم سره چې په حصصو کې افزا او تميز حاصل شي لکه په مکيلي شى کې کيل او په موزونى کې وزن او په عددى کې عدد . او د قسمة شرط دادى چې په قسمة سره به منفعت نه ختميږي ، او د قسمة حکم د شريک حصه په جلا د ټولو سره متعين کول دى . د جواز قسمة دليل دادى چې نبى کریم صلى الله عليه وسلم خيبر پر صحابه کرامو عليهم السلام تقسيم کړى وو .

له کتاب الشفعه سره د کتاب القسمة مناسبت دادى چې قسمة او شفعه دواړه د حصه شاع له تائجو څخه دي ولې چې د شفعه په اسبابو کې تر ټولو قوی سبب شرکت فى نفس المبيع دى ، ييا يې د شفعه احکام د قسمة په احکامو له دي وجه مقدم کړي دي چې تملک بالشفعه کله کله د قسمة لپاره سبب گرځي او سبب له مسبب څخه مقدم وي په دې وجه يې د شفعه احکام مقدم ذکر کړل .

(۱) هي جفغ نصيب خال في فغغ (۲) ونشغل على الا لواز الفبا ذلة (۳) وهو الظاهر في المظني فباخذ خطه خال غيبه ضاجبه و هي في غير هلاله فباخذ (۴) زنجير في فغغ الجنس عند طلب اخذ الشر كاه لاهي غير ه

توجه ، هغه جمع (يوځای) کول دي دهغه حصي کومه چې شائع وي ، او قسمة مشتمل دى د حصه په جلا کولو باندې او پر مبادله باندې ، او افزا غالب وي په مثلى شيانو کې نو وړلې شي خپله حصه د ملگري د غائب والي په حالت کې او مبادله غالبه وي په غير مثلى کې نو نه شي وړلې ، او جبر به کول کيږي په متحد الجنس کې له شرکا . څخه د يوه د طلب پر وخت نه په غير متحد الجنس کې .
 تشويح : (۱) مصنف عليه السلام د قسمة اصطلاحى تعريف په دې ټول کړى دى چې په يو معين شى کې شائع حصه يوځای کولو ته قسمت ويل کيږي مثلاً يو مکان د څو کسانو په منځ کې مشترک دى نو د دې مکان په هر جزه کې

د هریو شریک حصه شاعه شته نو کله چې دامکان پردي شرکا، تقسیم شي نو د مکان په اجزاء کې د هریو منشره حصه اوس مجتمع (یو ځای) شوه د همدې منشره اجزاء د یو ځای کولو نوم قسمه دی.

(۲) تقسیم پر دوو خبرو مشتمل وي (۱) افراز یعنی دیو حصه دهغه بل له حصي څخه جلا کول (۲) مبادل یعنی دیو حصه د بل په حصه بدلیدل. افراز یعنی دیو حصه دهغه بل له حصي څخه جلا کیدل خو په تقسیم کې ښکاره ده، پاتې شوه مبادل نو هغه هم په تقسیم کې موندل کیږي ولی د تقسیم په نتیجه کې چې څه دیو په حصه کې جمع شول له هغه څخه بعض خورده حق دی او بعض د بل شریک حق و او دهغه بل شریک حصه هم همداشان ده چې له هغې څخه څه دده حق دی او څه د مخکنی شریک حق و و مثلاً زید او بکر دواړو کور واخیستی نو د دواړو په ملکیت کې شیو عده ییا چې یې کله تقسیم کړی نو یو طرف زید ته ورسید او بل طرف بکر ته حال دا چې د دواړو په ملکیت کې شیو عده نو کومه حصه چې زید ته رسیدلې ده په هغه کې د بکر حصه و او د بکر په حصه کې د زید حصه و او اوس گواکې زید له خپلې حصي سره د بکر حصه یو ځای کړه او دده د حصي په بدله کې یې هغه حصه ورکړه کومه چې د زید په هغه طرف کې وه چې د بکر په حصه کې دی، نو په تقسیم کې یو شریک د بل شریک حق دخپل هغه حق په عوض کې وړي کوم چې د بل شریک په حصه کې دده پاتې شوی دی او همدامبادل ده.

(۳) نوڅرنګه چې په قسمه کې د افراز او مبادل دواړه اړخه شته مګر په مثلي شیانو کې (مکیلات موزنات او عددی متقارب شیان) افراز ډیر ښکاره ده ولی چې د مثلي شیانو په ابعاضو او افرادو کې تفاوت نه وي مثلاً له مشترک غنمو څخه چې کوم یو شریک وړي هغه په ظاهراً و باطناً هر اعتبار سره دهغه مثل وي کوم چې دوهم شریک وړي په دې وجه په مثلي شیانو کې د افراز معنی غالبه ده.

ییا څرنګه چې په افراز کې خپل عین حق ورل کیږي لهذا په مثلي شیانو کې د شریک دنه موجود والی په صورت کې هم هغه خپله حصه وړلی شي ولی چې دا خپله حصه ورل دي کوم لره چې د شریک وجود ضروري نه دی، او په غیر مثلي شیانو (لکه حیوانات، او عروض) کې د تفاوت په وجه سره د مبادل معنی ډیر ښکاره ده ولی چې په دوو اسانو کې ډیر فرق وي نو کومه یوه حصه خپل حق گڼل ممکن نه دي لهذا دیو شریک دنه وجود په صورت کې هغه بل شریک لره دخپلې حصي د ورلو حق نشته ولی چې مبادل لره دهغه بل شریک وجود ضروري دی.

(۴) که مشترک شیان متحد الجنس وي مثلاً صرف اوزي وي یا صرف جامي وي اوله شرکا څخه کوم یوه له قاضی څخه د قسمه مطالبه وکړه او نور شریکان په تقسیم راضی نه وي نو قاضی به جبراً د دوی په منځ کې تقسیم کوي ولی چې په مذکوره صورت کې د مبادلي معنی ډیر ظاهره ده او په مبادل کې چې کله له ده سره د غیر حق متعلق وي نو د قاضی جبر جاري کیږي. او که مختلف الجنس وي مثلاً اوبښان، اسان او پسونه وغیره وي نو قاضی نور شریکان په قسمت نه شي مجبور کولی ولی چې په مختلف الجنس شیانو د یخې ډیر تفاوت په وجه سره مساوات او برابري مشکله ده، البته که ټول شریکان په تقسیم راضی شي نو ییاد د دوی رضواو خوښی په وجه سره تقسیم جائز دی ولی چې حق د دوی دی.

(۵) وښودل شوي قاسم رزقه له بيت المال لیکه بيا اخر (۶) وړانځې قاسم يقسم باخر (۷) بهغد الزعوس (۸) ويوجب ان يكون غذا لينا عالما بالقسمة (۹) ولا ينعين قاسم واحد ولا يشترک القسام (۱۰) ولا يقسم الغنار بين الورثة باقرارهم حتى ينز هو على الموت و بعد الزنة (۱۱) و يقسم في المنقول والغار المشتري (۱۲) و زغوى الملك

توجه: او مستحب دی قاسم مقرر کول چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي ترڅو هغه تقسيم وکړي بلا جرت، کښه نوم مقرر يږي به قاسم کوم چې تقسيم کوي په اجرت سره، د شرکاء د عدد درؤس مطابق، او اواجب ده چې قاسم عادل وي امين وي عالم بالقسمة وي، او متعين کيږي دي نه صرف يو قاسم او نه دي شريکان کيږي تقسيم کونکی، او نه دي تقسيم يږي ځمکه دورته وپه منځ کې ددو په اقرار سره ترڅو چې هغوی ثبوت پيښ کړي پر مرگ او دورته وپر شمار، او تقسيم يږي به منقولی مال او اخيستل شوي ځمکه، او د ملک مطلق په دعوی کې.

تشریح: (۵) يعنی قاضی ته په کار ده چې دی يوداسې قاسم (تقسيم کونکی) مقرر کړي چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي ترڅو هغه دخلگو په منځ کې بغير له مزدوري اخيستلو د جائيدادونو تقسيم کوي ولی چې تقسيم د عمل قضاء له جنس څخه دی په دي ډول چې په تقسيم سره د قطع جدال (د جنجال د ختمولو) تکميل کيږي لهدا قاسم رزق د قاضی له رزق سره مشابه شوي دي وجه به دده رزق هم د قاضی د رزق په څير له بيت المال څخه وي، همدراز قاسم هم د قاضی او مفتی په شان د عامو خلگو د مفاد لپاره وي لهدا د قاضی او مفتی په شان به د قاسم رزق هم له بيت المال څخه وي.

(۶) قوله والا ينصب قاسم يقسم باجرای وان لم ينسب نصب قاسم رزقه من بيت المال ينصب قاسم وجعل رزقه على المتقاسمين، يعنی که قاضی داسي قاسم مقرر نه کړ چې دهغه تنخواه له بيت المال څخه وي نو يادي داسې قاسم مقرر کړي کوم چې له متقاسمينو څخه په اجرت اخيستلو سره تقسيم وکړي او اجرت به له متقاسمينو څخه په دي وجه اخلي چې د تقسيم نفع متقاسمينو ته رسيږي نو د قاسم اجرت به هم د متقاسمينو په ذمه وي.

(۷) قوله بعد درؤس ای يجب على المتقاسمين الاجرة على عدد رؤسهم، يعنی د تقسيم اجرت د امام صاحب په نزد د متقاسمينو د شمار په حساب سره دی د ملکيت په حساب سره نه دی ولی چې اجرت د تميز الحصص په مقابل کې دی په کوم کې چې هيڅ تفاوت نشته لکه د کثيرو والا حصه چې جلا کيږي همدا شان د قليل والا حصه جلا کيږي بلکه کله خود قليل والا حصه په جلا کولو کې دومره مشقت وي کوم چې د کثيرو والا په حصه کې نه وي لهدا اجرت به د ملکيت په حساب سره نه وي. د صاحبينو په نژدېه اجرت د تقسيم حصص په حساب سره وي ولی چې اجرت د تقسيم ملک بوج او خرجه ده نو بقدر ملک به وي.

فائقه: د امام صاحب قول راجع دی لعالی الهندية: واجرة القسام اذا استاجر الشرکاء للقسمة فيما بينهم على عدد الرؤس لاعلى مقدار الانصاء (هندية: ۵/۲۳۱) وقال العلامة الحصفي: وهو على عدد الرؤس مطلقا لا لانصاء، خلافا لهما قال العلامة ابن عابدين: (قوله خلافا لهما) حيث قال الاجر على قدر الانصاء لانه من منة الملك وله ان الاجر مقابل بالتميز وهو قد يصعب في القليل ولدينعكس فعذر اعتباره فاعتبر اصل التميز ابن كمال (الدر المختار مع الشامية: ۵/۱۸۰)

(۸) ضروري ده چې قاسم به عادل پر هیزگار امانت دار او په تقسیم پوه وي په دې وجه چې تقسیم د عمل قضاء له جنس څخه دی لهدا د قاضی صفات په تقسیم کونکی کې هم ضروري دي، همداراز په دې وجه هم د قاسم امین والی او عالم بالقسمه والی ضروري دی چې د امین پر قول اعتماد او د امین پر قسمه قدرت ضروري دی او د دې شیانو لپاره د قاسم امین والی او عالم بالقسمه والی ضروري دی.

(۹) قاضی دې خلک په یوه قاسم نه مجبوروي یعنې خلک دې پر دې نه مجبوروي چې د تقسیم لپاره به صرف همدایو کس په اجرت نیول کیږي بل کس به نه نیول کیږي ولې چې د تقسیم لپاره څوک په اجرت نیول غدا جاره ده او په عقودو کې جبر نه وي، همداراز تقسیم کونکي به داسې نه پرېږدي چې هغوی په خپل منځ کې شرکت وکړي ولې چې په دې ډول سره به هغوی په یو بل په اعتماد کولو سره ښيځي ډیر اجرت اخلي په کوم کې چې د عامو خلکو نقصان دی.

(۱۰) که قاضی ته شرکا، حاضر شول او د دوی په قبضه کې مکان یا ځمکه ده او دعوی یې وکړه چې موږ ته دا ځمکه له فلانی میت څخه په میراث کې پاتې شوي ده لهدا د ازموږ په منځ کې تقسیم کړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد په قاضی دا ځمکه نه تقسیموي ترڅو چې دا خلک دخپل مورث پر مرگ او د هغه د وارثانو په شمار باندې گواه پېښ نه کړي ولې چې د دې ځمکې تقسیمول قضاء علی الميت ده په دې وجه چې ځمکه تر تقسیم وړاندې د میت ملک ده نو د صرف دعوی بلاینه په وجه سره قضاء علی الميت صحیح نه ده.

فانده: د صاحبینو په نزد په قاضی ځمکه صرف د وارثانو په اعتراف سره تقسیموي ولې چې د دې خلکو قبضه د دوی د ملکیت دلیل ده او د دوی اقرار د دوی در بنیتیا گوښی ښه ده او د دوی کوم مزاحم هم نشته لهدا قاضی به یې د دوی په منځ کې تقسیموي، البته د تقسیم په تحریر کې به داسې لیکي چې ما دا ځمکه د دې خلکو په وینا سره تقسیم کړې ده ترڅو د قاضی دا تقسیم صرف تر دوی محدود پاتې شي له دوی څخه علاوه پر کوم بل شریک دا حکم ونه شي.

(۱۱) که مال مشترک له ځمکې څخه علاوه منقولی شي وواو څو کسانو دعوی وکړه چې د موږ په میراث کې رسیدلی دی لهدا د اړو موږ تقسیم کړه نو بالاتفاق به یې قاضی تقسیموي ولې چې د منقولی شي په تقسیم کې فائده ده په دې وجه چې منقولی شي د حفاظت محتاج دی نو له تقسیم څخه وروسته چې هر یو ته څه په لاس ورشي هغه ده هغه حفاظت کوي، او که د ځمکې قابضینو دادعوی وکړه چې دا ځمکه موږ اخیستي ده اوله قاضی څخه یې د تقسیم کولو مطالبه وکړه نو هم به بالاتفاق قاضی دا تقسیموي په دې وجه چې له بیع څخه وروسته دا ځمکه د بیاع په ملک کې پاتې نه شوه نو د دې تقسیمول قضاء علی الغیر نه ده.

(۱۲) قوله دعوی الملک ای د یوسف لی دعوی الملک، یعنې که قابضینو صرف دخپل ملکیت دعوی وکړه او د ملک سبب یې بیان نه کړ چې دا ځمکه څرنگه زموږ په ملک کې راغلي ده اوله قاضی څخه یې د تقسیم غوښتنه وکړه نو هم به یې قاضی تقسیموي ولې چې په دې صورت کې قابضینو د ملک غیر اقرار نه دی کړی لهدا د قاضی تقسیم قضاء علی الغیر نه ده.

(۱۳) ولو بز هئا ان الفاز لي آيد بهما لم يفسم حتى بز هئا ان ههما (۱۳) ولو بز هئا على المزت و غدد الوزلة، والذاز لي آيد بهما و غفها و ارب غائب ارضي فسم بطلبهما (۱۵) و نصب و كيل او و صي: يقض نصبه (۱۶) ولو كانوا اشترين و غاب اخذهم، (۱۷) او كان الفاز لي يند الوارث الغائب ارضي فسم بطلبهما (۱۸) او خضر وارث واجد لم يفسم

توجه: که دو و شریکانو پینه پین کړه چې ځمکه ددوئ په قبضه کې ده نو تقسیم به نه کول کیږي ترڅو چې دوی د اثابته کړي چې هغه ځمکه ددوئ دواړو ده، او که دوه شریکان پینه پین کړي پر مرگ او دورته ویر تعدا باندې او مکان ددوئ دواړو په قبضه کې وي اوله دوی دواړو سره یو بل وارث هم وي کوم چې غائب وي یا ماشوم وي نو تقسیم به کیږي ددوئ دواړو په غوښتنه سره، او مقررېږي به وکیل یا وصی چې هغه قبض کړي دهغه حصه، او که هغوی اخیستونکي و او غائب ووله دوی څخه یو، یا ځمکه دغائب وارث په قبضه کې وه یا د ماشوم په قبضه کې وه، یا حاضر ووصف یو وارث نو تقسیم به نه کیږي.

تشریح: (۱۳) که یوه ځمکه ددو وکسانو په قبضه کې وي او دواړو پردي قبضه گواه پین کړل بیایي له قاضی څخه د تقسیمولو غوښتنه وکړه نو قاضی به دا ځمکه ددوئ په منځ کې نه تقسیموي ترڅو چې دوی پردي باندې گواه پین نه کړي چې دا ځمکه زموږ ملک ده ولی چې احتمال شته چې دادي دکوم بل چا ځمکه وي ددوئ په قبضه کې دي اجاره یا اعارة وي لهذا ترڅو چې په گواهانو سره ددوئ ملکیت ثابت نه شي ترهغه وخته به تقسیم نه کیږي، په دي مسئله او تیره شوي مسئله کې فرق دادی چې هلته له قبضي سره دملک دعوی هم شته یعنی قابضین دخپل ملکیت دعوی هم کوي اولته صرف قبضه ده دملک دعوی نشته.

(۱۴) او که دوه وارثان قاضی ته راغلل او دخپل مورث پروفات او دوارثانو پر تعدا دپي گواهان پین کړل او مورثی کور ددوئ په قبضه کې و او له دوی دواړو سره یو بل وارث هم وو کوم چې فی الحال غائب دی یا له دوی سره یو وارث نابالغ ماشوم و نو قاضی به دا کور ددي حاضر ووارثانو په مطالبه سره تقسیموي.

(۱۵) قاضی به دغائب له طرف څخه وکیل او نابالغ له طرف څخه وصی مقرر وي کوم چې دغائب او نابالغ حصه قبض کړي ولی چې په دي کې دغائب او نابالغ رعایت او ددوئ فائده ده.

(۱۶) که د تقسیم غوښتونکي وارثان نه و بلبکه اخیستونکي و مگر له دی اخیستونکو څخه یو غائب و نو قاضی به د حاضرینو په غوښتنه سره کور نه تقسیموي ولی چې په وارث او اخیستونکی کې فرق دی په دي ډول چې د وارث ملک دخلافت ملک دی نوله وارثانو څخه یو دمیت له طرفه خصم او بل دخپل خان له طرفه خصم دی په دي ډول د قاضی قضاء د متخاصمینو په حضور کې شمارل کیږي حال دا چې د مشتری ملک جدید دی نو حاضر دغائب نائب نه شي جوړیدلی په دي ډول په دي صورت کې د قاضی حکم قضاء علی الغائب شمارل کیږي کوم چې جائز نه ده.

(۱۷) همداشان که ټوله ځمکه یا دهغي بعض حصه دهغه وارث په قبضه کې وي کوم چې غائب دی نو د حاضرینو په غوښتنه سره به قاضی تقسیم نه کوي ولی چې قبضه دغائب ده نو دغائب یا دهغه دوکیل له حضور څخه بغیر د قاضی تقسیم کول قضاء علی الغائب ده کوم چې ناجائز ده، همداشان که ځمکه د نابالغ په

قبضه کې وي نوهم به ځمکه نه تقسیمېږي ولی چې دا د صغیر له طرف څخه د کوم خصم حاضر بغیر قضاء، علی الصغیر ده کومه چې ناجائز ده ولی چې خصم حاضر نه دی او په خپله صغیر خصم نه دی.

(۱۸) که له وارانانو څخه یو حاضر شو او د تقسیم مطالبه یې وکړه نو قاضی به تقسیم نه کوي اگره که هغه د مورث پر مرگ او د وارانانو په تعداد باندې ګواه هم پېښ کړي ولی چې تقسیم کول د قاضی حکم دی او د قاضی حکم لره د مدعی او مدعی علیه وجود ضروري دی حال دا چې دا ځویو فرد دی نو یو فرد به یا مدعی جوړېږي یا مدعی علیه، دواړه نه شي کیدای.

(۱۹) وَلَيْسَ يَطْلُبُ أَحَدُهُمْ لَوَ انْتَفَعَ كُلُّ بَعْضِهِمَا وَإِنْ تَعَزَّزَ الْكُلُّ لَمْ يَنْفَعِ الْآخَرَ ضَامِنٌ وَإِنْ انْتَفَعَ الْبَعْضُ وَتَعَزَّزَ الْآخَرُ لِقَوْلِهِ خَلَفَ يَسْتَلْبِذُ الْكَبِيرُ قَطْعًا (۲۰) وَيَنْفَعُ الْغُرُوضُ مِنْ جَنْبِ وَاحِدٍ (وَلَا يَنْفَعُ جَنْبَانِ) (۲۱) وَالْخَوَازِجُ وَالزَّيْلُ وَالْخِطَامُ وَالزَّرْخُ إِلَّا بِرِ ضَامِنٍ (۲۲) دُورٌ مَشْفَرٌ كَمْ (۲۳) اَوْ دَاوَزَ وَجِيفَةً اَوْ دَاوَزَ خَالُوتَ قِسْمٍ كُلِّ وَاحِدٍ عَلَى حَذِّهِ

توضیح: او تقسیمېږي به د یو شریک په غوښتنه سره که نفع اخیستلی شوی هریوه پر خپله حصه باندې او که د ټولو نقصان وونو تقسیم به نه کېږي مګر د ټولو په خوښه سره او که ځینو فائده اخیستلی شوی او ځینو ته ضرور د حصې د کموالی په وجه سره نو تقسیمېږي به د ډیري حصې والا په غوښتنه سره، او تقسیمېږي به اسباب (سامان) چې د یوه جنس وي او نه به تقسیمېږي د دوو جنسونو والا، او (نه به تقسیمېږي) جوهر او غلام، حمام او خواخه او ژړنده مګر د ټولو په خوښه سره، څو مشترک مکانونه دي، یا مکان او ځمکه ده یا مکان او دوکان دي نو تقسیمېږي به هریوه حالت ته ځاته.

تشریح: (۱۹) که له شرکاؤ څخه هریوه په خپله حصه باندې وروسته له قسمة نفع اخیستلی شوی نوله شرکاؤ څخه د یوه په غوښتنه سره به قاضی تقسیم کوي ولی چې په تقسیم کې د مطالبه کونکی د منفعت تکمیل دی او تقسیم دده حق دی لهدا پر قاضی تقسیم کول واجب دی. که مشترک شی دومره کوچنی وو چې په تقسیم کې د هر شریک ضرور وونو قاضی به تقسیم نه کوي ولی چې جبر علی القسمة د تکمیل منفعت لپاره دی حال دا چې په دي صورت کې خو تفویت منفعت دی تکمیل نه دی، همدارنګه داسې صورت کې د تقسیم طلب کولو والا منفعت دی بلاوجه د بل چاته نقصان رسوي لهدا حاکم به دده غوښتنه نه مني، البته که ټول شرکا، په قسمة راضي وي نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې حق خوددوی دي او دوی پر خپل کار به پوهېږي چې په تقسیم کې د دوی څه ګټه ده.

(۲۰) که هغه شی داسې وي چې له شرکا، څخه یو خوله تقسیم وروسته له خپلې حصې څخه د کثرت په وجه سره انتفاع حاصلوی شي او د هغه بل په وجه د قلت حصه نقصان وي نو که ډیر حصې والا مطالبه وکړه نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې دی له خپلې حصې څخه نفع اخیستلی شي لهدا دده مطالبه معتبره ده ولی هغه بل ته اگره که ضرور دی مګر د چا حق د غیر د ضرر په وجه سره نه باطلېږي، او که لږ حصې والا مطالبه وکړه نو قاضی به تقسیم نه کوي ولی چې د تقسیم د مطالبه کونکی نقصان دی بیا هم مطالبه کوي نو دی متعنت دی لهدا دده مطالبه معتبره نه ده.

الانفاذ: ای شرکا، لیا یې ممکن لسمه ادا طلبو هالم به قسم؟

فصل: السكة الغير النافذة ليس لهم ان يقسموها وان اجمعوا على ذلك. (الاشباه والنظائر)

(۲۱) یعنی که په سامان کې څو کسان سره شریک وي او هغوی د تقسیم مطالبه وکړه نو که عروض ټول یو جنس وي نو قاضی به تقسیم کوي ولی چې د متحد الجنس والی په وجه سره مقصود دی نو له تقسیم څخه تعدیل فی القسمة او تکمیل المنفعة حاصلیږي په دې وجه دا تقسیم جائز دی. او که عروض مختلف الجنس وي نو قاضی به بعض په بعضو کې نه تقسیموي چې ځینو شرکاء ته بعض اجناس ورکړي او ځینو نور ته بیا نور بعض اجناس ورکړي ولی چې په اجناسو کې اختلاط نشته نو په تقسیم سره تمیز نه راځي بلکه په تقسیم سره بعض اجناس د بعضو په عوض کې ولاړل کوم لږه چې د طرفینو تر ارضی ضروري ده د قاضی جبر جائز نه دی.

(۲۲) قوله والجواهر والرقیق ای لا یقسم الجواهر والرقیق، یعنی امام ابو حنیفه رحمه الله فرمایي چې قاضی به مشترک جواهرات او غلامان (جبرا) نه تقسیموي ولی چې په انسانانو کې باطنی تفاوت یېځي ډیر دی نو دا عروض مختلف الاجناسو په شان دي او په جوهراتو کې خوتر انسانانو هم ډیر تفاوت دی په دې وجه به یې قاضی نه تقسیموي. صاحبین فرمایي چې غلامان صرف نارینه یا ښځینه و نو غلامان به تقسیموي د متحد الجنس والی په وجه سره کما فی الابل والغنم.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجع دی لمافی اللباب: قال الامام بهاء الدين فی شرحه الصحيح قول ابی حنیفة رحمه الله واعتمد المحبوبي والنسفي وصدر الشريعة وغيرهم كذا فی الصحيح (اللباب فی شرح الكتاب علی هامش الجوهرة: ۲/۳۱۹). وقال العلامة الحصكفي: ولا الرقيق وحده لفحش الفوات فی الآدمی وقالایقسم لودکورا فقط واننا فقط كما تقسم الابل والغنم ورقیق المنعم ولا الجواهر (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۱۸۳)

(۲۳) قوله والحمام والبر والرحی الخ ای لا یقسم الحمام والبر والرحی الخ، یعنی قاضی به حمام، ځاه، او ژړنده نه تقسیموي همدا شان هر هغه شی چې طرفینو لږه مضروي هغه به نه تقسیموي ولی چې له تقسیم څخه وروسته په دوی کې د هریو شریک حصه د قابل انتفاع نه کیدلو په وجه سره د ټولو ضرر دی البته که شرکا، راضی وي بیا تقسیم کول صحیح دی ولی چې حق د دوی دی او دوی پر خپل کار ښه پوهیږي چې په تقسیم کې د دوی څه گټه ده.

(۲۴) یعنی که څو مکانونه د څو شریکانو سره مشترک وي او په یوه ښار کې وي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزديقه قاضی له دې څخه هریو جلا جلا تقسیموي ولی چې مکانونه دا اختلاف مقاصد او اختلاف محال او د همسایه گانو په وجه سره اجناس مختلفه دي نو یو کور د بل کور په عوض کې په تقسیمولو کې برابرې ممکنه نه ده په دې وجه به داسې تقسیم نه کوي مگر که شرکا، په دې ډول تقسیم کول راضی وي نو بیا دې تقسیم کړي لما قلنا. صاحبین فرمایي چې که بعض مکانونه په بعضو کې تقسیمول د شرکا، په حق ښه وود هریو تر جلا جلا تقسیمولو څخه نو قاضی به بعض د نورو بعضو په عوض کې تقسیموي ولی چې قاضی له محافظت حقوقو سره پر فعل اصلاح مامور دی.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمه الله قول راجع دی لمافی اللباب: قال الاسيحاوی الصحيح قول الامام وعلیه منی البرهانی والنسفي وغيرهما (اللباب فی شرح الكتاب علی هامش الجوهرة: ۲/۳۲۰) وقال العلامة ابن عابدين: اقول ولعل هذا فی زمانهم والا فالمازول والبوت

وټوم دارو واحدة تنفارت تفاروتا فاحشالى زمانا بديل عليه قولهم هالان البيوت لا تنفارت فى معنى السكنى ولهذا جراجرة واحدة فى كل محلة وكذا ما ذكره على حيار الرزية والتاز هم هناك بقول زرمن انه لا بد من رتبة داخل البيوت لتفاوتها تامل (رد المحتار: ۵/۱۸۳)

(۱۲۳) او که ځمکه او مکان مشترک و بیا مکان او دوکان مشترک وي نو هر یو به علیه ده تقسیموي ولى چې جنس مختلف دی او برابري ممکنه نه ده.

(۲۵) ونصرت القاسم ما يقسمه ونبدله ونبدل غدا ويقوم البناء (۲۶) ونفرت كل نصيب بطريقه ونجد به (۲۷) ونقلب الانصباء بالاول والثاني والثالث ويكتب أسمايهم ويقدر فخرج استغاثا لافله الشهم الاول ومن غرض ثانيا لافله الشهم الثاني (۲۸) ولا تدخل فى القسمة الفزاهم الا برضاهم (۲۹) وان قسموا لأحد منهم فبيل او طريق فى ملك الآخر لم ينشتر طلى القسمة عزف عنه ان افكنا، والافسخت القسمة

توجه: او نقشه دي جوړې کړې قاسم دهغه کوم چې دی تقسیموي او برابري کړې هغه او په گز سره دي ناپ کړې او د عمارت قیمت دي ولگوي، او جلادي کړې هره حصه دهغې له لاري او داوبوله حق سره، او نوم دي کښېږدي په حصو باندې اول، دوهم، درېم، او ودي لیکي د شرکاؤ نومان او قرعه اندازي (هیسکه) دي وکړي نو د چانوم چې اول راووخې هغه لره اوله حصه ده او د چانوم چې دوهم راووخې هغه لره دوهمه حصه ده، او نه دي داخلوي په تقسیم کې دراهم مگردوئ په خوښه سره، او که تقسیم وکړل شواو د کوم یوه او په یاد تگ راتگ لاره دهغه بل په ملک کې پاتې شوه حال دا چې د تقسیم پړوخت یې د شرط نه ولگولی نو ودي گړخوي له ده څخه که ممکنه وه کنه نو فسخ دي کړي تقسیم.

تشریح: (۲۵) د تقسیم طریقه داده چې قاسم چې کوم شئ (یعنی ځمکه، مکان، وغیره) تقسیموي اول دي پر کاغذ دهغه نقشه جوړه کړي ترڅو دهغه یاد ساتل ممکن وي او هغه دي پر سهام قسمة باندې برابر تقسیم کړي او په گز سره دي ناپ کړي ترڅو د ځمکې مقدار معلوم شي او که په هغې کې عمارت وي نو دهغه قیمت دي ولگوي ولى چې د عمارت مالیت په قیمت لگولو سره معلومېږي او د عمارت قیمت دي په دي وجه ولگوي چې کله کله په اخر کې د دي ضرورت پېښېږي.

(۲۶) ییادي دهر شریک حصه له لاري او داوبوله حصي سره جلا کړي ترڅو د بعضو شرکاؤ د حصه له بعضو نورو سره تعلق پاتې نه شي او په حصصو کې تمیز محتق شې.

(۲۷) ییادي د یوې حصي نوم اول کښېږدي او کومه چې له هغه سره متصله ده دهغې نوم دي دوهم کښېږدي یا درېم علی هذا القیاس دي د پاتې نور نوم کښېږدي ییادي د کاغذ په جلا جلا تورو باندې د هر صاحب حصه نوم ولیکي ییادي قرعه اندازي وکړي د کوم نوم چې اول راووخې هغه ته به له حصصو څخه اوله حصه وي او د چانوم چې دوهم راووخې هغه لره به دوهمه حصه وي وهلم جرا.

(۲۸) په تقسیم کې دي دراهم او دنانیر نه شاملوي مثلاً یو مکان دوو وکسانو په منځ کې مشترک دی د تقسیم پړوخت قاسم داسې وایي چې چا چې فلانی حصه ویوړه هغه څرنگه چې لږ له هغه بلي حصي څخه لویه ده لهذا هغه په دابل شریک ته دوهمه دراهم ورکوي نو په دي شان تقسیم دي نه کوي ولى چې تقسیم په مشترک شئ کې جاري کیږي او مشترک خو ځمکه ده دراهم او دنانیر مشترک نه دي، البته که شرکا، په تقسیم کې

د دراهم په شاملولو باندې راضی وي نو بیا جائز ده ولې چې په تقسیم کې د دراهمو د نانیر په داخلولو سره تقسیم عقد معاوضه جوړېږي او په معاوضاتو کې جبر نه وي البته په خپل منځې رضا سره جائز دي.

(۲۹) بیا که قاسم د شرکاء په منځ کې تقسیم وکړ او دیو ه شریک د اوبولاره د بل شریک په حصه کې راغله یا دیو ه د تگ او راتگ لاره دهغه بل شریک په حصه کې راغله او حال دا چې ددې شرط په تقسیم کې نه ولگول شوی نو که د مسیل اولارې د بل شریک له حصې څخه اړول ممکن وي نو ده لره اختیار نشته چې د بل شریک په حصه کې د تگ راتگ او اوبولاره جوړه کړي ولې چې په دې کې د بل شریک ضرر دی له دې به خپله لاره دهغه له حصې څخه اړوي، او دلارې وغیر دهغه بل شریک له حصې څخه اړول ممکن نه وي نو بیا دې د اتقسیم فسخ کړي ولې چې په دې تقسیم کې خلل دی له دې ابرته دې له سره نوی تقسیم وکړي.

(۳۰) سفل له غلږ و سفل منجز د غلږ منجز د قوم کل و اجد عل حذو قسم بالقيمة (۳۱) ونفیل شهادة القاسمین ان اختلفوا (۳۲) ولو ادعى اخذه من نصيبه شيئا في يد صاحبه وقد اقر بالانتيفاء لم يصدق الا ببينة (۳۳) وان قال استوفيت واخذت بغضه صدق خضفه بخلفه (۳۴) وان لم يقر بالانتيفاء و ادعى ان ذا خطفه ولم ينسلم اليه و كذب بشريكه فاقا و فبغت الخسفة

توجه: کښته مکان دی او پر هغه بالاخانه ده او صرف کښته مکان دی او صرف بالاخانه ده نو قیمت به لگول کېږي د هریو ه علیحده او تقسیمېږي به د قیمت په اعتبار سره، او قلیږي به قاسمانو گواهي که شرکاء اختلاف وکړي، او که دعوی وکړي له شرکاء څخه یو ه چې زماله حصې څخه ده د بل شریک په قبضه کې ده حال دا چې ده اقرار کړي وو د پوره حق د وصول کولو نو دده تصدیق به نه کېږي مگر په ښه سره، او که یې وویل چې ما پوره حق وصول کړي وو مگر تا بعض حصه لاندې کړې نو تصدیق به کېږي دده د خصم دهغه له قسم سره، او که یې اقرار نه وو کړي د پوره حق د وصول کولو او دعوی یې وکړه چې دا زما حق دی کوم چې ماته نه دی را کړل شوی او دده د تکذیب وکړي دده شریک نو دواړه به قسم اخلي او فسخ کېږي به تقسیم.

تشریح: (۳۰) که یو سفل سره له بالاخاني مشترک وي او یو سفل بغیر له بالاخاني مشترک وي او یو ه بالاخانه مشترک وي بغیر له سفل نو د هریو ه به په جلا جلا قیمت سره اندازه لگول کېږي او د قیمت په حساب سره به تقسیمېږي له دې څخه ماسو ا به کومه بله طریقه سره تقسیم کول معتبر نه دی، دا دامام محمد رحمته الله ملک دی، د شیخینو په نزد به یې په گز سره ناپ کړي او تقسیم به یې کړي، دامام محمد رحمته الله دلیل دادی چې سفل د داسې کارونو لپاره به کار راځي د کومو لپاره چې بالاخانه په کار نه شي راتلای مثلاً په سفل کې څاه، زیر، مینی، (تهه خانه)، اواصلبل (داسانه طویل)، جوړول ممکن دي او په بالاخانه کې ممکن نه دي نو د ابر تقسیمولو هیڅ صورت نشته ماسو اله دي چې د هریو ه په قیمت سره اندازه ولگول شي.

فائده: دامام محمد رحمته الله قول راجح دی لمالی الهندی: محمد رحمته الله فی ذالک کله یعتبر المعادلة بالقيمة و علیه الفتوی (الهندیة: ۵/۲۰۳). وقال العلامة الحصفی: (سفل له ای فوه (علو) مشرکان (وسفل مجرد) مشرک و العلو الآخر (و علو مجرد) مشرک و السفل الآخر (فوم کل واحد) من ذالک (علی حده و قسم بالقيمة عند محمد و به یفتی (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۱۸۵) (۳۱) که تقسیم کونکو شرکاء په خپل منځ کې اختلاف وکړ مثلاً یو ه شریک وویل زماله حصې څخه څه ځمکه د فلانی په حصه کې ده حال دا چې هغه منکر دی بیا دوو قاسمانو گواهي ورکړه چې مدعی خپله حصه پوره

تشریح: (۳۵) که له تقسیم څخه وروسته په تقسیم کې غبن فاحش ښکاره شوه مثلاً دیوې بزي قیمت سل روپۍ دی قاضی د تقسیم پروخت زر روپۍ، گرځولی وونو تقسیم به فسخ کیږي ولې چې د قاضی ذمه واري عادلانه تقسیم کول دي او کله چې غبن فاحش ښکاره شو نو معلومه شوه چې د قاضی تقسیم پر عدل مبنی نه دی. یو قول دادی چې د متقاسمینو په خوښه سره تقسیم شوي وي نو د غبن فاحش په وجه سره تقسیم نه فسخ کیږي مگر صحیح داده چې د غبن فاحش ښکاره کیدلو په وجه سره په هر حال کې تقسیم فسخ کیږي.

(۳۶) که له تقسیم څخه وروسته دیوه شریک د څه غیر معینې حصې دریم کس مستحق ښکاره شو مثلاً یو مکان د دوو کسانو په منځ کې مشترک و و نصف دیوه او نصف د بل وو، له تقسیم څخه وروسته دیوه غیر معین نصف حصې دریم کس مستحق ښکاره شونو دامام ابو حنیفه رحمته الله په زړه په تقسیم نه فسخ کیږي د کوم یوه د حصې د نصف چې مستحق ښکاره شو هغه لره د احق حاصل دی چې د مستحق په اندازه دي له خپل شریک څخه و یو سې یعنی په مذکوره صورت دي دخپلې حصې ربع (کومه چې د ټول مکان ثمن دی) له خپل شریک څخه یو سې څرنگه چې د دې نقصان جبره په مذکوره طریقه سره ممکنه ده لهدا تقسیم به نه فسخ کیږي، امام ابو یوسف رحمته الله فرمایي چې دریم کس ښکاره شو او تقسیم دده په خوښه نه دی شوی لهدا د تقسیم صحیح نه دی نو د تقسیم به فسخ کیږي لهدا ایرته به له سره نوی تقسیم کیږي.

فائده: د طرفینو قول راجع دی لسانی الدر المختار: (ولی استحقاق (بعض شائع من نصیبه لا فسخ) جبر اخلافاً لسانی، قال ابن عابدین الشامي: ان قول محمد كقول الامام وهو الاصح كما في الهداية (الدر المختار مع الشامی: ۵/۱۸۷)

(۳۷) که وراثتو ترکه تقسیم کره ییا پر میت دخلگو قرض ثابت شونو که قرض پر ترکه محیط وي او که محیط نه وي په دواړو صورتونو کې به تقسیم فسخ کیږي ولې چې که قرض محیط وي نو ترکه د پور وروحق دی. وراثتو د نور حق تقسیم کړی دی په دي وجه به تقسیم فسخ کیږي او که قرض محیط نه وي نو څرنگه چې له ترکه سره د غرماء حق تړلی دی په دي وجه د تقسیم صحیح نه دی په دي وجه به فسخ کیږي. البته که وراثتو د پور وروحق اداء کړ یا پور وروحق قرض معاف کړ نو بیا به تقسیم نه فسخ کیږي ولې کوم شی چې له تقسیم څخه مانع وو هغه اوس پاتې نه شو، بقول محشی مذکوره بالا مسئله د کنز الدقائق په اکثر و نسخو کې نشته.

(۳۸) تهابؤ له مهایات څخه ده د فقهاؤ په اصطلاح کې د منافعو تقسیم ته ویل کیږي، کله چې مصنف رحمته الله د قسمة اعیان له بیان څخه فارغ شونو د قسمة منافع بیان یې شروع کړ، صورت مسئله دادی چې دوو کسانو په یو مشترک مکان کې نوبت مقرر کړ چې یوه میاشت به په دي کې یو اوسیدي او بله میاشت به بل اوسیدي، یا یې په دوو مشترکو مکانو کې نوبت مقرر کړ چې په یوه مکان کې به یو اوسیدي او په بل کې به هغه بل اوسیدي نو دا استحسانا جائز دی لقوله تعالیٰ «لها ضرب ولکھ ضرب یوم معلوم» داد حضرت صالح علیه السلام دا ویني په باره کې نازل شوی دی چې یوه ورځ به او بېو خښلو نوبت د دې او بښی وي او یوه ورځ به د نورو خلکو د څارویو نوبت وي. همداراز ښی کړیم رحمته الله په غزو به بدر کې یو او بښی په دریو کسانو کې تقسیم کړی وو هغوی پردي په نوبت سره سورلی کوله، همداراز پردي امت اجماع هم ده. همداحکم په یوه یادو و غلامانو په نوبت نوبت د خدمت

کولو هم دی مثلاً یوه ورځ به دیوه خدمت کوي او بله ورځ به دبل خدمت کوي، یا به یو غلام دیوه خدمت کوي او بل به دبل خدمت کوي، همداسان دا حکم دیوه یا دوو مشترکو مکانو دگټې هم دی مثلاً دیوي میاشتي گټه به یې یو وري او دبلې میاشتي گټه به یې بل وري یا دیوه مکان گټه به یو وري او دبل گټه به بل وري.

(۳۹) لوله ولولې غلّه عبدالعبدین الخ ای لونهایی غلّه عبدالعبدین الخ، یعنی که دوو شریکانو دیوه غلام یا دوو غلامانوپه گټه کې یا دیوه خچر یا دوو خچرانوپه گټه کې نوبت مقرر کې، یا دیوه خچر یا دوو خچرانوپه سورلی کې، یا دیوي درختې په میوه کې، یا دیوي بزي په شیدو کې یې نوبت مقرر کې نو ادا ته صورتونه صحیح نه دي، اولنی او دریم صورت بالاتفاق صحیح نه دی ولی چې په نوبت کې تعاقب پای یعنی یوله بله وروسته دی نو په گټه کې د زیادت او کمښت احتمال دی لهدا برابري نه شې کیدای. او دوهم او خلورم صورت دامام صاحب په نزد جائز نه دی ولی چې دنوبت مقررولو جواز ضرورت پر اساس دی او دلته ضرورت نشته ولی چې اجرت تقسیمدلی شې. د صاحبینوپه نزد جائز دی ولی چې د اتحاد وخت په وجه سره په دواړو کې مساوات ممکن دی. او پنځم او شپږم صورت په دي وجه جائز نه دی چې رکوب (سپرتیا) د راکب په وجه سره متفاوته وي لهدا په دواړو کې برابري نشته. او اووم او اتم صورت هم بالاتفاق په دي وجه ناجائز دی چې نوبت خود ضرورت په اساس په منافعو کې جائز شوی دی حال دا چې میوه اوشیدي خوله اعیانوخه دي په دي کې تقسیم جاري کیدای شي په دي وجه تهایو جائز نه ده.

کتاب المزارعة

دا کتاب د مزارعت په بیان کې دی

مزارعة له زرع (په معنی د کولو، تخم پاشلو) څخه دی او په شریعت کې عقد علی الزرع ببعض الخارج (یعنی د حاصلاتوپه بعض حصه باندې د کښت کولو عقد کولو) ته مزارعة ویل کیږي، مزارعت ته مخابره او محاقله هم ویل کیږي.

د کتاب المزارعة له کتاب القسمة سره مناسبت دادی چې په مزارعة کې هم له کښت څخه چې کوم حاصلات حاصلیږي هغه د مزارع او د ځمکې د مالک په منځ تقسیميږي، نو د تقسیم املاک تر حده په دواړو کې اشتراک موجود دی په دي وجه د قسمة دا حکامو له ذکر کولو څخه وروسته مصنف رحمته الله علیه د مزارعة احکام ذکر کړي دي.

(۱) عقد علی الزرع ببعض الخارج (۲) ونصیح بشرط صلاحية الأرض للزراعة وأهلية العاقدین وبيان القدة وزب الفلذ وجنبه وخط الآخر (القضية بین الأرض والعاقدین والنشر کذا فی الخارج) (۳) وأن تكون الأرض والفلذ إزاء جود الفعل والبقر لا غیر، أو تكون الأرض إزاء جود الباقي لا غیر أو تكون الفعل إزاء جود الباقي لا غیر

ترجمه: هغه عقد دی پر کرهنه د بعض حاصلاتوپه عوض کې، او دا صحیح دی په دي شرط چې قابله وي ځمکه د کرهنې اواهل وي متعاقدین او بیان شوی وي مدت، او د تخم والاو کښت جنس او د هغه بل حصه

او تخليه وي دځمکې او مزارع په منع کې او شرکت وي په حاصلاتو کې، او دا چې وي ځمکه او تخم ديوه او غويي او کار د بيل يا وي ځمکه ديوه او باقي دهغه بيل يا وي کار ديوه او باقي دهغه بيل.

تشرېح: (۱) مصنف رحمته الله عليه د مزارعت اصطلاحی تعريف په دې ډول کړی دی چې مزارعت د کښت کولو هغه عقد ته ويل کيږي کوم چې دځمکې د حاصلاتو په بعض حصه مثلاً ثلث يا ربع وغيره باندې منعقد شي، دا شرط دی چې د بعض حاصلاتو په عوض کې به وي نو که ټول حاصلات دځمکې مالک لره وي نو دا مزارعت نه دی بلکه استعانت بالعامل دی او که ټول حاصلات عامل لره وي نو هم مزارعت نه بلکه د مالک له طرف څخه عامل ته ځمکه په عاریه سره ورکول دي.

(۲) دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزديه ثلث او ربع يا کم وزيات سره مزارعت باطل دی لان النبی صلی الله علیه و آله نهی عن الفخار (وهی المزارعة) یعنی نبی کریم صلی الله علیه و آله له مخاېره څخه منع فرمايلي ده، او مخاېره مزارعت ته ويل کيږي، همدا شان يوه وجه د فساد داهم ده چې په مزارعت کې اجرت مجهول يا بالکل معدوم وي په دې وجه جائز نه دی. د صاحبينو په نزد مزارعت په ثلث او ربع وغيره سره جائز دی ولی کله چې نبی کریم صلی الله علیه و آله خيبر فتح کړ نو دهغه ځای يهوديې پر هغه ځای برقرار وساتل او دامعامله يې ورسره وکړه چې کوم حاصلات چې وي دهغه نصف به مسلمانانوته ورکوي، نو که مزارعت جائز نه وای نو نبی کریم صلی الله علیه و آله به ولی کاوو. همدا راز مزارعت خو عقد شرکت بين المال والعمل دی نو لکه څرنگه چې مضاربت جائز دی چې په هغه کې هم ديوه مال او د بيل عمل وي نو همدا شان مزارعت هم بايد جائز وي.

فائده: دامت د تعامل او د خلکو د ضرورت په وجه سره فتوی د صاحبينو پر قول ده لافي الدر المختار: (وعندما تصح وبه يفتی للحاجة وليا على المضاربة (الدر المختار: ۵/۱۹۳) له همدې وجه مصنف رحمته الله عليه راتلونکي مسائل د صاحبينو پر مسلک متفرع کړي دي.

د صاحبينو په نزد د صحت مزارعت لپاره خوش طونه دي (۱) ځمکه به د زراعت قابله وي دا شرط په دې وجه دی چې له دې څخه بغير مقصود نه حاصلیږي. (۲) دځمکې مالک او کښت کونکی به دواړه اهل عقد یعنی عاقل بالغ وي ولی چې د متعاقدينو له اهليت څخه بغير عقد نه صحيح کيږي اوله عقل او بلوغ څخه بغير عاقد اهل عقد نه دي. (۳) د زراعت دمدي بيانول ضروري دي چې ديوه کال لپاره ده يا د دوو کالو لپاره، ولی چې د مدت مجهول والی دا اختلاف سبب جوړيږي مثلاً دځمکې مالک به دخپلې ځمکې د زرفارغه کولو مطالبه کوي او مزارع به د دېر مدي لپاره د فصل پر ځمکه د برقرار ساتلو تقاضا کوي. (۴) د بيان کول ضروري دی چې تخم به د چاوي دځمکې د مالک يا د مزارع تر څو چې دامعلومه شي چې معقود عليه څه شی دی دځمکې منافع دي او که د مزارع منافع یعنی که تخم د مزارع وي نو مطلب به يې داوي چې هغه دځمکې منافع حاصلوي او که تخم دځمکې د مالک وي نو مطلب به يې داوي چې هغه د مزارع منافع حاصلوي، (۵) او د تخم جنس معلومول ضروري دی چې غنم کړي يا اوربښې وغيره ولی چې د تخم بعض اقسام دځمکې لپاره مضروي او بعض غير مضر، لهذا د تخم معلومول ضروري دی ترڅو مفضی للزراع نه شي.

(۶) دچاله طرفه چې تخم نه وي دهغه حصه معلومول ضروري ده ولی چې هغه دخپلي حصي مستحق دشرط په وجه سره وي نو دهغه حصه معلومول ضروري ده کڼه نو دشرط په وجه سره به استحقاق څرنگه ثابت شي (۷) دخمکې مالک به دخمکې اود مزارع په منځ کې تخلیه کوي چې په خمکه کې دزمیندار هیڅ دخل پاتې نه شي دشرط په له دي وجه دي ترڅو چې د مزارع عمل کول ممکن شي (۸) اود صحت مزارعت لپاره داهم شرط دی چې دخمکې په حاصلاتو کې به د مزارع اورب الارض په منځ کې اشتراک دشیوع په طریقه سره وي ولی چې مزارعت انتهاء شرکت دی، نو که په حاصلاتو کې اشتراک مشاع شرط نه شي بلکه دکوم یوه لپاره دغه معلومو حاصلاتو مثلاً لس قفیزه شرط ولگول شي نو د مزارعت باطل دی ولی چې په دي سره شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې دخمکې ټول حاصلات دي صرف لس قفیزه وي نو هغه بل ته دهیڅ شی دنه پاتې کیدلو په وجه سره شرکت منقطع کیږي.

(۳) دصاحبینو په نزد د مزارعت دري صحیح اوجائز صورتونه دي په دي وجه له دي صورتونو څخه دیوه وجودم شرط دی. نمبر ۱- خمکه اوتخم به دیوه له طرف څخه وي غویی اوکار به دبل له طرف څخه وي داصورت جائز دی ولی چې په دي صورت کې دخمکې مالک مستاجر دی عامل یې دبعضو حاصلاتو په عوض په اجاره نیولی دی او غویی داجیر دعمل تابع دی ولی چې دعمل آله ده اود اداسې صورت دی لکه چې مستاجر خیاط اجیر کړي ترڅو هغه په اجاره سره په خپله ستنه دمستاجر جامي وگنځوي لهدا دا جائز دی.

نمبر ۲- خمکه دیوه وي اوکار، غویی اوتخم دبل وي داصورت هم جائز دی ولی چې ددي حاصل دادی چې دتخم مالک دخمکې دمالک خمکه په کرایه باندې اخلې دخمکې دبعضو حاصلاتو په عوض کې کوم چې جائز دی. نمبر ۳- که خمکه، تخم او غویی دیوه وي او عمل دبل وي نو داهم جائز دی ولی چې ددي حاصل دادی چې دخمکې مالک کار کونکی دخمکې دمالک په الاتو سره دکار کولو لپاره مزد ورکړی دی نو د اداسې ده لکه مستاجر چې خیاط اجیر کړي ترڅو دمستاجر په ستنه سره دمستاجر جامي وگنځوي لهدا دا جائز ده.

(۳) امان کانت الأرض والبقول واجدوا الفعل والبدن لا غفر، (۵) او کان البدن لا خیدهما والباقي لا غفر، (۶) او کان البدن والبقول واجدوا والباقي لا غفر، (۷) او شرطاً لا خیدهما ففقر انفساً (۸) او ما علی المأذونات والنواقي، (۹) او أن یز فغز البدن بذرة، او أن یز فغز الحراج، والباقي نسفاً ففسدت (۱۰) لیکن الغارخ یز البدن ولا غفر آخر مثل غفله، او ازیدو لم یز دعلی ماسرط

توجه: نوکه وه خمکه او غویی دیوه اوتخم اوکار دبل، یا ووتخم دیوه اوباقی دبل، یا ووتخم او غویی دیوه اوباقی دبل، یا دواو وشرط ولگاو دیوه لپاره دمعین قفیز، یا دلبستیانو دحاصلاتو، یا داچې وړي به دتخم والاخپل تخم یا به اول اداء کوي خراج اویا تي به ددواو مشترک وي نو فاسد دی، نووي به حاصلات دتخم دواو اودهغه بل لپاره به اجرت مثل وی دهغه دعمل یا دهغه دخمکې اوزیات به نه ورکول کیږي له هغه مقدار څخه کوم چې دواو وشرط کړی دی.

تشریح: (۴) له دي څخه وړاندې مصنف رحمته الله دجواز شرائط بیان کړي وواوس له دي ځایه شروط نسادیانوي، لکه چې فرمایې چې که خمکه او غویی دیوه وي اوکار اوتخم دبل وي نو دظاهر الروایت مطابق داصورت باطل دی ولی چې په دي صورت کې دتخم مالک خمکه په کرایه اخیستی ده او اجرت یې

د حاصلاتو څخه حصه مقرر کړی دی، او غوایان یې هم د ځمکې پرمالک لازم کړي دي نو ګویاده غوایان د ځمکې تابع ګرځولي دي حال دا چې غوایان د ځمکې تابع ګرځول صحیح نه دي ولې چې د غوایانو منفعت د ځمکې څیرول دي او د ځمکې منفعت د کښت شنه کول دي په دواړو کې ډیر فرق دی حال دا چې تبعیت لپاره اتحاد ضروري دی.

(۵) که تخم دیوه له طرفه وي او ځمکه، غویی او کار ټول د بل له طرف څخه وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې دلته د ځمکې مالک عامل جوړیږي حال دا چې وړاندي تیره شوه چې په ځمکه کې به د ځمکې د مالک هیڅ دخل نه وي.

(۶) او که تخم او غویی دیوه وي او ځمکه او عمل د بل وي یعنی د کابښتکار له طرف څخه تخم او غویی وي او د ځمکې د مالک له طرف څخه ځمکه او کار وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي صورت کې هم د ځمکې مالک عامل جوړیږي حال دا چې د جائز نه ده.

(۷) او د صحت مزارعت لپاره داهم شرط دی چې د ځمکې په حاصلاتو کې به د مزارع او رب الارض په منځ کې اشتراک د شیوع په طریقه سره وي ولې چې مزارعت انتهاء شرکت دی نو که په حاصلاتو کې اشتراک مشاعا شرط نه شي بلکه د کوم یوه لپاره د څه معلومو حاصلاتو مثلاً لس قفیزه شرط ولګول شي نو د مزارعت باطل دی ولې چې په دي سره شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي صرف لس قفیزه وي نو هغه بل ته دهیڅ شی د نه پاتې کیدلو په وجه سره شرکت منقطع کیږي.

(۸) همداشان هغه حاصلات کوم چې د لښتیا نوبه شاوخوا وي دیوه لپاره شرط کړل نو د مزارعت داصورت باطل دی ولې چې په دي کې هم د صورت سابقه په شان د انقطاع شرکت امکان دی ولې کیدای شي چې حاصلات صرف په لښتیا نوبه شي، ماذیانات او سواقی هغه لښتیا نوبه وایې چې له نهر څخه کوچني دي دواړه مرادف الفاظ دي.

(۹) همداشان که دواړو د اشرط ولګاوو چې د چاله طرفه چې تخم وي هغه به لومړی له حاصلاتو څخه د تخم اندازه وړي او کوم چې باقی پاتې شي هغه به د دواړو مشترک وي نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي سره هم شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي د تخم په اندازه وي نو هغه بل ته به هیڅ پاتې نه شي. همداشان که ځمکه خراجي وه او په مزارعت کې د اشرط ولګول شو چې د ځمکې له حاصلاتو څخه به لومړی خراج اداء کوو پاتې به د دواړو په منځ کې مشترک وي نو که پر ځمکه خراج متعین مقدار وو مثلاً پنځوس منه نو داصورت هم ناجائز دی ولې چې په دي سره هم شرکت منقطع کیږي په دي وجه چې کیدای شي چې د ځمکې ټول حاصلات دي پنځوس منه وي.

(۱۰) قوله لیكون الخارج لرب البزای اذا افسدت المزارعة لیكون الخارج لرب البزای یعنی که عقد مزارعت فاسد شو نو ټول حاصلات به د تخم والوړي په دي وجه چې دا حاصلات دده د ملک (تخم) نساء (زیادت) دی، او هغه بل ته به دده د عمل اجرت مثل ورکوي که هغه عامل وي، یا به دده د ځمکې اجرت مثل ورکوي که هغه د ځمکې مالک وي، مګر دا اجرت مثل په له مقدار څخه زیات نه وي کوم چې د عقد پر وخت شرط کړل شوی وو مثلاً عامل ته

یې د نصف حاصلاتو شرط لگولی وونواوس به دا اجرت مثل له نصف حاصلاتو څخه زیات نه وي ولی چې له نصف حاصلاتو څخه د زیات حق په ساقطولو خودی په خپله راضی شوی وو. دادشیخینو مسلک دی حال دا چې دامام محمد رحمته الله علیه په نژدېه اجرت مثل ورکوي که له شرط شوی مقدار څخه کم وي او که زیات وي.

فائدة: د شیخینو قول راجع دی لعلی الباب: قال فی التصحیح ومشی علی قولهما المحبوب والنسلی (الباب فی شرح الکتاب علی هامش الجوهرة ک ۱/۴۸۰)

مسئله: دیو کس ځمکه ده دوهم کښت کونکی دی او د دریم کس برمه ده چې په هغې سره ځمکې ته اوبه ورکوي حاصلات په دریو برخو وینل کیږي هر یوه ته یوه یوه حصه ورکول کیږي، د مزارعت د صورت جائز نه دی بلکه ټول حاصلات به د ځمکې د مالک او مزارع په منځ کې تقسیميږي او د برمي مالک ته به اجرت مثل د نغدو په صورت کې حاصلیږي (ملخص از احسن الفتاوی: ۷/۳۷۸)

(۱۱) وان صحت فالخراج علی الشتر طرآن لم یخرج شیء، فلا شیء للعامل (۱۲) و من أنى عن المنى، أجبر الا بغير (۱۳) وتبطل بموت المبیع (۱۴) فان مضت المدة والزرع لم یبدرک فعلى المزارع اجز مثل از جو حی یندرک (۱۵) ونفقة الزرع علیهما بقدر حقهما کأجرة الخضار والزرع والبنیای والقربة (۱۶) فان شتر طاة علی العامل لذت

توجه: او که عقد مزارعت صحیح شونو حاصلات به د شرط مطابق وي او که هیڅ شیء نه شو حاصل نو هیڅ به نه وي عامل لره. او کوم چې انکار وکړي د معاملي له پوره کولو څخه نوهغه به مجبور کیږي مگر د تخم والا، اوباطیږي د کوم یوه په مرگ سره، او که مدت ختم شو او کښت نه وپوځ شوی نو پر مزارع اجرت مثل دی د ځمکې تر څو چې پوځ شي، او د کښت خرڅ به پر دواړو وي د دواړو د حقوقو په اندازه لکه د پري کولو اجرت، دواړو اجرت، او د یا کولو اجرت، او که دواړو د شرط ولگاوو چې خرڅه به پر عامل وي نو مزارعت فاسدیږي.

تشریح: (۱۱) د صحت مزارعت لپاره چې کوم شرائط دي متعاقدينو د هغو په رعایت کولو سره عقد مزارعت وکړ او مثلاً حاصلات یې نصف نصف تقسیمول شرط کړل نو کوم حاصلات چې وي هغه به د شرط مطابق تقسیميږي ولی عقد چې کله صحیح وي نو مسمی واجبیږي، او که په کومه وجه سره هیڅ حاصلات ونه شول نو عامل ته به هیڅ اجرت نه حاصلیږي ولی چې مزارعت یا خوا جاره ده یا شرکت دی، که اجاره وي نو د اجاري په عقد صحیح کې مسمی واجبیږي کوم چې دلته معدوم دی لهدا د غیر مسمی مستحق نه دی، او که شرکت وي نو شرکت خو په حاصلات کې دی له حاصلاتو ماسوا په بل شی کې نه دی او حاصلات شوی نه دي لهدا د هیڅ شیء مستحق نه دی.

(۱۲) که د شروط صحت مطابق د مزارعت معامله د متعاقدينو تر منځ فیصله شوه اوس که له متعاقدينو څخه هغه یو چې د هغه تخم نه وود معامله له پوره کولو څخه منع شونو حاکم به هغه پر معامله کولو مجبور وي په دي وجه چې په عقد پوره کولو کې ده ته هیڅ نقصان نه رسیږي او عقدهم لازم شوی دی لهدا هغه به په پوره کولو مجبور کیږي، البته که کوم داسې عذر پېښ شو چې په هغه سره اجاره فسخ کیدل نو په هغه سره مزارعت هم فسخ کیږي، او که تخم والا له تخم پاشلو څخه وړاندي له کار کولو منع شونو هغه به د مزارعت په پوره

کولو نه مجبوره کېږي ولی چې بغیر دهغه له نقصان څخه دامعامله نه شي پوره کیدلی په دي وجه چې هغه به خپل تخم په ځمکه کې هلاکوي بیا به دا عقد پوره کېږي په کوم کې چې فی الحال نقصان دی .
(۱۳) که له متعاقدينو څخه کوم یو مړ شي نو د قیاس تقاضا داده چې عقد مزارعت باطل شي ولی چې مزارعت عقد اجاره دی اود اجاري حکم وړاندي تیر شوی دی چې دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطلېږي، لیکن استحسان دادی چې که کښت شین شوی وي نو عقد نه باطلېږي بلکه عقد اجاره به اوس هم پاتې وي ترڅو چې کښت ورپیل شي بیا په باقی مده کې باطل دی ولی چې د عقد تر مذكوره مدت پوري په برقرار ساتلو کې د دواړو رعایت دی .

(۱۴) که د مزارعت مدت ختم شو مگر کښت تراوسه پوري اوم دی نو عامل به دخپلي حصي په اندازه د ځمکې اجرت مثل اداء کوي ترڅو چې کښت پخپري مثالیو ه میاشت د کښت تر پخیدلو او رپیلو پوري پاته ده نو دیو میاشتې اجرت مثل به ورکوي ولی چې په دي کې بقدر الامکان د جانی نور رعایت دی . لیکن څرنگه چې اوس عقد مزارعت ختم شوی دی او کښت د دواړو مشترک دی لهذاله دي څخه وروسته به هر یو دخپلي حصي په اندازه دمصرف او کار ذمه واړوي .

(۱۵) قوله کاجر الحصاد الخ ای کما یجب علیهما اجر الحصاد وغیره مطلقا، یعنی په مذکوره بالا صورت کې پر هر یو دخپلي حصي په اندازه مصرف لازم دی لکه څرنگه چې که کښت پوخ شي که په مدت پوره شوی وي او که نه وي نو له دي څخه وروسته د کښت درېبلو، یو ځای کولو، دغلي د پاکولو اجرت پردواړو د حصصو په اندازه دی ولی چې د کښت په تکمیل سره عقد هم پای ته ورسیدی اومال د متعاقدين په منځ کې مشترک شو نو څرنگه به هم پردواړو وي .

(۱۶) او که د کښت له پخیدلو څخه وروسته اعمال (مثلا ریل، یو ځای کول، وغیره) مصرف دعامل پر ذمه لازم کړل شول نو دا عقد فاسد دی ولی چې داداسې شرط دی چې عقد یې مقتضی نه دی اوله متعاقدينو څخه دیو فائده هم ده اوداسې شرط عقد فاسدوي، لیکن له امام ابویوسف رحمته الله څخه مروی ده چې د کښت له پخیدلو څخه وروسته مذکوره امورد عامل پر ذمه لگول مفسد عقد نه دي .

فائده: د بلخ مشائخود خلکو د تعامل په وجه سره دامام ابویوسف رحمته الله پرقول فتوی ورکړي ده لاملی الدر المختار: (وضح اشراط العمل) کحصاد و دیاس و لیس علی العامل (عند الثاني للتعامل و هو الاصح) و علیه الفتوی (الدر المختار علی هامش رد المختار: ۵/۱۹۸)

کتاب المصااف

دا کتاب د مساقات په بیان کې دی

مساقات له سقی څخه دی په معنی ده او به کولو، شرعا هغه عقد دی چې یو کس خپل باغ ته ددی لپاره ورکړي ترڅو هغه یې اصلاح وکړي او پالنه یې وکړي او عامل ته له حاصلاتو څخه معلومه حصه ورکړي، اهل مدینه مساقات ته معامله وایي .

د مساقات له مزارعت سره مناسبت ظاهر دی چې دواړه د ملک د منفعت د تحصیل لپاره مشروع عقود دي همدارنجه ده چې د حکم، شرائطو او اختلاف ائمه کې مساقات د مزارعت په شان دی. په دواړو کې فرق صرف دومره دی چې په مزارعت کې د کرکيل د آلاتو وغيره په ذریعہ سره د کښت پالنه کيږي او په مساقات کې د درختو اصلاح وغيره وي. بيا مناسبت خود اوو چې د مساقات احکام يې له مزارعت څخه وړاندي ذکر کړي وای ولی چې د مساقات جواز له ډيرو علماؤ څخه منقول دی او په احاديثو کې هم وارد دی چې نبی کریم ﷺ له خيبر والو سره د مساقات معامله کړي وه، ليکن د مزارعت د مسائلو د کثرت په وجه سره دهغه دا حکامو د پيژندلو ډير ضرورت وپه دي وجه مصنف ﷺ مزارعت مقدم کړ، همدارنجه دي کې هم دامام ابو حنيفه ﷺ او صاحبينو هغه اختلاف دی کوم چې په مزارعت کې تير شو.

فائده: په مساقات کې هم فتوی د صاحبينو پر قول ده لامل العلامة ابراهيم ابن محمد الحلبي: (وهي المساقاة) کال مزارعة حکما (حيث يفتى على صاحبها (و خلافا) حيث تطل عندا امام، وتصح عندهما كالمزارعة) فالت لائمة الثلاثة (مجمع الانهر: ۳/۱۳۸)

(۱) هي بمقابلة دفع الاشجار الى من يغفل ليه على أن الفز يتيها (۲) وهي كالنزع (۳) وتصح في الشجر والكرم والطاب وأصوله بان نجح (۳) فان دفع نخلا فيه فمزة مساقاة أو الفز فمزة يذبحه بالغفل ضخت، وإن التفث لا كالنزع (۵) وإذا فسد ثلث الغافل أجز بنخله (۶) وتبطل بالثوب (۷) وتفسخ بالغفل كالنزع أو غبا أن يكون الغافل ساقا أو غريضا لا يغذي على الغفل

ترجمه: هغه به هم عقد دی د درختو وړ کولو هغه کس ته کوم چې به دهغو پالنه کوي په دي شرط چې ميوه به د دواړو مشترکه وي، او هغه د مزارعت په شان دی، او صحيح دی په خرماوو کې او په درختو کې او په انگورو کې او په رطبه کې او بيا جنوبه بوټو کې، او که يې ورکړي د خرماو درختي پر مساقات او ميوه لويه دله په عمل سره نوصحيح دی او که يې لوييدل پای ته رسيدلي و نو صحيح نه دی لکه مزارعت، او کله چې مساقات فاسد شي نو عامل لږه به اجر مثل وي، او عقد مساقات باطل يږي په مرگ سره، او فسخ کيږي د غدر په وجه سره د مزارعت په شان مثلا عامل غل وي يا دومره ناروغه وي چې پر عمل قادر وي.

تشریح: (۱) مصنف ﷺ د مساقات اصطلاحی تعريف په دي ډول سره کړی دی چې مساقات هغه عقد ته ويل کيږي چې کوم کس خپل باغ داسې کس ته ورکړي چې هغه يې پالنه وکړي په دي شرط يې ورکړي چې په دي کې چې څه حاصلات وشي هغه به موږ دواړه په خپل منځ کې تقسيموو.

(۲) مساقات په ټولو احکامو، شروطو او اختلاف کې د مزارعت په شان دی چنانچه دامام ابو حنيفه ﷺ په نزد د ميوې د جز، شاع په عوض کې مساقات د مزارعت په شان ناجائز دی او د صاحبينو په نزد جائز دی.

فائده: د صاحبينو قول مفتی به دی لمالي الهدية: المعاملة في الاشجار والكرم بجزء من الثمر فاسدة عندا حنيفة وعندهما جائزة الا كرمه معلوم وسمي جزء مشاعا والفوى على النجوز وان لم يمين المدة كذا في السراجة (الهدية: ۵/۲۷۸)

(۳) يعنى مساقات د صاحبينو په نزد جائز دی په خرماوو او نورو درختو کې، په انگورو کې، په سبزبانو کې، او د بيا جنوبه بوټو کې ولی چې د مساقات جواز د حاجت او ضرورت په وجه سره دی او حاجت په مذکوره ټولو شيانو کې شته.

(۴) که دباغ مالک عامل ته دخرو ماووباغ په مساقات سره ورکړه کوم کې چې خامي خرماوي وي کومې چې د عامل په پالنه سره نوري لويديلي شواى نو د مساقات د اصورت د ضرورت پر اساس جائز دی، او که ميوه پښ شوي وه د عامل په پالنه سره نوري نه شواى لويديلي او د عامل دکوم عمل مزید ضرورت نه و نو د مساقات د اصورت جائز نه دی ولې چې عامل دخپل عمل په وجه سره مستحق گرځي نو کله چې ميوه پښ شوي ده نودده د عمل هيڅ دخل پاتې نه شول هدا د اصورت ناجائز دی لکه چې په مزارعت دکښت له پخيدلو څخه وروسته څرنگه چې د عامل د عمل ضرورت نه پاتې کيږي لهذا اوس دا چاته په مزارعت سره ورکول ناجائز دی.

(۵) که په کومه وجه سره مساقات فاسد شونو عامل ته به اجر مثل ورکول کيږي ولې چې مساقات فاسده دا جاره فاسده په معنى کې دی نو لکه څرنگه چې په اجاره فاسده کې اجير ته اجر مثل ورکول کيږي نو په مساقات کې به هم اجر مثل ورکول کيږي، ليکن اجر مثل به په عقد کې له مشروط مقدار څخه زانده وي کما سر.

مسئله: يو کس خپله ځمکه چاته په دي شرط ورکوي چې په دي کې باغ ولگوه، دباغ په درختو کې به دی دنصف مالک وي ددي دري صورتونه جوړيږي (۱) که يې له باغ سره په ځمکه کې هم د شرکت شرط ولگوي نو عقد فاسد دی (۲) که يې په ځمکه کې د شرکت شرط ونه لگاو وليکن د عقده يې بيان نه کړه نو دا عقد هم فاسد دی (۳) صرف په درختو کې د شرکت شرط ولگول شواو د عقده هم معينه کړل شوه نو دا عقد صحيح دی او د عقده ددي په ختميدلو سره به د ځمکې مالک لره اختياروي چې په نصف قيمت سره درختي واخلي يا يې وکارې، او په دوهم صورت کې د ټولو درختو مالک عامل دی او د ځمکې مالک لره به د ځمکې اجر مثل ورکول کيږي او ده لره به اختياروي چې درختي واخلي ياله عامل څخه دکښلو مطالبه وکړي. په اول صورت کې د جواز حيله دا کيداى شي چې د ځمکې نيما يې دباغ د نيما يې په عوض خرڅه کړي او عامل دي په اجر قليل سره اجير کړي (ملخص از احسن الفتاوى ۷/۳۷۸)

(۶) دا حد المتعاقدين په مرگ سره هم مساقات باطليږي ولې چې مساقات دا جاري په معنى کې دی او دا جاري حکم تير شو چې دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطليږي لهذا مساقات هم دا حد المتعاقدين په مرگ سره باطليږي، ليکن استحسان د اتقاضا کوي چې که د ځمکې مالک مرشواو ميوه تراوسه کچه وه نو د ميوې تر پخيدلو پوري دي عامل پردي عمل برقرار وساتل شي ولې چې عامل لره له عمل څخه په منع کولو کې ضرردی حال دا چې په عمل برقرار ساتلو کې دورا ثانونه هيڅ ضرر نشته.

(۷) دکومو عذرونو په اساس چې مزارعت فسخ کيږي دهغو عذرونو په وجه سره مساقات هم فسخ کيږي مثلاً عامل غل دی د ميوې له پخيدلو څخه وړاندي يې غلا کوي نو په دي کې د ځمکې د مالک داسې نقصان دی چې ده دهغه التزام نه دی کړی لهذا دهغه مساقات فسخ کولى شي. همدا شان که عامل داسې مريض شو چې کار يې نه شو کولى نو هم به عقد مساقات فسخ کيږي ولې چې په داسې صورت کې به هغه په مزدورانو سره کار کوي کوم چې ده لره نقصان دی او ده ددي التزام نه دی کړی.

کتاب الذبائح

دا کتاب د ذبیحوپه بیان کې دی

د کتاب الذبائح له ما قبل سره مناسبت دادی چې مزارعت او ذبیح دواړه فی الحال د مال اتلاف (ضائع کول) اونی المال انتفاع وي، یعنی لکه څرنګه چې په مزارعت کې تخم په ځمکه کې دفن کیږي ترڅوپه مستقبل کې نفع حاصله شي همداشان ذبیح کونکی خپل څاروی فنا کوي ترڅو دهغه له غوښي څخه نفع حاصله کړي.

(۱) هي جمع ذبیحۂ وهي اسم لما یذبح والذبیح قطع الأذواج (۲) وحرل ذبیحۂ فسلم وکتابي وغبی وافرأه وخرس وألف (۳) لا محوسې وروني ورمید و محرم (۴) و تارک اسم الله عفا وحرل لو ماسبا (۵) و کره أن یدکر مع اسم الله غیره و أن یقول عند الذبح اللهم تقبل من فلان، و أن قال قل التسمية والإطجاع خاز (۶) والذبیح بین الخلق واللیة

توجه: هغه جمع ده د ذبیحه او هغه نوم دی دهغه کوم چې ذبیح کیږي او ذبیح قطع کول (پریکول) دي درگو، او حلاله ده د ذبیحه د مسلمان او د کتابی او د نابالغ او د ښځې او د ګونګي او د غیر مختون (ناسته). نه د محوسي اوبت پرست او مرتد او محرم. او د قصد اسم الله پریښودونکی او حلاله ده که یې هیڅه شي او مکروه ده دا چې ذکر کړي د الله تعالی له نامه سره د بل چانوم یا وایې د ذبیح کولو پر وخت ای الله قبول یې کړي د فلانی له طرفه، او که یې وویل له بسم الله ویلو او چیه کولو وړاندي نو جائز ده، او ذبیح د خلق اوله سيني څخه د پورته هلو کي په منځ کې وي.

توضیح: (۱) ذبائح د ذبیحه جمع ده او ذبیحه مذبوح څاروی ته ویل کیږي او مجازاً هغه څاروی ته ویل کیږي کوم چې عنقریب ذبیح کیږي، بیاذبیح پردوه قسمه ده اختیاري او اضطراري. مصنف رحمه الله ذبیح اختیاري تفصیل مقدم کړی دی چې داسې یې فرمایلي دي چې ذبیح د غاري د مخصوصو څلورو رګو پریکولو ته ویل کیږي، اوداج دودج جمع ده له دي څخه مراد حلقوم (په کوم سره چې ساه وځي تنوځي)، مری (په کوم سره چې غذا دننه ځي) او د حلقوم او مری ښی او کین هغه دوه پنډو ګونه (په کومو کې چې د وینې سیلان وي) دي.

فانده: دا ټول ته معلومه ده چې په دنیا کې د غوښي د خورک دستور او رواج انتهایی قدیم دی لیکن له اسلام څخه وړاندي د څارویو د غوښو د خورلو عجیبی عجیبی طریقي بغیر له کومې پابندي اختیار کړل شوي وي. د مردار غوښه خوړل کیدله. د ژوندی څاروی څه اندامونه (د ضرورت مطابق) پریکیدل خوړل کیدل. د څارویو د روح کښلو لپاره هم انتهایی بی رحمانه سلوک کیدی، چیرته به په لرګیانو سره په وهلو او چیرته به د غوښو په باران کولو سره د څارویو روح ایستل کیدله.

اسلام تر ټولو وړاندي خوداتفریق وکړ چې د مردار غوښه یې حرامه کړه، کومه چې دانسان جسماني او روحاني دواړه صحتونه بربادونکي ده. هغه څاروي یې حرام کړل د کومو په غوښه سره چې دانسان اخلاق معوم (زهرجن) کیږي، لکه خنزیر، پښو، سپی، ځناور و غیره. بیاکوم څاروي چې یې حلال وگرځول دهغو د غوښو په خوړلو کې یې هم داسې پاکه طریقه وښودله چې په هغې سره ناپاکه وینه ښیځي ښه وځي، او څاروی ته ډیر لږ تکلیف ورسپړي. په طبی اصولو د انساني صحت او غذائي اعتدال کې له دي څخه ښه کومه طریقه نه شو کیدلی لکه څرنګه چې د موجوده زماني ډاکټرانو په طبی تحقیق سره ثابت کړي ده. په هر حال اسلام

د څارویو د غوښې په خوړلو کې انسان ازاد نه دی پرېښی چې لکه څرنګه چې د درختو میوې او سبزیات وغیره چې څرنګه یې هم خوښه وي پرېکړې اووي خوري، همدارنګه دې څاروي هم څرنګه یې خوښه وي خوري. د اښکاره خبره ده چې د انسان غذا که له نباتاتو څخه وي او که له حیواناتو څخه وي، ټول د الله تعالی پیداکړل شوي نعمتونه دي او په دې حیثیت سره هر خوړک د الله تعالی دنوم په اخیستلو سره خوړل اوله خوړک څخه په فارغه کیدلو د الله تعالی شکر اداء کول سنت اسلام دی، کوم چې نبی کریم ﷺ په خپل قول او فعل سره دومره عام کړ چې هغه یو اسلامي شعار جوړ شو، لیکن د څارویو په ذبح کولو باندې د الله تعالی دنوم ذکر کولو معامله له دې څخه څه وړاندې ده چې د څاروی غوښه بغیر له دې څخه نه حلالیږي، کوم غافل انسان چې ترکاري، میوه وغیره بغیر د الله تعالی له نامه څخه پرې کړي نو ده ته غافل، تارک سنت خوویل کیږي لیکن دده خوړک ته حرام نه شي ویل کیدلی، په خلاف د څاروی چې دده د ذبح پر وخت دبسم الله ویل دده د حلالوالی شرط دی، له دې څخه بغیر که د ذبح ټول آداب پوره شي نو بیا هم څاروی مردار او حرام دی.

حضرت شاه ولی الله قدس سره په حجة البالغة کې لیکي، چې د څارویو معامله د عامو نباتاتو مخلوقات په شان نه ده، ولی چې په دوی کې د انسان په څیر روح ده، د انسان په څیر د لیدلو، اوریدلو، بویولو، او د ګرځیدو راکرځیدو آلات او اعضاء دي، د انسان په څیر په دوی کې احساس او اراده او تریوه حده ادراک هم موجود دی، ددې سربسری تقاضا ده چې د څارویو خوړک مطلقاً حلال نه وي لیکن د حکمت الهیه تقاضا وه چې ده انسان مخدوم کائنات جوړکله څارویو څخه خدمت اخیستل، د هغوئ شیدي څښل او د ضرورت پر وخت په ذبح کولو سره یې د هغوئ غوښه هم د انسان لپاره حلاله کړه، مګر له دې سره یې ددې د حلالوالی لپاره څوارګان او شرائط هم راوښودل چې له هغو څخه بغیر څاروی نه حلالیږي (جواهر الفقه: ۳۶۹/۲ تا ۳۷۰).

(۲) د مسلمان ذبیحه حلاله ده په دې شرط چې د الله پر نامه ذبح وکړي لفظه تعالی ﴿وحرمت علیکم المیتة والم..... الا ما ذکبکم﴾ (حرام کړل شوي دي پر تاسې مردار او وینه..... مګر کوم چې تاسې ذبح کړی که کاف خطاب سره مسلمانانو ته خطاب دی. همدارنګه د اهل کتابو ذبیحه هم حلاله ده لفظه تعالی ﴿و طعام الذین اوتوا الکتاب جزا لکم﴾ (د اهل کتابو ذبیحه حلاله کړل شوي ده ستاسې لپاره)، له طعام څخه مراد مذبوح څاروی دی ولی چې مطلق طعام خود هر کافر حلال دی له حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه هم د طعام همد تفسیر مروی دی. همدارنګه د نابالغ، ښځې، ګونګی او غیر مختون (چې سنت شوی نه وي) ذبیحه هم حلاله ده په دې شرط چې په تمسبه او ذبح پوهیږي ولی چې د ذبیحه د حلالوالی مدار په مسلمان او کتابی والی سره ده نه په بالغ او مذکور والی وغیره سره. ګونګی اگر که تمسبه نه شي ویلی مګر د ادعزیه وجه سره ده له دده د صاحب ملت والی د تمسبه قائم مقام دی.

فائده: اوس صورت حال دادی چې یهودیان خواوس هم د ذبح کولو پر وخت د خپلو مذهبي قواعدو اهتمام کوي، چې د ذبح پر وخت د الله تعالی نوم هم ذکر کوي او عروقي اربعه د شریعت مطابق پرېکوي، لیکن عیسایانو ټول شیان پرېښي دي، اوس هغوئ نه خود الله تعالی نوم ذکر کوي او نه هم د عروقي اربعه په مشروع

طریقہ دہرے کو لو اہتمام کوی پہ دی وجہ دیہودیانو ذبیحہ زمور لپارہ جائزہ اود عیسایانو ذبیحہ جائز نہ ده (تقریر ترمذی ۲/۲۳۶)

فائدہ: کہ دذایع پہ بارہ کہ معلوم نہ وی چې دده خہ عقائد دی؟ یامد معلوم نہ وی چې ده پہ کومہ طریقہ سرہ خاوری ذبیحہ کری دی؟ دداسی ذبیحہ پہ بارہ کہ حکم مختلف دی (۱) کہ دمسلمانانو بناروی یعنی ددی بنار اکثرہ ابادی مسلمانان وی، دداسی بنار پہ بازارونو کہ چې کومہ غوبنہ خرخیری دھغی خورک حلال دی، اگر کہ مور دذبیحہ کیدلو پہ وخت کہ نہ وی لیدلی، اونه دامعلوم وی چې ذبیحہ کونکی دبیح کولو پروخت بسم اللہ ویلی و، او کہ یہ نہ وہ ویلی؟ وجہ یہی داده چې پہ اسلامی بنار کہ چې کوم شئ خرخیری دھغہ پہ بارہ کہ بہ ہمد اگھل کیری چې دادشریعت داحکاموافق دی اومور تہ پہ مسلمانانو دحسن ظن دلر لو حکم شوی دی (۲) کہ دکوم بنار اکثرہ ابادی کفار غیر اهل کتاب وی، نوددی بنار پہ بازار کی چې کومہ غوبنہ خرخیری ہغہ دمسلمانانو لپارہ حلالہ نہ ده، ترخوچہ کومہ غوبنہ چې اخيستل کیری دھغہ پہ بارہ کہ دیقین پہ درجہ کہ یاد غالب گمان پہ درجہ کہ دامعلومہ نہ شي چې دادھغہ خاوری غوبنہ ده کوم چې مسلمان یا کتابی پہ شرعی طریقہ سرہ ذبیحہ کری دی. داصورت بالکل واضح دی (۳) دلور دوھم صورت حکم دھغہ بنار پہ بارہ کہ ہم دی دکوم ابادی چې دمسلمان، بت پرست و آتش پرست پہ منخ کہ مخلوطہ وی. پہ دی وجہ چې دکوم غوبنہ پہ بارہ کہ چې شک پیداشی ہغہ حلالہ نہ ده ترخوچہ ددی حلالوالی ظاہرنہ شي ددی دلیل دحضرت عدی بن حاتم رضی اللہ عنہ ہغہ حدیث دی کوم چې ورائندی تیر شویہ کوم کہ چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ بنکار حرام گر خولی وود کوم پہ بنکار کہ چې داسی بل سپی ہم شامل شي چې دھغہ دپرنیودلو پروخت بسم اللہ نہ وی ویل شوی. (۴) کہ دکوم بنار اکثرہ ابادی داهل کتاب وی نوددی بنار دغوبنہم ہغہ حکم دی کوم چې دمسلمانانو دبنار دی (یعنی دھغہ بنار غوبنہ اخيستل او خورل حلال دی) پہ دی وجہ چې ذبیحہ پہ معاملہ کی دھغوی حکم دمسلمانانو پہ شان دی. لیکن کہ دیقین یا غالب گمان پہ درجہ کہ معلومہ شي چې ددی بنار اهل کتاب پہ شرعی طریقہ سرہ خاوری نہ ذبیحہ کوی نو پہ دی صورت کہ ددی بنار غوبنہ اخيستل او خورل جائز نہ دی، ترخوچہ دامعلومہ نہ شي چې بعینہ داغوبنہ کومہ چې زہ اخلم پہ شرعی طریقہ سرہ ذبیحہ شوی خاوری غوبنہ ده، اونن دمغربی ملکونو داکثر و بنارونو ہمد احکم دی (فقہی مقالات: ۲۴۴/۲۴۸ تا ۲۴۹)

فائدہ: دبنخہ ذبیحہ کرل شوی بلاشبہ حلال دی، کوم کسان چې دی تہ حرام وایہی ہغوی گنہگار دی، البتہ خرنگہ چې بنخہ پہ دی کار لپو ہیری اودضعف قلب پہ وجہ داحتمال ہم شتہ چې لاس دی نہ وچلیری، پہ دی وجہ بلا ضرورت نہ تنصبا دوی تہ ذبیحہ کار سپارل مناسب نہ دی، لیکن پہ حلالوالی کہ بیامہ شبہ نشتہ یعنی جائز دی (امداد المقتیین: ۲/۹۵۷)

(۴) قولہ لامجوسی ای لایحل ذبیحہ مجوسی، یعنی دمجوسیانو (داور عبادت کونکی، یاد لمر عبادت کونکی) ذبیحہ حلالہ نہ ده ولی چې دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ارشاد دی ﴿مَنْ أَهْلَهُمْ سَفَّاهُ الْكِتَابِ غَيْرَ نَاكِحٍ مِّنْهُمْ وَلَا أَكَلِي ذَنَابِهِمْ﴾ (یعنی لمہ مجوسیانو سرہ داهل کتابو پہ شان معاملہ کوئ مگر لہ دوی سرہ نکاح مہ کوی اود دوی ذبیحہ مہ خورئ)، ہمداراز مجوس نہ حقیقہ اهل تو حید دی اونه دتو حید مدعیان دی پہ دی وجہ ددوی ذبیحہ حلالہ نہ

ده. همداسان د بت پرستانو ذبیحه هم حلاله نه ده ولی چې بت پرست هم دمجوسیانوپه څیر مشرک دي دکوم سماوي ملت اعتقاد نه لري، همداسان دمتردد ذبیحه هم حلاله نه ده ولی چې دمتردهیغ مذهب نه وي په دي وجه چې که هغه دکوم سماوی دین طرف ته منتقل شوی وي پرهغه دی نه پریښودل کیږي. همداسان دمحرم بالحج یا محرم بالعمره ذبیحه (مراد دښکار ذبیح کول دي) هم حلاله نه ده ولی چې ذبیح کول فعل مشروع دی حال داچې دمحرم لپاره دښکار ذبیح کول غیر مشروع دی لهداذا ذبیح نه شمارل کیږي. البته که محرم غیر صید ذبیح کړي نو حلال دی ولی چې غیر صید ذبیح کول فعل مشروع دی په دي وجه چې حرم د بزي وغیره لپاره دامن خای نه دی.

(۴) قوله وتارک السمیه عمدا ای لایحل ذبیحه تارک السمیه عمدا، یعنی که ذبیح کونکي ذبیح کولو پروخت عمدتسمیه پریښوده که ذابح مسلمان وي او که اهل کتاب وي نودده ذبیحه مرداره ده نه به خوړل کیږي لقله تعالی (ولا تأکلوا مما یذکر اسمہ) (یعنی پرکوم چې دالله تعالی نوم نه دی ذکر شوی هغه مه خوړئ)، او که تسمیه عمدانه بلکه په هیرد سره پتې شوه نو حلاله ده ولی چې په دي صورت کې هم په حرام ګرځولو کې حرج عظیم دی ولی چې انسان له نسین څخه لږ خالي وي.

فائده: علما کرامو دا هم لیکلی دي چې سوره برأت (کوم چې دکفارو دقتل پر حکم مشتمل دی) له بسم الله الرحمن الرحیم څخه خالی ایښودل شوی دی ولی چې بسم الله درحمت کلمه ده کومه چې دموقع مقتضی نه ده. همداسان دڅاروی ذبیح پروخت هم صرف بسم الله اکبر ویل مقرر شوی دی دبسم الله الرحمن الرحیم دوپلو حکم نه دي شوی ولی چې ذبیح په صورت کې دقهر او عذاب شکل دی او داد کلمه رحمت (یعنی بسم الله الرحمن الرحیم چې په دي کې درحمان اورحیم لفظونه شته) مقتضی نه دی. (مظاهر حق: ۴۶/۴)

الانذار: ی مسله عاقل ذبیح ویسی ولې تل؟

فصل: داسی ولې بریدیا السمیه علی الذبیحه. (الاشاده والنظر)

دمشینې ذبیحي حکم: دمشین په ذریعه سره څاروی ذبیح کول ناجائز او غیر شرعي دی البته که چا دمشین په ذریعه سره څاروی ذبیح کړ نو د هغه غوښه خوړل حلال دي، په دي شرط چې ذبیح کونکی مسلمان وي یعنی پټن مسلمان وهلی وي او د پټن دوهلو پروخت یې بسم الله ویلي وي، غرض داچې دداسې ذبیحي په حلت کې څه شبه نشته مګر معهدا د اطرېقه بلا شبه غلطه او ناجائزه فقط والله تعالی اعلم (ماخوذازا حسن الفتاوی: ۴۷۶/۷)

سوال: او که ډیر څاروي دمشین لاندې ودرول شي او یو ځل بسم الله هم وویل شي نو یا هغه دټولو څارویو دحلال والی لپاره کافی ده یا صرف دا ول څاروي لپاره کفایت کوي او نور ټول څاروي مردار یږي؟

خواب: ددي متعلق دتصوصواو اصول شرعيه مقتضی داده چې بسم الله ویل او ذبیح دواړه متصل واقع وي معمولی دیوونیم منب انداز ته تقدیم هیڅ اثر نه لري، ځکه له دومره فرق کولو څخه لاچاري ده مګر له دي څخه که ډیر تقدیم وشونودا تسمیه به ذبیح دنه متصل والی په وجه سره کالعدم ګرځي او څاروی به مردار یږي..... په مبسوط کې دامام محمد رحمته الله علیه په حواله دا نقل شوی دي اوابت الذابح یذبح الشاهین والدلائله فیسمی علی الاول

وبدع التسمية على غير ذلك عمد اهل بال كل الشاة التي سمي عليها ولا ياكل ماسوى ذلك (بدائع الصانع: ۵/۳۹)..... البتة كه
يې دوه بزي يوځای کړي او په يوه وخت کې يې ددواړو پر غاړه چاره تيره کړي نو دا تسميه ددواړو لپاره کافي ده
او دواړه حلال پري لواضع شاتين و امر السكين عليهم امانه تجزى لى ذالك تسمية واحدة (بدائع: ۵/۵۰)

د روايات مذکوره په رڼايې کې تر بحث لاندي مسئله: ډير څاروي ترمشين لاندي ودرول شي او په بسم الله
ويلسره ددوئ غاړي پري کړل شي، په دې کې په غير مشروع طريقه سره ذبح کولو له گناه څخه علاوه صرف
هغه څاروي حلال دي پرکومو چې چاره په يو وخت کې تيره شوي ده، په دې شرط چې دمشين د چاري
د څلولو پړوخت بسم الله ويل شوي وي او د ځينو صحابه کرامو ﷺ په نزد دام د ذبح د غير مشروع طريقه
د کيدلو په وجه سره حرام دي، او د کومو څارويو په غاړه چې چاره له بسم الله ويلو وروسته تدریجاً تيره شوي ده
هغه د ترک تسميه په وجه سره د جمهور په نزد حرام او مردار دي (جديد معاملات کی شرعی احکام: ۳/۱۰۶)

فائده: د ذبح پړوخت دا الله تعالی نوم ذکر کول ضروري دی لیکن بسم الله په عربي ژبه سره ويل ضروري نه ده
چې که څوک د ذبح پړوخت ووايي چې دا الله په نوم ذبح کوم بيا هم جائز دی، په احسن الفتاوى: ۷/۴۰۵ کې
دي لان الفقهاء، رحمهم الله لم يشترطوا العربية ولو كان لذكروه، لیکن افضل و مستحب همدغه چې په عربي
کې داسې وويل وایې بسم الله اکبر..... او که نابالغ د ذبح طريقه زده وي او بيا دا الله تعالی په نامه سره ذبح
وکړي نو دده ذبيحه هم حلاله ده. همدا شان د گونگي مسلمان ذبيحه هم حلاله ده لعافی الشامية
۵/۲۹۷: و شرط كون الذابح مسلماً حلالاً..... قوله ولوالذابح مجنوناً وامراً او صبياعقل التسمية والذبح ويقدر ان تلف
او اخرس (جديد معاملات کی شرعی احکام: ۳/۹۴)

(۵) د ذبح پړوخت دا الله تعالی له نامه سره بل څوک ذکر کول يا د اذان ويل اللهم تقبل من فلان مکروه دي، د دې
دري صورتونه دي (۱) د بل چا ذکر د عطف په ډول سره متصل وکړي مگر عطف ونه کړي لکه چې داسې وایې
بسم الله، محمد رسول الله نو دا مکروه ده او ذبيحه حلاله ده ولی چې دلته يې نبی کریم ﷺ له الله تعالی سره
شریک کړی نه دی که شریک کول مقصود وای نو محمد به مجرور وي حال دا چې محمد مجرور نه دی بلکه
مرفوع دی مگر څرنگه چې يې صورة الله تعالی له نامه سره غيروځای کړی دی په دې وجه دا مکروه
تحریمی ده. (۲) د ذبح پړوخت دا الله تعالی له نامه سره د بل چا نوم په عطف کولو سره ذکر کړي بسم الله ونحنه
رسول الله نو په دې صورت کې دا ذبيحه د ما اهل لغير الله کيدلو په وجه سره حرامه ده ولی چې د تسميه پړوخت يې
له الله تعالی سره غير ذکر کړی دی (۳) د ذبح پړوخت ضرورتاً ومعنی په هراعتبار سره د بل چا ذکر دا الله تعالی له
نامه څخه جلا وکړي مثلاً له تسميه او ذبيحه څخه کولو وړاندي ياله ذبح څخه وروسته ووايي اللهم تقبل من
فلان، نو دا صورت جائز دی ولی چې په دې صورت کې له الله تعالی سره د چا د شریکولو هيڅ شائبه نشته.

(۶) ذبح اختياري د حلق اولبه (د سينې لوړه وکی) په منځ کې وي ولی چې له حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه
مروى ده الذکوة فی الحلق واللبة (ذبح د حلق اولبه په منځ کې وي) پاتې شوه ذبح اضطراري نو په هغې کې ذبح
محل متعين نه دی بلکه د بدن په هر حصه کې زخم جوړول او وينه بهرل کافي ده.

(۹) والمذبح المری، والخلف هو الرذجان و قطع الثلاث کاف (۸) ولز بظفر و قرن و عظم و سن منزوع و لیطة و مزوة و ما نهر الدم (۹) (الاسنا و غفر)
 قانمین (۱۰) و لذت حد الشفرة (۱۱) و ذکره الشیخ و قطع الرأس و الذیخ من الفقا (۱۲) و ذبح صید استأنس و خنخ نغم نو خش، او قر ذی لی بنم
 (۱۳) و سن نحر الابل و ذبح البقر و الغنم و ذکره عکسوا حل (۱۴) و لم یذک جبین بذاکاة

توجیه او مذبح مری، حلقوم او دوه شاه رگه دي او پری کیدل ددريو کافی دي، اگر که په نوک یا شکر یا هډوکی یا غاښ سره وي کوم چې کښل شوی وي یا دنرکل په پوستکي یا په تیره ډبره یا په داسې شئ سره وي کوم چې وینه و بهوي، مگر غاښ او نوک کوم چې دواړه په خپل خای وي، او مستحب ده د چاري تیره کول، او مکروه ده دهلو وکی ترمازغو پوري پري کول او د سر پري کول او ذبح کول د شت په لطف څخه، او ذبح کيږي به هغه ښکار کوم چې مانوس وي او زخمې دي کړای شي هغه خاړوی کوم چې وحشي شي یا ولو پري څاه ته، او سنت دی نحر کول داوښ او ذبح کول دغوا او بزي او مکروه دی ددي عکس مگر حلال دی، او نه ذبح کيږي جبین دده دمور په ذبح کیدلو سره.

تشریح: (۷) په ذبح کې څلور رگونه پري کيږي حلقوم (دساه دتلور اتلولاره) او مری (دخورک څښک لاره) او دوجان (دوه شاه رگه کوم چې دحلقوم او مری په ښی او کيڼ طرف کې واقع دي)، نوکه یې داخلور رگونه پري کړل نو بیا لاتفاق دداسي خاړوی خوړل حلال دي لکه له ﴿اَلَا اَنْذَاکُمْ بِمَا فِیْکُمْ﴾ (پري کړه دوه رگونه په په کوم شئ چې وغواړي) او داج جمع دی چې دهغي لېر تر لږه دري افرادوي لهذاله دي څخه دوه شاه رگه او مری (نخره) مراد دي او داري داسې دي چې له حلقوم څخه بغیر نه شي پري کیدلی لهذا بالضرورة حلقوم هم په پري کیدو نکورگو کې شامله شوه په دي ډول په ذبح کې پري کیدونکي رگونه څلور شول. او که اکثر (یعنی دري) رگونه پري شول له څلورو څخه هر دري چې وي نوهم دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دهغه خوړل حلال دي، دصاحبینو په نزد دحلقوم او مری او احدالو دجین پري کیدل ضروري دي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الهندیه: وان قطع اکثرها فکذا لک عندابی حنیفة وقال لا بد من قطع الحلقوم والمرئ واحد الوجه والصحيح قول ابی حنیفة لمان لا لاکتر حکم الكل (هندیه: ۵/۲۸۷)

فائده: په حدیث شریف کې مطلقا عروق ثلاثه ذکر شوي دي دحلق او مری نوم نشته، له عروق څخه داسې عروق مراد دي د کومو په پري کیدو کې چې توصیه فی اخراج الروح والدم وي نو که په مافوق العقده باندې دحلق او مری اطلاق هم نه وي نو بیا هم په هر کيف عروق خو موجود دي د کومو قطع چې د توصیه فی اخراج الروح باعث ده لهذا مافوق العقده په حالت کې هم د عروق ثلاثه د منقطع کیدلو په وجه سره ذبیحه حلاله ده (از احسن الفتاوی ۷/۴۲۲). له اهل تجربه څخه معلومه شوي ده چې د ذبح عروق په فوق العقده ذبح کولو سره هم پري کيږي لهذا ددي په حلت کې شبهه نشته (عزیز الفتاوی ۱/۷۰۸)

(۸) قوله ولو بظفر و قرنی ای بجوز الذبح ولو بظفر و قرن الخ، یعنی په پري شوي نوک او شکر، په کښل شوي غاښ و لیطه (دبانس تیره پوستکي) او مروه (سپینه نری تیره ډبره) سره د خاړوی ذبح کول جائز دي همداشان په هر داسې تیره شئ سره هم ذبح کول جائز دي کوم چې رگونه پري کوي او وینه بهوي ولی چې د ذبح حقیقت هم درگو پري کول او وینه بهول دي.

(۹) مگر په خپل ځای قائم (یعنی کوم چې له انسان او څاروی څخه جلا شوی نه وي) غاښ اونوک سره ذبح کول جائز نه دي اگر که رڼو نه پري کوي او وینه بهوي ل قوله ﴿كُلْ مَا نَهَرَ الذَّمُّ مَخْلُوقًا غَيْرَ الْفَرْزِ وَالْبَشَرِ﴾ (یعنی کوم شی چې وینه بهوي په هغه سره ذبح شوی خورئ مگر په غاښ اونوک سره ذبح شوی مه خورئ)، همداراز پردي دامت اجماع هم ده.

(۱۰) د ذابح لپاره مستحب ده چې د څاروي له شملولو وړاندي خپله چاره تیره کړي ل قوله ﴿وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَخْبِتُوا الْمَذْبُوحَ وَلْيَعْلَمْ أَحَدُكُمْ شَفَرَتَهُ﴾ (یعنی کله چې تاسې ذبح کوی نو په ښه طریقه سره ذبح وکړئ اوله تاسې څخه ذبح کونکی دي خپله چاره تیره کړي).

فانده: سلیقه مندی د هر عمل روح ده او شریعت د دې ډیر ساتونکی دی ده په هر هر شی کې د دې تعلیم ورکړی دی او تاکید یې هم کړی دی، د څاروی ذبح کول خوله ده څخه داعلی او افضل مخلوق یعنی انسان غذا، په خاطر حلال کړای شوی ده لیکن په ذبح کولو کې چې کوم تکلیف دي څاروي ته رسیږي دهغه متعلق تاکید دی چې دا ډیر لږ وي، لکه چې د چاري له وړاندي څخه د تیره کولو حکم د همدې لپاره دی چې څومره رڼو نه چې پري کیږي زرتزره پري شي او دا څاروی د ژوند او مرگ له کش مکش څخه زرنجات ومومي. او زای (چاره وغیره) چې څومره تیره وي همدومره به تکلیف هم کم وي او د جسم او روح تعلق به هم په دې سره زرمقطع کیږي، د راحت وړ کولو یو مطلب ده. بیان شوی دی چې له ذبح کولو څخه وروسته دی ښه یخیدلو ته پریږدي ښی کریم ﷺ د چارو د تیره کولو او دهغوله څارویو څخه د پټولو حکم فرمایلي دی، او په تلوار سره یې د ذبح کولو حکم فرمایلي دی، او د څاروی په وړاندي یې د چاري له تیره کولو څخه منع فرمایلي ده، دا کار باید له وړاندي څخه وشي یعنی چاري د څارویو په وړاندي تیري نه کړای شي او په تلوار سره د ذبح کولو حکم فرمایلي دی (مسائل رفعت قاسمی: ۵/۱۱۶)

فانده: له ذبح کولو څخه وړاندي د څاروی بې هوشه کول خلاف سنت دی، شریعت چې کومه ذبح کول د حلال والی شرط گرځولی دی د دې علت لکه څرنگه چې له نصوصو څخه واضع دی دادی چې بهیدونکي وینه د ذبیحه له بدن څخه ووځي او د ساتنې له قواعدو څخه د دې قوی احتمال دی چې د څاروی طبیعت دده د هوش په حالت کې قوی وي، او څومره درجه کې چې بې هوشې وي همدومره اندازه دده طبیعت ضعیف وي او د وینې خارجول د طبیعت کار دی، نو څومره چې طبیعت قوي وي وینه به ډیره خارج کیږي، او څومره چې په طبیعت کې ضعف وي وینه به کمه خارج کیږي، نو قصد او طبیعت ضعیفه کول و د وینې دلرېستلو اهتمام کول دي، کوم چې د شارع له مقصود سره صریح مزاحمت دی دا خو شرعي خلاف ورزي ده، او وینه په بدن کې ډیره موجوده ده سره له دې چې لږ وځي هغه له غوښې سره گډ کیږي، او حال دا چې د څاروی په خپله مړه کیدلو سره ټوله وینه په غوښه کې د گډیدلو په وجه سره د طب نبوی ﷺ د منشاء خلاف دی او په بې هوش کولو سره او یا ذبح کولو سره خوڅه ناڅه وینه په غوښه کې خامخاشا ملیري او داله شریعت څخه خلاف دی. او که په کومه وجه سره بلا تدریس اختیاري وي (یعنی له بې هوشه کولو بغیر کوم څاروی وینه کمه ووځي) په دې کې مکلف معذور دی له دې څخه د حرمت کراهت حکم نه کول کیږي (امداد الفتاوی: ۴/۶۰۸)

(۱۱) ذبح نړه د چاړې تر نخاع (حرام مغز) پورې رسول مکروه ده همداسان د خاړو له یخیدلو څخه وړاندې د خړو سر پرې کول هم مکروه دي ولې چې په دې کې بلا فائدي حیوان ته عذاب ورکول دي کوم چې منې غندنه. همداسان که چاېزه د خټ له طرف څخه ذبح کړله او هغه تر هغه وخت پورې ژوندی وه چې دهغې هغه رگونه هم پرې شول دکومو چې پرې کول ضروري دي نوداهم مکروه ده بیا هم داسې به خوړل کیږي ولې چې مکروه فعل حرمت نه ثابتوي، او که بزه د ضروري رگونه له پرې کیدلو څخه وړاندې مړه شوه نو نه به خوړل کیږي ولې چې ددې مرگ په ذبح سره نه دی واقع شوی.

فائده: د حیوان د ذبح کولو پړوخت دلاندې امور رعایت باید وکړل شي، (۱) حیوان ته نه ذبح کولو څخه وړاندې باید خورک ورکړل شي او به وروځنېل شي وږی تږی ساتل مکروه دی. (۲) مذبغ ته دیولوپړوخت په کښلولو سره بیول مکروه دي. (۳) په اساني سره دي حیوان څملول شي بې ځایه سختي کول مکروه دي. (۴) د قبلي طرف ته په مخ گرځولو سره دي په کین اړخ څملول شي چې روح یې په اساني سره ووځي، له دې څخه خلاف کول مکروه دي (۵) له څلورو پښو څخه دي دري ورو تږي. (۶) چاړه دي تیره کړي، په پڅه چاړه سره ذبح کول مکروه دي (۷) که چاړه تیره کوي نوله حیوان څخه دي پته تیره کړي ولې چې حیوان ته مخامخ تیره کول مکروه دي (۸) د حیوان له څملولو وړاندې دي چاړه تیره کړي، وروسته د چاړې تیره کول مکروه دي (۹) په حدیث شریف کې دي چې یو کس حیوان څملاو و او چاړه یې تیره کوله ددې په لیدلو سره نبی کریم ﷺ وفرمایله ته بزي ته له یو ځل څخه زیات مرگ ورکول غواړي، (۱۰) دیوه څاروي دبل مخ ته ذبح کول مکروه دي. (۱۱) په سختی سره دي ذبح نه کوي چې سربې پرې شي یا تر حرام مغز (په غاړه کې دننه سپین رگ) پورې چاړه ورسېږي ولې چې دامکروه ده (۱۲) له غاړې څخه لوړ ذبح کول مکروه دي اومنع دي ولې چې په دې حیوان ته له ضرورت څخه زیاته ایذا رسول دي (۱۳) له ذبح څخه وروسته د حیوان له یخیدلو وړاندې دي سر نه جلا کوي اونه دي پوستکی کاږي ولې چې دامکروه ده (فتاوی رحیمیه ۱۰/۶۸)

فائده: که د ذبح کولو پړوخت د چرگې سر پرې شي نو ددې څه حکم دی. الجواب باسم ملهم الصواب: قصد اداسې کول مکروه دي، بلاقصد څه کراهت نشته، غوښه په هر صورت مکروه نه ده والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوى ۷/۴۰۷)

(۱۲) کوم ښکار چې مانوس وي نودهغه ذکاة (ذبح) داده چې مابین الحلقوم واللبنه ذبح کړای شي ولې چې ذبح اختیاري (ذبح اختیاري هغه ده چې په هغې کې په مذکور بالا طریقي سره په ذبح کولو قدرت وي) که مقدوره وي نو ذبح اضطراري (ذبح اضطراري هغه ده چې په هغې کې په کوم ځای چې هم په زخم لگولو سره وینه بهول کیږي) کافی نه ده. او کوم حیوان چې پیداشي وحشي وي یا وپه وحشي کیدلو سره وتښتي یا په څاه کې ولوړي په دې ډول چې اوس دده ذبح اختیاري مقدوره نه وي نودهغه ذکاة ذبح اضطراري ده کوم چې په نیزه سره اوزخې کول دي ولې چې په مذکوره صورتونو کې همدامقدور ده.

(۱۳) په اوبن کې مستحب دادی چې نحر کړای شي (نحر دادی چې له سینې څخه لوړ چې د حلقوم کومه حصه یو ځای شوي ده چیرته چې غوښه لږ وي هغه پرې کړای شي) ولې چې همدامتوارث ده اود اوبن د رگو دیو ځای

کیدلو خای هم دی لهذالته ټول رگونډه پري کيږي، ضابطه داده چې دکوم حیوان چې هم غاړه اوږده وي هغه دي نحر کيږي، او دغوا، بزې وغیره په حق کې ذبیح کول مستحب ده ولی چې ددوی رگونډه هلته جمع وي چیرته چې ذبیح کيږي، او که یې ددې عکس وکړ یعنی اوبښ یې ذبیح کړ او غوا، بز، وغیره یې نحر کړه نو دحصول مقصود (یعنی وینه بهول) په وجه سره داهم جائزه مگر خلاف سنت په وجه سره مکروه ده.

(۱۴) که چا اوبښه نحر کړه یا یې غوا او بز، هلاله کړه یا یې ددې په نس کې مړیجی و موندی نو دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد دموږ ذبیح کول دده ذبیح نه شمارل کيږي بلکه دی به علیحده ذبیح کيږي ولی چې دمور په ذبیح کولو سره دجنین وینه نه بهیږي لهذا دی به نه خوړل کيږي که یې وینښتان شنه شوي وي او که نه وي (یعنی خلقت یې تام شوی وي او که نه وي). حال دا چې دصاحبینو په نزد که یې خلقت تام شوی و نو خوړل کيږي او که نه و و تام شوی نو نه خوړل کيږي.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله قول را جع دی لمالی البر المختار: فی منظومه النسی قوله ان الجنین مفر دبحکم لم یذک بذکاء له لحدف المصنف ان قال ان لم یخلفه اکل لقوله وَذَكَاةُ الْجَنِینِ ذَکَاةٌ اَوْ هِیَ حَمَلُهُ الامام علی التبیة ای کذا کما هه بلید الله روی بالنسب ولس فی ذبیح الام اضاعة الوله لعمد التیقن بموته (البر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۲۱۳)، و فی الباب: قال فی التصحیح واحتار قول ابی حنیفة الامام البرهانی والنسی وغیرهما (الباب علی هامش الجوهره: ۲/۲۳۸)

فصل فیما یحل اكله وما لا یحل

دافصل دهغه شیانو په بیان کې دي دکومو چې خورک حلال دی اود کومو چې خورک حلال نه دی کله چې مصنف رحمته الله دذبیح له تفصیل څخه فارغ شونو دهغه حیواناتو تفصیل یې شروع کړ دکومو چې خوړل حلال دي اود کومو چې خوړل حلال نه دي ولی چې له مشروعیت ذبیح څخه اصل مقصود توسل الی الاکل دی، یا یې دذبیح تفصیل په دي وجه مقدم کړ چې ذبیح دما کول حیوان لپاره شرط ده او شرط له مشروع څخه مقدم وي.

(۱) لا یؤکل کل ذئباب و مخلص من سبع و طیر (۲) و حل غراب الزرع لا یألفق الذی یأکل الجیف (۳) و الطیغ و الطنب (۴) و الزنور و الشلخفاء و الخشرات (۵) و الخنزیر و الخلیف و البغل و حل الأرنب (۶) و ذبیح ما لا یؤکل لعل یطهر لعل یذبح جلد (۷) و الذی لا ذمی و الخنزیر (۸) و لا یؤکل مالئ لا یسک عبر طاب و حل بلا ذکاة کالجوا (۹) و لو ذبیح ذاة لفرخ کث، او خرغ الذم غل، و لا لان لم یفرخ غبابة، و ان علم حل، و ان لم یفرخ ک و لم یفرخ الذم

توجه: نه دي خوړل کيږي ددې ووالا او پنځې والاله خناورو او مرغانو څخه، او حلال دی د کښت کارغه نه برک کارغه کوم چې مردار خوري، اونه گور کښ او سمساره، او مچمچي، او کیشف او په ځمکې اوسیدونکي حیوانات، او کورني خړه او خچر او آس او حلال دی سوی، او ذبیح کول دداسي حیوان کوم چې نه خوړل کيږي پاکوي دهغه غوښه او دهغه پوستکی، ماسو اله انسان او خنزیر څخه، اونه دي خوړل کيږي دریايي حیوانات مگر ماهی کوم چې د اوبو پر سر نه وي راغلی او حلال دی بلا ذبیح دملخ په شان، او که یې ذبیح کړه بزه او هغې حرکت وکړ یا وینه ووتله نو حلال ده که نه نو نه ده که معلوم نه وي دهغې ژوند او که معلوم وي نو حلال ده اگر که حرکت ونه کړي اونه وینه ووځي.

تشریح: (۱) د هر قسم ذی ناب (هغه غوښه خوړونکی حیوان چې دهغه هغه دوه لوی غاښونه وي د کومو په ذریعه سره چې هغه غوښه پري کوي یا ښکارنيسي) ځناور خوړل جائز نه دي ولې چې نبی کریم ﷺ دخیبر په ورځ فرمایلي وو «اکل کل ذی ناب من النباع حرام» (یعنی له ځناورو څخه د هر ذی ناب خوړل حرام دي)، او په مرغانو کې د هر ذی مخلب (مراد هغه مرغ دی کوم چې په خپلو تیرو پنجو سره ښکار مې کوي) خوړل جائز نه دي ولې چې په حدیث شریف کې دي چې نبی کریم ﷺ د همدې خیبر په ورځ خاطفه حرام گرځولي دي اوله خاطفه څخه مراد هغه مرغ دی کوم چې له هوا څخه په حمله کولو سره شپږ پورته کوي لکه بازو وغیره.

(۲) د کښت د کارغه خوړل جائز دي کوم ته چې زاغ ویل کیږي ولې چې هغه دانه خوري مردار نه خوري لهذا هغه له سباع الطیر څخه نه دی، البته غراب ابقع (یعین په کوم کې چې سپین او تور رنگ ګلښوی وي دده غاړه د ښپو په نسبت ډیره سپینه وي) به نه خوړل کیږي ولې چې هغه مردار خوري.

(۳) قوله والضع والضب ای لایحل اکل الضع والضب، یعنی دضبع (بجو، ګورکښ، د ځناورو په جنس کې له سپی څخه لږ لوی او د لوی سرو الاقوی حیوان دی) خوړل جائز نه دي ولې چې ضبع له ځناورو څخه دی، اوضب (سمساره) خوړل جائز نه دي لحدیث ابی داؤد دان رسول الله ﷺ «نهی عن اکل لحم الضب» (یعنی نبی کریم ﷺ د سماري له خوړلو څخه منع فرمایلي ده). د ائمه ثلاثه په نزد سمساره حلاله ده ولې چې حضرت عباس رضی الله عنه فرمایي چې د نبی کریم ﷺ پر دسترخوان سمساره و خوړل شوه که حرامه وای نو نه به خوړل کیده، احناف ددې ځواب ورکوي چې د ایه ابتدا اسلام باندي محمول ده ولې چې د اسلام په ابتدا کې صرف دري شیان حرام و وقال الله تعالی «قل لا اجد فیما اوحی الی من خزائن علی طاعم یطعمه الا ان یکن منبثا او ذما من فخر او لا ینم خنزیر» وروسته دیر شیان حرام کړل شول.

(۴) قوله والذبور ای لایحل اکل الذبور، یعنی دمچ مچۍ، کشف او هر قسم حشرات الارض (چنیجان یا کوچنی کوچنی حیوانان لکه چونګښه، موږک، سرطان، او مارو وغیره) خوړل جائز نه دي ولې چې داله خباثتو څخه دي قال الله تعالی «وینزعهم علیهم العذاب» (یعنی حراموي هغه پردوئ خباثت).

(۵) د کورنیو خوړو خوړل جائز نه دی «لحدیث ثعلبۃ الغنصی الله قال خرّم رسول الله صلی الله علیه وسلم لحم الغنصی الا غنصی» (یعنی نبی کریم ﷺ د کورنیو خوړو غوښه حرامه وگرځوله)، همدارنځ دخوړو غوښه خوړل هم جائز نه ده که هغه دخري له نس څخه پیدا شوی و ولې چې له خري څخه د پیداکیدلو په وجه سره به دده هم هغه حکم وي کوم چې دده اصل دی. دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد د آس غوښه خوړل مکروه تحریمي ده ولې چې د ادبمن د ویرولو آله ده نو احتراماً دده خوړل مکروه دي، حال دا چې د صاخبینو په نزد د آس غوښه خوړل (له کراهت تنزیهی سره) جائز ده «لحدیث جابر بن عبد الله رضی الله عنه قال اکلنا لحم الفرس علی عهد رسول الله ﷺ» (یعنی موږ د نبی کریم ﷺ په زمانه کې د آس غوښه وڅهوله). ارسوئ په خوړلو کې څه حرج نشته ولې چې نه داله ځناور و څخه دی او نه مردار خوري لهذا د ادهوسۍ مشابه دی.

فائده: د آس د غوښې په باره کې دامام صاحب قول راجع دی لعافی الهندیة: یکره لحم الخیل فی قول ابی حنیفة خلافا لصاحبہ... وقال الشیخ الامام السرخسی ماقاله ابو حنیفة احوط و ماقالا الاوسع (الهندیة: ۵/۲۹۰) وقال ابن عابدین الشامی: (قوله و علی الفرس

په مکروهه کراهه التنزيهيه وه ظاهر الروايه کمالی الکفايه وه الصحيح علی ما ذکره فخر الاسلام وغيره فیهانی ثم نقل تصحيح کراهه التنزيه عن العلامه والهدایه والمجسط والمغنی وقاصیخان والعلماء وغيرهم وعلیه المتون (رد المحتار: ۵/۲۱۳)

فائده: دبعض نسل حیواناتو په باره کې مشهوره ده چې ددوئ د نسل کشی لپاره دخنزیر ماده منویه دتیسټ ټیوب په ذریعه یاد جفتی (وطی) په ذریعه استعمالیږي له کوم څخه چې بچی پیدا کیږي داسې غوا ته جرمنی یا غیر ملکی غوا ویل کیږي دداسې غوا دغوښي څه حکم دی؟ نوپوه شه چې د حیواناتو نسل له مور څخه ثابتیږي، د نر ماده منویه هیڅ اعتبار نشته لکه چې فقها و لیکلي دي چې که له بزي سره کوم ځناور و طي وکړي نو بچی دمور په تابع کیدلو سره حلال دی، لهدا د جرمنی غوا یا کوم بل حیوان چې دهغه مور حلال حیوان وي نو هغه ذبیح کول او دهغه غوښه خوړل شرعا جائز دي، لعلال العلامة الکاسانی فی البدائع الشناع: ۵/۱۶۰: حتی ان البقرة الاهلية اذا نر عنها ثور وحشی فولدت فانه يجوز ان یضی به وان كانت البقرة وحشیة والنور اهلیا لم یجزل ان الاصل فی الولد لام لانه ینفصل عن الام (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۳۹)

(۶) که چا داسې حیوان ذبیح کړ چې دهغه غوښه خوړل حلال نه وي نو دهغه پوستکی او غوښه پاکيږي نو که په اوبو کې دداسې ذبیح شوی حیوان غوښه ولویږي نو هغه نه مردار یري و لی چې د ذبیح اثر ددی چې په دې سره رطوبات او بهیدونکي وینه ختمیږي او نجس هم همداده شیان دي د پوستکی او غوښي ذات نجس نه دی لهدا کله چې د ازا اثل شول نو پوستکی او غوښه پاکيږي لکه چې په دباغت سره پاکيږي، دامام شافعی رحمته الله په نړدیه ذبیح کولو سره پوستکی او غوښه نه پاکيږي و لی چې د ذبیح اثر په اباحت لحم کې اصل دی او د غوښي اویو پوستکی په طهارت کې تابع دی او تابع له اصل څخه بغیر نه وي نو کله چې په ذبیح کولو سره دداسې حیوان غوښه مباح نه گرځي نو پاکيږي هم نه.

(۷) البته دانسان او خنزیر غوښه په ذبیح کولو سره نه پاکيږي بیاد انسان په غوښه کې د ذبیح عدم تاثیر وجه دانسان مکرم او محترم والی دی او په خنزیر کې د عدم تاثیر وجه دخنزیر نجس العین والی دی.

(۸) داوبو په حیواناتو کې (د سمندر، دریاب وغیره) له ماهی ماسوا هیڅ حیوان هم حلال نه دی لقوله تعالی فمنهم ففخزهم علیهم الخبائث (یعنی خراوي هغه پردوئ خبائث) اوله ماهی ماسوا داوبو نور حیوانات له خبائثو څخه دي و لی چې هغه طبائع سلیمه مکروه بولي، اوله ماهیانو څخه هم دطافی (کوم ماهی چې په اوبو کې په خپل مرگ سره ومري او داوبو پر سر راشي او دهغه نس داسمان طرف ته وي هغه ته طافی ویل کیږي) خوړل مکروه ده لقوله فمنهم و ما طفی لایما کلو (یعنی کوم چې سرچپه شوی وي هغه مه خوری)، دملخ خوړل حلال دي، دماهی او ملخ د ذبیح کولو ضرورت هم نشته لقوله فمنهم فاحلک لنا من ثیاب السمک والخراد (یعنی زموږ لپاره حلال کړل شوي دي دوه مردی یعنی ماهی او ملخ).

فائده: دامام شافعی رحمته الله په نزد د سمندر ټول حیوانات حلال دي مگر خنزیر، سپی او انسان جائز نه دي لقوله تعالی (اجل لکم فیہ الفخر) (ستاسي لپاره د دریاب ښکار حلال کړل شوی دی)، همدراز په حیوان کې اصل حرامونکی شی وینه ده حال دا چې داوبو په حیواناتو کې وینه نه وي و لی چې وینه لرونکی حیوان په اوبو کې نه شي اوسیدلای.

فائقه: د جينهنګي خوړل جائز دي او که يا؟ د جينهنګي په باره کې د حضرت شيخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم يو تحقيق نقل کوم، فرمايې، د لغت ډيرو ماهرينو (پوهانو) د دې خبرې صراحت کړی دی چې جينهنګا د ماهی يو قسم دی لکه چې ابن دريد په جمهرة اللغة کې ليکلي دي چې، «واريسان ضرب من السمک، اريان (جينهنګا) د ماهی يو قسم دی (جلد ۲، صفحه ۴۱۴) د لغت په مشهور کتاب قاموس اوتاج العروس کې هم جينهنګا په ماهی کې شمار کړی دی (جلد ۱، صفحه ۱۴۶)، همداسان علامه دميري په خپل کتاب حيواة الحيوان کې فرمايلي دي چې الرويان هوسمک صغير جدا، جينهنګا ډير کوچنی ماهی دی د کوم چې رنگ سوري (جلد ۱، صفحه ۴۷۲)

د لغت د ماهرينو د دې تصريحاتو پر اساس له اخنافو څخه ډيرو حضراتو د جينهنګې د حلال والی فتوی ورکړي ده، لکه صاحب فتاوی حماديه وغيره. زموږ شيخ المشايخ حضرت مولانا شرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ په خپل کتاب امداد الفتاوی کې فرمايلي دي د ماهی څه خواص لازمه په کوم دليل سره نه دي ثابتې شوي چې دهغوئ په انتفاء سره سمکيت منفي شي، اوس مدار صرف د عدول مبصرينوپه معرفت باندي دی، اوس وخت له ماسره حيواة الحيوان د دميري په کوم کې چې له ماهيات حيوانات څخه بحث شوی دی، موجود دی، په دې کې تصريح ده، الرويان هوسمک صغير جدا، په هر حال احقر ته په اوس وخت کې خودده د سمک (ماهی) والی په باره کې بالکل اطمینان دی ولعل الله يحدث بعد ذلك امرا، والله اعلم (امداد الفتاوی ۴/۱۰۳)

ليکن د موجوده زماني د علم حيواناتو ماهرين (پوهان) جينهنګا په ماهی کې نه شماري، بلکه د دوی په نزد جينهنګا د اوبو د حيواناتو يو مستقل قسم دی، دوی وايي چې جينهنګا ډوبو له خاندان څخه يو فرد دی نه چې د ماهی کوم قسم دی، د ماهرين حيواناتو په نزد د ماهی تعريف دادی: هو حيوان ذو عمود فقری يعيش فی الماء ويسبح بعواماته ويتنفس بغلصمته، هغه درېر د هډوکي درلودونکی حيوان دی، کوم چې په اوبو کې اوسيږي، په خپله وزرونو سره لامبووې، او په شونډانو سره ساه اخلي (انسائيکلوپيډيا آن بریتانیکا: ۹/۳۰۹، مطبوعه ۱۹۵۰).

د دې تعريف له مخې جينهنګا په ماهی کې داخل نه دی، ولی چې په جينهنګې کې د ملا هډوکي هم نشته او نه جينهنګا په شونډانو سره ساه اخلي، همداراز جديد علم حيوان، حيوانات په دوو لويو قسمونو تقسيموي، (۱) الحيوانات الفقريه (vertebrate) (۲) الحيوانات الغير الفقريه (invertebrate)

اول قسم دهغه حيواناتو دی په کومو کې چې د ملا هډوکي وي او په کومو کې چې اعصابي نظام هم موجود وي او دوهم قسم دهغو حيواناتو دی په کومو کې چې د ملا هډوکي نه وي او په کومو کې چې اعصابي نظام هم موجود نه وي. د دې تقسيم په لحاظ سره ماهی د حيواناتو په اول قسم کې شمارل کيږي حال دا چې جينهنګا په دوهم قسم کې شمارل کيږي، د انسائيکلوپيډيا آن بریتانیکا (۳۶۳/۶ مطبوعه ۱۹۸۸) مطابق دنوي فيصده حيواناتو تعلق له دې دوهم قسم سره دی، همداراز د قسم حشرات الارض ته هم شامل دی.

همداشان مستاتی په داثره المعارف کې د ماهی تعریف په دې الفاظو سره کړی دی، حیوان من خلق الماء و آخرتبه الحيوانات الفقریة دمه احمریتفس فی الماء بواسطة خیاشیم وله کسائر الحيوانات الفقریة هیکل عظمی، ماهی په اوبو کې اوسیدونکی حیوان دی، درپر هډو کې لرونکو حیواناتو کې دده درجه په ځیر کې ده، دده وینه سره ده پوزي دتلویه ذریعه سره ساه اخلي، اود نور وری هډو کولو لرونکو حیواناتو په شان دده د بدن جثه هم ډیره لویه وي (داثره المعارف: جلد ۱۰ صفحه ۶۰)

محمد فرید و جدی د ماهی تعریف په دې ډول کړی دی، السمک من الحيوانات البحرية وهویکون فی الرتبة الخامسة من الحيوانات الفقریة دمه ابار داحمر، یتفس من الهواء الذائب فی الماء بواسطة خیاشیمهاوی محلا باعضاء تمكنها من المعیشتة دائمافی الماء وتعلم فیه بواسطة عوامات ولبعضها عوامة واحدة، ماهی له سمندري حیواناتو څخه دی اود پر هډو کې لرونکو حیواناتو کې دده درجه پنځم نمبر ده دده وینه څخه اوسره ده، په اوبو کې له تحلیل شویو هواگانو څخه دخیشوم په ذریعه هغه ساه اخلي اوهغه په داسې اعضاء سره ښائسته دی دکوم په کومک سره چې ده لره هیمشه په اوبو کې اوسیدل آسان دي ماهی دخپلو وزرو په ذریعه سره په اوبو کې لا مېوې اود ځینو ماهیانو صرف یو وزر وي.

د ماهی داتعریفات پر جینیهګي نه صادقیږي، ددې تعریفاتو له مخې جینیهګاپه دې وجه له ماهی څخه خارجېږي چې په جینیهګي کې دملاهدوکی نه وي لهذاکه موږ دماهرین حیواناتو دقول اعتبار وکړو نو جینیهګاماهی نه دی او په دې صورت کې دحقیقه وداصل مذهب مطابق دهغه خو ل جائزه نه دي.

لیکن دلته سوال دایدا کیږي چې آیا دجینیهګي په ماهی والی یانه ماهی والی کې به دماهرینو حیواناتو ددې علمي تحقیقاتو اعتبار کیږي او که دعرف عام یعنی په خلکو کې دمتعارف اصطلاحی مفهوا اعتبار به کیږي؟ او په دې کې هیڅ شک نشته چې که ددو ځایونو عرف په خپل منځ کې مختلف وي نو په دې صورت کې به داهل عربو عرف معتبر وي، ولی په حدیث کې چې له مرده سمندري حیواناتو څخه دسمک (ماهی) کومه استثناء چې شوي ده هغه دعربي ژبې په اساس شوي ده (لهذا دکوم حیوان په سمک کې په داخلیدلو یانه داخلیدلو کې به دعربي ژبې عرف معتبر وي، مترجم) اودا خبره وړاندې تیره شوه چې ابن درید، فیروز آبادی، زبیدی اود میري په شان ماهرین لغت پردي متفق دي چې جینیهګاماهی دی.

لهذا ددې تفصیل مطابق له احنافو څخه چې کو مو حضراتو دعلم حیوان، دیان کړي تعریف په روڼایې کې جینیهګاله ماهی څخه خارج ګڼلی هغوی ددې خورک ممنوع ګرځولی دی، او کو مو حضراتو چې داهل عربو دعرف مطابق جینیهګاپه ماهی کې شمار کړی دی هغوی دجواز فتوی ورکړي ده.

دجواز قول په دې وجه راجع معلومېږي چې په دې شان مسائلو کې دشریعت مزاج دادی چې هغه دخلکو دعام عرف اعتبار کوي، فنی باریکیانو ته نه ګوري، لهذا دفتوی ورکولو پروخت دجینیهګي په مسئله کې سختي کول مناسب نه دي، بالخصوص په داسې حال کې چې په بنیادي ډول سره دامسئله اجتهدادي ده چې داتمه ثلاثه په نزد دجینیهګي په حلال والی کې هیڅ شبه نشته، همداراز په کومه مسئله کې دفتهاو اختلاف

دتخفيف باعث دی البته بيا هم دجینهي کې له خورک څخه احتراز کول ډیر مناسب او ډیر احوط او ډیر اولی دی فقط والله سبحانه وتعالی اعلم (فقهي مقالات جلد ۳، صفحه ۲۱۷ تا ۲۲۱)

(۹) که چا ناروغه بزه ذبیح کړه او د ذبیح کولو پروخت هغې څه حرکت وکړ یا له هغې څخه وینه راووتله نو هغه حلاله ده او که نه هغې حرکت وکړ او نه دهغې وینه ووتله نو هغه حلاله نه ده ولی چې د حرکت او وینې دا ور یا یوه وجود دروند علامه ده لهذا ذبیح ژوندی بزه حلاله کړي ده په دي وجه حلاله ده، او د دواړو (حرکت او وینه) نه وجود درمرگ علامه ده لهذا د ادا به گنل کیږي چې ده مرداره بزه ذبیح کړي ده په دي وجه حلاله نه ده، هو که په کومه ډول سره د ذبیح پروخت په دي کې ژوند معلوم شي نو هغه په ذبیح کولو سره حلال گڼي اگر که نه هغه حرکت وکړي او نه وینه ووځي او که ژوند معلوم نه وي نو حلاله نه ده ولی چې اصل بقاء ماکان علی ماکان دی نو د شک په وجه سره د ژوند د زوال حکم نه کول کیږي.

کتاب الاضحیة

دا کتاب د اضحیه په بیان کې دی

اضحیه په لغت کې هغه حیوان ته ویل کیږي کوم چې د ضحی پروخت ذبیح کړل شي بیا په کثرت سره په هغه حیوان کې مستعمله شوه کومه چې د قرباني په ورځو کې هروخت ذبیح کړای شي، او شرعاً د مخصوص حیوان د قربت په نیت سره په مخصوص وخت کې ذبیح کولو ته ویل کیږي.

ذبیح عامه ده که په نیت د تقرب و ثواب وي یا د الله تعالی پر نامه د خورک لپاره ذبیح شوي وي او اضحیه خاص هغه ده کومه چې د تقرب په نیت سره ذبیح کړای شي نوله ذبائح څخه وروسته د اضحیه ذکر کول تخصیص بعد تعمیم دی.

داضحیه لپاره شرط دای چې اضحیه کونکی به مسلمان وي او د ویره غنی شرط ده په څومره سره چې صدقه فطرو اجیبږي، د اشراط چې په چاکې موجود شي که مذکروي او که مؤنث نو پر هغه اضحیه واجب ده، د اضحیه سبب وخت یعنی ایام نحردي، د اضحیه رکن دهغه څاروی ذبیح کول دي دکوم چې د اضحیه په ډول سره ذبیح کول جائز دي، د اضحیه حکم په دنیا کې د واجب اداء کول دی او په عقبی کې ثواب موندل دي.

(۱) تجب علی من نسلم فقیه فوسر عن نفسه لآ عن طفله، ضا او شیخ لندة (۲) لحریم التخرالی آخر آیاه (۳) ولا یذبح وضری قبل الصلاة، و ذبیح غیزه (۴) و یضحي بالجفاء و الخمی و الفولاء (۵) لا بالجفاء و الفزراء و الجففاء و الفزراء و فطوع اکثر الأذن أو الذنب أو الألیة (۶) و الاضحیة من الإبل و البقر و النعم و جاز الفی من الکمل و الجذع من الضأن

توجه: واجب ده پرازاد، مسلمان، مقیم، غنی باندې له خپل طرف څخه نه ده د کوچنی اولاد له طرف څخه یوه بزه یا اومه حصه دا ونښ یا غوا، د عید الاضحی په ورځ له طلوع فجر څخه بیا د ایام نحر تر اخر پوري، او ذبیح دي نه کوي د ښار و الاداختر له لمانځه څخه وړاندې او ذبیح دي کوي د غیر ښار والا، او قرباني کولی شي د بې

شکره او خصی اولیوني، نه درانده او کانه او انتهایې کمزور او گود او د اکثر غوړ او لکې او غاښ او سترګې پالم
 دېرې کړل شوي، او قرباني داوښ او غوا او پسه او بزي وي او جائز دی شئ له ټولو څخه او جذع له پسه څخه .
 توضیح: (۱) قرباندي په هرازد، مسلمان او مقیم (که په ښار کې وي یا په کلو کې وي) واجب ده او شرط دادی
 چې غنی (صدقة الفطر غنی مراده) کوي ولی چې دښی کریم ﷺ ارشاد دی ﴿من زجذعاً لله بنعم فلا یفرقن فضلاً﴾
 (کوم غنی چې قرباني ونه کړي هغه دي زموږ عیدگاه ته نږدې نه راځي) نظاره ده چې داسې شدیدو عید په
 غیروچو کې نه وي، دکوچنیانو له طرف څخه دي قرباني نه کوي همدا ظاهراً الروایة دی مگر حسن ابن زیاد
 رضی الله عنه له امام ابوحنیفه رضی الله عنه نقل کړی دی چې دکوچنیانو له طرف څخه دي هم قرباني کوي هغه یې پر صدقة
 فطریه سوي، هر کس دي یوه بزه ذبح کړي یا دي داووکسانو له طرف څخه یو اوښ یا غوا ذبح کړي، او یو اوښ
 او غوا کې هریو له اوو څخه دلږو کسانو لپاره هم کافی دی، د قیاس تقاضا خورده چې دبزي په شان دهر کس له
 طرف څخه یو اوښ یا یوه غوا وي مگر په حدیث شریف کې دي حضرت جابر رضی الله عنه فرمایې چې موږ له ښی کریم
 ﷺ سره غوا او اوښ داووکسانو له طرف څخه قرباني کړه، دبزي په باره کې څرنگه چې نص نشته لهذا هغه په
 خپل اصل پاتې ده .

فائده: له غنی کیدلو څخه مراده دی چې د ضرورت اصلیه ماسوا د نصاب مالک وي، له ضرورت اصلیه څخه
 مراده هغه ضرورت دی کوم چې له نفس یا عزت سره متعلق وي یعنی دهغه دنه پوره والی په وجه سره د نفس
 یا عزت د تللو خطر وي مثلاً خورک څښک، جامي اغوستل، او د اوسیدلو مکان، اهل صنعت و حرفت لپاره
 دهغوئ د کار کولو اوزار، باقی لوی لوی دیګونه، غټ غټ فرشونه، شامیاني، ریډیو، ټیپ، ریکارډر،
 اوتلوپوڼ، وی سی ارونه غیره دا ټول په اسباب ضروريه کې داخل نه دي، په دي وجه ددي په مالک باندې
 قرباني واجب ده، په داسې حال کې چې ددي قیمتونه نصاب ته رسیږي .

فائده: که دخوړوړو مال مشترک وي نو هغوئ ټول برابر حصه لرونکی دي او قرباني پر هغه کس واجب ده له
 کوم سره چې له حاجات ضروريه څخه فارغ بقدر نصاب مال موجود وي، نو که ددي وړونو مال مشترک دومره
 اندازه قیمت لري چې له قرض اداء کولو څخه وروسته دهر یوه حصه نصاب ته رسیږي نو په دوی کې
 پر بالغانو باندې قرباني فرض ده، پرنابالغو نشته، او پر کومو چې فرض ده له هغوئ څخه پهر یوه یوه بزه
 نیادغو، اغوايې، گامبښي، او اوښ یا اوښې او مه حصه قرباني کول ضروري ده، او دټولو له مشترک مال څخه
 صرف دیوې بزي ذبح کول کافی نه دي، همدا شان که یوه بزه د قرباني په نیت سره د دو کسانو له طرف څخه ذبح
 کړای شي نو که فرض قرباني اداء کول مقصود وي او که نفلي، نا جائزه (کفایت المفتی: ۸/۱۷۸)

فائده: پر قرباني دا اشکال کېږي چې په درې ورځو کې په یوه وخت په لکهاو څاروي هلاکيږي نو ددي
 مضار پر قومي اقتصاد د الویږي چې څاروي به کم شي او ټول کال به خلکو ته دغوښي په حصول کې
 مشکلات پیداشي لیکن دا خیالات صرف دهغه انسان پر ذهن مسلط کېږي کله چې هغه دخالق کائنات
 د قدرت کامله او دهغه د نظام تحکیم له مشاهدې څخه بالکلیه غافل شي. حال دا چې د قدرت نظام په ټول عالم

کہی کہ ہمیشہ خُشہ دادی چہ کلہ پہ دنیا کہی دکوم سُ ضرورت ڊیروی نواللہ رب العالمین دھغہ سُ پیداوارہم ڊیروی اوکلہ چہ ضرورت کمیږي نوپیداوارہم کمیږي .

حضرت مولانا مفتی محمد شفیع صاحب نور اللہ مرقدہ فرمایا: چہ اللہ تعالیٰ چہ کوم اشیاء صرف (مصرف کیدونکی شیان) دانسان او حیوان لپارہ پیدا کړي دي ترڅو چہ هغه مصرفیږي دھغوبدل من جانب اللہ پیدا کیږي، دکوم سُ چہ مصرفیدل زیات وي اللہ تعالیٰ دھغه پیداوارہم زیاتوي، په څارویو کې ږي او غواوي تر ټولو زیاتي مصرفیږي چہ هغه په ذبح کولوسره خوړل کیږي، او په شرعي قربانیو او کفاراتو او جناياتو کې هغه ذبح کیږي، هغه چہ څومره په کار کیږي اللہ تعالیٰ همدومره دھغوپیداوارزیاتوي دکوم چہ په هر ځای کې مشاهده کیږي، چہ ډېر وخت د ځای د چاري لاندي له اوسیدلو باوجود په دنیا کې ډیر دی، د سپیو او شوگانو تعداد دومره نه دی حال دا چہ د سپی او پشي نسل په ظاھرہ باید ډیروای چہ هغه په یوه نس کې تر څلورونځو بچیانو پوري پیدا کړي، بڼه او غوازیات سي زیات دوه بچیان پیدا کړي، غوا بڼه هروخت ذبح کیږي، سپی او پشي ته څوک لاس نه وروړي، مگر باید ا مشاهده ناقابل انکار ده چہ په دنیا کې د غوا او بزو تعداد د سپی او پشي په نسبت ډیر دی، له کلہ څخه چہ په هندوستان کې د غوا پر ذبیحہ باندي لگیدلې ده له هغه وخت څخه هلته د غوا پیداوار په همدې نسبت سره کم شوی دی، کنه نو هر کلی او هر کور به له غواوو څخه ډک وای کومي چہ دنه ذبح کیدلو په وجه سره پاتي شوي دي .

عربو چہ له کلہ څخه په سورلی اوباروړلو کې له اوبیانو څخه کار اخیستل لږ کم هلته داوبیانو پیداوارہم لږ شو، په دي سره د ملحدانہ شبه ازاله وشوه کومه چہ دا احکام قرباني په مقابلہ کې د اقتصادي او معاشي تنگی داندینني په وړاندي کولوسره کیږي. (معارف القرآن: ۷/۳۰۳)

فائده: کوم حاجی چہ په اتم تاریخ منی ته له روانیدلو څخه وړاندي په مکہ مکرمه کې پنځلس ورځي یا له دي څخه زیات وخت مقیم اوسیدلی وي نودده پر ذمه د حج له قرباني ماسوا یعنی د مال قرباني (اضحیہ) هم واجب ده او کوم چہ داسي نه وي یعنی مقیم نه وي نو څرنگه چہ د مسافر پر ذمه قرباني واجب نه ده په دي وجه پر مسافر حاجی د مال قرباني واجب نه ده صرف د حج تمتع یا حج قران قرباني واجب ده (جدید معاملات کي شرعی احکام: ۳/۱۲۲)

(۲) قرباني تر ډیرو ورځو پوري جائز ده یوه یوم النحر یعنی لسم ذی الحجه اودوه ورځي له دي څخه وروسته یعنی یولسم اودولسم ذی الحجه ولی چہ له حضرت عمراو حضرت علی او حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہم څخه مروی ده چہ هغوی وویل ایام نحر دي ازلها للضلّٰه. ظاھرہ داده چہ هغوی داله نبی کریم ﷺ څخه اوریدلي ده ولی چہ د مقدار یو په مقرر کولو کې دراي دخل نه وي، امام شافعی رضی اللہ عنہ فرمایا له یوم النحر څخه وروسته تر ډیرو ورځو پوري قرباني جائز ده په دي ډول ده په نزد قرباني په څلورو ورځو کې جائز ده .

(۳) د قرباني وخت د لسم ذی الحجه له طلوع فجر څخه شروع کیږي، لیکن د ښار خلکو ته تر هغه وخت پوري قرباني کول جائز نه ده ترڅو چہ امام المسلمین داختر له لمانځه څخه فارغ نه شي. یاد لمر په زوال کیدلوسره

دلمانځه وخت تیر شي نوهم قرباني ذبح کول جائزه ولى چې دنباري په حق کې شرط دادى چې دده داختر لمنوخ ياد اختر دلمانځه وخت له قرباني ذبح کولو څخه وړاندي وي که له دې دواړه څخه يو موجود نه شونو دقدان شرط په وجه سره قرباني جائزه ده، هود کليو والاوت له طلوع فجر څخه وروسته قرباني ذبح کول جائزه ولى چې پردوى صلوٰه عید فرض نه دى نو تقدیم الصلوٰه يا تقدیم وقت الصلوٰه هم شرط نه دى.

فائدہ: ديو ملک داوسيدونکى واجب قرباني په بل ملک کې دکولو دلاندینیو مختلفو صورتونو شرعي حکم واضح کړه.

(۱) عموماً په سعودی عربیه کې له هندوستان څخه به جهت مغرب کې دواقع کیدلو په وجه سره اسلامي تاریخ یوه ورځ مقدم وي اودهغه په نسبت په هندوستان کې اسلامي تاریخ یوه ورځ مؤخروي، په داسي صورت کې که په هندوستان کې اوسیدونکى په سعودی کې اوسیدونکى کوم کس دخپلي واجب قرباني هلته کولو لپاره وکیل جوړ کړي اودلور ذکر شوى تفصیل مطابق په سعودی کې چې کومه ورځ لسم ذى الحجه وي په هغه ورځ دلته په هندوستان کې نهم ذى الحجه وي نوپه سعودی کې اوسیدونکى وکیل دلته داوسیدونکى کس قرباني په اوله ورځ کولى شي که یا؟

(۲) په کوم ملک کې چې اسلامي تاریخ عموماً یوه ورځ مقدم وي اودهغه ځای اوسیدونکى کس په داسي ملک کې کوم کس دقرباني وکیل جوړ کړي چیرته چې اسلامي تاریخ دمؤکل دملک په نسبت یوه ورځ مؤخروي نوپه دې صورت کې دقرباني وکیل په خپل ملک کې دقرباني په دریمه ورځ دمؤکل قرباني کولى شي که یا؟ حال داچې په دې ورځ دمؤکل په ملک کې ددیارلسم ذى الحجه کیدلو په وجه سره دقرباني وخت ختم شوى دى؟

(۳) په کومو دوو ملکوکې چې دلمر طلوع او غروب دمقدم او مؤخر کیدلو په وجه سره دښي اوورځي ابتداء څوگاتې (ساعتونه) مقدم او مؤخروي په داسي دوو ملکوکې په مؤخر ابتداء والا ملک کې اوسیدونکى دخپلي قرباني وکیل په مقدم ابتداء والا ملک کې څوک جوړ کړي نو دا وکیل په خپل ملک کې دقرباني په اوله ورځ دقرباني په ابتداءې وخت کې دمؤکل له طرف څخه قرباني کولى شي او که یا؟ که وکیل لره داوولي ورځي په ابتداء کې قرباني کول جائزه وي نو بیا هغه څه وخت قرباني کولى شي؟ بیا وتوجروا!

الجواب: حامداً ومعلیاً مسلماً: په بل ملک کې دچاپه وکیل جوړ لوسره دقرباني دکولو مختلف صورتونه چې په سوال کې مذکور دي دهغو حکم دمعلومولو اوفهمولو لپاره اولکله سوال سره متعلق دڅومسائلوزده کول ضروري دي، دامسائل په لاندې ډول سره دي؟

(۱) دا حقیقت درناورځي په شان واضح دى چې په دنیا کې په ټولو ملکونو او ټولو لوبارونو کې دښي اوورځي پیل په یوه وخت نه وي بلکه له تقدیم او تاخیر سره وي او همدشان په ټولو علاقاو ملکونو کې اسلامي تاریخ هم یوشان نه وي بلکه یو له بل څخه په لیري علاقاو ملکونو کې اسلامي تاریخ مقدم او مؤخروي.

(۲) په هر ملک کې په مقامي ډول سره دقرباني دورځوپه شروع کیدلو سره دهغه ځای په اوسیدونکو دشرائطو موجودوالی په صورت کې قرباني واجبیېي اوپه یوه ځای کې هم دقرباني دوخت له شروع

کیدلو خخه وړاندي دهغه ځای په اوسیدونکو باندې قرباني نه واچيږي، (۳) هر ځای دلسم ذوالحجه دصبح صادق په طلوع کیدلو سره دقرباني وخت شروع کیږي.

(۴) له قرباني واچیدلو خخه وړاندي که قرباني ذبح کړای شوه نو قرباني نه اداء کیږي، قبل الوجوب دقرباني په نیت سره که قرباني ذبح کړای شي نو دقرباني دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته او دقرباني واجب کیدلو خخه وروسته به دوهم ځل قرباني کوي. لکه چې کوم کس دکوم وخت فرض لمونځ دلمانځه له وخت شروع کیدلو خخه وړاندي اداء کړي نو فرض اداء نه شول او دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته به دوهم ځل لمونځ اداء کوي. (۵) دکوم کس پرځمه دقرباني له واچیدلو وروسته دقرباني کولو دصحيح والی لپاره دقرباني څاروی چې چیز ته وي دهغه ځای دقرباني دوخت شروع کیدل اوباقی پاتي کیدل شرط دی.

(۶) په مالدار مقیم کس له قرباني واچیدلو خخه وروسته که دده متعین شوی وکیل په خپل ځای کې دقرباني دوخت له شروع کیدلو وروسته قرباني ذبح کړي نو صحيح او جائز ده. (۷) که دمؤکل په ځای کې دقرباني وخت شروع نه وي او د وکیل په ځای کې شروع وي نو وکیل لږه په ځای کې دمؤکل له طرف خخه دده واجب قرباني کول جائز نه ده. اگر که دقرباني دڅاروی په ځای کې دقرباني وخت شروع شوی وي. (بدائع: ۴/۱۹۸/۲۲۱، شامی: ۵/۱۹۸/۲۰۲)

دلور ذکر شویو مسائلو له تفصیل خخه وروسته په سوال کې ذکر شویو مختلفو صورتونو ځواب فہمول آسان دی کوم چې په لاندې ډول سره دی.

(۱) په دي صورت کې دسعودی اسلامي تاریخ ددي ځای له اسلامي تاریخ خخه یوه ورځ مقدم وي نو په سعودی کې دقرباني والا وکیل دلته داوسیدونکی کس له طرف خخه دقرباني په اوله ورځ واجب قرباني نه شي کولی، وکیل لږه دهغه ځای دقرباني په دوهمه ورځ قرباني کول ضروري دي، که وکیل دهغه ځای په اوله ورځ یعنی په لسم ذی الحجه قرباني وکړه نو دمؤکل له طرف خخه واجب قرباني نه ده اداء شوي او ده لږه دوهم ځل قرباني کول ضروري ده.

(۲) په دي صورت کې په اولنی ملک کې داوسیدونکی کس وکیل په خپل ملک کې دقرباني په دریمه ورځ دمؤکل له طرف خخه قرباني کولی شي ولی چې دمؤکل پرځمه دقرباني له واچیدلو خخه وروسته دهغه دداء دصحيح والی او جائز والی لپاره دقرباني څاروی چې په کوم ځای کې وي دهغه ځای دقرباني دوخت بقاء ضروري ده. اگر که دمؤکل په ځای کې دقرباني وخت ختم شوی وي.

(۳) په دي صورت کې دقرباني دمالک له طرف خخه دقرباني وکیل په خپل ملک کې دقرباني داوولي ورځې په پیل کې قرباني نه شي کولی بلکه دقرباني مالک چې په کوم ځای کې اوسيږي په هغه ځای کې دصبح صادق له طلوع خخه وروسته وکیل په خپل ځای کې دهغه له طرف خخه دهغه واجب قرباني ذبح کولی شي، که له دي خخه وړاندي وکیل دمؤکل له طرف خخه قرباني ذبح کړي نو دمؤکل پرځمه دقرباني له واجب کیدلو خخه وړاندي اداء شوي شمارل کیږي لہذا دمؤکل له طرف خخه واجب قرباني نه ده اداء شوي او مؤکل لږه په خپل ځای کې دقرباني دوخت له شروع کیدلو خخه وروسته او پرده له قرباني واچیدلو خخه وروسته

دوہم خل قربانی کول ضروري ده لکه چې فرض لمونځ له وخت څخه وړاندي اداء شي نو فرض نه اداء کيږي او دوخت له شروع کيدلو څخه وروسته دوهم خل فرض لمونځ اداء کول ضروري وي. فقط والله تعالى اعلم (عصر حاضر کی مسائل کاحل ۲/۳۲۵ تا ۳۲۸)

مسئله په یوځای کې چې داخلتر لمونځ اداء شي نو ټولو (ښاروالو) لږه قرباني کول جائزده که (لمونځ) په مسجد کې وي او که په عیدگاه کې وي، په معذور او روغ کې هیڅ فرق نشته قال العلامة الحصفی رحمته الله: (اول ولها بعد الصلوة ان ذبح لی مصرای بعد اسبق صلاة عيد ولول قبل العطية لكن بعدها حب وقال العلامة ابن عابدين رحمته الله: (قوله بعد اسبق صلوة عيد) ولو نضح بعد ما صلى المسجد ولم يصل اهل الجباله اجزاء استحسانا لا لنها صلوة معتبرة حتى لو اکتفوا بها اجزائهم وکذا عکسه هداية (رد المحتار: ۵/۲۰۳) والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوى: ۷/۵۲۴)

(۲) دجماء څاروی (یعنی دکوم چې پیدانشي شکر نه وي) قرباني جائزده ولی چې له شکر سره کوم مقصود متعلق نه دی، همداشان دخصی څاروی قرباني جائزده ولی چې دده غوښه ډیر غوړه وي، همداشان دټوله څاروی (یعنی لیونی څاروی) قرباني جائزده په دي شرط چې وابنه خوري ولی چې داسي جنون مقصود ته مخل نه وي.

فائدة: که دکوم څاروی شکر مات شوی وي نو دهغه قرباني جائزده، لیکن که دڅاروی شکر تر مغز پوري مات شوی وي نو بیا دهغه قرباني جائز نه ده لمائی الشامة: (قوله یضی بالجماء) هی التي لا قرن لها خلقة وکذا العظام التي ذبح بعض لربها بالکسر او غیره فان بلغ الکسر الى المخ لم یجز فیهسانی (رد المحتار: ۵/۲۲۷)

(۵) لوله لا بالعیماء والعوراء ای لا یجوز ان یضی بالعیماء والعوراء، یعنی درانده څاروی قرباني جائز نه ده، همداشان دعوراء (یعنی یوسترګې) څاروی قرباني جائز نه ده، همداشان دداسي ګوډ څاروی قرباني جائز نه ده کوم چې تر مذبح ځاني پوري نه شي تللی، او دداسي کمزوری څاروی قرباني جائز نه ده دکوم په هډو کو کې چې مغز نه وي ولی چې دنبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد دی چې څلور نقصه په قرباني کې جائز نه دي، یوهغه چې له سره هیڅ نه ونی بل هغه چې واضح مریض وي بل هغه چې واضح ګوډ وي، او بل هغه چې انتهای کمزوري، همداشان دهغه څاروی قرباني هم جائز نه ده دکوم چې لکۍ یا غوږ پیري وي یا اکثر پیري وي ولی چې له حضرت علی رضی الله عنه څخه مروی ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ماته حکم وکړ چې موبڼه غوړو وگوروسترګې او غوږونه، او ذبح نه کړوصاف روند او هغه چې غوږونه یې غوڅ کړای شوي وي، او که دلکۍ او غوږ او کثره برخه پاتي وي نو جائز ده ولی چې للاکثر حکم الکمل، همداشان دداسې څاروی قرباني جائز نه ده دکوم چې غاښونه مات وي یا یې سترګه وتلي وي یا یې له نیسایې څخه زیات لم پري شوی وی ولی چې دالله تعالی په حضور کې هدیه ورکول دي نو هغه خودي داسي ناقصه نه وي چې خلګ یې لاهم نه خوښوي.

(۶) قرباني داوښ، غوا او بزې وي ولی چې شرعاً دهمدوی قرباني معلومه شوي ده له دوی څخه دغیر قرباني له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه مروی نه ده، اوله مذکوره څارویو څخه دثنی یاله ثنی څخه دزیات عمرو الاقرباني صحیح ده له ثنی څخه دکم عمرو الاقرباني صحیح نه ده، بیاب او ښانو کې ثنی هغه دی چې پنځه کلنۍ وي او په غوا او گامیني کې دوه کلنۍ ثنی ده او په پسه او بزې کې یو کلنۍ ثنی دی، البته په پسه کې جذع یعنی

شپږمیا شتنی هم جائز ده په دې شرط چې چاغ او تازه وي په دې ډول چې که په شنی گانو کې ایله کړای شي نو فرق یې نه کیږي ﴿لَقَوْلُهُ يَخُورُ الْجَذَعُ مِنَ الطَّانِ أَعْجَنَ﴾ (پسه جذع په قرباني کې جائز دی).

(۷) وَأَنْ مَاتَ أَخَذَ النِّبْغَةَ، وَقَالَ الْوَزْنُ: أَنْ يَذْبَحُوا، وَغَنَمُكُمْ صَحَّ، (۸) وَأَنْ كَانَ شَرِيكَ الْبَيْتِ نَصَرَ ابْنًا أَوْ فَرِيذًا لِلخَمْرِ لِيَخْرُجَ عَنْ وَجْهِهِ (۹) وَبِأَكْلٍ مِنْ لَحْمِ الْأَعْجَنِ، وَفِي كُلِّ غَنِيٍّ، وَيَذْبَحُ (۱۰) وَنَذِبَ أَنْ لَا يَنْقُصَ الضِّدَّةُ مِنَ الْقَلْبِ وَأَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَالْمَعْزِرَ وَيَضُدُّ بِجِلْدِهِ وَأَوْفَعِلَ مِنْهُ عَزْبَالٌ وَجَرَابٌ (۱۱) وَنَذِبَ أَنْ يَذْبَحَ بِيَدِهِ إِنْ عَلِمَ ذَلِكَ (۱۲) وَكَرَّةٌ ذَبْحُ الْكُتَابِيِّ (۱۳) وَلَوْ غُلِطَ، وَذَبَحَ كُلُّ أَعْجَنِ صَاحِبَهُ صَحَّ، وَلَا يَضَعُ ثَنَانٍ

توجیه: او که مړ شویو له اوو شریکانو څخه او وویل وړتیاو چې ذبح یې کړئ دادمړی له طرف څخه اوله خپل طرف څخه نوصحیح دی، او که وودشپړ او ووم شریک نصرانی یا مرتد یا صرف دغو بنویت کونکی نو جائز نه ده دکوم یوه له طرف څخه په دوئ کې، او خوړلی شي دقرباني غوښه او خوړلای یې شي په غني باندې او ذخیره کولی یې شي، او مستحب ده دا چې لږ نه کړي صدقه له ثلث څخه او صدقه دي کړي ددې پوستکی یادي جوړه کړي کڅوړه یا غلبیل (چهنوکی)، او مستحب ده چې ذبح وکړي په خپل لاس سره که په ذبح کولو یوهی دی، او مکروه ده په کتابی ذبح کول، او که دوه کسان غلطې وکړي هریو ذبح کړي دهغه بل قرباني نودود او له طرف څخه صحیح ده او یو هم ضامن نه دی.

تشریح: (۷) که دقرباني په اوبښ یا غوا کې اوه کسان شریک وو اوله قرباني کولو وړاندې له دوئ څخه یو مړ شو او دده وړتیاو نور وشریکانوته وویل چې تاسي له خپل طرفه او ددې مړی له طرف څخه دا څاروی قرباني کړئ نو که هغوی داسې وکړل نودتول له طرف څخه قرباني اداء کیږي ولی چې مقصود قربت حاصلول دي اود میت له طرف څخه په قرباني کولو د مقصود حاصلیږي په دې وجه چې نبی کریم ﷺ دخپل امت له طرف څخه قرباني کړي وه.

فائده: دا وښ یا غوا په قرباني کې دشریکانو تعداد او ه ضروري دی که له اوو څخه زیات کسان شریک شول نودیوه قرباني هم نه صحیح کیږي، مولانا مفتی رشید احمد صاحب نورالله مرقدہ لیکي: دغوا په څیره اوبښ کې هم زیات تر زیات اوه کسان شریکیدلی شي که له اوو څخه زیات شول نودیوه قرباني هم نه صحیح کیږي. والله سبحانه وتعالی اعلم (احسن الفتاوی: ۷/۵۰۷)

(۸) که له شپږو شریکانو سره او ووم شریک نصراني وویا او ومرتد شو (العیاذ بالله) یا له شریکانو څخه یوه دقرباني نیت نه وو کړی بلکه دغوښي د حاصلولوپه نیت ورسره شریک شوی وونوپه دې دریو وارو صورتونو کې دیوه له طرف څخه هم قرباني نه صحیح کیږي ولی چې شرط دادی چې دتولو شریکانو نیت به ثواب او تقرب حاصلول وي اگر که دتقرب او ثواب لاري مختلفي وي مثلاً یوه دقرباني اوبل دهدی اوبل دتمتع نیت کړی وي نو قرباني صحیح کیږي، او په مذکوره بالا صورتونو کې څرنگه چې دا شرط یعنی دتقرب نیت دځینو شرکاءو له طرف څخه نه دی متحقق شوی لهذا دیوه له طرف څخه هم قرباني نه صحیح کیږي ولی چې په اراقة الدم کې تجزی نه شته چې دځینو له طرف څخه تقرب وي او دځینو له طرف څخه تقرب نه وي.

فائده: که دغواپه قرباني کې اوه کسان شریک شول نو دغوبني دتقسيم پروخت دي غوښه په اندازه سره نه تقسيموي بلکه په برابر برابر وزن کولو سره دي تقسيم کړي ولي چې که ديوه په حصه کې زياته غوښه ولاړه نو داسو دپه حکم د کيدلو په وجه سره گناه عظيم جوړېږي ددې زياتي غوښي خوړل هم جائز نه دی، هو البته که له غوښي سره سراپېښي ياد پوستکي ټوټي هم شامل کړای شي نو اوس په اندازه سره تقسيم کول هم جائز دی په دې شرط چې سراپېښي په هره حصه کې وي لاملی الدرالمختار: يقسم اللحم وزنا لاجزائها الا انماض معه من الاكارع (الجلد الدرالمختار علی هامش ردالمحتار: ۵/۲۲۳)

فائده: که دغواپه قرباني کې ديو کور او سيدونکي وروڼه يا قريبان سره شريکان وي نو دغوبني دتقسيمولو ضرورت نشته، که وغواړي نو غوښه دي يوځای کښېږدي او خوري دي، په شامی کې ددې تصريح شوي ده چې تقسيمول لازم نه دی، که يې تقسيم کړي او که يې ونه کړي نو هيڅ حرج نشته (عزيز الفتاوى: ۱/۷۱۸)

فائده: همدا شان که ټول شريکان دغوبني له تقسيمولو څخه وړاندي فقراء ته صدقه کول وغواړي نو داهم جائز دي، مولانا مفتی رشيد احمد صاحب نورالله مرقده ليکي: که څو کسان په څاروی کې شريکان وي او هغوی ټول غوښه په خپل منځ کې نه تقسيموي بلکه په خپله خوښه اورغبت سره يې يوځایي پر فقراء او اجبا کې تقسيمول يا پخول او هغوی ته ميل مستيا کول وغواړي نو جائز دي، قال العلامة ابن عابدين رحمه الله: (قوله يقسم اللحم) انظر هل هذه القصة معينة او لاحي لو اشترى لنفسه ولزوجته وار لاده الكبار بدنة ولم يقسموها تجزيمهم ولا ولا الظاهر انها لا تشترط لان المقصود منها الا اراقة وقد حصلت (رد المحتار: ۵/۲۰۳) والله سبحانه وتعالى اعلم (احسن الفتاوى: ۷/۵۰۷)

فائده: د حرام کسب والا کس که دغواپه قرباني کې شریک شي نو په دې سره دنور ور شريکانو پر قرباني اثر پريوځي که يابه دي باره کې دحضرت مولانا مفتی رشيد احمد صاحب نورالله مرقده له احسن الفتاوى څخه يوه فتوی بلقظه نقل کوم. سوال: په يوه غوا کې دينک يا انشورنش ملازم يا کوم داسي کس شریک شو چې ددغه ټوله يا اکثره امدنی حرامه ده وده په شرکت سره دنور شريکانو پر قرباني څه اثر پريوځي که يا ښوونو تجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب

په دې صورت کې ديوه قرباني هم صحيح نه شوه، قال العلامة المحصن رحمه الله: وان مات احد السبعة المشركون في البدنة ولان الورلة اذبحوا عنه وعنكم صح عن الكل استحسانا لقصد القرية من الكل ولو ذبحوها بلان الورلة لم يجز هم لان بعضهم يرفع قرية وان كان شريك السنة نصرانيا او مريدا للحم لم يجز عن واحد منهم لان الاراقة لا تنتج اهداية وقال العلامة ابن عابدين رحمه الله: (قوله وان كان شريك السنة نصرانيا الخ) وكذا اذا كان عبدا ومذبرا يريدا الاضحية لان نيته باطله لانه ليس من اهل هذه القرية لكان نصيبه لحما منع الجواز اصلا بدائع (رد المحتار: ۵/۲۰۷) (احسن الفتاوى: ۷/۵۰۳)

(۹) قرباني کونکی لره اختيار دی که يې خوښه وي دقرباني غوښه دي خپله وخوري او خپلو ماشومانو ته دي وروخوروي او که يې خوښه وي نو اغنيا او فقرا ته دي وروخوروي او که يې خوښه وي نو دخپل ځان لپاره يې ذخيره کولو هم شي ولي چې نبی کریم ﷺ فرمايلي وو چې ماتاسي دقربانيو دغوښو له خوړلو منع کړي واست

نواوس يې خورۍ او ذخيره يې كړئ، او كله چې د جائزده چې صاحب قرباني يې په خپله و خوري حال دا چې هغه غنى دى نو نور و غنياوته يې هم ور خورولى شي.

(۱۰) مگر مستحب داده چې صدقه له يوه ثلث څخه كمه نه كړي ولې چې دمصرفولو جهات دري دي خوړل، ذخيره كول لماروينا او بل چاته دخوراك لپاره وركول لقره تعالى (واطفنوا الفايض والغنى) (يعنى ورپې كړه دخوراك لپاره صابراو بې صبرته) لهذا په دري جهاتو به اثلاثا تقسيم يري، د قرباني پوستكى كې يې خوښه وي نو صدقه دي كړي ولې چې پوستكى د قرباني جزء دى او كه يې خوښه وي له هغه څخه دي كوم داسي شى جوړ كړي چې په كور كې كار يري مثلاً توشه دان، غلبليل وغيره، البته په خرڅولو سره يې قيمت پر خپل ځان نه شي مصرفولى يعنى په پوستكى كې د تمول په نيت سره څه تصرف نه شي كولى.

فائده: د قرباني پوستكى يعينه مسجد ته وركول (په دي شرط چې هغه يعينه د مسجد په كار كې استعمال شي يعنى خرڅ نه كړاى شي) همداشان له هغه څخه بوشكه جوړول او مسجد ته وركول جائز دي ولې چې د پوستكى يعينه تصدق صدقه نافله ده او صدقه نافله مسجد ته وركول جائزه او چې پوستكى څه كړي نو دهغه قيمت مسجد ته وركول جائزه دى ولې چې د قيمت تصدق واجب دى او صدقه واجبه لپاره تملك شرط دى او مسجد محل تملك نه دى.

همداشان د پوستكى قيمت د مسجد د ملازمينو او نورو اوقافو په تنخواه گانو كې وركول هم جائزه دى همداشان يعينه پوستكى ياد هغه قيمت د مسجد مؤذن يا امام ته دهغه د خدمت په معاوضه كې وركول هم جائزه دي، البته كه يې دامام او مؤذن د مقرركولو پروخت صاف ورته ويلي وي چې د قرباني په پوستكو كې ستا هېڅ حق نه وي له دي څخه وروسته يعينه پوستكى ياد هغه قيمت وركول شي نو جائز دى او په صورت ثانيه كې دده فقير والى شرط دى، همداشان دهغه قيمت د مسجد په جوړښت كې صرف كول هم جائزه دى. هو يعينه پوستكى كه د مسجد يا اوقافو په كار كې استعمال كړاى شي نو جائز دى مثلاً د مسجد يا مدرسي لپاره بوبښكه جوړه كړاى شي.

بنو هاشمو ته يعينه پوستكى وركول صحيح دى بيا كه هغوئ يعينه پوستكى استعمال كړي يايې خرڅ كړ او پيسي يې استعمال كړي ولې چې د پوستكى يعينه تصدق صدقه نافله ده او صدقه نافله بنو هاشم ته وركول جائزه مگر كه پوستكى خرڅ كړي نو دهغه قيمت بنو هاشم ته وركول جائزه دى ولې چې د قيمت تصدق واجب دى او هغوئ د صدقات واجبه و مصرف نه دي (امداد الاحكام: ۲۰۶/۲)

فائده: د قرباني پوستكى كه د قرباني والاچاته وركړي او هغه كس كوم ته چې پوستكى وركول شوى دى پوستكى خرڅ كړي كوم معلم (بنوونكى) ته يې په تنخواه كې وركړي يايې د مسجد په تعمير كې مصرف كړي نو جائز دى ليكن كه يې د قرباني والا په خپله خرڅ كړي نو ييادى د دي پوستكى روپۍ د معلم وغيره په تنخواه يا مسجد كې نه شي مصرفولى بلكه صدقه كول لازم دى (كفايت المفتى: ۸/۲۲۷)

فائده: كه چاله قرباني وروسته پوستكى په اورپوخ كړاويې خورۍ نو پرده ضمان نشته ؟ الجواب باسم ملهم الصواب: د بيع په صورت كې دا شرط ده چې په باقى پاتي كيدونكى شى

په بې بدلوي، په خپله په استعمالولو کې دا شرط نه دی، په دې وجه خوړل جائز دي، والله تعالی اعلم بالصواب (احسن الفتاوی: ۷/۵۲۲)

(۱۱) افضل داده چې خپله قرباني په خپل لاس سره ذبح کړي په دې شرط چې ذبح کول یې زده وي ولی چې د عبادت دی او داسې عمل چې عبادت وي په خپله سره رسول افضل دی، لیکن که یې بل ته ذبح کولو حکم وکړنوم جائز دی ولی چې نبی کریم ﷺ له خپل ځان سره سل اوښان بیولي ووله هغو څخه یې څه بلا شپسته په خپل لاس سره ذبح کړي وواو پاتې یې په حضرت علی ﷺ ذبح کړي وو.

(۱۲) قرباني په کوم اهل کتاب ذبح کول مکروه ده ولی چې دا داسې کاردی کوم چې قريت او ثواب دی او اهل کتاب د قريت او ثواب اهل نه دي. البته د مسلمان په امر سره که ده ذبح کړه نوجائزه ولی چې د اهل کتابو ذبیحه صحیح ده، البته که یې په مجوسی اوبت پرست وغیره سره ذبح کړه نوجائزه ده ولی چې د مجوسی بت پرست وغیره ذبیحه حلاله نه ده نو که هغه ذبح کړه نو د څاروی غوښه به حلاله نه وي.

(۱۳) که دوو کسانو په خپل منځ کې په دې ډول غلطي وکړه چې هریو دهغه بل د قرباني څاروی ذبح کړنو د قیاس تقاضا داده چې دا جائزه وي او هریو هغه بل ته ضامن شي ولی چې هریو د خپل ملګري له اجازې څخه بغیر ذبح کړي ده لهدا امتعدی کیدلو په وجه سره به ضامن وي، مګر استحسانا د دواړو له طرف څخه جائز دی اوله دواړو څخه پریو هم ضامن نشته ولی چې د هریو څاروی دهغه په تعین سره د قرباني لپاره متعین شونو گویا دلته د مالک له طرف څخه هر داسې کس ت ذبح کولو اجازه شته کوم چې ذبح اهل وي لهدا هریو ذبح کول جائزه او هریو دهغه بل له طرف څخه دوکیل والی په وجه سره ضامن هم نه ګرځي.

کتاب الکراهیه

د کتاب د مکروه شیانو په بیان کې دی

کراهیه د نه خوښولو په معنی دی نو دا د محبت او خوښې ضد دی، نو مکروه خلاف مندوب او خلاف محبوب ته ویل کېږي، په کتاب الاضحیه کې ډیر مسائلي داسې وي د کومو حکم چې کراهت ولکه په شپه کې قرباني ذبح کول، د قرباني شیدي لوبل، او دهغې وړې پرې کول وغیره نو مصنف ﷺ مناسبه وگڼله چې د کراهت تفصیل بیان شي په دې وجه یې له کتاب الاضحیه وروسته کتاب الکراهیه ذکر کړی دی.

ف: ځینې علما په دې ځای کې د کتاب الحظرو والاباحه عنوان ایښی دی دابنه عنوان دی ولی چې د حظر معنی منع ده او د اباحت معنی جواز ده او په دې کې ممنوع او جائز دواړه قسمه مسائلي بیان شوي وي، او ځینې علما د کتاب الاستحسان عنوان ایښی دی ولی چې په دې کې دغه داسې شیانو ذکر دی کوم چې شریعت مستحسن ګرځولي دي، او ځینو د کتاب الزهد والورع عنوان ایښی دی ولی چې په دې کې دغه داسې شیانو ذکر دی د کومو چې شریعت اجازت ورکړی دی لیکن زهد هغو د ترک مقتضی دی.

(۱) الفکروه إلى الخوام أقرب، ونفس محمد جنة الله أن کل مکروه حرام

تر څه مکروه حرام ته ډیر نژدې دی او تصریح کړي ده امام محمد ﷺ چې هر مکروه حرام دی

تقويح: (۱) شيخينو د تعارض ادله په وجه سره مكروه امر (حرمت ته په ترجيح وركولو سره) حراموته ډير نږدې بللى دى، حال دا چې امام محمد رحمه الله فرمايې چې هر مكروه حرام وي، مگر كله چې امام محمد رحمه الله ته په مكروه كې نص قطعى په لاس نه ورځي نو دى هغه لره د حرام پر ځاى په مكروه سره تعبير كوي نو د امام محمد رحمه الله په نژدېد كې نسبت حراموته داسي دى لكه د واجبو نسبت الى الفرض ته. دا اختلاف د مكروه تحريمي په باره كې دى تركومه چې مكروه تنزيهى دى نو هغه بالاتفاق اقرب الى الحلال وي.

ف: د شيخينو قول مختار دى لمالى الدر المختار: (وعندهما) وهو الصحيح المختار ومثله البدع والشبهة (الى الحرام القرب) لالمكروه لحرما (لنبتة الى الحرام كسبة الواجب الى الفرض) (الدر المختار على هامش رد المختار: ۵/۲۳۷)

فصل في الاكل والشرب

دافصل دخوراك او څښاك د شيانو په بيان كې دى

كتاب الكراهية په خو فصلو مشتمل دى له هغو څخه دا لومړى فصل دخورك او څښاك د شيانو په بيان كې دى چې دخورك كوم شيان حرام او كوم مكروه او كوم مباح دي ددې فصل د تقديم وجه داده چې دخورك څښاك شيانو ته حاجت ډيروي.

(۱) كرهة لمن الأكل والشرب والإدخال والتقطيع من إماء ذمب وإيضاً للزخيل والغزاة (۳) وغل الشرب من إماء مفضضتي والزكوب علم سرج مفضضتي والجلوس على كرسى مفضضتي، ويتقي من بيع الفضة (۴) ونقيل قول الكافي في الجبل والخزعة (۵) والفطوك والفضي في الهدية الإذن والقابض في المغاملات في اللياليات (۶) ومن ذبح إلى وليمة وفئة لب وعشاء ففقه، وتأكل

توجه: مكروه دي دخړې شيدې، او خورك او څښك لگول او خوښوبې لگول دسرو او سپينوزروله لوبنۍ څخه نارينه او ښځې لره نه دمسواو ښښې اوبلوراو عقيق له لوبښو څخه، او حلال دي څښل له هغه لوبنۍ څخه چې دسره اوسپنې پرې كارشوي وي اوسپريدل پر هغه څين چې سره اوسپنې زړپرې كارشوي وي او كښينا ستل پر هغه څوكۍ باندې چې سره اوسپنې زړپرې كارشوي وي اوليري داوسي دسپينوزروله ځايه، او منل كېږي به دكافرخبره په حلت او حرمت كې، اود غلام اونا بالغ په هديه كې او په اجازت كې اود فاسق والا په معاملاتو كې، نه په دياناتو كې، او چاته چې دعوت وركړل شودوليمي لپاره او په هغه ځاى كې لهو لعب او غزلي وي نو كښي دي ني او خورك دي وكړي.

تقويح: (۱) دخړې شيدې مكروه تحريمي دي ولې چې شيدې له غوښې څخه پيدا كېږي لهذا دخړې شيدې دهغې دغوښې په شان مكروه تحريمي دي.

(۲) دسرو او سپينوزروله لوبنۍ نارينه او ښځوتولولره خورك، څښك، تيل لگول، او خوښوبل لگول جائزه دي ولې چې له حضرت حذيفه رضي الله عنه څخه مروى ده چې نبى كرم صلى الله عليه وسلم وفرمايل دسرو او سپينوزروله لوبنۍ كې مه څښئ او مه رښم او د بياچ په تن كوي په دي وجه چې هغه دپه دنيا كې دكافرانو لپاره دي اوستاسي لپاره په اخرت كې دي، درانگ (يو قسم عمد سبسه) شيشه، بلور (يو قسم شيشه، سپين او شفاف جوهر) او عقيق (سورنگى قيمتى ډبره) دلوبنوپه استعمالولو كې څه حرج نشته ولې چې نبى كرم صلى الله عليه وسلم دپيتل له لوبنۍ څخه

اودس او غسل فرمايلي دی اورانگ وغيره دپيتل په شان دي دسورواوسپينو په معنی سره نه دي
لهذا دهغو استعمال جائز دی.

الانفاذ: ای اداء من غیر التلبس وليس مقصورا ولا مملوكا للغير بحرم استعماله؟

قلت: المعلن من اجزاء الادمی (الاشباه والنظائر)

(٣) په کومو لوبو چې د سپینوزروو ملمع (سپین زرکار شوي) وي په هغو کې خښل دامام ابو حنيفه عليه السلام په
نزد جائز دي، همداسان پر کومو خښانو چې د سپینوزروو ملمع وي پر هغو سپریدل او په کومه کرسی چې د سپینو
زروو ملمع وي پر هغه کښینستل دامام ابو حنيفه عليه السلام په نزد جائز دی په دي شرط چې د سپینوزروو له خايه خان
وساتي ولی چې که چا د سپینوزروو گوټی په گوټه کړی وي او په لپه کې يې او په وځښلي نو څرنگه چې خوله
پر سپینوزروو نه لگيږي په دي وجه مکروه نه ده نو مذکوره بالاشيان هم مکروه نه دي، دامام ابو یوسف عليه السلام په
نزد مکروه دي.

فدامام ابو حنيفه عليه السلام قول راجع دی لمالی الهديۃ: لا بأس بالشرب والاكل من اداء مذهب مفضض..... وعن أبي يوسف انه كره
جميع ذلك قبل محمد بن علي مع أبي حنيفة.... ولی البرائة والصحيح قول أبي حنيفة كذا في المضمرات (الهديۃ: ٥/٣٣٣) مگر په دي
زمانه کې دامام ابو یوسف عليه السلام پر قول عمل کول اولی دی سدالباب استعمال اللهب والفضة للرجال لان العوام لا يعيزون بين
موضع الفضة وغيرها).

(٤) دکافرقول دحلال او حرام په باره کې مقبول دی له حلال او حرام څخه مراد حلت او حرمت دی کوم چې
دمعاملات په ضمن کې وي نو په معاملاتو کې دکافر خبره معتبره ده حتی که چاله خپل مجوسی مزدور څخه له
بازاره غوښه راوغوښته هغه غوښه راوړه او وي ويل چې دادمسلمان یا کتابی دذبيحه غوښه ده نو مالک لره
دهغې خوړل جائز دي ولی چې کافرعاقل هم دی اودخپل مذهب داعتماد په وجه سره درواغ هم بدگڼي
لهذا دخبر صحيح دی په دي وجه معتبر دی.

(٥) قوله والمملوك والصبي في الهديۃ والاذن ای يقبل قول المملوك والصبي في الهديۃ والاذن، یعنی په هديه اوذن فی
التجارت کې دغلام اونا بالغ په قول اعتبار کول جائز دی مثلاً کوم غلام یا نابالغ چاته وویل چې زما مولی
یا زما پلار ستا پلاره داهدیه راکړي ده نو هغه لره گنجائش شته چې هغه قبوله کړي ولی چې عادت جاريه دادی
چې خلک په دوی سره هداياوي لپري او اذن فی التجارت ورکوي، او په معاملاتو (لکه وکالت، مضاربت
، وغيره) کې دفاسق قول منل کيږي ولی چې معاملات دهر قسم خلگو په منځ کې کيږي نو که د عادل والی
شرط ولگول شي نو دابه مفضی الی الحرج شي.

(٦) قوله لا في الديانات ای لا يقبل قول الفاسق في الديانات، یعنی په دیاناتو (مثلاً دابویه پاکوالی یا نجس والی
نبودلو کې) له عادل څخه ماسوا دبل چا خبره نه معتبريږي ولی چې دمعاملاتو په شان دددي وقوع دیره نه ده
په دي وجه د عادل والی شرط په دي کې لگول لازمي دی لهذا له مسلمان عادل ماسوا دبل چا خبره به نه منل
کيږي، دایايد يادوساتل شي چې معاملات دبنده گانو ترمنځ وي لکه وکالت، مضاربت، وغيره، اودیانات
دبنده گانو الله تعالی په منځ کې وي لکه دخورک دحلال والی یا حرام والی خبرورکول.

(۷) که څوک دوليمي ميلمستيا ته وغوښتل شوه ته په تللو سره ده وليدل چې لهواو لعب شروع دی يا غزلي شروع دي نو په کښيښتلاو او دوی خورلو کې څه حرج نشته ولی چې دعوت قبول مسنون دی په حديث شريف کې دي چې څوک دعوت نه قبلوي هغه زمانا فرماني وکړه لهذا د کوم بل چا د فسق په وجه سره به دعوت نه پرېښودل کيږي ليکن دا حکم دهغو خلکو لپاره دی کوم چې د قوم پښوانه وي او که هغه عالم دين وي او د فسق په منع کولو قادر وي نو منع دي کړي او که قادر نه وي نو هله ته دي نه کښيني ولی چې په دي سره د دين او علم بدنام کيږي.

فصل في اللبس

دافصل داغو ستلو په بيان کې دی

له خورک څښک څخه وروسته دنوروشيانو په نسبت ډير ضرورت داغو ستلو د شيانو دوی په دي وجه يې دنوروشيانو له بيان څخه وړاندي داغو ستلو د شيانو بيان مقدم کړي.

(۱) خَزْمٌ لِلزَّجَلِ لَا لِلزَّوْأَنِسِ الْخَرِيرِ (۲) إِلَّا قَلْدًا زَنْجِيًّا أَسَابِغَ (۳) وَحَلٌّ قَوْمُهُ وَالْخِرَاشُ (۴) زَلَّيْسٌ مَسْدَادُهُ خَرِيرٌ وَلِخَمْلٍ فُطْنٌ أَوْ غَزٌّ (۵) وَغَزٌّ حَلٌّ فِي الْخَزْبِ فَقَطْ (۶) وَلَا يَتَخَلَّى الزَّجَلُ بِالذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ إِلَّا بِالْخَاتَمِ وَالْمِنْطَقَةِ وَجَلْدَةُ الشَّيْبِ مِنَ الْفِضَّةِ (۷) وَالْأَفْضَلُ لَغَيْرِ السُّلْطَانِ وَالْقَاجِي تَرَكَ الْقَتْمَ (۸) وَخَزْمٌ الْقَتْمُ بِالْخَبَرِ وَالْخَبِيرُ وَالضُّفْرُ وَالذَّهَبُ (۹) وَحَلٌّ بِمِثَالِ الذَّهَبِ بِخَمْلٍ فِي خَبَرٍ الْقَضَى وَغَزٌّ السَّيْرُ بِالْفِضَّةِ (۱۰) وَزَكْوَةٌ الْبَاسِ ذَهَبٌ وَخَبَرٌ ضَبٌّ (۱۱) لَا الْخَبْرُ قَدْ لُطِطَ بِهِ وَمَخَاطَرُ الزَّيْمِ

توجه: حرام دي دنارينه لپاره نه دښځې لپاره دورينمو جامه په تن کول، مگر په اندازه دخلوروگوتو، او حلال ده پرورينمو تکیه کول او دهغو نالی، او دهغې جامي په تن کول چې دهغې دا ورېدوالي تارونه دورينمو وي او دساره تارونه يې دپنبه يا وريو وي، او ددي عکس حلال دی صرف په جنگ کې، او نارينه دي زينت نه حاصلوي په سرو او سپينوزر سره مگر گوتمی او کمړيند او دتوري گينه له سپينوزر څخه، او افضل دی دغير سلطان واقاضی لپاره دگوتمی ترک کول، او حرام دی گوتمی په گوته کول دډبري او اوسپني او دپستل او دسرو زرو او حلال دي دسرو زرو ميخ کوم چې ولگول شي دغمی په سوري کې او تر ل دغاښ دسپينوزر په تار سره نه په سرو زرو سره، او مکروه دي ورپه تن کول دسرو زرو او ورينمو ماشوم ته، نه دسما داوداسه داو بودو چولو يا پوزي دپاکولو لپاره او تار دڅبري دپادساتلو لپاره.

توضیح: (۱) دحریر (ورينمو څخه جوړه شوي جامه) په تن کول دنارينه لپاره حلال نه دي او ښځوله حلال دي ولی چې دحضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه حديث دی ان رسول الله ﷺ لَعَلَّ أَحْلَ الذَّهَبِ وَالْخَبَرِ لِلْمَرْءِ مِنْ أَثَرِ خَزْمٍ عَلَى ذَنْبِهِ (يعني حریر اوسره زر زما دامت دښځو لپاره حلال کړای شوی دی اودامت دنارينه لپاره حرام کړل شوي دي).

(۲) دورینموپہ تن کول حرام دي البتہ پہ لڙہ اندازہ کي معاف دي اوقليل مقدار دريوياخلورگو توسره برابر دی ولی چي نبي کریم ﷺ ددريو اوخلورگو توبہ اندازہ له ورینمو شخه منع نه کوله اودنبي کریم ﷺ په باره کي منقول دي چي ده ﷺ داسي جبه په تن کوله چي دکومي چي چهار درو رینمووو.

(۳) پرورینموپہ تکیه کولو اوپر هغه په حملاستلوکي دامام ابوحنيفه رضی اللہ عنہ په نزدخه مضائقه نشته ولی چي په دي کي استخفاف بالحريردی نو داداسي ده لکه پرنالی باندی تصویرونه پرکوم چي کينیناستل جائزي اوپه تن کول يي جائز نه دي ، دصاحبينوپه نزدپر حريروتکیه کول اوپر هغو حملاستل هم مکروه دي ولی چي په حدیث شریف کي عام ممانعت دی کوم چي تکیه وغیره ټولوته شامل دی .

(۴) دداسي جامي په اغوستلوکي څه خرج نشته چي دهغي تانا (هغه تارکوم چي دجامي په جوړلوکي داږدوالی په طرف کي وي) دورینمووي اوبانا (هغه تارکوم چي دجامي په جوړلوکي دعرض په طرف کي وي) دوريوياخزووي (خز: دکوم چي تانا دورینمووي اوبانا ديوايو اوياحيوان دوينستانووي کولی چي جامه خو هغه وخت جامه وي چي جوړه کړای شي او جوړيدل يي په باني سره وي نوبانا معتبردی نه تانا.

(۵) اوددي پورته ذکرشوي جامي عکس (يعنی دکومي چي باناله ورینمووي اوتاناله وريوياخزخه وي) بالاتفاق دجنگ په دوران کي اغوستل جائزي ولی چي له دي شخه دبنمن وربري . اوپه عامو حالاتوکي جائز نه ده ولی چي ضرورت نشته . پاتي شو خالص ورينم نودهغو دجنگ په وخت کي په اغوستلوکي اختلاف دی دصاحبينوپه نزد دجنگ پروخت يي په اغوستلوکي څه خرج نشته په دي وجه چي په جنگ کي ددي ضرورت وي ولی چي توره يي نه شي پري کولای اودبنمن هم له دي شخه وربري ، دامام ابوحنيفه رضی اللہ عنہ په نزد دجنگ په وخت کي هم دهغو اغوستل مکروه دي ولی چي نبي کریم ﷺ دورینموله اغوستلو شخه مطلقاً منع فرمايلې ده هيڅ تفصيل يي نه دی بيان کړی چي په غير جهادکي مکروه ده اوپه جهادکي مکروه نه ده ، اودجنگ په حالت کي نوري جامي هم کارکولی شي لهنداهغو ضرورت نشته .

له: دامام ابوحنيفه رضی اللہ عنہ قول راجح دی لمالی الهندية: لولباس بلس الحرير والدياج لی العرب وقل بکره وهو الاصح (الهندية ۵/۳۳۱)

له: بن صبا مصنوعي ورينم استعمال پري دهغو استعمال جائزي اگرکه په عرف کي هغوته ورينم ويل کيږي ، هوکه دکومي جامي اصلي ورينمن والی په تحقيق سره ثابت شي نو دهغي استعمال دنارينه وپاره جائز نه دی (احسن الفتاوى: ۸/۶۶)

دلbas اجمالي بينادي اصول: دلbas متعلق دکوم خاص هيئت اووضع شريعت پابندي نه ده لگولي ، البتہ دلbas حدود يي مقرر کړي دي له هغو شخه بايد تجاوزونه شي ، نوکوم لباس چي په دي شرعي حدودوکي وي هغه ته شرعي لباس ويل کيږي کنه نو خلاف شرع ورته ويل کيږي ، هغه حدود دادي (۱) لباس به دومره کوچنی ، نرم ، يا چست نه وي چي . هغه اندامونه ښکاره شي دکومو چي پټول واجب دي ، بلکه لباس بايد داسي وي چي په هغه سره مکمل عورت پټيږي . (۲) په لباس کي دي دکافرانو اوفاسقانو نقالي اوتشبه نه غوره کوي . (۳) له

کوم لباس څخه چې تکبر او تفاخر او اسراف او تنعم مترشح کېږي له هغه څخه دې اجتناب وشي. (۴) مال دار کس دې دومره کمزوری لباس نه په تن کوي چې لیدونکی دې مفلس وگڼي، (۵) له خپل مالی استطاعت څخه دېر قیمت دلباس اهتمام دې نه کوي. (۶) نارینه دې پرتوگ، لنگ او باجامه وغیره دومره نه کېښته کوي چې بیدي یا دیدیو څه حصه په هغه کې پټه شي. (۷) د نارینه ولباره د اصلي ورېښمو لباس په تن کول حرام دي. (۸) نارینه دې ښځینه لباس او ښځې دې د نارینه لباس نه په تن کوي. (۹) لباس باید صاف ستراوي، نارینه ولره سپین لباس ویر خوښ کرل شوی دی. (۱۰) خالص سور لباس د نارینه ولباره مکروه دی، البته که کوم بل رنگ ورسره گډ وي یا سري لیکي لرونکی وي نو مضائقه نشته. (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۲/۴۵) (۶) د نارینه ولباره د سرو او سپینو زورگوښه په تن کول جائزه ده ولی چې د ښی کریم ﷺ ارشاد دی چې ورېښم اوسره زرزو مادامت پر نارینه و حرام دي او د ښځو لپاره حلال دي، او سپین زردو زورپه حکم کې دي لهذا د سپینو زورگوښه په تن کول هم جائزه ده. البته د سپینو زورگوښې جائزه اوسنت دادی چې یو مثال (مثقال خلور ماشي خلوررتی وي) په اندازه یاله دي څخه لږ وي، همداشان که منطقه (کمربند) او دتوري گڼه د سپینو زوروي نو په دي کې هم څه حرج نشته په دي شرط چې د سپینو زور وپرخای لاس نه لگيږي ولی چې ددي په اباحت کې اثار موجود دي، ښځولره د سرو او سپینو زورگوښه په تن کول جائزي دي.

(۷) نارینه ولره د سپینو زورگوښې په گوته کول جائزه مگر له سلطان اوقاضی ماسو او نورو خلگو په حق کې ددي ترک افضل دی ولی چې نور خلگ دي ته ضرورت نه لري حال دا چې سلطان اوقاضی دادمهر په ډول استعمالوي.

فائده: د ځينو کسانو غاشونه شوري او د ځينو خوځيږي له دي څخه وروسته ځيني کسان د سرو یا سپینو زورپوښونه ورکوي شرعاً دا جائزه او که یاله دي سره دا واداسه او غسل حکم څه دی؟

واضح دي وي چې داسي پوښ ورکول څرنگه چې په ضرورت کې داخل دی او په ایسته کولو کې حرج دی هغه مدفوع دی لهذا داسي پوښ ورکول جائز دی اوبې له ایسته کولو یې اودس او غسل صحیح کېږي و نظائر هاشمیه و ولی کتب القوم مشهوره بل لصر اعلی جواز اتخاذ الا انسان من اللعب و شده به ولو کان مانعاً من صحة الغسل لما انفاه (احسن الفتاوی: ۲/۳۲)

(۸) د ډبري، بیتل او سرو زورگوښې په گوته کول د نارینه لپاره حرامه ده، د ډبري دگوتمې دحرمت وجه داده چې له ډبرو څخه خلگ بتان جوړوي نو داله ژر سره مشابهه شوه او د بیتل دگوتمې په باره کې وارد دي چې ښی کریم ﷺ ديوکس په لاس کې دژړوگوتمې ولیدله نووي فرمايل ماته له تاڅخه دبتانو بوی راځي، لهذا دژړو پړگوتمې به داورسپیني گوتمې قیاسیږي، او دیوبل کس په لاس کې داورسپیني گوتمې ولیدله نووي فرمايل زه پرتا دجهنمیانو گڼه وینم، او د سرو زرو دگوتمې په باره کې د ځينو حضراتو رایه داده چې په دي کې څه حرج نشته ولی چې سره زرو او سپین زردو اړه یو جنس دي په دواړو کې اصل حرمت دی لیکن کله چې د سپینو زورگوتمې جائزه نو د سرو زرو گوتمې به هم جائزي وي، موږ ځواب ورکوو چې دمهر جوړولو ضرورت په ادنی یعنی سپین زرو پوره کېږي په دي وجه د سرو زرو دگوتمې دجوړلو ضرورت نشته.

(۹) که دگوتۍ دغۍ په سورۍ کې دسرو زرومیڅ ټک وټول شي نو دا جائز دی ولی چې دسرو زرومیڅ په دې وخت کې تابع دی لکه چې په جامه کې نقش نگار دی او حکم پرمیتوع جاري کیږي نه پرتابع.

سوال: بن سبلاولپتی گهریاني (ساعتونه) دسرو او سپینو چې کوم رائج دي دهغو استعمال جائز دی که ناجائز، دننه پرزي يې ټولي داورسپیني وي بالاخول چې وي په هغه کې هم غالب حصه دنورود هاتووي اولر دسرووي، همداراز داهم بیان کړی چې آیا په داسي شیانو په زکوة ورکول کیږي او که یا، او دهم تحریر کړی چې فاؤتین قلم (ولایتی قلم) په کوم کې چې دسرونب (دقلم سر) وي دهغه استعمال هم جائز دی او که ناجائز؟ ښو اتو جروا.

جواب: دا ولایتی ساعتونه د کومو چې کیس دسرو او سپینو وي په دې کې څرنگه چې نور د هاتونه غالب او سره اوسپن مغلوب وي په دې وجه د دسرو او سپینو په حکم کې نه دي بلکه د عامو د هاتو په څیر په اسباب او متاع کې داخل دي، (صرح به فی الهدایة وغیرها) لهدا دهغو استعمال نارینه ولره جائز دی او زکوة هم دسرو او سپینو په څیر پر هغو نشته، البته که د تجارت ساعتونه وي نو د عام تجارتی مالونو په څیر پر هغو هم زکوة شته، په فاؤتین قلم کې هم چې کوم نب وي هغه هم غالباً دسرونه وي په دې وجه جائز دی (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۹۱)

(۱۰) هلکانو ته سره یا ورښم ورپه تن کول مکروه دي ولی چې کله دنارینه وپه حق کې تحریم ثابت شواو په تن کول حرام شول نو ورپه تن کول به هم حرام وي لکه د شرابو څښل چې حرام دي ورڅښل هم حرام دي، نو ماشوم اگر که نابالغ دی مکلف نه دی لیکن دهغه ولی لره دامکروه ده چې ماشوم ته سره یا ورښم ورپه تن کړي.

(۱۱) لوله لا الخرقه لوضوء ای لاتکړه الخرقه لوضوء، یعنی داوداسه داویدو او چولو لپاره یادپوزي د پاکولو لپاره دسمال ساتل، یادکومې خبرې د یاد ساتلو لپاره پر گوته تار تړل مکروه نه دي دځینو علما، رایه داده چې له متکبرینو سره د مشابهت په وجه مکروه دي، مگر صحیح داده چې په خلکو کې د داسي دسمال ساتلو عادت په عامه ښارونو کې عام دی او مازاه المسلمون حسا لهو عده حسا، او درتم (د یاد ساتلو لپاره پر گوته تار تړل) په باره کې مروی ده چې نبی کریم ﷺ ځینو صحابه کرامو ﷺ ته د صحیح غرض لپاره ددې امر کړی وولهدا دامکروه نه ده.

فصل فی النظر والملس

دافصل دکتلو اولاس لگولو په بیان کې دی

کله چې مصنف ﷺ داغو ستلوله مسائلو څخه فارغ شو نو څرنگه چې دستبراه له مسائلو څخه دکتلو دمسائلو وقوع کثیره ده او د کثرت وقوع تقاضا داده چې له استبراه څخه وړاندي د لیدلو مسائل بیان شي په دې وجه مصنف ﷺ هم دکتلو مسائل وړاندي بیان کړي.

(۱) لا یُنظرُ إلى غیر وجه الخنزیر کفیه (۲) ولا یُنظرُ من اشغی إلى وجهها إلا الناکم والشاهد (۳) و یُنظرُ الطیب إلى موضع فرجها (۴) و یُنظرُ الرجل إلى الرجل إلا الفزدة (۵) و الفزدة یُنظرُ الرجل للرجل کما یُنظرُ الرجل للرجل (۶) و یُنظرُ الرجل إلى فرج أمیه و زوجه (۷) و وجهه مخزوم و زبانه و ضفرها و سائلها، و غصده هالاً إلى ظهرها و نبطها، و فخذها (۸) و ینش ما حل النظر إليه

توجه: نه دي گوري دازادي بنخي له مخ او ورغويو علاوه ته، اونه دي گوري هغه کوم ته چې شهوت وي ددي مخ مگر حاکم او شاهد، او کتلی شي طبيب دهغي دمرض خای، او کتلی شي نارينه دبل نارينه بدن ماسو له سترخه، او بنخه دبنخي او نارينه په حق کې داسي ده لکه نارينه چې دنارينه په حق دی، اوليدلی شي نارينه دخپلي مينخي او بنخي فرج، او دخپلي محرمي مخ او سراسينه او پندلياني او خنگلي نه دهغي نس او شا او ورونه، و لاس وروړلی شي هغه اندام ته دکوم طرف ته چې کتل حلال دي.

تشریح: (۱) دنارينه لپاره دکومي ازادي پردی بنخي بدن ته کتل جائز نه دي ماسو دهغي له مخ او ورغويو څخه لقوله تعالی (ولا یتدین ینظرون الا ما ظهرونها) (بنخي دي خپل نياست نه ښکاره کوي مگر هغه چې له دي څخه ښکاره شی وي) حضرت علی او حضرت ابن عباس ؓ ددي ایت په تفسیر کې فرمایې چې له مظهر منها څخه مراد رانجه او گوتی. دي، بیا دحال په ذکر کولو سره محل مراد دی یعنی له رانجو څخه مراد سترگې او هغه په مخ کې وي نوله رانجو څخه مراد مخ دی اوله گوتی. څخه مراد گوت ده او هغه په ورغوي کې ده نوله گوتی. څخه مراد ورغوی دی لهذا له مظهر منها څخه مخ او ورغوي مراد دي، همداراز دمخ اولاسونوپه ښکاره کولو کې ضرورت دی ولی چې بنخي ته له نارينه سره داخیستلو او خرڅولو ضرورت پېښېږي او په لارو کې دتگ راتگ ضرورت پېښېږي.

(۲) لیکن که کوم څوک دپردی بنخي مخ ته په کتلو سره له شهوت څخه په امن نه شو پاتې کیدلای نو هغه دي دهغي مخ ته هم نه گوري ولی چې نبی کریم ﷺ په نبهوت سره کتلو ته دسترگوزناوېلي ده، البته که ضرورت وویا جائزه مثلاً قاضی چې کله پریوه اجنبی بنخه حکم کول وغواړي همداشان شاهد چې کله پریوه اجنبی بنخه شاهدي ورکول وغواړي نو هغه لره دهغي بنخي مخ ته کتل جائز دی اگر که ده ته دشهوت دپېښیدلو ویره وي ولی چې قاضی لره دحکم په ذریعه او شاهد لره دشاهدي په ذریعه دخلکو دحقوقو دژوندی کولو حاجت دی او دضرورت بنخي ته له کتلو بغیر نه پوره کيږي په دي وجه له خوف شهوة باوجود دوی لره داجنبی بنخي مخ ته کتل جائز دی.

(۳) طبیب (داکتر) ته جائزه چې دبنخي له جسم څخه دمرض خای ته وگوري ولی چې ضرورت دی، دکتلو طریقه به یې داوي چې دمريضی ټول بدن دي ماسو دمرض له خايه پټ وساتل شي بيا دي طبیب دادمرض خای ته وگوري، او ترکومه چې ممکنه وي خپل نظردی کښته وساتي ولی کوم شی چې دضرورت په وجه سره جائز وي هغه صرف دضرورت تر حده وي.

ه: مفتی محمد شفیع ؒ په خپل تفسیر معارف القرآن کې دبنخي پردی نارينه ته دمخ دښکاره کولو دعدم جواز تصریح کړي ده لکه چې فرمایې: او دښکاره ده چې دحسن اوزینت اصل مرکز دانسان مخ دی اوزمانه دفتني، فساد، او غلبه هوی او غلفت ده په دي وجه ماسو له مخصوصو ضرورتونو مثلاً علاج معالجه یا کومه

شدیده خطره وغیره ښځې لره دغیر محارمو په مخ کې خپل مخ قصد ښکاره کول ممنوع دي اونارینه ولره دهغې طرف ته قصد انظر کول هم بغیر له ضرورت شديده جائز نه دي (معارف القرآن: ۶/۴۰۶)
 او حضرت تهاڼوي نور الله مرقدہ په بهشتی زیور کې لیکي: خواني ښځې لره د پردې کس په مخ کې مخ ښکاره کول صحیح نه دي اونه دي داسي ځای درېږي چیرته چې یې کوم بل پردی کس وويني (بهشتی زیور: ص ۲۵۷)

ف: حضرت شیخ الاسلام مولانا مفتی محمد تقی عثمانی صاحب دامت برکاتهم د شرعي پردې تفصیل بیان فرمایلي دي. - د شرعي پردې دکومي چې په قرآن اوسنت کې حکم ورکړل شوی دی درې درجې دي (اعلی درجه: متوسط درجه، اودنی درجه) اوهره درجه د پردې اوستړه لحاظ سره له بلي درجې لوړه اواعلی ده اوفوقیت لري اوداټولي درجې په قرآن اوحديث سره ثابتې دي اوله دي څخه کومه درجه نه ده منسوخه شوي. البته په مختلفو حالاتو دښځو طرف ته دمختلفو درجو حکم متوجه کیږي هغه درې درجې په لاندې ډول سره دي.

اوله درجه: دښځو خپل جسم دخپل کور په څلورو دیوالونو یا پردې اوهودج وغیره کې داسي پټول چې دهغوئ ذات اودهغوئ لباس اودهغوئ دظاهري اوپټ زینت کومه حصه اودهغوئ دجسم کومه حصه مخ اولاسونه وغیره کوم پردې نارینه ته ښکاره نه شي.

دوهمه درجه: دښځو په څادري یا برقع سره په دي ډول پرده کول چې مخ، اولاسونه اوپوره جسم اود زینت لباس ښکاره نه شي بلکه دښځې پوره بدن له سر څخه تر پښو پوري پټ وي.

درېمه درجه: دښځې په څارو وغیره سره په دي ډول پرده کول چې دهغې مخ اولاسونه او پښې لڅي وي.
 اوله درجه اصل ده اودهغې ثبوت: دښځو په پرده کې اصل خوا له درجه ده، هغه داچې ښځه په کور کې دننه پاتې شي اوبلا ضرورت له کور څخه راونه وځي (د ضرورتونو بیان به ان شاء الله وړاندي راشي) ددي دلیل دقرآن کریم ایت دی چې (ولرن لی یونکن) (سوره الاحزاب: ۳۳) ظاهري چې دا حکم ازواج مطهراتوله خاص نه دی په دي وجه چې له دي ایت څخه وړاندي اوله دي آیت څخه وروسته چې کوم احکام دي هغه بالاجماع په امهات المؤمنین پوري خاص نه دي، بل ځای الله ﷻ فرمایلي دي (واذناصنوهن مناعالفنوهن من وراء حجاب) (سوره الاحزاب: ۵۳) یعنې کله چې تاسي له ازواج مطهراتو څخه کوم شی غواړي نو د پردې له شایې غواړي. دا آیت د حضرت زینب رضی الله تعالی عنی پر موقع نازل شواو په همدې وخت کې دهغې اودنورو نارینه وترمنځ یوه پرده واچول شوه، همداشان دالاندیني حدیث هم پر همدې دلالت کوي عن ابن مسعود رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال: المرأة عورة فاذا خرجت استر لها الشيطان (اخرجه الترمذی ولال حدیث حسن صحیح غریب)..... الخ.

د دوهمې درجې ثبوت: لیکن ځیني وختونه ښځې لره دخپل طبعي حوائجو لپاره له کور څخه دوتلو ضرورت پېښیږي په دي صورت کې دي لره له خپل کور څخه وتل جائز دي، په دي شرط چې هغه په برقع یا څادر سره خپل ځان داسي پټ کړي چې دهغې د بدن کومه حصه ښکاره نه وي، دا د حجاب دوهمه درجه ده. د حجاب دادوهمه درجه هم په قرآن کریم سره ثابته ده په قرآن کریم کې الله تعالی ارشاد فرمایلي دي (ياايهاالنساء قل

لازواجک وبتک ونساء المؤمنین بدلین علیهن من جلابین) (الاحزاب: ۵۹)، ای نبی ﷺ! ته خپلوازاو جوتہ او خپلور لورانوته او دنورو مسلمانانو بنځوته ووايه چې پر خپل ځان څار دونه راوځروي. ظاهره ده چې پر بنځې دڅادر له څړولو څخه مقصود دادی چې دهغې پوره بدن حتی چې دهغې مخ هم پټ شي. او د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ روایت مطابق جلاب هغه څادر ته ویل کیږي کوم چې له پورته څخه نیولی بیاتر کښته پوري ټول جسم پټ کړي له حضرت بن عباس او حضرت قتاده رضی اللہ عنہ څخه د اہم مروی ده چې بنځه دي خپل جلاب په خپل تندي وپيچي اودي تري اويادي پر خپله پوزه وپيچي، اگرکه دواړه سترگې ښکاره شي، لیکن خپل سینہ او دمخ اکثره برخه دي پټه کړي (روح المعانی: ۲۲/۸۹) په حال دا ایت پردي خبره دلالت کوي چې بنځه کله چې دکوم ضرورت په وجه له کوره راوځي نو دهغې لپاره شرعاً د احکام دی چې خپله مخ پټ ي اواراوځي.

د حجاب د دریمي درجې ثبوت: د حجاب دریمه درجه داده چې کله بنځه له خپل کور څخه راوځي نو دهغې بدن له سر څخه بیاتر ښو پوري پټ وي، البته د ضرورت په وخت خپل مخ او لاسونه ښکاره کړي په دي شرط چې له فتني څخه مامونه وي. د حجاب په دي دریمه درجه د قرآن کریم د سورة نور د ایت دلالت کوي (وقل للمؤمنات یغضن من ابصارهن ویحفظن فروجهن ولا یدین زینتهن الا ما ظہر منها) (سورة نور: ۳۱) یعنی ته ﷺ مسلمانو بنځوته ووايه چې هغوی خپل نظرونه کښته وساتي او د خپلو سر مگاوو حفاظت وکړي او خپل زینت ښکاره نه کړي مگر کوم چې په هغې کې ښکاره شی دی، د ما ظہر منها په تفسیر کې د مفسرینو اختلاف دی له حضرت عبداللہ بن عباس، حضرت عبداللہ بن عمر او حضرت عائشه رضی اللہ عنہ څخه مروی ده چې دي حضراتو د ما ظہر منها تفسیر په وجه او کفینو سره کړی دی، د حضرت عطاء، حضرت عکرمه، حضرت سعید بن جبیر، حضرت ابو الشعثاء، حضرت امام ضحاک، او حضرت ابراہیم نخعی رحمہم اللہ تعالیٰ هم همد اقول دی، البته حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د ما ظہر منها تفسیر په څادر او جلاب سر کړی دی. د لومړي تفسیر مطابق دا ایت پردي دلالت کوي چې ښځې لږه د ضرورت پر وخت دمخ او لاسونو ښکاره کول جائز دي.

او دا حدیث هم پردي دلالت کوي عن عائشة رضی اللہ عنہا ان اسماء بنت ابی بکر دخلت علی النبی ﷺ وعلیہا الباب فاعرض عھا وقال یا اسماء ان المرأة اذا بلغت المحيض لم یصلح ان یری منها الا هذا و اشار الی وجهه و کفہ (ابو داؤد) له حضرت عائشه صدیقہ رضی اللہ عنہا څخه روایت دی چې یو ځل حضرت اسماء بنت ابی بکر ښی کریم ﷺ ته په دي ډول سره راغله چې دهغې پر تن نرمي جامي وي، ښی کریم ﷺ له هغې اعراض و فرمایه او هغې ته یې و فرمایله چې ای اسماء! کله چې بنځه بالغه شي نو دا مناسبه نه ده چې دهغه د جسم کومه حصه ولیدل شي ماسواله دي څخه اوله دي څخه او ښی کریم ﷺ مخ او لاسونو ته اشاره وکړه الخ.

تر کومه چې د ښځې مخ او لاسونو ته د کتلو په باره کې د فقہاء د مذاهبو تعلق دی نو د ټولو فقہاء پردي اتفاق دی چې که دلالت حاصلولوپه نیت سره کتل وي یا د کتلو په نتیجه کې د داسي فتني خطر وي کومه چې مفیض الی الخلوۃ وي نو په دي صورت کې کتل جائز نه دي بلکه په داسي صورت کې د ښځې مخ او لاسونو ته د کتلو په حرمت کې د هیچا اختلاف نشته، لیکن که نارینه په فتنه کې له مبتلا کیدلو څخه محفوظ وي او په

کلتوسره دلذت حاصلول هم مقصودنه وي نو ددي په جواز کې اختلاف دی، د حنفیه اوما لکیه په نژدېه داسې صورت کې دمخ اولاسونو طرف ته کتل جائز دي اوداکثر شوافعواوبعض حنابله وهم همدامذهب دی لیکن دشوافعواوحنابله وپه نژدمختار مذهب مطلقادعدم جواز دی اگرکه دشهوت او فتنې اندیینه نه وي..... الخ.

په هر حال دټول بحث خلاصه داده چې ښځې ته دقرآن کریم په ذریعه ددي خبري حکم ورکړل شوی دی چې هغه دي په خپل کور کې اوسیدي اوبلا ضرورت دي له کوره نه راوځي اوکه هغه دکوم ضرورت په وجه راوتله نو دي لره حکم دادی چې په برقع یا شادرسره خپل مخ پټ کړي اودا چې خپل مخ به نه ښکاره وي، البته دوه صورتونه له دي څخه مستثنی دي: یو دا چې دمخ دښکاره کولو داسې ضرورت وي چې دمخ په پټولو کې نقصان کیدای شي، لکه په نېرش (گڼه گوڼه) کې درفتار په دوران کې، یادکوم بل ضرورت پړوخت مثلاً د شاهدې وغیره دور کولوپه وخت کې، دوهم صورت دادی چې د کسب اوکار پړوخت بلا قصد هغه مخ ښکاره کيږي، البته په دي دوو صورتونو کې نارینه وته حکم دادی چې هغوی دي خپل نظرونه کښته ساتي، والله سبحانه اعلم (نقهي مقالات: ۴/۸۸ تا ۴۲)

(۴) نارینه دبل نارینه (اگرکه بي ژيري وي په دي شرط چې دشهوت ويره نه وي) ټول جسم ته کتلی شي ماسواله نامه څخه نيولي ياتر زنگونو نيوري درمياني جسم ته لقوله ﷺ عورة الرجل ما بين السرة الى ركبتيه (يعنی دنارینه واجب الستريدن له نامه څخه تر زنگونو پوري دی).
ن: داحتافوپه نژدونه په ستر کې شامل نه دی اوزنگونه شامل دي، دامام شافعی رحمه الله په نزد ددي برعکس دی، زموږ دليل دنوه دنه واجب الستريه باره کې دبنی کریم ﷺ ارشاد مبارک دی چې العورة مادون سرته حتی تجاوز ركبتيه (يعنی دنارینه واجب الستريدن له نامه څخه نيولي حتی چې له زنگونو څخه تجاوز وکړي). اود زنگونوپه باره کې دبنی کریم ﷺ ارشاد دی عورة الرجل ما بين سرته الى ركبتيه (يعنی دنارینه واجب السترجسم دنامه لود هغه ددواړو زنگونو منځ دی) په دي روايت کې ركبتيه غايه ده اوغيه کله په مغيای کې داخله وي اوکله نه وي مگردلته په دخول کې احتياط دی لهدا موږ احتياط داغايه (زنگونه) په مغيای (واجب الستر) کې ددخول حکم وکړ. همداراز له حضرت ابوهريره رضي الله عنه راوی دی چې بنی کریم ﷺ وفرمايل زنگونه واجب الستريه.

(۵) قوله والمرأة للمرأة والرجل للرجل أي المرأة في النظر إلى المرأة والرجل في النظر إلى الرجل، یعنی يري ښځې لره دپلي ښځې دومره اندازه جسم ته کتل جائز دي څومره چې نارینه لره دنارینه جسم ته کتل جائز دي ولی چې مجانست موجود دی اوشهوت غالبامعدم دی کمافی النظر الرجل إلى الرجل، همداشان ښځې لره دنارینه له جسم څخه هغواعضاء، ته کتل جائز دی کوموته چې دنارینه له جسم څخه نارینه کتلی شي په دي شرط چې دشهوت ويره نه وي ولی چې کوم اعضاء، چې په ستر کې داخل نه دي هغوته په کتلو کې تراوښخه یوشان دي لکه چې دهر کس لباس اوسورلی ته تراوښخه ټول کتلی شي.

(۶) نارینه لره دخپلي مينځې (مراد داسي مينځه ده چې ده لره حلاله وي په دي سره احترام و شولې مجوسيه مينځي څخه) او دخپلې زوجي شرمگاه ته کتل جائز دي دا قول ددي امر اجازت دی چې نارينه لره دخپلې مذکورې مينځې او زوجي ټول بدن ته په طريقه اولی سره کتل جائز دي الاصل فيه قوله ﷺ (قال غش بفرک) عن رزجک، وأنتک (يعنی خپلې سترگې بندي کړه ماسواله خپلې بنځې او مينځې څخه)، ليکن بڼه داده چې له نارينه او بنځې څخه يوه دم هغه بل فرج ته ونه گوري ولی چې ويل کيږي چې له دي څخه دنسيان ناروغي پيدا کيږي.

(۷) نارينه لره جائزه چې دخپلو محرماتو (مثلا مور، خور، عمه، خاله وغيره) مخ، سر، سيني، پنبليانو او څنگلو ته وگوري ولی چې محارم په خپل منځ کې يوبل ته بلا اجازت او شرمه ځې راځي نوکه دي اعضا ته کتل حرام وگرځول شي نو حرج ته به نوبت ورسيري او حرج شرعاً مدفوع دی، البته دخپلو محرماتونس، شا او وروته کتل جائزه دي ولی چې بنځې ته دخپلو محارمو په مخ کې د مواضع زينت د ښکاره کولو اجازت ورکړل شوی دی اونس، شا او ورو له مواضع زينت څخه نه دي په دي وجه دا دخپلو محارمو په مخ کې ښکاره کول جائزه دي.

(۸) نارينه لره چې له ذوات محارم څخه دکومو اعضا ليدل جائز دي دهغومس (لاس لگول) کول هم جائز دي ولی چې نبی کریم ﷺ به حضرت فاطمه ﷺ پر سر مجوله او فرمايل به يې چې زه له دي څخه دجنت خوښويې محسوسوم. همداراز دسفر پروخت ددي ضرورت پيښيري اود محرمه والی په وجه سره شهوت هم کم دی، البته که دشهوت ويره وه يادي نه ورته گوري اونه دي مس کوي.

(۹) زامة غيره گفخرمه (۱۰) ولَمْ يَمَسْ ذَلِكَ ابْنُ أَرْزَاءِ الْفُرَاءِ، وَإِنْ اشْتَمَى (۱۱) وَلَا تَقْرَضُ الْأَمَةَ إِذَا بَلَغَتْ فِي إِزَاءِ وَاحِدٍ (۱۲) وَالْأَخْصَى وَالْمَخْضُوبُ وَالْمَخْشُ كَالْفَخْلِ (۱۳) وَغَيْذُهَُا كَالْأَخْصَى (۱۴) وَتَغْزُلُ عَنْ أَهْلِهَا إِذَا بَلَغَتْهَا، وَغَزَزُ وَخَبْهَا إِذَا بَلَغَتْهَا

توجه: اودغير مينځه دمحرمي په شان ده، اوناړينه لره جائزه هغې ته لاس وړول کله چې اراده وکړي دهغې داخيستلو اگرکه شهوت وي، اواسامي نه اني دي جائی مينځي لره کله چې هغه حد اشتها ته ورسيري په يوه لنگ کې، اوخصي او مجبوب او تر بنځې دنارينه په شان دي، اودبنځې غلام دا جنبي نارينه په شان دی، اوعزل کولی شي له خپلي مينځې څخه ددي له اجازت بغير اوله بنځې څخه دهغې په اجازت سره.

تفصيل: (۹) دبل چامينځه دمحرمي په شان ده يعنی نارينه لره چې څومره اندازه دخپلو محارمو ښویدنه کتل جائز دی هغومره اندازه دبل چادمينځي بدن ته کتل هم جائز دي ولی چې مينځه دخپل مولى د ضرورتونو لپاره دکار کولو په جامو کې دباندې وځي، نو ددي حال له ټولو نارينه وسره داسي دی لکه دبنځې حال له خپلو محارمو سره چې له هغوی څخه ټول بدن عموماً نه شي پتيدلای نو ددي ضرورت په وجه سره مينځه دمحرماتو په شان گرځول شوي ده.

(۱۰) دبل چادمينځې کومو اعضا ته چې کتل جائز دي داخيستلو پروخت دهغواعضا مس کول هم د ضرورت په وجه سره جائز دي اگرکه ده لره دشهوت ويره وي، ليکن دعلما رايه داده چې داخيستلو پروخت

دشپوت له وجود سره نظر خو جائز دی ولی چې ضرورت دی لیکن مس کول ناجائز دي ولی چې دایو قسم استماع ده او دبل چایه مینځه سره استماع جائز نه ده .

(۱۱) کله چې مینځه داشتهاء حدثه ورسیري یعنی ددی په شان سره وطی کیدای شي نو هغه دي په بازار کې دخرڅولو لپاره په یوه ازار کې نه ییایې په کوم سره چې صرف مادون السرة الی الركبة پټ شوي وي بلکه هغې ته قميص هم وراغوندي ولی چې وړاندي تیره شوه چې دمینځې نس او شا واجب الستر دي او کله چې هغه دجماع قابله شي نو هغه دبالغي په حکم کې ده لهدا اوس دي لره نس او شا لڅه پریښودل جائز نه دي .

(۱۲) یعنی خصی، مقطوع الذکر او مخنث (نرینځی) پردی ښځې ته په کتلو کې دروغ کس په شان دي په دي وجه چې حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایې چې خصی کول مثله ده ،نو کوم شی چې له خصی کیدلو څخه وړاندي حرام ووهغه دده خصی والی نه مباح کوي ،او مقطوع الذکر څرنگه چې په موبیلو سره منی خارجولی شي لهدا ادهم دعامو نارینه ويه حکم کې دی .او بدکار نرینځی څرنگه چې فاسق نارینه دی لهدا دهغه هم هغه حکم دی کوم چې دعامو نارینه و دی .

(۱۳) دښځې غلام دخپلې مالکي په حق کې داجنبی نارینه په شان دی یعنی دکومې ښځې غلام لره داجائز نه دی چې خپلې مالکي ته وگوري ماسواله هغو اعضاء څخه کوم چې اجنبی کس له دي ښځې څخه لیدلی شي ولی چې دا غلام دنورونارینه وپه شان نارینه دی اودخپلې مالکي محرم هم نه دی اونه یې خاوند دی او کوم زیات ضرورت هم نشته ولی چې دی له کور څخه دباندې کارونه کوي په دي وجه دی داجنبی نارینه وپه حکم کې دی .

(۱۴) نارینه لره له خپلې مینځي څخه دهغې اجازت څخه بغیر عزل کول (یعنی دانزال پړوخت نطفه دباندې تویول) جائز دی ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دیوي مینځې مولی ته ویلې وواغل انت ان شئت (که ستازره غواړي نو عزل کوه) ،همداراز په دي وجه هم چې په وطی کې دمینځې حق نشته ،هوله خپلې ښځې څخه بغیر دهغې له اجازت نه عزل کول جائز نه دی ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله له ازادي ښځې څخه له عزل کولو څخه منع فرمایلي ده ،همداراز په دي وجه هم چې په وطی کې ددي حق دی لهدا دهغې له اجازت څخه بغیر خاوند عزل نشي کولای .

فصل فی الاستبراء او وطیره

دافصل داستبراء رحم وغیره په بیان کې دی

استبراء لغة مطلق براءت او صفائي طلب کولو ته ویل کیږي او په اصطلاح کې دیوه حیض په ذریعه سره صفائي طلب کولو ته ویل کیږي یعنی له اخیستل شوي مینځې سره دي وطی نه کوي ترڅو هغې ته یو حیض ور نه شي یا وضع حمل ونه شي ولی چې کیدای شي چې دادي له خپل مخکنی مولی څخه حامله وي نو له استبراء څخه وړاندي په وطی کولو کې داوبواونسا بو اختلاط لازمیږي ،له وغیره څخه دمصافحي ،معانفتي اودمچي اخیستلو احکام مرادي .

(۱) من ملک انه خرم عليه وظواهرها، ولمنهنها، التفخر الى فرجها بشهوة حتى تسبرى (۳) زکوة تقبيل الزخيل، و نعانقته في الزاير واجبه، ولزکون عليه قميص واحد جائز كالمصافحة

توجه: کوم کس چې مالک شي د مينځې نو حرام ده له هغې سره وطی کول، او هغې ته لاس وروړل او کتل د هغې شرمگاهه ته په شهوت سره ترڅو چې هغه استبراء وکړي، له چاسره دوه مينځې دي کومې چې سره خوندي دي له هغو دواړو څخه ده مچه واخيستله په شهوت سره نو حرام ده له کومې يوي سره وطی کول او دواعی وطی ترڅو چې د هغې بلي شرمگاهه پر خپل ځان حرامه نه کړي په ذريعه د ملک يا په ذريعه د نکاح يا په ذريعه د عتق، او مکروه ده له نارينه څخه مچه اخيستل، او معانقه کول صرف په تهنيد کې، او که وي پر هغه قميص نو جائز ده لکه مصافحه کول.

تشریح: (۱) کوم کس چې دکومې مينځې مالک شي نو پر هغه له هغې سره وطی کول، مس کول او د هغې فرج ته په شهوت سره کتل حرام دي ترڅو چې په وضع حمل يا يوه حيض سره استبراء وکړي ولی چې په غزو او طاس کې مسلمانانو قيدي ښځې و موندلي نو ښی کریم ﷺ حکم و فرمايه چې له کومې حاملې ښځې سره وطی مه کوئ ترڅو چې وضع حمل وشي اوله کومې غير حاملې ښځې سره وطی مه کوئ ترڅو چې هغې ته حيض ورشي. حديث د نوي ملک دموجوديدلو په صورت کې د وجوب استبراء لپاره مفيد دی.

(۲) که دکوم کس په ملک دوه مينځې وي کومې چې په خپل منځ کې سره خوندي وي (مراد دوه داسې مينځې دي کومې چې په يوه وخت کې د يوه کس په نکاح کې نه شي سره جمع کيدای) هغه له هغوئ دواړو څخه په شهوت سره مچه واخيستله نو څرنگه چې جمع بين الاختين نکاح او ملک جائز نه ده لهذا د اکس اوس له هغوئ دواړو څخه له يوي سره هم نه وطی نه کولی شي اونه دواعی وطی (مثلا مچه اخيستل، په شهوت سره لاس وروړل، په شهوت سره د هغې فرج ته کتل) ترڅو چې هغه له دي دواړو څخه دکومې يوي فرج پر خپل ځان له دريو طريقو څخه دکومې يوي په ذريعه سره حرام نه کړي هغه دري طريقې دادي له دواړو څخه کوم يوه بل چاته په ملک کي ورکړي خواه په هغه يې خرڅه کړي يا يې هغه ته هبه کړي، کوم يوه بل چاته په نکاح ورکړي، له دواړو څخه يوه ازده کړي.

(۳) يو نارينه لره د بل نارينه څخه مچه اخيستل او غاړه غړي کيدل په داسې حالت کې مکروه ده چې هغه صرف يو تهنيد (لنگ) تړل وي ولی چې له اتصال الجلبد بالجلد څخه د شهوت دراپورته کيدلو ويره ده، او که يې پر تهنيد کرته هم اغوستي وه نو په دي وخت کې بلاکراهته جائز ده ولی چې ښی کریم ﷺ له حضرت جعفر طيار ﷺ سره معانقه و فرمايله کله چې هغه له حېشي څخه تشريف راوړ او د هغه سترگي يې مچ کړي لهذا مچه اخيستل او معانقه کول دواړه جائز دي لکه څرنگه چې مصافحه کول جائز دي ولی چې مصافحه کول متواتر دي وقال ﷺ من ضاح أخاه المسلم و حرك كبده في يده فأنزلت ذنوبه.

ه: بغير له کومې شديدې مجبوري غير مجرمې ښځې ته لاس وروړل شرعاً لويه گناه ده، رسول الله ﷺ دا د لاس زنا بللی ده، لکه چې په بخاري شريفې په راويت کې دي چې البدان نزنیان و زنا مع البطش، يعنی د لاسونو هم زنا شته، د لاسونو زنا داده چې (د پردی نارينه او ښځې) يو بل نيول، وقال ﷺ ان يطن في رأس احدكم بمخيط من

حديث خبر له من ان ميس امرأة لا تحل له، رواه الطبرانی والبيهقي. يعنی په خپل سر کې ستن دننه کول ډیر ښه دي تردې چې داسې ښځه نس کړي کومه چې ده لره حلاله نه وي (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۸۴/۱)؛
 ف: نارینه چې له نارینه یا ښځه له ښځې څخه مچ واخلې دملقات یاد رخصتی په وخت کې که په شپون سره وي نو مکروه تحریمي ده او که دا عزا واکرام په غرض سره وي نو جائز ده. دکوم عالم اونیکی صالح کس دلاس مچول تیر کاجائز دي، همداسې دمتدین حاکم اوسلطان عادل دمخ مچول هم جائز دي او ځینو حضراتو ویلي دي چې سنت دي. دغیر عالم او غیر عادل دمچي اخیستلو اجازت نشته. او که دهغه داسلام تعظیم واکرام مقصود وي نو جائز ده او که حصول دنیا مقصود وي نو مکروه ده.

ف: دځینو جهلا و عادات دی چې دملقات پروخت خپل لاس مچوي نو دامکروه ده دکوم چې اجازت نشته او همدشان دبل لاس مچول په داسې حال کې چې هغه عالم یا عادل نه وي مکروه ده، دعلما، اومرا، په مخ کې ځمکه مچول مکروه ده او ددې کونکي او په دي راضی کیدونکی دواړه گنهگار دي په دي وجه چې دادبیتانو له عبادت سره مشابه ده.

ف: دراتلونکي دتعظیم لپاره دریدل مندوب دي، خپل ځان لره قیام خوښول مکروه دي او که دهغه له خوښولو بغیر خلک ودریږي نو مکروه نه ده.

ف: مصافحه داده چې په مخامخ دریدلو سره دلاس ورغوی دبل دلاس له ورغوي سره یوځای کړي اوست داده چې مصافحه په دواړو لاسونو سره وي اودملقات پروخت له سلام څخه وروسته وي او په مصافحه کې بڼه گوته ونیسي په دي وجه چې په دي کې یورگ دی دکوم په کښیکښلو سره چې محبت پیدا کيږي.

ف: دعصر له لمانځه اود فجر له لمانځه څخه وروسته اوله جمعي او عیدینو څخه وروسته دمصافحي رواج بدعت له کوم څخه چې احتراز واجب دی (اشرف الهدایه)

فصل فی النہی و الاحکام و الاجاره و غیرها

دافصل دبیع، احتکار و اجارې وغیره په بیان کې دی

دبیع بیان یې دخورک څښک اولمس اووطلی له بیان څخه مؤخر کړولی چې ددې افعالو اثر دانسان له بدن سره متصل دی او په کوم کې چې اتصال دیروي هغه احق بالتقدیم دی.

(۱) کفر ینفع العبد ولا یبزیلین (۲) له جزاء افعال نکرو کلیې ژیندېږي (۳) وکړه لزب الذین اخذلن غیر باعها مسلم لا کافر (۴) و احتکار لزب الادمی و النہی فی بلو یعتر بأهله (۵) لا غلۃ فی غیره، وما جله من بلو آخر (۶) ولا یسفر السلطان الا ان یعدی از باب الطعام عن القیمۃ تعدیاً
 فاجلاً

توجه: مکروه ده دپاخاني بیع نه دگوبرو، جائز ده دزید مینځه اخیستل (دکومې متعلق چې) بکرو ویل چې زه وکیل جوړ کړی یم زید دهغې دختر خولو، اومکروه ده قرضخواه لره ثمن اخیستل دهغه شرايو کوم چې خرڅ کړي دي مسلمان نه کافراو (مکروه ده) احتکار دانسانانو دغذا، اود حیوانانو دغذا، په داسې ښار کې چې

احتکار مضروی ددی بنار والاته نه دخلی خمکې دغلی او هغه غله چې راوړي یې وی له بل بنار څخه، او ترڅو ددی نه مقررې سلطان مگردا چې تجاوز وکړي غله خرڅونکي له اصل قیمت څخه ډیر تجاوز.

تشیوېح: (۱) دپاڅاني بیع مکروه ده ولی چې هغه نجس العین ده او په عام ډول دخلکوله هغې څخه دفاندي اخیستلو عادت هم نشته، البته که له خاورې یا ایروسره گډه وي نو بیا جائزه ولی چې په خاوره او ایره کې گډه پاڅانه داسې ده لکه دزیتون په تیلو کې چې نجاست گډشي نو لکه څرنګه چې په دې قسم روغن زیتون سره انتفاع جائزه همداشان په خاوره کې په گډه پاڅانه سره هم انتفاع جائزه. او دگوبرو لیدو وغیره بیع جائزه ولی چې گوبرو وغیره مال دی په دې وجه چې دخمکې دتقویت لپاره په ځمکه کې اچول کیږي او هر مال محل بیع ده نو گوبرو هم محل بیع ده لهذا دگوبرو وغیره بیع جائزه ده.

(۲) قوله له شراء امه زید الخ ای بجزو له شراء امه زید الخ، یعنی که په بازار کې کومه مینځه خرڅیدله خالده د معلومه وه چې دامینځه دزیده یو بل کس مثلاً بکروایې چې زیدزه ددې دخرڅولو وکیل جوړ کړی یم نو خالده جائزه چې دامینځه واخلې اوله دې سره وطی وکړي یعنی ده لره ددې ضرورت نشته چې د بکرو وکالت لپاره گواه طلب کړي ولی چې په معاملاتو کې دیوه عاقل میز انسان قول معتبر وي که نارینه وي او که ښځه، مسلمان وي او که کافر، عادل او که فاسق، البته شرط دادی چې بائع ثقه کس وي یا د مشتری غالب گمان داوي چې بائع صادق دی، کنه نو خالده دداسې مینځې اخیستل جائزه دي.

(۳) که دکوم مسلمان پر چاپور باندې وي او مقرض دشرابو په خرڅولو سره دهغه قرض اداء کوي نو که مقروض کس مسلمان وي نو قرضخواه لره ددې پیسواخیستل حلال نه دي ولی چې دشرابو خرڅونکی مسلمان ددې شرابو دثمن مالک شوی نه دی بلکه ددې مالک خومشتری دی لهذا دشرابو مالک لره دغیر ملک دهغه له خوښې بغیر وړل او قرضخواه ته ورکول جائزه دی. او که دشرابو خرڅونکی مقروض ذمی کافروي نو قرضخواه لره ددې پیسواخیستل حلال دي ولی چې ذمی دشرابو په خرڅولو سره د قیمت مالک گرځي لهذا قرضخواه لره ددې پیسواخیستلو کې څه حرج نشته.

(۴) قوله و احتکارت الاذمی والبهیمه فی بلد یضرباهله ای پکړه الاحتکارت الاذمی والبهیمه فی بلد یضرباهله، یعنی دانسانانو دغذا (غنم، اوریشي، وریزي وغیره) او د حیوانانو دغذا (بوسه، چاره) احتکار (دگرانیدلو په انتظار کې ایښودل اونه خرڅول ترڅو چې له گراني وروسته ډیره گټه وکړي) مکروه ده حال دا چې دبنار خلکو ته په دې کې نقصان وي لقوله والمحتکر ملعون (یعنی احتکار کونکی ملعون دی)، او که اهل بنار ته مضرنه وي نو مکروه نه دی.

ف: هغه احتکار له کوم څخه چې په حدیث کې منع شوي ده دهغه تعریف علامه نووی رحمته الله دالیکلي دی چې غله دغلا، او گراني په وخت کې د تجارت په نیت سره اخیستل او ایښودل اوفی الحال نه خرڅول دزیات گرانیډلو په انتظار کې ترڅو چې زیاتي پیسې ترلاسه کړي، او منع په هغه صورت کې ده چې داغله په خپل بنار کې واخلې او وي ساتي، او که یې له کوم بل ځای څخه راوړي وي، یا یې دارزاني په زمانه کې واخیستله

اویایی وساتي دگرانی په زمانه کې د خرڅلولپاره نوږه دي کې څه خرج نه شته داحتکارممنوع نه دی (الدر المنضود: ۵/۳۸۷)

(۵) قوله لا غلۃ ضيعه ای لا بکړه احتکار غلۃ ارغه، یعنی چاپې دخپلي ځمکې غله دگراڼیدلولپاره وساتله یایی له کوم بل ښارڅخه راوړه اودگراڼیدلوپه انتظار کې یې وساتله نوداکس محتکر نه شمارل کیږي اول خوږه دي وجه احتکار نه دی چې دداده خالص حق دی دنور وحق له دي سره متعلق شوی نه دی، اودوهم په دي وجه احتکار نه دی چې دعاموخلگو حق له هغې غله سره متعلق وي کومه چې په ښار کې جمع کړای شي اوکومه چې له فناء ښارڅخه راوړل شي پاتي شوه له کوم ليري ښارڅخه راوړل شوي غله نوله هغې سره دعاموخلگو حق متعلق نه دی نواحتکار هم نه دی.

(۶) یعنی سلطان لره دامناسبه نه ده چې هغه په خپله رایه سره پرخلگو کوم نرخ مقرر کړي ولی چې شمن دعاند حق دی دهغه دمقررو لوق هم هغه لره دی، هوکه غله خرڅونکي له حدڅخه تجاوز وکړي دومره گرانې شروع کړي په کومه کې چې دعاموخلگو ضروري نویادي داهل رایه په مشوره سره نرخ مقرر کړي ترڅو خلگ دهغوئ له ظلم اوستم څخه محفوظ پاتي شي.

(۷) وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ (۸) وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ كَيْفَ تَأْتِيهِ الْغَنَاءُ (۹) وَخَفَلَ خَمْرٌ لِمَنْ يَأْخُذُ (۱۰) وَنَبِيٌّ تَبَتَّ مَكَّةَ وَآزَا حَبِيبًا (۱۱) وَنَفْسِيْزُ الْفَضْلِ وَنَقْطَةُ (۱۲) وَذُخْرُ لِيْهِ مِنْجِدًا (۱۳) وَجِدَا نَدَا (۱۴) وَخِضَاءُ الْفَيْتَابِ وَآثَرُ الْخَمْرِ عَلَى الْغَلْبِ (۱۵) وَقَبُولُ هَدِيَّةِ الْغَنِيِّ الْتَّاجِرِ وَاجَابَةُ دَعْوِيْهِ وَاسْتِغَارَةُ ذَنْبِيْهِ وَكِرَّةُ كَسْنُوْنَةِ الْغَنِيِّ وَهَدِيَّةُ الْفَقِيْرِ

توجه: جائزده شیره خرڅول پرشراب جوړونکی باندې، اوکوپه کرایه ورکول ترڅوپه هغې کې اتشکده، دپه ودعبادت خانه، یادنصاری وعبادت خانه جوړه شي یاخرڅ کړای شي په هغه شراب په کلیوکې اوددمی شراب اوچتول پرمزدوري، اوخرڅول عمارت دمکي مکرمي دمکانواودهغې ځمکه، اودقرآن پرهرولسوآیتونونښان لگول اونقطي لگول اوقرآن ښاسته کول، اوداخلیدل ددمی په مسجد کې، اودهغه پوښتنه کول دناروغی په حالت کې، اوخصی کول دخارویواودخروپراسانوخیږول، اوقبلول هدیه دتاجر غلام اوقبلول دهغه دعوت دمیلمستیایوپه استعاره وړل دهغه دخاروی او مکروه ده دتاجر غلام جامه ورپه تن کول اودهغه کول دهغه تقدیر لره.

تشریح: (۷) دانگوروشیره پرداسي کس خرڅول جائزده دکوم په باره کې چې دامعلومه وي چې هغه له دي څخه شراب جوړوي ولی چې معصیت له عین شیره سره متعلق نه دی بلکه دشیره له تغیره وروسته دی، همدراز په شیره کې داصلاحت شته چې له هغې څخه جائز شیان جوړل کړای شي نوفساد په نفس شیره کې نه دی بلکه دمشری په اختیارولو کې دی، اوپه ایام فتنه کې معصیت څرنګه چې له عین سلاح سره متعلق دی په دي وجه په دي ورځو کې سلاح خرڅول مکروه ده ولی چې موږ په بدیو کې له تعاون اوکومک کولو څخه منع کړل شوي یو.

(۸) قوله وَاِذَا نَزَلَ مِنَ الْعَمْرِ مِنْ غَنَاءٍ بَيْت ناړی اجازاجاره بیت لینخذه بیت ناړ، یعنی که کوم مسلمان خپل مکان په کلیوکې پرکرایه ورکړ ترڅوپه هغه کې دمجوسیانواتشکده (مجوسیان داورعبادت کوي دعبادت لپاره یې

جلاځايونه جوړ کړي دي په هغو کې اوربليري هغوته اټش کډه ويل کيږي (جوړه کړي يابه هغه کې ديهود وعبادت خانه جوړه شي يانصارى په هغه کې خپل گرجاگهر (کليسا) جوړه کړي يابه کليو کې مکان ددي لباره په کرايه ورکړي چې په هغه کې شراب خرڅ کړاى شي نودامام صاحب په نزد داجائزده اودصاحبينو په نزد جائز نه دي ولې چې په دې ټولو کې پر گناه اعانت دى اوموپيه گناهونو کې له کومک کولو څخه منع شوي يو، دامام صاحب دليل دادى چې اجاره دکور پر منفعت وارده شوي ده نه پر مذکوره اموري باندې همد اوجه ده چې که دې خلگو په مکان کې مذکوره شيان جوړ نه کړل يابه هم دمکان په ورسپارلو کرايه جاري کيږي اومکان په کرايه ورکولو هيڅ گناه نشته بلکه گناه خوپه مستاجر کې ده اومستاجر فاعل مختار دى اود فاعل مختار دعمل کوم بل کس ذمه وار نه وي.

ف: دسواديعنى کليو قيد دکوفي ديباباني علاقو په اعتبار سره دى چې دکوفي اکثري باباني خلگ زميان ووله کوفي ماسواپه نور بيباباني علاقو کې کافرانولر دعبادت خانو دجوړلو گنجائش نشته ولې چې هلته داسلام شعائر ظاهره شوي دي.

(۹) کوم مسلمان دذمی شراب په مزدوري ورسره وړي نودامام صاحب په نزد داجائز دى اودصاحبينو په نزد جائز نه ده ولې چې داپر گناه اعانت دى په دې وجه جائز نه دى. دامام صاحب دليل دادى چې گناه په شراب څښلو کې ده اوشراب مختار غيبي اود فاعل مختار د فعل نسبت ذيل طرف ته نه شي کيدلاى. اود شرابوله وړلوسره څښل لازم نه دى بلکه کله شراب دتويو لوياسرکه جوړولولپاره وړل کيږي.

ف: دصاحينو قول راجع دى لمقال العلامة ابن عابدين: (قوله وحمل خمر ذمی) قال الزيلعي وهذا عذر ولا هو مكره لانه لا يملك الخمر عشرة وعدها حاملها له ان الاجارة على الحمل وهولى بمصيبة ولا سب لها وانما تحصل المصيبة بفعل فاعل مختار وليس الشرع من ضرورات الحمل لان حملها قد يكون للاراقة وللخلل فصار كما اذا استاجر له نصر العنب او قطعه والحديث محمول على الحمل المقرن بقصد المصيبة، اهـ اذ فى النهاية وهذا قياس وقولهما استحسان (رد المحتار: ۵/۲۷۷)

(۱۰) قوله ببيع بناء بيوت مكة، به مكة مكرمه کې دخپلو مکانو د عمارت خرڅول خوبالاتفاق جائز دى ولې چې هغه دجوړونکى ملکيت دى، البته ځمکه خرڅول يې مختلف في ه ده دامام صاحب په نزد مکرره ده اودصاحبينو په نزد جائز ده ولې چې ټول شرعي احکام په دې ځمکو کې ظاهر يږي مثلاً څوک مري نودهغه په ځمکه کې بالاتفاق ميراث جاري کيږي او وارثان هغه تقسيمولى شي نوبيع به يې هم جائز وي. دامام صاحب دليل دادى چې دکعبة الله بيع وقف کيدلو په وجه سره جائز نه ده اومکه مکرره دکعبى فناء ده لهدا د هغې بيع هم جائز نه ده.

ف: په متن کې مذکور قول دصاحينو دى او همدا مفتى به دى لمالى الدر المختار: (و) جاز ببيع بناء بيوت مكة وارضاها) بلا کر اهقر به قال الشافعي وبه يفتي (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/۲۷۸)

(۱۱) قوله وتعمير المصحف اى جاز تعمير المصحف، يعنى په قرآن مجيد کې له هر ولسو آيتونو څخه وروسته نښان لگول جائز دى ولې چې آيتونه توقيفي دي په هغو کې د رايه هيڅ دخل نشته اوتعشير دآيتونو د حفاظت لپاره دى لهدا تعشير هم مستحسن دى، اود اعراب د اظهار لپاره نقطتي (مراد اعراب دى) لگول جائز دى ولې چې

عجمي خلک بغير له اعراب څخه قرآن مجيد نه شي لوستلای. د قرآن مجيد په سپينيو سر ورسره په بناسته کولو کې څه حرج نشته په دي وجه چې په دي کې د قرآن مجيد تعظيم او بزرگي ده.

(۱۲) قوله ودخول ذمی فی مسجدای جاز دخول ذمی فی مسجد، یعنی په مسجد حرام او ټولو مسجدونو کې د زمیانو داخلیدل دا حنافوپه نزد جائز ده دشوافعوپه نژدېه مسجد حرام کې جائز نه ده په نورو مساجدو کې جائز ده لقوله تعالى (انما النضر کون نجس فلا یغزوا النضره الخزام یغذ غابهم هذا) (مشرکین ناپاک دي نوله دي کال څخه وروسته دي دوی مسجد حرام ته نه داخلېږي)، دا حنافو دلیل دادی چې د نبی کریم ﷺ په خدمت کې د قبيله بنو ثقیف وفد حاضر شو کوم چې په دي وخت کې کافران وو نبی کریم ﷺ هغوی په مسجد حرام کې واوسول، همدراز د کافریدن ناپاک نه دی بلکه دهغه عقیده ناپاکه ده او دا اعتقاد په خرابي سره د مسجد ناپاکوالی نه لازميږي.

(۱۳) قوله وعبادته ای جاز عبادۃ المسلم ذمیا، یعنی مسلمان لره د ذمی په عبادت کې څه حرج نشته ولی چې دایو قسم نیکی ده او اسلام د نیکی له کار څخه منع نه کوي، همدراز دا ثابت ده چې نبی کریم ﷺ دخپل همسایه یهودی عبادت فرمایلی و او هلته په تللو سره نبی کریم ﷺ هغه ته د کلمه تلقین وکړ کوم چې هغه قبول کړ او مسلمان مړ شو پر کوم چې نبی کریم ﷺ دا الله تعالی شکر اداء کړ.

(۱۴) قوله وخصاء البهائم ای جاز خصاء البهائم، یعنی د حیوانونو په خصی کولو کې څه مضائقه نشته ولی چې په دي کې فائده ده په دي وجه چې خصی څاروی چاغ وي او دهغه غوښه ډیره ښه وي، او د څره پر اس په خپړلو کې څه حرج نشته ولی چې له دي څخه خچر پیدا کیږي او پر خچرنی کریم ﷺ سپور شوی دی نو که په دي کې څه حرج وای نو نبی کریم ﷺ نه پر سپریدو.

ف: بعض نسل حیوانونو په باره کې مشهوره ده چې د دوی دنسل کشی لپاره د خنزیر ماده منویه د تیسټ ټیوب په ذریعه یاد جفتی (وطی) په ذریعه استعمالیږي له کوم څخه چې بچی پیدا کیږي داسې غواته جرمنی یا غیر ملکی غوا ویل کیږي د داسې غوا د غوښې څه حکم دی؟ نو پوه شه چې د حیواناتو نسل له مور څخه ثابتیږي، د نر ماده منویه هېڅ اعتبار نشته لکه چې فقها ولیکلي دي چې که له بزي سره کوم ځناور وطی وکړي نو بچی د مور په تابع کیدلو سره حلال دی، لهذا جرمنی غوا یا کوم بل حیوان چې دهغه مور حلال حیوان وي نو هغه ذبح کول او دهغه غوښه خوړل شرعاً جائز دي، لما قال العلامة الکاسانی فی البدائع الصناع: ۵/۶۹: حیوان البقرة الا هلیه اذا نزعها الورحی قولت فانه يجوز ان یضحی به وان کانت البقرة وحشیة والورحی اهل البالم یجز لان الاصل فی الود الام لانه یفصل عن الام (جدید معاملات کې شرعی احکام: ۳/۳۹)

ف: څرنګه چې په حیواناتو کې د نسب لحاظ ساتل شرعاً ضروري نه دی او په حیواناتو کې نسل د مور تابع وي لهذا پر دي اساس د حیواناتو د افزائش نسل (یعنی دنسل د زیاتوالي) لپاره انجکشن (ستن) لگول کوم قبیح عمل نه دی (ملخص از فتاوی حقانیة: ۲/۳۹۹)

(۱۵) د غلام ما ذون فی التجارة هدیه قبلولو او دهغه دعوت قبلول او دهغه کوم څاروی په استعارة بیول جائز دي د قیاس تقاضا خداده چې له مذکوره امورو څخه یو هم جائز نه وي ولی چې دامحض تبرعات دي

او غلام د تبرع اهل نه دی مگر استحسانا د جائز گرځول شوي دي داستحسان وجه داده چې هدیه ورکول او اخيستل وغيره د تجارت له ضرورتو څخه دي ، همداراز حضرت سلمان فارسی (رض) له ازاديدلو څخه وړاندي نبی کریم (ص) ته هدیه پېښ کړي وه او نبی کریم (ص) قبول کړي وه او ثابت ده چې نبی کریم (ص) د غلامانو دعوت قبول فرمایو ، لیکن که هغه جامې یا دارا هم یا دانانیر په هدیه کوي نو دامکروه ده ولی چې دا د تجارت له ضرورتو څخه نه دي او محض تبرع ده د کوم چې غلام اهل نه دی .

(۱۲) واستخدام الخصی (۱۷) والذعاء بمقعد العزم من غزبک (۱۸) و یحق فلان (۱۹) واللعب بالبطرنج والنرد و کل لیل (۲۰) و حق الزانیة فی غنای الغنید (و حق قیده) (۲۱) والحقنة (۲۲) و زرق الفاهی (۲۳) و سفر الأمانة و الأم الولد بلا مخرم (۲۴) و ضراء مالاً بذا للضیغ منه و بیعة للعلم و الأم و الملقط لولی جبرهم) (۲۵) و نزع جزء منه فقط

توجه: او (مکروه دی) خدمت اخيستل له خصی څخه ، او دعاء غوښتل پر عرش دعزت باری تعالی د موضع انعقاد سره ، او یحق فلان دعا غوښتل ، او بازی کول د شطرنج او نرد شیر او هر قسم لهو لعب ، او اچول د غلامی د ښان د غلام په غاړه کې او حلال دی غلام بندي کول ، او حقنه کول ، او د قاضی تنخوا مقررول ، او سفر کول د مینځې اوام ولد بغیر له محرم څخه ، او اخيستل د داسي شی له کوم څخه چې چاره نه وي صغیر لره او خرڅول اکا او موراو ملتقط لره که هغه دوئ په پالنه کې وي ، او پر مزدوري یې ورکولی شي ماشوم دهغه مور فقط .

تشریح: (۱۶) قوله واستخدم الخصی ای یکره استخدام الخصی ، یعنی له خصیانو څخه خدمت اخيستل مکروه ده ولی چې له خصیانو څخه په خدمت اخيستلو کې درغبت ښکاره کول دي عمل باعث دي حال دا چې دا عمل (خان خصی کول) مثلاً او حرام دی نبی کریم (ص) له دي څخه منع کړي ده .

(۱۷) قوله والذعاء بمقعد العزم من غزبک ای ویکره الدعاء بمقعد العزم من غزبک ، عرش څرنگه چې حادث دی لهذا په دعاء کې داسي الفاظ ویل مکروه دي په کومو کې چې د الله تعالی دعزت لپاره د قرارځای عرش ثابت شي مثلاً په دي ډول دعاء کول اسئلک بمقعد العزم من غزبک ولی چې مقعدله عقد څخه دی دغويي د ترلودځای په معنی ، نو معنی داشوه چې زه له تا څخه سوال کوم ستاله عرش سره دعزت دغويي د ترلود مقام په واسطه سره ، نو په دي کې عرش ته دعزت د ترلود مقام ویل موهم د حدوث دي په دي وجه چې عرش حادث دی نوله عرش متعلق عزت به هم حادث وي حال دا چې الله تعالی له خپلو ترولوصفاتو سره قدیم دی ، امام ابو یوسف (رحمته الله علیه) داسي دعاء جائزه گڼي ولی چې په حدیث شریف کې شته ، اللهم انی اسألك بمقعد العزم من غزبک ، و تنتهي الزخفة من کتابک و تاسمیک الأغظم و تحک الأغلی ، و کلنایک القافه ، احوط امتناع ده لمالی الدر المنقی: ۳/۲۲۳: و الا حوط الاستماع لکونه خبر واحد لیمه بخلاف القطعی .

(۱۸) قوله و یحق فلان ای یکره الدعاء بان یقول بحق فلان ، یعنی په دعاء کې داسي ویل چې ای الله بحق فلان و ما حاجت پوره کړي داهم مکروه ده ولی چې پرا الله تعالی دهیچا حق نشته بلکه هغه چې چاته څه ورکوي محض دهغه فضل دی .

ه: لیکن که حق د حرمت ، عظمت او وسیله په معنی و اخيستل شي نو په دي کې څه حرج نشته له حدیث شریف څخه هم د دي تاکید کيږي لال اللهم انی اسألك بحق السائلین علیک .

(۱۹) لوله والعب بالشرط ای ویکره اللب بالشرط، یعنی په شطرنج (شطرنج دشین په کسره سره د ادسنسکرت لفظ دی کوم چې په اصل کې له چترنگ څخه معرب دی، په هندوستان وغیره کې یو مشهوره بازی ده په کومه کې چې په شپږ قسمه گټوسره بازی کېږي کومته چې شاه، فرزین، فیل، اسب، رخ او پیدل ویل کېږي) او نر د شیر (چوسر) یو قسم بازی ده کومه چې اردشیرین بابک شاه ایران ایجاد کړي وه) او هر قسم عېشه بازی مکرره ده او که په دي کې څه راکړه ورکړه شرط وي نویادجوا (قمار) کېدلوپه وجه سره حرامی دي او که داسي کوم شرط نه وي نویادعېث اولغووالی په وجه سره ممنوع دي په حدیث شریف کې له خپلې ښځې سره له ملاعېث، شهسواري او غشي وینستلو ماسوا ټولي بازیاني حرامی گرځول شوي دي قال رسول الله ﷺ کل لعب ابن آدم حرام إلا ما عدا ما عدا الله، وما عدا ما عدا الله، وما عدا ما عدا الله، وما عدا ما عدا الله.

ف: داسي بازی او تماشي چې په هغو کې څه معتد بها فائده ددین او دنیانه وي هغه ټولي ممنوع او ناجائزي دي خواه که پر هغو بازی ولگول شي یا په انفرادي ډول سره وشي لهذا اکبوتر بازی، پتنگ بازی، بیتربازی، مرغ بازی، چوسر، شطرنج، تاش، د سپیانورس وغیره ټول دهمدي ناجائز صورت افرادي (جواهر الفقه ۲/۳۵۲)

ف: له کومو بازیانو څخه چې څه دنیوي یا دیني فوائد حاصلېږي هغه جائزي دي، په دي شرط چې دهمدي فوائد په نیت سره وکول شي محض دلخواو لعب په نیت سره نه وي لیکن ددي په کولو کومه معاوضه یا انعام شرط مقررول جائز نه دي مثلاً د گیند بازی چې له دي څخه جسماني ورزش جوړېږي او کېږي (لهذا والی بال، فټ بال ټول جائزي) یا د لټې وغیره بازی، یادپهلوانانو غیر ایستل وغیره کوم چې په قوت جهاد کې معین کېدای شي، همدا شان معمه بازی، شعر بازی، تعلیمي تاش د بایلولو یا گټلو بازی لگول، مگر په دي کوم رقم یا معاوضه مقررول جائز نه دي بلکه قمار حرام دی (جواهر الفقه)

(۲۰) لوله وجعل الرأية فی علق العبدای ویکره جعل الرأية فی علق العبد، یعنی د غلام په غاړه کې د غلامی نښان اچول جائز نه دی دکوم چې صورت دادی چې د اورسپیني دروند طوق د غلام په غاړه کې واچوي ظالمانو خلگوبه غلام د تکلیف ورکولو لپاره د غلام په غاړه کې د اورسپیني طوق اچاوو چې دهغه د ثقل په وجه سره به هغه خپل سرته حرکت نه شو ورکولی نو دا څرنگه چې محض ظلم دی په دي وجه ممنوع دی، هو د غلام په پښو کې زولني اچول جائزي دي ترڅو غلام ونه تنبتي او د طریق په مسلمانانو کې رائج پاتې شوي ده.

(۲۱) لوله والحقنة فی حل الحقنة للعدای، یعنی حقنه کول (یعنی د پاڅاني په لاره سره دننه دواي رسول) جائز دی په دي شرط چې په دي سره صرف دکومې ناروغي علاج کول مقصود وي د قوت د حاصلولو لپاره نه وي ولی چې د تدایو اباحت په احادیثو سره ثابت دی.

(۲۲) لوله ورزق القاضی ای وحل رزق القاضی من بیت المال، یعنی که امیر المؤمنین قاضی ته له بیت المال څخه رزق ورکړي او قاضی یې قبول کړي نو په دي کې څه خرج نشته ولی چې په خپله نښی کریم ﷺ عتاب ابن اسید دمکې مکرمي او حضرت علی ﷺ دیمن عا ل مقرر کړل او دهغوئ لپاره یې نفقه مقرر کړه، همدراز

څرنگه چې قاضي د مسلمانانو د امورو لپاره مجبوس دی په دې وجه به دهغه نفقه هم د مسلمانانو له مال څخه وي او د مسلمانانو مال بيت المال دی.

(۲۳) قوله وسفرا لامة وام الولد بلا محرم ای وحل سفر لامة وام الولد بلا محرم، یعنی که مینه اوام ولد بغیر له محرم څخه سفرو کړي نو په دې کې مخه خرج نشته ولی چې ددوی په حق کې (په لیدلو او مس کولو کې) ټول خلک د محارم په درجه کې دي، مگر دا اهل صلاح د زمانې خبره ده نن د فسق او فجور او فساد په دې زمانه کې ددې اجازت نشته.

(۲۴) قوله وشراء مالا بدي وحل شراء مالا بدي الخ، یعنی اکاله جائزه چې دخپل ورور د نابالغ اولاد لپاره دهغه ضرورت شي واخلي يايې خرڅ کړي، همداشان مور له جائزه چې هغه دخپل نابالغ اولاد لپاره دهغه ضرورت شيان واخلي يايې خرڅ کړي، همداشان لا وارث ماشوم تر څو چې د ملتقط په پالنه کې وي نو هغه له هم ددې ماشوم ضرورت د نيانو خرڅول او اخيستل جائز دي دوی له دا اجازت په دې وجه دی چې په دې کې د نابالغ ضرر دفع کيږي ګڼه نو نابالغ له به نقصان وي.

ف: د نابالغ په حق کې تصرف پر درې قسمه دی (۱) کوم چې محض مفيد وي لکه چې ماشوم ته يوشی هبه کول ددې قسم تصرف هر چاره اختيار شته که هغه د ماشوم ولی وي يا کوم پردی کس وي (۲) په کوم کې چې د ماشوم محض ضروري لکه د ماشوم غلام ازادول او دهغه بنځې ته طلاق ورکول ددې قسم د تصرف اختيار هېچاره نه شته، (۳) کوم چې متردد بين النفع والنقصان وي لکه د ماشوم کوم شی خرڅول وغيره ددې قسم تصرف اختيار د ماشوم پلار، نيکه او دهغه وصيانو له دی کوم بل چاره ددې اختيار نشته.

(۲۵) اکا او ملتقط له دا جائزه ده چې ماشوم پر مزدوري ولگوي، البته مور له داحق حاصل دی چې هغه ماشوم له يو چا سره مزدور کړي په دې شرط چې ماشوم د مور په پرورش کې وي ولی چې مور له داحق شته چې د ماشوم منافع بلا عوضه تلف کړي مثلاً په ماشوم خپل خدمت وکړي حال دا چې اکا او ملتقط له داحق نشته چې هغوی د ماشوم منافع بلا عوضه تلف کړي.

کتاب احياء الموات

د اکتاب احياء الموات په باره کې دی

دا حياء لغوی معنی ده کوم شی ژوندي کول، او موات په لغت کې مالا روح له (په کوم کې چې روح نه وي) (بلا روح) لاملک لها (داسې ځمکه د کومې چې مالک ته وي) ته ويل کيږي، او شرعا احياء موات غير ابادي ځمکه په تعمير يا کښت کولو سره د استقاع قابل جوړولو ته ويل کيږي.

شرعي تعريف يې امام قدوري رحمته الله عليه په دې ډول کړی دی الموات ملا يتع به من الارض لانقطاع الماء عنه او غلبة الماء عليه او اما شبه ذلك مما يمنع الزراعة (يعنی ارض موات هغه ځمکه ده کوم چې په يوه وجه سره د استقاع قابله نه وي که اوبو د منقطع والی په وجه سره وي او که د ډيرو اوبو دراتلو په وجه سره وي يا په دې شان د کوم بل سبب په وجه سره کوم چې له کښت کولو څخه مانع وي، مثلاً پر ځمکه ريگ يا ډبري ډيري شي يا ځمکه ښوره شي.

د کتاب احیاء الموات له کتاب الکراهیه سره مناسبت دادی چې په دې کتاب کې هم ډیر مکروه احکام او ډیر غیر مکروه احکام ذکر شوي دي، علامه عینی رحمته الله علیه یې د مناسبت وجه په دې ډول بیان کړې ده چې موات ناقابل انتفاع دي اوسره اوسپن زر، او ورېښم هم ناقابل انتفاع دي ولی چې د سرو او سپینو زرو په لوبو کې خورک څښک حرام دی او ورېښم دنارینه و لپاره ناقابل انتفاع دي، البته دومره فرق شته چې موات عادة انتفاع قابل نه ده او مذکوره شيان شرعاً ناقابل انتفاع دي.

(۱) هي أرض فغفر زرعها لا يقطع الماء عنها ولا يلبس عليها غير منقول كونه من الغامر (۲) ومن أخيه يابن الإمام ملكة (۳) وإن خضر لا (۴) ولا يجرز أخيه ما قرب من الغامر (۵) ومن خضر ينزل في موات فلا خير فيها أن يغرق في الماء من كل جانب (۶) وخبر العين خضرة (۷) فمن خضر في حريمها منع منه (۸) وللغاة خير يغفر ما يضلخه (۹) وما عذل عنه الفرات، ولم يخنمل غده إليه فهو موات وإن اختلف لا (۱۰) ولا خير به للغير.

توجه: موات ځمکه ده د کومې چې متعذروي کرل داوږد منقطع والی په وجه سره له دې څخه داوږد غلبي په وجه سره پردي او غیر مملوک وي او ابادي ته نږدې نه وي، او اچا چې اباده کړه داسې ځمکه د بادشاه په اجازت سره نومالک گرځي دهغې، او که یې د ډېرو پان جوړ کړنونه، او جائز نه ده ابادول دهغې ځمکې کومه چې نږدې وي آبادي ته، او کوم کس چې څاه وکندې په ښاره ځمکه کې نوهغه لږه دهغه حريم دی څلويښت گز نه هر طرف څخه، او د چشمي حريم پنځه سوه گزه دی له هر جانب څخه، نو کوم کس چې څاه وکندې دهغه په حريم کې نومنع کيږي بله هغه، او کاريز لږه حريم دی په اندازه د ضرورت دهغه، او هغه ځمکه چې له هغه څخه وگرځي فوات او احتمال نه وي دهغه دراکر څيدلو دهغې طرف ته نوهغه موات ده او که احتمال وي نو نه ده، او حريم نشته دليستی.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله علیه د موات شرعي تعريف په دې ډول کړی دی چې موات هغه ځمکه ده په کومه کې چې کښت کول مشکل وي داوږد منقطع والی په وجه سره ياد ډيرو اوږدو راتلو په وجه سره پر هغې اوږد مملوکه نه وي، له ابادي څخه ليري وي. له ابادي څخه ليري والی دامام ابو يوسف رحمته الله علیه په نزد شرط دی ولی ظاهره ده چې کومه ځمکه کلي ته نږدې وي له هغې څخه دهغه داوسيدونکو انتفاع منقطع نه وي نو موات هم نه ده نو د حکم مدار پر قرب او بعد دی. حال دا چې دامام محمد رحمته الله علیه په نزد شرط دادی چې دکلي داوسيدونکو انتفاع حقیقه له دې ځمکې څخه منقطع وي نو داسې ځمکه موات ده اگر که کلي ته نږدې وي.

دامام محمد رحمته الله علیه قول راجع دی لاملی الدر المختار: واعتبر محمد عدم ارتفاع اهل القرية به وبه لالت الثلاثة قلت وهذا ظاهر الرواية يعني..... عن لاصحان ان الفتى على قول محمد (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/۳۰۷)

(۲) دامام ابو حنيفه رحمته الله علیه په نزد اچا چې کومه غیر اباده ځمکه دامام المسلمین په اجازت سره اباده کړه نوهغه دهغې مالک گرځي او اچا چې دامام له اجازت څخه بغیر اباده کړه نوهغه دهغې مالک نه گرځي ولی چې غیر اباده ځمکه هم له مال غنیمت څخه ده او په مال غنیمت کې چاره واقع نشته چې دی هغه دامام له اجازت څخه بغیر یوسي. او د صاحبینو په نزد دامام له اجازت څخه بغیر هم ابادونکی مالک گرځي ولی چې دامال مباح دی او پر مال مباح چې څوک وړاندې قابض شي هغه دهغه دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الدر المختار: (ان اذن له الامام فی ذالک) ولالا بملکها بلا اذنه الخ ولی الشامیه: (وقول الامام هو المختار ولذا قدمه فی الغایة والملفئی کما دهنما به أخذ الطحاوی وعلیه المتون الخ) (الدر المختار مع الشامیه: ۵/۳۰۷)

ف: بعض وختونه حکومت کومه ویرانه (ښاره) ځمکه دخو کولو لپاره کوم چاته په لیز یا اجاره سره ورکوي لیکن دالیز او جاره موجب ملک نه دي بلکه تر څومره مدت پوري چې ځمکه په لیز و غیره سره حاصل کړل شوي وي دهغه مدت له ختمیدلو څخه وروسته به ځمکه بیرته حکومت ته واپس کیږي (فتاوی حقانیة: ۶/۴۱۵)

(۳) قوله وان حجر لا یان حجر ارض الموات لا یملک، یعنی که چاله غیر ابادي ځمکې څخه دخلگو دمنع کولو لپاره له غیر ابادي ځمکې څخه دښی په ډول سره د ډبرو یا ډر اټو او کر مگر تر ډبرو کولو نو پوري یې ځمکه اباد نه کړای شوه نو داکس به ددې ځمکې مالک نه گزړي بلکه امام دي له هغه (محجر) څخه هغه ځمکه واخلې او کوم بل ته دي ورکوي ولی چې تحجیر احیا نه ده او امام خو هغه ته ددې مقصد لپاره ورکړي وه چې هغه دا اباده کړي تر څو دهغې له عشر او خراج څخه مسلمانانو ته گټه ورسیږي لیکن کله چې دامقصد حاصل نه شونو دتحصیل مقصد لپاره به یې بل چاته ورکړي.

(۴) کومه ځمکه چې ابادي ته نږدي وي هغه موات نه ده په دي وجه دهغې احیا هم جائزه نه ده بلکه هغه به داهل قریه دخرځای او کله یان (ډبرې شوي فصل داچولو ځای) لپاره پریښودل کیږي ولی چې له دي ځمکې سره دکلي دخلگو حق متعلق دی ولی چې په داسې ځمکه کې دځمکې والا واجت ثابت دی لهذا داموات نه ده.

(۵) چا چې په ځنگل (غیر اباده ځمکه) کې شاه وکندی نو داکس دڅاه دحرم (دڅاچار چاپیره) هم مالک گرځي په دي وجه چې له شاه څخه بغیر له حریمه کامل نفع نه شي اخیستل کیدای نو که هغه شاه څاه څارویو ته داوبو ورکولو لپاره وي نو دهغه حرم له هرجانب څخه څلویښت گزه دی ولی چې مقصود دڅاه له مالک څخه دضرر دفع ده او دضرر دفع له دي څخه به له مقدار کې ممکنه نه ده. او که شاه دکښتو نو داوبو کولو لپاره وي نو دهغه حرم شپيته گزه دی ولی چې دداسې شاه لپاره په حدیث شریف کې شپيته گزه حرم ثابت دی. او د شپيتوزراعو قول دصاحبینو دی، او دامام ابو حنيفه رحمته الله په نزد دهغه حرم هم څلویښت گزه دی ولی چې په حدیث شریف کې راغلي دي «من خفر بئر الله ما خولها از بنون ذرعا» او د حدیث شریف عام دی په دي کې دخارویو داوبو لو او د کښتو نو داوبه کولو هیڅ فرق نه دی بیان شوی او دامام صاحب اصول دادي چې پر خاص مختلف فیه باندې له عمل کولو څخه پر عام متفق علیه عمل کول اولی دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لمالی الشامیه: (قوله وبغنی بقول الامام) ووقدم الافتاء بقولهما البذلک ظاهر المتون والشروح حین قوله فانهم فرووا دليله واما لا مزید علیه واخر فی الهدایة: دليله لافقسی لرجحه ایضا کما هو شأنه و ذکر نرجحه اعلامه فاسم فی تصحیحه (رد المختار: ۵/۳۰۸)

(۶) که چا غیر اباده ځمکه وکندله اوله هغې څخه جاري چشمه (چینه) راووتله نو دچشمې حرم له هر طرف څخه پنځه سوه گزه دی ولی چې په حدیث شریف کې دچشمې لپاره حرم پنځه سوه گزه مقرر شوی دی. همداراز چشمه دزارعت لپاره رايستل کیږي نو ضروري ده دداسې ځای موجود والی په کوم کې چې اوبه

ولاري شي اودداسي حوض موجودوالی په کوم کې چې اوبه جمع شي اودداسي لښتی موجودوالی په کوم کې چې اوبه ترکښت پوري ولاري شي ددي وجوه پراساس دچشمي حريم ډير مقرر شوی دی .

(۷) نوکه کوم کس دبل چادشاه ياچيني په حريم کې شاه کندل وغوښتل نو هغه به منع کيږي ولی چې داوونی د شاه په کندلوسره پر حريم د هغه حق ثابت شوی دی نو د هغه بل د شاه په کندلوسره داوونی حق فوت کيږي يا د هغه په حق کې خلل راځي په دي وجه اوونی لره حق شته چې هغه له شاه کندلو څخه منع کړي .

(۸) کاريزلره دومره حريم دي دڅومره چې ضرورت وي ، له امام محمد رحمته الله عليه څخه يوراويت دادی چې داستحقاق حريم په سلسله کې کاريز د شاه په شان دی . ځينې حضرات وايي چې دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد کاريزلره تر هغه وخته هيڅ حريم نشته ترڅو چې د هغه اوبه پر ځمکه نه وي ښکاره شوي او کله چې ښکاره شي نو بيا دچيني حکم لري لهذا د هغه لپاره به حريم پنځه سوه گز وي .

ف: دامام محمد رحمته الله عليه قول راجع دی لهما صاحب الهداية التعليل لقوله ولم يعرض لذكر تعليل قولهما هذه امانة الترجيح لقول الراجع عند صاحب الهداية ، وقال ابن عابدين: (قوله وعن محمد كالنير) قال الاتقاني قال المشايخ الذي في الاصل أي من ان الفتاة كالنير قولهما عنده لا حريم لهما لانها بمنزلة النير مالم يظهر ماؤها على وجه الارض ولا حريم للنهر عنده فان ظهر كالعين الفوارة حريمها خمس مائة ذراع (رد المحتار: ۵/۳۰۹) .

(۹) د درياب اوبه کله کله خپل ځای پر پردي په بل طرف بهيدل شروع کوي نوکه دفرات (دکوفي د درياب نوم دی) درياب ياد دجلی درياب (د بغداد د درياب نوم دی) خپل ځای پر ښودنو کتل کيږي به چې دي ځای ته داويو ديتره راتللو امکان شته اوکه يا په دوهم صورت کې که داځای دچا حريم نه وي نو داموات دی لهذا دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دامام په اجازت سره ددي احياء جائز ده . په اوونی صورت کې ددي احياء جائز نه ده ولی چې دا تراوسه د درياب په حکم کې ده په کوم کې چې دعا موخلگو حق دی لهذا ددي احياء اگرکه دامام په اجازت سره وي جائز نه ده ، دفرات اود جلي خصوصيت نشته بلکه دهر درياب همدا مذکور حکم دی .

(۱۰) که دچالښتی دبل په ځمکه کې تير شوی وي نو دصاحبينو په نزد دلښتی لره حريم شته يعنی لږ تر لږه به دلښتی پنډلونه دلښتی والاوي ترڅو هغه پردي تگ وکړای شي اودلښتی د کندلو پور وخت د هغه خاوره پردي واچوي ولی چې دلښتی لپاره دپنډل وجود ضروري دی نو ظاهره داده چې پنډل به دلښتی د مالک وي . دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد دلښتی لره حريم نشته ولی چې پنډل هم دځمکې له جنس څخه دی لهذا ظاهره داده چې پنډل دصاحب ارض دی او قول د هغه معتبر دی کوم لره چې ظاهر الحال گوا ، وي 'ددا چې دلښتی مالک گوا' پېښ کړي چې پنډل زما دی ولی چې گواه خلاف ظاهر داثبات لپاره وي .

ف: دصاحبينو قول راجع دی ولی چې له حريم څخه بغير له لښتی څخه کامله انتفاع ممکنه نه ده لاملی الشامية: قوله والنهر في ملك الغير لا حريم له الخ (قبل ان هذه المسئلة على ان من احياء نهري الموات لا يستحق له حريم عند همام يستحقه وقال غانمهم الموات ان يستحقه بالا جماع اتقاني عن شروح الجامع الصغير لم نقل عن المحققين ايضا انها ليست منية على ذالك وان للنهر في الموات حريمها لافان من ماله في الاختيار (رد المحتار: ۵/۳۱۰) .

فصل في الشرب

دافصل داوبو د نوبت په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د ارض موات د ابادولو له بیان څخه فارغ شو نو اوس له احياء موات سره د متعلقو مسائلو یعنی داو بو د نوبت وغيره احکام بیانوي ولی چې د احياء موات لپاره احتیاج دی داو بو د نوبت او داو بو نوبت محتاج الیه دی ، هسی خود محتاج الیه مقدم والی مناسب دی مگر څرنگه چې د احياء موات فروعات ډیر دی په دې وجه احق بالتقديم دی .

(١) هو نصيب الغناء (٢) لأنها العظام كيدخله والفراب غير مغلوب لكل أن يسقى أرطه ويترطض به، وتسلطه وينصب الرضى عليه، وتكرى لهل
سها إلى أرطه إن لم يضطر بالعانة (٣) وفي الأنهار المغلوك والآبار والحياضي لكل شرب له سقى، وهو لا أرطه، (٤) وإن خيف تخريب القهر بكثير
القهر ينم (٥) والمغزو في الكور والجب لا يتقم به إلا يذن صاحبه

تورجهم: هغه حصه ده داوېو، لوی لښتیاڼ لکه دجله او فرات غیر مملوک دي او هر کس لږه جائزده چې خپلې ځمکې ته اوبه ورکړي او اودس وکړي له دې څخه او اوبه وڅښي له دې څخه او جوړه کړي ژړنده پردي او وکندې له دې څخه لښتیاڼ دخپلو ځمکو طرف ته که مضر نه وي عامو خلکو لږه، اوله مملوکو لښتیاڼو، څاه گانو او حوضونو څخه هریوه لږه داوېو څښلو حق شته او خپلو څارویو ته داوېو ورکولو حق شته نه خپلو ځمکو داوېولو، او که ویره وي دلښتی دخرابیدلو دغوايانو د کثرت په وجه سره نومع کیږي به، او کومې چې محفوظې وي په کوزه کې اوبه منگیانو کې فائده به نه اخیستل کیږي له هغو څخه مگر دا چې اجازت ورکړي دهغو مالک.

تشریح: (۱) شرب دشین په کسره سره داوینو نوبت ته ویل کیږي. قال الله تعالی (لها شرب و لکم شرب يوم مملؤم)، او په شریعت کې شرب وایې داو یوهغه حصی ته له کومې څخه چې په خپل نوبت کې نفع واخیستل شی دکنستونو داو یو لولیاره یادڅارویدو داو یو لولیاره.

(۲) لوی لښتیاڼ لکه دجله اوفرات ،دادچاملوک نه دي په دي کې دټولوخلگو حق شته ولی چې داسي لښتیاڼ دچاپه قبضه اوملک کې نه دي لهذالهدی څخه چې کوم څوک هم وغواړي خپله ځمکه دي اوبه کړي ،اودس دي وکړي ،ودي څښي،پردي دي ژرنده جوړه کړي اوکه وغواړي نوله دي څخه دي نورلښتیاڼ کارکړي اوخپلې ځمکې ته دي بوځې په دي شرط چې له لښتي کڼدلوڅخه عاموخلگوته څه نقصان ونه رسيږي ولی چې له مباح شئ څخه انتفاع په دي صورت کې جائزه نه ده په کوم کې چې عاموخلگوته ضروري ولی چې له عامه خلگو څخه ضرردفع کول واجب دی .

(۳) اوکوم لښتيان ياخواه گان ياتالاب چې دچاپه ملک کې وي نوله هغوی څخه هريوه ته داوبودڅښلو اوڅارويوته داوبورکول جائزدي لقوله (الْفَسْلُونَ فَرَكَاءُ الْمَاءِ وَالْكَلَاءِ وَالْقَارِ) (تول مسلمان په اوبو، وښواو او رکې شريکان دي)، البته له دي څخه دځمکې اوبه کول جائز نه دي ولی چې ددي کومه انتها نشته لهدا به دي کې دمالک ضرر دی به دي وجه جائز نه ده .

(۴) اوکه دمملوک لنبتی دایرغوایانو و غیره در اتلویه و جه سره درخایدلو ویره و ی نو مالک لره جائزده چې خلگ له دی خنجه منع کړي ولی چې اصل حق خود مالک دی دنور و لپاره حق شرب خود ضرورت په اساس مو ثبات کړی و ولیکن کله چې اصل مالک ته ضرر سپړي نو دنور و د حق د ثابولو کو مه معنی نشته ، ولی چې په دی صورت کې د مالک منفعت باطلیږي .

(۵) او چا چې اوبه په کوزه ، منگی و غیره لوبنیو کې محفوظي کړي نو هغه دمحفوظ کونکی ملک دی اوس په دی کې دعامو خلگو حق نشته ولی چې دا اوبه ددی محرز ملک دی نو داداسي شوه لکه څوک چې بکار و نیسي نوله دی خنجه دعامو خلگو حق ختمیږي ، البته دمذکور ه بالا را ویت په وجه سره دمحرزیه ملک کې شیه ده لهذا که څوک داسي اوبه غلا کړي نو دهغه لاس نه پري کیږي ، او که مالک اجازه ورکړه نو بیا له دی قسم ابو خنجه فائده اخیستل جائز ده .

ف: که کوم کس له قدرتي چینی خنجه دپائپ د کنبولویه و جه سره اوبه حاصلی کړي نو په پائپ کې داوبو په راتلو سره دپائپ د مالک ملک ثابتیږي (ملخص از احسن الفتاوی ۸/۴۶۳)

(۱) زکړي نهر غیر غفلو کب من بیت العالي) فان لم یکن لیه شی: ینخیز الناس علی کزیه (۲) و زکړي ما هو غفلو کب علی امله: و ینخیز الاهی علی کزیه (۳) زکړي نهر الفشترک علیهم من اغلا فانه جائز ان یخز یز ی: (۴) و لا کړي علی اهل الشقة (۱۰) و تصبغ ذغوی البزب بغیر ارضی

توجه: اوصفا تي غیر مملوک لنبتی یا ویا لي به له بیت المال خنجه وي او که نه وي په هغه کې څه نوم مجبوره کیږي خلگ دهغه پرفصا ئي ، اوصفا تي دمملوک لنبتی یا ویا لي به دهغه پرمالک وي نوم مجبوره کیږي به انکار کونکی دهغه پرفصا ئي ، اوصفا تي مصرف دمشرک ویا لو پر شریکانو دی له لور طرف خنجه نو کله چې تیره شي ویا له دچاله ځمکې خنجه نو هغه بری کیږي ، اونه شته صفا ئي پر څښونکو ، اوصحیح ده داوبو دنوبت دعوی له ځمکې خنجه بغیر .

تشیخ: (۶) دغیر مملوکي ویا لي کیندل به بیت المال سره کوي ولی چې دادعامو خلگو دمصلحت لپاره ده اوبیت المال هم دعامو خلگو دمصلحت لپاره وي ، او که په بیت المال کې دومره پیسې نه وي نو بیادي امام المسلمین په زور سره پرخلگو وکړي ولی چې امام دخلگو دڅارني لپاره مقر شوی دی ، اوبه همداسي پریښودلو کې دخلگو دیر نقصان دی لهذا امام به هغوی پردي مجبوره کوي ، همدراز مروی ده چې حضرت عمر رضی الله عنه پرهمداسي موقع خلگ مجبوره کړي و و خلگو پردي له ده رضی الله عنه خنجه شکایت وکړ نو ده رضی الله عنه په ځواب کې وفرمایل چې که تاسي ازاد پریښودل شي نو تاسي به خپل اولادونه خرڅ کړي .

(۷) کومې ویا لي چې دخلگو مملوکي وي نو هغه به هغه کیندي دکومو چې په هغو کې حق دی ولی چې دادهمدی خلگو مخصوص حق دی او الغرم بالغرم (بوج دفا ندي په اندازه وي) او که له هغوی خنجه له دی کار خنجه انکار وکړي نو هغه به مجبوره کیږي تر څو ضرر عام دفع شي .

(۸) او که کوم لنبتی یا ویا له دخو خلگو سره مشترک وي نو دهغه کیندل او جوړول پرهغو خلگو دی کوم چې په هغه کې شریکان دي او کیندل به لوړي خوا شروع کوي او دهغه مصرف به پرهغوی ټولو د شرب او ځمکوبه

تناسب سره وي ليکن دچاله ځمکې څخه چې کيندل وړاندي ځي نو وړاندي پر هغه مصرف نشته ولی چې مصرف پر منافع اخیستونکو وي او دچاله ځمکې څخه ویا له تیره شي نو دهغې منافع له هغه سره متعلقې نه پاتي کیږي لهذا دهغه پر ذمه به دوراندي مصرف نه وي ، داداما م صاحب مذهب دی ، دصاحبینو په نژدېه تر اخره پوري پرتولو وي ولی چې داسفل محتاج له څرنګه چې کښته خلګ دي لوړ خلګ هم دي ولی چې لوړ خلګ هم د زیاتو اوبو د بهولو محتاج دي ګڼه نو داوبو د جمع کیدلو په وجه سره به دهغوئ کښتونه خراب شي او داوبو بهیدلو لاره کښته ده .

ف: دامام صاحب قول راجع دی لعافی الشامة: الفتوى على قول الامام كمالی الکفایة وغيره عن الخانية والقهستاني عن السمة (ردالمحتار: ۵/۳۱۳)

(۹) له ویا له څخه پراوېوڅښونکو باندې له کیندلو څخه هېڅ لازم نه دي ولی چې اول خو هغوئ غیر محدود او مجهول دي او پر غیر محدود او مجهولو کسانو کوم شی لازمول یې معنی دي او دوهمه وجه داده چې هغوئ تابع دي او حکم پر متبوع جاري کیږي نه پر تابع .

(۱۰) که دچا ځمکه نه وي او هغه له ویا له څخه د شرب دعوی وکړي نو د قیاس تقاضا خوادد چې دهغه دعوی مسموع نه وي مګر استحسانا دهغه دعوی صحیح ده ولی چې کیدای شي چې څوک خپله ځمکه خرڅه کړي او حق شرب خرڅ نه کړي لهذا دهغه دعوی صحیح ده .

(۱۱) نهز بین قوم اغضضوا فی الشرب فنهز بینهم علی قدر اراضیهم (ولیس لاخذ ان یشتق منه نفع او ینصب علیه غی او ذالیه او جزا او یوینع لم الیه) (۱۲) او یقسم بالایام ، وقد وقع القسم بالکزی او یسوق نصیبه الی ارض له اخری لیس لهافیه شرب بلأرض صاهم (۱۳) زیورت الشرب ، زیوضی بالانیتاف بقیه (۱۴) زلا نیاع ، ولا یوجب (۱۵) ولو فاعدا أرضه ماء ففترت أرض جاره او غرق لم یضمن

توجه: یولښتی یا ویا له دکوم قوم په منځ کې مشترک دی هغوئ جنجال وکړ داوبو په نوبت کې نو هغه به دهغوئ په منځ کې په اندازه دهغوئ د ځمکو وي اوشته کوم یوه لره اختیار چې له هغه څخه لښتی وکاروي یا پردې ژرنده یا پیل جوړ کړي لویه کړي دلښتی خوله ، یا داوبو تقسیم دورځوپه اعتبار سره وکړي حال دا چې تقسیم شوی وي دورځونوپه اعتبار سره یا بوڅې اوبه خپلې پلي ځمکې ته کومې لره چې په دي لښتی کې داوبو حق نشته د شریکانوله خوښی څخه بغیر ، اوبه میراث وړل کیږي داوبو نوبت او وصیت کیدای شي دبغینه له دي څخه د نفع اخیستلو ، او خرڅیدای نه شي او نه هبه کیدای شي ، او که یې ډکه کړه خپله ځمکه له اوبو څخه نو نقصان ور سیدی د همسایه ځمکې ته یا هغه ډوبه شوه شوه نوضامن نه دی .

تشریح: (۱۱) که یولښتی د ډیرو کسانو تر منځ مشترک وي او هغوئ په خپل منځ کې په مقدار شرب کې اختلاف وکړي نو دهغوئ په منځ کې به دهغوئ د ځمکو په تناسب سره شرب تقسیم یولی چې له شرب څخه مقصود د ځمکې اوبه کول دي او د دي حاجت د ځمکې د قلت او کثرت په وجه سره مختلف وي نوظاهره داده چې داوبو حق به دهغه د ځمکې او دهغه د حاجت په اعتبار سره وي ، اوله هغوئ څخه به کوم یوه ته دنورو شریکانوله اجازت څخه بغیر دا حق نه وي چې لښتی وکیندي یا پر لښتی ژرنده جوړه کړي یا پر هغې رهت

ولگوي ياپر هغه پل جوړ کړي يا دلبنستی خوله پراخه کړي ولی چې په دي کې د مشترک لښتی کناره ماتېږي . همدراز د ژړندي او پل وغيره په صورت کې به خای هم نيسي کوم چې د شرکا له اجازت څخه بغير ممنوع دی . له پښ چکي (ژړنده) يعنی په اوبو سره چلیدونکي د غنمو اوږه کولو ژړنده کومه چې به پخوا دلبنستی پرغاړه جوړېده چېرته چې به شوه خای وغيره ووترخو چې اوبه په زور سره ولگيږي اود اوبو په زور سره ژړنده وچليږي اوس خو په بجلۍ سره اوبه انجن (ماشين) سره چليږي او هغه پخوانی رواج ختم شو (اشرف الهداية) (۱۲) لوله اوبسم بالا يام ولغو لعت الفسقه بالکوری ای ليس لاحد هم ان يقسم بالا يام الخ ، همدشان که له وړاندي څخه داوبو تقسيم د مور يا نو په اعتبار سره شوی وو چې د هريو ه کښت ته اوبو دراتلو لپاره په لښتی کې موری جوړه شوي وه اوس له شرکا څخه کوم يو داوبو تقسيم د ورڅوپه اعتبار سره کول غواړي چې يوه ورځ به ټول لښتی ديبياي اوبله ورځ بل شريک الخ نوده لره دا اختيار نشته لان القديم يترک علی حال ولی چې په دي کې د هريو ه حق ښکاره شوی دی .

(۱۳) لوله اوبسوق شربه الی ارض له الخ ای ليس لاحد ان يسوق شربه الی ارض له ، همدشان له شريکانو څخه کوم يوه لره دا حق نشته چې هغه دنور و شريکانو له اجازي بغير دلبنستی اوبه خپلې بلې ځمکې ته بوځي د کومې ځمکې چې شرب په دي لښتی کې نه شته ولی چې له مرور زمانې څخه وروسته ويره ده چې هغه به په ددي ځمکې لپاره هم په ددي ويا له کې د شرب دعوی وکړي لهذا هغه به له وړاندي څخه لمانع کيږي .

(۱۴) اوبه شرب کې ميراث هم جاري کيږي ولی چې دامالی حق دی لهذا په دي کې ميراث جاري کيږي ، اود دي له عين څخه دا ارتفاع وصيت هم جائز دی چې فلانکی دي له دي څخه خپله ځمکه دوه ورځې اوبه کوي اوباقی ورځې به زما د وارثانو وي ولی چې د موصی به جهالت وصيت لره مانع نه دی ولی چې په وصيت کې اتهائي وسعت دی حتی چې د معدوم وصيت اود معدوم لپاره هم جائز دی . البته د شرب بيع اوبه کول صحيح نه دي ولی چې په مقدار کې جهالت دی معلومه نه ده چې څومره اوبه به راشي ، ظاهر الروايه عدم جواز دی ، ځيني مشايخ د بيع په جواز قائل دي ، د ضرورت شديده پروخت دهغوئ د قول دا اختيارولو گنجاشتر شته (از احسن الفتاوى : ۸/۴۶۴) .

(۱۵) که چا خپله ځمکه په معتاد طريقه سره اوبه کړه اوله دي څخه اتفاقا د همسايه ځمکه خرابه شوه يا د يوه شوه نو په اوبه کونکي هيڅ تاوان نشته ولی چې دهغه له طرف څخه ظلم اوتيری نه دی متعق شوی په دي وجه چې دهغه مقصد صرف دخپلې ځمکې اوبه کول وونه د بل د ځمکې خرابول او پر متسبب غير متعدي باندي ضمان نه وي .

کتاب الاشراب

دا کتاب د اشرابه په بيان کي دي

اشرابه د شراب جمع ده لغه هر هغه مائع شی دی کوم چې څښل کيږي که حلال وي او که حرام وي لکه اوبه ، رس ، شربت ، شات وغيره او شرعاً نوم دی دهغو حرامو شرابو کوم چې نشه کونکي وي . مصنف صاحب رحمته الله له

مسائل شرب څخه وروسته کتاب الاشربه په دې وجه ذکر کړې چې په شرب او اشربه دواړو کې اشتراک لفظي موجود دی، او دا شربه ځینې قسمونه حرام دي په دې وجه یې شرب له اشربه څخه مقدم کړي.

الحکمة: حکمة حرمة الخمر هي ام الغيابة وراس المصائب والنقص، ضرر هابتناول الروح والجسد والمال والولد والعرض والشرف، لكم خربت دورا واذهبت عقارا واقامت فسادا واثارت مجنا ولدت احتنا وقلت العقل من حالة التفكير والتدبير والحكمة والرشاد الى الجنون والغي والفساد، وكم احدث من العداوة والبغضاء بين الاخ و اخيه، والابن وابيه، وكم فرقت الاصدقاء، وشتت شمل الاخلاء، يشربها الصعلوك فيخيل له انه الحليفة على العرش، ولجبان يفرى نفسه فارس بنى عيس، والغبي فيقول انا اياك في الذكاء، وارسطو في الحكمة، والجاهل فيباني ان احب الامم، فللا مکت يا عقار و شلت يمينک ايها الخمار و سحقتکم ايها الاشرا (حکمة التشريع)

قال زحافة (۱) والشراب ما ينسکر (۲) والمخز من منها از بقاء الخمر، وهي التي من ماء العنب اذا غلا واشتد قذف بالزبد و خرم قليلها و كثيرها (۳) والطلاء، وهو الفصير ان طبع حتى ذهب أقل من ثلثيه (۴) والشکر، وهو التي من ماء الزبيب (۵) وبقيع الزبيب، وهو التي من ماء الزبيب والکل خرام اذا غلا واشتد خمر منها دون خمره الخمر

توجه: شراب هغه دي چې نښه راوړي، او حرام له هغو څخه څلور دي، خمر، هغه خامي اوبه دي دانگور وکله چې جوش و خوري او خنډي شي او ځگونه وغورځوي او حرام دي له دې څخه لږ او ډیر، طلا، هغه شیر ده کله چې پخه شي حتی چې ختم شي له دوو ثلثو څخه لږ، سکر هغه خامي اوبه دي دلندو خرماوو، او نقيع الزبيب هغه خامي اوبه دي دکشمشو او داتول حرام دي کله چې جوش و خوري او خنډي شي او ددې حرمت لږ دي له حرمت خمر څخه نونه کافر کيږي ددې حلال گڼونکی بخلاف دخمر و.

تشریح: (۱) مصنف رحمته الله د شرابو اصطلاحی تعریف کړی دی چې د شریعت په اصطلاح کې شراب هغه دي کوم چې نښه راوړي او مست او بې هوښه کړي.

(۲) د حرامو اشربه و څلور قسمونه دي / فمبړ ۱. خمر، دا دانگور ونښت ځل شوي اوبه دي کله چې پریښودل شي ترڅو چې هغه جوش و خوري او تیزي او قوي شي او ځگونه وغورځوي، دا دامام ابو حنیفه رحمته الله قول دی، د صاحبینو په نزد چې کله تیز شي او مسکر شي نو دا خمر دي ځگونه غورځول شرط نه دي ولی چې له څک غورځول څخه بهیر هم خمر ورته ویل کیږي. امام صاحب رحمته الله څک غورځول شرط گرځولی دی ولی چې دخمر احکام قطعي دي په څک غورځول سره شبه ختمیږي او قطعي خمر جوړیږي، د صاحبینو قول راجح دی لعالی الشامی: (قوله وهو الاظهر) واعتمده المحبري والنسفی وغيرهما تصحيح قاسم وقال في غاية البيان واما اخذ بقوله لهما لعالمنا جاسر العوام لانهم اذا علموا ان ذلك يحل قبل الزبد يبقون في الفساد (رد المحتار: ۵/۳۱۸). او بالا جماع دخمر قليل او کثیر دواړه حرام دي ولی چې دخمر قليل مقدار داعی الی الکثیروي.

/ فمبړ ۲. دوهم شئ طلا، ده کوم ته چې باذق هم ویل کیږي هغه داده چې دانگور ونښت ځل شوي اوبه دومره پخې کړای شي چې په پخولو سره هغه له دوو ثلثو څخه لږ وچي شي اوله یو ثلث څخه زیاتي باقي پاتي شي دځینو حضراتو رایه داده چې کله یو ثلث وچي شي نو دي ته طلا، ویل کیږي او کله چې نصف وچي شي نو دي ته منصف ویل کیږي او کله چې لږ پخې شي نو دي ته باذق ویل کیږي او تول حرام دي کله چې جوش و خوري، خنډي شي او دمخکنی اختلاف مطابق ځگونه وغورځوي. / نمبر ۳. (۴) دریم شئ سکر دی یعنی

د پخولندو خرماو ورس کوم چې جوښ و خوري او خنډ شي اوسمکړشي ددي په حرمت د صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع ده.

نمبر ۳. (۵) خلورم شئ نقيع زيب دی هغه دکشمشوخامي اوبه دي کله چې جوش و خوري او خنډي شي نو دا حرام دی ، او دا اخيري نري دري قسمه شراب هغه وخت حرام دي کله چې جوش و خوري او خنډي شي ليکن ددي دريو حرمت دخمر و په نسبت کم دی ولی چې دخمر و حرمت قطعي دی حال دا چې ددي دريو حرمت په اجتهد سره دی همد اوجه ده چې دخمر و يو شاخکی څښونکی ته حدود رکول کيږي حال دا چې ددي دريو څښونکی ته حد نه ورکول کيږي ترڅو چې په نشه کې مښت نه شي ، او همد اوجه ده چې ددي دريو حلال گڼونکی ته کافر نه ويل کيږي په خلاف دخمر و چې دهغو پر حلال گڼونکی به دکفر فتوی لگول کيږي .

(۶) الخلال منها: نغفيل الفهر والزبيب ان طبخ اذنى طبخه، وان اشغبت اذنت مالا ينسك في لاله و طرب (۷) والغليطان (۸) ونبيذ الفسل والبيز والنز والشعير واللوة طبخ أو لا (۹) والنظف الغني (۱۰) وغل الانبياء في الشتاء والغنم والزفت والقيز (۱۱) وغل الغنم سواء غللت او تغللت (۱۲) وكره ضرب ذروي الغنم والانبساط به ولا يخذل به الا اناسك

توجه: او حلال له دوی څخه خلور دي نيبيذ تمر او نيبيذ زيب که پاخه کړای شي لږاگر که خنډ شي کله چې وڅښي دومره اندازه چې نشه يې نه کړي بلالهلوعب ، او نيبيذ شهد او انخرا و غنم او اوريشي او جوار که پاخه کړای شي او که پاخه نه شي او مثلث غنبي ، او حلال دي نيبيذ جوړول په دباء او حتم او مزفت او تغير کې ، او د شرابو سره که جوړه کړای شوي وي يا جوړه شوي وي ، او مکروه دي د شرابو کچره څښل اوبه هغوسره سرخيشتول او حده به نه جاري کيږي دهغو په څښونکی له نشه کيدلو څخه بغير .

توضیح: (۶) خلور قسمه شراب حلال دي مصنف رحمته الله په لور عبارت کې دا خلور قسمه مع شرائط حلت بيان کړي دي /نمبر ۱. نيبيذ تمر و زيب (هغه اوبه په کومو کې چې جهوار ي يا وڅکې و اچولي شي او پرېښودل شي ترڅو چې دهغو حلاوت په اوبو کې ووځي ، اول ته نيبيذ تمر او دوه ته نيبيذ زيب ويل کيږي) کله چې له دي دواړو څخه هريو پر شاته پاخه کړای شي . دا د څښونو په نژدله لاندې شرائطو سره حلال دي اگر که په دي کې شدت راشي او څو گونه وغورځوي ، اول شرط دادی چې دومره اندازه وڅښي دکوم په باره کې چې د څښونکی غالب گمان دا وي چې دامانه نشه کوي ، دوه شرط دادی چې دلهاو او طرب په نيت سره نه وي بلکه د تقويت بدن لپاره وي ، دامام محمد رحمته الله او امام شافعي رحمته الله په نژدې هر حال حرام دي .

فقه تری: دامام محمد رحمته الله پر قول ده لمانی الدر المختار: (وحرهما محمد) ای الاشرية المنعقدة من الفسل والبيز ونحوهما قال العلامة ابن عابدين تحت (قوله ونحوهما) كالتمر والزبيب والغلب فالمراد الاشرية الاربعة التي هي حلال عند الاشعيرين اذا غلت واشتدت والالاحرام كغيرها (قوله وله به يلى) ای بقول محمد بنلى لقوله رحمته الله كل شمسك غنم وكل غنم خزام (المراد المختار مع التسمية) (۵/۳۳۳)

نمبر ۲. (۷) خلیطان (چې دخمر او اوو څکواوبه سره گډي شي اولېږي شي بيا پرېښودل شي ترڅو چې جوش و خوري او خنډي شي نو دي ته خلیطان ويل کيږي) هم حلال دي ، منقې يو قسم لوی لوی کشمش دي (چې څښې خلک وڅکي ورته وايي) . **نمبر ۳.** د شاتو . انزو . غنمو . اورېشو او جوارو نيبيذ هم د څښونو په

نزد حلال دي كه پاخه كړای شي او كه يا، مگردلته هم دنبيذ التمر و الزبيب شرائط معتبر دي. دامام محمد عليه السلام په نزد داهم مطلقاً حرام دي كه قليل وي او كه كثير، په دي كې هم فتوى دامام محمد عليه السلام پر قول ده تقدم الحواله تحت نبيذ التمر و الزبيب.

فصبر ۴. مثلث عنبي يعنى دانگور و نښتيغل شوي اوبه كله چې دومره پنځې شي چې دوه ثلثه ختمې شي او صرف يو ثلث پاتې شي اگر كه په دي كې جوش او تيزوالى پيداشي او ځگونه و غورځوي نو داهم د شينځينوپه نزد بشرائط مذكوره حلال دي، دامام محمد عليه السلام په نزد مطلقاً حرام دي ولې چې له حضرت ابن عمر رضي الله عنهما څخه مروى ده چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم وفرمايل، ما سكر كثيره فقليله حرام (د كوم چې كثير نشه راوړي دهغه قليل هم حرام دي)، په دي كې هم د زمانې د فساد په وجه سره فتوى دامام محمد عليه السلام پر قول ده تقدم الحواله تحت نبيذ التمر و الزبيب.

(۱۰) په دباء (له كدو څخه جوړ شوى لوبنى ته دباء ويل كيږي) حنتم (د زرغون رنگ د خاورې كوزې ته حنتم ويل كيږي) مزفت (د تار كول په شان يوشى دى كوم ته چې زفت ويل كيږي كله چې پريو لوبنى دهغه پالش وشي نو هغه لوبنى ته مزفت ويل كيږي) او نفير (د لرگې چې منځ و يستل شوى وي هغه لوبنى ته نفير ويل كيږي) كې دنبيذ په جوړلو كې څه حرج نشته، د جاهليت په زمانه كې به خلگوپه دي لوبونكي شراب جوړول كله چې د شرابو حرمت نازل شونونبى كريم صلى الله عليه وسلم د دي لوبنوله استعمال څخه منع وفرمايله ترڅو د شرابو نفرت په زړو كې كښينى بيا څه وخت وروسته چې كله مقصد حاصل شونونبى كريم صلى الله عليه وسلم د دي لوبنو د استعمال اجازت وركړ او لومړى حكم يې منسوخ كړ.

(۱۱) قوله و خل الخمر سواء خللت او تخللت اى و خل الخمر سواء خللت او تخللت، يعنى كله چې له شرابو څخه په خپله سر كه جوړه شي يا د يوشى په اچولو سره سر كه جوړه كړاى شي لكه چې مالگه يا گرمي اوبه په كې واچول شي نو هغه حلال كيږي ولې چې د سركي په جوړيدلو سره موجب حرمت وصف مفسد زائليږي په دي وجه حلال كيږي، له شرابو څخه سر كه جوړل مكروه هم نه ده ولې چې د سركي په جوړلو كې د شرابو اصلاح ده او اصلاح مباح ده.

(۱۲) د شرابو كچره (لكه چې د تيلو وغيره كچره وي كوم چې د لوبني په پاى كې سره جمع شي همدا شان د شرابو هم كچره وي) څښل او په هغو سره سر خستول هم مكروه دى ولې چې په كچره كې د شرابو اجزاء دي اوله حرامو څخه نفع اخيستل حرام دي، البته د كچره پر څښونكي حدنه جاري كيږي ترڅو چې د كچري له څښلو څخه نشه نه شي ولې چې له دي څخه طبيعتونه نفرت كوي نو د ناقص والى په وجه سره دي ته د شرابو حكم نه شي وركول كيدلاى بلكه له خمر و څخه د علاو شرابو په حكم كې دي.

ف عموماً په مشربو تاو ماكو لاتو كې الكحل (يو بې رنگه، آتش گير، الوتونكى سياله ماده كومه چې له ميتېهاسون خصوصاً له گلو كوز څخه بذريعه تخمير جوړ كيږي، كوم چې د شرابو اصل دى، اسپرټ) له تعفن (بد بويه كيدلو) څخه د حفاظت په خاطر اچول كيږي نو دا استعمال په ضرورت كې داخل دى په تلېه كې نه دى

لهذا اجازت دى (ا: احسن الفتاوى ۸/۴۸۹)

فنا دلکحل (اسپرټ) خو قسمونه دي (۱) هغه اسپرټ کوم چې د منقې، انگورو يا خرماو له شرابو څخه جوړ شوي وي، دا قسم بالاتفاق ناپاک دي، په کومه دوا کې چې گډ شوي وي هغه هم ناپاکه او خښل يې حرام دي، البته د شديد اضطراب په حالت کې د داسې دوا، د خښلو رخصت شته او د شديد اضطراب حالت دادي چې د ماهر معالج ظن غالب دا وي چې دې مريض ته په کومه بله دوا، سره شفاء نه حاصل يږي نو په داسې صورت کې د دې قسم اسپرټ د گډ شوي دوا، دخوړلو بقدر ضرورت گنجائش شته لکن النهاية عن الذخيرة الاستغناء بالاسرام يجوز اذا علم ان فيه شفاء ولم يعلم دواء اخر (البحر الرائق: ۱/۱۲۲)

(۲) دوهم قسم هغه اسپرټ دي کوم چې له مذکوره شيانو څخه علاوه له کوم بل شئ مثلاً، اوريشو، آلو، شاتو وغيره له شرابو څخه جوړ شوي وي نو د دې په طهارت او حرمت کې د فقهاء اختلاف دی دامام اعظم ابو حنيفه او امام ابو يوسف په نزد د پاک دي او د ويره اندازه خښل يې هم حلال دي چې په هغه سره نشه نه شي، (په دې شرط چې خښل يې د لهلوب په نيت سره نه وي) او دامام محمد رحمه الله په نزد انجاست خفيفه دي او د دې لپاره اندازه خښل هم جائز نه دي، فتوى اگر که په عامو حالاتو کې دامام محمد رحمه الله پر قول وړکړل شوي ده مگر په اسپرټو کې څرنگه چې عموم بلوى ده، له دې امله کومه دوا، کې چې دوهم قسم اسپرټ يا الکحل گډ شوي وي دهغه په باره کې گنجائش شته چې دامام اعظم او ابو يوسف پر قول عمل وکړل شي، اگر که تقوى او احتياط دامام محمد رحمه الله پر قول په عمل کولو کې دی.

(۳) دريم قسم هغه اسپرټ دي کوم چې له يو قسم شرابو څخه هم نه وي جوړ شوي بلکه له کوم بل پاک او حلال شئ څخه مثلاً له منقې، خرما، آلو، اوريشو، شهد وغيره څخه جوړ شوي وي دا بالاتفاق د ټولو په نزد پاک دي او په کومه دوا، کې چې گډ شوي وي هغه هم پاکه او حلاله ده.

لږ ذکر شوى تفصيل هغه وخت دی کله چې معلومه وي چې اسپرټ کوم قسم دي او که معلومه نه وي چې دا کوم قسم دي نو څرنگه چې د ناپاکي ظن غالب نه دی، بلکه محض شبهه ده چې کيدای شي چې له قسم اول څخه وي نو محض د دې شبهه پر اساس به د دې دنجاست يا حرمت حکم نه لگول کيږي، له دې امله کومه دوا، کې چې داسې اسپرټ يا الکحل وي چې دهغه په باره کې معلومه نه وي چې له مذکوره دريو قسمونو څخه له کوم قسم څخه دي نو د داسې دوا، دخوړلو او خښلو گنجائش شته او پر کومې جامې چې داسې دوا، يا اسپرټ ولگيږي هغې ته ناپاکه نه ويل کيږي، که له پريمختلو څخه بغير لمونځ په کې ادا شي نو لمونځ صحيح کيږي البته کوم کس چې له داسې اسپرټو څخه هم پراختناب قدرت لري نو تر څومره حده چې اجتناب وکړي ښه ده (جديد معاملات کې شرعى احکام: ۱/۹۷)، د حضرت شيخ الاسلام مفتى محمد تقى عثمانى صاحب دامت برکاتهم رايه داده چې په دې وخت کې ډير مقدار الکحل هغه دي کوم چې له انگورو او خرماوو څخه علاوه له نورو شيانو څخه جوړ يږي، فرمايې: ان معظم الكحول التى تسعمل اليوم فى الادوية والطور وغيره لا تتخذ من العنب او النمر المتخذ من الحبوب او الفسور او البترول وغيره (تكملة فتح الملهام: ۳/۱۰۸)

کتاب الصيد

د کتاب د ښکار په بیان کې دی

صيد لغه مصدر دی د ښکار کولو په معنی او هغه شی ته هم صید ویل کیږي کوم چې ښکار کیږي که ما کول وي او که غیر ما کول ، او په اصطلاح کې هر هغه حیوان دی کوم چې طبعاً وحشی وي او خپل حفاظت په خپله کولی شي او بېرته له جلي (چل) څخه نه شي نیول کېدلی .

د کتاب الصيد له ماقبل سره مناسبت دادی چې صید او شریبه دواړه غفلت پیدا کونکي شيان دي ، یا یې د اشریبه بیان په دي وجه مقدم کړ چې په اشریبه کې غفلت د صید په نسبت ډیر دی لهذا اشریبه د قوی والی په وجه سره احق بالتقديم دي .

(۱) هو الاضطیاد (۲) وینجل بالکلب المغلّم والفهد والنّازي وسائر الخواص المغلّمه (ولا یذمن التعلیم) (۳) وذا یترک الأکل فلا یافی الکلب فیما یلزمه (۴) إذا غنّه فی النّازی (۵) من التّسمیة عند الإرسال ومن الخرج فی أي موضع کان (۶) لأنّ أکل منه النّازی أکل ، وإنّ أکل منه الکلب أو الفهد لا ، (۷) وإنّ أکل منه حیاة ذکاة (۸) وإن لم یذکبها أو غنّه الکلب ولم یخرجها أو شاز کله کلب غیر مغلّم او کلب نجوسی او کلب لم یذکبها أو غنّه علیه غنّه اخرم

توجه: هغه ښکار کول دي ، او حلال دی په تعلیم یافته سپی ، پړانگ ، باز او نورو تعلیم یافته حیوانانو سره او ضروري ده تعلیم یافته والی ، او داپه خورک پرېښودلو سره دی دري ځله د سپی په حق کې او په بیرته را تلو سره دی کله چې یې راوغواړي د بایزه حق کې ، او (ضروري ده) بسم الله ویل د پرېښودلو پر وخت او (ضروري ده) زخمی کول که پر هر ځای کې هم وي ، نو که خورک وکړي له دي څخه باز نو خورل کیږي به او که خورک وکړي سپی یا پړانگ نونه ، او که یې وموندی ښکار ژوندی نو ذبح دي کړي ، او که یې ذبح نه کړ یا یې غاړه ورخپه کړه سپی او زخمی یې نه کړ هغه یا شریک شوله هغه سره غیر تعلیم یافته سپی دمجوسی سپی یا داسي سپی چې پر هغه عمد اېسم الله نه وه ویل شوي نو ښکار حرام دی .

تشریح: (۱) مصنف رحمه الله د صید لغوی معنی بیان کړي ده چې صید مصدر دی له صا دی صید صید اخځه د ښکار کولو په معنی پر مفعول هم د دي اطلاق کیږي ویل کیږي صید الامیرای مصیوده و یعنې هغه شی کوم چې ښکار شي .

(۲) په تربیت یافته سپی ، پړانگ ، باز او ټولو زخمی کونکو تربیت یافته حیوانانو سره ښکار کول جائز دی لقوله رحمه الله بن حاتم الطائی رحمه الله اذا ولست کلک المعلم و ذکر اسم الله علیه فکل وان اکل منه فلا یأکل لانه انما امسک علی نفسه (یعنی کله چې تاخپل تعلیم یافته سپی پرېښود او پر هغه دي د الله تعالی نوم ذکر کړی وي نو خوره او که سپی له هغه څخه خورک کړی و ونومه خوره په دي وجه چې سپی ښکار د خپل ځان لپاره نیولی دی) ، مگر د خنزیر ، یو ، او زمري ښکار له دي څخه مستثنی دی ولی چې هغه جائزه دی . مگر ښکار کونکی حیوان لره دري شرطونه دي یو دا چې هغه به تعلیم یافته وي ، دوهم شرط دادی چې ښکاری حیوان په بسم الله ویلو سره پرېښودل شي ، دریم شرط دادی چې هغه ښکار زخمی کړي ، د دي دريو شرطونو دلیل د باری تعالی دا ارشاد دی (یسئلونک ما اذا حل لهم قل أجل لکم الطبیات وما غلّفن من الخواص مغلّفین فکلوا مما انشکن علیکم) (خلک

اوکوم په دې ایت مبارکه کې له تعلمونهن څخه دتعلیم شرط معلوم شو، اوله من الجوارح څخه دزخمي کولو شرط معلوم شو، اوله اذکروا اسم الله علیه څخه دبسم الله ویلو شرط معلوم شو.

(۳) یادسې اوده په شان ټولو څناوروتعلیم یافته اوتریت یافته والی دادی چې دري ځله بنکار، ونیسي مگر دهغه غوښه وغیره ونه خوري، دباز او نورو څیرونکو مرغانو تریت یافته والی دادی چې ځله ته هغه راوبولي نو هغه راشي ولی عاده چې کوم شی حیوان ته مرغوب وي دهغه پریښودل دهغه: تریت یافته والی علامه ده، نودسې عادت دادی چې شی اخلي اوتبتي کله چې یې دا عادت پریښود نو دادهغه دتربت یافته والی علامه ده او دباز عادت وحشت اوتنفردی نو په رابللو سره راتلل دهغه دتربت یافته والی علامه ده.

(۴) قوله ومن التسمية ای ولا بد من التسمية، یعنی تسمیه هم ضروري ده یعنی دتربت یافته حیوان په بنکار سې دپریښودلو پروخت دي پریښودونکی بسم الله الله اکبر وایي نو کله چې کوم کس خپل تربیت یافته سې یا باز یا شاهین په بنکار سې دپریښودلو پروخت پر هغه بسم الله الله اکبر وایي او هغه بنکار ونیسي او زخمي یې کړي اوله زخمو څخه بنکار مړ شي نو دهغه خوړل جائز دی. او داهم ضروري ده چې بنکار به زخمي کوي که یې زخمي نه کړ: وبنکار مړ شو نو هغه حلال نه دی دا زخمي کول دذبح اضطراري درجه لري او په ذبح اضطراري کې چې دیدن په کومه حصه کې هم زخم وشي هغه کافی ده.

(۵) که باز، شاهین او نور وبنکاری مرغانو څخه کوم یو به بنکار ونیو اوله هغه څخه یې خورک پیل کړ نو هغه بنکار به خوړل کېږي ولی چې دبنکار نه خوړل دمرغانو په تعلیم کې شامل نه دی، او که سې، یا پانگ یا له نورو څناورو څخه کوم یو به بنکار ونیو اوله هغه څخه یې پخپله خورک پیل کړ نو اوس به دانه خوړل کېږي ولی چې دڅناورو بنکار خوړل دنه تعلیم یافته اوتریت یافته والی علامه ده.

(۶) که بنکار کونکی سې یا کوم بل بنکاری حیوان په بنکار سې ایله کړ هغه ولاړی بنکار یې ونیو او سې ایله کونکی هم په داسې حال کې ورورسیدو چې بنکار ژوندی نو اوس دهغه ذبح کول واجب دي ولی چې په حدیث شریف کې دي فان امسک علیک وادرکت حیا فاذبحه (که سې ستالپاره ونیو او تا هغه ژوندی وموند نو هغه ذبح کړه)، همداراز دسې وغیره مړ کول دذبح بدل دی اوله حصول مقصود بالبدل څخه وړاندې په قدرت علی الاصل سره دبدل حکم ساقطیږي. نو که هغه ذبح کول پریښودل ترڅو چې بنکار مړ شو نو اوس دهغه خوړل جائز نه دي ولی چې له قدرت علی الذبح باوجود په نه ذبح کولو سره هغه مړه پري.

(۷) او که بنکار کونکی بنکار ژوندی وموند مگر هغه یې ذبح نه کړ نو دهغه خوړل جائز نه دي لما قلنا. او که سې دبنکار غاړه خپه کړه او مړ یې کړ یا یې په سینه ټکروړه وکړه او قتل یې کړ او بنکار یې مجروح نه کړ نو دا بنکار به نه خوړل کېږي ولی چې دبنکار داسې زخمي کول چې دهغه وینه ووځي شرط دی کوم چې په غاړه خپه کولو وغیره سره نه حاصلیږي. همداشان که له تربیت یافته سې سره بل غیر تربیت یافته سې دبنکار به وژلو کې شریک شو، یا دکوم مجوسي سې له هغه سره شریک شو، یا داسې سې چې دهغه دپریښودلو پروخت عمد اوتسمیه ویل ترک شوي وي نو داسې بنکار خوړل جائز نه دی ولی چې مبیح او محرم جمع شول نو احتیاطاً به دحرمت طرف ته ترجیح ورکول کېږي.

[illegible]

توجه: اوکه یې ايله کر خپل سپی بیا وشکاره هغه مجوسي نو هغه تیز شو نو ښکار حلال دی ، اوکه ايله کر هغه مجوسي بیا وشکاره هغه لره مسلمان نو هغه تیز شو نو حرام دی ، اوکه ايله نه کر سپی هیچایا وشکاره هغه لره مسلمان نو هغه تیز شو نو حلال دی ، اوکه یې غشی وار کر او بسم الله یې وویل او زخمی یې کر نو خوړل کیږي به اوکه یې وموندل ونډی نو ذبح دي کر ي اوکه یې ذبح نه کر نو حرام دی ، اوکه ولگیدی غشی پر ښکار او هغه دغشي په وړ لوسره غائب شواو ښکاري دهغه په طلب کې وونویایې وموندل شو ی نو حلال دی اوکه کښینستی دهغه له طلب کولو څخه بیایې وموند هغه مړ نو حلال نه دی ، اوکه یې وویشت ښکار یا هغه ولویدی په اوبو کې یا پر بام یا پر غره ولویدی له هغه ځای څخه پر ځمکه ولویدی نو هغه حرام دی اوکه ولویدی پر ځمکه ابتداء نو حلال دی .

تشریح: (۸) که کوم مسلمان خپل تربیت یافته سپی په ښکار سې ايله کړپه داماین کې کوم مجوسي سې وشکاره دکوم په وجه سره چې سپی نور تیز شواولاری ښکارې ونيونوهغه ښکار حلال دی ولی چې دمجوسي دشکار لویه وجه سره ارسال مسلم نه ختمیږي ولی چې دکوم فعل ختمیدل له هغه څخه په قوی یا برابر فعل سره وي حال داچې دمجوسي للکار ناخو کمتر دی لهدا په دي سره دمسلمان فعل نه ختمیږي، او که مجوسي خپل سپی په ښکار سې ايله کړپه دي ماین کې مسلمان وشکاره کوم چې سپی ومانه اوولاری ښکارې ونيونونه به خوړل کیږي ولی چې شکار له ارسال څخه کمتر دی په همدې وجه سره په سابق کې دحرمت شبه نه وه ثابته شوي نوحلت په درجه اولی سره نه ثابتیږي.

(۹) اوکه سپی چانه ووايله کړی بلکه هغه په خپله په ښکارېسي منډي کړي په دې مابين کې کوم مسلمان هغه وشکاره کوم چې هغه قبول کړ او نور تيز شو او ولاړی ښکارېي ونيونو دهغه په خوړولو کې څه حرج نشته ولی چې دسپي منډه وهل اود مسلمان زجر په درجه کې سره برابر دي نو دسپي منډه دمسلمان په زجر سره منسوخه کېږي لهداوس به داسي گڼل کېږي چې سپي مسلمان په ښکارېسي ايله کړی دی په دې وجه دښکار خوړل حلال دي .

(۱۰) که چاډنځکار طرف ته غشی وار کړ او د غشي د وار و لور پورخت يې بسم الله وويله غشی ولاړی او پر ښکار ولگيد او ښکار يې زخمي کړ او هغه مرشونو هغه حلال دی ولی چې د غشی په وار و لور سره هغه ذایع (ذبیح کونکی) شو په دې وجه چې غشی د ذبیح آله ده او څرنگه چې دا ذبیح اضطراري ده لهذا ښکار پټول بدن د ذبیح محل دی د غاړې پرې کول ضروري نه دي. او که يې په مذکوره بالا صورت کې ښکار ژوندی و موند نو د هغه ذبیح کول ضروري دی او که يې ذبیح نه کړ نو حلال نه دی لاسمرفی مسئله وان ادرک المرسل الصيد حیالغ.

(۱۱) که په ښکار غشی ولگید او هغه په مشقت سره د زخم په برداشتو لوسره منډه واخیسته حتی چې د ښکاري له نظر څخه غائب شو او ښکاري مسلسل دهغه په تلاش کي ووترڅو چې صید مذکور یې مړ وموند نو خوډل

کيږي به ولی چې ښکاري مفرط نه دی اودېح اضطراري يې کړی ده نو دصيد مرگ به له هغې څخه شمارل کيږي، او که په دي مابين کې ښکاري له تلاش کولو څخه کښينستی نو اوس دمره موندلو په صورت کې هغه حلال نه دی ولی چې کيدای شي چې مرگ دي په کوم بل سبب سره واقع شوی وي او په دي باب کې مو هووم دمتحقق په شان دی.

(۱۲) که چا ښکار په غشی وويشت بيا هغه په اوبو کې ولويد او مړ شو نو حلال نه دی ولی چې کيدای شي چې په اوبو کې د غرقيدلو په وجه سره دي مړ شوی وي. همدا شان که له غشی لگيدلو وروسته هغه پريام يا پرغره ولويدی بيا له هغه ځايه پر ځمکه ولويدی او مړ شو نو هم به نه خوړل کيږي ولی کيدای شي چې له بام يا غره څخه درلودلو په وجه سره دي مړ شوی وي. او که ابتداء پر ځمکه ولويدی نو حلال دی ولی چې له دي څخه ځان ساتل ممکن نه دي نو که په دي صورت کې هم د حرمت حکم وکړل شي نو دباب اصطیاء دروازه به وتړل شي.

(۱۳) وما قتلہ المجرأض بغرضه او المذبذبة خرم (۱۳) وان زعى ضيدا لقطع غطوا منه اكل الضيد لا الغنم (۱۵) وان قطنه اناثا والاکثر مغایلي الغنم اكل خلفه (۱۶) وخرم ضيد الفخوسي والرفني والفرقة (۱۷) وان زعى ضيدا للم نفعه فزناه الثاني لقتله فهو للثاني وحل (۱۸) وان ائخذ للالاول وخرم الضيد لمن ائخذ (۱۹) وضمن الثاني للالاول ليعتقه غير ما نقتضه جزا اخذ (۲۰) وخرم اضطیاء ما یؤکل لخنه وما لا یؤکل

ترجمه: او کوم ښکار چې قتل کړي معراض غشی د عرض په طرف سره يا بنده نو هغه حرام دی. او که يې وويشت ښکار نو پر يې کړه له هغه څخه کوم عضو نو خوړل کيږي به ښکار نه عضو، او که يې پر يې کړې دري حصي کولو سره او اکثر حصه دلکې طرف ته وه نو خوړل کيږي به ټول ښکار، او حرام دی دمجوسي اوبت پرست او مرتد ښکار، او که يې وويشت ښکار او هغه يې سست نه کړ بيا وويستی کوم بل چا وکتل يې کړ هغه نو هغه دهغه بل دی او حلال دی، او که يې سست کړی و نو د اول دی او حرام دی، او ضامن دی ثاني اول لره دهغه د قيمت ماسواله هغه څخه چې کم کړی دی دهغه زخم، او حلال دی ښکار کول دهغه حيوان دکوم چې غوښه خوړل کيږي او دهغه دکوم چې غوښه نه خوړل کيږي.

تفسير: (۱۳) پر کوم ښکار چې بغیر له تيرې خوا څخه غشی عرض او لگيږي او ښکار مړ شي نو حلال نه دی ولی چې بغیر له تيرو څخه غشی په عرض لگيدلو سره ښکار نه زخمي کيږي بلکه داسي غشی ښکار څپي اوماتوي حال دا چې د ښکار زخمي کيدل ضروري دي تر څو د ذبح معنی متحققه شي علی ماقدضا، او که د غشی تيره طرف ولگيد او ښکار يې زخمي کړ نو حلال دی ولی چې د ذبح معنی متحققه شوه، او داسي ښکار به هم حلال نه دی کوم چې بنده (بنده دخټې گردې لوتي ته ويل کيږي کوم چې په غليل کې ايښودل کيږي او ښکار پر کيږي) ولگيږي اوله هغه څخه مړ شي ولی چې بنده ښکار څپي اوماتوي زخمي کوي يې نه ولی چې داهم داسي دی لکه پر کوم ښکار چې غشی عرض او لگيږي.

سوال دادی چې که م کس په بسم الله ويلو سره د ټوپک يا توپنگي وغيره په گولی سره ښکار وکړي او هغه ښکار هلاک شي نو هغه حلال دی او که يا د امثله د متقدمينو فقهاؤ په کتابو کې نشته په دي وجه چې په هغه

زمانه کې بندوق وغيره رواج نه وواو د علماء عصر په منځ کې په دې مسئله کې اختلاف دی، د علماء عصر يو جماعت د حيوان حلال گڼي حال دا چې بل جماعت يې حلال نه گڼي، کوم حضرات علماء چې د حيوان حلال گڼي هغوی فرمايې چې په حقيقت کې په کوم وخت کې چې گولی لگيږي نو هغه گولی پورې وړي وځي... او بيا د گولی د ټولپوه وجه سره دومره وينه ووځي چې ډيرو وخت په چاره سره د ذبح کولو پر وخت هم دومره وينه نه ووځي، لهذا د ذبح چې کوم اصل مقصد دی چې وينه په حيوان کې دننه پاتې نه شي، بلکه د باندې ووځي، دا مقصد په دې سره حاصل يږي لهذا په گولی سره شوی ښکار حلال دی.

کوم حضرات علماء چې د حيوان حرام گڼي هغوی فرمايې چې د بندوق گولی په خپله غوڅونکې نه وي، په دې وجه چې هغه تيره نه وي او کله چې په ښکار لگيږي نو د هغې په نتيجه کې ښکار زخمي کيږي البته څرنگه چې هغه گولی له ليرې څخه او په تيز رفتار سره راځي په دې وجه هغه جسم څيري کوي او دننه څې کنه نو په دې گولی کې په خپله د جراح او محدود والی او د جسم د څيري کولو صلاحيت نشته په دې وجه هغه گولی د محدوده حکم کې داخله نه ده، بلکه د مثقل په حکم کې ده، په دې وجه په گولی سره ښکار شوی حيوان حلال نه دی، لکه چې علامه شامي په رد المحتار کې فرمايلې دي چې د گولی د لگيدلو په وجه سره چې کوم مرگ واقع کيږي هغه د اندفاع عفيف يعنی شديد ثقل په وجه سره واقع کيږي حضرت گنگوہی اوزمورد علماء ديو بند څخه د ډيرو حضراتو همدافتي ده چې په گولی سره ښکار شوی حيوان حلال نه دی ترڅو چې هغه باقاعده ذبح نه کړای شي بايد یاد وساتل شي چې مذکوره بلا اختلاف هغه وخت دی چې کله گولی تېره او تيزه څوکه لرونکي نه وي ليکن که گولی داسي جوړه شوي وي چې تېره او تيزه څوکه لرونکي وي نو په دې صورت کې هغه حيوان بالاتفاق حلال دی (تقرير ترمذی ۲/۱۳۲)

(۱۴) که چا ښکار په غشي وويشت کوم چې د ښکار کومه عضوه يې پرې کړه او ښکار مړ شو نو ښکار په خوړل کيږي ولی چې زخمي کيدل (ذبح اضطراري) متحققه شوه ليکن پرې شوی عضوبه نه خوړل کيږي لقوله ۱۱ ما بين من الحي فهو ميت (يعنی کوم چې له ژوندی څخه جلا کړل شوي وي هغه مرداره ده).

(۱۵) که غشي ښکار اټلا ټاپه دي ډول سره پرې کړ چې د ښکار اکثره برخه دلکې په طرف کې پاتې شوه اول پر برخه د سر طرف ته نو ټول ښکار حلال دی ولی چې اوداج (د کوم حيوان هغه رگونه چې د ذبح پر وخت پرې کيږي) زړه له دماغ سره نښلوي نو کله چې د سر د طرف ټلث پرې شو نو په دې سره رگونه پرې کيږي لکه څرنگه چې په ذبح کې رگونه پرې کيږي گواکې د حيوان ذبح شول هدا د احلال دی، او که د سر طرف ته له نيمايې څخه زيات پرې شواو دلکې طرف ته له نيمايې څخه لږ پاتې شونو دابه گڼل کيږي چې داله ژوندي حيوان څخه يو عضو پرې شوی دی لهذا د سر طرف حلال دی او دلکې طرف مردار دی نه به خوړل کيږي.

(۱۶) که مجوسي يا مرتديا بې پرست ښکار وويښتی او هغه مړ شونونه خوړل کيږي ولی چې د اکسان د ذبح اختياري اهل نه دي بلکه د دې کسانو ذبح شوی حيوان مردار شمارل کيږي، نو د ذبح اضطراري اهل هم نه دي البته د اهل کتاب ښکار حلال دی ولی چې اهل کتاب د ذبح اختياري اهل دي نو د ذبح اضطراري اهل به هم وي.

(۱۷) که چاښکار وويشت غشی پرو لگيد مگر هغه يې کمزوری نه کړ اوله حيز امتناع (له خپل حفاظت کولو) څخه يې نه ووايستلی چې بل کس دغشي په ويشتلو سره قتل کړ نو د دوه کس دی ولی چې په حقيقت کې دوه کس د ښکار کړی دی او د ښی کریم (۱۸) ارشاد دی الصيد لمن اخذه (يعنی ښکار د هغه دی چا چې ونيو) او د ښکار حلال دی ولی چې اول خود له حيز امتناع څخه نه دی ايستلی لهذا د هغه ذبح اضطراري (يعنی د جسم په کومه حصه کې زخم کول) معتبر دی کوم چې د دوه کس په ويشتلو سره حاصله شو.

(۱۸) او که اول په ويشتلو سره هغه داسي کمزوری کړ چې اوس هغه په حيز امتناع (د خپل خان د حفاظت قابل) نه شوياتي ييا بل کس هغه په ويشتلو سره قتل کړ نو د ښکار د اول دی، او د احلال نه دی ولی چې کيدای شي چې د دې مرگ دي د دوه په ويشتلو سره حاصل شوی وي او د دوه کس ويشتل ذبح اضطراري ده حال دا چې د دې خو ذبح اختياري اوس مقدوره ده ولی چې د اول په ويشتلو سره اوس هغه په تبتيد لویا الوو تلو سره نه شي کولی لهذا ذبح اضطراري اعتبار نشته.

(۱۹) او په دې دوهم صورت کې دوه کس د اول لپاره د ښکار د قيمت ضامن دی ولی چې د دوه په ويشتلو سره د هغه هملوک ښکار تلف شوا البته له قيمت څخه به د زخم په اندازه کميږي يعنی د ښکار په قيمت کې چې د اول په زخمي کولو سره څومره نقصان راغلی دی هغه به کميږي ولی چې ثاني د وال زخمي ښکار تلف کړی دی لهذا پر هغه به ضمان هم د زخمي ښکار وي.

(۲۰) يعنی د ماکول اللحم او غير ماکول اللحم دواړو قسمو حيوانانو ښکار جائز دی ولی چې د ښکار د ماکول اللحم حيوان ښکار کول خوله غوښي اوبقي به اجزاء څخه د انتفاع سبب دی او د غير ماکول اللحم ښکار کول له پوستکي، ويشتانو، ښکرونو وغيره څخه د انتفاع سبب دی کوم چې جائز او مردي لهذا د دواړو قسمو حيوانانو ښکار کول جائز دی.

کتاب الرهن

د اباب د گروي په بيان کې دی

له کتاب الصيد څخه وروسته د کتاب الرهن دراولو وجه داده چې له صيد او رهن دواړو څخه مقصود د سبب مباح په ذريعه سره د مال تحصيل دی. رهن لغة جس يعنی د کوم شي منع کولو ته ويل کيږي قال الله تعالى (کل نفس بما کسبت رهنه) (هر نفس به په خپلو اعمال کفريه کې محبوس وي) او په شريعت کې داسي مالی شی د کوم حق په عوض کې بند ولو ته ويل کيږي له کوم څخه چې د حق وصولي ممکنه وي.
مرغوشي شی ته رهن (من قبيل اطلاق المصدر و ارادة المفعول) او مرهون ويل کيږي او مرتهن رهن ايسنو د نكي او رهن رهن وړ کونکي ته ويل کيږي.

(۱) هر غنشي شی، يعنی ښکړنکې استيعال ده کالدين (۲) ولوم يا بجا ب و قبول (۳) و زعم ب فعهه مخور ا اعفر غامض (۴) و الله عليه و له و له البع قبض (۵) و لأن نزع جع عن الرهن مالم يقبضه (۶) و هو مضمون بالآقل من رهنه و من الدين (۷) لفظ هلك و رهنه و مل و ذنبه خار سنن ابی دهنه، و ان کانت

اكثر من ذنبه لافضل امانة يقدر الله ان صار مستغنيا، وان كانت أقل صار مستغنيا بقدره، وزجغ الغزتهن بالفضل (۸) ولأن يطلب الزمان بدنبه
وتجبهه (۹) ويؤخر الغزتهن باخضرارهنه والزمان بأداء ذنبه أولاً

توجه: او هغه منع كول دي دكوم شي دداسي حق په بدله کې دكوم چې وصول كول له هغه (رهن) څخه ممكن وي لكه قرض، اولازميري په ايجاب او قبول، اومرتنه په قبضه سره په داسي حال کې چې هغه مجتمع وي اومفرغ اومميزوي، اوتخليه كول په رهن کې اوپه بيع کې دقبضي په حكم كي دي، اورهن لره جائزده چې رجوع وكړي له رهن څخه ترڅو چې مرتنه هغه قبض نه كړي، او هغه مضمون دی له دين او قيمت څخه دكمتر په عوض کې، نوكه هغه شی هلاك شو او دهغه قيمت دهغه دپور برابر وي نومرتنه دخپل دين وصول كونكى شو او كه قيمت زيات وي دهغه له دين څخه نوزائدا مانت دی اوبقدر دين وصول كونكى شو او كه قيمت كم وي نوبقدر قيمت وصول كونكى شو اومرتنه به وصول كوي زائد، اومرتنه لره جائزده چې مطالبه وكړي له رهن څخه دخپل دين اوبندي كولى شي هغه ددين په وجه سره، اوا مربه كيږي مرتنه ته دمرهون دحاضر ولو اورهن ته دهغه ددين دداء، كولو له دي څخه وړاندي.

توضيح: (۱) رهن په لغت کې جس الشيء يعنى دكوم شی منع كولو ته ويل كيږي اوشرعي تعريف يې مصنف رحمته الله عليه په دي ډول كړى دى جس الشيء بحق يمكن استفاؤه منه، يعنى دكوم شي منع كول دداسي حق په بدله کې چې دهغه وصول كول له رهن څخه ممكن وي مثلاً دزيد پر بكر زروپۍ قرض دي زيد ددي قرض په بدله کې دبكړ بندوق درهن په ډول له ځان سره كښيښودنو كه په خپل وخت بركر دزيد قرض اداء نه كړ نو زيد له دي بندوق څخه خپل قرض وصول كولاى شي.

(۲) رهن په ايجاب او قبول سره منعقد كيږي ولې چې رهن هم يو عقد دی نودنور وعقد دپه شان رهن هم په ايجاب او قبول سره منعقد كيږي، ښه به دا وای چې مصنف رحمته الله عليه دلزم بايجاب و قبول پر ځای ينعقد بايجاب و قبول ويلي وای ولې چې رهن په ايجاب او قبول سره منعقد كيږي لازميږي نه. اوپه قبضه سره رهن تام اولازميږي قبضه دلزوم رهن لپاره شرط ده لقوله تعالى (لرهن مقبوضه) باری تعالی دلته رهن دمقبوض والي په صفت سره متصف كړى دى او كله چې دنكري وصف بيان كيږي نو هغه عام وي نو معلومه شوه چې رهن له وصف قبض سره مشروع دی.

(۳) لقوله وقبضه أى لزوم الرهن قبضه، ليكن په ځينو نسخو کې ويستم بقبضه دى او معنى همدا صحيح ده، يعنى كله چې مرتنه پر رهن قبضه وكړي نو عقد رهن په دريو شرطونو سره تاميږي يودا چې رهن به محوز (يعنى مجتمع غير متفرق وي نو ميوه پردرختو بغير له درختو او كښت پر ځمكه بغير له ځمكې په رهن ايښودل صحيح نه دي ولې چې محوز نه دي) وي، اودوهم شرط دادى چې رهن به مفرغ (يعنى مشغول بحق رهن به نه وي مثلاً داسي كور په رهن ايښودل جائز نه دي په كوم کې چې رهن په خپله اوسيري يا يې خپل سامان په هغه کې ايښى وي ولې چې مفرغ نه دى) وي، اودريم شرط دادى چې رهن به مميز (يعنى رهن به مشاع نه وي مثلاً د مشترك غلام نصف يا ثلث درهن په ډول سره ايښودل جائز نه دي ولې چې رهن مميز نه دى) وي.

(۴) او تخلیه په رهن او بیع کې قبضه شمارل کیږي یعنی که رهن په مرهون شي او مرتهن کې داسي تخلیه وکړي چې که هغه داپه خپله قبضه کي اخیستل وغواړي نو ورې یې شي، یا بایع په همدې شان سره خپل خرڅ کړی شي دمشری مخ ته. کنبیښود چې که هغه په هغه قبضه کول وغواړي نو قبضه کولی شي نو داددي دواړو لره قبضه شمارل کیږي ولې چې تخلیه له تسلیم یعنی رفع الموانع عن القبض څخه عبارت ده او تسلیم لره حکم بالقبض ضروري دی لهذا تخلیه قبضه شمارل کیږي.

۵: نن صبا درهن یونوی صورت داهم متعارف شوی دی چې شی مرهون دمرتهن په قبضه کې نه ورکول کیږي بلکه هغه بدستور درهن په قبضه کې پاتي کیږي او هغه دا استعمالوي لیکن په سرکاري کاغذاتو کې دالیکل کیږي چې فلانی شی (مثلا موټر) له مرتهن سره رهن دی دکوم چې نتیجه داراوڅي چې که مرتهن ته تر مقرر وخت پوري خپل قرض وصول نه شي نو هغه لره داحق حاصل دی چې هغه داسی مرهون په بازار کې خرڅ کړي او خپل قرض وصول کړي، دي ته په عربي کې الرهن السائل یعنی بهیدونکی رهن ویل کیږي. درهن داصورت باید جائز شي ولې چې په دي صورت کې چې کله مرتهن په کاغذاتو قبضه وکړه نو گويا هغه په مرهون شي باندې قبضه وکړه له دي څخه وروسته هغه مرهون شی رهن ته دعاریه استعمال لپاره ورکړلېدا داصورت باید جائز شي، البته مرهون شی ترڅو چې درهن په استعمال کي وي ترهغه وخته پوري به دهغه په ضمان کې وي (ماخوذا: تقریر ترمذی: ۱/۱۷۸)

(۵) ترڅو چې مرتهن پررهن قبضه نه وي کړي نو رهن لره اختیار دی که یې خوښه وي نو شی مرهون دي مرتهن ته وسپاري او که یې خوښه وي نو له رهن څخه دي رجوع وکړي ولې چې د عقد رهن لزوم دمرتهن پرمرهون په قبضه کولو سره کیږي کوم چې تراوسه نه ده شوي لهذا دا عقد پر رهن لازم نه دی اوله غیر لازم عقد څخه رجوع کول صحیح ده.

(۶) کله چې رهن مرهون شی مرتهن ته حواله کړي نو اوس مرهون دمرتهن په ضمان کې داخلېږي (یعنی د هلاکت په صورت کې به مرتهن ضامن وي) ولې چې درهن په مضمون والی دصحابه کرامواجماع ده، نو که مرهون له مرتهن سره دهغه له تعدی بغیر هلاک شو نو مرهون له خپل قیمت او قرض څخه په اقل سره مضمون دی یعنی که دمرهون قیمت کم وي نو مرتهن به د قیمت په اندازه ضامن وي او که قرض دمرهون له قیمت څخه کم وي نو مرتهن به د قرض په اندازه ضامن وي او دزائد قیمت ضامن به نه وي ولې چې مرتهن به د همدومره ضامن وي له څومره څخه چې دده قرض وصول کیدای شي او هغه د قرض په اندازه دی.

(۷) نو که مرهون هلاک شو دمرتهن په لاس کې او دمرهون قیمت او قرض سره برابر و نو دابه گنل کیږي چې مرتهن خپل حق وصول کړ ولې چې دمرهون قیمت دمرتهن له ذمي سره متعلق وو، او که دمرهون قیمت له قرض څخه زائد وي نو زائد حصه به دمرتهن په لاس کې امانت وي ولې چې دمرهون شی همدومره حصه مضمونه ده له څومره څخه چې وصولي کیدای شي، او که دمرهون قیمت له قرض څخه کم وي نو د قیمت په اندازه به له رهن څخه قرض ساقطېږي او پاتي قرض به مرتهن له رهن څخه اخلي ولې چې د قرض وصولي دمرهون

د مالیت په اندازه سره وي يعنی دمرهون چې شموره قیمت وي قرض به هغومره وصول شمارل کيږي د پاتې پاتې قرض په باره کې به مرتهن په راهن رجوع کوي .

(۸) مرتهن دوخت په پوره کيدلو سره له راهن څخه دخپل قرض مطالبه کولی شي ولی چې اصل حق خودمرتهن دراهن پرمه پاتې دی لهذا مرتهن ته دمطالبې حق شته او که راهن دمرتهن حق نه اداء کوي بلکه ټال متول کوي نو بندي کولی يې هم شي ولی چې دچا دحق په اداء کولو کې ټال متول کول ظلم دی او بند دظلم بدله ده .

(۹) کله چې مرتهن دخپل قرض مطالبه وکړي نو ده ته به دمرهون شي دحاضرولو حکم کيږي ولی چې پررهن قبضه دوصولو قبضه ده نو دا جائز نه ده چې دوصولو له قبضي سره سره دقرض مطالبه وکړي او پر هغه هم قبضه وکړي ، بيا چې کله مرتهن مرهون شي حاضر کړي نو راهن ته به حکم ورکول کيږي چې لومړی ته دده قرض اداء کړه ولی چې مرهون متعين شى دی په دي کې دراهن حق متعين دی او دمرتهن په دراهمو کې حق متعين نه دی ولی چې هغه غير متعين دي لهذا دبرابري دثابتولو لپاره به لومړی راهن ته دقرض دادا کولو حکم کيږي ترڅو دمرتهن حق هم متعين شي .

(۱۰) لَبَانَ كَانَ الزَّهْنُ فِي يَدِ الْمُرْتَهِنِ لَا يَمْكِنُهُ مِنَ الْبَيْعِ حَتَّى يَقْضِيَ الَّذِي لَإِذَا قَضَى سَلَّمَ الزَّهْنَ (۱۱) وَلَا يَنْتَفِعُ الْمُرْتَهِنُ بِالزَّهْنِ اسْتِخْدَامًا وَ سَكًى وَلَيْسَ بِإِجَارَةٍ وَ إِذَا غَاوَتْ (۱۲) وَ يَحْفَظُهُ بِنَفْسِهِ وَ زَوْجِهِ وَ وَلَدِهِ وَ خَادِمِهِ الَّذِي فِي عِيَالِهِ (۱۳) وَ ضَمِنَ بِحِفْظِهِ بغيرِ هَمٍّ وَ بَيَادَعٍ وَ تَعْدِيَةٍ فَيَنْتَفِعُ (۱۴) وَ أَخِيرَ فَيَنْتَفِعُ خَالِفَةً عَلَى الْمُرْتَهِنِ وَ أَخِيرَ قَرَابِعِهِ وَ نَفَقَةَ الزَّهْنِ وَ الْغُرَا ح عَلَى الزَّاهِنِ

قوچمه : او که مرهون شى دمرتهن په قبضه کې وي نو قدرت دي نه ورکوي راهن ته دخړخولو ترڅو چې هغه دده قرض اداء نه کړي نو کله چې هغه قرض اداء کړي نو مرهون شى دي هغه ته وسپاري ، اوفائده دي نه اخلي مرتهن له مرهون څخه دخدمت اخيستلو او داوسيدلو او داوغوستلو او په اجاره دورکولو او په عاریه دورکولو ، اوحفاظت دي کوي دمرهون په خپله او په خپله بڼه او په خپل اولاد او په خپل هغه خادم سره کوم چې دده په عیال کې دی ، اواضامن دی په حفاظت کولو له دي څخه دغلاوه په ذریعه سره اودوديعت په ډول سره په ورکولو او په تعدی کولو سره دهغه دقيمت ، اواجرت دمرهون دحفاظت دکوراود هغه دمحافظت پر مرتهن دی اواجرت دمرهون دشيون او خرچه دمرهون او خراج دراهن پرمه ده .

تشریح : (۱۰) که رهن دمرتهن په قبضه کې وي نو ترڅو چې دهغه له قیمت څخه خپل قرض وصول نه کړي ترهغه وخته دي راهن درهن دخړخولو قدرت نه ورکوي ولی چې درهن حکم ددين تراداء کولو پوري رهن له مرتهن سره مجبوس ايسنودل دي حال دا چې دراهن هغه لره خړخول داجس باطلوي ، کله چې راهن قرض اداء کړي نو مرتهن ته به ويل کيږي چې رهن راهن ته وسپاره ولی چې دمرتهن دين کوم چې درهن له تسليمونو څخه مانع وو هغه اوس پاتې نه شو .

(۱۱) مرتهن دي له مرهون شي څخه نفع نه اخلي نو که مرهون غلام و نو په هغه دي خدمت نه کوي او که مکان و نو په هغه کې دي نه اوسي او که جامه وه نو نه دي په تن کوي او نه دي مرهون شى چاته په کرایه ورکوي ولی

چې مرتهن ته صرف دمرهون شي له خپل ځان سره منع کولو حق شته نه له هغه څخه دنفع اخيستلو، همداشان مرهون شی چاته په عاړه سره ورکول هم جائز نه دی ولی چې کله مرتهن په خپله له مرهون شی څخه نفع نه شي اخيستلای نو بل څوک هم پر هغه نه شي مسلط کولای.

فائده: مرتهن لره له مرهون شی څخه نفع اخيستل جائز نه دي اگرکه راهن د هغه اجازت ورکړي ولی چې دمرتهن په حق کې داسود جوړيږي اوسود دچاپه اجازه ورکولو سره نه رواکيږي نن صباغالبه داده چې خلک دنور ځمکې پرره ددي لپاره اخلي ترڅو دهغې له حاصلاتو څخه نفع حاصله کړي نو اگرکه د عقد پړوخت ددي شرط ونه لگول شي بيا هم ناجائزه ولی چې المعروف کالمشروط دی.

ف: مولانا خالد سيف الله رحمانی صاحب فرمايې: دحنا بله په نزديه دي مسئله کې ډير تفصيلات هم شته اود معمول مطابق داقوالو کثرت او اختلاف هم. حاصل دادي چې (۱) له رهن څخه دنفع اخيستلو شرط صحيح نه دی. شرط فاسد دی (۲) مال مرهون اخراجاتو متقاضی دی او که دسورلی لائق يا شيدي کونکی حيوان صورت وي نو د هغه اخراجات پوره کول اوله هغه څخه نفع اخيستل جائز دي اگرکه رهن ايښودونکی اجازت نه وي ورکړي (۳) داسي شيان کوم چې دحيوانانو له قبيلې څخه نه وي لکه مکانات وغيره له هغوی څخه نفع اخيستل جائز نه ده. نه بيا اجازته اونه د هغه په اجازت سره، هوډ مکان د مروجه کرایه په اداء کولو سره مرتهن په خپله په دي کې قيام کولای شي.

له دي تفصيلاتو څخه وروسته عرض دی چې دشریعت مزاج ته نږدي رایه هغه معلوميري کومه چې دامام احمد بن حنبل د مکاناتو وغيره په باره کې ده، په اصولي ډول سره پر مال مرهون دمالک په اجازت سره هم نفع اخيستل بايد جائز نه شي ولی چې داکل قرض جرنفعاً فهوربوا (له کوم قرض څخه چې نفع حاصله کړای شي هغه سود دی) مصداق معلوميري، اود سود اخيستل او ورکول په اجازت سره هم صحيح نه دي.

په دي وجه له مال مرهون څخه دانتفاع په سلسله کې داتفصيل دی چې که خرڅونکی له مال رهن څخه داستفادي شرط نه ولگولی، له وړاندي څخه ددي کس دنورو خريدارانو له مال مرهون څخه انتفاع معلومه اومعروفه نه وه او په دي علاقه کې هم له مال مرهون څخه دانتفاع رواج اوچلن نه وويياخود خريدار په اجازه سره له دي څخه استفاده کيدلای شي او که له مذکوره دريو خبرو څخه يوه خبره متحققه شوه نو انتفاع جائز نه ده وولی چې دخريد او فروخت په معامله کې ديو فريق له طرف څخه داسي اضافه مشروطول دکومې چې هغه کومه معاوضه نده ادا، کوي ربوا ده اود فقها په نزد معروف هم د مشروط په حکم کې دی المعروف کالمشروط شرط لکه چې دعلامه ابن همام رحمته الله عليه بيان دی: والغالب من احوال الناس انهم المتأيدون عند دفع الانتفاع ولو لاه لما اعطاه

المرام وهو بمنزلة الشرط لان المعروف كالمشروط وهو ما عين المنع (فتح القدیر: ۹/۷۹) (جدید فقی مسائل: ۱۵۸/۶)

ف: که له عقد رهن څخه وروسته دقرض له اداء کولو وړاندي راهن غائب شي اود هغه کوم وارث هم نه وي نو مرتهن دي درهن له قیمت څخه خپل قرض وصول کړي، دباقي مرهون حکم دلقطي دی لهدا هغه پرفقراء مصرقول صحيح دي (ماخوذ از امداد الاحکام: ۴۹۴/۱)

(۱۲) مرتهن به درهن حفاظت په خپله کوي يادي په خپله ښځه اولوی اولاد سره کوم چې دده په عيال کې شامل وي کوي او يادي په خپل داسي غلام سره کوم چې دده په عيال کې شامل وي (د چاپه عيال کې له شامليدلو څخه مراد دادي چې يو ځای ګډ ونډ سره کوي) ولی چې عاده خلګ په همدې کسانو سره دښي حفاظت کوي لهذا د خلګو دعادت په وجه سره په مذکور بالا افرادو سره درهن حفاظت کول صحيح دی.

(۱۳) که مرتهن په کوم داسي چاسره درهن حفاظت وکړي کوم چې دده په عيال کې شامل نه وي، يايې مړهون شی خاته په امانت ورکړي يا مرتهن په تعدی کولو سره په خپله هغه تلف کړي نو درهن د هلاکت په صورت کې مرتهن درهن د قيمت ضامن دی ولی چې په مذکوره دريو سره صورتونو کې مرتهن تعدی کونکی شمارل کيږي.

(۱۴) په کوم کور کې چې د مړهون حفاظت کيږي دهغه کرایه او د مړهون دمحافظ مزدوري د مرتهن پر ذمه دي ولی چې د مړهون حفاظت پر مرتهن واجب دی لهذا پر حفاظت چې کومه خرجه راځي هغه به د مرتهن پر ذمه وي او که مړهون مال څاروي وي نو د شپون تنخواه او د مړهون نان نفقه دراهن پر ذمه دي، همدشان که مړهون خراجې ځمکه وي نو دهغې خراج هم دراهن پر ذمه دی، کوم کس قسم خرجه پر اړان او کوم قسم خرجه پر مرتهن ده، په دې سلسله کې قاعده کلیه داده چې د مړهون دمصلحت اوبقاء لپاره چې کومي خرجه ته احتیاج وي هغه دراهن پر ذمه ده او کومه خرجه چې د مړهون له حفاظت سره متعلقه وي هغه د مرتهن پر ذمه ده.

باب مايجوز ان يها له ولايه ان يها نه يوازي مايجوز

د اباب دهغو شيانو په بيان کې دی دکومو چې درهن په ډول سره ايسنودل او دکومو په عوض کې چې رهن ايسنودل جائز وي او کوم چې جائز نه وي.

کله چې مصنف رحمه الله درهن له اجمالي بيان څخه فارغ شوی په تفصيل يې شروع وکړه چې کوم شيان درهن په ډول ايسنودل او دکومو شيانو په عوض کې رهن ايسنودل جائز دي او کوم کوم جائز نه دي، ولی چې تفصيل له اجمال څخه وروسته راځي.

(۱) لايجوز رهن الفشاع (۲) ولا الفزعة على التخل ذونها ولا زرع في الأرض ذونها ولا تغل في الأرض ذونها (۳) والخز والمذبر والكتف وام الزل (۴) ولا با الاثبات (۵) والذرك (۶) والبيع (۷) وانما يبيع بغيره ولو مؤعدا (۸) ويزا مال السلم ونحو الضرف والفسلم (۹) فان هلك صار مستنزفا

ترجمه: صحيح نه ده په رهن ايسنودل د مشاع او پر درختو لگيدلي ميوې له درختو بغير او د ځمکې کښت له ځمکې بغير او په ځمکه کې درخته بغير له ځمې او د ازا او د مډراو ام ولد او نه دامانت په عوض، او نه رهن بالذکر او نه رهن بعوض مبيع او صحيح دی د قرض په عوض کې اگر که هغه موعود وي، او د بيع سلم د رأس المال په عوض او د ثمن صرف په عوض او د مسلم فيه په عوض کې، نو که هلاک شوی شو مرتهن دخپل حق وصولونکی.

تشریح: (۱) شی مشاع (مشتک غیر منقسم شی) له چاسره په رهن ايسنودل جائز نه دی ولی چې له رهن څخه مقصود استحکام او مضبوطي ده ترڅو رهن له قرض څخه انکارونه کړي او استحکام لره ضروري ده چې رهن

له مرتهن سره مسلسل مجبوس وي او مرتهن لره ددين تراداء کولو پوري درهن دمحبوسولو حق وي حال داچې شی مشاع مسلسل مجبوس نه شي ايښودل کيدلای ولی چې په دي کې دراهن دبل شریک حق دی کوم چې په مروهون کې دخپل حق نوبت غواړي مثلاً هغه غواړي چې يوه ورځ مروهون شی له ماسره وي او يوه ورځ له مرتهن سره ، ظاهره ده چې په دي سره دمرتهن دائمي قبضه فوتيږي .

ف: دامام شافعی رحمته الله په نزد دشی مشاع په رهن سره ايښودل جائز دي ولی چې دده په نزد درهن حکم دادی چې هغه خرڅ کړای شي اوشی مشاع خرڅيدلای شي نو هغه درهن په ډول سره ايښودل هم جائز دی .

(۲) لوله والعمرة على النخل ای لا یصح رهن العمرة على النخل ، یعنی دداسي ميوې په رهن سره ايښودل کومه چې پردرختو وي بغیر له درختو څخه جائز نه دي ولی چې دامحوزنه دي . همداشان کښت بغیر له ځمکې څخه اودرختي بغیر له ځمکې څخه په رهن ايښودل جائز نه دي ولی چې داهم محوزنه دي کما مر ، همداراز مروهون له داسي شي سره خلقة متصل دی کوم چې مروهون نه دی نو دادمشاع په درجه کې دی .

(۳) قوله والحر والمدير والمکتاب ای لا یصح رهن الحر والمدير والمکتاب ، یعنی آزاد کس ، مدیر ، مکاتب اوام ولده له چاسره په رهن ايښودل جائز نه دي ولی چې آزاد کس خوله سره مال نه دی اوباقی مال دي مگر په دوی کې دحریت دپیدا کيدلو په وجه سره له دوی څخه وصولیایي ممکنه نه ده حال داچې رهن دوصولیایي لپاره ايښودل کيږي لهدامذکور شيان په رهن ايښودل جائز نه دي .

(۴) قوله ولا بالامانة ای لا یصح الرهن بالامانة الخ ، یعنی دامانت په فهرست کې دشاملیدونکو شيانوپه عوض رهن ايښودل صحیح نه دی لکه چې یوشی له چاسره په ودیعت ايښودل شوی وي اوله مودع (له چاسره چې امانت ايښودل شوی وي) څخه دهغه په عوض کې رهن وغوښتل شي . یا کوم شی دعاریت (کوم څوک دکوم شي دمنافعو بغیر له عوض څخه مالکولوته عاریت ویل کيږي) په ډول سره چاته ورکړل شوی وي اوله مستعیر (چاته چې شی عاریت ورکړل شوی وي) څخه دهغه په عوض کې رهن وغوښتل شي نو داصحیح نه دی وجه داده چې رهن ددين مضمون په عوض کې ايښودل صحیح دي حال داچې مذکوره شيان مضمون نه دي ولی چې که مال ودیعت له مودع یا مستعار (په عاریت اخيستل شوی شی) له مستعیر څخه هلاک شي نو داکسان ضامن نه دي .

(۵) لوله وبالدرک ای لا یصح الرهن بالدرک ، یعنی رهن بالدرک صحیح نه دی ، درک دڅساري اونقصان په معنی سره ، کله په دي ډول سره وي چې کوم کس کوم شی اخلي مگر هغه ویريږي چې چیرته ددي کوم مستحق ښکاره نه شي نو یو دریم کس ده ته وایي چې ته بهې فکره اوسه دمستحق دښکار کيدلو زه و اړیم که مستحق ښکاره شونوزه به له بائع څخه ستا ثمن واپس اخلم ، دي ته کفالت بالدرک ویل کيږي اوداجائز دی لیکن که دا دریم کس ددي احتمالي استحقاق په عوض کې له مشتري سره کوم شی په رهن کښيږي نو داجائز نه دی ولی چې رهن ددي لپاره ايښودل کيږي ترڅو د ضرورت پروخت له هغه څخه وصولي وکړای شي دلته پرضامن کوم واجب حق نشته ولی چې تراوسه دمستحق دنښکار کيدلو په وجه سره پربائع دمشتري کوم حق نه دی لازم شوی نو پرضامن هم کوم حق لازم نه دی نو وصولي به دکوم شي وي .

(٦) قوله وبالبيع اي لا يصح الرهن بالبيع، يعنى كه بائع دميع په عوض كې له مشتري سره كوم شى رهن كښيښودنه دا جائز نه دى ولى چې مبيع مضمون بغيره دى او د مضمون بغيره په عوض كې رهن ايښودل صحيح نه دى، مضمون بغيره هغه شي ته ويل كيږي د كوم په هلاكيډ لوسره چې مثل يا قيمت هيڅ شى نه واچيږي البته دهغه په عوض كې چې كوم شى حاصليدونكى ووهغه اوس نه حاصليږي لكه دبائع په قبضه كې چې مبيع دى او هغه له ده سره هلاك شي نو پرده هيڅ ضمان نه واچيږي البته دبيع ... دبيع له وجه سره شمن ساقطېږي نو د مبيع په عوض كې رهن ايښودل صحيح نه دي ولى رهن چې د كوم شي په عوض كې دى هغه مضمون بغيره دى.

(٧) يعنى رهن ايښودل جائز نه دي مگر د دين مضمون (مضمون د اسم مفعول صيغه ده هغه دين د كوم چې مستقرض ضامن وي) په بدله كې ولى چې رهن د دين د وصولي لپاره ايښودل كيږي نو كه دين نه وي نو وصولي به د كوم شي وي. او د دين په عوض كې رهن ايښودل صحيح دي اگر كه هغه دين موعودوي مثلاً يو كس له بل سره وعده وكړي چې زه به تاته زردرهمه قرض دركړم ليكن تراوسه يې ور كړي نه دي او ددي موعود قرض په بدله كې هغه رهن كښيښودنودارهن جائز دى ولى چې دخلگو عومومي عادت دادى چې لومړى رهن ايردي بيا قرض وركوي نو كه داناجائزو گڼل شي نو د قرض دروازه به وتړل شي لهذا موعود قرض ته د موجود په درجه وركول سره دا جائز گړځول شوى دى.

(٨) قوله وبرأس مال السلم و ثمن الصرف اي يصح اخذ الرهن برأس مال السلم و ثمن الصرف، يعنى دبيع سلم درأس المال په عوض كې او دبيع صرف د ثمن په عوض كې او دبيع سلم د مسلم فيه په عوض كې رهن ايښودل صحيح دي. دامام زفر رحمه الله په نزد صحيح نه دي ولى چې درهن حكم د حق وصولول دي حال دا چې ددي شيانو په بدله كې درهن ايښودلو په صورت كې د حق وصولول نه بلکه په حق كې تبديلي راځي يعنى رأس المال بل شى دى او درهن په اينودلو سره په بدله كې كوم بل شى وركول كيږي. زموږ دليل دادى چې په مذكوره شيانو او رهن كې په ذاتي لحاظ سره اگر كه مجانست نشته مگر من حيث المالية مجانست شته اوله رهن څخه وصولي من حيث المالية وي لهذا دا په حق كې تبديلي نه بلکه د حق وصولي ده، پاتې شوعين رهن هغه خوله مرتهن سره امانت دى.

(٩) كه دبيع صرف د ثمن يا دبيع سلم درأس المال په عوض كې كوم شى رهن كښيښودل شونو كه په همدې مجلس كې قبل الافتراق رهن هلاك شي نو ببيع صرف اوبيع سلم تاميږي، كه دمرهون قيمت له ثمن صرف يارأس المال سره برابروي نو حكم مرتهن دخپل حق وصولونكى گڼل كيږي ولى چې من حيث المالية اتحاد جنس موجود دى او قبضه هم متحققه شوي ده.

(١٠) ولأب أن يزهن بذهن عليه غيباً ليطيله (١١) وضع زهن الحيزين والنيكيل والفؤرون لأن زهنت بهجنسها وعلكت هلكت بطلها من الغن ولا عبرة للبخوة (١٢) ومن باع غيباً على أن يزهن المشتري بالغن شيان بغيره فافتتق لم ينجز وللبائع فسخ البيع إلا أن يدفع المشتري الغن حالاً أو لقيمة الزهن زهناً (١٣)، وإن لال للبايع أن يفسك هذا القرب حتى أعطيك الغن فهزهن

توجه: اوپلار له جائزه چې په رهن كښيږي دخپل قرض په عوض كې دخپل زوى غلام، اوصحيح دى په رهن ايښودل دسرو او سپنوزرو او مكيلي او موزني شيانو نو كه رهن ايښودل شوى ووهغه دجنس په عوض

کې نوله کيږي همد مروه اندازه له دين څخه او اعتبار نشته دښو او کوټه و، او چا چې خرڅ کړ غلام په دې شرط چې په رهن به اېږدي مشتري دشمن په عوض کې يو معين شي او هغه منع شونونه شي مجبوره کيدای اوبائع لره اختيار دی چې بيع فسخ کړي مگر دا چې ورکړي مشتري شمن فی الحال ياد رهن قيمت په رهن کښيږدي او که يې وويل بائع لره چې کښيږده دا جامه ترڅو چې زه تاته ادا کړم شمن نوهغه رهن دی.

تفريح (۱۰) بېلار لره جائزه چې هغه دخپل نابالغ زوی غلام دخپل قرض په عوض کې له قرضخواه سره په رهن کښيږدي ولی چې پلار لره د زوی پر مال باندي ولایت حاصل وي دکوم په وجه سره چې هغه دهغه مال له چاسره دامانت په ډول ايښودلای شي حال دا چې دامانت په صورت کې د مال حفاظت ډير نشته ولی چې که هلاک شي نو پر مودع ضمان واجب نه دی حال دا چې درهن ايښودلو په صورت کې له امانت څخه حفاظت ډير دی ولی چې دهلاکيدلو په صورت کې مرتهن دهغه ضامن وي لهدا د نابالغ مال له چاسره درهن په ډول په طريقه ولی ايښودلای شي.

(۱۱) اود حجرينو (يعنی دراهم اود نانړيو) اود مکيلي اوموزوني شيانوپه رهن ايښودل جائز دي ولی چې له رهن څخه مقصود د حق وصوليايې ده کوم چې له مذکوره شيانو څخه وصول کيدای شي، نو که مذکور شيان دخپل جنس په عوض کې رهن ايښودل شوي وي او هلاک شول مثلاً ديو من غنمو قرض په بدله کې يو من غنم درهن په ډول سره کښيښودل شول او مرهون هلاک شونوددي يو من غنم په اندازه دين (يومنم غنم) هم هلاک (ساقط) کيږي اگر که مرهون شی اودين په ښه والي اوجوړښت کې سره مختلف وي ولی چې په اموال ريوښه کې له خپل جنس سره د مقابلي پروخت جودت غير معتبر دی.

(۱۲) که چا په دې شرط غلام خرڅ کړ چې مشتري به دهغه دشمن په عوض کې کوم معين شي درهن په ډول سره اېږدي نو دا جائز دی اوس که مشتري ددې شي معين له رهن ايښودلو څخه منع شونو مشتري به نه مجبوره کيږي ولی چې عقد رهن نه دی تام شوی په دې وجه چې عقد رهن په قبضه سره تاميږي کوم چې دلته نه ده متحقق شوي، البته بائع لره اختيار دی که يې خوښه وي نو درهن په پريښودلو دي راضي شي او که يې خوښه وي نو بيع دي فسخ دي کړي ولی چې په بيع کې وصف مرغوب فيه (يعنی رهن ايښودل) فوت شو، همد اشان که مشتري دمبيع شمن نقد ورکړل نو هم بائع لره د بيع د فسخ کولو اختيار نشته ولی چې مقصود حاصل شو او يا مشتري دبائع له طرف څخه د شرط کرل شوی شي مرهون قيمت درهن په ډول سره کښيږدي نو بائع لره د فسخ بيع اختيار نشته ولی چې د مشروط رهن مقصود له قيمت څخه حاصل يږي.

(۱۳) که چا کومه جامه د دراهم په عوض کې واخيسته بيا مشتري بائع ته وويل ته دا جامه له خان سره کښيږده ترڅو چې زه تاته شمن درکړم نو دا جامه له بائع سره رهن ده ولی چې اگر که ده درهن لفظ نه دی ويلي مگر په دې کلام کې درهن معنی موجوده ده ولی چې ده وويل چې دشمن تر ورکولو يې کښيږده، او همد ادرهن حقيقت دی اړه عقدو کې د معانی اعتبار وي.

(۱۳) ولورهن غندين بالف لا ياخذ اخذهما قبضه كالمبيع (۱۵) ولورهن غلاما غلاما غندين ضح و المضمون على حصة ذنبه فان لم يذنب اخذهما فالكل رهن غندين الاخر (۱۶) ويطلق قبضة كل واحد منهما على رجليه اذ ههنا غندين قبضة (۱۷) ولومات رهنه وال عبداني ايديهما ولورهن غندين واحد على ما زلفا كان في يده كل واحد منهما قبضه رهنه فهاهنا قبضه

توجه: اوکه يې رهن کښيښود دوه غلامان د زرو په عوض کې نونه شي ورلی کوم يو د هغه د حصي په ادا کولو سره لکه په مبيع کې، او که يې رهن کښيښود معين شي له دوو کسانو سره نو صحيح دی او مضمون پر هريو باندې د هغه د دين حصه ده نو که يې اداء کې دکوم يوه قرض نوتول شي به رهن وي له هغه بل سره، او بيا طله ده ښه له دواړو څخه د هريو پر کوم کس باندې چې هغه رهن ايښی ووله ده سره خپل غلام او قبض کړی يې ووهغه، او که مړ شود هغه راځن او غلام د دواړو مرتهنانو په قبضه کې وواو هريو ښه پيښ کې لکه څرنگه چې مورپيان وکړو کيږي به د هريو په لاس کې نصف غلام رهن د هغه د حق په عوض کې.

تشریح: (۱۴) که چا د زرو دراهمو په عوض کې دوه غلامان رهن کښيښودل او دايې معلوم نه کړ چې په دوی کې هريو د څومره قرض په عوض کې رهن دی اوس پيښه دا وشوه چې ده د يوه دقيقه په اندازه سره قرض اداء کړ نور رهن له له دواړو غلامانو څخه يوله مرتهن څخه نه شي ورلی ترڅو چې پاتې قرض اداء نه کړي ولی چې دا دواړه غلامان رهن لره په قضاء دين کې د باعثيت د مبالي په غرض سره د دين د هر جزء جزء په عوض کې مجبوس دي، همداحکم د مبيع هم دی مثلاً که يو کس له بل څخه دوه غلامان د زرو دراهمو په عوض کې واخيستل بيا يې بائع ته پنځه سوه ورکړي نو مشتري لره دا حق نشته چې له بائع څخه يو غلام اوس وصول کړي بلکه کله چې هغه پوره ثمن اداء کړي بيا به ده ته مبيع حواله کيږي لما قلنا.

(۱۵) که پرچا وکسانو دين وومقروض د دواړو دين په عوض کې يوشی رهن کښيښود نو د رهن صحيح دی او ټول شي له دوی دواړو څخه له هريو سره رهن دی په دي وجه چې په يوه معامله کې د ټول شي طرف ته رهن اضافت کړل شوی دی او په رهن کې شيعو نشته (ولی چې تعدد مستحقين په محل واحد کې تعدد نه ثابتوي) او د رهن حکم د دين په مقابل کې د مرهون شي مجبوس والی دی په کوم کې چې تجزی نشته په دي وجه به داسی له دواړو سره مجبوس وي، د مرهون د هلاکيدو په صورت کې به هريو بقدر حصه دين ضامن وي ولی چې د حق په وصولي کې تجزي کيدای شي نو د هلاکت پروخت مرتهن دخپلې حصي وصولونکی گرځي لهذا مرهون به د هريو دين په اندازه سره مضمون وي، او که رهن له دوی دواړو څخه دکوم يوه دين اداء کړنو اوس به پوره مرهون شي د هغه بل په قبضه کې رهن پاتې کيږي ترڅو چې هغه هم خپل قرض وصول نه کړي ولی چې پوره شي له دوی څخه له هريو سره بلا تفریق رهن دی لکه چې د مرتهن د يووالي په صورت کې.

(۱۶) له زيد او بکر څخه هريو دعوی وکړه چې له خالد سره چې کوم غلام دی ده هغه غلام له مور سره درهن په ټول ايښی و وپر کوم چې مور قبضه کړي وه يعنی هريو د ادعوی وکړه چې ده له ماسره رهن ايښی وواو هريو پر خپله دعوی گواه هم پيښ کړل نو د دواړو ښه باطله ده قاضي به د يوه په حق کې هم فيصله نه کوي ولی چې دواړه دخپل مرتهن والی او د يو کس دراهن والی او د هغه د يوه غلام درهن والی مدعی دي حال دا چې دامحاله ده ولی چې يو غلام له دوو کسانو څخه له هريو سره په يوه وخت کې رهن نشي کيدای او دکوم يوه په حق کې

په فیصله ورکولو سره ترجیح بلا مرجح راځي او دواړو لره د نصف نصف د فیصلي کولو په صورت کې شیوع
 از میري کومه چې باطله ده کما مر، لهنداد دواړو مدعیانو گواهیانې باطلې دي.
 (۱۷) او که په مذکور بالا صورت کې راهن مر شو او غلام د دې دواړو مدعیانو په قبضه کې وواو له دواړو څخه
 هریو له ده سره د دې غلام پر رهن والی گواه پیش کړل نو قاضی به له دواړو مدعیانو څخه هریو لره د نصف
 غلام درهن والی فیصله وکړي کوم چې به هغوی دخپل خپل حق لپاره خرڅ کړي دا حکم استحسانادی ولی
 چې دراهن په ژوند کې درهن مقصد دادی چې مرتهن هغه د وصولي لپاره له خپل ځان سره کښیږدي او دراهن
 د مرگ په صورت کې درهن حکم دادی چې هغه خرڅ کړای شي او قرض اداء کړای شي نو په لومړی صورت کې
 شیوع مضره ده په دې وجه موږ هغه باطل وگرځوی او په دوهم صورت کې شیوع مضره نه ده په دې وجه
 مواجرات ورکې.

باب الرهن یوضع علی ید عدل

دا باب د مرهون شي له عادل سره د ایښودلو په بیان کې دی
 مصنف دراهن او مرتهن له ذات سره متعلق له احکامو فارغ شونو د هغوی د ثابتي یعنی عادل سره د متعلقه
 احکامو بیان یې شروع کړولی چې نائب همیشه له اصل څخه وروسته وي، راهن او مرتهن چې د شي مرهون
 کوم دریم کس ته په سپارلو راضی شي هغه کس ته عادل ویل کیږي.

(۱) او ضاع الزئ علی نفي غذل ضخ و لا باخذہ أخذ غفاته حقهما و یفیلک فی ضمان المرتهن فان زکّل الزائن المرتهن او الغفل او غیرهما بیبیمه
 عن ذل الزئ ضخ فان ضرت فی غفہ الزئ لم یغفر لہ بغزله و یغزب الزائن و المرتهن و یغزب الوکیل حتی لا یفرم و ازلہ و لا و حینہ مقامه

توجه: دواړو کښیښود مرهون شي له عادل سره نوصحیح دی او نه شي ورلی هغه له دوی څخه یو هم له عادل
 څخه او هلاکېږي د مرتهن په ضمان کې، او که وکیل جوړ کړ راهن مرتهن لره یا د ادریم عادل کس لره یا له دې
 دوو څخه علاوه کوم بل چالره د مرهون شي د خرڅولو د وخت په پوره کیدلو سره نو د اصحیح دی، او که وکالت
 شرط کړل شو په عقد رهن کې نو وکیل نه معزولېږي دراهن په معزولو لوسره، او دراهن او مرتهن په مره
 کیدلو سره، او وکیل لره جائزده دهغه خرڅول دراهن دورته وپه عدم موجود والی کې، او باطلېږي د وکیل په
 مرگ سره، او نه به خرڅوي مرهون راهن یا مرتهن مگر دهغه بل په خوښه سره.

تفصیل: (۱) که راهن او مرتهن له کوم عادل سره درهن په ایښودلو راضی شول نو دا جائزده ولی چې پر رهن
 قبضه د مرتهن حق ده کله چې هغه دخپل حق په اسقاط باندې راضی دي نو له صحت څخه کوم شی مانع نشته
 اوس له راهن او مرتهن څخه یو لره هم له عادل څخه داخیستلو حق نشته ولی چې د ثالث په لاس کې د حفاظت
 کولو په لحاظ سره له رهن سره دراهن حق متعلق دی او د حق د وصولو په لحاظ له رهن سره د مرتهن حق
 متعلق دی لهندا کوم یو لره دهغه بل د حق د باطلولو حق نشته. که مرهون له ثالث سره هلاک شونو د مرتهن په
 ضمان کې هلاکېږي ولی چې د مالیات په حق کې د ثالث قبضه د مرتهن قبضه وي.

(۲) که راهن مرتهن یا عادل له دي دواړو څخه ماسوا بل کس د مدت دين په تيريدلو سره دمرهون دخرڅولو وکيل جوړ کړنو دواکالت جائز دی په دي وجه چې راهن دمرتهن شي مالک دی اومالک لره اختياروي چې څوک وغواړي هغه دي دخپل مال دخرڅولو وکيل جوړ کړي .

(۳) اوکه د عقد رهن پروخت وکالت شرط کړل شوم مثلاً رهن ووايې چې زه داسې په رهن ايږدم په دې شرط سره چې د قرض د ميعاد په پوره کيدلو سره فلانکې کس زما له طرف څخه وکيل دی چې دا خرڅ کړي نو اوس رهن لره دا حق نشته چې وکيل معزول کړي او که يې معزول کړنو هغه نه معزول کيږي ولی چې دا وکالت د عقد رهن له اوصافو څخه يو وصف اوله حقو څخه يو حق جوړ شوی دی فيلزم بلزوم اصله (ای رهن).

(۴) قوله وبموت الراهن والمرتهن ای لم یغزل الوکیل بموت الراهن والمرتهن ، یعنی که راهن یا مرتهن مرشونوهم مذکور وکیل نه معزولیږي په دي وجه چې دراهن په مرگ سره رهن نه باطلیږي ولی چې دموکل دمرگ په وجه سره چې چیرته هم وکالت باطلیږي دوارثانو دحق په وجه سره وي ولی چې ملکیت دوارثانو طرف ته منتقل کیږي مگر دلته داسي نه ده ولی چې دمرتهن حق دوارثانو له حق څخه مقدم دی اودمرتهن په مرگ سره په دي وجه نه معزولیږي چې مرتهن خودی وکیل نه دی جوړکړی لهدامرتهن دوکیل له وکالت څخه اجنبی دی اوداجنبی په مرگ سره وکیل نه معزولیږي.

(۵) دراهن په ژوند کې وکیل لره جائز وو چې دراهن په نه موجود والی کې مرهون خرڅ کړي لېذا دراهن له مرګ څخه وروسته هم ده لره د احق پاتې کېږي چې دراهن د وارثانو د نه موجود والی په صورت کې مرهون خرڅ کړي.

(۶) اوکه وکیل مې شو خواه که وکیل په خپله مرتهن وي یا عادل وي یا کوم بل کس وي نو د وکیل وکالت ختمیږي د وکیل وراثتونه یا وصی ته دا حق نه منتقل کیږي ولی چې په وکالت کې میراث نه جاري کیږي ولی چې میراث په هغو حقوقو کې جاري کیږي کوم چې مورث لره واجب وي نه په هغو حقوقو کې کوم چې دمورث پر ذمه واجب وي.

(۷) له راهن او مرتهن څخه يوه لړه هم د احق نه شته چې هغه مرهون شی دهغه بل له رضا او خوښي څخه بغير خرڅ کړي مرتهن خو په دې وجه د احق نشته چې مرهون دراهن ملک دی او دراهن له طرف څخه اجازه نشته، او را هن لړه په دې وجه د احق نشته چې د مرهون په ماليت کې دراهن په نسبت د مرتهن حق ډير دی نو په دې صورت کې را هن مبيع مشتري ته په حواله کولو قادر نه دی حال دا چې دبائع لپاره ضروري ده چې د مبيع پر حواله کولو به قدرت لري.

(٨) فَإِنْ حُلَّ الْأَجَلَ وَغَابَ الزَّاهِرُ أَجْبَزَ الْوَكِيلُ عَلَى نَيْمِهِ كَأَنَّهُ كَيْلٌ بِالْخُصْمَةِ مِنْ جِهَةِ الْمُطْلُوبِ إِذَا غَابَ مَوْكِلُهُ أَجْبَزَ عَلَيْهِ (٩) وَإِنْ بَاعَ الْفَعْلُ أَزَى فِي مَرْثَتِهِ لَمَنَّهُ فَاسْتَحَقَّ الزَّهْنَ وَشَبَّ بِالْفَعْلِ لِيَضْمَنَ الزَّاهِنُ لِيَخْفَا وَغَيْرُهَا مِنَ الْأَعْيَانِ وَإِنْ غَاتِ الزَّهْنَ عِنْدَ الْمَرْثَةِ فَاسْتَحَقَّ وَضَمَّنَ الزَّاهِنُ لِقِيَمَتِهَا بِالْمَنْفَعَةِ وَإِنْ جَمَعَ الْغَرْلُ زَهْنَ رَجَعَ عَلَى الزَّاهِنِ بِالْقِيَمَةِ وَبِذَنْبِهِ

توجہ: کہ یہ مودہ پورہ شوہ اوراھن غائب و نوونوکیل مجبور کر ای کیری پریع دھغه شی لکه وکیل بالخصوصہ لہ جهة بمطلوب چې کلہ غائب شی موکل دھغه نو مجبور کر ای کیری او کہ عادل خرش کر او مرتھن

خپل ثمن ترلاسه کړي بیا رهن مستحق شواو ضامن شونو عادل رهن لره ضامن کيږي دهغه د قیمت یا مرتهن لره دهغه د پیسو او که رهن پر شونو مرتهن سره بیا مستحق وگرځیدی او رهن ضامن شو دهغه د قیمت او که مرتهن ضامن شور جوړ وکړي پر رهن باندي په قیمت او په دین سره .

تفویح: (۸) که د قرض دادا، کولو وخت راوړسید او رهن غائب وواوهغه وکیل دکوم په قبضه کې چې مرهون شی دی هغه دهغه شی له خرڅولو څخه انکار کوي نوقاضی به پروکیل جبر وکړي ترڅو هغه مرهون شی خرڅ کړي ولی چې دوکیل په انکار کولو کې دمرتهن د حق ابطال دی اودبل حق له ابطال څخه دساتلو لپاره جبر کول جائز دی . همداحکم دوکیل بالخصوص هم دی مثلاً کوم کس بل څوک وکیل بالخصوص جوړ کړ او موکل غائب شواو وکیل دقاضی په مخ کې له خصومت څخه انکار وکړ نو وکیل به پر خصومت مجبور کيږي لماقلنا .

(۹) له کوم عادل سره چې بې رهن ایښی ووهغه دوخت په پوره کیدلو سره مرهون شی خرڅ او ثمن یې مرتهن ته ورکړي بیا کوم بل کس په مرهون شي کې خپل استحقاق ثابت کړ چې دهغه په وجه سره عادل ضمان اداء کړ نو عادل لره اختیار دی که یې خوښه شوه نوله رهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې عادل دهمدي رهن وکیل وونو کومه ذمه واري چې پر عادل راځي دهغه په سلسله کې به هغه رهن ته رجوع کوي . او که یې خوښه شوه نوله مرتهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې عادل دضمان دادا، کولو په وجه سره دمرهون مالک گرځي نو ثمن هم د عادل کيږي او عادل ثمن مرتهن ته له دي وجهې حواله کړي وي چې هغه په خپل گمان سره مرهون شی درهن ملک گڼلی وولیکن کله چې معلومه شوه چې درهن ملک نه دی بلکه خپله د عادل ملک دی نو هغه دخپل حق مرتهن ته په ورکولو راضی نه دی په هر حال اوس دامعلومه شوه چې دمرتهن ثمن وصول کولو ناحقه دي لهذا عادل لره حق شته چې له مرتهن څخه ثمن بیرته واخلي . بیا که ده له رهن څخه ضمان اخیستی نو دمرهون دپوره قیمت ضمان به اخلي او که یې له مرتهن څخه ضمان اخیستی نو صرف دومره ضمان به اخلي څومره چې یې مرتهن ته ورکړي وي .

(۱۰) که دمرتهن په قبضه کې مرهون غلام مړ شو بیا دهغه مستحق ښکاره شونو مستحق لره اختیار دی که یې خوښه وي له رهن څخه دي ضمان واخلي او که یې خوښه وي له مرتهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې ددواړو له طرف څخه زیاتی متحقق شوی دی درهن له طرف څخه زیاتی دادی چې هغه دغیر غلام دخپل قرض په بدل کې رهن ایښی دی او دمرتهن زیاتی دادی چې هغه دمستحق پر غلام دهغه له اجازت څخه بغیر قبضه کړي ده . بیا که رهن ضمان اداء کړ نو په دي صورت کې دا غلام دمرتهن دقرض په عوض کې مړ شوی دی نو گواکي دمرتهن قرض مړ شو (یعنی ساقط شو) لهذا اوس به رهن مرتهن ته هیڅ شی نه ورکوي ولی چې هغه دقرض په بدل کې دغلام قیمت ورکړی دی .

(۱۱) او که مستحق له مرتهن څخه تاوان واخیستی نو مرتهن به له رهن څخه دغلام هغه قیمت هم اخلي کوم چې ده مستحق ته ورکړی دی او خپل قرض به هم وصول کړي . قیمت به له دي وجهې اخلي چې مرتهن درهن له طرف څخه مغرور (دهوکه شوی) دی او قاعده ده چې پر مغرور کوم تاوان راځي هغه به له : هوکه وړکونکی

څخه وصول کوي او دين به په دي وجه وصول کوي چې کله دهغه دصولو قبضه ماته شوه نو دقرض حق يې بيرته راوگرځيدو.

باب النقص في الرهن والجنائز عليه وجنايته على غيره

دا باب په مرهون شي کې دتصرف کولو او پر هغه دجنایت کولو او مرهون دجنایت علی الغیر په بیان کې دی. په مرهون شي کې تصرف کول او پر هغه جنایت کول یا دهغه پر یو چا جنایت کول دا طبعاً له نفس رهن څخه وروسته وي نو وضعاً هم مصنف رحمته الله ددي اموروا احکام مؤخر کې تر څو وضع طبع مطابق وي.

(۱) وبنو قلف تبع الزاين علی إجازة من يهبه أو قضاء ذنبه (۲) ونفذ عتقه أو لب بذنبه لو خالاً ولو من خالاً أخذ منه قيمة العبد وجعلت زهنا مكانه (۳) ولو غلبت استغنى العبد في الأقل من قيمته ومن الذي يزرع جبه على سيده (۵) وإن تلف الزاين كما غنائه (۵) وإن تلفه أجنبين فالمنزهن يضمنه قيمته وإن كان زهنا عتده (۶) وأخرج من ضحاياه ما غار به من زاهيه فلز هلك لي يذ الزاين هلكاً منجاناً (۷) ويخرج به غاد ضحائه

قرينه: موقوفه پاتې کيږي دراهن بيع دمرتهن په اجازي پوري يابه اداء کولو پسي دهغه دپور، او نافذيري دهغه آزادول او مطالبه به کيږي له هغه څخه دقرض که فوري وي او که ميعادي وي نو اخيستل کيږي به له هغه څخه دغلام قيمت او ايبندول کيږي به رهن دغلام په عوض کې، او که راهن مفلسه وي نو سعایت به کوي غلام دخپل قيمت او قرض څخه په کم کې او ييا به رجوع کوي په دي باره کې پر خپل مولی، او تلف کول دراهن دده دآزادولو په شان دي او که تلف کر هغه اجنبی نو مرتهن به تاوان اخلي له هغه څخه دهغه دقيمت او هغه قيمت به رهن وي له ده سره، او وځې دمرتهن له ضمان څخه راهن ته دعارية ورکولو په وجه سره نو که هلاک شوله راهن سره نوموت هلاکيږي، او په واپس کولو سره راگرځي ضمان.

تشریح: (۱) که راهن دمرتهن له اجازي څخه بغير مرهون شی خرڅ کړ نو دا بيع موقوفه ده ولی چې دمرهون شی له ماليت سره دمرتهن حق متعلق دی لهذا دمرتهن له اجازي څخه بغير دا بيع نه نافذيري. او که مرتهن اجازت وکړه راهن دمرتهن قرض اداء کړ نو بيع نافذيري ولی چې مانع زائل شو.

(۲) که مرهون غلام ووراهن دمرتهن له اجازت څخه بغير هغه آزاد کړ نو آزادي يې نافذيري ولی چې راهن عاقل بالغ او احکام شرعيه مکلف دی لهذا دهغه تصرف به نه لغو کيږي. پاتې شوه بيع هغه په دي وجه سره جائزه نه وه چې پر مرهون شی دراهن قبضه نه وه حال دا چې په بيع کې پر مبيع دبايع قبضه ضروري ده ترڅو تسليم ممکن وي، او په آزادولو کې څرنگه چې دتسليم ضرورت نشته لهذا دآزادونکی قبضه هم ضروري نه ده. اوس که راهن مالدار وي او دين فوري وي نو له راهن څخه به ددين داء کولو مطالبه کيږي او که دين مؤجل وي نو له راهن څخه به دغلام قيمت اخيستل کيږي او دميعاد ترپوره کيدلو پوري به بطور رهن ايبندول کيږي ولی چې راهن دمرتهن دوصولي قبضه ختمه کړي ده لهذا دمرتهن به دغلام قيمت له خپل ځان سره درهن په ډول ايردي ترڅو دقرض دوصولو لپاره استیثاق حاصل وي.

(۳) که راهن تنگ لاسی (مفلس) وي نو دغلام په قيمت او دين کې چې کوم يوليوي دهغه په اندازه دي په غلام کسب وکړي ولی چې کله له معتق څخه دحق وصولول معتذر شول نو چا چې دهغه له اعتاق څخه گټه

اخيستي ده پر هغه به رجوع کيږي لکه څرنگه چې مشترک غلام کوم يو شريک آزاد کړي نو که آزاد ونکړي مفلس وي نو په غلام کسب کول کيږي . بيا چې څومره قرض غلام اداء کړي کله چې مولی غنی شي نو هغه به له خپل مولی څخه بيرته اخلي ولی چې معتق دهغه قرضه اداء کړي ده او غلام په دي اداء کولو کې مضطر دی متبرع نه دی لهذا هغه لره پر خپل مولی درجوع کولو حق شته .

(۴) اورداهن مرهون لره هلاکول داسي ده لکه دراهن مرهون لره آزادول يعنی پورته ذکر شوی تفصيل په دي صورت کې هم دی چې راهن رهن هلاک کړي البته په دي صورت کې مرتهن په هلاک شوی غلام سعاية (کسب) نشي کولای ولی چې په هلاک شوی غلام کسب کول محال دي .

(۵) که کوم اجنبی کس مرهون هلاک کړ نو له دي اجنبی کس څخه په ضمان اخيستلو کې خصم مرتهن دی نو له اجنبی څخه به درهن قيمت واخلې اوله ځان سره به يې بطور رهن کښيږدي ولی تر کله چې رهن قائم وي معين رهن هقدار مرتهن دی او قيمت معين قائم مقام دی لهذا د قيمت وصولولو حق به هم د مرتهن وي .

(۶) او که مرتهن مرهون شی راهن ته عاریه ورکړي اوراهن پر هغه قبضه وکړه نو مرهون د مرتهن له ضمان څخه خارجيږي (يعنی اوس دهلاک په صورت کې مرتهن ضامن نه دی) ولی چې دراهن په قبض کولو سره د مرتهن موجب ضمان قبضه ختمه شوه نو که دراهن په قبضه کې هلاک شو نو بيا شي هلاکيږي ولی چې دخپل مالک په لاس کې هلاک شوی دی .

(۷) لوله ورجوعه عا د ضمانه ای ورجوع الرهن الی ید المړهن عادل الضمان ، يعنی مرتهن لره د احق شته چې هغه راهن ته په عاریت سره ورکړي مرهون شی بيرته ويسي ولی چې د ضمان له حق څخه په ماسوا کې عقد رهن پر خپل حال پاتې دی ، نو بيا که مرتهن له راهن څخه مرهون بيرته واخيستی نو د مرتهن ضمان هم بيرته راگرځي ولی چې د ضمان سبب يعنی قبضه بيرته راوگرځيد .

(۸) وَلَوْ اُغَارَهُ أَخَذَهُمَا اجْنَبِيًّا يَأْذِي الْأَخْرَ سَقَطَ الضَّمَانُ وَلِكُلِّ أَنْ يَوْ ذَهَبَ هَذَا (۹) وَإِنْ اسْتَعَانَ لَوْ بَالِيْزَ هَذِهِ صَخ (۱۰) وَلَوْ غَنَى قَلْبًا أَوْ جَسَدًا وَلَبَسًا لَغَا لَفَضْلُ ضَمْنِ الْغَبِيْزِ الْمُسْتَعِيْزِ أَوْ الْفَرْهَنْ (۱۱) وَإِنْ وَالْقَى وَهَلَكَ عِنْدَ الْفَرْهَنْ ضَامٌّ مُسْتَعِيْزٌ لِيَاوُزَ وَجِبَ عِنْدَ الْغَبِيْزِ عَلَى الْمُسْتَعِيْزِ (۱۲) وَلَوْ اُفْتَكِدَ الْغَبِيْزُ لَا يَنْتَفِعُ الْفَرْهَنْ إِنْ قُضِيَ قَنْتَه

توجه : او که مرهون شی ورکړ کوم يوه اجنبی ته دهغه بل په اجازت سره نو ساقطیږي ضمان او هريوه لره حق شته چې هغه رد کړي اورهن يې کړي ، او که يې استعارة واخيسته جامه تر څو هغه په رهن کښيږدي نو صحيح ده ، او که يې متعين کړ مقدار ، جنس او ښار او هغه مخالفت وکړ نو تاوان به اخلي معيرله مستعير څخه ياله مرتهن څخه ، او که يې دهغه موافق کار وکړ او جامه ضائع شوه له مرتهن سره نو شو مرتهن خپل حق وصولونکی او او اجيبي همدومره معيرلره پر مستعير باندې ، او که خلاسه کړه جامه معيرنوله جامي ورکړلوي منع نه کړي مرتهن که دراهن دده قرض اداء کړي وي .

تشریح : (۸) که په راهن او مرتهن کې کوم يوه دهغه بل په اجازت سره مرهون کوم اجنبی کس ته عاریه ورکړ نو د ضمان حکم ساقطیږي نو که هغه له مستعير سره هلاک شي نو هيڅوک يې ضامن نه دی مستعير خو په دي وجه ضامن نه دی چې دهغه قبضه ، د امانت قبضه ده او امين ضامن نه وي ، او مرتهن په دي وجه ضامن نه

دی چې هغه خود قبضي په وجه سره ضامن وو کله چې قبضه پاتې نه شوه نو ضمان هم نه پاتې کېږي. او رهن او مرتهن هریوه لره دا اختیار شته چې له مستعیر څخه مستعارشی واپس واخلي او بیرته یې په رهن کېښېږدي د عقد جدید ضرورت نشته ولی چې تراوسه دهغه رهن والی په خپل حال پاتې دی.

(۹) زید مثلاً له خالد څخه جامه عاریه واخیستله ترڅو هغه له کوم بل کس سره په رهن کېښېږدي اوله هغه څخه قرض واخلي او خپل ضرورتونه پوره کړي نو دا جائز دی ولی چې دادمعیر (خالد) له طرف څخه تبرع ده. بیا که خالد کوم مقدار متعین کړی نه وي یعنې دایې نه وي ویلي چې ددومره قرض په بدل کې رهن کېښېږده له دي څخه په زیات یا کم کې یې مه اېږده نو مستعیر (زید) چې هغه دخومره مقدار په عوض کې رهن کېښېږدي جائز دی ولی چې اجازت مطلق دی.

(۱۰) او که معیر کوم مقدار متعین کړی وومستعیر له هغه څخه دزیات یا کم په عوض کې په رهن کېښود یا معیر دکوم متعین جنس په باره کې ویلي وو چې ددي په بدل کې یې په رهن کېښېږده دکوم بل شي اجازت یې ور نه کړ مستعیر له هغه څخه مخالفت وکړ، یا یې دکوم خاص ښار قید لگولی وو چې په دي ښار کې یې رهن کېښېږده هغه دهغه خلاف وکړ نو دا جائز نه دی ولی معیر چې دکوم ښار او کوم مقدار او جنس قید لگولی وو په هغه کې ضرور څه فائده شته لهندا دهغه مخالف کول جائز نه دي. بیا که مستعیر دمعیر د حکم مخالفت وکړ او مستعارشی هلاک شو نو معیر لره اختیار دی که یې خوښه وي نو له مستعیر څخه دي ضمان واخلي او که یې خوښه وي نو له مرتهن څخه دي ضمان واخلي ولی چې له مستعیر او مرتهن څخه هریو دمعیر په حق کې زیاتۍ کونکې دی نو مستعیر د غاصب په شان دی او مرتهن د غاصب الغاصب په شان دی.

(۱۱) او که مستعیر دمعیر د حکم مطابق کار وکړ مثلاً دخومره مقدار په عوض کې چې یې درهن اېښودلو اجازه ورکړې وه یا په کوم ښار کې چې یې درهن اېښودلو اجازه ورکړې وه دهغه مقدار په عوض کې او په هغه ښار کې یې په رهن کېښود او د هغه جامه له مرتهن سره هلاک شوه نو کتل کېږي به که دمستعار او مرهون شي قیمت د قرض برابر یا زیات وي نو دمذکور حکم مطابق دمترتهن قرض له رهن څخه ختمېږي ولی چې دمترتهن قبضه د وصولي قبضه ده لهندا هلاکت مرهون په وجه سره مرتهن قرض و وصولونکي شمار شوی دی. نو دخومره قرض چې ووهندومره روپی دمعیر پر مستعیر لازمي شوي ولی چې مستعیر دمعیر له مال څخه خپل همدومره قرض ادا کړی دی.

(۱۲) او که مستعار دمرون له قیمت سره برابروي او درهن د تنگ لاسي په وجه سره معیر دمرون شي خلاصول وغوښتل نو مرتهن ته د منع کولو حق نشته که یې دهغه قرض ادا کړولی چې که کوم متبرع د قرض ادا کول وغواړي نو بې شکه پر مرتهن جبر نه شي کولای لیکن که قرض ادا کونکی متبرع نه وي نو بیا پر مرتهن درهن د واپس کولو لپاره جبر کېدای شي او په مذکوره صورت کې معیر متبرع نه دی ولی چې دعا ریت دور کولو په وخت کې که څه هم هغه متبرع دی مگر په خلاصولو کې هغه متبرع نه دی بلکه هغه خپل مال خلاصوي لهندا دمعیر ادا کول درهن دادا کولو په شان ده، نو مرتهن لره دمرون د منع کولو حق نشته که یې منع کوي نو په زور به تري اخیستل کېږي.

(۱۳) زجنايت الزاھن والمرتهن على الزھن مضمونہ (۱۳) وجنايتہ عليهما على مالھا ماھذا (۱۵) وراھن عدائساوي القابا لغير خيل فرجفت ليغنا الى مائۃ ففصله زجل وغرم بمائۃ و خل الأجل فالمرتهن يفيض المائۃ فضاء من خفۃ ولايزجج على الزاھن بشي؛ (۱۶) ولزناغہ بمائۃ بامرہ فيض المائۃ فضاء من خفۃ، ووزجج بتسويۃ مائۃ (۱۷) وان قلله غبذ فيفصله مائۃ، فذفع به الفتحۃ بكل الذین (۱۸) وان مات الزاھن باع وصبيۃ الزھن وقضى الذین لان لم یکن له مزمی نضب له القاضی وصبا وانز بیعہ)

ترجمه: اوجنايت دراهن اومرتھن پرمرون شي باندي مضمون دی اوجنايت دمرون پردوی دواړو اوددوی پرمال غیر مضمون دی اوکه یې رهن کښینو د غلام کوم چې برابر دی له زور وپور سره دزو روپو مؤجلوپه عوض کې او لږ شوهغه قیمت تر سلو پوري بیا هغه لږه چاقتل کړ او هغه سل تاوان اداء کړ او مده پوره شوه نومرتھن به قبضه کوي په سلو دخپل حق دوصول کولوپه جهت سره اونه به واپس اخلي له راھن څخه څه، او که خرڅ کړهغه مرتھن په سل روپی دراهن په اجازت سره نو قبضه به کوي پرسلو دخپل حق داخیستلوپه وجه سره اووړي به له راھن څخه نهه سوه، او که هغه داسي غلام کړ دکوم قیمت چې سل روپی دی نواقابل به ورکول کیږي دمقتول په عوض کې اوراھن به هغه خلاص کړي دټول پورپه عوض کې، او که راھن مرشونو خرڅوي به دهغه وصی مرون شی او اداء به کړي دین او که نه وو دهغه کوم وصی نومقرربه کړای شي هغه لږه وصی او هغه ته به حکم ورکول شي دهغه دخرځولو.

تفصیل: (۱۳) که پرمرون باندي په خپله راھن جنايت وکړ نو دامضمون (موجب ضمان) دی ولی چې په دي سره دمرتھن محترم حق کوم چې په رهن پسي متعلق دی فوتیږي لهدا مالک دضمان به دضمان په حق کې اجنبی ګرځول کیږي. همداشان که مرتھن پرمرون باندي جنايت وکړ نو داهم مضمون دی نو دمرتھن قرض له راھن څخه دجنايت په اندازه سره ساقطیږي ولی چې راھن مالک دی مرتھن دهغه په مملوک مال باندي تعدی وکړه او هغه یې فوت کړپه دي وجه مرتھن ضامن کیږي.

(۱۴) او که مرون په راھن یا مرتھن یاله دوی څخه دکوم یوه پرمال جنايت وکړ نو دامت دی (یعنی موجب ضمان نه دی) په دي شرط چې جنايت موجب قصاص نه وي که موجب قصاص و نو نقصاص به اخیستل کیږي. دمرون جنايت پرمرون په دي وجه هدر دی چې دا پرمالک دخپل مملوک جنايت دی اود مملوک جنايت پرمالک که موجب مال وي نو هغه معتبر نه وي. او پرمرتھن دجنايت په صورت کې په دي وجه ضمان نشته چې مرون دا جنايت دمرتھن په ضمانت کې کړی دی لهدا له دي جنايت څخه خلاصول دمرتھن پر ذمه دی نو په یوه طرف کې پرمرتھن لږه ضمان واجب شي او بل طرف ته پرمرتھن ضمان واجب شي په دي کې هیڅ فائده نشته لهدا دا جنايت موجب ضمان نه دی.

(۱۵) که مقروض له قرض خواه سره خپل یو غلام بطور رهن کښینو دکوم قیمت چې درهن پر ورځ زردرهمه وواو قرض هم زردرهمه دی بیا دغلام قیمت کم شو او صرف سل درهمه شویا دا غلام چاقتل کړ او قاتل سل درهمه دهغه د قیمت ضمان اداء کړ بیا دقرض مده ختمه شوه نومرتھن به دخپل حق دوصولوپه ډول سره پرسل درهمه قبضه وکړي او په پاتې نهه سوه درهمه به پراړاړ رجوع وکړي ولی چې هغه ابتداء دخپل قرض

وصولونکی ګرځول شوی وواو که صرف قیمت کم شوی وای غلام نه وای هلاک شوی نو په دې سره پرمتهن ضمان نه و اجبید و بلکه هغه به عین غلام سپارلی وای او خپل ټول قرض به یې وصول کاوو.

(۱۶) او که په مذکوره بالا صورت کې مرهون پر نه شو بلکه راهن مرتهن ته حکم وکړ چې مرهون څرخ کړه هغه په سل روپۍ څرخ کړ او داسل درهم یې دخپل قرض په بدل کې وصول کړي نو پاتې ننه سوه درهمه اوس هم دراهن پر ذمه پاتې دي او مرتهن به دهغو په باره کې پراهن رجوع کوي ولی کله چې مرتهن دراهن په حکم سره څرخ کړ نو د اداسي ده لکه راهن چې په خپل څرخ کړی وي او که هغه خپله څرخ کړی وای او شتمن سل درهم یې مرتهن ته ورکړی وای نو ننه سوه درهمه به دراهن پر ذمه پاتې وای لهدا په مذکوره صورت کې هم همداحکم دی.

(۱۷) او که داصورت پیښ شو چې راهن چې کوم غلام د زور دراهمو په عوض کې رهن ایښی ووله مرتهن سره د موجود والی په وخت کې کوم غلام د امرهون غلام قتل کړ او د قاتل غلام قیمت صرف سل درهمه وویا بحکم شرع همد ا قاتل غلام مرتهن ته مرهون غلام په بدل کې ورکړل شونو د شیخینو په نزد به راهن مرتهن ته خپل ټول پور وړاندې کړي او د مرهون قائم مقام قاتل غلام به واخلې ولی چې قاتل غلام د مرهون قائم مقام دی لهدا په نفس غلام کې تغیر نه شو واقع نو د اداسي شوه گویا اولنی غلام موجود دی او دهغه قیمت کم شوی دی.

ف: د شیخینو قول راجح دی لعافی الدر المختار: (ولو قتل عبد قیمته مائة فدفع به افکه) (الراهن وجوبا) (بکل الدین) وقال محمداً شاء افکه بکل دینه او تر که علی المرتهن بدینه وهو المختار کما فی الشر نبلایة عن المواهب لکن عامة المتون والشرح علی الاول (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۳۱۹/۵)

(۱۸) که راهن مرهونو دهغه وصی (کوم ته چې وصیت وکړل شي) به مرهون شی څرخ کړي او د مرتهن قرض دي اداء کړي ولی چې رهن دراهن یا مرتهن په مرگ سره نه باطلیږي او وصی دمو صی قائم مقام وي لهدا دمو صی په شان به وصی هم د مرهون په څرخولو سره د مرتهن قرض اداء کړي. او که دراهن کوم وصی نه وي نو قاضی به د میت کوم وصی مقرر کړي او دي مقرر شوی وصی ته به حکم وکړي چې مرهون څرخ کړه او د مرتهن قرض اداء کړه.

فضل

د افضل د متفرقات رهن په بیان کې دی، څرنگه چې د مصنفینو عادات دی چې د متفرقاتو ذکر د کتاب په اخیر کې کوي په دې وجه مصنف رحمه الله د افضل د کتاب الرهن په اخیر کې راوړی.

(۱) زهن غصیر اقیمة عشرة بعشرة فمختار لم نخلل، وهو يساري عشرة فلهو زهن بعشرة (۲) وإن زهن شاهة فبعضها عشرة فماتت فذبح جلداه، وهو يساري، درهما فهو زهن بدينهم (۳) ونماء الزهن كالأول، والفقر والفقير والفقير للزهن، وهو زهن مع الأصل، وبذلك مجابا (۴) وإن ملك الأصل بغير الثناء، فكبحضيه ونفسه، الذين على قيمته يوم الفكاك، بقيمة الأصل يوم الفضي، وسقط من الذين حصة الأصل، فكالثناء، بحضيه (۵) وبسبح الزيادة في الزهن، لا في الدين (۶) أو من زهن عبداً بألف فذبح عبداً، أعز وثماناً مكان الألف، فالأول زهن حتى تؤدّه إلى الزهن، والفقر زهن في الأخير أمين حتى ينفخه مكان الأول

تړځمه: رهن يې کينېدو شيره دکومې چې قيمت لس درهمه دی دلس درهموپه عوض کې نوځمه شراب جوړ شول بيا سرکه جوړه شوه اوځمه برابر ده دلس درهمو سره نوځمه رهن دی دلسو درهموپه عوض اوکه يې رهن کينېدو بزه چې دهغې قيمت لس درهمه دی دلس درهموپه عوض کې اوځمه مړه شوه بيا دهغې پوستکی پخ کړای شو اوځمه برابر ووله يوه درهم سره نوځمه رهن دی ديوه درهم په عوض کې او د رهن زياتوب لکه بچی او ميوه او شيدي او وړی ټول دراهن دي اوځمه به رهن وي له اصل سره او هلاکيږي به مفت او که زياتوب باقي پاتې شو او هلاک شواصل نو خلاصیږي به دهغې حصې په موافق نو تسييمېږي به قرض دهغه په قيمت کوم چې دخلاصولوپه ورځ وي او د اصل پر قيمت کوم چې د قبضي په ورځ وونو ساقطیږي له قرض څخه داصل حصه او خلاصیږي به زياتوب دهغه د حصې په عوض کې او صحيح ده زياتد کول په مرهون کې نه په قرض کې او که يې په رهن کينېدو غلام د زرو په عوض کې ييا يې ورکړېل غلام بطور رهن داول پرځای او قيمت دهر يوه زروي نوځمه اول رهن دی ترڅو چې مرتهن يې واپس کړي رهن ته او مرتهن دهغه بل غلام په حق کې امين دی ترڅو چې هغه رهن کړي داول پرځای.

تشریح: (۱) که زیدله بکر څخه لس درهمه قرض واخيست ييا يې دهغه په بدل کې دانگوروشيره په رهن کينېدو چې دهغې قيمت هم لس درهمه ووياله دي شيري څخه شراب جوړ شول او بيا په خپله شرابو څخه سرکه جوړه شوه او اتفاقا ددي سرکې قيمت هم لس درهمه دی نو اوس به داسره که دلسو درهموپه عوض کې رهن شمارل کيږي ولی چې دانگوروشيره اوسره که دواړه مبيع جوړيدلای شي او کوم شی چې مبيع جوړيدلای شي هغه مرهون هم جوړيدلای شي په ماين کې اگرکه هغه شيره شراب جوړ شوي وي مگر هغه څرنگه چې دبقا، عقد په حالت کې ده اوبقا، شراب هم محل عقد جوړيدلای شي مثلاً چا دانگوروشيره واخيستله اوله قبضي کولو څخه وړاندې له هغې شيري څخه شراب جوړ شول نو عقد په هغو کې برقرار پاتې کيږي.

(۲) او که رهن دلسو درهمو قرض په بدل کې يوه بزه په رهن کينېدو چې دهغې قيمت هم لس درهمه دی او هغه بزه له مرتهن سره هلاکه شوه نو دمرتهن قرض ساقطیږي ليکن که يې دهغې بزي پوستکی وايستی او دباغت يې ورکړ او دهغه قيمت يو درهم وونو اوس گويا د رهن نهه حصې هلاکې شوي او يوه حصه باقي ده لهندا دقرض هم نهه حصې هلاکې او يوه حصې باقي شمارل کيږي او داپوستکی به ديوه درهم په عوض کې د رهن شمارل کيږي.

(۳) له مرتهن سره چې په رهن کې کومه نما، (زياتوب) راځي مثلاً د رهن بچی، ميوه، شيدي او وړی وغيره هغه ټول دراهن دي ولی چې دراهن دملوک نما، اوزياتوب دی او د انما، به هم له خپل اصل سره رهن وي ولی چې نما، داصل تابع ده، او که نما، هلاکه شوه نو پر مرتهن ضمان نه راځي ولی کوم شی چې داصل مقابل وي له هغه څخه دتابع هيڅ حصه نه وي ولی چې تابع مقصودا په عقد کې داخل نه دی.

(۴) او که اصل مرهون هلاک شي اونما، باقي پاتې شي نو نما، به بقدر حصه دين خلاصیږي ولی چې نما، اوس دخلاصون په وجه سره مقصوده شوه او تابع چې کله مقصود شي نو دهغه مقابل کې قيمت وغيره راځي اوس به دا څرنگه معلومیږي چې نما، دخومره اندازه قرض په بدل کې مجبوسه ده نو ددي صورت دادی چې

داصل دهغې ورځي قيمت په کومه ورځ چې مرتهن په هغه قبضه کړي ده او دنما، دهغې ورځي قيمت په کومه ورځ رهن هغه خلاصوي به معلوم کړي او پر هغو دواړو به د مرتهن قرض تقسيم کړای شي نو کوم چې د اصل په مقابل کې راشي د قرض هغه مقدار به ساقطېږي او کوم مقدار چې دنما، په مقابل کې راشي رهن به دهغه په ادا، کولو سره نما، خلاصه کړي مثلاً قرض لس درهمه دی او د اصل مرهون (مثلاً) بزي قيمت د قبضي په ورځ لس درهمه دی او دنما، (مثلاً بزي د بچۍ) قيمت د خلاصولو په ورځ پنځه درهمه دی نو د دواړو قيمت پښخلس درهمه شواوس به قرض پر مجموعه قيمت باندې تقسيم کړای شي نو د دين دوه ثلثه (يعنی شپږ درهمه او د يوه درهم دوه ثلثه) د اصل (بزي) په مقابل کې راځي لهدا قرض د مقدار به ساقطېږي او د دين يو ثلث (يعنی درې درهمه او د يوه درهم يو ثلث) دنما، په مقابل کې راځي کوم چې به رهن ادا، کوي اونما، به خلاصوي.

(۵) په رهن کې زيات کول جائز دی مثلاً يو کس يوه جامه د لسورو پيوپه بدل کې رهن ايښی وه له دې څخه وروسته يې يوه بله جامه رهن کيښوده نو دا جائزه ولې چې داداسي ده لکه په ثمن او شمن کې چې زيات وکړي نو لکه څرنگه چې په ثمن او شمن کې زيات کول جائزه همدا شان په رهن کې هم زيات کول جائزه لهذا په مذکوره صورت کې دواړه جامي د لسورو پيوپه عوض کې رهن دي. مگر په دين کې د طرفينو رحمهما الله تعالى په نزاد اضافه کول جائزه ده مثلاً په مذکوره صورت کې رهن وويل ماته نوري پنځه روپۍ هم په قرض راکړه اوزما هغه جامه کومه چې له تاسره د لسورو پيوپه عوض رهن وه اوس دي د پښخلسو روپيوپه عوض کې رهن وي، نو د طرفينو په نزاد اوجامه د زيات شوي دين په عوض کې رهن نه ده ولې چې په دين کې اضافه په رهن کې شيوع پيدا کوي په دې ډول سره چې مثلاً رهن يوه جامه د زورو پيوپه عوض کې رهن ايښی وه بيا مرتهن قرض زيات کړ دوه زره يې کړ نو اوس د جامي نصف غير معين د زورو پيوپه بدل کې رهن شواو نصف غير معين دهغو نورو زرو پيوپه بدل کې رهن شونوپه جامه کې شيوع پيدا شوه او دواړه اندې تيره شوه چې رهن مشاع جائزه دی. حال دا چې دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په نزديه قرض کې هم اضافه جائزه ده.

ف: د طرفينو قول راجح دی لمالئ اللباب: قال ابو يوسف رحمته الله عليه تجوز الزيادة في الدين ايضا قال في الصحيح واعتمد قولهما النسخي وبرهان الامامة المحبوبي كما هو الرسم (اللباب في شرح الكتاب ۳۰۵/۱). وقال العلامة الحصكفي: (والزيادة في الرهن تصح) (وتعتبر ليمتاهم القبض ايضا) (وفي الدين لا ينصح خلاف اللانتي والاصل ان اللاحاق باصل العقد انما يمتنع بحد اذا كانت الزيادة في مفقوده او عليه والزيادة في الدين ليست منهما) (الدوا المختار على هامش رد المحتار: ۳۷۵/۲)

(۶) که پر جائز درهمه قرض ووهغه دهغه په بدل کې يوداسي غلام رهن کيښود چې دهغه قيمت زردرهمه دی بيا رهن مرتهن ته د اول پرځای يو بل غلام بطور رهن ورکړ او د هريوه غلام قيمت زردرهمه دی نو دوه غلام له مرتهن سره امانت دی او اول غلام رهن دی ترڅو چې مرتهن هغه رهن ته واپس کړي نو که په همدې مابين کې اول غلام هلاک شونود مرتهن قرض ساقطېږي ولې چې درهن دهلاکت په صورت کې قرض ساقطېږي. او دوه غلام له مرتهن سره امانت دی په دې وجه چې اول غلام د مرتهن په ضمان کې دی لهدا دوه غلام دهغه په ضمان کې نه داخليږي ولې چې رهن او مرتهن د يوه غلام په ضمان کې په داخليدلو راضي دي د دواړو په دخول راضي نه دي، بيا چې کله مرتهن اول غلام واپس کړي نو اوس دوه غلام دهغه پرځای رهن شمارل کېږي.

کتاب الجنائات

دا کتاب د جنایاتو په بیان کی دی

جنایات دجنایه جمع ده لغته تعددی اورتجاوزیه معنی ده ، اودشریعت په اصطلاح کې دفعل حرام نوم دی که ددی فعل وقوع په مال کې وي اوکه په نفس کې وي ، مگر دلته دفقهازيه عرف کې جنایت له هغه تعدی څخه عبارت دی کوم چې دانسان په نفس یا اظرافو (لکه لاس ، پښې ، پوزه او غوږو غیره) کې واقع شوی وي .

دکتاب الجنایات له کتاب الرهن سره مناسبت دادی چې رهن اود جنایاتو احکام دواړه محافظ دي ، رهن دمال دحفاظت لپاره دی اود جنایاتو احکام دنفوسود حفاظت لپاره دي ، او څرنگه چې مال دنفس دحفاظت ذریعه اوسيله ده اووسيله او ذریعه احق بالتقديم وي دی وجه کتاب رهن مقدم کړای شو .

(أ) نورخ الفقل غعدا، هو ماتعدض بيه سلاح ونحوه في تقريخ الأجزاء كالمخدومي الحخير والخشب والبطيخة التار والألمق والقرد عينا (٢) ألا أن ينفي لا الكفارة (٣) وبنيه، هو أن يتعوض بيه بغير ما ذكر (٤) والإنم والكفارة ودية متغلطة على العاقلة لا القرد (٥) والخطأ، هو أن يرمي شخصاً عينا أو خزناً إذا هو مسلم أو غرضاً فأصاب أديناً (٦) وما جاز في مخير أو كتمان القلب على رجل فقتله (٧) الكفارة والدية على العاقلة (٨) والفقل بسبب كحافير البئر وواضع الحجر في غير ملكه البنية على العاقلة لا الكفارة (٩) والكُلُّ يؤجب جوغان الإزوت إلا هذا (١٠) وبنيه العنفيدي

التفسير غعدا لخاصة لها

توجه: دقتل موجب په داسي حال کې چې هغه عمداوي او هغه دادي چې قصد وکړي د وېلو په اسلحه سره او په هغه سره کوم چې د اسلحي په شان وي دېدن د اجزاء په جلا کولو کې لکه تيره لرگي او دېره او دېانس پوستکي او اورگناه ده او متعين قصاص، مگر دا چې معاف کړي شي نه کفار، او موجب شبه عمدا هغه دادي چې قصد وکړي د وېلو له مذکور شیانو څخه په ماسوا سره، گناه ده او ديت مغلفه ده پر عاقله باندې نه قصاص، او موجب قتل خطا، او هغه دادي چې ووپني کوم کس دېنکار په گټلو سره يا د حربي کافيه گټلو سره حال دا چې هغه مسلمان وي يا وړو کړي پر نښان باندې او هغه و لگيري پر انسان باندې، او د جاري مجري خطا. موجب لکه چې ویده راوړي پر کوم کس باندې او هغه قتل کړي، کفار، ده او ديت دی پر عاقله او دقتل بسبب موجب لکه دڅاه کيندونکی يا د وېري او وينودونکی دېل په ملک کې، ديت دی پر عاقله نه کفار، د ټول اقسام و اجبوي له وراثت څخه محروم والی مگر د آخري قسم، او شبه عمده وېلو کې، عمده دی له دې څخه په ماسوا کې.

تفصیل: هسي خود قتل ٻيڻي ڏير قسمون ڏي مگر راتلونڪي احڪام يعني قصاص، ديت، كفاره وغيره ڇي له قتل له کومو اقسام سره متعلق دي هغه اقسام پنجه دي /نمبر ۱: قتل عمد /نمبر ۲: شبه عمد /نمبر ۳: قتل خطا /نمبر ۴: قائم مقام خطا /نمبر ۵: قتل بسبب ڊڪومو تفصيل ڇي مصنف صاحب په راتلونڪي عبارت کي بيان فرمايل دي .

(۱) قتل عمدادی چې دانسان په اسلحه سره دوړلو قصد وکړي یا په داسې شي سره دوړلو قصد وکړي کوم چې دانسان داجزاء په پري کولو کې داسلحي قائم مقام وي لکه تیره لرگی ،ډبره ،دبان پوستکی اوازو وغیره .وجه داده چې دقتل عمدلپاره قصد ضروري دی اوقصدیومخفی شی دی پړکوم چې بلادلیله

خبرتیا ممکنه نه ده او کله چې قاتل داسي آلات استعمال کړل په کوم سره چې قتل واقع کیږي نو دا د قتل د قصد دلیل دی په دې وجه به دې ته قتل عمد ویل کیږي. د قتل عمد حکم دادی چې قاتل سخت گناه گاردی ویلی چې له شرک بالله څخه وروسته د انسان قتل له اکبر الکبائر څخه دی اوله قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي او قصاص متعین دی لفظه تعالی (کتاب علیک القصاص فی القتل). دامام شافعی یو قول دادی چې قصاص متعین نه دی بلکه دمقتول اولیا، د قصاص او د دیت په اخیستلو کې مختار دي. قوله موجب القتل. مرفوع مبتدا، دی او الاثم والقودعینا. د دې لپاره خبر دی وهوماتعمدالی النار، جمله معترضه ده.

ف: د قصاص لفظي معنی مماثلت ده. مراد دادی چې څومره ظلم چې کوم څوک پر بل چا وکړي هغومره بدله دهغه بل لپاره اخیستل جائزه ده. له هغه څخه زیادت کول جائزه نه ده. په همدوجه ده چې د شریعت په صلاح کې قصاص ویل کیږي د قتل کولو او زخمي کولو له مخي سزا ته په کومه کې چې د مساوات او مماثلت رعایت کړل شوي وي.

ف: د قصاص اخیستلو حق اگرکه دمقتول د اولیاؤ دی، مگر باجماع امت هغوی لره دخپل دي حق په خپله د وصولولو اختیار نشته. چې په خپله قاتل ووژني بلکه د دې حق د حاصلولو لپاره د سلطان مسلم یا دهغه د کوم نائب حکم ضروري دی. ویلی چې قصاص په کوم صورت کې و اجیبیږي په کوم کې نه و اجیبیږي. دهغه جزئیات هم دقیق دي کوم چې هرکس نشي معلومولی، له دې څخه علاوه دمقتول اولیا په خپله غصه کې دمغلوب کېدو په وجه سره زیادتي هم کولای شي، په دې وجه باتفاق علماء امت د قصاص د حق د حاصلولو لپاره د اسلامي حکومت طرف ته رجوع کول ضروري ده (معارف القرآن: ۱/۴۳۷)

(۲) البته که دمقتول اولیا، قاتل معاف کړي یا له هغه سره صلح وکړي نو بیا به قصاص نه اخیستل کیږي ویلی چې قصاص اخیستل د اولیا، حق دی نو هغوی یې معافولی هم شي. او د قتل عمد په صورت کې پر قاتل کفاره نشته ویلی چې قتل عمد گناه کبیره ده او په کفاره کې د عبادت معنی شته لهذا گناه کبیره د کفاري لپاره سبب نه شي گرځیدلای. امام شافعی په قتل عمد کې هم د کفاري د وجوب قائل دی هغه قتل عمد پر قتل خطا، قیاسي.

(۳) قتل شبه عمد دامام ابو حنیفه رحمته په نزد دادی چې قاتل په داسي شي سره دوژلو قصد وکړي کوم چې نه اسلحه وي او د اسلحي قائم مقام وي او د شبه عمد په دې وجه دی چې قاتل داسي آله استعمال کړي ده کومه چې غالباً په قتل کې نه استعمالیږي بلکه په دې آله سره د غیر قتل یعنی تادیب وغیره قصد کیږي نو د عمدیت دمعنی د قاصر والي په وجه سره به دې ته شبه عمد ویل کیږي. د صاحبینو په نزد شبه عمد دادی چې قاتل په داسي شي سره دمقتول دوژلو قصد وکړي په کوم سره چې غالباً قتل نه کیږي. لهذا د صاحبینو په نزد که قاتل په لویه ډبره یا په لوی لږگی سره وژل وکړل نو د شبه عمد نه بلکه قتل عمد دی ویلی چې په دې سره غالباً قتل واقع کیږي نو دا قتل لره د وضع شوي آلي په درجه کې ده. دامام صاحب رحمته قول راجع دی لما قال العلامة ابراهیم ابن

(۴) قوله والاثم والكفارة اى موجب شبه عمد الاثم والكفارة، يعنى دشبہ عمد على اختلاف القولين حكم دادى چې قاتل گناه گاريږي ولى چې قاتل د وژلو قصد کړى دى او د قاتل پر عاقله (له کومې محکمي سره چې د چا تعلق وي هغه محکمي والا د هغه عاقله دي او که يې له محکمي سره تعلق نه وي نو د هغه د خاندان والا ته عاقله ويل کيږي) ديت دى ولى چې شبه عمد د بارى تعالى ددي ارشاد (ومن قتل مومنا غلظ الخ) په قضيه کې داخل دى او ديت مغلظه (يعنى سل اوبسان چې له هغوئ څخه به پنځه ويشت يو کلنى وي او پنځه ويشت به دوه کلنى او پنځه ويشت به دري کلنى او پنځه ويشت به څلور کلنى وي) دى ولى چې پردي د صحابه کرامو ﷺ اجماع ده. او د شبه عمد موجب قصاص نه دى يعنى دشبہ عمد په صورت کې به له قاتل څخه قصاص نه اخيستل کيږي ولى چې دقتل آلي ته په کتلو سره شبه عمد له قتل خطا سره مشابه دى. قوله وشبهه اى وموجب شبهه، مرفوع مبتدا دى او الاثم والكفارة ددي لپاره خبر دى، او وهوان يتعمد ضربه الخ، جمله معترضه ده.

فائده: د ديت په باره کې قاعده داده چې کوم ديت چې براه راست په قتل سره واجبيږي هغه د قاتل پر خاندان واجبيږي او که له قتل څخه وروسته په مصالحت وغيره سره واجب شونو هغه پر خپله پر قاتل واجبيږي.

(۵) قوله والخطا اى وموجب الخطا، قتل خطا، پر دوه قسمه دى / نمبر ۱: خطا، فى القصد. / نمبر ۲: خطا، فى الفعل. خطا، فى القصد دادى چې کوم کس په دې گومان سره ووژني چې ښکار دى بيا معلومه شي چې هغه انسان وو. بيا کوم کس حربي وگڼي او وي وژني او هغه مسلمان وي. او خطا، فى الفعل دادى چې کوم څوک د ښکار يا ښانې لور ته غشى واکړي او هغه د ښانې پر ځاى پر انسان ولگيږي. قوله والخطا اى وموجب الخطا، معطوف عليه او و ما جری مجراه، معطوف دى، معطوف سره له معطوف عليه مرفوع مبتدا، دى او الکفارة والدية على العاقلة، ددي لپاره خبر دى، او، وهوان يرمى شخصا الخ، جمله معترضه ده.

(۶) قوله وما جری مجراه اى موجب ما جرای مجراه، دقتل څلورم قسم دخطا، قائم مقام دى، دخطا، قائم مقام دادى چې کوم کس مثلاً د خوب په حالت کې زړخ بدل کړي او کوم بل څوک ترده ولاندي شي او مړ شي، په خطا، او قائم مقام کې فرق دادى چې په خطا، کې د قاتل له طرف څخه قصد دقتل شته حال دا چې په قائم مقام خطا، کې د قاتل له طرف څخه قتل نشته ولى چې نائم دکوم شي قصد نه شي کولای.

(۷) قوله والكفارة والدية على العاقلة اى موجب الخطا وما جری مجراه الکفارة والدية على العاقلة، دقتل خطا (دواړه قسمه) او دقائم مقام خطا، حکم دادى چې په دې کې پر قاتل کفاره ده او د قاتل پر عاقله ديت دى لقوله تعالى (فتخبر بزفة من مؤذنة فتنسمة الى أهله) (يعنى رقبه مؤمنه دي آزاده کړي او دمقتول والاؤ ته دي ديت ورکړي). څرنگه چې په قتل قائم مقام خطا، کې هم هغه حکم دى کوم چې دخطا، دى دقتل خطا، په دواړو قسمونو کې پر قاتل گناه نشته، مگر مراد دقتل دگناه نفى ده فى نفسه فعل له گناه څخه خالي نه دى ولى چې دغشي ويشتلو پروخت چې له کوم احتياط بايد کار اخيستل شوى وای ده هغه احتياط ونه کړي.

(۸) قوله والقتل بس اى موجب القتل بسبب، دقتل پنځم قتل بسبب ده، قتل بسبب دادى چې مثلاً چا د حاکم له اجازت څخه بغير دبل چاپه ځمکه کې څاه وکيندى بيا په هغه کې څوک ولوږي او مړ شي بيا يې دهمدا سي

ځمکې دلاري په منځ کې ډبره کېښوده چې له هغې سره په ټکر کېدلو باندې څوک مېشودې ته قتل بسبب په دې وجه ویل کېږي چې دڅاه کیندونکې دمقتول په وژلو کې متعمدنه دی او نه مخطی دی هودڅاه په کېندلو کې هغه په تعدی کولو سره دقتل سبب جوړ شو.

(۹) یعنی دقتل بسبب حکم دادی چې دڅاه کیندونکي پر عاقله دیت دی ولی چې دی دتلف کولو سبب جوړ شوی دی، البته پرده کفار نه واجیږي ولی چې دی بنفسه دقتل مباشرنه دی، قوله والقتل بسبب ای موجب القتل بسبب، مرفوع مبتداء دی او، الدیة علی العاقله، دي لره خبردی، او کحافر البیر الخ، دقتل بالسبب تفسیر دی.

دقتل ینونی قسم: دساؤت افریقې ځیني مسلمانو ډاکټرانو ددارالعلوم دیوبند له حضرت مولانا مفتی نظام الدین صاحب څخه دقتل دیونوی قسم په باره کې سوال کړی دی دهغو سوال او دحضرت مفتی صاحب ځواب دهمده په الفاظونو نقل کوم. فرمایي: یوتهنزیبا (euthansia) یا یوتهنزیبا مطلب دادی چې مریض کوم چې په شدید تکلیف کې مبتلا وي، اودهغه دژوندې پاتې کېدلو کوم امیدنه وي ویا هغه ماشومان کوم چې ترغیر معمولي حد پوري معذورو وي، اودهغوی ژوند محض یو قسم بوج وي دداسي مریضانو او ماشومانو ژوند ختم کول ترڅو هغوی له تکلیف څخه نجات ومومي، او په آسانی سره پر هغوی مرگ راشي. یوتهنزیبا پر دوه قسمه ده (۱) ایکټیو (active) (۲) پسیو (passive).

دایکټیو یوتهنزیبا صورت دادی چې ډاکټرانو لره مریض ته تر مرگ پوري درسولولپاره کوم مثبت عمل کول په کاروي، مثلاً د کینسر مریض کوم چې په شدید تکلیف مبتلا وي یا هغه مریض کوم چې د بې هوشي ښکاروي، همدراز ددې په باره کې ډاکټرانو دا خیال وي چې دده دژوندانه اوس کوم امید نشته، داسي مریض ته ددر د کمونکي تیزه دوا په ډیره اندازه کې ورکول کېږي، په کومه سره چې دمریض ساه دریږي. همداشان کله داسي مریض دکوم په سر کې چې شدید زخم لگیدلی وي، یا دمنجنجاتېس په شان ناروغي په وجه سره بې هوش وي اودهغه دروغتیا کوم امکان ډاکټرانو په نژدنه وي محض په مصنوعی تدبیرونو سره دهغه ساه چلول کېږي، که دامصنوعي آلې لیري کړای شي نو دمریض دساه تلل راتلل بندېږي، په داسي حالاتو کې دامصنوعي آلات لیري کول ترڅو مریض په مکمل ډول سره مړ شي، داهم دایکټیو یوتهنزیبا یو قسم دی.

(۲) دپسیو توتهنزیبا مطلب دادی چې دمریض دمړه کولو لپاره کوم عمل اوتدبیرنه کېږي، بلکه دهغه دژوندې پاتې کېدلو لپاره چې کوم ضروري علاج کول په کاروي هغه نه کېږي، اوهغه مریض مړ کېږي، مثلاً د کینسر بایي هوشي یا دماغی زخم یا منجنجاتېس مریض په نمونیه اخته شي کوم چې قابل علاج ده، لیکن ډاکټر ددې مریض علاج ونه کړي، ترڅو دده مرگ زرتزرزه واقع شي، همداشان داسي ماشومان کوم چې په شدید ډول سره معذورو وي مثلاً دهغوی دملاپه هلوکي کې داسي خرابي وي دکومي په وجه سره چې دهغه پښې مفلوجې وي یا په بولو یا پاڅانه قابو یا بې نه پاتې کېږي، دماشوم دماغ دپیدائش په وخت کې مجروح شوی وي، په داسي حالت کې ټول ژوند مریض یو دروند بارگرځي، اوس که داسي ماشومانو ته نمونیه یا کوم بل قابل علاج مرض پیداشي، نو دهغوی د علاج په نه کولو سره هغوی ته له ژوندانه څخه دنجات

وي اودهغه دروغتيا كوم امکان دډاکترانو په نزدنه وي محض په مصنوعي تدبيرونو سره دهغه ساه چلول کيږي، که دامصنوعي آل له ليري کړای شي نو دمریض دساه تلل راتلل بنديږي، په داسي حالاتو کې دامصنوعي آلات ليري کول ترڅو مریض په مکمل ډول سره مړ شي، داهم دايکتیويو ته نزيابو قسم دی.

(۲) دپسيوتوتهير يا مطلب دادی چې دمریض دمړه کولو لپاره کوم عمل او تدبير نه کيږي، بلکه دهغه دژوندی پاتې کيدو لپاره چې کوم ضروري علاج کول په کاروي هغه نه کيږي، اوهغه مریض مړ کيږي، مثلاً دکنسريابي هوشي يادماغي زخم يا منجنجائتس مریض په نمونيه اخته شي کوم چې قابل علاج ده، لیکن داکتر ددي مریض علاج ونه کړي، ترڅو دده مرگ زرتزره واقع شي، همداشان داسي ماشومان کوم چې په شديد ډول سره معذوروي مثلاً دهغوئ دملایه هډوکي کې داسي خرابي وي دکومي په وجه سره چې دهغه پښې مغلو چې وي ياپه بولوي ياپاڅانه قابو باقي نه پاتې کيږي، دماشوم دماغ دپيدائش په وخت کې مجروح شوی وي، په داسي حالت کې ټول ژوند مریض يودروندبارگرځي، اوس که داسي ماشومانو ته نمونيه ياکوم بل قابل علاج مرض پيداشي، نو دهغوئ د علاج په نه کولو سره هغوئ ته له ژوندانه څخه دنجات ورکولو صورت اختيارول پسيويو ته نيزياده، په هرحال ديو ته نزيابو مقصد مریض اودهغه اعزاته له طویل تکاليفو څخه نجات ورکول دي.

نوآيا په مذکور الصدور صورت کې اسلام عمدا دکوم داسي فعل اجازت ورکوي دکوم په ذريعه سره چې کوم مریض ته له شديدو تکاليفو څخه دنجات ورکولو لپاره ترمرگه رسول کيږي، آوایا اسلام ددي مقصد په خاطر دمعالجي دپربښودلو اجازت ورکوي؟

الجواب: لومړی مسئله، ديو ته نزيابو (۲، ۱) ددي دواړو تدبيرونو مقصد غرض مریض لره يادهغه متعلقينو لره له تکاليفو څخه نجات ورکول يادهغوئ تکاليف کمول مذکور دي، په دي وجه لومړی خبره خوداده چې ددي تجربه هيچا لره نشته او نه کيدای شي، چې په طبعي مرگ کې ډير تکليف وي ياپه غير طبعي مرگ کې ډيروي، په دي وجه چې تجربه خوبه هغه چاته وي کوم چې له مرگ څخه وروسته ژوندی شي او بيان وکړي اوداسي نه شوي ده او نه کيدای شي، بلکه مشاهده ددي خلاف ده، په طبعي مرگ کې اکثره تکليف کم ليدل کيږي، او په غير طبعي مرگ کې ډير ليدل کيږي.

همداشان په متعين مریض اوپای وازي کې مشاهده اکثره ددي ده چې دپای وازی په پالنه کې په ظاهره تکليف ښکارېږي، مگر له مرگ څخه وروسته سکون او تسلي ډيره زرکيږي، چې څومره چې دده په وس کې ووهغه يې وکړل وړاندي دقدرت خبره وه کومه چې دده په اختيار کې نه ده په دي وجه دډير زصبر او سکون حاصلېږي، په خلاف دغير طبعي مرگ چې دهغه رنج او غم ډيروختونه دماغ خرابوي، ياله کلنو او زمانو وروسته ختميږي.

اوکه داشبه وي چې ډيروختونه مریض اوپای واز په دي تکليف او سختۍ کې کلنو کلنومي تلاوي، او په دي تدبيرونو سره زړه دي تکاليفو څخه خلاصېږي، نو ددي ځواب دادی چې دنيا ژوند خو ورځې او محض عارضي دی، و آخرت دائمی دی، اواصلي ژوند دائمي اوابدي وي، کوم چې دآخرت ژوند دی، هلته کله به

مرگ نه راځي، دلته که په ويريدلوسره غيرطبعي مرگ طاري کړای شي نو له دي څخه په ويريدلو د داسي کونکي د آخرت ژوند هميشه لپاره تباه او برباديږي، او کله مرگ هم نه راځي چې خلاصي حاصله شي، په دي وجه عقلا هم دا جانب مرجح نه شي کيدلای چې د دي په وجه سره دي دمذکوره تدابير و اجازت ورکړل شي، غرض د تجربې او مشاهدې وغيره په حيثيت سره دا جازت هيڅ مرجح نشته.

دوهمه خبره داده چې اگر که په تجربه يا مشاهده وغيره د تللوسره کومه فيصله ونه شي بيا هم د صادق او مصدوق په خبره سره دا خبره متعينه ده چې مؤمن لره په طبيعي مرگ او شهادت کې تکليف ډير لږ وي او غير مؤمن لره په هر حال کې تکليف ډير زيات وي، ارشاد رباني ((والنزعات غرقا والناشطات نطقا)) کې هم همدا خبره ښودل شوي ده چې که طبعي مرگ وي يا غير طبعي مرگ وي په دواړو حالتونو کې مؤمن لره تکليف لږ وي، نو که د دواړو وغيره په ذريعه سره غير طبعي مرگ طاري کړای شي نو مريض خوشهيد کيږي او دا اگر که دده لپاره ښه ده مگر د غير طبعي مرگ طاري کونکي اکثره وختونه د قتل د گناه په وبال کې مبتلا کيږي، او ډيرو وختونه ديت اوضمان وغيره واجب الاداء گرځي او توبه کول هم لازم گرځي، لکه څرنگه چې دهغه حمل په ساقطولو کې د قتل د گناه وبال راځي په کوم کې چې د روح دراتلو گمان وي، او په ځينو صورتونو کې ديت اوضمان هم شرعا لازميږي او کله چې د روح دمحض گمان او احتمال په صورت کې داسر او وبال دی، نو د روح د يقينانو موجودوالی په صورت کې چې کوم وبال وي هغه ظاهر دی، په داسي موقع کې لږ تر لږه د قتل گناه خو ضروري.

د رواياتو جمع کولو دا وخت محل نه دی، احاديثو ته په رجوع کولو سره د دي تفصيل معلوميدلای شي، چې مريض ته چې کوم غير اختياريه تکاليف رسيږي او هغه پرهغو صبر کوي او خپل خدای ﷻ ته يې سپاري نو هغه لره دا تکاليف دهغه د گناهونو کفار جوړيږي، او په آخرت کې يې درجتي لوړيږي، او ښه ژوند ورکول کيږي، حتی که مړ کيدونکی معصوم يا نابالغ وي، نو دهغه په دي تکليفونو سره دهغه والدينو او متعلقينو پای وازانو ته کله چې هغوی پردي صبر کوي او د کلفت په برداشتلوسره يې الله ﷻ ته تفويضوي نو دهغوی گناه هم ختميږي او آخرت يې ښائسته کيږي.

بالکل همدا حال د بالغينو او غير معصومينو د متعلقينو او پای وازانو هم وي چې په دي تکاليفو صبر کونکو او دهغه د صحت او روغتيا په تدبير د مشغول پاتي کيدونکو لپاره دا تکاليف کفار د ذنوب او په آخرت کې د درجاتو د لوړوالي ذريعه جوړيږي، او بيا هميشه هميشه تر ابد الابد پورې راحت او سکون ورته حاصليږي. په دي وجه له دواړو تدبيرونو څخه د کوم يوه تدبير حکم يا اجازت په شريعت مقدسه کې هيڅکله نشته، البته د دواړو تدبيرونو په حکم کې فرق دادی چې په نمبر اکې غير طبعي مرگ په دواړو وغيره سره طاري کولو کې خو پر داسي کونکي د قتل گناه او وبال راځي، ډيرو وختونه شرعا ديت اوضمان وغيره هم لازميږي، او په نمبر ۲ کې دا حکم (يعنی د قتل گناه وغيره) خونه شته، ليکن ترک تدبير او د صحت لپاره ترک سعی فعل مذموم او قبيح او د شريعت له منشاء څخه خلاف ده او که د مستي او لاپرواهي په وجه سره که داسي وکړای شي نو مواخذه به هم ضروري. (نظام الفتاوی: ۱/۳۸۹ تا ۳۹۲)

باب مالو چېب القودو مالو چېبه

باب دهغو امور په بیان کې دی کوم چې موجب قصاص دي او کوم چې موجب قصاص نه دي
مصف رحمته د قتل دانواو له بیان څخه فارغ شونو په تفصیل یې شروع وکړه چې کومه نوعه موجب قصاص
ده او کومه د قصاص موجب نه ده .

(۱) یعت القصاص یقتل کل محقون الدم علی التابید عتدا (۲) ویقتل العز بالخر وبالعد (۳) والمسلم بالذمی ولا یقتلان بمنسان (۳) والذخیل
بالمرأه الکبیر بالصغیر والضعیف بالأغمی وبالزمن و ناقص الأطراف بالمخنوعون والذی بالوالد (۵) ولا یقتل الذخیل بالوالد والاو الجذو الجذو
کالاب (۶) وبعده وندبره وینکاتیه یبعده ولده وبعده ملک بغضه (۷) وان ررت لخاصا علی ابیه سقط (۸) وانما یقتض بالنسب

ترجمه : واجبیري قصاص دهر داسي کس په عمد او ژلوسره کوم چې محفوظ الدم وي دهمیشه لپاره ، او قتل
کیري به حر ، دحراو غلام په بدله کې ، اومسلمان دذمی په بدله کې اومسلمان اودمی نه قتل کیري دمتامان
په بدله کې . اونا رسته دڅې په بدله کې اوبالغ دنا بالغ په بدله کې اوروغ درانده ، شل ، ناقص الاعضاء ،
اولیوني په بدله کې اوزوی دیلا په بدله کې ، اونه قتل کیري کوم کس دزوی په بدله کې اومورانیکه
اوانا دیلا په شان دي . اوما لک (نه قتل کیري) دخپل غلام اومدبراو مکاتب اودخپل زوی دغلام په بدله کې
کوم چې مالک وي دهغه دبعض ، اوکه وارث شودد قصاص پرخپل پلارباندي نواسا قبطی . اوقصاص به
اخیست کیري په صرف توره سره .

توضیح : (۱) قصاص هغه وخت واجبیري (ثابتیري) کله چې مقتول داسي کس وي چې دهغه وینه دهمیشه
لپاره محفوظه وي اوعمد اوژل شوی وي لکه مسلمان اودمی . په خلاف دواده شوي زانی اومرتد چې محفوظ
الدم نه دي ، همدشان حربی کافر اومتامان دی ولی چې حربی خومحقون الدم نه دی اومتامان اگرکه په
دارالاسلام کې محقون الدم دی مگرداعلی التابیدنه دی بلکه کله چې هغه واپس دارالحرب ته ولاړشي
نوهغه مباح الدم گرځي .

(۲) ازادکس ازاد په بدل کې هم قتل کیري اودغلام په بدل کې هم قتل کیري اوغلام هم دازاد اوغلام
دواړو څخه دهریو په بدل کې قتل کیري ولی چې دباری تعالی ارشاد (ان المر بالمر) (یعنی نفس دي د نفس
په مقابل کې قصاص کړای شي) مطلق دی ، همدرا په قصاص کې مساوات ضروري دی اوپه مذکوره
کسانو کې دمعصوم الدم والی په اعتبار سره مساوات موجود دی .

ف: دامام شافعی رحمته په نزد آزادقاتل دغلام مقتول په بدل کې نه شي قتل کیدای ولی چې دقصاص لپاره په
قاتل اومقتول کې د مساوات موجودوالی ضروري دی حال داچې حر مالک اوغلام مملوک دی اوپه مالک
اومملوک کې مساوات نشته لهذا اقصاص به هم نه وي . احناف خواب ورکوي چې مساوات دعصمت تر حده
په دواړو کې موجود دی یعنی حراو غلام دواړه معصوم الدم دي ولی چې دعصمت حصول په اسلام اوپه
دارالاسلام کې د موجودوالي په وجه سره ثابتیري اودادواړه خبري په غلام اوحردواړو کې متحقي دي
لهذا ثابت شوه چې دواړو په منځ کې مساوات شته لهذا دیو به له هغه بل څخه قصاص هم اخیستلي کیري .

(۳) قوله والمسلم بالمذمی ای یقتل المسلم بالمذمی، یعنی مسلمان به دذمی کافر به بدل کې قصاصیږي ولی چې نبی کریم ﷺ مسلمان دذمی په بدل کې قتل کړی وو، همداراز دذمی څرنگه چې دعلی التایید محفوظ الدم والی په وجه سره له مسلمان سره مساوي دی په دي وجه به دذمی په بدله کې مسلمان قتل کیږي. البته مسلمان اوذمی به دمستامن په بدله کې نه قصاصیږي ولی چې مستامن دعلی التاییدنه محفوظ الدم والی په وجه سره له مسلمان اوذمی سره مساوي نه دی.

(۴) قوله والرجل بالمرأة والکبیر بالصغیر ای یقتل الرجل بالمرأة والصغیر بالکبیر الخ، یعنی نارینه به دښځې په بدل کې قتل کیږي اولوی به دکوچني په بدل کې، اوصحیح اعضاء والا به دناقص الاعضاء، په بدل کې او عاقل به دمجنون په بدل کې اوروغ به درانده په بدل کې، اودشل په بدله کې اوزوی به دپلار په بدله کې قتل کیږي ولی چې په نصوصو کې تعمیم دی. همدراز دعصمت ترحده په دي ټولو کې مساوات موجود دی اوپه دي باب کې همدا مساوات فی العصمة معتبردی ولی چې که دقصاص لپاره دهر قسم معاثلت اعتبار وکړای شي نو دقصاص دروازه به بنده شي دکوم په نتیجه کې به چې فتنی ډیري شي.

(۵) پلار به دزوی په بدل کې نه قتل کیږي لقوله ﷺ لا یقاتل والد بولده والسید بعبده (له پلار څخه به دخپل زوی په بدل کې قصاص نه اخیستل کیږي اوله مولى څخه به دخپل غلام په بدل کې قصاص نه اخیستل کیږي). همداراز پلار دزوی دژوندانه سبب دی نو زوی لره داستحقاق نه شي حاصلیدای چې هغه پلار فنا، کړي. همداحکم دنیکه، انا، دمور دپلار، اودمور دموروان علام دی لماینا.

(۶) قوله وبعده ای لا یقتل المولى بعبده، یعنی که مولى خپل غلام یا مدبر یا مکاتب قتل کړ نو دهغوی په بدله کې به مولى نه قتل کیږي ولی چې په دي صورت کې دقصاص وارث مولى دی نو خپل ځان لره به پر خپل ځان قصاص واجبول لازم شي کوم چې باطل دی. که چادخپل زوی غلام قتل کړ نو هم به قاتل نه قتل کیږي ولی چې زوی هم پر خپل پلار دقصاص مستحق نه شي گرځیدلای. همداشان که یې کوم داسي غلام قتل کړ چې دهغه دبعض حصي قاتل مالک دی نو هم به قاتل نه قتل کیږي ولی چې په قصاص کې تجزی نشته چې دهغه دخپلې حصي قصاص خو وانه خیستل شي اودهغه بل دحصي قصاص واخلستل شي.

(۷) که کوم څوک پر خپل پلار دقصاص وارث شي نو قصاص ساقطیږي ولی چې فرع پر خپلو اصولو قصاص نه شي واجبولی. ددي صورت دادی چې چا خپل خسر قتل کړ او دقاتل له زوجي څخه ماسوا دمقتول هیڅ وارث نشته بیاله قاتل څخه دقصاص له اخیستلو وړاندي دښځه مړه شوه نو ددي ښځې زوی (کوم چې دقاتل له نظفې څخه دی) ددي قصاص وارث شو کوم چې دده پر پلار واجب دی نو داقصاص ساقطیږي.

(۸) قصاص به په توره سره اخیستل کیږي په کوم بل شي سره نه اگر که قاتل له توري او اسلحي ماسوا په کوم بل شي سره مقتول کړی وي لقوله ﷺ لا رد الا بالسیف (یعنی قصاص نشته مگر په توره سره)، مگر له توري څخه مراد اسلحه بیا که توره وي یا کلاشینکوف وي وغیره.

ف: امام شافعی رحمه الله فرمایې چې قاتل چې په کوم فعل سره مقتول قتل کړی وي په دي شرط چې هغه فعل مشروع وي نو له قاتل سره به هغه فعل کیږي ولی چې یوه یهودي دیو مسلمانې ښځې سر دود وډبرو په منځ کې

ایښی وواو ټکولی یې وو، نوښی کریم ﷺ حکم وفرمایه چې دیهودی سړدی هم همداسی وروټکول شي، احناف خواب وړکوي چې مذکوریهودی مشهورفسادی ووپه دي وجه ښی کریم ﷺ سیاست همداشان حکم فرمایلي وودښی کریم ﷺ دا حکم قصاصانه وو.

(۹) نکات قبل عمد او ترک وفاق او راتنه سیده لفظ (۱۰) اولم ینفک رفا و له وارث یغض (۱۱) وان ترک وفاق و راولا (۱۲) وان قبل عبد الرحمن لا یغض حتی ینختم الزمان و المزیته (۱۳) و لا یأثم المغفره القو ذو الفلاح لا المغفر یقتل ولیه (۱۴) و القاضی کالاب (۱۵) و ارمی یصالح لفظ (۱۶) و القسی کالمغفره (۱۷) و لنکبار القو ذیل کبر الضغار وان قلله یغض یغض ان احابله الخ یبذل الالا کان الحق و القریق (۱۸) و من خرج زجلا عمد او ضار ذا الفرائی و مات یغض (۱۹) و من مات یقتل نفسه و زبده و اشبه و خیزه ضمن و ینفذ ثلث الذیة

تروجه: کوم مکاتب قتل کړای شو عمد او هغه پریښودد کتابت په اندازه مال او دهغه وارث صرف دهغه مالک دی، یا هغه نه وپریښی دکتابت په اندازه مال او دهغه کوم وارث وونو قصاص به اخیستل کیږي، او که یې پریښودد بدل کتابت په اندازه مال او وارث نونه، او که قتل کړای شومړهون غلام نو قصاص به نه اخیستل کیږي ترڅو چې یوځای شي راهن او مرتهن، اودمعتوه پلار لره صرف قصاص اوصلح ده نه معاف کول دهغه دولی په قتل کولو سره، او قاضی دپلار په شان دی، او وصی صرف صلح کولی شي، او نابالغ دمعتوه په شان دی، او بالغ و ارثا نولره قصاص شته دنابالغو له بالغ کیدلو څخه وړاندی او که قتل کړای شو څوک په کدال سره، نو قصاص به اخیستل کیږي که ورسیدی ده ته داورسینې والاطرف که نه نونه لکه ترغاړه نیول اودوبول، او چا چې زخمی کړ کوم څوک عمد یا یا هغه صاحب فراش پاتي شواومې شونو قصاص به اخیستل کیږي، او که مړ شو په خپل فعل سره اودزید او زمري او مار په فعل سره نوضامن دی زید دثلث دیت.

تفویح: (۹) که چامکاتب عمد اقل کړ او هغه دومره مال پریښود چې په هغه سره بدل کتابت اداء کیدای شوی اوله مولی څخه ماسواکوم بل څوک دهغه وارث نه وونود شیخینور حمهما الله تعالی په نزد به له قاتل څخه قصاص اخیستل کیږي اود قصاص اخیستل حوق مولی لره دی. دامام محمد ﷺ په نزد مولی لره دقصاص اخیستل حوق نشته ولی چې دقصاص اخیستلو په سبب کې اشتباه ده په دي وجه چې که ومنل شي چې هغه دا زادي په حالت کې مړ شوی دی نو دقصاص اخیستلو سبب ولامده، او که دا ومنل شي چې دغلامي په حالت کې مړ شوی دی نو دقصاص اخیستلو سبب ملک دی لهذا مولی لره دقصاص اخیستل حوق نشته، دشیخینور حمهما الله تعالی دلیل دادی چې په دواړو صورتونو کې دقصاص اخیستل حوق مولی لره حاصل دی ولی چې مولی معلوم دی او حکم (یعنی قصاص وصول کول) هم متحد دی سبب اگر که مشتبه ده مگردا حکم لره مضر نه دی.

ف: دشیخینو قول راجع دی: کما قال ابراهیم ابن محمد الحلبي: و کذا یقتضی المولی ان کان له ولاء و لا وارث له غیره سیدی المکتب عبدالشخی لان حق الاستفاء للمولی یمنع لاعدام الاراث و لاعداد السبب لا یقتضی لعددالحکم لا یؤدی الی المنازعه للاحکامالحکم للمولی، علما للمحمدان عده لا یقتضی المولی لانه لا یستولی لاشیاء سبب الاستفاء و هو الولاء ان مات حرا او الملک ان مات عبدا (مجمع الانهر: ۴/۳۱۷) قال محشی الکنز: بیان اختلاف السبب لا یقتضی الی المنازعه من القبح و البیسی بتوضیح زیاده (وعلیه التون) (هاشم الکنز: ص ۳۵۰)

(۱۰) که چامکاتب قتل کړ مگر هغه دومره مال نه پرېښود چې په هغه سره بدل کتابت ادا شي اود هغه ورته هم موجودوي نو په دې صورت کې بلاتفاق قصاص اخيستل کيږي اود قصاص اخيستلو حق مولی لره دی ولی کله چې ده دومره مال نه دی پري ايښی چې په هغه سره بدل کتابت ادا شي نو هغه د بدل کتابت له ادا کولو څخه عاجز شو نو هغه غلام مړ شوی دی لهذا حق قصاص صرف مولی لره حاصل دی .

(۱۱) که چامکاتب عمد اقل کړ او هغه د بدل کتابت په اندازه مال پرېښود او له مولی څخه علاوه دمقتول نو وارثان هم شته نو په دې صورت کې هيچار له قصاص اخيستلو حق حاصل نه دی اگر که ورته له مولی سره يو ځای شي ولی چې په دې صورت کې د قصاص په مستحق کې اشتباه ده په دې وجه چې که ازاد مړ شوی وي نو مستحق قصاص ورته دي او که غلام مړ شوی وي نو مستحق قصاص مولی دی .

(۱۲) که چامرهون غلام قتل کړ نو تنهارهن يا مرتهن لره د قصاص اخيستلو حق نشته بلکه د دواړو يو ځای کيدل شرط دي مرتهن خو په دې وجه يو اخي قصاص اخيستلو حقدار نه دی چې مرتهن د غلام مالک نه دی . اورهن يو اخي په دې وجه حقدار نه دی چې که رهن د قصاص متولی شي نو په دې سره د مرتهن حق فی الدين باطليږي ولی چې له قاتل څخه په قصاص اخيستلو سره رهن بلامبدله هلاکيږي اود بلامبدل هلاکت رهن په صورت کې د مرتهن حق فی الدين باطليږي .

که چادکوم معتوه (پاگل) کوم قريب قتل کړ نو دمعتوه پلار لره له قاتل څخه د قصاص اخيستلو اوله هغه سره د صلح کولو حق شته نه د معافولو مثلاً د کوم معتوه زوی چا عمد اقل کړ نو اوس د دې معتوه پلار لره دا حق حاصل دی چې دخپل دي لمسی قصاص واخلي ولی چې پلار لره دخپل معتوه زوی پرنفس باندي ولايت حاصل دی او قصاص اخيستل د ولايت علی النفس له باب څخه دی لهذا پلار لره د قصاص اخيستلو حق شته . همداشان دمعتوه پلار لره دا حق هم حاصل دی چې هغه له قاتل سره پر مال باندي صلح وکړي ولی چې په دې کې دمعتوه فائده ده چې هغه د مالک گرځي کوم چې به دده په کار راشي . مگر پلار لره دا حق نشته چې هغه قصاص معاف کړي ولی چې په دې کې دمعتوه نقصان دی .

(۱۳) لکه څرنگه چې پلار لره د قصاص اخيستلو اوله صلح کولو اختيار شته همداشان قاضی لره هم شته ولی چې قاضی او پلار دواړو لره ولايت حاصل دی په دې وجه چې که کوم کس عمد اقل کړای شي اود هغه کوم ولي نه وي نو د هغه قصاص به سلطان ووصول کوي او قاضي د سلطان نائب دی لهذا قاضی لره به هم د قصاص اخيستلو حق حاصل وي .

(۱۴) او که په مذکور بالا صورت کې دمعتوه پلار هم نه وي البته د پلار وصى وي نو هغه صرف پر مال صلح کولی شي قصاص نه شي اخيستلی ولی چې د قصاص اخيستلو حق هغه وخت وي چې هغه لره پرنفس ولايت حاصل وي او وصي لره دمعتوه پرنفس ولايت حاصل نه دی .

(۱۵) او نابالغ ماشوم په مذکور بالا حکم کې دمعتوه په شان دی يعنی که د هغه کوم ولی چا قتل کړ مثلاً د هغه اخيافي ورور (صرف په مورگه ورور) چا قتل کړ او د هغه نابالغ پلار موجود وي نو د هغه پلار لره اختيار شته که يې خوښه وي نو له قاتل څخه دي قصاص واخلي او که يې خوښه وي نو پر مال دي صلح ورسره وکړي ولی چې

پلار له دنا بالغ پرنفس ولایت حاصل دی. مگر پلار له دقصاص دمعا فولو حق نشته ولی چې په دي کې دنا بالغ نقصان دی.

(۱۶) یو کس چا عمدا قتل کړ او دهغه په اولیا کې بعض نابالغ دي او بعض بالغ نو د امام ابو حنیفه رحمته په نزاعین له قاتل څخه قصاص اخیستلی شي دنا بالغو د بالغ کیدلو انتظار کول ضروري نه دي. او د صاحبینو په نزاعیه دنا بالغانو تر بلوغ پوري مؤخر کیږي ولی چې قصاص د ټولو مشترک حق دی لهذا د ټولو په وصول سره به وصولیږي حال دا چې په نابالغو کې دخپل دي حق د وصولو لولوا صلا حیت نشته. د امام صاحب دلیل دادی چې دقصاص حق ټولو ته برابر حاصل دی متجزی نه دی ولی چې دده سبب یعنی په قرابت کې تجزی نشته نو کله چې بالغینو له کامل حق حاصل دی نو دنا بالغو په وجه سره به بالغان دخپل دي حق له وصولو لولوا څخه نه منع کیږي.

ف: د امام صاحب قول راجع دی کما علم من صنع صاحب الهدایه حیث اخر دلیله و هذاتر حیث قول الراجح عند صاحب الهدایه وقال العلامة الحسکفی: (ولو لکن الفقد دقت کمر الصغار) خلافا لهما را الاصل ان کل ما لا یجزأ اذا وجد سببه کاما ثبت لكل علی الکمال کولایة انکاح وامار (الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۹۳)

(۱۷) که کوم کس په ییلچه سره قتل کړای شو نو که پرهغه اور سپینه لگیدلي و نو دهغه په بدله کې به قاتل قصاصیږي ولی چې دیلچه په تیره طرف سره قتل کول په آله قتل سره قتل کول دي لهذا له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي او که پرهغه لرگی لگیدلی و نو قاتل به نه قصاصیږي بلکه پرهغه به دیت واجب وي ولی چې پردي دقتل عمد تعریف نه صادق کیږي. لکه چې یو څوک کوم بل څوک تر غاړه ونیسي او یایی په اوبو کې په ډوبولو قتل کړي نو له قاتل څخه قصاص نه اخیستل کیږي بلکه پرهغه دیت واجب کیږي په دي کې د صاحبینو اختلاف دی او دا اختلاف مبنی دی د امام صاحب او صاحبینو پرهغه اختلاف باندی کوم چې دقتل شبه عمد په تعریف کې دی.

(۱۸) که چا عمدا کوم کس زخمی کړ او مجروح صاحب فراش شو او پر همدی حال پاتې شو تر څو چې مړه شو نو پر جرح قصاص لازم کیږي ولی چې دمرگ سبب (زخم) مستحق شول هدا دمرگ وقوع به له همدی څخه گڼل کیږي ولی چې ظاهر اکوم داسی شی نه دی موندل شوی کوم چې دسبب حکم باطل کړي.

(۱۹) که چا خپل ځان زخمی کړ او بل کس مثلاً زید هم دی زخمی کړ او زمری هم دی زخمی کړ او مار هم وچپچی بیا هغه له دي ټولو زخمونو څخه مړه شو نو پ زید ثلث دیت لازم کیږي ولی چې د زمری او مار فعل جنس واحد دی ولی چې د نه مکلف والي په وجه سره د دواړو فعل په دنیا او آخرت دواړو کې لغوه دی او په خپل دمقتول فعل جلا سبب دی کوم چې په دنیا کې لغوه او په آخرت کې معتبر دی ولی چې په اخروي اعتبار سره دده دافعل گناه دده کوم چې به له ده سره حساب کیږي او د زید فعل جلا سبب دی کوم چې په دنیا او آخرت دواړو کې معتبر دی نو مقتول د دریو سببونو په وجه سره مړ شوی دی او د زید فعل ددی دریو یو ثلث دی لهذا پر ده به دیت هم یو ثلث لازم کیږي.

(۲۰) او مړه شوی علی السلسل سفار ج قتل و لاشي، (نفته) (۲۱) او مړه شوی علی رجل سلاحه لایا او بهار افي مصر او غیره او شهر علیه عصا لایا فمصر او بهار افي غیره، (نفته المشهور علیه فلاشي، علیه) (۲۲) او مړه شوی عنانهار افي مصر، (نفته المشهور علیه قتل به) (۲۳) او مړه شوی

المجنون على غيره سلاخا فقتله المشهور عليه غمذا تاج البذبة (۲۳) و على هذا الضبي والذابة (۲۵) و لو ضربته الشاهر فانصرف لقتله الاخر قيل به القليل (۲۶) و من دخل عليه غيره ليلًا فاخرج الشرقة فقتله فقتله فلا شيء عليه

توجه: او کوم کس چې راوباسي توره پر مسلمانانو باندې نو واجب دی دهغه قتل کول او هيڅ نه و اجيبري دهغه په قتل کولو سره ، او چا چې راويستله پر کوم کس اسلحه په شپه کې ياپه ورځ کې په ښار کې ياپه غير ښار کې يايې رااوچته کړه پر هغه لاهي. په شپه کې په ښار کې ياپه ورځ کې په غير ښار کې نو بيا قتل کړه لره مشهور عليه نو هيڅ نه دی واجب پر هغه ، او که يې رااوچته کړه پرده لاهي. په ورځ کې په ښار کې نو قتل کړه هغه لره مشهور عليه نو قتل کيږي به دهغه په عوض کې ، او که راويستله مجنون اسلحه پرېل چا باندې بيا قتل کړه هغه لره مشهور عليه عمد انوديت و اجيبري ، او پر همدې حکم ده نابالغ او دابه ، او که وواهه يو څوک توره راايستونکي او ولاړي بيا قتل کړه هغه لره بل چا نو قتل کيږي به قاتل ، چاته چې راغي کوم کس او راويست ده د غلام يا مالک په هغه پسي شو او قتل يې کړه هغه نو هيڅ نه دي واجب پر هغه باندې .

تشرېح: (۲۰) که چا پر مسلمانانو توره راو کښله يعنی د مسلمانانو دوژ لو اراده يې وکړه نو پر مسلمانانو واجب ده چې هغه قتل کړي ولي چې د اباعبي دى او د بغاوت په وجه سره دهغه عصمت او حفاظت ختم شوى دى لهذا دهغه قتل کول جائز دى. همداراز دهغه له قتل کولو څخه بغير له خپل نفس څخه مدافعت هم مشکل دى لهذا دهغه قتل کول جائز دى ، او چا چې هغه قتل کړ پر هغه هيڅ نه و اجيبري لقرله عليه الفلاة والسلام (من شرب على الفسيلين سيقا فاذن) (چا چې پر مسلمانانو توره راو کښله نو هغه خپله وينه باطله کړه).

(۲۱) همدا شان که چا پرېل چا په ښار کې ياله ښار څخه د باندې اسلحه راو کښله که په شپه کې وي او که په ورځ کې وي ، يايې په شپه کې په ښار کې لاهي. راو کښله يايې له ښار څخه د باندې په ورځ کې لاهي. راو کښله نو مشهور عليه (پر چا چې لاهي. را کښل شوي ده) هغه قتل کړ نو پر هغه هيڅ واجب نه دي لما قلنا.

فائده: لاهي. رااوچتونکي لره په ښار کې د شپې او په ورځ کې د ځنگل قيدي دي وجه ولگول شو چې په لاهي سره اگر که انسان زرنه قتل کيږي مگر په شپه کې ياپه ځنگل کې کوم کومک کونکى نه شي پيدا کيدای کوم چې دى خلاص کړي لهذا او س مشهور عليه په خپله دفاع کې دهغه په قتل کولو کې مجبور شمارل کيږي .

(۲۲) او که په ښار کې په ورځ کې يو کس پرېل لاهي. رااوچته کړه مشهور عليه (پر کوم کې چې لاهي. رااوچته شوي ده) په قابو پيدا کولو سره لاهي. اوچتونکى قتل کړ نو له مشهور عليه څخه به قصاص اخيستل کيږي ولي چې لاهي. د اسلحه په شان نه ده يعنى په دې سره انسان زرنه وژل کيږي او په ښار کې دى کومک کونکى پيدا کولى شي چې دى خلاص کړي لهذا دده د قتل اقدام کول زياتى (ظلم) دى په دې وجه به له ده څخه قصاص اخيستل کيږي .

(۲۳) که مجنون پر کوم کس باندې اسلحه راو کښله مشهور عليه هغه عمد ا قتل کړ نو د طرفينو په نزد پر قاتل ديت واجب دى او د امام ابو يوسف رحمه الله په نزد ديت نه و اجيبري ولي چې د مجنون فعل معتبر دى نو په دې سره دهغه عصمت ساقط شمارل کيږي لهذا پر قاتل هيڅ نه و اجيبري . د طرفينو دليل دادى چې د اصحيح نه ده چې د مجنون فعل دهغه عصمت ساقطوي ولي چې په مجنون کې اختيار صحيح نه دى همدا وجه ده چې که هغه

خوک قتل کړ نو پرده قصاص نه و اجيږي لهذا دمجنون عصمت نه ساقطیږي یعنی دهغه قتل کول جائز نه دی .
بیاددي تقاضا خوداډه چې پرقاتل قصاص واجب شي لیکن څرنگه چې دقاتل په حق کې یو امر مبیح
موجود دی په دي وجه پرقاتل قصاص نشته دیت واجب دی او هغه امر مبیح دمجنون شردفع کول دي .

ف: دطریقو قول راجح دی لعلی الدر المختار: وان شهر المجنون علی غیره - سلاحا قلته المشهور علیه (عمد الجب الدية) فی ماله
(الدر المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۸۸) ولعل ابراهیم ابن محمد الحلبي: وعن ابی یوسف لایجب الدية فی الصبی والمجنون ويجب
الضمان فی الدابة، وقال الشافعی رحمه الله لایجب فی الکمل لانه قتله دلعاض نفسه ولان الله من هذه الاشياء غیر منصف بالحرمة فلم یفعل
به الا یسقط المعصية به لعدم الاختیار الصحیح ولهذا یجب القصاص علی الصبی والمجنون بغنلهما ولا الضمان بفعل الدابة واذالم یسقط کان
قضیه ان یجب القصاص لانه قتل نفسا معصومة الا الله لایجب القصاص لو جرد المبیح وهو دلع الشریح لایجب الدية فی الادمی والقيمة فی الدابة
(مجمع الانهر: ۳/۳۲۲)

(۲۴) همداشان که کوم نابالغ پربل کس توره راو کښله او هغه داهلک قتل کړ نو پر هغه هم ددي هلک دیت لازم
دی لماقلنا، علی هذا القیاس که دچا څاروي پر چا حمله وکړه او هغه دڅاروي قتل ک نو پر هغه دڅاروي قیمت
لازمیږي لماقلنا.

(۲۵) که چا په ښار کې پربل کس اسلحه راو کښله او مشهور علیه یې څه زخمې کړ او ولاړی اوس یې دوهم ځل
وهلو اراده نشته مشهور علیه په هغه پسي شواو هغه یې قتل کړ نو له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي
ولی که چې شاهر مشهور علیه پریښود او دوهم ځل یې وهلو اراده نشته نو شاهر محارب پاتې نه شولهدا هغه
معصوم الدم شونو که مشهور علیه اوس هغه قتل کړي نو یو معصوم الدم کس به یې قتل کړی وي او دمعصوم
الدم کس قتل کول موجب قصاص دی .

(۲۶) دچاکورته غل داخل شواو مال مسروق یې دباندي راویستی او وتښتیدو دکور مالک هغه تعقیب
کړ او غل یې قتل کړ نو پرقاتل هیڅ نه و اجيږي لقریه علیه الصلاة والسلام (قتل ذنوبه مالک) دخپل مال لپاره جنگ وکړه
(همداراز په دي وجه هم چې ابتداء کورته دننه په داخلیدلو سره دخپل مال حفاظت لپاره دهغه قتل کول
جائز دی نوانتهاء له کور څخه دباندي دخپل مال دبیرته اخیستلو لپاره هم دهغه قتل کول جائز دی ،په دي شرط
چې دی بغیر له قتل کولو له هغه څخه خپل مال نه شي اخیستلای .

بَابُ الْقصاصِ فِيمَا دُونَ النَّفْسِ

دباب دنفس څخه دغلاوه قصاص په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمه الله دنفس دقصاص له بیان څخه فارغ شونوله نفس څخه کم یعنی دااعضاء (اندامونو)
دقصاص په بیان یې شروع وکړه ولی چې جزء دکل تابع دی او کل متبوع دی او متبوع احق بالتقديم دی .

(۱) يَفْتَضُ يَفْطَعُ الْيَدَيْنِ الْمُفْضِلُ، وَإِنْ كَانَتْ يَدُ الْفَاعِلِ أَكْثَرَ وَكَذَلِكَ رِجْلٌ وَغَيْرُ الْأَنْفِ وَالْأُذُنِ (۲) وَالْفَيْنِ إِنْ ذَهَبَ مَوْغَاً وَهِيَ قَائِمَةٌ وَإِنْ لَفَتْهَا
لَا (۳) وَالْبِشْرَ إِنْ نَقَا وَنَا (۴) وَكُلَّ شَيْءٍ تَخَلَّفَ لَهَا الْفَنَاءُ (۵) وَلَا يَضَاعُ فِي عَظْمٍ (۶) وَطَرَفِي رِجْلٍ وَغَيْرُهَا (۷) وَخَرٌّ وَغَبْدٌ وَغَبْدَيْنِ (۸) وَطَرَفُ
لُكَايِرٍ وَالْفُغْلِيمُ بَيِّنٌ (۹) وَفُغْلِيمٌ يَضَعُ سَاعِدُوهُ جَائِفَتَيْنِ مِنْهَا (۱۰) وَلِسَانٌ وَذَكَرٌ (۱۱) إِلَّا أَنْ يَفْطَعَ الْخَشْفَةَ (۱۲) وَغَيْرُ بَرٍّ الْأُزْبِي وَالْقَوْدُ
إِنْ كَانَ الْقَاطِعُ أَشْلَ أَوْ نَالَهُ الْأَصَابِعُ (۲) (او کان رأس الشَّيْءِ أَكْثَرُ

توجیه: قصاص به اخیستل کیږي د لاس په پریکولو کې له مړوند څخه اگرکه د قاطع لاس لوی وي او همداشان پشه ده او د پوزي نرمی او غوږ، او سترګه ده که ختم شي دهغې نور او سترګه قائمه پاتې شي او که یې وکبله سترګه نونه. او غاښ اگرکه متفاوت وي، او هر هغه زخم په کوم کې چې متحقق کیدای شي مماثلت او قصاص نشته په هډو کې کې، او د نارینه او ښځې په اطرافو کې، او د ازاد او غلام او د دوو غلامانو په اطرافو کې، او د مسلمان او کافر طرف یوشان دي، او په لاس پریکولو کې له نیمایي مړوند څخه او په جانفیه زخم کې له کوم څخه چې جوړ شوی وي، او په ژبه او ذکر کې، مګر دا چې پري کړی وي د ذکر سر، او اختیار به ورکول کیږي په قصاص او دیت کې، که د قاطع لاس شل یا ناقص الاصابع وي، یا وي د زخم کونکي سر لوی.

تشریح: (۱) که چېرې د مدد چلاسه له مفصل (بند) څخه پري کړ نو د پري کونکي لاس به پري کیږي لفظه تعالی (والجرح فصاص) (د زخمونو بدله دهغو برابره ده)، اگرکه د قاطع لاس د مقطوع له لاس څخه لوی وي ولې چې د لاس کار نیول دي لهدا د لاس په کوچني والی یا لوی والی سره د لاس په منفعت کې څه فرق نه راځي. همداحکم د پشي په پري کولو (په دي شرط چې له بند څخه یې پري کړي وي) او د پوزي د نرمي برخي او د غوږ د پري کولو په صورت کې هم دی ولې چې په دي ټولو صورتونو کې د قصاص په اخیستلو کې د مماثلت رعایت ممکن دی.

ف: قصاص څرنګه چې له مماثلت څخه خبر ورکوي لهدا اصول دادي چې د جنایت فیما دون النفس هر هغه صورت په کوم کې چې مماثلت کیدای شي په هغه کې به قصاص وي له په مذکوره بالا صورتونو کې، او په کوم صورت کې چې مماثلت متعذروي نو قصاص به نه وي لکه د مړوند او ځنگلي په منځ کې او یا د ځنگلي او اوږي په منځ کې لاس پري کړای شي نو د مماثلت رعایت ممکن نه دی لهدا قصاص نشته.

(۲) قوله والعین ان ذهب ضوؤها وهي قائمة ای یقتص فی ضرب العین ان ذهب ضوؤها وهي قائمة، یعنی که چاکوم بل څوک پر سترګه وواهه او سترګه پر خپل ځای پاتې وه مګر صرف دهغې رڼاني ختمه شوه نو د مماثلت د ممکن والی په وجه سره قصاص اخیستل کیږي. او د قصاص اخیستلو صورت یې دادی چې د ضارب پرمخ او دوهه سترګه به لندي وړی کښیښودل شي او د کومې سترګې رڼاني چې ور ختموي دهغې په مقابل کې به ګرمه شیشه کښیښودل شي نو دهغې رڼاني به ختمه شي همداله صحابه کرامو عليه السلام څخه منقول ده، او که چا څوک پر سترګه وواهه او هغه یې د باندني راویستله نو پرده قصاص نشته ولې چې د سترګې په راکښلو کې مماثلت ممکن نه دی، البته دیت به اخلي.

(۳) قوله والسن وان تفاوتای یقتص فی قلع السن وان تفاوتای، یعنی که چا د بل کس غاښ ورو کښی نو په دي کې قصاص شته لفظه تعالی (والسن بالنز) (د غاښ په بدل کې غاښ دی)، اگرکه د قاطع او مقطوع په غاښونو کې فرق وي چې دیوه غاښ لوی وي او د هغه بل غاښ کوچنی وي ولې چې په دي سره د غاښ په منفعت کې هیڅ فرق نه راځي.

(۴) اصول دادي چې هر هغه زخم چې په هغه کې معائلت ممکن وي په هغه کې قصاص شته لږ نه تعالیٰ، نجروح قصاص (د زخمونو بدل له دهغوی برابر ده). او چیرته چې معائلت ممکن نه وي هلته قصاص نشته، نو که چا د بل هډوکي ورمات کړ نو څرنگه چې د قصاص په اخیستلو کې دکمي بیشي داحتمال په وجه سره معائلت متعذر دی لهذا قصاص نه واجیږي. البته دغابن د ماتولو په صورت کې قصاص شته لږ نه عمرو بن مسعود رضی الله تعالیٰ عنهما لقصاص فی عظمه الا فی السن (د حضرت عمر او حضرت ابن مسعود رضی الله تعالیٰ عنده قول دی چې په هډوکي کې قصاص نشته مگر په غاښ کې شته).

(۵) قوله و طرفی رجل و امرأة ای لقصاص ایضاً فی طرفی رجل و امرأة، یعنی دنارینه او ښځې په اطرافو کې قصاص نشته یعنی دجنایت فیما دون النفس په صورت کې دنارینه او ښځې په منځ کې قصاص نشته لهذا که نارینه دښځې لاس ورپرې کړ یا ښځې دنارینه لاس ورپرې کړ نو له یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي.

(۶) قوله و حرو عدا لقصاص بین حرو عدا، یعنی د آزاد او غلام او د دوو غلامانو په منځ کې هم په فیما دون النفس کې قصاص نه شته ولی چې دانسان اطراف د اموالو په درجه کې ایښودل شوي دي لهذا په دوی کې معائلت شرط دی ښکاره خبره ده چې دنارینه او ښځې په اطرافو کې د تفاوت فی القيمة په وجه سره معائلت نشته همداشان د حرو او غلام په اطرافو کې او د دوو غلامانو په اطرافو کې هم د تفاوت فی القيمة په وجه سره معائلت نشته په دي وجه قصاص نه واجیږي.

(۷) البته دمسلمان او کافر (مراذمی کافر دی) په منځ کې په اطرافو (اعضاء) کې قصاص واجب دی ولی چې دمسلمان او کافر دواړو د اطرافو قیمت شریعت یو مقرر کړی دی لهذا مساوات او معائلت متحقق کیدای شي په دي وجه دمسلمان او کافر په اطرافو کې قصاص واجیږي.

(۸) قوله و قطع یدمن نصف الساعدا لقصاص فی قطع یدمن نصف الساعد، یعنی که چا د بل کس لاس د بازو په منځ کې ورپرې کړ یا یې بل څوک پټه جانفۀ زخم (کوم زخم چې تر دننه پوري سرایت وکړي) سره زخمې کړ یا هغه له دي زخم څخه جوړ شوی په دي دوو صورتونو کې په جنایت کونکي باندې قصاص نشته ولی چې د معائلت رعایت ممکن نه دی په دي وجه چې بازو خوډه وکړی دی په کوم کې چې معائلت متعذر دی کماهر، اوله جانفۀ زخم څخه عموماً انسان نه جوړیږي نو د قصاص اخیستلو په صورت د جنایت کونکي د نه روغیدلو غالب گمان دی حال دا چې اول خوړوغ شوی و لهذا د معائلت رعایت ممکن نه دی.

(۹) قوله و لسان و ذکر ای لقصاص فی قطع لسان و ذکر، یعنی که چا د بل چا ژبه ورپرې کړه، یا یې ذکر ورپرې کړ نو قصاص نه واجیږي، دامام ابو یوسف رحمه الله په نزد که یې ژبه یا ذکر له بیخ څخه ورپرې کړی و نو قصاص واجیږي که نو نه واجیږي ولی چې له بیخ څخه ډېرې کولو په صورت کې معائلت ممکن دی په دي ډول چې دهغه بل والا به هم له بیخ څخه ورپرې کړي، زموږ دلیل دادي چې ژبه او ذکر کله منقبض وي او کله خلاص وي یعنی اوږده کیږي لهذا مساوات اعتبار ممکن نه دی.

(۱۰) البته که یو چا د بل کس حشفه (د عضو تناسل سر) (یعنی سنت شوی ځای) ورپرې کړ نو قصاص به اخیستل کیږي ولی چې د قطع ځای معلوم دی نو د لاس له بند څخه ډېرې کولو په شان په دي کې هم معائلت

ممکن دی په دې وجه قصاص واجبېږي، هوکه يې د حشفي بعض حصه ورپرې کړه نو د مماثلت د نه ممکن والي په وجه سره به قصاص نه اخیستل کېږي.

(۱۱) که یو چا د بل کس سالم لاس ورپرې کړ او پرې کونکی لاس شل وویایې ګوتي کمي وي نو د چا چې لاس پرې سوی دی هغه لره اختیار دی که یې خوښه وي د جانی معيوب لاس دي ورپرې کړي او په دې صورت کې هغه لره له دې ماسوا هیڅ شی نشته او که یې خوښه وي نو د لاس پوره دیت دي واخلي و جه یې داده چې کامل حق وصولول خومتعذر دي ولې چې د جانی خو کامل لاس نشته نو له دې څخه علاوه به څه چاره وي چې په چشم پوشي کولو سره پر ناقص راضي شي اوله خپل حق څخه په لېوا راضي کیدل او چشم پوشي کول ده لره جائز ده. نو د اداسي ده لکه چې څوک د بل چا مثلي شی تلف کړي بیا اتفاقا د تلف شوی شی صرف کمزوری قسم په بازار کې پاتې شي نو صاحب حق لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د همدې کمزوري شي په اخیستلو دې راضي شي او که یې خوښه وي د خپل شي قیمت دي واخلي.

(۱۲) که چا کوم بل څوک پر سر وواهه او زخم دهغه د سردواړه طرفه (یعنی راسته اچپه) ونيول او حال دا چې د شاج یعنی سرماتونکي سرد مشجوج (یعنی څوک چې زخمي کړای شوی دی) له سر څخه لوی دی دا زخم دهغه د سردواړه طرفه نه نیسي نو مشجوج لره اختیار دی که یې خوښه وي نو د خپل زخم په اندازه دي قصاص واخلي، او دایې هم په اختیار کې ده چې له کوم طرف څخه چې وغواړي شروع دي کړي، او که یې خوښه وي نو کامل دیت دي واخلي و جه داده چې د شاج د سردواړو طرفو نو په ماتولو کې د شاج پر جنايت زیاتې دی کوم چې جائزه دی او د مشجوج د زخم په اندازه په ماتولو کې دومره عیب نه لاق کيږي څومره چې مشجوج ته لاق شوی دی نو په دې شان سره د مشجوج حق ناقص پاتې کيږي لهذا مشجوج لره اختیار دی.

فصل

د فصل له دم عمد څخه د مصالحت و غیره په بیان کې دی *

څرنگه چې د صلح تصور له جنايت څخه وروسته دی په دې وجه یې له جنايت څخه وروسته د صلح احکام په مستقل فصل کې ذکر کړل.

(۱) زان ضلوع علی مال و جب حالا و سقط القود (۲) و ينصف ان امر الخضر القليل و سيد القليل و جلا بالصلح عن ذمهما علی ألف ففعل (۳) فان طالع أخذ الأثر لواء عن خطه علی عز من أو غافاً فليمن بقي خطه من اليد (۴) و لقتل المجبوع بالقود (۵) و القود بالخمس المجفأ (۶) فان حضر و وجد قتل له و سقط حق البينة كمؤت القليل

تو چمه: او که صلح و کړل شو پر مال باندې نو واجبېږي مال فی الحال او سا قطري قصاص، او نصف نصف به اخلي که امر کړی و وازاد قاتل او د قاتل غلام مالک چاته د صلح کولو د دوی د ویني له طرف څخه په زر باندې او هغه صلح وکړه، او که صلح وکړي کوم یوله اولیا څخه د خپلي حصي له طرف څخه پر عوض باندې یا معاف کړي خپل حق نو کوم چې باقي پاتې دي هغوی ته به حصه حاصلېږي صرف له دیت څخه، او قتل کيږي به

جماعت دیوه په بدله کې اویو د جماعت په بدل کې اکتفاء، او که حاضر شي یونوسل کیږي به دهغه لپاره اوسا قبطیږي د باقی پاتي شویو ورته حق لکه چې د قاتل دمړیدلو په صورت کې.

تشریح: (۱) که د قاتل او مقتول اولیا په کوم معلوم مال باندې صلح وکړه چې قاتل به دومره مال ورکړي او د مقتول اولیا به له حق قصاص څخه لاس په سر کیږي نو داصحیح ده له قاتل څخه د قصاص ساقطیږي او مصالح علیه مال پر هغه فی الحال واجب گرځي که په لږ مال صلح شوي وي او که په پر دیر مال لفظاً یا عملاً من اخیه شي، فتابع بالمعروف واداء الیه باحسان (هغه قاتل کوم ته چې دهغه د مقتول وروړله - څخه حه معافی حاصله شي نو تا بعد ازي کول په کاردې د دستور موافق او په ښه طریقه سره دهغه ادا کول په کاردې)، همدراز قصاص د وارثانو داسې حق دی کوم چې په معافولو سره ساقطول جائز دی نو د عریض په اخیستلو سره ساقطول یې هم جائز دي، او د مصالح علیه فی الحال واجب د لویو وجه داده چې دامال د متعاقدينو په رضامندي سره واجب شوی دی او قاعده داده چې کوم مال چې د عقد په سیجه کې د متعاقدينو په خوښه سره واجب شي هغه فی الحال واجب الاداء وي.

(۲) زید آزاد دی او بکر د خالد غلام دی زید او بکر سا ج قتل کړ د کوم په وجه سره پر دوی د وار و قصاص واجب شولیکن په دوی کې زید او بکر مولی خالد زاهد وکیل جوړ کړ چې ه د سا ج د له وراثانو سره د زړود همو په عوض کې صلح وکړي زاهد صلح وکړه نو اوس به زردر همه زید او خالد نصف نصف ادا کړی دی چې د زردر قصاص بدل دي او قصاص پر دوی د وار و برابری نو د قصاص بدل په پر دوار و برابری.

(۳) که د مقتول له وراثانو څخه یوه د څه عوض په بدل کې له قاتل سره مصالحت وکړي یوه خپل حق قصاص معاف کړ نو د باقی وراثانو حق هم ساقطیږي ولی چې هر کس لږه دخپلې حصې د وصولولو یا ساقطولو حق حاصل دی نو کله چې یوه دخپلې حصې په بدله کې پر څه عوض صلح وکړه یا یې خپله حصه معاف کړ نو د وراثانو حق قصاص هم ساقطیږي ولی چې قصاص تجزی نه قبليو لهدا هغوی حصه په مال یعنی د مال باندې بدلیږي او په دیت کې ټول وراثان برابر شریک دي او مال تجزی هم قبليو لهدا دیوه دخپلې حصې په ساقطولو سره د نورو حصې نه ساقطیږي.

(۴) که یو جماعت کوم کس عمداً قتل کړ نو له هغوی ټولو څخه به قصاص اخیستل کیږي ولی چې د صنعاء او ه کسان دیوه کس په قتل کې سره شریک شوي و نو حضرت عمر رضی الله عنه ټول قتل کړل او وې فرمایل چې که ټول اهل صنعاء هم په ګډه سره د اکار کړی وای نو ما به ټول قتل کړی وای.

(۵) قوله والفرد بالجمع اکتفاء ای یقتل الفرد بالجمع اکتفاء، بدالک للماقین، یعنی که یوه کس یو جماعت قتل کړ او د مقتولینو اولیا، د قصاص اخیستلو لپاره حاضر شول نو قاتل به د دې ټولو له طرف څخه قتل کیږي او پر همدې به اکتفاء کیږي له دې څخه علاوه به د مقتولینو اولیا، لپاره هیڅ هم نه وي ولی چې هغوی ټول دده پر قتل سره جمع شول او په خروج ریح کې تبری نشته لهدا د ا به ګڼل کیږي چې هر یو خپل پوره حق قصاص علی سبیل الکمال حاصل کړي.

ف: امام شافعي رحمه الله فرمايې چې که قاتل ټول علی سبیل التعاقب قتل کړي وي نو اولنی لره به له قاتل څخه قصاص واخیستل شي او د باقي لره به د قاتل په ترکه کې د دیت حکم وکړل شي او که یې ټول دفعه وژلي وي یا یې وژاندي وروسته قتل کړي وي مگر اول معلوم نه وي نو بیا به قرعه (ایسکه) اچول کیږي د کوم یوه نوم چې راووتی دهغه لپاره به قتل کیږي او د باقي پاتې شویو لپاره به د دیت حکم وکړل شي.

(۶) که د مقتولینو له اولیا، څخه کوم یو حاضر شو نو بیا به هم دهغه لپاره قاتل قتل کیږي او د باقي پاتې شویو حق ساقطیږي ولی چې دهغوئ حق په قصاص کې دی او د قصاص محل فوت شونو داداسي شوه لکه هغه قاتل چې مړ شي پر کوم چې قصاص وي نو قصاص هم ساقطیږي ولی له کوم محل څخه قصاص وصولیږي هغه محل خته شولهدا قصاص هم ساقطیږي.

(۷) او لا قطع پدې جلسې د وسمادینېا (۸) وای قطع واحد یمنی و خلین فلیما قطع یمنه و نصف الذیة (۹) فان حضر واحد قطع پدې له لآخر علم نصف الذیة (۱۰) وای انظر عند بقل عمد یقتض به (۱۱) وای زمری رجلا عمدا فعد النهم منه الی آخر یقتض للأول وللثانی الذیة

توجه: او نه به پري کیږي د دوو کسانو لاس دیوه لاس په بدل کې او دواړه به ضامن گرځي د لاس د دیت، او که پري کړیوه کس د دوو کسانو ښی لاس نو دهغوئ دواړو لپاره دهغه لاس پري کول او نصف دیت اخیستل دي، نو که حاضر شویو او پري یې کې دهغه لاس نو هغه بل لره پرده نصف دیت دی، او که اقرار وکړه غلام د قتل عمد نو قصاص به اخیستل کیږي دهغه په وجه سره، او که یې وویشتی کوم کس او هغه بل طرف ته غښی ووتی او بل کس کې ولگید نو قصاص به اخیستل کیږي اولنی لره او دوهم لره دیت دی.

تشریح: (۷) که دوو کسانو په گډه سره دیوکس لاس ورپري کړ نو په دوئ دواړو کې به له یوه څخه هم قصاص نه اخیستل کیږي ولی چې په دوئ دواړو کې هریوه بعض لاس پري کړی دی په دي وجه چې انقطاع ید د دوئ دواړو په زور سره حاصل شوي ده او محل یعنی لاس متجزی هم دی لهذا له دوئ دواړو څخه به د هریوه طرف ته د بعض ید د پري کولو اضافت کیږي نو که په دوئ کې د هریوه پوره لاس پري کړای شي نو په جنایت او قصاص کې به مماثلت پاتې نشي، او پر دوئ دواړو د مقطوع کس نصف دیت واجب دی ولی چې دیوه لاس دیت د پوره نفس د دیت نصف دی او دوئ دواړو ویو لاس پري کړی دی لهذا پر دوئ دواړو نصف دیت او پر هریوه د نصف دیت نیمايې یعنی د دیت څلورمه حصه واجبېږي.

(۸) که یوکس د دوو کسانو ښی لاسونه ورپري کړل بیا دهغوئ دواړه د قصاص اخیستلو لپاره حاضر شول نو دهغوئ دواړه له حق دی چې دهغه لاس ورپري کړي اوله هغه څخه نصف دیت واخلي او هغه دیت په خپل منځ کې نصف نصف تقسیم کړي وچه یې داده چې هغوئ دواړه د استحقاق په سبب کې سره برابر دي نو دواړه به په استحقاق کې هم سره برابر وي.

(۹) او که له هغوئ دواړو څخه یو د قصاص اخیستلو لپاره حاضر شو او هغه د مجرم لاس ورپري هم کړ نو هغه بل لره به پر مجرم اوس صرف نصف دیت وي وچه داده چې حاضر لره د ثبوت حق په وجه سره خپل حق وصولول جائز دی او د خپل حق په وصولي کې دومره تاخیر کول چې هغه بل هم حاضر شي پرده واجب نه ده، او کله چې ده خپل حق وصول کړ (یعنی د مجرم لاس یې ورپري کړ) نو هغه بل لره د خپل حق د وصولولو محل باقي پاتې نه

شوپه دي وچه دهغه حق په دیت کې متعین شوی په دي وجه به اوس هغه بل لره صرف نصف دیت وي. او دهغه حق له معافولو یا وصول عوض څخه به یې نه ساقطیږي.

(۱۰) که غلام د چا د عمدا قتل کولو اقرار وکړ نو پر غلام قصاص لازمیږي ولی چې له غلام څخه په قصاص اخیستلو کې پر غلام څه تهمت نشته (په دي وجه چې له مولی څخه زیات د غلام نقصان دی). البته که غلام پر ځان باندې د چا د مال اقرار وکړ نو دا څرنگه چې د مولی د حق د ابطال اقرار دی نو د تهمت په وجه سره صحیح نه دی.

(۱۱) که چایو څوک عمدا په گولی یا غبنی سره وویښت او هغه دهغه له بدن څخه ووتله او پر بل کس ولگیدله او په دي سره دواړه مړه شول نو قتل اول څرنگه چې عمدا دی له دغه په وجه سره پرده قصاص لازمیږي او قتل ثانی څرنگه چې قتل خطا دی له دغه په وجه سره د قاتل پر عاقله (خاندان) باندې دیت واجبیږي.

فصل

دافصل د تعدد جنایات په بیان کې دی

کله چې مصنف رحمته الله علیه دیوه جنایت له بیان څخه فارغ شو نو د جنایات متعدد و بیان یې شروع کړولی چې دوه له یوه څخه وروسته وي.

(۱) ومن قطع بند جل، ثم قتل، أخذ بالأسر من لو غندين او مختلفين او خطائين فخلل بينهم ذرة أو لا في خطائين لم يخلل بينهم ذرة فوجب دية
 (۲) كمن ضرب مائة سوطاً من سبعين ومات من عشرة (۳) وإن عفا المقطوع عن القطع فمات ضمن القاطع الذبة (۴) ولو عفا عن القطع
 ومانخذت منه أو عى الجنابة لا (۵) فالخطأ من الثلب والغنم من كل المال

توجه: او چا چې پري کې د چالاس بیایې قتل کړهغه نومواخذه به وي له هغه څخه د دواړو شيانو اگر که عمداوي یا خطا وي یا مختلف وي د دي دواړو په منځ کې روغتیا راغلي وي یا نه وي مگر په هغو دوو خطاوو کې چې دهغوئ په منځ کې روغتیا نه وي راغلي چې په هغوئ کې صرف یو دیت واجبیږي، لکه چې څوک یو بل کس سل دري ووهي بیا هغه جوړشي له نیوي څخه او مړشي له لسو څخه، او که یې معاف کړم مقطوع له فعل قطع څخه بیا هغه مړ شو نو ضامن دی قاطع د دیت، او که یې معاف کړ له فعل قطع څخه او کوم چې پیدا کیږي له هغه څخه بیا یې جنایت معاف کړ نو نه، نو د خطا په صورت کې به دیت له ثلث څخه معافیږي او په عمدا کې به د ټول مال څخه.

توضیح: (۱) چا چې د چالاس ورپري کړ او بیایې قتل کړ نو د دي شپږ صورتونه دي (۱) دواړه فعلونه عمدا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۲) دواړه عمدا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوی نه وي (۳) دواړه فعلونه خطا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۴) دواړه فعلونه خطا صادر شوي وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي نه وي وي (۵) لاس یې عمدا ورپري کړی وي او قتل خطا شوی وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي وي (۶) لاس یې خطا ورپري کړی وي او قتل عمدا صادر شوی وي او په منځ کې دمجروح لاس روغ شوي نه وي وي. نو په مذکوره شپږو صورتونو کې به له هغه څخه د دواړو فعلونو بده اخیستل کیږي البته د خطا په هغو دوو صورتونو کې

چې په هغوئ کې لاس روغ شوی نه وي یعنې په څلورم او شپږم صورت کې، چې په دې دوو صورتونو کې به د فعلونو په سزا کې تداخل وي او په دواړو کې یو دیت و اجیږي. دلته قاعده داده چې اصلاً ه عقوباتو کې تداخل دی او ا. فعل د دوهم لپاره متمم ګرځول کیږي الا دا چې که د دواړو جمع کول ممکن نه وي یا خو په دې وجه چې د دواړو فعلونو حکم سره جلا وي مثلاً قطع خطاء وي او قتل عمداوي یا ددې عکس وي او یا خو له فعل اول څخه مجروح روغ شوی وي نو په دې دوو صورتونو کې څرنگه چې تداخل ممکن نه دی لهذا د هر یوه فعل سزابه هم جلا جلا وي. نو ددې قاعدې له مخې په پورته ذکر شویو شپږو صورتونو کې د څلورم او شپږم صورت په سزا کې تداخل کیږي او په یاتې څلور صورتونو کې تداخل نشته.

(۳) یعنی لکه څرنگه چې دپورته ذکر شويودو وورتونوپه سزا کې تداخل کېږي همداشان که یو چاڅو ک
نخفه سل دري ووايه اوله هغوڅخه یې نیوي دوری په ملا ووايه اولس دري یې پرسرو واه له اولنیو نیوي
دروڅخه هغه مړنه شولکه. وږ شو او داخیر نیولس دوری په وجه سره مړ شو نو صرف دورستنیو لوسو درودیت
واجیږي دلومړنیو نیوي درو هیڅ ضمان نه واجیږي ولی کله چې یو نیوي دروڅه اثباتي نه
شوند هغو ضمان هم نه واجیږي. هودلومړنیو نیوي روپه وجه سره به قاضی هغه ته تعزیر ورکوي ترڅو آینه
داسی حرکت ونه کړي.

(۳) که زید د بکر لاس ورپرې کې بکر زید معاف کېیاد همدي زخم په وجه سر بکې مې شونې پر زید دیت و اجیبېرې نومېنې. معافی ختمه شوه ولی چې بکر خوز له قطع یدڅخه معاف کړی و و قتل خوږې نه وومعاف کړلهدا زید پر دمه دیت و اجیبړې. او که بکر زید ته داسي وویل چې ماقطع معاف کړي ده اوله قطع څخه پیدا کیدونکی اثر مې هم معاف کړی دی ، یا یې داسي وویل چې زه دده دا خطا ، بڅشم ، اوس که بکر د لاس ډېرې کیدلو په وجه سره مې شونې پر زید د قتل دیت نه و اجیبېرې ولی چې ډېر په قول سره د قتل معافی هم ثابتېږي .

(۴) یعنی که مقطوع قاطع معاف کر مثلاً ویل، چې ماقطع معاف کړي ده اوله قطع څخه پیدا کیدونکی اثر می هم معاف کړی دی، بیا مقطوع له همدې قطع څخه می شونو د مقطوع قاطع لره د امعافول صحیح دي لیکن څرنګه چې د مقطوع له ظرف څخه د اتباع ده، اتباع د مرض په حالت کې له ثلث مال څخه نافذیږي.

(۵) نوکه قاطع خطا دده لاس ورپرې کړی وونودغه معافی به له ثلث مال څخه وي ولی چې دخطا موجب مال دی اوله مال سره دواړتانو حق متعلق شوی دی لهذا دقاطع معافی به له ثلث مال څخه وي ، نوکه قاطع لره هېڅ مال نه وي نو قاطع ته ثلث دیت ورمعاف دی اود دیت دوه ثلثه دقاطع پر عاقله دمقطوع وراثانو ته ورکول لازم دي ، اوکه قاطع عمدا دمقطوع لاس ورپرې کړی وونودقاطع معافی به دمقطوع له ټول مال څخه وي ولی چې دعدم موجب قصاص دی اوقصاص مال نه دی لهذا دمقطوع دمريض والي په صورت کې دواړتانو حق له هغه سره نه دی متعلق شوی لهذا په دي صورت کې به معافی له ټول مال څخه وي .

(٢) وَإِنْ قَطَعْتَ أَمْرًا قَهَرَهُ جُلٌّ عَمْدًا أَفْزَرَهُ جَهَا عَلَى يَدِهِ، ثُمَّ مَاتَ فَلَهَا مَهْرٌ مِنْهَا (٤) وَالَّذِي فِي يَدَيْهَا عَلَى عَاقِبَتِهَا خَطَا (٨) وَإِنْ تَزَوَّجَهَا عَلَى الْيَدِ مَاتَ بِخَدَثٍ مِنْهَا أَوْ عَلَى الْجَنَابَةِ فَفَاتَتْ مَتَّهَا مَهْرٌ مِنْهَا (٩) وَلَا ضَرَرَ عَلَيْهِمَا غَدَا (٩) وَلَوْ خَطَا فَرَعَ عَنْ نَفْسِهَا مَهْرٌ مِنْهَا وَلَهُمْ ثَلَاثُ مَوَاطِرَ وَجَبَتْ (١٠) وَلَوْ قَطَعَتْ يَدَهُ فَخَضَلَ لَهَا فَتَضَلَ الْأَوَّلُ فَيَلْ بِه (١١) وَإِنْ قَطَعَتْ يَدَ الْقَبِيلِ وَغَضَضَ الْقَابِلَ يَدَ الْيَدِ

توجه: اوکه پري کېښخې دنارينه لاس عمدا و نارينه له دي سره نکاح وکړه پر خپل لاس بيا هغه مړشونښخې لره دهغه مهر مثل دی، اودیت به ددي له مال څخه ورکول کيږي اوددي پرقوم به وي که يې خطا ورپرې کړی وو، اوکه يې نکاح وکړه دهغه پر لاس اوڅه چې پيدا کيږي له دي څخه بيا پر جنايت باندې بيا هغه مړشوله دي څخه نوښخې لره به مهر مثل وي او پردي به هيڅ نه وي که عمدا و او اوکه خطا و و نور رفع کيږي ددي له عاقله څخه ددي مهر مثل او هغوی لره به وي ثلث ترکه د وصيت په ډول سره، اوکه دچالاس پرې شو او دهغه قصاص واخيستل شويامر شواول نو قتل کيږي به دهغه په بدل کې، اوکه يې پري کېد قاتل لاس او وينه يې معاف کړه نو ضامن دی قاطع د لاس د ديت.

توضیح: (۶) که کومې ښځې دکوم کس لاس ورپرې کړه که عمدا وي اوکه خطا وي نو پر ښځه ضمان واچيږي، مگر نارينه وويل چې ته له ماسره نکاح وکړ. او د لاس پرې کولو په وجه سره چې زما کوم حق ستا پر ځمکه دی هغه به مهروي ښځې دا قبول کړنو نکاح وشوه او پر ښځې چې کوم تاوان لازم ووهه مهر گنل کيږي ليکن بيا داسي پښه وشوه چې خاوند د قطع يدي په وجه سره مړشونو نکاح خوصحيح ده البته کوم مهر چې يې مقرر کړی ووهه صحيح نه دی لهذا ښځې لره مهر مثل واچيږي وچه يې داده چې نکاح د لاس پرارش وشو: بيا چې کله قطع يدي د قتل طرف ته سرايت وکړنو معلومه شوه چې د قطع يدي هيڅ ارش نشته نومسې معدوم شولها مهر مثل واچيږي.

(۷) او د خاوند و ارثانوته به ديت ورکول کيږي ولی چې خاوند قطع يدي معاف کړی وود قتل معافی يې نه وه کړي، بيا که ښځې عمدا لاس پرې کړی وونوديت د ښځې په مال کې واچيږي ولی چې دا قتل عمدا دی او د قتل عمد تاوان عاقله نه شي برداشت کولی، اوکه ښځې خطا دده لاس ورپرې کړی وونوديت د ښځې پر عاقله واچيږي ولی چې د قتل خطا ديت پر عاقله وي.

(۸) اوکه مقطوع کس له لاس پرې کونکي ښځې سره په قطع يداوله قطع يدي څخه چې کوم اثبید کيږي ياد دي د جنايت په بدل کې نکاح وکړه بيا مقطوع له قطع څخه مړشونښخې لره مهر مثل واچيږي ولی چې موجب عمد قصاص دی او قصاص مال نه دی لهذا مهر مثل واچيږي لکه چې دخزير يا شرايو دمهر مقرر کولو په صورت کې چې مهر مثل واچيږي، او د خاوند و ارثانولره پر ښځه هيڅ شی نه واچيږي که هغې عمدا پرې کړی و ولی چې کله ده قصاص مقرر کړ کوم چې ددي صلاحيت نه لري نو دا (يعنی قصاص مهر مقرر کول) پر سقوط قصاص دده رضاده لهذا قصاص له اصل څخه ساقط شوی دي وچه و ارثانولره د ښځې پر ځمکه هيڅ نه واچيږي.

(۹) ټوله ولو خطا، رفع عن العاقله مهر مثلها، لوکان القطع خطا، رفع عن العاقله مهر مثلها، يعنی که ښځې دده لاس خطا ورپرې کړی وونود ښځې له عاقله څخه ددي مهر مثل په اندازه سره ديت مرتفع کيږي ولی چې په دي صورت کې د جنايت موجب ديت دی اوديت د مال والی په وجه سره مهر جوړيدای شي، ليکن مقطوع په دي صورت کې دمرض الموت مريض شمارل کيږي، او قاعده داده چې دمرض الموت مريض که داسي کار وکړي کوم چې

دده له حوائج اصلیه څخه وي نو هغه دده له ټولې ترکي څخه معتبر وي ، او که داسي کار وکړي کوم چې دده له حوائج اصلیه څخه نه وي نو په دې کې هغه د مرض الموت مریض شمارل کیږي او دده د اتصرف صرف په ثلث ترکه کې نافذیږي یعنی داسي کار ته د وصیت درجه ورکول کیږي . او نکاح کول څرنګه چې له حوائج اصلیه څخه ده په دې وجه به د ښځې مهر مثل له ټول مال څخه معتبر وي لهذا د مهر مثل په اندازه به له ټول مال څخه ساقطیږي او د ښځې پر عاقله دلته دیت لازم شو یعنی لس زره درهمه او د ښځې مهر مثل مثلاً او زره درهمه دی نو له عاقله څخه خواوه زره درهمه د مهر مثل ساقط شول او څرنګه چې مقطوع پوره دیت مهر مثل ګرځولی وولهدا پاتې دري سوه هم باید ساقط شوی وای لیکن له او زره څخه په زیات کې د مقطوع تصرف په مرض الموت کې د مبتلا والی په وجه سره وصیت شمارل کیږي په دې وجه زائد صرف له ثلث ترکه څخه ساقطیږي لهذا که د مقطوع نوره ترکه هم وکومه چې ددې دري زره دو چنده ده نو له عاقله څخه دا دري زره هم ساقطیږي ، او که له دې دري زرو څخه علاوه د مقطوع نور مال نه وي نو له دې څخه یو زره ساقطیږي او د ښځې عاقله به دوه زره درهمه د مقطوع وارثانوته ادا کوي .

(۱۰) که چا دیو بل کس لاس ورپرې کړ او له قاطع څخه ددې قصاص واخیستل شوی یا مقطوع اول له همدې قطع ید څخه مړ شو نو مقطوع ثانی (قاطع) به د مقطوع اول په بدله کې قتل کیږي ولی چې د اول له مرګ څخه ښکاره شوه چې جنایت د قتل عمد و او د مقطوع اول حق له مقطوع ثانی څخه د نفس د قصاص اخیستلو و و حال دا چې ده د قطع ید قصاص اخیستی دی او د قطع ید د قصاص په اخیستلو سره د قتل د قصاص حق نه ساقطیږي .

(۱۱) که چاکوم کس قتل کړ د مقتول وارث د قاتل لاس ورپرې کړي یا له قاتل څخه چې کوم قصاص اخیستل و د مقتول وارث هغه معاف کړ نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په زړه د مقتول وارث دې قاتل ته د قطع ید دیت ورکوي ، او صاحبین فرمایي چې دیت به نه ورکوي ولی چې د مقتول وارث خپل حق وصول کړی دی په دې وجه چې ده لږه خود قتل د نفس بجمیع اجزاء د تلف کولو حق حاصل دی لهذا د قاتل د لاس په تلف کولو سره دهغه دیت د مقتول پر وارث نه لازمیږي . دامام صاحب دلیل دادی چې د مقتول د وارث حق خو له قاتل څخه قصاص اخیستل و او او کله چې هغه قصاص معاف کړ یا د قاتل لاس پرې کول ددې وارث له طرف څخه زیاتی شولهدا دی به د لاس دیت ورکوي .

ف : دامام صاحب رحمته الله علیه قول راجع دی لاسال العلامة الحسکفی : وان لم یطع ولی الغنیل ید الفاتل وبعد الذک عفا عن القتل ضمن القاطع دية البدلانه استوفى غير حقه لكن لا ينقص للشبهة وقال الأئمة عليه (الدر المختار على هامش والدمحار : ۵/۳۰۱) . وقال الشيخ غلام قادر العماني حفظه الله : القول الرابع هو قول أبي حنيفة رحمته الله علیه لأن قوله له الموتون قال العلامة أبو البركات النسي أن قطع يد القاتل وغضاض القاطع دية البدل (القول الرابع : ۲/۳۳۵)

باب الشَّهَادَةِ فِي الْقَتْلِ

داباب دقتل په باره کې دگواهی ورکولو په بیان کې دی

مصنف رحمه الله شهادت في القتل له حكم قتل خُخه وروسته ذکر کړولی چې شهادت في القتل له قتل سر متعلق امر دی او متعلق شی له شی خُخه په درجه کې کم وي په دي وجه هغه مؤخر ذکر کول مناسب دی.

(۱) ولا یقید حاضر بخُخه ادا خو ه غائب عن خُضر منه فإن بعد لا بد من إعادته لِقَتْلَا (۲) ولو خطأ و دنیا لا (۳) فإن ثبت القاتل عفو العائِب له بقَد (۴) كَذَالِ الْفِيل عِذْهُمَا وَاَحَدُهُمَا غَائِبٌ (۵) وَاِنْ شَهِدَ لِابْنِ بَعْفٍ ثَالِثُهُمَا لَعَلَّ ابْنَ صَدْفُهُمَا الْقَاتِلَ فَاَلَذِيَّةُ لَهُمْ اِنْ لَاقَا (۶) وَاِنْ كَذَبَهُمَا فَلَا شَيْءَ لَهُمَا وَلَا اَخِرَ ثَلَاثُ الذَّبَةِ (۷) وَاِنْ شَهِدَا اَنَّهُ صَرِيحٌ فَلَمْ يَزَلْ صَاحِبُ فِرَاشٍ حَتَّى مَاتَ بِقَبْضٍ

توجه: او قصاص نه شي اخیستلی حاضر په خپل حجت سره په داسي حال کې چې دده ورور غائب وي له خصوصت خُخه بیا که هغه راغی نو ضروري ده دینه اعاده ترڅو هغوی دواړه قصاص واخلې. او که دخُطأ یا قرض دعوه وي نو نه، بیا که ثابت کړ قاتل معافول دغائب نو نه به قتل کیږي. او همداسان که قتل کړای شوه دواړو غلام او یوله دوی خُخه غائب وو. او که گواهی ورکړه دوو لیاوند دریم په معاف کولو نولغوه ده بیا که تصدیق وکړ ددي دواړو قاتل نو دیت به دوی لره اثلا ثاوي. او که یې تکذیب وکړ ددوی دواړو نهو هیڅ نشته دوی دواړو لره او دریم لره ثلث دیت دی. او که دوو کسانو گواهی ورکړه چې ده هغه ویشلی وویا هغه صاحب فراش پاتې شو ترڅو چې مړ شو نو قصاص به اخیستل کیږي.

تشریح: (۱) فوله ولا یقیدای لایقص. که څوک قتل شو او دده دقصاص مستحق دمقتول دوه زامن وي اوله دي دواړو خُخه یو غیر حاضري او دوه په گواهانو سره دقتل ثابت کړي نو اوس دا حاضر له دي قاتل خُخه قصاص نه شي اخیستلی ترڅو چې دده ورور رانه شي او کله چې هغه غیر حاضر راشي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په زړه به غائب له خپل طرف خُخه بیرته دعوه وکړي او گواه په پېښ کړي ترڅو له قاتل خُخه دوی دواړه په گډه سره قصاص واخلې. او دصاحبینو په زړه دیر غائب بیرته گواه وړاندي کول ضروري نه دي بلکه دده نه راتلو سره سم دي بغیر له گواه وړاندي کولو قاضی دقصاص فیصله وکړي. دامام صاحب ابو حنیفینو دي اختلاف په دي کې دی چې دوارثانو حق په قصاص کې دوارث په طریقه سره دی او که دخلافت په طریقه سره. دحق قصاص بطریق خلافت مطلب دادی چې دمورث دملک له ثابتیدلو خُخه بغیر دوارثانو ملکیت ثابت شي. او دحق قصاص بطریق وراثت مطلب دادی چې دحق لومړی مورث لره ثابتیږي او بیا پوره پوره وراثت ته جاصلیږي. او قاعده داده چې دوارثانو ملکیت چې په کوم ځای کې بطریق وراثت په هغه ځای کې له وراثانو خُخه هر یو په خصوصت کې دنور ټولو قائم مقام شمارل کیږي اوله دوی خُخه یو دتبی وراثت نوله طرف خُخه خصم جوړیدلی شي. او په خلافت کې له وراثانو خُخه کوم یو دنورو وراثانو له طرف خُخه خصم نه شي جوړیدلای. نو دصاحبینو په زړه دحق قصاص دملک ثبوت دوارث په طریقه سره دی لهدا یو وراثت دنورو له طرف خُخه خصم کیدای شي په دي وجه غائب ورور لره دوه ځل دگواه پېښ کولو ضرورت نشته. او دامام صاحب رحمه الله په زړه دحق قصاص دملک ثبوت دخلافت په طریقه سره دی لهدا یو وراثت دنورو له طرف خُخه خصم نه شي جوړیدلای په دي وجه غائب ورور لره دوه ځل دگواه وړاندي کول ضروري دي.

ف: دا امام صاحب قول راجح دی لهما صاحب الهدایة دلیلہ و قدّمه صاحب الملتقى علی هامش مجمع الانهر، وقال المعنى غلام قادر حفظه الله: القول الرابع هو قول ابي حنيفة..... وقال العلامة ابراهيم الحلبي، فلما قام احدین حجة بقتل ابیهماعدا و الآخر غائب لازم اعدائهم بعد دعوا الغائب خلافهما (القول الرابع: ۲/۳۳۵)

(۲) قوله ولو خطأ او دبلا لاى لو كان القتل خطأ او كان الحق الذى ادعاه دبلا لا يعيدبينة اجماعا، يعنى كه خطأ قتل شوى و او دم مقتول له دو و زامونو څخه يو حاضر او بل غائب و او حاضر په گواهانو سره قتل خطأ ثابت كړي يا غائب راغى نوبال اتفاق پر غائب لازم نه دى چې هغه قتل خطأ دوهم ځل په گواهانو سره ثابت كړي، همدا حكم په دي صورت كې هم دى چې دداسي دوو ورونو پلار پر يو چا څه قرض پريښى وي يعنى د قرض په صورت كې هم دغير حاضر ورونه له راتگ څخه وروسته دوهم ځل په گواهانو سره د قرض د ثابتنو لور ضرورت نشته ولى چې د قتل خطأ او قرض موجب مال دى او په مال كې د ملك ثبوت په طريقه د وارثت سره وي نو يو وارث د باقى وراثتو قائم مقام گرځي په دي وجه غائب لره دوهم ځل دگواه وړاندي كولاى ضرورت نشته.

(۳) كه د قصاص اخيستلو دوه ورونه مستحق ووله دواړو څخه يو غائب و و حاضر قتل په گواهانو سره ثابت كړي مگر قاتل دعوى و كړه چې دده غائب ورونه خپل حق قصاص ماته رامنځ كړى دى او خپله دعوى يې په گواهانو سره ثابته كړه نو اوس به له قاتل څخه قصاص نه اخيستل كيږي ولى چې گواكى قاتل دادعوى و كړه چې ستا حق له قصاص څخه ساقط شوى دى او د مال طرف ته منتقل شوى دى او قاتل دخپلي دي دعوى اثبات صرف په دي ډول سره گولای شي چې دغائب له طرف څخه عفو ثابته كړي كومه چې ده په گواهانو سره ثابته كړه او په دي صورت كې حاضر دغائب له طرف څخه خصم گرځي نو كله چې تاتل خپله دعوى په گواهانو سره ثابته كړه نو د قاضى د فيصله چې واقعي غائب ده ته خپل حق قصاص رامنځ كړى دى دا قضاء على الغائب نه ده لهدا قصاص ساقط كيږي.

(۴) همدا حكم په دي صورت كې هم دى چې يو غلام د دوو كسانو په منځ كې مشترك وي او هغه لره څوك عمد ا قتل كړي اوله دواړو شريكانو څخه يو غائب دى نو د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد اوس دا حاضر له قاتل څخه قصاص نه شي اخيستلاى ترڅو چې دوهم رانه شي او دعوى وكړي او گواه پيښ كړي، او كه قاتل په گواهانو سره ثابته كړه چې غائب زه معاف كړى يم نو حاضر دغائب له طرف څخه هم خصم دى اوله قاتل څخه قصاص ساقط كيږي لهما قلنا.

(۵) كه دمقتول دري وراثان وي اوله دوى څخه دوو داگواهي وركړه چې دريم خپل حق قاتل ته معاف كړى دى نو داگواهي لغوه ده او معافى به ددي دواړو گواهي وركونكوله طرف څخه شمارل كيږي ولى چې هغوى په خپل گمان سره په دي ډول گواهي وركولوسره د قصاص پرځاى خپل ځان لره مالى نفع (ديت) اختياروي لهدا داپه خپله ددوى ا صرف څخه معافى شمارل كيږي ولى چې ددوى گمان دادى چې قصاص ساقط شوى دى او ددوى داگمان صرف ددوى په حق كې معتبر دى، نو كه قاتل ددوى دواړو تصديق وكړ مگر مشهود عليه ددوى تصديق ونه كړ نو ديت به ددوى ترمنځ په دري ثلثه تقسيم كيږي ولى كله چې قاتل ددوى دواړو تصديق وكړ نو گويادوى لره يې د ديت دوو ثلثو اقرار وكړ نو دده دا اقرار صحيح دى مگر قاتل دخپل تصديق سره

یوځای دادعو ه هم کوي چې ددریم حق ساقط شوی دی حال دا چې هغه دده تصدیق نه کوي لهذا قاتل قول به معتبر نه وي او ددریم دحضي دیت پرده واجب دی.

(۶) او که قاتل ددوئ دواړو تکذیب وکړ نو اوس به له دیت څخه دوئ دواړو ته هیڅ نه ورکول کیږي ولی چې دوئ دواړو ددریم پر عفو په گواهي ورکولو سره دا اقرار وکړ چې ددوئ حق قصاص باطل شوی دی نو ددوئ اقرار به خپله ددوئ په حق کې صحیح دی او دوئ دادعو ه هم وکړه چې ددوئ حصه په مال بدله شوي ده نو به دي دعوی کې له بیښه بغیر ددوئ تصدیق نه شي کیدای، البته دریم ته به یو ثلث دیت ورکول کیږي ولی چې دلو مړنیو دو پرده د عفو دعوی کول او دده انکار کول دلو مړنیو دو له طرف څخه دي دریم په حق کې دابتدا عفو په درجه کې ده په دي وجه دده حق قصاص په مال سره بدلېږي.

(۷) که دوو گواهانو گواهي ورکړه چې فلانکې کس مثلاً زید عمدا وواهه (که په دي شرط چې په اسلحه یې قتل کړی وي) او زید له همدې وهلو څخه مسلسل صاحب فراش پاتې شوی بالاخر هغه ددي زخم په وجه - مړ شوی له قاتل څخه به قصاص اخیستل کیږي ولی چې دگواهانو مذکور ه گواهي داسې ده لکه چې هغوی پ قتل عمد سره گواهي ورکړي وي او دقتل عمد په گواهي سره پر قاتل قصاص واجیږي.

(۸) وَاِنْ اَخْتَلَفَ شَاهِدَا الْقَتْلِ فِي الزَّمَانِ أَوْ الْمَكَانِ أَوْ لِمَا زُفِيَ بِهِ الْقَتْلُ أَوْ قَالَ اخْتَلَفَا قَتْلَهُ بَعْضًا وَقَالَ الْآخَرُ لَمْ أَذْهَبْ إِذَا قَتْلَهُ بَطَلَتْ (۹) وَاِنْ شَهِدَا أَنَّهُ قَتْلُهُ وَقَالَ الْآخَرُ نَبَيْ شَيْءٍ قَتَلُوهُ وَجَبَ لَهُ الْبَيَّةُ (۱۰) وَاِنْ أَقْرَأَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَّهُ قَتْلُهُ وَقَالَ الْآخَرُ قَتَلْنَاهُ جَمِيعًا قَتَلْنَاهُ، وَنُفُو كَانِ الْمَكَانَ الْإِقْرَارَ شَهَادَةً لَفَتْ

توجه: او که اختلاف وکړي دقتل دوو گواهانو په وخت کې یا په مکان کې یا دقتل په آله کې یا وویل یوه له دوئ څخه چې ده دی قتل کړ په لاس سره او وویل دوهم چې ماته نه ده معلومه چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی نو گواهي باطلېږي، او که دوو گواهي ورکړه چې ده قتل کړی دی او موږ نه یو خبر چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی نو واجبیږي دیت، او که له دوو څخه هریو اقرار وکړ چې ماقتل کړی دی او ویل ولی چې تاسي دواړو په گډه سره دی قتل کړی دی نو ده لره جائزه ده دي دواړو قتل کول او که وي دا اقرار پرځای گواهي نولغو ده.

تشریح: (۸) که دوو گواهانو دقتل گواهي ورکړه لیکن دقتل په زمانه کې دواړو اختلاف وکړ یوه وویل چې درمضان په لاس یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې درمضان په شلم یې قتل کړی دی، یا یې دقتل په مکان کې اختلاف وکړ مثلاً یوه وویل په کوټه کې یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې په پشین کې یې قتل کړی دی، یا یې دقتل په آله کې اختلاف وکړ یوه وویل چې په لاس سره یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې په توره سره یې قتل کړی دی، یا یوه وویل چې په لاس سره یې قتل کړی دی او دوهم وویل چې ماته نه ده معلومه چې په کوم شي سره یې قتل کړی دی، نو په دي ټولو صورتونو کې دگواهانو گواهي باطله ده ولی چې قتل دوه ځله نه شي کیدای په دي وجه دلسم رمضان قتل جلادی او دشل رمضان قتل جلادی، دکوټه قتل جلادی او دپشین قتل جلادی نو په هریو قتل یو یو گواه دی لهذا دگواهانو دنصاب دنه پوره والی په وجه سره دا گواهي معتبر نه ده.

(۹) که گواهانو گواهي ورکړه چې مثلاً زيد عمر قتل کړ او وي ويل چې مورتې نه ده معلومه چې په څه شي سره يې قتل کړ نو پر قاتل ديت واچيږي دقياس تقاضا خوداده چې دگواهي معتبره نه وي ولي چې دقتل مجهول گواهي ده په دي وجه چې که آله قتل مجهول وي نو قتل به هم مجهول وي ليکن استحساناً دگواهي معتبره گڼل شوي ده ولي چې گواهانو د مطلق قتل گواهي ورکړي ده او مطلق مجمل نه دی چې له بيان څخه وړاندي ممکن العمل نه وي بلکه مطلق ممکن العمل وي لهذا دقتل په موجب کې ادانې (يعنی ديت) به واجب گڼل کيږي.

(۱۰) او که له دوو کسانو څخه هريوه اقرار وکړ چې فلانکی ماکتل کړی دی او دمقتول ولی وايي چې تاسي دواړو په گډه سره قتل کړی دی نو ولی لره ددوی دواړو قتل کول جائز دي ولی چې له دواړو څخه هريوه دانفراد قتل او پر خپل ځان دقصاص اقرار کړی دی او پر مقرباندي دقصاص په واجبيدلو کې مقررله دمقر تصديق کړی دی البته په انفراد قتل کې يې دهغه تکذيب وکړ او مقررله که په بعض مقربه کې دمقر تکذيب کوي نو په دي سره باقي اقرار نه باطليږي لهذا دمقتول ولی لره له دوی دواړو څخه قصاص اخيستل صحيح دي. او که مذکوره صورت داقرار پر ځای په شهادت کې پيښ شي نو شهادت لغوه دی مثلاً دوو کسانو گواهي ورکړه چې عمر فلانکی کس مثلاً زيد قتل کړی دی او دوه نور گواهي ورکړي چې ده لره فلانکی کس مثلاً بکر قتل کړی دی او دمقتول ولی ووايي چې دوی دواړو قتل کړی دی نو ولی لره ددوی دواړو قتل کول جائز نه دي ولی چې مشهود له که په بعض مشهود به کې د شاهد تکذيب کوي نو په دي سره د شاهد فسق ثابتيږي لهذا د اداسي شاهد شهادت معتبر نه دی.

بَابُ فِي اعْتِبَارِ حَالَةِ الْقَتْلِ

داباب دحالت قتل په اعتبار کې دی

احوال څرنگه چې دذواتو لپاره صفات دي په دي وجه مصنف رحمته الله عليه له قتل او متعلقات قتل څخه وروسته دقتل احوال ذکر کړل.

(۱) النعير حالة الزمي فنحب الذب عنه المزمع إليه قبل الزول لا بإسلامه (۲) والقيمة بعقوبه (۳) ولا يضمن الزامي بزجوع شاهد الزم نغذ الزمي (۴) وحل الضيهر ذمة الزامي لا بإسلامه (۵) وزوجب النحر، بجلوه لا ياخرابه

ترجمه: معتبر دغښی وینستلو وخت دی نو واچيږي ديت دمرمی اليه په مرتد کيدلو سره له غښی رسيدلو څخه وړاندي نه دهغه په مسلمانيدلو سره. او قيمت دغلام په ازاديدلو سره، او نه ضامن کيږي ددېر و غور څونکی درجم دگواه په رجوع کولو سره له رمی څخه وروسته، او حلال دی ښکار دغښی وینستونکی په مرتد کيدلو سره نه دهغه په مسلمانيدلو سره، او واچيږي جزاء په حلاليدلو سره نه په احرام ترلو سره.

تشریح: (۱) دامام ابو حنیفه رحمته په نژد غنځی وینستلو د حالت اعتبار دی نه د غنځی د لگیدلو د حالت نوکه غنځی وینستونکی د مسلمان طرف ته غنځی وړا کړله غنځی لگیدلو څخه وړاندي هغه مرتد شو (العیاذ بالله) نو دامام صاحب په نژد پر غنځی وینستونکی دیت و اجیبړي. او د صاحبونو په نژد پر غنځی وینستونکی هیڅ نه و اجیبړي ولی ده چې کوم کس تلف کړی دی هغه د تلف پر وخت د مرتد کیدلو په وجه سره غیر معصوم دی او د غیر معصوم په تلف کولو سره هیڅ نه و اجیبړي. دامام صاحب دلیل دادی چې د ضمان لزوم د فعل په سبب سره وي ولی چې دانسان په وس کې صرف دده فعل دی او هغه دلته غنځی وینستل دی پاتې شو غنځی لگیدل هغه دده دوس خبره نه ده نو د غنځی وینستلو په حالت کې دی قاتل و ګرځید او په دې وخت کې مقتول مسلمان وولهدا دیت و اجیبړي. همداروچه ده چې که چا د اسلام په حالت کې د ښکار تر څو ته غنځی وړا کړ او له غنځی لگیدلو څخه وړاندي هغه مرتد شو (العیاذ بالله) بیا غنځی ولاړی او پر ښکار و لگید او په دې سره ښکار مر شونو د دې خورک حلال دی معلومه شوه چې اعتبار د غنځی د وینستلو حالت نه دی. هسی خود قیاس تقاضا ده چې پر غنځی وینستونکی قصاص لازم شي ولی چې ده محفوظ الدم مسلمان قتل کړی دی لیکن دښه په وجه سره قصاص ساقط دی دیت واجب دی. او که چا کافر په غنځی و وینست او هغه له غنځی لگیدلو څخه وړاندي اسلام قبول کړ نو بالاتفاق غنځی وینستونکی باندې دیت نه و اجیبړي ولی چې د غنځی وینستلو په حالت کې دده وینه مباح وه ولهدا دده غنځی وینستل موجب ضمان نه ده.

ف: دامام ابو حنیفه رحمته قول راجح دی. او د صاحبونو له خپل قول څخه رجوع ثابت نه ده. لای الحار الرقی: و الاصل فی مسائل هذا الکتاب ان یعتبر وقول الرمی بالاتفاق و اما عدل ابو یوسف و محمد بن دالم فیما ذموا الی مسلمة فارتمد العیاذ بالله قل الاصابة ان صار مرئاه علی ما ینبیه فی اول هذا الفصل (الحار الرقی: ۱/۳۲۰)

(۲) تر له و القیمه بعفته ای تحب القیمه بعفت العبد بعد الرمی قل الاصابة. یعنی که غنځی وینستونکی د چا د غلام په طرف غنځی وړا کړله غنځی لگیدلو څخه وړاندي مالک هغه ازاد کړ بیا غنځی پر غلام و لگید او غلام مر شونو په غنځی وینستونکی د غلام قیمت و اجیبړي نه دیت. ولی چې غنځی وینستونکی د غنځی وینستلو په وخت کې د غلام قاتل دی او د غنځی وینستلو په حالت کې هغه غلام وولهدا دده قیمت واجب دی.

(۳) پر کوم کس گواهانو گواهي و پر کومه چې ده د احصان په حالت کې زناکړي ده قاضی دهغوئ د گواهي مطابق د هغه د سنگسار کولو حکم ورکړ او س یو چا د هغه طرفته ډېره وړا کړه له ډېري لگیدلو څخه وړاندي د زناله گواهانو څخه کوم گواه له خپلې گواهي څخه رجوع وکړه نو د ډېري وینستونکی ضامن نه دی ولی چې د ډېري د وینستلو د حالت اعتبار دی او په دې وخت کې مشهود علیه مباح الدم وو. البته په رجوع کونکی گواه باندې ضمان لازمېږي که هغه یواځې رجوع وکړه نو پرده ربع دیت لازمېږي او که څلورو واره گواهانو رجوع وکړه نو کامل دیت لازمېږي.

(۴) که کوم مسلمان د ښکار طرف ته غنځی وړا کړ او پر ښکار تر لگیدلو وړاندي غنځی وینستونکی مرتد شو (العیاذ بالله) بیا هغه غنځی پر ښکار و لگید او په دې سره ښکار مر شونو حلال دی ولی چې د غنځی د وینستلو د حالت اعتبار دی او په دې وخت کې غنځی وینستونکی مسلمان دی لهدا دده ښکار حلال دی او که

ماسوا دراهمو او دنانیرو د ادا، کولو په صورت کې تغلیظ نشته ولی چې تغلیظ توقیفی دی کوم چې صرف داوښانو په صورت کې دی.

(۲) قوله والخطاء ای دية الخطاء مانع من الاصل، دقتل خطاء، په وجه سره پر عاقله دیت او پر خپله پر قاتل کفار ه واجب ده، قوله تعالى (ومن قتل مؤمنا خطاء فخطی برقیة غیر مؤنونة منسلفة الی اهلہ) (یعنی چا چې کوم مسلمان خطاء، قتل کې نور قبه مؤمنه دي ازاده کړي او د مقتول والاوته دي دیت ورکړي). او په قتل خطاء، کې دیت سل اوښانو په پنځه قسمه سره دي شل بنت مخاض، شل ابن مخاض، شل بنت لبون، شل حقی، او شل جذعي دي ولی چې همداتفصیل د حضرت ابن مسعود رضی الله عنه په روایت کې مروی دی، همدرازه په قتل خطاء، کې قاتل معذوروي په دي وجه پرده په واجب شوي دیت کې باید تخفیف وي او په مذکوره دیت کې د شبهه عمد د صورت په نسبت تخفیف دی ولی چې هلته څلور یادري قسمه داوښانو ادا، کولو حکم وودلته د پنځه قسمه اوښانو حکم دی.

(۳) قوله الف دينار او عشرة آلاف درهم ای دية القتل خطاء امامان من الابل اخماسا والف دينار من الذهب او عشرة آلاف درهم من الورق، یعنی که دقتل خطاء دیت په سروزرو سره ادا، کېږي نویو دیت زردیناره دی او که په سپنوزرو سره ادا، کېږي نولس زره دراهم دي ولی چې له حضرت ابن عمر رضی الله عنه څخه مروی ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله د یو مقتول د دیت په باره کې د لسوزرو حکم فرمایلي وو. دامام مالک رحمته الله او امام شافعی رحمته الله په نزد د ولس زره درهمه دي او په دراهمو او دنانیرو کې وزن سبعة معتبر دی (یعنی ددرهم وزن دري ماشي یو رتی او دیو رتی پنځمه حصه ده، او د دینار وزن څلور ماشي او څلور رتی دي په دي ډول دا او و متقالو او لسو درهمو وزن برابرېږي همدی ته وزن سبعة ویل کېږي).

(۴) په قتل شبهه عمد او قتل خطاء، کې پر قاتل کفار ه لازمه ده او کفار ه هغه ده کومه چې په آیت مبارک کې مذکوره ده چې یو مؤمن غلام په ازادوي که غلام نه وو یا به پر لپسي دوه میاشتي روژه نیسي قال الله تبارک وتعالی (ومن قتل مؤمنا خطاء فحبر برقیة مؤمنة ودية مسلمة الی اهلہ)..... فمن لم يجد فصيام شهرين متتابعين (او کوم څوک چې کوم مسلمان په خطاء، سره قتل کړي نو پر هغه د یو مسلمان مملوک ازادول دي او د مقتول والاوته دي دیت ورکړي)..... بیا کوم کس ته چې په لاس ور نه شي نومو اتر (متصلي) (دوه میاشي روژي دي) (مذکوره آیت اگر که دقتل خطاء، په باره کې وارد شوی دی مگر په حق قتل کې شبهه عمد هم خطاء، دی.

(۵) مگر په دي دوو صورتونو کې شیتو مسکینانو ته خورک ورکول کفایت نه کوي ولی چې د شیتو مسکینانو د خورک په باره کې نص نه دی وارد شوی او مقادیر توقیفی دي په رایه سره مقررول یې صحیح نه دي، او کوم غلام چې په کفار ه کې ادا، کېږي دهغه مسلمان والی او سلیم الاعضاء والی ضروري دی لهنداکوم ماشوم چې دمور په نس کې وي هغه په کفار ه کې آزادول کافی نه دی ولی چې دهغه په باره کې معلومه نه ده چې سلیم الاعضاء دی او که نه دی.

(۶) او که غلام شیدي رودونکی ماشوم وي او دهغه له مور او پلار څخه کوم یو مسلمان وي نو دهغه په ازادولو سره کفار ه ادا، کېږي ولی چې دا حد الاوین په مسلمان والی سره ماشوم هم مسلمان شمارل کېږي

اوماشوم څرنگه چې ښکاره دی لهذا دهغه سلیم الاطراف والی هم په ښکاره وي په دي وجه د داسي غلام په کفاره کې ازادول صحیح دي .

(۷) د ښځې دیت مطلقا دنارینه ددیت نصف دی که په نفس کې وي او که په اطرافو کې وي لقوله ۷۷ دیت المرأة علی النصف من دية الرجل (د ښځې دیت دنارینه ددیت نصف دی) داروايت له حضرت علی ۷۷ موقوف او مرفوعا دواړه قسمه مروی دی ، همداراز د ښځې حال دنارینه له حال څخه ناقص دی او د ښځې منفعت دنارینه له منفعت څخه کم دی لهذا د نقصان به په دیت کې هم ظاهر یږي . او د مسلمان او ذمی دیت برابر دی ولی چې د نبي کریم ۷۷ ارشاد مبارک دی دیه کل ذی عهده الف دینار (د هر ذمی دیت په داسي حال کې چې هغه پر خپل عهد مذهب باندې باقی پاتې وي زردیناره دی) ، همداراز دا د حضرت ابوبکر صدیق ۷۷ او حضرت عمر ۷۷ فیصله هم ده . دامام شافعی ۷۷ په نزد ذمی که یهودی یا نصراني وي نو دهغه دیت څلور زره درهمه دی او که مجوسي وي نو دهغه دیت اته سوه درهمه دی . او دامام مالک ۷۷ په نزد د یهودي او نصراني دیت شپږ زره درهمه دی .

فضل

دافصل له نفس څخه د کم د دیت په بیان کې دی

مصنف ۷۷ چې د نفس د دیت له بیان څخه فارغ شونو د ملحقاتو د دیت په بیان یې شروع وکړه ولی چې ملحق بالشیء له شی څخه وروسته وي .

(۱) فی النفس والفان واللسان والذکر والحشفة والفعل والسمع والبصر والشم والذوق واللحیة ان له تحت وشعر الرأس (۲) والعیین والیخین والشفتین والحاجبین والرجلین والأذنین والألتین ونذی المراء الذیة (۳) وفی کل واحد من هذه الأشياء نصف الذیة وفی أشعار العین الذیة وفی أحدھا زنها (۴) وفی کل أصبع من أصابع الیدین أو الرجلین عشر ھا وما فیها من فاصل ففی أحدھا ثلث ذیة الأصبع ونصفها لو فیها من فصلان (۵) وفی کل من خمس من الأهل أو خمس مائة درهم (۶) وکل عظم ذی نصفه فیه ذیة کبر . شلت وعین ذیة من ھا

ترجمه : په نفس کې او په پوزه کې او په ژبه کې او په ذکر کې او په حشفه کې او په عقل کې او په سمع کې او د بدن کې او په قوت شامه کې او په قوت ذائقه کې او په پیره کې که بیرته نه شوه راشنه او د سر په وینتانو کې (دیت دی) ، او په سترگو کې او په لاسونو کې او په شونو وکې او وریزو وکې او په پښو کې او په غوږو وکې او په خایو کې او د ښځې په تیانو کې دیت دی ، اوله دي شيانو څخه په هریوه یوه کې نصف دیت دی او د سترگو په بڼو کې پوره دیت دی او په یوه بڼه کې ربع دیت دی . او په هره گوته کې د لاس او د پښو لسمه حصه د دیت ده او په کومه گوته کې چې خوښه وي نو له هغوی څخه په هریوه کې ثلث دیت دی او نصف دیت دی که په هغې کې دوه بڼه وي او په هر غاښ کې پنځه او بڼان دي یا پنځه سوه درهمه دي . او هر هغه اندام چې دهغه نفع ختمه شي نو په هغه کې دیت دی لکه چې لاس شل شي او د سترگو روڼائي ختمه شي .

تشریح: (۱) قوله فی النفس والعارن واللسان الخ، داټول معطوفات خبر مقدم او الولدیه یې مبتدا، مؤخره ده. یعنی په نفس کې دیت دی که صغیر وي او که کبیر، وضع وي او که شریف، مسلم وي او که ذمی ولی چې په حرمت او عصمت کې داټول برابر دي. او پوزي دنرمي حصي په پري کولو کې کامل دیت دی او د ژبي په پري کولو کې کامل دیت دی او د ذکر او حشفي په پري کولو کې کامل دیت دی او که یې څوک پرسر داسي وواهه چې دهغه عقل زائل شونو پر هغه کامل دیت دی او په کنولو. اوړندولو کې دیت دی. او د چاد بویولو او څکلودقوت په ختمولو کې دیت دی که چاد بل ژیر یاد سرویشان داسي وروځریل چې بیرته راشنه نه شول نو پر هغه کامل دیت دی. دانساني اعضاء په باره کې قاعده کلیه داده چې د چاد عضو په پري کولو سره که دهغه عضو کامل منفعت ختم شو یا له هغه اندام څخه چې کوم جمال مقصود ووهغه زائل شونو دا نفس انساني دضائع کولو په شان دی لږ اږدي کامل دیت نفس و اجیبيري نومذ کوره بالا اعضاء، همداسي دي چې د ځینو په پري کولو سره کامل منفعت زایلېږي او د ځینو په پري کولو سره مقصودي جمال زایلېږي په دي وجه په هغوی کې کامل دیت دی.

(۲) د دواړو سترگو په ضائع کولو کې کامل دیت دی، د دواړو لاسونو په پري کولو کې کامل دیت دی. په دواړو شونو کې کامل دیت دی، د دواړو وریزو په غوڅولو کې کامل دیت دی، دواړو پښو په پري کولو کې کامل دیت دی، په دواړو غوږونو کې کامل دیت دی، په دواړو ځایو کې کامل دیت دی او د بڅې په دواړو تیانو کې کامل دیت دی. د دي ټولو دلیل هغه قاعده کلیه ده کومه چې په مخکنۍ مسئله کې تیره شوه. (۳) له مذکوره بالادو و اعضاء څخه که یې یو ضائع کړ نو نصف دیت و اجیبيري ولی چې دیوه عضو په پري کولو سره نصف منفعت یا نصف جمال فوت کیږي لهندا دیت به هم نصف واجب وي، او د سترگو څلور سره بانوگان که یې داسي وکښل چې بیرته راشنه نه شول نو د کامل جمال د فوت کیدلو په وجه سره په دي کې پوره دیت و اجیبيري او په دوو کې نصف او په یوه کې ربع دیت و اجیبيري لماینا.

(۴) د دواړو لاسونو او دواړو پښو له گوتو څخه په هریوه گوته کې د پوره دیت عشر دی ولی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي په هر گوته کې لس اوښان دي. ښکاره خبره ده چې لس اوښان د پوره دیت لسمه حصه ده، او ټولې گوتې په منفعت کې د مساوات په وجه سره په دیت کې هم سره برابرې دي. په کومو گوتو کې چې درې بندونه دي که یې له هغو څخه یو بند پري کړ نو د گوتي د دیت ثلث و اجیبيري. او په کومو گوتو کې چې دوه بندونه دي په هغو کې که یې یو پري کړ نو د گوتي د دیت نصف و اجیبيري بدل به پر مبدل تقسیمېږي.

(۵) که چاد چاغابښ خطا، مات کړ نو په هر غابښ کې د پوره دیت نصف عشر دی یعنی پنځه اوښان و اجیبيري لټوله ﷺ لی کل ټټ عس من الابل (په هر غابښ کې پنځه اوښان دي)، یا غابښونه اوداري ټول په حکم کې سره برابر دي ولی چې په دارو کې د ژړلو منفعت دی نو په ضوا حکو کې زینت دی.

(۶) که چا څوک په کوم عضو وواهه او دهغه منفعت ختم شونو اگر که هغه عضو پر خپل ځای پاتي وي نو هم پوره دیت و اجیبيري لکه چې د پري کولو په صورت کې پوره دیت و اجیبيري مثلاً پر لاس یې وواهه هغه شل

شويایې پر سترگه وواهه سترگه باقي وه مگردیدېې ختم شونوپوره دیت واجبیږي ولی چې له اعضا څخه مقصود منفعت دی نود منفعت ختمیدل د عضو د پري کیدلو په شان دی.

فصل فی الشَّجَاج

دافصل دسر دزخمونوپه بیان کې دی

کوم زخم چې پرمخ اوسرباندي وي هغه ته شجة ويل کيږي او جمع يې شجاج ده اود پاتي جسم زخم ته جراحة ويل کيږي چې جمع يې جراحات دي ، له نفس څخه دکم درجه د الاجنایتونو اودیتونوکې شجاج هم داخل دی لیکن دکثرت مساثلوپه وجه سره منصف رحمته الله د شجاج احکام په مستقل فصل کې بیان فرمایلي دي .

(۱) وفي الفوصضة نصف غشز البنية وفي الهاشمة غشز هار وفي المنقلة غشز و نصف غشز وفي الآفة والخائفة ثلثها (۲) إن نفث الخائفة فلنفاها (۳) وفي الخارضة والذامعة والذامية والناضعة والمفلاجمة والبنفخات حكومة غذل (۴) ولا تقاض في غير الفوصضة (۵) وفي أصابع اليد نصف البنية ولو مع الكف وغ نصف ساعد نصف البنية وخكومة غذل

تو جمع: په موضحه کې د دیت شلمه حصه ده اوپه هاشمه کې لسمه حصه ده اوپه منقله کې لسمه او شلمه حصه ده اوپه آمه یاجائغه کې ثلث دیت دی اوکه یوبل طرف ته ووزي جائغه نودوه ثلث ددیت دي ، اوپه حارصه اودامعه اودامیه اوباضعه اومتلاحمه اوسمحاق کې د عادل فیصله ده ، اوقصاص نشته له موضحه څخه په ماسواکې ، اودیوه لاس په گوتوکې نصف دیت دی اگرکه له ورغوي سره وي اوله نیمایې بازو سره نصف دیت دی اود عادل فیصله ده .

تشریح: (۱) شجاج دسراومخ زخم ته ویل کیږي اود پاتي نور جسم زخم ته جراحات ویل کیږي ، دسراومخ زخمونه پرلس قسمه دي . /فصو ۱: حارصه : داهغه زخم دی چې په پوستکي کې خراش وکړي اوبس (یعنی گرزاري یې کړي) . /فصو ۲: دامعه : داهغه زخم دی چې وینه خوښکاره شي مگرونه بهیږي لکه په سترگو کې اونیکه چې ښکاریږي خومگر بهیږي نه . /فصو ۳: دامیه : داهغه دی چې وینه هم وبهیږي . /فصو ۴: باضعه : داهغه دی په کوم کې چې غوښه پري شي . /فصو ۵: متلاحمه : داهغه دی په کوم کې چې (د باضعه په نسبت) ډیره غوښه پري شي مگر سمحاق ته ونه رسیږي . /فصو ۶: سمحاق : داهغه دی په کوم کې چې غوښه پري شي اوسمحاق ته ورسیږي سمحاق دغوښې اود سدر هډوکی ترمنځ نرمه پرده ده . /فصو ۷: موضحه : داهغه دی چې هډوکی ښکاره شي . /فصو ۸: هاشمه : داهغه دی په کوم کې چې هډوکی هم مات شي . /فصو ۹: المنقلة : داهغه دی په کوم کې چې هډوکی په ماتیدلو سره له خپله ځایه وښوري . /فصو ۱۰: آمه : داهغه دی کوم چې ام دماغ ته ورسیږي ام دماغ هغه پرده ده چې په هغې کې دماغ دی .

که موضحه خطا وي نوپه دي کې نصف عشر دیت (پنځه اوبنان) دي ، په هاشمه کې عشر دیت (لس اوبنان) دي ، په منقله کې د عشر دیت اونصف عشر دیت مجموعه (یعنی پنځلس اوبنان) دي ، په آمه کې ثلث دیت واجب دی لقوله رحمته الله وفي الفوصضة غشش من الأهل وفي الهاشمة عشر وفي المنقلة خمسة عشر وفي الأمة ثلث الدبة (یعنی په موضحه

کې پنځه اوښان دي اوپه هاشمه کې لس اوپه منقله کې پنځلس اوپه آمه کې ثلث دیت دی. اوپه جانغه زخم کې ثلث دیت دی لفرله عليه السلام في الجائفة ثلث الذبابة (په جانغه کې ثلث دیت دی)، او جانغه هغه زخم دی کوم چې ترجوفه ورسپري که په سينه کې وي ياپه نس کې وي ياپه ملا وغيره کې وي.

(۲) که جانغه زخم يوبل طرف ته ووتی نو دا دوه جانفي گڼلي کيږي لهذا د دیت دوه ثلثه واجبيږي کماقضى بذلك ابو بکر رضي الله عنه.

(۳) له موضحة څخه په کمه درجه کې چې کوم شپږ قسمه زخمونه دي يعنی حارصه، دامعه، داميه، باضه، متلاحمه، اوسمحاق، په دي کې دامام ابو حنيفه رضي الله عنه د مذهب مطابق نه قصاص شته اونه دیت بلکه حکومت عدل دی يعنی عادل کس چې څه فيصله وکړي هغه واجبيږي ولی چې ددي شپږ قسمه زخمونو لپاره کوم تاوان مقررنه دی اوهسي بي زايه يې پريښودل هم صحيح نه دي لهذا په دي کې دعادل فيصله معتبره ده، دکوم چې صورت دامام طحاوی رحمته الله عليه د قول مطابق داده چې کوم سالم غير زخمي غلام دي قيمت کړای شي يادي دوه ځل له زخم سره قيمت کړای شي اويادي ددواړو قيمتونو په منځ کې تفاوت ته وکتل شي که هغه تفاوت د قيمت نصف عشرو و نو د دیت د عشر نصف دي واجب کړای شي او که تفاوت درېع عشر په اندازه و نو درېع عشر دیت دي واجب کړای شي.

له پورته ذکر شويو لس قسمه زخمونو څخه په اووم قسم (يعنی موضحة) کې قصاص شته په دي شرط چې عمدا وي ولی چې قصاص مساوات غواړي اوپه موضحة کې مساوات ممکن دی په دي ډول چې تر هډوکي د پري کړای شي او پري دي شول شي، له موضحة څخه لوړ چې کوم درې قسمه زخمونه دي په هغو کې بالاتفاق قصاص نشته ولی چې مساوات متعذر دی.

(۴) اوله موضحة څخه چې په کښنه درجه کې کوم زخمونه دي په هغو کې دامام ابو حنيفه رضي الله عنه په نزد قصاص نشته. دامام محمد رضي الله عنه په نزد له سمحاق څخه ماسوا په دانور کې قصاص شته او همد اظاهر الرواية دی او همد اصحيح ده ولی چې مساوات ممکن دی په دي ډول سره چې دمجروح د زخم په ناپو لوسره دي جارح همدومره اندازه زخمي کړي.

(۵) ديوه لاس په ټولو گوټو کې نصف دیت دی ولی چې په يوه گوټه کې عشر دیت (لس اوښان) دي نو په پنځو گوټو کې نصف دیت (پنځوس اوښان) کيږي، او که يې له گوټو سره ورغوی هم پري کړنوم نصف دیت لازمېږي ولی چې ورغوی دگوټو تابع دی. که يې گوټي له نيمايې بازو سره پري کړي نو په گوټو او ورغوی کې نصف دیت دی اوپه نيمايې بازو کې حکومت عدل (دکوم چې صورت مخکي ذکر شو) دی ولی چې بازو دگوټو او ورغوی تابع نه دی او هغه همداسي بي زايه هم نه شي پريښودل کيداى لهذا په دي کې به دعادل فيصله معتبره وي.

(۶) وفي قطع الكف زليها اضع او اضعاف عشرها ولا شيء في الكف (ع) وفي الأضبع الزائدة (أ) زعن الفضي وذكره وإسباوان لم نعلم صرخة ينظر وخر كثر كلام حكومة غل (۹) شخ زجلانو صرخة فلذهب غلها وشخر زابو دخل أرض الفوس صرخة في الذبابة (۱۰) وإن ذهب سفعا وبصره أو كلاما لأن شخه من صرخة فلذهب غلها أو قطع أضبعاً فلشئت أخرى أو قطع المفضل الأعلى فمثل ما بقي أو كل الأيدى أو كثر نصف سبعة فاسود ما بقي فلا فؤاد (۱۱) وإن قطع غنفاً فلشئت مكانها أخرى سقط الأرض (۱۲) وإن أهد فلشئت من الأول يجب

توجیه: اوږدوړغوی په پري کولو کې په داسې حال کې چې په هغه کې یوه گوته یادوه گوتي وي د دیت لسمه حصه ده یا پنځمه حصه ده او په وړغوی کې هیڅ نشته، او په زیاته گوته کې، او د ماشوم په سترګه کې او دهغه په ذکر کې او په ژبه کې که معلوم نه وه دهغه صحت په لیدلو او حرکت کولو او خبرې کولو سره دیو عادل فیصله ده. زخمي یې که کوم کس نود هغه عقل ختم شوی یې د سروینستان نو دا خلیبې د موضع تاون په دیت کې، او که باقی پاتې نه شوه دهغه سماعت او دید یا گویانې نونه، او که یې ولگاوو پر کوم کس موضع زخم نوصاع شوه دده واه سترګې یې پري کړه دهغه گوته نوشل شوه دوهمه گوته یا لوړ بند نوشل شو باقی پاتې یا ټول لاس شل شوی یې نصف دانت مات کړ نو تور شوی باقی نو قصاص نشته او که یې وکښی د چا غاښ بیاراشین شوه دهغه پر خای بل یو نوسا قلیبې تاون او که یې قصاص واخیستل شوی بیاراشین شو د اول کس غاښ نوتاوان واجبیږي.

تشریح: (۶) که چا د بل کس وړغوی ورپري کړه په کوم کې چې صرف یوه گوته وه پاتې خلور گوتي نه وي نو پر قاطع باندي عشر دیت یعنی لس اوښان واجبیږي او که گوتي دوي وي نو خمس دیت یعنی شل اوښان واجبیږي، او په وړغوی کې هیڅ نه واجبیږي ولی چې گوتي اصل دي او وړغوی تابع دی په دي وجه چې د لاس منفعت بطش (نیول) دی او نیول د گوتو په وجه سره حاصلیږي.

(۷) قوله وفي الاصل الزائدة وعن الصبي الخ. له خپلو ټولو معطوفاتو سره خبر مقدم دی او حکومت عدل مبتدا، مؤخره ده. یعنی که چا د بل زیاته گوته ورپري کړه نو د آدمیت د شرافت په خاطر په دي کې حکومت عدل دی ولی چې دا د انسان جز، دی اگر که د دي منفعت یا زینت نشته، همداشان که چا د کوم ماشوم سترګه یا ذکر یا ژبه ورپري کړه او تر اوسه د دي اعضا، روغ والی نه وو معلوم شوی یعنی دسترگو دید، د ذکر حرکت کول او د ژبې خبرې کول معلوم نه وو نو په دي کې حکومت عدل دی ولی چې د دي اعضا، منفعت معلوم نه دی په دي وجه کامل دیت نه شي واجبیږي لهدا دیوه عادل فیصله په دي کې معتبره ده، بیاماشوم که په سترګه سره دید کولای شي او په ژبه سر خبرې کولای شي او دده ذکر حرکت کولای شي نو د اددي اعضا، دروغ والی علامت دی.

الانفاذ: ای جان اذا مات المجنى عليه فله نصف الدية واذا عاش فعليه الدية؟

فصل: الحائن اذا قطع حشفة الصبي خطأ باذن ابيه فان مات الصبي رجب على الحائن نصف الدية وان عاش فعلى الحائن الدية كلها (الاشاء والنظائر)

(۸) که چا: بل پرسر باندي داسې موضع زخم ولگاوه د کوم په وجه سره چې دهغه عقل ختم شو نو پر جراح ټول دیت لازمیږي او د موضع تاون هم په دي کې داخلیږي ولی چې د عقل په ختمیدلو سره د ټولو اعضا، منفعت فوتیږي نو دا داسې ده لکه څوک چې په موضع زخم سره زخمی کړای شي او بیا هغه له دي څخه مړ شي نو د موضع تاون په کل دیت کې داخلیږي، همداشان که له موضع زخم څخه وروسته دهغه د سروینستان داسې ضائع شول چې بیرته راشنه نه شول نو د سردوینستانو په ضائع کیدلو کې کل دیت دی او د دي زخم تاون هم په دي کې داخلیږي ولی چې جز، په کل کې داخل وي.

(۹) كه دمذكوره موضحه زخم په وجه سره دمجروح قوت سامعه ياباصره ياقوت كلام ختـ شونوپر جارج له ديت سره سره ددي زخم تاوان هم لازم دى داصورت دتير شوى صورت په شان نه دى چې دزخم تاوان په ديت كې داخل شي بلكه دا اعضا، مختلفه دتلف كولوپه شان دزخم تاوان په ديت كې نه داخليږي ولى چې له دي منافعو څخه هريومنفعت مستقل دى .په خلاف دعتق چې دهغه منفعت دټولو اعضا، طرف ته راگرځي .

الافراز: ايرجى قطع اذن انسان وجب عليه خسمانة دينار وان قطع راسه فعليه خمسون دينارا؟

قول: اذا خرج راس السلول دفعطع اسنان اذنه ولم يمت فعليه دينار وان قطع راسه فعليه العرة و غرة العلام يسارى خمسين دينارا (الاشباه والظائر) .

(۱۰) كه چادبل سرداسي ورزخمي كړ چې دهغه په وجه سره دهغه دواړه سترگي ضائع شوي يايې دچاگوته ورپرې كړه دكوم په وجه سره چې بله متصله گوته هم شله شوه يايې برسيره بندپرې كړه دكوم په وجه سره چې باقي پاتي گوته هم شله شوه يايې ټول لاس ضائع شوي چادبل نصف غاښ ورمات كړ اوپه دي سره پاتي غاښ هم تور شونودامام ابوحنيفه رحمته په نزديه دي ټولو صورتونو كې تاوان واجب دى قصاص نه واجبيږي ولى چې قصاص مساوات غواړي اولته مساوات ممكن نه دى اوچيرته چې مساوات ممكن نه وي هلته قصاص نه وي په دي وجه قصاص نه واجبيږي اوكله چې قصاص واجب نه شونوتاوان به وركوي . اوهمداراجع ده لعافى الباب: والصحيح قول ابى حنيفة وعليه مثنى البرهاني والسعى وغيرهما تصحيح (اللاب فى شرح الكتاب على هامش الجوهرة ۲/۱۷۲)

(۱۱) كه چادكوم كس غاښ وروكښى بيا دهغه پرځاى بل غاښ راشين شونودامام ابوحنيفه رحمته په نزدددي جرماته ساقطه شوه ولى چې دغاښ دمنفعت اوزينت په بيرته راگرځيدلوسره دمجروح دحق جبيره وشوه . دصاحبينوپه نزددغاښ كښونكى پر دمه پوره تاوان لازم دى ولى چې دكښونكى له طرف څخه دموجب تاوان جنايت صدور شوى دى ،پاتي شونوى غاښ راشين كيدل نودالله تعالى له طرف څخه نوى نعمت وا احسان دى .

ف: دامام ابوحنيفه رحمته قول راجع دى لعافى الدرالمختار: (الان قلعت) السن (قست اخرى فانه بسقط الارش عنده كسن

صغير) خلافا لهما (الدرالمختار على هامش الدرالمختار: ۵/۴۱۵)

(۱۲) او كه زديد بركر غاښ وروكښى بركر قصاص دزید غاښ وروكښى بيا د بركر غاښ راشين شونوپر بركر لازم ده چې دى به دزیدد غاښ ارش يعنى پنځه سوه درهمه ادا كوي ولى چې د بركر دغاښ په راشنه كيدلوسره معلومه شوه چې ده دزیدد غاښ ناحقه وركښلى وللهذا پر بركر دزیدد غاښ ديت لازميرى .

(۱۳) وان شيخ رجلا فالتحم ولم يلق له اثر اذ ضرب فحرج لير اذ ذهب اثره فلارث (۱۴) ولا فرق دجرح حتى يبر (۱۵) وكل عند سقط فيه فوده سبعة كس لا بدعده . دى . دى فى مال الشان . (۱۶) وكذا ما وجب صلح او غير ذ . لوكا . شش لعشر ۱ - او عند السعى و السجون حطا و دینه على عاقله ولا تكفير فيه ولا حزمان عن السرقات و السخرة كالصبي

توجّه: او كه يې زخمي كړ كوم كس بيا هغه زخم ډك شواونه شوپاتي دهغه اثار يې وواهه اوزخمي يې كړ بيا هغه روغ شواونه شوپاتي دهغه اثار نو تاوان نشته، او قصاص نشته د زخم ترڅو چې روغ شي، او هر هغه عمد د كوم چې قصاص ساقط شي د شپه په وجه سره لكه قتل كول د پلار زوی له نو دهغه ديت د قاتل په مال كې دی، او همداشان كوم چې واجب شي په صلح يا اقرار سره يا كم وي له نصف عشر څخه، او عمد د نابالغ او مجنون خطا، دی او دهغه ديت دهغه پر عاقله دی، او نشته كفاره په دي كې او نه محروم والی او معتوه د نابالغ په شان دی.

تشریح: (۱۳) كه يو چا د بيل چا سرور زخمي كړ بيا هغه زخم ډك شواو دهغه اثار پاتي نه شواو وينستان ونيو، يانې پر نور جسم وواهه او هغه زخمي شو بيا هغه زخم ډك شواو دهغه اثار پاتي نه شونو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزله جارج څخه جرمانه ساقطېږي ولی چې د جرمانې لازمونكى عيب دمجروح پريدن باندې اوس پاتي نه شواو صرف درد اوالم موجب جرمانه او تاوان نه دی همدوجه ده چې كه څوك بل څوك ووهي مگر زخمي يې نه كړي نو پر ضارب څه تاوان نشته. دامام ابو يوسف رحمته الله عليه په زدير جارج د درد رسولو جرمانه واجب ده ولی چې موجب ديت عيب اگر كه زائل شو مگر له زخم څخه حاصل شوى درد څخه ده زائل شوى او د جرمانې مقداره يو عادل كس بيانوي. دامام محمد رحمته الله عليه په زدير جارج باندې د طبيين اجرة او د دوا څرخه واجب ده ولی چې پر مجروح باندې د طبيين اجرة او د دوا قيمت د جارج دفع له وجه سره لازم شوى دی.

ف: دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه قول راجع دی لعلی الشامة: وفي البرجندی عن الخزانة والمخاروق ابی حنیفة ډرمستی وعلیه اعتمد المحبوبي والنسفی وغيرهما لکن قال فی العیون لا یجب علیه شی قیاسا ولا یستحسن ان تجب حکومة عدل مثل اجرة الطیب (رد المحتار: ۵/۳۱۵)

(۱۴) كه چا كوم كس زخمي كړ نو له جارج څخه به قصاص نه اخيستل كيږي ترڅو چې مجروح روغ شي ولی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دمجروح له روغیدلو څخه وړاندې د قصاص له اخيستلومنع فرمايلې ده. همداراز په زخمونو كې د حال اعتبار نشته بلكه د انجام اعتبار دی په دي وجه چې فی الحال دهغه حال معلوم نه دی كيداى شي چې زخم ډير شي او دهلاکت نفس سبب وگرځي لهذا له روغیدلو څخه وروسته يوه خبره يقيني كيږي چې پر جارج د زخم تاوان دی يا د اتلاف نفس تاوان.

(۱۵) مصنف رحمته الله عليه يواصول بيانوي چې هر هغه قتل چې په هغه كې د كومې شېبې په وجه سره له قاتل څخه قصاص ساقط شي او ديت واجب شي مثلا پلار زوی عمد اقل كړ نو پر قاتل (پلار) باندې قصاص نشته بلكه له ده څخه به ديت اخيستل كيږي، نو د اشان ديت د قاتل په مال كې او جبيږي پر عاقله نه او جبيږي، او د اديت به قاتل په دريو كلونو كې ادا كوي.

(۱۶) همداشان هر هغه مالي جرمانه كومه چې پر قاتل د صلح يا د قاتل د قتل خطا، د اقرار كولو په وجه سره واجبه شوي وي هغه به هم د قاتل له مال څخه ادا كيږي پر عاقله واجبه نه ده لقل عمر رحمته الله عليه لا يعقل العاقله صلحا ولا اعترا (يعنی خاندان مال صلح او مال اقرار نه شي برداشتولای). همداراز په دي صورت كې څرنگه چې ديت د عقد په وجه سره واجب شوى دی او عاقله د عقد په وجه سره واجب شوى ديت نه شي برداشتولای بلكه د قتل په وجه سره واجب شوى ديت برداشتوي. همداشان هغه ديت چې د پوره ديت شلمه حصه نه وي بلكه

که وي نو داسي دیت هم پر عاقله نه دی بلکه پخپله د مجرم په ذمه وي ولی چې عاقله دیت برداشتي ترڅو پر قاتل څه تخفیف وي حال دا چې د اکوم زیات مقدار نه دی چې مجرم یې په خپله نه شي برداشتولی.

(۱۷) نابالغ او مجنون که عمدا اکوم جرم کوي نو هغه هم خطا، شمارل کېږي لهذا ددوی د جرم په صورت کې ددوی پر عاقله دیت و اجبېږي ولی چې ددوی لږه قصد صحیح نشته په دي وجه چې عمدا و قصد خو په علم پسي موقوف دي او د علم ذریعه عقل دی حال دا چې په مجنون کې عقل بالکل نشته او په نابالغ کې ناقص دی لهذا ددوی له طرف څخه عمدا و قصد نه شي متحقق کیدلای همدا وجه ده چې دوی گناه کار یې نه.

(۱۸) همداشان که ماشوم (نابالغ) یا مجنون خپل کوم قریب قتل کېي د کوم چې دی وارث دی نو ددوی د اقتل د قتل خطا، په حکم کې دی او سره له دي چې په قتل خطا، کې کفار له لازميږي مگر پر ماشوم او مجنون کفار هم نشته او د مقتول له میراث څخه هم نه محروميږي ولی چې د اقتل ددوی په حق کې گناه نه گنل کېږي لهذا نه پر دوی کفار شته او نه له میراث څخه محروميږي، او په لوړ ذکر شوی حکم کې معتوه د ماشوم په حکم کې دی.

باب فی الجنین

د اباب د جنین په بیان کې دی

جنین فعلی په معنی د مفعول یعنی مجنون سره دی او مجنون د مستوریه معنی دی. جنین هغه ماشوم دی کوم چې تراوسه د مور په رحم کې مستور وي او کله چې پیداشي نو هغه ته و لید ویل کېږي له دي څخه وروسته هغه ته رضيع ویل کېږي. جنین څرنگه چې د جزء من الكل په حکم کې دی په دي وجه مصنف رحمته الله علیه دده احکام د اجزاء حقیقه د احکامو له بیانولو څخه وروسته ذکر کړي دي. بیا په دي ډول ووايه چې په انسان او د انسان په متعلقاتو د جنایت له بیان څخه چې فارغ شونو د من وجه انسان احکام یې شروع کړل او من وجه انسان جنین دی.

(۱) حرب بطن امر اذا قلت جنينا ميتا يجب غرة نصف عشر الذبة (۲) لان الفقة حيا فمات الذبة (۳) وان الفقة ميتا فمات الذبة وان ماتت الفقة ميتا الذبة فقط (۴) وما يجب له بوزن عنه ولا يبرئ الضارب فلز ضرب بطن امراته فالت ذبته ميتا فعلى عاقلة الاب غرة ولا يبرئ منها (۵) وفي جنين الأم لا ذكروا نصف عشر الجنين لو كان خائوا غشرا فجنين لو أنشئ

توجه: واريې وکړ د ښځې پرنس نو و اچاوو هغې ماشوم مړ نو و اجبېږي غره، او هغه د دیت لسمه حصه ده او که یې و اچاوو هغه ژوندي بیا هغه مړ شونو دیت و اجبېږي، او که یې و اچاوو مړ یا مور مړه شوه نو دیت او غره و اجبېږي او که مور مړه شوه بیا هغې مړ ماشوم و اچاوو نو صرف دیت شته، او کوم چې و اجبېږي په دي کې هغه په میراث کې ورل کېږي له دي څخه او وارث نه دی و هو نکي او که یې و وهله خپله ښځه پرنس نو و اچاوو هغې هلک مړ نو د پلار پر عاقله غره ده او میراث نه شي ورلی له دي څخه، او د مینځنۍ په ماشوم کې که هغه مذکروې شلمه حصه ده دده د قیمت که ژوندي وای او لسمه حصه ده د هغه د قیمت که مړ شوی وو.

تشریح: (۱) که چاښه پرنس په لغته يابل شي سره ووهله چې دهغه په وجه سره هغې جنين (مې ماشوم) وچاړوونوپه دي کې پر ضارب باندي يوه غره واجب ده ولی چې دېنوهذيل يوي ښځې بله ښځه پرنس وهلي وه چې په هغه سره مضروب په ښځه او دهغې جنين دواړه مړه شول، نوښی کريم ﷺ دښځې دديت اود جنين دغره حکم فرمايلي وو. غره الشئ. خيار الشئ او اول الشئ ته ويل کيږي غره الشهر په معنى داول الشهر، او په اصطلاح کې غره دديت دلسمي حصي نصف ته ويل کيږي څرنگه چې دامقادير په ديت کې تر ټولو ګڼسته درجه او اول ديت دى په دي وجه دي ته غره ويل کيږي، يعنى که جنين مذکرو و نو دنارينه دديت نصف العشر (شلمه حصه يعنى پنځه سوه درهمه) واجب دي او که جنين مؤنث و نو دښځې دديت عشر (لسمه حصه يعنى پنځه سوه) واجب دي. دنارينه دديت شلمه حصه او دښځې دديت لسمه حصه دواړه پنځه سوه کيږي ولی چې دښځې ديت دنارينه دديت نصف دى. او که مضروب په ښځې ژوندی ماشوم و چاړو و بيا هغه مړ شو نو پر ضارب باندي کامل ديت و اجيږي ولی چې ضارب ماشوم له پيدا کيدلو څخه وړاندي دوهلويه ذريعه سره خطا، ضائع کړي.

(۲) او که مضروب په ښځې مې ماشوم و چاړو و بيا مور هم مړه شوه نو پر ضارب دمور دقتل په وجه سره ديت اود جنين په وجه سره غره و اجيږي ولی چې دتعدد اثر په وجه سره فعل هم متعدد شمارل کيږي لهدا ددوه جنايتونه شمارل کيږي. او که دضارب په ضرب سره اول مور مړه شوه بيا دهغې له نس څخه مې ماشوم ووتی نو پر ضارب صرف دمور ديت واجب دى او په جنين کې هيڅ نه و اجيږي ولی چې ظاهره داده چې دجنين دمرګ سبب دمور مرګ دى ولی چې دده ژوند دمور له ژوند څخه اوده ساه اخيستل دمور له ساه اخيستلو څخه ده نوده مرګ دمور په مرګ سره متحقق شوى دى.

(۳) څه چې په جنين کې و اجيږي که غره وي او که ديت نوهغه دده دواړه ثانودى ولی چې دادنفس بدل دى او بدل عن المقتول ورته لره دي. ليکن که ضارب هم دده وارث و ونوهغه به له ميراث څخه محروم وي مثلاً که چا خپله ښځه په نس کې په لغته ووهله چې په دي سره هغې مې ماشوم و چاړو و نو دضارب (پلار) پر عاقله غره ده او ضارب په دي غره کې دميراث مستحق نه دى ولی چې قاتل ته ميراث نه ورکول کيږي.

(۴) که چا مينځه پرنس و ووهله چې په دي سره هغې ماشوم و چاړو و نو ماشوم که مذکرو و نو ددهغه په ژوندی پيدا کيدلو دهغه دقيمت نصف عشر يعنى شلمه حصه و اجيږي، او که هغه مؤنث وي نو لسمه حصه واجب ده. دمور دقيمت اعتبار نشته ولی چې واجب مقدار دجنين دنفس بدل دى لهدا دهغه اندازه به دده په ذات سره کيږي و نى هذه صورة تفضيل الاتى على الذکر فى الارش.

{ ۵ } فان جرّه سبده بعد صر به فالفقه لمات ففيمته حيا و لاتنج الذبة و ارامات بعد الفتن (۶) و لا كفارة في الحين (۷) و ان شربت دواء لنظره
او عالجته فرجها حتى اسقطته ضمن عاقلتها الغرة فان فعلت بلا ذنوب

توجه: نو که ازاد کړه هغه لره دهغه مولی دهغه له ووهلو څخه وروسته او هغې ماشوم و چاړو و او هغه مړ شو نو په دي کې دهغه قيمت دى دژوندی والی. او کفار نه نشته په جنين کې. که ښځې دواړه وختېله تر څو حمل ضائع

کړي يايې څه شی کښینود په خپله شرمگاه کې حتی چې هغه یې و اچا و نو ضامن گرځي ددې عاقله دغره که دي کړی وي بلا جازته .

تقریج: (۵) که دا بدل کس مینځه پر نس په لغته ووهله او تر اوسه هیڅ نه وو شوي چې مالک اعلان وکړ چې ددې مینځې په نس کې چې کوم ماشوم دی هغه ما زاد کړله دي څخه وروسته مینځې ژوندی جنین و اچا و و بیا هغه ماشوم په دې صورت کې پر ضارب د ژوند ماشوم قیمت لازمیږي یعنی که هغه ماشوم ژوندی وای نو د هغه ماشوم چې څه قیمت وای هغه پر ضارب لازمیږي د قیاس تقاضا ده چې دیت واجب شي ولی چې له خروج څخه وروسته ماشوم ژوندی و آزاد دی مگر کوم ضرب چې ددې ماشوم د مرګ سبب دی هغه ددې ماشوم در قیمت په حالت کې واقع شوی دی لهذا د هغه دا اعتبار کولو په وجه سره قیمت واجب یې ولی چې وړاندي ذکر شوه چې اعتبار درمی حالت لره دی .

(۶) دا چې په هلو سره چې جنین ولید او ماشوم پر ضارب کفار و واجب نه ده بې شکه مندوبه ده . د ائمه ثلاثه په نزد کفار و واجب ده ولی چې ضارب قاتل دی . زموږ دلیل دادی چې کفار په قتل کې واجب یې حال دا چې د جنین ژوند معلوم نه دی نو قتل هم یقیني نه دی . مذکور اختلاف هغه وخت دی چې په هلو سره ماشوم ولوبیږي او که ژوند ماشوم ولوبید یا ماشوم بې شونو بالاتفاق کفار و واجب ده .

(۷) که کومې ښځې دخپل حملې د ضائع کولو په غرض سره کومه دوا و څښله یا یې وخوړله یا د بولوبه ځای کې څه شی کښینود چې دهغه په وجه سره حمل ضائع شونو که ښځې دا کار دخپل ځاوند له اجازت څخه بغیر کړی و نو د ښځې پر عاقله نصف عشر دیت یعنی د دیت شلمه حصه لازمیږي ولی چې ښځې په تعدی کولو سره حمل ضائع کړله یا پردې ضمان واجب یې اود اضمن به د ښځې عاقله برداشتي او ښځې دده د میراث مستحقه نه ده ولی چې ښځې قاتله ده . او که ښځې دخاوند په اجازت سره حمل ضائع کړنو هیڅ ورکول نه لازمیږي ولی چې د ښځې له طرف څخه زیاتې نه دی موجود شوی .

باب ما بعد من ذلک فی الطریق

دا باب د هغو شيانو په بيان کې دی کوم چې انسان په لاره کې جوړوي مصنف چې د قتل د مباشرت له احکامو څخه فارغ شو نو قتل لره د سبب جوړیدونکي شيانو احکام یې شروع کړل څرنگه چې دا ول وقوع کثیره او بلا واسطه ده په دې وجه یې دهغه احکام وړاندي ذکر کړل .

(۱) من اخرج إلى الطريق العاذية كفيها أو مزارع أو غرس أو دكاناً لم يكمل له غداً (۲) ولا التصرف في التالفة إلا بإذن أو في غيره لا ينصرف إلا بإذنه (۳) فإن مات أحد بنصر طرفه فدينه على عائلته كما لو حفر بئر إلى طريق أو وضع خنزراً فقتل به إنساناً (۴) ولو نهضت فقتلها في ماله

توجه: چا چې راويستله د شارع عام طرف ته بیت الخلا ، یاناو یا چې جیایا د کان نوهر کس لره حق شته دهغه د ماتولو ، او د لره د تصرف حق شته په نافذه کوڅه کې مگر دا چې مضروي او په غیر نافذه کې دي تصرف نه کوي مگر د اهل کوڅې په اجازه سره ، نو که مړ شو څوک دهغه په لوبیدلو سره نو دهغه دیت دده پر عاقله دی لکه

چې څوک وکړي څه په لاره کې یا کښېږدي ډېره اوضاعه شي په دې سره کوم انسان، او که څاروی وي نو دهغه ضمان به دده په مال کې وي.

تشریح: (۱) که چا د شارع عام طرف ته بیت الخلا راویستله، یا یې ناوړه ولگوله، یا کومه چوتره یا دکان جوړ کړ نو هر کس لره ددې شيانو د ماتولو اختیار شته ولی چې په دې شيانو سره خلگو ته ضرر رسیږي و قال ﷺ لا ضرر ولا ضرار فی الإسلام (په اسلام کې ضرر او ضرار نشته) یعنی نه ابتداء ضرر رسول جائز دی او نه چاته د ضرر رسول په نتیجه کې هغه لره زیات ضرر رسول جائز دی. همداراز په شارع عام (عامه لار) کې د ټولو خلگو حق شته لهذا هریو لره دا اختیار شته چې د اضرر دفع کړي.

(۲) زه داسې کوڅه کومه چې هغه بل طرف ته ووځي په هغې کې مذکوره بالاشیان جوړول صحیح دي په دې شرط چې خلگو ته په دې سره تکلف ونه رسیږي ولی چې په داسې ګلۍ کې هریو لره د تیریدلو حق شته نو داسې شي د جوړولو حق به هم وي کوم چې خلگو لره مضرنه وي ولی چې داسې شيان د تیریدلو په درجه کې دي کله چې د تیریدلو حق لري نو ددې شيانو جوړولو حق هم لري، او کومه ګلۍ چې هغه بل طرف ته نه ووځي (یعنی بنده وي) په هغې کې مذکوره شيان جوړول او تصرف کول جائزه دي ترڅو چې ددې کوڅې اوسیدونکي ددې اجازت ورنه کړي ولی چې داسې کوڅه دهمدې خلگو ملک وي همداراز په دې کې په هر حال کې له دوو څخه هریو لره د دفعه حق حاصل دی لهذا په دې کې هیڅ قسم تصرف ددوئ له اجازت څخه بهر جائزه دی.

(۳) که چا په لاره کې له مذکوره شيانو څخه کوم شی جوړ کړ هغه په کوم کس را ولویدل چې په دې سره هغه کس مرشوند جوړونکي پر عاقله باندې دهغه دیت و اجیږي ولی چې ددې کس د ضائع کیدلو سبب همدې شونود داسې ده لکه چې څوک د مسلمانانو په لاره کې څاه وکړي یا ډبره کښېږدي یا د هغه په وجه سره کوم انسان ضائع شي نو د ضائع شوی دیت ددې فاعل پر عاقله لازم دی ولی چې د فاعل په خپل دي کار کې له حد څخه تجاوز کونکی دی لهذا کوم نقصان چې دده له فعل څخه پیداشي نو هغه ددې ضامن دی.

(۴) قوله ولو بهیمة لضمناهای مالیه او لکان الهالک بقوط نحو الکفیه بهیمة لضمناهای مال المخرج، یعنی که دده ددې فعل په وجه سره کوم څاروی تلف شونو دهغه تاوان د فاعل په مال کې و اجیږي ولی چې خاندان مالی تاوان نه شي برداشتولای، صرف د نفوس تاوان برداشتوي.

(۵) ومن حمل بالو غلی طریق طریق یاغی سلطان او لی ملکوا و خغ غشیة لهما او قنظر قنظر لهما ان الإمام یفتقد زجل المزور علیها لم یضمن (۱) ومن خفل شینایی الطريق لفسط علی انسان ضمن ولو کان زلوا لاله لفسط لا (۲) من سجد لفسیرة فقلع زجل مهم قنبدیلا و جفل لیه بزواي او خضاة لم یط بوزجل لم یضمن وان کان من غیرهم ضمن (۳) وان جلس لیه زجل مهم لم یط بیه أخذ ضمن ان کان فی غیر الضلا فان کان فیها لا

توجه: او چا چې جوړه کړه موری په لاره کې د بادشاه په اجازه سره یا په خپل ملک کې یا یې کښو درلگۍ په لاره کې یا یې پل جوړ کړ یا د بادشاه له اجازت څخه بهر یا کوم کس قصد وکړ د تیریدلو پر دې نوصمان نشته، او چا چې اوچت کړ کوم شی په لاره کې او هغه ولویدی پر کوم انسان باندې نوصمان گرځي، او که وي هغه څا در کوم چې ده په تن کړی وي او هغه ولویدی نوصمان نه دی، یو مسجد دی د کوم قوم او خوږ ند کړه دوئ

څخه یو کس په هغه کې قنډیل یایې خپور کړه په دې کې پوزی یله بري بیا هلاک شو په دې سره کوم نس نوضامن نه دی او که له اهل محلي څخه ماسوا بل چا پښې وي نوضامن دی، او که کښېنستی په مسجد کې کوم کس له اهل محله څخه بیا هلاک شوی دده په وجه سره کوم کس نوضامن دی که په لمانځه کې نه و او که په لمانځه کې و نوضامن نه دی.

تشریح: (۵) که کوم کس په لاره کې چوپچه (موری، او په دیوال کې داسې سوری چې په هغه سره دتنه او په دباندي راوځي) وکیندله نو که یې دسلطان په اجازت سره داکار کړی وي یایې په خپله ځمکه کې کیندلی وي یایې دسلطان له اجازت څخه بغیر په لاره کې لرگی ایښی وي یایې پل جوړ کړی یا کوم کس قصد اهلته تیرید او په دې کې ولوید هلاک شوی په دې څلورو او په صورتونو کې ددې کس په ذمه هیڅ نه و اجیري په لومړۍ صورت کې خوپه دي وچه پرده ضمان نشته چې هغه دسلطان په اجازت سره دي لهذا کیندوونکی زیاتی کونکی نه شمارل کیږي، او په دوهم صورت کې په دې وجه ضمان نه دی چې ده په خپل ملک کې تصرف کړی دی او په خپل ملک کې هغه دتصرف مجاز دی لهذا پرده ضمان نشته، او په آخري دوو صورتونو کې څرنگه چې هغه کس قصد په لرگی یا پل تیر شوی دی لهذا د هلاکت نسبت په خپله دتیریدوونکی طرف ته کیږي نه دپل جوړوونکی او لرگی ایښودونکی و طرف ته.

(۶) که کوم کس په لاره له خپل سامان سره روان و او هغه سامان ولوید او په هغه سره کوم انسان هلاک شوی دسامان والا ضمان دی او که هغه څادر اغوستی و او هغه څادر ولوید او د هغه په وجه سره کوم کس هلاک شوی نو پر څادر والا ضمان نشته په دواړو صورتونو کې وجه دفرق داده چې سامان وروونکی دسامان دحفاظت په قصد کولو سره تگ کوي لهذا دلته دسلامتی دوصف قید لگول کیږي (یعنی دده مرور په دې شرط سره مشروط دی چې کوم بل کس به ته ضرر نه رسیږي) ولی چې دده په قصد او دحفاظت دارادي په وجه سره پرده څه تنگی نشته او د څادر اغوستونکی مقصد د څادر حفاظت نه وي نو که په دې صورت کې دسلامتی دوصف قید ولگول شي نو خرج لازم کیږي په دې وجه د څار اغوستل بغیر له کوم قید څخه جائز گرځول شوی دی.

(۷) دکوم قوم مسجد دی په هغه کې له همدې قوم والا څخه یو کس قنډیل خوړند کړ یایې پوزی خپور کړ یایې په هغه کې ډبري خپرې کړې بیا په دې سره اتفاقاً کوم انسان مړ شوی نو دقنډیل وغیره ایښودونکی کس باندي څه ضمان نشته. او که ددې کارونو کونکی له اهل محله څخه نه وي بلکه کوم بل غیر کس وي نو هغه ضمان گرځي وجه فرق داده چې دمسجد دامور و انتظام داهل مسجد کاردی لهذا دهغوئ فعل مطلقاً مباح دی دسلامتی په قید سره مشروط نه دی، او څرنگه چې دمسجد انتظام له اهل محله څخه ماسوا د نورو خلکو کار نه دی لهذا دهغوئ فعل به دسلامتی په شرط سره مشروط وي او چیرته چې دشرط موجود نه شي نو هغه به ضمان وي دادامام صاحب قول دی او دصاحبینو په زړه پری کس که هم داکارونه وکړي نوضامن نه دی ولی چې دادثواب کاردی پر دې هغه ته ثواب ورکول کیږي لهذا پر دې کس هم داهل مسجد په شان دی.

ف: دصاحبینو قول راجع دی کمالی الشامة: قال العلامة ابن عابدين رحمه الله: فانه نقل عن الحلواني ان اكثر المناخ

اغترافوا وعلیه الفتوى (رد المحتار: ۵/۳۲۴)

(۸) نه اهل مسجد څخه كوم كس په مسجد كې ناست ووكوم بل كس له هغه سره ټكر شو او هلاك شو نو كه د هغه كس لمونځ اداء كاوونو بالاتفاق ضامن نه دى او كه يې لمونځ نه اداء كاوونو دامام صاحب په نزد ضامن دى ولى چې مسجد د لمانځه لپاره جوړ شوى دى لهذا د لمانځه داداء كولو او نه اداء كولو د حالتونو په منځ كې تفاوت ظاهرول ضروري دى د كوم چې صورت دادى چې د لمونځ كونكى لپاره كښنستل مطلقا مباح او د لمونځ نه اداء كونكى لپاره په شرط د سلامتي سر مباح وگرځول شي. او د صاحبينو په نزد ضامن نه دى ولى چې مسجد د لمانځه او ذكر د واپاره جوړېږي نو كله چې د جماعت لمونځ اداء كوي نو لږ انتظار خو به كوي لهذا بغير له لمانځه هم په مسجد كې كښنستل مباح شول نو بغير له لمانځه ناست كس به هم ضامن نه وي. همدراز كه هغه په لمانځه كې وي نو بالاتفاق ضامن نه دى او په حديث شريف كې راغلي دي چې كوم كس د لمانځه پ انتظار كې كښيني هغه هم په لمانځه كې شمارل كيږي لهذا بغير له لمانځه كس هم په لمانځه كې شمارل كيږي لهذا داسي كس هم ضامن نه گرځي.

فقه: د صاحبينو پر قول فتوى ده لما فى الشاميه: فانه نقل العلوانى ان اكثر المشايخ اخذوا بقول لهما و عليه الفتوى و نقل عن صدر الاسلام الاخير ما قاله لان المجلس من ضرورات الصلوة فيكون ملحقا بها فى العيني بقول لهما قالت الثلاثة و به يفتى (رد المحتار: ۳/۲۴)

فضل في الخاطئ المائل

دافصل دكاره (پنگيدونكي) ديوال په بيان كې دى

مصنف صاحب د مباشرت قتل او قتل لره د سبب جوړيدونكو د احكامو له بيانولو څخه وروسته اوس د داسي قتل احكام بيان وي كوم چې له جماداتو يعنې يعنې كاره ديوال سره متعلق دي، هسي خو مناسب داوه چې دافصل يې له جناية البهيمية څخه مؤخر كړى وای ترڅو د جماداتو له بيان څخه د حيواناتو احكام مقدم وای ليكن څرنگه چې د جرحص، ميزاب وغيره له مسائلو سره ددي فصل مناسبت وپه دي وجه يې د حيواناتو له احكامو څخه د اقدم كړل.

(۱) حائط مائل الى طريق العامة ضمن رتبة مائلف به من نفس ان مال ان طالب بنقضة مسلم او ذني و لم ينقضة في مذقة يقدر على نقضه (۲) وان نفاة مائلا بتداه صس مائلف بسقر طه بلا طلب (۳) وان مال الى دار رجل فالطلب الى ربتها (۴) فان اخلفه وانزاهه صخ بخلاف الطريق (۵) حائط بين خمسة شهد على احد جمة فسقط على رجل ضمن نفس الذبة (۶) دار بين ثلاثة حفر احدهما فيها بئر او بئى حائطاً فغضب به رجل ضمن ثلثي الذبة

توجه: يو ديوال كوړ شو د شارع عام طرف ته نو ضامن گرځي دهغه مالک دهغه كوم چې ضائع شي په هغه سره نفس يا مال كه مطالبه كړي وي دهغه دچپه كولو كوم مسلمان يا ذمی اوده نه وي چپه كړى په دومره مده كې چې په هغه كې دى قادروي دهغه په چپه كولو، او كه ده كوړ جوړ كړله ابتداء څخه نو ضامن گرځي دهغه كوم چې ضائع شي دهغه په چپه كيدلو سره بلا مطالبه، او كه كوړ شو د چا د مكان طرف ته نو د مطالبي حق مالک مكان لره دى، او كه هغه مهلت وركړي ده ته يايې برى كړي نو صحيح دى په خلاف دلاري، يو ديوال

مشرک دی د پنځو په منځ کې گواه پېښ کړای شول له دوئ څخه پر یوه بیاد دیوال پر چار او لویدو ضامن گرځي د خمس دیت، یو مکان مشترک دی د دريو ترمنځ وکیندی په هغه کې له دوئ څخه یوه څاه یا یې جوړ کړ دیوال بیا هلاک شو په دې سره یو کس نو ضامن گرځي د دوو وئشو د دیت.

تشریح: (۱) که د چاد دیوال د مسلمانانو د عامي لاري طرف ته کوړ شو خلگولو له مالک څخه دهغه د چپه کولو مطالبه وکړه او پر دې گواه هم قائم کړل مگر هغه دیوال چپه نه کړ حال دا چې دومره مده تیره شوه چې که ده غوښتی نو دیوال یې چپه کولی شوی مگر ده چپه نه کړ، بیاد دیوال چپه شونو په دې سره چې کوم مال یا نفس تلف شي مالک به دهغه ضامن وي ولی چې خلگو مطالبه وکړه او ده له قدرت سره دیوال ته نه کړ نو داده له طرف څخه تعدی ده لهذا ضامن کیږي. البته د نفس ضامن پر عاقله دی او د مال ضامن د دیوال پر مالک دی. مصنف رحمه الله د اویل چې خلگولو ده څخه د دیوال چپه کولو مطالبه کړی وي. دا قید احترازي دی لهذا که خلگو چپه کولو مطالبه نه وه کړې او په دې سره کوم نفس یا مال ضائع شونو مالک ضامن نه دی. د چپه کولو په مطالبه کې مسلمان، ذمی، ما ذون فی الخصومت غلام او نابالغ ټول سره برابر دي ولی چې د ټول اهل خصومت دې او په حق مرور کې ټول سره برابر دي.

(۲) که چاله پیله دیوال کوړ جوړ کړ او هغه چپه شراو په هغه سره څوک هلاک شونو د خلگولو له طرف څخه د چپه کولو له مطالبې بغیر هم مالک ضامن کیږي ولی چې داله پیل څخه زیات او تجاوز دی په دې وجه چې داسې دیوال له پیل څخه دلاري سورنيسي، نو داداسي ده لکه چې څوک په لاره کې ډبره کښېږدي یا څاه وکښي او په دې سره څوک هلاک شي.

(۳) که د چاد دیوال د بل چاد کوړ طرف ته کوړ شو نو د چپه کولو د مطالبې حق صرف مالک مکان لره دی ولی چې په مکان کې صرف د مالک حق دی لهذا د مطالبې حق به صرف همده لره وي. هو که کوم کرایه دارو غیره په دې کوړ کې اوسېږي نو هغه لره هم حق دی چې له مالک څخه د کرایه دیوال د سمولو مطالبه وکړي.

(۴) وکه د مکان مالک د دیوال مالک ته مهلت ورکړ یا یې هغه له دې څخه بری کړ نو دا صحیح ده نو... به په دې دیوال سره څوک ضائع شونو د دیوال مالک ضامن نه دی ولی چې ده ته د کرایه شوی بریال د برقرار ساتلو حق ورکړل شوی دی. البته که د چاد دیوال د عامي لاري طرف ته کوړ شوی وي او قاضی د دیوال مالک ته مهلت ورکړ یا یې هغه بری کړ بیا په دې سره څه نقصان پېښ شونو د دیوال مالک بری نه دی ولی چې دادعامو مسلمانانو حق دی قاضی لره په عامه مسلمانانو د مفید تصرف حق حاصل دی د مضر تصرف حق نه لري.

(۵) که یو دیوال کوم چې د پنځو کسانو په منځ کې مشترک وي دلاري طرف ته مائل شو (کوړ شو) لیکن د چپه کولو لپاره گواه پر یوه پېښ کړای شول یعنی د چپه کولو مطالبه په دې پنځو کې صرف له یوه څخه وکړل شوه له پاتې څلورو څخه ونه کړل شوه نو که له دې دیوال څخه څه نقصان پېښ شونو پاتې څلور به ضامن نه وي ولی چې له دوئ څخه مطالبه نه ده شوی او صرف دا کس له کوم څخه چې مطالبه شوي ده د خمس دیت ضامن دی ولی چې مطالبه له همدې یوه څخه شوي وه لهذا هغه دخپل ملک په اندازه سره ضامن گرځي.

(۶) که کوم مکان د دریو کسانو په منځ کې مشترک وي له دوی څخه یوه دهغو نورو دوو له اجازت څخه بغير په دې مکان کې څاه وکیندی یایې دیوال جوړ کړ چې په هغه کې به لویدلو سره یاله هغه سره په ټکر کیدلو سره کوم انسان هلاک شونو څاه کیندونکی او دیوال جوړونکی به د دیت د دوو ثلثو ضامن وي ولی چې دا کس دخپلو نورو دوو شریکانو په حصه کې د تصرف کولو په وجه سره تجاوز کونکی دی او څرنګه چې په خپله حصه کې تجاوز کونکی نه دی لهذا دخپلې حصې پرده څه ضامن نشته او دخپلو ملګرو په حصو کې د تجاوز په وجه سره ضامن دی او ښکاره خبره ده چې دده د ملګرو دوه حصې دي لهذا دی به د دوو ثلثو ضامن وي. د صاحبینو په نزد د نصف دیت ضامن دی ولی چې څاه کیندونکی دخپل ملکیت په اعتبار سره متعدی نه دی او د شریکینو د ملکیت په اعتبار سره متعدی دی نو د تلف دوه قسمونه شول لهذا دیت به هم پر دواړو نصف نصف منقسمېږي.

ف: دامام صاحب قول راجع دی که یا معلوم من صیغ الهدایة حیث اخبر دلیله و هذاتر جیع لول الراجح عند صاحب الهدایة. وقال العلامة الحصکلی: (دارین ثلاثة فحرا حدهم لیهاتر الوبی حانطالعطب به رجل ضمن ثلثی الدیة) لتعدیه فی الثلثین وقد حصل التلف بعله واحدة فبقسم بالحصه وقالوا انصالان التلف قسما من معتبر و هدر (الدرا المختار علی هامش رد المحتار: ۵/۳۲۶)

بَابُ جُنَايَةِ الْبَيْمَةِ وَالْجُنَايَةِ عَلَيْهَا وَغَيْرِ ذَلِكَ

داباب دڅاروي دجنایت او پر څاروي دجنایت وغیره په بیان کې دي

کله چې مصنف رحمه الله دانسان دجنایت دا حکاموله بیان څخه فارغ شونو دڅارويو دجنایت احکام یې شروع کړل ددې باب دتاخیر وجه داده چې انسان رتبه له څاروي څخه مقدم دی نو ذکر یې هم مقدم کړ ترڅو ذکر له رتبې سره برابر شي. مګر سوال دادی چې دجنایت مملوک ذکر خوله دي باب څخه وروسته راځي حال دا چې هغه خوهم انسان دی؟ خو اب: مناسب خودغه وو چې داباب یې له جنایت مملوک څخه وروسته ذکر کړی وای مګر څرنګه چې دڅارويو له جماداتو سره هم مناسبت شته چې په دواړو کې قوت نطق نشته او په تیر شوی فصل کې دجماداتو ذکر وپه دي وجه یې دجماداتو له بیان څخه وروسته دڅارويو احکام ذکر کړل.

(۱) ضمن الزاکی ما طعت ذنبه بتدایرجل او زاس ار کذمت او خبط (۲) لا ما طعت برجل او ذنب إلا إذا وقعها فی الطريق (۳) وإن أصابت بدنها ورجلها خضاً أو نوا أو أنارت غباراً أو خبزاً غصيراً أفقاً غنیماً لم یضمن، ولو کبیراً ضمن (۴) فإن زالت أو نالت فی طریق لم یضمن من غط به وإن ألقها لذلک وإن ألقها لغیر (ضمن) (۵) وما ضمنه الزاکی ضمنه الثانی والثالث (۶) وعلى الزاکی الکفارة لا غلیمها

توجه: ضامن دی سپور دهغه کوم چې لاندې کړي دده سورلی په خپله مخکینی. یا وروستی پښه سره یا دسره په ټکر سره یایې وڅوري یا ټاپ ووهي، نه دهغه کوم چې په لغته ووهي یایې په لکی سره ووهي مګر هغه وخت کله چې دی هغه ودروي په لاره کې، او که وپاشلي هغې په مخکینی یا وروستی پښه سره ډبره یا دخرمازونې یایې گریزا کوڅنې ډبره او هغې وېستله سترګه نو ضامن نه دی او که غټه ډبره وي نو ضامن دی، او که هغې لیدو کړل یایې بولي وکړي په لاره کې نو ضامن دی دهغه کوم چې ددې په وجه سره هلاک شي اگر که یې درولي وي په لاره کې دهمدې لپاره او که یې درولي وه دکوم بل کار لپاره نو ضامن دی او دکوم چې ضامن وي سپور دهغه ضامن دی سائق او قائد هم، او پر سپاره کفاره شته نه په سائق او قائد باندې.

تشریح: (۱) کوم کس چې په سورلی باندي سپوروي نو هغه چې څه په خپله مخکنی یا ورستنی پښه سره خراب کړي، یا د سر په ټکر سره څوک ووهي، یا یې په خپلو غاښو سره پري کړي یا یې په څنگ وواهه نو په دي ټولو صورتونو کې پر سپاره باندي ضمان راځي ولی چې د مسلمانانو په عامه لاره کې هر مسلمان لره تگ کول مباح دي په دي شرط چې له ممکن الاحتراز امور وڅخه ځان وساتي نو که له ممکن الاحتراز امور وڅخه ځان نه ساتي نو ضامن کیږي ولی چې په عامو لاره کې تگ کول من وچه په خپل حق کې اومن وچه د بل په حق کې تصرف دی لهذا دا اباحت د سلامتی په شرط سره مشروط دی او مذکوره امور ممکن الاحتراز دي (ولی چې په لاره د تگ کولو لپاره دا امور ضروري نه دي) بیا هم هغه ځان ونه ساتی لهذا ضامن گرځي.

(۲) قوله لا منافعت برجل او ذنب ای لا یضمن المراكب منافعت برجل او ذنب، یعنی دهغه ضامن نه دی کوم چې څاروی په لغته یا په خپله لکۍ سره ووهي، البته که سپاره سورلی په لاره کې ودروله بیا هغه په لغته وهلو یا لکۍ سره چاته څه نقصان ورساوو نو په دي صورت کې سپور ضامن دی، په دي باره کې قاعده داده چې د مسلمانانو په عامه لاره کې تگ کول ټولو لره مباح دی مگر په دي قید سره مقید دی چې له کوم ضرر څخه ځان ساتل ممکن وي له هغه څخه به ځان ساتي اوله غیر ممکن الاحتراز څخه د ځان ساتلو قید نشته. نو د څاروی چالره تر پښو لاندي کولو یا پري کولو څخه احتراز ممکن دی په دي وجه دهغه سپور ضامن دی او د څاروی له لغتي وهلو یا په لکۍ سره وهلو څخه ځان ساتل ممکن نه دی په دي وجه دهغه سپور ضامن نه دی او په لاره کې د څاروی له درولو څخه احتراز ممکن دی لهذا ضامن دی.

ف: زموږ په موجوده زمانه کې چې کومي سورلياني رائجي دي، مثلاً سائيکل، رکشه، موټر، ټيکسي، بس، ټرک وغيره، د دي ټولو حکم دراکب دابه په شان دی، لهذا که د دي سورليانو په وجه سره چاته نقصان ورسيدو نو راکب ضامن دی، البته په دسورليانو کې د مخکي اوشاته په نقصان رسولو کې څه تفریق نشته لکه څرنګه چې په څاروی کې تفریق شته، په دي وجه چې څاروی متحرک بالا راده دی لهذا که څاروی له شا څخه څوک په لغته وواهه نو هغه دراکب طرف ته نشي منسوب کيدلای. په خلاف د موټر چې هغه متحرک بالا راده نه دی په دي وجه د موټر هر حرکت دراکب طرف ته منسوبیږي. لهذا هغه (د مباشروالی په وجه سره) په هر صورت کې ضامن دی..... البته د ډرائیور مباشروالی ضروري دی که نه نو ضامن نه دی مثلاً یو کس په صحیح طریقه سره د ټریفک د اصولو مطابق موټروان کړی دی ناڅاپه یو کس صرف دیو ه ډیر په فاصله د موټر مخته راټوپ کړ او هلاک شو نو په دي صورت کې د امباشرت د سائق سپاره (ډرائیور) طرف ته نه منسوبیږي بلکه دابه ویل کیږي چې گویا دي کس خودکشی (ځان وژنه) وکړه، لهذا د مباشرت نسبت به په خپله دده د ذات طرف ته کیږي، د ډرائیور طرف ته به نه کیږي، لهذا ډرائیور ضامن نه دی. (تقریر تر مزی

(۱/۳۳۴:

ف: همداشان که یو چا صحیح سلامت موټر پر شارع عام (عامه لار) باندي د اصولو مطابق روان کړ د سفر په منځ کې ناڅاپه موټر کې داسي خرابي پیدا شوه چې دهغه په وجه سره موټر د ډرائیور له کنترول څخه وتی او کوم کس یې وواهه یا یې د چاکوم شی تلف کړ نو په دي صورت کې ډرائیور ضامن نه دی لعلال شیخ الاسلام منی

محمدنفي العنابي مدظلهم: ادا كانت السيارة سليمة قبل السير بها كان السائق يتعهد بعدمعروفاً ثم طرأ عليها خلل مفاجئ في جهازها من غير تنبيه حتى حرحت السيارة من قدرة السائق ومكنته من ضبطها فحدثت انساناً فقد اذنت اللجة الدائمة للحوث والافتاء في المسلكة العرب السعدية ناهية لاصحاب على السائق وكذلك لو انفلت بسبب ذلك على احد اوشى لمعات او تلف للاضمان عليه (بحرث في قضايا فقهاء معاصرة: ص ۴۱۳)

ف او که حادثه دکوم دریم کس په فعل سره واقع شوه مثلاً ډرائیور د اصولو مطابق موټر چلاو و چې کوم بل کس دروان موټر مخ ته یو کس ور ټیږل و اده موټر پر هغه تیر شو نو په دې صورت کې هغه ټیږل و هوڼکی کس ضامن دی ډرائیور ضامن نه دی ، او که له حادثې څخه متاثر کس په خپله کوم داسې فعل وکړ کوم چې د حادثې لپاره زیات مؤثر سبب جوړ شو مثلاً ډرائیور د اصولو مطابق موټر چلاو و چې ناڅاپه کوم کس په دومره کده فاصله کې د موټر مخ ته راغی چې اوس موټر درول او هغه کس ساتل ډرائیور لره ممکن نه و نو نو په دې صورت کې هم ډرائیور ضامن نه دی (ماخوځن بحث فی قضایا فقهیه معاصره: ص ۳۱۲)

(۳) که د چاسورلی منډي وهلي او د منډو په وجه سره یې شگې ، د خرمازي ، گرز او غبار یا کوچنی ، کوچنی ډبري یا شلي او په هغه سره د چاستر گهر نده شوه نو سپور کس ضامن نه دی او که غټه ډبره وي نو بیا سپور ضامن نه دی ولی چې له شگواو غیره څخه درفتار په دوران کې ځان ساتل ممکن نه دی اوله لویو ډبرو څخه ځان ساتل ممکن دی (ولی چې څاروی د سپاره دنه تجربې په وجه سره غټي ډبري غورځوي) په دې وجه په لومړیو صورتونو کې ضامن نه دی او په اخري صورت کې ضامن دی .

(۴) که روان څاروی په لاره کې خوشایې یا بولي وکړي او په هغه سره په شویدلو کوم انسان مړ شو نو سپور ضامن نه دی ولی چې په لاره کې د څاروی تگ کول له خوشایو او بولو څخه ډیر لږ ځالي وي لهذا د ادتگ له ضروریاتو څخه دی له کوم څخه چې ځان ساتل ممکن نه دي اگر که سپاره څاروی د بولو وغیره لپاره درولی وي ولی چې ځینې څاروی داسې وي کوم چې له درولو څخه بغیر بولي نه کوي نو دهغه د درولو ضرورت دی په دې وجه په دې سره که کوم کس هلاک شي نو سپور ضامن نه دی ، او که یې هسي درولي وي بیا هغې بولي وکړي او په هغه کوم څوک وشوید او و هلاک شون او اوس سپور ضامن دی ولی چې د درول بلا ضرورت نه دي په دې وجه په دې صورت کې سپور تجاوز د کونکی شمارل کیږي .

(۵) په کومو صورتونو کې چې پر راکب ضمان واجبیږي په هغو کې پړسائق (د شاله طرف څخه شړونکی) او قائد (دمخ له طرف څخه کښونکی) باندې هم ضمان واجبیږي ولی لکه څرنگه چې راکب د هلاکت سبب دی همداشان د څاروي شړونکی او کښونکی هم د هلاکت سبب دی په دې وجه چې هغه څاروی محل هلاکت ته قریب کې دی دادده له طرف څخه تجاوز دی لهذا ضامن گرځي .

(۶) البته د پښو د لاندې کولو په صورت کې پر راکب کفار هم شته ولی چې راکب د قتل مباشر دی په دې وجه چې دده د بوج په وجه سره انسان مړ شوی دی پاتې شو د څاروی بوج نو هغه د انسان د بوج تابع دی په دې وجه د مباشرت قتل نسبت د انسان طرف ته کیږي ، حال دا چې په سائق او قائد باندې کفار ه نشته ولی چې دادا و په دقتل مباشر نه دي بلکه مسبب دي ولی چې په مقتول او دوی کې هیڅ قسم اتصال نشته او پر مسبب کفار ه نشته .

(۸) ولولر اصدم فارسان او ماشيان لمعاتا ضمن عاقلة كل واحد منهما دابة الآخر (۸) ولولر ساق دابة لوقع الشرح على رجل فقتله ص (۹) ولولر دابة قطار او طي بعير اسنا ص عاقلة القائد الدابة فان كان معه سائق فلهيما (۱۰) ولولر ربط بعير اعلى قطار رج عاقلة القائد دابة ما خلف على عاقلة الرباط (۱۱) ولولر اسل بيمتو كان لها سائقا فاصابت في فورها ضمن (۱۲) ولولر اسل طير او كلساو لوبك ساعته له (۱۳) ولولر غنط دابة فاصابت مالا او آدابها نهار او ليلا (۱۴) ولولر في عين شاة القصاب ضمن القصاب (۱۵) ولولر عين مدنة الحرار والحمار والغرس مع النيسة

توضیح: او که سره تکرشوي دوي سورياني يادوه پياده کسان اودواړه مړه شول نو ضامن کيږي دهریوه عاقله دهغه بل ددیت او که یې وشاره څاروی او ولويدو دهغه زين پريو چاوهغه یې قتل کړ نو ضامن دی. او که یې کښ کړ داوبناو قطارونو بيا ترې بولاندي کړ او ښ کوم انسان نو ضامن کيږي دکشونکي عاقله ددیت او که وي له هغه سره شونکی هم نو پر دواړو دی. او که یې ترلی وو او ښ په قطار پسې نو وادي خلي دقائد عاقله کوم تاوان چې شوی وي دتړونکی له عاقله څخه، او چا چې خوښی کړ څاروی او هغه له شاپسې وو شونکی او هغه نقصان وکړ له خلاصیدو سره سمدستی نو ضامن به وي. او که یې پرېښود مرغه یا سپی اوله شاپسې ونه شاپه یا وتښتید و څاروی او هغه نقصان وکړ یا دمال یاد انسان په شپه کې یا په ورځ کې نو ضامن نه دی. او په سترگه ایستلو کې دقصاب دبزي ضامن گرځي دنقصان، اود قصاب دغوا او اوښ په سترگه ایستلو کې اود آس اوڅره په سترگه ایستلو کې ضامن گرځي دربع قیمت.

تشریح: (۷) که دوه سورياني يادوه پياده کسان په خپل منځ کې خطا سره تکرشول اودواړه مړه شول نو دهریوه پر عاقله باندي دهغه بل يوه دیت و اجيږي ولی چې دهریوه په مرگ کې اگر که په خپله دمره دغل دخل هم شته مگر دمرگ نسبت دغير دغل طرف ته کيږي ولی چې دهریوه خپل فعل مباح دی موجب ضمان نه دی. اگر که دده ملگري فعل (په لاره تگ کول) هم مباح دي لیکن دچا فعل مباح چې پر غیر واقع کيږي نو هغه موجب ضمان وي. شرط دای چې دواړه به آزادوي او که دواړه غلامان وي نو پر هیچا هیڅ مه نه لازميږي.

(۸) که چا څاروی دشاله طرف څخه وشاره اتفاقا دهغه زين پريو چا ولويد چې په هغه سره هغه هلاک شونشو شونکی ضامن دی ولی چې هغه دقتل سبب دی او قاعده داده چې په سبب کې تعدی موجب ضمان ده او تعدی هغه دلته دا کړي ده چې زين يې ترلی نه دی او که یې ترلی وي نو مضبوط يې نه دی ترلی.

(۹) که کوم کس داوبناو قطار روان کړی وي او هغه قطار څوک ترې بولاندي کړي نو پر قطار کښونکی قائد باندي ضمان لازميږي ولی چې پر قطار کښونکي باندي دقطار حفاظت لازم دی کوم چې ده نه دی کړی او قاعده داده چې په سبب قتل کې تعدی وي نو هغه موجب ضمان ده په دي وجه قائد ضامن دی. او که له ده سره سائق دشاله طرف څخه شونکی هم وي نو په دي صورت کې سائق او قائد دواړه ضامن دي ولی چې دقتل په سبب جوړيدلو کې سائق او قائد مساوي دي.

(۱۰) که کوم کس داوبناو قطار روان کړی وي بل چا دهغه په بې خبري کې له شاخه په قطار پسې خپل اوښ وتاړه بيا هغه اوښ څوک هلاک کړ نو پر قطار و الا باندي دیت و اجيږي ولی چې هغه دومره غفلت ولي وکړ که هغه غفلت نه وای کړی نو کوم بل کس دهغه په قطار پسې اوښ نه شوی ترلی لهذا داده له طرف څخه تعدی

ده په دي وجه ضامن دی، بيا به دقائد خاندان درابط له خاندان دخه داديت وصول کوي ولي چې دقائد عاقله درابط دعمل په وجه سره په ديت اداء کولو مجبور شول.

(۱۱) که چا حيوان (سپی) پرېښوداوی له وړاندي څخه دهغه شړونکی ووحیوان فوراً پرچاحمله وکړه او هلاک یې کړ نو سائق دهغه ضامن دی ولی چې دسوق په وجه سره دحيوان فعل تلف دده طرف ته منتقل کيږي.

(۱۲) او که چا مرغه خوښی کړ او له شاه څخه یې وشاره هغه فوراً څوک هلاک کړ نو دی ضامن نه گرځي ولی چې مرغه دسوق (شړلو) احتمال نه لري لهذا سوق او عدم سوق دهغه په حق کې برابر دي. همداشان که چا سپی خوښی کړ او له شاخه یې ونه وشاره هغه څوک هلاک کړ نو ضامن نه دی ولی چې په حیوانانو کې سوق معتبر دی نو دسپی دخوښی کولو په صورت کې دسوق دنه وجود په وجه سره دسپی فعل دمرسل طرف ته نه مضایفېږي. امام ابو یوسف رحمته الله علیه په ټولو صورتونو کې ضمان واجب کړی دی ترڅو دخلگوا مال له ضائع کیدلو څخه محفوظ پاتې شي وعليه الفتوى لعافي الدر المنقي: وعن ابي يوسف انه يضمن اى احتياطاً لآموال الناس كمافى المعنى ونحوه (الدالمنقى: ۳/۳۷۷)

(۱۳) همداشان که کوم څاروی په خپله وتښتید او په دي سره دچانفس یا مال ته تاوان ورسیدو که شپه وي او که ورځ وي دڅاروی مالک ضامن نه دی ولی چې له مالک څخه کوم داسي فعل نه دی صادر شوی چې دڅاروی فعل دهغه طرف ته منسوب کړای شي لهذا مالک ضامن نه دی.

(۱۴) که چا دقصاب دېزې سترگه ویستله نو په دي سره چې دېزې په قیمت کې څومره اندازه کمی راځي هغه به له ده څخه اخیستل کيږي ولی چې له بزي څخه مقصود غوښه ده لهذا صرف نقصان واجبېږي. دقصاب قید اتفاق دی که نه بزه چې دهرچا وي دهغې همداحکم دی.

(۱۵) قوله وعين بدنة الجزار والفرس والحمار ربع القيمة اى وفى لقاء عين بدنة الجزار والفرس والحمار ربع القيمة. يعنى دقصاب دغوا او اوبن دسترگي په ایستلو کې او دآس اوخړه دسترگي په ایستلو کې ربع قیمت ضامن گرځي ولی چې مروی ده چې نبی کریم صلی الله علیه و آله دڅاروی په سترگه کې دخلورمي دقیمت فیصله فرمایلي وه او حضرت عمر رضی الله عنه هم همداسي فیصله فرمایلي وو. دلته

باب جنایة المملوك و الجنایة علیه

داباب دمريي دجنابت او پر مريي باندي دجنابت کولو په بيان کې دی

مصنف رحمته الله علیه چې کله دمالک يعنې حردجنابت له بيان څخه فارغ شونودمريي دجنابت بيان يې شروع کړ څرنگه چې مريي رتبه ترازا دموخړدی ځکه يې ذکر اهرم موخړکړی دی چې ذکر درتبه مطابق شي، ترحيوان دمريي رتبه بلنده ده مگر څرنگه چې دحيوان جنابت دراكب، سائق او قائد په اعتبار سره وواو دا خلک مالک دي ځکه يې دحيوانانو دجنابت بيان مقدم کړ.

(۱) جنایات المملوك لامر حب الادفعان احد الف رجل له والاقيمة احدى (۲) جس غده حطاء دفعه بالجنایة فيملكه اوفداء بارشها (۳) فان فداء فجنی فیہ کالاولی (۴) وان جنی جنایتی دفعه بهما اوفداء بارشها (۵) فان اعتقه غیر غلام بالجنایة ضمن الاقل من لیخته ومن الازش

(۱) ولو علانیا بلز مه الا زش کبعه (۷) وعلیق عتقه بقل فلا ن ورغیه و شخه ان فعل ذالک (۸) غنذ قطع بدخز غنذا و دفع الیه فحززه لمعات من البدل العذ صلح بالجنایة و ان لم یحززه زده علی شیده و یفاذ

توجیه: د مریې جنایتونه نه و اجبوي مگر سپارل یو ځل که هغه محل ووده لره که نه یواځې یو قیمت، یو مریې جنایت وکړ خطا، نو وردي کړي هغه د جنایت په بدله کې بیا هغه ددي مریې مالک گرځي او یادي فدیې ورکړي دهغه دتاوان بیا که ده فدیې ورکړه او هغه بیا جنایت وکړ نو ددغه جنایت حکم د لومړي جنایت په شان دی او که یې دوه جنایتونه وکړل نو وردي کړي مریې ددواړو په بدله کې یادي فدیې ورکړي ددواړو دتاوان او که یې آزاد کړ هغه په داسې حال کې چې دی له جنایت څخه خبره و و نو ضامن کېږي په کم دده د قیمت او تاوان نه او که دی په جنایت خبر و و نو لازمیږي پرده باندې تاوان لکه خرڅول دده، او دده آزادیدل د فلان تر قتل کولو یا د هغه د ویشتلو یا زخمی کولو پورې معلق وي که مریې ددي کار و نو مرتکب وو، یوه مریې دیو آزاد چالاس غوڅ کړ قصد او دی هغه ته ورکړل شو بیا هغه دی آزاد کړ بیا هغه سړی دلاس د زخم په وجه مړ شو نو مریې صلح شوله جنایت نه او که هغه آزاد کړی نه و و نو یادی واپس خپل مالک ته ورکول کېږي اوله ده څخه قصاص اخیستل کېږي.

تشریح: (۱) که یو یې منځې یا مریې ډیر نقصانات کړي و و نو ددوی پرمولی باندې فقط یو ځل دوی نقصان والاو ته حواله کول واجب دی په دې شرط چې په ده کې د حواله کولو صلاحیت وي یعنې له دغو نقصانو وروسته هغه آزاد شوی نه وي او نه مکاتب یا مېرمنې څخه دي او که چیرته هغه ددي قابل نه وي یعنې مولی هغه آزاد کړی وي یا مکاتب یا مېرمنې وي نو دی به یې فقط یو ځل نقصان والاو ته ورکوي یعنې د هر نقصان والا ته دهغه پوره پوره قیمت ورکول دده پر ذمه لازم نه دي بلکې په یو ځل ورکولو سره دی بري کېږي.

(۲) که یوه مریې خطا، یو جنایت وکړ (که یې څوک وژلی وي یا یې تر هغه کم جنایت کړی وي) نو دهغه مولی ته ویل کېږي چې تالره اختیار دی یا د امر یې د جنایت ولي ته ورکړه او یا دهغه فدیې ورکړه، وچه یې داده چې د جنایت خطا، دیت پر عاقله باندې کېږي او د مریې عاقله دهغه مولی دی بیا که مولی مریې ورکړ نو ولي د جنایت دهغه مالک گرځي او هغه لره له ده سوا بل شی نه کېږي او که مولی فدیې ورکړه نو دتاوان په اندازه فدیې به ورکوي د خطا، قید په دې وجه ورسره ویل شویدی چې که مریې په قصد یو څوک وواژه نو په هغه صورت کې د امد کور حکم نه دی بلکې پرمريې باندې قصاص شته.

(۳) که د مولی د فدیې ورکولو وروسته مریې بیا جرم وکړ نو ددغه جرم هغه حکم دی کوم چې د مخکیني جنایت و و نو مولی ته بیا حکم ورکول کېږي چې یا مجنې علیه ته مریې ورکړه او یا دهغه فدیې ورکړه ځکه لومړی جنایت به فدیې ورکولو سره ختم شو دغه نوی جرم ابتدائی جرم شمارل کېږي.

(۴) که مریې جرم وکړ او مالک دهغه د جرم فدیې لانه وه ورکړې چې مریې بل جرم وکړ نو مولی ته یې ویل کېږي چې یا د امر یې ددواړو جرمونو مستحقینو ته ورکړه او دواړه مجنې علیه مابه په قدر دخپل حق هغه سره تقسیم

کړي او يادي مولى هرفريق ته دهغه د نقصان په اندازه فديه ورکړي ځکه لومړی جرم د غلام په رقبه پوري معلق کيدل د دوهم جنايت تعلق نه منع کوي لهذا د دواړو جناياتو تاوان به ورکوي .

(۵) که مولى مجرم مری آزاد کړ او حال دا چې مولى دمري په جرم باندې خبر نه و ونوده مولى دده تر قيمت او جنايت چې کوم يوم کم وي په هغه سره ضامن گرځي ولی چې کله ده ته دمري د جرم علم نشته نو د مولى عمل (اعتق العبد) دانه گڼل کيږي چې هغه دمري فديه ورکول اختيار کړی دی ځکه بيله علمه ديوشي اختياريدن نه شي کيدای البته ده داسي يوه رقبه آزاده کړي ده چې په هغې پوري دولی جنايت حق معلق شوی دی نه د ايرده باندې ضمان لازميږي . بيا د تاوان او قيمت ترمنځ چې کوم يو کم وي هغه پر لازميږي وجه يې داده چې که چيرته تاوان کم وي نو پر مومنی باندې له تاوان سلاوه کوم بل شی نه لازميږي ځکه به همداتواون ورکوي او که قيمت کم و نو نومولی به په قدر د قيمت ضائع کړی وي زيات يې نه دی کړی نهذا پر مولى باندې همد 'قيمت لازميږي' .

(۶) او که مولى دمري په جنايت باندې خبر ووييهاهم ده هغه مجرم مری آزاد کړ نو بيا يو اخي تاوان لازميږي ځکه باوجود د علمه داسي تصرف کړی دی چې دهغه په وجه اوس مری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای نو داسي دي وويل شي چې مولى گواکي فديه ورکول خوښ کړی دی ولی مخيريبن الشينين چې کله يو داسی فعل اختيار کړي چې په هغو دوو کې ديوه داخيارولو څخه مانع وي نو بيا دده لپاره هغه بل متعين دی لکه دا اعتاق په صورت کې چې د مولى د علم اونه علم په وجه علحدده عليحدده احکام دي همدارنگه که مولى دامری خرڅ کړ نو هم دده د علم اونه علم جلا جلا احکام دي ځکه د خرڅيدو په صورت کې هم مری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای .

(۷) قوله تعلق عقه الخ دامجور دی د ماتن پر قول : کييعه . باندې عطف دی ای وکتعليق عتق العبد بقتل فلان الخ . يعنی که يو چا دخپل مري آزاديدل ديو چا ترقتل پوري معلق کړ مثلامري ته يې وويل که تا فلان شخص دواړه نو ته آزاديږي . يادي يو څوک په ډبره (تيگه) وويشت يايې دهغه په سرما تيدو پوري معلق کړ مثلا ورته ويې ويل که تا فلان په ډبره وويشت يادي دهغه سر زخمی کړ نو ته آزاديږي نو مري دغه مشروط کارو کړ آزاديږي څرنگه چې تر آزاديدو وروسته اوس دامری مجنی عليه ته نه شي ورکول کيدای نو په دغو صورتونو کې هم مولى د فديه اختيار وونکی شمارل کيږی .

(۸) که د چا مري عمداً د يو چالاس غوغ کړ په دي سره مالک مری مجنی عليه ته ورکړ يا د قاضي په قضا . سره يا بيله قضا . د قاضي او مجنی عليه هغه مری آزاد کړ يا دغه سړی د لاس د زخم څخه مړ شو نو دمري پړسابق مالک باندې هيڅ شی نه و اجيږي او مری بدل صلح گڼل کيږي : داسي ويل کيږي چې له جنايت نه ونه جذبت څخه پريدا شوې اثر باندې پردغه مري باندې صلح واقع شوې وه . او که مجنی عليه مری نه وو آزاد کړی نو دهغه سړي دمړيدو وروسته مری سابق مالک ته ورکول کيږي او دمجنی عليه اوليا . اختيار لري چې يا دامری قصاصاً قتل کړي او يا يې معاف کړي ځکه چې کله مجنی عليه دی آزاد کړی نه دی

اوله لاس غوڅيدو څخه بې مرگېر امنځ ته شو نو دا خبره ظاهره شوه چې د لاس ديت واجب نه و بلكې قصاص واجب و له هدا قصاص اخيستل كيږي، البته دمقتول اوليا، اختيار لري كه قصاص اخلي او كه يې معذوني.

(۹) حسي ماذون مديون خطا، لغزو، هسيده بلا علمه عليه ليمته لرب الذين وليمته لولي الحناية (۱۰) ماذونه مديونه بدلت بعت مع ولدنا ليدس و نحت فر لدت لم يدفع الولد له (۱۱) عذر عن جاني سيدة حزره لقتل و له خطا، لاشي له عليه (۱۲) قال معتزل لرب حل قننت احك حذر، و انما عذك و قال بعد العتق فالقول للعبد (۱۳) و ان قال لها الطعت بك و انت امي و قالت بعد العتق فالقول لها (۱۴) و كذا في ما احسنه الا الحما و العله

توجه. ماذون مديون مريي جنايت و كره خطا، او مالک دی آزاد کړي بيله علمه نو پر مالک باندې يو قيمت لازميږي: د قرض غوښتونکي لپاره او يو قيمت دولي جنايت لپاره. ماذونه مديونه منځه وه ماشوم، پيد شو څرخه دي کړای شي سره له ماشومه د قرض لپاره او که يې جنايت وکړي يايې بچي پيدا شوني بې د اچي نه وړکول كيږي د يو چا مريي دی يو بل سړي گمان وکړ چې د دې مريي مالک دامريي آزاد کړي دی بيا دغه مريي ولي د گمان کوونکي قتل کړ خطا، نو د گمان کوونکي پر هغه مالک باندې هيڅ شې شته معتق وويل يو چاته چې ماستاور وروژلی ووپه خطا، سره په داسي حال کې چې زه ستا مريي وه او هغه وويل چې نه له آزاديدو وروسته دي وژلی دی نو د مريي قول معتبريږي او که يې منځې ته وويل چې مستلاس په داسي حال کې غوڅ کړی و چې ته زما منځه وې او منځې وويل چې نه له آزاديدو وروسته دي غوڅ کړی دی نو د منځې قول معتبريږي. همدارنگه په هر هغه شي کې چې له منځې څخه اخيستل شوی وي مگر نه جماع او غله.

توضيح (۹) که يو ماذون فی التجارة مريي يو جنايت وکړ چې زړو يوی قرض هم پر باندې دی او مالک دی آزاد کړي په داسي حال کې چې مالک تردی وخته دهغه په جنايت علمه نه لري نو بيا پر مالک باندې دوه ضمانه واجبېږي يو ضمان (يعني د مريي قيمت) د قرض غوښتونکي لپاره او بل ضمان دمجني عليه لپاره ځکه هغه دوه حقه تلف کړي دي چې دهغو څخه هريو جلا جلا مضمون دی او هغه دوه حقه د جنايت: ويل و لپاره د مريي رقيه او د قرض غوښتونکو لپاره د مريي خرڅول دی.

(۱۰) د يو چا ماذونه فی التجارة منځه وه چې دخلکو د ويره قرضه پر باندې وه چې دهغی تر قيمت زياته ده له هغه وروسته دهغی زوی پيدا شو نو د قرض غوښتونکو لپاره د امنځه سره له بچي خرڅول كيږي او که داسي منځې کوم جنايت کړی و بيا يې ماشوم پيدا شوني بيا که مولی غوښتل چې منځه مجني عليه ته ورکړي نو د منځې بچی نه شي وړکولای و چه د فرق يې داده چې قرض يو وصف حکمي دی چې د منځې پر ذمه واجب دی چې د منځې ذمه يې څخه دهغی د خرڅيد وپه صورت کې وصوليږي او د وصف حکمي په باره کې قاعده داده چې هغه دماتوم طرف ته هم سړايت کوي لهدا منځه سره د بچي هم خرڅول کيدای شي او د جنايت په صورت کې مجنی عليه ته وړکول پر منځه واجب نه دی بلكې پر مولی باندې واجب دی نو د مولی د امنځه

ورکول وصف حکمي نه دی بلکې فعل حقيقي دی او د فعل حقيقي په باره کې قاعده داده چې هغه د ماشوم طرف ته سرایت نه کوي لهدا په دي صورت کې ماشوم ولي د جنایت ته نه ورکول کېږي .

(۱۱) د بکر د مریي په باره کې زید د دعوی وکړه چې بکر د امری آزاد کړی دی اتفاقاً دغه مریي د زید د اولیاو څخه یو څوک خطا، قتل کړ نو زید لږه د بکر پر ذمه هیڅ شی نه لازمیږي ځکه زید پخپله دعوی او خیال سره (چې بکر خپل مریي آزاد کړی دی) ثابت کړه چې د بکر پر ذمه نه مریي ورکول واجب دی او نه د تاوان فدیة ورکول واجب، البته دی پخپل خیال داسي گڼي چې د دې مریي پر عاقله باندي دیت شته نو څرنگه چې د هغه د دعوی بلا حجت ده لهدا د دعوی یې هم قابل قبول نه کېږي .

(۱۲) که چا خپل مریي آزاد کړی دغه مریي خپل آزادوونکي ته وویل چې ماستا ورور هغه وخت خطا، وژلی وو چې زه مریي وم او هغه آزادوونکي ورته وویل چې نه! بلکې تاهغه وخت وژلی وو چې ته آزاد شوی وې، نو د مریي قول معتبرېږي ځکه مریي جنایت منافی الضمان حالت ته منسوب کړی دی نو دی پر خپل ځان باندي ضمان د وجوب څخه منکر دی او دده آزادوونکي مدعي دی چې ضمان ستا پر ذمه شته په داسي موقع کې د منکر قول مع الیمین معتبرېږي .

(۱۳) یو چا خپله منځه آزاده کړه بیا یې خپل آزادوونکي ته وویل چې ماستا لاس هغه وخت غوڅ کړی وو چې زه ستا منځه وم او هغه ورته وایې چې نه! بلکې تاهغه وخت غوڅ کړی وو چې کله ته آزاده شوې وې، نو د منځي قول معتبرېږي ځکه مولی لومړی د ضمان د سبب اقرار وکړی بیا یې داسي دعوی وکړه چې دی له ضمان څخه بري کوي نو دده قول نه معتبرېږي .

(۱۴) له جماع او گټې سوا هر هغه شی چې له دغې منځې څخه اخیستل شوی دی په هغه کې همدا حکم دی چې د منځي قول معتبرېږي مثلاً مولی وویل چې ماله تا څخه مال اخیستی دی په داسي حال کې چې ته زما منځه وې هغه وایې نه! بلکې هغه وخت دي اخیستی وو کله چې زه آزاده شوې وم نو د منځي قول معتبرېږي البته په جماع او گټه کې که دا اختلاف راغی نو استحسان د مولی قول معتبرېږي مثلاً مولی ورته وویل چې ماله تا سره هغه وخت وطی وکړه کله چې ته زما منځه وې او هغه وایې چې نه! بلکې هغه وخت چې زه آزاده وم، بیا مولی ورته وایې چې ماستا گټه هغه وخت اخیستی ده چې ته زما منځه وې هغه وایې نه! بلکې هغه وخت چې زه آزاده وم، په دغو دواړو صورتونو کې د مولی قول استحسان معتبرېږي .

(۱۵) غِبْ مَحْجُورَ امْرِئِ بْنِ خَزَالٍ زَجَلَ لَدَيْهِ عَلَى غَائِلَةِ الصَّبِيِّ كَذَا إِنَّ امْرَأَتَهُ عِدَ (۱۶) قَتَلَ زَجْلِينَ غَنَمًا وَلِكُلِّ زِلْيَانٍ فَعَفَا أَحَدُهُمَا لِي كُلِّ مَهْمَا دَفَعْتُ نِسْهَ إِلَى الْأَخْزَبِ وَأَوْفَدَهُ بِالذَّبَّةِ (۱۷) لَأَنْ قَتَلَ أَحَدَهُمَا غَنَمًا وَالْآخَرَ خَطَاةً فَعَفَا أَحَدُهُمَا وَلِيَ الْغَنَمَ فَقَدِيَ بِالذَّبَّةِ لَوْلِيِ الْخَطَاةِ وَنِسْفَهَا لِأَخِي وَلِيَ الْقَدَمَ وَأَوْفَدَهُ إِلَيْهِمْ أَلَا لَأَنَا (۱۸) غِبْ غَنَمًا قَتَلَ قَرَبَيْهَا فَعَفَا أَحَدَهُمَا بَطْلُ الْكُلِّ

تو چمه: یوه مجبور مریي امر کې آزاد هلک دیو چاپه وژلو باندي، هلک هغه سړی قتل کړ نو د هغه دیت د هلک پر عاقله باندي کېږي او همدا څرنگه که امر کې مریي بل مریي، یوه مریي دوه انسانان قتل کړل عمدا او د هریو دوه ویلاني دي بیا له دوو ویلانو څخه هریو معاف کړ نو وردي کړي د هغه مولی نیم مریي هغه نور وده ووت او یادي فدیة ورکړي په دیت سره او که یې قتل کړ یو عمدا او بل خطا، بیا معاف کړ د عمده دوه ویلانو څخه یوه

نوفدیه دکل دیت دی ورکړي دخطا دووولیانو ته اونصف دیت دی ورکړي دعدمیوه ولي ته یادي ورکړي مری هغه ته اثلاثا، ددو وکسانو مریي قتل کې دهغوئ یو قریب بیامعاف کې له هغوئ نه یوه نوباطیږي ټول.

تشریح: (۱۵) که یو محجور مریي یو نابالغ هلک ته وویل چې فلان شخص ووژنه، هغه هلک دده دوینا سره سم هغه فلان قتل کې نودیت دقاتل هلک پر عاقله باندي واجبیږي پر هلک باندي هیڅ شی نه واجبیږي، ځکه دقتل صدور له مریي څخه نه بلکې له هلک څخه شوی دی اود ماشومانو افعال معتبرېږي نو لهذا دیت دماشوم پر عاقله باندي کیږي، همدارنگه که یو محجور مریي بل مریي ته داسي وویل چې فلان سړی ووژنه مامور مریي هغه وواژه نوقصاص له قاتل مریي څخه اخیستل کیږي که قتل عمد او ونه له امر څخه لمانلنا.

(۱۶) دیوچا مریي دوه کسان ووژل اود مقتولینو څخه هریوه دوه ولیان درلودل دیوه دوه ولیان زیډاویکړدي اودبل دوه ولیان خالد او عمر دي له قاتل څخه قصاص نه وواخیستل شوی چې دهریوه مقتول له دووولیانو څخه یوه یوه (مثلا زیډ او خالد) خپل حق معاف کې نو اوس له قاتل څخه قصاص نه شي اخیستل کیدای البته باقی دووولیانو هریوه بکروا عمر لرله نصف دیت یعنې پنځه زره درهمه کیږي مجموعه زردهرمونه واجبیږي، یادي مولی دوئ دواړو ته نیم مریي ورکړي ځکه که څلورو اړه اولیا، هقدراوی نودمریي ورکولوپه صورت کې به دڅلورو استحقاق یواځي په یوه مریي کې وواوچې کله څلورونه دووې خپل معاف کې نوله حق څخه نیم ساقط شواو فقط نیم باقی دی لهذا باقی دووولیانو ته یواځي نیم مریي ورکول کیږي اودفدیه ورکولوپه صورت کې دڅلورو اړو حق شل زره درهمه ووځکه ددو وکسانو دیت دومره کیږي لیکن چې کله له څلورو څخه دوو خپل حق معاف کې نو نصف حق ساقط شو فقط نصف باقی دی لهذا مولی به دواړو ته فقط لس زره درهمه ورکوي.

(۱۷) اوکه مریي دواړه عمدانه ووقتل کړي بلکې یو یې عمد او بل یې خطا، قتل کړی وویا دعدمدا قتل شوي له دووولیانو څخه یوه خپل حق معاف کې نو اوس له قاتل څخه قصاص نه شي اخیستل کیدای البته مولی به پنځلس زره درهمه ورکوي چې له هغو څخه پنځه زره دعدمدا مقتول دهغه ولي دي چې خپل حق یې نه دی معاف کړی اولس زره دخطا، مقتول ددوولیانو دي ځکه دقتل خطا، دولیانو په حق لس زره درهمه کې معافي وغیره نه ده راغلې لهذا هغوئ ته پوره دیت یعنې لس زره درهمه ورکول کیږي اودقتل عمد ددوولیانو څخه یوه خپل حق معاف کړی دی ځکه دهغه بل حق پنځه زره درهمه ورکول کیږي اوکه مولی مریي ورکاوه نو مریي به هغوئ درې واړو ته اثلاثا ورکړي یعنې درې دوه ثلث به دقتل خطا دولیانو لپاره وي او یو ثلث به یې دقتل عمد له دوو، ولیانو څخه دیوه لپاره شي چا چې خپل حق نه دی معاف کړی لمانلنا.

(۱۸) که ددو وکسانو یو مشترک مریي ووهغه مریي ددي دواړو یو قریب قتل کړی یا له هغوئ دواړو نه یوه هغه معاف کې نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد قصاص اوما ل دواړه باطل شوی یعنې نه اوس هغه بل شریک له مریي څخه قصاص اخیستلای شي اونه دیت، ځکه تر معافي مخکي ددواړو حق دقصاص په ټول واجب شوی ووچې شیوع پکې وه لکه په ملک کې چې شیوع وي اوس چې کله یوه حق معاف کې نو دهغه حصه ساقطه شوه دهغه بل حق هم له قصاص څخه مال ته بدل شواو دهغه حق نصف دی نو په دي کې تر دددی چې دغه بل

شریک ته چې کوم مال ورکول کيږي : د کوم نصف بل دی ځکه لکه څرنگه چې په دې کې دا احتمال شته چې بڼایي دا به دهغه نصف بدل وي کوم چې دهغه بل حق دی همدارنگه دا احتمال هم شته چې دهغه نصف بدل وي کوم چې معاف کړای شوی دی او مال شک او تردید په وجه نه واچيږي . امام ابو یوسف . . . فرمایي چې معافي کوونکی به بیا هغه بل ته خپل نصف حصه مری وړکوي او بیا به څلورمه حصه د دیت وړکړي

فائده: د امام صاحب . . . تنبيه قول راجع دی معلوم مع صاحب الهدایه حيث اخر دله و هذا الرجوع قول الواح عنده . قال العلامة الحسکني رحمه الله : فان قل عدده فربما وان عفا احدهما بطل كله وقال يدفع الذي عفا نصف نصبه للأخر او يقده ربع الدية . وفي محمدم الامام . ووجه انه انقلب بالعفو مالاً السولي لا يستوجب على عبده دية الا لحلقه الورثة فيه . والله اعلم (الدر المختار على هامش د المختار: ۳۰۷/د)

فصل

د افضل پر مری د جنایت په بیان کې دی

مصنف رحمه الله د مری پر غیر باندې د جنایت کولوله بیان څخه فارغ شونو خپله پر مری او مملوک باندې د جنایت احکام یې شروع کړل ځکه فاعل (جنایت کوونکی فاعل وي) وجود پر مفعول (مجنی علیه مفعول وي) باندې مقدم وي نو ذکر اېې هم مقدم کړی دی چې ذکر او وجود سره مطابق شي .

(۱) قل عند خطاء نحب قيمته ونفـس عشر ولو كانت قيمته عشر ذلـا ف او اكثر وفي الامة عشرة ادم خمسة الاف (۲) وفي المعتوب نحب قيمته ما نلعت (۳) او ما قدر من دية الحز ف من قيمته ففي يده نصف قيمته (۴) قطع يده عند فـحز و سبب فـمات مـد له و رة غير د لا يقتص (۵) و لا يقتص منه (۶) قال احد كفاة فـشـخا فـلـين في احد هما فار شـيـما لـسـبـد (۷) فـتـعـا عـين عـد د فـع سـد عـد و اـخـد فـسـه او اسـكـه و لا باحد النقصان (۸) حتى مدبر او فـمـلـد ضمن السبـد الاقل من القيمة و من الاكثر (۹) فان دف القيمة بقضا فـحـى اـخـرى شارـك النـابـي الا فـلـ (۱۰) و لو بعير فـضـاء اتـع

السبب او ولي الجنابة

توجه: وژل شومری په خطا سره نو واچيږي دهغه قیمت او کيږي لس درهمه که یې قیمت لس زره یا تر هغه زیات و او په منځ کې لس کيږي له پنځه سره څخه او په مغضوب مری کې واچيږي دهغه قیمت څومره چې وي او څومره مقدار چې مقرر وي دا د دیت څخه هغه مقررېږي د مری قیمت نو دده په لاس کې دی نصف قیمت دهغه غوڅ کړای شولاس د مری او آزاد کړهغه خپل مالک بیا هغه له دغه لاس څخه مړ شو او هغه لره وارث و وېل څوک نو قصاص نه شي اخیستلای که نه بیا قصاص اخیستلای شي ورته ویې وویل نه تاسو دواړه څخه یو آزاد دی او هغوی زخمي کړای شول بیا په دوئی کې دیوه دا آزادي بیان و شونو دهغه توان مالک لره کيږي یو چاور پندې کړې دواړې سترگي د مری وردې کړي دهغه مولی مری او دهغه قیمت واخلي یادي وگرځوي او نقصان دي نه اخلي جنایت وکړ مدبر یا مالک و لدنو مالک ضامن گرځي داقل له قیمت او توان څخه بیا که ده ورکړ قیمت د قاضي په قضا سره بیا هغه بل جنایت وکړ نو شریک کيږي دوهم له اول سره او که یې د قاضي له قضا بغیر ورکړ نو دوهم سړی دي په مالک پسي شي یا د لومړي جنایت په وېلي پسي .

تشرېح: (۱) که يو چا د بل چا مړی په قتل خطا سره وواژه نو پر هغه باندې د مړي د مړي مگر دا قيمت به تر لس زره درهمه زيات نه وي ځکه دکامل (يعنې حر) ديت لس زره درهمه دی نو که دمري (چې ناقص) دقتل په صورت کې هم دلسو زرو درهمو حکم ورکړل شي نو دکامل او ناقص ترمنځ مساوات راځي. نو که دوول شوي مريي قيمت لس زره درهم ياتر هغه زيات وونوددي لپاره چې دملوک مرتبه تر آزاد کړه ثابته شي بايد له لسو زرو درهمو نوڅخه لس درهم کم کړي. همدا حکم دمنځي هم دی چې که دهغه قيمت دآزادي ښځې تر ديت يعنې پنځو زرو درهمو نه زيات وونوله پنځو زرو څخه دي لس درهم کم کړي

(۲) او که چا يو مريي غصب کړ يا هغه دغاصب په لاس کې هلاک شونو په دي صورت کې دمريي پوره قيمت واجبيري هرڅومره چې وويي چې که څه هم تر لس زره زيات وي پوره قيمت واجبيري ځکه دغصب ورو دپرمال باندې کيږي ځکه دغصب په وجه واجب ضمان دمال مقابل کيږي لهدا دمريي ماليت چې څومره وي هغه پوره واجبيري.

(۳) يعنې هر هغه مقدار چې دآزاد د ديت په ډول مقرروي هغه دمريي دقيمت په ډول مقرريږي لهدا چيرته دحرف نصف ديت وي هلته دمريي نصف قيمت دی ځکه په مريي کې قيمت داسي دی لکه په حر کې ديت. نو که چا دمريي لاس ورغواړي نو پر هغه باندې دمريي نصف ديت واجبيري ليکن دا قيمت به تر پنځه که پنځه زره درهمه زيات نه وي ځکه له انسان څخه لاس دهغه نصف دی نو پر کل باندې قياسي کوم حکم چې دکل مريي په باره کې دی هغه يې دنصف يعنې لاس په باره کې دی نو دحراومريي د فرق لپاره له پنځو زرو درهمو نوڅخه پنځه درهمه کميږي.

(۴) که چا زید دمريي لاس ورغواړي نو بيا زید دغه مقطوع اليدمريي آزاد کړ تر آزاديدو وروسته دهغه زخم په وجه دامريي مړ شونو که ددغه مريي له مولی بغير نور وارثان هم وي نو په دغه صورت کې په اتفاق سره له قاتل څخه قصاص نه اخيستل کيږي بلکې دلاس تاوان او ترعتق مخکې چې کوم نقصان راغلی دی هغه واجبيري ځکه من له الحق مشتبه دی ځکه که دلاس غوڅيدو وخت ته اعتبار وي نو حق دمولی کيږي او که دمرگ وخت ته اعتبار وي نو حق دوارثانو کيږي لهدا دښهې په وجه قصاص ساقط دی.

(۵) نو له والاقتضای وان لم يکر للمبدور له غير البدن من القاطع. يعنې که دمريي له مولی علاوه کوم بل وارث نه وونو دشيخينور رحمهما الله په نژدې دي صورت کې قصاص واجبيري، او دامام محمد عليه السلام په نژدې دي صورت کې هم قصاص نه واجبيري ځکه دلته سبب دقت مختلف دی ولی دلاس غوڅيدو وخت په اعتبار سره دمولی حق دملکيت په وجه دی اوله مرگ وروسته دمولی حق دولا، په طريقه سره دی او په قابل احتياط امورو کې دسبب اختلاف دمستحق داختلاف په درجه کې دی نو دلته هم په مستحق کې شبه پيدا شوې ده ځکه دلته هم قصاص نه واجبيري، دشيخينور رحمهما الله دليل دادی چې دا خبره يقيني ده چې په دواړو صورتونو کې مولی لږه ولايت حاصل دی يعنې مقتضی له (مولی) معلوم دی او حکم دقصاص

متحد دی نو خامخا قصاص و اجیبري په لومړي صورت کې مقتضى له مجهول دی چې مولی دی او که وارث؟
لهذا دغه صورت پر هغه باندې قیاسول نه صحیح کیږي .

قائده: د شیخینور رحمهما الله قول راجع دی لعمال العلامة الحکفی رحمه الله: القصص منه عند همان کان وارله سیده فقط والا اتفاقا لاشاء من له الحق کما مر وعند محمد رحمه الله لالصاص اصلا و علیہ ارش الید و مانقصه الی حین العتق و قولهما اصح (الدر المنقذ فی شرح الملقی: ۳/ ۳۹۱)

(۶) که چا خپلو دوو مریانو ته وویل چې له تاسو دواړو څخه یو آزاد دی او آزاد کرده یې معلوم کړی نه وو چې یو بل چاد دواړو سر و نه زخمی کړل چې په هغه کې تاوان و اجیبري بیا که ده معتق معلوم کړ نو هم د دواړو تاوان مولی ته ورکول کیږي ځکه که څه هم له دوی څخه یو آزاد شوی دی چې تاوان خپله هغه ته ورکول کیږي مگر دلته عتق مبهم دی پر معلوم باندې نه دی وارد شوی اوزخم پر معین باندراغلی دی نو د زخم په حق کې دوی دواړه پوره مملوک شمارل کیږي او چې کله دواړه مملوک ثابت شول نو د دواړو تاوان مولی ته ورکول کیږي .

(۷) زید د بکر د مری دواړې سترگې وروایتلې نو څرنگه چې په دواړو سترگو کې پوره قیمت و اجیبري لهذا بکر دې د خپل مری زید ته ورکړي اوله زید څخه د هغه پوره قیمت واخلي او که مری نه ورکوي نو دامام ابو حنیفه رحمه الله په نزد بکر له زید څخه نقصان هم نه شی اخیستلای او د صاحبینور رحمهما الله په نزد نقصان اخیستل جائز دی ځکه په اطرافو کې مالیت معتبر دی نو پر نور وټولو اموالو باندې قیاسیږي نو لکه څرنگه چې په نور و اموالو کې دا جائزه ده چې په قدر نقصان ضمان واخلي همدارنگه په مذکور صورت کې هم ضمان اخیستل صحیح کیږي، دامام صاحب رحمه الله دلیل دادی چې د مری په اطرافو کې له مالیت سره آدمیت هم ملحوظ دی لهذا هغه پر محض اموالو باندې قیاسول صحیح نه دی او د آدمیت حکم دادی چې ضمان پر اجزاؤ باندې نه منقسم کیږي نو چې کله د آزاد سترگې وروباسي خود احکم نه دی چې دسترگواو نورو اعضاؤ تر منځ حساب کیږي بیا د تلف شده اجزاؤ ضمان واجب و گنل شي اوباقی په قدر ضمان واجب نه وي .

قائده: دامام صاحب رحمه الله قول راجع دی لما یعلم من منیع صاحب الهدایة بحث اخر دلیل و هذا ترجیح قول الراجع عند صاحب الهدایة و یضار وجهه ابراهیم بن محمد الحلبي صاحب مجمع الانهر، حيث قال: لهما انه في الجنایة بمنزلة المال فواجب ذالك تغيير المولى على الوجه المذکور كما في سائر الاموال، و له ان المال وان كانت معتبر في الذات فالآدمية غير مبهمة فيه و في الاطراف من احكام الآدمية ان لا ينقسم الضمان على الجزء، والقائم بل يكون بازاء القائل لا غير و لا یتملك الحنة و من احكام المالیه ان ينقسم على الجزء الثانی و القائم فقلنا انه لا ينقسم اعتبار الآدمية و یتملك الحنة اعتبار الآدمية و هذا ولی معاملة لان فیما لا اله اعتبار جانب المالیه فقط. (مجمع الانهر: ۳/ ۳۹۲)

(۸) که مدبر یا ام ولد خطا یو جنایت و کړ نو مولی به د هغه د قیمت او تاوان څخه چې کوم یو کم وي د هغه ضمان کیږي ځکه د مولی تدبیر یا استیلا د مدبر او ام ولد له ورکولو څخه مانع دی لیکن څرنگه چې دی بلا اختیار دی لهذا د اداسي دی لکه یو څوک چې خپل جنایت کار مری قبل العلم بالجنایة آزاد کړي .

(۹) او که مدبر یا ام ولد له یوه جنایت وروسته بل جنایت وکړ حال دا چې مولی د قاضي په حکم د لومړي جنایت ولي ته د هغه قیمت ورکړی و نو اوس پر مولی باندې هیڅ شی نه و اجیبري ځکه د مری د ټولو جنایاتو نوبدل پر مولی باندې یو قیمت و اجبوي او یو قیمت د لومړي جنایت ولي ته په ورکولو کې مولی متعدي هم نه دی

لهذا هغه يوه قيمت نه علاوه پر مولی باندې هيڅ نه واچيږي، البته ددوهم جنایت ولي دي دلومري جنایت په ولي پسي شي اوله هغه سره دي په قيمت کې شریک شي چې هغه اخیستی دی ولی دلومري جنایت ولي داسې شی قبض کړی دی چې په هغه پوري دبل جنایت دولي حق متعلق شوی وو.

(۱۰) اوکه مولی دلومري جنایت ولي ته دقاضی دفیصلې بغیر قیمت ورکړي نو ددوهم جنایت ولي ته اختیار شته چې بیا په مولی پسي شي ځکه مولی په اختیار سره هغه شی دلومري جنایت مستحق ته ورکړی دی په کوم پوري چې ددوهم جنایت دولي حق متعلق شوی دی لهذا دادمولی دطرفه ددوهم جنایت دولي په حق کې تعدی شمار له کیږي نو ځکه ددوهم جنایت ولي له مولی څخه دمطالبې اختیار لري، بیا چې ددوهم جنایت ولي ته څومره ضمان ورکړي هغه به دلومري جنایت له ولي څخه واپس واخلي ځکه هغه بلا حق هغه قبض کړی دی اوکه یادي دوهم ولي دلومري جنایت په ولي پسي شي ځکه هغه ددوهم ولي حق ناجائز قبض کړی دی.

باب غصب القبلو الفلور والفسی والجنایة فی ذالک

دباب دمري، مدبر او ماشوم دغصب کولو او په هغه وخت کې له هغوی څخه دجنایت دواقع کیدو په بیان کې دی تردی مخکې فقط دمري دجنایت علی العبدیان وشو په دغه باب کې دجنایت مع الغصب دواړو ذکر دی نو داپه منزله دمرك له مفرده دی او مفرد تر مرکب مقدم وي.

(۱) قطع یدغیده فغصبه رجل مات منه ضمن قیمته اقطع (۲) وان قطع یدغی فی ید الغاصب فمات منه برئ (۳) غصب محجور مثله فمات فی یدیه ضمن (۴) فذکر حتی عند غاصبه ثم غلبه سیدیه ضمن قیمته لهما و زرع یصغ فیمنه علی الغاصب و ذلغ الی الاوّل ثم زرع بغی علی الغاصب (۵) و عکسه لایزجع به ثابا (۶) والقرن کالغذیر غیر ان المولی یدفع الفده هاتوا ثمنه القيمة

توجه: یو چا دخپل مريي لاس ورغوخ کړ بیا بل سري هغه غصب کړ او هغه مړ شوله دغه لاس غوڅیدو څخه نودلاس غوڅ شوي مريي دقیمت ضامن کیږي، اوکه غوڅ کړای شو دهغه لاس دغاصب په قبضه کې بیا مړ شوله لاس څخه نوغاصب بري کیږي غصب کړ محجور مريي دخپل خان په شان بل مريي بیا هغه مړ شوده په قبضه کې نوضامن کیږي، مدبر جنایت وکړ دخپل غاصب په وړاندي بیا دخپل مالک په وړاندي نوضامن کیږي دقیمت ددواړو لپاره او اخلي به دهغه نصف قیمت له غاصب څخه او ورکوي به یې واول ته بیا به اخلي نصف قیمت له غاصب څخه، او ددی په عکس کې به یې نه اخلي هغه دوباره، او مری دمدبر په شان دی سواله دي نه چې مالک به دلته مری ورکوي او هلته به قیمت.

توضیح: (۱) چا دخپل مريي لاس ورغوخ کړ بیا په دغه حال کې بل چا هغه مری غصب کړ او دغاصب په قبضه کې دهغه زخم په وجه مړ شونوپر غاصب باندي دهغه قیمت واچيږي مگر پوره قیمت نه بلکې دلاس غوڅیدو په وخت کې چې دهغه کوم قیمت وي هغه واچيږي.

(۲) اوکه یو څل غاصب غصب کړ بیا مالک دغاصب په وړاندي دهغه لاس ورغوخ کړ چې بیا دغاصب په قبضه کې دهغه لاس څخه مړ شونوپه دغه صورت کې پر غاصب باندي هيڅ شی نه واچيږي ددواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې لکه څرنګه چې بیع سبب دملک دی همدارنګه غصب هم سبب دملک دی او تر سبب ملک

۱۱- مري - بڼه زخم سړايت ختميري لهذا په لومړي صورت کې دغصب په وجه سړايت ختم شولى داسي شولکه په يو آسماني آفت سره چې مرشوڅکه نوپه دغه صورت کې دلاس غوغ شوي مريي قيمت و اجبيري. په دوهم صورت کې څرنګه چې مالک دغاصب په قبضه کې دمريي لاس ورغوغ کړى دى نو داسي وګڼه چې هغه لومړى له غاصب څخه هغه قبض کړى دى ييا يې دهغه لاس ورغوغ کړى دى څکه چې کله مالک په هغه حالت کې دمريي لاس ورغوغوي نو دى پر مريي باندي استيلا هم لري لهذا دلاس غوغيدل دمالک په قبضه کې شمار له کيږي ځکه غاصب بري کيږي.

(۳) يوه محجور مريي دخپل ځان په شان بل محجور مريي غصب کړ يادغاصب په قبضه کې دغه مغضوب مريي مرشو نو غاصب ضامن گرځي يعنې پر هغه باندي دمغضوب مريي قيمت لازميږي ځکه دمحجور په فعل کې منع نشته لهذا دى دخپل فعل په وجه ماخوځيږي مګر څرنګه چې غاصب خپله محجور دى ځکه دا زادي دوروسته قيمت ورباندي کيږي.

(۴) که چادبل چامدبر مريي غصب کړ او دغاصب په قبضه کې مدبر يو جنايت وکړ ييا غاصب دغه مدبر مالک ته ورواپس کړ دمالک سره مدبر دوباره يو جنايت وکړ نو مالک دمدرېدپوره قيمت ضامن گرځي چې دواړو وليانو د جنايت ته نيم نيم ورکول کيږي ځکه مولى دسابق تدبير په وجه خپل ځان پخپله مدبر د جنايت ولي ته له ورکولو څخه عاجز کړ يعنې څرنګه چې مولى مريي مدبر کړى دى ځکه اوس دغه مريي د جنايت ولي ته نه شي ورکولای، ليکن بيا هم دى له هغه څخه فديه ورکول نه شي اختيار ولاى ځکه پرده باندي دمدرېدپوره قيمت و اجبيري ولي دوليانو حق په مريي ورکولو کې ووچې کله ده مريي مدبر وګرځاوه نو دهغوئ حق يې باطل کړ، يادغه قيمت ددو وليانو ترمنځ نيم نيم ځکه تقسيميږي چې په موجب دضمان کې هغوى دواړه برابري. بيا مالک له غاصب څخه نيم قيمت اخيستلاى شي ځکه مالک ته نيم قيمت دهغه جنايت په وجه ورکول کيدى کوم چې دغاصب په قبضه کې صادر شوى وو، او هغه نيم هم دلومړي جنايت وولي ته ورکول کيږي ځکه دهغه حق په پوره قيمت کې دى ولي چې مدبر کله دهغه په حق کې جنايت وکړ نو دهغه هيڅ مزاحمه ووييمازاحم (ددوهم جنايت دولي) په وجه دهغه حق نيم کړى دى ليکن له غاصب څخه داخيستل شوي مدبر کوم بدل چې اوس په لاس راغلى دى نو دلومړي جنايت ولي دهغه داخيستلو حقدار گرځي چې دهغه حق پوره ادا شي، او کوم مقدار چې مولى دلومړي جنايت ولي ته دوباره ورکړى دى دهغه په باره کې به غاصب ته رجوع کوي چې دمولى سره محفوظ کيږي ځکه دانصف چې دلومړي جنايت ولي له مالک څخه دوباره اخيستی دى دادهغه جنايت عوض دى کوم چې دغاصب په قبضه کې له مدبر څخه صادر شوى وو ځکه مالک ددوباره اخيستلو حقدار گرځي.

(۵) قوله وبعك لاى وبعك ماذكره لاي رجع المولى على الغاصب بالقيمة، يعنې که مريي له مالک سره جنايت وکړ ييا دى يو چاغص کړ او دغاصب سره هغه بل جنايت ترسره کړ نو پر مالک باندي قيمت و اجبيري چې ددئ دواړو ترمنځ برابرتقسيميږي او مالک به دنصف قيمت په باره کې پر غاصب باندي رجوع کوي ځکه پر مالک باندي نصف تاوان دداسي سبب په وجه لازم شوى دى چې هغه دغاصب په وړاندي پيدا شوى دى ليکن مولى

دوباره غاصب ته رجوع نه شي کولای ځکه مالک چې کوم څه د لومړي جنایت ولي ته دوباره ورکړي دي دادهغه جنایت په وجه سره دی کوم چې خپله د مالک سره پیدا شوی دی لهدا مولی غاصب ته درجوع حق نه لري. خلاف له سابق صورت نه چې هلته مولی د لومړي جنایت ولي ته کوم څه دوباره ورکړي وه هغه دهغه جنایت په وجه وو چې د غاصب سره پیدا شوی وو.

(۶) او قن د مدبر په شان دی یعنې که د مدبر پر خای مغضوب مری وویا ه همداتفصیل دی که چیرته غاصب د چا مری غصب کړ مری د غاصب په قبضه کې یو جنایت وړکړ یا غاصب مری خپل مالک واپس وړکړ مری د مالک په وړاندې بیا جنایت وکړ نو مالک به مری د دواړو جنایاتو نو و لیاو ته ورکوي هغه به یې پخپل منځ کې تقسیموي بیا به له غاصب څخه نیم قیمت اخلي د لومړي جنایت ولي ته به یې ورکوي. بیا به دوباره مالک غاصب ته رجوع کوي نصف قیمت به له هغه څخه اخلي. لیکن دومره فرق یې شته چې د مری په صورت کې مری ورکول کیږي او د مدبر په صورت کې دهغه قیمت، ولی د تدبیر په وجه مدبر د جنایت ولي ته نه شي ورکول کېدای.

(۷) مدبر چی عند غاصب فرده لغصب فحنی علی سیده قیمته لهماوز جمع بقیته علی العاصب و دفع نصفها الی الاوّل و ربع بدالک النصف علی العاصب (۸) غصب رجل ضیاعاً العات فی یده فجاءه او یحیی لم یضمن وان مات بصاعقه او نهش حیه فعدینه علی عاقلة العاصب (۹) کسی اود ع عبد القتل و ان اود ع طعما ما کله لم یضمن

توجه: یوه مدبر جنایت وکړ دخپل غاصب سره هغه واپس کړ او بیا یې غصب کړ دغه مری بیا یې جنایت وکړ نو دهغه پر مالک باندې دهغه قیمت واجبیږي د دواړو لپاره او اخلي به دهغه قیمت له غاصب څخه او ورکوي به د دغه قیمت نصف اول ته او دابه هم له غاصب څخه اخلي. یو چا غصب کړ آزاد ماشوم او هغه مړ شو دهغه په قبضه کې یو ناڅاپه یاد تې په وجه نو نه ضامن کیږي او که هغه مړ شو د برېښنا په لوبه ورسره یاد ماریه چې چلو سره نو دهغه دیت د غاصب پر عاقله باندې کیږي. لکه هغه ماشوم چې ده ته ور سپارل شوی وي یو مری او هغه یې قتل کړي او که خوراکي شی ور سپارل شوی و او هغه وخور نو نه ضامن کیږي.

تشریح: (۷) که یو چا مدبر غصب کړ مدبر دهغه په وړاندې جنایت وکړ غاصب مدبر مالک ته واپس وړکړ دوباره یې غصب کړ او مدبر دوباره د غاصب په وړاندې یو جنایت وکړ نو پر مالک باندې واجب دی چې دی دهغه پوره قیمت د دواړو جنایاتو نو و لیاو ته نصف نصف ورکړي ولی مری مالک مدبر ګرځولی دی او مری چې مدبر و ګرځید د ددې مانع شو چې هغه د جنایت په بدل کې ورکړای شي لهدا اوس د مدبر قیمت ورکول کیږي. او بیا به مالک له غاصب څخه پوره قیمت وصول کړي ځکه دواړه جنایاتو نه د غاصب په قبضه کې ترسره شوي دي نو لهدا دواړو وضمان پر غاصب باندې کیږي. اوله غاصب څخه اخیستل شوی پوره قیمت به نصف د لومړي جنایت وولي ته ورکړي ځکه هغه دیوړه قیمت مستحق ګرځیدلی وو ولی پر هغه باندې د جنایت په وخت کې دهغه هیڅ مزاحمه نه وویا د مزاحمه (دوهم جنایت دولي) په وجه دهغه حق نصف شوی دی. لیکن له غاصب څخه داخیستل شوي مدبر بدل چې اوس موجود شونو د لومړي جنایت وولي دهغه داخیستلو حقدار ګرځي چې دهغه پوره حق ادا کړای شي او د انصف چې ده د لومړي جنایت وولي ته ورکړی

دی دابه ییاله غاصب څخه وصول کړي ځکه استحقاق په هغه سبب راغلی دی کوم چې دغاصب په قبضه کې ترسره شوی وو او مالک غاصب ته درجوع حق لري او د انصف مالک ته سالم وړتیا پرې د لومړي جنايت وولي ته به یې نه ورکوي .

(۸) که یو چا داسي یو آزاد ماشوم غصب کړ چې خپل حال یې نه شوی بیا نولای اوبیا هغه دغاصب په قبضه کې یو ناڅاپه مړ شویا په تبه سره مړ شونو غاصب نه ضامن کیږي او که د برېښنا په لویدو سره مړ شویا مارو چیچه مړ شونو دغاصب پر عاقله باندي دیت و اجیبېږي د دواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې غاصب دغصب په وجه ضامن نه دی بلکې د اتلاف د سبب ګرځیدو په وجه ضامن ګرځي نو په دوهم صورت کې څرنگه چې غاصب د اتلاف سبب جوړ کړی دی ځکه برېښنا هرځای نه را لویږي او مار هرځای نه وي نو غاصب ماشوم د برېښنا لویدو او مارانو ځای ته په وړلو سره متعدي دی ځکه په دې صورت کې پر غاصب باندي ضمان راځي او په لومړي صورت کې غاصب د اتلاف سبب نه دی ځکه ناڅاپه مړ کیدل یا په تبه سره مړ کیدل هرځای وي نو له دې په دغه صورت کې غاصب متعدي نه دی ځکه پرده باندي ضمان نشته .

(۹) قوله کسبی اودع عبد الفقه ای یضمن عاقله الغاصب كما یضمن عاقله الصبی، یعنی دغاصب عاقله ضامن کیږي لکه چې یو ماشوم ته که چایو مریی ودیعت کیښود او ماشوم هغه قتل کړي نو د ماشوم پر عاقله باندي دیت و اجیبېږي او که د ماشوم په وړاندې خوراکي شيان کنښنودل شی او ماشوم هغه و خوري نو پر ماشوم باندي ضمان نشته د دواړو صورتونو ترمنځ فرق دادی چې په دوهم صورت کې مالک معصوم مال له داسي ماشوم سره ودیعت ایښی دی چې هغه د ویعت ساتلوا هل نه دی نو مالک خپله دخپل مالک عصمت ختم کړ چې کله دا تابته شوه چې دهغه مال معصوم نه دی نو پر ماشوم باندي ضمان نه راځي، او په لومړي صورت کې د مریي عصمت د مالک د حق په وجه سره نه بلکې خپله د مریي د حق په وجه سره دی ځکه د ویعت وغیره په حق کې مریي ته د آزاد درجه حاصله ده نو په دې صورت کې د مریي د عصمت دنه ختمیدو په وجه پر ماشوم باندي ضمان و اجیبېږي .

کتاب القسامة

د اکتاب د قسامة په بیان کې دی

قسامة په لغت کې مطلقاً قسم په معنی دی او په اصطلاح د شرع کې دمخصوص عدد (پنځوسو) په سبب مخصوص (په محله کې دمړي پیدا کیدل) او وجه مخصوصه (پنځوسو کسانو پنځوسو قسمونو خوړلو ته) ویل کیږي، د دې خبرې تشریح داسي ده چې په یوه محله یا مکان کې داسي یو مقتول پیداشي چې قاتل یې معلوم نه وي حال دا چې پر هغه دخفه کیدو یا جراحت یو اثر موجود وي نو دهغه ځای له پنځوسو کسانو څخه قسم اخیستل کیږي په دې ډول چې هر یو به قسم اخلي چې واللہ! دامانه دی قتل کړی او نه ماته د دې قاتل معلوم دی، او شرط یې دادی چې پنځوس بالغ سړي به وي او که د اشیر پوره نه وو نو له موجوده کسانو څخه به مکرر قسم اخیستل کیږي تر څو پنځوس پوره شي او له قسم وروسته د دیت حکم ورکړل کیږي چې وینې له ناحق بهیدو څخه محفوظې شي .

محلې والاؤته د قسم وړکولو له هغوی څخه د دیت اخیستلو عقلي وجه داده چې دمحلې حفاظت دهغوی ذمه واري ده نو چې په دوی کې مقتول پیدا شو معلومه شوه چې هغوی خپله ذمه واري نه ده ادا کړې له داله هغوی څخه قسم او دیت اخیستل کیږي .

له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې دقتل په ځینو صورتونو کې د قسامت ضرورت پېښیږي ځکه یې دادی د یاتو په آخر کې د مستقل کتاب تر عنوان لاندې بیان کړی دی

(۱) قتل و جدلی محله لم یدر قتله خلف خمسور و حلامهم ینحیر فیه الولی باهه ما قتلناه و ما علمناه قاتلان حلقوا اهل المحلة الذیة (۲) ولا یخلف الولی (۳) و حبس الابی حتی یحلف (۴) و ان لم یکنه العدد کثر الحلف علیهم لیکنه خمسور (۵) و الا قسامة علی حسی و محبون و امر الخ (عبد (۶) و الا قسامة و لادیه فی منبت لا اثر به او یسبل دمن اننه او لمه او ذنره (۷) بخلاف عبه و ادنه (۸) قبل علی دابة معاشق او قاتله او ركب لیدینه علی عاقلته

توجه: یو داسې مقتول پیدا شو په یوه محله کې چې دهغه قاتل معلوم نه و نو نو قسم اخیستل کیږي له پنځوسو کسانو څخه په هغو کې به یې منتخبوي دهغه مقتول ولي چې والله مو پرته دی قتل کړی او نه مو پردهغه په قاتل علم لرو بیا که دوی قسم و اخیست نو پر اهل محله باندې دیت کیږي او قسم نه وړکول کیږي وولي ته او قید کړای کیږي مگر تر هغه پوري چې قسم واخلې او که عدد پوره نه شو نو مکرر یې له موجوده کسانو څخه ترڅو چې پنځوس پوره شي او قسامة نشته پر ماشوم باندې او لیوني او ښځه او مریي باندې او نشته قسامة او نه دیت پر هغه مري باندې چې پر هغه باندې هیڅ نښه نه وي یا یې له پوزي وینې بهیدلې وي یا له خولې څخه له دېرې څخه خلاف له سترگو او غوږونو څخه . مقتول پیدا شو پر حیوان باندې سپور چې له هغه سره ترمخ کښوونکی شته یا تر شا شرونکی شته یا بل ورسره سپور دی نو دهغه مري دیت دهغه پر عاقله باندې کیږي .

تشریح: (۱) که په یوه محله کې مقتول پیدا شو او د معلومه نه شوه چې چا دقتل کړی دی نو د مقتول ولی به دمحلې له خلکو څخه پنځوس کسان د قسم اخیستلو لپاره انتخابوي ځکه حق دیمین ولی لره حاصل دی له داذانتخاب حق هم ولي لره حاصل دی او ظاهره ده چې دداسې خلکو انتخاب به کوي چې پر هغوی باندې دقتل شبهه وي یا به دمحلې نیک خلک انتخابوي چې هغوی ددروغوله قسم اخیستلو لپاره اوسي په دې طریقته قاتل معلوم یږي ، بیا له دغو خلکو څخه هریو داسې قسم اخلي چې والله ! ما دانه دی قتل کړی او نه ماته ددې قاتل معلوم دی ، بیا چې کله هغوی قسم واخلې نو قاضي به هغوی ته د دیت ادا کولو حکم وړکوي چې د مقتول وینې له ناحق بهیدو څخه محفوظې شي .

(۲) که دمحلې په خلکو کې د مقتول ولي هم وي نو له هغه څخه به قسم نه اخیستل کیږي ځکه ولي مدعي دی او پر مدعي باندې ښه دي قسم نشته لفظه ﷻ : البينة علی الذمعي واليمين علی من انکر (پر مدعي باندې گواهان دي او څوک چې منکروي پر هغه قسم دی) .

(۳) بیا که دمحلې په خلکو کې کوم چې ولي منتخب کړي وویوه له قسم اخیستلو څخه انکار وکړ نو هغه به محبوس کړای کیږي ترڅو قسم واخلې ځکه په محله کې دقتل په وجه دمحلې والاؤته قسم وړکول د مقتول دورته وحق دی له داکه یو څوک له قسم څخه انکار وکړي نو قید کړای کیږي به .

(۴) که دمحلې دخلکو شمیر پنځو سوتنه ورسید نو بیا دی له موجوده کسانو څخه مکرر قسم واخیستل شي ترڅو پنځوس قسمونه پوره شي حتی که چیرته یو نفرو ونوله هغه څخه به پنځوس ځله قسم اخیستل کیږي ځکه دا ثابت بالسنة دی نو تر امکانه پوري یې تکمیل واجب دی او چیرته چې نص وارد وي هلته د حکم په فائده باندي خبریدل شرط نه دی همدارنگه حضرت عمر رضی الله عنه یو ځل د قسامت حکم وکړ چې کله یې دمحلې والاو څخه قسم واخیست نو هغه نه څلویښت قسمونه شول بیا ده رضی الله عنه په دوی کې له یوه نفر څخه مکرر قسم واخیست.

(۵) په قسامت کې ماشوم اولیونی نه داخلېږي، همدارنگه پر بنځه او مریې باندي هم قسامه نشته ځکه دا کسان له اهل نصرت څخه نه دي حال دا چې قسم پر هغو خلکو باندي کیږي چې اهل نصرت وي یعنې قسامه پر هغو خلکو باندي دی کوم چې مدد کولای شي.

(۶) که په یوه محله کې یو داسې مړی پیدا شو چې د زخم یو نښان یاد و هلو یا د خفه کیدو نه وونو بیا پر محله والاو باندي قسامه او دیت هیڅ شی نشته ځکه داسې مقتول نه دی بلکې پخپل مرگ مړ شوی دی ولی دهغه دمقتول کیدو هیڅ دلیل نشته، نو که د چاتر یوزه یا خوله یا د بړه وینې بهیدلې وي نو دمحلې پر خلکو باندي قسامت او دیت هیڅ شی نشته ځکه له دغو ځایونو څخه وینه بي د چا د کارواڼي په ناروغي وغیره سره وځي لهذا دا دهغه دمقتول کیدو دلیل نه دی.

(۷) بخلاف عینه واذنه ای بخلاف ماذا سال الدم من عینه واذنه فان فیهما القسامه، یعنې که وینه دهغه له سترگو یا غوړو څخه وتلې وي نو دا مقتول شمارل کیږي، ځکه عاده دا خبره معلومه شوې ده چې دمړي تر سترگه یا غوړو وینه بهیدل هغه وخت راځي چې دیوژ وندي له جانب په دهغه سره د فعل (وهلو ټکولو وغیره) ارتکاب شوی وي.

(۸) که یو مقتول پر آس یا بل شي سپور و موندل شي او هغه حیوان یو چاترمخ کشاو ویا تر شا ورپسي وودش پر لویاره یا ورسره سپور و نو په دغو دیوړو او وصورتونو کې دهغه مقتول دیت د دغو کسانو پر عاقله باندي کیږي ځکه مقتول دهغه په قبضه کې دی دا داسې دی لکه دهغه په کور کې چې پیدا شي.

(۹) منزه ذابۃ علیها فقیل من بنی فریقین فقلی اقر بهما (۱۰) وان وجدلی ذاب انسان فقلیه الفسامة والدبة علی عاقلیه (۱۱) وهی علی اهل الحقة ذون الشکان و الفشترین فان لم یبق واجد منهم فقلی الفشترین (۱۲) وان وجدلی ذاب من شتر کوة علی الفقاوة فهی علی الرزاس (۱۳) وان بیع ولم یقبض فقلی عاقله البایع (۱۴) ولی الجبار علی ذی الید (۱۵) ولا یقبل غایله حتی ینشهد الشهود ذانها لیدی الید (۱۶) وهی الفلک علی من فی س الرکاب و الملاحین (۱۷) ولی من جدد فقلی علی اهلها ذی الجامع و الشارح لالفسامة والدبة علی بیت المال (۱۸) و ینهدز لوفی بریة او وسط الفرات ولو محصب بالشاطی فقلی اقر اب الفری.

موجسه: یو حیوان تیر شو چې مړی پرې بار وودو و کلیو ترمنځ نو قسامه په دواړو کې چې کوم یو کلی تیر دي وي پر هغه دی، او که مقتول پیدا شو دیو چا په کور کې نو پر هغه باندي قسامه دی او دیت دهغه پر عاقله باندي کیږي، او دیت پر اهل خطه باندي دی نه پر اوسیدونکو او خریدارانو باندي او که چیرته له هغوی څخه یو هم باقی نه وونو بیا پر خریدارانو باندي دی او که یې پیدا کړه یو داسی مکان کې چې مشترک علی التفاوت

وونو قسامه دسرونو پر شمير باندې کيږي او که مکا: خرڅ شوی ووا قبض شوی نه وونو دبائع پر عاقله باندې کيږي او په خیار کې پر قابض باندې دی اودیت دي نه ورکوي عاقله ترهغه پوري چې گواهي ورکړي گوا چې دی قابض دی او که مقتول په کښتۍ کې وونو پر هغو خلکو دی چې په کښتۍ کې دي یعنې سواریان او ملاح کښتۍ وان او که دمحلې په مسجد کې نو دمحلې پر خلکو باندې کيږي او په جامع مسجد کې یاهه عامه لاره کې وونو بیا قسامه نشته اودیت پر بیت المال باندې کيږي او هدر کيږي که چیرته مقتول په یوه څنگله کې یاهه وسط فرات کې ووا که ترل شوی ووپه کناره پسي نو پر نژدې کلي باندې کيږي.

تشریح: (۹) که یو آس یا بل حیوان چې مقتول پر ترلې وودو وکلیو ترمنځ پیدا شو اوله هغه سره هیڅوک نه وونو چې کوم کلي ته ډیر نژدې وي قسامه اودیت پر هغه باندې کيږي لانه لا نه یقین فی القیل بن فریب (یعنې نبی کریم ﷺ ته لور جدا دهما القرب بشیر فقی علیهم بالقسامه و هکذا کتب عمر رضی الله عنه حبس کتب الیه فی القیل بن فریب) یو داسی مقتول راوړل شو چې ددو وکلیو ترمنځ پیدا شوی وونو هغه رضی الله عنه ددو وکلیو ترمنځ دځمکې ناپو لو حکم ورکړه ناپو لوسره معلومه شوه چې یو کلی فقط یوه لویشت دهغه بل کلي په نسبت نژدې دی نو هغه رضی الله عنه د قسامه حکم دهغه کلي پر خلکو باندې وکړ، او همدارنگه فیصله حضرت عمر رضی الله عنه کړې وه چې که له هغه رضی الله عنه څخه پوښتنه شوې وه (او که په نژدې والي کې دواړه کلي سره برابر وونو بیا پر دواړو باندې کيږي).

(۱۰) که چیرته مقتول دیو چاپه سرای کې پیدا شو نو قسامه دسرای پر مالک باندې کيږي ځکه سرای دهغه په قبضه کې دی اودیت دهغه پر عاقله باندې کيږي ولی دهغه قوت او نصرت په عاقله سره دی. مگر شرط دادی چې دمقتول ولي به دسرای په مالک باندې دقتل دعوی کوي که یې په بل چا باندې دقتل دعوی وکړه نو بیا دسرای پر مالک باندې قسامه نشته.

(۱۱) قسامه پر اهل خطه باندې دی که څه هم له هغوی څخه یو پاتې وي په مکان کې پر او سیدونکو (کرایه داران او عاریه اخیستونکو) او مشتریانو باندې نشته ځکه صاحب خله دمدد لپاره مختص دی کرایه دارنه دی ځکه دمالک سکونت لازم اودائمی دی اوصاحب خطه اصیل دی اومشتری دخیل دی اوولایت دتدبیر پر اصیل دی دخیل دهغه مزاحم نه شي کیدای نو تقصیر له اهل خطه څخه دی دادر فینور همما الله مسلک دی. دامام ابو یوسف رضی الله عنه په نژدې ټولو باندې دی او که له اهل خطه وڅخه یو اخی یوپه محله کې پاته وونو قسامه اودیت پر هغه باندې کيږي، لما قلنا، لیکن که له اهل خطه وڅخه یوهم پاته نه وونو بیا مشترین ذمه دار کيږي قسامه اودیت پر مشترینو (اخیستونکو) باندې کيږي ځکه تردوی چې مقدم ووهغوی اوس نشته نوولایت خالص ددوی پاتې شو ځکه نو ذمه داري هم پردوی راځي.

فائده: په مذکور صورت کې دطرفینور همما الله قول راجع دی لمالی الذوالمختار: (وهی) الذبیه والقسامه (علی اهل الخطه) قال العلامة ابن عابدین رحمته الله: قوله دون السكان) کالمستاجرین والمستعیرین فالقاسمه علی اربابها وان كانوا غیبا یا بتر حایه..... الخ (الذوالمختار مع الشامیه: ۵/۳۴۷)

فائده: له اهل خطه څخه مراد دهغه خلک دي چې له وخته دځمکې مالکان وي له کوم وخت نه چې امام بنار فتح کړی وي او ځمکه یې دمجاهدینو ترمنځ تقسیم کړي وي هریوه ته یې دهغه خپله حصه لیکلې ورکړي

(۱۲) اوکه مقتول په یو داسې مکان کې پیدا شو چې هغه د څو کسانو ترمنځ مشترک و او د شریکانو مقدار ملکیت هم مختلف و و مثلاً مذکور مکان نصف دیو و او ثلث د بل و و سدس د دریم و و نو حصو ته اعتبار نه ورکول کیږي بلکې د دوسو د شمیر مطابق پر دریو و او و شریکانو باندې دیت برابر تقسیميږي ځکه د دتد بیر په ولایت کې ټول برابر دي.

(۱۳) که یو چا مکان اخیستی و او قبض کړی یې لانه و و چې په هغه کې یو مقتول پیدا شو نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دیت د بائع پر عاقله باندې کیږي ولی دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دیت مدار پر قبضه باندې دی او قبضه تراوس د بائع قائمه ده نو دیت هم د بائع پر عاقله باندې کیږي او د صاحبینو رحمهما الله په نزد دیت د مشتری پر عاقله باندې راځي ځکه د صاحبینو رحمهما الله په نزد مدار د ضمان ملکیت دی او ملکیت مشتری لره حاصل دی لهدا دیت د مشتری پر عاقله باندې کیږي.

(۱۴) قوله ولی الخیار علی ذی الید وی البیع بالخیار علی عاقله ذی الید یعنی که دعا قذینو څخه دیو په لاره دري ورځې خیار شرط و نو نو دامام صاحب رحمته الله علیه په نزد دیت پر هغه چا و اجیږي د چاپه قبضه کې چې په دغه وخت کې مکان دی د صاحبینو رحمهما الله په نزد مدار پر ملکیت دی او هغه غیر محقق دی لهدا آئینه چې داسرای د چا ملک ته ځي دیت د هغه پر عاقله باندې و اجیږي.

قائده: بیه د وار و مسئلوکې دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لعلای الذر المختار: (وان بیعت ولم نقض) حتی وجد فیها قتل (فعلی عاقله البائع ولی البیع خیار علی عاقله ذی الید) خلافا لهما وقال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: فالعاصل انه اعتبر الید و هما اعتبر الملك و ان وجدوا الاتوفاق علی قرار الملك (الذر المختار مع الشامیه: ۳۴۷/۵)

(۱۵) که په یوه مکان کې مقتول پیدا شو نو د قاعدې مطابق د مکان د ځاوند پر عاقله باندې دیت کیږي که عاقله انکار و کړ چې د امکان د دې سړي ملک نه دی بلکې هغه په عاریه یا اجاره اخیستی دی نو تر څو چې گواه گواهي ورنکړي چې د امکان و افعي د دې قبض کوونکي ملک دی پر عاقله باندې دیت نه کیږي ځکه د قبض کوونکي مالک کیدل ضروري نه دی دا احتمال موجود دی چې د امکان د قبض کوونکي ملک نه وي ځکه تر څو چې دده ملک په گواهانو سره ثابت نه شي پر عاقله باندې دیت نه کیږي.

(۱۶) قوله ولی الفلک ای ان وجد قتل فی الفلک الخ یعنی په کښتۍ کې یو مقتول سړی پیدا شو نو قسامه د کښتۍ پر ملا حینو او پر سواریانو باندې کیږي که یې هغوی مالکان وي او که یې مالکان نه وي ځکه کښتۍ د هغوی په قبضه کې ده دا دامام ابو یوسف رحمته الله علیه پر مسلک باندې ظاهر دی ولی د هغه پر مسلک قسامه پر مالکانو او سکانو د واره باندې دی او د طرفینو رحمهما الله په نزد د کښتۍ مالک کیدل ځکه ضروري نه دی چې کښتۍ گرځي را گرځي لهدا په هغې کې قبض معتبر دی ملک نه دی معتبر لکه په حیواناتو کې چې قبض معتبر دی.

(۱۷) قوله ولی مسجد محله ای ان وجد قتل فی مسجد محله یعنی که مقتول دیو یې محله په مسجد کې پیدا شو نو د هغه مسجد پر خلکو باندې قسامه و اجیږي ځکه د هغه مسجد د تدبیر ولایت همدغو خلکو لره حاصل دی او که په جامع مسجد یا عامه لاره باندې مقتول پیدا شو نو په هغه کې قسامه نشته ځکه جامع مسجد یا عامه لاره

خودتولو خلکو لپاره دي په هغه کې دچا خصوصیت نشته اوددغه مقتول دیت پربیت المال باندي واجیبري
ځکه بیت المال دعامو مسلمانانو دمصابو لپاره دی.

(۱۸) که مقتول په یوه ځنگله کې پیدا شو چې نژدي هیڅ آبادي نه وه نو دهغه مقتول هیڅ شی نشته ځکه ځنگل
دهیچاپه قبضه کې نه دی او چې کله دی په داسي ځای کې پیدا شو چې هلته هیڅوک مددگار دده دمذلپاره نه
شي رسیدلای نو هیڅوک قصور و الا نه شي کیدای، که مقتول په وسط فرات (پاڼه یوه بله لویه واله کې چې
دچاملک نه وه) پیدا شو چې په هغې کې اوبه بهیدلي نو هغه هم هیڅ تاوان نه لري، ځکه داوول دریا بونه
(سندونه) دهیچاپه قبضه او ملک کې نه دي، که مقتول دیو دریا په کناره کې ایښودل شوی و نو نیای چې
دغه دریا به ته کوم کلی تر ټولو نژدي وي قسامه اودیت پر هغه کلي باندي کیږي ځکه ددریا په داوول کناره
دنژدي خلکو په قبضه کې ده اوددي ځای دنصرت لپاره همداخلک مختص دي.

(۱۹) ددعوی الولی علی واجد من غیر اهل المخلة یسقط القسامة غنیم و علی غنیم منهم لا (۲۰) و ان الفی قوم بالنیوف فاجلوا غن فیل فغلی
اهل المخلة الا ان یذعی الولی علی اولئک او علی غنیم منهم (۲۱) و ان قال المستحلف منهم قتلہ زید خلف باہم ما قتلہ لا غرت له قاتلا غیر زید
(۲۲) و بطل شہادۃ بعض اهل المخلة علی قتل غیرہم او زواجہم منهم

توجہ: اوددعوه کول دولي پریو چا د اهل محلي نه غیر نو ساقطیږي قسامه له اهل محلي څخه او پریو ه معلوم
چا د اهل محلي نه کیږي، او که یولوی قوم سره وجنگیدل په تور یو یا سره ولاړل مقتول یې پریښودنو قسامه
پراهل محله باندي کیږي مگر دا که ولي دعوه وکړه دجنگیدو ونکو خلکو څخه په یوه معلوم چا باندي او که قسم
والاو ویل له دوئ څخه چې دامقتول زید قتل کړی دی نو هغه ته قسم ورکول کیږي چې والله ماته دی وژلی
اونه ماته دهغه قاتل معلوم دی له زید نه سوا، او باطله ده داهل محلي گواهي دغیر پرتل باندي یا له دوئ
څخه دیو ه معلوم چا پرقتل باندي.

تشریح: (۱۹) که دمقتول ولي دغیر محلي پر خلکو دعوی وکړه نو دا دعوی له اهل محله څخه قسامه ساقطوي
ځکه پراهل محله باندي قسم اودیت دمقتول دولي ددعوی په وجه لازم کیږي چې کله هغه پرغیر باندي دعوی
وکړه نو له دوئ څخه قسامه ساقطیږي، او که ولي دمحلي دخلکو څخه پریو ه معلوم چا باندي دعوی وکړه
نو بیا له اهل محلي څخه قسامه نه ساقطیږي ځکه دمقتول ولي پخپله دعوی کې داهل محلي څخه تجاوز نه
دی کړی بلکې په هغوی کې یې تعین کړی دی نو دا پر هغوی دلزوم قسم سره منافي نه
دی. ددواړو صورتونو ترمنځ دفرق وجه داده چې پراهل محله باندي دقسامت واجب کیدل ددي خبري دلیل
دی چې قاتل له دوئ څخه دی او دولي پرغیر محله والاؤ باندي دعوی کول ددي خبري بیان دی چې قاتل له
هغوی څخه نه دی حال دا چې اهل محله به هغه وخت ددیت تاوان پر سر باروي چې کله قاتل له دوئ څخه وي
ځکه په دي صورت کې داخلک تقدیر اقاتل دي ولی دوئ دقاتل مخه نه ده نیولي.

(۲۰) که دیو ه قوم خلک دعصیت پر بنیاد پخپل منځ کې په تور ورسره وجنگیدل چې کله دوئ له هغه میدان
څخه ولاړل هلته یو مقتول پیدا شو نو دهغه دیت دمحلي پر خلکو باندي کیږي ځکه مقتول ددوئ ترمنځ
پیدا شوی دی حال دا چې ددي علاقې حفاظت پردوئ لازم و، البته که دمقتول ولي دعوی

پر جنگیدونکو خلکو باندې په هغو کې په یوه معلوم چاباندې وکړه نو بیا د محلي پر خلکو باندې قسامه اودیت نه لازمېږي. ولی د مدعي قول دخپل حق په باره کې حجت دی لهذا د گواه دوراندې کولو بغیر جنگ کوونکي اود محلي خلک بري کېږي.

(۲۱) که مستحلف (چاته چې قسم ورکول کېږي) وویل چې دامقتول فلان سړي مثلاً زید قتل کړی دی نو دهغه دا خبره معتبره نه ده ځکه ددې خبرې په ذریعه خصومت له خپل ځان څخه لیري کول غواړي لهذا هغه ته قسم ورکول کېږي قسم به داسې کوي چې والله مانه دی قتل کړی اونه زه دهغه قاتل سواد زید نه پیژنم.

(۲۲) په کومه علاقه کې چې مقتول پیدا شوی دی که دهغه علاقه دوو کسانو گواهي ورکړه چې فلان سړی (چې ددی کلي نه دی) ددې مقتول قاتل دی نو دهغوئ دا گواهي نه قبلېږي ځکه داته مت موجود دی چې دوی قسامه اودیت له خپل ځانه اړوي اود متهم گواهي نه قبلېږي. همدارنگه که هغوئ ددې علاقه پر یو معلوم چاباندې گواهي ورکړه چې ددې علاقه فلان سړي دا قتل کړی دی نو هم ددوی گواهي نه قبلېږي ځکه په دغه صورت کې هم داته مت موجود دی چې دوی له خپل ځان څخه قسامت اودیت دفع کول غواړي.

کتاب المعامل

دا کتاب د معاقل په باره کې دی

معاقل. دمعقله جمع ده ددیت په معنی، دلته په عبارت کې مضاف مقدر دی ای کتاب اهل المعاقِل ځکه ددیت بیان مخکې تیر شوی دی دلته مقصد دمن تجب علیهم الدية، بیان دی.

له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې په ماقبل کې دقتل خطا موجب داسې بیان شوی دی چې پر عاقله باندې دیت واجبیږي مگر دایان نه دی شوی چې عاقله چاته ویل کېږي ځه احکام یې دي؟ نو مصنف رَحْمَةُ اللهِ عَلَیْهِ دغه تفصیلات د کتاب المعاقِل، تر عنوان لاندي بیان کړي دي.

(۱) هی جمع معقله وهی الذبة (۲) کل ذبّه و حبث بنفس القتل علی العاقلة (۳) زهی اهل الذبوان ان کان القاتل منهم (۴) و تو حذمن عطایاهم فی ثلث سین فان خرجت العطایا فی اکثر من ثلث اوافل اخذ منها (۵) و من لم یکن دیو اتیا فعاقلته فیبله نفسم علیهم فی ثلث سین لایو حذمن کل فی کل سنة الا ذهم او درهم و ثلث فلم یز ذلی کل واجد من کل الذبة فی ثلث سین علی ازبغة

توجه: د ادمعقله جمع ده اودادیت دی. هر هغه دیت چې واجب وي په نفس قتل سره هغه پر عاقله باندې کېږي. او هغه به دفتروالوي که قاتل له دوی څخه وواو اخیستل کېږي به په دریو کالو کې ددوی له عطایا څخه او که ووتې عطایا تر دریو کالو په زیاته موده کې یا په کمه موده کې نو بیا اخیستل کېږي له دوی څخه. او څوک چې دفتروالان نه و نو دهغه عاقله دهغه قبیله ده پر هغوئ تقسیمېږي په دریو کالو کې نه اخیستل کېږي له هریوه څخه په هر کال کې مگر یو درهم یا یو درهم او ثلث درهم نه زیاتېږي پر هریوه باندې له کل دیت څخه په دریو کالو کې تر څلورو درهمو نو.

تشریح: (۱) معاقل معقله (بفتح المیم وضم القاف) جمع ده په معنی ددیت سره. اودیت ته معقله ځکه ویل کېږي چې دا د عقل څخه ده او عقل په معنی دمنع کولو سره نو دیت هم ویني دېهولو څخه منع کوي، او انساني

عقل ته هم ځکه عقل وايي چې عقل انسان د قبائحو څخه راگرځوي او عاقله د قاتل نصرت کوونکوته او عقل (يعنې ديت) ادا کوونکوته ويل کيږي.

(۲) هر هغه ديت چې محض دقتل په وجه لازم وي لکه په شبه عمداو قتل خطا، کې نو هغه پر عاقله باندې کيږي ځکه حضرت عمر رضي الله عنه دصحابه کرامورزی الله عنهم په موجودگي کې دقتل خطا، دديت حکم پر عاقله باندې کړی وو، دا قيد چې محض دقتل په وجه لازم شوی وي، احترازي قيد دی په دې سره احتراز راغی دهغه صورت نه په کوم کې چې ديت محض دقتل په وجه سره نه بلکې دصلح په وجه لازم شوی وي ځکه ديت واجب بالصلح پر قاتل باندې لازميږي پر عاقله باندې نه لازميږي.

(۳) دقاتل عاقله دهغه اهل ديوان (ديوان هغه رجسترته ويل کيږي په کوم کې چې دوظيفه خور ويا فوخيانونو نومونه درج وي) کيږي په دې شرط چې قاتل له اهل ديوان څخه وي ځکه حضرت عمر رضي الله عنه چې کله دفترونه (رجسترونه) مقرر کړل نو دهر يوه ديت يې دهغه پر ديوان والاو مقرر کړ، همدارنگه حضرت عمر رضي الله عنه دصحابه کرامورزی الله عنهم په مجمع کې داکار کړی وو له صحابه کرامورزی الله عنهم څخه يوه هم ردنه دی کړی نو دا دصحابه کرامورزی الله عنهم څخه اجماع ده پر دې کار باندې. همدارنگه ده چې علماؤ فرمايلي دي چې که په دې زمانه کې يوداسي قوم وي چې دهغوئ ترمنځ مددگاري دکارو کسب په ذريعه وي نو هغه دکسب والا دده عاقله کيږي.

فائده: دعاقله مدار پر تصاردی په دې زمانه کې دتناصروصورتونه دي مثلاً دسياسي جماعتونو، اهل حرفت، صنعتکارانو، تاجرانو، مزدورانو او نورونو تنظيمونه، لهذاکه قاتل دکوم سياسي جماعت يا يوب تنظيم کارکن وي نو دهغه عاقله دا جماعت يا تنظيم کيږي، او که قاتل له اهل ديوان څخه نه وو او دکوم تنظيم يا سياسي جماعت کارکن هم نه وو نو دهغه عاقله دهغه عصابات (قربان) دي او پر هغوئ باندې وجوب دديت په ترتيب دارث دی. (جديد معاملات کی شرع احکام: ۱۹۶/۳)

(۴) اوديت دعاقله له داسي مال څخه اخيستل کيږي چې دوی ته دعطيه په ډول (هغه مال چې ددفترو والاو ته په کال کې يو ځل يادوه ځله ورکول کيږي او رزق هغه دی چې مياشتنی ورکول کيږي) ورکول کيږي او پر دوی دحکم کيدو وروسته ديت په دريو کالوکې له دوی څخه اخيستل کيږي همدانقدر له پيغمبر ﷺ او حضرت عمر رضي الله عنه څخه مروی دی، بيا که دغه عطيا عاقله ته دراتلونکيو دريو کالونو په يوه کال کې ورکول شي نو کل ديت له هغوئ څخه اخيستل کيږي او که ددريو کالونو عطيا مثلاً په شپږو کالوکې ورکول شي نو په شپږو کالوکې به اخيستل کيږي ځکه په عطياؤ کې ديت دتخفيف لپاره واجب کړای شوی دی لهذا چې هرکله عطيا يا حاصليري ديت هم هغه وخت اخيستل کيږي.

(۵) که قاتل له اهل ديوان څخه نه وو نو دهغه عاقله دهغه نسبي قبيله ده ځکه دده نصرت له هغوئ څخه دی او په عاقله کيدو کې نصرت معتبر دی او داديت پر قبيله باندې په دريو کالوکې تقسيميږي يعنې هرکال فی نفر يو درهم يا يو درهم او ثلث درهم په دغه حساب سره په دريو کالوکې له هر چا څخه تر څلورو درهمونو زيات نه

اخیستل کیږي بلکې یادري درهم وصولیږي او یا زیات تر زیات څلور کیږي. دا هغه وخت چې کله عاقله کم وي که عاقله زیات و ونوله دي څخه هم کمیږي.

(۶) فان لم یسع القبیله لک صه البیه العرب القبايل یساعی لرتیب العصات (۷) او القاتل کاحده (۸) و عاقله المعقل قبيلة مولا (۹) و یغفل عن مولی المولات مولا (۱۰) و لا تغفل عاقله حیاة العبد و العمد و ما لزم صلحا و اغیر المالا ان یصدق (۱۱) و ان حسی جر علی عند خطاء البی علی عاقله

توجه: که په قبيله کې ددې توان نه و ونو ورڅخه دي کړای شي دنسب په اعتبار نژدې قبائل دعصباتو په ترتيب سره. او قاتل هم ددوئ دیو فردي په حيث شمارل کیږي او داژادشوي عاقله دهغه دمولى قبيله ده او دیت به ورکوي دمولى المولات له طرفه دهغه مولى اودمولى قبيله اوتاوان به نه ورکوي عاقله دمريي جنایت اودجنایت عمداو دهغه چې لازم شوى وي په صلح سره یا په اعتراف سره مگر دا که عاقله دهغه تصدیق وکړي او که جنایت وکړ آزادپر مريي باندي خطا، نوداتاوان دهغه پرعاقله باندي کیږي.

تشریح: (۶) که دقبيله والا کم وودهر یوه څخه په کال کې دیوه درهم په اخیستلو سره په دریو کالوکې دیت نه پوره کیده ییابه دعصباتو په ترتيب سره پرنورو قبیلو تقسیميږي چې دهغى قبیلې سره نژدې نسبي تعلق لري دعصباتو له ترتيب څخه مراد داچې اول به دقاتل دقبیلې خلک له ورونیو سره گډیږي ییاله ورو سره که په دوئ سره هم حساب پوره نه شونی یادوئ له اکاگانو سره که په هغوئ سره هم پوره نه شونی یاداکاگانو په زامنو سره.

(۷) په قتل خطا، کې قاتل هم ددیت په ادائیگی کې په عاقله کې داخل کیږي ددیت په ادائیگی کې دعاقله والا څخه دیوه فردي په حيث شمارل کیږي ځکه قاتل حقیقه فاعل دی نودقاتل خارجول دنورو مواخذو کول هیڅ معنی نه لري. په داسي حال کې چې امام شافعی رحمته الله علیه فرمایي چې پرقاتل باندي له دیت څخه هیڅ واجب نه دي ځکه پرقاتل باندي کل دیت نشته نوبعض هم نه کیږي ولی جز. له کل څخه نه مخالف کیږي. احناف رحمته الله علیه جواب ورکوي چې په کل دیت واجبدوسره قاتل پریشان اوبربادیږي چې په یوه جز، کې داقباحث نشته.

(۸) یعنې دمعقل (آزادشوي مريي) عاقله دهغه دمولى قبيله ده ځکه دهغه نصرت په دوئ سره دی اومؤیديې داحديث شريف دی: مولى القوم منهم (یعنې دیوقوم آزاد کرده مریى دهغه قوم سړى شمارل کیږي)

(۹) که چاله نوروسره عقدموالات کړي وونودهغه دجرم خطا، په صورت کې دهغه عاقله دهغه مولى اودمولى قوم گڼل کیږي ځکه داهه دولا، العتاقه په ډول ولا، ده چې په کې دیوبل مددکول کیږي (عقدموالات دي ته وایي چې یو څوک له بل چا سره دامعا هده وکړي چې که ماکوم جنایت وکړنودهغه تاوان پرتا باندي دی او که زه مېشوم نوزما وارث به تهيې).

(۱۰) دیوچا عاقله دهغه دمريي دجرم دیت نه اداکوي اودهغه قتل دیت هم پرعاقله نه دی کوم قتل چې چا تصدیکړي ییاد مقتول بعض ورڅخه هغه معاف کړي وي په کوم سره چې دنورو وارثانو حق قصاص په مال

سره تبدیلیږي نو دامال دقاتل عاقله نه برداشتوي اوداسي دیت هم پر عاقله نه دی کوم چې پر مجرم باندې دصلح کولو په وجه لازم شوی وي، همدارنگه که مجرم جرم وکړي یا یې پر خپل ځان دجرم اعتراف وکړ چې داجنایت ماکړی دی نو پرده باندې چې کوم دیت راځي هغه هم پر عاقله باندې نه بلکه پر مجرم باندې راځي ځکه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمایي چې دقتل عمد دیت به عاقله نه ادا کوي اونه دصلح اونه د اقرار کولو اونه د مملوک دجرم، البته که دجنایت کوونکي په اقرار کولو باندې عاقله هم دهغه تصدیق وکړي نو بیا به عاقله د ادیت ورکوي ځکه تصدیق دهغوئ له طرفه اقرار دی او المرء یوخذ باقراره.

(۱۱) که یوه آزاد سړي دبل چاپر مریي باندې جنایت وکړ خطا، یې هغه قتل کړ نو دهغه دیت دجنایت کوونکي پر عاقله باندې دی ځکه دادځان عوض دی اودځان عوض دقتل خطا، په صورت کې پر عاقله دی، البته که چاپر مریي باندې تردې کم درجه جنایت وکړ نو دهغه عاقله یې نه برداشتوي ځکه دادجنایت علی الاموال په درجه کې دی.

کتاب الوصایا

دا کتاب دوصیتونو په بیان کې دی

وصایا دوصیة جمع ده او وصیة اسم په معنی دمصدردی ثم سمي به الموصی به، او په اصطلاح دشریعت کې وصیت هغه تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته دتبرع په طریقو مضافیږي که تملیک عین وي او که تملیک دین یا منافع وي.

وصیت کوونکي ته موصی وایي او چاته چې وصیت کیږي هغه ته وصی او موصی الیه، او دچاپاره چې وصیت کیږي هغه ته موصی له او په کوم شي چې وصیت کیږي هغه ته موصی به ویل کیږي.

له عاقلې سره یې مناسبت ددی چې عموماً انسان دمرگ په وخت وصیت کوي او مرگ دانسان آخري مرحله ده ځکه مصنف رحمته الله علیه دژوند ټول معاملات بیان کړل په آخر کې یې وصیت بیان کړی دی.

دوصیت مشروعیت په کتاب الله او سنت رسول صلی الله علیه و آله سره ثابت دی، اما الكتاب بقوله تعالى: (من بعد وصية يوصي بها أو دين)

واما السنة فماروى ان سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه قال مرضت مرضاً شرفاً على الموت فعادني رسول الله صلی الله علیه و آله فقلت يا رسول الله ان مالي كثير وليس يرثي الا بنت لي واحدة افارصى بمالي كله؟ قال لا قلت البصيفة؟ قال لا قلت لفلانة لال نعم والثلث كثير انك باسعادك تدع ورثتك اغنياء خير من ان تدعهم عالة يتكفرون الناس.

(۱) الوصية تمليك مصاف الى ما بعد الموت (۲) وهي مستحبة ولا تصح بها اذ غلب القلب ولا لقلبه (۳) ووارثه ان لم يتجر الزوجة (۴) وصي المولى للمولى وبالعكس (۵) وفوقها بعد موته يظل زدها وبقولها في خيائه (۶) وذهب النقص من الثلث (۷) وملك بقوله (۸) الا ان يغتوت الموصى له بعد موت الموصى قبل قوله (۹) ولا تصح وصية المديون ان كان دينه من حياض الضيق والمكاتب (۱۰) وتصح وصية للخمل وبه ان ولد للث لال من وقت الوصية ولا تصح اليتيم له

توجه: وصیت یوداسي تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته مضاف دی، اودامستحب دی اوصحیح نه دی چې ترثلث زاندي او نه دخپل قاتل لپاره اونه دخپل وارث لپاره که اجازه ورنه کړي وارثان اوصیت کولای شي مسلمان دذمي لپاره اوعکس دهغه اودهغه قبلیدل دموصي له مرگ وروسته کیږي اوباطل دی

دهغه ردول او قبول د هغه په ژوند کې او مستحب دی ترثلث کم وصیت کول او مالک گرځي موصی له دهغه په قبولو سره. مگر دا که موصی له مړ شو د موصي تر مرگ وروسته تر قبولیدو مخکې، او صحیح نه دی وصیت د مقروض که چیرته دهغه دین محیط و او د ما شوم او د مکاتب او صحیح دی وصیت د حمل لپاره او په حمل سره که پیدا شو د وصیت له وخته څخه په اقل موده کې او صحیح نه ده هغه د حمل لپاره.

تشریح: (۱) وصایا، دو صیة جمع ده، وصیة اسم مصدر دی په اصطلاح د شریعت کې وصیة هغه تملیک دی چې مابعد الموت طرف ته د تبرع په طریقه مضاف وي که تملیک د عین وي او که تملیک د دین وي یا تملیک د منافع وي، څرنګه چې په وصیت کې تملیک د مالکیت د زوال زمانې ته مضافیږي ځکه نو قیاس خو دا وه چې دا باید جائز نه وای مګر په کتاب او سنت سره دهغه جواز ثابت دی قال الله تعالی: (فان کانوا اکثر من ذلک فیه شریک، فی

الثلث من بعد وصیة یوصی بها از ذین) پس که تر هغه زیات وارثان و ونوهغوي په ثلث کې سره شریکان کیږي له وصیت وروسته یاله دین ادا کیدو وروسته) وقال ﷺ: ان الله تصدق علیکم بثلث اموالکم فی آخر اعمارکم زیاده لکم فی اعمارکم تضعوها حیث شئتم (الله تعالی صدقه کړې ده پر تاسو باندې ستاسې د مال په ثلث سره ستاسې د عمر و نو په آخر کې ستاسې د اعمالو د زیات په غرض تاسې هغه مصرف کړئ چیرته چې موخوښه وي).

(۲) وصیت واجب نه دی بلکې زیات تر زیات مستحب دی (په دې شرط چې د موصي پر ذمه باندې د الله تعالی کوم واجب حق پاته نه وي) ځکه وصیت د هغه په شان تبرع ده او تبرعات واجب نه دي. د ټولې ترکه تر یوه ثلث په زیات سره وصیت کول هم جائز نه دی ځکه تر یوه ثلث زیات د وارثانو حق دی مګر دا که وارثان اجازه ورکړي ځکه د وارثانو د حق په وجه ترثلث زیات وصیت ممنوع شوی و ونودوي د خپل حق د ساقطولو اختیار لري. همدارنګه د قاتل لپاره وصیت کول جائز نه دی که عمدایې قتل کړي وي او که یې خطا. لقوله ﷺ: لا وصیة لقاتل (د قاتل لپاره وصیت نشته) همدارنګه که قاتل موصي قتل کړي غواړي چې ژر تر ژره مال یوسي او حال دا چې شریعت د اقیصه کړې ده چې دی به مال د موصي تر مرگ وروسته وپري لهادی دمیراث په شان له وصیت څخه هم محروم کړای شوی دی.

(۳) قوله و وارث، ای لاتصح الوصیة لوارث، یعنی وارث لره وصیت جائز نه دی لقوله ﷺ: ان الله اعطی کل ذی حق حقه ولا وصیة لوارث (یعنې الله تعالی هر حقدار ته حق ورکړی دی نو د وارث لپاره وصیت نشته) البته که چا د وارث لپاره وصیت وکړیاد موصي له مرګه وروسته ټولو وارثانو (په دې شرط چې وارثان به ټول بالغان وي) دهغه اجازه ورکړه نویسانا د فکیري ځکه دورته و د حق په وجه وارث لره وصیت ممنوع و ونودوي د خپل حق د ساقطولو اختیار لري.

(۴) یعنې مسلمان لره جائزه ده چې د ذمي لپاره وصیت وکړي او ذمي لره جائزه ده چې د مسلمان لپاره وصیت وکړي یعنې دا وصیتونه صحیح او نافذیږي ځکه ذمي د عقد ذمه په وجه په معاملاتو کې له مسلمانانو سره برابر شوی دی نو څرنګه چې په ژوند کې له جانیانو څخه تبرع کول جائزه ده همدارنګه د مرګ په حالت کې هم جائزه ده.

(۵) دو وصیت قبولولو اعتبارد موصی له مرگه وروسته دی څکه دهغه د ثبوت وخت دموصی له مرگ وروسته ده که موصی له دموصی په ژوند کې وصیت قبول کړي یا یې رد کړي نو دا باطل دی یعنې اعتبار نه لري.

(۶) که څوک غواړي چې وصیت وکړي نو مستحب دادی چې دکل ترکه تریوہ ثلث کم وصیت وکړي که وارثان غنیان وي او که فقیران وي څکه تر ثلث په کم وصیت کولو کې له خپلو قریبانو سره داسې صله رحمې ده چې هغه خپل څه مال ددوی لپاره پرېښود، او که یې د بشپړ ثلث وصیت وکړ نو څرنګه چې هغه خپل حق پوره وصول وکړ څکه دده له طرفه هیڅ صله رحمې یا احسان پاته نه شو.

(۷) یعنې موصی له (د چالپاره چې وصیت شوی دی) دموصی به (هغه شی چې وصیت په شوی دی) هغه وخت مالک گرځي چې کله دموصی له مرگ وروسته دی هغه قبول کړي څکه وصیت د جدید ملک اثبات دی او هیڅوک د بل چا ملک دخپل خان لپاره نه شي ثابتولای مګر که دی هغه قبول کړي څکه دموصی له قبول ضروري دی.

(۸) البته یوه مسئله داسې ده چې په هغی کې موصی به دموصی له دقبلید وبغیر دهغه په ملک کې راځي هغه داده چې موصی وصیت وکړي مېشي بیا موصی له هم دموصی به تر قبلید ومخکې مېشي نو په دغه صورت کې استحسانا موصی به دموصی له دقبلید وبغیر دهغه په ملک کې داخليږي، یعنې دموصی له د وارثانو په ملک کې داخليږي. وجه داستحسان داده چې دموصی له جانبه عقد وصیت داسې پوره شوی دی چې اوس فسخ کیدای نه شي او توقف خالص دموصی له د حق په وجه پاته وو چې کله موصی له مړ شونو داسې دهغه په ملکیت کې داخل شولکه په بیع کې د مشتري لپاره خیاب شرط وي او مشتري تر اجازه مخکې مېشي.

(۹) قوله والمدیون والصی والمکاتب، ای لاتصح مصة الصی ولا مصة المکاتب، که یو چا وصیت وکړ او څومره قدر چې له دوسره مال شته هغو مره دده پر ذمه دخلکو قرضی دي نو دا وصیت دده نه جائز کیږي څکه تر وصیت قرض مقدم دی څکه قرض ادا کول فرض دی او وصیت تبرع ده. البته که قرض غوښتونکو قرض معاف کړ نو بیا هم دموصی وصیت نافذیږي څکه اوس پرده باندي قرض نه دی پاتی، او که نابالغ ماشوم وصیت وکړ نو دهغه دا وصیت صحیح نه دی څکه وصیت محض تبرع ده او ماشوم د تبرعاتو اهل نه دی لهدا ماشوم نه دو وصیت د تنجیز مالک گرځي اونه یې د تعلیق، همدارنګه دمکاتب وصیت هم صحیح نه دی که څه هم هغه دومره قدر مال پریږدي مېشي چې دو وصیت لپاره کافي وي څکه دمکاتب مال تبرع نه شي قبولای.

(۱۰) د حمل لپاره وصیت کول جائز دی مثلاً داسې ووايې چې دفلانی ښځې په خپته کې چې کوم ماشوم دی دهغه لپاره زړور پوی. وصیت کوم نو دا جائز دی، همدارنګه په حمل سره دیو چا لپاره وصیت کول هم جائز دی مثلاً کوم شی چې زما دفلانی ښځې په خپته کې دی زه په هغه سره د زید لپاره وصیت کوم نو دا جائز دی. مګر شرط یې دادی چې دو وصیت له وخته څخه به تر شپږو میاشتو په کمه موده کې پیدا کیږي. وصیت د حمل لپاره دلیل دادی چې په وصیت کې موصی له یوه ډول خپل خلیفه گرځوي او حمل په میراث کې خلیفه کیدای شي نو په وصیت کې هم خلیفه کیدای شي. دو وصیت په حمل سره د جواز دلیل دادی چې حمل خو پیدا کیږي څکه خبره په داسې حمل کې ده چې دو وصیت په وخت موجودیدل یې معلوم دی یعنې مویدا

فیدلگولی دی چې تروصیت به تر شپږ میاشتې په کمه موده کې پیدا کیږي حال دا چې په وصیت کې دومره توسیع شته چې دمعدوم شي وصیت کول هم صحیح دی مثلاً دغیر موجودو شيانو وصیت کول جائز دی نو په حمل کې چې موجود دی په طریقه اولی سره جائز کیږي. مګر دحمل لپاره هغه کول صحیح نه ده ځکه په هغه کې دموجود له قبض کول شرط دی او په حمل کې دقبض کولو اهلیت نشته.

(۱۱) (زان اؤسی بامه الا حفلها صحت الوصیة والا سثناء) (۱۲) (وله الزنج غن الوصیة لولا لعلها بان باع اؤ وهب او قطع الفرب او ذبح الشاة) (۱۳) (والخنوذ لا یکنون زنجراً)

توجه: او که یې وصیت وکړه منځه سره بغیر دهغې دحمل نو صحیح دی وصیت او استثناء او ده لره جائزه ده رجوع له وصیت څخه قولاً وفعلاً په دې ډول چې خرڅ کړي یا هبه کړي یا پرې کړي کپه یا ذبح کړي په او انکار کول رجوع نه گڼله کیږي.

تشریح: (۱۱) که یو چا دبل چا لپاره په منځه سره وصیت وکړي لیکن دهغې حمل یې مستثنی کړ مثلاً وېې ویل زما په فلانې منځه سره ما د زید لپاره وصیت کړی دی سوا دهغې دحمل نه نو دا وصیت او استثناء دواړه صحیح دي ځکه خالص دحمل وصیت صحیح دی نو دحمل استثناء هم صحیح کیږي ځکه پرکوم شي چې د عقد وړ و د صحیح وي هغه د عقد څخه خارج کول هم صحیح کیږي.

(۱۲) یعنې موسی لره له خپل وصیت څخه رجوع کول جائزه ده ولی وصیت یو عقد تبرع دی چې تراوسه تام شوی نه دی نو د هغه په شان دهغه څخه هم رجوع کول صحیح دی، بیا رجوع عن الوصیة قولاً هم صحیح ده یعنې په خوله درجوع تصریح وکړي مثلاً داسی ووايي رجعت غنا وصیت به له، او رجوع عن الوصیة فعلاً هم صحیح ده یعنې په خوله څه ونه وایي البته یو داسي فعل وکړي چې پر رجوع کولو باندې دلالت کوي مثلاً په کوم شي سره چې ده وصیت کړی دی هغه پریو چا باندې خرڅ کړي یا یې هبه کړي یا یې دکپړي وصیت کړی وي بیا هغه پرې کړي یا یې دپسه وصیت کړی وي بیا هغه ذبح کړي نو داله وصیت څخه رجوع شمار له کیږي درجوع د تصریح کولو په صورت کې خو ظاهره ده او داسي فعل کول چې پر رجوع باندې دال وي هم رجوع شمار له کیږي ځکه دلالت ییاد تصریح کار کوي لهدا ادا درجعت عملاً وصیت له، قائم مقام کیږي.

(۱۳) له وصیت څخه انکار کول رجوع نه شمار له کیږي یعنې که یو څوک دخپل وصیت څخه انکار وکړي ووايي ما وصیت نه دی کړی نو دا امام محمد رحمته الله علیه په نزداله وصیت څخه رجوع کول نه دی ځکه انکار در حقیقت په زمانه ماضي کې نفی ده او د استثناء فی الماضي لپاره استثناء فی الحال ضروري ده په داسي حال کې چې درجوع عن الشئ لپاره اثبات شئ ضروري دی نو چې کله موسی رجوع کوي نو وجود فی الماضي لغو کیږي. د امام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزداله وصیت څخه انکار رجوع شمار له کیږي.

فائده: د امام محمد رحمته الله علیه قول را چا چې دی لمای الفرمختار: (ولا یجوز بحجودها) درو کترو و قایده فی المجمع به یفنی و منتهی فی العسی لم نقل عن العیون ان الفتوی علی انه رجوع فی السراجیة و علی الفتوی و الفره المصنف قال العلامة ابن عابدین رحمته الله علیه: (قوله و الفره المصنف) قال فی شرح المنقذی ولكن المتنون علی الاول و لذلک قدمه المصنف علی عادته اه اقول اخر فی الهدایة ذلیله فکان مختاراً له قال فی النهایة

و جزم به فی المواهب والاصلاح قال فی قضاء الفوائت من البحر والاختلاف التصحيح والافاء للعامل لعماد القی المتون اولی (الدر المختار مع الشامی: ۳۶۱/۵)

بَابُ الوَصِيَّةِ ثَلَاثُ الْمَالَ وَنَحْوِهِ

داباب دثلث مال وغيره دوصيت په بيان کې دی

خرنګه چې د وارثانو د اجازت بغير انتهای هغه مقدار چې پر هغه باندې د کتاب الوصایا د مسائلو مدار دی هغه ثلث مال دی نومصنف رحمته الله علیه د کتاب الوصایا د مقدماتو د بیانولو وروسته هغه مسائل بیان کړي دي چې له دې باب سره تعلق لري.

(۱) اوصی لدا بثلث ماله و لاخر بثلث ماله و لم یجز الورثة فثلثه لهما (۲) اوصی اوصی لآخر سدس ماله فالثلث بینهما اثلاثا (۳) اوصی اوصی لاحدهما بجمع ماله و لاخر بثلث ماله و لم یجز الورثة فثلثه بینهما نصفان (۴) ولا یضرب للفقوی له یا کثر من الثلث الا فی المحابات والسعایة والدراهم الفرسلة (۵) اوصیب ابنه یطل و یعتل نصب ابنه صغ فان کان له انثان لله الثلث (۶) و سهم او جز من ماله فالباقي الی الورثة

توجه: دیو چا لپاره یې وصیت وکړه په ثلث مال سره او د بل لپاره یې هم په ثلث مال سره وصیت وکړ او اجازه نه ورکوله و ارثانو نو د مال ثلث د دواړو لپاره کیږي او که یې وصیت وکړ د هغه بل لپاره د خپل مال په سدس نو ثلث د دوی دواړو ترمنځ اثلاثا شریک دی او که یې وصیت وکړ دیو لپاره پخپل ټول مال سره او د بل لپاره د خپل مال په ثلث سره او وارثانو اجازه نه ورکوله نو د مال ثلث د دوی دواړو ترمنځ نصف نصف کیږي، او نه مقررېږي د موصی له لپاره تر ثلث زیاته حصه مګر په محابات او سعایت او دراهم مرسله وکې، او په حصه د زوی وصیت کول باطل دی او د خپل زوی د حصه په مثل صحیح دی بیا که دده دوه زامن و نو وهغوی ته ثلث ورکول کیږي او که یې وصیت وکړ دیو سهم یا د خپل مال دیو ه جز، نو د بیان اختیار و ارثانو لره دی.

تشریح: (۱) که چا د خپل مال په ثلث سره وصیت وکړ مثلاً ویې ویل زما د مال یو ثلث د زید لپاره وصیت دی او د بکر لپاره یې هم په ثلث مال سره وصیت وکړه دې ټول د دوه ثلث وصیت شو مګر وارثانو تر یوه ثلث په زیات اجازه نه ورکوله نو یو ثلث د دواړو موصی له ترمنځ مساوي تقسیمېږي ولي په دوو ثلثانو کې د موصی حق نشته ځکه دواړه ثلثان نه شي ورکول کیدای بلکې یو ثلث ورکول کیږي دا چې یو ثلث د دواړو موصی له د حق څخه کم دی او په سبب کې دواړه موصی له برابرې نوبه استحقاق کې به هم دواړه برابرېږي ځکه نو یو ثلث پر دواړو باندې برابر تقسیمېږي.

(۲) که موصي دیو لپاره په یوه ثلث وصیت وکړ او د بل لپاره یې په سدس او وارثانو تر یوه ثلث د زیات اجازه نه ورکوله نو دیو ثلث څخه به دوی حصې اول ته ورکولې کیږي او یوه حصه به د بل ته ولی په یوه ثلث د دواړو حق نه پوره کیږي نو یو ثلث پر دوی باندې د دوی د حق مطابق تقسیمېږي.

(۳) او که موصي دیو چا لپاره پخپل ټول مال سره وصیت وکړ او د بل لپاره یې په ثلث مال سره وصیت وکړ مګر وارثانو د هغه اجازه نه ورکوله نو د صاحبینو رحمهما الله په نزد تر که یو ثلث څلور حصي کیږي دوی دواړو ته ورکول کیږي یعنې درې حصي هغه ته چې په ټول مال سره وصیت ورته شوی دی او یوه حصه هغه ته

چاره چې په ثلث سره وصیت شوی وو، ځکه په دغه صورت کې موسی ددو شیانواراده کړي ده **نمبر ۱** - غوښتل چې دټول مال مستحق یو وگرځوي مگر دده دارا ده دوارثانو دحق په وجه نه شي ترسره کیدای **نمبر ۲** - بله یې دارا ده وه چې دی یو موسی له ته پرېل باندې ترجیح او تفضیل ورکړي چې دهغه هیڅ مانع نشته لهدا د ترجیح او تفضیل ثابتېږي ددې هغه صورت دی چې دوی بیان کړی دی .

دامام ابو حنیفه رحمته الله مسلک دادی چې یو ثلث به دهغوی ترمنځ نصف نصف کیږي، دامام صاحب رحمته الله دلیل دادی چې کله وارثان اجازه نه ده ورکړي نو تر ثلث زیات وصیت په غیر مشروع طریقه شوی دی لهدا د غیر مشروع مقدار اصلا باطل شو خالص دو صیت پاته شوناول اودوهم دواړه برابر شول باقی اول لره که څه تفضیل حاصل وي هغه د استحقاق په ضمن کې ثابتېږي او چې کله استحقاق باطل شونو تفضیل هم باطلېږي لهدا ثلث ددواړو ترمنځ برابر تقسیمېږي .

فائده : دامام ابو حنیفه رحمته الله قول راجع دی لمانی الشافیه : الصحيح قول الامام کما فی تصحيح العلامة قاسم و الدرامی عن المضمرات وغيره (و ذالمختار: ۳۷۲/۵)

(۴) یعنې امام ابو حنیفه رحمته الله تر ثلث دزیات وصیت کولو په صورت کې تر ثلث زیاتې حصې ته اعتبار نه ورکوي مثلاً د زید لپاره یې دټول مال وصیت وکړ او د بکر لپاره په نصف سره او ټوله ترکه پنځلس روپۍ دي نو د زید لپاره تر ثلث لس روپۍ زیات چې یې کوم وصیت کړی دی هغه ته اعتبار نشته ګواکې د زید لپاره یې د ثلث وصیت کړی دی او د بکر لپاره چې یې تر ثلث یونیمه روپۍ زیات وصیت کړی دی هغه ته هم اعتبار نشته ګواکې د بکر لپاره یې هم په ثلث وصیت کړی دی لهدا اوس به د ترکه ثلث دوي حصې کوي یوه حصه زید ته او بله حصه بکر ته ورکول کیږي، مگر د دې صورتونه له دې قاعدې څخه مستثنی دي یعنې محابات، سعایت او دراهم مرسله، امام ابو حنیفه رحمته الله په دې کې د قدر و صیت لحاظ کوي یعنې په دې دري صورتونو کې هم وصیت په ثلث کې نافذېږي مگر د هر یو موسی له لپاره چې یې څومره وصیت کړی دی ثلث ترکه به په هغه تناسب سره تقسیمېږي چې صورتونه یې په لاندې ډول دي .

د محابات (یوشی په کم قیمت خرڅول مثلاً ددو و سورو و پوښی په پنځوس روپۍ خرڅولو ته محابات ویل کیږي) صورت دادی چې مثلاً د زید دوه مریان دي په هغو کې دیوه قیمت مثلاً یوولس سوه روپۍ دي او د بل قیمت شپږ سوه روپۍ دي اوس زید په اول سره وصیت وکړ د خال د لپاره او په بل سره د بکر لپاره اوداسي یې وویل : د امری به خال د خرڅوي په سل روپۍ او د ابل به بکر خرڅوي په سل روپۍ بیا که زید له دې دوو مریانو علاوه بل هیڅ شی نه وو، پري ایښی نو وصیت خالص په ثلث کې نافذېږي او هغه ثلث دواړو موسی له ته دهغوی دحق په تناسب سره ورکول کیږي نو ګواکې زید د خال د لپاره په زر روپۍ او د بکر لپاره د پنځوسو و صیت کړی دی چې ثلث یې پنځه سوه روپۍ راځي نو د خال د لپاره د پنځوسو دوه ثلثه او بکر ته یو ثلث ورکول کیږي ځکه د وصیت تناسب په دوی دوو کې همدادی اوباقی قیمت د موسی وارثانوته ورکول کیږي ، به حال دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد که چیرته د صورت مستثنی نه وي نو د خال د او بکر دواړو لپاره له

پنځو سوو څخه نیم نښه کیدي اوباقی قیمت دموصی وارشانونته ورکول کیدي مگر دله هغوی خپل دا اصول پریښودل اود حق د تناسب دلحاظه یې ثلث تقسیم کړی دی.

دسعایت صورت دادی چې زید دخپلو دوو مریانو دعتق وصیت کړی دی اوله زید سره نور مال له دغودو مریانو علاوه نشته اوله دوی څخه دیوه قیمت دوه زره اود بل قیمت یوزردي نو دا وصیت په ثلث کې نافذیږي او په دوه څخه کې پردوی باندې سعایت (په مریي گټل وارشانونته ورکول) واجبیږي چې دا څرخ کې وارشانونته یې ورکړي لیکن د اثلث دهغوی دواړو د قیمت په تناسب سره تقسیم یې اود دوی دواړو د قیمت مجموعو دري زره دي چې ثلث یې یوزردي نو د کوم مریي چې قیمت دوه زره دي دهغه له قیمت څخه شپږ سوه شپږ شپته روپۍ ساقطیږي اوباقی به دی گټي وارشانونته به یې ورکوي اود کوم مریي چې قیمت زر روپۍ دي دهغه له قیمت څخه دري سوه دري دیرش روپۍ ساقطیږي اودی به خپل بقیه قیمت گټی وارشانونته به یې ورکوي.

ددراهم مرسله و مطلب دادی چې دابه نه متعین کیږي چې ثلث دهغه اونصف دهغه وغیره بلکې دی به مطلب داسي وایې چې ددوه سوه روپۍ وصیت دخالد لپاره دی او بل روپۍ وصیت د بکر لپاره دی اوله هغه سره یواځي همدادري سوه روپۍ دي نو دا وصیت خالص په ثلث یعنې سلوروپو کې نافذیږي اوتقسیم د مقدار و وصیت په تناسب سره کیږي لهندا له سلوروپو څخه اول ته شپږ شپته روپۍ او بل ته دري دیرش روپۍ ورکولي کیږي.

(۵) قوله بنصب ابنه بطل ای لوالی بنصب ابنه بطل. یعنې که یو چاد خپل زوی په حصه میراث دیو چا لپاره وصیت وکړ نو دا وصیت باطل دی ځکه دا وصیت دبل چا په مال کې دی لهندا دا جائز نه دی او که مو صي وویل زما د زور د حصې په اندازه د فلان لپاره وصیت کوم نو بیا دا او اصیت جائز کیږي ځکه مثل حصه د زوی غیر ده له حصه د زوی لهندا دا وصیت دبل په مال کې نه دی نو که دمو صي یو زوی وي نو مو صی له ته نصف مال ورکول کیږي که زوی دهغه اجازه ورکړه که نه مو صی له لره ثلث مال ورکول کیږي او که دمو صي دوه زامن و نو مو صی له به یو ثلث مال ورکول کیږي د قیاس تقاضا خوداوه چې مو صی له ته نصف مال ورکول شي که ورته اجازه وکړي ځکه په دي صورت کې دهر یوه زوی حصه نصف ده نو مثل ابن هم نصف کیږي لیکن څرنگه چې دمو صي مقصود دادی چې مو صی له دخپل یوه زوی په شان وبولي دامقصد یې نه دی چې هغه ته له زوی څخه زیات ورکول شي لهندا مو صی له ددیرم زوی په منزل له کیږي نو مال ددوی ترمنځ اثلاثا تقسیم یږي.

(۶) قوله و بسهم او جزء من ماله الخ ای لوالی بسهم او جزء من ماله یعنې که چاد بل چا لپاره دخپل مال څخه دیوه سهم بیا به جزء وصیت وکړ چې زما د مال یو سهم بیا یو جزء د فلان لپاره وصیت دی نو دغه مقدار بیا نول د وارشانونه اختیار دی هغوی چې څه غواړي ور به یې کړي ځکه مقدار و وصیت مجهول دی لقلیل او کثیر دواړه شامل دی لیکن د مقدار مجهول کیدل د وصیت د صحت مانع نه دی او وارشان دمو صي قائم مقام دي لهندا دوی د مقدار د بیانولو اختیار لري.

کې دوه ثلثان ياترهغه زيات دى نوموصى له ته له دراهموياپسونو څخه چې کوم ثلث باقى دى هغه پوره ثلث ورکول کيږي ځکه په دراهمو اوپسونو کې دموصى له او وارثانو دواړو حق دى يعنې په يوه ثلث کې دموصى له حق دى اوپه دوو ثلثانو کې دوارثانو حق دى او دموصى له حق مقدم دى ځکه وصيت ترميراث مقدم وي نوپه دغه مال کې دموصى له حق اصاله دى او دوارثانو حق تبع دى. بيا قاعده داده چې کله کوم مال پراصل اوتبع باندې مشتمل وي اوله هغه څخه څه هلاک شي نو هلاکت دتابع طرف ته راگرځول کيږي داصل طرف ته نه نودلته هلاکت دهغو دوو ثلثانو طرف ته راگرځول کيږي چې دوارثانو حق وواو اصل ثلث باقى دى لهذا هغه وموصى له ته ورکول کيږي.

(۱۰) که چا د مريانو يا کپړو يا امکانوپه نسبت دا وصيت کړى وو چې دهغو يو يو ثلث دي فلان ته ورکول شي اوله دي وصيت وروسته دوه ثلثه مريان يادوه ثلثه کيږي يادوه ثلثه مکانونه ضائع شول يو ثلث باقى پاته شو او د ثلث دهغه دنورو مالونو د ثلث څخه ايستل کيداى شي يعنې دموصى نور مالونه دومره دي چې تر دغه ثلث دوه چنده زيات دي نوموصى له ته له دغو شيانو څخه فقط يو ثلث ورکول کيږي. ليکن د علماؤ زياته داده چې که کيږي مختلف الجنس وي نو د مابقي کپړو ثلث ورکول کيږي او که يو جنس وي نو پوره مابقي کيږي ورکولې کيږي ځکه د متحد الجنس کيدوپه صورت کې کيږي د دراهمونو مثل شوې چې تفصيل يې په تيره مسئله کې بيان شوى دى.

(۱۱) قوله وبالغ وله عين ودين اى ان اوصى بالغ وله عين ودين يعنې که يو چا وصيت وکړ چې زما د مال څخه دي فلان ته زروړوې. ورکړلې شي بيا د څه مال تقدير يښود او څه مال هغه دى کوم چې پر خلکو باندې قرض دى نو که تقدمال دومره وو چې ثلث يې زروړوې. کيږي مثلاً درې زره ياترهغه زيات تقدمال موجود دى نوموصى له ته زروړوې. له هغه تقدمال څخه ورکړلې کيږي ځکه چې د يو قسم کمي بغير هر حقدار ته خپل حق رسيدل ممکن دى نوموصى نه ته دي هم خپل حق ورسول شي او که تقدمال دومره نه ووبلکې کم وو مثلاً پنځلس سوه روپۍ. دي باقى مال پر خلکو باندې قرض دى نوموصى له ته دي له تقد څخه يو ثلث ورکولې شي باقى حصه هغه ته له قرض څخه ورکول کيږي چې صورت يې دادى چې څومره قرض وصوليږي دهغه يو ثلث دي موصى له ته ورکول کيږي تر څو چې زروړوې پوره شي ځکه موصى له له وارثانو سره شريک دى او هغه له خالص تقدو څخه په ورکولو کې د وارثانو نقصان دى ولې عين پر دين فضيلت لري ځکه له خالص تقدو څخه نه ورکول کيږي.

(۱۲) قوله وله بطنه لزيد وعمر اى ان اوصى بطنه لزيد وعمر يعنې که چا د زيد او عمرو لپاره دخپل مال په ثلث سره وصيت کړى وپه داسې حال کې چې عمرو هغه وخت مې شوى وونود ثلث دمال ټول زېد ته ورکول کيږي ځکه ميت اهل وصيت نه دى نودى دژوندي موصى له مزاحم نه شي کيدلاى نو داداسې دى لکه يو څوک چې دزيد او ديوال لپاره وصيت وکړي نو ټول وصيت زيد لره کيږي. او که چا داسې وصيت وکړ چې زما د مال ثلث دي دزيد او عمرو ترمنځ تقسيم شي حال دا چې زيد مې شوى دى نو عمرو لره د ثلث مال نصف ورکول کيږي ځکه لفظ دين د اشتراک لپاره راځي نو ګواکې هغه داسې وصيت کړى دى چې دوى دواړو هر يوه ته دي د ثلث مال نصف ورکول شي.

(۱۳) قوله وبنك له ولا مال له ای ان اوصی بنك له الخ ، یعنی كه چا دبل لپاره دخپل مال په ثلث سره وصیت وكړه حال دا چې فی الحال له موصي سره هیڅ نشته بیا هغه څه مال پیدا كړ او مړ شونو د مرگ په وخت چې كوم څه د موصي ملكیت وي دهغه دیوه ثلث موصی له مستحق گرځي ځكه وصیت یو داسي عقد دی چې له مرگ وروسته سره تعلق لري او دهغه حكم هم له مرگ وروسته وي ځكه د مال درلودل د مرگ په وخت كې شرط دی نه تر مرگ منځته .

(۱۳) (و بنك له لأهيات أو لأده من ثلاث وللفقراء والمساكين لهن ثلثة من خضنة وسهم للفقراء وسهم للمساكين) (۱۵) وبنك له زید و للمساكين لرب نصفه ولیم نصفه (۱۶) ومانه لرجل ومانه لآخر فقال لآخر اشرك معهما له ثلث كل مائة (۱۷) و بازع مائة له ومانه لآخر فقال لآخر اشرك معهما له نصف ما كل مائة (۱۸) و ان قال لورثه فلان علي ذين فصده فانه يصدق الي الثلث

توجه: وصیت یې وکړ دخپل مال په ثلث سره دامهات اولاد لپاره او هغه دري دي او د فقيرانو او مسکینانو لپاره نوا مهات اولاد لره درې حصې کيږي له پنځو څخه او یوه حصه د فقيرانو لپاره او یوه حصه د مسکینانو لپاره ، د مال په ثلث سره یې وصیت وکړ د زید لپاره او د مسکینانو لپاره نو زید لره دهغه نصف کيږي او مسکینانو لره نصف کيږي . د سلو وصیت یې وکړ دیوه سړي لپاره او د سلو یې ذبل سړي لپاره بیا یې دریم نفر ته وویل چې ماته شریک کړی یې ددوی سره نو هغه لره د هر سلو ثلث کيږي او که یې وصیت وکړ دخپلو روښو دیوه لپاره او په دوه سوه ذبل لپاره بیا یې دریم نفر ته وویل چې ماته له دوی سره شریک کړی یې نو ده لره د هر یوه د حصي نصف کيږي او که یې وویل خپلو ارثانونو ته چې د فلان پرماباندي قرض دی او هغوی دده تصدیق وکړ دده تصدیق تر ثلث پوري کیدای شي .

تشریح: (۱۴) قوله وبنك له لأهيات أو لأده ای لواوصی بنك له لأهيات اولاده ، یعنی كه دیوه سړي درې اوم ولدوي هغه داسي وصیت وكړ چې زما د مال ثلث زما امهات اولاد او مسکینانو او فقيرانو ته ورکړئ نو د شیخینور رحمه الله په نزد تر كه ثلث پنځه حصې کيږي له هغو څخه درې حصې دامهات اولاد لپاره او یوه حصه فقیر ته او یوه حصه مسکین ته ورکوله کيږي ځكه دا قاعده ده چې کله الف لام پر جمع باندي داخل شي د جمعیت معنی ورځمه وي د جنسیت معنی پکې پیدا کيږي او جنس دکل د احتمال سره ادنی لره هم شاملیږي نو دلته څرنگه چې پرتلو فقیرانو او مسکینانو باندي ثلث تقسیمول متعذر دی نوله الفقراء والمساكين څخه یو یو فرد راږي او مال پر پنځو حصو باندي تقسیميږي له هغو څخه درې امهات اولاد ته او یوه یوه فقراء او مسکینانو ته ورکوله کيږي .

(۱۵) قوله وبنك له زید و للمساكين ای لواوصی بثلث ماله لزید و للمساكين ، یعنی كه چا دخپل مال په ثلث سره وصیت وكړ د زید او مسکینانو لپاره نو دهغه ثلث نصف زیده تر وركول کيږي او نصف مسکینانو ته وركول کيږي لما قلنا .

(۱۶) قوله ومانه لرجل ومانه لآخر ای لواوصی بمانه لرجل ومانه لآخر ، یعنی كه یو چا دیوه سړي لپاره په سلو درهمونو وصیت وكړ او ذبل لپاره یې هم په سلو درهمونو سره وصیت وكړ بیا یې دریم نفر ته وویل چې

مات له دوئ سره شریک کړی یې نو دا دریم نفر له لومړنیو دوو څخه له هریوه څخه د سلو دره مونږ لږه وړي یعنې له اول څخه هم ۳۳ دره او دویمه دره هم ۳۳ دره او دریمه ۳۳ دره او د یوه دره هم ۳۳ دره وړکول کیږي په دې طریقه دده حصه ۶۶ دره او د یوه دره هم دوه ۳۳ دره لږه وړکول کیږي اوله لومړنیو دوو څخه له هریوه سره هم ۶۶ دره او د یوه دره هم دوه ۳۳ دره لږه وړکول کیږي ځکه شرکت مساوات غواړي او مساوات د دوئ ترمنځ د مال دا اتحاد په وجه په مذکور طریقه سره ممکن دی ځکه دا وصیت په مذکور طریقه نافذیږي.

(۱۷) قوله وباربع مائه له ای لواوصی باربع مائه له الخ، یعنې که یې دیوه لپاره د څلورو سو او د بل لپاره د دوو سوو وصیت وکړیایې دریم نفر ته وویل چې ته ماله دوئ سره شریک کړی یې نو څرنگه چې په دې صورت کې مال متفاوت دی له دې تیره طریقه سره مساوات په دغه صورت کې ممکن نه دی نو په دې صورت کې به دریم له لومړنیو هریوه سره مساوي گڼل کیږي په دې ډول به دریم نفر ته له اول څخه دوه سوه اوله دوهم څخه یو سل دره وړکول کیږي چې په لفظ د شرکت د امکان په اندازه عمل وکړای شي.

(۱۸) که چا خپلو وارثانو ته وویل چې د فلان سړي پرماباندي قرض دی بیا که هغه راغی او د قرض مطالبه یې وکړه نو چې دی کوم مقدار بیانوي تاسې به دده تصدیق وکړئ بیا د موصی له مرگ وروسته هغه سړی راغی او دخپل قرض مطالبه یې وکړه او د هغه مقدار یې هم وښودنو استحسانا تریو ه څه پورې د هغه تصدیق کړل کیږي و جده استحسان داده چې دلته د موصي مقصد دادی چې قرض غوښتونکی پر وارثانو باندې مقدم کړي او دلته د هغه قصد نافذیږي چې په دې ډول چې دا وصیت وگڼل شي ځکه کله داسې پېښه شي چې د چاپریل چاباندې حق وي مگر د هغه مقدار هغه ته معلوم نه وي نو اوس مقروض محتاج دی چې دا ډول وصیت وکړي چې په هغه سره د قرض غوښتونکي حق ادا شي لیکن د مقدار نامعلومیتیا په وجه دی وایې چې تاسې دده تصدیق وکړئ نو دا داسې وصیت شو چې په هغه کې د موصی به د مقدار بیانولو اختیار خپله موصی له ته وړکول شوی دی نو وصیت صحیح دی مگر موصی له ته اختیار نه وړکول کیږي چې هغه ترثلث زیات اختیار کړي او که یې اختیار وي نو هغه اعتبار نه لري.

(۱۹) فإن أوصى بوضا غزل الثلث لأصحاب الوضاه والثلثان للزوجة وقيل لكل عذرة فيما بينهم وما بقي من الثلث فللأوصياء (۲۰) ولا جسي لوارثه له نصف الوضاه وتظل وصيته للوارث (۲۱) وبناب متفاوتة للأول فطاع قوت ولم يفر أي والوارث بقول لكل ملك حقه بطلت (۲۲) إلا أن يسلّموا ما بقي للذی الخ لثناه ولدی الزدی، لثناه ولدی الوضاه لثالث كل (۲۳) وبناب عین من دام مشترک و فسم و فغ فی حظه فیه لموصی له والامثل لزمه (۲۴) والافرار فلهما

توجه: که یې څو وصیتونه وکړل نو جلا کیږي ثلث د وصیت والاو لپاره او دوه ۳۳ دره لږه وړکول کیږي او هریوه ته ویل کیږي چې تصدیق وکړئ په هغومره چې ستاسې خوښه وي او څه چې پاته شي له ثلث څخه هغه د وصیتونو لپاره کیږي او که یې وصیت وکړه د جنبي لپاره او دخپل وارث لپاره نو اجنبي ته نصف وصیت وړکول کیږي او د وارث لپاره وصیت باطل دی او که یې وصیت د متفاوت وکړه و د دریو کسانو لپاره بیا یوه کپړه ضائع شوه او دانه و معلومه چې کومه کپړه ضائع شوې ده او وارث وایې هریوه ته چې ستا حق ضائع شوی دی نو وصیت باطلیږي، مگر دا که هغه وړکړي مابقی د عمده والا ته دوه ۳۳ دره وړکول کیږي او داته د هغودوه ۳۳ دره

او متوسط والا ته دهریوہ ثلث ،اوکه یې وصیت وکړه معلومې کمرې په مشترک سرای کې اوتقسیم وشو او واقع شوه دهغه په حصه کې نو هغه موسى له لره کيږي که نه بیا هغومره ځمکه ورکوله کيږي او اقراره ددې په مثل دی .

تشریح : (۱۹) دادهغي مخکینی . مثلي یوبل صورت دی یعنی که موسي دقرض غوښتونکي لپاره دمجهول وصیت کولو سره څه نور وصیتونه هم کړي و نوپه دغه صورت کې لومړی ټول مال درې حصې کيږي بیا داصحاب الوصایا لپاره یو ثلث جلا اینودل کيږي او د وارثانو لپاره دوه ثلثان جلا اینودل کيږي ځکه داصحاب الوصایا ثلث او د وارثانو ثلثان معلوم دي او دقرض غوښتونکي حق مجهول دی او مجهول دمعلوم مزاحه نه شي کیدای بیا دواړو فریقینو ته ویل کيږي چې تاسي ددې قرض غوښتونکي تصدیق وکړئ په څومره مقدار کې چې ستاسې خوښه وي ځکه داده مستحق په حق کې قرض دی مگر دتفنی په حق کې وصیت دی نو چې هر فریق دڅه مقدار اقرار وکړ نو دا خبره ښکاره شوه چې دترکه په دوو حصو کې دین شمع دی نو اصحاب الوصایا چې په څومره مقدار اقرار وکړي دهغه یو ثلث قرض غوښتونکي ته ورکول کيږي او وارثان چې په څومره مقدار اقرار وکړي دهغه دوه ثلثان به ورکوي هر فریق به دخپل اقرار مطابق ماخوښ کيږي له هغه وروسته چې له ثلث څخه څه پاتیري هغه دوصیت والاو ته ورکول کيږي هغوی به یې پخپل منځ کې تقسیموي اوله دوو ثلثانو څخه چې څه پاتیري هغه به وارثان پخپل منځ کې سره تقسیموي .

(۲۰) قوله لا جسی ووارله ای ان اوصی لا جسی ووارته ،یعنی که موسی دخپل وارث او یوه اجنبی (سیگانه) سرې لپاره وصیت وکړ نو د وارث لپاره وصیت باطلیږي او اجنبی لره دپوره وصیت نصف ورکول کيږي ځکه داجنبی لپاره دوصیت کولو اجازه شته مگر د وارث لپاره دوصیت کولو اجازه نشته لهندا چیرته چې دوصیت اجازه شته هلته وصیت صحیح دی او چیرته چې دوصیت اجازت نشته هلته وصیت باطلیږي .

(۲۱) قوله و بیاب مغاوة للالة ای لو اوصی بیاب مغاوة للالة ،یعنی که له چا سره درې کيږي وي یوه عمده دوهمه متوسطه او دریمه ادنی قسم وي بیا دپه یوه سره وصیت دزید لپاره وکړ او په بله سره د بکر لپاره او په دریمه سره دخالد لپاره بیا اتفاقاً له دې دریو وارو څخه یوه ضائع شوه مگر دامعلومه نه شوه چې کومه یوه ضائع شوې ده او وارث له دوو دریو زارونه هریو ته دواوایې چې ستاح ضائع شونوپه دغه صورت کې څرنګه چې مستحق مجهول دی نو قاضي په دوو کې فیصله نه شي کولای او دموسې مقدمه نه حاصلیږي ځکه جهالت مستحق دقاضي دقضاء او دموسې دغرض دتحصیل لپاره مانع دی نو دا وصیت باطل دی .

(۲۲) او که په مذکور صورت کې وارثانو باقی دوی کيږي دوو دریو وارو نه حواله کړې نو بیا دوصیت صحیح کيږي ځکه وصیت په اصل کې صحیح ووالته دعارضي جهالت (چې مانع عن تسلية دی) په وجه سره باطل شوی ووچم کله وارثانو باقی کيږي حواله کړي نو بیا وصیت بیرته صحیح کيږي ځکه منع زائل شو . اوس ددوئ ترمنځ دتقسیم داصورت دی چې دعمده کيږي والا ته دعه . کيږي دوه ثلثان ورکول کيږي او دادنی کيږي والا ته دادنی کيږي دوه ثلثان ورکول کيږي او دمتوسط کيږي والا ته له دواړو څخه دهریو یو یو یو یو ثلث ورکول کيږي په دې ټول هریو ته دهغه حق په رسیدو کې برابر والی راځي .

(۲۳) قوله وبیت عین من دار ای لواوصی بیت عین من دار، یعنی که یوسرای ددو و کسانوسره شریک و وواتر اوسه ددوئ ترمنخ تقسیم نه ووشوی چې په دوی کې یوه دیوې معلومې کمرې وصیت وکړ دیوبل چالپاره نو دا وصیت صحیح دی بیا که موصی مړ شونو موصی به به و موصی له ته داسې ورکړي چې اول به داسرای ددو و شریکانو ترمنخ تقسیم کړي بیا به وگوري چې هغه کمره دچاپه حصه کې راغلې ده که هغه دموصی په حصه کې راغله نو موصی له ته هغه کمره ورکوله کیرې څکه کوم شی چې مشترک وي له هغه څخه کماحقه انتفاع نه شي حاصلیدای نو دموصی مقصد له سره دادی چې تر تقسیم وروسته به داکمره موصی له ته ورکوله کیرې بیا چې کله له تقسیم وروسته مکمله کمره دموصی په حصه کې راغله نو دموصی وصیت باید نافذ کړای شي او که هغه دبل شریک په حصه کې راغله نو موصی له ته به دهغې کمرې په اندازه ځای له هغه طرفه ورکوي کوم طرف چې دموصی په حصه کې راغلی دی څکه چې پراصل موصی به باندي قدرت نشته نو دهغه بدل دهغه قائم مقام کیري نو موصی له ته باید دهغې کمرې بدل ورکول شي.

(۲۴) په مذکور بالا صورت کې داقرار عین هغه حکم دی لکه دوصیت یعنې که یو چادخپل مشترک سړای څخه دیوې کمرې په باره کې دچالپاره اقرار وکړ او له اقرار وروسته هغه مکان تقسیم شونو که کمره دمقرېبه حصه کې راغله نو مقر له ته به یې ورکړي او که دهغه بل شریک په حصه کې راغله نو مقر له ته به دهغې کمرې برابر د مکان په هغې حصه کې څمکه ورکړي چې دمقرېبه حصه کې راغلې ده.

(۲۵) وبالف عین من مال آخر فأجازت المال بغد موت الموصی ودفعت ع (۲۶) وله الفغ بغد الإجازة (۲۷) وضح اقرار أحد الاثنين بغد القسمة بمصبة أبيه في ثلث نصيبه (۲۸) وبأنه فو لذت بغد موته وخرج من ثلثه فلها له (۲۹) ولا أخذ منها من (۳۰) ولا به الكافر أو الزاني في وجهه فاسلم الاثنين أو أغنى قبل موت الأب ثم مات بطل كانهية وإقراره (۳۱) والنقد والغلوخ والأشغال والمنسول إن تطاول ذلك ولم يخف منه لغوت فبعت من كل المال والألحق الثلث

توجه: او که یې وصیت وکړ په زرور وپو معینوسره دبل له مال څخه اواجازه وکړه دمال مالک دموصی له مرگ وروسته او ورپې کړي نوصیح دی، اوله اجازې وروسته هم دمنع کولو اختیار لري، اوصحیح دی اقرار له دوزامنو څخه دیو له تقسیم وروسته دخپل پلار دوصیت دخپلې حصې په ثلث کې او که یې وصیت وکړ په منځه سره بیادهغې بچی پیدا شو دموصی له مرگ وروسته اودوی دواړه ووتل له ثلث مال څخه نوهغوی دواړه موصی له ته ورکول کیري، که نه بیالومړی له منځې څخه اخیستل کیري بیا له بچي څخه او که یې وصیت وکړ دخپل زوی لپاره چې هغه کافرو ویا میری ووپخپل مرض الموت کې بیا هغه یا مسلمان شوی آزاد شو نو وصیت باطل یري لکه دده هبه او اقرار او که دهغه مریض چې دپنبو په بیماړي اخته ویا فالج زده ویا شل وویا دتې بي بیمار ورو، بیماړي زیاته شي اودهغې څخه دمرگ خطره نه وي نو دهغوی هبه دکل مال څخه معتبر یري که نه بیاد ثلث مال څخه.

تشریح: (۲۵) قوله وبالف عین ای لواوصی بالف عین الخ یعنی که له چاسره دبل چا امانت دراهم پراته ووامین له هغو څخه زدر همه متعین دیو چالپاره وصیت وکړي نو څرنگه چې دا وصیت دغیر په مال کې دی لهذا دابه

د مالک تر اجازي موقوف وي که هغه د موصی له مرگ وروسته اجازه ورکړه اوزر درهمه يې و موصی له تہ حواله کړل نو دا وصيت صحيح دی ځکه د مالک د ازر درهم ورکول د هغه په درجه کې دي او د هبي د تکميل لپاره قبض شرط دی.

(۲۶) او مالک لره اختيار شته چې له اجازي وروسته د زر و درهمونو له ورکولو څخه انکار وکړي ځکه د موصي د افعول د غير د مال څخه تبرع ده او چې دا غير ددي کار اجازه ورکوي نو دا د هغه له طرفه هم تبرع کيږي او په تبرع کې متبرع لره دا حق شته چې له تبرع کولو څخه منع وکړي.

(۲۷) يو سړی مړ شو تر شا يې دوه زامن پاته شوه نو دواړو پلار ترکه تقسيم کړه چې مثلاً زر درهمه وه بيا له هغوی څخه يوه دا اقرار وکړ چې پلار د فلان سړي لپاره دخپل مال په ثلث سره وصيت کړی و نو اوس حسانا مقرر خالص د هغه مال ثلث مقرر ته ورکولای شي کوم چې خپله دمقر به قبضه کې دی ځکه دمقر به کل ترکه کې د شيوخ په ډول د ثلث د موصي له لپاره اقرار وکړ او کل ترکه د دواړو په قبضه کې ده نو دمقر به خپله حصه کې هم او د ورو په مقبوضه حصه کې هم د ثلث اقرار وکړونکی شونو خپله دده په حق کې خوا اقرار متعبر يږي د ورو په حق کې نه معتبر يږي ځکه پر ورو باندی دی ولایت نه لري لهندا خالص دمقر به مقبوضه حصه کې ثلث موصی له تہ ورکول کيږي.

(۲۸) قوله وبماه فولدت ای لواوصی بامه فولدت الخ يعنی که چاديل لپاره په يوه منځه سره وصيت وکړ بيا د هغې منځې د موصي له مرگ وروسته او د موصی له تر قبلولو مخکي زوی پيدا شو نو که منځه سره له بچي دمړه له ثلثه وځي يعنی منځه او بچي يې دواړه دمړه ترکه يو ثلث وي نو منځه سره له بچي د موصی له کيږي ځکه بچي نساً الام دی نو د مور تابع گرځي په وصيت کې داخل يږي.

(۲۹) قوله والاخذ منها ای وان له يخر جامن الثلث اخذ منها يعنی که منځه سره له بچي دمړه له ثلثه څخه نه وتل نو د صاحبينو رحمهما الله په نژدېه دی خپل ثلث په دواړو حاصل کړي څومره چې دده په حصه کې راغلل هغه به واخلې ځکه چې کله بچي په وصيت کې داخل شي نو دا داسي دی څو اګي ايجاب پر دواړو باندې وارد شوی دی نو يو پر بل باندې نه شي مقدم کيدای، دامام ابو حنيفه رحمته الله په نژدېه دی خپل ثلث له مور څخه اخلي که په مور سره دده ثلث پوره شو خو فيها که نه که څه حصه پاته شوه نو هغه کمی به په بچي سره پوره کړای شي ځکه په عقد کې مور سله ده نو په تنفيذ د عقد کې هم مور اصل او مقدم کيږي.

فائدة: دامام ابو حنيفه رحمته الله قول راجع دی لما في الدر المختار: والا يخر حاصدا للث منبأه من لان النع لا يبرح الاصل وقالوا يخذ منها على السواء (الدر المختار على هامش رد المحتار: ۵/ ۳۸۰) وايضا اخذ صاحب الهداية دليله فكان محتازا له.

(۳۰) قوله ولا يbane الكافر ای لواوصی لابه الكافر يعنی که يو داسي مريض چې په مرض موت اخته و د خپل کافر زوی لپاره د يوشي وصيت وکړ په دغه مريض په مرض موت کې دخپل مريي زوی لپاره د وصيت وکړ بيا دغه هلک دده تر مرگ مخته مسلمان شوی يا ازاد شونو دا وصيت باطل دی لکه يو څوک چې خپل کافر زوی ته په مرض موت کې يوشی هبه کړي يا د هغه لپاره په قرض اقرار وکړي نو دا ټول باطل دی د وصيت د بطلان وجه خو ظاهره ده چې هغه ته د عقد په حالت کې اعتبار نشته بلکې د مرگ په وخت کې اعتبار ورکول کيږي او د مرگ په وخت کې

هغه دده وارث دی ځکه له ميراث څخه مانع کفر و او س هغه مسلمان شو او د وارث لپاره وصيت صحيح نه دی او څرنگه چې هغه او اقرار هم په مرض موت کې د وارث لپاره صحيح نه دي لهذا دواړه هم باطل دي .
 (۳۱) د مرض موت په باره کې قاعده داده چې له کوم مرض څخه دهلاکت خطر غالبه وي هغه مرض موت دی او په کوم مرض کې چې د مرګ خطر غالبه نه وي هغه مرض موت نه دی، لکه يو څوک چې د پښې په بيماري اخته شي يعنې ولاړيدی نه شي يا فلج وهلی وي يا يې د بدن يو اندام شل وي يا د تي بي په بيماري اخته وي او د بيماري تر ډيره وخته اوږده شي چې له هغې څخه د مرګ ويره نه وي نو د امراض موت نه شمارل کيږي بيا که دغه مريض په دغه حالت کې هېه وکړه نو هغه له ټول مال څخه گټله کيږي ځکه داسې روغ شمارل کيږي او د روغ هېه له کل مال څخه وي، او که دامذکور بيماريانې په ابتدائی حالت کې وي او د مريض حالت قابل اطمینان نه وي بلکې له دغو بيماريانو څخه دمړيدو خطر وي نو بيا د بيماريانې مرض موت شمارلې کيږي نو په دغه وخت کې ددوی د يوشې هېه کول د وصيت په شان له ثلث د مال څخه معتبريږي .

باب العقی فی المرض

د اباب په مرض الموت کې د آزادولو په بيان کې دی

په مرض الموت کې آزادول د وصيت له انواعو څخه يوه نوعه ده او څرنگه چې په مرض موت کې د مړي آزادولو مخصوص احکام دي ځکه نو مصنف رحمته الله علیه داله صريح وصيت څخه را جلا کړ ددې لپاره يې مستقل باب قائم کړی دی

(۱) تحریر دې مرض و ممانعت و هغه و صبه (۲) و لم یسقم ان اچیز (۳) فان خابا فخر و فی حق (۳) و یعکبه استغرا یا (۵) و ان اوصی ان یعتق عنه بیده العانة عدا فی ملک مینا د و خه لم یغذ (۶) بخلاف الخ به (۷) و یعتق عبید و فعات فعتی و دفع بطلت و ان فدی لا (۸) و نکه لزید و ترک غنذا فاذعی زند غنقه فی صخبه و الوارث فی مذهب فالقول للوارث و لاشیء لزید إلا ان یغفل من ثلثه شیء و اویز هن علی ذغوا (۹) و لو اذعی زجل دنیا و العبد یعتقا و صدق فیهما الوارث سقی فی قبضه و نذفع الی الغریب

توجه: د مريض آزادولو په مرض موت کې او په کم قیمت خرڅول او هېه کول د وصيت په حکم کې دی، او سعی دي نه کوي مړی که هغوی اجازه وکړه او که يې محاببات وکړي بيا يې آزاد کړم نو محاببات زيات حقدار دی او ددې برعکس دواړه برابر دي او که يې د وصيت وکړ چې زما له طرفه دي آزاد کړای شي مړی ددې سلور وپوږ په عوض کې بيا له هغو څخه يو درهم هلاک شونونه نافذ کيږي، خلاف د حج د وصيت نه، او که يې وصيت وکړ دخپل مړي د آزادوالي بيا مړ شو او مړي جنايت وکړ او هغه ورکړل شونو وصيت باطليږي او که فديه ورکړل شوه بيا نه باطليږي، او که يې د زید لپاره د ثلث مال وصيت وکړ او يو مړی يې پرېنو د بيا زید دعوی وکړه د هغه د آزاديدو پخپل صحت کې او وارث په مرض کې نو د وارث قول معتبريږي او زید لره هيڅ شی نه کيږي مګر د اکه د هغه له ثلث څخه څه شی پاته شي، يادی گواهان و دروي پر خپله دعوی باندې او که يو سړي دعوی وکړه د قرض او مړي دعوی وکړه د آزاديدو او ددوی دواړو تصديق و ارثانو وکړ نو ددې گټې خپل قيمت او قرض دي ورکړل شي قرض غوښتونکي ته .

تشریح (۱): که یو چاپخپل مرض موت کې خپل مری آزاد کړ یا یې یوشی خرڅ کې محابات یې وکړ (یعنې په کم قیمت یې خرڅ کړ مثلاً د دوو سوو روپو شۍ یې په پنځوس روپۍ خرڅ کړ) یا یې یوشی هبه کړ نو دا ټول دو صیت په حکم کې دی یعنې له ثلث د مال څخه معتبر دي، دا عقود په حقیقت کې وصیت نه دي ځکه په وصیت کې تملیک ما بعد الموت مضایفې او دا عقود فی الحال منجز شوي دي مگر په مرض موت کې د واقع کیدو په وجه ددې حکم دو صیت په شان دی چې له ثلث د مال څخه معتبر یېزې اوله ثلث مال څخه د معتبریدو وجه یې داده چې له بقیه مال سره د وراثتو حق متعلق شوی دی نو تر ثلث زیات دی مجبور علیه دی

(۲) که چاپه خپل مرض موت کې مری آزاد کړ یا که دده له مرگ وروسته دده وراثتو د مری د آزادیدو اجازه وکړه نو بیا پر مری باندې د څه گټلو او وراثتو ته د حواله کولو حق نشته ځکه په مرض موت کې آزادول وصیت دی او تر ثلث زیات وصیت د وراثتو د حق په وجه ممنوع دی چې اوس د وراثتو د اجازت په وجه ممنوع نه دی پاتی.

(۳) که چاپه مرض موت کې بیع محابات وکړه (یعنې په کم قیمت یې یوشی خرڅ کړ) نیاده یو خپل مری آزاد کړ حال دا چې د مریض ثلث د ترکه ددې دواړو گنجائش نه لري نو په دې صورت کې محابات اولی او مقدم دی تر عتق لېذاً مبیع مشتری ته حواله کړای کیږي او مری به خپل قیمت د وراثتو لپاره گټي. ځکه محابات داسې یو وصیت دی چې د عقد معاوضه په ضمن کې ثابت شوی دی نو محابات لفظاً تبرع نه ده بلکې یواځې معتبره ده او عتق لفظاً او معنی دواړه قسم تبرع ده نو په نظر و لفظ ته محابات لږه قوت حاصل دی ځکه نو محابات تر عتق مقدم دی.

(۴) قوله وبعكس استوبای ان حر رفعاى استوبا، او که ددې برعکس کار و شو یعنې لومړی یې خپل مری آزاد کړ یا یې له چا سره محابات وکړ نو دامام ابو حنیفه رحمته په نژدې په دې صورت کې عتق او محابات دواړه برابر دي اوله ثلث مال څخه بقدر حصه دواړه نافذ کیږي ځکه عقد محابات لږه ترجیح د قوت په وجه حاصله ده او عتق ته ترجیح د سبقت په وجه حاصله ده لېذاً دواړه برابر دي. د صاحبینو رحمته الله په نژدې دواړو مسئلو کې عتق تر محابات مقدم دی ځکه له عتق سره فسخ کله هم نه شي لاحقه کیدلای اوله محابات سره د مشتری له جانب فسخ لاحقه کیدای شي ځکه نو عتق لږه قوت حاصل دی نو په دواړو صورتونو کې عتق مقدم کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته قول راجع دی لسانی الذر المختار: (و بعكس) بان حر رفعاى (استوبا) وقال عتقه اولی فی المستثنی، وقال العلامة ابن عابدین رحمته: (قوله وقال عتقه اولی فیهما) ای فی المستثنی لان لا یلحقه الفسخ وله ان المحابة اقوی لاتباقی ضمن عقد المعاوضة لکن ان حد العتق اولو لا هو لا یحتمل الدفع تراحمه المحابات ابن کمال و قول الزیلعی و المصنف فی المنع و قالوا معا سوا فی المستثنی سبق قلله و الصواب ما هنا کما به علیه السبیل. (الذر المختار مع الشامی: ۵/ ۹۲۶)

(۵) که چاد خپلو وراثتو په وړاندې دا وصیت وکړ چې زما په دغو سلودر هم یو مری واخلې آزاد یې کړئ پر وراثتو باندې وصیت پوره کول لازم و مگر اتفاقاً له دغو سلودر هم یو څخه یو دره ضائع شوه نو یو پاتی شونو دامام ابو حنیفه رحمته په نژدې باقی نه نوي مری اخیستل دده له طرفه آزادیدل نه شي

کیدی، اود صاحبینور جمعها الله په نزد اوس هم هغه حکم دی چې په باقی روپو دي مری واخلې آزاد دي کړي. ځکه دا آزادیدو وصیت یو قسم قربت دی نو چې تر کومه حده ممکن وي دا وصیت نافذول واجب دی. دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې دموصي وصیت دسلو درهمونو دمری په اخیستلو او آزادیدو سره پوره کیږي که تر سلو دکم قیمت مری آزاد کړي نو دموصي وصیت نه پوره کیږي ځکه تر سلو دکم قیمت مری اخیستل اوده له طرفه آزادیدل نه صحیح کیږي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجح دی لمالی الذر المختار: ووصیه بان یعن عه بهده العانة عند لاتنفيذ الوصية بما بقی ان ملک دره لار المکر بنفتمن و بنفاو قيمة العبد بخلاف الحج و الا لهامسواء (الذر المختار علی هامش رفا المختار: ۵/ ۴۹۲)

(۶) که موصي دا وصیت وکړ چې زما له طرفه په دغو سلو درهمونو باندې حج وکړي یا له هغو څخه څه در احم هلاک شول نو بالاتفاق په مابقی سره دموصي له طرفه حج کول واجب دی، بیا که دومره پاتې وو چې دموصي له بنار مثلاً کوټي څخه حج په کیدای شوی نوله کوټي بناره دي حج وکړي، او که دومره مقدار روپۍ پاتې وي چې له کوټي څخه حج نه شوی کیدای البته د کراچي له بناره کیدای شوی نویادي دکوټي پرځای له کراچي بنار څخه حج وکړای شي ځکه له حج څخه مقصود قربت دی چې دالله تعالی حق دی او الله تعالی په هېڅ صورت کې نه بدلیږي نو دا داسې دی لکه دیو چالپاره دسلو درهمونو وصیت وکړي اتفاقاً له هغو څخه څه ضائع شي نو موصلی له ته باقی دراهم ورکول کیږي ځکه په موصلی له کې تبدیل نه دی راغلی.

(۷) قوله وبقن عبده فمات ای ان اوصی ببقن عبده فمات، یعنې که چاپخپل مرض موت کې وصیت وکړ چې زما دمری آزاد کړي یا موصي مړ شو او مری یو جنایت وکړ چې دهغه په وجه دمری دجنایت ولي ته سپارل ضروري و نو دموکورو وصیت باطلیږي ځکه دلته دوارثانو دمری دجنایت ولي ته سپارل سم کار دی ځکه دولي جنایت حق تر موصي مقدم دی نو دموصلی له تر حق په طریقه اولی مقدم کیږي ولي دموصلی له ملکیت دموصي له طرفه حاصلیږي، لیکن که چیرته وراثتو ددي مری فدیة ادا کړه نو فدیة دوارثانو پر مال باندې راځي او وراثتو په فدیة ادا کولو کې تبرع کوونکي شمارل کیږي ځکه فدیة ورکول پر دوی باندې واجبه نه وه نو دوی پخپل اختیار سره ورکړي دلهذا دموصي وصیت جائز دی.

(۸) قوله وبنلته لزيد و ترک عبداً لى اوصی ببنلته لزيد و ترک عبداً الخ، یعنې که موصلی دیو چالپاره مثلاً زید ته دخپل مال دثلث وصیت وکړ او دموصي یو مری هم شته اوس دموصي وارث اوزید دواړه ددي خبرې اقرار کوي چې موصلی دمری آزاد کړی دی البته په دې کې اختلاف دی چې کله یې آزاد کړی دی زید وایې چې موصي په حالت دصحت کې آزاد کړی دی او وارث وایې چې په مرض موت کې یې آزاد کړی دی دزید مطلب دادی چې دمری موصي په حال دصحت کې آزاد کړی دی لهذا داله ټول مال څخه شمارل کیږي او دباقي ثلث مستحق زیدم. او دوارث مطلب دادی چې په حال دمرض کې یې آزاد کړی دی لهذا دا وصیت شمارل کیږي ځکه داله ثلث مال څخه آزاد یږي او عتق تر وصیت مقدم دی نو لومړی به له ثلث څخه مری آزاد یږي بیا که څه پاتې شول هغه به زید ته ورکول کیږي نو مصنف رحمته الله علیه فرمایي چې په دې دعوی کې دوارث قول سره له یمین معتبر یږي ځکه زید مدعی دی او وارث منکر دی او دگواهانو دنشوالی په صورت کې دمنکر قول سره له یمین

معتبرېږي، نو زید ته هیڅ نه ورکول کیږي، البته که د مریې تر آزادیدو وروسته له ثلث څخه څه شی پاتې شونو هغه زید ته ورکول کیږي یا زید خپله دعوی په گواهانو سره ثابته کړي نو ییاد زید قول معتبر دی ځکه ثلث مال زید ته ورکول کیږي.

(۹) که چاپر مړې باندې د قرض دعوی وکړه او د دې مړه مریې دعوی وکړه چې زما مرحوم مولی زده د صحت په حالت کې آزاد کړی يم او د مړې وارث د دواړو تصدیق وکړ چې تاسې دواړه رنښتیا وایاست او مړه له دغه مړې سوانو مال نه وو پرې ایښی نو امام ابو حنیفه رحمته الله علیه فرمایې چې مریې ازاد دی لیکن پر هغه د لازم ده چې خپل قیمت وگټي قرض غوښتونکي ته یې ورکړي، او د صاحبینو رحمهما الله په نزد مریې ازاد دی او پر هغه باندې د څه مال گټل واجب نه دي ځکه وارث د عتق او قرض دواړو تصدیق کړی دی نو مطلب یې دادی چې د دواړو یو ځای په حال د صحت کې واجب شوي دي اوقاعده داده چې په حال د صحت کې پر ازاد شوه باندې د مال گټل واجب نه دي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې قرض تر عتق اقوی دی چې تقاضایې داده چې عتق باطل شي مگر عتق له وقوع وروسته نه باطلیږي نو د اصورت ځنې جوړېږي چې عتق به نافذ و منو پر مریې باندې دي د قرض غوښتونکي د مال گټل واجب کړای شي.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول را چرې دی لان قوله قول المتن وايضا اخر صاحب الیهديه دليله و اذان علامه المرحيحه عنده.

(۱۰) او محقق الله قدس الفرائض و ان اخرها كالحد و الزكاة الكفارات (۱۱) و ان تساوت في القوة أدى بمسألة به (۱۲) و محله لاسلامه
أحوا عمر حلال من بلده يبع عمارا كالأل من حبش يبلغ (۱۳) و من خرج من بلده حاجا فله في الطريق وأوصى بأن يبع عنه يبع عنه من بلده
(۱۴) والخاص عن غيره منله

توجه: او که یې وصیت وکړه حق الله باندې نو مقدم کیږي فرائض که څه هم ده مؤخر ذکر کړي وي لکه حج زکوٰۃ او کفارات او که په قوت کې سره برابر و ونو بیا شروع په هغه کیږي په کوم سره چې ده شروع کړي وي او د حج اسلام په وصیت کې دي حج وکړای شي دده له جانب یو څوک دده له بناره څخه حج دي وکړي سپور یا له هغه خایه چې خرچ کافي وي او هغه سړی چې له بناره ووت د حج په اراده سره او مړ شو په لاره کې او وصیت یې وکړ چې حج دي وکړای شي زماله طرفه نو حج دي وکړای شي د هغه له بناره څخه او د بل له طرفه حج کونکی د هغه په شان دی.

تشریح: (۱۰) قوله و بحقوق الله تعالى ای لواوصی بحقوق الله تعالى، یعنی څوک چې د حقوق الله څو وصیتونه وکړي نو په هغو کې که بعض فرائض او نور غیر فرائض و ونو فرائض تر نور و وصیتونو مقدم کیږي برابر ده چې موصي د وصیت په وخت کې کوم یو مخکې بیان کړی وي یا وروسته مثلاً حج، زکوٰۃ او کفارات وغیره (د اتول فرائض دي ځکه باید تر ټولو مخکې ادا کړای شي) ځکه فرائض تر غیر فرائضو اهم دي.

(۱۱) او که یې د متساوی فی القوة شيانو وصیت کړی و و یې ټول یو ډول فرائض و و یا واجبات و نو په دوی کې چې موصي کوم یو مخکې بیان کړی وي هغه دي مخکې پوره کړای شي ځکه داپه قوه کې متساوي دي او انسان اهم شی مخکې بیانوي نو مخکې بیان شوی اولی وي.

(۱۲) لوله وبحجة الاسلام ای لو اوصی بحجة الاسلام، یعنی که چا (مثلاً زید) په مرض موت کې دخپل طرف څخه د حج کولو وصیت وکړ، نو پوره ارثانو باندې واجب دی چې دموصي له ښاره څخه څوک د حج لپاره ولیږدوي (داو جوب هلته دی چې ثلث ترکه د سفر خرچ لپاره کافي وي) ځکه پریزید باندې دخپل ښار څخه حج کول واجب و، نو حج بدل به هم د زید له ښار څخه کوي او حج بدل پیاده نه بلکې سپوره یې کوي ځکه خپله پریزید باندې په پیاده حج کول لازم نه و، نو غیر به هم حج هغسې ادا کوي څرنگه چې پریزید باندې واجب وو، که دموصي مال دومره نه وو چې دهغه د ثلث څخه حج وکړای شي نو په دې صورت کې چې دکوم ځای څخه کیدای شي له هغه ځایه دي وکړي چې تر دده دامکان پوري وصیت نافذ شي.

(۱۳) یو څوک چې د حج په اراده سره له ښاره ووځي بیا په لاره کې مړ شي او د مرگ په وخت دا وصیت وکړي چې زما د طرفه دي حج وکړای شي نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دهغه د طرفه دهغه له ښاره به حج کول کیږي، او صاحبین رحمهما الله فرمایې چې تر کوم ځای پوري هغه رسیدلی دی له هغه ځایه دي حج وکړي. د صاحبینو رحمهما الله دلیل دادی چې موصي د سفر په اراده وتلی دی نو چې څومره سفر یې کړی دی هغه قربت واقع شوی دی او دهغه په اندازه قطع مسافت فرض ساقط شوی دی لهدا بل څوک به له همدغه ځای څخه د حج لپاره لیږدول کیږي، دامام صاحب رحمته الله علیه دلیل دادی چې دده عمل د مرگ په وجه باطل شوی دی لهدا اوس دده وصیت از سر نو د حج وصیت شو او مخته دا خبره تیره شوه چې کله د حج وصیت وشي نو دموصي له ښاره حج کول واجب کیږي، دامام صاحب قول راجع دی لمافی الذر المنفی: (۳/۲۲۲) و قوله قیاس و حزه به فی التبریر و عامة المتن فكان القیاس هنا هو المعتمد فالهमे وتبه له ایضا.

(۱۴) او د غیر له طرفه د حج کوونکي هم همداحکم دی یعنی که څوک د بل چاله طرفه د حج کولو لپاره روان وو په لاره کې مړ شو نو اوس چې بل کوم څوک د حج کولو لپاره لیږدول کیږي نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد به د وصیت کوونکي له ښاره څخه لیږدول کیږي او د صاحبینو رحمهما الله په نزد چیرته چې دمړي ښایي شوی دی له هغه ځایه به لیږدول کیږي.

باب الوصية للأقارب وغيرهم

د ابا ب د قریبانو او غیر قریبانو لپاره د وصیت کولو په بیان کې دی

په دې باب کې دمخصوص قوم لپاره د وصیت ذکر دی او په تیرو بابونو کې علی وجه العموم د وصیت د احکامو ذکر و او اخصوص همیشه په وجود کې تر عموم وروسته وي ځکه یې د ابا ب وروسته کړی دی.

(۱) جبرانه ماصفوة (۲) و اصفاره کل ذی رحم محرم من امراته (۳) و اختانه زوج کل ذی رحم محرمه (۴) و أهله زوجته (۵) و آله اهل بیتو جسد اهل بیت آیه (۶) و ابن او صلی لأقاربها و لذي قرابته او لأزحامه او لأنسائه) فهي لأقرب الأقارب من کل ذی رحم محرمه (۷) و لا بدخل الوالدان و الولد و الوارت (۸) و یكون للأبین فصاعداً (۹) فإن کان له عثمان و حالان فهي لعمیه (۱۰) و لو کان له عم و حالان کان له النصف و لهما النصف (۱۱) و لو له عم و عمة استویا (۱۲) و لو لد فلان للذکر و الأنثی علی السواء (۱۳) و لو لد فلان للذکر مثل حظ الأنثیین

تورجمه: دموصي گاونډيان هغه دي چې دده له کور سره متصل وي. او دده خسر گنې. هغه خلک دي چې دده د ښځې ذی رحم محرم وي. او دده زوم هغه څوک چې دده د محرمو ښځو خاوند وي. او دده اهل دده ښځه

ده. اودده آل دده دخاندان والادي اودده جنس دده دپلاردخاندان والادي اوکه يې وصيت وکړ دخپلو قرييانو لپاره يا قربت والايادوی الارحام يادخاندان والايالپاره نوهغه داقرب فالاقرب لپاره کيږي دده له ذی رحم محرمو څخه اونه داخليږي موراوپلار او زوی او وارث او کيږي ددوويانيزياتولپاره بياکه وودده دوه آکاگان اودوه ماماگان نووصيت دده دآکاگانولپاره کيږي اوکه يې يوآکااودوه ماماگان وونودآکا لپاره نصف وصيت کيږي اوددواپو ماماگانولپاره هم نصف کيږي. اوکه يواکايوه عغه وه نودواپه برابري اوکه دفلان داوادلپاره وصيت وکړي نو د مذكر او مؤنث لپاره برابره حصه کيږي اوکه يې دفلان دوارثانولپاره وصيت وکړ نو دنارينه لپاره ددوونځو برابره حصه کيږي.

تشریح (۱) که چادخپلو گاونډيانو لپاره وصيت وکړ چې زما د گاونډيانو لپاره زما د مال ثلث دی نو دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزد گاونډيان هغه خلک دي دچاکورچې دده له کور سره متصل وي ځکه تسميه او عرفاً هم د خلک جيران دي ځکه جوار له قرب څخه عبارت دی او قريب هغه متصل دی (چې کور يې متصل وي) ځکه غير ملاصق د ملاصق په نسبت بعيد دی.

(۲) که چادخپلې خسرگنۍ لپاره وصيت وکړ چې زما د مال ثلث زما د خسرگنۍ لپاره وصيت دی نو دا وصيت دهر داسي چالپاره کيږي چې دده دبنځې ذی رحم محرم وي لکه پلار، ورور، آکا، ماما وغيره دامثله د عربوپر عرف بناء ده، زمورپه اصطلاح خسر د بنځې پلار ته ويل کيږي نو دهغه لپاره وصيت له خسر سره خاصيږي.

(۳) که چادخپل اختان لپاره وصيت وکړ (د عربوپه اصطلاح ختن د ذی رحم محرم ښځو خاوندانو ته ويل کيږي لکه دلور، خور، ترور خاوند) بيا دا وصيت دموصي د ټولو ذی رحم محرم ښځو خاوندانوله شامل دی. زمورپه اصطلاح ختن زوج البنت ته ويل کيږي ځکه زمورپه اصطلاح دا ټول وصيت خالص په زوج البنت پورې مختص دی.

(۴) موسي وصيت وکړ چې زما د مال څخه دومره دفلان شخص مثلاً زيدا هل ته ورکړئ نو دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزله اهل څخه مراد د زیدبنځه ده لهژاددي وصيت حقداره د زیدبنځه ده. اود صاحبينور رحمهما الله په نزده اهل کې هغه ټول خلک داخل دي دکومودنقي چې زید ذمه واری لکه بنځه، بچيان، مريان او خادمان ځکه په عرف کې دا ټول خلک داخل دي. دامام ابوحنيفه رحمته الله عليه په نزده اهل دلفظ حقيقي معنی بنځه ده پر نورويې اطلاق مجاز کيږي لکه چې الله تعالی دحضرت موسی عليه السلام په باره کې فرمايلي دي: (وَسَارِعًا) يعنې ده خپله کور و الا بوتله ولاړ) داستدلال وجه داده چې په دي وخت کې له حضرت موسی عليه السلام سره له بنځې سوانور قرييان نه وو. لهژاله اهل څخه مراد بنځه ده.

(۵) موسي وصيت وکړ چې زما له مال څخه دومره دفلان شخص (مثلاً زيد) آل ته ورکړئ نو له دي څخه دزيد کوروالاوخاندان مرايږي ځکه له آل زيد څخه هغه قبیله مراديږي دکوم طرف ته چې دزيد نسبت کيږي. اوکه موسي دخپل جنس لپاره وصيت وکړ نو له هغه څخه دده دپلاردخاندان خلک مرادي ځکه انسان دخپل پلاردخاندان هم جنس وي. لهژاده له جنس څخه دده دپلاردخاندان خلک مراديږي.

(۶) که یو سري دخپلو قريبانو، خپلوانو یا ذوی الارحام یا خپل خاندان لپاره وصیت وکړنو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا وصیت دهغه له ذی رحم محرم قريبانو څخه اقرب فالاقرب ته کيږي ځکه وصیت اخذ الميراث دی او په ميراث کې اقرب فالاقرب معتبريږي نو په وصیت کې هم اقرب فالاقرب معتبريږي لهذا اقرب په موجودگي کې ابعذرله وصیت نه ورکول کيږي، صاحبين رحمهما الله فرمايې چې دا وصیت په لفظ دا قارب دموصي هغو ټولو قريبانو لره کيږي چې په اسلام کې دهغه انتهائي جداعلی طرف ته منسوب وي يعنې دهغه په اجدادو کې اول هغه چې مسلمان شوی وي دهغه دا اولاد لپاره کيږي بيا په هغه کې قريب او بعيد مذكر او مؤنث ټول برابر دي.

فائده: دامام ابو حنیفه رضی الله عنه قول راجع دی لعلی الشامة: و قول الامام هو الصحيح كما في تصحيح القدوري والذراعتي. (رد المحتار: ۵/۲۸۵)

(۷) لیکن دموصي مور او پلار او دهغه بچيان او دهغه وارث په مذکوره وصیت کې نه داخليږي ځکه اقارب هغه دي چې دبل چاپه واسطه قريب وي اووالدين او اولاد خو خپله قريبان دي په هغو کې واسطه نشته، همدارنگه د وارث لپاره وصیت نه کول کيږي.

(۸) مذکوره وصیت (دا قاربو وغيره لپاره وصیت) د دوویان یا توکسانو لپاره کيږي ځکه اقارب وغيره د جمع صيغې دي او ميراث په باب کې د جمع صيغې د دوو لپاره استعمالیږي نو په باب دو وصیت کې هم ادنی جمع دوه کيږي.

(۹) دا پر ما قبل باندي تفریع ده چې دا قاربو لپاره په وصیت کولو کې وصیت دا قرب فالقرب لپاره کيږي يعنې که چا دا قاربو لپاره وصیت کړی و او حال دا چې دهغه دوه آکاگان (تره گان) او دوه ماماگان موجود دي اوله هغوئ سوانور هيڅوک نه لري نو دامام ابو حنیفه رضی الله عنه په نزد دا وصیت دهغه د دوو آکاگانو ترمنځ نصف نصف کيږي او دواړه ماماگان يې محروم کيږي ځکه امام صاحب رحمته الله اقرب ته اعتبار ورکوي کما فی الارث او اقرب آکا دی.

(۱۰) او که دموصي خالص یو آکا او دوه ماماگان پاتی و نو په دي صورت کې نصف وصیت د آکا لپاره کيږي او باقي نصف د دواړو ماماگانو ترمنځ برابر کيږي ځکه په لفظ دا قارب کې معنی د جمع معتبرول ضروري دی حال دا چې آکا یو دی ځکه هغه ته نصف ورکول کيږي باقي دهغه چا کيږي چې تر آکا وروسته اقرب دی وي.

(۱۱) او که دموصي یو آکا او یوه ترور پاتی و نو په استحقاق دو وصیت هغوئ دواړه برابر دي ځکه په قربت کې دواړه برابر دي نو په استحقاق کې هم برابر يږي، او څرنگه چې د لفظ جمع معنی په دواړو سره متحققه کيږي لهذا که دموصي ماماگان هم و نو هغوئ ته هيڅ نه ورکول کيږي.

(۱۲) قوله ولول دفلان ای لوصی لول دفلان الخ. يعنې که چا دفلان (مثلاً زيد) دا اولاد لپاره وصیت وکړ مثلاً ويې ويل چې زما د مال ثلث دفلان دا اولاد لپاره دی نو دا وصیت دفلان (زيد) دا اولاد ترمنځ مشترک کيږي مذكر او مؤنث په دي کې برابر دي ځکه د لفظ ولدا اطلاق پر ټولو باندي مساوي دی.

(۱۳) قوله ولورثة فلان للذكر مثل حظ الأنثيين أي لورثة فلان للذكر مثل حظ الأنثيين، یعنی که چاد فلان د وارثانو لپاره وصیت وکړي نو دا وصیت د فلاد وارثانو ترمنځ د (للكرميل خط الأنثيين) نارینه لره د دوو وښځو برابر حصه ده) مطابق کيږي یعنی ترښځه د نارینه حصه دوه چنده کيږي ځکه په لفظ دميراث سره ايجاب تفصيل لره مقتضي دی کما فی الميراث.

باب الرصة بالخدمة والسكنى والفقره

د ا باب خدمت، اوسيدلو او ميوې د وصیت په بيان کې دی

مصنف رحمه الله له اعيانوسره متعلق د وصیت له بيان څخه فارغ شو نو د منافعو متعلق د وصیت بيان يې شروع کړ، د دې باب ۱۴۰ تاخير وجه داده چې منافع وجود اتر اعيانو وروسته وي نو مصنف رحمه الله وضعاً هم مؤخريان وکړ چې وضع د وجود مطابق شي.

(۱) ورنه بېخ الو رصة بالخدمة عبده وسكنى داره مذكورة معلومة أي اذا (۲) كان خرج العبد من ثلثه من ثلثه بالخدمة فلا يأخذ من الثمن شيئاً من مال المولى له ينفق (۳) ويغز به يغزو ذلي و زنة الموصي (۴) ولو مات في حياة الموصي بطلت (۵) ويغفره بنشائه لغات وليه ثم قال هذه الثمرة وان زاد له هذه الثمرة فزاد ما يستغفر كغلة بنشائه (۶) ويضرب غنيمته ولها زلتها الفز فو عند من به قال أي اذا ولا

توجه: اوصحيح دی وصیت دخپل مريې خدمت اودخپل کور داوسيدو تر معلومې مودې پوري اودهميشه لپاره بياکه ووت مریې له ثلث دمال څخه نووردي کړي هغه ته چې دهغه خدمت وکړي که نه بيادي د وارثانو خدمت وکړي دوې ورځې اودموصی له يوه ورځ اودموصی له په مرگ سره راگرځي دموصي د وارثانو طرف ته اوکه هغه مړ شو دموصي په ژوند کې نوبيا وصیت باطليږي اوکه يې وصیت وکړ دخپل باغ د ميوې بيا مړ شو اوبه هغه کې ميوه وه نوموصی له لره هغه ميوه کيږي اوکه يې لفظ دابد اورزيات کې نو هغه لره دغه ميوه کيږي اوآينده چې کومه ميوه پيدا کيږي هغه هم دده کيږي لکه دباغ دحاصلاتو وصیت اوکه يې وصیت وکړ دخپل پسه دوريو ياد هغه د بچي ياد هغه د شيدو نوموصی له لره هغه کيږي چې موجود وي دموصي دمرگ په وخت کې که يې ابد اللفظ ویلی وي اوکه نه.

تشریح: (۱) دخپل مريې خدمت اودخپل سراي دسکونت تر معلومو کلونو پوري ديو چالپاره وصیت کول جائز دی اودهميشه لپاره هم وصیت جائز دی ځکه څرنگه چې په منافع کې دا جائز دی چې دموصي په ژوند کې غير دهغه مالک کړي اوبه عوض اوغير عوض دواو وطريقوسره جائز دی مثلاً په عوض داجرت دمنافع يو څوک مالک گرځول يامفت عاریت يو چاته شی ورکول نو همدارنگه دموصي له طرفه دخپل مرگ وروسته هم څوک دمنافع مالک گرځو جائز کيږي.

(۲) بياکه مریې دموصي له ثلث مال څخه وتلای شوی یعنی دموصي دکل مال يوثلث دمريې دقيمت سره برابر ويازيات وونود امر يې به دموصی له خدمت لپاره موصی له ته سپارل کيږي ځکه دموصي دمال په يوه ثلث کې دموصی له داسي حق دی چې وارثان له ده سره مزاحم نه شي کيدلای، اوکه موصي لره له دي مريې

سوانورمال نه وونودامري به دوي ورځې دموسي دوارثانو خدمت كوي او يوه ورځ به دموسي له خدمت كوي ځكه دموسي له حق په يوه ثلث كې دى اوده وارثانو حق په دوو ثلثانو كې دى او څرنگه چې دمري تسيمول ناممكن دى ځكه نو په دې كې نوبت مقرر يږي .

(۳) بيا كه موسى له مړشونو د امري دموسي د وارثانو طرف ته عود كوي دموسي له وارثان حق د انتفاع نه لري ځكه موسي دموسي له خدمت لپاره وركړى وونودموسي له وارثانو نه نو كه چيرته حق انتفاع دموسي له دوارثانو جانب منتقل شي نودموسي له وارثان اوسر نودموسي دملك دهغه درضا مندي بغير مستحق كيږي حال دا چې د اكار جانز نه دى .

(۴) او كه دموسي په ژوند كې موسى له مړشونو وصيت باطل يږي ځكه وصيت تملك منسوب الى الموت دى او فى الحال دموسي ملك په هغه كې قائم دى او ظاهره خبره ده چې تردې وروسته په موسى له كې د مالك كيدو اهليت نشته .

(۵) قوله وبشره ستانه اى لواضى ستانه يعنى كه موسي دخپل باغ په ميوه ديو چالپاره وصيت وكړنودموسي دمرگ په وخت كې چې كومه ميوه ده موسى له خالص دهغې مستحق كيږي اينده چې كومه پيدا كيږي دهغې مستحق نه گرځي او كه موسي دوصيت كولو په وخت كې داسي وويل چې زما دباغ ميوه هميشه لپاره دفلان لپاره وصيت دى نو په دې وصيت كې هغه ميوه هم داخله ده چې دموسي دمرگ په وخت موجوده ده او هغه هم داخله ده چې دموسي له ژوند وروسته پيدا كيږي او كه موسي دميوې پرځى دباغ دحاصلاتو وصيت وكړنودوصيت موجوده او اينده دواړوله شامل يږي ددواړو صورتونو ترمنځ فرق ددې چې لفظ دشرة تر فاهغى ميوې ته ويل كيږي چې موجوده وي لهذا معدوم (چې اينده پيدا كيدونكې ده) لږه نه شامل يږي البته كه په وصيت كې يو داسي لفظ وو چې پرهميشگي يې دلالت كاودنو بيا اينده پيدا كيدونكې ميوې لږه هم شامل يږي . باقى لفظ دغله (يعنې حاصلات) دخپلى وضعى معنى په اعتبار سره موجود او معدوم دواړوله شامل ده ځكه ددواړو صورتونو ترمنځ فرق كول پكار دى .

(۶) قوله وبصوف غنمه اى لواوصى بصوف غنمه الخ يعنى كه موسي ديو چالپاره دخپلو پسونودويو وصيت وكړ بيا يې دپسونو د شيدوياد هغو د بچيانو وصيت وكړ بيا موسي مړشونو موسى له لږه له دغو شيانو څخه چې كوم شى موجود دى هغه كيږي كه هغه پخپل وصيت كې داسي لفظ چې پرهميشگي دلالت كوي ويلى وي او كه يې نه وي ويلى ځكه وصيت خالص تر هغه موجود شي پورې تعلق نيسى چې دا بجا به وخت يعنې دموسي دمرگ په وخت موجود وي او اينده چې كومې وړنې وغيره پيدا كيږي هغه بالفعل معدوم دي لهذا هغو ته وصيت نه شامل يږي .

باب وصية اللمى

داباب دذمي دوصيت په بيان كې دى

مصنف دمسلمانانو دوصيت له بيان څخه فارغ شونو يې دذميانو دوصيتونو بيان شروع كړ ځكه په معاملاتو كې ذمي دمسلمانانو تابع دى او مسلمان متبوع دى او تابع تر متبوع مؤخروى .

(۱) دې خپل داره يېغافو کيسه له مخيه لعات لېي ميراث (۲) ژان او صی بذلک لقوم منسفين فھو من الثلث (۳) وېداره کيسه لقوم غير منسفين صحت (۴) کو صبه حربي منسفا من بکل مالہ لمنسلم او ذھي

تو جمعہ: يوه ذمی خپل سراي يبعه، يا کيسا وگرخواه پخپل صحت کې ييا مې شونو داسراي ميراث کيږي او که يې وصيت وکړپه دغو شيانو سره د متعين قوم لپاره نوهغه له ثلث څخه معتبريږي او که يې وصيت وکړ د خپل سراي د کيسه جوړېدو د يو غير معين قوم لپاره نو داصحيح دی لکه وصيت کول د مستامن کافر پخپل ټول مال سره د يو مسلمان يا ذمی لپاره.

تشرېح: (۱) که يوه ذمی دخپل صحت په زمانه کې خپل سراي د عيسايانو عبادت خانه يا د يهوديانو عبادت خانه وگرخواه ييادی مې شونو دده په وصيت عمل نه کيږي بلکې داسراي دده وارثانو ته ورکول کيږي ځکه چې کله ده دخپل صحت په وخت کې دا ويلي دي نو دا وصيت نه دی بلکې وقف دی او ذمی وقف دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد لازم نه دی او د صاحبينور رحمهما الله په نزد که چيرته گناه نه وه لازميږي که نه ييانه لازميږي او دلته وقف دی او ظاهره خبره ده چې گناه ده ځکه بالاتفاق دا وصيت صحيح نه دی.

(۲) او که ذمی دا وصيت وکړ چې زماله دغه سراي څخه دي د فلان معين قوم لپاره د يهوديانو عبادت خانه جوړه کړای شي نو څرنگه چې دا وصيت دی لهذا داصحيح دی او په ثلث دمال کې نافذ کيږي ځکه په وصيت کې څوک خپل خليفه او د موصی به مالک گرځول کيږي او ذمی استخلاف هم جائز دی او تمليک يې هم جائز دی لهذا دا وصيت جائز دی.

(۳) قوله وېداره کيسه لقوم غير مسفين ای لواوصی بداره کيسه الخ، يعنې که ذمی مذکور وصيت دغير معين قوم لپاره کړی و نو نو دامام ابو حنيفه رحمته الله عليه په نزد جائز دی او د صاحبينور رحمهما الله په نزد ناجائز دی، ځکه دا وصيت گناه ده، که څه هم ددوی په اعتقاد قربت دی او دگناه وصيت باطل دی ځکه دهغه په نافذ کيدو کې گناه برقرار ساتل دی چې دا کار ناجائز دی، دامام صاحب رحمته الله عليه دليل دادی چې دادهغوی د اعتقاد مطابق قربت دی او شريعت موپته دا حکم را کړی دی چې موپه دوی او ددوی اعتقاد اتو ته تعرض نه کوو ځکه دهغه دا وصيت صحيح گڼل کيږي، دامام صاحب رحمته الله عليه قول راجع دی لما بعلم من منبع صاحب الهدایه تحت اخر دليله وهذا راجع الراجح عنده.

(۴) قوله کو صبه حربي ای صحت هذه الوصیه کما تصح صبه حربي، يعنې مذکور وصيت صحيح دی لکه يو حربي کافر چې په دار اسلام کې د يو مسلمان يا ذمی لپاره پخپل ټول مال سره وصيت وکړي نو دا جائز دی ځکه تر ثلث زيات وصيت متمتع کيدل د وارثانو د حق په وجه سره دی په همدې وجه د وارثانو په اجازه سره هغه نافذ کيږي مگر څرنگه چې د حربي مستامن په دار حرب کې موجود و وارثانو لپاره کوم داسي حق نشته چې دهغه رعايت وکړای شي ځکه نو چې هغه د ټول مال وصيت کړی دی داصحيح دی.

باب الوصی

د ابا ب د وصي په بيان کې دی

مصنف رحمۃ اللہ علیہ دموصی لہ لہ احکامو څخه فارغ شونو دوصي يعنې موصی اليه احکام يې شروع کړل څرنگه چې دموصی لہ احکام دخپل کثرت په وجه معرفت ته زيات محتاج دي ځکه يې دهغه احکام دموصی اليه تراکامو مخکې ذکر کړل.

(١) ولو أوصى إلى رجل لقل عدوه وروّده عنه بدّ ينفذ (٢) (٤) وبيع المركة كفضله (٣) وإن مات الوصي فقال لأقلّ فقلّ عنك إلى بهر حاصصة
منذ قال (٣) (٤) وإلى عدو كافر وفاق بذل بغير هم (٥) وإلى عدوه وروّده عنك صحت والآل (٦) من غير أن القيام به بغير (٤) وبطل
حل أحد الوصيين (٨) إلا في التخيير وشراء الكفّ وحاجة الضار والانهاب لهم وروّده عنه في قضاء دينه والحصول في حق المبتدئ ونفي وصية
معيّنة عن عبد عبد.

تو ځمکه: يو څوک يې وصی وگرځاوه او هغه قبول کړه دده په وړاندي اوړد يې کړه دده په وړاندي نور د يېي که نه
نيانۀ رد يېږي. د وصی څرخول د ترکه د وصيت د قبلید په شان دی او که موصی مړ شو او وصي وويل زه يې نه
قبولم ييا يې قبول کړ نو صحيح دی که قاضي پر طرف کړی نه ووله هغه وخت څخه چې ده ويلي وولا قبل او که
يې مړی، بيا کافريافاسق وصي وگرځاوه نو قاضي دي بدل کړي په نور ورسره او که يې وصی مقرر کړ خپل مړی
او حال دا چې دهغه وارثان کم عمره وو نو صحيح دی که نه نيانۀ دی صحيح او کوم څوک چې عاجز وي د وصيت
د ترسره کولو څخه نو قاضي دي له هغه سره يو بل څوک ملگری کړي او باطل دی فعل له دوو، وصيانو څخه
د يوه غير له تجهيز، تکفين، او کفن او د نابالغو له حاجاتو د هغوی لپاره د خريد کولو، دهغوی لپاره څه
قبولولو، امعين امانت واپس کولو او قرض ادا کولو، امعين وصيت نافذولو، امعين مړی آزادولو، او مړي
د حقوقو په باره کې د خصومت نه.

تشریح: (۱) که موسی یو څوک وصی وگرځاوه او وصی دموسی په مخ کې دارد کې نو دار دیې صحیح دی ځکه دا تبرع ده نو ده لره اختیار شته که یې پر قرار ساتی او که یې ردوي همدارنگه موسی پرده باندې د تصرف فی الوصیه لازم کوولو لایت نه لري او په دې صورت کې موسی لره دوکه هم نشته او که وصی دموسی په مخ کې دا وصیت قبول کې مگروروسته یې دموسی پس شادا وصیت رد کې نو دار دیې نه صحیح کېږي ځکه مړه پرده باندې اعتماد وکړ مطلق شونو که دارد صحیح وگڼل شی نو موسی په دوکه کې لویږي.

(۲) که موږ یو څوک وصی وگرځاوه هغه دوصیت تر قبیله ومخکې دموښی له ترکه څخه یوشی خرڅ کړي نو دا دي دلیل دی چې وصی کیدل قبول کړی دی او دا یی نافذ یږي ځکه له وصی څخه صادره شوې ده نو له دي څخه ثابت شوه چې دوصایت د قبیله و لپاره تلفظ ضروري نه دی بلکې په فعل او عمل سره هم قبیله صحیح دی.

(۳) که دموصی دوصیت په وخت کې وصی کیدل قبول نه کړ او دموصی تر مرګ وروسته یې هم لومړی ځل وویل چې ماداوصایت نه دی قبول کړی او بیا یې وویل چې ماوصایت قبول کړی دی نو دموصی اوس وصایت قبول صحیح دی په دې شرط چې دده له دې وینا څخه چې ماوصایت نه دی قبول کړی قاضی دی له وصایت څخه خارج کړی نه وي ځکه که دده وصی کیدل قبول نه شي نو په دې کې دموصی ضرر دی ځکه هغه پرده

باندې اعتماد کړی دی مړ شوی دی نو د دې لپاره چې مړ له ضرر څخه په امان شي دده دوصی کیدو اقرار صحیح گڼل کیږي .

(۴) قوله والی عبد. رکاف ای لواصی الی عبد. رکاف الخ، یعنی که چا د بل چا مری یا کافر یا فاسق خپل وصی مقرر کړي نو قاضي ته پکار دی چې دوی له وصیت څخه خارج کړي نور خلک د دوی قائم مقام وگرځوي و جه یې داده چې دا دري واره له عیب څخه خالي نه دي، ځکه چې د مریي ولایت خودمولی پر کرم او نظر باندې دی که هغه اجازه ورکړي نو باقی دی که نه ختم او وروسته تر اجازه هم چې کله یې مولی وغواړي هغه محجور کولای شي او په کافر کې نقصان باعث دادی چې دی کافر دی چې دینې دېمنې یې دي ته هڅوي چې دی د مسلمان لپاره شفقت پرېږدي او په فاسق کې کمی دادی چې په خیانت سره متهم دی لهذا په دغو وجو هوسره قاضي باید دوی له وصایت څخه خارج کړي د دوی پرځای نور خلک مقرر کړي .

(۵) قوله والی عبده وورثه صفار صخ ای لواصی الی عبده الخ، یعنی که چا خپل مریي وصی مقرر کړي حال دا چې د موصی وارثان نابالغ دي نو دا وصیت صحیح دی ځکه د هغه خپل مریي عاقل بالغ دی او د تصرف په باره کې مستقل دی د بل چاپېرې باندې ولایت هم نشته ځکه د موصی واره اولادونه که څه هم د دې مریي مالکان دي لیکن هغوی پرده باندې داسې ولایت نه لري چې دی له تصرف څخه رامنځ کړي نو د هیڅ مانع دنه موجودیت په وجه صحیح دی او که په وارثانو کې بالغ موجود وي نو بیا دا وصیت نه صحیح کیږي ځکه بالغ وارثان د دې حق لري چې مریي منع کړي او د تصرف اجازه ورنکړي ولی بالغ وارث د دغه مریي مولی دی چې پر هغه باندې یې ولایت حاصل دی لهذا مریي د وصایت د حق له پوره کیدو څخه عاجز او قاصر کیږي نو وصایت هیڅ فائده نه کوي .

(۶) که یو وصی د وصیت له ترسره کولو څخه عاجز وي نو قاضي دي له ده سره د موصی او د هغه د وارثانو د رعایت لپاره یو غیر عاجز څوک ورسره ملگری کړي چې په ځینو امورو کې کفایت وکړي .

(۷) که چا دوو کسانو ته یو ځای یا جلا جلا یو په بل پسې وصیت وکړ نو د طرفینو رحمهما الله په نزدله دوی دواړو څخه یو ته د بل په نه موجودگي کې په دې وصیت کې تصرف کول ناجائز دی ځکه په وصیت کې د تصرف کولو ولایت د موصی له طرفه په سپارلو سره حاصلیږي نو د سپارلو وصف معتبر یږي او دلته موصی دواړه سره یو ځای کړي ولایت یې ورته سپارلی دی نو وصف د اجتماع معتبر یږي او موصی هم د دواړو په رایه راضي شوی دی نه دیو په رایه سره لهذا دیو ته تصرف نه صحیح کیږي .

(۸) په مذکورې مسئله کې ویل شوي وو چې که وصی دوه کسان و و نوله دواړو څخه یو ته د بل په نه موجودگي کې په وصیت کې د تصرف کولو اختیار نشته لیکن له دې څخه خوشیان مستثنی دي: **فمبر ۱** - په تجهیز میت (هغه ټول کارونه چې مړی تر قبر پوري ورته مجبور وي) کې به یو وصی د بل انتظار نه کوي. **فمبر ۲** - د مړي دفن اخیستو ضرورت وي نو یو وصی یې د بل بغیر اخیستلای شي. د دې دواړو صورتونو وجه داده چې هغه بل ته په انتظار کولو کې دمړي دخرابیدو خطر هشته .

نمبر - ۳: که د موصی دور و ماشومانو لپاره د خوراک او جامو وغیره داخیستو ضرورت و ونو هم یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه هغه ته په انتظار کولو کې د ماشومانو د ضائع کیدو واندېښنه شته. **نمبر - ۴:** که د موصی ماشومانو ته چاهه یوشی ورکړ نو دهغه د قبیلې د لپاره به هم یو وصی دېل انتظار نه کوي. **نمبر - ۵:** که له موصی سره د چاهه تمین امانت پروت و و همدارنگه که پرموصی باندې د چاهه قرض و ونو دهغه په واپس کولو کې به یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه دغه امور له باب ولایت سره تعلق نه لري بلکې له باب اعانت څخه دي همد او جه ده چې چاته د موصی له طرفه ولایت حاصل نه وي هغه هم دا امور تر سره کولای شي مثلاً صاحب و دیت چې خپل سامان په لاس ورشي یا قرض غوښتونکي ته دخپل حق جنس په لاس ورشي نو هغوی یې خپله اخیستلای شي.

نمبر - ۶: **نمبر - ۷:** د موصی د یو خاص وصیت په پوره کولو او دهغه د یو معین مریې په آزادولو کې هم یو وصی دېل انتظار نه کوي ځکه په دې کې د دواړو رایه ته ضرورت نشته. **نمبر - ۸:** د مري د حقوقو په باره کې له یو چاره خصومت کوي نو هم یو وصی یې کولای شي دېل انتظار دي نه کوي ځکه خصومت د دواړو د جمع کیدو په صورت کې هم یوې کوي د دې لپاره چې د دواړو د خصومت څخه په مجلس قضا کې شور و غوغا را منځ ته نه شي ځکه دېل موجود دېل ضروري نه دی.

(۹) وری الوسی وصی القریکین (۱۰) و نصق فسمتة عن الؤزفمق الفوی له ولز عکس لا (۱۱) فلو قاسم الؤزفمق اءد صعب الوسی له فقا رجع بثلث مابقی (۱۲) و ان از صی المیث بحجة فقا سة الؤزفمق فلهک ما فی زیده او ذفع الی مریخ ع فصاع فی یده یصح ع ملت ما بقی (۱۳) و نصق فسمة القاضی و اخذ حظ الفوی له ان غاب (۱۴) و بین الوسی ع نداس الرکعة العرما.

توجه: او دوصی وصی وصی دی د دواړو ترکو او صحیح دی دوصی تقسیم کول دواړو شانوله طرفه له موصی له بډه او که د دې ځکس و و بیا صحیح نه دی، بیا که یې تقسیم و کړ له وارثانو سره او د موصی له حصه یې واخیسته او هغه ضائع شوه نو ثلث د مابقی دي و اخلي، که مري د حج وصیت و کړ او وصی مال تقسیم و کړ او وارثانو ته بیا ضائع شو هغه څه چې دوصی په لاس کې و او بیا یې ورکړ هغه چاته چې حج کوونکی دی دده له طرفه یې دهغه له لاسه ضائع شو نو د مري له طرفه دي حج و کړ ای شي په ثلث د مابقی سره او صحیح دی د قاضي تقسیم کول او خيستل دهغه د موصی له حصه دهغه لپاره که چیرته هغه غائب وي او صحیح دی څرځول دوصی د ترکه مریې د قرض غوښتونکو په غیاب کې.

تشریح: (۹) موصی مثلاً زید و وصی و مگر خاوه او زید تر خپل مرگ مخکې بکر خپل وصی و مگر خاوه نو دا خانفو ~~مگر خاوه~~ په نزد بکر په دواړو ترکو کې وصی گڼل کېږي دامام شافعی ~~مگر خاوه~~ په نزد بکر د زید په ترکه کې وصی گرځي مگر د موصی اول د ترکه و وصی نه بلل کېږي هغه وصی ټاکل پر وکیل ټاکلو باندې قیاس کړی دی یعنې لکه څرنگه چې د وکیل وکیل د موصی اول وکیل نه شي کیدای د موصی لپاره وکیل گرځي همدارنگه دوصی وصی هم دی. دا خانفو ~~مگر خاوه~~ دلیل دادی چې موصی زید خپل قائم مقام و مگر خاوه نو دا دلالت لري چې زید بکر خپل قائم مقام گرځولای شي ځکه موصی پوهېږي چې بیا یې د کو مو امور و لپاره چې مادی وصی کړی دی دهغو تر پوره کیدو مخکې دی خپله مري شي نو بیا به دی دهغه وصیت څنگه نافذ وي نو داسې ښکاري چې

موصي په دې خبره باندي راضى دى چې وصى خپل قائم مقام بل وصى مقرر كړي لهذا بېكړه دواړو تر كوكې وصى شمارل كيږي .

(۱۰) كه وصى د وارثانو په نه موجودگي كې دهغوئ د طرفه نائب شوله موصى له سره يې تقسيم وكړ نو دهغه داتقسيم كول صحيح دى او كه ددې عكس ووييانه دى صحيح يعنې كه موصى له موجودنه وواو وارثانو موجود وونوله وارثانوسره داوصي دموصى له حصه نه شي تقسيمولای ځكه وصى او وارث دواړه دمړه قائم مقام دي او موصى له دمړه قائم مقام نه دى لهذا وصى لره د اجائزه ده چې دمړه دبل قائم مقام قائم مقام شي مگر هغه دا حق نه لري چې دموصى له قائم مقام شي .

(۱۱) بيا كه يې دموصى له په نه موجودگي له وارثانوسره مال تقسيم كړ دموصى له حصه يې خپله قبض كړه او هغه له ده څخه ضائع شوه نوموصى له به له باقى تركه څخه ثلث مال اخلي ځكه وصى چې كوم تقسيم كړى دى داتقسيم نه دى صحيح شوى ځكه موصى له ته له باقى تركه څخه ثلث مال وركول كيږي . البته وصى دهغه نه ضامن كيږي ځكه وصى په دې كې امين دى او امين كه متعدي نه و ونوږده باندي ضمان نه راځي .

(۱۲) كه موصى د حج وصيت كړى وواو وصى له وارثانوسره د مال تقسيم كړي د وصيت مطابق وصى د حج حصه قبض كړه بيا دغه حصه له وصى څخه ضائع شوه (هلاكه شوه) يا وصى هغه چاته وركړه چې دموصى له طرفه حج ته ځي بيا له هغه څخه هلاكه شوه نو دامام ابو حنيفه رحمه الله په نژدې دواړو صورتونو كې له باقى تركه څخه حج كول لازميږي ځكه تقسيم بذات خود مقصود نه وي بلكې له تقسيم وروسته له تقسيم څخه په حاصل شوه حصو چې كوم كار كيږي هغه اصل مقصود وي او دلته اصل مقصود د حج ادائگي ده نو تر څو چې حج ادا شوى نه وي تر هغه وخته تقسيم ته اعتبار نه وركول كيږي لهذا د باقى تركه له ثلث څخه به حج ادا كيږي .

(۱۳) كه موصى له غائب وواو قاضى له وارثانوسره مال تقسيم كړ او دموصى له حصه يې پخپله قبض كړه له خان سره يې وساتله نو دا صحيح دى ځكه قاضى ددې لپاره مقرر شوى دى چې دمسلما نانو د امورونگراني وكړي خاص بيا دمړواو غائبينو لپاره ځكه دا خلك خپله له تصرف كولو څخه قاصر دي لهذا د قاضى د كار چې د غائب حصه يې جلا كړي او هغه يې قبض كړي صحيح دى .

(۱۴) قوله وبيع الوصى عبد الله وصح بيع الوصى الخ . يعنې كه موصى مقروض وي او دهغه وصى د قرض غوښتونكو په نه موجودگي كې له تركه څخه يو مړى خرڅ كړ نو دا بيع جائزه ده ځكه وصى دموصى قائم مقام وي نوموصي كه چيرته په خپل ژوند كې دامرئى خرڅ كړى واى خودا بيع جائزه وه كه څه هم ده په مرض موت كې دا بيع كړى واى نو د وصى بيع هم جائزه ده همدارنگه په دې وجه هم جائزه ده چې د قرض غوښتونكو حق له ماليت سره تعلق لرى نه دمړي له صورت سره او دمړي په خرڅولو سره ماليت نه باطليږي ځكه دمړي په بدله كې زويى موجود دى ځكه دا بيع جائزه ده .

(۱۵) وضمن الرضى إن باع عبداً رضى بيبعه والتصدق بيمينه إن استحق العبد بعد هلاك ثمنه عنده ويرجع في تركه الميت (۱۶) و في مال الطفل إن باع ماله أو استحق المبيع و هلك الفسخ في يده فلهز على الوزلة في حضانته (۱۷) و صح احتياله بماله لو حبره (۱۸) و بيعه و شرأه و ما يتعاس (۱۹) و بيعه على الكبر غير المقار و لا يفسخ في ماله (۲۰) و وصى الأب أحق سأل الطفل من الجد فان لم يوص الأب فالجد كالأب

تو جهه او ضامن گرځي وصی که یې خرڅ کړ هغه مریی دکوم چې د خرڅلاو او دشمنو د خیراتو لو وصیت شوی و او که د بل چامستحق وگرځید مریی وروسته له دي چې دهغه ثمن له وصی څخه هلاکې شوې اودی به یې اخلي دمړې له ترکه څخه او د ماشوم په مال کې که یې دهغه مریی خرڅ کړ او هغه د بل چامستحق وگرځید او ثمن دده له لاسه هلاکې شوې او ماشوم به اخلي له وارثانو څخه دخپلې حصی په اندازه او صحیح دی حواله کول دوصی د نابالغ مال لره که خیر وود هغه لپاره او دهغه خرڅول او اخیستل په دومره نقصان سره څومره چې خلک هغومره دوکه کیږي او صحیح دی دبالغ شیان خرڅول له ځمکې نه علاوه او تجارت به نه کوي دموصی په مال کې او د پلار ووصی زیات حقداردی د ماشوم د مال تر نیکه او که پلار ووصی نه درلود نو بیانیکه د پلار په شان دی.

تقریح (۱۵) موصی وصیت کړی وو چې زما مریی دي خرڅ کړای شی دهغه قیمت دي پرمسکینانو باندې صدقه کړای شي وصی دوصیت مطابق مریی خرڅ کړ او ثمن یې قبض کړې بیان ثمن دوصی څخه هلاکې شوې او د مریی هم بل مستحق پیدا شونو د مشتري کومې پیسې چې وصی وصول کړي دي او هغه هلاکې شوې دي په هغوسره وصی ضامن گرځي چې دخپل طرف څخه به دهغه ضمان ادا کوي ځکه عاقد ووصی دی او د بیع د حقوقو ذمه واري پر عاقد باندې راځي بیا چې وصی کوم ضمان مشتري ته ادا کړی دی هغه به دمړې له ترکه څخه وصول کړي ځکه وصی دمړې لپاره عامل دی لهذا دی حق لري چې ادا کړده ضمان دمړې له ترکه څخه وصول کړي لکه وکیل چې خپل موکل ته درجوع حق لري.

(۱۶) که وصی میراث تقسیم کړ او په وارثانو کې یو نابالغ ماشوم دی چې دهغه په حصه کې یو مریی راغی هغه چې وصی خرڅ کړ او ثمن یې قبض کړې بیان ثمن دوصی له لاسه هلاک شوې او مریی د بل چامستحق وگرځید نو وصی مشتري لره دشمنو ضامن گرځي بیا څرنگه چې وصی د ماشوم لپاره کار کوونکی دی ځکه به نو مذکور ضمان د ماشوم له مال څخه واپس واخلې بیا به ماشوم د ثمن چې دده له حصی څخه وصی مشتري ورکړي دي له نورو وارثانو څخه واخلې ځکه دا خبره مخته تیره شوه چې له تقسیم وروسته که دکوم شي بل څوک مستحق پیدا شونو تقسیم ماتېږي لهذا د ماشوم په حصه کې چې څومره نقصان راغلی دی هغه به له نورو وارثانو څخه وصولوي.

(۱۷) که دمذکور یتیم مال پر چا باندې قرض وواو مقروض په دي باره کې د بل چا حواله ورکړه یعنې بل څوک یې وروښود چې له هغه څخه خپل قرض وصول کړئ او محتال علیه هم دا حواله ومنله نو که د یتیم په حق کې د حواله په قبلولو کې کومه فائده وه نو دوصی دهغه لپاره قبلول صحیح دی ځکه دوصی ولایت بنا، بر شفت دی نو کوم صورت چې د ماشوم لپاره بهتروي هغه اختیار ولای شي.

(۱۸) قوله و بیعه و شرائه بمانیفان ای صح بیع الوصی و شرائه بمانیفان، یعنې که داوصی د یتیم په مال سره خرید و فروخت کوي نو په دومره نقصان سره خرید و فروخت ورته جائز دی چې هغومره نقصان په داسی شیانو کې د تاجرانو تر منځ رواج وي او که غبن فاحش یعنې زیات نقصان وونو بیا دده خرید و فروخت ناجائز دی ځکه په غبن فاحش کې هیڅ شفقت نشته.

(۱۹) نو له وريعه علي الكبري ص بيعه علي الكبري الخ، يعني كه دموصى يو بالغ زوى وواوهغه غائب وونو وصى دهغه بالغ هلك له ځمكې نه علاوه دنور ټول سامان دخرځولو اختيار لري ځكه پر كومو شيانو چې دپلار ولايت ووپر هغو دوصى هم ولايت شته اوپلار دبالغ زوى له ځمكې نه علاوه پرنور سامان باندې ولايت لري لهذا وصى لره هم ولايت حاصل دى، البته وصى ديتيم په مال كې تجارت نه شي كولاى مطلب داچې وصى ديتيم په مال كې دخپل ځان لپاره تجارت نه شي كولاى ځكه دى دمال دحفاظت لپاره مقرر كړى دى نه دتجارت لپاره اوديتيم لپاره تجارت كول يې صحيح دى كمار.

(۲۰) كه دموصى پلار يعني ديتيمانونيكه هم موجود وواوصى هم موجود وونوزمورپه مذهب وصى ترنيكه ديتيم دمال زيات حقداردى اودامام شافعى رحمته الله عليه په نزدنيكه زيات حقداردى ځكه شريعت نيكه دپلار قائم مقام گرځولى دى آن چې هغه دپلار په نه موجوديت كې دپلار دميراث مستحق كيږي، زمور ددليل دادى چې كله موصى خپل وصى مقرر كړ نو دپلار ولايت دوصى طرف منتقل شونوگواكې دپلار ولايت قائم دى لهذا وصى پرنيكه باندې داسي مقدم دى لكه خپله دپلار په موجودگي چې پلار پرنيكه باندې مقدم وي، او كه پلار كوم وصى نه وو مقرر كړى نو نيكه دپلار په درجه كې كيږي ځكه ترنورو خلكو يسانيكه يتيم ته تر ټولو زيات ودرقيب دى اوتر ټولو زيات شفيق دى.

فصل فى الشهادة

دافصل دوصيانو دشهادت په بيان كې دى

مصنف رحمته الله عليه چې دوصيت له بيان څخه فارغ شونو دشهادت بيان يې شروع كړ څرنگه چې وصيت اصل دى اوبه هغه كې شهادت يو عارض دى او عارض مؤخروى ځكه يې دشهادت احكام مؤخر ذكر كړي دي.

(۱) شهد الوصيان الميت اوصى لزيد فمهما لفت (۲) الا ان يدعى زيد (۳) وكذا الاثنان (۴) وكذا الوشهد لوارث صغير بمال (۵) او لكبير بمال للميت (۶) ولو شهد رجلان لم يخلني على غيب بدني ألف درهم وشهد الآخران للأوليين بمثلته فقبل وان كانت شهادة كل قريبين بوضوء ألف لا

ترجمه: گواهي ورکړه دوو وصيانو چې مړه وصى گرځولى دى زیدله دوى سره نوگواهي لغوه ده مگر داکه زید دعوى وکړه او همدارنگه دوو زامنو گواهي او همدارنگه که دواړو گواهي ورکړه دنابالغ وارث لپاره يادبالغ لپاره دمړه دمال اوکه گواهي ورکړه دوو کسانو دنور دوو کسانو لپاره پرمړه باندې ديوزرو پو قرص اوگواهي ورکړه دوى دلومړنيو دوو شاهدانو لپاره ديوزرو پونو گواهي يې قبلېږي اوکه وگواهي دهر فريق پريوزر دوصيت باندې نويانه قبلېږي.

تشرېح: (۱) که دوو وصيانو دگواهي ورکړه چې موصى يوبل دريم کس مثلاً زید هم له مور سره وصى گرځولى وونوداگواهي لغوه كيږي ځکه دادوه گواهان پنخپله گواهي کې متهم دي اود متهم گواهي نه معتبرېږي دتهمت وجه يې داده چې دادوه کسان دخپلې دي گواهي په ذريعه دخپل ځان لپاره يوبل معين اومدگار ثابتوي ځکه ددوى گواهي نه ده معتبره.

(۲) البته که زید خپله هم دوصی کیدو دعوه وکړه اویا دغو دوو گواهانو گواهي ورکړه نویسی شکه چې زید وصی کیدل ثابتیږي ځکه قاضی دحق لري چې هغه له دي دوو وصیانو سره یو بل وصی ملگری کړي په دي شرط چې هغه دریم په دي راضي وي که څه هم څوک ددغه دریم په وصی کیدو باندې گواهي ورنه کړي نو چې کله قاضی خپله دوصی مقرر کیدو حق لري نودلته ددغو وصیانو دگواهي قبیله دحق هه نري حاصل داچې ددغه دریم تقرقاضی کړی دی البته ددغو دوو وصیانو په گواهي سره قاضی ددریم وصی دمتعین کیدو له مشقت څخه محفوظ شونود هغه وصی کیدل دقاضی په تقرر سره شوی دی نه دگواهانو په گواهي سره

(۳) همدارنگه که یوسړی مړ شوه و زامن یې پاتی شو هغوئ دواړو گواهي ورکړه چې زموږ بیلار فلان شخص مثلاً زید خپل وصی مقرر کړی وونود هغوئ داگواهي باطلیږي ځکه هغه داړه هلکان په دي گواهي کې متنبه دي اود متهم گواهي نه معتبر یږي دتهمت وجه یې داده چې دوی گواهي ورکوي ددي لپاره چې دترکه یو محافظ دوی ته ورپیداشی.

(۴) موصی مړ شو اود هغه دوه وصیان دي اویو نابالغ ماشوم دی نو څرنگه چې دماشو په من کې ددغو دوو وصیانو تصرف کولو حق شته که دماشوم مال له ترکه څخه وي یا له ترکه علاوه وي اوس داوصیان دیو مال په باره کې داگواهي ورکوي چې فلان مال ددغه ماشوم دی نوددوی داگواهي نه ده معتبره ځکه دوی پخپله دغه گواهي کې متهم دي تهمت یې دادی چې دکوم مال په باره کې دوی گواهي ورکوي په هغه کې خپل تصرف ثابتوي.

(۵) قوله اولکبری اوشهد الکبرایع، یعنی که دغو دوو وصیانو دوصی دیو بالغ وارث لپاره دهره دمل گواهي ورکړه نو دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد جائز نه دی اود صاحبینو رحمهما الله په نزد جائز دی ځکه چې کله وارث بالغ دی نودو وصیانو په ترکه کې تصرف کولو حق نشته لهذا په دي گواهي کې تهمت نشته ځکه داگواهي معتبره او جائزه ده. دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه دلیل دادی چې بالغ که چیرته غائب وونود هغه دمل دحفظ اود منقولی مال دخړولو ولایت وصی لره حاصل دی لهذا تهمت په دغه صورت کې هم برقرار دی ځکه د هغوئ داگواهي نه ده معتبره.

فائدة: دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه قول راجع دی لمانال الفنی غلام لادر النعمانی: القول الرابع هو قول أبي حنيفة رحمته الله علیه قال العلامة وهبة الزحيلي قال ابو حنيفة رحمته الله علیه بطل شهادة الوصين لوارث صغير بمال مطلقا لوارث كبير بمال الميت..... وهذا الرابع لابي الحنفية (القول الرابع: ۳۸۷/۲)

(۶) یوسړی مړ شو ییادو وکسانو مثلاً زید او بکر گواهي ورکړه چې دمرحوم پر دمه دخالد او شاهد زردرهمونه قرض دي همدارنگه خالد او شاهد گواهي ورکړه چې پرمرحوم باندي دزید او بکر زردرهمونه قرض دي نوداواړه گواهيانې معتبرې دي او که هرفریق دبل په حق کې دقرض پر خای دوصیت گواهي ورکړي نود هرفریق گواهي باطله ده ځکه قاعده داده چې چیرته ددار و فریقو اشتراک ثابت شي هلته ددواړو گواهي باطلیږي او چیرته چې شرکت نه ثابتیږي هلته گواهي نه باطلیږي اوس دقرض په صورت کې څرنگه چې قرض واجب فی الذمه وي اودمه داسي شی دی چې مختلف حقوق بغیر اشتراک قبلي نودلته ددواړو فریقو په کوم

شي کې شرکت نه ثابتېږي لهذا د قرض په صورت کې د دواړو گواهي معتبره ده او د وصیت په صورت کې د دواړو فریقو د حق تعلق له ترکه سره راځي له ذمه سره نه راځي ځکه ذمه خود مرگ په وجه ختمه شوه نو په ترکه کې د دواړو فریقو شرکت ثابتېږي لهذا دواړه گواهيانې باطلېږي.

کتاب الخصى

دا کتاب د خنثی دا حکامو په بیان کې دی.

خنثی مُعلی وزن دی له تخنث څخه دی په معنی ملائمت او نرمي دی او د خنثی په اعضاو کې هم ملائمت او نرمي وي. په اصطلاح کې خنثی هغه زوکړی دی چې فرج او ذکر دواړه لري. له ماقبل سره یې مناسبت دادی چې اصل دادی چې دانسان لپاره یوه آله وي او غالب الوجود هم همدادی او دوه آله درلودل نادر الوجود دی او غالب الوجود تر نادر الوجود حق بالتقديم وي.

(۱) هر من له فرج و ذکر فان بال من الذکر فغلام وان بال من الفرج فأنثی (۲) فان بال منه غلام فالتخنث لم یلحقن (۳) فان استقر یا فمفکک ولا یجوز فالتکثر (۴) ان یبلغ و یرخت له خبیثه او و خل الی النساء فزجل وان ظهر له فذی او لین او ان کن و طوف فامراه (۵) وان لم یظهر له علامه فارقتا رخت فمفکک (۶) فیکف بن صف الزحالی و النساء (۷) و یفتا غ له ان یخفیة فان لم یکن له مال فین یت مال فتم یفتا غ (۸) و له أقل التصبین فلو مات أبوه و ترک اننا له منهن فان و للخنثی سهم

توجه: خنثی هغه دی چې ذکر او فرج دواړه ولري بیا که یې له ذکر څخه بولې کولي نو دا تردی او که بولې د فرج له خوا کوي نو ښځه ده. او که له دواړو خواوو څخه بولې کوي نو حکم هغه اسبق لره دی او که دواړه برابر وي نو خنثی مشکل دی او کثرت لره اعتبار نشته بیا که هغه بالغ شواو پیره یې راغله یا یې له ښځو سره کورواله وکړ نو دا تردی او که یې ښکاره شوتیان یا شیدې یا حیض ورته راغی یا یې حمل و نیویا و طی ورسره ممکنه وه نو دا ښځه ده. او که کومه علامه ښکاره نه شوه یا متعارض علامات ښکاره شول نو دا مشکل دی بیا درول کېږي د ښځو او نارینه و د صف په منځ کې او ورته وادي اخیستل شی منځه چې ختنه وروکړي او که یې مال نه درلود نو د بیت المال څخه دي ورواخیستل شي بیا دي خرڅ کړای شي او ده لره له دو حصو کمه حصه ده بیا که پلار مړ شوی و زوی یې پاته شوی نو زوی لره دوي حصې او خنثی لره یوه حصه ده.

تشریح: (۱) که دیو ماشوم ذکر او فرج دواړه و نو دا خنثی دی بیا که یې له ذکر څخه بولې کولې نو هلک شمارل کېږي او که یې د فرج دخوا څخه بولې کولې نو دا ښځه گنله کېږي، ځکه په کومه عضوه سره چې بولې کوي دا دلیل دی چې اصل عضو هم داده هغه بله عارضی ده او په منزله د عیب ده.

(۲) او که یې له دواړو لارو څخه بولې کولي نو چې له کومې عضوي نه مخکې بولې وځي هغه عضو معتبره ده او اصلی شمار له کېږي او دهغې حکم پرده باندې جاری کېږي ځکه سبقت دلیل دی چې مجری اصلی همدادی هغه بل عارضی دی، همدارنگه له کومې عضوي نه چې مخکې بولې راوځي دهغه حکم کول کېږي بیا چې کله له دوهمې عضوي نه بولې را توپیري دهغه په وجه اول حکم نه متغیر کېږي.

(۳) او که دواړه عضوي په سبقت کې برابرې وي نو د صاحبینو، حمهما الله په نزد تر کومه عضوه چې زیاتې بولې توپیري هغه عضو معتبره او اصلی شمار له کېږي او دهغې حکم پري جاري کېږي ځکه په

ډيرو احکامو کې لاکثر حکم الکلی وي. دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد کثرت د بولولو له اعتبار نشته ځکه کثرت د بولو کله په یوه عضو کې د پراخوالي او بدلې د تنگوالي په وجه سره وي لهذا دادو کومې عضوي د اصلی کیدو یا عارضی کیدو علامه نه ده.

فائده: دامام ابو حنیفه رحمته الله قول راجح دی عالمی الذر المختار: وان بال منها للحکم للاسبق وان استويا للمفصل ولا تعبر الکثرة قال العلامة ابن عابدین رحمته الله (فوله ولا تعبر الکثرة) لانهما ليست بدليل على القوة لان ذالك لاتسع المعرج وقد استفتح ابو حنيفة رحمته الله ذالك لقال وهل رایت لاضایکيل البزل بالا والی: الذر المختار مع الشافية: (۵/۵۱۳)

(۴) مذکوره علامات تر بلوغ مخکې علامات دي، چې کله خنثی بالغ شي نوبیایې علامات دادی چې که چیرته دهغه پیره راشي یاله ښځه سره دوطی کولو قدرت ولري یا دنارینه ډپه شان هغه له ذکر څخه احتلام کيږي یا دهغه تیان دنارینه په شان برابر ووراخلي او وتلي نه وونودا خنثی بیانر شمارل کيږي ځکه په هغه کې دنر علامات موندل شوې دي او که یې دښځه په شان تیان راخلي او وتلي ښکړه شول یایې په تیانو کې شیدې پیدا شوې یا حیض ورغی یایې حمل زینویاله هغه سره دفرج له لارې وطی کول ممکن وونوپه دغو ټولو صورتونو کې دا خنثی ښځه شمار له کيږي ځکه دا ټولې دښځو علامتې دي.

(۵) او که له مذکوره علاماتو څخه یوه علامه هم ښکاره نه شوه یا متعارض علامات ښکاره شول نو دا خنثی مشکل دی چې خپل مخصوص احکام لري اجملي یې دادی چې په دیني امورو کې دخنثی مشکل په باره کې په احوط او اوثق باندی عمل کول کيږي اودکوم حکم په ثبوت کې چې شک وي دهغو دثبوت حکم نه کول کيږي ددغه اجمال تفصیل مصنف رحمته الله په راتلونکو عبارتو کې بیان کړیدی.

(۶) دجماعت په لمانځه کې به خنثی مشکل دناینه ډاډوښځو په صف کې درول کيږي ځکه کیدای شي ښځه وي نو که دنارینه ډپه صف کې ودریږي دکومو دینه ورسره چې محاذات ودریږي دهغوئ لمونځ فاسد یږي او کیدای شي چې نروي نو که دښځو په صف کې ودریږي نو دهغوئ لمونځ فاسد یږي لهذا احوط واوثق دادی چې دنارینه ډاډوښځو په صف کې ودریږي.

(۷) که خنثی مشکل حد دشهوت ته ورسېږي (اوده ختنه نه یې شوې) نو که له دده سره مال ووپه هغه سره دي یو دمنځه واخیستله شي چې دده ختنه وروکړي ځکه دامنځه به دده مملوکه شي اومملوکه مالک ته کتلای شي که چیرته خنثی مشکل نرو او که مؤنث و نو نظر الجنس الی الجنس اخف دی. لهذا په دي مملوکه دمنځه سره دي دده ختنه وکړله شي او که له دده سره مال نه و نو بیادي امام دبیت السال په مال سره منځه واخلي (ځکه بیت المال دمسلمانانو دحواجنو لپاره دی) چې دده ختنه وروکړي اودامنځه به بقدر حاجت (یعني دده تر ختنه کولو پوري) دده مملوکه وي اوله ختنه کولو وروسته به امام دامنځه څرخه کړي اودهغی ثمن به بیت المال ته واپس وروکړي ځکه نور ضرورت نه دی پاتی.

(۸) او په میراث کې خنثی ته تردو حصو کم ورکول کيږي نو که دخنثی مشکل پلار مړ شي په وارثانو کې یو هلک اویو خنثی مشکل پاتی شي نو اوصام ابو حنیفه رحمته الله په نزد میراث ددوئ دواړو نر و منځ په دريو حصو باندی تقسیم یږي دهلک لپاره دوې حصې اود خنثی لپاره یوه حصه کيږي. ځکه دامام ابو حنیفه رحمته الله په نزد خنثی دمیراث په باب کې دښځې په حکم کې دی دا ځکه که خنثی هلک فرض کړای شي نوزياته

حصه ورکوله کيږي او که انجلی فرض کړای شي نو کمه حصه ورکوله کيږي نو کمه حصه متيقنه ده او په زیاته کې شک دی او د شک په وجه مال نه واچيږي البته که دهغه له خنثی مشکل نه سوا څه نور خلک هم وي یعنې که د خنثی دمؤنث فرض کیدو په صورت کې دده حصه دمذکر فرض کیدو ترصورت زیاته وي نو بیا دمذکر حصه ورکوله کيږي دمؤنث نه ورکوله کيږي مثلاً یوه ښځه مړه شوه زوج ، ابوين او ولد خنثی یې پاتې شول نو مسئله به له دولسو (۱۲) څخه ښودله کيږي درې به زوج ته څلور ابوينو ته او پنځه خنثی ته ورکول کيږي په دې صورت کې که خنثی مؤنث فرض کړای شي نو خنثی ته شپږ حصی ورکولې کيږي او مسئله عائله گرځي عول یې دیارلسو ته کيږي مگر څرنگه چې دمؤنث فرض کیدو په صورت کې دده حصه تر مذکر فرض کیدو نه زیاته ده لهذا ده دمذکر حصه ورکوله کيږي .

قائده: صاحبین رحمهم الله فرمایې چې خنثی ته د نصف مرد میراث او نصف ښځه میراث ورکول کيږي همداقول دامام شافعی رحمته الله علیه او عامرین شراحیل رحمته الله علیه هم دی ، بیا دامام شعبی رحمته الله علیه د قول د قیاس مطابق په تخریج کې د صاحبینو رحمهم الله اختلاف دی ، دامام محمد رحمته الله علیه په نزد په مذکوره مسئله کې ترکه پر دولسو حصو تقسیميږي د زوی لپاره اوه برخې او خنثی لږه پنځه حصې کيږي او امام یوسف رحمته الله علیه فرمایې چې ترکه اوه برخې کيږي څلور د زوی لپاره درې حصې د خنثی کيږي .

امام ابویوسف رحمته الله علیه فرمایې چې کل ترکه څلور حصي فرضيږي خنثی ته د نصف ښځې میراث ورکول کيږي او د نصف هلک میراث ورکول کيږي چې مجموعه یې درې حصې جوړيږي ځکه دانجلی میراث کل دی یعنې که څلور حصې وي نو ټولې دانجلی کيږي چې نصف یې دوې حصې دي او دانجلی میراث ټول دوې حصي دي چې نصف یې یوه حصه کيږي نو چې کله دوې حصې او یوه حصه سره یو ځای شي مجموعه یې درې حصې کيږي نو د خنثی کل میراث درې حصې دي او د هلک کل میراث څلور اووه حصې دي نو چې کله هلک او خنثی دواړه سره جمع شي نو موږ به هغه حساب سره کل ترکه تقسیموو ټولی اوه حصی کيږي لهذا هلک ته څلور حصي او خنثی ته درې حصي ورکولی کيږي .

امام محمد رحمته الله علیه فرمایې چې خنثی که چیرته هلک وي نو ټول ددوی دواړو ترمنځ نصف نصف تقسیميږي او که خنثی انجلی وي نو ټول مال درې حصې کيږي دوې حصې دهلک او یوه حصه دانجلی کيږي موږ داسی یو عدد ته ضرورت لرو چې په نصف او حصه سره تقسیم وي او کم داسي عدد شپږ دی نو د خنثی دهلک فرضیدو په صورت کې مال ددواړو ترمنځ نیم نیم تقسیميږي یعنې دواړو لږه درې درې حصي ورکولی کيږي او د خنثی انجلی فرضیدو په صورت کې مال درې حصې کيږي دوې حصې هلک ته یوه حصه انجلی ته ورکوله کيږي نو ثابته شوه او خنثی لږه دوې حصي خويقینی دی او شک خالص په یوه حصه زائده کې دی چې دهلک فرضیدو په صورت کې ده ته ورکوله کیده هغه حصه دي پرمنځ نیمی شي نیمه دي هلک ته او نیمه دي خنثی ته ورکوله شي نو هلک ته درې کاملې حصې او یوه نیمه حصه ورکولی کيږي او خنثی ته دوې کاملې حصې او یوه نیمه حصه ورکوله کيږي نو څرنگه چې په حضور کې کسر شته ځکه موږ اصل مخرج یعنې

شپږ او ددواړو وارثانو سهام دوه چنده کړل چې هغه کسر له منځه ووتلې نوله دولسو څخه مسئله بنودله کيږي چې اوه حصې هلک ته او پنځه حصې خنۍ ته ورکولې کيږي .

مسائل شفی

متفرقه مسائل دي

د مصنفينو رحمۃ اللہ علیہم دعادت دی چې د کتاب په آخر کې د تیرو بابونو سره متعلق څه داسې مسائل ذکر کوي چې له کوم خاص باب سره تړاونه لري ، تردي عنوان لاندې مصنف رحمۃ اللہ علیہ د کتاب له شروع څخه تردي ځایه د تیرو شویو ډیرو بابونو نادر مسائل ذکر کړي دي .

(۱) ایفاء الآخرس و کتابته کالبيان بخلاف مفضل اللسان فی وصيته ونکاح و طلاق و بیع و شراء و قود (۲) لافي حد (۳) غم مذیو حقه و منته فان كانت المذیو حقه اکثر تحزی و اکل و الا لا (۴) لف ثوب نجس و طب فی ثوب طاهر یا بس فطیر و طونه علی الثوب و لک لا یسبل اذا عسر لا یسبس (۵) رأس شاة منقطع بدم أحرق و زال عنه الدم فاحمد منه مرة جاز و الحرق کافضل (۶) سلطان جعل الحراج لرب الأرض جاز و ان جعل العشر لا (۷) زل و دفع الاراضي المملوكة إلى قوم لیغطوا الخراج جار

توجهه : د گونگي اشاره کول او دهغه لیکل د بیان په شان دی خلاف دهغه چې ژبه یې بنده وي په نکاح ، طلاق ، خرید و فروخت او قصاص کې نه په حد کې ، څه پسونه حلال شوي دي او څه مردارد : ساکه مذهبه پسونه زیات و ونوتلې دي و کړي اوړي خوري که نه یادی نه خوري ، وپیچله شوه ناپاکه دی : سه په وجه پاکه کپړه کې بیانکاره شوه دهغې لمدوالی پرپاکه کپړه باندي لیکن اوبه نه تر څڅیږي که و نښتله شي نو نه مردار ږیږي ، دپسه سرپه وینو ککړو سوځول شواو وینه ترې زائله شوه بیادهغه څخه شور باجوړه شوه نو جائزه ده ، او سوځول د پرمختلویه ش د دی پاچاد ځمکې والا لپاره خراج مقرر کړي نو جائز دی او که یې عشر مقرر بیانه دی جائز ، او که یې ورکړه مملوکه ځمکه یو قوم ته چې هغوی ادا کړي خراج نو جائز دی .

تقریج : (۱) د گونگي اشاره او خط لیکل په سه سره بیان کولو په شان دی لهدا د گونگي په اشاره سره وصیت کول ، نکاح کول ، طلاق ورکول ، خرید و فروخت کول او د قصاص اقرار کول د اتول امور صحیح دي همدارنگه که د دي امور په باره کې خط ولیکي نو هغه هم معتبر دی دا عقود نافذ ږیږي ځکه دا احکام له حقوق العباد څخه دي چې بنده حاجت او ضرورت ورته لري نو د ضرورت پر بنیاد د گونگي اشاره معتبره ګڼل شوې ده ، مگر د معتقل اللسان انسان اشاره او خط معتبر نه دي ، معتقل اللسان هغه څوک دی چې په شروع کې گونگی نه و او اوس دیوه عارض په وجه دهغه ژبه بنده شوه ددواړو ترمنځ د فرق وجه داده چې اصل دانسان نطق او کلام دی او اشارات هغه وخت قابل اعتبارات کيږي چې کله اشارات معهود او معلوم وي او داسي اشارات د گونگي وي او د چا چې ژبه د عارض په وجه بنده شوې ده دهغه اشارات داسي نه دي ځکه دهغه اشارات اوس شروع شوي دي خلک دهغه له اشاراتو سره مانوس نه دي لهدا دهغه د اشاراتو په سنجولو کې څه مشکلات وي ځکه دهغه اشارات معتبر نه دي ، البته که : دهغه ژبه د ډیره وخته څخه بنده وي نو بیا په دغه وخت کې دی هم

دگونګي په حکم کېږي. دمصنف رحمه الله دقول: فی وصية ونکاح وطلاق وبيع وشرأ، وقود، تعلق له کالیان سره دی. یعنې په دې امورو کې دگونګي اشاره او خط دژبې دبیان په شان دی.

(۲) که گونګی په خط او یا اشاره سره دکوم حد په باره کې ګواهي ورکړي نودانه معتبرېږي دمذکوره امورواوحدودوترمنځ فرق دادی چې په حد کې معمولي غوندي شېبه هم نه شي برداشت کیدای ځکه الحدود تدنء بالشبهات (یعنې حدوددشېبې په وجه له منځه ځي) او په نوروامورو کې معمولی شبهاتی برداشت کیدای شي.

(۳) ډیرپسونه ځینی حلال شوي اوځینی مردارپریوه ځای پراته دي اودامعلوم نه دی چې کوم مرداردي اوکوم ځینی یې حلال شوي دي (ځکه دټولوغاري غوڅی شوې دي) که په کومه علامه سره دامعلومه شي چې دامذبح دي اودامرداردي نویاوخبره واضح ده چې مذبوحه خوړل کېږي اومردارنه خوړل کېږي اوکه هیڅ علامه نه وه نوکه حلال شوي پسونه زیات وونوله غوراوفکروروسته له دغوڅخه دهغوپسونوخوړل جائز دی دکوموپه باره کې چې دده په فکرکې داواقع شوې ده چې دامذبوحه دي اودکوموپه باره کې چې دهغه داخیال دی چې دامرداردي دهغوخوراک ناجائز دی ځکه دمذبوحه پسونو کثرت اوغلبه هم اباحت فائده کوي همدوجه ده چې دمسلمانانوپه بنارونو کې حرام، غلاشوي، غصب شوي اومباح شیان خرڅېږي مگردمباح شیانوکثرت دی ځکه ویل کېږي چې دمسلمانانوپه بازارونو کې خریدوفروخت جائز دی، اوکه دواړه برابر ویاومردارزبات وونویادهغوخوړل ناجائز دی ځکه دلته داباحت دلیل نشته.

(۴) که یوه لمده ناپاکه کپړه په بله وجه پاکه کپړه کې وپېچل شي نودناپاکي کېږي لمدوالي په هغه پاکه کپړه کې ښکاره شي مگرهغه ناپاکه کپړه دومره لمده وي چې په نښتیشلو او په نه ترې څڅیري نوپه داسي لمدوالي سره دپاکه کپړه نه ناپاکه کېږي ځکه چې کله له ناپاکه کپړې څخه اوبه نه څڅیري نونجاست هم نه ورځه جلاکېږي البته وجه کپړه دهغی لمدوالي په وجه څه لمدیري چې دهغی په وجه دانه نجسه کېږي.

(۵) که یوچاپه وینوککې سروسوخواوه چې دسوخولوپه وجه یې وینه زائله شوه بیاله هغه څخه شورباتیاره کړای شوه نودهغی خوراک جائز دی ځکه په اورسوخل ډیرمنخلوقائم مقام دی ولی اوریه سرکې ټول نجاست سوځوي لهذااوس په هغه کې کوم نجاست نه دی پاتی.

(۶) که پاچادیوچادخراجی ځمکې خراج معاف کړنودهغه دامعافی صحیح ده اوکه یې دیوچادعشری ځمکې عشرزمیندارته ورمعاف کړنودامعافی یې نه ده صحیح وجه دفرق یې داده چې دځمکې خراج دپاچا حق وي نوکه یې پاچامعاف کړي دامعافی صحیح ده بخلاف عشرچې هغه دمکینانواوفقیرانو حق دی چې پاچایې دمعاقلواوختیارنه لري دعشرپه مسئله کې دعدم جوازقول اجماعی دی البته په خراج کې اختلاف دی مذکور تفصیل دامام ابویوسف رحمه الله قول دی.

فائده: دامام ابویوسف رحمه الله قول مفتی به دی لمالی الهندي: (سلطان) جعل الخراج لرب الارض جازوان جعل العشر له کذا فی الکفر وهذاعندابیوسف رحمه الله وقال ابو حنیفة رحمه الله ومحمد رحمه الله لا يجوز فيهما وعلى قول ابویوسف رحمه الله الفتوى (الهندي: ۱/ ۲۰۸) ولی رد المحتار: حيث قال ترك السلطان امانة الخراج لرب الارض اووه له ولو بشفاعة جاز عند الثاني ولو ترك العشر لا يجوز: اجماعاً (رد المحتار: د/ ۵۱۹)

(۷) که یو قوم دخراجی ځمکې دخراج له ادا کولو څخه عاجز شو یا چا د ځمکه نورو خلکو ته په اجاره ورکړه چې د ځمکې د اجرت نه د ځمکې خراج ادا کړای شي نو داصحیح دی ځکه د ځمکې په خراج کې د مجاهدینو حق دی نو په بیکاره پرېښودلو کې دهغوئ حق فوتیري او که له اجرت څخه دخراج دادا کولو وروسته څه پاتې شونو هغه د ځمکې سابقه مالکانو ته ورکول کیږي.

(۸) ولو نړی قضاء، رمضان لم یمن الیوم صح و لو عن رمضانین کفضاء الصلاة صح و ان لم یو ازل الصلاة علیه و آخر صلاة علیه (۹) ولو اطلع ربیع غیره کفر لو صدیق و لا لا (۱۰) انزل بعض الحاج غزلی فی ترک الحج (۱۱) نوزن من شدی لقاتل المرأة شده له بعدد الکاح (۱۲) ولو قال رجل لامرأة حیو یشتن رازن من کدر دایندی لقاتل کدر دایندم قال پذیر قسم ینفق (۱۳) دختر خویش زده پسر من ادرانی داشتی فقال داشته لا ینفق متغایر و حیاء الذخول علیها و هو یسکن معها فی بیتها نوز (۱۳) ولو یسکن فی بیت العصب فامعت لا (۱۵) قالت لا یسکن مع أمک و ازیبنا علی حد و لو یس لیا ذلک

توجه: او که یې نیت وکړه دقضا، رمضان او ورځ یې معلومه نه کړه نو صحیح دی که څه هم ددو وروژو قضا، وي لکه دلمانځه قضا، چې صحیح ده که څه هم نیت یې نه وي کړی د لومړي لمانځه یا د آخري لمانځه چې دده پرځمه دي دیو چالانې یې تیرې کړي نو کفار به ورکوي که داڅوک هغه ته محبوب وو که نه یانسته، دځینو حاجیانو وژل کیدل عذردی حج ته دنه تلولپاره، ته زما ښځه شوې، هغې وویل هو! شوم، نو نکاح نه منعده کیږي تاخان زما ښځه گرځولی دی، هغې وویل هو! خان مي ستا ښځه گرځولی دی اوسړي وویل ماقبوله کړې یې نو نکاح منعده کیږي، تاخپله لورم را دزوی لائقه گڼلې ده، هغې وویل هو! لائقه مي گڼلې ده، نو نکاح نه منعده کیږي، ښځې منع کړي خپل خاوند هغې ته له ورتلو څخه په داسي حال کې چې دی له دې سره یوځای ددې په خونه کې اوسېږي نافرمانی ده ځکه دی اوسېږي دغصب په کور کې یا ښځه منع شوه نو په دي صورت کې نافرمانه نه گڼله کیږي، ښځې وویل چې زه نه اوسېږم ستاله منځې سره یوځای او دجلا کور مطالبه یې وکړه نو هغې لره دا حق نشته.

تشریح: (۸) که دچاله ذمی څخه د رمضان مبارک شووژې قضا شوې وي هغه قضائی روژه ونيوه مگر دانیت یې ونه کړ چې فلانې خاصه ورځ روژه ده نودده داروژه قضائی روژه شمارله کیږي، او که یې دیوې قضائی روژې په نیولو کې ددو قضائی روژو نیولنیت کړی وونودانیت صحیح دی مگر روژه دیوې رمضان روژه شمارله کیږي، لکه دلمانځه قضا، مثلاً دیو چارځمکه ډیر لمونځونه ووهه دیوه لمانځه قضا، راوپه نودا جائز دی که څه هم دانیت یې نه ووکړی چې ترټولو لومړی قضائی لمونځ دی یا آخري لمونځ دی مگر ددو روژو یادو لمونځو په باره کې دا قول د بعض حضراتو دی، اصح دادی چې په لمانځه او روژه کې تعین ضروري دی او که یې تعین نه شو کولای نو داسي نیت دي وکړي چې زما پرځمکه چې دما سپن لومړی لمونځ قضا، باقی دی دهغه قضا، کوم.

(۹) که یوه روژې دیو چالانې تیرې کړي نو چې دچالانې یې تیرې کړي دي که چیرته هغه دده محبوب او معشوق وونوپر تیرونکي باندې دروژې کفار له لازمیږي ځکه دمحبوب له لاسو څخه طبیعت کراهت نه محسوسوي لهذا دمحبوب دلا ټو حکم ددوې خوړلودی او که هغه دده محبوب نه وونوپر د باندې کفار نه

لازمیږي ځکه دغیر محبوب له لاسه څخه طبیعت کړاوت محسوسوي او په داسې شي سره کفارو ته لازمیږي له کوم څخه چې طبیعت کړاوت محسوسوي، البته دهغی روژې قضاء پر لازمه ده.

(۱۰) که مکې مکرې ته تلونکي حاجیان په لاره کې ووژل شونو دپه دغه کال حج ته دنه تلوپه باره کې دخلکو لپاره غدری ځکه په لاره کې امن نشته چې حج ته دتلوله شرایطو څخه یو شرط دی.

(۱۱) که چاپردی ښځې ته وویل: تو زه من شدی، یعنې ته زما مینه شوې یې، هغې په جواب کې ورته وویل: شدم، شوې یم، په دې سره نکاح نه منعده کیږي ځکه دسړي دغه الفاظ پرایجاب باندي دال نه دي، او که چایيگانه ښځې ته وویل: خویشتن رازنی من گردانید، یعنې تاخیل خان زما ښځه گرځولی دی، هغې په جواب کې ورته وویل: گردانیدم، یعنې گرځولی می دی، په دې باندي هغه سړي وویل: پذیرقم، یعنې ماقبوله کړې یې، نو په دې سره نکاح منعده کیږي ځکه دهغه په کلام کې ایجاب او قبول دواړه پیدایي.

(۱۲) که یو چایل چاته وویل: دختر خود را به پسر من ارزانی داشتی، یعنې تاخیله لوړو مادزوی لائقه کړې ده، همدغه په جواب کې ورته وویل: داشتم، کړې می ده، نو په دې سره نکاح نه منعده کیږي ځکه دهغه دا کلام پرایجاب او قبول مشتمل نه دی، ځکه خپله لوړدیل چادزوی په لائقه کولو سره ددوی ترمنځ عقد نکاح نه حاصلیږي.

(۱۳) که یوې ښځې خپل خاوند خپل خان ته دراتلو څخه منع کې حال دا چې دا خاوند له پخوا څخه له دې سره ددې په مکان کې اوسیده نو دامنغ کول دښځې نافرمانی شمار له کیږي ځکه دا خپل خان بلاوجه له خاوند څخه منع کوي لهدا په دې وخت کې ددې ښځې نان ونفقه دغه خاوند پر ذمه نه واچییږي ځکه دنافرمانی ښځې نان ونفقه د خاوند پر ذمه نه کیږي.

(۱۴) که خاوند دچامکان غصب کړی وواو دغه دغصب په مکان کې دی اوسیده او دښځې ځان ته له ورتلو څخه منع کړ نو بیا دښځه نافرمانه نه گنله کیږي ځکه ښځه حق په جانب ده ولی په داسې مکان کې اوسیدل حرام دی لهدا ددې ښځې نان ونفقه د خاوند پر ذمه هم هغسی لازمه ده.

(۱۵) که یوه ښځه خپل خاوند ته ووايي چې زه ستاله منځې سره نه اوسیرم او زه علیحده مکان غواړم نو ښځه دا حق نه لري ځکه خاوند خادم ته ضرورت لري ځکه دښځه په دې خبره سره منځه نه شي جلا کولای.

(۱۶) قالت مراطلاقه ده فقال داده گیر او کرده گیر او داده گیر او کرده بادی نوی و لوقال داده است او کرده ایست یقع نونک ولا لوقال داده انگار و کرده انگار لایق (۱۷) و ان نوی می مرانشاید تاقیامت او همه عمر لا یقع ان یبقی حبله زمان کن افرا بالذات حبله حویش کلا (۱۸) کاین تر اخیستیدم مرا از جنگ با دار ان ظنکها سفت المهر زالا (۱۹) و لوقال انقولی لغیده بامالیک و قال لامیه ان غبدک لا یقع بر من سو گند است که این کار نکنم لهذا افرازا بالیین بالله تعالی و ان قال بر من سو گند است بطلاق لزمه ذالک فان قال قلت ذالک کذا لا یصدق (۲۰) و لوقال مر اسو گند خانه است که این کار نکنم فها افرازا بالیین بالطلاق قال المانع بها باده فقال المانع باز بدهم بكون فسخ الیبع (۲۱) و ان فعلت کذا فاذمت بنخار اخرخ منها و رجع و فعل لا یبحث باغ الا انه یحل خحنهای الیبع

توجیه: پښخې وویل ماته طلاق را کړه او خاوند ورته وویل در کړې یې وگڼه یا شوی یې وگڼه یا در به کړای شي یا وبه کړای شي نو نیت به معلوموي او که یې وویل در کړې مي دی یا کړې مي دی نو طلاق واقع کیږي که یې نیت وي او که یې نه وي. او که یې وویل در کړې یې وبوله یا کړې یې وبوله نو نونه واقع کیږي که څه هم نیت یې کړی وي. دازه تر قیامت په پاتول عمر به کار نه لرم نو طلاق نه واقع کیږي مگر په نیت سره ته د پښخو حیله وکه دا اقرار دی په دریو طلاقو سره ته خپله حیله وکړه نه دی اقرار. تاته مي در پښلی دی مهر ماله خپل جنجال څخه لیري کړه. که یې طلاق ورکړ مهر ساقطیږي که نه بیانه ساقطیږي، خپل مری ته یې وویل ای زما مال که! یا یې منځې ته وویل زه ستا مری یم. نه آزاد یږي، پر ما قسم دی چې زه دا کار نه کوم. اقرار دی د الله تعالی په قسم سره او که یې وویل زما قسم په طلاق سره نولاز میږي پرده باندې دا. بیا که ده وویل چې مادر وځ ويلي دي نودده تصدیق نه کول کیږي. او که یې وویل زما قسم دی په کور سره چې دا کار کوم نو دا اقرار دی د طلاق د قسم. بائع ته یې وویل بیایې قیمت کړه بائع وویل بیایې قیمت کوم نو دا بیع فسخ کیږي که ما دا کار وکړ تر څو چې زه په بخار کې یم بیا له بخار څخه ووت او واپس راغی هغه کار یې وکړ نو نه حنث کیږي که یې خره خره کړه نو د هغې بچی (کوټرکی) په بیع کې نه دا خلیږي.

تشریح: (۱۶) که پښخې خپل خاوند ته وویل: فراق طلاق ده، یعنی ماته طلاق را کړه. هغه په جواب کې ورته وویل: داده گیر، یعنی در کړې یې وگڼه، یا کړه گیر، یعنی کړې یې وبوله. یا یې وویل: داده باد، در کړل شوی یې فرض که. یا یې وویل: کرده باد، فرض که دا کار شوی دی. که په دي څلورو الفاظو سره هغه د طلاق ورکولو نیت کړی و نو طلاق واقع کیږي او که یې نیت نه وو کړی نو هسی دا کلمات په خوله ویلو سره طلاق نه لویږي. ځکه دا الفاظ له کنایاتو څخه دي لهذا په دي کې نیت معتبر دی. او که خاوند په جواب کې ورته وویل چې در کړې مي دی یا کړه است یعنی کړې مي دی نو فوراً طلاق واقع کیږي که یې نیت وي وکه نه وي ځکه دا اخبار عن الطلاق دی په هر صورت طلاق په واقع کیږي او که یې وویل داده انگاز یعنی در کړې یې فرض که یا یې وویل: کرده انگاز. یعنی کړې یې فرض که نو په دی سره طلاق نه واقع کیږي که څه هم د طلاق نیت یې کړی وي ځکه دا اخبار عن الطلاق نه دي ولی معنی یې داده چې ته فرض که چې طلاق واقع دی لهذا په دي سره طلاق نه واقع کیږي.

(۱۷) که خاوند خپلې پښخې په باره کې وویل: مرا شاید تا قیامت او همه عمر، یعنی مالره تر قیامت په پاتول داپکار نه ده. په دي الفاظو سره بغیر نیت د طلاق طلاق نه واقع کیږي ځکه دا الفاظ له کنایاتو څخه دي چې بغیر نیت نه طلاق نه واقع کیږي. او که خاوند پښخې ته وویل: حیله زنان کن. ته د پښخو حیله وکړه. دا خبره د دریو طلاقونو اقراردی ځکه د اعادة دشمار به معنی دی چې له دریو طلاقونو څخه کنایه ده او که یې ورته وویل: حیله خویش کن. ته خپله حیله وکړه، نو دا دریو طلاقونو اقرار نه دی ځکه داپه عرف کې له طلاق څخه کنایه نه ده.

(۱۸) که یوې ښځې خاوند ته وویل: کاین تر ابخشیډم مرا از جنگ بازدار، یعنې ماتاته مهرد برخښلی دی نورماته له جگړو څخه نجات راکړه، نو که چیرته ددې په جواب کې خاوند دې ته طلاق ورکړ نو طلاق واقع کیږي او مهر ساقطیږي که نه بیا نه ساقطیږي ځکه ښځه گواکې پر مهر باندې خلع کول غواړي یا د مهر په عوض طلاق غواړي چې کله طلاق ور نه کول شي نو د هغې د مهر ساقطیدو هم هیڅ وجه نشته.

(۱۹) که مولى خپل مری ته داسې وویل: ای زما مالکه! یایې خپلې منځې ته وویل: زه ستا مری یم نو په دې خبره سره مری او منځه نه آزادېږي ځکه دا الفاظ په اعتاق کې نه صراحه اونه کنایه استعمالیږي، او که چا وویل برمن سوگند است که این کار نه کنم، یعنې پر مادی قسم وي چې زه به داکار نه کوم، نو دا خبره په الله تعالى سره د قسم خوړلو اقراردی بیا که ده داکار وکړ نو حائث کیږي او پر هغه باندې کفار له میږي او که چا وویل: برمن سوگند است بطلاق، زما په طلاق قسم دی که زه به داکار نه کوم، نو دا قسم دهغه پر ذمه کیږي ځکه داله یمین منعده څخه اخباردی بیا که هغه وروسته داکار وکړ نو دهغه ښځه طلاقه کیږي او که وروسته ده وویل چې مادروغ ویلي وونوده ویناته هیڅ اعتبار نه ورکول کیږي ځکه په سابق کې یمین منعده په اړه کې له اخبار ورو کولو څخه رجوع ده لهدا دده تصدیق نه کول کیږي.

(۲۰) که چا وویل: مرا سوگند خانه است که این کار نه کنم، یعنې زما دې په کور قسم وي چې زه به داکار نه کوم نو دا د طلاق د قسم اقراردی ځکه د قسم مدار پر عرف باندې دی او په عرف کې کور له ښځې څخه کنایه ده ځکه په دا ډول الفاظو سره د طلاق قسم منعقد کیږي او که مشتري بائع ته وویل: بهابازده، یعنې قیمت یې بیا وښایه، بائع په جواب کې وویل چې بیانوم یې نودد او یو په دي خبرو سره بیع فسخ شوه ځکه قیمت بیا غوښتل او واپس کول فسخ بیع ده.

(۲۱) او که چا وویل: زه چې ترڅو په بخارا کې یم که مې فلان کار وکړ نو زما ښځه طلاق ده، بیا دی له بخارا څخه ولاړی او دوباره راغی هغه کار یې وکړ نو دده پر ښځه باندې طلاق نه واقع کیږي، که چا داسې یوه خره خرڅه کړه چې پچې (کوټرکی) هم ورسره وونود او کوټرکی په بیع کې نه داخليږي. دادوې مسألې دکنیزه اکثر و نسخو کې نه پیدا کیږي.

(۲۲) الفاعز المُنْتَزَعُ لِه لا يَخْرُجُ مِنْ يَدِ ابْدَمَائِيز مِنْ الْمَدْعَى (۲۳) عَقَارٌ لَمْ يَلَمْ وَلِأَيِّ الْقَضَائِي لَا يَصْغُ قَضَاؤُهُ فِيهِ (۲۴) إِذَا قَضَى الْقَضَائِي لِي جَادَةً بِنْتًا لَمْ يَلَمْ فَالْزَجْفَتَانِ قَضَائِي أَوْ بَدَلِي غَيْرَ ذَلِكَ أَوْ قَفْتِي لَيْسَ الشُّهُودُ أَوْ أَبْطَلْتُ حُكْمِي وَخَرَجْتُ ذَلِكَ لَا يَنْتَهِزُ وَالْقَضَاءُ غَضَائِي إِنْ كَانَ بَعْدَ الْغَرَضِ صَحِيحًا وَشَهِدًا مَشْتَقِيًا (۲۵) خَاسِرٌ مَا لَمْ يَأَلْزَمْ خُلَاعٌ شَيْءٌ فَأَلْزَمَ بَوْهَنْزَ وَنَدَوْنَسْفُونَ كَلَامَهُ وَهُوَ لَا يَرِيهِمْ جَارَتْ نَسْأَتُهُمْ (۲۶) إِنْ لَمْ يَسْمَعْوا كَلَامَهُ لَمْ يَزَلْ (۲۷) بَا عَقَارٌ أَوْ نَفْسٌ أَلَا يَرِيهِ خَاسِرٌ بَعْلُهُ لَمْ يَدْعُ لَمْ يَسْمَعْ دَعْوَاهُ (۲۸) وَهَبْتُ هَنْزَ هَالِزًا وَجِهَا فَجَاءَتْ لِفُطَالَتِ زَوْجَتِهَا بِمَهْرٍ وَاقَالَتْ أَمَّا هَذِهِ فَرَضِي مِنْ مَوْتِهَا وَقَالَ بَلْ لِي الصِّخْرَةُ فَالْفَرْزُ لَهَا (۲۹) أَلْزَمْتُ بَنِيَّ وَأُغْبِرُهُ لَمْ يَلَمْ فَالْحُكْمُ كَذِبًا بَيْنَهُمَا أَلْزَمْتُ خَلْفَ الْمَقْرُ لَأَنَّ الْمَقْرُ مَا كَانَ كَذِبًا بَيْنَهُمَا أَلْزَمْتُ وَنَسْتُ بِغَيْبِ بَيْنَهُمَا أَدْعِي عَلَيْهِ (۳۰) وَإِلَّا فَرَأَيْتَ لَيْسَ بِسَبَبٍ لِلْبَيْتِ لَكِ

توجه: متنازع ځمکه د قابض له قبضې څخه نه وځي ترڅو چې مدعي يېنه قائم نه کړي، يوه ځمکه ده چې د قاضي په ولايت کې نه نو صحيح نه ده دهغه فيصله په هغې کې، کله چې قاضي فيصله وکړي په يوه مقدمه

کې په گواهانو سره بیا وایې چې مار جوع کړي ده له خپلې فیصلې څخه یا ماته ښکاره شوه دخپلې فیصلې خلاف یازۀ واقع شوی وم دگواهانو په دام کې یا ماخپله فیصله باطله کړه یا داسې نور څه وویل نو دې ته اعتبار نشته او فیصله نافذه کیږي که صحیح وه دعوی اوله شهادۀ مستقیمه وروسته څه خلک یې پټ کړل بیا یې له یوه سري څخه سوال وکړ دیو شي په باره کې هغه اقرار وکړ دهغه شي اود کمرې خلکو ولیدي اودده خبرې یې اوریدلې اودغه سري دوی نه لیدل نو جائزه دده گواهي او که هغوی دده خبرې اوریدلې اودې یې نه لیدي نویانه ده جائزه چې څرخه کړې ځمکه او ځینی قریبان یې حاضر و چې هغوی په بیع باندې خبر وویاده دعوی وکړه نه اوریدله کیږي ښځې خپل مهر خپل خاوند ته هبه کړ یا مړه شوه مطالبه وکړه ددې وارشانو ددې دمهر له خاوند څخه او وویل دوی چې هبه شوې وه دهغې په مرض موت کې او خاوند وویل چې په حال دصحت کې شوې وه نو دخاوند قول معتبر یري اقرار یې وکړ دقرض یا بل شي بیا یې وویل چې مادروغ ویلی دي په هغه کې چې ما اقرار کړی دی نوله مقررله څخه قسم اخیستل کیږي چې دی دروغجن نه وویخیل اقرار کې اوزه پرباطل نه یې په هغه کې د کوم شي چې زه دعوی کوم په دی سره اقرار دملک سبب نه دی.

توضیح: (۲۲) متنازع فیه ځمکه دقباض له لاسه نشي اخیستله کیدای ترڅو چې مدعی پردی باندی گواهان پش نه کړي چې دا ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ځکه دمدعی خالص دومره وینا چې متنازع فیه ځمکه دمدعی علیه په قبضه کې ده ددعوی دصحت لپاره کافی نه ده بلکې ددعوی دصحت لپاره دمدعی علیه قبضه په گواهانو سره ثابتول ضروري ده.

(۲۳) کومه متنازع فیه ځمکه چې د کوم قاضی زیر حکومت نه وي دهغې په باره کې دهغه قاضی حکم صحیح نه دی ځکه قاضی پرداسی ځمکه باندې ولایت نه لري مگر صحیح دادی چې دمتنازع فیه ځمکه دقاضی زیر حکومت کیدل ضروري نه دی لعمافی التدریر وشرحه عقار لاهی ولایة القاضی یصح لقضائه فیه کمنقول هو الصحیح.

(۲۴) که په یوه مقدمه کې قاضی دگواهانو په گواهي سره یو حکم صادر کړ او بیا یې وویل چې زه له خپلې فیصلې څخه رجوع کوم بیا یې وویل چې ماته دخپلې فیصلې خلاف ثابت شویا یې وویل چې زه دگواهانو په چل کې راگیر شوم بیا یې وویل چې ماخپله فیصله باطله کړه یا یې دې ته ورته بل څه وویل نو دې ویناته هیڅ اعتبار نشته او کوم حکم چې مخکې ورکول شوی دی هم هغه بحال پاتیري په دې شرط چې دعوی حق وگواهانو سم وي ځکه دقاضی لومړنۍ رایه ته په قضا سره ترجیح حاصله شوې ده لهنداوس په دې ډول بله رایه او اجتهاد سره سابقه رایه نه ماتیري.

(۲۵) که چا څه خلک په یوه کمره کې پټ کړل او بیا یې له یوه نفر څخه چې مدعی علیه وودیو شي سوال وکړ چې زما فلان شی له تاسره شته که نه هغه اقرار وکړ او داپه کمره کې خلک هغه ویني اودهغه اقرار وغیره اوري په داسی حال کې چې اقرار کونکی دوی لره نه ویني نو پردغه اقرار باندې ددې خلکو گواهي صحیح کیږي ځکه دادانیکي شهادت لپاره علم شرط دی لقوله ځ: «اداعلمت مثل النمر لاشهدوا لالافع» او دشرط پرخانی شوی دی لهندا هغوی گواهي صحیح ده.

(۲۶) که چیرته دغو خلکو دمقر خبرې اوریدلې مگر هغه یې نه لیدل نو بیا ددوی گواهي دهغه د اقرار په باره کې نه قبلېږي ځکه آواز د یو چاله بل چاسره مشابهه کیدای شي ممکن چې مقر کوم بل څوک وي نو خالص پر آواز اوریدو باندې گواهي ته اعتبار نه ورکول کېږي.

(۲۷) که چایوه ځمکه خرڅه کړه او دهغه یو قریب هلته په دې وخت کې موجود وو چې دده په بیع ډیرینه خبره وواوس که د قریب په دغه ځمکه دعوی وکړي چې دا زماده یا یوڅه یې زماده نوددي سړي دادعوی نه اوریدل کېږي ځکه دبیع په وخت کې دهغه موجودگی دهغه له جانيه ددې خبرې اقرار دی چې دا ځمکه دبانع ملک دی او زما پکې هیڅ حق نشته.

(۲۸) که یو بڼې خپل مهر خپل خاوند ته وروبخښه بیا بڼه مړه شوه له هغه وروسته دهغی وارثانوله خاوند دمهر مطالبه وکړه او دمهر بڼه یو په باره کې یې وویل چې هغی په مرض موت کې مهر بڼه یې وو، او خاوند وویل چې دصحت په حالت کې یې بڼه یې وونویادي وارثان پر خپله دعوی باندې گواهان پېش کړي که نه بیا د خاوند قول ته اعتبار ورکول کېږي ولی وارث پر زوج باندې دمهر دعوی کوي او زوج منکر دی او قول د منکر معتبر یږي.

(۲۹) که یوه سړي دبل په قرض وغیره سره اقرار وکړی بیا یې وویل چې داماد دروغواقرار کړی دی نومقر له ته دې داسی قسم ورکول شی چې والله دامقر پخپل اقرار کې دروغجن نه دی او نه زه پخپله دعوی کې دروغ وایم، دامام ابویوسف رحمهما الله فرمایي چې له مقر له څخه قسم نه اخیستل کېږي ځکه اقرار شرعاً حجت دی دهغه په وجود کې دقسم ضرورت نشته لکه دگواهانوپه وجود کې، امام ابویوسف رحمهما الله فرمایي چې دقرض اخیستلو او ورکولو په وخت خلک داسی یو خط لیکې نو پر داسی موقع باندې خالص اقرار کافي نه دی.

(۳۰) اقرار کول دملک سبب نه شي کیدای مثلاً که زید د بکر لپاره په څوروپو سره اقرار وکړ چې په واقعه کې دزید پرمه نه وي او بکر پوهیږي چې دې پخپل اقرار کې دروغجن دی نو دا اقرار د بکر لپاره ددغوروپو دمالک کیدو سبب نه شي کیدای بلکې دهغه عهد له مخې چې د بکر او الله تعالی ترمنځ دی بکر له ددې مال اخیستل صحیح نه دی که څه هم حاکم په دې دعوی سره ضرور هغه وراخلي مگر د ادنیوی حکم دی په آخرت کې دهغو حساب ورکول ضرور شته، البته که زید پخپله خوښه رضاسره ورکړي نو دا ورکول از سر نو مالک گرځول دي په هغه دروغجن اقرار سره یې مالک نه گرځوي.

(۳۱) قال لا خير و كلفك بينك هذا فسكت صار و كلفا و كلفا بطلانها لا يملك عزلها (۳۲) و كلفك بكذا على اني متى غز لك فانت و كلفي يقول لي غزله غز لك ثم غز لك (۳۳) و لو قال كلفا غز لك فانت و كلفي يقول رجفت عن الو كلفة المتخلفة و عزلت عن الو كلفة المتخلفة (۳۴) قبض بذل الفلح شرط ان كان فتيما بغير (۳۵) ادعى رجل على صبي داوا صالعه ان يبيع علي مال الفضي لان كان للغدعي بيعة جاز ان كان بمثل القيمة أو أكثر مما يتفان الناس فيه وان لم يكن للغدعي بيعة أو كانت غير غالبة لا وإلا لا (۳۶) قال لا بيعة فيزحز أو لا شهادة لي فشهد بقل (۳۷) للإمام الذي ولده الحليفة أن يقطع أسنانا من الطير في الجادة إن لم يضر بالمائة (۳۸) ومن صاده السلطان ولم يبيع ماله ما ع ماله صح

(۳۰) جز فيا بالضرب حتى وهنه مفر هالم ينسخ ان قفز على الضرب (۳۰) وان اكرها على الخلع وقع الطلاق ولا بلفه المال (۳۱) ولو احوالت انسانا على الزوج بالمهر فهو هت المهر للزوج لا ينسخ

توجه: ويې ويل بل چاته چې ماو کيل کړی يې ته ددي شي په خرڅولو سره . هغه خاموش پاتی شو نو وکیل شو ، خپله بنځه يې وکيله وگرځوله دهغی د طلاق نونه مالک کيږي دهغه دمعزول کيدو . ماته وکیل کړی يې ددي کار په دي شرط چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې ، وايې به دهغه دمعزول کيدو لپاره چې ماته معزول کړی يې ماته معزول کړی يې ، اوکه يې وويل چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو وايې به مار جوع کړي ده له معلق وکالت څخه اوته می معزول کړی يې له موجوده وکالت څخه ، بدل صلح قبض کول شرط دی که صلح دين وه ددين عوض که نه ييانه ده ، يو چادعوه وکړه پر ماشوم باندي د مکان ييا صلح وکړه له هغه سره دهغه پلار د ماشوم پر مال باندي نو که له مدعي سره يينه ونو جائز دی که مثل قيمت ويادومره زيات چې خلک دومره نقصان برداشتي او که نه ووله هغه سره يينه يا غير عادل وونو جائز نه دی ويې ويل چې له ماسره يينه نشته ييا يې يينه قائم کړل يايې وويل چې له ماسره گواه نشته ييا يې گواهان راوستل نو قبليږي . دهغه امام حق شته چې خليفه متصرف گرځولی وي ددي چې ورکړي ځمکه يو انسان ته له عامی لاري نه که ضرر نه ووتريدونکولره . څوک چې پاچا جرمانه کړی وي اودايې نه تعين کړی چې خپل مال خرڅ کړه هغه خپل مال خرڅ کړي نو صحيح دی ، ويې وپروله خپله بنځه په وهلو سره آن تردي چې هبه کړه هغی خپل مهر ده ته نو صحيح نه دی که هغه قدرت درلود پر وهلو باندي او که يې بنځه خلع کولو ته مجبوره کړه نو واقع کيږي طلاق اوما له ناساقطیږي او که بنځې حواله کړي څوک پر زواج باندي ييا هغی هبه کړي مهر زواج ته نو صحيح نه دی .

تفريع: (۳۱) يوه سړي بل ته وويل چې ماته ددی شي دخرڅيدو لپاره وکیل گرځولی يې ، هغه خاموش پاتی شو نو وکیل گرځي ځکه پر داسی موقع باندي دهغه خاموشی اود وکالت نه ردول دوکالت دقبليدو دليل دی . او که چا خپله بنځه وکيله وگرځوله چې ته خپل ځان ته طلاق ورکړه نو ييا دا ځاوند هغه بنځه له وکالت څخه نه شي معزول کولای ځکه ځاوند طلاق دبنځې تر فعل معلق کړی دی نو په دي کې ديعين معنی راځی اوله يعين څخه رجوع صحيح نه ده .

(۳۲) يوه سړي بل ته وويل ماد هغه کار لپاره ته وکیل گرځولی يې په دي شرط چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو که وروسته داموکل غوښتل چې هغه معزول کړي نو دوه ځله به داسی وايې چې ماته معزول کړی يې ماته معزول کړی يې ، نو هغه معزول کيږي ، دوهم ځل دا ويل چې ماته معزول کړی يې ځکه ضروري دی چې هغه کوم وکالت پر معزول کيدو باندي معلق کړی ووله هغه څخه هم معزول شي .

(۳۳) که موکل ديو چاد وکیل کيدوپه وخت داسی ويلي وو چې کله زه تامعزول کړم نوته زماو کيل يې نو داسی وکیل که موکل معزول کاوه نو داسی به وايې چې ما چې کوم وکالت مشروط او معلق کړی ووله هغه څخه مار جوع وکړه او اوس چې کوم وکالت دی له هغه نه مي ته معزول کړی يې ځکه که چيرته له رجوع کولو بغير له وکالت منجزه څخه هغه معزول کړي نو ييا هغه وکیل گرځي ولی کلمه دکلماتر غير متناهی دحپوری تکرار افعال غواړي لهذا له رجوع بغير معزول کول مفيد نه ثابتيږي .

(۳۴) که دچاپرډمه څه روپۍ قرض وي اودی دقرض په بدله کې پرقرض ورکولو باندې صلح وکړي مثلاً دیو سړي پرډمه دیرش روپۍ وي هغه انکار وکړ مدعي گواهان پیش کرل له هغه وروسته شل روپۍ دوي میاشتي وروسته ورکولو باندې صلح وشوه نو دصلح پر هغه بدل باندې دلته په ناست مجلس کې قبض دهغی صلح دصحيح کیدو لپاره شرط دی ځکه د عقد مداینیت په وجه چې قرض غوښتونکی دکوم شي مستحق گرځي دهغه پر غیر باندې صلح کول پر عقد معاوضه باندې حمل کیږي نو دا عقد صرف گرځي ځکه تر افتراق مخکې دعوضینو قبضول ضروري دی او که دقرض صلح پر قرض واقع نه شوه نو په هغه مجلس کې قبض هم نه شرطیږي .

(۳۵) که چاپر نابالغ ماشوم باندې د مکان دعوی وکړه او دهغه ماشوم پلار دهغه له مال څخه څه ورکړل له مدعی سره یې صلح وکړه نو که چیرته مدعي دخپلې دعوی ثبوت په گواهانو سره ورکړ او د ماشوم پلار روپۍ هم د مکان د قیمت برابر ورکړې وي یا یې دومره زیاتې ورکړې وي چې هغومره زیادت خلک په قیمتونو کې کوي نو بیا دا صلح صحیح ده ځکه په دې کې د ماشوم فائده ده چې دهغه خپل مکان سالم ورته پاتی شي که نه مدعي دی گواهان پیش کړي هغه به مکان اخلي او که له مدعي سره گواهان نه وویا گواهان وومگر د گواهي قابل نه وومثلاً عادل نه وونودا صلح نه صحیح کیږي ځکه په دې صورت کې د ماشوم مکان ته د مدعي له خوا څخه هیڅ خطر نه شته پلار هم چې د ماشوم مال په صلح کې ورکوي تبرع کوي چې دهغه حق نه لري .

(۳۶) که مدعی لومړی دایبان ورکړ چې له ماسره دخپل دی حق پردعوی باندې گواهان نشته یا یې گواهان پیش کرل نو دا گواهان مقبول کیږي ځکه دهغه د قول او عمل تر منځ تطبیق داسی دی چې لومړی یې د هیرې په وجه انکار وکړ یا یې په یاد شول گواهان یې پیش کرل لهدا دهغه د گواهانو د قبلیدو هیڅ مانع نشته . یا گواهانو وویل چې د فلان سړي په دی دعوی کې زموږ گواهی نشته او یا یې دهغه پردعوی باندې گواهي ورکړه نو دا گواهي قبلېږي ځکه په دی صورت کې هم په پورتنۍ مذکوره طریقه سره تطبیق ممکن دی .

(۳۷) کوم حاکم ته خپله پاچا عهد و ورکړي وي هغه ته دا اختیار شته چې له عامې لارې څخه یو چاته یو قطعه ځمکه ورکړي په دې شرط چې پردې عامه لاره باندې تیریدونکو ته په هغه سره تکلیف ونه رسیږي ځکه امام المسلمین ته د عامو خلکو په حق کې د داسی تصرف حق حاصل دی چې په هغه کې د مسلمانانو فائده وي او حاکم څرنگه چې دامام المسلمین نائب وي ځکه هغه ته هم دا اختیار شته .

(۳۸) هغه څوک چې پاچا جرمانه کړی وي او دایې معلومه کړې نه وي چې دی خپل مال خرڅ کړي جرمانه دي ادا کړي بلکې له هغه څخه دمقدار معین مطالبه وي نو د جرمانه په سبب هغه ته دخپل مال خرڅول صحیح دی ځکه دا خرڅلاو پخپل اختیار دی د پاچاله جانبه پر هغه باندې هیڅ زور او جبر نه دی راغلی او که پاچا د احکم کړی وو چې ته خپل مال خرڅ کړه جرمانه ادا کړه په دې صورت کې دهغه خرڅول نه صحیح کیږي ځکه دایه زور خرڅول دی دده پخپله خوښه خرڅول نه دی . البته که بیا هم دی پخپله خوښي سره قیمت واخلي و بیع صحیح کیږي ځکه بیا مانع له منځه شي .

(۲۹) که چا خپله ښځه په وهلو ټکولو سره وويړوله چې دا خپل مهر وښیي چې بیا هغې دوه لوله ډاره مهر وښیي نو که واقعا خاوند دا وهله نو بیا ددې ښځه صحیح نه ده ځکه داپه خوښي ښځې نه بلکې د مجبوري له لارې ښځېدلې دی. او که یې نه وهله هسې یې ډاروله او بیا ښځې مهر وښیي نو دا ښځې صحیح کیږي ځکه په دې صورت کې زور نه ثابتېږي چې دغه صحیح کیدو سبب وو.

(۴۰) که خاوند ښځه دخلع اخیستلوته مجبوره کړه ښځې خلع وکړه او بدل خلع یې هغه مهر وگټه کوم چې د خاوند پر ذمه واجب دی نو په دې خلع سره طلاق واقع کیږي. ځکه د مکره طلاق واقع کیږي او بدل خلع یعنې هغه مال چې د خاوند پر ذمه دی نه ساقطیږي بلکې هغه به دې ښځې ته حواله کوي ځکه د مهر د سقوط لپاره رضامندی شرط ده چې دلته نشته.

(۴۱) دیوې ښځې پر ذمه څه قرض ووهه قرض دی ښځې دخپل مهر په عوض کې دخپل خاوند پر ذمه ورواړاوه یعنې قرض غوښتونکي ته یې وویل چې زما له خاوند څخه دخپل قرض په بدل کې زما مهر واخله. بیا یې مهر خاوند ته وروښیي نو د هغې دا ښځه نه صحیح کیږي ځکه له هغه سره د بل چا یعنې قرض غوښتونکي حق متعلق شوی دی اوس ښځې ته دهغه اختیار نه دی پاتې.

(۳۲) اتخذت مني ملكة و بالو عفتز منها حائط حاره فطلب نحريلة لا يضر عليه وإن سقط الحائط لم يضمن (۳۳) ولو عفر دارزو حنه بماله بأذنها فالعمار قالها والتفقه دين عليها وإنفسه بالأذن فله ولها بالأذن فالعمار قالها وهو منقطع (۳۳) ولو اخذ عفر بعتز عه انسان من يده لم يضمن (۳۵) في يده مال انسان فقال له سلطان ادفع الي هذا المال قال لا أقطع يدك وأضر نك خنسين فدفع لم يضمن (۳۶) وضع محلاني الضحراء لبعيد به حمار وحش وسقى عليه ففألف في اليوم الثاني وزوج الحمار فنجز وخافنا لم يزوج كل (۳۷) كره من الشاة الغنائة والحضبة والعفوة المئاة والعراف والذم المنفوخ والذكور ونخاع الضلب

توجه: پخپل ملک کې یې څاه (کوھی) جوړ کړ یا یې د مرداري دایستلو نالی جوړه کړه بیا دهغه لمدوالی د گاونډي دیوال ته ورسید او هغه مطالبه وکړه چې دانالی یا څاه کوم بل طرف ته واړوي نو جبر په نه پري کوي بیا که دیوال رنگ شونونه ضامن کیږي آبادي یې جوړه کړه د ښځې په مکان کې پخپل مال سره دهغې په اجازه سره نو آبادي د ښځې کیږي او مصرف یې دهغې پر ذمه کیږي او که یې د ځان لپاره آبادي وکړه دهغې د اجازت بغیر نو بیا آبادي د خاوند کیږي او که یې آبادي د ښځې لپاره کړي وه دهغې د اجازت بغیر نو آبادي د ښځې کیږي او دې متبرع دی او که یې خپل مقروض ونيوه او بیا یو چا ورځنی خلاص کړ نو هغه نه ضامن کیږي دیو چا په لاس کې د بل مال دی بیا پاچاهغه ته وویل چې دامال ماته راکړه که نه ستاسل غوښوم یا دې پنځوس درې وهم او هغه ورکړ نو نه ضامن کیږي. په ځنگل کې یې دام ودراره چې په هغه سره ښکار کړي وحشي خراو بسم الله یې وویل پر هغه باندي بیا په دویمه ورځ راغی او حمار وحشي یې پیدا کړ چې مې شوی وونونه به یې خوري. په پسه کې مکره دي: شرمگاه... مرغري. مثانه. تريخی. جاري وینه. آله تناسل. دملا لوی هډو کی مغزه.

تشریح: (۴۲) که چا پخپل ملک کې یوه شاه وکیندله یایی د مرداري دایستلو لپاره نالی جوړه کړه. او دده د گاونډی دیوال ته لمدوالی ورسید او گاونډی له هغه څخه غوښتنه وکړه چې ته دا څه یا نالی. کوم بل طرف ته واړوه ماته نقصان رسوي نو د شاه او نالی مالک پر ګرځولو باندې نه مجبور کیږي ځکه دایې خالص پخپل ملک کې تصرف کړی دی چې دده حق دی، البته له گاونډی څخه د دفع ضرر لپاره که هغه به نرمي سره د شاه او نالی ګرځولو مطالبه وکړه نو په دې کې هیڅ حرج نشته، بیا که ددې لمدوالی څخه د گاونډی دیوال ږنګ شونو هم د شاه یا نالی مالک نه ضامن کیږي ځکه داسب د جوړیدو په درجه کې دی چې بلاتعدی موجب ضمان نه دی او شاه وغیره کیندل تعدی نه ده لهذا پر مالک باندې ضمان هم نه راځي.

(۴۳) که خاوند دخپلې ښځې په مکان کې د ښځې په اجازه سره پخپلو پیسو آبادي وکړه نو د اعمارت دهغې ښځې کیږي ځکه ملک د ښځې دی او د ښځې خاوند ته حکم کول هم صحیح دی نو ګواکې ښځې خپله آبادي کړي ده لهذا آبادي د ښځې پر ملک باندې پاتېږي او څه مصرف چې پر هغې باندې کیږي هغه به د ښځې پر ذمه وي ځکه خاوند آبادي په جوړولو کې متبرع نه دی لهذا دی به دمصرف په باره کې ښځې ته رجوع کوي او که هغه بلا اجازت دخپلې ښځې لپاره د ښځې په مکان کې آبادي وکړه نو بیا آبادي د خاوند کیږي ځکه په کومو آلاتو سره چې آبادي شوې ده هغه دده په ملک کې دی دده له رضامندي بغیر نه شی کیدای البته څرنگه چې ده د ښځې ځمکه په آبادي نیولې ده لهذا د ښځې د مطالبې په وخت د فارغ کیدو امر کېږي او که خاوند د ښځې په سرای کې دهغې لپاره د اجازت بغیر آبادي کړې وه نو آبادي د ښځې کیږي او کوم مصرف چې پر راغلی دی هغه د خاوند له طرفه تبرع ده لهذا د هغه وړکول ضروري نه دی ځکه دا خو قرض نه دی

(۴۴) که چا خپل قرضدارو نیوه او یو بل څوک راغی دده له لاسه یې قرضدار خلاص کړ هغه و تنبیدی غاښ شونو پرینودونکی نه ضامن کیږي ځکه د اړینودول خالص سبب دی او د پرینودولو او تلف کیدو ترمنځ د فاعل مختار فعل (یعنې تنبیدل او غاښ کیدل) داخل شوی دی لهذا د تلف کیدو نسبت فاعل مختار ته کیږي د پرینودولو طرف ته نه کیږي.

(۴۵) له یو چا سره د بل چا مال ووله چا سره چې ووهغه ته پاچا وویل چې دامال ماته را کړه که نه ییادي د غلا په جرم نیسم اولاس درنه غوڅوم یادي پنځوس درې وهم. هغه له ډاره دامال پاچا ته ورکړ نو اوس به هغه ددې مال تاوان نه ورکوي ځکه له هغه څخه دغه مال په زور اخیستل شوی دی لهذا ضامن پر مکره باندې شته نه پر مکره باندې.

(۴۶) یوه ښکاري په ځنګل کې بسم الله الله اکبر ووايه د حمارو حشی د ښکار کولو په نیت یې لومه ودروله په دابله ورځ چې راغی نو حمارو حشی زخمي شوی مردار شوی پروت دی نو د هغه خوراک نه دی حلال ځکه د حمارو حشی د حلالیدو شرط ذبح کول یا زخمي کول دی چې هغه کار دلته نه دی شوی ځکه نو د هغه خوراک هم نه حلالیږي.

(۴۷) له پسونو او نورو حلالو حیواناتو څخه دغه اته شیان خوړل مکروه تحریمی دی: د بولوخای، خصتین، مرغی، ماشنه، تریخی (په ځیگر کې د صفرایو تیلی، غوندي ده چې د چرې په هضم کې کار کوي) جاري وینه، د تناسل آلہ او حرام مغزه (حرام مغزه د شیدو په شان سپین شیان دي چې د ملاپه تیرېښې شنجې کې له ملا څخه تر غاړې پورې وي) د کراهیت وجه یې داده چې طبیعت له دغو شیانو څخه کراهت محسوسوي، البته د وینو حرمت په نصوصو سره ثابت دی لهدا د وینې خوراک حرام دی د نورو شیانو د مکروه تحریمی دی.

(۳۸) للقاضي أن يفرض مأل الغائب والطفل والفقلة (۳۹) ضعی: خشفته ظاهره بهیث لوزاة انسان ظنه مغنولاً ولا تقطع جلده ذکره إلا بشدیده ترک کشیخ اسلام وقال أهل النظر لا يطيق الجنان (۵۰) ووقته منع سبین (۵۱) والنسابة بالفرس والأهل والأهل والزمن جازة وحزم شرط الغفل من الغائبين لا من أحد الغائبين (۵۲) ولا ينظري على غير الأنبياء والعلماء إلا بطريق التبع (۵۳) والاعطاء باسم التبرؤ والمهرجان لا يتبرؤ (۵۴) ولا يأنس بالنسب القلاص وينسب لنسب النواذير والاعطاء باسم التبرؤ (۵۵) للنسب العالم أن يظنم على النسب الجاهل (۵۶) ولحافظ القرآن أن ينجيم في كل أربعين يوماً

توجه: قاضي لره جائز دی چې په قرض ورکړي د غائب او ماشوم مال او لقطه، یو ماشوم دی چې سرد کړې دومره پراخ دی چې یو انسان ورته وگوري نو دا گمان پري کوي چې دامختون دی. اونه غوڅیږی دهغه د ذکر پوسټ مگر په تکلیف سره نو پري دي پږي لکه بودا چې اسلام راوړي او د نظر خاوندان ووايې چې دا د ختنه کولو طاقت نه لري، او د ختنه مستحب وخت اوم کال دی او مسابقه کول په آسانو، اوبیانو، پیاده او په نښه ویشلو سره جائزه ده، او حرام دی مال شرطول له جانیښو څخه نه له یوه جابه څخه او درود دي نه وایې پر غیر له انبیاء او ملائکه و مگر په تبع سره او چاته څه ورکول د نورو زامهرجان په نامه سره جائزه دی، او خولۍ په سرکول پاک نه لري او مستحب دی توره جامه آغوستل او پرینودل د شملې ډیگری د دوو او پرتمنځ تر ملاپورې او ځوان عالم لره جائز دی چې تربو د امي مخته شي او حافظ قرآن لره مناسب دی چې ختم د قرآن کریم په څلویښتو ورځو کې وکړي.

تشریح: (۴۸) قاضي ته جائز دی چې د غائب چا، نابالغ ماشوم او لقطه مال چاته چې وغواړي په قرض ورکړي ځکه د قاضي په قرض ورکولو سره ددي مالونو حفاظت نه فوتیږی ځکه چې قاضي وروسته دغه مالونه بغیر د نقصان وصول کولای شي اوله قاضي علاوه نورو خلکو ته دا اختیار نشته ځکه هغوی ته وروسته وصول کول مشکل دی.

(۴۹) که دیو ماشوم د ذکر سردومره پراخ وو چې یو څوک ورته وگوري نو د ختنه شوي گمان پري کوي او اوس دهغه د ذکر پوسټ غوڅول مشکل معلومیږي نو د ختنه بغیر دي پرېږدي ځکه پوسټ خود دي لپاره غوڅوي چې سرد ذکر ښکاره شي او چې کله سر خپله ښکاره وي نو د پوسټ غوڅولو ضرورت نشته، لکه یو بودا چې مسلمان شي او تجربه کاره اکثر ووايې چې دا د ختنه کولو طاقت نه لري او په ختنه کولو سره په تکلیف ږی نو هغه ته هم ختنه نه ورکړي ځکه دهغه عذر ښکاره دی.

(۵۰) دختنه کولولپاره مناسب وخت اوم کال دی، دڅینو حضراتورایه داده چې تر بلوغ مخته ختنه نه کیږي ځکه ختنه دطهارت لپاره وي اوتر بلوغ مخته دده پرځمه طهارت نه دی لازم لهذا تر بلوغ مخکې بلا ضرورت تکلیف ورکول دی، لیکن اشبه بالفقه دادی چې که چیرته ماشوم قوي وودختنه کیدو تکلیف یې برداشت کولای شوی نوختنه دي وروکړي که نه بیادي نه ورکوي.

(۵۱) دآسانو غفلول، داوښانو منابه کول او بیاده سره خفاسته چې وگوري څوک مخته دی او غشي ویشتل زده کول جائز دی ځکه مجاهدین دغور یا ستونو ته ضرورت لري، اوله دواړو جانبینو څخه مال شرطول حرام دی مثلاً زید او بکر آسان سره وغفلوي او د شرط کړي چې که دزید آس مخته شونو بکر به سل روپۍ ورکوي او که دبکر آس مخته شونو زید به سل روپۍ ورکوي دا کار حرام دی ځکه د اقامار دی چې حرمت یې په نص سره ثابت دی اوله یوه جانبه مال شرطول استحساناً حرام نه دی مثلاً داسی شرط ولگوي چې که دزید آس مخته شونو بکر به سل روپۍ ورکوي او که دبکر آس مخته شونو هیڅ شی نشته څرنگه چې داصورت دقمار نه دی لهذا داصحیح دی.

(۵۲) له پیغمبرانو او فرشتو علاوه دنورو خلکو پر نامه درود و سلام ویل مناسب نه دی ځکه درود لیدول دیرلوی تعظیم دی چې دداسی خلکو لپاره مناسب نه دی چې له هغوی څخه خطا کاري او گناهونه صادرېږي، البته پیغمبرانو او فرشتو په تبعیت کې جائز دی مثلاً چې څوک داسی ووايي اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَعَلٰی فَلَانٍ، نو دا جائز دی ځکه دادنبی کریم ﷺ تعظیم دی، دصحابه کرامو رضوان الله عنهم له نامه سره رضی الله عنه ویل له تابعینو اوله هغوی وروسته دامت دنیو خلکو له نومونو سره رَضِیَ اللهُ عَنْهُ ویل مستحب دی او راجع مذهب دادی چې ددې عکس هم صحیح دی یعنې دصحابی له نامه سره رَضِیَ اللهُ عَنْهُ ویل او دتابعی او وروسته بزرگانو سره رضی الله عنه ویل هم صحیح دی.

(۵۳) دکافرانو، پر نامه مثلاً نوروز او مهر جان باندې خیرات کول عطیه ورکول جائز نه دی ځکه په دې کې دکافرانو سره تشبه ده چې ممانعت یې راغلی دی، قال ﷺ من تشبه بقوم فهو منهم.

(۵۴) دخولۍ په پرسر کیدو کې هیڅ حرج نشته له گوشه داره خولۍ څخه مراد عامه خولۍ ده که دونو وي او که سوتي مگر دا چې دورینمو یا سپینو او سروزرونه وي، توره جامه آغوستل مستحب دی ځکه نبی کریم ﷺ مکې مکرمې ته دننوتلو په وخت توره پگړۍ وهلې وه، او دپگړۍ شمله ددوو اوږو ترمنځ دملاتر نیمايي پوري رسیدل مستحب دی ځکه نبی کریم ﷺ داسی پري ایښې وه.

فائدة: دحدیث دالفاظو مطابق خولۍ باید گول (یعنې مدوره وي) او په ځینو روایاتو کې له نبی کریم ﷺ سره درې ډوله خولۍ ثابتې دي یو قسم هغه خولۍ وه چې له سر سره مښتې وه، دوهم قسم هغه خولۍ چې له سر څخه څه بالا وه، دریم قسم خولۍ له مذکور ه دواړو قسمونو څخه نښتاً څه زیاته له سر څخه پورته او خلاصه وي چې غوږونه هم په پټیږي (کتاب الوسیله للموصلی ۱۱۶/۶) لهذا دهر قسم خولۍ په سر کول صحیح ده اوزموږ په زمانه کې چې کومې خولۍ رواج دي په هغو ټولو سره سنت ادا کیږي، البته دلbas مطابق خولۍ باید چې ښه عمده خولۍ وي دقراقلي خولۍ چې څومره قسمونه زموږ په وخت کې رواج دي

دهغوټولو استعمال جائز دی او په هغوټولو سره دخولۍ سنت ادا کيږي الخ (جديد معاملات کی شرع احکام ۶۶/۳):

فائده: پگړۍ ترل در رسول الله ﷺ اوصحابه کرام ورضی الله عنهم اجمعین څخه ثابت ده. ځکه پگړۍ ترل مسنون دی. البته داسن زانده دی چې د مستحب درجه لري، او د ادلباس سنت دی. لهدا که یو څوک د سنت د اتباع په نیت پگړۍ و تري نو بلا شبه موجب ثواب گرځي او که یې څوک ونه تري نو هیڅ گناه هم نشته. ځکه له رسول الله ﷺ څخه پر پگړۍ ترلو باندې مواظبت نه دی ثابت، لکه صاحب د زاد المعاد چې فرمایې چې رسول الله ﷺ کله د پگړۍ بغیر خالص خولۍ استعمال کړې ده او کله یې بغیر خولۍ خالص پگړۍ استعمال کړې ده او کله یې خول یعنې جنگي خولۍ استعمال کړې ده یعنې په کومه موقع چې یې کومه یوه مناسبه بللی ده هغه یې استعمال کړې ده.

فائده: د پگړۍ ترلوصحیح طریقه داده چې پرسر یې گول راتاوه کړي ویې تري او پوره سر په هغې سره پټ کړي یواځي د سر شاوخوا پگړۍ ترل او په منځ کې سر لوڅ پرېښودل مکروه دی. البته پر خولۍ باندې د پگړۍ ترلویه صورت کې د سر منځ په پگړۍ پټول ضروري نه دی او نه په دی کې هیڅ کراهت شته. مگر د بیان جواز لپاره نبی کریم ﷺ بغیر خولۍ هم پگړۍ استعمال کړې ده. لیکن عام معمول تری پگړۍ لاندې خولۍ ایښودل وپه پگړۍ ترلو کې دمخ خواته پرتندي باندې محراب جوړول په هیڅ کوم معتبر کتاب کې نه دي راغلي البته علما، اوصالحا، پرتندي باندې محراب جوړوي. لهدا محراب جوړول د پگړۍ ترلو سنت نه دی خو که جوړ شي نو هیڅ باک نه لري.

فائده: له صحیح روایاتو څخه د پگړۍ د جامې په هکله کوم خاص مقدار متعین کیدل نه دی ثابت شوی ځکه هر څوک دخپل حیثیت مطابق چې څومره مناسب گڼي پگړۍ ترلای شي البته چې ډیره زیات او ډیره نه وي او نه ډیره کمه وي بلکې درمیانه وي ولفی اللباس والزینة فی الشریعة الاسلامیة: المطلب الثانی: قدر العمامة لقد كانت عمامة رسول الله ﷺ وسطا کبیرة ولا صغیرة وانه لم یثبت فی طوله او عرضها شیء فینبهی النوسط فیها القداء بالنسبة ﷺ.

فائده: د پگړۍ شمله باید کم تر کمه دخلورو گوټو برابره اوزیات تر زیاته یو لاس وي او شمله دومره اوږدول چې دناسنۍ په وخت کې تر ملاتیر ه وي صحیح نه ده (فتاوی عالمگیریه ۵/ ۲۳) له رسول الله ﷺ څخه د شملې مختلفې طریقې ثابتې دي او حضراتو فقهاؤ کرامو رضوان الله علیهم لیکلی دي چې د پگړۍ شمله د شخواته د دواړو اوږدو تر منځ پرېښودل افضل او مستحب دی او راسته طرف ته پرېښودل هم جائز دی البته چې طرف ته په پرېښودلو او نه پرېښودلو کې د علماؤ اختلاف دی ځینو جائز بللی دی او ځینو ناجائز او بدعت گڼلی دی بیا هم که چیرته څوک دخپل عادت یا سهولت په وجه دست گڼلو بغیر شمله چې طرف ته پریږدي نوبه هر حال ناجائز کار نه دی. در رسول الله ﷺ د پگړۍ په باره کې دوي شملې او یوه شمله دواړې له احادیثو څخه ثابتېږي لهدا د پگړۍ یوه شمله پرېښودل هم صحیح ده او دوي شملې پرېښودل هم صحیح ده.

فائده: لمنوخ کول په پگړۍ او بغیر پگړۍ کې آیا په ثواب کې فرق راځي که نه؟ د دې سوال تر جواب مخکې په دي خان پوه کړئ چې په کومه علاقه کې له پگړۍ بغیر لباس نامکمل گڼل کيږي او بغیر پگړۍ له کوزه ونه

او د لویانو په مجلس کې گډون کول معیوب گڼل کیږي هلته بغیر پېگړۍ لمونځ کول مکروه دی او داپه دي وجه نه چې په سنت سره عمل نه دی شوی بلکې په دی وجه چې ددی علاقې په اعتبار سره بغیر پېگړۍ لباس نامکمل دی او په نامکمل لباس کې لمونځ کول مکروه دی ، ونگره صلاحه فی ثواب الذلّه بلبسای بیته . (ردالمحتار: ۱/ ۶۳۰) (امداد الفتاوی: ۲۵۶/۱)

او څرنگه چې پېگړۍ ترل سنت زانده دی چې دمستحب درجه لري لهذاکه داتباع سنت په نیت پېگړۍ وترله شی نوموجب ثواب دی لیکن پردی بنیاد دانه شي ویل کیدای چې له پېگړۍ سره لمونځ کول زیات ثواب لري ترهغه چې بغیر پېگړۍ ادا شي او د احادیثو په ذخیره کې دتلاش کولو بیا وجود داسی کوم حدیث نه دی موندل شوی چې په هغه سره داثابت شي چې له پېگړۍ سره لمونځ دهغه لمانځه په نسبت زیات ثواب لري چې بغیر پېگړۍ ادا شي . البته داسی موضوعی له خانه جوړ شوي احادیث پیدا کیږي چې په هغو کې دپېگړۍ د لمونځ فضیلت بیان شوی دی خو هغه احادیث په اتفاق د محدثینو په دي وجه چې موضوعی دي قابل رد او غیر معتبر دي ودي کتل شي : (الموضوعات الکبری للمعلی القاری: ص ۲۳۲) القوائد المجموعه فی الاحادیث الموضوعه

ص: ۱۸۷ ، و تذکره الموضوعات: ص ۱۵۵ ، المصنوع فی معرفه الموضوع: ص ۸۷ ، جدید معاملات کی شرعی احکام: ۵۷۶/۳.

(۵۵) تربودایي علمه سري دخوان عالم مخته تلل جائز دی ځکه چې خوان عالم تربودایي علمه افضل دی قال الله تعالی: قُلْ خَلِّ يَسْفِرُ الَّذِينَ يَغْلِفُونَ وَالَّذِينَ لَا يَغْلِفُونَ) وقال تعالی: (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) ، داصح قول مطابق له اولی الامر څخه علماء مرادي .

(۵۶) حافظ قرآن لره پکار دی چې یو قرآن کریم په څلویښت ورځې کې ختم کړي چې په لوستلو کې گپړنه وي ځکه مقصود فهم دقرآن کریم او عبرت حاصلول دی نه محض تلاوت کول .

کتاب الفرائض

د اکتاب دفرائضو په بیان کې دی

مصنف رحمته الله علیه د وصیت له مسائلو څخه فارغ شونو څرنگه چې وصیت اخت المیراث دی په دي وجه یې له وصیت څخه وروسته دمیراث مسألې ذکر کړي دي . یاد اچې وصیت دمرض الموت په وخت کې دتصرف کولو نوم دی او فرائض له موت څخه د وروسته تصرف نوم دی .

فرائض د فريضه جمع ده ، فريضه له فرض څخه مشتق دی کوم چې دقطع کولو او تقدیر (اندازه کولو) په معنی دی ویل کیږي فرض القاضی الفقه ای قدرها . بیادلفظ فرض جمع یعنی فرائض دعلم میراث نوم وگرځید او دعلم فرائض اصطلاحی تعریف په دي ډول سره شوی دی ، هو علم باصول من فقه وحساب یعرف به حق کل من الترتکه ، یعنی علم فرائض دفعه او حساب دڅه اصولو علم دی دکوم په ذریعه سره چې دوراثانو حقوق معلومیږي . علم فرائض افضل ترین علم دی قال الله تعالی (فريضه من الله) (یعنی داحکم دالله له طرف څخه مقرر کړل شوی دی) ، وقال النبی ﷺ تعلموا الفرائض وعلومها الناس (یعنی فرائض زده کړئ او څلگوته یې ورزده کړئ) وقال ﷺ تعلموا الفرائض وعلومها فانها نصف العلم (یعنی فرائض زده کړئ او څلگوته یې ورزده کړئ د نصف علم دی) .

فان قيل : ما معنی قوله فانها نصف العلم؟

قيل: لأن للامسان حاليتين حالة حياة وحالة موت والفرع من أحكام الموت ليكون لفظ النصف ههنا عبارة من قسمين عن قسمين.

(۱) یندامن ترکه الميت متخیزه هم ذویو نه هم وصینة فلم یقسم بیس ورثه، (۲) وهم ذوی فرض أي ذویهم مغنیر للآب السندس مع الولد او ولد لاس (۳) والجد کآب ابن لم یصل فی نسبه إلى الميت أم (۴) إلا فی زدها إلى ثلث مانقی، وخف أم الأب فیحب الإخوة (۵) وللام الثلث مع الولد او ولد الابن او الابن من الإخوة أو الأخوات لآلین کان له إخوة فلامنه السندس ومع الأب وأحد الذویین لثالثی بعد فرض أحدهما

توجیه: شروع به کیري دمیټ له ترکی څخه دده په تجهیز او تکفین بیادده قرض بیادده وصیت بیابه تقسیمیري دهغه د وارثانو په منځ کې، هغوی اصحاب فرض یعنی دمقرر و حصو والدي نوپلار له سدس دی له زوی یا المسی سره او نیکه دیلا په شان دی که نه راغله دهغه په نسبت کې مور مگر په راگر څولو کې دهغه د حصي د باقی مانده د ثلث طرف ته او انا لره په محرومولو کې نومحرومي هغه ورونو او خویندولره او مور لره ثلث دی اوله اولاد او اولاد ابن سره اگرکه هرڅومره کښته وي اوله دوو روناو خویندوسره نه دهغوی له اولاد سره سدس دی اوله پلار سره یاله خاوند یاله ښځې سره ثلث باقی دی وروسته له مقررولو دهغه د حصي.

تشریح: (۱) دمیټ له ترکی (دمیت هغه پریښی مال له کوم سره چې دکوم بل چاق متعلق نه وي) څخه به ترټولو وړاندي دهغه دکفن او دفن استقام کیري ولی چې انسان محترم دی که ژوندی وي او که مړ شي نو لکه څرنگه چې هغه په ژوند کې دخپل مال ترټولو وړاندي خپله حقدار ووهداشان له مرگ څخه وروسته به هم هغه لوڅ نه پریښودل کیري. بیاجې څه پاتې شي له هغه څخه که دده پرمه قرض وي نو هغه به ادا، کیري یعنی قرض له وصیت څخه مقدم دی ولی چې د قرض اداء کول واجب دي او وصیت تبرع ده او واجب د تقدیم ډیر حقدار دی. بیاکه څه ترکه پاتې شوه نو په هغې کې به دده وصیت پوره کیري (که هغه د چالپاره څه وصیت کړي وي) قال الله تعالی (فان اکثر من ذلک فهم شرکاء فی الثلث من بعد وصیة یوصی بها و ذین) (نو که له دي څخه زیات وارثان وي نو هغوی په دریمه کې شریکان دی له وصیت څخه وروسته یاله دین ادا، کولو څخه وروسته)، په دي شرط چې وصیت له ثلث ترکه څخه زیات نه وي. بیاجې څه پاتې شي هغه به دمیټ په وارثانو تقسیموي لفرله لفرله لغوا الررض بأهلها فما بقیت للأولی عصبه ذکر (ذوی الفروضه دهغوی حصي ورکړی بیاجې کوم مال پاتې شي هغه به خغه نارینه قریب ته ورکول کیري کوم چې له مړي سره ډیر نژدي قریب لري).

(۲) دمیټ وارثان په دري قسمه وي اول ذوی الفروض، دوهم عصبات، دریم ذوی الارحام. ذوی الفروض هغه دمقرر و حصو والا وارثان دي دکومو حصي چې په قران مجید یا حدیث رسول ﷺ کې متعین شوي وي. اوداسي وارثان چې دهغوی حصي متعین شوي دي دولس کسه دي له هغوی څخه ترټولو مخکي دمیټ پلار دی، نوپلار ته د ولاد او ولدولده په موجود والی کې سدس ورکول کیري لفرله لفرله (ولایه لکل واحدیهما السدس ممتارک ان کان له ولد) داخود ولد د صورت حکم دی او ولد الولد څرنگه چې شرعاً ولد شمارل کیري په دي وجه د ولد الولد هم همدا حکم دی.

ف: پلار لره دوه حالتونو نور هم شته یو دا چې له پلار سره که دمیټ لور یا المسی یا کورسی وغیره مونث اولاد وي نو دیلا حصه سدس مع العصبه ده یعنی له ترکی څخه به شپږمه حصه ورکول کیري بیاباقي ترکه

پرواړشانوله تقسيمولو وروسته که څه پاتې شي هغه به هم پلار ته ورکول کيږي. او دوهم حالت يې دا چې که دميت نارينه يا ښځينه هيڅ اولاد نه وي نو بيا به ټول مال پلار ته ورکول کيږي ولى چې پلار عصبه هم دی. (۳) له ذوی الفروضو څخه دوهم دميت نيکه (دپلار له طرفه) دی نو که دميت پلار ونډى نه وي نو دميت نيکه دميت دپلار په حکم کې دی يعنى پورته ذکر شوي دري حالتونو دنيکه دي په دې شرط چې دنيکه او ميت په منځ کې دميت دمور واسطه نه وي لکه دپلار يا دنيکه پلار الخ او که دنيکه او ميت په منځ کې دام واسطه وي نو هغه جد قاسد دی لکه اب ام الاب (دپلار دمور پلار)، جد فاسد له ذوی الفروضو څخه نه دی بلکه هغه له ذوی الارحامو څخه دی.

(۴) نيکه دپلار په حکم کې دی مگر په دوو مسئلو کې دپلار په حکم کې نه دی له دې دوو مسئلو څخه يوه داده چې کله ميت مور، پلار او ښځه يا خاوند پرېږدي نو دپلار دموجودوالی په وجه سره خاوند يا ښځې ته له حصي ورکولو څخه وروسته چې څه پاتې شي مور ته دهغه پاتې شوی ثلث ورکول کيږي ليکن په همدې صورت کې که دپلار پرځای نيکه وي نو په دې صورت کې مور ته دکل مال ثلث ورکول کيږي داسي دنده ده چې خاوند يا ښځې ته له حصي ورکولو وروسته چې څه پاتې شي مور ته به دهغه ثلث ورکول کيږي. دوهمه مسئله داده چې دميت دپلار په موجودوالی کې دميت انا له ميراث څخه محروميږي او دنيکه په موجودوالی کې دميت دپلار مور يعنى دميت انا له خپلې حصي څخه نه محروميږي. له دې دوو مسئلو څخه ماسو ادنيکه او پلار ټول احکام يوشان دي لکه چې دميت وروڼه او خويندې دنيکه په موجودوالی کې محروم وي لکه څرنگه چې دپلار په موجودگي کې وروڼه او خويندې محروم وي ولى چې نيکه دپلار قائم مقام دی. دمصنف رحمه الله دقوله في حجب الاخوة همدامطلب دی چې دنيکه په موجودوالی کې دميت وروڼه او خويندې له ميراث څخه محروميږي.

(۵) له ذوی الفروضو څخه دريم دميت مورده دمور لپاره دري حالتونه دي يودا چې که دميت اولاد او اولاد لا ونه وي او دوه ياله دوو څخه زيات وروڼه او خويندې هم نه وي نو مور ته دترکي ثلث ورکول کيږي لفظه تعالى (فان لم يكن له ولد وورثة لانه الثلث). دوهم حالت دادی چې که دميت اولاد وي اگر که څومره هم کښته وي يادوه ياله دوو څخه زيات وروڼه او خويندې وي نو بيا دميت مور ته سدس ورکول کيږي لفظه تعالى (ولا يورثه لکل واحد منهما السدس متا ترک ان کان له ولد). وقال الله تعالى (فان کان له اخوة للامه السدس). او که دخويندو او وروڼو اولاد وي نو په دې صورت کې دا حکم نه دی دمصنف رحمه الله دقوله لا اولاد همدمامطلب دی چې دخويندو او وروڼو اولاد په موجودوالی په صورت کې دا حکم نه دی. دريم حالت دادی چې دپلار او احد الزوجين په موجودوالی کې دا احد الزوجين له حصي ورکولو څخه وروسته دباقی مانده ترکي ثلث مور ته ورکول کيږي ولى چې له حضرت عمر رضي الله عنه څخه دښځې او والدينو په باره کې پوښتنه وشوه نو هغه رضي الله عنه څخه: نسخا لياره ربع مور لره دما بقی ثلث او پلار لره دما بقی مقرر کې.

(۱) وللحدات. وان کن السدس ا لم یخلل جد فاسد فی نسبها إلى الميت و ذاهبت کذا حجة واحدة (۸) والحدی تحجب به غیري والکل اولاد و زوج نسب مع الولد اولد الاب و ابنه الی (۱۰) وللزوج نصف الربع. ومع الولد اولد الاب و ابنه و ابنه الی (۱۱) و نسب نصف وللکثیر الثلثان و عصبها الاب. و له متلاحظها (۱۲) و ولد الاب کوله عدده و به یحب بالابن و مع البنت الا قرب الذکور المافی (۱۳)

وللآباء الشدس تكملة للثنتين (وحجین بینین) (الآن يكون معهن أو اشغل معهن ذكر فيعصب من كانت به حداه ومن كانت فوقه مس لئلا تذاق
سهم، وتنقطع من دونه

توجه: اوجداتولره اگرکه زیاتي وي سدس (یعنی ښپږمه) دی که نه شي راجد فاسد دهغو په نسبت کې دمیت طرف ته او ددو جهتونو والادیوه جهت والا په شان ده اولیري والامحبوبه وي په ښېدي والاباندي او ټولي محرومیري په مور سره، او خاوندلره نصف دی اوله اولاد او اولاد لابن سره اگرکه څومره هم کښته وي ربع ده، او ښځې لره ربع ده اوله اولاد او اولاد لابن سره اگرکه څومره هم کښته وي ښمن دی، اولور نصف دی اوزیاتولره دوه ثلثه دي، او عصبه گرځوي هغوئ لره زوی، اوزوی لره ددو ولور اونیو برابره حصه ده، اولمسی دزوی په شان دی دهغه په نه موجود والی کې، او محرومیري په زوی سره اوله لور سره قریب مذکر لره باقی ده، اولمسیولره سدس دی چې پوره کوي دوه ثلثه، او محرومیري په دوو لورانو سره مگر دا چې وي له هغوئ سره یاله هغوئ څخه کښته کوم مذکر نو هغه عصبه گرځوي هغولره چې له دوی سره برابروي او هغولره چې له دوی څخه لوړوي له هغو څخه کوم چې صاحب سهم نه دي او ساقطیري له دي څخه علاوه.

توضیح: (۶) له ذوی الفروضو څخه شپږم دمیت جده صحیحه ده جداتولره دري حالتونه دي یو دا چې جدي لره سدس دی اگرکه متعددي وي ولی چې له حضرت ابوهریره رضی الله عنه څخه روایت دی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله جدي لره ثلث مقرر کړي، مگر شرط دادی چې جده صحیحه وي، جده صحیحه هغه ده چې دهغې اودمیت په منځ کې جد فاسد واسطه نه وي لکه انا دیلار له طرفه، او انا دمور له طرفه، او انا دمور دیلار له طرفه او انا دمور له طرفه، دا ټولې جدات صحیحه دي ولی چې ددوی اودمیت په منځ کې جد فاسد یعنی نیکه دمور له طرفه نشته هودنیکه مور یا دهغه انا (دواړه دمور له طرفه) جدات فاسده دي ولی چې ددوی اودمیت په منځ کې جد فاسد واسطه شته.

(۷) او که دیوي جدي له میت سره څو قرابتونه وي اودبلي صرف یو قرابت وي دادواړه په میراث کې سره برابري دي، ددو قرابتو صورت داسي کیدای شي چې مثلاً دیو ښځې یولمسی دزوی له طرفه او یولمسی دلور له طرفه دی اوددوی دواړه په منځ کې نکاح وشوه بیادهغوئ اولاد وشو نو دهغوئ دا اولاد دښځه په دوو قرابتو سره جده ده یعنی دمور له طرفه انا ده اودپلار له طرفه هم انا ده.

(۸) دجدي دوهم حالت دادی چې دلیري قرابت والاجده دنږدي قرابت والی جدي په موجود والی سره محرومیري، اودریم حالت دادی چې دمور په موجود والی کې ټولي جدي که قریبي وي او که لیري وي محرومیري ولی چې په حصصو کې دمقدم او مؤخر اعتبار کیږي کومه چې وړاندي وي هغه ته حصه ورکول کیږي، که هغه نه وه نو ورسته والا ته ورکول کیږي.

(۹) له ذوی الفروضو څخه پنځم خاوند دی خاوندلره دوه حالتونه دي یو دا چې که دمیت اولاد نه وي نو خاوندلره دښځې له ترکی څخه نصف دی، اودوهم حالت دادی چې دمیت اولاد وي یا دمیت دزوی اولاد وي اگرکه څومره هم کښته وي نو خاوند ته دترکي ربع ورکول کیږي (لفظ له تعالی او لکه نصف مائیک اړواجمک اېلم یکن لیر)

ولدایار کان لهن ولدلکم الربع منافر کن (څه چې ښځه پرېښودل دهغه نیمایې ستاسې لپاره دي که دښځې اولاد نه وي او که اولاد وي نو ستاسې لپاره ربع ده).

(۱۰) له ذوی الفروضو څخه شپږم دمیت ښځه ده، ښځې لره دوه حالتونه دي یو دا چې ښځې ته دخاوند له ترکي څخه ربع ده که میت اولاد یا اولاد اولاد نه وي، او دهم حالت دادی چې دا اولاد په موجود والی کې یاد زوی دا اولاد په موجود والی کې اگر که هر څومره هم کښته وي ښځې ته د ترکي اتمه حصه ورکول کیږي که ښځه یوه وي او که ډیري وي لقوله تعالیٰ [ولهین الزینع منافر کنه] لم یکن لکه ولدایان کان لکنم ولدللهین الفین منافر کنه (۱) او ښځې لره د ترکي ربع ده که ستاسې اولاد نه وي او که ستاسې اولاد وي نو هغوی لره د ترکي اتمه حصه ده).

(۱۱) له ذوی الفروضو څخه اوم دمیت لور ده. دمیت لور لره دري حالتونه دي یو دا چې که یو وي نو هغې لره د ترکي نصف دی. دوهم حالت دادی چې که دوه یا له دوو څخه زیاتي وي نو د ترکي دوه ثلثه دي. دریم حالت دادی چې که وارثان زوی اولور دواړه وي نو زوی لور عصبه گرځوي یعنی په دي وخت کې دادواړه عصبه گرځي: ا- عصبه والی په صورت کې د زوی حصه د دوو لورانو برابر ده وي لقوله تعالیٰ (یوصیکم الله فی اولادکم للذکر مثل

سطر الانثی فان کن نساء لوق انتین لهن ثلثا ماک و ان کانت واحدة فلیها النصف) (الله تعالیٰ تاسې ته حکم در کوي ستاسې د اولاد په باره کې د زوی حصه د دوو لورانو برابر ده، که ښځې له دوو څخه زیاتي وي نو هغوی لره د ترکي دوه ثلثه دي او که یوه وي نو هغې لره نصف ده).

(۱۲) مصنف رحمته الله په مابین کې د لمسی مختصر حالت بیان کړی دی اگر که لمسی له ذوی الفروضو څخه نه دی لکه چې فرمایې چې دمیت د ژوندی زوی د نه موجود والی په صورت کې لمسی د زوی په مرتبه کې دی یعنی کوم حق چې د زوی وي هغه د لمسی وي ولې چې په دي وخت کې لمسی د زوی قائم مقام دی. او د زوی په موجود والی کې لمسی محروم یږي ولې چې په عصبانو کې دا قرب د موجود والی په صورت کې ابعده محروم یږي. او که له بنت سره والد الابن وي یا ولد الابن وي یا دهغو مجموعه وي نو له بنت سره له دوو څخه چې کوم اقرب مذکروې له ترکي څخه بنت ته د نصف حصي له ورکولو څخه وروسته چې څه باقي پاتې شي هغه به دهغه وي ولې چې ولد الابن عصبه دی اوله ذوی الفروضو څخه وروسته چې څه پاتې شي هغه اقرب عصبه ته ورکول کیږي.

(۱۳) له ذوی الفروضو څخه اتم دمیت لمسی ده اولمسی که یوه وي یا ډیري وي دمیت دیوي لور د موجود والی په صورت کې یې حصه سدس ده ترڅو چې دوه ثلثه پوره شي ولې چې یوي لور ته د ترکي نصف ورکول کیږي اولمسی ته له سدس ورکولو وروسته د دواړو حصه ثلثان کیږي ولې چې لمسی دلوزېه مرتبه کې ده په دي وجه دو ثلثان کوم چې د ثلثانو حق دی په دوو کې به پوره کیږي. مگر په دوو کې د مرتبې د فرق په وجه سره لور ته نصف ورکول کیږي اولمسی ته سدس ورکول کیږي. او که لوراني دوه یا له دوو څخه زیاتي وي نو په دي صورت کې لمسیاني محروم یږي ولې چې لمسیانو ته سدس د ثلثانو د تکمیل لپاره ورکول کیدو کوم چې اوس په خپله په لور اوسره پوره شولهدا بنات الابن محروم یږي. هو که له دوو سره کوم هملک وي یعنی د دوو وروړوي یا له هغه څخه په کښته درجه کې وي یعنې د دوو وراړه وي نو هغه خپلي خویندي

اولوري عصبه گرځوي په دي شرط چې لوري ذوی الفروض نه وي ، دمصنف رحمته الله دقول ممن لم تكن ذات سهم هم هذا مطلب دی چې لوري ذوی الفروض نه وي که نه نوهغه به خپله حصه وري او عصبه نه گرځي . اوکومي چې له دوی څخه دکنښته درجي لمسياني وي هغه محرموي مثلاً دیوه ميت دري يادوه لوراني او يوه لمسی اوکړوسی او يوه کړوسی او يوه دلمسی لمسی یعنی دمري سړوتی وي نوپه دي صورت کې دوولورانونته دوه دريمې ورکول کيږي اوکومه يوه دريمه حصه چې پاتي شي هغه به دکړوسی په سبب دلمسی ، کړوسی اوکړوسی په منځ کې تقسيميږي هوکړوسی ته به له نجونو څخه دوچنده ورکول کيږي اودميت سړوتی کومه چې له کړوسی څخه په کنښته درجه کې دی هغه محرومه پاتي کيږي لقلوله تعالى (يوصيكم الله في اولادكم للذكر مثل حظ الانثيين) (الله تعالى تاسي ته حکم درکوي ستاسي داوولادپه باره کې ، دزوی حصه ددوولورانونو برابر ده) .

(۱۳) (والأخوات لأب وأم كبنات الفلب عند غمهن) (۱۵) (ولأب كبنات الإبن مع الفلبات وعصبن أخوتهن والست وبنت الإبن) (۱۶) وللواحد من ولد الأم الثلث ، وللأب والثلث ذكورهم وإناتهم سواء) (۱۷) (وآخرين بالأبن وإنه وإن سفل ، وبالأب والجد والست ثلثه) (۱۸) (وغيره أي من أخذ الكل إن انفرد ، والباقي مع ذي سهم) (۱۹) (والأخف الإبن ثم البنت ، وإن سفل ثم الأب ثم ابنت الأب وإن علا) (۲۰) (والأخ لأب وأم ثم الأخ لأب وأم ثم ابن الأخ لأب وأم ثم الأب ثم أعمام ثم أعمام الأب ثم أعمام الجد على الترتيب) (۲۱) (ثم السفل ثم عصبة على الترتيب)

توجه : اوحقيقي خويندي دلورانوپه شان دي دهغوئ په نه موجودوالی کې اوعلاتي خويندي دلمسيوپه شان دي له لورانوسره او عصبه کوي دوی لره ددوی وروراولوراولمسی او یواخیافي وروراو خورلره سدس دی اوزیاتولره سدس دی ددوی مذکراوموثن برابر دي اومحروميږي په زوی اولمسی سره اگرکه کنښته وي اوبه پلارونیکه سره . اولورمحروموي صرف اخیافي اولاداوعصبه ده یعنی کوم چې ټول مال وړي کله چې هغه یواخي وي . اوباقی مانده له صاحب سهم سره ، اوزیات حقدارزوی دی بیالمسی اگرکه کنښته وي بیالاریانیکه اگرکه لوړوي بیاحقيقي وروریاعلاتي وروریاحقيقي ورورزوی بیادعلاتي ورورزوی بیاکاگان بیادپلااکاگان بیادنیکه اکاگان په ترتیب سره اوبیازادونکی بیادهغه عصبات په ترتیب سره .

تشریح : (۱۴) له ذوی الفروضو څخه نهم دميت حقيقي خويندي دي اوحقيقي خويندي دلورانواولمسيودنه موجودوالی په صورت کې دلورانوپه حکم کي دي نوکه یوه خوروي نونصف ترکه به ورکول کيږي ولی چې لورکه یوه وي نوهغې ته نصف ملاويږي اوخوردلورقائم مقام ده ، اوکه دوه یاله دووڅخه زیاتي خويندي وي نوهغوئ ته دوه ثلثه ورکول کيږي ولی چې دوویاله دووڅخه زیاتولورانوته دوه ثلثه ملاویدل اوخويندي له خپلوورونوسره عصبه گرځي لقلوله تعالى (يستفونک ل الله یفیکم فی الکلاله ان امره لیس له ولدوله اخت لهن انصف مترك بهیرنهان لم یکن لهن ولد فان کانتین لهنما الثلثان) (له ت څخه فتوی غواړي ، ورته ووايم چې الله تعالى تاسي ته دکلاله په باره کې فتوی درکوي چې که انسان مړ شي اودهغه اولادنه وي اودهغه خوروي نوهغې لره دترکي

نیمایې ده او ورور د خور وارث دی که دخور اولاد نه وي، او که خویندي دوه وي نو هغوی لره دوه دریمي دي له ترکي څخه).

(۱۵) له ذوی الفروضو څخه لسم علایي خویندي دي (هغه خویندو ته ویل کیږي چې صرف په پلار شریکي وي) علایي خویندي له حقيقي خویندو سره داسي دي لکه څرنگه چې لمباني له لورانسره وي او د لمبوسو نسبت له لورانسره په مخکنی متن کې ذکر شوی دی. خویندي که علایي وي که حقيقي وي دهغوی ورور هغوی عصبه گرځوي یعنی ورور خو په خپله عصبه وي دهغه په وجه سره خویندي هم عصبه گرځي لقوله تعالی (یوصیکم الله فی الاولادکم للذکر مثل حظ الانثیین) (الله تعالی تاسي ته حکم درکوي ستاسي دا ولاد په باره کې، د زوی حصه دلورانو د حصو برابر ده). همداشان دمیت لور اولمسی هم خویندي عصبه گرځي یعنی دایولي یو ځای عصبه گرځي له ذوی الفروضو څخه پاتې شوي ترکه ټوله دوی وري لقوله تعالی اجعلوا الاخوان مع السات عصبه (اخوان له بناتو سره عصبه کړئ).

(۱۶) له ذوی الفروضو څخه یو لسم اخیافي خویندي او ورونه دي (کوم چې صرف په مور شریک وي هغه ته اخیافي خور او ورور ویل کیږي) اخیافي خویند او ورونه لره که یووي نو دس دی او که زیات وي نو ثلث دی په دوی کې دنارینه اوښخې دواړو حصي سره برابري دي یعنی دادحقيقي او علایي خویندو په شان نه دي چې نارینه ته دښخې د وچنده حصه ورکول کیدله لقوله تعالی (یستفرک قلاً الله یفیکم فی الکلاله) امر و هک لبس له ولدوله اخت فلها نصف مترك وهو برهان لم یکن لها ولد فان کانت انتین فلها الثلکان) (له تا څخه فتوی غواړي، ورته ووايه چې الله تعالی تاسي ته دکلاله په باره کې فتوی درکوي چې که انسان مړ شي اودهغه اولاد نه وي اودهغه خوروی نو هغې لره دترکي نیمایې ده او ورور د خور وارث دی که دخور اولاد نه وي، او که خویندي دوه وي نو هغوی لره دوه دریمي دي له ترکي څخه).

(۱۷) او خویندي او ورونه څرنگه چې هم وي، علایي وي که اخیافي وي دمیت دزوی اولمسی او کړوسی وغیره نارینه اولاد او د پلارونیکه په موجودوالی کې ټول محرومیږي ولی چې په آیت شریف کې خویند او ورونه میراث په کلاله پسي مشروط کړی دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار او زوی نه وي لهذا د پلار او زوی په موجودوالی کې خویندي او ورونه میراث څخه محرومیږي، اودمیت سکني لور اولمسی صرف اخیافي خویندي او ورونه محرومي وجه هغه ده چې داخیافي خویند او ورونه میراث به کلاله پسي مشروط دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار او اولاد نه وي او بنت خو لده دی پاتې سو حقيقي او علایي خویندي او ورونه نو هغه په لور اولمسی سره نه محرومیږي ولی چې مشروط بالکلاله مفدري حصي یعنی نصف، ثلث، سدس او ثلثان دي له کوم ذوی الفرض سره عصبه والی په کلاله پوري مشروط نه دی لهذا حقيقي او علایي د عصبه والي په وجه سره وارث کیدای شي.

(۱۸) قوله وعصه ای الورثة ذوفرض وعصه، له دي ځايه د وارثانو د دوهم قسم بیان دی. د وارثانو دوهم قسم عصبات دي، عصبه هغه وارث دی چې که یو اخی وي یعنی ذوی الفروض نه وي نو ټول مال هغه ته ورکول کیږي او که له ذوی الفروض سره وي نو نوله ذوی الفروضو څخه پاتې شوی مال هغه ته ورکول کیږي

فائدة: عصبه پرده قسمه دي يو عصبه نسبي. دوهم سببي. عصبه نسبي هغه ته ويل کيږي کوم چې نسب په ذريعه سره وي او عصبه سببي مولی عتاقه يعنی دميت ازا دکونکي ته ويل کيږي په ميراث کې عصبه نسبي مقدم وي.

(۱۹) د عصباتو ترتيب دادی چې تر ټولو په لومړۍ درجه کې عصبه دميت زوی دی بيا لمسی دی بيا کړوسی دی همداشان وړاندي اگرکه څومره هم ترکبته وي لفظاً لفظاً (ولا يوبه لكل واحد منهما السمس ممتراک ان كان له وله) وجه استدلال داده چې باری تعالی پلار د ولده په موجودوالی کې ذوی الغرض گرځولی دی اوزوی لره يې کومه حصه نه ده مقرره کړي لهذا متعینه شوه چې له پلار څخه چې څه پاتې شي هغه به زوی ته ورکول کيږي نو د دليل دی چې زوی له پلار څخه په عصبيت کې مقدم دی ولی چې په يوځای کې پلار هم عصبه دی مگر دلته د زوی په موجودوالی کې يې هغه عصبه نه ده گرځولی نو دادزوی دمقدم والی دليل دی. او که د دې سلسلې (فروع ميت) کوم وارث نه وي نو بيا دميت پلار وارث دی، که پلار نه وي نو نيکه وارث دی که دانه وي نو غورنيکه وارث دی اگرکه څومره هم دلوري درجي وي ولی چې الله تعالی دخيوند او ورونيو ميراث په کلاله پوري مشروط کړی دی او کلاله هغه ده دکوم چې پلار اوزوی نه وي نومعلومه شوه چې د پلار په موجودوالی کې ورونيو ته ميراث نه ورکول کيږي لهذا پلار، نيکه له ورونيو او اعمامو څخه په عصبيت کې مقدم دی.

(۲۰) او که د دې سلسلې (يعنی اصول ميت) هم کوم يو موجود نه وي نو بيا دميت سکنی. ورور وارث دی او که دهغه سکنی. ورور هم نه وي نو بيا علاني (ورور) (يعنی صرف په پلار شريک ورور) وارث دی ولی چې حقيقي ورونو قربات له ميت سره د علاني ورونو په نسبت ډير دی. او که داهم نه وي نو بيا حقيقي ورور زوی وارث دی او که هغه هم نه وي نو بيا د علاني ورور زوی وارث دی. ورور که حقيقي وي او که علاني وي له اکاگانو څخه مقدم دی ولی چې ورور د اکاگانو په نسبت ميت ته ډير قريب دی په دې وجه چې ورور جزء الاب دی او چچا جزء الجد دی. او که په دې سلسله (جزء الاب) کې هم کوم وارث نه وي نو بيا دميت اعمام وارث دی ولی چې د پلار له اکاگانو څخه ميت ته ډير قريب دي، او که داهم نه وي نو بيا د پلار اکاگان دي او که داهم نه وي نو بيا دميت د نيکه اکاگان او په همدې مذکوره ترتيب سره يعنی په دې ټولو کې سکنی په علانيانو باندې مقدم دي د سکنيو دموجودوالي په صورت کې علاني اکاگانو ته حق نه ورکول کيږي ولی چې حقيقيانو قربات له ميت سره د علانيانو په نسبت ډير دی.

(۲۱) له پورته ذکر شويو ټولونسي عصباتو څخه وروسته دميت د ازا دونکی درجه ده کوم ته چې مولی العتاقه او عصبه سببي ويل کيږي ولی چې نبي کریم ﷺ يو معتق ته وفرمايل چې ستا د ازا دکړل شوي که کوم وارث نه وي نو ته دهغه عصبه يې. او که په خپله معتق نه وي نو دهغه عصباتو ته په همدې پورته ذکر شوي ترتيب سره ميراث ورکول کيږي لهما قلنا.

(۲۲) ر. لاجي فر ص ۱۲۵: الصف: الفقان: صف: عصة يا حو نهين (۲۳) و مريدلي بعبره: محب به (۲۴) و المحجوب يعحب کالاحو ي: أو الاحر: يعحبان الاوس: التالى: السمس مع لا: لا لحره: و نه: و نه: نفس ماسفر: و اختلاف الفين: أو الفار: (۲۵) و الکافر يتر: بالس: و السمس

کالمسلم (ولوحېب احد هماغا لخوا چې (۲۸) لایکاح محرم ژبړت ولد الزناو البعان بجهة الأم لفظ وروغف للحمل حطائین (۲۹) ویراث ابن خراج اکثره لغات لا اقله (۳۰) ولانوا زات بین الفرقي والعرقي الا اذا علم تزیت المؤمنی

توجه: او هغه ښځې دکومه چې حصه نصف او ثلثان دي هغه عصبه گرځي په خپلو وروڼو سره نه له هغوی څخه په ماسوا سره او کوم چې منسوب وي دغیر په ذریعه سره هغه محروم ښځې دهغه په موجود والي سره ماسواله اخيافي اولاد څخه، او کوم چې محبوب وي هغه محبوبولی شي لکه دوه وروڼه اودوه خویندې گرځوي دمور حصه دسدس طرف ته له پلار سره نه هغه کوم چې محروم وي دغلام والی یا مېاشرة قاتل والی یا اختلاف دین یا اختلاف داریه وجه سره، او کافروارث وي دنسب اوسبب په وجه سره دمسلمان په شان، او که محبوب وي یو قرابت نو وارث دی حاجب په قرابت سره نه له محرم سره له نکاح کولو، او وارث دی ولد زنا او ولد لعان صرف دمور له جهت څخه او موقوف به پاتې کیږي حمل لره دیوزوی حصه او وارث دی که اکثر او وتی بیامرشونه داخل په صورت کې او وارث نه جاري کیږي په دویدونکو یا سوخیدونکو کې مگر دا چې معلوم وي دمړه کیدونکو ترتیب

تشریح: (۲۲) دکومو ښځو حصه چې نصف یا دوه ثلثه دي لکه لوراني اولمسیاني اوحقیقي او علای خویندې نوهغوی له وروڼو سره عصبه گرځي اوبل له هیچا سره عصبه نه دي، دمصف رحمته داویناد لور اوناو خویندوپه حق کې خوا ظاهره ده ولی چې دلور اوناو خویندو عصوبت پر ورونو مقصودی لیکن دبنات الابن عصوبت په ورونو پوري مقصور نه دی بلکه هغوی له خپلوا بڼه اعامام سره هم عصبه گرځي نودهغوی په حق کې ددې تشریح داسي کیدای شي چې هغوی له خپلو وروڼو سره عصبه گرځي او کوم چې دوروپه حکم کې دي له هغوی سره هم عصبه گرځي ابڼه اعامام دوروپه حکم کې دي.

(۲۳) اودکوم کس چې له میت سره قرابت دکوم بل چاپه واسطه سره وي نودهغې واسطې دموجود والي په وخت کې هغه کس محروم پاتې کیږي مثلاً دنیکه قرابت له میت سره دپلار په ذریعه سره دی اودلمسی قرابت له میت سره دزوی په ذریعه سره دی نودپلار په موجود والی کې نیکه اودزوی په موجود والی کې لمسی محروم پاتې کیږي. ماسواله اخيافي ورونو او خویندو څخه چې دهغوی قرابت دمور په ذریعه سره دی لیکن هغوی له دي قاعدې څخه خارج دي لهداهغوی دمور په موجود والی کې نه محروم ښځې ولی چې اخيافي خویندې او ورونه دمور حصه نه وړي ولی چې مور دولا دت په وجه سره وارث ده او اخيافي خویندې او ورونه داخوة په وجه سره وارث دي نودجهت ارث دمختلف والي په وجه سره دمور په وجه دهغوی محروم والی نه متصور کیږي.

(۲۴) کوم وارث چې دکوم قریب په وجه سره له ترکي څخه محروم ښځې هغونور محبوبولی شي مثلاً دپه میت دوه ورونه یا دوي خویندې اومور او پلار څلور وارثان پاتې شول نو په دي صورت کې دادوه ورونه یا دوي خویندې دمور حصه له ثلث څخه دسدس طرف ته محبوبوي یعنی دمیت دپلار دموجود والی په وجه څخه اگر که دادوه ورونه یا دوي خویندې محروم ښځې لیکن بیاهم ددوی په وجه سره مور ته شپږمه حصه ورکول کیږي که دوی نه وی نومورته به ثلث ورکول کیدو. هوکوم کس چې دغلام والی په وجه سره

یادمورث په خپل لاس دقتل کولو په وجه سره یاله مورث سره ددین دمختلف والی په وه سره له ترکه څخه محروم شي نو هغه کوم بل څوک نه شي محرومولای ولی چې په دي خلگو کې دمیراث اهلیت نشته لهذا دادمعدوم په درجه کې دي په دي وجه دا کوم بل وارث له میراث څخه نه شي محرومولای.

(۲۵) لکه څرنگه چې مسلمان په خپل منځ کې دیوبل وارث وي همداشان کافران په خپل منځ کې دنسب اوسبب دواړو په وجه سره یو دیبل وارثان دي ولی چې کافر مختار او مکلف دی لهذا کوم اسباب چې دملک لپاره موضوع دي په هغو اسبابو سره دوی هم دمسلمانانو په شان مالکان گرځي.

فائده: له نسب څخه مراد دادی چې مثلاً په خپل منځ کې پلار زوی یا ورور او خوروي اوله سبب څخه مراد دادی چې مثلاً په خپل منځ کې خاوند او ښځه وي یا یو دیبل ازاد کړای شوی وي یوکس په دوو سببونو سره هم وارث کیدای شي مثلاً یوکس له کومي مینځې سره نکاح کړي په بیایې هغه واخیستله او آزاده یې کړه نو داکس ددي مینځې د خاوند والي په وجه سره هم وارث دی او آزادولو په وجه سره هم وارث دی.

(۲۶) که په کوم کافر داسي دوه قرابتونه سره جمع شي چې که داپه دوو کسانو کې وای نویو په محبوب اوبل به حاجب وای نویو داسي صورت کې فقط د حاجب والي په اعتبار سره ده ته میراث ورکول کیږي مثلاً یو آتش پرست له خپلې مور سره نکاح کړي وه له هغې څخه دده زوی پیدا شونو داهلک ددي ښځې زوی هم دی اولسی هم دی اوس کوم وخت چې د ښځه مړه شي نو داهلک ته به ددي ښځې دزوی والی په وجه سره میراث ورکول کیږي دلسی والی په وجه سره به میراث نه ورکول کیږي ولی چې لمسی دزوی د موجود والی په وجه سره محروم او محبوب وي په مذکوره صورت کې زوی په خپله ددي لمسی پلار دی.

(۲۷) قوله لا ینکاح محرم ای لا یرث الکافر ینکاح محرم، یعنی له خپل محرم سره دنکاح کولو په وجه سره کوم کافر ته میراث نه ورکول کیږي مثلاً کوم کافر له خپلې لور یا له خپلې مور سره نکاح وکړي وروسته هغه مړه شي نو ددي کافر ته د خاوند والی په وجه سره ددي ښځې میراث نه ورکول کیږي ولی چې له اسلام قبلولو څخه وروسته دوی پردي نکاح نه پرېښودل کیږي لهذا ددوی دانکاح دنکاح فاسدي حکم لري په دي وجه.

(۲۸) ولد زنا وهغه ماشوم چې دهغه په سبب د خاوند او ښځې ترمنځ لعان شوی وي دخپلې مور وارث کیږي. دیلار دترکه وارث نه شي کیدای ځکه له پلار څخه خود هغه رسته له پخوانه پرې شوې ده له مور سره دهغه رسته قائمه ده ځکه دمور وارث کیدای شي. دامام ابو یوسف رحمته الله علیه په نزد دحمل لپاره دیوه زوی دحصبې په اندازه ترکه راگرځول کیږي یعنې که دمړه ښځه حامله وه او وارثانو غوښتل چې ترکه تقسیم کړي نو دحمل لپاره به له ترکه څخه دیوه زوی حصه علیحه کړي باقي مال به تقسیم کړي. دامام ابو حنیفه رحمته الله علیه په نزد دڅلورو هلکانو یا نجونو څخه چې دچاحصه زیاته وي هغه دي پرېښودله شي ځکه له یوې څینې څخه دڅلورو ماشومانو پیدا کیدل متصور دی.

فائده: دامام ابو یوسف رحمته الله علیه قول راجح دی. حضرت مولانا مفتی رشید احمد صاحب رحمته الله علیه فرمایي: دترکه په تقسیم کې بهتر دادی چې دحمل دپیدایش انتظار وکړای شي چې دهغه وارث کیدل یا غیر وارث

کیدل نراوښخه ښکاره شي. خو که انتظار نه کوي او تر پیدایش مخته ترکه تقسیمول غواړي نو د حمل لپاره دي ذکره او انوثت جلا جلا مسئلې راوباسي (په کوم صورت کې چې د حمل حصه زیاته وي هغه دي د حمل لپاره امانت پرېږدي). (احسن الفتاوی ۳۰۰/۹) ولال شارح التوبیر: (ووقف للحمل حطابین واحد) اوبت واحدة انهما کان اکثر وعلیه الفتوی لانه الغالب (الذکر المختار علی هامش ردالمحتار: ۵۶۵/۵).

(۲۹) بیا که د ماشوم حصه زیاته شوه بیا مې شونو وارث گرځي او که بې حصه لېږ شوه بیا مې شونو بیا وارث نه گرځي ځکه د وارث کیدو لپاره د مور له خیتې نه ژوندی پیدا کیدل شرط دی او اکثر د کل قائم مقام کیږي لهذا که اکثر ژوندی پیدا شو بیا مې شونو وارث گرځي که نه بیا وارث نه گرځي.

(۳۰) که خوتنه قریبان په اوبو کې ډوب شوی او سوځل مړه شونو له هغوی څخه یو د بل وارث نه شي کیدای داسې گڼل کیږي چې گواکي ټول پریوه ځای مړه شوي دي. البته که د مړه شویو کسانو ترتیب معلوم شي چې فلان مخه مړ شوی دی او فلان وروسته نو په دې وخت کې له هغوی څخه وروسته مړ شوی دمخکیني وارث گرځي.

(۳۱) و ذورحم وهو قريب ليس يذئ سهم ولا غصبة ولا يرث مع ذي سهم وغصبة سوى أحد الزوجين لعدم الزد عليهما (۳۲) وترتيبهم كترتيب العصباء (۳۳) والترجيح بقرب الذرية ثم بكون الأصل وإثنا (۳۴) وعند اختلاف جهة القرابة للأب ضعف قرابة الأم (۳۵) وإن اتفق الأصول فالقسمة على الأبدان (۳۶) وإلا فالغذ ذمهم والوصف من بطن يختلف (۳۷) ومخارضا اثنا للصف وأربعة وثلاثون لثلاثة وسبعة لثمنين (۳۸) وأربعة وعشرون بالاختلاط (۳۹) ونقول بزيادة (۴۰) لستة ثلثين إلى عشرة وترز أو شغفا واثنا عشر إلى تسعة عشر وترز أو زنة وعشرون إلى تسعة وعشرين

تورچه: او ذورحم دی، هغه دادی چې قریب وي او صاحب سهم نه وي او عصبه نه وي او وارث نه گرځي له صاحب سهم سره اوله عصبه سره هیڅوک سوا د ا حد د زوجینو د عدم رد پر وړو دو باندې. او د دوی ترتیب د عصباتو د ترتیب په شان دی او ترجیح د قرب د درجې په اعتبار سره دی بیا اصل وارث گرځي او چې کله د قرابت جهت مختلف شي د پلار د قرابت والاوولره دوه چنده دی د مور د قرابت څخه. او که اصول متفق وویي تقسیم پر ابدانوباندې کیږي که نه بیا په عددانوسره کیږي او وصف دهغې خیتې څخه په کومه کې چې اختلاف راغلی وي، او د فروضو مخارج دادی: د دوو عدد د نصف لپاره او څلور اواته او درې او شپږ څخه لوهنماو لپاره، او د دوو لسو او څلورو شتو عدد دی د اختلاط په صورت کې او عول راځي د زیادت په صورت کې پس شپږ عول کوي تر لسو پوري طاق او جفت او دوولس تر اوولسو پوري د طاق په طریقه او څلورو شتو تر اووه ویشو پوري.

تشریح: (۳۱) قوله وذورحم، بالرفع عطف على قوله وعصبه، يعني ك الولاية ذورحم وعصبه وذورحم، يعني دريم قسم وراثان ذوارحام دي. او ذورحم هغه رسته دارته وایې چې نه ذی فرض وي او نه عصبه وي یعنې نه په شریعت کې دهغه حصه متعینه وي او نه له عصباتو څخه وي. او ذورحم د ذوی الفروض او عصباتو په وجود کې وارث نه شي کیدلای. ځکه له ذوی الفرض څخه پاتی شوې ترکه ردول یا عصباتو ته ورکول اولی دی تر دې چې ذوی

الارحام ته ورکړل شي. ځکه دوی الفروض او عصابات تر دوی الارحام مړه ته په نسبت زیات قریبان دي. سواد یوه د زوجینو چې دهغو سره چې دوی الفروض موجود هم وي بیا هم دوی رحم ته حصه رسیږي. چې وجه یې داده چې په میراث کې چې د دوی د حصو ورکولو وروسته کوم څه پاتې شي هغه پر دوی باندي نه رډیږي

فائده: یعنې پاتې شوی مال خاوند او ښځې ته دوباره نه ورکول کیږي خلاف د نورو دوی الفروضو چې که دهغوئ د حصو څخه څه مال پاتې شي نو هغه بیرته دهغوئ دورکړل شویو حصو پر برابر ورکول کیږي. نو چې د زوجینو د حصو ورکولو وروسته کوم څه پاتې شي او د شرعي قانون له مخې دامال هغوی ته دوباره نه ورکول کیږي اوله دوی سوا کوم دوی الفرض یا عصبه نه وي نو په دغه وخت کې د دغه مال وارث له دوی رحم سوا بل هیڅوک نشته په دې وجه دوی رحم دهغوئ باوجود وارث گرځي.

(۲۲) د دوی الارحام ترتیب د عصاباتو د ترتیب په شان دی یعنې اول دمړه د فروع مثلاً دهغه د زامنو او لمسیانو اولاد وارث گرځي که څه هم هر څومره کښته وي بیا که فروع نه و وننومړه اصول مثلاً جفا سدا و جادات فاسده که څه هم هر څومره لوړې وي او که داهم نه و وننویا دمړه دمور او پلار فروع یعنې اخیانې یا علاتی ورونو او خویندو اولاد، بیا بیا د اجداد او اجداتو فروع علی هذا القیاس

(۲۳) په دوی الارحامو کې د درجې د قرب په اعتبار پخپل منځ کې ترجیح وي مثلاً دمړه د لور یچی دده د لور د یچی تربیچي او دمړه د زوی د لور تر لور مقدم دی ځکه په دوی کې ارث د عصوبت په طریقه دی لهذا اقرب تر ابعده مقدم کیږي. او که یې په درجه کې فرق نه و بیا د اصل په وارث کیدو سره ترجیح ورکوله کیږي یعنې که په دوی الارحامو کې ټول سره برابر و بیا د وارث اولاد ته ترجیح ورکوله کیږي د غیر وارث پر اولاد باندي که هغه د عصبه اولاد وي یا د دوی الفروض اولاد وي مثلاً د زوی له خواد لمسي لور. د لور له خواد لمسي تر لور مقدمه ده. او همدارنگه د زوی له خواد لمسي (هلک) د لور له خواد لمسي مقدم کیږي ځکه په دې دوو قسمونو کې دادواړه مړه ته د قرب په لحاظ که څه هم په درجه کې سره برابر دي لیکن په لومړي صورت کې د زوی له خواد لمسي د لور اصل یعنې (د زوی زوی) او په دوهم صورت کې د لمسي د زوی اصل یعنې (همدغه د زوی زوی) وارث دی نو په استحقاق ارث کې د مقدم کیدو په وجه دهغوئ اولاد ته ترجیح ورکوله کیږي.

(۲۴) که د دوی الارحام جهت د قربت له مړه څخه مختلف و یعنې یوه مړه ته د پلار له طرفه قربت درلود او بل مړه ته د مور له طرفه قربت درلود نو هغه چې د پلار له طرفه قربت لري هغه ته دوه چنده ورکول کیږي تر هغه چې د مور له طرفه قربت لري مثلاً سړی مړ شو د پلار نیکه (د مور له طرفه) او د مور نیکه (د پلار له طرفه) یې پاتې شوال ته دوه ثلثان او دوه مړه ته یو ثلث ورکول کیږي. ځکه حضرت عمر رضی الله عنه په اخیانې کاکا او خاله کې. کاکا ته ثلثان او خاله ته د ثلث ورکولو حکم فرمایلی دی.

(۲۵) او که د دوی الارحام اصول په نارینه توب او ښځینه توب کې سره برابر و نو بیا ترکه دهغوئ پسر و نو باندي تقسیم یږي مثلاً دمړه دیوې خور یا دوو خویندو اولاد دی بیا که چیرته هغوی هلکان

وونو هريوه ته برابره حصه ورکوله کيږي اوکه ټول انجونو وي بياهم برابرې حصې ورکولې کيږي اوکه هلکان او انجونې وي نو څرنگه چې دهغوئ اصول يعنې ميندې دمړه په خوروالي کې برابرې دي نو په دغه صورت کې ترکه دهغوئ پرسرونيابندي لډکرمنل حظ الانين، مطابق تقسيميږي يعنې هلک ته دوه حصې ورکولې کيږي او انجلۍ ته يوه حصه.

(۳۲) اوکه چيرته دهغوئ اصول په ذکوره اوانوټ کې مختلف وي نو بيا ترکه دهغوئ پر شمير باندې تقسيميږي او په کوم بطن اودرجه کې چې دا اختلاف راغلی وي په هغه کې دوصف يعنې نارينه توب او ښځينه توب فرق لحاظيږي مثلامړه دلورله خوايوه لمسی ده دهغې لوراويويې دلورله خوالمی دی هغه لور ژوندی دي نو په دغه صورت کې لومړي ته يو ثلث اودوهم ته دوه ثلثه ورکول کيږي، ځکه له کوم ځای نه چې دهغوئ بطن يعنې درجه مختلفه شوې ده هلته يوه طرف ته هلک اوبل طرف ته انجلۍ ده نو دلمسي (هلک) لور ته دلمسي په اعتبار دوه ثلثه ورکول کيږي اودلمسی لور ته دلمسی په اعتبار يو ثلث

(۳۷) مصنف رحمه الله له دغه ځايه دسهامو دمخارجو بيان کړی دی دترکه دتقسيم په وخت کې دي ته ضرورت پيدا کيږي په قرآن کريم کې چې کومى حصې مذکوري دي هغه دوه قسمه دي دري يوقسم يعنې نصف، ربع، ثمن، اودرې بل قسم يعنې ثلث، ثلثان، سدس، دهر قسم سهام پخپل منځ کې نسبت دتضعيف اوتضعيف سره لري لکه نصف ضعف درېع دی اوربع ضعف دشمن او ثمن نصف درېع دی اوربع نصف دنصف دی اونصف ضعف الضعف دشمن دی او ثمن نصف النصف دنصف دی، همداسي نسبت په ثلث، ثلثان اوسدس کې هم دی، له کوم عدد څخه چې کريږي حصه وايستل شي هغه عددهغه مخرج کيږي او کوم چې دجزء لپاره مخرج وي هغه دکل لپاره هم مخرج کيږي نودنصف لپاره مخرج ددوو (۲) عدد دی اودخلورو لپاره دخلورو (۴) عدد دی اوداتو لپاره داتو (۸) عدد دی اودثلثان ثلث لپاره ددرېو (۳) عدد دی اوسدس لپاره دسپږ (۲) عدد دی يعنې هر عدد دخپل همنام لپاره مخرج دی، نو چې کله په مسائلو کې له دغوفروضو څخه يو يوراشي نوم مخرج دهغه همنام گرځي مثلاً ښځه مړه شوه خاوند ازوی يې پاتې شونو خاوند ته دزوی په وجه ربع ورکولې کيږي په دغه صورت کې له مذکوره فروضو څخه يو ځاي ربع دی لهذا مسئله له څلورو څخه جوړيږي او همدا څلور دي مسئلې مخرج گڼل کيږي اوکه په کوم صورت کې يو ځاي ثمن راغلی وونواته دهغې مسئلې مخرج گرځي، اوچې کله له دغوفروضو څخه دوه دوه يادري دري راشي اوتول يوقسم وي نودهغوئ مخرج هغه دی چې په دوئ کې دکم عدد مخرج وي مثلاً ښځه مړه شوه خاوند يوه لوراويو اکا يې پاتې شول نو خاوند ته دانجلۍ په وجه ربع ورکوله کيږي او انجلۍ ته دتنها پاتې کيدو په وجه نصف ورکول کيږي نو دلته په مسئله کې ربع اونصف سره جمع شوي دي چې دواړه لومړي قسم فروض دي او په دواړو کې کم عدد څلور دی نو هغه څلور مخرج گرځي، همدارنگه که

په کوم صورت کې یواځې د دوهم قسم فروض جمع وونوپه هغو کې چې کوم یولو په عددوي هغه مخرج گرځی مثلاً ثلث او سدس جمع شونو سدس مخرج گرځي، او که داسې یو صورت وو چې د لومړي قسم یواځې نصف د دوهم قسم له یوه یادو ویاړیو سره جمع شونو یا مسئله له شپږو څخه جوړېږي او مخرج د شپږو عددو گرځي.

(۳۸) او که د لومړي قسم څخه ربع او د دوهم قسم د ثلثان یا ثلث یا سدس یادریو سره جمع شونو مخرج د دوو لسو عددو جوړېږي مثلاً یوسری مې شونځه، موږ او یو آکایې پاتې شول نو د پنځي حصه ربع ده او د مور حصه ثلث دی نو څرنگه چې په دې صورت کې ربع او ثلث سره راغلي دي لهذا د دې مسئلې مخرج دوو لس راځي، او که له لومړي قسم څخه ثمن اوله دوهم قسم څخه یو یادی واره ورسره جمع شول نو بیا مخرج د څلورو یشتو عددو جوړېږي مثلاً یوسری مې شونځه، دوي لوني او یو آکایې پاتې شول نو د پنځي حصه ثمن دی او د دوو اونجونو حصه ثلثان دی نو مسئله به د څلورو یشتو څخه جوړېږي، اوله دې څخه د اهام معلومه شوه چې که چیرته یو وار ثمن نصف مستحق وي او بل د حصې وغیره نو په دې صورت کې به مخرج شپږ کیږي په دې حساب دا اختلاط مخرج دري کیږي.

فائده: مذکورې مانلې هغه وخت دي چې کله په هغوئ کې یو یا زیات ذوی الفروض موجود وي او که په مسئله کې یواځې عصبات وونو یا مسئله د هغوئ د سرو نو د حساب څخه نبودله کیږي یعنې څومره سرو نه چې وي هغومره مسئله جوړېږي، که عصبات یواځې نارینه وونو یا د هریو یو سر شمارل کیږي او که له هغوئ سره بنځینه هم وي نو بیا د مؤنث په مقابله کې مذکر په دوو شمارل کیږي او په قاعده دلذکر مثل حظ الانثیین، تقسیم کیږي.

(۳۹) او د دې مخارجو د حصو په زیاتوب سره د امخارج عول کیږي، د فراتضو په بعضو مسائلو کې داسې صورتونه راځي چې د مخرج عدد کم وي او د وارثانو سهام زیات وي نو هلته بیا مخرج څه اندازه زیاتېږي چې ټولو وارثانو ته د هغوئ حصې پوره وروړیږي او د زیاتوب ته په علم میراث کې عول ویل کیږي او د زیاتوب په دې دریو مخرجونو کې کیږي چې د دواړو د حصو په یوځای والي سره پیدا کیږي یعنې شپږ، دوو لس او څلورو یشت، د باقی ذوی الفروض سهام چې له کوم مخرج څخه ایستل کیږي هغه ټول اووه دي یعنې: ۲، ۳، ۴، ۸، ۶، ۱۲، ۲۴، په دغو اوو کې یواځې په دریو آخري کې عول کیږي.

(۴۰) د شپږو عددو تر لسو پورې عول کیږي په طاق او جفت دواړو طریقو سره یعنې د شپږو عول او اوونو ته کیدای شي اواته اولس هم مثلاً د مېه وارثان خاوند او دوي حقیقی خویندې دي، اصل مسئله له شپږو څخه جوړېږي چې درې حصې د زوج او څلورو خویندو ته ورکول کیږي درې او څلور مجموعه اووه دي چې تر مسئله زیات دي نو د دغې مسئلې عول اوو ته ورکول کیږي چې د هغو څخه د دواړو فریقو سهام پوره راوځي او د دوو لسو عول تراوه لسو پورې کیږي مگر طاق وي جفت نه وي یعنې د دوو لسو عول

دیارلس. پنخلس او او له لس کیدای شي څوارلس او شپاړلس نه وي. مثلاً سړی مړ شوی وچه. مور او دوې حقیقي خویندې یې پاتې شو. اصل مسئله له دوو لسو څخه ایښودله کیږي چې دهغو څخه درې حصی زوجه نه دوي مورت او اته خویندونه ورکولی کیږي چې مجموعه یې دیارلس کیږي. تر مسئله زیاتې دي لهذا عول دیارلسو ته ورکول کیږي چې دهغو څخه د ټولو سهام پوره راوځي. د څلورویشو عول یواځي تراوه ویشو پورې راځي یعنې نه پنځه ویش او شپږ ویش وي او نه تراوه ویشو لویږي مثلاً سړی مړ شوی وچه. دوې لونه. مور او پلار یې پاتې شو. اصل مسئله له څلورویشو څخه جوړیږي چې په هغو کې درې حصی زوجه ته شپاړلس لوڼو ته او څلور مورتو څلوریلار ته ورکولی کیږي چې مجموعه یې اووه ویش راځي چې تراصل مسئله زیات دي لهذا ددې مسئلې عول اووه ویشو ته کیږي.

(۳۱) فان انکسر حظ فربق ضرب زلفی العدد فی الفریضه ان وافق زالا فالعده فی الفریضه فالملع مخرجه (۳۲) وان تعذر الکسر وتماتل ضرب واحد وان تداخل فالاکثر (۳۳) فان توافق فالوق (۳۴) زالا فالعده فی العدد فتم و تم و تم جمیع المبلغ فی الفریضه و عولها (۳۵) و ما فر صیرة علی ذوی الفروض بقدر فروضهم الا علی الزوجین فان کان من یز ذعلیه جنسا واحدا فالمسألة من رؤوسهم کبشین او اخیث (۳۶) و الا فمس سهامهم فمن اثنتین لو سدان و ثلاثة لو ثلث و سفس و اربعة لو نصف و سفس و خمسة لو ثلثان و سفس (۳۷) او نصف و سفس (۳۸) او نصف و ثلث (۳۹) و لو مع الاؤل من لایز ذعلیه اعطوا من سفس اقل مخرجاً فتم القسم الباقی علی من یز ذعلیه کز و ج و ثلاث بنات (۴۰) و ان لم یستقم فان وافق رؤوسهم فاضرب زلفی رؤوسهم فی مخرج فرضی من لایز ذعلیه کز و ج و سب بنات زالا فاضرب کل غدر رؤوسهم فی مخرج فرضی من لایز ذعلیه کز و ج و خمس بنات (۴۱) و لو مع الثاني من لایز ذعلیه القسم باقی فی مخرج فرضی من لایز ذعلیه علی مسألة من یز ذعلیه کز و ج و اربع جذات و مت اخوات یأم

توجه: او که ماته شی حصه دیو فربق نوضیږي وفق درؤسوپه اصل مسئله کې که توافق ووکه نه کل عدد رؤس په اصل مسئله کې بیا هغه حاصل ضرب مخرج گرځي او که ډیر ځایه کسرو او و تامل و نو بیا ضریبي یواو که تداخل و بیا هغه ډیر عدد او که توافق و بیا وفق عدد که نه بیا عدد رؤس په بل عدد کې ضریبي بیا حاصل ضرب په اصل مسئله او عول کې ضریبي اوڅه چې پاتې شی هغه پر ذوی الفروض باندې رارډیږي دهغوئ د سهامو مطابق سواد و جوینو بیا که دغه من یرد علیه جنس واحد و نو بیا مسئله دهغوئ درؤسود عدد څخه ایښودله کیږي لکه دوې لوڼې یادوې خویندې که نه بیا دهغوئ د سهامو موافق اوله دوو څخه ښودله کیږي که دوه سدان و واوله دریو څخه که ثلث او سدس و واوله څلورو څخه که نصف او سدس و واوله پنځو څخه که ثلثان او سدس یا سدس یا نصف او دوه سدس و ویا نصف او ثلث و واوله اول سره هغه چې پر هغه باندې رنده کیدی نو وردي کړي دهغه فرض داخل دمخار جو څخه بیادي باقی پر من یرد علیه باندې تقسیم کړي لکه خاوند او درې لوڼې او که بیا پوره تقسیم نه کیدی نو بیا که ددوې په رؤسوکې توافق و بیا ډي ضرب کړي وفق درؤسود من لایر د علیه په مخرج کې لکه خاوند او شپږ لوڼې که نه بیا ډي ضرب کړي کل رؤس د من لایر د علیه د فرض په مخرج کې لکه خاوند او پنځه لوڼې او که ووله دوهم سره من لایر د علیه نو تقسیم دي کړي هغه چې پاتې شي د من لایر د علیه د فرض د مخرج څخه د من یرد علیه پر مسئله باندې لکه ښځه او څلور جذات او شپږ اخایي خویندې.

تشریح (۴۱): کله داسی یو صورت مخه راځي چې سهام پر ورته وټاندې برابر نه غسیمېزې ځکې په سهامو او عدد ورته وکې کسرواق کېږي ددغه کسر لپري کولو ته د میراث په اصطلاح کې صحیح وایي. بیا که د وارثانو د یو فریق حصه پر هغوی باندې پوره نه تقسیمیدله بیا به ورته وگورو چې که چیرته د حصه والاؤ او عدد ترمنځ د توافق نسبت و ونود و وارثانو د عدد وفاق به راواخلي په اصل مسئله کې (یعنې هغه چې د ټولو حصو مخرج گرځیدلی وو) به یې ضرب کړو مثلاً وارثان اوبین اولس لونی دي مسئله له شپږو څخه جوړېږي اوبینو ته سدسان بلا کسر ورکول کېږي اولسولونو ته له اوبینو څخه باقی مانده څلور حصی ورکولې کېږي او څلور پر لسو باندې بلا کسرنه تقسیمېږي او د څلورو اولسو ترمنځ د توافق نسبت دی د دوو پر عدد باندې دواړه تقسیمیدای شي نو د عدد د رڼس یعنې لسو وفاق پنځه به راواخلي په اصل مسئله یعنې شپږو کې به ضرب کړای شي حاصل ضرب دیرش کېږي اوس به مسئله له دیرشو څخه بنودله کېږي چې بلا کسر پر وارثانو باندې تقسیمېږي چې پنځه پنځه سهام اوبینو ته ورکولې شي اوله لسو لونیو څخه هر یو یې ته دوی دوی سهام ورکولې کېږي او که د حصو او د هغو داخیستونکو ترمنځ د توافق نسبت نه وو (بلکې تباین ولکه د څلورو او دریو ترمنځ یا د پنځو او شپږو ترمنځ) نو بیا په دې صورت کې ټول عدد د رڼس په اصل مسئله کې ضربېږي اوڅه چې حاصل ضرب راووی له هغه څخه بیا ټولې حصې تقسیمېږي همدارنگه په دی حساب سره ټولته خپله خپله حصه پوره ورسېږي.

(۴۲) او که کسر څوځایه راغلی وویعنی د وارثانو څو فریق وو او د هر فریق سهام په هغوی پوره نه رسیدی بلکې په ټولو کې کسر راته نو که د ټولو فریقو په عدد د رڼس کې د تماثل نسبت وو (یعنې په شمار کې ټول سره برابر وو) نو له دوی څخه به د هر فریق عدد د اصل مسئله په عدد کې ضرب کړی شي مثلاً په وارثانو کې درې لونی دي او درې اعمام (تره گان دي) مسئله له دریو څخه جوړېږي لونیو ته دوه او اعمامو ته یوه حصه ورکوله کېږي او په دواړو فریقو کې کسردی او دواړه فریق په عدد کې سره برابر دي له دواړو فریق عدد به راواخلي په اصل مسئله کې به یې ضرب کړي حاصل ضرب نه جوړېږي اوله نهو سهامو څخه شپږ بناتو ته او درې اعمامو ته ورکول کېږي په دې ډول کسر ختم کېږي او که د ټولو فریقو په عدد د رڼس کې د د داخل نسبت وویعنی داسی وو چې له هغوی نه ځینې زیات او ځینې کم وو ازیات عدد پر کم باندی بلا کسر سیده نو چې د کوم فریق کسان زیات وي د هغوی عدد د رڼس د اصل مسئلې په عدد کې ضربېږي مثلاً په وارثانو کې څلور زوجاتی دي درې جداتی دي او دوو لس اعمام دي. مسئله له دوو لسو څخه بنودله کېږي زوجاتو ته ربع یعنې درې سهام ورکول کېږي چې پردوی باندې برابر نه تقسیمېږي او د عدد د رڼس او سهام ترمنځ تباین دی نوموړی عدد د رڼس راواخیست چې څلور دی او جداتو ته سدس یعنې دوه سهام ورکول کېږي چې پر هغوی باندې برابر نه تقسیمېږي او د عدد د رڼس او سهام ترمنځ نسبت تباین دی نوموړی عدد د رڼس راواخیست چې درې دي او د لسو اعمامو ته باقی مانده یعنې اوه سهام ورکول کېږي چې پر هغوی باندې برابر نه تقسیمېږي نوموړی د هغوی عدد د رڼس راواخیست بیا موږ دریو او درېو فریقو د عدد د رڼس ترمنځ نسبت ملاحظه کړو نو د فریق اول او ثانی عدد د رڼس (چې څلور او درې دي) د فریق ثالث له عدد د رڼس سره د داخل نسبت لري نوموړی د فریق

ثالث عدد درؤس په اصل مسئله کې ضرب کړ حاصل ضرب یوسل څلور څلویښت جوړ شو چې پرتولو واراښود باندې بلا کسر تقسیم یږي.

(۴۳) قوله وان توافق فالرفق ای ان توافق بعض اعداد درؤس بعضا فال حکم ان یضرب وفق احد الاعداد فی جمیع العدده الموافقه، یعنی که د واراښودن د فریق په عدد کې د توافق نسبت وو (یعنې هغه یو داسی عدد و چې په یوه دریم عدد سره دواړه فنا کیدای شي لکه اته اوشل چې د څلورو عدد یې فنا کولای شي) نو په دغه صورت کې دیوه عدد د وفق په بل پوره عدد کې ضربیږي بیا د حاصل ضرب او دریم عدد ترمنځ نسبت کتل کیږي که د توافق نسبت وو نو حاصل ضرب د دریم عدد په وفق کې ضربیږي او که د تباین نسبت وو نو په کل عدد کې ضربیږي بیا د حاصل ضرب او څلورم او پنځم عدد ترمنځ نسبت کتل کیږي بیا د ټولو اعدادو حاصل ضرب په اصل مسئله کې ضربیږي مثلاً په واراښودن کې څلور زوجاتی، اتلس لونی پنځلس جداتی او شپږ اعامام دي، مسئله له څلورو پښتو څخه ښودله کیږي، زوجاتو ته د کل تر که ثمن یعنې درې سهام ورکول کیږي د سهامو او عدد زوجاتو ترمنځ تباین دی نوموړی دهغوئ عدد درؤس، څلور محفوظ کړل او اتلسو لونیو ته ثلثان یعنې شپاړلس سهام ورکول کیږي د سهامو یعنې شپاړلسو او دهغوئ د عدد درؤس یعنې اتلسو ترمنځ توافق بالنصف دی نوموړی نصف عدد درؤس یعنې نه محفوظ کړل، او پنځلسو جداتو ته سدس یعنې څلور سهام ورکول کیږي د سهامو یعنې څلورو او عدد درؤس یعنې پنځلسو ترمنځ تباین دی نوموړی پنځلس کل عدد درؤس محفوظ کړل، او شپږ اعامام څرنګه چې عصبه دي اوله تر که څخه یو سهم پاتی شوی دی لهذا دهغوئ ته یو سهم ورکول کیږي د دوئ د سهم یعنې یوه او دهغوئ د عدد درؤس یعنې شپږو ترمنځ تباین دی نوموړی دهغوئ کل عدد درؤس یعنې شپږ محفوظ کړل، اوس د ټولو فریقو محفوظ اعداد درؤس ۴، ۹، ۱۵، ۲، دي او نوموړی دهغوئ ترمنځ نسبت تلاش کړ د څلورو او شپږو ترمنځ توافق بالنصف دی ځکه د څلورو نصف یعنې دوه موپه شپږو کې ضرب کړل حاصل ضرب دوولس دي او بیا د دوولسو او نهو ترمنځ توافق بالثلث دی نو د دوولسو ثلث یعنې څلور موپه نهو کې ضرب کړل نو حاصل ضرب شپږ دیرش دي بیا د شپږ دیرشو او پنځلسو ترمنځ توافق بالثلث دی د شپږ دیرشو ثلث یعنې دوولس موپه پنځلسو کې ضرب کړل نو حاصل ضرب یوسل اتیا شول بیا مو دغه مجموعه په اصل مسئله یعنې څلورو پښتو ضرب کړه چې څلور زره درې سوه شل (۴۳۲۰) حاصل شویا یوسل اتیا (۱۸۰) د هریو په حصه کې له ضربولو څخه د څلورو زوجاتو مجموعه پنځه سوه څلویښت (۵۴۰) او هریو ته یوسل پنځه دیرش (۱۳۵) او اتلسو لونیو ته مجموعه دوه زره اته سوه اتیا (۲۸۸۰) او هرې یوې ته یوسل شپيته (۱۲۰) او پنځلسو جداتو ته مجموعه اوه سوه شل (۷۲۰) او شپږو اعامامو ته مجموعه یوسل اتیا (۱۸۰) او هریو ته دیرش ورر سیري.

فائده: آسانه طریقه یې داده چې د ټولو واراښودن درؤسو د واضعاف اقل راویستل شي کوم عدد چې حاصل د واضعاف راووت هغه عدد په مسئله کې ضرب کړای شی له حاصل ضرب څخه صحیح تقسیم کیږي په مذکور صورت کې حاصل د واضعاف اقل دوولس دي، دوولس چې په مسئله کې ضرب کړای شي حاصل ضرب یوسل شپږ څلویښت دي چې دهغه څخه صحیح تقسیم کیږي، همدارنګه حاصل د واضعاف اقل

د ټولو وارثانو په سهامو کې ضرب کړي حاصل ضرب ددې وارثانو سهام کيږي بیا د هر فریق سهام د هغه فریق پر عدد درؤس باندې تقسیم کړای شي حاصل تقسیم د هغه فریق فی نفر سهم کيږي.

(۴۴) قوله والا للعدلی العدای وان لم یوافق بعض الاعداد بعض الاعداد ولی جمیع الثانی الخ. یعنی که د ټولو فریقو عدد پخپل منځ کې سره متباین و ونودیوه فریق عدد د دبل فریق په عدد کې اویا حاصل ضرب د دریم فریق په عدد کې اویا په آخر کې حاصل ضرب د هغې مسئلې په عدد کې ضرب کړای کيږي او که مسئله عولیه وه په عول کې ضربیږي مثلاً یو سړی مړ شو دوی پنځې شپږ جدات، لس لونی، او ه اکاگان یې پاتی شول، نو اصل مسئله له څلورو شتو (۲۴) ښودله کيږي چې ثمن یې (درې) دي دوی پنځوته ورکول کيږي او د هغوئ د عدد درؤس یعنی دوو او سهامو یعنی درېو ترمنځ تباین دی ځکه کل عدد درؤس یعنی دوه محفوظ شو، او د څلورو شتو یو سدس (یعنې څلور) شپږو جداتو ته ورکول کيږي د هغوئ د عدد درؤس او سهامو یعنی څلورو ترمنځ توافق بالنصف دی ځکه نصف عدد درؤس یعنی درې محفوظ وساتل شو، او د څلورو شتو دوه نلته (یعنې شپاړلس) لسو لونیو ته ورکول کيږي د هغوئ د عدد درؤس یعنی لسو او سهامو یعنی شپاړلسو ترمنځ توافق دی ځکه نصف عدد درؤس (یعنې پنځه) محفوظ شو، اوله څلورو شتو څخه باقی مانده پنځه سهام اعامونه ورکول کيږي ځکه اعام عصبه دي او د اعامو د عدد درؤس یعنی او او د هغوئ د سهامو یعنی پنځو ترمنځ تباین نسبت دی ځکه مو د هغوئ د عدد درؤس محفوظ کړ، اول ټول ۲، ۳، ۵، ۷، متباینه اعداد شویا موده په دریو کې ضرب کړل شپږ تری جوړ شویا مو حاصل ضرب شپږ په پنځو کې ضرب کړل دیرش ځیني جوړ شویا مودیرش په اوو کې ضرب کړل نوده سوه لس شو، بیا مودغه مجموعه په اصل مسئله څلورو شتو کې ضرب کړل نو ټول ۵۰۴۰ پنځه زره څلویښت شوله دي څخه ټولو ته برابري حصې ورکولې کيږي په دې ډول چې حاصل ضرب دوه سوه لس د هر فریق په حصه کې ضرب کړي نو د دوی و زواجو مجموعه شپږ سوه دیرش او هرې یوې ته درې سوه پنځلس رسیږي او د شپږو جداتو مجموعه اته سوه څلویښت او هرې یوې ته یو سل څلویښت رسیږي، د لسو لونیو مجموعه درې زره درې سوه شپيته (۳۲۰) کيږي هرې یوې ته درې سوه شپږ دیرش رسیږي او د اوو اعامو مجموعه دوه سوه لس او هریوه ته دیرش رسیږي.

قائده: په دې صورت کې هم د وارثانو درؤسو یعنی شپږ، دوه، لس، او ه د اضعاف اقل ایستلو څخه حاصل د اضعاف اقل دوه سوه لس جوړیږي چې په اصل مسئله یعنی څلورو شتو کې د ضربولو څخه حاصل ضرب ۵۰۴۰ راوځي چې ټولو ته ځیني برابر سهام رسیږي.

(۴۵) او دوی الفروضو ته چې حصص ورکړل شي کوم مال چې پاتی شی هغه دوی الفروضو ته د هغوئ د حصو موافق ورکول کيږي سوا د زوجینو (چې دوی که څه هم له دوی الفروضو څخه دي) مگر هغوئ ته له پاتی شوې مال څخه هیڅ نه ورکول کيږي او د دغه پاتی شوي مال دوباره ورکولو ته د میراث په اصطلاح کې رد ویل کيږي، چې طریقه یې داده چې پر کوم وارثانو چې رد کیدای شي که هغوئ دیوه جنس و ونود هغوئ حصی د هغوئ د شمار موافق کيږي مثلاً دیوه مړي وارثان یواځې دوی لونی یا دوی خویندي دي نو د دوی

مسئله له دریو څخه جوړېږي له دریو څخه دوې حصې هغوی ته ورکولې کیږي یوه حصه پاتېږي اوس دایوه حصه پر هغوی باندې دردیدو صورت داسې جوړېږي چې دهغوی حصې دهغوی دعددموافق گرځي یعنې اصل مسئله له دوو څخه جوړېږي په دې ډول پر هغوی باندې صحیح تقسیم کیدای شي.

(٤٦) قوله واللمن سهامهم ای وان لم یکن من یزعلیه من الورثة جنساواحدافجمل المسئلة من سهامهم، یعنې پر کومو وارثانو چې رد کیدای شي هغوی څو جنسه وونویا مسئله دهغوی د حصوله شمار څخه بنودله کیږي یعنې لومړی به د اصل مسئلې څخه چې څومره حصې هغوی ته رسیدلي وي هغه به جمع کړای شي او کوم چې حاصل جمع وي هغه به د اصل مسئلې عددو گڼل شي مثلاً که دوه کسان د شپږمې حصې والا سره جمع شول لکه دمه جده او اخیافي خورنوپه دې صورت کې به مسئله له شپږو څخه جوړېږي له شپږو څخه به هریوه ته یوه یوه حصه ورکوله کیږي نو دواړو ته به دوه سهام وررسيږي نواصل مسئله به له دوو څخه پدې په دې ډول پر هغوی باندې ترکه په صحیح ډول تقسیميږي او که د ثلث اوسدس والا سره جمع شولکه مور او دوې اخیافي خويندې نو په دې صورت کې به مسئله له شپږو څخه بنودله کیږي او دواړو تانوکل سهام درې دې نواصل مسئله به له دریو څخه جوړېږي چې له هغو څخه به یو سهام مور ته او دوه سهام اخیافي خويندو ته ورکول کیږي.

(٤٧) او که دسدس او نصف والا سره جمع شو مثلاً یوه لور او یو لمسی نواصل مسئله له شپږو څخه جوړېږي او دوو ورته و مجموعهم سهام څلور دي درې سهام دلور دي او یو سهم دلمسي دی نوموړې مسئله له څلورو څخه پدو چې له هغو څخه درې حصې لور ته ورکولې کیږي او یوه حصه لمسي ته.

(٤٨) او که د ثلثان اوسدس والا سره جمع شو مثلاً دمه دوې لونې او مور وه. یاد نصف او دوو سد سانو والا سره جمع شو مثلاً یوه حقیقی خور او یوه اخیافي خور وه یاد نصف او یوه ثلث والا سره جمع شو نو په دغو دریو وارو صورتونو کې اصل مسئله له شپږو څخه بنودله کیږي او ورته و ته چې سهام رسيږي په درې واړه صورتونو کې پنځه دي لهذا موږ مسئله له پنځو څخه پدو.

(٤٩) او که له اول سره من لایر دغلیه وویعني که وارثان یو جنس وواوله دوې سره یو داسې وارث هم وو چې پر هغه باندې د رته شواي کیدای (مثلاً له هغه سره دمه خاوندو ویا یې بنځه وه) نو په دې صورت کې د خاوند یا بنځې حصه تر ټولو کمه حصه مخرج السهم څخه جوړېږي او ورکول کیږي او باقی پر هغو یوه جنس وارثانو باندې تقسیميږي مثلاً یوه بنځه مړه شوه او په وارثانو کې یې یو خاوند او درې لونې پاتې شوې نو د خاوند حصه ده لهذا دهغه حصه تر ټولو له کم مخرج یعنې څلورو څخه یوه حصه خاوند ته ورکوله کیږي باقی درې حصې درې لونو ته ورکولې کیږي دا هغه صورت دی چې د من لایر دغلیه له حصې ورکولو څخه وروسته باقی مانده پروارثانو باندې برابرې تقسیميږي.

(۵۰) او که دمن لایر دعلیه له حصو وړ کولو څخه وروسته باقی مانده پروا نانو باندې برابره تقسیمیده نو د تصحیح قاعده دې جاري کړای شي یعنې ددې گوري چې د عدد درؤس اوسهامو ترمنځ توافق شته که نه؟ که توافق وونو وفق رؤس دې په اصل مسئله کې ضرب کړای شي مثلاً پنځه مړه شوه خاوند او شپږ لونی یې پاتې شوي نو د خاوند فرض له اقل مخارج (یعنې څلورو) څخه یوه حصه دې ورکړې درې حصې پاتې شوې چې پر لونیو باندې برابره نه تقسیمېږي او د شپږو او دريو ترمنځ توافق دی ځکه دهغوئ د عدد درؤس شپږو وفق یعنې دوه په اصل مسئله یعنې په څلورو کې ضربېږي حاصل ضرب اته راوځي چې دهغو څخه دوه حصې خاوند ته ورکولې کیږي او شپږ حصې شپږو لونیو ته ورکولې کیږي، او که د عدد درؤس اوسهامو ترمنځ توافق نه ووتبای وونو کول رؤس دمن لایر دعلیه د فرض په مخرج کې ضربېږي مثلاً پنځه مړه شوه خاوند او پنځه لونی یې پاتې شوي نو خاوند ته له اقل مخارج (یعنې څلورو) څخه یوه حصه ورکوله کیږي باقی درې حصې پاتېږي چې هغه پر پنځو انجونو باندې برابره نه تقسیمېږي او د پنځو او دريو ترمنځ دتباین نسبت دی ځکه کل عدد درؤس یعنې پنځه په اصل مسئله یعنې څلورو کې ضربېږي حاصل ضرب شل کیږي نو خاوند ته پنځه او انجونو ته مجموعه پنځلس اونی نفر درې درې سهام ورسېږي.

(۵۱) او که دثانی سره من لایر دعلیه وویعنې که د خاوند یا پنځې سره مختلف الجنس هغه وارث وو چې پر هغه باندې رد کیدای شوی نومن لایر دعلیه ته له حصې ورکولو وروسته دې باقی مانده مال دمن لایر دعلیه پر مسئله باندې تقسیم کړي که دهغوئ پر سهامو برابر تقسیم کیدی مثلاً سړی مړ شو پنځه څلور جدات او شپږ اخیافي خویندې یې پاتې شوي نو دمن لایر دعلیه اقل مخرج څلور دې زوجی ته دهغه ربع یعنې یوه حصه ورکول کیږي وروسته درې حصې پاتېږي چې دمن لایر دعلیه پر سهامو باندې برابر تقسیمېږي ځکه دا اخیافي خویندو حق ثلث او د جداتو حق سدس دی نو اخوا اتلره دوه حصې او جداتو لره یوه حصه کیږي، بیا څرنګه چې دمن لایر دعلیه او دهغوئ په سهامو کې کسردی لهدا د تصحیح ضرورت دی بیا مو د اخوا تو او جداتو دواړو د عدد درؤس او عدد سهام نسبت وکوت نو د څلورو جداتو او دهغوئ د سهامو ترمنځ دتباین نسبت دی او د شپږو اخوا تو او د سهامو ترمنځ توافق بالتصف نسبت دی نو موږ دهغوئ د عدد درؤس وفق یعنې درې راواخیستل او هغه مو د جداتو په عدد درؤس یعنې څلور کې ضرب کړل او حاصل ضرب یعنې دوولس مو په اصل مسئله یعنې څلورو کې ضرب کړل نو ټول حاصل ضرب اته څلوېښت شو چې له هغو څخه مسئله صحیح کیږي بیا له اته څلوېښت سهامو څخه زوجی ته دوولس او څلورو جداتو ته مجموعه دوولس اونی نفر درې درې او شپږو اخیافي خویندو ته مجموعه څلور وېشت اونی نفر څلور سهام ورسېږي

(۵۲) وړان لم یسقمه لاضرب سهام من یز د علیه فی مخرج فرض من لایز د علیه کاز یز زواجات و تسع بنات و سب خدات (۵۳) ثم اضرب سهام من لا یز د علیه فی مثال من یز د علیه و سهام من یز د علیه لیماقی من مخرج فرض من لایز د علیه (۵۴) و اذا انکسر فخصه کماتز (۵۵) و ان مات البعض قبل القسمة فخصه مسألة الميت الأول و اعط سهام کل وارث ثم خصه مسألة الميت الثاني و انظر بین ما فی یندهم من التصحیح الأول و بین التصحیح الثاني لثلاثة احوال فإن استقام ما فی یندهم من التصحیح الأول فلا یضرب و یختار من تصحیح مسألة الميت الأول (۵۶) و ان لم یستقم فإن کان ینتھما من القسمة لاضرب و فی التصحیح الثاني لی کل التصحیح الأول

توجیه: اوکه پوره تقسیم نه کیدی نوضرب دي کړي دمن یرد علیه سهام دمن لایر د علیه د فرض په مخرج کې لکه څلور زوجات اونه لوني اوشپږ جدات بیادي ضرب کړي دمن لایر د علیه سهام دمن یرد علیه په مسئله کې اودمن یرد علیه سهام په هغه کې چې باقی پاتی شي دمن لایر د علیه له مخرج څخه اوکه کسرو اقع شوی بیادي تصحیح وکړي لکه چې مخکې تیر شو. اوکه مړه شول ځیني تر تقسیم مخکې نو تصحیح دي وکړي داول مړي د مسئلې اووردي کړي د هروارث حصه بیادي تصحیح وکړي ددوهم مړي د مسئلې بیادي لحاظ کړي داول تصحیح مافی الید او د تصحیح ثانی دري احوال بیا که برابر وه د تصحیح اول مافی الید له تصحیح ثانی سره نو د ضرب ضرورت نشته بلکې دواړې مسئلې صحیح کيږي داول مړي له تصحیح څخه اوکه برابر نه و نو بیا که چیرته ددوی ترمنځ موافقت ونوضرب دي کړي د تصحیح ثانی و فی په کل تصحیح اول کې.

تشریح: (۵۲) یعنې که چیرته له مخرج څخه دخاوند یا ښځې له حصی ورکولو وروسته باقی مانده دهغو مختلفو وارثانو پر حصو باندې برابر نه شوی تقسیمیدای پرکو مو باندې چې رد کیدای شي دهغوئ ټول سهام دي دخاوند یا ښځې د فرض په مخرج کې ضرب کړي حاصل ضرب دټولو وارثانو لپاره مخرج ګرځي مثلاً سړي مړ شو څلور زوجات اونه لوني اوشپږ جدات پاتي دي نواصل مسئله له څلور ویشو څخه ښودله کيږي دام مسئله ریدیه ده مودمن لایر د علیه اقل مخارج یعنې اتو طرفه رد کړه بیا مود دهغو څخه ومن لایر د علیه ته دهغوئ حصه یعنې ثمن ورکړله هغه وروسته اوه حصې پاتی شوې چې دمن یرد علیه پر مسئله (چې پنځه دي) برابر نه شوی تقسیمیدای لهذا دمن یرد علیه جمیع مسئله یعنې پنځه مودمن لایر د علیه د فرض په مخرج یعنې اتو کې ضرب کړل حاصل ضرب څلویښت کيږي چې دهغو څخه ددواړو فریقو مسئله صحیح کيږي.

(۵۳) تردې وروسته که چیرته غواړئ چې له دي مبلغ څخه دهر فریق حصه جوړه کړئ نو دهغو ورته و سهام پرکو مو باندې چې رڼه شي کیدای دمن یرد علیه داصل مسئلې په عدد کې ضرب کړئ حاصل ضرب مبلغ مذکور دمن لایر د علیه حصه کيږي. بیادي دمن یرد علیه سهام په هغه عدد کې ضرب کړای شي کوم چې دنه زدیدونکو وارثانو د مخرج څخه باقی پاتی دي حاصل ضرب دهغه فریق حصه کيږي مثلاً په مذکوره مسئله کې دزواجاتو یوه حصه ده یو چې په پنځو کې ضرب شي حاصل ضرب پنځه دي لهذا له څلویښتو څخه دزواجاتو حصه پنځه دي اود بناتو حصه څلور دي څلور دمن لایر د علیه د مخرج څخه په باقی مانده یعنې اووکې ضریبې حاصل ضرب اته ویشته کيږي لهذا له څلویښتو څخه دبناتو حصه اته ویشته ده.

د جدانو یوه حصه ده یو چې په اووکې ضرب شي حاصل ضرب اوه کیږي لهذاله څلویښتو څخه د جدانو حصه اوه دي.

(۵۴) اوکه چیرته په دغه تقسیم کې په ټولویا بعضو فریقو کې کسر راځي (يعني د حصو عدد د وارثانو پر عدد باندې پوره نه تقسیميږي) نو د تصحیح د قواعدو موافق دي دهغه تصحیح وکړای شي، په مذکور صورت کې پردیو فریقو باندې کسر راځي یعنی څلور زوجات او دهغوئ پنځه سهام په دي کې کسر راځي، او د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی اونه بنات او دهغوئ اته ویشت سهام په دي کې کسردی او دلته هم د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی شپږ جدات او دهغوئ په سهامو کې هم کسردی او دهغوئ د عدد رؤس او سهام ترمنځ د تباین نسبت دی. بیا موږ د اعداد رؤس ترمنځ نسبت وکاته نو د رؤس جدات اورؤس زوجات ترمنځ توافق بالنصف دی نو موږ د څلورو نصف یعنی دوه په شپږ کې ضرب کړل حاصل دولس شوه دوو لسواونهب بناتو د عدد رؤسو ترمنځ نسبت توافق بالثلث دی نو موږ د نهو ثلث یعنی درې په دولسو کې ضرب کړل حاصل ضرب شپږ دیرش شویا مو شپږ دیرش په مسئله یعنی څلویښتو کې ضرب کړل حاصل ضرب یوزر څلور سوه څلویښت (۱۴۴۰) شو چې دهغو څخه د ټولو فریقو پر کسانو باندې مسئله صحیح تقسیميږي.

(۵۵) کله بیا داسې هم کیږي چې یو څوک مړ شي دهغه وارثان دده جائیداد نه تقسیموي بلکې په مشترکه ډول یې سره خوري بیا په دغو وارثانو کې یو بل څوک مړ شي همدارنگه بیا دریم مړ شي بیا څلورم غرض دا چې ډیری وارثان تر تقسیم مخکې مړه شي او خپلې خپلې حصې خپلو وارثانو ته بریږي په آخر کې د دي مشترکه جائیداد د تقسیم ضرورت پیدا کیږي نو مصنف رحمته الله علیه له دي ځای څخه د دي تقسیم طریقه بیانوي چې که د ترکه تر تقسیم مخکې یو وارث مړ شي نو په دي وخت کې پروارثانو باندې د ترکه د تقسیم صورت دادی چې لومړی به دمیت اول د اصل مسئلې قواعدو مذکور و مطابق تصحیح وکړای شي او د هوارث چې څومره حصه جوړېږي هغه ورکړل شي یعنی تعین کړای شي، له هغه وروسته د دوهم مړې اصل مسئله دهغه پروارثانو باندې په مذکور قواعدو سره تصحیح کړای شي بیا دي ورته وگوري چې دغه دوهم مړي ته چې د مخکینۍ تصحیح څخه کومه حصه رسېدلې ده دهغی د عدد (یعنې مافی الید) او دوهمی تصحیح د عدد ترمنځ له دریو نسبتونو (یعنې توافق، تباین او تساوی) څخه دیوه نسبت ضرورت شته بیا چې دغه مړي ته له لومړۍ تصحیح کوم سهام رسېدلی دی هغه پر دوهم تصحیح باندې پوره تقسیمیدای شوی او کسره راته نو بیا د ضرب ضرورت نشته د اول میت د تصحیح د عدد څخه دادواړې مسئلې صحیح کیږي متلا سړی مړ شولور. مور او علاتی خوږې پاتې شول. بیا یې خور د ترکه د تقسیم څخه مخکې مړه شوه په وارثانو کې یې خاوند او مور پاتې شول نو دا ول مړه مسئله له شپږو څخه جوړېږي درې حصې لور ته یوه حصه مور ته او دوې حصې خور ته رسیږي. او د دوهم مړه مسئله له دوو څخه جوړېږي یو سهم زوج ته او یو مور ته ورکول کیږي. همدارنگه له لومړۍ مسئلې څخه چې کومه حصه میت ثاني ته ور رسېدلې ده یعنی دوه

سهام نوهغه پر دوهه مسئله باندې صحيح تقسيميري لهذا له هغو دودو سهامو څخه يوسهم زوج ته او يو موړ ته ورکول کيږي دبل کوم عمل ضرورت نشته.

(۵۲) او که هغه مافی اليد صحيح نه تقسيميده نوبيا به ورته وگورو چې ددي دوو يعنې ميت ثاني دحصى (مافی اليد) او دوهې تصحيح ترمنځ کوم نسبت دى که دتوافق نسبت ونودو دوهې تصحيح وفق دلو مړى تصحيح په کل عدد کې ضريبي بيا چې کوم انتهائى عدد راوځي هم هغه ددواړو مسئلو صحيح مخرج گرځي مثلاً يوسرى مړ شو په وارثانو کې يې يوه زوجه يوه علانې خوراو پنځه آکاگان پاتي شول اصل مسئله له څلورو څخه جوړيږي يوزوجى ته ورکول کيږي او يوه حصه خورته او آکاگانو ته يوه حصه ورکوله کيږي ، اوس دا آکاگانو حصه پر هغوئ باندې صحيح نه تقسيميري لهذا دهغوئ عدد رؤس په اصل مسئله کې ضريبي حاصل ضرب شل جوړيږي چې دهغو څخه دزوجې حصه پنځه کيږي خورته لس ورکول کيږي او اعما موته پنځه رسيږي ، بيا چې خورمړه شي په وارثانو کې يې زوج ، مور ، لور او يو آکا پاتى شي ، اصل مسئله له دولسو څخه جوړيږي چې زوج ته درې ، مور ته دوه ، لور ته شپږ او آکا ته يوه حصه ورکوله کيږي بيا چې دې خورته له اولې مسئلې څخه لس سهام رسيدلي دي دهغو او مسئله ثانى ترمنځ توافق بالنصف دى لهذا دتصحيح ثانى وفق يعنې شپږ په کل تصحيح اول کې ضريبي حاصل ضرب يوسل شل (۱۲۰) جوړيږي همدايوسل شل ددواړو مسئلو مخرج دى.

(۵۷) وان كان بينهما ثمانية فاضرب كل التضحيح الثاني في التضحيح الأول فالملغ مخرج المسألةين واطرب بها نوال ووزة الغيب الأول في التضحيح الثاني أو في زفقه وسهام ووزة الغيب الثاني في نصيب الغيب الثاني أو في زفقه (۵۸) ونغزف خط كل فريق من التضحيح بغرب ما لكل من أصل المسألة فيما ضربه في أصل المسألة (۵۹) وخط كل فرد بسية سهام كل فريق من أصل المسألة إلى غدد رؤسهم فغردا ثم نعطى بمثل تلك النسبة من المضروب لكل فرد (۶۰) وان أردت قسمة التركة بين الزوجة والفراة واطرب سهام كل فريق وارب من التضحيح في كل التركة ثم قسم الملغ على التضحيح (۶۱) ومن ضائع من الزوجة على شيء فاجعله كأن لم يكن وأقسم ما بقي على سهام من بقي.

والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات والصلوة والسلام على رسوله محمد خير خلقه وآله اجمعين الطيبين الطاهرين.

توجهه ، او که تباين وود هغوئ ترمنځ نوضرب دي کړي کل تصحيح ثانى په کل تصحيح اول کې بيا به حاصل ضرب ددواړو مسئلو مخرج وي ، او ضرب دي کړي دميت اول دورته وسهام په تصحيح ثانى کې يادهغه په وفق کې او دميت ثانى دورته وسهام به دميت ثانى په نصيب کې يادهغه په وفق کې ضرب کړي ، او معلوميري دهر فريق حصه له تصحيح څخه دهغه په ضربولو سره کومه حصه چې هريوه لره ده له اصل مسئلې څخه په هغه کې په کوم کې چې ضرب کړى تاهغه په اصل مسئله کې او دهر شخص دحصى په نسبت قانوولو داصل مسئلې څخه دهر فريق دحصى دهغوئ دعدد رؤس سره تنه بيا ورکول کيږي دهغه نسبت په اندازه دمضروب څخه هرفر دته او که ته غواړي چې ترکه تقسيم کړي پر ورته وباندې يا پر قرض خواهانو باندې نوضرب دى کړي دهر وارث سهام له تصحيح څخه په جميع ترکه کې بيا دى تقسيم کړي ملغ

پر تصحيح باندې او که ياصالح وکړه له وارانانو څخه نوهغه دې معدوم فرض کړای شي مابقي دې تقسيم کړی دباقي ورته وېر سهامو باندې.

تشرېح (۵۷): او که دميت ثاني دمافی اليد او تصحيح نانی ترمنځ دثابین نسبت وونوپه دې وخت کې ددوهمی تصحيح کل عدد په لومړی تصحيح ضرب کړي ددې ضرب څخه چې کوم اننهانی عدد راوځي هغه ددواړو مسئلومخرج کيږي يعنې دهغه عدد څخه ددواړو مړود وارانانو حصې پوره پوره راوځي او که ددواړو مړود وارانانو څخه دهر يوه حصه معلومول غواړئ نو دا ول مړي دواړانو سهام دې ددوهمی تصحيح په عدد کې (که دميت ثاني دمافی اليد او دهغه دتصحيح ترمنځ دثابین نسبت وو) ياد هغه په وفق کې (که دمافی اليد او تصحيح ترمنځ دتوافق نسبت وو) ضرب کړی او ددوهم مړي دواړانو سهام دې ددوهم مړي په حصه کې ياد هغه په وفق کې ضرب کړای شي مثلا يوسړی مړ شوی په ورته وکې يې يوه زوجه يوه علالی خور او درې اعمام (اکاگان) پاتی شول نواصل مسئله له څلورو څخه جوړېږي يوزو چې ته نصف خورنه او اعمامو ته يوسهم ورکول کيږي چې بر اعمامو باندې برابره تقسيميده نو د اعمامو عدد دؤس په اصل مسئله کې ضرب کړی حاصل ضرب دولس کيږي چې دهغو څخه درې سهام زوجی ته شپږ سهام خورنه او درې سهام اعمامونه ورکولی کيږي. بيا چې زوجه مړه شي او واران يې پنځه وروڼه دې مسئله دپنځو څخه جوړېږي اوله تصحيح اول څخه دهقی مافی اليد درې سهام دې چې پر مسئله باندې برابره تقسيميږي او ددواړو ترمنځ ثابین دی نو کل تصحيح نانی به په کل تصحيح ثاني کې ضرب کړای سي حاصل ضرب شپيته دې او همد ا شپيته ددواړو مسئلومخرج دی نو دميت اول څخه خورته شپږ سهام ورکول کيږي چې په تصحيح ثاني کې ضرب کړي حاصل ضرب دیرش کيږي او اعمامو ته له ميت اول څخه درې سهام ورکول کيږي چې په تصحيح ثاني کې ضرب کړي حاصل پنځلس کيږي او وروڼه له ميت ثاني څخه پنځه سهام ورکول کيږي چې دميت ثاني په مافی اليد (يعنې دريو) کې ضرب کړي حاصل ضرب پنځلس کيږي.

(۵۸): اوله تصحيح څخه دهر فريق حصه په دې طريقه معلوميږي چې هر فريق ته چې کوم دد اصل مسئلې رسيدلی دی هغه په هغه عدد کې ضرب کړي چې په اصل مسئله کې ضرب شوی و. بيا چې ددغه ضرب څخه کوم حاصل شوهغه دهغه فريق حصه کيږي مثلامړي دوي زوجات. څلور جدات لس لوڼي او اوه اعمام پريښودل. اصل مسئله دڅلورويشتو څخه جوړېږي چې دهغو څخه زوجاتو ته درې. جدانوته څلور. لوڼو ته شپاړس او اعمامو ته يوه حصه ورکوله کيږي له تصحيح وروسته مسئله له پنځه زره څلويښتو څخه جوړېږي او په مذکور صورت کې دتصحيح لپاره څلورويشت په دوه سوه لس کې ضرب کړی شوي دي. اوس موږ غواړو مثلا چې دزوجاتو حصه معلومه کړو نو له څلورويشتو څخه دزوجاتو حصه درې دې هغه به په دوه سوه لسو کې ضرب کړو حاصل ضرب شپږ سوه دیرش کيږي نو دزوجاتو حصه شپږ سوه دیرش دي او دهرې زوجی حصه درې سوه پنځلس دي.

(۵۹) او که دهر فریق دهر فرد حصه معلومول غواړئ نو دهغه طریقه داده چې اول دي ته وکتل شي چې هره فریق ته چې د اصل مسئلې د عدد د څخه سهام رسیدلي وي هغه دهغه فریق درؤس له عدد څخه جلا کوم نسبت لري چې کله د انبست معلوم شي نو بیا دي د مضروب څخه دهغه نسبت موافق دهغه فریق هره فرد ته حصه ورکوله شي مثلاً په مذکوره مسئله کې د زوجاتو درؤس او سهامو ترمنځ د تباين نسبت دی او د عدد درؤس یعنې دوو او عدد سهام یعنې دریو کې د دوه نیمو نسبت دی یعنې دیو ه او دوه نیمو ترمنځ چې کوم نسبت دی هغه نسبت د دوو او دریو ترمنځ دی نو هغه دوه نیم چې د عدد په مضروب یعنې دوه سوه لسو کې ضرب کړای شي نو حاصل ضرب درې سوه پنځلس کیږي او همدا هره یو زوجې حصه جوړیږي.

(۶۰) او که د وارثانو او یا قرضخواهانو ترمنځ ترکه تقسیمو ونود هغه صورت دادی چې اول هروارث یا هر قرض خواه ته چې کوم سهام له تصحیح څخه رسیدلي دي هغه دي د ترکه په انتهای عدد کې ضرب کړای شي بیا د ضرب څخه کوم عدد حاصل شي هغه دي پر تصحیح باندې تقسیم کړای شي مثلاً یو ښځه مړه شوه په وارثانو کې یې زوج، مور او دوې حقیقي خویندې پاتې شوې نو اصل مسئله له شپږو څخه جوړیږي عولیه ده چې عول یې اته دي چې زوج ته درې حصې موره یوه حصه او دواړو خویندو ته دوه دوه حصې ورکولې کیږي نو موره په فرض کې و چې کل ترکه پنځه ویش دینار دي اوس نو ته غواړئ چې د زوج حصه ورکړې نوله تصحیح څخه زوج ته ورکړای شوې حصه یعنې درې په پنځه ویش کې ضرب کړه حاصل ضرب پنځه او یا کیږي اوس دغه مبلغ پر تصحیح یعنې اتو باندې تقسیم کړه چې دهغه څخه د زوج حصه نه دیناره او دیوه دینار درې شمه کیږي د نورو وارثانو حصې هم په دې ډول معلومیږي او پر قرض خواهانو باندې د تقسیم طریقه داده چې که چیرته دمیت له ترکه څخه د قرض خواهانو قرض نه شوی ادا کیدلای نو قرض خواهان په منزله دورته و او د هغو دین په منزله د سهامو او د هغو مجموع دیون په منزله د مسئلې گڼله کیږي بیا د مجموع دیون او ترکه ترمنځ نسبت کتل کیږي که نسبت تباين و ونود قرض خواه قرض په ترکه کې ضریبې حاصل ضرب پر مجموع الدیون باندې تقسیمېږي او که نسبت د توافق و ونود ترکه په وفق کې ضریبې حاصل ضرب د ترکه پروفق باندې تقسیمېږي او که ترکه داخل وه په مجموع الدیون کې نو دهر قرض خواه دین د مجموع الدیون پروفق باندې تقسیمېږي باقی عمل تقسیم د ترکه په ډول ترسره کیږي.

(۶۱) مصنف رحمه الله د قسمت د بیان څخه فارغ شونو د تخرج بیان یې شروع کړ، که کوم وارث دخپلې په عوض څه روپۍ، یو دکان یا مکان وغیره واخلې صلح کول وغواړي او وارثان په دې باندې راضی شي نو دي ته تخرج وایې او دا جائز دی، اوس د تقسیم ترکه په وخت کې داداسي وگڼئ چې گواکي د وارث دی نه، بلکې داسی ووايه چې هغه خپله حصه پخوا وصول کړې ده او بقیه ترکه د نورو وارثانو پر سهامو باندې تقسیم کړه مثلاً ښځه مړه شوه وارثان یې زوج، مور او اکاډی او زوج پریوه مقدار باندې صلح وکړه نو باقی ترکه د مور او اکاډسها مو مطابق اثلاثا تقسیمېږي یوه حصه عم ته او دوې حصې موره ورکولې کیږي، ځکه اصل مسئله له شپږو څخه جوړیږي چې په هغو کې د زوج درې سهام هغه د بدل په صورت کې وصول کړې دي او موره د شپږو ثلث یعنې دوې حصې ورکولې کیږي او باقی یو سهم عم ته ورکول کیږي.

فائده: نن سبا عام طور خویندو ته میراث نه ورکول کیږي بعض خلک هسي په رسمي ډول خویندو ته د میراث ورکولو دعوه کوي چې دهغو په جواب کې خویندي د زړه څخه بلکې محض په رسمي ډول انکار کوي. ظاهره خبره ده چې په دې ډول ترکه د وروڼو لپاره حلاله نه ده. آسان صورت د تخارج دی په دې شرط چې خویندي په واقعی ډول په دې باندې راضي وي محض رسمي حيله نه وي. والله اعلم و علمه اتم و اکمل.

(د ژباړې پیل په کال ۱۴۳۴ هـ / رمضان المبارک او پای په کال ۱۴۳۵ هـ / ذی الحجة)